

Наукові перспективи
Видавнича група

№ 8(36)

2024

НАУКА і ТЕХНІКА

серія: право, серія: економіка, серія: педагогіка,
серія: техніка, серія: фізико-математичні науки

СЬОГОДНІ

З Україною

в серці!

Видавнича група «Наукові перспективи»

**Громадська наукова організація «Всеукраїнська Асамблея
докторів наук із державного управління»**

Громадська організація «Асоціація науковців України»

«Наука і техніка сьогодні»

*(Серія «Педагогіка», Серія «Право», Серія «Економіка»,
Серія «Фізико-математичні науки», Серія «Техніка»)*

Випуск № 8(36) 2024

Київ – 2024

Publishing Group «Scientific Perspectives»

**Public Scientific Organization «Ukrainian Assembly of
Doctors of Sciences in Public Administration»**

Public organization «Association of Scientists of Ukraine»

"Science and technology today"
*("Pedagogy" series, "Law" series, "Economics" series,
"Physical and mathematical sciences" series, "Technics" series)*

Issue № 8(36) 2024

Kiev – 2024

**«Наука і техніка сьогодні» (Серія «Педагогіка», Серія «Право»,
Серія «Економіка», Серія «Фізико-математичні науки», Серія «Техніка»):
журнал. 2024. № 8(36) 2024. С. 1238**

Згідно наказу Міністерства освіти і науки України від 07.04.2022 № 320 журналу присвоєно категорію "Б" із економіки та педагогіки (спеціальності – 015 - Педагогічні науки; 076 - Економічні науки)

Згідно наказу Міністерства освіти і науки України від 06.06.2022 № 530 журналу присвоєно категорію "Б" із права (спеціальність – 081 Юридичні науки)

Згідно наказу Міністерства освіти і науки України від 10.10.2022 № 894 журналу присвоєно категорію "Б" із техніки (спеціальність - 122 Комп'ютерні науки)

Журнал видається за підтримки Міждержавної гільдії інженерів консультантів, Інституту філософії та соціології Національної Академії Наук Азербайджану (Баку, Азербайджан), громадської організації «Християнська академія педагогічних наук України» та громадської організації «Всеукраїнська асоціація педагогів і психологів з духовно-морального виховання»

Рекомендовано до видавництва Президією Всеукраїнської Асамблеї докторів наук з державного управління (Рішення від 26.08.2024, № 8/8-24)

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus (IC), міжнародної пошукової системи Google Scholar та до міжнародної наукометричної бази даних Research Bible

Головний редактор: Сопілко Ірина Миколаївна - доктор юридичних наук, професор, Відмінник освіти України, Лауреат Премії Президента України для молодих вчених, Лауреат Премії Верховної Ради України найталановитішим молодим ученим в галузі фундаментальних і прикладних досліджень та науково-технічних розробок, академік Академії наук вищої школи України, Заслужений юрист України (Київ, Україна)

Редакційна колегія:

- Бахов Іван Степанович – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри іноземної філології та перекладу Міжрегіональної академії управління персоналом (Київ, Україна)
- Будник Вікторія Анатоліївна - кандидат економічних наук, професор, професор кафедри бізнес-логістики та транспортних технологій Державного університету інфраструктури та технологій (Київ, Україна)
- Волк Павло Павлович – доцент кафедри водної інженерії та водних технологій Національного університету водного господарства та природокористування (Рівне, Україна)
- Гирка Ольга Ігорівна - кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри товарознавства, митної справи та управління якістю Львівського торговельно-економічного університету (Львів, Україна)
- Гнатюк Сергій Олександрович - кандидат технічних наук, доцент, заступник декана факультету аеронавігації, електроніки та телекомунікацій Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Дацій Олександр Іванович - доктор економічних наук, професор, Заслужений працівник освіти України, завідувач кафедри фінансів, банківської та страхової справи Міжрегіональної академії управління персоналом (Київ, Україна)
- Дівізніюк Михайло Михайлович - доктор фізико-математичних наук, професор, завідувач відділу Відділу цивільного захисту та інноваційної діяльності Державної установи "Інститут геохімії навколишнього середовища Національної академії наук України" (Київ, Україна)
- Дяденчук Альона Федорівна - кандидат технічних наук, старший викладач кафедри вищої математики і фізики Таврійського державного агротехнологічного університету імені Дмитра Моторного (Мелітополь, Україна)
- Забулонов Юрій Леонідович - доктор технічних наук, професор, Член-кореспондент НАН України, директор Державної установи «Інститут геохімії навколишнього середовища Національної академії наук України» (Київ, Україна)
- Ільїн Валерій Юрійович - доктор економічних наук, професор (Київ, Україна)
- Лябіна Анастасія Олександрівна - кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри публічного управління і адміністрування Національного торговельно-економічного університету (Київ, Україна)
- Кардаш Оксана Любомирівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри комп'ютерних технологій та економічної кібернетики Навчально-наукового інституту автоматизації, кібернетики та обчислювальної техніки Національного університету водного господарства та природокористування (м. Рівне, Україна)
- Квасніков Володимир Павлович – доктор технічних наук, професор, завідувач кафедри комп'ютеризованих електротехнічних систем та технологій Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Коваленко Валентин Васильович - доктор юридичних наук, професор, провідний науковий співробітник сектору авторського права та суміжних прав лабораторії авторського права та інформаційних технологій Науково-дослідного центру судової експертизи з питань інтелектуальної власності Міністерства юстиції України (Київ, Україна)

- Коваленко Олена Михайлівна - кандидат педагогічних наук, провідний науковий співробітник відділу профільного навчання Інституту педагогіки НАПН України (Київ, Україна)
- Комнатний Сергій Олександрович - докторант кафедри філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ (Київ, Україна)
- Кравчук Володимир Миколайович — доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного, адміністративного та міжнародного права Волинського національного університету імені Лесі Українки (Луцьк, Україна)
- Кузьмич Людмила Володимирівна - доктор технічних наук, головний науковий співробітник Інституту водних проблем і меліорації Національної академії аграрних наук України (Київ, Україна)
- Куніцький Сергій Олегович - кандидат технічних наук, старший дослідник, провідний науковий співробітник науково-дослідної частини Національного університету водного господарства та природокористування (Рівне, Україна)
- Лук'янчук Олександр Петрович — кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри будівельних, дорожніх, меліоративних, сільськогосподарських машин та обладнання Національного університету водного господарства та природокористування (Рівне, Україна)
- Маджд Світлана Михайлівна - доктор технічних наук, професор, професор кафедри зеленої економіки та економіки природокористування Державної екологічної академії післядипломної освіти та управління (Київ, Україна)
- Мануель Давид Массено - доцент відділу права та захисту даних, старший науковий співробітник і член координаційного комітету лабораторії UbyNET, запрошений член PDPC, член-консультант комісії цифрового права муніципальних адвокатських колегій Кампінаса та Прая-Гранде (Сан-Паулу), а також Комісії з інновацій, управління та технологій муніципальної адвокатської колегії Гуарульуса, коментатор IODA, почесний член IDEIA Institute, член Наукового комітету MICHN, член EDEN, член-кореспондент RedNAS, член UMAU, член-кореспондент UBAU (Португалія)
- Микитин Тарас Миронович - кандидат технічних наук, завідувач кафедри менеджменту Рівненського державного гуманітарного університету (Рівне, Україна)
- Миргород-Карпова Валерія Валеріївна - кандидат юридичних наук, заступник директора з наукової роботи, старший викладач кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки Сумського державного університету (Суми, Україна)
- Мізюк Вікторія Анатоліївна - кандидат педагогічних наук, доцент, декан факультету управління, адміністрування та інформаційної діяльності Ізмаїльського державного гуманітарного університету (Ізмаїл, Україна)
- Мірошніченко Валентина Іванівна - доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри психології, педагогіки та соціально-економічних дисциплін Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького (Хмельницький, Україна)
- Міхальський Томаш — доктор наук, доцент кафедри географії регіонального розвитку Гданського університету (Польща)
- Огієнко Микола Миколайович - кандидат технічних наук, професор кафедри організації авіаційних робіт та послуг Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Одарченко Роман Сергійович - завідувач кафедри телекомунікаційних та радіоелектронних систем Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Оніщенко Наталія Миколаївна - доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, академік НАПН України, завідувач відділу теорії держави і права Інституту держави і права ім. В.М.Корецького НАН України (Київ, Україна)
- Опанасенко Володимир Миколайович — доцент кафедри комп'ютеризованих електротехнічних систем та технологій Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Охрімченко (Жмурко) Тетяна Олександрівна - старший науковий співробітник кафедри комп'ютеризованих систем управління Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Павлов Костянтин Володимирович — доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри підприємництва і маркетингу Волинського національного університету імені Лесі Українки (Луцьк, Україна)
- Паскаль Олена Вікторівна - кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогічних технологій початкової освіти Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» (Одеса, Україна)
- Поліщук Віталій Васильович — кандидат сільськогосподарських наук, завідувач відділу зрощення, відділення меліорації Інституту водних проблем і меліорації Національної академії аграрних наук України (Київ, Україна)
- Приходькіна Наталія Олексіївна - доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогіки, адміністрування і спеціальної освіти Навчально-наукового інституту менеджменту та психології ДЗВО «Університет менеджменту освіти» НАПН України (Київ, Україна)
- Стахова Анжеліка Петрівна — старший викладач кафедри комп'ютеризованих електротехнічних систем та технологій Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Турчинова Ганна Володимирівна — кандидат педагогічних наук, доцент, декан факультету природничо-географічної освіти та екології Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (Київ, Україна)
- Фесенко Андрій Олексійович - кандидат технічних наук, асистент кафедри кібербезпеки та захисту інформації Київського національного університету імені Тараса Шевченка. (Київ, Україна)
- Черненко Варвара Петрівна - кандидат фізико-математичних наук, доцент кафедри інформатики і вищої математики Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського (Кременчук, Україна)
- Чернуха Надія Миколаївна — доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри соціальної реабілітації та соціальної педагогіки Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Київ, Україна)
- Чумак Оксана Володимирівна - доктор економічних наук, доцент, науковий співробітник відділу статистики і аналітики вищої освіти Державної наукової установи «Інститут освітньої аналітики», (Київ, Україна)
- Шандра Наталія Андріївна - кандидат педагогічних наук, доцент кафедри іноземних мов для природничих факультетів Львівського національного університету імені Івана Франка (Львів, Україна)
- Шеремет Інеса Володимирівна - кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри медикобіологічних та валеологічних основ охорони життя і здоров'я Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова (Київ, Україна)
- Якимчук Аліна Юріївна - доктор економічних наук, професор, Академік економічних наук України, професор кафедри державного управління, документознавства та інформаційної діяльності Національного університету водного господарства та природокористування (Рівне, Україна)
- Якимчук Олег Феодосійович - керівник групи білінгу Відділу бізнес-систем Департаменту інформаційних технологій ПРАТ «Рівнеобленерго» (Рівне, Україна)
- Яцишин Андрій Васильович - доктор технічних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник Відділу цивільного захисту та інноваційної діяльності Державної установи «Інститут геохімії навколишнього середовища Національної академії наук України» (Київ, Україна)

Статті розміщені в авторській редакції. Відповідальність за зміст та орфографію поданих матеріалів несуть автори.

ЗМІСТ

СЕРІЯ «Право»

Блохіна О.А.

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ЗА АДМІНІСТРАТИВНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ВИКОНАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ СТЯГНЕНЬ ПО ВІДНОШЕННЮ ДО НИХ

16

Гревцев М.С., Гревцев П.С.

ДЕРЖАВНИЙ КОНТРОЛЬ У СФЕРІ ЛОГІСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА ЗАЛІЗНИЧНОМУ ТРАНСПОРТІ

26

Гуцул І.А.

СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА НЕЗАКОННЕ ПЕРЕМІЩЕННЯ ТОВАРІВ ЧЕРЕЗ МИТНИЙ КОРДОН УКРАЇНИ

35

Дем'янчук Ю.В., Добренька Н.В., Добренький С.В.

ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ НАСЕЛЕННЯ ПІД ЧАС ВІЙНИ: РІВНОВАГА МІЖ НЕОБХІДНІСТЮ ТА СВОБОДОЮ

48

Запотоцька О.В.

МЕХАНІЗМ РЕАЛІЗАЦІЇ СЛУЖБОВИХ ПРАВОВІДНОСИН

57

Кришевич О.В., Овсій Д.

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ШАХРАЙСТВО ТА УХИЛЕННЯМ ВІД СПЛАТИ ПОДАТКІВ, ЗБОРІВ (ОБОВ'ЯЗКОВИХ ПЛАТЕЖІВ) У СФЕРІ ЖИТЛОВОГО БУДІВНИЦТВА

66

Кузнєцова В.Ю., Стрельченко О.Г.

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС УКРАЇНСЬКИХ ДІТЕЙ-БІЖЕНЦІВ ЗА КОРДОНОМ

79

Макарчук В.В.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ І ОБОРОНИ

90

Мисливий В.А.

НЕПРАВДИВЕ ПОВІДОМЛЕННЯ ПРО ЗАГРОЗУ ГРОМАДСЬКІЙ БЕЗПЕЦІ: ОБ'ЄКТИВНІ ОЗНАКИ

100

Пустовіт Ю.Ю.

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН: СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

110

Резнік А.Б. 121
НЕФОРМАЛЬНА ЗАЙНЯТИСТЬ: ПОНЯТТЯ ТА ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ ПРОБЛЕМИ НЕФОРМАЛЬНИХ ТРУДОВИХ ПРАВОВІДНОСИН

Рожнов О.В. 133
ПРАВОВА ПРИРОДА СТРОКУ ЗВЕРНЕННЯ З ЗАЯВОЮ ПРО СКАСУВАННЯ РІШЕННЯ МІЖНАРОДНОГО КОМЕРЦІЙНОГО АРБІТРАЖУ

Сагайдак О.О. 147
АДМІНІСТРУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ СФЕРИ ПАЛИВНО-ЕНЕРГЕТИЧНОГО КОМПЛЕКСУ УКРАЇНИ В УМОВАХ ОСОБЛИВОГО ПРАВОВОГО РЕЖИМУ

Селіванов О.А. 156
СИСТЕМА САМОВРЯДУВАННЯ ПРИВАТНИХ ВИКОНАВЦІВ

Стрельченко О.Г., Стрельченко А.М. 169
СУЧАСНІ НАУКОВІ АСПЕКТИ ПОНЯТТЯ «АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ» ТА «АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ»

Черкашин І.В. 180
ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВИКОРИСТАННЯ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ: АДМІНІСТРАТИВНИЙ ТА КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ АСПЕКТИ

Яланський О.С. 189
ПРОГРАМА ОРГАНІЗАЦІЇ МОВЛЕННЯ: ПРОБЛЕМАТИКА ТЕРМІНОЛОГІЇ В ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ

СЕРІЯ «Економіка»

Stanislavuk O.V., Kovalenko O.M. 201
ESSENCE AND FEATURES OF INTERNATIONAL BUSINESS MANAGEMENT IN MODERN CONDITIONS

Александрова С.А., Світлічна В.Ю., Писарева І.В. 219
ЛОЯЛЬНІСТЬ ПЕРСОНАЛУ ЯК ДЕТЕРМІНАНТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВ ІНДУСТРІЇ ГОСТИННОСТІ В УМОВАХ ВІЙНИ

Бабаченко М.В., Тегубенко М.В. 229
ТЕОРИТИЧНИЙ АСПЕКТ АДАПТАЦІЇ МОРСЬКОЇ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ ДО НОВИХ РЕАЛІЙ

Баченко С.А., Охрименко І.Б.*ФІНАНСОВО-КРЕДИТНІ МЕХАНІЗМИ РОЗВИТКУ КОРПОРАТИВНОГО
ОПОДАТКУВАННЯ В КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЦІЛЕЙ ЕКОНОМІЧНОЇ
ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ*

242

Бугель Ю.В.*ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ЗАСТОСУВАННЯ ПОДАТКОВИХ ПІЛґ В УКРАЇНІ
ТА ПРАГМАТИЗМ ЇХНЬОГО ВИРІШЕННЯ*

256

Буртняк І.В., Русин Р.С.*ДОСЛІДЖЕННЯ ВОЛАТИЛЬНОСТІ КРИПТОВАЛЮТ*

264

Захарчук О.В., Завальнюк О.І., Ткачик С.О.*ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ НАСІННИЦТВА В УКРАЇНІ*

272

Кошовий Б.-П.О.*СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ ВИМІР ЕКСПРЕСІЇ ПРИНЦИПІВ
ДОСЯГНЕННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ НАЦІЇ У ПАРАДИГМІ
СТАЛОГО РОЗВИТКУ*

287

Літвак О.А.*ВИЩА ОСВІТА ЯК ЕФЕКТИВНИЙ ІНСТРУМЕНТ ВПРОВАДЖЕННЯ
ПРИНЦИПІВ ЗЕЛЕНОЇ ЕКОНОМІКИ*

301

Маковецька Н.В., Конох А.А., Волобуєв А.О.*НАПРЯМИ ДІЯЛЬНОСТІ HR-МЕНЕДЖЕРА НА ПІДПРИЄМСТВІ ІНДУСТРІЇ
ГОСТИННОСТІ*

316

Мединська Н.В., Замлинський О.С., Коваленко О.А.*ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ РИНКІВ НЕРУХОМОСТІ У КОНТЕКСТІ
РЕГІОНАЛЬНИХ ТА НАЦІОНАЛЬНИХ ВІДМІННОСТЕЙ*

327

Перекуда Ю.А.*ОЦІНКА ЕКОНОМІЧНОГО ВПЛИВУ ЦИФРОВИХ МАРКЕТИНГОВИХ
КАМПАНІЙ НА ПРИБУТКОВІСТЬ ПІДПРИЄМСТВ ТВАРИННИЦТВА
В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ УКРАЇНИ*

341

Перхайло Н.А., Овсієнко А.М.*ЕКОНОМІЧНА КУЛЬТУРА ФАХІВЦЯ: СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ СОЦІАЛЬНОГО
МЕНЕДЖМЕНТУ*

357

Склянкіна Г.Ю.*РОЛЬ БРЕНДИНГУ В ПРОСУВАННІ ДОМАШНЬОГО ОДЯГУ ТА СПІДНЬОЇ
БІЛИЗНИ*

366

- Удодова Я.В., Закачуріна А.О.** 379
ОСОБЛИВОСТІ КАДРОВОГО ОБЛІКУ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ
- Фокін О.В.** 386
ЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВИКОРИСТАННЯ ШІ В ЕКОНОМІЦІ: ДОСЛІДЖЕННЯ ЕТИЧНИХ ПРОБЛЕМ І ВИКЛИКІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ З АВТОМАТИЗАЦІЄЮ ТА РОБОТИЗАЦІЄЮ ЧЕРЕЗ ТЕХНОЛОГІЇ ШІ
- Цвілій С.М.** 398
ІНСТИТУЦІЙНИЙ ПІДХІД ДО АНТИЦИКЛІЧНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ІНТЕРНАЛІЗАЦІЇ ПРЯМИХ ІНОЗЕМНИХ ІНВЕСТИЦІЙ В ІНДУСТРІЇ ТУРИЗМУ ЗА ВИМОГАМИ ГЛОБАЛЬНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ
- Черевко І.В., Черевко Г.В.** 412
СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ НІШЕВОГО СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА В УКРАЇНІ
- Шевченко М.Г., Опанасенко А.О., Шевченко Н.Ю.** 430
ФІНАНСОВЕ УПРАВЛІННЯ ПІД ЧАС КРИЗИ: ІНСТРУМЕНТИ СТАБІЛІЗАЦІЇ ТА РОЗВИТКУ

СЕРІЯ «Педагогіка»

- Авдєєва Т.В., Ванін А.В.** 444
НАРИС ПРО КЕРІВНИКІВ КАФЕДРИ МАТЕМАТИКИ КИЇВСЬКОГО ПОЛІТЕХНІЧНОГО ІНСТИТУТУ
- Авраменко Є.В.** 455
СУТНІСТЬ ТА СТРУКТУРА ЦИФРОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ АГРОІНЖЕНЕРІВ
- Адамова Г.В.** 467
РОЛЬ І МІСЦЕ СУБ'ЄКТИВНИХ ЧИННИКІВ У ПРОЦЕСІ ОРГАНІЗАЦІЇ СТУДЕНТОЦЕНТРОВАНОГО НАВЧАННЯ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ
- Бажан С.П.** 479
ОСОБЛИВОСТІ УПРАВЛІННЯ ТЕХНІЧНИМ ОСВІТНЬО-НАУКОВИМ КЛАСТЕРОМ В УМОВАХ ІНТЕГРАЦІЇ
- Барановська І.Г., Коваль Т.В., Граб О.Д.** 493
ФОРМУВАННЯ ЕСТЕТИЧНОГО СВИТОГЛЯДУ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА ЯК НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

Бартенєва І.О., Галіцан О.А.*ПРИРОДНИЧО-НАУКОВИЙ СВІТОГЛЯД УЧИТЕЛЯ В ПРОЄКЦІЇ ЙОГО ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ*

504

Басюк Л.В., Бикадорова Н.О., Кириченко О.А.*ВІДНОВЛЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ ЯК КЛЮЧ ДО РЕАБІЛІТАЦІЇ ПІСЛЯВОЄННОЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ: ПІДХОДИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ*

513

Білоус В.Р.*ПРОБЛЕМИ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ТЕХНОЛОГІЙ ДО ОРГАНІЗАЦІЇ ПОЗАУРОЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ*

530

Васкевич О., Петрова І., Рижий М.*ПІДГОТОВКА ГРАФІЧНИХ ДИЗАЙНЕРІВ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЗАСОБАМИ ЕТНОДИЗАЙНУ*

541

Вербовський І.А., Махневич Д.С.*ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ЦИФРОВІЗАЦІЇ УПРАВЛІННЯ ПЛАНУВАННЯМ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ В ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ*

555

Гагарін М.І., Бузін О.Л.*ПЕДАГОГІЧНЕ ПАРТНЕРСТВО ЯК ЗАСІБ ПРОФЕСІЙНОЇ АДАПТАЦІЇ МОЛОДИХ УЧИТЕЛІВ*

567

Гусак Л.Є., Чжоу Хунсюань*ІНТЕГРАЦІЯ СТУДЕНТІВ-ПЕРШОКУРСНИКІВ У СОЦІОКУЛЬТУРНЕ СЕРЕДОВИЩЕ ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ*

581

Дзямко В.Й.*ПРИКЛАДНА СПРЯМОВАНІСТЬ ВИКЛАДАННЯ ВИЩОЇ МАТЕМАТИКИ, МАТЕМАТИЧНОЇ СТАТИСТИКИ СТУДЕНТАМ ЕКОНОМІЧНОГО ПРОФІЛЮ ЗВО*

594

Діденко Н.В.*РОЗДУМИ ЩОДО ПРАКТИЧНИХ АСПЕКТІВ ПСИХОЛОГІЧНОГО СУПРОВОДУ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ*

604

Зорочкіна Т.С., Байдюк Н.В.*ПЕДАГОГІЧНЕ ПАРТНЕРСТВО В ПРОФЕСІЙНІЙ ТА НАУКОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ*

618

Карімов І.К., Карімов Г.І., Крилова Т.В., Нужна С.А.*ТЕХНОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД ТА ІННОВАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ПІДГОТОВЦІ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ*

628

- Колесник Н.Є., Шостачук Т.В., Максимчук А.П.** 641
МУЛЬТИМЕДІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ДИЗАЙНІ: ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА
- Лапа О.В.** 657
ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНОЇ КУЛЬТУРИ ПРАКТИЧНИХ ПСИХОЛОГІВ ЗАКЛАДІВ ПРОФЕСІЙНОЇ (ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОЇ) ОСВІТИ У ВОЄННИЙ І ПОВОЄННИЙ ЧАС
- Лапа І.М.** 661
ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ НЕФОРМАЛЬНОЇ ОСВІТИ ВИКЛАДАЧІВ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ У ВЕЛИКОБРИТАНІЇ
- Михайлишин Г.Й., Сороколита О.В.** 670
ОЦІНКА ГОТОВНОСТІ ФАХОВОГО МОЛОДШОГО БАКАЛАВРА ДО ВИКЛАДАННЯ ІНТЕГРОВАНІХ КУРСІВ У ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ
- Молодовська Ю.С.** 681
ПРОГРАМА ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНИХ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ
- Ніколаєску І.О., Нікітська Ю.М., Гончаренко А.С.** 692
РОБОТА ОСВІТЯН З БАТЬКАМИ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ
- Парнус К.І., Саннікова С.Б., Давидович С.С., Панченко Н.А., Білошицька З.А., Суворова Л.К.** 705
ЯВИЩЕ «НОВОМОВИ» ОРУЕЛЛА У СУЧАСНОМУ ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ
- Пилипенко Л.В.** 713
НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНО-ЕКСТРЕМАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ ОПЕРАТИВНО-РЯТУВАЛЬНОЇ СЛУЖБИ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ ІЗ СПЕЦИФІЧНИМИ УМОВАМИ НАВЧАННЯ
- Побірченко О.М.** 723
ФОРМУВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ГРАМОТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА
- Поляк-Свергун М.М.** 736
СУЧАСНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У ЗДОБУВАЧІВ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ
- Теренко О.О.** 750
ОСВІТА ДОРΟΣЛИХ У КАНАДІ: РЕАЛІЇ І ПЕРСПЕКТИВИ

Титаренко О.О.*СИСТЕМАТИЗАЦІЯ БАЗОВИХ ЗНАНЬ ПРО ВИСОКОМОЛЕКУЛЯРНІ СПОЛУКИ ПРИ ВИВЧЕННІ ДИСЦИПЛІН ХІМІЧНОГО СПРЯМУВАННЯ*

761

Тягай І.М., Дубовик В.В.*ДИДАКТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПІДГОТОВКИ УЧНІВ ДО МАТЕМАТИЧНОГО БЛОКУ НМТ: ВЛАСНИЙ ДОСВІД, ВИКЛИКИ ТА ШЛЯХИ ЇХ ПОДОЛАННЯ*

768

Шпак В.П., Гнезділова К.М.*КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ПЕДАГОГІКИ ПАРТНЕРСТВА В КОНТЕКСТІ МЕТОДОЛОГІЇ ГУМАНІСТИЧНОЇ ПЕДАГОГІКИ ХХІ СТОЛІТТЯ*

780

СЕРІЯ «Техніка»**Botviniev M.Yu.***ANALYZING THE EFFECTIVENESS OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE ALGORITHMS IN IMPROVING THE USER EXPERIENCE IN VR GAMES*

793

Hirianskyi B.P., Bulakh B.V.*USING EVOLUTIONARY ALGORITHMS FOR TRAINING AND OPTIMIZING NEURAL NETWORKS*

808

Petrukha N.M., Zhmaiev A.Yu., Synkevych M.E.*INNOVATIVE APPROACHES TO IT PROJECT MANAGEMENT USING AGILE PROJECT AND MANAGEMENT METHODS*

824

Sidorov D.V.*ANALYZING VIRTUAL DOM PERFORMANCE IN FRONT-END FRAMEWORKS*

840

Алхімова С.М., Дюмін О.Д.*ПРОБЛЕМИ АВТОМАТИЗАЦІЇ АНАЛІЗУ ПЕРФУЗІЇ ЗА ДАНИМИ ДИНАМІЧНО- СПРИЙНЯТЛИВОЇ КОНТРАСТНОЇ МАГНІТНО-РЕЗОНАНСНОЇ ТОМОГРАФІЇ*

859

Бакуха Н.О.*ПЕРСПЕКТИВНІ ТЕХНОЛОГІЇ ДЛЯ РОЗВИТКУ ЕЛЕКТРОННОГО УРЯДУ В УКРАЇНІ*

876

Бакуха Н.О.*ЕЛЕКТРОННИЙ УРЯД В УКРАЇНІ: ПРИКЛАДИ УСПІШНИХ ПРОЄКТІВ ТА ЇХНІЙ ВПЛИВ НА СУСПІЛЬСТВО*

885

Бакуха Н.О.*ПОТОЧНИЙ СТАН І ВИКЛИКИ ВПРОВАДЖЕННЯ ЕЛЕКТРОННОГО УРЯДУ В УКРАЇНІ*

893

- Борин В.С., Фешанич Л.І., Скрип'юк Р.Б., Лазарів М.М.** 906
СТВОРЕННЯ ОПТИМАЛЬНОЇ СИСТЕМИ КЕРУВАННЯ ТЕМПЕРАТУРНИМ РЕЖИМОМ В ОБЕРТОВІЙ БАРАБАННІЙ ПЕЧІ
- Бородай Д.Ю.** 917
КЛАСИФІКАЦІЯ ПНЕВМОНІЇ З ВИКОРИСТАННЯМ ЗГОРТКОВИХ НЕЙРОННИХ МЕРЕЖ НА НЕЗБАЛАНСОВАНИХ ДАНИХ
- Верба О.А., Ільяш В.В.** 927
МЕТОД ПРИСКОРЕНОЇ КРИПТОГРАФІЧНО СТРОГОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ ВІДДАЛЕНИХ КОРИСТУВАЧІВ З БЛОКУВАННЯМ ПОВТОРНОГО ВИКОРИСТАННЯ ПАРОЛІВ
- Горбачук В.М., Ніколенко Д.І., Рибачок Д.О.** 938
ОРГАНІЗАЦІЯ ОНЛАЙН-ТОРГІВ З БАГАТЬМА УЧАСНИКАМИ
- Гуменний П.В., Сокульський О.Є., Топольськов Є.О., Москаленко Н.В.** 952
ПЕРЕВАГИ ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В АНАЛІЗІ ВЕЛИКИХ ОБСЯГІВ ДАНИХ
- Дорогий Я.Ю., Кравчук В.С., Руднік А.А.** 964
ІНТЕГРАЦІЯ ФАЗЗИНГУ У ПРОЦЕСИ РОЗРОБКИ ВЕБ-ЗАСТОСУНКІВ
- Дубів О.В., Мельник О.О.** 977
РОЗРОБКА ІНФОРМАЦІЙНОЇ СИСТЕМИ АНАЛІЗУ І ВІЗУАЛІЗАЦІЇ ГЕНОМНИХ ДАНИХ
- Дуцько Р.Р.** 988
БАГАТОРІВНЕВА КЛАСИФІКАЦІЯ ПОСЛІДОВНОСТЕЙ БІЛКІВ ЗА ДОПОМОГОЮ ЗГОРТКОВОЇ НЕЙРОМЕРЕЖІ ТА МОВНОЇ МОДЕЛІ
- Жилюк Я.О.** 996
ОПТИМАЛЬНІ АЛГОРИТМИ КОНСЕНСУСУ РОЗПОДІЛЕНИХ СИСТЕМ РЕАЛЬНОГО ЧАСУ
- Зашко Б.О.** 1008
МЕТОДИ ПОБУДОВИ ПЛАТФОРМ ХМАРНОГО ОБЧИСЛЕННЯ
- Іваненко В.А., Алексейко В.О., Клименко О.В.** 1018
ОЦІНКА МАШИННОГО ПРОГНОЗУ: АЛГОРИТМ ДЛЯ ТРЕНДІВ, ФІНАНСОВИХ ПОКАЗНИКІВ ТА ОПТИМІЗАЦІЇ БІЗНЕС-ПРОЦЕСІВ
- Ковбаса М.Г., Васютинська Ю.О.** 1034
СИСТЕМИ ПІДТРИМКИ ПРИЙНЯТТЯ РІШЕНЬ В ТРАНСПОРТНО-ЛОГІСТИЧНИХ СИСТЕМАХ

- Козачок В.О.** 1044
ПРИНЦИПИ МОДЕЛЮВАННЯ ПЛАТФОРМИ ХМАРНИХ ОБЧИСЛЕНЬ
- Ландишев А.В.** 1057
МЕРЕЖЕВА ВЗАЄМОДІЯ В МЕТАВСЕСВІТАХ: ПРОТОКОЛИ ТА АРХІТЕКТУРИ ДЛЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАДІЙНОСТІ ТА БЕЗПЕКИ
- Левщанов С.В.** 1081
АНАЛІТИКА ВИКОРИСТАННЯ АЛГОРИТМІВ МАШИННОГО НАВЧАННЯ У БУДІВЕЛЬНІЙ ІНДУСТРІЇ
- Лунгол О.М.** 1089
ОЦІНКА ЗАСТОСУВАННЯ КРИПТОГРАФІЧНИХ АЛГОРИТМІВ В СИСТЕМАХ АВТЕНТИФІКАЦІЇ НА ОСНОВІ БІОМЕТРИЧНИХ ДАНИХ
- Огірко О.І.** 1103
ВПЛИВ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НА ФОРМУВАННЯ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ ПРИ ВИВЧЕНІ ВИЩОЇ МАТЕМАТИКИ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ
- Пахомов С.В., Муляревич О.В., Боярінова Ю.Є.** 1115
ВПЛИВ МЕТОДІВ СИСТЕМНОГО АНАЛІЗУ ТА МАШИННОГО НАВЧАННЯ НА ЕФЕКТИВНІСТЬ РОЗРОБКИ ІНФОРМАЦІЙНИХ СИСТЕМ
- Поліщук В.В., Білак Ю.Ю., Борисенко Б.В., Геращенко Е.В.** 1129
ЕКСПЕРТНА МОДЕЛЬ ОЦІНЮВАННЯ РИЗИКУ ФУНКЦІОНУВАННЯ КОМП'ЮТЕРНИХ СИСТЕМ
- Пригода А.Я.** 1140
МІКРОСЕРВІСНА АРХІТЕКТУРА, ЯК ОСНОВА ДЛЯ СТВОРЕННЯ CRM-СИСТЕМИ
- Прозур В.О.** 1152
ВИКОРИСТАННЯ ГЕНЕРАТИВНИХ ЗМАГАЛЬНИХ МЕРЕЖ ДЛЯ ВИЯВЛЕННЯ І ЗАПОБІГАННЯ НЕСАНКЦІОНОВАНИМ ВТРУЧАННЯМ У КОМП'ЮТЕРНІ СИСТЕМИ
- Сидорчук В.О.** 1164
ОПТИМІЗАЦІЯ МАРШРУТІВ КОМУНАЛЬНОЇ ТЕХНІКИ У МІСЬКОМУ СЕРЕДОВИЩІ: ЗАСТОСУВАННЯ НОВІТНІХ ТЕХНОЛОГІЙ ТА ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ
- Слічний С.І., Лагун Я.А., Лагун І.І.** 1179
АНАЛІЗ МЕТОДІВ ОБРОБКИ ДАНИХ В ТИПОВІЙ ЕКОСИСТЕМІ ІНТЕРНЕТУ РЕЧЕЙ

Ткачук А.Г., Крижанівська І.В., Покляченко О.В., Гордійченко О.В. 1192
*ЗАСТОСУВАННЯ МАШИННОГО ЗОРУ ТА МЕТОДІВ ОБРОБКИ
ЗОБРАЖЕННЯ НА ВИРОБНИЧИХ ПІДПРИЄМСТВАХ*

Чупринка Н.В., Яхно В.М., Гаць Б.М. 1202
*ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ СУЧАСНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ЗБЕРІГАННЯ
ДАНИХ У ХМАРНИХ ОБЧИСЛЕННЯХ*

Яшук О.О. 1219
*ВИКОРИСТАННЯ ВЕЛИКИХ МОВНИХ МОДЕЛЕЙ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ
В НАВЧАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ: МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ТА ПРАКТИЧНІ
АСПЕКТИ*

СЕРІЯ «Фізико-математичні науки»

Самусь В.М., Антосяк П.П., Самусь Є.І., Тютюнникова Г.С., Балого С.І. 1228
*ПОБУДОВА БАЗОВОЇ МАТЕМАТИЧНОЇ МОДЕЛІ ВІЯВЛЕННЯ ЕКТОПІЧНИХ
СЕРЦЕВИХ УДАРІВ*

Шановні колеги!

Вітаю з виходом у світ чергового номера журналу категорії Б “Наука і техніка сьогодні”.

Випуск видання надав багато корисної та цікавої інформації для педагогічних і науково-педагогічних працівників, освітян щодо: дослідження економічного впливу цифрових маркетингових кампаній на прибутковість підприємств тваринництва в аграрному секторі України; розгляду тлумачень понять, пов’язаних з освітніми технологіями; аналізу методів побудови платформ хмарного обчислення; формування професійно-екстремальної компетентності психологів оперативної-рятувальної служби у закладах вищої освіти із специфічними умовами навчання та ін.

Бажаю редколегії, колективу редакції і всім авторам, читачам журналу подальших успіхів, а, також, продовження співпраці, що сприятиме спільній науковій, організаційній діяльності задля покращення якості освіти та науки в Україні.

З повагою,

**директор Видавничої групи «Наукові перспективи»,
директор Європейського ліцею «Наукові перспективи»**

Ірина Жукова

СЕРІЯ «Право»

УДК 342.95

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8\(36\)-16-25](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8(36)-16-25)

Блохіна Олена Андріївна ад'юнкт кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності Дніпровського державного університету внутрішніх справ, пр-т Гагаріна, 26, м. Дніпро, 49005, тел.: (095) 023-03-26, <https://orcid.org/0009-0008-6111-3419>

**ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ЗА
АДМІНІСТРАТИВНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ
ВИКОНАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ СТЯГНЕНЬ ПО
ВІДНОШЕННЮ ДО НИХ**

Анотація. У статті досліджено питання адміністративної відповідальності військовослужбовців, особливу увагу приділено саме адміністративно-правовому регулюванню військово адміністративних правопорушень. Проаналізовано особливості притягнення до відповідальності військовослужбовців, як «спеціального суб'єкта», в рамках провадження в справах про адміністративні правопорушення. Досліджено проблемні питання щодо притягнення військовослужбовців до адміністративної відповідальності за військові правопорушення, проаналізовані проблемні питання, з якими стикаються уповноважені службові особи при складанні та розгляді адміністративної справи стосовно особи порушника за вчинення військовими адміністративних правопорушень, а також щодо подальшого примусового виконання рішення.

Здійснено порівняння відповідальності за військово адміністративне правопорушення та дисциплінарне правопорушення. Дослідження зроблене на основі аналізу чинного військового законодавства, яке регламентує спеціальний статус військового. Проведено дослідження Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП), в частині відповідальності військовослужбовця та Закону України «Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України» в розрізі порушення його норм особами, на яких поширюється його дія. Проаналізовано санкції передбачені статтями КУпАП, якими регулюються особливості вчинення та притягнення до відповідальності вищезазначених суб'єктів.

Запропоновані рекомендації та шляхи вирішення проблематики пов'язаної з розглядом адміністративної справи судом за вчинення адміністративного правопорушення військовослужбовцем. Також, здійснено рекомендації щодо усунення прогалин, в частині виконання адміністративного стягнення за вчинення військово адміністративних правопорушень.

Ключові слова: адміністративне правопорушення, військові адміністративні правопорушення, адміністративне стягнення, воєнний стан, військова служба, дисциплінарний статут, військова дисципліна, дисциплінарна відповідальність, примусове притягнення.

Blokhina Olena Andriivna assistant professor of the Department of Administrative Law, Process and Administrative Activities of the Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs, Gagarina Avenue, 26, Dnipro, 49005, tel.: (095) 023-03-26, <https://orcid.org/0009-0008-6111-341>

RESPONSIBILITY OF MILITARY PERSONNEL FOR ADMINISTRATIVE OFFENSES AND PECULIARITIES OF THE EXECUTION OF ADMINISTRATIVE PENALTIES IN RELATION TO THEM.

Abstract. The article examines the issue of administrative responsibility of military personnel, special attention is paid to the administrative and legal regulation of military administrative offenses. The specifics of bringing servicemen to justice as a "special subject" within the framework of proceedings in cases of administrative offenses are analyzed. Problematic issues related to bringing military personnel to administrative responsibility for military offenses were studied, problematic issues faced by authorized officials when drawing up and considering an administrative case against the violator for military administrative offenses were analyzed, as well as regarding the further enforcement of the decision.

A comparison of liability for a military administrative offense and a disciplinary offense was made. The study was made on the basis of the analysis of the current military legislation, which regulates the special status of the military. A study was conducted of the Code of Ukraine on Administrative Offenses (hereinafter referred to as the Code of Administrative Offenses) in terms of the liability of a serviceman and the Law of Ukraine "On the Disciplinary Statute of the Armed Forces of Ukraine" in terms of violation of its norms by the persons to whom it applies. Sanctions provided for by the articles of the Code of Administrative Offenses, which regulate the specifics of the commission and prosecution of the above-mentioned subjects, have been analyzed.

Proposed recommendations and ways of solving problems related to the consideration of an administrative case by a court for the commission of an

administrative offense by a serviceman. Also, recommendations were made to eliminate gaps in the implementation of administrative fines for military administrative offenses.

Keywords: administrative offence, military administrative offences, administrative penalty, martial law, military service, disciplinary statute, military discipline, disciplinary responsibility, forced arrest.

Постановка проблеми. На даному етапі своєї історії Українська держава веде захист своїх територіальних кордонів та відстоює свій суверенітет у війні розв'язаною рф.

Забезпечення державної безпеки і захист державного кордону України покладаються на відповідні військові формування та правоохоронні органи держави, організація і порядок діяльності яких визначаються законом [1].

Військова служба є державною службою особливого характеру, яка полягає у професійній діяльності придатних до неї за станом здоров'я і віком громадян України (за винятком випадків, визначених законом), іноземців та осіб без громадянства, пов'язаних із обороною України, її незалежності та територіальної цілісності. Час проходження військової служби зараховується громадянам України до їх страхового стажу, стажу роботи, стажу роботи за спеціальністю, а також до стажу державної служби [2].

Законодавець у статті 15 КУпАП чітко відокремлює «спеціального суб'єкта» адміністративних правопорушень та зазначає, що військовослужбовці, військовозобов'язані та резервісти під час проходження зборів, несуть відповідальність за адміністративні правопорушення за дисциплінарними статутами [3]. Насамперед це пов'язано зі специфікою проходження служби та висування підвищених вимог щодо дотримання законності військовослужбовцями.

В частині 2 статті 45 Дисциплінарного статуту Збройних Сил України, зазначено, що за вчинення адміністративних правопорушень військовослужбовці несуть дисциплінарну відповідальність за цим Статутом, за винятком випадків, передбачених Кодексом України про адміністративні правопорушення. За вчинення правопорушень, пов'язаних із корупцією, військовослужбовці несуть відповідальність згідно з Кодексом України про адміністративні правопорушення. У разі вчинення кримінального правопорушення військовослужбовець притягається до кримінальної відповідальності [4].

При цьому, за порушення правил, норм і стандартів, що стосуються забезпечення безпеки дорожнього руху, санітарних норм, правил полювання, рибальства та охорони рибних запасів, митних правил, вчинення правопорушень, пов'язаних з корупцією, вчинення домашнього насильства, насильства за ознакою статі, невиконання термінового заборонного припису або неповідомлення про місце свого тимчасового перебування у разі винесення

термінового заборонного припису, порушення тиші в громадських місцях, неправомірне використання державного майна, незаконне зберігання спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації, невжиття заходів щодо окремої ухвали суду, ухилення від виконання законних вимог прокурора, порушення законодавства про державну таємницю, порушення порядку обліку, зберігання і використання документів та інших матеріальних носіїв інформації, що містять службову інформацію, зазначені особи несуть адміністративну відповідальність на загальних підставах [3].

З метою дисциплінування військовослужбовців та посилення їх відповідальності, а також враховуючи специфіку військової служби пов'язаною насамперед з проведенням антитерористичної операції на території Луганської та Донецької області ще у 2015 році в КУпАП були внесені зміни, зокрема, КУпАП доповнено главою 13-Б. Глава 13-Б передбачає адміністративну відповідальність військовослужбовців за вчинення військово адміністративних правопорушень таких як: відмова від виконання наказу або інших законних вимог командира (начальника) (стаття 172-10 КУпАП), самовільне залишення військової частини або місця служби (стаття 172-11 КУпАП), необережне знищення або пошкодження військового майна (стаття 172-12 КУпАП), зловживання військовою службовою особою владою або службовим становищем (стаття 172-13 КУпАП), перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень (стаття 172-14 КУпАП), недбале ставлення до військової служби (стаття 172-15 КУпАП), бездіяльність військової влади (стаття 172-16 КУпАП), порушення правил несення бойового чергування (стаття 172-17 КУпАП), порушення правил несення прикордонної служби (стаття 172-18 КУпАП), порушення правил поведіння із зброєю, а також речовинами і предметами, що становлять підвищену небезпеку для оточення (стаття 172-19 КУпАП), розпивання алкогольних, слабоалкогольних напоїв або вживання наркотичних засобів, психотропних речовин чи їх аналогів (стаття 172-20 КУпАП) [5].

За вчинення військових адміністративних правопорушень поліцейські поліції особливого призначення Національної поліції України, які під час дії воєнного стану залучені до безпосередньої участі в бойових діях, несуть відповідальність, передбачену статтями 172-10 і 172-19 глави 13-Б цього Кодексу, за умови, якщо ці правопорушення не тягнуть за собою кримінальну відповідальність. До поліцейських не може бути застосовано арешт з утриманням на гауптвахті [3].

З аналізу вищевказаного законодавства можливо дійти висновку, що військовослужбовець, як спеціальний суб'єкт, за вчинення адміністративного правопорушення може нести відповідальність, як на загальних підставах, так і відповідальність, передбачену Дисциплінарним статутом. Окрім цього, законодавець в окрему категорію виносить адміністративну відповідальність за вчинення військових адміністративних правопорушень.

При цьому, процедури для встановлення правопорушення зовсім різні, також відмінними є уповноважені службові особи, які розглядають справу, но насамперед відмінною є їх процесуальне оформлення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Донедавна інститут притягнення до адміністративної відповідальності військовослужбовців належним чином не досліджувався. Специфіку вчинення військовослужбовцем адміністративного правопорушення, як спеціальним суб'єктом, спонукало дослідження спочатку проведення антитерористичної операції у Луганській та Донецькій областях, потім операції об'єднаних сил, а наразі повномасштабних воєнних дій на території України такими вченими, як: Коротатнік І. М., Микитюк М. А., Павлюк О. О., Петков С. В., Дрофич Ю. В., Іщенко С. О. Відповідальність військовослужбовців за адміністративні правопорушення вчені досліджували як невід'ємну частину правового регулювання. Зокрема, інститут адміністративної відповідальності військовослужбовців досліджували: Полякова О.С., Снігер'єв О.П., Ткаченко О.Г., Олійник В.С., Клименко С.В., та ін.

Мета статті - визначення поняття, розкрити сутність, систематизувати проблеми притягнення до адміністративної відповідальності військовослужбовців, як окремого спеціального суб'єкта адміністративного правопорушення.

Виклад основного матеріалу. Указом Президента України від 24 лютого 2022 року № 64/2022 у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України введено воєнний стан [6]. Відповідно до статті 1 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» воєнний стан є особливим періодом правового режиму, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень [7].

У період воєнного стану, велика кількість чоловіків та жінок встали на захист Української незалежності та на даний час проходять службу у Збройних силах України, Національній гвардії України та інших утворених відповідно до чинного законодавства військових формувань.

Важливим елементом є обов'язок військового дотримуватися службової дисципліни. Як передбачено статтею 1 Дисциплінарного статуту ЗСУ, військова дисципліна - це бездоганне і неухильне додержання всіма військовослужбовцями порядку і правил, встановлених статутами Збройних Сил України та іншим законодавством України [4].

При цьому, як зазначалося вище статтею 15 КУпАП передбачено, що військові за вчинення адміністративних правопорушень несуть відповідальність передбачену відповідним статутом. Вказана норма не звільняє військових від відповідальності, однак враховуючи особливості проходження служби та викликів, які на даний час стоять перед українською державою передбачає саме дисциплінарну відповідальність.

Так, в залежності від вини, ступеня тяжкості дисциплінарного проступку, розміру заподіяної шкоди на військовослужбовців можуть бути накладені такі дисциплінарні стягнення:

- а) зауваження;
- б) догана;
- в) сувора догана;
- г) позбавлення чергового звільнення з розташування військової частини чи з корабля на берег (стосовно військовослужбовців строкової військової служби та курсантів вищих військових навчальних закладів, військових навчальних підрозділів закладів вищої освіти);
- г) попередження про неповну службову відповідність (крім осіб рядового складу строкової військової служби);
- д) пониження в посаді;
- е) пониження у військовому званні на один ступінь (стосовно осіб сержантського (старшинського) та офіцерського складу);
- є) пониження у військовому званні з переведенням на нижчу посаду (стосовно військовослужбовців сержантського (старшинського) складу);
- ж) звільнення з військової служби через службову невідповідність (крім осіб, які проходять строкову військову службу, військову службу за призовом під час мобілізації на особливий період, військову службу за призовом осіб офіцерського складу, а також військовозобов'язаних під час проходження навчальних (перевірочних) і спеціальних зборів та резервістів під час проходження підготовки та зборів)

Накладати дисциплінарні стягнення можуть тільки прямі командири та командири, визначені в розділі 3 Дисциплінарного статуту [4].

З метою недопущення зниження обороноздатності країни, зміцнення дисципліни і правопорядку у Збройних Силах України та в інших військових формуваннях Главою 13-Б КУпАП визначена адміністративна відповідальність за військові адміністративні правопорушення, за умови що ці правопорушення не тягнуть за собою кримінальну відповідальність.

За вчинення військових адміністративних правопорушень до винних застосовуються виключний перелік адміністративних стягнень: накладення штрафу, арешт з утриманням на гауптвахті.

Уповноваженими особами на процесуальне оформлення вчинених військових адміністративних правопорушень, а також складанням адміністра-

тивного протоколу за порушення норм передбачених статтями 172-10 - 172-20 КУпАП є командири (начальники) військових частин (установ, закладів), командири підрозділів, які уповноважені на те командирами (начальниками) військових частин (установ, закладів).

Розгляд справи щодо вчинення військово адміністративних правопорушень здійснюється районним, районним у місті, міським чи міськрайонним судом (суддею) [3].

Суд при розгляді справи при встановленні вини та достатності зібраних доказів у справі, обирає один із двох видів адміністративних стягнень (штраф або арешт з утриманням на гауптвахті).

У разі добровільного невиконання правопорушником постанови суду, яка набрала законної сили, уповноважена особа (командир), яка склала у відношенні військовослужбовця протокол про адміністративне правопорушення може звернути її до примусового виконання протягом трьох місяців звернувшись із виконавчим листом до відповідного органу державної виконавчої служби за місцем проживання порушника [8].

Дана норма стосується більше адміністративного стягнення у вигляді штрафу, у такому випадку державний виконавець здійснює необхідні виконавчі дії щодо примусового стягнення у відповідності до Закону України «Про виконавче провадження».

При цьому, найсуворіший вид адміністративного стягнення у вигляді арешту з утриманням на гауптвахті, яке застосовується судом у виключних випадках за окремі види військових адміністративних правопорушень на строк до п'ятнадцяти діб, не застосовується до військовослужбовців-жінок, а також до поліцейських, які під час дії воєнного стану залучені до безпосередньої участі в бойових діях і вчинили окремі військові адміністративні правопорушення [3].

Постанова суду про застосування адміністративного стягнення у виді арешту з утриманням на гауптвахті виконується відповідним командиром (начальником) військової частини (установи) з моменту набрання постановою законної сили. Постанова суду про застосування адміністративного стягнення у вигляді адміністративного арешту виконується відповідним командиром (начальником) військової частини (установи) негайно після її винесення. За наявності обставин, що ускладнюють виконання постанови про накладення адміністративного стягнення або роблять її виконання неможливим, суд, який виніс постанову, може відстрочити її виконання відповідно до вимог, визначених статтею 301 КУпАП [8].

Прийняття засуджених, узятих під варту, заарештованих та затриманих військовослужбовців на гауптвахті здійснює начальник гауптвахті (посадова особа, відповідальна за організацію охорони в підрозділі Служби правопорядку в гарнізоні), а за його відсутності - начальник чергової зміни [9].

Контроль за правильним і своєчасним виконанням постанови про накладення адміністративного стягнення здійснюється органом (посадовою особою), який виніс постанову, та іншими органами державної влади в порядку, встановленому законом [3].

27.03.2024 набрав чинності Закон України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо особливостей несення військової служби в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці» від 13.12.2022 № 2839-IX, даний закон посилив відповідальність військово-службовців за вчинення військових правопорушень, саме у період дії воєнного стану, зокрема, внесені зміни у Главу 13-Б КУпАП.

Ключовими аспектами внесених змін в Главу 13-Б КУпАП є посилення адміністративних стягнень за вчинення військово адміністративних правопорушень (збільшені розміри штрафу та строки арешту з утриманням на гауптвахті).

Також, фактично виключені і не підлягають застосуванню в умовах воєнного стану статті 172-10, 172-11, 172-13, тому що законодавцем в диспозиції вказаних статей внесені зміни, а саме доповнено словами: «крім воєнного стану».

В умовах воєнного стану відповідальність за: відмову від виконання наказу або інших законних вимог командира (начальника) (стаття 172-10 КУпАП), самовільне залишення військової частини або місця служби (стаття 172-11 КУпАП), зловживання військовою службовою особою владою або службовим становищем (стаття 172-13 КУпАП), є виключно кримінальна.

Слід акцентувати, що судом при обранні адміністративного стягнення беззаперечно треба враховувати воєнний стан в країні, а також особливості кожного окремого винного військовослужбовця, який може постійно перебувати в районі проведення активних бойових дій. І все ж таки метою адміністративного стягнення є виховання особи, яка вчинила адміністративне правопорушення та запобігання вчиненню нових правопорушень, як самим правопорушником, так і іншими особами (стаття 23 КУпАП).

Висновки. Військові адміністративні правопорушення – це умисна, протиправна, винна дія або бездіяльність «спеціального суб'єкта» (військовослужбовці, а також поліцейські поліції особливого призначення Національної поліції України, які під час дії воєнного стану залучені до безпосередньої участі в бойових діях), яка безпосередньо пов'язана із виконанням ним службових обов'язків, при умові, що ці правопорушення не тягнуть за собою кримінальну відповідальність. Даний вид правопорушень передбачений окремою Главою 13-Б КУпАП. Враховуючи окремий правовий статус особи порушника, вказаний вид правопорушення передбачає собою виняткові заходи покарання.

Аналізуючи зміни внесені, в КУпАП, Законом України від 13.12.2022 № 2839-ІХ приходимо до висновку, що законодавець мав на меті дисциплінування військовослужбовців, а тому деякі із диспозицій статей передбачених Главою 13-Б натепер напряду перетинаються з воєнним станом, що свідчить про фактичне виключення на даному етапі цих норм з адміністративного процесу і перехід (у разі їх порушення) на більш жорсткі правовідносини в рамках кримінально процесуального законодавства.

При цьому, адміністративні стягнення повинні бути виконанні, а особа винна у вчиненні адміністративного правопорушення повинна понести справедливе покарання, і саме враховуючи збільшення такого адміністративного стягнення, за вчинення військово адміністративних правопорушень, як штраф, може призвести до виправлення особи і не допущення вчиненню нових правопорушень. Крім цього, даний вид адміністративного стягнення виконується на загальних підставах державним виконавцем і процес його примусового виконання жодним чином не пливає на проходження служби «спеціальним суб'єктом» правопорушення.

Також, слід врахувати, що обрання адміністративного стягнення у вигляді арешту з утримання на гауптвахті, яке відповідно до чинного законодавства повинно бути виконано негайно (після вступу в законну силу відповідного рішення) може призвести до зниження боєздатності певного підрозділу і призведе до безпідставного втручання в особливості проходження служби саме в умовах воєнного стану, що є недопустимим.

Пропонується Главу 3 КУпАП, а також санкції адміністративних правопорушень передбачених Главою 13-Б КУпАП, доповнити новим адміністративним стягненням: «Виправні роботи пов'язані з проходженням служби військовослужбовців», яке б передбачало виконання адміністративного стягнення у підрозділі військовослужбовця і було б направлено на виправлення винного не відриваючи його при цьому від службових обов'язків.

Крім цього, більш точно розмежувати адміністративну та кримінальну відповідальність військовослужбовців за вчинення службових правопорушень, зокрема, визначити, що на період дії воєнного стану статті 172-10, 172-11, 172-13 не застосовуються, а особа у разі вчинення відповідних правопорушень повинна нести відповідальність передбачену відповідними статтями Кримінального кодексу України.

Література:

1. Конституція України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
2. Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу» від 25.03.1992 № 2232-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2232-12>
3. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 р № 8073-Х [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80732-10#Text>.

4. Закон України «Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України» від 24.03.1999 № 551-XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/551-14#Text>.
5. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності військовослужбовців, надання командирам додаткових прав та покладення обов'язків в особливий період» від 05.02.2015 № 158-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/158-19#n15>.
6. Указ Президента «Про введення воєнного стану в Україні» від 24.02.2022 № 64/2022 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text>.
7. Закон України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015 № 389-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>.
8. Закон України «Про виконавче провадження» від 02.06.2016 № 1404-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19#Text>.
9. Порядок тримання засуджених, узятих під варту, заарештованих та затриманих військовослужбовців, затверджений наказом МОУ від 03.11.2020 № 394 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0038-21#Text>.

References:

1. Konstitutsiya Ukrainy [Constitution of Ukraine]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].
2. Zakon Ukrainy «Pro viyskovyy obov'yazok i viyskovu sluzhbu» vid 25.03.1992 № 2232-XII [Law of Ukraine "On Military Duty and Military Service" dated March 25, 1992 No. 2232-XII]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2232-12> [in Ukrainian].
3. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennya vid 7 hrudnya 1984 r № 8073-X [Code of Ukraine on Administrative Offenses of December 7, 1984 No. 8073-X]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80732-10#Text> [in Ukrainian].
4. Zakon Ukrainy «Pro Dystsyplinarnyy statut Zbroynykh Syl Ukrainy» vid 24.03.1999 № 551-XIV [Law of Ukraine "On the Disciplinary Statute of the Armed Forces of Ukraine" dated March 24, 1999 No. 551-XIV]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/551-14#Text> [in Ukrainian].
5. Zakon Ukrainy «Pro vnesennya zmin do deyakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo posylennya vidpovidal'nosti viys'kovosluzhbovtziv, nadannya komandyram dodatkovykh prav ta pokladennya obov'yazkiv v osoblyvyy period» vid 05.02.2015 № 158-VIII [The Law of Ukraine "On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Regarding Strengthening the Responsibility of Military Servicemen, Giving Commanders Additional Rights and Assigning Duties in a Special Period" dated February 5, 2015 No. 158-VIII]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/158-19#n15> [in Ukrainian].
6. Ukaz Prezydenta «Pro vvedennya voyennoho stanu v Ukraini» vid 24.02.2022 № 64/2022 [Decree of the President "On the introduction of martial law in Ukraine" dated February 24, 2022 No. 64/2022]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text> [in Ukrainian].
7. Zakon Ukrainy «Pro pravovyy rezhym voyennoho stanu» vid 12.05.2015 № 389-VIII [Law of Ukraine "On the Legal Regime of Martial Law" dated May 12, 2015 No. 389-VIII]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> [in Ukrainian].
8. Zakon Ukrainy «Pro vykonavche provadzhennya» vid 02.06.2016 № 1404-VIII [Law of Ukraine "On Executive Proceedings" dated June 2, 2016 No. 1404-VIII]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19#Text> [in Ukrainian].
9. Poryadok trymannya zasudzhenykh, uzyatykh pid vartu, zareshotovanykh ta zatorymanykh viys'kovosluzhbovtziv, zatverdzhenny nakazom MOU vid 03.11.2020 № 394 [The procedure for the detention of convicted, taken into custody, arrested and detained servicemen, approved by the order of the Ministry of Internal Affairs No. 394 dated 03.11.2020]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0038-21#Text> [in Ukrainian].

УДК 354:328.185

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8\(36\)-26-34](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8(36)-26-34)

Гревцев Максим Сергійович аспірант кафедри адміністративного права та адміністративної діяльності, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, вул. Григорія Сковороди, 106, м. Харків, 61024, тел.: (097) 631-68-85, <https://orcid.org/0009-0005-5267-3872>

Гревцев Павло Сергійович аспірант кафедри адміністративного права та адміністративної діяльності, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, вул. Григорія Сковороди, 106, м. Харків, 61024, тел.: (095) 083-63-32, <https://orcid.org/0009-0005-5181-3922>

ДЕРЖАВНИЙ КОНТРОЛЬ У СФЕРІ ЛОГІСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА ЗАЛІЗНИЧНОМУ ТРАНСПОРТІ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню особливостей та механізмів державного контролю у сфері логістичної діяльності на залізничному транспорті. Зазначено, що логістична діяльність на залізничному транспорті як об'єкт державного контролю є різновидом контролю за діяльністю на транспорті, тому під час його здійснення мають бути враховані положення профільного законодавства. Встановлено, що державному контролю за будь-якою діяльністю суб'єктів господарювання, що здійснюють перевезення пасажирів і вантажів, юридичних та фізичних осіб, включаючи логістичну діяльність та на будь-якому виді транспорту, включаючи залізничний транспорт, буде притаманно таких характеристик: 1) контроль реалізується через застосування планових, позапланових, рейдових перевірок (перевірка на дорозі); 2) нормативною підставою проведення державного контролю у цій сфері є перелік питань, що затверджується центральним органом виконавчої влади, що забезпечує реалізацію державної політики з питань безпеки на наземному транспорті; 3) процесуальною підставою застосування заходів державного контролю є конкретне посвідчення (направлення); 4) правомочності спеціально уповноваженого органу на здійснення державного контролю є чітко регламентованими; 5) контроль застосовується конкретно визначеним суб'єктом, що є спеціальним уповноваженим органом на здійснення державного контролю на транспорті тощо.

Акцентовано увагу на тому, що для цілей визначення державного контролю за логістичною діяльністю на залізничному транспорті, останній доцільно тлумачити також в широкому розумінні з врахуванням суб'єктів, що забезпечують діяльність на залізничному транспорті, а не лише предмети матеріального світу, що є елементом залізничного транспорту.

Визначено, що суб'єктом, який здійснює державний контроль за логістичною діяльністю на залізничному транспорті є Державна інспекція України з безпеки на наземному транспорті. Контрольна діяльність цього органу державної влади має державно-владний характер, що забезпечується здійсненням контролю від імені та в інтересах держави на підставі застосування державно-владних повноважень, якими наділений цей суб'єкт. Крім того, вказана діяльність має здійснюватися законно, тобто виражатись у нормативному закріпленні правомочності суб'єкта здійснювати діяльність, змістом якої є контроль та об'єктивно, що має вияв у незалежності та неупередженості суб'єкта при здійсненні діяльності, яку спрямовано на досягнення мети контролю.

Ключові слова: державний контроль, нагляд, логістична діяльність, транспорт, залізничний транспорт.

Grevtsev Maksym Sergiyovych Postgraduate Student of the Department of Administrative Law and Administrative Activity, Yaroslav Mudryi National Law University, St. Hryhorii Skovoroda, 106, Kharkiv, 61024, tel.: (097) 631-68-85, <https://orcid.org/0009-0005-5267-3872>

Grevtsev Pavlo Sergiyovych Postgraduate Student of the Department of Administrative Law and Administrative Activity, Yaroslav Mudryi National Law University, St. Hryhorii Skovoroda, 106, Kharkiv, 61024, tel.: (095) 083-63-32, <https://orcid.org/0009-0005-5181-3922>

STATE CONTROL IN THE SPHERE OF LOGISTICS ACTIVITIES IN RAILWAY TRANSPORT

Abstract. The article is devoted to the study of features and mechanisms of state control in the field of logistics activities in railway transport. It is noted that logistics activity on railway transport as an object of state control is a type of control over transport activity, therefore, during its implementation, the provisions of the relevant legislation must be taken into account. It has been established that state control over any activity of business entities carrying out the transportation of passengers and cargo, legal entities and individuals, including logistics activities and on any type of transport, including rail transport, will have the following characteristics: 1) control is implemented through the use of scheduled, unscheduled, raid checks (check on the road); 2) the regulatory basis for state control in this area is the list of issues approved by the central executive body, which ensures the implementation of state policy on land transport safety; 3) the procedural basis for the application of state control measures is a specific certificate (referral); 4) the powers of the specially authorized body to exercise state control are clearly

regulated; 5) control is applied by a specifically defined entity, which is a special authorized body for state control of transport, etc.

Attention is focused on the fact that for the purposes of determining state control over logistics activities in railway transport, it is advisable to interpret the latter also in a broad sense, taking into account subjects that provide activities in railway transport, and not only objects of the material world, which are an element of railway transport.

It was determined that the State Inspectorate of Ukraine for Land Transport Safety is the entity that exercises state control over logistics activities in rail transport. The control activity of this body of state power has a state-authority nature, which is ensured by the exercise of control on behalf and in the interests of the state based on the application of state-authority powers vested in this subject. In addition, the specified activity must be carried out legally, that is, it must be expressed in the normatively established authority of the subject to carry out activities, the content of which is control and objectively, which is manifested in the independence and impartiality of the subject when carrying out activities aimed at achieving the goal of control.

Keywords: state control, supervision, logistics, transport, railway transport.

Постановка проблеми. Здійснення державного контролю є невід'ємною частиною діяльності органів публічного управління. В залежності від об'єкта державного контролю можуть видозмінюватись форми контролю, виокремлюватись окремі суб'єкти контролю та наслідки контрольної діяльності. Не виключенням є сфера логістичної діяльності в цілому, та на залізничному транспорті зокрема. Науковий інтерес саме до цього об'єкта державного контролю опосередковано відсутністю спеціального законодавства, яким врегульовано контрольню-наглядову діяльність в сфері логістики. Більше того, дія правового режиму воєнного стану підвищує важливість логістики, тому її якість має максимально забезпечуватись управлінськими інструментами впливу, включаючи і контрольню-наглядові заходи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На доктринальному рівні питання детермінації державного контролю за логістичної діяльності на транспорті є малодослідженими. Натомість, основою цього дослідження є висновки, яких зроблено вченими-адміністративістами щодо контрольної діяльності органів державної влади (наприклад, В.Б. Авер'яновим, Ю.П. Битяком, В.М. Гарашуком, Т.О. Коломоєць, В.К. Колпаковим, Ю.В. Мех, О.П. Хамходерою, О.Б. Червяковою), а також щодо формування та розвитку сучасної логістичної діяльності на залізничному транспорті (наприклад, О.Г. Дейнека, С.В. Панченко, Н.В. Поповою, О.В. Семенцовою). Однак питання здійснення державного контролю логістичної діяльності на залізничному транспорті поки що не систематизовані і розроблені не в повному обсязі.

Мета статті – дослідження особливостей та механізмів державного контролю у сфері логістичної діяльності на залізничному транспорті.

Виклад основного матеріалу. Контроль у діяльності органів державної влади та їх посадових осіб дозволяє своєчасно виявити та ліквідувати фактори, що заважають ефективному здійсненню функцій держави.

Загалом контроль є терміном, який відображає дотримання законності у конкретно визначених суспільних відносинах з конкретно визначеним їх складом. Ефективність здійснення державного контролю опосередковує якість функціонування державних органів. Контроль у широкому розумінні є діяльністю щодо забезпечення відповідності стану керованого суб'єкта прийнятним управлінським рішенням та відповідності функціонування суб'єкта владних повноважень закону.

У теорії адміністративного права виокремлено наступні специфікації використання терміну «державний контроль»:

1) державний контроль є функцією, сутність якої полягає у своєчасному виявленні та усуненні факторів, які заважають ефективному здійсненню функцій держави, унеможливаючи забезпечення належного рівня забезпечення державних інтересів;

2) державний контроль є функцією конкретного державного органу, сутність якої опосередковано нормативно закріпленим статусом суб'єкта та сукупністю конкретно-визначених повноважень щодо оперативного і безперервного попередження, виявлення та усунення факторів, що спричиняють відхилення у конкретно-визначеній сфері, яка входить до його відання;

3) державний контроль є специфічною діяльністю, сутність якої полягає у активній взаємодії контролюючого суб'єкта з підконтрольним суб'єктом, що здійснюється на засадах законності, оперативності, економічності, доцільності, професійної обґрунтованості;

4) контроль є системою спостережень та перевірок, сутність якої полягає у встановленні відповідності стану об'єкта, що підлягає контролю, прийнятним правилам (управлінським рішенням), виокремленні допущених відхилень від цих правил, а також відхилень від загальних принципів організації і регулювання;

5) державний контроль є засобом забезпечення законності у діяльності державних органів, сутність якого реалізується через спеціальну систему органів державної влади та інститутів громадянського суспільства, на яку покладено обов'язки щодо підтримки й зміцнення законності та дисципліни у діяльності суб'єкта владних повноважень [1,2].

Кожна із вказаних дефініцій використання терміну «державний контроль» є вірною, при цьому, відмінність між ними проявляється у виборі поняття, яке детермінується через об'єкт контрольної діяльності. Щодо логістичної діяльності на залізничному транспорті як об'єкта державного

контролю, слід враховувати, що це контроль за діяльністю на транспорті, тому під час його здійснення мають бути враховані положення профільного законодавства. Так, відповідно до положень ст. 16⁻¹ Закону України «Про транспорт» [3], державному контролю за будь-якою діяльністю суб'єктів господарювання, що здійснюють перевезення пасажирів і вантажів (у тому числі небезпечних), юридичних та фізичних осіб, включаючи логістичну діяльність та на будь-якому виді транспорту, включаючи залізничний транспорт, буде притаманно таких характеристик:

1) контроль реалізується через застосування планових, позапланових, рейдових перевірок (перевірка на дорозі);

2) нормативною підставою проведення державного контролю у цій сфері є перелік питань, що затверджується центральним органом виконавчої влади, що забезпечує реалізацію державної політики з питань безпеки на наземному транспорті;

3) процесуальною підставою застосування заходів державного контролю є конкретне посвідчення (направлення);

4) правомочності спеціально уповноваженого органу на здійснення державного контролю включають: безперешкодний доступ до всіх транспортних засобів і об'єктів суб'єктів господарювання, юридичних і фізичних осіб з метою перевірки додержання вимог законодавства та міжнародних договорів України з питань безпеки на транспорті; перевірку в робочий час суб'єктів господарювання, юридичних та фізичних осіб з питань, віднесених до їх компетенції; пред'явлення вимоги щодо здійснення передбачених законодавством заходів з питань безпеки на транспорті; одержування від суб'єктів господарювання, юридичних і фізичних осіб письмових чи усних пояснень, висновків експертних обстежень, аудиту, матеріали та інформацію з відповідних питань; складання актів перевірок суб'єктів господарювання, юридичних і фізичних осіб; видача в установленому порядку обов'язкових для виконання приписів про усунення порушень і недоліків, пов'язаних з порушенням правил безпеки на транспорті; заборону експлуатації транспортних засобів, виконання робіт та надання послуг тощо;

5) контроль застосовується конкретно визначеним суб'єктом, що є спеціальним уповноваженим органом на здійснення державного контролю на транспорті тощо.

Значення має й те, що це вид державного контролю, що здійснюється на залізничному транспорті. Залізничний транспорт визначається як транспорт загального користування та виступає елементом Єдиної транспортної системи України. Склад залізничного транспорту формується з: підприємств залізничного транспорту, рухомого складу залізничного транспорту, залізничних шляхів сполучення, промислових, торговельних та постачальницьких підприємств, навчальних закладів, дитячих дошкільних закладів тощо, що сприяють забезпеченню функціонування цього виду транспорту [3].

Відповідно до положень Закону України «Про залізничний транспорт», залізничний транспорт є виробничо-технологічним комплексом підприємств залізничного транспорту, що сприяє забезпеченню потреб населення країни у наданні транспортних послуг (прямого залізничного сполучення, прямого змішаного сполучення, міжнародного залізничного сполучення, непрямого міжнародного сполучення) [4].

Отже, в відповідності до положень чинного законодавства України «залізничний транспорт» є широким поняттям, яке вказує як на рухомий залізничний транспорт, так і на підприємства, що забезпечують його функціонування (промислові підприємства, навчальні заклади тощо). Для цілей визначення державного контролю за логістичною діяльністю на залізничному транспорті, останній доцільно тлумачити також в широкому розумінні з врахуванням суб'єктів, що забезпечують діяльність на залізничному транспорті, а не лише предмети матеріального світу, що є елементом залізничного транспорту.

Щодо суб'єктів, які забезпечують логістичну діяльність на залізничному транспорті, то до них передусім віднесено публічне акціонерне товариство «Укрзалізниця», якого було утворено відповідно до ст. 2 Закону України «Про особливості утворення публічного акціонерного товариства залізничного транспорту загального користування» [5]. Відповідно до положень статуту «Укрзалізниці», метою її діяльності є задоволення потреб держави, юридичних і фізичних осіб у безпечних та якісних залізничних перевезеннях у внутрішньому та міжнародному сполученні, роботах та послугах, що виконує (надає) товариство, забезпечення ефективного функціонування та розвитку залізничного транспорту, створення умов для підвищення конкурентоспроможності галузі, а також отримання прибутку від провадження підприємницької діяльності [6].

Вказівка на те, що це вид державного контролю за логістичною діяльністю на залізничному транспорті потребує звернення уваги на поняття логістичної діяльності, якого на нормативному рівні не визначено. Натомість, за основу в цьому дослідженні візьмемо усталене тлумачення логістичної діяльності як сукупності інтегрованих елементів, пов'язаних з наданням транспортно-логістичних послуг, що взаємодіють між собою у сфері переміщення вантажів та пасажирів для задоволення потреб споживачів на основі врахування інтересів усіх зацікавлених сторін (стейкхолдерів) [7]. Таке тлумачення підпадає під дію положень Закону України «Про транспорт» в частині визначення меж державної контрольно-наглядової діяльності.

Метою здійснення державного контролю за логістичною діяльністю на залізничному транспорті виступатиме: набуття об'єктивної інформації про стан дотримання законності під час здійснення перевезення пасажирів і вантажів (у тому числі небезпечних), юридичних та фізичних осіб на

залізничному транспорті; дослідження набутої інформації на предмет виявлення і припинення фактів порушень чинного законодавства, встановлення причин та умов, що сприяють їх вчиненню; порівняння досягнутих результатів з попередніми та очікуваними; недопущення нових порушень і шкідливих наслідків; виявлення осіб винних у порушенні належного стану суспільних відносин тощо.

Щодо суб'єкта, який здійснює державний контроль за логістичною діяльністю на залізничному транспорті, то це Державна інспекція України з безпеки на наземному транспорті. Контрольна діяльність цього органу державної влади має державно-владний характер, що забезпечується здійсненням контролю від імені та в інтересах держави на підставі застосування державно-владних повноважень, якими наділений цей суб'єкт. Крім того, вказана діяльність має здійснюватися законно, тобто виражатись у нормативному закріпленні правомочності суб'єкта здійснювати діяльність, змістом якої є контроль та об'єктивно, що має вияв у незалежності та неупередженості суб'єкта при здійсненні діяльності, яку спрямовано на досягнення мети контролю.

До прав, які надаються Укртрансінспекції для виконання покладених на неї завдань в сфері контрольної-наглядової діяльності віднесено:

- 1) залучення в установленому порядку до виконання окремих робіт, участь у вивченні окремих питань вчених і фахівців, працівників центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій (за погодженням з їх керівниками);
- 2) одержування на безоплатній основі від державних органів та органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності та їх посадових осіб, а також громадян та їх об'єднань інформацію, документи і матеріали, необхідні для виконання покладених на неї завдань;
- 3) користування відповідними інформаційними базами даних державних органів, державною системою урядового зв'язку та іншими технічними засобами;
- 4) скликання нарад, утворення комісії та робочих груп, проведення наукових конференцій, семінарів з питань, що належать до її компетенції;
- 5) використання у діяльності транспортних засобів, зокрема спеціалізованих, та контрольних-вимірних пристроїв;
- 6) видача державним службовцям та працівникам Укртрансінспекції сигнальних дисків (жезлів), форменого одягу, нагрудних знаків;
- 7) здійснення свої повноважень безпосередньо та через утворені в установленому порядку територіальні органи;
- 8) видача наказів організаційно-розпорядчого характеру, що стосуються контрольної-наглядової діяльності за логістичною діяльністю на залізничному транспорті [8].

В залежності від обраного критерію для класифікації можна виокремити різні види державного контролю. Загалом, державний контроль за логістичною

діяльністю на залізничному транспорті може бути класифіковано в залежності від: об'єкта контролю, характеру зв'язків між контролюючим суб'єктом та підконтрольним, тривалості контролю, стадії діяльності, що підлягає контролю тощо.

Висновки. Підсумовуючи зазначимо, що державний контроль за логістичною діяльністю на залізничному транспорті є різновидом державного контролю на транспорті, що застосовується спеціально уповноваженим суб'єктом виключно в межах повноважень та в порядку, якого визначено законом. Встановлено, що державному контролю за будь-якою діяльністю суб'єктів господарювання, що здійснюють перевезення пасажирів і вантажів, юридичних та фізичних осіб, включаючи логістичну діяльність та на будь-якому виді транспорту, включаючи залізничний транспорт, буде притаманно таких характеристик: 1) контроль реалізується через застосування планових, позапланових, рейдових перевірок (перевірка на дорозі); 2) нормативною підставою проведення державного контролю у цій сфері є перелік питань, що затверджується центральним органом виконавчої влади, що забезпечує реалізацію державної політики з питань безпеки на наземному транспорті; 3) процесуальною підставою застосування заходів державного контролю є конкретне посвідчення (направлення); 4) правомочності спеціально уповноваженого органу на здійснення державного контролю є чітко регламентованими; 5) контроль застосовується конкретно визначеним суб'єктом, що є спеціальним уповноваженим органом на здійснення державного контролю на транспорті тощо.

Література:

1. Мех Ю.В. До питання про класифікацію контролю в державному управлінні. Проблеми законності, 2006, № 77. С. 60-64.
2. Загальне адміністративне право України: підручник. Одеса: Фенікс, 2023. 792 с. URL: <https://doi.org/10.32837/11300.25545>
3. Про транспорт: Закон України від 10.11.1994 р. № 232/94-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/232/94-%D0%B2%D1%80#Text>
4. Про залізничний транспорт: Закон України від 04.07.1996 року № 273/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/273/96-%D0%B2%D1%80#Text>
5. Про особливості утворення публічного акціонерного товариства залізничного транспорту загального користування: Закон України від 23.02.2012 р. № 4442. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4442-17#Text>
6. Питання акціонерного товариства «Українська залізниця»: Постанова Кабінету Міністрів України від 02.09.2015 р. № 735. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/735-2015-%D0%BF#Text>
7. Транспортно-логістична система: дефініція та складові. URL: https://www.researchgate.net/publication/326465998_TranspOrTnO-IOgISTicna_SiSTeMa_defInIcIa-Ta_SkladOvI
8. Про затвердження Положення про Державну інспекцію України з безпеки на наземному транспорті: Постанова Кабінету Міністрів України від 17.07.2014 р. № 299. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/299-2014-%D0%BF#Text>

7. Транспортно-логістична система: дефініція та складові. URL: https://www.researchgate.net/publication/326465998_TranspOrTnO-IogISTicna_SiSTeMa_defInIcIa-Ta_SkladOvI

8. Про затвердження Положення про Державну інспекцію України з безпеки на наземному транспорті: Постанова Кабінету Міністрів України від 17.07.2014 р. № 299. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/299-2014-%D0%BF#Text>

References:

1. Mekh Yu.V. Do pytannia pro klasyfikatsiiu kontroliu v derzhavnomu upravlinni. Problemy zakonnosti, 2006, №. 77. S. 60-64.

2. Zahal'ne administratyvne pravo Ukrainy: pidruchnyk. Odesa: Feniks [General administrative law of Ukraine: textbook. Odesa: Phoenix], 2023. 792 с. Retrieved from: <https://doi.org/10.32837/11300.25545> [in Ukrainian].

3. Pro transport [On transport]: Zakon Ukrainy vid 10.11.1994 r. № 232/94-VR [Law of Ukraine dated November 10, 1994 No. 232/94-VR]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/232/94-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].

4. Pro zaliznychnyy transport [On railway transport]: Zakon Ukrainy vid 04.07.1996 roku № 273/96-VR [Law of Ukraine dated July 4, 1996 No. 273/96-VR]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/273/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].

5. Pro osoblyvosti utvorennia publichnoho aktsionernoho tovarystva zaliznychnoho transportu zahal'noho korystuvannya: Zakon Ukrainy vid 23.02.2012 r. № 4442 [On the peculiarities of the formation of a public joint-stock company of public railway transport: Law of Ukraine dated 23.02.2012 No. 4442]. Retrieved from : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4442-17#Text> [in Ukrainian].

6. Pytannya aktsionernoho tovarystva «Ukrayins'ka zaliznytsya»: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 02.09.2015 r. № 735 [Issue of the joint-stock company "Ukrainian Railway": Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated September 2, 2015 No. 735]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/735-2015-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

7. Transportno-lohistychna systema: defInItsIya ta skladovi [Transport and logistics system: definition and components]. Retrieved from: https://www.researchgate.net/publication/326465998_TranspOrTnO-IogISTicna_SiSTeMa_defInIcIa-Ta_SkladOvI[in Ukrainian].

8. Pro zatverdzhennya Polozhennya pro Derzhavnu inspektsiyu Ukrainy z bezpeky na nazemnomu transporti: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 17.07.2014 r. № 299 [On the approval of the Regulation on the State Inspection of Ukraine on Land Transport Safety: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated July 17, 2014 No. 299]. Retrieved from : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/299-2014-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

УДК 343.359.3

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8\(36\)-35-47](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8(36)-35-47)

Гуцул Інна Анатоліївна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів, банківської справи, страхування та фондового ринку, Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, вул. Проскурівська, 57, Хмельницький, 29000, <https://orcid.org/0000-0003-2281-5940>

СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА НЕЗАКОННЕ ПЕРЕМІЩЕННЯ ТОВАРІВ ЧЕРЕЗ МИТНИЙ КОРДОН УКРАЇНИ

Анотація. Результати дослідження містять низку наукових узагальнень, висновків і нових наукових положень, що мають важливе значення для сучасної теорії адміністративного права. Зокрема, у статті висвітлено основні передумови виникнення незаконної діяльності, пов'язаної з переміщенням товарів через митний кордон України, та проведено аналіз сучасного стану відповідальності за ці протиправні дії. Визначено поняття та надано загальну характеристику адміністративної відповідальності за такі правопорушення.

Розглянуто особливості причинного комплексу, що сприяє незаконному переміщенню товарів, та проаналізовано специфіку ознак, які характеризують об'єкт адміністративних правопорушень у цій сфері. Встановлено характерні властивості ознак об'єктивної сторони таких правопорушень, а також визначено ознаки суб'єкта адміністративної відповідальності. Особливу увагу приділено характеристиці ознак суб'єктивної сторони цих правопорушень, а також досліджено досвід інших країн щодо відповідальності за незаконне переміщення товарів через митний кордон.

Особливу увагу в дослідженні приділено правовому аналізу складів адміністративних правопорушень, передбачених статтями 482 та 483 Митного кодексу України. Запропоновано виділити незаконне переміщення товарів в окрему групу правопорушень, що дозволить розглядати їх окремо від контрабанди, враховуючи суттєві відмінності адміністративної відповідальності від інших видів юридичної відповідальності. Встановлено, що загальним об'єктом незаконного переміщення товарів через митний кордон України є суспільні відносини, регульовані нормами права та захищені Митним кодексом України.

Обґрунтовано теоретичні і практичні рекомендації і пропозиції, спрямовані на удосконалення законодавства щодо адміністративної відповідальності за незаконне переміщення товарів через митний кордон України.

Основним безпосереднім об'єктом незаконного переміщення товарів через митний кордон є суспільні відносини, пов'язані з встановленим порядком переміщення товарів і транспортних засобів комерційного призначення через митний кордон України.

Ключові слова: адміністративна відповідальність, незаконне переміщення товарів, митний кордон України, митний контроль, порушення митних правил, правове регулювання.

Gutsul Inna Anatolyivna candidate of economic sciences, associate professor, Khmelnytskyi University of Management and Law named after Leonid Yuzkov, St. Proskurivska, 57, Khmelnytskyi, 29000, <https://orcid.org/0000-0003-2281-5940>

CURRENT CHALLENGES OF LEGAL REGULATION OF ADMINISTRATIVE LIABILITY FOR ILLEGAL MOVEMENT OF GOODS ACROSS THE CUSTOMS BORDER OF UKRAINE

Abstract. The results of the research contain a number of scientific generalizations, conclusions and new scientific provisions that are important for the modern theory of administrative law. In particular, the article highlights the main prerequisites for the occurrence of illegal activities related to the movement of goods across the customs border of Ukraine, and analyzes the current state of responsibility for these illegal actions. The concept and general characteristics of administrative responsibility for such offenses are defined.

The peculiarities of the causal complex, which contributes to the illegal movement of goods, are considered, and the specific features that characterize the object of administrative offenses in this area are analyzed. The characteristic properties of the signs of the objective side of such offenses have been established, and the signs of the subject of administrative responsibility have also been determined. Particular attention is paid to the characteristics of the subjective side of these offenses, and the experience of other countries regarding responsibility for the illegal movement of goods across the customs border is also studied.

Special attention in the study is paid to the legal analysis of the composition of administrative offenses provided for by Articles 482 and 483 of the Customs Code of Ukraine. It is proposed to separate the illegal movement of goods into a separate group of offenses, which will allow them to be considered separately from smuggling, taking into account the significant differences between administrative liability and other types of legal liability. It has been established that the general object of illegal movement of goods across the customs border of Ukraine is social relations regulated by legal norms and protected by the Customs Code of Ukraine.

Theoretical and practical recommendations and proposals aimed at improving the legislation on administrative responsibility for the illegal movement of goods across the customs border of Ukraine are substantiated.

The main direct object of the illegal movement of goods across the customs border is social relations related to the established order of movement of goods and commercial means of transport across the customs border of Ukraine.

Keywords: administrative responsibility, illegal movement of goods, customs border of Ukraine, customs control, violation of customs rules, legal regulation.

Постановка проблеми. Митне законодавство є однією з найбільш динамічних галузей українського права, що суттєво впливає на формування нової системи правовідносин і становлення України як суверенної, незалежної, демократичної, правової держави. Воно відіграє важливу роль у забезпеченні ефективності міжнародної торгівлі, рівноправного партнерства суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності та захисту національних інтересів у зовнішньоторговельних відносинах. Активізація та гармонізація митно-правового регулювання передбачає необхідність підвищення ефективності митно-деліктного законодавства, яке спрямоване на забезпечення законності, попередження та припинення порушень митних правил, а також притягнення винних до юридичної відповідальності.

В умовах інтеграції України у світовий економічний простір та прагнення її вступу до Європейського Союзу особливо актуальними стають інструменти, що сприяють нейтралізації неправомірної поведінки у сфері зовнішньоекономічної діяльності. Це включає забезпечення захисту прав громадян, суб'єктів господарювання та державних органів у зазначеній сфері, а також дотримання правил митної справи. Серед таких інструментів особливе значення мають правові приписи статей 482 та 483 Митного кодексу України, що регулюють відповідальність за незаконне переміщення товарів через митний кордон України. Це явище, яке на сьогодні набуло масштабів масового антисоціального явища, підриває основи економічної стабільності країни, її обороноздатність та громадську безпеку.

Незаконне переміщення товарів через кордон призводить до ряду негативних наслідків, таких як:

- втрата бюджетних надходжень через ненадходження відповідних митних платежів;
- погіршення іміджу України на міжнародній арені та зниження привабливості інвестиційного клімату;
- потенційна загроза життю та здоров'ю споживачів і користувачів товарів, які ввозяться в Україну без державного контролю;
- стимулювання недобросовісної конкуренції, яка завдає шкоди легальним суб'єктам господарювання, негативно впливає на розвиток національної економіки та створює загрозу економічній і соціальній безпеці України.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Сучасні дослідження адміністративно-правових проблем протидії порушенням митних правил

потребують окремого наукового аналізу, зокрема з акцентом на процесуальні форми діяльності митних органів, їх характер і зміст, а також на сутність боротьби з порушеннями митних правил.

Значний внесок у вивчення різних аспектів протидії порушенню митних правил зробили такі науковці, як К.Бережна, І.Бережнюк, А.Войцещук, Є.Додін, Л.Дорофеєва, С.Дьоміна, О.Омельчук, П.Пашко, В.Прокопенко, Д.Приймаченко, В.Теремецький та інші.

Однак, їхні дослідження здебільшого не охоплюють проблематику відповідальності за незаконне переміщення товарів, залишаючи ці питання невирішеними в юридичній науці. У зв'язку з цим, розробка науково обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення відповідальності за незаконне переміщення товарів є надзвичайно актуальним завданням для сучасної юридичної науки.

Метою статті є дослідження особливостей, а також матеріальних і процесуальних аспектів притягнення до адміністративної відповідальності за незаконне переміщення товарів через митний кордон України. На основі цього аналізу формуються пропозиції, які можуть бути використані для розробки та вдосконалення нормативно-правових актів, що сприятиме підвищенню ефективності протидії правопорушенням у цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Митні правопорушення є одними з найпоширеніших і найнебезпечніших деліктів у сфері суспільно-економічного розвитку держави. Незаконне переміщення через митний кордон товарів, транспортних засобів, наркотичних речовин, зброї, боєприпасів, вибухових матеріалів, культурних та історичних цінностей часто є об'єктом уваги як кримінальних організацій, так і пересічних громадян, які розглядають ці дії як спосіб швидкого збагачення. Актуальність протидії митним правопорушенням посилюється в умовах глобальних тенденцій до розмивання кордонів та лібералізації торговельних відносин.

Протидія девіантній поведінці у митній сфері є однією з ключових функцій митних органів, спрямованою на попередження митних деліктів, виявлення причин і умов, що сприяють їх здійсненню. Це підкреслює важливість розвитку митно-податкової культури та виховання громадян і суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності в дусі позитивного сприйняття основних принципів та імперативів митно-податкового законодавства.

На сьогодні однією з ключових проблем митного адміністрування в Україні є низька ефективність профілактичної діяльності фіскальних органів у протидії митним правопорушенням. Це становище вважається неприйнятним і обумовлено відсутністю або недостатньо ефективним використанням механізмів реагування на порушення митних правил для їх запобігання.

Згідно зі статтею 458 Митного кодексу України (далі – МКУ), порушення митних правил (далі – ПМП) є адміністративним правопорушенням, що

полягає у протиправних, винних (умисних або необережних) діях чи бездіяльності, які посягають на встановлений МКУ та іншими нормативно-правовими актами України порядок переміщення товарів і транспортних засобів комерційного призначення через митний кордон України. Це включає пред'явлення їх органам доходів і зборів для проведення митного контролю та митного оформлення, а також здійснення операцій з товарами, що перебувають під митним контролем або контроль за якими покладено на органи доходів і зборів відповідно до МКУ чи інших законів України, за що передбачена адміністративна відповідальність [5].

Адміністративна відповідальність є однією з форм юридичної відповідальності, закріплених в українському законодавстві. Юридична відповідальність відіграє особливу роль у державному регулюванні суспільних відносин, оскільки вона передбачає, що суб'єкт, який порушив встановлений законодавством порядок, зобов'язаний понести передбачені законом негативні наслідки, що є формою спокути за його вчинок.

Частина 1 статті 483 Митного кодексу України визначає відповідальність за переміщення або дії, спрямовані на переміщення товарів через митний кордон України з приховуванням від митного контролю. Це включає використання спеціально виготовлених сховищ (тайників) та інших засобів або способів, що ускладнюють виявлення таких товарів, надання одним товарам вигляду інших, подання митним органам підроблених документів, документів, отриманих незаконним шляхом, або тих, що містять неправдиві відомості щодо найменування товарів, їх ваги, кількості, країни походження, відправника та/або одержувача, кількості вантажних місць, їх маркування та номерів, або неправдиві відомості, необхідні для визначення коду товару згідно з УКТ ЗЕД та його митної вартості[5].

Згідно з частиною 2 статті 483 МК України, особа підлягає адміністративній відповідальності, якщо протягом року вона вже притягалася до відповідальності за вчинення правопорушення, передбаченого статтею 482 або статтею 483 цього кодексу.

Адміністративне правопорушення охоплює не лише порушення порядку державного управління та організації управлінського процесу, але й будь-які порушення норм адміністративного законодавства, що веде до притягнення до адміністративної відповідальності. Таким чином, порушення встановленого законодавством України порядку переміщення товарів і транспортних засобів через митний кордон можуть кваліфікуватися як адміністративно-правові.

Незаконне переміщення товарів є суспільно небезпечним і протиправним діянням. Суспільна небезпека адміністративного правопорушення полягає у можливому заподіянні шкоди встановленому митним законодавством порядку в сфері митної справи, що, в свою чергу, може негативно вплинути на політичні, економічні та фінансові інтереси держави. Протиправність таких

діянь виражається у порушенні норм митного права, що гарантується можливістю застосування митно-правових санкцій, тобто заходів адміністративної відповідальності, передбачених чинним законодавством.

Загальні ознаки адміністративного правопорушення за незаконне переміщення товарів слід відрізнити від юридичного складу правопорушень, зазначених у статтях 482 та 483 Митного кодексу України[5].

Склад адміністративного правопорушення – це сукупність об'єктивних і суб'єктивних ознак, встановлених законом, які характеризують діяння як адміністративне правопорушення. Категорія «склад правопорушення» є теоретичною конструкцією, яка, хоча ще не закріплена в чинному законодавстві, дозволяє кваліфікувати діяння як правопорушення і слугує підставою для притягнення порушника до юридичної відповідальності. До складу адміністративного правопорушення входять чотири елементи: об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт і суб'єктивна сторона, які в сукупності є необхідними і достатніми для притягнення особи до адміністративної відповідальності [3].

Незаконному переміщенню товарів через митний кордон сприяє ряд факторів, зокрема:

- корупція - наявність корупційних елементів у митних органах та Державній прикордонній службі України;
- недосконале законодавство - колізії та пробіли у нормах прикордонного і митного контролю, які встановлюють відповідальність за незаконне переміщення товарів і суміжні правопорушення;
- недостатня взаємодія - невідповідна координація між державними правоохоронними та контролюючими органами;
- неврегульовані ділянки кордону - ділянки державного кордону, які не контролюються Україною;
- недосконалі технічні засоби - невідповідність технічного оснащення для забезпечення контролю всього кордону.

Згідно з частиною 1 статті 483 Митного кодексу України, адміністративна відповідальність настає за переміщення товарів через митний кордон України, здійснене з приховуванням від митного контролю. Це включає:

- використання спеціально виготовлених сховищ (тайників) або інших засобів, що ускладнюють виявлення товарів;
- надання товарам вигляду інших або подання підроблених документів, документів, отриманих незаконним шляхом, або документів з неправдивими відомостями. Це стосується найменування товарів, їх ваги (з урахуванням допустимих втрат за належних умов зберігання і транспортування), кількості, країни походження, відправника, одержувача, кількості вантажних місць, їх маркування та номерів, а також інформації, необхідної для визначення коду товару згідно з УКТ ЗЕД та його митної вартості.

Митний кодекс України також розмежовує обов'язкові (конструктивні) ознаки незаконного переміщення товарів, а також ознаки кваліфікованих видів цих правопорушень. До обов'язкових ознак, згідно з диспозиціями статей 482 та 483 МК України, відносяться способи переміщення товарів через митний кордон:

1. Переміщення поза митним контролем;
2. Переміщення з приховуванням від митного контролю.

Сучасне законодавство України, що спрямоване на захист інтересів у сфері господарської та зовнішньоекономічної діяльності, потребує вдосконалення. Зокрема, існує проблема невідповідності окремих санкцій тієї вигоди, яку отримують порушники цього законодавства. Особливо прибутковим стало незаконне переміщення товарів з приховуванням від митного контролю або поза митним контролем. На суспільну небезпеку цього виду незаконної діяльності впливають кілька факторів:

1. Виявлення каналів контрабанди (незаконне переміщення товарів може служити як спосіб розвідки для контрабанди культурних цінностей, отруйних і сильнодіючих речовин, вибухових матеріалів, радіоактивних матеріалів, зброї, боєприпасів, частин вогнепальної зброї та спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації);

2. Організований характер діяльності (цей вид діяльності часто має організований характер і може забезпечувати стабільну фінансову підтримку «тіньового» бізнесу);

3. Загроза для здоров'я (переміщення товарів без контролю з боку держави може загрожувати життю та здоров'ю споживачів таких товарів);

4. Вплив на міжнародний імідж України (надходження товарів незаконного походження через територію України до сусідніх країн негативно впливає на міжнародний імідж України і перешкоджає її швидкому вступу до Європейського Союзу);

5. Високий рівень повторюваності правопорушень (Часто порушення правил, пов'язаних з незаконним переміщенням товарів, повторюються, зокрема серед мешканців прикордонних регіонів).

Реформи, що здійснюються в Україні, тісно пов'язані з політикою відкритості зовнішньому світу та інтенсивним розвитком зовнішньоекономічних зв'язків. Намагання якнайшвидшого вступу України до ЄС і прихильність принципам вільної торгівлі не виключають передумов для виникнення і розвитку незаконного переміщення товарів. Наразі правоохоронці фіксують вдосконалення методів незаконного переміщення товарів та високу активність різних верств населення, причетних до цих правопорушень.

Проблема боротьби з незаконним переміщенням товарів є актуальною вже кілька десятиліть, і в Україні постійно проводяться масштабні заходи по боротьбі з ними. Одним із таких заходів є перегляд відповідальності за

незаконне переміщення товарів, зокрема пошук найбільш ефективних шляхів покарання правопорушників.

У контексті прагнення України до вступу в Європейський Союз та розвитку економічних відносин між ЄС і Україною, а також створення загального економічного простору, актуалізується проблема порушення законодавства у сфері зовнішньоекономічної діяльності. Особливе місце в цій сфері займають правопорушення, пов'язані з переміщенням товарів та інших предметів через митний кордон. Ця ситуація підкреслює необхідність аналізу зарубіжного законодавства європейських країн, яке регулює відповідальність за зазначену протиправну діяльність.

Зважаючи на європейський досвід, можна зробити висновок, що лояльність і намір держави запровадити адміністративну відповідальність за незаконне переміщення товарів часто сприймаються особами, які займаються контрабандною діяльністю, як слабкість державної системи. Гуманізація законодавства не завжди є ефективним заходом у боротьбі з певними видами злочинів.

Виходячи з міжнародного досвіду в встановленні відповідальності за незаконне переміщення товарів, можна стверджувати, що існуюче законодавство України, зокрема Митний кодекс України, потребує вдосконалення та нових підходів, які підвищать ефективність притягнення до відповідальності осіб, що займаються незаконним переміщенням товарів.

Різниця у підходах до відповідальності за незаконне переміщення товарів, на нашу думку, зумовлена відсутністю узгоджених дій щодо уніфікації законодавства і чіткого розуміння того, як і якими методами слід боротися з різними видами правопорушень. Цю проблему можна було б вирішити за допомогою прийняття єдиного акту наднаціонального рівня державами, що входять до одного об'єднання, наприклад, Європейського Союзу, який регулював би питання протидії митним правопорушенням. У такому акті доцільно було б передбачити загальну дефініцію незаконного переміщення товарів, яка потім могла б бути імплементована державами у їх національне законодавство, з урахуванням меж допустимого відхилення в криміналізації, з метою забезпечення національних інтересів країн-учасниць.

Слід підкреслити, що досвід зарубіжних країн у встановленні відповідальності за незаконне переміщення товарів є цінним і для нашої країни. Однак при реформуванні вітчизняного законодавства необхідно аналізувати не лише правові норми, що регулюють цю відповідальність, але й досвід їх практичного застосування.

Боротьба з незаконним переміщенням товарів є одним з найважливіших напрямків діяльності митних органів, реалізація якого є не тільки необхідною умовою забезпечення економічної безпеки України, а й складовою частиною успішного виконання фіскальних функцій органами Державної митної служби

України. Водночас, слід зазначити, що ця діяльність, відповідно до статей Митного кодексу України, стикається з низкою труднощів на практиці. Основні проблеми пов'язані з застосуванням адміністративних стягнень за порушення митного законодавства та їх правовою кваліфікацією відповідно до чинного законодавства[6].

Проблеми правозастосування, зокрема, виникають через недосконалість статей, що встановлюють відповідальність за незаконне переміщення товарів, наявність спірних і колізійних моментів тощо. Враховуючи ці проблеми та прогалини в законодавстві, ми вважаємо, що необхідно розробити пропозиції та рекомендації для вдосконалення законодавства України в цій сфері.

Враховуючи обґрунтований підхід до визначення основної мети адміністративно-правової протидії порушенням митних правил в Україні – мінімізацію випадків таких порушень і попередження їх вчинення, важливим є удосконалення правового регулювання процедур, які застосовуються митними органами для попередження, аналітичних і пошукових заходів та заходів припинення порушень.

Розглянемо детальніше актуальні питання застосування митними органами заходів адміністративного попередження, зокрема перевірки документів і інформації, що подаються до митного органу при переміщенні товарів і транспортних засобів з комерційною метою через митний кордон України (ст. 337 МК України).

Статистика за період січень-липень 2024 року:

Митниці Державної митної служби України виявили порушень митних правил на суму 15,6 млрд грн, що в 2,5 рази більше порівняно з аналогічним періодом 2023 року.

У 1 678 справах про порушення митних правил було тимчасово вилучено предмети правопорушень на суму понад 292,6 млн грн, зокрема:

- Промислових товарів на суму майже 200 млн грн;
- Продовольчих товарів на суму понад 43,3 млн грн;
- Транспортних засобів на суму 47,5 млн грн;
- Валюти на суму 1,8 млн грн.

У 1 893 справах про порушення митних правил, в тому числі заведених у попередніх періодах, митницями застосовано адміністративне стягнення у вигляді штрафу на суму 50,8 млн грн, з яких до Держбюджету стягнуто 47,7 млн грн.

До суду передано 3 096 справ про порушення митних правил на суму 12,7 млрд грн. За результатами розгляду справ судами, включаючи ті, що були заведені в попередні періоди, накладено стягнень (конфіскація товарів і штрафи) на суму понад 1,5 млрд грн.(Рис.1)

Ці дані підкреслюють важливість вдосконалення процесів адміністративного попередження порушень митних правил та ефективності правового регулювання у цій сфері.

За 7 місяців 2024 року

працівники Держмитслужби виявили
5 852 порушення митних правил на 15,6 млрд грн

У 1893 справах про порушення митних правил, у тому числі заведених у попередніх періодах, митницями застосовано адміністративне стягнення у вигляді штрафу на суму 50,8 млн грн, стягнуто штрафів на суму 47,7 млн грн

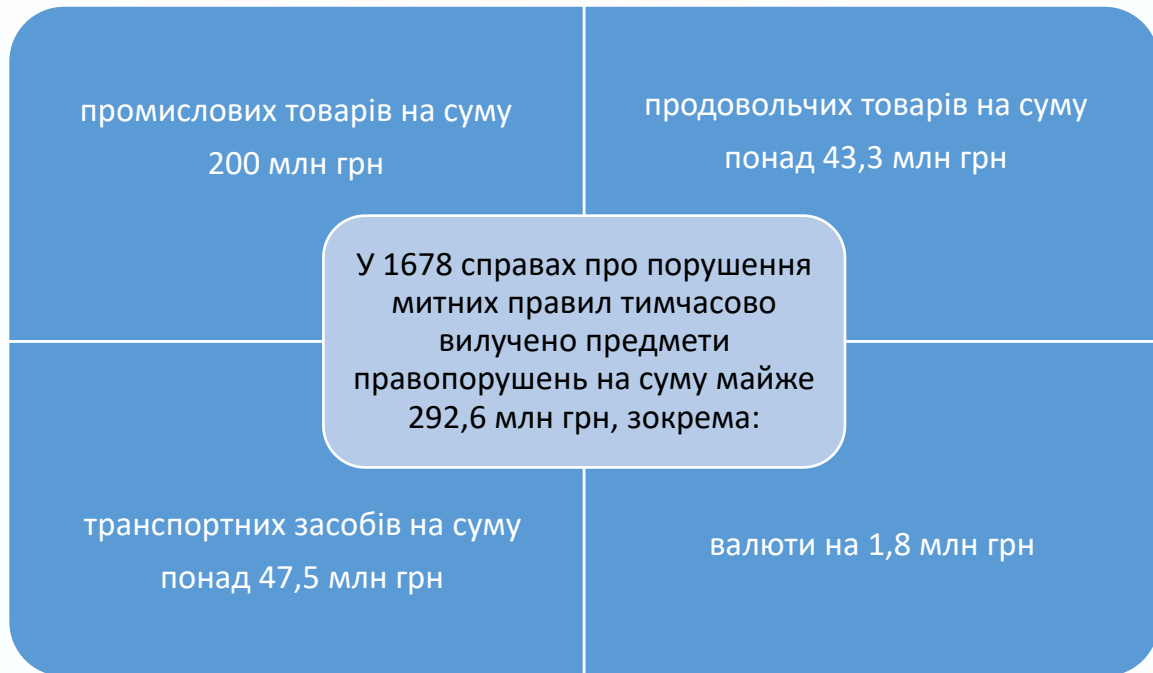
На розгляд до суду передано 3 096 справ про порушення митних правил на суму 12,7 млрд грн. За результатами розгляду справ судами накладено стягнень (конфіскація товарів та штрафи) на суму понад 1,5 млрд грн

Рис. 1 ПМП за період січень-липень 2024 року*Джерело: Сайт Держмитслужби (<https://customs.gov.ua/>)*

Аналіз статистичних показників діяльності уповноважених центральних органів виконавчої влади у сфері реалізації державної митної політики показує, що боротьба з контрабандою та іншими порушеннями митних правил є досить складним завданням. Це підтверджується варіативністю абсолютних значень показників статистичної звітності.

Згідно з даними Державної митної служби України, у 2024 році зросла кількість правопорушень, які характеризуються незначним ступенем небезпеки і за які адміністративна відповідальність передбачена статтями 470 і 481 Митного кодексу України (далі – МКУ). При цьому зменшилася кількість суттєвіших правопорушень, пов'язаних з недекларуванням товарів, переміщенням їх з приховуванням від митного контролю та поза митним контролем (статті 471, 472, 483, 484 МКУ).

Відзначено, що у 1 678 справах про порушення митних правил тимчасово вилучено предмети правопорушень на загальну суму 292,6 млн грн. (Рис.2)

Рис. 2 Кількість справ ПМП за період січень-липень 2024 року

Джерело: <https://customs.gov.ua/>

Проблеми, пов'язані з правильною і повною кваліфікацією порушень митних правил, часто призводять до унеможливлення притягнення громадян та посадових осіб до відповідальності через недосконалість формулювання окремих статей. Це ускладнює оцінку ефективності роботи митниць у 2024 році, оскільки, хоча кількісні показники порушень мають тенденцію до зменшення, вартісні показники окремих категорій – до збільшення. Така ситуація вимагає детального аналізу причин і умов її виникнення та визначення шляхів і напрямків вдосконалення роботи митниць, особливо в контексті протидії порушенням митних правил.

Для покращення якості протидії порушенням митних правил в Україні митниці мають звернути особливу увагу на такі аспекти:

1. Посилення контролю за достовірністю документів і відомостей. Важливо забезпечити точність інформації, наданої під час переміщення товарів і транспортних засобів через митний кордон України, а також під час їх подальшого митного оформлення;

2. Направлення запитів до митних і інших органів іноземних держав. У разі наявності обґрунтованих сумнівів щодо достовірності документів і відомостей, необхідно здійснювати запити до відповідних органів інших країн;

3. Співставлення статистичних даних. Порівнювати дані Державної митної служби України з інформацією митних служб країн-відправників або

одержувачів товарів щодо походження, кількості та вартості товарів, експортованих з України та імпортованих до неї;

4. Вдосконалення інформаційних технологій. Розвивати і впроваджувати сучасні технології для покращення процесу митного контролю та оформлення;

5. Налагодження взаємодії з правоохоронними органами. Забезпечити ефективну і дієву взаємодію митниць із правоохоронними органами на регіональному рівні.

Ці кроки можуть суттєво покращити ефективність митного контролю і протидії порушенням митних правил.

Висновок. Сьогодні митні правопорушення набули глобального масштабу і розглядаються не лише в межах конкретних країн чи регіонів, а на світовому рівні, оскільки ці явища поширені майже у всіх країнах. Для боротьби з ними кожна держава вживає всіх можливих заходів, розробляючи програми, вдосконалюючи законодавство та практику.

Послідовна реалізація організаційно-економічних заходів на прикордонних територіях України може суттєво підвищити їх інвестиційну привабливість, збільшити надходження до Державного бюджету України, декриміналізувати підприємницьку діяльність, захистити національні інтереси, поліпшити систему перетину кордону та регулювання зовнішньоторговельних відносин. Це, в свою чергу, сприятиме зміцненню економічної безпеки держави.

Головною умовою ефективного функціонування держави є забезпечення прав і свобод громадян, безпеки в усіх сферах політики, профілактика правопорушень і ліквідація причин їх виникнення. Забезпечення митної безпеки є ключовою метою митних органів, які повинні забезпечувати надходження мита й інших зборів до бюджету, захищати вітчизняного виробника, протидіяти імпорту заборонених і небезпечних товарів, та дотримання митного законодавства.

Практика боротьби з контрабандою в країнах-членах ЄС є результативною, але єдиного підходу до відповідальності за скоєння митних правопорушень в рамках Митного кодексу ЄС не існує. Кожна країна має свій підхід до оцінки соціальної небезпеки контрабанди. В деяких країнах ЄС термін "контрабанда" не використовується в кримінальному законодавстві, а відповідальність за митні правопорушення кваліфікується за іншими статтями.

Література:

1. Адміністративне право України. Загальна частина: навч. посібник / О. І. Остапенко, М. В. Ковалів, С. С. Єсімов, Л. С. Гулак, Н. Я. Отчак, Л. О. Остапенко. Львів: СПОЛОМ, 2019. 504 с.

2. Закон України «Про національну безпеку України» No 2469-VIII від 21.06.2018 р. (заклучна ред. від 31.03.2023 р.). Відомості Верховної Ради. Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>

3. Кримінальний кодекс України : Закон від 05.04.2001 р. No 2341-III. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 28.07.2024).

4. Кодекс України про адміністративні правопорушення. Суми: ТОВ «ВВП НОРТИС», 2023. 360 с.
5. Митний кодекс України від 13.03.2012 р. № 4495-VI. // Відомості Верховної Ради України. 2012. № 44–45, 46–47, 48. С. 552.
6. Про затвердження Порядку взаємодії органів Державної прикордонної служби України з органами Державної митної служби України та Державної податкової служби України під час виявлення ознак порушень митних правил, а також виявлення майна, яке не має власника або власник якого невідомий: наказ Міністерства внутрішніх справ України та Міністерства фінансів України від 18.10.2018 № 849/828. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1290-18#Text>

References:

1. Ostapenko, O. I. (ed) (2019). *Administratyvne pravo Ukrainy. Zahalna chastyna: navch. posibnyk* [Administrative law of Ukraine. General part: a textbook]. Lviv: SPOLOM [in Ukrainian].
2. Zakon Ukraini «Pro nacional'nu bezpeku Ukraini» [The Law of Ukraine "On National Security of Ukraine"]. (n.d). [zakon.rada.gov.ua](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text) Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> [in Ukrainian].
3. Criminal Code of Ukraine [Criminal Code of Ukraine] dated 05.04.2001 No 2341-III. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> [in Ukrainian]
4. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia [Code of Ukraine on administrative offenses]. Sumy: TOV «VVP NORTIS» [in Ukrainian].
5. Customs Code of Ukraine [Customs Code of Ukraine] dated 05.04.2001 No. 4495-VI. Information of the Verkhovna Rada of Ukraine. No. 44–45, 46–47, 48. Art. 552. [in Ukrainian]
6. Nakaz Ministerstva vnutrishnih sprav Ukraini ta Ministerstva finansiv Ukraini “Pro zatverdzhennja Porjadku vzaemodii organiv Derzhavnoi prikordonnoi sluzhbi Ukraini z organami Derzhavnoi mitnoi sluzhbi Ukraini ta Derzhavnoi podatkovoï sluzhbi Ukraini pid chas vijavlennja oznak porushen' mitnih pravil, a takozh vijavlennja majna, jake ne mae vlasnika abo vlasnik jakogo nevidomij” [The order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine and of the Ministry of Finance of Ukraine “On the approval of the Procedure for the interaction of the bodies of the State Border Service of Ukraine with the bodies of the State Customs Service of Ukraine and the State Tax Service of Ukraine during the detection of signs of violations of customs rules, as well as the detection of property that has no owner or whose owner is unknown”]. (n.d). [zakon.rada.gov.ua](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1290-18#Text) Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1290-18#Text> [in Ukrainian].

УДК: 340 : 13

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8\(36\)-48-56](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8(36)-48-56)

Дем'янчук Юрій Вікторович доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри права факультету менеджменту та права, Вінницький національний аграрний університет, м. Вінниця, тел.: (096) 946-11-00, <https://orcid.org/0000-0002-7695-6338>

Добренька Наталія Вікторівна кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри Права та соціально-поведінкових наук, Відокремлений структурний підрозділ закладу вищої освіти «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна», Білоцерківський інститут економіки та управління ВНЗ Університет «Україна», м. Біла Церква, тел.: (063) 710-30-75, <https://orcid.org/0000-0003-4480-3537>

Добренський Сергій Вікторович заступник директора з навчально-виховної роботи, Відокремлений структурний підрозділ закладу вищої освіти «Відкритий «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна», Білоцерківський інститут економіки та управління ВНЗ Університет «Україна», м. Біла Церква, тел.: (093) 972-88-34

ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ НАСЕЛЕННЯ ПІД ЧАС ВІЙНИ: РІВНОВАГА МІЖ НЕОБХІДНІСТЮ ТА СВОБОДОЮ

Анотація. У сучасних умовах війни уряди багатьох країн стикаються з необхідністю запровадження обмежень прав і свобод населення для забезпечення національної безпеки та громадського порядку. Ця тема є надзвичайно актуальною, оскільки будь-які обмеження прав повинні бути обґрунтованими та відповідати принципам законності й пропорційності. У статті розглядається питання, як уряди балансують між необхідністю забезпечення безпеки та захистом основних прав і свобод людини під час війни.

Зокрема, аналізується запровадження таких заходів, як комендантська година, обмеження на пересування, контроль за інформаційними потоками, регулювання економічної діяльності та інші заходи, що спрямовані на підтримання стабільності та безпеки. Особлива увага приділяється правовим аспектам введення цих обмежень, зокрема відповідності національному законодавству та міжнародним стандартам прав людини.

Одним із ключових аспектів дослідження є аналіз принципів, яких дотримуються уряди при запровадженні обмежень. Це, зокрема, принцип

законності, що передбачає правове обґрунтування кожного заходу; принцип пропорційності, що гарантує, що обмеження не будуть надмірними та відповідатимуть реальним загрозам; принцип тимчасовості, що вказує на необхідність обмеження прав лише на період війни; принцип недискримінації, що забезпечує рівне ставлення до всіх громадян незалежно від їхнього статусу чи походження.

У статті також розглядається питання підзвітності органів влади, які запроваджують обмеження. Підзвітність є ключовим елементом забезпечення правової держави, адже вона дозволяє громадянам оскаржувати дії влади та захищати свої права в разі їхнього порушення.

Висновки дослідження спрямовані на створення балансу між необхідністю захисту держави та суспільства під час воєнного стану і захистом основних прав і свобод громадян. Рекомендації включають необхідність забезпечення прозорості процесу прийняття рішень, гарантування доступу до правової допомоги для громадян, а також посилення контролю з боку незалежних органів.

Таким чином, тема "Обмеження прав населення під час війни: рівновага між необхідністю та свободою" є важливою для розуміння механізмів захисту національної безпеки без порушення основних прав людини. Дослідження цієї теми сприяє вдосконаленню правових механізмів і забезпеченню ефективного захисту громадян у складних умовах воєнного часу.

Ключові слова : права та свободи людини, принципи, обмеження, захист прав, прийняття рішень.

Demianchuk Yuriy Viktorovich Doctor of Law Sciences, Associate Professor of Law, Head of the Department of Law, Faculty of Management and Law, Vinnytsia National Agrarian University, tel.: (096) 946-11-00, <https://orcid.org/0000-0002-7695-6338>

Dobrenka Nataliia Viktorivna Candidate of Law Sciences, Associate Professor of Law, Associate Professor of the Department of Law and Social and Behavioral Sciences, A separate structural unit of a higher education institution, „Open International University of Human Development „Ukraine”, Belotserki Institute of Economics and Management, tel.: (093) 972-88-34, <https://orcid.org/0000-0003-4480-3537>

Dobrenkyi Serhii Viktorovich deputy director for educational work, Separate structural subdivision of the higher education institution "Open" Open International University of Human Development "Ukraine", Bila Tserkva Institute of Economics and Management, University "Ukraine", Bila Tserkva

RESTRICTIONS ON THE RIGHTS OF THE POPULATION DURING WAR: A BALANCE BETWEEN NECESSITY AND FREEDOM

Abstract. In modern conditions of war, the governments of many countries are faced with the need to introduce restrictions on the rights and freedoms of the population to ensure national security and public order. This topic is extremely relevant, as any restrictions on rights must be justified and comply with the principles of legality and proportionality. The article examines how governments balance the need to ensure security and protect basic human rights and freedoms during wartime.

In particular, the introduction of such measures as curfews, movement restrictions, control over information flows, regulation of economic activity and other measures aimed at maintaining stability and security are analyzed. Special attention is paid to the legal aspects of the introduction of these restrictions, in particular compliance with national legislation and international human rights standards.

One of the key aspects of the research is the analysis of the principles that governments follow when imposing restrictions. This is, in particular, the principle of legality, which provides for the legal justification of each measure; the principle of proportionality, which ensures that restrictions are not excessive and correspond to real threats; the principle of temporality, which indicates the need to limit rights only for the period of war; the principle of non-discrimination, which ensures equal treatment of all citizens regardless of their status or origin.

The research findings are aimed at creating a balance between the need to protect the state and society during martial law and the protection of the basic rights and freedoms of citizens. Recommendations include the need to ensure transparency of the decision-making process, guarantee access to legal aid for citizens, and strengthen control by independent bodies.

Thus, the topic "Limiting the rights of the population during war: the balance between necessity and freedom" is important for understanding the mechanisms of protecting national security without violating basic human rights. The study of this topic contributes to the improvement of legal mechanisms and the provision of effective protection of citizens in the difficult conditions of wartime.

Keywords: human rights and freedoms, principles, restrictions, protection of rights, decision-making.

Постановка проблеми. У будь-якій державі під час війни постає складне завдання: знайти баланс між необхідністю забезпечення безпеки та захисту країни і збереженням основних прав і свобод громадян. Це питання є особливо актуальним для України, яка зіткнулася з повномасштабним вторгненням Росії. Обмеження прав і свобод населення під час війни є

складним та суперечливим питанням, потребує детального правового, соціального та етичного аналізу. В умовах воєнного стану держава змушена вдаватися до заходів, які зазвичай обмежують певні громадянські права, з метою захисту національної безпеки, громадського порядку та забезпечення виживання нації. Однак, такі заходи повинні бути чітко врегульовані та обґрунтовані, щоб не призводити до зловживань владою та не порушувати основні права людини.

Проблема обмеження прав населення під час війни полягає в необхідності знайти баланс між захистом національної безпеки і дотриманням міжнародно визнаних стандартів прав людини. З одного боку, держава зобов'язана вживати заходів для забезпечення громадської безпеки, що може включати обмеження свободи пересування, свободи слова, зборів, приватного життя тощо. З іншого боку, такі обмеження повинні відповідати принципам пропорційності та необхідності, аби уникнути надмірного втручання в особисте життя громадян та гарантувати дотримання основних прав і свобод.

В умовах війни держава повинна діяти у рамках Конституції та міжнародних зобов'язань, дотримуючись принципів законності, пропорційності, недискримінації та підзвітності. Вирішення цієї проблеми вимагає злагодженої роботи всіх гілок влади, правозахисних організацій та міжнародного співтовариства для забезпечення ефективного захисту національної безпеки та одночасного дотримання прав і свобод громадян.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання обмеження прав населення під час війни є предметом інтенсивного дослідження як у національному, так і в міжнародному контексті. Розглянемо ключові дослідження і публікації, які висвітлюють різні аспекти цієї проблематики.

В свою чергу, Петренко В.О. в своїй монографії "Правове регулювання прав людини в умовах воєнного стану" (2021) аналізує нормативно-правові акти України, які регламентують обмеження прав і свобод під час воєнного стану. Автор звертає увагу на необхідність забезпечення пропорційності таких обмежень відповідно до Конституції та міжнародних стандартів [10, С. 27].

У своїй статті "Конституційні основи правового режиму воєнного стану в Україні" (2020) Іваненко Н.М. досліджує конституційні норми та практику їх застосування в умовах воєнного стану. Автор робить висновок про необхідність вдосконалення законодавства для забезпечення більш чіткого регулювання правових аспектів воєнного стану. Семенюк О.А. у роботі "Захист прав людини в умовах воєнного стану: теорія та практика" (2022) звертає увагу на практичні аспекти захисту прав людини в умовах воєнних конфліктів [11, С. 99]. Дослідження охоплює питання ефективності судового захисту та роль міжнародних організацій.

Мета статті проаналізувати встановлені межі можливих обмежень прав людей під час війни.

Виклад основного матеріалу дослідження. Воєнний стан – це особливий правовий режим, який запроваджується в умовах загрози національній безпеці та територіальній цілісності країни. Під час воєнного стану можуть бути обмежені певні права і свободи громадян. Це обумовлено необхідністю забезпечення ефективної оборони, підтримання громадського порядку та захисту населення [3].

Однією з основних підстав для обмеження прав є забезпечення національної безпеки. Національна безпека України полягає в захисті її суверенітету, територіальної цілісності, політичної незалежності та основних прав і свобод громадян. Це включає заходи щодо запобігання та нейтралізації зовнішніх і внутрішніх загроз, підтримання стабільності в країні, забезпечення обороноздатності та ефективного функціонування державних інститутів. Систематичні дії в рамках національної безпеки спрямовані на збереження миру, правопорядку і стабільності, а також на сприяння сталому розвитку суспільства і держави в цілому. Уряд може обмежувати свободу пересування, вводити комендантську годину та здійснювати посилений контроль на транспортних вузлах.

Для запобігання поширенню ворожої пропаганди та фальшивих новин можуть бути обмежені права на свободу слова і зібрань.

Під час військового конфлікту, уряди часто вдаються до обмежень певних прав та свобод з метою забезпечення громадської безпеки та підтримання правопорядку.

В Україні це регулюється Конституцією та законами, зокрема, Законом України "Про правовий режим воєнного стану", обмеження можуть включати: встановлення комендантської години, обмеження пересування в певних зонах або запровадження пропускового режиму.; контроль за засобами масової інформації, заборона на проведення мітингів та демонстрацій з метою запобігання дезінформації та підтримки громадського порядку; конфіскація майна для військових потреб, обмеження на комерційну діяльність або встановлення контролю за цінами на основні продукти та послуги [1, 3].

Обмеження прав під час війни мають бути обґрунтованими і виправданими з точки зору національної безпеки та інтересів громадян. Основним принципом є тимчасовість і пропорційність таких заходів. Це означає, що обмеження повинні бути скасовані відразу після того, як зникне загроза, яка їх викликала.

Забезпечення рівноваги між необхідністю обмежень і збереженням основних свобод є ключовим завданням уряду під час війни.

Для цього необхідно дотримуватися наступних принципів: 1) законність: принцип законності означає, що всі обмеження прав громадян повинні бути чітко регламентовані законами України. Воєнний стан, як і будь-який інший правовий режим, вимагає суворого дотримання законодавства. Це забезпечує

правову основу для дій уряду та органів державної влади, що обмежують права громадян, а також запобігає зловживанням владою; 2) пропорційність: принцип пропорційності вимагає, щоб обмеження прав громадян відповідали рівню загрози, яку вони спрямовані усунути. Це означає, що заходи повинні бути необхідними і не надмірними. Наприклад, якщо обмеження свободи пересування потрібне для запобігання терористичним актам, то воно має бути чітко визначене в часі та просторі і не стосуватися більше людей, ніж це дійсно необхідно; 3) необхідність: принцип необхідності передбачає, що обмеження прав застосовуються лише тоді, коли це є абсолютно необхідним для захисту національної безпеки, громадського порядку, здоров'я або моралі населення. Це означає, що уряд повинен ретельно оцінювати кожну ситуацію і вводити обмеження тільки в тих випадках, коли інші засоби виявляються недостатніми.; 4) тимчасовість: обмеження прав громадян під час воєнного стану мають тимчасовий характер. Після завершення надзвичайної ситуації права громадян повинні бути відновлені. Це важливо для забезпечення того, щоб тимчасові заходи не перетворювалися на постійні обмеження, які б могли порушити основні права і свободи людини; 5) гуманність: принцип гуманності зобов'язує уряд дотримуватися принципів гуманізму навіть під час війни. Це включає забезпечення мінімальних стандартів захисту прав людини, таких як право на життя, захист від тортур і нелюдського поводження, право на справедливий суд та інші основні права; 6) недискримінація: обмеження прав повинні застосовуватися рівномірно до всіх громадян, незалежно від їхньої раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, майнового стану, місця народження або інших ознак. Це запобігає дискримінації і забезпечує рівність усіх громадян перед законом; 7) прозорість та підзвітність Уряд повинен забезпечувати прозорість своїх дій та бути підзвітним громадянам за будь-які обмеження прав. Це включає інформування населення про причини та обґрунтування таких обмежень, а також про терміни їх дії. Прозорість і підзвітність сприяють довірі громадян до дій влади і запобігають зловживанням владою.

Висновки. Дотримання цих принципів забезпечує баланс між необхідністю захисту держави та суспільства під час воєнного стану і захистом основних прав і свобод громадян. Умови воєнного стану вимагають від уряду особливої відповідальності та чіткого дотримання правових норм для збереження демократії і верховенства права в країні.

Війна створює серйозні виклики для правової системи та громадянських свобод. Проте, навіть в умовах війни, важливо зберігати баланс між необхідністю забезпечення безпеки та захисту країни і збереженням основних прав і свобод громадян. Це можливо через прозорі, обґрунтовані та пропорційні заходи, які будуть підкріплені юридичними гарантіями та постійним моніторингом. Тільки так можна забезпечити ефективний захист держави, не втративши демократичні цінності та права людини [7, С. 4].

В умовах війни уряд змушений вдаватися до запровадження особливих заходів для забезпечення національної безпеки та громадського порядку. Одним із таких заходів є комендантська година. Це обмеження, яке полягає в забороні перебування громадян на вулицях та в громадських місцях у визначений час доби. У контексті війни комендантська година виступає важливим інструментом, спрямованим на запобігання дестабілізації ситуації, захист цивільного населення та забезпечення ефективної діяльності військових і правоохоронних органів. Комендантська година допомагає мінімізувати ризики, обмежуючи можливості для таких дій. Запровадження комендантської години регулюється національним законодавством, яке визначає порядок і умови введення таких обмежень. В Україні це питання регулюється, зокрема, Законом України "Про правовий режим воєнного стану", що передбачає можливість обмеження прав і свобод громадян у випадку загрози національній безпеці. Комендантська година є ефективним інструментом у забезпеченні громадського порядку та національної безпеки під час воєнного стану [3].

Для того щоб обмеження у вигляді комендантської години були правомірними, уряд зобов'язаний дотримуватися наступних вимог: а) прозорість: інформування населення про запровадження комендантської години, причини її введення, тривалість і правила, яких слід дотримуватися; б) підзвітність: органи влади повинні нести відповідальність за введення комендантської години та забезпечувати, щоб обмеження не були надмірними і відповідали реальним потребам; в) правові гарантії: громадяни повинні мати можливість оскаржити дії влади, якщо вважають, що їхні права були порушені без належних підстав.

Література:

1. Конституція України : від 28.06.1996 р. : станом на 01 січ. 2006 р. Київ : Ін Юре, 2006. 144 с. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 16.05.2023)
2. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : Прийнято 16 грудня 1966 року Генеральною Асамблеєю ООН. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення 16.05.2023)
3. Про правовий режим воєнного стану : Закон України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення 16.05.2024)
4. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24 лютого 2022 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text> (дата звернення 16.05.2024)
5. Про Стратегію національної безпеки України : Указ Президента України від 14 вересня 2020 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020/print> (дата звернення 16.05.2024)
6. Про Стратегію інформаційної безпеки : Указ Президента України від 28 грудня 2021 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/685/2021/print>; (дата звернення 08.05.2024)
7. Грицюк В. , Лисенко О. Війна Російської Федерації проти України: та економічний виміри. Український історичний журнал. 2023. С. 5. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?I21DBN=EJRN&P21DBN=EJRN&S21SRW=name&S21SRD=UP&S21REF=10&S21CNR=50&S21STN=1&S21FMT=j_brief&C21COM=S&S21P03=VTYP=&S21STR=J (дата звернення 08.05.2024)

8. Григорій Грабович *Війна і наука. Про істотне, але нечасто обговорюване Бюлетень НТШ-А, 2022. С. 26.* URL: <https://krytyka.com/ua/articles/viina-i-nauka-pro-istotne-ale-nechasto-obhovoriuvane> (дата звернення 08.05.2024)

9. Захист прав людини в Україні: сучасний стан та перспективи вдосконалення: збірник тез Науково-практичного круглого столу, присвяченого 75-й річниці проголошення Загальної декларації прав людини (м. Хмельницький, 8 грудня 2023 року). Хмельницький : Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2023. 148 с.

10. Корнієнко М. В. Права людини в умовах воєнного стану : загальноправовий дискурс Південноукраїнський правничий часопис №2 , 2023. С. 27-31

11. Конституційні права і свободи людини та громадянина в умовах війни та післявоєнний період: матеріали наукового семінару (23 червня 2022 р.) / упор. Д.Є. Забзалюк, М. В. Ковалів, М. Т. Гаврильців, Н. Я. Лепіш. Львів: ЛьвДУВС, 2023. 253 с.

12. Панафідін І. О. Ідея війни та проблема її трансформації. Актуальні проблеми духовності : зб. наук. Праць. Кривий Ріг, 2010. Вип. 11. С. 315-326.

13. Суверенітет держави. Мала енциклопедія етнодержавознавства / Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України Київ : Довіра, 1996. С. 942.

References:

1. Konstytutsiia Ukrainy (1996, June 28) [Constitution of Ukraine]. Zakon № 254k/96-VR. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian]

2. Mizhnarodnyi pakt pro hromadianski i politychni prava (1966, 16 hrudnia) [International Covenant on Civil and Political Rights]. Mizhnarodnyi pakt ratyfikovano Ukazom Prezydii Verkhovnoi Rady Ukrainskoi RSR N 2148-VIII (2148-08) vid 19.10.73 - The international pact was ratified by the Decree of the Presidium of the Verkhovna Rada of Ukraine. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text [in Ukrainian]

3. Pro pravovyi rezhym voiennoho stanu (2015) [About the legal regime of martial law]. Zakon Ukrainy Vidomosti Verkhovnoi Rady (VVR), № 28. - Law of Ukraine Vedomosti Verkhovna Rada (VVR), No. 28. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> [in Ukrainian]

4. Pro vvedennia voiennoho stanu v Ukraini (2022) [About the introduction of martial law in Ukraine]. Ukaz Prezydenta Ukrainy - Decree of the President of Ukraine. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text> [in Ukrainian]

5. Pro Stratehiiu natsionalnoi bezpeky Ukrainy (2020) [About the National Security Strategy of Ukraine]. Ukaz Prezydenta Ukrainy - Decree of the President of Ukraine. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020/print> [in Ukrainian]

6. Pro Stratehiiu informatsiinoi bezpeky (2021) [Pro Stratehiiu informatsiinoi bezpeky]. Ukaz Prezydenta Ukrainy - Decree of the President of Ukraine. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/685/2021/print> [in Ukrainian]

7. Hrytsyuk V., Lysenko O. (2023). Viina Rosiiskoi Federatsii proty Ukrainy: voiennyi, mizhnarodno-pravovyi, heopolitychnyi ta ekonomichnyi vymiry [The war of the Russian Federation against Ukraine: military, international legal, geopolitical and economic dimensions]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal* – Ukrainian historical magazine. № 2. 5-10 [in Ukrainian] *Грицюк В. , Лисенко О. Війна Російської Федерації проти України: та економічний виміри. Український історичний журнал. 2023. С. 5.* URL:

8. Hryhorii Hrabovych. (2022). Viina i nauka. Pro istotne, ale nechasto obhovoriuvane [War and science. About essential, but not often discussed]. *Biuleten NTSh-A, Bulletin of NTSH-A.* 26-30 [in Ukrainian]

9. Zakhyst prav lyudyny v Ukrayini: suchasnyy stan ta perspektyvy vdoskonalennya [Defender of human rights in Ukraine: current state and prospects in detail]. zbirnyk tez Naukovo-praktychnoho kruhloho stolu, prysvyachenoho 75-y richnytsi proholoshennya Zahal'noyi deklaratsiyi prav lyudyny (m. Khmel'nyts'kyy, 8 hrudnya 2023 roku). Khmel'nyts'kyy : Khmel'nyts'kyy universytet upravlinnya ta prava imeni Leonida Yuz'kova, 2023. 148 s. [in Ukrainian]

10. Korniyenko M. V. (2023) Prava lyudyny v umovakh voyennoho stanu [Human rights in the conditions of martial law: common law discourse] zahal'nopravovyy dyskurs Pivdenoukrayins'kyy pravnychyy chasopys №2 , 2023. S.27-31 [in Ukrainian]

11. Konstytutsiyni prava i svobody lyudyny ta hromadyanyna v umovakh viyny ta pislyavoyenny period (2022) [Constitutional rights and freedoms of a person and a citizen in the conditions of war and the post-war period] materialy naukovo seminaru (23 chervnya 2022 r.) / upor. D.YE. Zabzalyuk, M. V. Kovaliv, M. T. Havryl'tsiv, N. YA. Lepish. L'viv: L'vDUVS, 2023. S. 253 [in Ukrainian]

12. Panafidin I. O.(2010) Ideia viiny ta problema yii transformatsii [The idea of war and the problem of its transformation]. *Aktualni problemy dukhovnosti : zb. nauk. Prats. Kryvyi Rih*, Actual problems of spirituality: coll. of science Working Kryvyi Rih. 315-326 [in Ukrainian]

13. Suverenitet derzhavy. (1996). [Small encyclopedia of ethno-state studies]. *Instytut derzhavy i prava im. V.M. Koretskoho NAN Ukrainy Kyiv* : Dovira, Institute of State and Law named after V.M. Koretsky National Academy of Sciences of Ukraine Kyiv: Trust. 1-942 [in Ukrainian]

УДК 342.9: 356

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8\(36\)-57-65](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8(36)-57-65)

Запотоцька Олена Василівна доктор юридичних наук, професор кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права, Державний торговельно-економічний університет, вул. Кіото, 19, м. Київ, 02156, тел.: (044) 531-49-49, <https://orcid.org/0000-0003-3390-4586>

МЕХАНІЗМ РЕАЛІЗАЦІЇ СЛУЖБОВИХ ПРАВОВІДНОСИН

Анотація. Пошук оптимального визначення поняття «службове право», «службові правовідносини», «механізм реалізації службових відносин», з'ясування їх ролі та значення в сучасній правовій системі, а також розробка положень теорії службового права неможливі без з'ясування однієї з ключових передумов - предмета. Від предмета службового права в подальшому залежить формування його місця в національній правовій системі. На жаль, серед провідних науковців адміністративного та трудового права досі точаться жваві дискусії щодо того, що є предметом службового права, тобто чи це публічно-сервісні відносини, чи службово-трудова відносина. Існує багато праць зі службового права, в яких фрагментарно розглядається поняття «службового права», його предмет, але всі вони відрізняються підходами авторів до його формулювання, і потребують ґрунтовного аналізу, щоб визначити, які саме суспільні відносини є предметом службового права. Стосовно механізму реалізації службових правовідносин наукові праці відсутні. Саме тому ця проблематика потребує дослідження. Незважаючи на свій унікальний предмет, службове право слід розглядати як галузь адміністративного права, оскільки в ньому відсутній самостійний метод правового регулювання, а для регулювання використовуються методи адміністративного права. Про відсутність галузевого характеру службового права свідчать також особливості його джерельної бази, а саме різноманітність і кількісне переважання законодавчих актів, особливо підзаконних, та відсутність кодифікованого службового права. Функціональне призначення службового права реалізується через систему загальних функцій (політичну, економічну та соціальну) і спеціальних функцій (регулятивну та охоронну). Запропоновано розглядати це з точки зору розподілу права, процесуального службового права, нормативного службового права та регулятивного службового права.

Ключові слова: службове право; службові правовідносини; публічна служба; механізм правового регулювання; правове регулювання; механізм реалізації; публічні правовідносини.

Zapototska Olena Vasylivna Doctor of Law, Professor of the Department of Administrative, Financial and Information Law, State University of Trade and Economics, St. Kyoto, 19, Kyiv, 02156, tel.: (044) 531-49-49, <https://orcid.org/0000-0003-3390-4586>

MECHANISM FOR IMPLEMENTATION OF EMPLOYMENT LEGAL RELATIONS

Abstract. The search for the optimal definition of the concept of "service law", "service legal relations", "mechanism of implementation of service relations", clarification of their role and significance in the modern legal system, as well as the development of the provisions of the theory of service law are impossible without clarifying one of the key prerequisites - subject. In the future, the formation of its place in the national legal system depends on the subject of official law. Unfortunately, among the leading scholars of administrative and labor law, there are still lively discussions about what is the subject of service law, that is, whether it is a public-service relationship or a service-labor relationship. There are many works on service law, in which the concept of "service law" and its subject are considered fragmentarily, but all of them differ in the approaches of the authors to its formulation, and require a thorough analysis to determine which social relations are the subject of service law. Regarding the mechanism of implementation of official legal relations, there are no scientific works. That is why this issue needs research. Despite its unique subject, official law should be considered as a branch of administrative law, since it lacks an independent method of legal regulation, and administrative law methods are used for regulation. The lack of a sectoral character of service law is also evidenced by the peculiarities of its source base, namely the diversity and quantitative predominance of legislative acts, especially by-laws, and the absence of codified service law. The functional assignment of the official right is implemented through a system of general functions (political, economic and social) and special functions (regulatory and security). It is proposed to consider it from the point of view of distribution of law, procedural service law, normative service law and regulatory service law.

Keywords: service law; official legal relations; public service; mechanism of legal regulation; legal regulation; implementation mechanism; public legal relations.

Постановка проблеми. Пошук оптимального визначення поняття «службове право», «службові правовідносини», «механізм реалізації службових відносин», з'ясування їх ролі та значення в сучасній правовій системі, а також розробка положень теорії службового права неможливі без з'ясування однієї з ключових передумов - предмета. Від предмета службового права в подальшому залежить формування його місця в національній правовій системі. На жаль,

серед провідних науковців адміністративного та трудового права досі точаться жваві дискусії щодо того, що є предметом службового права, тобто чи це публічно-сервісні відносини, чи службово-трудові відносини. Існує багато праць зі службового права, в яких фрагментарно розглядається поняття «службового права», його предмет, але всі вони відрізняються підходами авторів до його формулювання, і потребують ґрунтовного аналізу, щоб визначити, які саме суспільні відносини є предметом службового права. Стосовно механізму реалізації службових правовідносин наукові праці відсутні. Саме тому ця проблематика потребує дослідження.

Метою статті є ґрунтовний аналіз наукових поглядів щодо сутності «службового права», його предмету та механізму реалізації службових правовідносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Деякі аспекти службового права розглядали такі дослідники як В. Авер'янов, Т. Аніщенко, Л. Біла-Тіунова, І. Бухтіярова, С. Венедіктов, О. Гришковець, О. Дрозд, М. Дей, І. Пастух, Д. Припутня, О. Петришин, С. Погребняк, Т. Коломоєць, В. Колпаков, О. Кузьменко, Н. Матюхіна, О. Стрельченко, М. Титаренко, С. Федчишина, С. Чанний та інші.

Виклад основного матеріалу. Правові відносини, опосередковують перенесення суспільних відносин у правову площину є в той же час способом конкретизації як суб'єктного складу цих відносин, так і тих функцій, які їхні учасники повинні виконувати [1, с. 5].

Щоб зрозуміти сутність предмету службового права потрібно ґрунтовно дослідити власне предметом правового регулювання.

Так, Велика українська юридична енциклопедія формулює правове регулювання як «впорядкування суспільних відносин за допомогою юридичних засобів (норм права, нормативно-правових актів, актів реалізації права та обов'язків тощо)» [2, с. 516]. У енциклопедії зосереджується увага на те, що саме правове регулювання спрямоване на об'єкт, який включає в себе відповідну поведінку людей та їх спільнот у суспільному житті, котра з призми своєї соціальної значущості регулюється відповідними правовими нормами (та визначається як юридично значуща поведінка), а також зосереджена на предмет, яким є «такі суспільні відносини, впорядкування яких є можливим і водночас доречним за допомогою юридичних засобів» при цьому такі відносини мають відповідати ознакам: 1) мати соціальну значущість; 2) зачіпати інтереси інших осіб або суспільства у цілому; 3) допускати можливості соціального конфлікту внаслідок цільності та обмеженості ресурсів (суспільних благ); 4) бути сталим, часто повторюватися; 5) припускати можливість зовнішнього, саме правового контролю за ними» [2, с. 516-517]). Предмет правового регулювання реально обмальовує те коло суспільних відносин, на врегулювання яких спрямована сукупність правових норм. Іншими словами,

предмет правового регулювання визначає, на що спрямована дана сукупність правових норм, а отже, відповідає на питання: «що саме регулює дана сукупність правових норм?». Отже, для того, щоб визначити предмет регулювання службового права, необхідно з'ясувати: «що саме воно врегульовує? Які саме правові відносини передбачається ним врегулювати?». Для відповіді на це питання необхідно розрізнити доктринальний та нормативний підходи до визначення предмета службового права. Щодо першого, то важливо проаналізувати існуючі положення наукових праць, які безпосередньо стосуються питання службового права. З іншого боку, необхідно проаналізувати положення чинного службового законодавства (закону про державну службу) для визначення позиції законодавця з цього питання.

Відповідно, доктринальний погляд на предмет службового права полягає у формулюванні його Т.С. Аніщенко, яка детально аналізує проблематику службового права, через його предмет (під яким вона розуміє сукупність норм права та називає його «правом публічної служби»). Безпосередньо дослідниця під предметом службового права розуміє «сукупність суспільних відносин, які виникають, змінюються та припиняються з приводу прийняття на публічну службу, проходження служби на посадах публічних службовців» [3, с. 8].

Деяка когорта дослідників предмет службового права визначають через сукупність норм права, які врегульовують публічно-службові правовідносини, які виникають та припиняються під час проходження публічної служби в органах публічної адміністрації з приводу її організації та функціонування, реалізації власних повноважень цих суб'єктів. В юриспруденції, з точки зору дискусії про правову природу службового права між представниками адміністративного та трудового права, воно розглядається як «службово-трудова відносина, тобто відносина за участю публічних службовців, що регулюються нормами службового права». Так, впливає те, що відбувається відмежування «публічно-службових правовідносин» від «приватно-правових правовідносин».

О.О. Гришковець, аналізуючи генезу службового права розглядає предмет службового права як «юридичні відносини, в які держава вступає із підданими з метою забезпечити за собою їх постійні послуги для виконання різних державних завдань» [4, с.137-138]. Так, таким чином, дослідник предмет службового права ототожнює із предметом державної служби.

В.К. Колпаков визначає предмет службового права як суспільні відносини, які виникають у процесі публічної служби «(статусу публічних службовців, проходження ними публічної служби)» [5, с. 86-87]. При цьому він службове право він синонімізує із публічною службою. На наш погляд, можливо доречно було б і вести позицію впровадження й «права публічної служби».

Потрібно звернути увагу на позицію С.Є. Чаннова, який предмет службового права формулює через публічно-правові відносини та службово-

правові відносини, при чому зосереджує увагу на публічно-правове врегулювання суспільних відносин на публічній службі.

Таким чином, необхідно відзначити, що вчені-адміністративісти формулюють сутність «службового права» через класифікацію суспільних відносин, на врегулювання яких зосереджені норми службового права, з застосуванням таких правових категорій як «службово-публічні відносини», «державно-службові відносини», «сервісні відносини» та багато інших. Також здійснюють перерахування суспільних відносин, що регулюються відповідними складовими елементами службового права із застосуванням відповідного вектору на сферу такого роду правових відносин, зокрема щодо «суспільних відносин у правоохоронній сфері», «суспільних відносин у цивільній сфері», «суспільних відносин у муніципальній сфері» тощо.

Безумовно, в назві будь-якого предмету важливо вказати на особливість суб'єкта, і вказівка на «службові» є корисною в цьому відношенні, але одного цього терміну недостатньо для визначення мети «служби» або «служіння» особи. Доречно уточнити назву цього предмета, яким є не просто службові правовідносини, а безпосередньо правовідносини публічної служби. Лише за допомогою такої назви можна з'ясувати специфіку цього служіння публічним інтересам. У цьому плані варто підтримати науковців, які вважають предметом службового права правовідносини публічної служби (наприклад, праці Д. Приптоня, Т. Коломоєць, Л. Білої-Тіунової та ін.).

Деякі дослідники не вбачають ніякої особливості в методі правового регулювання службового права, вони вважають, що у процесі реалізації предмету службового права використовуються інструменти правового регулювання адміністративного права, що свідчить про те, на їхній погляд, що службове право необхідно розглядати в якості структурного елементу адміністративного права.

Водночас, деякі дослідники у сфері адміністративного права досить скептично відносяться до того, що службове право є самостійною галуззю права, мотивуючи це тим, що у нього відсутній особливий метод правового регулювання.

О.О. Гришковець вважає, що службове право є інститутом адміністративного права мотивуючи також тим, що відсутній у нього унікальний метод регулювання. Дійсно, позиція дослідника має місце в частині того, що унікальний метод відсутній лише в аспекті своєї унікальності, і, що існує завдяки використанню методу підгалузі адміністративного права, що унеможливорює виокремлення службового права як підгалузі. Водночас, немає підстав для остаточних висновків про інституційний характер службового права. Це пов'язано із тим, що його предмет «виходить» за межі однорідних правових відносин і значно розширюється за рахунок різноманіття публічно-службових відносин, внаслідок чого воно займає так зване «проміжне»

положення між системою адміністративного права і самостійною галуззю права.

Вважаємо за доцільне зупинитися все ж таки на самих службових правовідносинах. У науці зустрічаються різні правові категорії, які визначають власне поняття службових правовідносин, зокрема: «відносини публічної служби», «публічно-службові відносини», «відносини, пов'язані із публічною службою», «відносини за участю публічних службовців», «службові правовідносини», «публічно-службові відносини» тощо.

Як бачимо, усі правові конструкції різняться у своїй складовій, але усі вони уособлюють у собі відносини публічної служби та пов'язані із вступом, проходженням, припиненням публічної служби у всьому її розмаїтті.

Можливо доречно для їх позначення використовувати термін «публічно-службові відносини», охопивши тим самим вказівку і на службу і на її публічний характер. Одночасно такі відносини варто відмежовувати від «службово-трудова відносин», які пов'язані із відносинами за участю публічних службовців, проте без реалізації ними публічно-владних повноважень. В даному випадку мова йде про оплату праці, робочий час, час відпочинку публічних службовців, їх соціальне забезпечення тощо. Такі відносини хоча і пов'язані із участю публічних службовців, втім вони не пов'язані із їх публічною владою, реалізації останньої задля забезпечення реалізації та захисту публічного інтересу. Такі відносини регулюються нормами трудового права й не входять до предмету службового права. На це вже зверталася увага у вітчизняній правовій науці [6, С. 46], хоча саме ці відносини і слугують підставою для існування вже протягом тривалого часу певної дискусії між вченими-адміністративістами і вченими-трудоваками щодо того, до якої галузі права (із двох вищезазначених) варто віднести норми права, які регулюють суспільні відносини публічної служби. Подібної позиції дотримуються такі дослідники як М. Іншин, М. Дей, О. Дрозд та ін.

Проведений аналіз свідчить про те, що варто чітко усвідомлювати, що публічно-службові відносини, безпосередньо пов'язані із публічним інтересом, із служінням публічним інтересам, із реалізацією публічної влади для служіння такому інтересу. Натомість службово-трудова відносини із такими повноваженнями не пов'язані, а отже не є предметом регулювання таких відносин. Отже, мова йде про суто відносини трудові, які і є предметом регулювання трудового права [7].

Службове право є підгалуззю публічного права й воно регулює публічно-службові відносини, натомість трудове право не є класичною галуззю публічного права, а отже і його предмет є дещо специфічним, не пов'язаним із обов'язковими публічно-владними відносинами, із реалізацією особами, які перебувають на посадах у публічних інституціях, публічно-владних повноважень. Це питання набуває особливого значення в аспекті

аналізу системи права у розрізі її на публічне та приватне право (наприклад, роботи О. Петришина, С. Погребняка та ін.). Службове право у цьому аспекті посідає своє чільне місце у підсистемі публічного права і це цілком зрозуміло з огляду на те, що службове право як підгалузь адміністративного права – класичної галузі адміністративного права є складовою саме публічного права. Обов'язкова участь суб'єктів публічно-владних повноважень, превалюювання імперативного методу правового регулювання, орієнтація регулюючого впливу на реалізацію та захист публічного інтересу – ознаки, притаманні елементам підсистеми публічного права, притаманні вони і службовому праву, що і підтверджує приналежність службового права саме до публічного права, й визнання його в якості підгалузі публічного права [8].

Узагальнюючи все вище запропоноване, варто зазначити, що ознаками службового права є: а) це сукупність правових норм, які регулюють суспільні відносини публічної служби й зорієнтовані на забезпечення реалізації та захисту публічного інтересу; б) різноваріативність зовнішніх форм його існування (насамперед, мова йде про чисельність та розмаїття джерел службового права, які охоплюють відповідні службово-правові норми); в) структурованість (воно представляє не просту сукупність службово-правових норм, а передбачає певну структурованість, ієрархічність певних сукупностей службово-правових норм); г) специфіка інструментарію регулюючого впливу, що, безперечно зумовлено особливістю самого предмету регулювання – використання «полярних» за змістом інструментів впливу, починаючи від заборон, обмежень («жорсткі») й аж до стимулів, рекомендацій, дозволів («м'які»), не варто забувати й про особливості їх використання стосовно окремих різновидів публічної служби (починаючи від патронатної («м'яке регулювання») й аж до мілітаризована служби («жорстке регулювання»); д) унікальність дефініційного ряду, що знову ж таки зумовлене особливістю сфери регулюючого впливу, багатоманіттям видового прояву публічної служби (варто вести мову як про «базову» складову такого ряду, а саме: «служба», «публічна служба», «державна служба», «публічний службовець», «службова кар'єра», «вступ на службу» тощо, так і про спеціальні (специфічні) складові, які охоплюють терміни окремих різновидів публічної служби (дипломатичної, патронатної, «муніципальної», альтернативної, військової тощо); е) динамізм та мобільність, що знаходить прояв у постійному оновленні правових приписів, які регулюють відносини публічної служби, «рухливості» відповідних правових засад, що безперечно пов'язане із модифікацією як окремих різновидів публічної служби, так і всієї публічної служби в цілому. І, нарешті, є) обов'язкова наявність в якості суб'єкта правовідносин суб'єкта публічно-владних повноважень для реалізації та захисту публічного інтересу, що є цілком зрозумілим з огляду на предмет службового права та його цільове спрямування. Не варто забувати, що окрім зазначених ознак, для службового

права є цілком характерними й ознаки підгалузі права, однак їх аналізувати не будемо з огляду на їх загальний характер. Отже, акумулюючи все вищезазначене, можна запропонувати наступне визначення службового права як сфери об'єктивізації його принципів – це сукупність правових норм, безпосередньо пов'язаних із регламентацією організації та функціонування публічної служби, забезпечення реалізації та захисту публічного інтересу особами, які перебувають на певних посадах й наділених для цього певним обсягом публічно-владних повноважень.

Висновки. Після проведеного аналізу наукових доктрин слід зробити висновок, що незважаючи на свій унікальний предмет, службове право слід розглядати як галузь адміністративного права, оскільки в ньому відсутній самостійний метод правового регулювання, а для регулювання використовуються методи адміністративного права. Про відсутність галузевого характеру службового права свідчать також особливості його джерельної бази, а саме різноманітність і кількісне переважання законодавчих актів, особливо підзаконних, та відсутність кодифікованого службового права. Функціональне призначення службового права реалізується через систему загальних функцій (політичну, економічну та соціальну) і спеціальних функцій (регулятивну та охоронну). З метою з'ясування предметного змісту службового права та його особливостей система, поряд із традиційним поділом на «галузеві - відомчі - інституційні - правові норми», поділяється на загальне службове право (загальні положення публічної служби, принципи, вступ, кар'єра, припинення, заохочення, відповідальність тощо), спеціальне службове право (норми, що визначають специфічний зміст регулювання конкретних видів публічної служби), додаткове службове право (норми, що визначають специфічний зміст регулювання конкретних видів публічної служби), підгалузеве службове право (норми, що визначають специфічний зміст регулювання конкретних видів публічної служби). Пропонується розглядати службові правовідносини з точки зору розподілу права, процесуального службового права, нормативного службового права та регулятивного службового права.

Література:

1. Андрій В.М. Сутність і зміст правовідношення. *Форум права*. 2007. № 1. С. 4-8.
2. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 Т. Х.: Право, 2016. Т. 3: Загальна теорія права/ редкол.: О.В. Петришин (голова) та ін.; Нац. акад. правових наук; Ін-т держави і права імені В.М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого, 2017. 932 с.
3. Аніщенко Т.С. Право публічної служби у системі адміністративного права України: автореф. дис. .... к. ю. н.: 12.00.07. Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2015. 15 с.
4. Гришковец А.А. Службное право: итоги дискуссии. *Государство и право*. 2016. № 12. С. 41-53.

5. Колпаков В.К. Публічна служба в сучасній парадигмі адміністративного права України. Службове право: витoki, сучасність та перспективи розвитку: колективна монографія / за заг. ред. Т.О. Коломоєць, В.К. Колпакова. Запоріжжя: Гельветика, 2017. С. 84-123.

6. Припутень Д.С. Теорія примусу у службовому праві: монографія. Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2018. 426 с.

7. Коваленко Б. В. Принципи службового права України а здобуття наукового ступеня доктора філософії. Запоріжжя. 2021. 225 с.

References:

1. Andriiv, V.M. (2007). Sutnist i zmist pravovidnoshennia [The essence and content of the relationship]. *Forum prava - Law forum*, 1, 4-8. [in Ukrainian].

2. Petryshyn, O.V. (2017). Velyka ukrainska yurydychna entsyklopediia [Great Ukrainian legal encyclopedia]. Lviv: Nats. yuryd. un-t imeni Yaroslava Mudroho, 932. [in Ukrainian].

3. Anishchenko, T.S. (2015). Pravo publichnoi sluzhby u systemi administratyvnoho prava Ukrainy [The right to public service in the system of administrative law of Ukraine]. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Zaporizhzhia: Zaporizkyi natsionalnyi universytet. [in Ukrainian].

4. Hryshkovets, A.A. (2016). Sluzhebnoe pravo: ytohy dyskussyy [Service law: the results of the discussion]. *Hosudarstvo y pravo - State and law*, 12, 41-53. [in Ukrainian].

5. Kolpakov, V.K. (2017). Publichna sluzhba v suchasniy paradyhmi administratyvnoho prava Ukrainy. Sluzhbove pravo: vytoky, suchasnist ta perspektyvy rozvytku [Public service in the modern paradigm of administrative law of Ukraine. Service law: origins, modernity and development prospects]. Zaporizhzhia: Helvetyka, 84-123. [in Ukrainian].

6. Pryputen, D.S. (2018). Teoriia prymusu u sluzhbovomu pravi [The theory of coercion in official law]. Kherson: Vydavnychiy dim «Helvetyka», 426. [in Ukrainian].

7. Kovalenko, B. V. (2021). Pryntsypy sluzhbovoho prava Ukrainy [Principles of service law of Ukraine]. *Candidate's thesis*. Zaporizhzhia, 225. [in Ukrainian].

УДК 340.132.

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8\(36\)-66-78](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8(36)-66-78)

Кришевич Ольга Володимирівна кандидат юридичних наук, професор, професор кафедри кримінального права, Національна академія внутрішніх справ, м. Київ, <https://orcid.org/0000-0001-6136-8106>

Овсій Дмитро аспірант кафедри кримінального права, Національна академія внутрішніх справ м. Київ, <https://orcid.org/0009-0009-3346-2336>

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ШАХРАЙСТВО ТА УХИЛЕННЯМ ВІД СПЛАТИ ПОДАТКІВ, ЗБОРІВ (ОБОВ'ЯЗКОВИХ ПЛАТЕЖІВ) У СФЕРІ ЖИТЛОВОГО БУДІВНИЦТВА

Анотація. Актуальність наукової статті пов'язана з тим, що системна наукова розробленість теоретико-методологічних засад дослідження кримінальної відповідальності за шахрайство та ухиленням від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) у сфері житлового будівництва постає основою для сприяння посиленню в правозастосовній діяльності залучення ефективних заходів протидії цьому суспільно небезпечному явищу. Метою наукової статті є формування теоретико-методологічних засад дослідження кримінальної відповідальності за шахрайство та ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) у сфері житлового будівництва. З огляду на специфіку предмета й мети дослідження, методологічний інструментарій репрезентовано системою філософських, загальнонаукових і спеціальних методів для забезпечення комплексного вивчення предмета дослідження кримінальної відповідальності за шахрайство та ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) у сфері житлового будівництва. Основні результати дослідження полягають в обґрунтуванні того, що під час розроблення методології дослідження цього питання важливо враховувати багаторівневість методологічного інструментарію, що має ґрунтуватися на широкому спектрі методів, тісно пов'язаних між собою, які доповнюють один одного, а практична цінність полягає у висвітленні методологічного значення праксеологічного підходу для дослідження кримінальної відповідальності за шахрайство та ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) у сфері житлового будівництва. Його зміст полягає в тому, що він орієнтує теорію кримінального права, податкове право, криміналістику, на виконання їхніх безпосередніх завдань як прикладних наук. Аргументовано, що комплексний аналіз кримінальної відповідальності за ухиленням від сплати податків, зборів

(обов'язкових платежів) у сфері житлового будівництва зумовлює необхідність використання різноманітних методів дослідження. Відтак формування методологічної бази дослідження ґрунтується на сукупності сучасних різноманітних принципів та методів пізнання дійсності. В межах дослідження проаналізовано сутність понять «метод» й «методологія», а також розкрито особливості їх використання у широкому та вузькому значеннях. Зазначено, що вибір методів дослідження залежить від мети та завдань, предмета та об'єкта дослідження з урахуванням сучасних здобутків вітчизняної та зарубіжної методології. Для досягнення поставленої мети дослідження та об'єктивного розкриття завдань щодо аналізу кримінальної відповідальності за шахрайство та ухиленням від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) у сфері житлового будівництва варто застосовувати увесь методологічний інструментарій дослідження, зокрема: компаративістський (порівняльно-правовий); догматичний (логіко-юридичний); соціологічний; системний; логіко-граматичний; формально-юридичний; логіко-семантичний та метод аналізу словникових визначень; індукції; дедукції та моделювання. Зроблено висновок, що окрім традиційного методологічного інструментарію для дослідження кримінальної відповідальності за ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) у сфері житлового будівництва варто з погляду сьогодення переосмислити основні принципи стоїцизму та звернути увагу на особливості використання принципу простоти («бритви (леза) Оккама»).

Ключові слова: методологія, методи наукового пізнання, дослідження, кримінальна відповідальність, кримінальне правопорушення; шахрайство, зловживання довірою, обман, податки, збори, платежі, ухилення, житлове будівництво, суб'єкт кримінального правопорушення, службова особа.

Kryshevych Olha Volodymyryvna candidate of legal sciences, professor, professor of the Department of Criminal Law of the National Academy of Internal Affairs, Sq. Solomyanska, 1, Kyiv, 03110, <https://orcid.org/0000-0001-6136-8106>

Ovsii Dmytro recipient of the scientific degree of Doctor of Philosophy of the Department of Criminal Law, specialty 081 "Law" of the National Academy of Internal Affairs, <https://orcid.org/0009-0009-3346-2336>

METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF STUDYING CRIMINAL LIABILITY FOR FRAUD AND EVASION OF TAXES, FEES (MANDATORY PAYMENTS) IN THE FIELD OF HOUSING CONSTRUCTION

Abstract. The relevance of the scientific article is related to the fact that the systematic scientific development of the theoretical and methodological framework

for studying criminal liability for fraud and tax evasion in the field of housing construction is the basis for promoting the use of effective measures to counteract this socially dangerous phenomenon in law enforcement activities. The purpose of the article is to formulate the theoretical and methodological foundations for the study of criminal liability for fraud and tax evasion in the field of housing construction.

Given the specifics of the subject matter and purpose of the study, the methodological tools are represented by a system of philosophical, general scientific and special methods to ensure a comprehensive study of the subject matter of criminal liability for fraud and tax evasion in the field of housing construction.

The main results of the study are to substantiate that when developing a methodology for researching this issue, it is important to take into account the multi-level methodological tools which should be based on a wide range of methods which are closely interrelated and complement each other, and the practical value is to highlight the methodological significance of the praxeological approach for the study of criminal liability for fraud and tax evasion and fees (mandatory payments) in the field of housing construction. Its content is that it guides the theory of criminal law, tax law, and forensics to fulfill their immediate tasks as applied sciences.

It is argued that a comprehensive analysis of criminal liability for tax evasion and fees (mandatory payments) in the field of housing construction necessitates the use of various research methods. Therefore, the formation of the methodological basis of the study is based on a set of modern various principles and methods of cognition of reality. The study analyzes the essence of the concepts of “method” and “methodology”, and also reveals the peculiarities of their use in the broad and narrow meanings. It is noted that the choice of research methods depends on the purpose and objectives, subject and object of research, with due regard for the current achievements of domestic and foreign methodology. In order to achieve the research goal and to objectively disclose the tasks of analyzing criminal liability for fraud and tax evasion and fees (mandatory payments) in the field of housing construction, the author should use the entire methodological research toolkit, in particular: comparative (comparative legal); dogmatic (logical and legal); sociological; systemic; logical and grammatical; formal and legal; logical and semantic and the method of analyzing dictionary definitions; induction; deduction and modeling.

It is concluded that in addition to the traditional methodological tools for studying criminal liability for tax evasion, fees (mandatory payments) in the field of housing construction, it is worthwhile to rethink the basic principles of Stoicism from the perspective of today and pay attention to the peculiarities of using the principle of simplicity (“Occam's razor (blade)”).

Keywords: methodology, methods of scientific cognition, research, criminal liability, criminal offense, fraud, breach of trust, deception, taxes, fees, payments, evasion, housing construction, subject of a criminal offense, official.

Постановка проблеми. Дослідження такої багатогранної проблеми як кримінальна відповідальність за шахрайство та ухиленням від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) у сфері житлового будівництва, потребує використання всіх наявних методів наукового пізнання, які дозволяють вирішити наукову проблему та досягти поставленого наукового завдання. Варто підкреслити, що особливо гостро проявляється значення і роль методології наукового пізнання у складні, кризові моменти суспільного розвитку (в період реформ, а також військової агресії та окупації частини території держави). У цьому контексті погоджуємося з думкою С. Д. Гусарєва, який зауважує, що питання методології досліджень є, мабуть, чи не найважливішими за рівнем своєї значущості для юридичної теорії та відповідної юридичної практики. Це пояснюється тим, що залежно відсутності вихідних методологічних принципів, на яких ґрунтується правове мислення, тип правової культури, здійснюється не тільки наукове пізнання права, а і його практичне втілення в реальну площину життя [4, С. 32].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти проблематики методології юридичної науки досліджувало багато вітчизняних та зарубіжних вчених, зокрема, Ж.-Л. Бержель, С. Гусарєв, І. Жаровська, К. Жоль, А. Кауфманн, М. Кельман, Д. Керімов, М. Костицький, Н. Кушакова-Костицька, П. Рабінович, О. Тихомиров, А. Фурман та ін.

Метою статті є вивчення системи методів дослідження кримінальної відповідальності за шахрайство та ухиленням від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) у сфері житлового будівництва.

Водночас, незважаючи на значний внесок у розробку методолого-правової тематики, усе ж потребують свого дослідження питання кримінальної відповідальності за шахрайство та ухиленням від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) у сфері житлового будівництва зокрема, а також тенденції розвитку його методології в контексті формування нової системи правових цінностей, розширення впливу інтеграційних та глобалізаційних процесів на стан функціонування правової системи України та її окремих складових [6, С. 33].

Виклад основних матеріалів. У системі заходів, котрі застосовуються для протидії кримінальним правопорушенням, важлива роль належить нормам кримінального права, які, впливаючи на свідомість людей, мають загальнопревентивне значення і виступають певними запобіжними чинниками. Система оподаткування являє собою сукупність податків, зборів та інших обов'язкових платежів до бюджетів і внесків до державних цільових фондів, які справляються в установленому Податковим кодексом України порядку. Дефініція податку закріплена у п. 6.1 ст. 6 ПК України, згідно якої це обов'язковий, безумовний платіж до відповідного бюджету або на єдиний рахунок, що справляється з платників податку відповідно до даного Кодексу. Тоді як збір

(плата, внесок) податковим законодавством визначено як обов'язковий платіж до відповідного бюджету або на єдиний рахунок, що справляється з платників зборів, з умовою отримання ними спеціальної вигоди, у тому числі внаслідок вчинення на користь таких осіб державними органами, органами місцевого самоврядування, іншими уповноваженими органами та особами юридично значимих дій (п. 6.2 ст. 6 ПК України). Чинне законодавство України не містить визначення терміну «податкове шахрайство», визначаючи тільки поняття «ухилення від сплати податків» та просто поняття «шахрайство». З практики, притаманної США та країнам ЄС, податкове шахрайство є навмисною спробою звільнення від виконання податкових зобов'язань, зміст якого полягає в тому, що особа, обвинувачена у злочині, добровільно чи навмисно вчинила дії, щоб уникнути сплати податків (Robert.J. Fedor) [19].

На законодавчому рівні були спроби закріпити поняття податкового шахрайства у законопроекті, що в подальшому став Законом України від 17.11.2021 №1888-IX про внесення змін до адміністративного та кримінального законодавства щодо запровадження діяльності Бюро економічної безпеки України, але у тексті останнього ст. 222-2 «Шахрайство з ПДВ» прибрали. Аналізуючи у правовій практиці країн ЄС та США сутність податкового шахрайства і те, що вкладається у його зміст, ми можемо використати, ґрунтуючись на нормах чинного на сьогодні податкового законодавства України, такі поняття як «податкове правопорушення», закріплене у ст. 109 Податкового кодексу України, та «ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів)», закріплене у ст. 212 Кримінального кодексу України. На законодавчому рівні необхідно посилити відповідальність за ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів шляхом внесення змін до Кримінального кодексу України щодо обмеження волі особам, які вчинили злочин у цій сфері. [18, С. 18]. Ще одним із шляхів мінімізації цієї проблеми є виховання у платників патріотичних почуттів щодо обов'язку утримувати державу завдяки сплати ними податків у обмін на суспільні блага. Формуючи ефективну податкову систему, що фактично унеможливує ухилення від оподаткування, потрібно брати до уваги як особливості економічної ситуації, так і фактори організаційного, психологічного й правового характеру, які впливають на розвиток податкового середовища. З огляду на це можливо запропонувати: поступове зниження податкового навантаження з використанням міжнародного досвіду, адаптуючи його до специфіки розвитку державної економіки; сприяти добровільності сплати податків, чому має сприяти проведення інформаційної та роз'яснювальної роботи серед населення; активізувати громадську протидію корупціонерам унаслідок роз'яснювальних робіт та посилити громадський контроль за роботою правоохоронних органів, що підвищить ефективність боротьби з корупційними діяннями в органах державної влади [9, С. 148]. Комплексний

аналіз кримінальної відповідальності за ухиленням від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) у сфері житлового будівництва зумовлює необхідність використання різноманітних методів дослідження. Відтак формування методологічної бази дослідження ґрунтується на сукупності сучасних різноманітних принципів та методів пізнання дійсності. У зв'язку з тим, що юридична наука (теорія) виникає з потреб практики та має на меті встановити закономірності формування права як соціального регулятора поведінки людини, розбудови й розвитку держави як соціальної організації та її функцій. Причому право й держава вбачаються як об'єктивні та немінучі утворення людської діяльності й людського пізнання [8, С. 11].

Водночас, визначаючи методологію дослідження, варто погодитися з думкою академіка М.В. Костицького, який зауважує, що у формулюванні методології в юридичній науці необхідно відмовитися від ієрархій методологій, що визначається як філософська, загальнонаукова, конкретно-наукова. Методології доцільно «розташувати» по горизонталі, і вчений може застосувати їх на власний розсуд. Це може бути юснатуралістична, позитивістська, діалектична, синергетична чи інша методологія. Не обов'язково обмежуватися виключно однією методологією, можна використовувати методи з різних методологій (у розумних, звичайно, межах), тобто методика конкретного наукового дослідження може виглядати як мозаїка методів [7]. У вузькому значенні під методологією розуміють сукупність методів, прийомів, процедур наукового дослідження [5, С. 138]. Тобто, методологія наукового дослідження це сукупність принципів, засобів, методів і форм організації та проведення наукового пізнання поставленої проблеми. Категорія «метод» за своєю сутністю являє собою систему правил і прийомів щодо найдоцільнішого способу дій, спрямованих на досягнення пізнавальної мети [6, С. 42]. Поділяємо думку українського вченого М.С. Кельмана, що у найзагальнішому розумінні метод варто трактувати як спосіб упорядкування наукової діяльності для досягнення поставленої мети, а в контексті пізнавальної діяльності – як спосіб виконання функції відтворення у свідомості науковця досліджуваного об'єкта [6, С. 42]. Вибір методів дослідження залежить від мети та завдань, предмета та об'єкта дослідження з урахуванням сучасних здобутків вітчизняної та зарубіжної методології.

Методологічну основу дослідження кримінальної відповідальності за шахрайство становлять положення теорії пізнання та загальної теорії права, а у процесі дослідження використовують наукові методи: *діалектичний* – дозволив розглянути питання кримінально-правової характеристики шахрайства через поглиблене вивчення більш загальних категорій кримінального права, а також у відносно статичному плані і водночас у розвитку, також *догматичний* – при аналізі норм, що встановлюють відповідальність за шахрайство; *системно-структурний* – при дослідженні багатопланового явища шахрайства з позиції

рівневого підходу, а також з метою встановлення неузгодженостей та суперечливостей між ознаками складів шахрайства та розробки пропозицій щодо вдосконалення та уніфікації закону про кримінальну відповідальність за шахрайство.

Для досягнення поставленої мети дослідження та об'єктивного розкриття завдань щодо аналізу кримінальної відповідальності за ухиленням від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) у сфері житлового будівництва варто застосовувати увесь методологічний інструментарій дослідження, зокрема: *компаративістський (порівняльно-правовий)* – при аналізі зарубіжного законодавства щодо кримінальної відповідальності за ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) у сфері житлового будівництва, а також для виявлення схожого, відмінного, загального та унікального у кримінальному законодавстві України й низки іноземних держав стосовно зазначеної проблематики; *догматичний (логіко-юридичний)* – з метою виявлення недоліків та вивчення можливостей удосконалення кримінально-правових норм, що передбачають відповідальність за ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) у сфері житлового будівництва; *соціологічний* – під час проведення анкетування з питань кримінальної відповідальності за ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) у сфері житлового будівництва; *системний* – при вивченні елементів, їх ознак і властивостей, зв'язків усередині об'єкта для вивчення як єдиного цілого) тих суттєвих загальних ознак, що пов'язують частини в єдине ціле; *логіко-граматичний* – у процесі поглибленого вивчення категоріально-понятійного апарату ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) у сфері житлового будівництва; *формально-юридичний* – у межах порівняння норм чинного кримінального законодавства та проектів законів України щодо внесення змін до діючих норм, обґрунтування висновків і пропозицій щодо доповнення або уточнення ст. 212 КК України; *логіко-семантичний та метод аналізу словникових визначень* – для поглибленого аналізу окремих понять теми дослідження та їх особливостей, а також тлумачення її понятійного апарату (чим глибше й детальніше розроблені (сформовані) правові поняття й категорії юридичної науки, тим точніше і якісніше законодавство здатне регулювати відповідні суспільні відносини); *індукції* – з метою одержання загального висновку, на основі формально-логічних умовиводів, та формулювання понятійно-категоріального апарату предмету дослідження; *дедукції* – під час виокремлення та характеристики критеріїв диференціації кримінальної відповідальності за ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) у сфері будівництва, на основі застосування правила співвідношення загального та часткового; *моделювання* – для формулювання пропозицій до чинного законодавства України стосовно зміни кримінальної відповідальності за ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) у сфері житлового будівництва, які в подальшому слугуватимуть однією з передумов удосконалення правозастосовної практики.

Звернемо увагу, що порівняльно-правовий метод у науці кримінального права використовують для визначення змісту та сутності кримінально-правових норм й інститутів, характеристик кримінальної політики держави чи міждержавних угруповань, законодавство яких досліджують, з метою виявлення загальних сутнісних рис і характеристик догми права, закономірностей її розвитку для подальшого визначення можливих напрямів удосконалення кримінального законодавства України та практики його застосування [18, С. 29] Методологія порівняльно-правових досліджень побудована на констатації того, що соціальні конструкти кримінальної відповідальності та покарання, кримінального правопорушення тощо тлумачать не стільки як мовні та культурологічні явища, скільки як елементи об'єктивної реальності, що існують та виконують у суспільстві певні функції [18, С. 30]. А використання порівняльного правового методу в процесі наукових досліджень сприяє чіткому виявленню закономірностей генези кримінально-правової заборони, її буття та реалізації, перспективи розвитку й удосконалення.

Останнім часом у філософському світі інтенсифікується інтерес до стоїцизму, зокрема до його етичної складової. І варто наголосити, що серед відповідних матеріалів є чимало таких, що не належать до вузькоспеціалізованих історико-філософських розвідок. Зосередженість на проблемі як проживати своє життя була вагомою і для Дельоза. Цей аспект Дельозової творчості часто залишається в затінку його теоретичних концептуальних побудов. Одним із безперечних здобутків книги Джонсона є органічне поєднання того, що Бергсон називав увагою до життя (*attention à la vie*), тобто практичного сегмента філософії Дельоза, його історико-філософських реактиваций та самостійних теоретичних конструкцій. Залучення елемента життя є, без сумніву, кроком уперед порівняно з попереднім текстом Джонсона на цю тему: «На поверхні. Стик Дельоза і стоїцизму» [1, С. 55–65]. В.В. Приходько визначає, що можливо встановлювати специфічну ідентичність між сучасною світовою ситуацією та тією, в якій стоїцизм лише починав виникати. В першу чергу, слід звернути увагу, що в інтелектуальній сфері стоїцизм є пріоритетною темою перегляду тієї системи філософської думки, яка на той час вже склалася у межах аристотелізму та платонізму і яка пізніше отримала назву «метафізика». На сьогодні ця система набула поширення, у Новий час отримала підтримку філософією суб'єкта, і постструктуралізм почав свою філософську перебудову метафізики. У другу чергу, інтелектуальну перебудову основних систем мислення не можна визначати простою маніпуляцією, вона є серйозним намаганням продемонструвати новий досвід: «у стоїцизмі досвід руйнації замкнутого полісного життя і створення відкритого простору елліністичної культури, у постструктуралізмі – обмеження національних держав, що супроводжується глобалізувальними тенденціями» [14, С. 64]. Українська дослідниця О. Стебельська наголошує, що чітка структуралізація

етичного вчення представниками стоїцизму полягає у дисципліні дій, що відповідає за нашу поведінку і базується на знаннях етики та її значення для кожної особи. За стоїцизмом, кожна зріла особистість має зрозуміти та визначити власні життєві вектори у світі та вибудувати свою «систему координат», на основі яких повинні будуватись відносини з іншими [16, С. 40]. А.В. Скляр визначає, що важливим явищем є дихотомія контролю як важливий принцип стоїцизму пов'язаний з мудрістю та проявляється в тому, що особа чітко розуміє, які речі вона може контролювати, а які ні. Таким чином, людина має зосереджуватись тільки на явищах, що знаходяться у сфері її контролю, концентруватися на тому, що належить лише людині. Мове йде про власні дії, рішення та реакції на певні події або речі, оцінні судження [15, С. 108]. Відтак, головна ідея стоїцизму, як змирення не означає, що не варто намагатися щось змінити. Ідея в тому, що суспільству не варто орієнтуватись виключно на роздуми щодо можливості уникнути ситуації. Важливо враховувати й інший принцип стоїцизму, що полягають у здатності розмежовувати зовнішні речі, що неможливо контролювати, від тих, на які можна вплинути. Для прикладу, ми повинні підійняти імперативним нормам чинного законодавства, але можемо контролювати свої вчинки і важливе значення має внутрішнє ставлення людини до її обов'язків. Застосування методу стоїцизму у процесі дослідження кримінальної відповідальності за ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів), у сфері житлового будівництва свідчить про врахування таких принципів як поміркованість та обов'язковість. Оскільки стоїцизм навчає сприймати світ і себе разом із широкими можливостями та наявними обмеженнями.

Одним із непростих питань у методиці дослідження теми оподаткування житлового будівництва питань завжди стає вибір первинного набору показників. Така ситуація виникає з тих підстав, що з одного боку, надлишкова кількість показників може призвести до втрати простоти й однозначності трактування отриманого результату, а також його відтворюваності, що має на увазі поняття моніторингу як постійного відстеження, тобто, актуальним стає принцип «бритви Оккама». «Бритва Оккама» – методологічний принцип, сформульований У. Оккамом англійським філософом і логіком середньовіччя. Він вимагав усунення з науки всіх термінів та понять, що неможливо перевірити на практиці та не є інтуїтивно очевидними. За його твердженням сутності не слід множити без необхідності. Головною ідеєю застосування цього принципу У. Оккамом було те, що була очевидна необхідність у поясненні нових явищ введенням різного роду «прихованих якостей», неспостережуваних «сутностей», «таємничих сил». Відтак, метод «Бритви Оккама» може розглядатися, як один з перших ясних формулювань принципу простоти, що вимагає використовувати при поясненні певного кола емпіричних фактів якомога меншу кількість незалежних теоретичних припущень. Принцип простоти проходить через всю історію природничих наук.

Виходячи з вищезазначеного методу важливо врахувати, що якщо якісь явища пояснюються декількома способами, то достатньо тільки одного, будь-якого на вибір. Якщо один зі способів пояснення явищ простіший за інші, то достатньо тільки цього способу. Що простіше пояснення, то більше шансів, що воно правильне. Тобто, основна ідея полягає у том, що регулювання повинно бути достатнім, простим та чітким у застосуванні. Це ж стосується створення механізму оподаткування житлового будівництва та всіх похідних від цього відносин. Тобто, встановлення відповідальності за недотримання вимог податкового законодавства у досліджуваній сфері, як форми державного контролю, на нашу думку, є соціально важливим явищем, оскільки її безпідставне встановлення ускладнює вчення про бюджетний процес. Теорія має відповідати раціональності й достатності, про що й говорить метод бритва Оккама. Таким чином, застосування комплексу тих чи інших методів наукового пізнання в індивідуально підібраній комбінації або спеціально визначеній послідовності, а також оновлюваної методології в поєднанні з вищенаведеним практичним досвідом, дають змогу реалізувати мету й завдання дослідження дійти обґрунтованих висновків, необхідних для розв'язання конкретних наукових проблем.

Висновки. Вивчення теоретико-методологічних засад дослідження кримінальних правопорушень таких, як шахрайство та відповідальності за ухиленням від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) у сфері житлового будівництва, має бути комплексним, його слід проводити досить глибоко та в системному взаємозв'язку. Національні та іноземні вчені зробили значний внесок у розв'язання вищенаведених проблем і створили міцне підґрунтя для проведення подальших наукових досліджень. Окрім традиційного методологічного інструментарію для дослідження кримінальної відповідальності за шахрайство та ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) у сфері житлового будівництва варто з погляду сьогодення переосмислено основний принцип стоїцизму та розглянуті особливості використання принципу простоти («бритви (леза) Оккама»).

Література:

1. Бартусяк П. (2021) Стоїцизм Дельоза. *Sententiae*. VolumeXL. Issue 2. С55–65. <https://doi.org/10.31649/sent40.02.055>
2. Білозьоров, Є. В. (2022). Діяльнісний підхід як об'єкт гносеології правничої науки. *Київський часопис права*, (1), 7-11. <https://doi.org/10.32782/klj/2022.1.1>
3. Бондарчук А.С. (2018) Методологічні засади дослідження кримінальної відповідальності за погрозу або насильство щодо журналіста. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. № 2 (16). С. 116-128
4. Гусарев С. Д. (2011) Діяльнісний підхід у структурі методології сучасного правознавства. *Альманах права*. Вип. 2. С. 29-33.
5. Жаровська І. М. (2015) Щодо проблем методології теорії держави і права. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія : Юридичні науки. № 827. С. 138-141.

6. Кельман М.С. (2015) Методологія сучасного правознавства: становлення та основні напрями розвитку. *Психологія і суспільство*. № 4. С. 33–46.
7. Костицький М. В. (2022) Потреба використання цілісної методології в сучасній юридичній науці. *Філософські та методологічні проблеми права*. №1(23). С.7–12. <https://doi.org/10.33270/01222302.7>
8. Костицький М., Кушакова-Костицька Н. (2023) Методологія теоретичного та практичного пізнання в юриспруденції як у науково-практичному комплексі. *Філософські та методологічні проблеми права*. № 1 (25). С. 9–17.
doi: 10.33270/01232502.9.
9. Лихошерст Л. М. (2019) До питання про кримінальну відповідальність за ухилення від сплати податків. *Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика)*. Вип. 14. С. 146–154.
10. Мацюк В.С. (2023) Особливості кримінальної відповідальності за ухилення від сплати податків та зборів. *Часопис Київського інституту права* №4 2023. С. 217-220. <https://doi.org/10.36695/2219-5521.4.2023.41>
11. Копча В. В. (2020) Методологія дослідження правового явища: поняття, структура, інструментарій. *Часопис Київського університету права*. Вип. 1. С. 54–58. doi: 10.36695/2219-5521.1.2020.08.
12. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України [Текст] : станом на 5 берез. 2018 р. / [Азаров Д. С. та ін.] ; за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернея ; Нац. акад. внутр. справ. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ : Юрінком Інтер, 2018. 1101с.
13. Олійниченко В. (2018) Кримінально-правова характеристика ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) / В. Олійниченко // *Підприємництво, господарство і право*. № 4. С. 193–200.
14. Приходько В.В. (2013) Стоїцизм сьогодні. Дерида і перекреслення метафізики. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: «Філософія. Право»*. Вип. 3. С. 64–68.
15. Скляр А.В. (2021) Феномен причетності як складова стану евдемонії у філософії стоїцизму. *Актуальні проблеми філософії та соціології: науково-практичний журнал* / Голов. ред. С. Г. Секундант, відпов. ред. Д. В. Яковлев; Міністерство освіти і науки України; *Національний університет «Одеська юридична академія»*. Одеса. Вип. 32. С. 107–113. <https://doi.org/10.32837/apfs.v0i32.1035>
16. Стебельська О. (2020) Практика стоїцизму й духовні орієнтири в сучасному світі. *Вісник Львівського університету. Серія: «Філософські науки»*. 2020. Випуск 25–26. С. 37–46. <https://doi.org/10.30970/PHS.2020.25-26.4>
17. Туляков В. О. (2014) Порівняльний метод у науці кримінального права / В. О. Туляков // *Вісник Асоціації кримінального права України*. № 1 (2). С. 29–40.
18. Харчук О. О. (2016) Основні способи ухилення від сплати податків, зборів та інших обов'язкових платежів / О. О. Харчук // *Міжнародний науковий журнал*. № 6, т. 3. С. 153–156. DOI 10.33244/2521-1196.14.2019.146-154
19. Robert.J. Fedor. Understanding Tax Fraud: Types, Penalties and Real Life Examples// URL: <https://www.fedortax.com/en/understanding-tax-fraud>

References:

1. Bartusiak P. (2021) Stoyitsyzm Del'oz'a. [Deleuze's stoicism]. *Sententiae. VolumeXL*. Issue 2. S55–65. <https://doi.org/10.31649/sent40.02.055> [in Ukrainian].
2. Biloziorov YE. V. (2022). Diyal'nisnyy pidkhid yak ob'yeht hnoseolohiyi pravnychoyi nauky. [Activity-based approach as an object of epistemology of legal science]. *Kyyivs'kyu chasopys prava*, (1), 7-11. <https://doi.org/10.32782/klj/2022.1.1> [in Ukrainian].

3. Bondarchuk A.S. (2018) Metodolohichni zasady doslidzhennya kryminal'noyi vidpovidal'nosti za pohrozu abo nasyil'stvo shchodo zhurnalista/ [Methodological basis for the study of criminal liability for threats or violence against journalists.]. *Yurydychnyy chasopys Natsional'noyi akademiyi vnutrishnikh sprav.* № 2 (16). S. 116-128 [in Ukrainian].
4. Gusarev S.D. (2011) Diyal'nisnyy pidkhid u strukturi metodolohiyi suchasnoho pravoznavstva. [The activity approach in the structure of the methodology of modern jurisprudence]. *Al'manakh prava.* Vyp. 2. S. 29-33.
5. Zharovska I. M. (2015) Shchodo problem metodolohiyi teoriiy derzhavy i prava. [On the Problems of Methodology of the Theory of State and Law] *Visnyk Natsional'noho universytetu «L'vivs'ka politehnika».* Seriya : *Yurydychni nauky.* № 827. S. 138-141. [in Ukrainian].
6. Kelman M.S. (2015) Metodolohiya suchasnoho pravoznavstva: stanovlennya ta osnovni napryamy rozvytku. [Methodology of modern jurisprudence: formation and main directions of development]. *Psykhologhiya i suspil'stvo.* № 4. S. 33–46. [in Ukrainian].
7. Kostytskiy M. V. (2022) Potreba vykorystannya tsilnisnoyi metodolohiyi v suchasniy yurydychniy nauksi. [The need to use a holistic methodology in modern legal science]. *Filosofs'ki ta metodolohichni problemy prava.* №1(23). S.7–12. <https://doi.org/10.33270/01222302.7> [in Ukrainian].
8. Kostytskiy M., Kushakova-Kostytska N. (2023) Metodolohiya teoretychnoho ta praktychnoho piznannya v yuryspudentsiyi yak u naukovu-praktychnomu kompleksi. [Methodology of theoretical and practical cognition in jurisprudence as a scientific and practical complex.]. *Filosofs'ki ta metodolohichni problemy prava.* № 1 (25). S. 9–17. doi: 10.33270/01232502.9. [in Ukrainian].
9. Likhosherst L. M. (2019) Do pytannya pro kryminal'nu vidpovidal'nist' za ukhlyennya vid splaty podatkov. [On the issue of criminal liability for tax evasion.]. *Mizhnarodnyy yurydychnyy visnyk: aktual'ni problemy suchasnosti (teoriya ta praktyka).* Vyp. 14. S. 146–154. [in Ukrainian].
10. Matsiuk V.S. (2023) Osoblyvosti kryminal'noyi vidpovidal'nosti za ukhlyennya vid splaty podatkov ta zboriv. [Peculiarities of criminal liability for tax and fee evasion.]. *Chasopys Kyyivs'koho instytutu prava* №4 2023. S. 217-220. <https://doi.org/10.36695/2219-5521.4.2023.41> [in Ukrainian].
11. Kopcha V. V. (2020) Metodolohi doslidzhennya pravovoho yavlyshcha: ponyattya, struktura, instrumentariy. *Chasopys Kyyivs'koho universytetu prava.* Vyp. 1. S. 54–58. doi: 10.36695/2219-5521.1.2020.08. [in Ukrainian].
12. Naukovo-praktychnyy komentar Kryminal'noho kodeksu Ukrayiny [Tekst] [Scientific and Practical Commentary on the Criminal Code of Ukraine]: stanom na 5 berez. 2018 r. / [Azarov D. S. ta in.]; za zah. red. O. M. Dzhuzhi, A. V. Savchenka, V. V. Chernyeya; Nats. akad. vnutr. sprav. 2-he vyd., pererob. i dopov. Kyiv: Yurinkom Inter, 2018. 1101s. [in Ukrainian].
13. Oliynychenko V. (2018) Kryminal'no-pravova kharakterystyka ukhlyennya vid splaty podatkov, zboriv (obov'yazkovykh platezhiv). [Criminal Law Characterization of Tax Evasion and Duties (Mandatory Payments)]. / V. Oliynychenko // *Pidpryyemnytstvo, hospodarstvo i pravo.* № 4. S. 193–200. [in Ukrainian].
14. Prikhodko V.V. (2013) Stoyitsyzm s'ohodni. Deryda i perekreslennya metafizyky. [Stoicism today. Derrida and the crossing of metaphysics.]. *Visnyk Kyyivs'koho natsional'noho universytetu imeni tarasa Shevchenka.* Seriya: «*Filosofiya. Pravo*». Vyp. 3. S. 64–68. [in Ukrainian].
15. Skliar A.V. (2021) Fenomen prychetnosti yak skladova stanu evdemoniyi u filosofiyi stoyitsyzmu. [The Phenomenon of Participation as a Component of the State of Eudemonia in Stoicism] / *Aktual'ni problemy filosofiyi ta sotsiolohiyi: naukovu-praktychnyy zhurnal / Holov. red. S. H. Sekundant, vidpov. red. D. V. Yakovlev; Ministerstvo osvity i nauky Ukrayiny; Natsional'nyy universytet «Odes'ka yurydychna akademiya».* Odesa. Vyp. 32. S. 107–113. <https://doi.org/10.32837/apfs.v0i32.1035> [in Ukrainian].

16. Stebelska O. (2020) Praktyka stoyitsyzmu y dukhovni oriyentyry v suchasnomu sviti. [The Practice of Stoicism and Spiritual Guidance in the Modern World]. *Visnyk L'vivs'koho universytetu. Seriya: «Filosofs'ki nauky»*. 2020. Vypusk 25–26. S. 37–46. <https://doi.org/10.30970/PHS.2020.25-26.4> [in Ukrainian].

17. Tuliakov V. O. (2014) Porivnyal'nyy metod u nauksi kryminal'noho prava [Comparative Method in the Science of Criminal Law] / V. O. Tulyakov // *Visnyk Asotsiatsiyi kryminal'noho prava Ukrainy*. № 1 (2). S. 29–40. [in Ukrainian].

18. Kharchuk O. O. (2016) Osnovni sposoby ukhylennya vid splaty podatkov, zboriv ta inshykh obov'yazkovykh platezhiv [The main ways to evade taxes, duties and other mandatory payments] / O. O. Kharchuk // *Mezhdunarodnyy nauchnyy zhurnal*. № 6, t. 3. S. 153–156. DOI 10.33244/2521-1196.14.2019.146-154 [in Ukrainian].

19. Robert J. Fedor. Understanding Tax Fraud: Types, Penalties and Real Life Examples// URL: <https://www.fedortax.com/en/understanding-tax-fraud>

УДК 342.9

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8\(36\)-79-89](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8(36)-79-89)

Кузнєцова Валерія Юрївна здобувач вищої освіти, курсант 205 навчальної групи Навчально-наукового інституту №1 Національної академії внутрішніх справ, Солом'янська площа, 1, м. Київ, 03035, тел.: (098) 770-54-43, <https://orcid.org/0009-0002-1463-447X>

Стрельченко Оксана Григорівна доктор юридичних наук, професор, професор кафедри публічного управління та адміністрування Національна академія внутрішніх справ, Солом'янська площа, 1, м. Київ, 03035, тел.: (098) 770-54-43, <https://orcid.org/0000-0001-5965-9764>

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС УКРАЇНСЬКИХ ДІТЕЙ-БІЖЕНЦІВ ЗА КОРДОНОМ

Анотація. З початком повномасштабного вторгнення Російської Федерації на територію України велика кількість громадян нашої держави були вимушені покинути свої оселі і відправитись у незнайому далечинь. Українці зіткнулися з війною, жахіттям, смертю та життям, яке дедалі частіше вимірюється одним днем, тому що завтра може не настати. Переживаючи усе попередньо зазначене, люди беруть речі першої необхідності, або ж, доцільніше сказати, все, що залишилось цілим і вміщується у рюкзак, і просто їдуть подалі від цих подій до інших держав.

Виїжджаючи зі своєї країни, біженці можуть стикатися з безліччю проблем, так як їхати в нікуди і ні з чим доволі важко, і все необхідне для подальшого спокійного життя саме не з'явиться. Більшість біженців – це жінки та діти, і оскільки останні є більш вразливою верствою населення, то дуже часто у них виникає низка труднощів пов'язаних з проживанням на новій території, навчанням, культурним життям, відпочинком та інші проблеми, які безпосередньо впливають на психічний стан дитини-біженця.

Важливим завданням є дослідження становища українських дітей за кордоном задля визначення рівня їх адаптації, факторів, які певним чином ускладнюють їх перебування в тому чи іншому місці, а також встановлення проблем, які необхідно вирішити з метою покращення умов життя дітей-біженців. Від психічного здоров'я громадян України безпосередньо залежить дух нації.

Наділяючи біженців тими ж правами і обов'язками, що й своїх громадян, країна показує свою підтримку і допомогу таким особам. Особливу увагу слід звернути на організацію заходів, які мають на меті інтеграцію дітей-біженців

у суспільство, оскільки на даний час вони є найбільш незахищеними суб'єктами права.

Враховуючи, що утікаючи від одних складних обставин, люди дедалі частіше зіштовхуються з іншими, варто визначити певні засоби, які будуть спрямовані на вирішення проблем з якими зустрічаються діти-біженці. Поки що це все є лише теоретичним, тому що цінність і дієвість того чи іншого методу може визначити лише його практичне застосування.

Ключові слова: діти-біженці, адаптація, система захисту дітей-біженців, психологічні проблеми, інтеграція у суспільство.

Kuznietsova Valeriia Yuriivna higher education applicant, cadet of study group 205 of Educational and Scientific Institute №1 of the National Academy of Internal Affairs, Sq. Solomyanska, 1, Kyiv, 03035, tel.: (098) 770-54-43, <https://orcid.org/0009-0002-1463-447X>

Strelchenko Oksana Hryhorivna Doctor of Law, Professor, Professor of the Department of Public Management and Administration, National Academy of Internal Affairs, Sq. Solomyanska, 1, Kyiv, 03035, tel.: (098) 770-54-43, <https://orcid.org/0000-0001-5965-9764>

ADMINISTRATIVE AND LEGAL STATUS OF UKRAINIAN REFUGEE CHILDREN ABROAD

Abstract. With the beginning of the full-scale invasion of the Russian Federation on the territory of Ukraine, a large number of citizens of our country were forced to leave their homes and go to an unfamiliar distance. Ukrainians have faced war, horror, death and life, which is increasingly measured in one day, because tomorrow may not come. Experiencing all of the above, people take essential things, or, it is more appropriate to say, everything that remains intact and fits in a backpack, and simply go away from these events to other countries.

When leaving their country, refugees can face many problems, since it is quite difficult to go anywhere and with nothing, and everything necessary for a further peaceful life will not appear. The majority of refugees are women and children, and since the latter are a more vulnerable segment of the population, they very often have a number of difficulties related to living in a new territory, education, cultural life, recreation and other problems that directly affect the mental state refugee child.

An important task is to study the situation of Ukrainian children abroad in order to determine the level of their adaptation, factors that in some way complicate their stay in one or another place, as well as to identify problems that must be solved in order to improve the living conditions of refugee children. The spirit of the nation directly depends on the mental health of the citizens of Ukraine.

By granting refugees the same rights and responsibilities as its citizens, the country shows its support and assistance to such persons. Special attention should be paid to the organization of measures aimed at the integration of refugee children into society, as they are currently the most unprotected subjects of the law.

Given that fleeing from some difficult circumstances, people increasingly encounter others, it is worth defining certain methods that will be aimed at solving the problems faced by refugee children. So far, all this is only theoretical, because the value and effectiveness of this or that method can only be determined by its practical application.

Keywords: refugee children, adaptation, protection system for refugee children, psychological problems, integration into society.

Постановка проблеми. Останнім часом потік осіб, які вимушені покинути країну проживання, значно зріс у зв'язку з поширенням збройних конфліктів та війн. Більшість осіб, виїжджаючи за кордон, не знають мови тієї країни і просто їдуть в місце, де їх ніхто не чекає. І саме це породжує низку проблем з якими стикаються діти-біженці, насамперед це потреба у задовільних умовах для життя, навчання, відпочинку і загалом нормального розвитку дитини як особистості.

Для того щоб діти-біженці не зустрічались з різноманітними проблемами, держава, яка прийняла їх у себе, має активно підтримувати діяльність у сфері інтеграції біженців у суспільство та їх адаптацію у новому середовищі. Варто визначити становище дітей-біженців за кордоном, щоб була змога удосконалити методи інтеграції останніх у суспільство і проводити заходи, які сприятимуть нормальному розвитку дітей. Щоб у майбутньому мати сильну духом націю, нам варто думати і працювати з цією метою одразу ж.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Деякі аспекти проблеми біженців були висвітлені у працях учених-правників В. Березняка, Ю. Битяка, М. Буроменського, Н. Грабар, І. Ковалишина, Т. Коломоєць, В. Колпакова, О. Кузьменко, О. Копиленка, О. Малиновської, Ю. Римаренка, М. Сірант, Г. Тимчик, Р. Сербина, О. Стрельченко. Але, оскільки проблеми дітей-біженців певним чином відрізняються від дорослих осіб, тому варто звернути увагу саме на дослідження труднощів, які виникають у дітей.

Мета статті – дослідити становище дітей-біженців за кордоном щоб мати змогу сформулювати способи покращення їх життя та методи вирішення проблем з якими найчастіше стикаються дані особи.

Виклад основного матеріалу. З 24 лютого 2022 року відбулося велике вимушене переселення українців до іноземних країн (переважно до Європи). Більшість біженців становлять жінки і діти, і доки чоловіки боронять від загарбників нашу Батьківщину, вони намагаються зберегти майбутнє нашої держави. Уже понад два роки Україну жорстоко руйнують, а особи, які поки-

нули нашу територію, змушені зіштовхуватись з труднощами переїзду до іншої країни та адаптації до нового життя. І якщо дорослі є вже відносно сформованими особистостями, то діти більш вразливі до ситуації, що склалася. Саме тому постає важливе питання – як допомогти дітям-біженцям адаптуватися і покращити становище в якому вони перебувають.

Від початку повномасштабного вторгнення рф за даними Агентства ООН у справах біженців вже понад 8,1 млн українців стали біженцями у Європі. Так, станом на 7 березня 2023 р. в Болгарії перебувало 153 170 українців; у Чехії – 495 569; в Естонії – 43 485; Угорщині – 34 248; Латвії – 46 048; Литві – 75 197; Польщі – 1 564 711; Республіці Молдова – 107 728; Румунії – 118 855; Словаччині – 110 968 [1, с.3].

За розрахунками експертів Центру економічної стратегії, станом на кінець січня 2024 року за кордоном через війну перебуває 4,9 млн українців. Переважна більшість біженців – це жінки (найбільша частка – жінок у віці 35-44 років – 13%) та діти. Станом на січень 2024 року, найбільша частка українських біженців у Європі перебуває в Німеччині (30%) та Польщі (22%). Поза країнами Європи, найбільшими країнами за кількістю прийнятих з початку повномасштабного вторгнення українців – США (280 тис. осіб), Велика Британія (253,2 тис.) і Канада (210,2 тис.) [2].

Враховуючи вищезазначені дані, можна стверджувати, що майже за рік кількість українських біженців за кордоном зменшилась на понад 3 млн. Такі зміни може спровокувати дві причини: по-перше, це велика туга за своєю країною; а по-друге, це труднощі з якими зіштовхнулись особи, вимушені покинути свою державу, і у зв'язку з неспроможністю їх подолати, дані люди повернулися на відносно безпечні території країни, яка перебуває у воєнному стані.

Я вважаю що скоріше за все це другий варіант розвитку подій, тому що люди (звичайно не всі, але імовірно більшість), які навіть дуже сумують за своєю країною, не відмовляться від нормальних умов життя заради переживання кожного дня як останнього і великої кількості повітряних тривог від яких невідомо що очікувати.

Зупинимось на актуальному питанні адаптації дітей-біженців. У цьому випадку ми будемо розглядати їхню адаптацію в Польщі. Однак цей алгоритм можна застосувати до будь-якої іншої країни, що приймає. Це питання є важливим і актуальним, тому що важливо не лише наскільки легко чи нелегко адаптуються діти, а те, що це може значно вплинути на подальше планування життя батьків та структуру суспільства, що приймає. Наприклад, адаптація дітей може стати вирішальним чинником для вирішення батьків залишатися в Польщі або повернення в Україну. Якщо діти успішно адаптуються у новому середовищі, вони можуть отримувати кращу освіту, розвиватися соціально та емоційно, а також знаходити нових друзів та стати частиною нової громади.

Це може стати основою для успішного життя в Польщі та подальшого розвитку [3, с.1].

З іншого боку, якщо діти не можуть адаптуватися в новому середовищі, вони можуть відчувати серйозні проблеми та труднощі у школі та соціальному житті. Це може призвести до зниження успіхів у навчанні, а також до розвитку проблем зі здоров'ям та емоційною стійкістю. У цьому випадку батьки можуть вирішити повернутися до України, щоб забезпечити найкращі умови для своїх дітей. Відокремимо проблемні зони адаптації:

1. Мовний бар'єр. Школярам, які не володіють польською мовою, може бути важко адаптуватися у новому середовищі та взаємодіяти зі своїми однокласниками та вчителями. Для таких школярів може бути потрібна підтримка з боку школи, наприклад, надання додаткових уроків польської мови або роботи з перекладачем.

2. Нові стандарти та вимоги. Крім того, школярам може знадобитися адаптація до нових навчальних стандартів та вимог, які можуть відрізнятися від тих, що вони звикли в Україні. Деякі навчальні предмети, наприклад, можуть бути обов'язковими у Польщі, але не в Україні, а протилежне також можливе. Це може вплинути на їхню успішність та вимагати додаткового часу та зусиль для адаптації.

3. Культурні відмінності. Важливо також враховувати культурні відмінності та особливості спілкування у новому середовищі. Школярам з України може знадобитися час, щоб звикнути до нових звичаїв, традицій та спілкування у польській школі. Важливо пам'ятати, що різні культури можуть мати різні норми поведінки та спілкування, і вчителям та однокласникам потрібно бути терпимими та розуміючими щодо цих відмінностей [3, с.1-2].

Вивчення чатів українських біженців у Польщі показало проблемні теми, з якими стикаються діти та їхні батьки:

1. Булінг

2. Мовний бар'єр

3. Самотність – при переїзді до нової країни багато дітей можуть зіштовхнутися з почуттям самотності та ізоляції. Вони можуть відчувати себе відірваними від своєї сім'ї та друзів, а також можуть відчувати труднощі у знаходженні нових друзів [3, с.2].

На мою думку, проблеми пов'язані з школою та мовою можна спробувати вирішити шляхом створення класів для українців, або якогось окремого навчального закладу. До того ж за кордоном не тільки багато українських дітей-біженців, а ще й вчителів-біженців, тому не думаю, що постала б проблема знайти працівників у даний заклад. Але є й певні труднощі у даному варіанті, а саме, що всі діти знаходяться не у одному місті, а розкидані по світу, а відкривати безліч таких шкіл було б не раціонально; тому можливо їм потрібно було б переїхати в одне певне місце, яке згодом б стало українською діаспорою того міста, якщо люди б не повернулись до України.

Даний варіант більш спрямований на те, щоб українці не забували хто вони є насправді, а не на інтеграцію в суспільство, тому в такому випадку варто також проводити додаткові заходи, які б підтримували комунікацію іноземців і українців. Насамперед вони б допомагали дітям-біженцям адаптуватись у новому середовищі, знаходити друзів, пізнавати їх культуру та й загалом вливатись у суспільство, щоб не залишатись самотнім.

Головними проблемами дітей мігрантів та біженців грецькі науковці вважають: ментальне здоров'я, високий рівень стресу та тривожності. Невиявлені, невимовлені, невідрефлексовані, неопрацьовані негативні досвіди, загрози можуть сприяти підвищенню рівня агресивної поведінки. Діти із родин біженців та внутрішньо переміщених осіб мають складнощі із конструюванням нової ідентичності та взаємодії із однолітками. Науковці Сурандер, Дерлюн, Гельтман вважають, що діти, які зіштовхнулися із проблемами міграції зіштовхуються із дискримінацією, соціальним та освітнім виключенням. Травматичний досвід пережитого насильства, перенесені втрати внаслідок бойових дій, катастроф, примусового переміщення потребує ефективної роботи соціально-педагогічних працівників. Науковці Шер та Віленс фіксують високий рівень суїцидальних намірів та допінг-стратегії уникнення у середовищі підлітків із родин мігрантів. Хвороби, самотність, родинні проблеми загострюють труднощі із самопрезентацією та знижують адаптаційний потенціал [4, с.2].

Науковці Руссо та Драпо вважають, що арт-терапевтичні практики повинні застосовуватися із дотриманням наступних етичних принципів: 1) повага до культурного та етнічного різноманіття; 2) створення безпечного місця для того, щоб дитина могла виражати та проявляти свої почуття, емоції та говорити із соціальним педагогом та психологом про актуальні проблеми; 3) арт-терапія з дітьми біженців сприяє зміцненню соціальної взаємодії. На думку вищезазначених науковців у процесі терапії повинні бути залучені члени родини. Арт-терапія сприяє зміцненню інтерперсональних відносин, родинних зв'язків, підвищує комунікативні навички. Англійські спеціалісти в галузі Захра Актхар та Ендрю Лоувелл із Стаффордширу зазначають що арт-терапія дозволяє дитині поділитися своїми власними історіями. Арт-терапія – це механізм відкриття себе, соціально-педагогічний та соціально-психологічний інструмент побудови довіри, допомагає в пошуках ідентичності. За допомогою арт-терапії дитина може розкрити свої проблеми, які не може проговорити [4, с.2].

Нурія Мехрабі виділяє наступні симптоми посттравматичного стресового розладу у дітей біженців та внутрішньо переміщених осіб:

- відчуття скороченого та урізаного майбутнього;
- гіперпильнування;
- депресивні синдроми, які пов'язані із втратою апетиту, нестачею енергії, апатією, втратою інтересу до життя;

– обмежений прояв почуттів та афектів;
– порушення концентрації та пам'яті;
– регресія: поведінка, яка включає в себе втрату здатності до навиків та вмінь, які були набуті раніше, патологічна залежність від батьків або надмірне прагнення сепарації.

Науковець Андемікаел виділяє різноманітні форми арт-терапії із дітьми біженців: візуальне мистецтво, поезія, драма, танці. Всі ці методи активно впроваджуються в роботі в таборах та тимчасових поселеннях для біженців [4, с.3].

Дітям-біженцям необхідно створити відчуття безпеки, постійно наголошувати, що їм нічого не загрожує, і просто розмовляти з ними, але не варто приховувати ситуацію від якої сім'я була вимушена переїхати, тому що краще самому дитині розповісти, ніж вона почує це десь у школі з точки зору інших людей, яка може бути досить викривлена.

Набувши статусу «біженця», громадяни та їх діти стикаються з низкою проблемних питань, а саме:

- працевлаштування;
- допомога від держави біженцям з дітьми;
- оформлення документів при влаштуванні дитини у дитячий садок чи шкільний заклад та відвідування дитиною – біженця шкільного закладу;
- продовження навчання дитини – біженця в Україні;
- оформлення державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям з дітьми (її умови призначення та розмір);
- навчання дітей біженців у школах – інтернатах санаторного типу в залежності від захворювання;
- отримання біженцями середню чи вищу освіту [5].

Першими біженцями, які приїхали до Італії з України, були онкохворі діти, особи, які їх супроводжували, та медики. Завдяки налагодженій співпраці українського благодійного фонду «Запорука», за підтримки Благодійного фонду Сергія Притули та італійського фонду Soletterre Onlus, упродовж лише 36 годин 19 українських родин були вивезені до Італії, де й до сьогодні отримують безкоштовне лікування. На той час в італійських лікарнях уже лікувалося понад 100 українських дітей. В умовах надзвичайної ситуації значну роль відіграв людський фактор, передусім у наданні послуг перекладачів, гуманітарної допомоги (одягу, продуктів харчування, засобів гігієни), вирішенні побутових проблем і, найголовніше, — у прояві солідарності українському народові в боротьбі проти російського агресора. Більшість біженців їхали до своїх знайомих та рідних, які живуть в Італії. В один із регіонів Італії, зокрема в регіон Умбрія, у м. Губбіо в кінці червня 2022 року приїхали 288 осіб з України, переважно жінки і неповнолітні діти [6, с.4].

Основна частина біженців приїхали у місто ще у березні. Найменший біженці лише 5 років, найстаршому — 85. Переважна більшість осіб — жінки

працездатного віку від 30 до 45 років, у кожній — одна-дві дитини дошкільного віку. За рахунок допомоги Карітасу їм було надано житло при місцевих римо-католицьких храмах. Крім послуг розміщення, переселенці отримали тут їжу, одяг та необхідні кошти [6, с.6].

Завдяки співпраці органів місцевої влади з Карітасом, Червоним Хрестом, Цивільним захистом, асоціаціями «MIST-IL PONTE», «Maggio Eugubino», «Gemelaggi», «La Fondazione Dario Fo e Franca Rame», активної діяльності монахинь Ордену малого причастя та парафій і волонтерів, біженцям з України створено сприятливі умови для їх життя і тривалого перебування у м. Губбіо [6, с.7].

Асоціація «MIST-IL PONTE» створена для некомерційного досягнення громадських цілей, солідарності та суспільної користі у культурній, освітній, соціальній сфері, зміцнення співпраці та дружби між італійським та українським народами в імплементації регуляторних принципів Європейського Союзу, Італійської держави та регіону Умбрія. Основні напрями діяльності асоціації: популяризація української мови, історії, географії, культури та традицій в Італії; організація мистецьких та культурних ініціатив, заходів, конференцій, спрямованих на пізнання історії, популяризація та поширення української культури і традицій у гармонії з італійською культурою та традиціями, згідно з чинним законодавством; надання підтримки та допомоги українському народу у разі стихійного лиха чи воєнних подій; зміцнення партнерських відносин співпраці з приватними та державними структурами, що діють у сфері міграції для надання допомоги та інформації громадянам України, які перебувають в Італії; надання допомоги та інформації громадянам Італії, які мають намір залишитися в Україні [6, с.7-8].

У перші два місяці прибуття українців до м. Губбіо проблемою Карітасу став пошук та забезпечення їх житлом. У окремих випадках, щоб вирішити це питання, Карітас звертався до місцевого населення. Основними причинами відсутності достатньої кількості житлових приміщень у місті стали: значна кількість будинків, виставлених на продаж (у зв'язку з пандемією Covid-19); участь у державних соціальних програмах, яка дає можливість отримати пільги з проведення будівельних ремонтних робіт (зовнішніх і внутрішніх); відсутність permesso (дозволу на проживання) і резиденції (приписки). Враховуючи все це, біженців розселяли в інші міста регіону [6, с.9].

Одночасно виникли проблеми зі своєчасною виплатою державної допомоги (щомісячно 300 євро на дорослого і 150 — на дитину). Виплата здійснювалася лише впродовж трьох місяців. Якщо в цей період біженці не працевлаштувалися, їм складно було орендувати житло, оскільки італійці не здають в оренду житло без зарплатного листка. Однак тривала несвоечасність виплат фінансової допомоги українським біженцям спостерігалась у регіонах переважно віддалених на південь від центру Італії, у північних регіонах

ситуація відносно врегульована. Виплати мають право отримати всі, хто знайшов житло самостійно (у родичів, друзів чи знайомих). Від Карітасу біженцям на постійній основі надавали і продовжують надавати (тим, які ще не працевлаштувалися) безготівкову фінансову допомогу. Центральний офіс розповсюджує «buoni pasto» (пластикові картки з певною сумою коштів). Перший тиждень біженці отримали по 20 євро на дорослого і 20 євро на дитину для можливості придбати продукти харчування (м'ясо, рибу, хліб, молочні продукти) та необхідні засоби гігієни. Згодом суму збільшили до 50 євро на сім'ю з трьох осіб. За потреби кожні 15 днів біженці можуть отримувати нову картку. Основною умовою є надання чеків, а розраховуватись цими картками можна лише у спеціальних двох супермаркетах, з якими Карітас має домовленість про реалізацію карток [6, с.9].

Завдяки активній роботі волонтерів Карітасу та парафій м. Губбіо українські біженці своєчасно отримали тимчасове житло (крім тих, хто зупинився у рідних чи знайомих), фінансову допомогу, одяг, продукти харчування та засоби гігієни. Надзвичайно професійно налагоджена робота щодо оформлення документації для отримання українськими біженцями статусу тимчасового захисту, медичних послуг, влаштування дітей у дошкільний чи шкільний заклад. Подача документів на пермессо уже дає дозвіл на медичне обслуговування, а дітям — на навчання у місцевих школах. Отримуючи пермессо, біженці мають право на роботу. У деяких регіонах Італії, зокрема у регіоні Лаціо, українським біженцям надають безкоштовний проїзд майже всіма видами громадського транспорту [6, с.10].

Загалом українські біженці задоволені роботою Карітасу. На високому рівні оцінили його діяльність більша частина респондентів, лише незначна їх кількість поставили від 7 до 9 балів (з максимальних 12). Причиною цього є те, що біженцям було надано житло за межами м. Губбіо, у сільській місцевості на відстані 15—20 км від місця отримання соціальних послуг, що створювало певні незручності у транспортному сполученні. До того ж рейсовий громадський транспорт курсує вранці і ввечері через невисокий пасажиропотік, оскільки місцеве населення віддає перевагу приватному транспорту. Діти відвідували дошкільні та шкільні заклади за місцем проживання і за потреби користувалися шкільним автобусом [6, с.10-11].

З метою вивчення італійської мови для дорослих при релігійних структурах Карітасу два рази на тиждень організовано безкоштовні курси. Для подолання лінгвістичного бар'єру були залучені медіатори-посередники, які володіють українською та італійською мовами, окремо надавали послуги модератори, які володіють англійською та італійською мовами. У результаті такої налагодженої співпраці біженці змогли оволодіти розмовно-побутовим рівнем знання італійської мови [6, с.11].

Значну волонтерську допомогу біженцям надала асоціація «MIST-IL PONTE», що організувала і провела для них низку пізнавальних та культурних заходів, як-от оглядову екскурсію по м. Губбю з відвідуванням історичних пам'яток і визначних місцевих локацій, ознайомлення із традиціями і звичаями місцевого населення [6, с.11; 7;].

Багато країн поступово скорочують витрати на біженців та роблять умови для них більш жорсткими ніж на початку повномасштабного вторгнення. За розрахунками Центру економічної стратегії, за межами України за різними сценаріями можуть залишитись від 1,4 млн до 2,3 млн українців [2].

Підтримка та захист біженців є дуже важливим аспектом, оскільки вони були вимушені покинути своє місце проживання. Тому у цій складній життєвій ситуації ніхто не має бути залишений наодинці з собою, натомість має бути всебічна допомога і підтримка.

На мою думку потрібно законодавчо закріпити матеріальну допомогу дітям-біженцям до досягнення ними повноліття, або ж отримання вищої освіти задля подальшого працевлаштування. Це б значно покращувало життя дітей-біженців і певним чином давало б певний стабільний дохід.

Варто упорядкувати го групам проблеми з якими зіштовхуються діти-біженці:

1. Психологічні проблеми: самотність; стрес та тривожність; підвищення агресивної поведінки; можливість посттравматичного стресового розладу; суїцидальні наміри.
2. Соціальні проблеми: булінг; нові стандарти та вимоги; мова; працевлаштування; соціальна допомога дітям-біженцям; адаптація.
3. Проблеми з освітою: оформлення документів щодо навчання на різних рівнях освіти; здобування освіти.

Майбутнє України залежить не лише від дітей, які перебувають на території нашої держави, але й від тих, хто залишається дитиною-біженцем за кордоном, і рано чи пізно, але доволі вагома частина людей повернеться, тому важливо думати не лише про тих, хто поруч, але й про тих, хто дуже далеко.

Висновки. Досліджуючи становище дітей-біженців за кордоном, ми оцінюємо ситуацію, що може статися в найближчому майбутньому через труднощі з якими зіштовхуються дані особи. Тому у даному випадку варто працювати на запобігання та вирішення проблем, які ускладнюють життя дітей-біженців, які й так перебувають у досить несприятливих умовах війни. Так як, діти, які вимушено покинули свою країну, найчастіше зіштовхуються з труднощами адаптації та у навчанні, що згодом приводить до психологічних проблем, які можуть мати неочікувані наслідки. Тому одним із важливих завдань держави перебування дітей-біженців має бути політика спрямована на інтеграцію таких осіб у суспільство, але без подальшої асиміляції, що може привести до зменшення української нації.

Література:

1. Алмаші І. М. Еволюція визначення поняття "біженець". Аналітично-порівняльне правознавство. 2023. № 2. С. 63-69. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/anopr_2023_2_12 (дата звернення: 07.08.2024)
2. Українські біженці. Майбутнє за кордоном та плани на повернення. Третя хвиля дослідження. URL: https://ces.org.ua/ukrainian_refugees_third_wave_research/ (дата звернення: 07.08.2024)
3. Доброер Н. В. Особливості адаптації українських дітей-біженців в Польщі. Нотатки сучасної науки. 2023. № 6. С. 5-6. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/notmodsc_2023_6_5 (дата звернення: 07.08.2024)
4. Солнишкіна А. А. Використання креативного потенціалу арт-терапії в соціально-педагогічній роботі з дітьми біженців та внутрішньо переміщених осіб. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 5 : Педагогічні науки: реалії та перспективи. 2022. Вип. 88. С. 186-190. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_5_2022_88_39 (дата звернення: 07.08.2024)
5. Соціально-правовий захист дітей – біженців. URL: <https://smr.gov.ua/uk/2016-03-14-08-10-17/informatsijni-materiali/miske-upravlinnya-yustitsiji/1935-sotsialno-pravovij-zakhist-ditej-bizhentsiv.html> (дата звернення: 07.08.2024)
6. Головка Л. В. Українські біженці в Італії: діяльність та допомога Карітасу і асоціації "MIST-IL PONTE". Демографія та соціальна економіка. 2022. № 4. С. 75-89. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/dse_2022_4_7 (дата звернення: 07.08.2024)
7. Коваль А. І., Стрельченко О. Г. Адміністративно-правовий статус біженців в Україні. Юридичний електронний науковий журна. № 1. 2024. С. 96-99. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-1/19> <http://www.lsej.org.ua/index.php/arkhiv-nomeriv?id=170> (дата звернення: 07.08.2024).

References:

1. Almashi, I. M. (2023). Evolyutsiya vyznachennya ponyattya "bizhenets'" [Evolution of the definition of the concept of "refugee"]. *Analitychno-porivnyal'ne pravoznavstvo – Analytical and comparative jurisprudence*, 2, 63-69 [in Ukrainian].
2. Ukrayins'ki bizhentsi. Maybutnye za kordonom ta plany na povernennya. Tretya khvylya doslidzhennya [Ukrainian refugees. Future abroad and plans to return. The third wave of research]. (n.d.). *ces.org.ua*. URL: https://ces.org.ua/ukrainian_refugees_third_wave_research/ [in Ukrainian].
3. Dobroer, N.V. (2023). Osoblyvosti adaptatsiyi ukrayins'kykh ditey-bizhentsiv v Pol'shchi [Peculiarities of adaptation of Ukrainian refugee children in Poland]. *Notatky suchasnoyi nauky – Notes of modern science*, 6, 5-6 [in Ukrainian].
4. Solnyshkina, A. A. (2022). Vykorystannya kreatyvnoho potentsialu art-terapiyi v sotsial'no-pedahohichniy roboti z dit'my bizhentsiv ta vnutrishn'o peremishchenykh osib [Using the creative potential of art therapy in socio-pedagogical work with children of refugees and internally displaced persons]. *Naukovyy chasopys Natsional'noho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova. Ser. 5 : Pedahohichni nauky: realiyi ta perspektyvy – Scientific journal of the National Pedagogical University named after M. P. Drahomanov. Ser. 5: Pedagogical sciences: realities and prospects, issue 88*, 186-190 [in Ukrainian].
5. Sotsial'no-pravovyy zakhyst ditey – bizhentsiv [Social and legal protection of refugee children]. (n.d.). *smr.gov.ua*. URL: <https://smr.gov.ua/uk/2016-03-14-08-10-17/informatsijni-materiali/miske-upravlinnya-yustitsiji/1935-sotsialno-pravovij-zakhist-ditej-bizhentsiv.html> [in Ukrainian].
6. Golovko, L. V. (2022). Ukrayins'ki bizhentsi v Italiyi: diyal'nist' ta dopomoha Karitasu i asotsiatsiyi "MIST-IL PONTE" [Ukrainian refugees in Italy: activities and assistance of Caritas and the "MIST-IL PONTE" association]. *Demohrafiya ta sotsial'na ekonomika – Demography and social economy*, 4, 75-89 [in Ukrainian].
7. Koval, A.I. & Strelchenko, O. H. (2024). Administratyvno-pravovyy status bizhentsiv v Ukraini [Administrative and legal status of refugees in Ukraine]. *Yurydychnyi elektronnyi naukovyi zhurna - Legal electronic scientific journal*, 1, 96-99.

УДК 340.115:351.86

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8\(36\)-90-99](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8(36)-90-99)

Макарчук Віталій Володимирович доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного права та теоретико-правових дисциплін, Білоцерківський національний аграрний університет, Соборна площа, 8/1, м. Біла Церква, 09117, тел.: (067) 85-84-739, <https://orcid.org/0000-0002-9099-8921>

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ І ОБОРОНИ

Анотація. У статті розглянуто систему методів наукового дослідження у сфері національної безпеки і оборони. Методи наукового дослідження останнім часом зазнали величезних змін, оскільки змінюються самі підходи до отримання даних, доведення їх прийнятності для дослідження, опрацювання тощо. Проблематика вибору системи методів дослідження не є формальним виконання умов публікації наукових досліджень, а являє собою дієвий засіб фіксації наукових результатів. В цьому відношенні сфера національної безпеки і оборони має певні унікальні риси які потребують подальшого наукового дослідження враховуючи сучасні реалії.

Доведено, що з погляду елементного складу система визначення методів дослідження у сфері національної безпеки і оборони може охоплювати три види заходів впливу, зокрема: 1) ті, що зобов'язують вчинити певну дію (як громадян, так і службових та посадових осіб); 2) ті, що уповноважують на реалізацію конкретної дії (як громадян, так і службових та посадових осіб); 3) ті, що забороняють реалізовувати певну діяльність (як громадян, так і службових та посадових осіб). Крім того, існують способи стимулювання дії та створення умов для її реалізації.

Визначено, що методи діяльності у сфері національної безпеки і оборони – це сукупність способів практичного виконання функцій, пов'язаних із забезпеченням національної безпеки, яка зовнішньо оформлена через відповідні форми її управлінської діяльності.

Наведено методи державної політики у сфері національної безпеки і оборони. Визначено, що діалектичний, ідеалістичний, системного аналізу, аналізу, синтезу, функціональний, структурний, гіпотетичний, тлумачення юридичних норм, формально-догматичний, порівняльного законодавства, правового прогнозування, правотворчості та соціологічний методи наукового дослідження слід використовувати при розгляді сфери національної безпеки і оборони.

Ключові слова: методологія, методи наукового дослідження, національна безпека і оборона, державна політика.

Makarchuk Vitaliy Volodymyrovych Doctor of Legal Sciences, Docent, Associate Professor of the Department of Constitutional Law and Theoretical and Legal Disciplines, Bila Tserkva National Agrarian University, pl. 8/1 Soborna, Bila Tserkva, tel.: (067) 85-84-739, <https://orcid.org/0000-0002-9099-8921>

NATIONAL SECURITY AND DEFENSE RESEARCH METHODOLOGY

Abstract. The article examines the system of scientific research methods in the field of national security and defense. The methods of scientific research have recently undergone huge changes, as the very approaches to obtaining data, proving their acceptability for research, processing, etc., are changing. The issue of choosing a system of research methods is not a formal fulfillment of the conditions for publishing scientific research, but is an effective means of recording scientific results. In this regard, the sphere of national security and defense has certain unique features that require further scientific research taking into account modern realities.

It has been proven that, from the point of view of the elemental structure, the system of determining research methods in the field of national security and defense can cover three types of influence measures, in particular: 1) those that oblige to perform a certain action (both citizens and officials and officials); 2) those that authorize the implementation of a specific action (both citizens and officials); 3) those that prohibit the implementation of certain activities (both citizens and officials). In addition, there are ways to stimulate action and create conditions for its implementation.

It was determined that the methods of activity in the field of national security and defense are a set of methods of practical performance of functions related to ensuring national security, which is externally formalized through the appropriate forms of its management activity.

State policy methods in the field of national security and defense are given. It was determined that dialectical, idealistic, systemic analysis, analysis, synthesis, functional, structural, hypothetical, interpretation of legal norms, formal-dogmatic, comparative legislation, legal forecasting, law-making, and sociological methods of scientific research should be used when considering the sphere of national security and defense.

Keywords: methodology, methods of scientific research, national security and defense, state policy.

Постановка проблеми. Зважаючи на дискусійність визначення методології у сфері національної безпеки і оборони, на сьогодні немає єдиного визначення та розуміння. Методологія будь-якого дослідження, в тому числі у сфері національної безпеки і оборони, покликана стати його дороговказом,

орієнтуючи на певний та практичний результат. Саме тому методи дослідження абсолютної більшості галузей наукового знання за останній час зазнали величезних змін, оскільки змінюються самі підходи до отримання даних, доведення їх прийнятності для дослідження, опрацювання тощо. Неабиякий внесок у зміну методологічних векторів зробив стрімкий розвиток інформаційних систем та комп'ютерних технологій, які, з одного боку, полегшують збір та обробку інформації, а з іншого, – ускладнюють процес вибору методологічного інструментарію, доведення його застосовуваності до конкретного дослідження.

Проблематика вибору системи методів дослідження постає щоразу, коли дослідник формує як тему дослідження, так і визначає мету та завдання дослідження. Водночас вибір методів дослідження – це не формальне виконання умов публікації наукових досліджень, а дієвий засіб фіксації векторів наукового інтересу. В цьому відношенні сфера національної безпеки і оборони як точка застосування згаданої системи методів дослідження має певні унікальні риси.

Методологія наукового дослідження є доволі складним утворенням та охоплює проблеми дослідження юридичної науки, її теорій і концепцій; тенденції виникнення, функціонування та зміни наукового знання, а також структуру та склад наукових методів дослідження. Структура методології дослідження у сфері національної безпеки і оборони є багаторівневою та комплексною системою, що складається з принципів наукового пізнання, домінуючого світогляду, методологічних підходів і наукових методів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Деякі аспекти формування та розвитку сучасної методології у сфері національної безпеки і оборони висвітлювалися наступними вітчизняними ученими як Т. О. Гуржій, Ю. О. Загуменна, Б. А. Підгорний, П. М. Рабінович, А. О. Собакарь та ін.

Мета статті – розглянути систему методів наукового дослідження у сфері національної безпеки і оборони в сучасних реаліях.

Виклад основного матеріалу. Адекватні результати будь-якого дослідження можуть бути отримані виключно за умови вживання дослідником дієвої методології. Не є винятком і сучасні правові дослідження, актуальність яких істотно зростає на початку XXI століття. Саме розуміння «методології права» і «правових методів» не є однозначним. Власне, метод дослідження найчастіше розуміється як «шлях до чогось», процедура дослідження. Йдеться про певні дії, які спрямовані певними принципами на досягнення поставленої мети. Натомість поняття «методології» сприймається як наука про методи, вчення про способи пізнання. У широкому сенсі – це наука про обґрунтування наукових знань та побудови наукових систем. Методологія права є складовою юридичної науки, виходячи з того, що вона є системою знань, яка включена до певної пізнавальної системи. Теоретична юридична наука жодним чином не

залежить від позитивного права, оскільки вона створює об'єктивні знання того, який має бути закон, без підпорядкування авторитету закону. Звісно, ці знання є лише науковими знаннями, а не довільним виправленням чинного закону [1, с. 54].

Методологія, як пише В. В. Копча, – це «концептуальний виклад мети, змісту, методів дослідження, які забезпечують отримання максимально об'єктивної, точної, систематизованої інформації про процеси та явища» [2, с. 72]. Він додає, що вона «визначає способи здобуття наукових знань, які відображають динамічні процеси та явища; направляє, передбачає особливий шлях, на якому досягається певна науково-дослідницька мета; забезпечує всебічність отримання інформації щодо процесу чи явища, що вивчається; допомагає введенню нової інформації до фонду теорії науки у вигляд нових понять, категорій, законів, гіпотез, ідей, теорій; забезпечує уточнення, збагачення, систематизацію термінів і понять у науці; створює систему наукової інформації, яка базується на об'єктивних фактах, і логіко-аналітичний інструмент наукового пізнання; організує використання нових знань у практичній діяльності» [2, с. 72]. Зважаючи на вищевказане, в ході дослідження передбачається використати низку підходів, принципів та методів наукового пізнання. Як зазначав Ю. П. Сурмін: «підхід означає дослідницьку позицію, методологічну систему, яка визначається на початку дослідження з метою досягнення більшої інструментальної визначеності дослідника при вивченні предмета дослідження» [3, с. 518].

Щоб визначити істинність зазначеного слід вказати, що термін «метод» у загальноухваленому розумінні означає спосіб чи прийом здійснення чогонебудь, засіб досягнення поставленої мети [4, с. 121; 5, с. 226]. Втім серед науковців немає єдиного погляду на термін «метод». Так, деякі вчені метод визначають як спосіб, засіб, прийом досягнення певної мети, виконання поставлених завдань поєднуючи тим самим зазначене поняття із процесом. Однак не з будь-якою діяльністю, а з цілеспрямованою. Така діяльність виступає як сукупність прийомів, способів досягнення бажаного результату. Таким чином, метод у науковій літературі визначається не тільки як спосіб, прийом, досягнення поставленої мети [6, с. 60-61], а і як процес, діяльність, яка має цілеспрямований характер.

В Юридичній енциклопедії за редакцією академіка Ю. С. Шемшученка методологія юридичної науки окреслена як система підходів, методів і способів наукового дослідження, як теоретичні засади використання їх під час вивчення державно-правових явищ. Основу методології юридичної науки становлять, зокрема: філософсько-світоглядні підходи, загальнонаукові методи, групові методи, спеціальні методи [7, с. 618-619].

Щоразу, коли дослідник формує тему дослідження та визначає мету та завдання дослідження, постає питання вибору системи методів дослідження.

При цьому вибір методів дослідження є не формальним задоволенням умов публікації наукового дослідження, а ефективним засобом фіксації носія наукових інтересів. У зв'язку з цим взяття сфери прав людини як прикладної системи методів дослідження має певну унікальність. Будь-яке дослідження може отримати адекватні результати лише за допомогою дійсних методів. Не є винятком і сучасні правові дослідження, їхня актуальність значно зросла на початку ХХІ століття.

Розуміння понять «юридична методологія» та «правовий метод» не є чітким. Насправді під методом дослідження зазвичай розуміють «певний метод», процедуру дослідження. Це здійснення певних дій, керуючись певними принципами, для досягнення поставленої мети. Натомість поняття «методології» сприймається як наука про методи, вчення про способи пізнання. У широкому сенсі – це наука про обґрунтування наукових знань та побудови наукових систем. Методологія права є частиною юридичної науки, а її основою є те, що вона є системою знань, що міститься в певній когнітивній системі. Водночас варто погодитися, що теоретично-правова наука створює об'єктивні знання про те, яким має бути право загалом.

Методологія будь-якого дослідження покликана служити орієнтиром, орієнтованим на конкретні та обґрунтовані результати. Ось чому методи більшості галузей наукового знання останнім часом зазнали кардинальних змін, оскільки змінюються способи отримання даних, обґрунтування прийнятності їх дослідження, обробки тощо.

Також, швидкий розвиток інформаційних систем і комп'ютерних технологій вніс значний внесок у зміни методичних носіїв, з одного боку, вони полегшують збір і обробку інформації, а з іншого - ускладнюють процес вибору методології та інструментарію, що демонструє його придатність для конкретного дослідження.

Як зазначає, Ю. О. Загуменна, методологія дослідження правового феномену національної безпеки пов'язана із залученням до методологічного арсеналу таких науково-теоретичних підходів і пояснювальних схем, що забезпечили би поглиблене, всебічне пізнання згаданого явища в єдності його онтологічних, феноменологічних, нормативних, діяльнісних, структурних, функціональних та ціннісних компонентів та форм прояву. Це особливо важливо з того погляду, що всі означені компоненти повинні враховуватися в модернізації цього суспільного явища в умовах сучасної України з огляду на глибоку практичну потребу розбудови сучасної системи національної безпеки, здатної забезпечити не лише актуальні потреби особистості, суспільства та держави, але й гарантувати на майбутнє утвердження та розвиток ключових конституційних цінностей, що підлягають першочерговому захистові з боку всіх суб'єктів забезпечення національної безпеки. Методологічні підвалини дослідження національної безпеки в теоретико-правовому розрізі є

фундаментальними засадами розкриття онтологічних (сутнісних), феноменологічних (форм зовнішнього прояву), аксіологічних (ціннісних), структурних та функціональних, інституціональних та нормативно-правових аспектів, сторін досліджуваної проблематики. Натомість сучасні теоретичні підходи, як засвідчує їх неупереджений науковий аналіз, до визначення сутності та правової природи феномену національної безпеки, на жаль, вирізняються суттєвою невизначеністю в домінуючих поглядах на безпеку як таку й характеризуються значною недооцінкою низки методологічних аспектів формування стратегії національної безпеки [8, с. 40.]

Як додає, Ю. О. Загуменна, власне правове регулювання системи безпечних відносин має спрямовуватися не лише на попередження загроз національній безпеці, але і на здійснення комплексу заходів із зміцнення, розвитку правової сфери здійснення (реалізації) прав і свобод людини і громадянина, матеріальних і духовних цінностей суспільства, конституційного ладу, суверенітету та територіальної цілісності держави. Тобто такому регулюванню має бути властивий активний прогностичний характер, причому навіть більшою мірою, аніж це спостерігається загалом для правового регулювання суспільних відносин у сучасних умовах. Методологічні підвалини дослідження національної безпеки є фундаментальними засадами розкриття онтологічних (сутнісних), феноменологічних (форм зовнішнього прояву), аксіологічних (ціннісних), структурних та функціональних, інституціональних та нормативно-правових аспектів проблематики. Категорія «концептуалізація національної безпеки» відображає найсуттєвіші правові (державно-правові) закономірності виникнення, функціонування та змін національної безпеки в системі суспільних відносин, що характеризуються цілеспрямованістю та закономірністю. Феномен національної безпеки полягає в її співвідношенні із міжнародною безпекою; окресленні національних інтересів та конституційних цінностей як об'єктів національної безпеки; науковій верифікації новітніх загроз та встановленню оптимальних правових способів їх відвернення [8, с. 48].

Україна як суверенна, незалежна, демократична, соціальна та правова держава орієнтується на визнанні світовою спільнотою демократичні й гуманістичні за змістом і спрямованістю засади управління державними та суспільними справами. Означеним з-поміж іншого вона визнала необхідність забезпечити реальне утвердження принципу верховенства права, належну охорону й ефективний захист прав, свобод та інтересів осіб, а також загалом гарантувати кожному належний рівень безпеки включно з такими її різновидами як громадська, воєнна, інформаційна, економічна тощо, щоб утвердити себе як цивілізовану європейську державу з високим рівнем життя, соціальної стабільності, культури та демократії.

Наміри щодо реалізації таких амбіцій вже досить тривалий час є нормативно зафіксованими на найвищому законодавчому рівні та практично втілюваними у вияві діяльності спеціально сформованої інституційної системи забезпечення національної безпеки України. З кожним етапом розвитку державотворення здійснювалась оптимізація визначених основ, адаптування їх під реальну безпекову ситуацію в країні. Це є не зовсім логічним з огляду на поточний період державного розвитку, який відзначається не тільки проблемами соціального та економічного розвитку, а й необхідністю протидії зовнішній агресії.

На даний час нормами чинного законодавства не визначено перелік правоохоронних органів як суб'єктів формування та реалізації державної політики у сфері національної безпеки і оборони. Віднесення до такої групи конкретних суб'єктів ускладнюється й внаслідок відсутності законодавчо визначеного поняття і самих правоохоронних органів, а також існуванням значного переліку державних органів, які можуть вважатися такими. Окрім того, у запропонованому варіанті розгляду завдань, повноважень та функцій правоохоронних органів у сфері забезпечення національної безпеки будь-які наукові розробки є відсутніми, адже аналіз робіт вітчизняних науковців дає змогу констатувати, що достатньо вивченими є лише окремі напрямки у сфері забезпечення національної безпеки і оборони (наприклад, адміністративно-правові основи забезпечення національної безпеки і оборони України та її види; окремі складові національної безпеки та спеціалізовані питання у її межах; діяльність конкретних правоохоронних органів як суб'єктів забезпечення національної безпеки і оборони тощо).

У результаті визначено, що адміністративно-правовий статус це не тільки про їхнє місце і роль в колі адміністративних взаємозв'язків у межах механізму розробки, впровадження та реалізації відповідної державної політики, а й про різноманітні аспекти їхньої роботи та відомчі, міжвідомчі й індивідуальні взаємодії з іншими суб'єктами державної влади та суспільством, які утворюють складну мережу взаємозв'язків в ряді інших аспектів суспільного життя, не обмежуючись виключно безпековим середовищем, однак безпосередньо пов'язаними із охороною та захистом національних інтересів України.

Принципи, завдання та функції діяльності правоохоронних органів як суб'єктів формування та реалізації державної політики у сфері національної безпеки і оборони розглядати через призму правових та організаційних засад їхньої діяльності загалом. Задля цього слід проаналізувати низку актів регламентаційного характеру, що дозволило узагальнити про наявність двоскладового аспекту піднятого питання. Зокрема існує група загальних принципів, завдань та функцій діяльності правоохоронних органів як суб'єктів формування та реалізації державної політики у сфері національної безпеки і оборони [9, с. 27-28].

У зв'язку з тим, що проблематика визначення системи методів дослідження у сфері національної безпеки і оборони є досить дискусійною та такою, що наразі немає єдино визначеного розуміння елементного складу, слід узагальнити, що система означених методів може включати три різновиди заходів впливу, зокрема це: ті, що зобов'язують вчинити певну дію (як громадян, так і службових та посадових осіб); ті, що уповноважують на реалізацію конкретної дії (як громадян, так і службових та посадових осіб); ті, що забороняють реалізовувати певну діяльність (як громадян, так і службових та посадових осіб). Окремо існують методи, які стимулюють до дії, а також створюють умови для її втілення.

Для розгляду сфери національної безпеки і оборони слід використовувати наступні методи здійснення наукового дослідження. Серед таких вагоме значення мають філософсько-світоглядні, зокрема – *діалектичний* та *ідеалістичний*, які дозволяють розкрити основні категорії досліджуваної проблематики з позиції онтологічної природи та визначити базові закономірності розвитку ключових аспектів у сфері національної безпеки і оборони. Зокрема методи *системного аналізу*, *аналізу та синтезу* матимуть комплексний вплив на процедуру розкриття порушених питань. *Функціональний* метод дозволить визначити сутність правоохоронної функції у сфері національної безпеки і оборони. *Структурний* метод слід застосовувати при виокремленні системи у сфері національної безпеки і оборони. *Гіпотетичний* метод сприятиме можливості висунути обґрунтовані наукові припущення щодо змісту базових категорій досліджуваної проблематики. Спеціально-юридичний метод *тлумачення юридичних норм* і *формально-догматичний* метод доцільно використати під час аналізу законодавчої та нормативної бази. Метод *порівняльного законодавства* слід застосовувати при зіставленні вітчизняних норм з міжнародними та зарубіжними практиками задля виявлення позитивних аспектів, доцільних до запозичення, а метод *правового прогнозування та правотворчості* дозволить сформулювати авторські варіації способів оптимізації нинішнього процесу адміністративно-правового регулювання у сфері національної безпеки і оборони з конкретизацією необхідних нормотворчих дій. Завдяки *соціологічному* методу можливо здійснити соціологічне опитування щодо актуальних питань розвитку сектору безпеки і оборони, місця у ньому правоохоронних органів та доцільності розширення їхніх повноважень в сучасних реаліях [9, с. 5-6].

Висновки. Отже, метод наукового дослідження - це інструмент дослідження, яким було зібрано та отримано певні наукові результати, тоді як методологія, являє собою застосування певних методів дослідження. Методологія описує загальну дослідницьку стратегію, що підкреслює шлях, яким науковець здійснює своє дослідження. Методологія визначає систему методів, роль кожного з них та їхнє співвідношення в отриманні наукового результату. Саме до методології можуть у вузькому сенсі відноситися методи дослідження.

З погляду елементного складу система визначення методів дослідження у сфері національної безпеки і оборони може охоплювати три види заходів впливу, зокрема: 1) ті, що зобов'язують вчинити певну дію (як громадян, так і службових та посадових осіб); 2) ті, що уповноважують на реалізацію конкретної дії (як громадян, так і службових та посадових осіб); 3) ті, що забороняють реалізовувати певну діяльність (як громадян, так і службових та посадових осіб). Крім того, існують способи стимулювання дії та створення умов для її реалізації.

Таким чином, методи діяльності у сфері національної безпеки і оборони - це сукупність способів практичного виконання функцій, пов'язаних із забезпеченням національної безпеки, яка зовнішньо оформлена через відповідні форми її управлінської діяльності.

Слід використовувати при розгляді сфери національної безпеки і оборони наступні методи наукового дослідження: діалектичний, ідеалістичний, системного аналізу, аналізу, синтезу, функціональний, структурний, гіпотетичний, тлумачення юридичних норм, формально-догматичний, порівняльного законодавства, правового прогнозування, правотворчості та соціологічний.

Література:

1. Зацерковний В. І., Тішаєв І. В., Демидов В. К. *Методологія наукових досліджень: навч. посіб.* Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2017. 236 с.
2. Копча В. В. *Методологія дослідження правового явища: поняття, структура, інструментарій.* *Часопис Київського університету права.* 2020. №1. С. 54–58.
3. *Енциклопедичний словник з державного управління / за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трощинського, Ю. П. Сурміна.* Київ : НАДУ, 2010. 820 с.
4. Гуржій Т. О. *Актуальні проблеми законодавчого регулювання адміністративно-деліктних відносин у сфері безпеки дорожнього руху.* *Право України,* 2009. № 3. С. 90–94.
5. Собакарь А. О. *Форми та методи реалізації державної політики України у сфері безпеки дорожнього руху.* *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ,* 2011. №4. С. 220–229.
6. Підгорний Б. А. *Методи адміністрування протидії незаконного обігу синтетичних наркотичних засобів: поняття та види.* *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право,* 2015. Вип. 32. Т. 3. С. 60–64.
7. Рабінович П. М. *Методологія юридичної науки.* *Юридична енциклопедія : в 6 т.* Київ : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2001. Т. 3. 792 с.
8. Загуменна Ю. О. *Концептуалізація феномену національної безпеки в теоретико-правовій науці: особливості сучасної методології.* *Форум Права.* 2021. № (66)1. С. 37–55.
9. Макарчук В. В. *Правоохоронні органи як суб'єкти формування та реалізації державної політики у сфері національної безпеки і оборони: адміністративно-правовий аспект : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора юр. наук : 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право».* Науково-дослідний інститут публічного права. Київ, 2023. 37 с.

References:

1. Zatserkovnyi, V. I., Tishaiev, I. V., Demydov, V. K. (2017). Metodolohiia naukovykh doslidzhen [Methodology of scientific research]. Nizhin: NSU named after M. Gogol [in Ukrainian].
2. Kopcha, V. V. (2020). Metodolohiia doslidzhennia pravovoho yavyshcha: poniattia, struktura, instrumentarii [Methodology of legal phenomenon research: concepts, structure, tools]. *Journal of the Kyiv University of Law*, 1, 54-58 [in Ukrainian].
3. Kovbasiuk, Yu. V., Troshchynskiy, V. P., Surmin, Yu. P. (2010). Entsyklopedychnyi slovnyk z derzhavnogo upravlinnia [Encyclopedic dictionary of public administration]. Kyiv : NADU [in Ukrainian].
4. Hurzhii, T. O. (2009). Aktualni problemy zakonodavchoho rehuliuвання administratyvno-deliktnykh vidnosyn u sferi bezpeky dorozhnoho rukhu [Actual problems of legislative regulation of administrative-delict relations in the field of road safety]. *Law of Ukraine*, 3, 90-94 [in Ukrainian].
5. Sobakar, A. O. (2011). Formy ta metody realizatsii derzhavnoi polityky Ukrainy u sferi bezpeky dorozhnoho rukhu [Forms and methods of implementation of the state policy of Ukraine in the field of road safety]. *Scientific Bulletin of the Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*, 4, 220-229 [in Ukrainian].
6. Pidhornyi, B. A. (2015). Metody administruvannya protydii nezakonnogo obihu syntetychnykh narkotychnykh zasobiv: poniattia ta vydy [Methods of administration of combating the illegal circulation of synthetic narcotics: concepts and types]. *Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University. Series: Law*, 32-3, 60-64 [in Ukrainian].
7. Rabinovych, P. M. (2001). Metodolohiia yurydychnoi nauky. Yurydychna entsyklopediia [Methodology of legal science. Legal encyclopedia]. Kyiv: Publishing House «Ukrainian Encyclopedia» named after M. P. Bazhan [in Ukrainian].
8. Zahumenna, Yu. O. (2021). Kontseptualizatsiia fenomenu natsionalnoi bezpeky v teoretyko-pravovii nautsi: osoblyvosti suchasnoi metodolohii [Conceptualization of the phenomenon of national security in theoretical and legal science: features of modern methodology]. *Law Forum*, 66-1, 37-55 [in Ukrainian].
9. Makarchuk, V. V. (2023). Pravoohoronni orhany yak subiekty formuvannya ta realizatsii derzhavnoi polityky u sferi natsionalnoi bezpeky i oborony: administratyvno-pravovyi aspekt [Law enforcement agencies as subjects of formation and implementation of state policy in the field of national security and defense: administrative and legal aspect]. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Kyiv : Research Institute of Public Law [in Ukrainian].

УДК:343.34

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8\(36\)-100-109](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8(36)-100-109)

Мисливий Володимир Андрійович доктор юридичних наук, професор, професор кафедри інформаційного, господарського та адміністративного права, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», просп. Берестейський, 37, м. Київ, 03056, тел.: (067) 563-76-79, <https://orcid.org/0000-0002-7246-3683>

НЕПРАВДИВЕ ПОВІДОМЛЕННЯ ПРО ЗАГРОЗУ ГРОМАДСЬКІЙ БЕЗПЕЦІ: ОБ'ЄКТИВНІ ОЗНАКИ

Анотація. У статті розглянуто питання відповідальності за вчинення злочинів, що посягають на громадську безпеку, зокрема проаналізовано склади кримінальних правопорушень, передбачених статтею 259 «Завідомо неправдиве повідомлення про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності» Кримінального кодексу України. Досліджено з позицій теорії кримінального права об'єкт указаних правопорушень, а також дискусійні підходи щодо визнання таким «суспільних відносин» та новели «соціальні цінності». Звернено увагу на особливості предмета посягання, з огляду на який в теорії кримінального права існують різні підходи. Визнається, що неправдиве повідомлення як ознаку об'єктивної сторони цього діяння слід розглядати в якості засобу, а не предмета посягання, яким є безпечний стан громади. На основі вивчення та аналізу сучасної судової практики, в тому числі під час воєнного стану, висвітлено такі ознаки об'єктивної сторони неправдивого повідомлення про загрозу безпеці, як спосіб, засоби та знаряддя, на які посилаються суб'єкти у таких повідомленнях, та надана їх кримінально-правова характеристика. Визначено момент закінчення вказаних злочинів, а також особливості конструкції їх складів. Проаналізовано конкретні види об'єктів, щодо яких здійснюються завідомо неправдиві повідомлення, та адресатів отримання таких повідомлень. Особливу увагу приділено аналізу ознак об'єктивної сторони, які визначають кваліфіковані склади цих злочинів, зокрема у випадках, коли об'єктом завідомо неправдивого повідомлення стають критично важливі об'єкти інфраструктури, будівлі чи споруди, що забезпечують діяльність органів державної влади, заклади охорони здоров'я та освіти, або якщо повідомлення спричинило тяжкі наслідки чи було вчинене повторно. Запропоновано вдосконалення кримінально-правової норми та практики її застосування.

Ключові слова: правове регулювання, правове забезпечення, неправдиве повідомлення, недостовірна інформація, неправдиві чутки, громадська безпека, громадський порядок, судочинство.

Myslyvyy Volodymyr Andriyovych Doctor of Law, Professor, Professor of the Department of Information, Economic, and Administrative Law, National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute", Ave. Beresteiskyi, 37, Kyiv, 03056, tel.: (067) 563-76-79, <https://orcid.org/0000-0002-7246-3683>

FALSE REPORT OF A THREAT TO PUBLIC SAFETY: OBJECTIVE SIGNS

Abstract. The article examines the issue of liability for crimes that encroach on public safety, specifically analyzing the elements of criminal offenses provided for in Article 259 "Knowingly False Report of a Threat to Citizens' Safety, Destruction or Damage to Property" of the Criminal Code of Ukraine. The object of these offenses, as well as the controversial approaches regarding the recognition of "social relations" and the new concept of "social values," are studied from the perspective of criminal law theory. Attention is paid to the peculiarities of the subject of encroachment, regarding which different approaches exist in criminal law theory. It is acknowledged that the false report as a feature of the objective side of this act should be considered as a means, not the subject of encroachment, which is the safe condition of the community. Based on the study and analysis of modern judicial practice, including during martial law, the features of the objective side of the false report of a threat to safety, such as the method, means, and tools referred to by the subjects in such reports, are highlighted, and their criminal-legal characteristics are provided. The moment of completion of these crimes and the peculiarities of their composition are determined. Specific types of objects to which knowingly false reports are made, and the recipients of such reports are analyzed. Special attention is paid to the analysis of the features of the objective side that constitute the qualified elements of these crimes, particularly in cases where the object of a knowingly false report becomes critically important infrastructure objects, buildings, or structures that ensure the activities of state authorities, healthcare facilities, and educational institutions, or if the report caused serious consequences or was committed repeatedly. Proposals for improving the criminal law norm and its application practice are provided.

Keywords: legal regulation, legal support, false report, inaccurate information, false rumors, public safety, public order, judiciary.

Постановка проблеми. Кримінальне законодавство передбачає одним із завдань правове забезпечення охорони прав і свобод людини, власності, громадської безпеки та інших соціальних цінностей від кримінальних правопорушень, а також їх запобігання. Реалізації цього завдання слугує стаття 259 «Завідомо неправдиве повідомлення про загрозу безпеці громадян,

знищення чи пошкодження об'єктів власності» Кримінального кодексу України (далі – КК) [1]. Названі діяння належать до тяжких злочинів, характеризуються відносною поширеністю, створюють загрозу здоров'ю і життю людей, власності, порядку діяльності різних сфер життєдіяльності суспільства. Ці злочини слугують живильним середовищем для актів терористичної спрямованості, викликаючи страх, паніку і незахищеність громадян, а їх вчинення відволікає працівників підприємств, організацій, установ від виконання владних повноважень, виробничих функцій, надання послуг населенню, а правоохоронних органів та інших служб допомоги від виконання своїх завдань.

Особливу небезпеку ці посягання уявляють в умовах воєнного стану, коли держава, здійснюючи відсіч агресору у складній військово-політичній обстановці, вимушена відволікати свої сили і засоби для протидії злочинам, пов'язаним з поширенням неправдивої інформації, яка створює безлад та страх серед населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій показує, що наукова юридична спільнота приділяє значну увагу складу злочину, пов'язаного із завідомо неправдивим повідомленням про загрозу громадській безпеці. Зокрема питання цих посягань досліджували В. П. Ємельянов, О. В. Кириченко, В. М. Куц, П. С. Матишевський, В. О. Навроцький, В. П. Тихий, В. М. Шевчук, К. В. Юртаєва та інші науковці. Особливої уваги заслуговує монографія В. М. Куца і О. В. Кириченка «Неправдиве повідомлення про загрозу громадській безпеці (кримінально-правова характеристика та заходи протидії).

Метою статті є дослідження об'єктивних ознак складу злочину, пов'язаного із завідомо неправдивим повідомленням про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності та внесення на цій основі пропозицій щодо вдосконалення кримінального закону та його застосування на практиці.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дослідження об'єктивних ознак складів злочинів, передбачених ст. 259 «Завідомо неправдиве повідомлення про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності» КК, у першу чергу, вимагає визначення еволюції їх родового об'єкта в кримінальному праві. Найбільш наближеним до його сучасної інтерпретації був Розділ Х «Злочини проти громадської безпеки, громадського порядку та народного здоров'я» КК УРСР 1960 року. Проте, об'єднання законодавцем у ньому не зовсім однорідних суспільних відносин з самого початку викликало сумнів щодо такого симбіозу, зумовило серйозну критику та жваві дискусії серед учених і практиків, адже кожен із видів названих суспільних відносин очевидно претендував на самостійність.

У першому національному Кримінальному кодексі України 2001 року вказані злочини на основі розвію теорії родового об'єкта в кримінальному

праві були виокремлені у Розділі XI «Кримінальні правопорушення проти громадської безпеки», а отже суспільні відносини громадської безпеки вперше були визнані самостійним родовим об'єктом Особливої частини КК.

Об'єктом кримінального правопорушення із середини ХХ століття визнається сукупність суспільних відносин, які охороняються кримінальним законом, що останніми роками відчуває певні трансформації. У теорії кримінального права спостерігається відхід від концепції «суспільних відносин», зважаючи на її абстрактність, а отже об'єктами посягань стали також пропонувати соціальні блага (Гавриш Є. Г., Фесенко Є. В.), правові відносини (Готін О. М., Лихова С. Я.), соціальну оболонку (Трубников В. М.) тощо. На сьогодні відсутня загальновизнана модернізована або нова теорія об'єкта, у зв'язку з чим уявляє цікавість ідея щодо визнанням таким *соціальної цінності*, запропонована у проєкті Кримінального кодексу України [2].

У кримінальному праві поняття «соціальна цінність» визначається як властивість певних об'єктів або явищ, які мають особливу значущість для суспільства, держави чи окремих осіб та можуть бути матеріальними або нематеріальними. Тож важливо з'ясувати співвідношення соціальних цінностей і суспільних відносин в якості об'єкта у кримінальному праві. Суспільні відносини як реальність та наукова категорія мають міцну і поки що неперевершену теоретичну основу, у той час як соціальні цінності, на наш погляд, є лише їх певним продуктом. Тому на даному етапі було б доцільним поєднати обидві концепції і визначити об'єктом кримінального правопорушення «суспільні відносини та соціальні цінності». Сутність такого підходу полягає в тому, що суспільні відносини поєднують різноманітні форми взаємодії між суб'єктами соціуму, а соціальні цінності – матеріальні і нематеріальні блага, а отже їх об'єднання дозволить кримінальному праву адекватно реагувати на загрози суспільству та забезпечувати комплексну охорону його найбільш важливих відносин і цінностей. Проте ця проблема вимагає фундаментального дослідження.

Виходячи зі змісту розділу, який охоплює предмет нашого розгляду, можна зробити висновок, що його родовим об'єктом є громадська безпека, тобто суспільні відносини, спрямовані на забезпечення безпечних умов життєдіяльності суспільства, захищеності від фізичних і психологічних загроз впливу джерел підвищеної небезпеки, а безпосереднім об'єктом виступають інформаційні відносини щодо стану громадської безпеки. Додаткові обов'язкові об'єкти – це здоров'я, життя людини, власність, порядок діяльності органів, підприємств, організацій та установ.

Для характеристики даних злочинів важливе значення має їх предмет. Виходячи із диспозиції норми, сформульованої як завідомо неправдиве повідомлення про підготовку вибуху, підпалу або інших дій, які загрожують загибеллю людей чи іншими тяжкими наслідками, постає питання в необхід-

ності її аналізу, адже законодавець при конструюванні норм не завжди визначає предмет посягання, що вимагає відповідного тлумачення норми. Загальний погляд на назву і зміст ст. 259 КК дозволяє вбачати предметом указанного діяння «неправдиве повідомлення про загрозу безпеці», але враховуючи, що в теорії кримінального права предметом вважається те, з приводу чого вчинюється посягання, або на що впливає суб'єкт при його вчиненні, слід визнати, що таким предметом є певна річ, а саме інформація, щодо якої вчинене кримінальне правопорушення. Отже, предмет даного складу злочину є матеріальним, адже його субстратом виступає інформація, яка в структурі об'єкта цього злочину повинна розглядатися як інформація про відсутність загрози безпеці суспільству.

Важливою частиною складу злочину є об'єктивна сторона, позаяк практика правотворення норм Особливої частини КК показує, що саме об'єктивна сторона посягання найбільш точно відображає його сутність і характеризує особливості інших ознак складу кримінального правопорушення. Завідомо неправдиве повідомлення про загрозу безпеці громадян вказує, що даний злочин з об'єктивної сторони може бути вчинений лише шляхом активної дії. Така дія являє собою усвідомлену, вольову поведінку суб'єкта, спрямовану здійснити злочинний вплив на предмет кримінального правопорушення за допомогою фізичних дій, із застосуванням вербальної форми або конклюдентних дій (жестів). У сучасній теорії права такі дії отримали назву інформаційних, що є релевантним їх характеристичі, адже йдеться про те, що між суб'єктом злочину й іншими особами відбувається прямий або опосередкований обмін інформацією, який у даній нормі визначений терміном «повідомлення». Тобто мова йде про неправдиве повідомлення – доведення до відома будь-якої особи або невизначеного кола осіб інформації, яка має характер явної погрози, здатна залякати, викликати тривожний стан інших громадян. При цьому є обов'язковим, що така інформація не являє собою чуток, адже поширювання неправдивих чуток утворює адміністративний проступок [3]. Інформація, про яку йдеться в ст. 259 КК, не відповідає дійсності, є вигаданою, а отже неправдивою. Іншими словами, суб'єкт чітко усвідомлює, що надана ним інформація не є припущенням чи помилковим сприйняттям, а є свідомим перекрученням дійсності, що містить його намір вплинути на поведінку адресатів отримання такої неправдивої інформації. Для нього очевидно, що сприйняття такої неправдивої інформації певними особами негативно вплине на їх психічний стан та покличе інші небезпечні зміни в оточуючому середовищі. Отже неправдиве повідомлення – це доведення до відома будь-якої особи інформації, що не відповідає дійсності, про нібито існуючу підготовку вибуху, підпалу або інших небезпечних дій.

Ознакою об'єктивної сторони даного злочину є спосіб його вчинення, адже як вірно відзначав М. І. Панов, для правильного розуміння способу вчинення злочину в кримінології, кримінальному процесі, криміналістиці необхідна всебічна розробка поняття цього способу в кримінальному праві [4, с. 27]. Під способом учений визначив певний порядок, метод, послідовність рухів і прийомів, які особа застосовує в процесі здійснення посягання. Можна лише додати, що ці категорії можуть утворювати певну множинність чи їх системність. Спосіб вчинення даного злочину одночасно є складовою його механізмом, що відображає створення злочинцем моделі змісту неправдивого повідомлення з урахуванням певних об'єктивних даних щодо ознак загрози (місця, об'єкта, знарядь тощо) та доведення його до певного адресата.

При розгляді об'єктивної сторони постає питання, в якості чого законодавець вживає у диспозиції норми поняття «неправдиве повідомлення». Аналіз Особливої частини КК показує, що термін «неправдивий» використовується стосовно способів вчинення різних посягань у таких словосполученнях, як: «неправдиві відомості» (ст. ст. 158, 205-1, 220-1, 223-1, 366, 376-1), «неправдива інформація» (ст. 222, 251, 351-1), «неправдиве повідомлення» (ст. 383, 400-1), «неправдиве показання, висновок, звіт» (ст. ст. 384, 386). Отже синтез цих словосполучень показує, що вони можуть бути поєднані загальним терміном «обман», тобто повідомлення завідомо неправдивої інформації, що найбільш точно характеризує спосіб діяння, передбаченого ст. 259 КК. Аналіз судової практики показує, що неправдива інформація надається переважно у вербальній формі – 97,0 %, а письмова становить лише 3,0 %. Слово «повідомлення» у диспозиції ст. 259 КК є іменником та означає сам факт інформування, тобто вживається в контексті «отримати повідомлення». Тому можна погодитись, що «неправдиве повідомлення» у цій редакції даного складу виступає засобом вказаного діяння [5, с. 32]. Водночас, на наш погляд, доцільно унормувати диспозицію даної статті через дієслово «вчинення», а замість терміну «повідомлення» вжити термін «інформація», який є більш універсальним, широким та панівним у сучасній правовій термінології.

Узагальнення практики показує види об'єктів, на які спрямовані ці посягання, а саме: житло (багатоквартирні будинки, приватні будинки, гуртожитки, готелі, квартири) – 16,8 %, залізничний транспорт (вокзали, рухомий склад, шляхи сполучення) – 12,3%, будівлі національної поліції – 8,0 %, підприємства торгівлі – (супермаркети, магазини, ринки) – 7,9 %, будівлі та споруди органів державної влади – 7,2 %, ресторанний бізнес (ресторани, бари, кафе) – 7,1 %, автотранспорт (автомобілі, паркінги, автодороги) – 7,0 %, заклади освіти – 5,3 %, АЗС – 2,8 %, заклади охорони здоров'я – 1,7 %, метрополітен – 1,8%, критично важливі об'єкти інфраструктури – 2,7 %, банки – 2,6 %, пошта – 0,8 %, ТЦК – 0,9 %, інші – 15,1 %.

Адресатами, до яких суб'єкти злочинів звертаються із завідомо неправдивими повідомленнями, переважно виступають правоохоронні органи, зокрема національна поліція – 82,1 %, служба безпеки – 0,8 %, державна служба з надзвичайних ситуацій – 9,1 %, а також швидка медична допомога – 1,8 %, аварійна служба газу – 0,9 %, тобто державні й інші структури, функцією яких є забезпечення стану громадської безпеки, на обов'язкову реакцію яких розраховує суб'єкт і власне діяльність яких дезорганізують протиправні дії, також в 5,3 % злочинів неправдиве повідомлення було здійснено іншим особам (родичі, знайомі, клієнти об'єктів тощо).

Суспільно небезпечні дії, що використовуються злочинцями як засоби погроз, розподіляються наступним чином: підготовка вибуху (96,4 %), підпал (1,9 %), інші дії (1,7 %). Серед знарядь злочину переважають вибухові пристрої або речовини (міни, гранати, вибухівка, пластид) – 97,8 %, пальне – 1,2 %, щодо інших дій – це погроза з використання снайпера – 1,0 %. Отже, підготовка вибуху з точки зору злочинців викликає найбільшу «довіру» до неправдивого повідомлення в країні, де під час воєнного стану поширені вибухові речовини, і тому така загроза сприймається як більш ймовірна.

Аналіз судової практики в умовах цифрових технологій свідчить, що злочинці здійснюють усні повідомлення переважно із застосуванням засобів мобільного зв'язку – 91,4 %. При цьому частіше використовуються телефони таких марок, як Nokia, Motorola, Meizu, Sigma, Siemens та інші бюджетні моделі, проте також фіксується використання брендів Samsung (16,8 %), Xiaomi (10,3 %), Apple iPhone (3,8 %), Huawei (5,6 %), що може вказувати на фінансовий стан їх власників. Серед операторів мобільного зв'язку, якими користувалися злочинці, найчастіше були «Київстар» – 34,3 %, «Водафон» – 22,2 % та «Lifecell» – 21,2 %. Незначна частина діянь вчиняється із використанням таксофонів (5,6 %) та комп'ютерів (3,0 %).

Аналізований злочин вважається закінченим з моменту доведення завідомо неправдивого повідомлення про загрозу громадській безпеці до відома адресата, що означає злочинний результат. Хоча деякі дослідники вважають, що суб'єкт злочину має бути переконаним, що його неправдиве повідомлення було сприйнято адресатом, а отже, на їх думку, злочин є закінченим з моменту усвідомлення адресатом характеру загроз, що містяться у повідомленні. З цим важко погодитись, адже: такої умови диспозиція норми не передбачає; неправдиве повідомлення може бути надіслано листом звичайною чи електронною поштою, коли суб'єкт не завжди має можливість переконатись в його отриманні адресатом; суб'єкт далеко не в усіх випадках може спостерігати за реакцією адресата на неправдиве повідомлення. Тому, на наш погляд, даний злочин слід вважати закінченим з моменту здійснення завідомо неправдивого повідомлення про вказану загрозу громадській безпеці до відома адресата.

Якщо особа умисно створює умови для вчинення завідомо неправдивого повідомлення, то її дії утворюють стадію готування до цього злочину, що ж стосується виникнення лише наміру вчинити таке повідомлення, то це виявлення умислу, а тому склад злочину відсутній. Момент закінчення даного злочину та характеристика його об'єктивної сторони дають підстави для висновку, що основний склад (ч. 1 ст. 259 КК) за конструкцією є формальним, адже він не передбачає в якості обов'язкової ознаки реального настання суспільно небезпечних наслідків.

Частина 2 статті 259 КК містить те саме діяння, що й основний склад злочину, якщо завідомо неправдиве повідомлення стосується критично важливих об'єктів інфраструктури або будівель чи споруд, що забезпечують діяльність органів державної влади, або закладів охорони здоров'я чи закладів освіти, або якщо воно спричинило тяжкі наслідки чи вчинене повторно. Для визначення названих об'єктів слід керуватись Законом України «Про критичну інфраструктуру» [6], який регулює правові та організаційні засади створення та функціонування національної системи захисту критичної інфраструктури, де, зокрема, у ст. 10 передбачає категоризацію об'єктів критичної інфраструктури, життєво важливі функції та/або послуги, порушення яких призводить до негативних наслідків для національної безпеки України, до яких належать, зокрема: урядування та надання найважливіших публічних (адміністративних) послуг; енергозабезпечення; водопостачання; продовольче забезпечення; охорона здоров'я; інформаційні послуги; електронні комунікації; фінансові послуги; транспортне забезпечення; оборона, державна безпека; правопорядок, здійснення правосуддя та інші (п. 1-17 ч. 4 ст. 9 Закону). При кваліфікації цих діянь слід використовувати Реєстр об'єктів критичної інфраструктури, порядок ведення якого, включення об'єктів до нього, доступу та надання інформації з нього встановлюється Кабінетом Міністрів України, а також при їх визначенні – постанову Кабінету Міністрів України «Деякі питання об'єктів критичної інфраструктури» від 9.10.2020 року № 1109 [7].

Питома вага неправдивих повідомлень щодо будівель чи споруд, які забезпечують діяльність органів державної влади, закладів охорони здоров'я та закладів освіти, передбачених у диспозиції ч. 2 ст. 259 КК, була визначена вище. Разом з цим слід зауважити, що законодавцю до переліку об'єктів захисту також варто включити будівлі та споруди органів місцевого самоврядування, що забезпечить належний рівень та паритет правової охорони органів влади.

Що стосується критично важливих об'єктів інфраструктури, то суди визнавали такими атомні електростанції та підприємства водо- і газопостачання. При розгляді даних справ суди серед обставин, що обтяжують покарання, зобов'язані розглядати вчинення цих злочинів з використанням умов воєнного стану (п. 11 ст. 67 КК), як це, зокрема, враховано у вирокі щодо

підсудного, який 5 липня 2023 року здійснив завідомо неправдиве повідомлення на спеціальну лінію «102» ГУНП в Київській області про намір підірвати Запорізьку атомну електростанцію, яка є критично важливим об'єктом інфраструктури України [8].

Виникають питання щодо такої кваліфікуючої ознаки, як тяжкі наслідки, якими можуть бути: заподіяння тілесних ушкоджень або загибель людей; матеріальна шкода викликана заходами щодо евакуації людей; збитки внаслідок порушення діяльності об'єктів посягання; витрати, пов'язані із залученням правоохоронних та інших служб тощо. Фактів визнання судами в якості тяжких наслідків у вигляді фізичної та матеріальної шкоди внаслідок цих діянь не зустрічається, проте є підстави підтримати вчених, які пропонують перегляд даної норми з огляду на передбачення в ній кваліфікуючими ознаками диференційованих розмірів у вигляді великої та особливо великої матеріальної шкоди.

Висновки. Підсумовуючи розгляд злочину, передбаченого ст. 259 КК, з огляду на об'єктивні ознаки його складу відзначимо, що для вдосконалення цієї норми необхідно враховувати такі положення: 1) визначення у диспозиції безпосередньо самого діяння через використання відповідного дієслова, зокрема «вчинення»; 2) заміну терміну «повідомлення» на сучасний термін «інформація»; 3) приведення бланкетної частини диспозиції ч. 2 ст. 259 КК у відповідність до чинного законодавства шляхом уточнення словосполучення «критично важливі об'єкти інфраструктури» на «важливі об'єкти критичної інфраструктури»; 4) долучення до будівель чи споруд, що забезпечують діяльність органів державної влади, аналогічних об'єктів органів місцевого самоврядування; 5) конкретизацію в якості тяжких наслідків заподіяння внаслідок цього діяння тяжких тілесних ушкоджень або загибелі потерпілого, а також спричинення великої та особливо великої матеріальної шкоди.

Література:

1. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-ІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
2. Текст проєкту нового Кримінального кодексу України/Draft of the new Criminal Code of Ukraine. URL : <https://newcriminalcode.org.ua/criminal-code>.
3. Кодекс України про адміністративні правопорушення. *Відомості Верховної Ради Української РСР*. 1984, додаток до № 51, ст. 1122. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>.
4. Панов Н. И. Способ совершения преступления и уголовная ответственность : монографія. Харьков : Издательство при Харьковском государственном университете издательского объединения «Вища школа», 1982. 162 с.
5. Куц В. М., Кириченко О. В. Неправдиве повідомлення про загрозу громадській безпеці (кримінально-правова характеристика та заходи протидії) : монографія. Київ, Харків : Харків юридичний, 2006. 212 с.
6. Про критичну інфраструктуру : Закон України від 16 листопада 2021 року № 1882-ІХ. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1882-20#Text>.

7. Деякі питання об'єктів критичної інфраструктури : постанова Кабінету Міністрів України від 9 жовтня 2020 року № 1109. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1109-2020-%D0%BF#n42>.

8. Вирок Ставищенського районного суду Київської області. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112896169>.

References:

1. Verkhovna Rada of Ukraine (2001). Kryminalnyi kodeks Ukrainy vid 05.04.2001 № 2341-II [Criminal Code of Ukraine of May 04, 2001 No. 2341-II] Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, no. 25–26, art. 131. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> [in Ukrainian].

2. Tekst proiektu novoho Kryminalnogo kodeksu Ukrainy [Draft of the new Criminal Code of Ukraine]. URL : <https://newcriminalcode.org.ua/criminal-code> [in Ukrainian].

3. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia [Code of Ukraine on Administrative Offenses] Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainiskoi RSR. 1984, dodatok do № 51, art. 1122. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> [in Ukrainian].

4. Panov N. Y. (1982). Sposob soversheniya prestupleniya y uholovnaia otvetstvennost [The Method of Committing a Crime and Criminal Responsibility] : monohrafiya. Kharkov : Yzdatelstvo pry Kharkovskom hosudarstvennom unyversytete yzdatelskoho ob'edyneniya «Vyshcha shkola», 162 p. [in Ukrainian].

5. Kuts V. M., & Kyrychenko O. V. [2006]. Nepravdyve povidomlennia pro zahrozu hromadskii bezpetsi (kryminalno-pravova kharakterystyka ta zakhody protydii) [False Report of a Threat to Public Safety (Criminal-Legal Characteristics and Countermeasures)]: monohrafiia. Kyiv, Kharkiv : Kharkiv yurydychnyi, 212 p. [in Ukrainian].

6. Pro krytychnu infrastrukturu : Zakon Ukrainy vid 16 lystopada 2021 roku № 1882-IX [On Critical Infrastructure: Law of Ukraine dated November 16, 2021, No. 1882-IX]. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1882-20#Text> [in Ukrainian].

7. Deiaki pytannia obiektiv krytychnoi infrastruktury : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 9 zhovtnia 2020 roku № 1109 [Some Issues of Critical Infrastructure Objects: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated October 9, 2020, No. 1109]. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1109-2020-%D0%BF#n42> [in Ukrainian].

8. Vyrok Stavyshchenskoho raionnogo sudu Kyivskoi oblasti [Verdict of the Stavyshche District Court of Kyiv Region]. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112896169> [in Ukrainian].

УДК 342.95:234

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8\(36\)-110-120](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8(36)-110-120)

Пустовіт Юлія Юріївна кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права, Державний торговельно-економічний університет, вул. Кіото, 19, м. Київ, 02156, тел.: (044) 531-49-49, <https://orcid.org/0000-0003-1845-7044>

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН: СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Анотація. У статті здійснена ґрунтовний аналіз нормативно-правових актів, які врегульовують земельні відносини в Україні. Складні часи для всіх, і реальність, в якій постійно перебуває наша країна, вимагає прийняття непростих рішень, в тому числі й щодо нормативно-правового регулювання земельними. Для забезпечення функціонування держави в умовах воєнного стану та мінімізації кризових явищ у різних сферах суспільних відносин було прийнято низку законодавчих змін. Не залишилася поза увагою і сфера земельних відносин. Земля завжди залишалася найціннішим активом будь якої держави, адже вона є основним фактором виробництва та запорукою економічного розвитку країни. В умовах воєнного стану регулювання земельних відносин відіграє важливу роль, оскільки впливає не лише на земельний та аграрний сектор, а й на безпеку країни в цілому. За час дії воєнного стану на нашій території до законів, що регулюють земельні відносини, неодноразово вносилися зміни. Деякі обмеження, запроваджені на початку дії особливого правового режиму, були пом'якшені законодавцем, а для інших правовідносин, що змінилися або виникли у зв'язку з війною, встановлювалися нові правила. Як бачимо, законодавець системно підійшов до регулювання земельних відносин в умовах воєнного стану, передбачивши низку спрощень для забезпечення функціонування аграрного сектору економіки та якнайшвидшого відновлення інфраструктури України, а також встановивши низку важливих обмежень. Водночас, метою цих обмежень була мінімізація зловживань, які могли б значно зрости за відсутності належного контролю в умовах воєнного стану. Залишається сподіватися, що незручності, спричинені запровадженими обмеженнями, а також воєнним станом, триватимуть недовго, і що нормативно-правова база для відновлення України прискорить усунення наслідків війни.

Ключові слова: земля; земельні відносини; правове регулювання; нормативно-правове регулювання; публічне адміністрування; аграрний сектор; регулювання земельних відносин.

Pustovit Yuliya Yuriyivna candidate of legal sciences, associate professor, associate professor of the department of administrative, financial and information law, State University of Trade and Economics, St. Kyoto, 19, Kyiv, 02156, tel.: (044) 531-49-49, <https://orcid.org/0000-0003-1845-7044>

REGULATORY AND LEGAL REGULATION OF LAND RELATIONS: CURRENT TRENDS AND PROSPECTS OF DEVELOPMENT

Abstract. The article provides a thorough analysis of legal acts regulating land relations in Ukraine. Difficult times for everyone, and the reality in which our country constantly finds itself, requires the adoption of difficult decisions, including regarding regulatory and legal regulation of land. In order to ensure the functioning of the state in the conditions of martial law and to minimize crisis phenomena in various spheres of social relations, a number of legislative changes were adopted. The sphere of land relations was not left out. Land has always remained the most valuable asset of any state, because it is the main factor of production and the guarantee of the country's economic development. In the conditions of martial law, the regulation of land relations plays an important role, as it affects not only the land and agricultural sector, but also the security of the country as a whole. During the martial law in our territory, the laws regulating land relations were repeatedly amended. Some restrictions introduced at the beginning of the special legal regime were relaxed by the legislator, and new rules were established for other legal relations that changed or arose in connection with the war. As we can see, the legislator systematically approached the regulation of land relations under martial law, providing a number of simplifications to ensure the functioning of the agrarian sector of the economy and the speedy restoration of Ukraine's infrastructure, as well as establishing a number of important restrictions. At the same time, the purpose of these restrictions was to minimize abuses, which could increase significantly in the absence of proper control under martial law. It remains to be hoped that the inconveniences caused by the imposed restrictions, as well as the martial law, will not last long, and that the regulatory and legal framework for the recovery of Ukraine will accelerate the elimination of the consequences of the war.

Keywords: land; land relations; legal regulation; normative and legal regulation; public administration; agricultural sector; regulation of land relations.

Постановка проблеми. Повномасштабне вторгнення на територію України у лютому 2022 року назавжди змінило хід не лише сучасної історії України, але й адміністративно-правове регулювання в усіх сферах публічного адміністрування. Безумовно, це складні часи для всіх, і реальність, в якій постійно перебуває наша країна, вимагає прийняття непростих рішень, в тому

числі й щодо нормативно-правового регулювання земельними. Для забезпечення функціонування держави в умовах воєнного стану та мінімізації кризових явищ у різних сферах суспільних відносин було прийнято низку законодавчих змін. Не залишилася поза увагою і сфера земельних відносин. Земля завжди залишалася найціннішим активом будь якої держави, адже вона є основним фактором виробництва та запорукою економічного розвитку країни. В умовах воєнного стану регулювання земельних відносин відіграє важливу роль, оскільки впливає не лише на земельний та аграрний сектор, а й на безпеку країни в цілому.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Нормативно-правове регулювання земельних відносин під час воєнного стану, який і досі триває на території нашої держави, перебуває у постійній зміні. Проблематика щодо утримання, реалізації, ефективного забезпечення та захисту земельних відносин неодноразово піднімалася на наукові дискусії різними дослідниками у різних сферах публічного адміністрування, зокрема: В.І. Андрейцевою, Г.І. Балюк, І.Г. Бухтіяровою, М.І. Васильєвою, О.В. Зигрій, С.М. Кравченко, О.В. Кузьменко, В.К. Колпаковим, М.В. Красновою, К.В. Медведевою, Т. В. Морозовською, В. В. Носік, І.Д. Пастухом, Р.А. Сербиним, О.Г. Стрельченко, С.Р. Тагієвою та ін.

Метою статті є проведення ґрунтовного аналізу нормативно-правового регулювання, яке перебуває у постійній трансформації та, яке потребує безперервного удосконалення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дія військового стану та активні воєнні дії на території України спричиняють зміну нормативно-правового регулювання в буд-якій сфері публічного адміністрування в тому числі й у сфері адміністративно-правового регулювання земельних відносин. Відзначимо, що основним законодавчим кодифікованим актом у сфері нормативно-правового врегулювання земельних відносин є Земельний кодекс України. Стаття 1 Земельного кодексу України визначає, що земля є основним національним багатством, яка є під особливою охороною держави [1]. Регулювання земельних відносин, які являють собою відносини щодо володіння, користування і розпорядження землею, є одним із найбільш нагальних та важливих питань у нашій державі. Російські загарбники, окрім найціннішого — життя та здоров'я людей, намагаються стерти із лиця землі усе, що навколо нас, тим самим, забруднюючи ґрунти; відбувається порушення ландшафтів, природоохоронних об'єктів, що і стало темою нашого дослідження [2; 3; 4; 5; 6].

У 2011 році Кабінет Міністрів України видав Розпорядження «Про затвердження плану дій з проведення земельної реформи та створення прозорого ринку земель сільськогосподарського призначення», яке дало початок для земельної реформи в Україні, що тривала понад 10 років і

включала прийняття нових законодавчих актів, мораторію на землю та довгоочікуване відкриття ринку землі у 2021 році. Після повномасштабного вторгнення росії на територію України законодавці прийняли Закон №2247-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей регулювання земельних відносин в умовах воєнного стану», який буде далі охарактеризовано [7].

Ми розуміємо, що земельні відносини повинні бути пристосовані до умов воєнного стану, а земельний ресурс — один із найцінніших, тому необхідно було врегулювати його використання під час війни. У роз'ясненні до Закону вказано, що його метою є оперативне надання земельних ділянок державної, комунальної власності в оренду для розміщення виробничих потужностей підприємств, що переміщені із зони бойових дій, без проведення земельних торгів з обмеженнями умов оренди, а також надання земельних ділянок для розміщення об'єктів для тимчасового перебування внутрішньо переміщених осіб, сталого функціонування мереж електропостачання, газорозподільних, водопровідних, теплопровідних, каналізаційних мереж, електронних комунікаційних мереж, об'єктів магістральних газопроводів. Однак варто зазначити, що, окрім згаданих нововведень, Закон також вніс деякі зміни в порядок приватизації земельних ділянок [7].

Сучасна реальність, яка виникла в Україні в умов воєнного стану вимагала серйозних і стрімких трансформацій у чинному законодавстві задля ефективного регулювання ним суспільних відносин. Винятком не стала і сфера земельного права. 7 квітня 2022 року в Україні набрав чинності закон № 2145-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення умов для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану».

Метою даного закону є удосконалення окремих процедур та спрощення порядку набуття прав користування сільськогосподарськими землями в умовах воєнного стану задля їх ефективного використання для ведення товарного сільськогосподарського виробництва та забезпечення продовольчої безпеки нашої держави. Зокрема, на підставі Закону № 2145-IX було поновлено низку договорів, які стосувались оренди, суборенди, емфітевзису, суперфіцію та земельного сервітуту земельних ділянок, строк користування щодо яких закінчився після введення воєнного стану, а також щодо земельних ділянок сільськогосподарського призначення як державної, так і комунальної власності, не витребуваних та нерозподілених земельних ділянок, земельних ділянок, які знаходяться у приватній власності [8].

Також на підставі Закону № 2145-IX визначено умови та вимоги щодо порядку формування нових земельних ділянок та документації, на підставі якої здійснюється таке формування, умови щодо зберігання такої документації. Зокрема, зараз, щоб сформувані земельну ділянку з метою передачі її в оренду, не потрібно вносити відомості про таку земельну ділянку

до Державного земельного кадастру (державної реєстрації) та присвоювати їй кадастровий номер. Таке формування здійснюється на підставі технічної документації із землеустрою з інвентаризації землі, що повинна затверджуватися цим органом та розроблятися за відповідним рішенням органу, що уповноважений передати земельну ділянку в оренду. При цьому така технічна документація не може передбачати поділ чи об'єднання земельних ділянок. Окрім того, законодавець встановлює право орендаря, суборендаря земель сільськогосподарського призначення будь-якої форми з правом передати своє право оренди чи суборенди іншій особі з метою користування земельною ділянкою на строк до одного року. Такий перехід можливий без згоди власника земельної ділянки на підставі договору (письмового) про передачу права землекористування між землекористувачем та правонабувачем. Відповідний договір укладається в електронній формі і підлягає державній реєстрації. Про таку передачу права оренди або ж суборенди особі, якій його передали, повинно надійти повідомлення від орендодавця, а у разі передачі права суборенди – орендаря. Дане повідомлення повинно здійснюватися письмово та протягом п'яти днів з дня державної реєстрації договору про передачу права землекористування. А щодо книги реєстрації землеволодінь і землекористувань, то під час воєнного стану вона повинна вестися районною військовою адміністрацією в електронній та паперовій формах [8].

9 червня 2022 року набрав чинності Закон України № 2247-ІХ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей регулювання земельних відносин в умовах воєнного стану», який змінив правила регулювання земельних відносин на час дії воєнного стану та повномасштабної війни.

Закон був покликаний спростити передачу в оренду земельних ділянок державної та комунальної власності - насамперед для розміщення виробничих потужностей підприємств, переміщених (евакуйованих) із зони бойових дій, об'єктів критичної інфраструктури та розміщення об'єктів для тимчасового перебування внутрішньо переміщених осіб. Зокрема, документ спрямований на те, щоб забезпечити оперативне розміщення виробничих потужностей підприємств, які переміщені (евакуйовані) з зони бойових дій - без проведення земельних торгів із жорсткими обмеженнями умов оренди. Такі підприємства будуть визначені спільним рішенням двох ОВА (обласна військова адміністрація) - тієї, звідки переміщуються (евакууються) виробничі потужності, та тієї, куди вони переїжджають. Встановлення та зміна цільового призначення земельних ділянок, а також надання земельних ділянок в оренду для розміщення виробничих потужностей підприємств, що переміщені (евакуйовані) із зони бойових дій, будівництво (розширення) річкових портів (терміналів), мультимодальних терміналів та виробничо-перевантажувальних

комплексів здійснюватиметься без супутніх витрат та затвердженої містобудівної документації на підставі мотивованого висновку уповноваженого органу містобудування та архітектури. При цьому для таких цілей заборонено використовувати природоохоронні території, землі природно-заповідного фонду та іншого природоохоронного призначення, історико-культурного призначення, земель водного фонду (крім випадків розміщення річкових портів (терміналів), а також порушувати обмеження у використанні земель (у тому числі в сфері забудови) [9].

Мета закону № 2247-ІХ полягала насамперед у запровадженні спеціальних правил щодо володіння, користування та розпоряджання землею, що мали б забезпечити найбільш невідкладні та значущі потреби у земельних ділянках суб'єктів, які мають вагоме значення для національної економіки, аграрного сектору та громадян України в умовах воєнного стану та встановлення спрощеної системи встановлення та зміну цільового призначення земельних ділянок, а також надання в оренду земель державної й комунальної власності для розміщення виробничих потужностей релокованих підприємств тощо [10].

Реалізація положень Закону № 2247-ІХ нерозривно пов'язана із Законом № 2254-ІХ «Про внесення змін до деяких законів України щодо першочергових заходів реформування сфери містобудівної діяльності», який вирішує низку містобудівних питань, що виникли внаслідок військового вторгнення рф.

Необхідно відзначити, що усі інші категорії земель передаються в оренду та продаються за правилами проведення земельних торгів, окреслених у Земельному кодексі України та Постанові Кабінету Міністрів України №1013 від 22.09.2022 р. «Про внесення змін до Порядку провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини» При цьому критерії і порядок визначення фізичних та юридичних осіб, яким може надаватися право на оренду ділянки однієї із форми власності, окрім приватної без проведення земельних аукціонів для розміщення виробничих потужностей підприємств, які були змушені покинути свої місця фактичного перебування із зони бойових дій, у Законі не визначений, а повинен затверджуватися Кабінетом Міністрів України. Перелік ж осіб та підприємств, яким надається таке право, визначається спільним рішенням обласних військових адміністрацій.

Щодо спрощеного порядку оренди вільних земельних ділянок державної та комунальної власності сільськогосподарського призначення, що використовуються для ведення товарного сільськогосподарського виробництва, то істотними умовами такої оренди є те, що: по-перше, розмір плати за таку оренду не може бути більшим ніж 8 відсотків нормативної грошової оцінки такої земельної ділянки; по-друге, у такому разі орендареві не компенсуються витрати, які він поніс на покращення властивостей земельної ділянки,

укладення договору оренди землі з використанням переважного права орендаря на новий строк, продовження договору оренди землі, передачу землі в суборенду, будівництво на такій землі, на висадження багаторічних насаджень, зміну її цільового призначення тощо; по-третє, строк оренди повинен тривати один рік; по-четверте, форма договору такої оренди має бути електронна і укладається він із використанням кваліфікованих електронних підписів; по-п'яте, замість реєстрації права оренди здійснюється реєстрація самого договору оренди земельної ділянки, змін до нього та його розірвання. Проводить таку реєстрацію районна військова адміністрація і відповідно право оренди земельної ділянки виникає з дня, коли відбулася державна реєстрація договору оренди земельної ділянки [8].

Потрібно відзначити, що було опрацьовано проблематику щодо зміни цільового призначення земельних ділянок при передачі земель сільськогосподарського призначення для товарного сільського господарства. Тепер така передача можлива без зміни її цільового призначення. Тобто землі запасу, земельні ділянки для ведення фермерського господарства, ведення особистого селянського господарства можна передавати в оренду без зміни цільового призначення [11].

Зауважимо, що одними із найважливіших нововведень стали зміни щодо функціонування в умовах воєнного стану Державного земельного кадастру. Зокрема, Держгеокадастру України було надано повноваження щодо призупинення та відновлення функціонування Державного земельного кадастру. Сьогодні робота Державного земельного кадастру відновлена, однак, існує ряд особливостей, які встановив Уряд щодо внесення відомостей до нього, а також порядок їх оприлюднення і користування. Так, територіальним громадам сіл, селищ, міст надано можливість передавати в оренду земельні ділянки, надані територіальній громаді у комунальну власність, без необхідності державної реєстрації права власності на такі ділянки [11].

Досить назрілим на сьогоднішній день є питання приватизації, а також примусове припинення права власності на земельну ділянку в умовах воєнного стану. Під час дії воєнного стану в Україні забороняється безоплатна передача земельних ділянок державної та комунальної власності у приватну власність. Більше того, в умовах особливого правового режиму діє заборона на надання дозволів на розроблення документації із землеустрою для приватизації. Відповідно до ст. 41 Конституції України, право приватної власності виступає як непорушне право. Проте в окремих випадках даний принцип може бути порушено, а саме: під час введення воєнного стану на певній території; з мотивів суспільної необхідності у припиненні права приватної власності; за наявності у законодавстві визначеного порядку такого припинення; з попереднім чи наступним повним відшкодування вартості земельної ділянки [12].

Відповідно до статті 140 Земельного кодексу України, підставами припинення права власності на земельну ділянку є її відчуження з мотивів суспільної необхідності, передача для суспільних потреб, а також конфіскація за рішенням суду [1].

Такий примусовий захід як конфіскація є підставою примусового припинення права власності на земельну ділянку передбачена ст. 148 ЗК України, де визначено, що земельна ділянка може бути конфіскована лише за рішенням суду у випадках, межах та порядку, які встановлені у законі [1]. Конфіскація земельної ділянки як примусова міра позбавлення права власності відноситься до похідних способів виникнення права державної власності, бо разом із майном до держави переходять всі права та обов'язки, що з ним пов'язані. Ми вважаємо, що конфіскація є підставою припинення права власності фізичної особи на майно і може бути застосована як санкція за скоєний воєнний злочин. Конфіскація земельної ділянки розглядається як примусове безоплатне вилучення у власність держави земельної ділянки, як санкція за злочин або цивільне чи адміністративне правопорушення.

Щоб забезпечити дотримання прав громадян навіть в умовах воєнного стану, закон має чітко визначати, за які злочини та правопорушення суди можуть виносити рішення про конфіскацію земельних ділянок на користь держави як додаткову чи основну міру покарання або як позбавлення прав на землю.

Наступним примусовим заходом є реквізиція яка визначається як примусове відчуження об'єктів права приватної власності допускається виключно в умовах воєнного стану, який запроваджується в Україні відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану». Примусове відчуження у вигляді реквізиції є примусовий викуп земельних ділянок у їх власників для суспільних потреб з повним відшкодуванням вартості їх земельної ділянки. Іншими словами, основною метою реквізиції земель є забезпечення здоров'я і безпеки населення, національної економіки та сталого функціонування державних установ і органів місцевого самоврядування, що зумовлено суспільною необхідністю держави і має узгоджуватися із запровадженням воєнного стану.

Відповідно до Закону України «Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану» примусове відчуження земельної ділянки є формою реквізиції і має такі ознаки: оголошення правового режиму воєнного стану, прийняття рішення про примусове відчуження земельної ділянки уповноваженим органом, повне та/або наступне відшкодування вартості земельної ділянки [13].

Уже понад рік український народ продовжує героїчно протистояти військовій агресії росії. За цей час український агросектор піддався значним збиткам у земельних, економічних, виробничих, технічних та людських

ресурсах. За деякими даними станом на 01 серпня 2024 року через війну загальні збитки в сільському господарстві України досягли 476,3 млрд. дол. США [11].

21 березня 2022 року вступила в дію Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії російської федерації». Вона встановила основні показники для оцінки втрат земельного фонду, що включають в себе істотні витрати на рекультивацію земельних ділянок, котрі зазнали порушень внаслідок бойових дій, огорож, будівництва, облаштування й утримання інженерно-технічних та фортифікаційних споруд, прикордонних знаків і просік, комунікацій з облаштуванням державного кордону; витрати на відновлення меліоративних площ та витрати на розмінування; завдані збитки землекористувачам земельних ділянок сільськогосподарського призначення [14].

Висновки. За час дії воєнного стану на нашій території до законів, що регулюють земельні відносини, неодноразово вносилися зміни. Деякі обмеження, запроваджені на початку дії особливого правового режиму, були пом'якшені законодавцем, а для інших правовідносин, що змінилися або виникли у зв'язку з війною, встановлювалися нові правила. Як бачимо, законодавець системно підійшов до регулювання земельних відносин в умовах воєнного стану, передбачивши низку спрощень для забезпечення функціонування аграрного сектору економіки та якнайшвидшого відновлення інфраструктури України, а також встановивши низку важливих обмежень. Водночас, метою цих обмежень була мінімізація зловживань, які могли б значно зрости за відсутності належного контролю в умовах воєнного стану. Залишається сподіватися, що незручності, спричинені запровадженими обмеженнями, а також воєнним станом, триватимуть недовго, і що нормативно-правова база для відновлення України прискорить усунення наслідків війни.

Література:

1. Земельний кодекс України: Закон України від 25.10.2001 р. № 2768-III : станом на 10 жовт. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text> (дата звернення: 12.11.2022).
2. Зигрій О., Бутрин-Бока Н. Особливості запровадження ринку землі в Україні: юридичний аспект. Право-ua. 2021. № 1. Ст. 136-142.
3. Зигрій О., Кійко К., Мацух С. Інтерпретації та захист екологічних прав людини: міжнародні стандарти та українські реалії. Актуальні проблеми правознавства. 2022. Випуск 1 (29). С. 55-62.
4. Зигрій О., Ковальчук Ю. Деретуляція у сфері правового регулювання земельних відносин або нова «земельна конституція». Актуальні проблеми правознавства. 2021. Вип. 2. С. 136-141.
5. Zyhrii O., Kovalchuk Yu. Legal Basis of Land Market Regulation in Modern Ukraine. Eurasian Academic Research Journal. 2018. No 2. pp. 22-27.
6. Zyhrii O. Правові засади становлення та особливості функціонування ринку землі в умовах викликів глобалізації. Globalizacja droga ku przyszłości / redakcja : dr Malgorzata Koleska ks. prof. dr hab. Jan Zimny, Stalowa Wola, 2017. st. 297-314

7. Довженко А. Земельні відносини в умовах воєнного стану. 2024. URL: <https://mezhova.otg.dp.gov.ua/novini-ta-podiyi/novini/zemelni-vidnosyny-v-umovakh-voiennoho-stanu>
8. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення умов для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану: Закон України від 24.03.2022 р. № 2145-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-20#n> (дата звернення: 31.07.2024).
9. Гришанова Н. Закон щодо особливостей регулювання земельних відносин в умовах воєнного стану набрав чинності. 2022. URL: https://jurliga.ligazakon.net/news/211809_zakon-shchodo-osoblivostey-regulyuvannya-zemelnikh-vidnosin-v-umovakh-vonnogo-stanu-nabrav-chinnost
10. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей регулювання земельних відносин в умовах воєнного стану : Закон України від 12.05.2022 р. №2247-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2247-IX#Text> (дата звернення: 31.10.2022).
11. Редька Р. Закони, що регулюють відшкодування шкоди завданої земельним ділянкам внаслідок військової агресії росії. URL: <https://agravery.com/uk/posts/show/zakoni-so-reguluut-vidskoduvanna-skodizavdanoi-zemelnim-dilankam-vnaslidok-vijskovoi-agresii-rosii> (дата звернення: 06.08.2024).
12. Конституція України: Прийнята на V сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 06.11.2022).
13. Настіна О. Підстави примусового припинення права власності на землю в умовах правового режиму воєнного стану в Україні. *Право України*. 2022. С. 101-115.
14. Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії російської федерації: Постанова Кабінету Міністрів України від 20.03.2022 р. № 326: станом на 30.08.2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 02.11.2022).

References:

1. Zemelnyi kodeks Ukrainy [Land Code of Ukraine] (2001, October 25). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text> [in Ukrainian].
2. Zyhrii, O., Butryn-Boka, N. (2021). Osoblyvosti zaprovadzhennia rynku zemli v Ukraini: yurydychnyi aspekt [Peculiarities of introducing the land market in Ukraine: legal aspect.]. *Pravo-ua - Pravo-ua*, 1, 136-142. [in Ukrainian].
3. Zyhrii, O., Kiiko, K., Matsukh, S. (2022). Interpretatsii ta zakhyst ekolohichnykh prav liudyny: mizhnarodni standarty ta ukraïnski realii [Interpretations and protection of environmental human rights: international standards and Ukrainian realities]. *Aktualni problemy pravoznavstva - Actual problems of jurisprudence*, 1 (29), 55-62. [in Ukrainian].
4. Zyhrii O. & Kovalchuk, Yu. (2021). Derehuliatsiia u sferi pravovoho rehuliuвання zemelnykh vidnosyn abo nova «zemelna konstytutsiia» [Deregulation in the field of legal regulation of land relations or a new "land constitution"]. *Aktualni problemy pravoznavstva - Actual problems of jurisprudence*, 2, 136-141. [in Ukrainian].
5. Zyhrii, O. & Kovalchuk, Yu. (2018). Legal Basis of Land Market Regulation in Modern Ukraine. *Eurasian Academic Research Journal*, 2, 22-27. [in Ukrainian].
6. Zyhrii, O. (2017). Pravovi zasady stanovlennia ta osoblyvosti funktsionuvannia rynku zemli v umovakh vyklykiv hlobalizatsii. Globalizacja droga ku przyszlosci / redakcja : dr Malgorzata Koleska ks. prof. dr hab. Jan Zimny, Stalowa Wola, 297-314. [in Ukrainian].
7. Dovzhenko A. (2024). Zemelni vidnosyny v umovakh voiennoho stanu. Retrieved from: <https://mezhova.otg.dp.gov.ua/novini-ta-podiyi/novini/zemelni-vidnosyny-v-umovakh-voiennoho-stanu> [in Ukrainian].

8. Закон Ukrainy Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo stvorennia umov dlia zabezpechennia prodovolchoi bezpeky v umovakh voiennoho stanu: pryiniaty 24 ber. 2022 roku. № 2145-IKh [Law of Ukraine On the introduction of changes to some legislative acts of Ukraine regarding the creation of conditions for ensuring food security in the conditions of martial law from Mertz 2022, № 2145-IKh]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-20#n> [in Ukrainian].

9. Hryshanova N. (2022). Zakon shchodo osoblyvosti rehulivannia zemelnykh vidnosyn v umovakh voiennoho stanu nabrav chynnosti [The law on the peculiarities of the regulation of land relations in the conditions of martial law entered into force]. Retrieved from: https://jurliga.ligazakon.net/news/211809_zakon-shchodo-osoblyvostey-regulyuvannya-zemelnykh-vidnosyn-v-umovakh-vonnogo-stanu-nabrav-chynnost [in Ukrainian].

10. Zakon Ukrainy Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo osoblyvosti rehulivannia zemelnykh vidnosyn v umovakh voiennoho stanu : from 12 Trav. 2022 roku. №2247-IKh [Law of Ukraine On the introduction of changes to some legislative acts of Ukraine regarding the peculiarities of the regulation of land relations in the conditions of martial law from May 2022 №2247-IKh]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2247-IX#Text> [in Ukrainian].

11. Redka R. Zakony, shcho rehuliuut vidshkoduvannia shkody zavdanoi zemelnym diliankam vnaslidok viiskovoi ahresii rosii. URL: <https://agravery.com/uk/posts/show/zakoni-so-reguluut-vidshkoduvanna-skodizavdanoi-zemelnim-dilankam-vnaslidok-vijskovoi-agresii-rosii> [in Ukrainian].

12. Konstytutsiia Ukrainy: Pryiniata na V sesii Verkhovnoi Rady Ukrainy 28 chervnia 1996 r. [Constitution of Ukraine: Adopted at the 5th session of the Verkhovna Rada of Ukraine]. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy - Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine, 1996, 30, 141. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80> [in Ukrainian].

13. Nastina O. (2022). Pidstavy prymusovoho prypynennia prava vlasnosti na zemliu v umovakh pravovoho rezhymu voiennoho stanu v Ukraini [Reasons for the forced termination of land ownership in the conditions of the legal regime of martial law in Ukraine]. *Pravo Ukrainy - Law of Ukraine*, 101-115. [in Ukrainian].

14. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy Pro zatverdzhennia Poriadku vyznachennia shkody ta zbytkiv, zavdanykh Ukraini vnaslidok zbroinoi ahresii rosiiskoi federatsii pryiniata 20 ber. 2022 roku. № 326 [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine On the approval of the Procedure for determining damage and losses caused to Ukraine as a result of the armed aggression of the Russian Federation from Mertz, 20 2022, № 326]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326-2022-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

УДК 349:2

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8\(36\)-121-132](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8(36)-121-132)Резнік Артур Борисович адвокат, <https://orcid.org/0009-0007-9110-3054>

НЕФОРМАЛЬНА ЗАЙНЯТІСТЬ: ПОНЯТТЯ ТА ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ ПРОБЛЕМИ НЕФОРМАЛЬНИХ ТРУДОВИХ ПРАВОВІДНОСИН

Анотація. Однією з сучасних проблем, на яку звертається увага міжнародного співтовариства є питання подолання бідності як однієї з найбільших проблем людства та впровадження Концепції гідної праці, що є однією з Глобальних цілей сталого розвитку ООН. Питання подолання бідності нерозривно пов'язано із питанням подолання неформальної зайнятості, яка складає значну частку зайнятого населення як в світі, так і в Україні. Питання подолання неформальної зайнятості та переходу її до формальної зайнятості залишається актуальним, оскільки економічна криза та воєнний стан впливають на більше поширення неформальної зайнятості, а досягнення економічного розвитку та зростання державне зростання не можливе без подолання бідності та впровадження гідної праці для всіх. Метою статті автором визначено дослідження явища неформальної зайнятості з правового ракурсу, визначення основних шляхів подолання неформальної зайнятості в Україні.

В статті автором проаналізовано визначення неформальної зайнятості та суміжних понять. Автор доходить до висновку, що першочерговим кроком для подолання неформальної зайнятості є реформування трудового законодавства та його вдосконалення в частині визначення в законодавстві ознак, за якими визначаються трудові відносини, відмічається про зміну основних ознак трудових відносин. Автор зазначає про необхідність підсилення гнучкості правового регулювання праці та визначення законодавчої регламентації нових (нестандартних) форм зайнятості. Автор зауважує на необхідності підсилення колективних переговорів та правосвідомості учасників трудових правовідносин. Також, автором наголошується на необхідності вдосконалення податкового законодавства для уникнення неформальної зайнятості.

Ключові слова: неформальна зайнятість, нестандартна зайнятість, трудові відносини, трудове законодавство, умови праці.

Reznik Artur Borisovych attorney, <https://orcid.org/0009-0007-9110-3054>

INFORMAL EMPLOYMENT: THE CONCEPT AND WAYS TO SOLVE THE PROBLEM OF INFORMAL LABOUR RELATIONS

Abstract. One of the current issues addressed by the international community is the issue of overcoming poverty as one of the greatest challenges of the mankind and implementation of the Decent Work Concept, which is one of the UN Global Sustainable Development Goals. The issue of overcoming poverty is inextricably connected with the issue of overcoming informal employment, which makes up a significant share of the employed population both globally and in Ukraine. The issue of overcoming informal employment and its transition to formal employment remains relevant, as the economic crisis and martial law affect the wider spread of informal employment, and achieving economic development and national growth is impossible without overcoming poverty and introducing decent work for everyone. The paper is aimed to study the phenomenon of informal employment from the legal perspective, and identify the main ways to overcome informal employment in Ukraine.

In this paper, the author analyses the definition of informal employment and related concepts. The author comes to the conclusion that the primary step to overcome informal employment is to reform labour legislation and improve it in terms of defining the characteristics of labour relations in the legislation, and notes that the main characteristics of labour relations have changed. The author points out the need to increase the flexibility of legal regulation of labour and to define the legislative regulation of new (non-standard) forms of employment. The author emphasises the need to strengthen collective bargaining and legal awareness of participants to labour relations. The author also emphasises the need to improve tax legislation to avoid informal employment.

Keywords: informal employment, non-standard employment, labour relations, labour legislation, and working conditions.

Постановка проблеми. Однією з сучасних проблем, на яку звертається увага міжнародного співтовариства є питання подолання бідності. Однією з Глобальних цілей сталого розвитку, що були ухвалені в 2015 році Організацією Об'єднаних Націй було визначено ціль подолання бідності, що мають бути виконані до 2030 року. ООН було зазначено: «Викорінення бідності у всіх її формах залишається одним з найбільших викликів, що стоять перед людством».[1]

Питання подолання бідності нерозривно пов'язано із питанням подолання неформальної зайнятості. Організація економічного співробітництва і розвитку у своєму звіті «Розрив порочних кіл неформальної зайнятості та низькооплачувана робота» на початку 2024 року відзначила про значні масштаби розповсюдження неформальної зайнятості у світі. Згідно даних

зазначеного звіту більшість працівників країн, що розвиваються, у країн, де триває процес формування ринкових відносин працюють на умовах неформальної зайнятості із низьким рівнем заробітної плати, що є нерозривно пов'язаними явищами. «Неформальні працівники» складають майже 60% робочої сили у всьому світі і 90 % у країнах з низьким рівнем доходів. [2]

Поширення неформальної зайнятості відзначається і в Україні. У відповідності до останніх даних опублікованих Державною службою статистики України у 2021 році кількість неформально зайнятих працівників в Україні склала 3061,3 тис. осіб. [3] Умови воєнного стану та продовження зброєного конфлікту в Україні не сприяє покращенню зайнятості в Україні. Так, військові дії на території України призвели до втрати працездатним населенням 4,8 млн робочих місця, що дорівнює 30 відсоткам робочих місць, які існували до повномасштабного вторгнення. [4; с.244] Зростання явища безробіття безпосередньо впливає на зростання неформальної зайнятості, адже відсутність робочих місць спонукає працівників до здійснення діяльності на умовах неформальної зайнятості. Іншими словами, чим більше безробіття, тим більше вірогідність існування неформальної зайнятості. [5; с. 40] В свою чергу, проблема неформальної зайнятості здебільшого є проявом рівня економічного та соціального розвитку та відсутності можливостей економіки створювати формальні робочі місця [6; с. 16].

Проблема існування неформальної зайнятості безпосередньо також пов'язана з проблемою дефіциту гідної праці та неможливістю повної реалізації Цілей сталого розвитку (а саме Цілі 8), яка проголосила необхідність максимального охоплення умовами гідної праці для всіх до 2030 року. [1] Неформальна зайнятість здебільшого супроводжується порушенням умов праці, порушенням умов оплати праці, тривалості робочого часу, умов охорони праці, що не дозволяє забезпечити реалізації концепції гідної праці, прийнятою Міжнародною організацією праці. Широке розповсюдження неформальної зайнятості є найбільшою проблемою забезпечення гідної праці, інклюзивного розвитку, забезпечення верховенства закону, розвитку підприємств та економіки держави.

Дослідження проблеми існування неформальної зайнятості є актуальним і своєчасним, оскільки досягнення цілей сталого розвитку дозволить досягнути економічного зростання країни, без якого не можливо буде здійснювати ефективно та швидко повоєнне відновлення країни.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема подолання неформальної зайнятості було предметом дослідження багатьох вчених, зокрема питання неформальної зайнятості дослідили: Н. Варга, Л. Гук, І. Кравченко, Е. Лібанова, О. Макарова, Н. Павленко та інші. Питання неформальної праці було предметом доповідей МОП, ЄС, неодноразово згадувались у доповідях державної служби з питань праці тощо.

Не зважаючи на значну кількість наукових публікацій, пов'язаних із визначеною тематикою, проблема існування неформальної зайнятості в Україні залишається не вирішеною, а навіть навпаки – набуває все більшого поширення, тому потребується розробка та наукове обґрунтування концепції подолання неформальної зайнятості.

Мета статті – дослідити явище неформальної зайнятості, побудова концептуальних напрямів подолання неформальної зайнятості, здійснити пропозиції щодо внесення змін в законодавство, які б сприяли подоланню неформальної зайнятості.

Виклад основного матеріалу. Першочергово в рамках даного дослідження потребується з'ясування поняття неформальної зайнятості, оскільки характеризувати явище можливо лише при чіткому розумінні його сутності.

Звіт Міжнародної організації праці “Незадекларована праця в Україні: форми прояву, масштаби та шляхи її подолання” містить поняття “неформальна зайнятість” та “незадекларована праця”, “тіньова економіка” та інші. У відповідності до зазначеного звіту “незадекларована праця” передбачає здійснення оплачуваної, законної діяльності, проте незадекларована в державних органах влади, “неформальна зайнятість” передбачає відсутність офіційного оформлення робочих місць на підприємствах (формального та неформального сектору), “тіньова економіка” трактується як заборонена діяльність, яка є прихованою, що на меті ухилення від сплати обов'язкових платежів. [7; с. 8]

Державна служба з питань праці відзначаючи значні масштаби поширення неформальної зайнятості в Україні, відмічає про наявність різноманітних видів неформальної зайнятості: відсутність укладеного та оформленого трудового договору, “сіра” заробітна плата, порушення строків виплати заробітної плати, порушення нормальної тривалості робочого часу тощо. [8] Тобто державними органами фактично не розрізняються вищезазначені поняття, а всі порушення, які виникають щодо дотримання трудових та соціальних прав працюючих громадян фактично відносяться до неформальної зайнятості.

Також, в науковій літературі зустрічається розмежування понять “неформальна зайнятість” та “нестабільна зайнятість”, де неформальна зайнятість характеризується відсутністю договору та соціального забезпечення, а нестабільна зайнятість характеризується відсутністю захищеними зайнятстю та обмеженням трудових прав на робочому місці і соціального захисту серед офіційно працевлаштованих осіб. При цьому відзначається, що ці працівники як правило характеризуються значною кількістю ризиків при виконанні ними роботи, здебільшого це є працівники низькокваліфікованої праці, не можуть здійснювати переговори щодо поліпшення умов праці та умов зайнятості. [9]

Визнаючи проблему широкого поширення неформальної зайнятості, МОП було прийнято Рекомендацію № 204 про перехід від неформальної до формальної економіки. [10] Зазначений документ містить поняття “неформальної економіки”, у відповідності до якого до неформальної економіки відноситься економічна діяльність працівників, які не можуть бути визнані (повністю або частково) формальними відносинами, проте дане поняття не охоплює діяльність, яка законом не визначена та є протизаконною. Тобто, неформальні працівники виконують діяльність, яка б при своєму належному оформленні підпадала б під чинне законодавство.

У вищезазначеному звіті щодо неформальної зайнятості в Україні експертами МОП запропоноване єдине поняття до всіх вищезазначених явищ, як “зайнятість, що не відповідає вимогам законодавства”, яка об’єднує всі перелічені поняття, які характеризуються наявністю порушень в соціальній та трудовій сфері, які свідомо та систематично передбачають не дотримання трудового та соціального законодавства, однак не включає явище нелегальної зайнятості, тобто здійснення діяльності, яка заборонена законом. [7, с. 8]

Не зважаючи на те, що неформальна зайнятість здебільшого досліджується з точки зору економічної науки, Міжнародна організація праці зауважила, що неформальна зайнятість відносить до юридичних проблем і потребує вдосконалення трудового законодавства для того, щоб усі категорії працюючих були захищені трудовим та соціальним законодавством, зокрема МОП наголошено про необхідність вирішення таких проблем: 1) працівники неформального сектору не можуть за своїми ознаками підпадати під чинне трудове або соціальне законодавство, та правове регулювання окремих категорій працівників не охоплюються чинним законодавством, 2) роботодавці навмисно не оформлюють трудові відносини для уникнення сплати податків та інших обов’язкових платежів. [11]

Важливим кроком для вирішення проблеми неформальної зайнятості є врахування ознак трудових правовідносин в чинному національному законодавстві України. І. Циганчук підкреслила важливість встановлення в законодавстві критеріїв визначення правовідносин трудовими та закріплення принципу презумпції існування трудових правовідносин, мотивуючи це тим, що такі трудові відносини були знаходяться в активному своєму розвитку і на сьогодні стають більш різноманітними, і потребують врахування як інтересів працівників та роботодавців. [12, с. 166]

Ключовим орієнтиром в сфері встановлення трудових правовідносин є Рекомендація Міжнародної організації праці № 198 про трудові відносини. Зазначена Рекомендація була прийнята як відповідь на проблему, визначену Міжнародною конференцією праці. У відповідності до тези Міжнародної конференції праці маскуванню трудових відносин виникає коли наявне недостатнє законодавче регулювання або коли воно є обмеженим, що створює

перепони для встановлення факту існування трудових відносин і суттєві проблеми для працівників і громад в цілому як порушення загально визнаних трудових та соціальних прав працівників [13, с. 13].

Рекомендація МОП № 198 про трудові відносини передбачає необхідність закріплення ознак, яким повинні відповідати трудові відносини, до яких відносяться: 1) робота працівника виконується у відповідності до вказівок і під контролем роботодавця; 2) робота виконується працівником не в своїх інтересах, а в інтересах роботодавця; 3) робота працівником виконується особисто та у відповідності до чітко визначеного графіку, який повинен бути встановлений роботодавцем із присутністю працівника на роботі саме в межах встановленого графіку; 4) питання щодо необхідності забезпечення працівника для виконання роботи інструментами, знаряддями, обладнанням, матеріалами тощо. [14]

Закріплення основних ознак в трудовому законодавстві надасть змогу учасникам відносин із застосування праці більшого захисту своїх прав та визнання відносин, які навмисно підмінюються цивільно-правовими договорами, трудовими. На сьогодні, ознаки трудових відносин існують лише у працях вчених даної галузі, визначаються судовими рішеннями, проте не відображені у чинному трудовому законодавстві. Тобто, при закріпленні основних ознак трудових правовідносин, працівники отримують можливість реалізовувати свої загально визнані трудові та соціальні права, що особливо є актуальним з урахуванням розповсюдження сучасних форм зайнятості, які змінюють загально визнані ознаки трудових відносин і вже формально можуть вважатись цивільно-правовими. Іншими словами для суб'єктів трудового права повинно бути зрозуміло, які відносини необхідно відносити до трудових та оформлювати трудовим договором.

Поряд із поняттям “неформальної зайнятості” завжди фігурує поняття “нестандартна зайнятість” (“нетипова зайнятість”). Ці поняття часто ототожнюються, проте за своєю суттю є різними. Нетипова зайнятість, за визначенням Ю.О Остапенко, характеризується відступом від загально визнаних стандартів, які врегульовані трудовим правом, тобто спеціальною організацією робочого часу, специфічною організацією робочого місця, відмінними умовами праці тощо. [15; с. 264-266] Наприклад, дистанційна робота характеризується індивідуальним графіком роботи для працівника у зручний для нього час, робота організується самостійно працівником, який самостійно забезпечує саме безпечними і нешкідливими умовами праці на цьому робочому місці, як це передбачено статтею 60² КЗпП України. Іншими словами нетипова зайнятість є відступом від класичної моделі трудових відносин, визначених Рекомендацією МОП № 198. До нестандартних форм зайнятості окрім дистанційної роботи можна віднести такі форми зайнятості: робота на умовах аутстафінгу, робота за викликом, робота на умовах гнучкого графіку роботи, залежна самозайнятість, неповний робочий день та інші. [16]

Застосування нестандартних форм зайнятості часто несе ризики переходу їх до неформальних трудових правовідносин [6; с. 16], і часто саме нестандартні відносини форми зайнятості переходять в неформальний сектор економіки. Даний процес зумовлюється тим, що трудові відносини динамічно розвиваються, часто виникають нові форми зайнятості, а стале трудове законодавство вже не врегульовує ті конструкції, які застосовуються до організації праці працівників, залишається застарілим, а нові конструкції застосування праці часто не підпадають під класичну модель трудових правовідносин. Політичним і правовим рішенням даної проблеми буде розробка та впровадження правового регулювання нестандартних форм зайнятості, що буде надавати гарантування їх соціально-трудова прав. Крім того, нестандартні працівники потребують додаткових заходів, спрямованих на забезпечення рівності їх прав поряд із стандартними працівниками.

Сьогодні можна стверджувати, що визначені нестандартні трудові відносини стають нормою і знаходять все більшого застосування, як наслідок, більшість з них стають як для працівників, так і для роботодавців, стандартними формами застосування праці. Так наприклад, для молодих спеціалістів, сучасні (нетипові) форми зайнятості є можливістю забезпечити собі гідний рівень оплати праці в межах існуючого правового поля, і фактично є гарною і прийнятною альтернативою стандартним трудовим відносинам [17], які часто є незручними для молоді та неприйнятними для здійснення трудової діяльності.

За останні роки Кодекс законів про працю України зазнав суттєвих змін безпосередньо щодо питань, пов'язаних із нестандартними формами зайнятості. Законодавцем було передбачено правове регулювання для надомної та дистанційної роботи, трудового договору із фіксованим робочим часом, спрощеного режиму робочого часу, які активно застосовуються на практиці застосування найманої праці. Такий стан речей свідчить про намагання законодавця вирішити дані проблеми, проте значна кількість питань щодо дотримання трудових прав нестандартних питань залишається не вирішеною.

Тому варто відмітити, що саме відсутність законодавчого врегулювання нестандартних форм зайнятості та визначення додаткових гарантій призводить до того, що захист працівників застосовується лише для незначної кількості працівників, маючи при цьому доволі широкі заходи захисту для них, тому Міжнародна організація роботодавців підкреслила необхідність підвищення гнучкості трудового законодавства, що зумовлює перехід з неформальної зайнятості [19].

Для забезпечення гнучкості трудового законодавства і вирішення питань неформальної зайнятості важливим також колективно-договірне регулювання праці. Потрібно зауважити, що переговори, які проводяться за участі праців-

ників неформальної економіки, особливо ті які завершуються укладенням колективного договору є “ключем” для забезпечення справедливого розподілу економічного прогресу та забезпечення охорони праці в багатьох країнах, також зниження рівня неформальності роботи працівників. [19, с.31] Колективні договори передбачаються встановлення положень про оплату праці, регулювання робочого часу, встановлення відпустки і будь-які інші умови праці. Тобто, колективні договори спроможні включити ті питання до регулювання, які фактично відсутні в законодавстві, що може відбуватись із більшою швидкістю, аніж зміна існуючого сталого законодавства.

Для забезпечення колективно-договірною регулювання важливим є забезпечення можливостей участі у профспілках неформально зайнятих працівників, які часто через свій статус перебувають поза межами можливої участі у профспілці (профспілковій діяльності) та можливого здійснення їх захисту з боку профспілкових органів.

Організація роботодавців підкреслює важливість створення сприятливих умови для ведення бізнесу, та здійснення мотивування бізнесу до переходу до формальних правовідносин. [18, с. 25] В аспекті цього зауваження варто згадати запропоновану реформу податкового законодавства, визначену в Національній стратегії доходів до 2030 року [20]. Зокрема в частині реформування спрощеної системи оподаткування. Стратегією передбачається часткове скасування єдиного податку, зменшення суб'єктів підприємницької діяльності, які мають право сплачувати зменшені податки, збільшено розміри єдиного податку в залежності від видів податків. Головним мотивуванням таких змін є спонукання платників податків до переходу на загальну систему оподаткування, де є більші податки.

Варто відзначити, що збільшення податків не буде сприяти подоланню неформальної зайнятості, а навпаки, надмірні вимоги до оподаткування частіше за все виступають ключовим фактором неформальності. [18, с. 21] Іншими словами оподаткування для суб'єктів господарювання повинно бути реалістичним та помірним, не повинно бути надмірного податкового навантаження, а збільшення податків в умовах воєнного стану, коли підприємницька діяльність перебуває у стані вирішення постійних викликів, на нашу думку є не можливим, а тільки буде посилювати перехід працівників до неформальності, тому можна наголосити щодо неможливості впровадження реформи щодо спрощеного оподаткування саме в такому вигляді.

Міжнародна організація роботодавців підкреслює можливості легкої процедури формалізації. [18] Національна стратегія доходів до 2030 року [20] тут відзначається позитивними кроками, оскільки пропонується спростити процедуру реєстрації особи, як фізичної особи – підприємця, що буде відбуватись шляхом реєстрації рахунку, що значно полегшує особі можливість формалізувати свою діяльність.

Також, Міжнародна організація праці наголосила, що питання подолання неформальної зайнятості тісно взаємопов'язано з підвищенням рівня правової грамотності для роботодавців та працівників для їх інформування про права та обов'язки та можливості захисту своїх прав [11]. Л.Купіна відзначила важливість чіткого усвідомлення працівниками, які можуть наставати наслідки соціально-правового характеру при використанні прихованої праці, зокрема не можливості реалізовувати свої соціальні гарантії. [21; с.40]. Тобто, працівники повинні чітко розуміти, що приховування зайнятості є не лише проблемою держави, а і проблемою кожного окремо працівника, оскільки вони фактично позбавляють себе свої соціально-економічних прав, передбачених державою. Підвищення рівня розуміння працівниками своїх прав та ризиків неформальної зайнятості в перспективі призведе до виникнення мотивації таких працівників працювати саме в формальному секторі економіки.

Висновки. Неформальна зайнятість – це діяльність осіб, яка здійснюється ними для отримання економічної вигоди (заробітної плати) і є законною, має за своєю суттю характер трудових відносин, проте здійснюється поза межами трудового законодавства або із суттєвим порушенням трудових прав.

Державою повинна бути розроблена комплексна концепція подолання неформальної зайнятості України, яка повинна включати такі ключові напрями, які будуть спонукати учасників відносин з приводу застосування праці взаємодіяти у формальному вимірі:

- 1) вдосконалення трудового законодавства, зокрема, визначення основних ознак трудових відносин для чіткого розуміння за якими ознаками визначити відносини між роботодавцем та працівником трудовими;
- 2) в законодавче врегулювання відносин між працівником і роботодавцем включити нормативне регулювання сучасних форм зайнятості, які в сучасному світі широко використовуються; включення в законодавства додаткових гарантій дотримання трудових прав працівників для забезпечення їх рівності з іншими працівниками;
- 3) вдосконалення податкового права, метою якого буде зниження податкового навантаження на суб'єктів господарювання та працівників в умовах економічної кризи;
- 4) підвищення рівня охоплення колективно-договірним регулюванням праці;
- 5) розробка програм державного рівня щодо підсилення рівня правосвідомості працівників, для розуміння ними своїх соціально-економічних прав, та наслідків, коли самі ж працівники ними і зневажають.

Література:

1. The Sustainable Development Goals. United Nations. 2015. URL: <https://www.undp.org/sustainable-development-goals> (дата звернення: 20.08.2024)

2. Breaking the Vicious Circles of Informal Employment and Low-Paying Work, OECD. 2024 URL: <https://doi.org/10.1787/f95c5a74-en>. (дата звернення: 20.08.2024)
3. Державна служба статистики в Україні. Неформально зайняте населення за статтю, типом місцевості та статусом зайнятості. 2022. URL: https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2017/rp/eans/eans_u/arch_nzn_smpsz_u.htm (дата звернення: 20.08.2024)
4. Плескун О.В. Програма гідної праці в Україні у контексті виконання цілей сталого розвитку. URL: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-396-5-11> (дата звернення: 20.08.2024)
5. Варга Н.І. Вплив соціально-економічних факторів на розвиток неформальної зайнятості в Україні. Габітус: науковий журнал. 2019. Вип. 10. С. 44–49.
6. Informality and non-standard forms of employment. ILO. 2018. 18 p. URL: <https://www.ilo.org/publications/informality-and-non-standard-forms-employment-0> (дата звернення: 20.08.2024)
7. Незадекларована праця в Україні: характер, масштаби та шляхи її подолання. ЕС – МОП, 2018. 89 с. URL: <https://dsp.gov.ua/wp-content/uploads/2018/05/protydija-nezadeklarovaniy-praci-1.pdf> (дата звернення: 20.08.2024)
8. Східне міжрегіональне управління державної служби з питань праці. Проблема неформальних трудових відносин в Україні. URL: <https://smu.dsp.gov.ua/news/problema-neformalnykh-trudovykh-vidnosyn-v-ukraini/> (дата звернення: 20.08.2024)
9. Benavides, F. G., Silva-Peñaherrera M., Vives A. Informal employment, precariousness, and decent work: from research to preventive action. Scand J Work Environ Health. 2022 Apr 1; 48(3): 169–172. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC9523463/> (дата звернення: 20.08.2024)
10. Transition from the Informal to the Formal Economy Recommendation, № 204. 2015. URL: https://normlex.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:R204 (дата звернення: 20.08.2024)
11. Informal economy. ILO. URL: <https://www.ilo.org/projects-and-partnerships/projects/partnership-improving-prospects-forcibly-displaced-persons-and-host/themes/informal-economy> (дата звернення: 20.08.2024)
12. Циганчук І. Встановлення факту існування трудових відносин у судовому порядку: аналіз міжнародного, європейського та національного законодавства. Věda a perspektivy № 6(25) 2023. С. 160-175.
13. Трудові відносини: матеріал до серії он-лайн тренінгів з міжнародних і європейських стандартів праці. Проєкт ЄС-МОП «На шляху безпечної, здорової та задекларованої праці». 2020. 43 с.
14. Employment Relationship Recommendation № 198. 2006 URL: https://normlex.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_INSTRUMENT_ID:312535 (дата звернення: 20.08.2024)
15. Остапенко Ю.О. Нетипова зайнятість як особлива проблема реалізації трудових прав працівників. Юридична наука № 6 (106). 2020. Том 2. с. 262-268
16. Кодекс законів про працю: Закон України від 10.12.1971 року № 322-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> (дата звернення: 20.08.2024)
17. Чуб О.В. Вплив нестандартних форм зайнятості на молодіжний сегмент ринку праці в Україні. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/197264944.pdf> (дата звернення: 20.08.2024)
18. The Informal Economy: an Employer's Approach. International Organisation of Employers. 2021. URL: <https://www.ioe-emp.org/index.php?eID=dumpFile&t=f&f=155931&token=27b9b511c79c9bd920ca46fb21517f9074209889> (дата звернення: 20.08.2024)

19. Negotiations by workers in the informal economy. ILO Working paper 86. 2023. 46 p. URL: <https://www.ilo.org/publications/negotiations-workers-informal-economy> (дата звернення: 20.08.2024)
20. Про схвалення Національної стратегії доходів до 2030 року: розпорядження КМУ від 27.12. 2023 р. № 1218-р URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1218-2023-p#Text> (дата звернення: 20.08.2024)
21. Купіна Л. Вплив правосвідомості на формування соціальних гарантій при реалізації права на працю. Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом. Юридичні науки. Випуск 1 (61), 2022. с. 37-41

References:

1. United Nations. (2015) *The Sustainable Development Goals*. URL: <https://www.undp.org/sustainable-development-goals>
2. OECD. (2024), *Breaking the Vicious Circles of Informal Employment and Low-Paying Work*. URL: <https://doi.org/10.1787/f95c5a74-en>.
3. Derzhavna sluzhba statystyky v Ukraini. (2022) *Neformalno zainiate naseleння za stattiю, typom mistsevosti ta statusom zainiatosti*. [Informally employed population by gender, type of area and employment status]. URL: https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2017/rp/eans/eans_u/arch_nzn_smpsz_u.htm [in Ukrainian].
4. Pleskun O.V. *Prohrama hidnoi pratsi v Ukraini u konteksti vykonannya tsilei staloho rozvytku*. [The Decent Work Program in Ukraine in the context of the Sustainable Development Goals]. URL: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-396-5-11> [in Ukrainian].
5. Varha N.I. (2019) *Vplyv sotsialno-ekonomichnykh faktoriv na rozvytok neformalnoi zainiatosti v Ukraini*. [The impact of socio-economic factors on the development of informal employment in Ukraine]. *Habitus: naukovyi zhurnal*. Vyp. 10. [in Ukrainian].
6. Informality and non-standard forms of employment. (2018) ILO. 18. URL: <https://www.ilo.org/publications/informality-and-non-standard-forms-employment-0>
7. ES – MOP (2018), *Nezadeklarovana pratsia v Ukraini: kharakter, masshtaby ta shliakhy yii podolannia*. [Undeclared labor in Ukraine: nature, scale and ways to overcome it.] URL: <https://dsp.gov.ua/wp-content/uploads/2018/05/protydija-nezadeklarovanij-praci-1.pdf> [in Ukrainian].
8. Skhidne mizhrehionalne upravlinnia derzhavnoi sluzhby z pytan pratsi. (2023) *Problema neformalny trudovykh vidnosyn v Ukraini*. [The problem of informal labor relations in Ukraine.] URL: <https://smu.dsp.gov.ua/news/problema-neformalnykh-trudovykh-vidnosyn-v-ukraini/> [in Ukrainian].
9. Benavides, F. G., Silva-Peñaherrera M., Vives A. (2022) *Informal employment, precariousness, and decent work: from research to preventive action*. *Scand J Work Environ Health*. Apr 1; 48(3): 169–172.
10. ILO (2015) *Transition from the Informal to the Formal Economy Recommendation, № 204*. URL: https://normlex.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:R204
11. ILO. *Informal economy*. URL: <https://www.ilo.org/projects-and-partnerships/projects/partnership-improving-p-respects-forcibly-displaced-persons-and-host/themes/informal-economy>
12. Tsyhanchuk I. (2023) *Vstanovlennia faktu isnuvannia trudovykh vidnosyn u sudovomu poriadku: analiz mizhnarodnoho, yevropeiskoho ta natsionalnoho zakonodavstva*. [Establishing the existence of labor relations in court: analysis of international, European and national legislation]. *Věda a perspektivy*. № 6(25) [in Ukrainian].
13. Proiekt YeS-MOP «Na shliakhu bezpechnoi, zdorovoi ta zadeklarovanoi pratsi». (2020) *Trudovi vidnosyny: material do serii on-lain treninhiv z mizhnarodnykh i yevropeiskykh standartiv pratsi*. [Labor relations: material for a series of online trainings on international and European labor standards] [in Ukrainian].

14. ILO. (2006) Employment Relationship Recommendation № 198. URL: https://normlex.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_INSTRUMENT_ID:312535
15. Ostapenko Yu.O. (2020) *Netyпова zainiatist yak osoblyva problema realizatsii trudovykh prav pratsivnykiv. [Atypical employment as a special problem of realization of labor rights of employees].* Yurydychna nauka № 6 (106). Tom 2. [in Ukrainian].
16. *Kodeks zakoniv pro pratsiu Ukrainy [Labor Code of Ukraine]:* Zakon Ukrainy vid 10.12.1971 roku № 322-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> [in Ukrainian].
17. Chub O.V. *Vplyv nestandardnykh form zainiatosti na molodizhnyi sehment rynku pratsi v Ukraini. [The impact of non-standard forms of employment on the youth segment of the labor market in Ukraine.]* URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/197264944.pdf> [in Ukrainian].
18. International Organisation of Employers. (2021) *The Informal Economy: an Employer's Approach.* URL: <https://www.ioe-emp.org/index.php?eID=dumpFile&t=f&f=155931&token=27b9b511c79c9bd920ca46fb21517f9074209889>
19. ILO. (2023) *Negotiations by workers in the informal economy:* Working paper 86. URL: <https://www.ilo.org/publications/negotiations-workers-informal-economy>
20. *Pro skhvalennia Natsionalnoi stratehii dokhodiv do 2030 roku [On Approval of the National Revenue Strategy until 2030]:* rozporiadzhennia KМУ vid 27.12.2023 r. № 1218-r URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1218-2023-p#Text> [in Ukrainian].
21. Kupina L.(2022) *Vplyv pravosvidomosti na formuvannia sotsialnykh harantii pry realizatsii prava na pratsiu. [The impact of legal awareness on the formation of social guarantees in the realization of the right to work].* Naukovi pratsi Mizhrehionalnoi akademii upravlinnia personalom. Yurydychni nauky. Vypusk 1 (61). [in Ukrainian].

УДК 346.93

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8\(36\)-133-146](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8(36)-133-146)

Рожнов Олег Вікторович кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільної юстиції та адвокатури, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, вул. Григорія Сковороди, 77, м. Харків, 61024, тел.: (057) 757-77-73, <https://orcid.org/0000-0002-7217-8153>

ПРАВОВА ПРИРОДА СТРОКУ ЗВЕРНЕННЯ З ЗАЯВОЮ ПРО СКАСУВАННЯ РІШЕННЯ МІЖНАРОДНОГО КОМЕРЦІЙНОГО АРБІТРАЖУ

Анотація. Стаття присвячена аналізу правової природи строку звернення з заявою про скасування рішення міжнародного комерційного арбітражу. У механізмі правової регламентації судочинства процесуальні строки мають правоутворююче та преклюзивне значення для суб'єктивних процесуальних прав та обов'язків та впливають на динаміку цивільного процесу. За своїми сутнісними ознаками вони, по-перше, є проміжками часу і в цьому розумінні їм притаманні такі ознаки, як тривалість, незворотність; по-друге, вони є способом законодавчого виміру об'єктивного перебігу часу, для якого характерним є встановлення початку та закінчення перебігу того чи іншого процесуального строку, по-третє, встановлюючи темпоральний формат здійснення конкретних процесуальних прав та обов'язків сторін, інших учасників справи, у часі, процесуальні строки завжди передбачаються правовою нормою, яка сама по собі не визначає конкретного змісту тих або інших процесуальних правовідносин суду і учасників цивільного судочинства, однак має певний регламентуючий ефект

Проаналізовано особливості строку звернення з заявою про скасування рішення міжнародного комерційного арбітражу. Правова природа будь-якого процесуального документа пов'язана з процесуальним правом відповідного учасника справи. Встановлюючи темпоральний формат здійснення конкретних процесуальних прав сторін, інших учасників справи, у часі, процесуальні строки є однією з вимог до процесуальних документів, які є засобом реалізації учасниками справи своїх процесуальних прав. Більшість норм ЦПК України, які закріплюють конкретні процесуальні строки, визначають їх шляхом встановлення певного проміжку часу в межах якого учасник судової справи має право реалізувати його у відповідному процесуальному документі. Право на вчинення процесуальної дії втрачається із закінченням процесуального строку, а відповідно документи після закінчення процесуальних строків, залишаються без розгляду (ст.126 ЦПК).

Повернення процесуального документа, поданого після закінчення процесуального не можна розглядати як передбачений законом випадок неможливості поновлення процесуального строку. Повертаючи процесуальний документ суд лише констатує, що його подано з порушенням встановлених ЦПК правил та не позбавляє учасника справи звернутися до суду з заявою про поновлення пропущеного процесуального строку, відповідно до загального правила, закріпленого ст. 127 ЦПК України. Повернення заяви про скасування рішення міжнародного комерційного арбітражу можна розглядати й як негативний процесуальний наслідок, який застосовується до особи яка порушила встановлені ЦПК України правила звернення з відповідною заявою.

З'ясовано особливості присічних строків у цивільному судочинстві, та зроблено висновок, що строк звернення з заявою про скасування рішення міжнародного комерційного суду за своєю природою не є присічним. Особливістю присічних строків є встановлення відповідної межі існування процесуального права в часі, присічні строки не можуть бути поновлені судом. Закінчення присічних строків тягне за собою втрату особою процесуального права, яким вона була наділена відповідно до закону. Тобто для присічних строків визначальним є не проміжок часу, в межах якого учасник справи має право вчинити процесуальну дію, а закінчення строку. Присічні строки можуть бути встановлені лише для вже існуючого процесуального права, тобто початок перебігу присічного строку повинен співпадати з моментом виникнення процесуального права.

Ключові слова: процесуальні строки, поновлення процесуальних строків, строк звернення з заявою про скасування рішення міжнародного комерційного арбітражу, скасування рішення міжнародного комерційного арбітражу.

Rozhnov Oleh Viktorovych Candidate of Legal Sciences, Associate Professor of the Department of Civil Justice and Advocacy at Yaroslav Mudryi National Law University, St. Hryhoriia Skovorody, 77, Kharkiv, 61024, tel.: (057) 757-77-73, <https://orcid.org/0000-0002-7217-8153>

THE LEGAL NATURE OF THE TIMEFRAME FOR FILING A PETITION TO ANNUL AN INTERNATIONAL COMMERCIAL ARBITRATION AWARD.

Abstract. The peculiarities of the period for filing a request to annul an international commercial arbitration decision have been analyzed. The legal nature of any procedural document is associated with the procedural rights of the relevant participant in the case. Establishing the temporal format for the exercise of specific procedural rights of the parties and other participants in the case, procedural periods

are one of the requirements for procedural documents, which serve as a means for participants in the case to realize their procedural rights. Most of the norms of the Civil Procedure Code of Ukraine, which enshrine specific procedural periods, define them by establishing a certain interval within which a participant in the judicial case has the right to realize it in the corresponding procedural document.

The right to perform a procedural action is lost after the expiration of the procedural period, and accordingly, documents submitted after the expiration of the procedural periods are left without consideration (Article 126 of the Civil Procedure Code). The return of a procedural document submitted after the expiration of the procedural period cannot be considered as a legally prescribed case of the impossibility of restoring the procedural period. When returning a procedural document, the court merely states that it was submitted in violation of the rules established by the Civil Procedure Code and does not deprive the participant of the case of the right to apply to the court with a request to restore the missed procedural period, in accordance with the general rule enshrined in Article 127 of the Civil Procedure Code of Ukraine. The return of an application to annul an international commercial arbitration decision can also be regarded as a negative procedural consequence applied to the person who violated the rules of the Civil Procedure Code of Ukraine regarding the submission of the corresponding application.

The peculiarities of peremptory periods in civil proceedings have been clarified, and it has been concluded that the period for filing a request to annul a decision of the international commercial court is not peremptory by its nature. A distinctive feature of peremptory periods is the establishment of a corresponding boundary for the existence of a procedural right in time; peremptory periods cannot be restored by the court. The expiration of peremptory periods results in the loss of the procedural right that was conferred on a person by law. That is, for peremptory periods, the defining factor is not the time interval within which a participant in the case has the right to perform a procedural action, but the expiration of the period. Peremptory periods can only be established for already existing procedural rights, that is, the start of the peremptory period must coincide with the moment the procedural right arises.

Keywords: procedural periods, restoration of procedural periods, period for filing a request to annul an international commercial arbitration decision, annulment of an international commercial arbitration decision.

Постановка проблеми. Міжнародний комерційний арбітраж є важливим інструментом у вирішенні міжнародних комерційних спорів. Проте, як і в будь-якій іншій судовій процедурі, рішення міжнародного комерційного арбітражу можуть підлягати оспоруванню, що робить питання строків на подання скарги надзвичайно важливими для учасників арбітражного процесу. У цій статті буде розглянуто основні проблеми, пов'язані зі строками на

подання скарги на рішення міжнародного комерційного арбітражу, а також проаналізовано законодавчі підходи та судову практику в цій сфері.

Строки на подання скарги на рішення міжнародного комерційного арбітражу визначаються національним законодавством держави, де таке рішення було винесене або де його визнання та виконання оскаржується. У більшості юрисдикцій ці строки є преюдиціальними, що означає, що після їх закінчення сторони втрачають право на оскарження. Однак, виникає питання, наскільки такі строки відповідають принципу доступу до правосуддя та яким чином вони співвідносяться з міжнародними зобов'язаннями держав щодо арбітражу.

Питання поновлення строків на подання скарги також є актуальним. В Україні, відповідно до ст. 127 ЦПК України, поновлення строку можливе за умови надання доказів поважних причин пропуску строку. Проте, судова практика показує, що ці питання часто розглядаються дуже формально, що може призводити до необґрунтованого позбавлення сторін можливості на оскарження.

Актуальні проблеми строків на подання скарги на рішення міжнародного комерційного арбітражу вимагають комплексного підходу, який передбачає як гармонізацію національного законодавства з міжнародними стандартами, так і вдосконалення судової практики. Вирішення цих проблем сприятиме підвищенню ефективності арбітражного процесу та забезпеченню прав сторін у міжнародних комерційних спорах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукових статей та монографій, опублікованих в Україні за останні кілька років, свідчить про те, що питання строків на оспорування рішень міжнародного комерційного арбітражу висвітлюються як в контексті загальної теорії арбітражу, так і з точки зору практичних проблем правозастосування. Серед найбільш значущих робіт слід відзначити дослідження, присвячені порівняльному аналізу українського законодавства з міжнародними стандартами арбітражу, а також роботи, що аналізують конкретні приклади судової практики. Питання процесуальних строків у цивільному процесі досліджувалися у роботах майже всіх видатних цивілістів сучасності, зокрема, основою нашого дослідження стали роботи В.В. Комарова, М.Й. Штефана, І.О. Ізарової.

Мета статті - є здійснення аналізу правової природи строку на оспорування рішення міжнародного комерційного арбітражу. У роботі передбачається дослідити нормативно-правову базу, яка регулює ці строки, виявити основні правові проблеми, що виникають у процесі їх застосування, та оцінити вплив таких строків на забезпечення прав учасників арбітражного процесу. Зокрема, стаття спрямована на виявлення національних тенденцій у регулюванні строків оспорування, а також надання рекомендацій щодо вдосконалення відповідного законодавства з метою підвищення ефективності правового захисту сторін у міжнародних комерційних спорах.

Виклад основного матеріалу Можливість реалізації права на судовий захист забезпечено, зокрема, ч.1 ст. 454 ЦПК України, відповідно до якої сторони, мають право звернутися до суду із заявою про скасування рішення міжнародного комерційного арбітражу. Заява про скасування рішення міжнародного комерційного арбітражу не може бути подана після закінчення трьох місяців, рахуючи з дня, коли сторона, що заявляє це клопотання, отримала арбітражне рішення, а у разі подання такою стороною клопотання до міжнародного комерційного арбітражу про виправлення або роз'яснення рішення чи ухвалення додаткового рішення, - з дня винесення міжнародним комерційним арбітражем рішення з цього питання (ч. 6 ст.454 ЦПК України).

Європейський суд із прав людини наголосив, що право на суд, одним з аспектів якого є право на доступ до суду, не є абсолютним, воно за своїм змістом може підлягати обмеженням, особливо щодо умов прийнятності скарги на рішення; однак такі обмеження не можуть обмежувати реалізацію цього права в такий спосіб або до такої міри, щоб саму суть права було порушено; ці обмеження мають відповідати легітимній меті, має бути розумний ступінь домірності між використаними засобами й поставленими цілями [1]. За своєю природою строк на подання заяви про скасування рішення міжнародного комерційного арбітражу є процесуальним. Процесуальні строки, передбачені ЦПК України, по-перше, забезпечують оперативність цивільного судочинства, виступаючи засобом регламентації процесуальних дій сторін та інших учасників справи; по-друге, виконують функцію юридичного факту, тобто спричиняють виникнення, зміну або припинення цивільних процесуальних прав та обов'язків; по-третє, поряд зі стадійністю, послідовністю є часовою, темпоральною формою здійснення процесуальних прав та обов'язків відповідних суб'єктів процесуальної діяльності.

У механізмі правової регламентації судочинства процесуальні строки мають правоутворююче та преюльзивне значення для суб'єктивних процесуальних прав та обов'язків та впливають на динаміку цивільного процесу. За своїми сутнісними ознаками вони, по-перше, є проміжками часу і в цьому розумінні їм притаманні такі ознаки, як тривалість, незворотність; по-друге, вони є способом законодавчого виміру об'єктивного перебігу часу, для якого характерним є встановлення початку та закінчення перебігу того чи іншого процесуального строку, по-третє, встановлюючи темпоральний формат здійснення конкретних процесуальних прав та обов'язків сторін, інших учасників справи, у часі, процесуальні строки завжди передбачаються правовою нормою, яка сама по собі не визначає конкретного змісту тих або інших процесуальних правовідносин суду і учасників цивільного судочинства, однак має певний регламентуючий ефект [2.с.358]

Виходячи з наведеного, процесуальний строк відповідно до ст.121 ЦПК України становить, перш за все, проміжок часу, визначений законом чи судом для вчинення процесуальних дій сторонами, іншими учасниками справи. Така ознака, хоча і є родовою з точки зору темпоральної характеристики процесуальних строків у цивільному судочинстві, але не є визначальною. Для процесуальних строків характерним, крім того, є механізм їх обчислення, перебігу та закінчення, поновлення та продовження а також те, що процесуальні строки, як нетипові нормативні приписи регламентують процесуальну діяльність не усіх учасників цивільного процесу, а лише учасників справи. Тому інститут процесуальних строків за своїм змістом має охоплювати правила визначення процесуальних строків як певних періодів у часі, обчислення, перебігу, закінчення, поновлення та продовження, що є важливим для кваліфікації тих чи інших строків у суді як процесуальних.

Процесуальні строки нерозривно пов'язана з їх тривалістю, яка є певною величиною часового інтервалу між двома моментами часу (початком перебігу процесуальних строків та закінченням процесуальних строків). Тривалість процесуальних строків визначається за допомогою встановлених в законі способів обчислення (ст. 122 ЦПК України) та правилами про початок перебігу й закінчення процесуальних строків (ст.ст. 123, 124 ЦПК України) та їх поновлення і продовження (ст. 127 ЦПК України). Крім того, для характеристики процесуальних строків, слід виділити такі поняття, як початок процесуальних строків. Початок процесуальних строків – це відповідна календарна дата або настання події, з якої пов'язано його початок. Особливістю процесуальних строків є їх одномірність. Це означає, що як законодавець, так і суд встановлюючи тривалість конкретних процесуальних строків, можуть застосовувати тільки одну величину обчислення, яка передбачена ст.122 ЦПК.

Наслідки пропуску процесуальних строків на вчинення процесуальних дій передбачені у ст. 127 ЦПК України. Відповідно до ч. 1 ст.127 ЦПК України із закінченням встановленого законом або судом строку втрачається право на вчинення процесуальних дій. Таке право втрачається в силу закону, тому не потребує додаткового визнання судом. Суд лише констатує пропуск процесуального строку та відсутність поважних причин для його поновлення, якщо була подана заява про поновлення. Такі процесуальні дії не повинні тягнути жодних процесуальних наслідків, пов'язаних з виникненням, зміною чи припиненням цивільних процесуальних правовідносин, з метою яких ця дія вчинялась.

Окремо ЦПК України встановлює наслідки подання документів після закінчення процесуальних строків. За загальним правилом документи, подані після закінчення процесуальних строків, суд зобов'язаний залишити без розгляду, *крім випадків, передбачених ЦПК* (ч.2 ст.126 ЦПК України). Всі дії

суб'єктів у цивільному судочинстві повинні здійснюватися у встановленому законом порядку, тобто згідно з процесуальною формою. Цивільна процесуальна форма – це визначений законом порядок цивільного судочинства загалом, порядок виконання окремих процесуальних дій та порядок прийняття процесуальних рішень. Цей порядок єдиний для всіх видів цивільного судочинства. Однією з вимог процесуальної форми є правило про те, щоб процесуальні дії і прийняті процесуальні рішення були письмово оформлені в процесуальних документах. В цілому слід погодитися з визначенням, яке запропоноване Юзько Т.М., що цивільні процесуальні документи – це передбачені ЦПК документи, які складаються особами, що звертаються до суду та судом у зв'язку із проведенням процесуальних дій або прийняттям процесуальних рішень, і який регулює вимоги до складу реквізитів, послідовності їх викладення і розташування у документі, вимоги до змісту його тексту, а також наслідки недодержання даного порядку [3. с.244]. А враховуючи, що для процесуальної форми характерним елементом є строковість. Можна зробити висновок, що крім зазначених у визначенні вимог до процесуальних документів слід окремо віднести, що це документи які подані у строк визначений ЦПК або судом.

Процесуальні строки – це проміжки часу, які встановлені для здійснення процесуальних дій учасниками процесу, крім суду. Відповідно до ст. 174 ЦПК України при розгляді справи судом у порядку позовного провадження учасники справи викладають письмово свої вимоги, заперечення, аргументи, пояснення та міркування щодо предмета спору виключно у заявах по суті справи, визначених цим Кодексом. Заявами по суті справи є: позовна заява; відзив на позовну заяву (відзив); відповідь на відзив; заперечення; пояснення третьої особи щодо позову або відзиву. Підстави, час та черговість подання заяв по суті справи визначаються цим ЦПК України або судом у передбачених ЦПК України випадках. Подання заяв по суті справи є правом учасників справи. Суд може зобов'язати державний орган чи орган місцевого самоврядування подати відповідну заяву по суті справи (крім позовної заяви). Суд може дозволити учаснику справи подати додаткові пояснення щодо окремого питання, яке виникло при розгляді справи, якщо визнає це за необхідне. Окрім заяв по суті справи ЦПК визначає види заяв з процесуальних питань. При розгляді справи судом учасники справи викладають свої вимоги, заперечення, аргументи, пояснення, міркування щодо процесуальних питань у заявах та клопотаннях, а також запереченнях проти заяв і клопотань. Заяви, клопотання і заперечення подаються в письмовій або усній формі. У випадках, визначених ЦПК, заяви і клопотання подаються тільки в письмовій формі. Заяви, клопотання і заперечення подаються та розглядаються в порядку, встановленому цим Кодексом. У випадках, коли ЦПК такий порядок не встановлено - він встановлюється судом (ст.182 ЦПК України).

Тобто природа будь-якого процесуального документа пов'язана з процесуальним правом відповідного учасника справи. Встановлюючи темпоральний формат здійснення конкретних процесуальних прав сторін, інших учасників справи, у часі, процесуальні строки є однією з вимог до процесуальних документів, які є засобом реалізації учасниками справи своїх процесуальних прав. Більшість норм ЦПК України, які закріплюють конкретні процесуальні строки, визначають їх шляхом встановлення певного проміжку часу в межах якого учасник судової справи має право реалізувати його у відповідному процесуальному документі. Право на вчинення процесуальної дії втрачається із закінченням процесуального строку, а відповідно документи після закінчення процесуальних строків, залишаються без розгляду (ст.126 ЦПК).

Отже, повернення процесуального документа, поданого після закінчення процесуального не можна розглядати як передбачений законом випадок неможливості поновлення процесуального строку. Повертаючи процесуальний документ суд лише констатує, що його подано з порушенням встановлених ЦПК правил та не позбавляє учасника справи звернутися до суду з заявою про поновлення пропущеного процесуального строку, відповідно до загального правила, закріпленого ст. 127 ЦПК України. Повернення заяви про скасування рішення міжнародного комерційного арбітражу можна розглядати й як негативний процесуальний наслідок, який застосовується до особи яка порушила встановлені ЦПК України правила звернення з відповідною заявою. Відповідно до ч.7 ст.185 ЦПК України повернення позовної заяви не перешкоджає повторному зверненню із заявою до суду, якщо перестануть існувати обставини, що стали підставою для повернення заяви. Повернення заяви, ЦПК України застосовується в тих випадках, коли обставини, що стали підставою для повернення заяви можуть бути усунені. Тобто ч.7 ст.454 ЦПК України допускає можливість повторного звернення до суду з заявою про скасування рішення міжнародного третейського суду, якщо судом буде вирішено питання про поновлення строку на звернення з відповідною заявою.

Відповідно до ч.1 ст. 127 ЦПК України суд за заявою учасника справи поновлює пропущений процесуальний строк, встановлений законом, якщо визнає причини його пропуску поважними, крім випадків, коли ЦПК України встановлено неможливість такого поновлення. За загальним правилом поновлено може бути будь-який процесуальний строк, встановлений законом. Поновлення процесуального строку допускається лише з ініціативи учасника справи. Підставою для поновлення процесуального строку є обставини встановлені судом, які унеможливили реалізацію процесуального права у встановлений законом строк та визнані судом поважними. У випадках прямо передбачених ЦПК України може бути встановлено неможливість поновлення конкретного строку встановленого законом.

Так, відповідно до ч. 2 ст.424 ЦПК України з урахуванням приписів частини першої цієї статті заява про перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами може бути подана: 1) з підстави, визначеної п.1 ч. 2 ст. 423 ЦПК України, - не пізніше трьох років з дня набрання таким судовим рішенням законної сили; 2) з підстав, визначених п.п. 2-3 ч.3 та ч.3 ст. 423 ЦПК України, - не пізніше десяти років з дня набрання таким судовим рішенням законної сили. Строки, визначені в частині другій цієї статті, *не можуть бути поновлені*.

Поновлення процесуального строку — це відновлення з причин, визнаних судом поважними, втраченого у зв'язку з пропуском встановленого законом строку права на вчинення процесуальної дії. Відповідно до ч.3 ст.127 ЦПК України якщо інше не встановлено законом, заява про поновлення процесуального строку, встановленого законом, розглядається судом, у якому належить вчинити процесуальну дію, стосовно якої пропущено строк, а заява про продовження процесуального строку, встановленого судом, - судом, який встановив строк, без повідомлення учасників справи.

Одночасно з клопотанням про поновлення строку належить вчинити ту процесуальну дію або подати той документ чи доказ, стосовно якого заявлено клопотання. За результатами розгляду поданого клопотання суд постановляє мотивовану ухвалу про поновлення пропущеного строку або про відмову його поновити. Про відмову у поновленні або продовженні процесуального строку суд постановляє ухвалу, яка не пізніше наступного дня з дня її постановлення надсилається особі, яка звернулася із відповідною заявою. Ухвалу про відмову у поновленні або продовженні процесуального строку може бути оскаржено у порядку, встановленому ЦПК України (ст. 127 ЦПК).

Особливістю присічних строків є встановлення відповідної межі існування процесуального права в часі, присічні строки не можуть бути поновлені судом. Закінчення присічних строків тягне за собою втрату особою процесуального права, яким вона була наділена відповідно до закону. Тобто для присічних строків визначальним є не проміжок часу, в межах якого учасник справи має право вчинити процесуальну дію, а закінчення строку. Присічні строки можуть бути встановлені лише для вже існуючого процесуального права, тобто початок перебігу присічного строку повинен співпадати з моментом виникнення процесуального права.

Варто зазначити, що ч.6 ст. 454 ЦПК України в юридично-технічному аспекті обчислення строку, також створює певні проблеми у визначенні правової природи строку на подання заяви про скасування рішення міжнародного комерційного арбітражу. Так, визначаючи строк, вказана норма акцентує увагу на наслідки пропуску строку, а потім встановлює сам строк та початок його перебігу. Так, відповідно ч.6 ст. 454 ЦПК України заява про скасування рішення міжнародного комерційного арбітражу *не може бути*

подана після закінчення трьох місяців, рахуючи з дня, коли сторона, що заявляє це клопотання, отримала арбітражне рішення, а у разі подання такою стороною клопотання до міжнародного комерційного арбітражу про виправлення або роз'яснення рішення чи ухвалення додаткового рішення, - з дня винесення міжнародним комерційним арбітражем рішення з цього прохання. Таке положення, на думку Цірат Г.В., виключає можливість застосування загальних положень ЦПК стосовно поновлення пропущеного строку з огляду на поважність причин такого пропуску[4, с. 292]. Але й таке закріплення строку на подання заяви про скасування рішення міжнародного арбітражу не є достатнім для висновку, що вказаний строк є присічним, оскільки не містить положення, яке прямо виключає можливість поновлення вказаного строку.

У судовій практиці не має єдиного підходу, щодо застосування наслідків пропуску строку на подання заяви про скасування рішення міжнародного комерційного арбітражу. Так, рішенням Міжнародного комерційного арбітражного суду при Торгово-промисловій палаті в Україні від 24 грудня 2020 року у справі № 217/2019 стягнуто з Компанії «2221408 Ontario Inc.» на користь Державного підприємства «Луцький ремонтний завод «Мотор» 125 988,60 доларів США попередньої оплати за непоставлений товар, 11 949,12 доларів США штрафу за порушення строку поставки обладнання, 1 900 доларів США витрат на правову допомогу та 7 338,13 доларів США витрат по сплаті арбітражного збору, а всього 147 175,85 доларів США. 14 лютого 2023 року адвокат Мироненко К.Б. в інтересах Компанії «2221408 Ontario Inc.» подала до Київського апеляційного суду заяву про скасування рішення Міжнародного комерційного арбітражного суду при Торгово-промисловій палаті в Україні від 24 грудня 2020 року, посиляючись на те, що належним чином завірене рішення МКАС від 24 грудня 2020 року представник Компанії «2221408 Ontario Inc.» отримав лише 13 лютого 2023 року. Вирішуючи питання щодо відкриття провадження за вищевказаною заявою, суд виходить з наступного. Згідно ч. 1 ст. 454 ЦПК України, сторони мають право звернутися до суду із заявою про скасування рішення міжнародного комерційного арбітражу. Відповідно до ч.ч. 6,7 ст. 454 ЦПК України, заява про скасування рішення міжнародного комерційного арбітражу не може бути подана після закінчення трьох місяців, рахуючи з дня, коли сторона, що заявляє це клопотання, отримала арбітражне рішення, а у разі подання такою стороною клопотання до міжнародного комерційного арбітражу про виправлення або роз'яснення рішення чи ухвалення додаткового рішення, - з дня винесення міжнародним комерційним арбітражем рішення з цього прохання. Заява, подана після закінчення строку, встановленого частинами п'ятою або шостою цієї статті, повертається. Відповідно до положень ч.1 ст.126 ЦПК України право на вчинення процесуальної дії

втрачається із закінченням строку, встановленого законом або судом. Відповідно до ч.1 ст.127 ЦПК України суд за заявою учасника справи поновлює пропущений процесуальний строк, встановлений законом, якщо визнає причини його пропуску поважними, крім випадків, коли цим Кодексом встановлено неможливість такого поновлення. Тлумачення частини першої статті 127, частини сьомої статті 454 ЦПК України дає підстави для висновку про те, що строк подання заяви про скасування рішення міжнародного комерційного арбітражу є преклюзивним (присічним). Закінчення вказаного строку є безумовною підставою для повернення поданої заяви. Можливість його поновлення нормами ЦПК України не передбачена[5].

В іншій справі апеляційний суд дає оцінку заяві про поновлення строку на скасування рішення міжнародного комерційного арбітражу. Так, 28 травня 2024 року Milton TradeSpolka Zorganiczona Odpowiedzialnoscіа направив до Київського апеляційного суду заяву про скасування рішення Міжнародного комерційного арбітражного суду при Торгово-промисловій палаті України від 25 січня 2024 року у справі № 104/2023 за позовом Товариства з обмеженою відповідальністю «Вартіс» (Україна) до Milton TradeSpolka Zorganiczona Odpowiedzialnoscіа (Республіка Польща) про стягнення заборгованості, пені та відшкодування витрат зі сплати збору, яким стягнуто з Milton Trade Spolka ZOrganiczona Odpowiedzialnoscіа користь Товариства з обмеженою відповідальністю «Вартіс» (Україна) 205 535,70 євро заборгованості за поставлений товар, 66 723,82 євро пені та 7654,54 євро на відшкодування арбітражного збору. Разом із заявою Milton Trade Spolka Zorganiczona Odpowiedzialnoscіа подало клопотання про поновлення строку на подання заяви про скасування зазначеного рішення Міжнародного комерційного арбітражного суду, посилаючись на те, що 25 січня 2024 року, згідно строків встановлених законодавством, ним була подана заява до Київського апеляційного суду про скасування рішення МКАС, однак ухвалою Київського апеляційного суду від 7 березня 2024 року заяву було повернуто, при цьому матеріали заяви не були надіслані заявнику, що позбавило його можливості повторно звернутись із вказаною заявою у рамках визначеного законодавством строку. Вивчивши матеріали справи № 824/18/24 та надані заявником документи, вважаю, що поважних причин пропуску строку на подання до суду заяви про скасування рішення Міжнародного комерційного арбітражу заявником не наведено. З наданих суду документів встановлено, що рішенням Міжнародного комерційного арбітражного суду від 25 січня 2024 року у справі № 104/2023 стягнуто з Milton Trade Spolka ZOrganiczona Odpowiedzialnoscіа користь Товариства з обмеженою відповідальністю «Вартіс» 205 535,70 євро заборгованості за поставлений товар, 66 723,82 євро пені та 7 654,54 євро на відшкодування витрат по сплаті арбітражного збору, а всього 279 914,06 євро.

У заяві зазначено, що рішення арбітражного суду заявник отримав 15 лютого 2024 року. 1 березня 2024 року представник Milton Trade Spolka Z

Organiczna Odpowiedzialność звернувся до Київського апеляційного суду із заявою про скасування рішення Міжнародного комерційного арбітражного суду при Торгово-промисловій палаті України від 25 січня 2024 року. Ухвалою Київського апеляційного суду від 7 березня 2024 року заяву було повернуто особі, яка її подала, у зв'язку з тим, що до заяви не було додано доказів, які б підтверджували наявність у підписанта (Sebastian Krychniak) повноважень на представництво інтересів Milton Trade Spolka Z Organiczna Odpowiedzialność, зокрема і на подання заяви про скасування рішення Міжнародного комерційного арбітражного суду. Відповідно до ч. 6 ст. 454 ЦПК України заява про скасування рішення міжнародного комерційного арбітражу не може бути подана після закінчення трьох місяців, рахуючи з дня, коли сторона, що заявляє це клопотання, отримала арбітражне рішення, а у разі подання такою стороною клопотання до міжнародного комерційного арбітражу про виправлення або роз'яснення рішення чи ухвалення додатково-вого рішення, - з дня винесення міжнародним комерційним арбітражем рішення з цього прохання.

Оскільки Milton Trade Spolka Z Organiczna Odpowiedzialność отримало копію рішення Міжнародного комерційного арбітражного суду 15 лютого 2024 року, строк на подання заяви про його скасування закінчився 15 травня 2024 року. Заява, подана після закінчення строку, встановленого частиною п'ятою або шостою цієї статті, повертається. Суд за клопотанням заявника може поновити пропущений строк на подання заяви про скасування рішення третейського суду, якщо визнає причини його пропуску поважними (частина шоста статті 454 ЦПК України). Причини пропуску строку є поважними, якщо обставини які зумовили такі причини є об'єктивно непереборними, не залежать від волевиявлення особи, що оскаржує судове рішення, та пов'язані з дійсними істотними перешкодами чи труднощами для своєчасного вчинення процесуальних дій та підтвержені належними доказами. Обґрунтовуючи поважність пропуску строку на подання заяви про скасування рішення Міжнародного комерційного арбітражного суду, заявник посилається на те, що матеріали заяви не були вислані заявнику разом з ухвалою суду від 7 березня 2024 року, що позбавило можливості заявника повторно подати заяву. Проте, з матеріалів справи № 824/18/24 вбачається, що ухвала Київського апеляційного суду від 7 березня 2024 року була направлена на електронну адресу Milton Trade Spolka Z Organiczna Odpowiedzialność, яку представник заявника зазначив у заяві, та отримана заявником цього ж дня, що підтверджується звітом про доставку вихідної кореспонденції Київського апеляційного суду. Крім того, 26 березня 2024 року Київський апеляційний суд направив на цю ж електронну адресу лист № 824/18/24/59684/2024, у якому повідомив, що оригінал заяви про скасування рішення Міжнародного комерційного арбітражу на 41 аркуші опечатаний у конверті та зберігається в матеріалах справи. Вказаний лист був отриманий Milton Trade Spolka

ZOrganiczna Odpowiedzialnoscia 26 березня 2024 року, що підтверджується звітом про доставку вихідної кореспонденції Київського апеляційного суду. Таким чином, заявник 7 березня 2024 року був проінформований про факт постановлення ухвали про повернення його заяви, а 26 березня 2024 року про зберігання матеріалів заяви у канцелярії суду, що не позбавляло Milton Trade Spolka Zorganiczna Odpowiedzialnoscia повторно подати заяву у визначені законом строки, а саме до 15 травня 2024 року. Посилання заявника на лист Київського апеляційного суду від 2 травня 2024 року не спростовує отримання заявником листа суду від 26 березня 2024 року. Такий підхід відповідає принципу правової визначеності (*res judicata*) як складової верховенства права, а також законності (заборони незастосування норми закону, яка відповідає критерію якості, передбачуваності та легітимної мети).

За таких обставин, апеляційний суд вважає, що поважних причин пропуску встановленого законом строку на подання заяви про оскарження рішення Міжнародного комерційного арбітражного суду, заявником не наведено, так як з моменту отримання заявником інформації про неможливість повернення йому заяви з доданими документами до завершення строку на подання такої заяви залишалось більше місяця, що є достатнім терміном для реалізації заявником свого права на подання заяви про скасування рішення Міжнародного комерційного арбітражу, а відтак відсутні підстави для поновлення пропущеного строку. Враховуючи, що суд не встановив поважних причин для поновлення пропущеного заявником строку, який визначений ч. 6 статті 454 ЦПК України, заява підлягає поверненню заявнику[6].

Висновки. Отже ч.7 ст 454 ЦПК відповідно до якої заява, подана після закінчення строку, встановленого частиною п'ятою або шостою цієї статті, повертається. Суд за клопотанням заявника може поновити пропущений строк на подання заяви про скасування рішення міжнародного комерційного арбітражу, якщо визнає причини його пропуску поважними, слід розглядати в контексті ч. 1 ст.127 ЦПК. Повернення заяви як інститут цивільного процесуального права, пов'язаний з належною реалізацією суб'єктивного процесуального права, який не позбавляє особу права повторної реалізації процесуального права. Таким чином, пропуск процесуальних строків тягне втрату права на вчинення процесуальної дії, а для суду обов'язок застосувати передбачені ЦПК наслідки подання документів після закінчення процесуальних строків. Крім того із закінченням процесуального строку пов'язується право учасника справи на поновлення, крім випадків, коли ЦПК встановлено неможливість такого поновлення.

Таким чином, в правовому регулюванні наслідків пропуску процесуальних строків, слід розрізняти визначення саме процесуальних наслідків пропуску процесуальних строків та процесуального оформлення відповідних дій суду у разі подання документів після закінчення процесуальних

строків. Оскільки в ЦПК відсутні норми, в яких би встановлювалася заборона щодо поновлення строку для подання заяви про скасування рішення міжнародного комерційного арбітражу, подібно до строків на апеляційне та касаційне оскарження, у судів відсутні підстави для того, щоб строк, зазначений в ч. 6 ст. 454 ЦПК, визначати як преклюзивний.

Виходячи з наведеного, вбачається, наявність помилкового тлумачення та неправильного застосування положень ч. 6 ст. 454 ЦПК судами, в тому числі й Верховним Судом.

Література:

1. Європейський суд з прав людини, справа "Мушта проти України", заява № 8863/06, рішення від 18 листопада 2010 року, https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_660#Text.
2. Курс цивільного процесу: підручник / В.В. Комаров, В.А. Бігун, В.В. Баранкова та ін.; за ред. В.В. Комарова. Х.: право, 2011, 1253 с.
3. Юзько Т.М. Поняття цивільного процесуального документа, його значення та функції у цивільному судочинстві. Юридичний науковий електронний журнал. <https://mail.google.com/mail/u/0/?pli=1#inbox?projector=1>.
4. Цірат Г.А. Міжнародний комерційний арбітраж: навч. посібник / Г.А. Цірат. К.: Алерта, 2019. 410 с.
5. Ухвала Київський апеляційний суд у справі №824/75/24 від 4 липня 2024 року <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120241039>.
6. Ухвала Київський апеляційний суд у справі № 824/19/23 від 8 березня 2023 року <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109457007>

References:

1. Rishennia Yevropeiskyi sud z prav liudyny Sprava "Mushta proty Ukrainy", zaiava No. 8863/06, pryiniaty vid 18 lystopada 2010 roku [Judgment European Court of Human Rights. Case of "Mushta v. Ukraine," Application No. 8863/06, of November 18, 2010]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_660#Text [in Ukrainian].
2. Komarov, V. V., Bihun, V. A., Barankova, V. V., et al. (2011). *Kurs tsyvilnoho protsesu [Civil Procedure Course]*. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
3. Yuzko, T. M. (n.d.). Poniattia tsyvilnoho protsesualnoho dokumenta, yoho znachennia ta funktsii u tsyvilnomu sudochynstvi [The concept of a civil procedural document, its significance and functions in civil proceedings]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal - Legal Scientific Electronic Journal*. 243-245 Retrieved from <https://mail.google.com/mail/u/0/?pli=1#inbox?projector=1> 243-245. pdf [in Ukrainian]
4. Tsirat, H. A. (2019). *Mizhnarodnyi komertsiiyni arbitrazh [International Commercial Arbitration]*. Kyiv: Alerta [in Ukrainian].
5. Ukhvala Kyivskiyi apeliatsiyniyi sud sprava No. 824/75/24 vid 4 lypnia 2024 roku [Kyiv Court of Appeal. Ruling in Case No. 824/75/24 of July 4, 2024]. (n.d.). [reyestr.court.gov.ua](https://reyestr.court.gov.ua/Review/120241039). Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120241039> [in Ukrainian].
6. Ukhvala Kyivskiyi apeliatsiyniyi sud sprava No. 824/19/23 vid 8 bereznia 2023 roku [Kyiv Court of Appeal. Ruling in Case No. 824/19/23 of March 8, 2023]. (n.d.). [reyestr.court.gov.ua](https://reyestr.court.gov.ua/Review/109457007). Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109457007> [in Ukrainian].

УДК 342.5

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8\(36\)-147-155](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8(36)-147-155)

Сагайдак Олександр Олександрович аспірант кафедри адміністративного права та адміністративної діяльності, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, вул. Григорія Сковороди, 106, м. Харків, 61144, тел.: (067) 926-14-55, <https://orcid.org/0000-0001-0214-1120>

АДМІНІСТРУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ СФЕРИ ПАЛИВНО-ЕНЕРГЕТИЧНОГО КОМПЛЕКСУ УКРАЇНИ В УМОВАХ ОСОБЛИВОГО ПРАВОВОГО РЕЖИМУ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню адміністрування інформаційно-правового захисту сфери паливно-енергетичного комплексу України в умовах особливого правового режиму. Зазначено, що при здійсненні вибору інструментів інформаційно-правового захисту об'єктів паливно-енергетичного комплексу необхідним є їх вихідне трактування як об'єктів критичної інфраструктури в період дії правового режиму воєнного стану. В разі недоступності або пошкодження об'єктів паливно-енергетичного комплексу можуть виникнути серйозні наслідки для функціонування економіки та соціальної сфери країни.

Зроблено висновок, що здійснення інформаційно-правової безпеки сфери паливно-енергетичного комплексу має базуватись на усталених заходах подолання актуальних інформаційних загроз та забезпечення інформаційної безпеки, серед яких виокремлено: створення сприятливих умов для розвитку кадрового потенціалу та формування резерву фахівців в галузі інформаційних технологій та безпеки; розробку вітчизняного програмного забезпечення для захисту інформації та виявлення загроз в інформаційних системах; підвищення цифрової та інформаційно-правової культури серед громадян для зміцнення стійкості до інформаційно-психологічного впливу іноземних спецслужб та деструктивної ідеології; вдосконалення нормативно-правової бази, зокрема щодо захисту об'єктів інтелектуальної власності та інформаційної інфраструктури тощо.

Акцентовано увагу на тому, що поступовість втілення заходів забезпечення кіберзахисту паливно-енергетичного комплексу, яких передбачено для його об'єктів як об'єктів критичної інфраструктури не вказує на хронології застосування окремих заходів, а є алгоритмом дій, що мають застосовуватись в кожному конкретному випадку залежно від трансформації інформаційних загроз.

Визначено, що адміністрування інформаційно-правового захисту сфери паливно-енергетичного комплексу в умовах дії правового режиму воєнного

стану зазнало якісних та кількісних змін, опосередкованих важливістю нормального функціонування об'єктів паливно-енергетичного комплексу. Вибір конкретних заходів інформаційно-правового захисту паливно-енергетичного комплексу залежить як від загальної концепції кіберзахисту, так і від можливостей залучення юридичних осіб публічного права до адміністрування об'єктів критичної інфраструктури.

Ключові слова: паливно-енергетичний комплекс, захист, інформаційно-правовий захист, цифрові технології, електронні комунікації.

Sahaidak Oleksandr Oleksandrovych Graduate student of the Department of Administrative Law and Administrative Activities, Yaroslav Mudryi National Law University, St. Hryhorii Skovoroda, 106, Kharkiv, 61024, tel.: (067) 926-14-55, <https://orcid.org/0000-0001-0214-1120>

ADMINISTRATION OF INFORMATION AND LEGAL PROTECTION OF THE FUEL AND ENERGY COMPLEX OF UKRAINE IN THE CONDITIONS OF A SPECIAL LEGAL REGIME

Abstract. The article is devoted to the study of the administration of information and legal protection of the facilities of the fuel and energy complex sphere of Ukraine under the conditions of a special legal regime. It is noted that when choosing tools for information and legal protection of objects of the fuel and energy complex, it is necessary to interpret them as objects of critical infrastructure during the period of the legal regime of martial law. In case of inaccessibility or damage to the facilities of the fuel and energy complex, there may be serious consequences for the functioning of the economy and the social sphere of the country.

It was concluded that the implementation of information and legal security in the field of the fuel and energy complex should be based on established measures to overcome current information threats and ensure information security, among which the following are highlighted: creation of favorable conditions for the development of personnel potential and formation of a reserve of specialists in the field of information technology and security; development of domestic software for information protection and detection of threats in information systems; increasing digital and informational and legal culture among citizens to strengthen resistance to the informational and psychological influence of foreign special services and destructive ideology; improvement of the legal framework, in particular regarding the protection of intellectual property objects and information infrastructure, etc.

Attention is focused on the fact that the gradual implementation of measures to ensure cyber protection of the fuel and energy complex, which are provided for its objects as critical infrastructure objects, does not indicate the chronology of the

application of individual measures, but is an algorithm of actions that should be applied in each specific case depending from the transformation of information threats.

It was determined that the administration of information and legal protection in the field of the fuel and energy complex under the conditions of the legal regime of martial law underwent qualitative and quantitative changes, mediated by the importance of the normal functioning of the objects of the fuel and energy complex. The choice of specific measures of informational and legal protection of the fuel and energy complex depends both on the general concept of cyber protection and on the possibilities of involving legal entities under public law in the administration of critical infrastructure objects.

Keywords: fuel and energy complex, protection, information and legal protection, digital technologies, electronic communications.

Постановка проблеми. Одним із питань національної безпеки в Україні є забезпечення енергетичної безпеки держави. У контексті введення воєнного стану на території України підтримання енергетичної безпеки стало першочерговим завданням, з підвищеним рівнем уваги до безпеки об'єктів паливно-енергетичного комплексу. Враховуючи стратегічне значення паливно-енергетичного комплексу для країни в умовах ескалації збройного конфлікту національне регулювання та адміністрування в сфері безпеки об'єктів паливно-енергетичного комплексу стає надзвичайно важливим завданням. Воно потребує не лише реактивних заходів, але й системного підходу до планування та впровадження заходів з підвищення безпеки, зокрема за допомогою розробки стратегічних планів захисту, реалізації інноваційних технологій, забезпечення ефективного контролю та моніторингу, в тому числі із застосуванням механізму державно-приватного партнерства в цій сфері [1]. З урахуванням стратегічної важливості даної галузі, дослідження особливостей адміністрування інформаційно-правового захисту об'єктів паливно-енергетичного комплексу набуває особливого значення. Тобто, з одного боку, актуальним є впровадження нових підходів до функціонування об'єктів паливно-енергетичного комплексу, а з іншого здійснення цього завдання має супроводжуватись належним інформаційно-правовим захистом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сфера використання інформаційно-телекомунікаційних суб'єктами публічного адміністрування досліджувалась широким колом науковців, наприклад: В.М. Бевзенко, Ю.П. Битяком, Л.Р. Білою-Тіуною, Т.І. Білоус-Осінь, В.В. Галуцьком, В.М. Гаращук, І.С. Гриценком, В.К. Колпаковим, Ю.В. Мех, О.Б.Червяковою, Р.В. Шаповалом, А.М. Школиком та іншими. Проблематика адміністрування паливно-енергетичного комплексу не настільки розроблена, хоча є ряд доктринально вагомих висновків, яких зроблено такими вченими, як: Бусарев Д.В., Єсімов С.С.,

Гулак Г.М., Данилейчук Р.Б., Жуйкова К.В., Тресков А.В., Пушкар Т.А., Сіренко Н.М. При цьому, доктринальні напрацювання, що стосуються адміністрування інформаційно-правового захисту сфери паливно-енергетичного комплексу є відсутніми.

Мета статті – дослідження адміністрування інформаційно-правового захисту сфери паливно-енергетичного комплексу в умовах дії правового режиму воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Розглядаючи об'єкти паливно-енергетичного комплексу в контексті забезпечення їх інформаційно-правової безпеки, їх слід визначати в період дії правового режиму воєнного стану об'єктами критичної інфраструктури. Це обґрунтовується положеннями Закону України «Про критичну інфраструктуру», а саме: «... об'єктами критичної інфраструктури є інфраструктурні об'єкти, системи, їх компоненти та загальна їх мережа, які є важливими для економіки, національної безпеки, порушення функціонування яких може завдати шкоди життєво важливим національним інтересам» [2]. Аналогічний підхід використано в Кодексі цивільного захисту України, де визначено засади захисту критичної інфраструктури, включаючи об'єкти паливно-енергетичного комплексу [3]. Пріоритетні напрями формування державної політики щодо безпеки паливно-енергетичного комплексу має бути зосереджено й в положеннях Енергетичної стратегії України на період до 2050 року [4], що базується на таких положеннях: 1) досягнення максимального рівня кліматичної нейтральності; 2) максимальне зменшення використання вугілля в енергетичному секторі; 3) оновлення та модернізація енергетичної інфраструктури; 4) підвищення ефективності використання ресурсів у енергетичному секторі; 5) широка інтеграція з ринками Європейського Союзу та ефективне функціонування внутрішніх ринків; 6) забезпечення енергетичного сектору власними ресурсами з урахуванням економічної доцільності; 7) розвиток альтернативних джерел енергії, нових продуктів та інноваційних рішень в енергетичному секторі тощо. Тобто, загальна місія Енергетичної стратегії України до 2050 року полягає у створенні умов для сталого розвитку національної економіки шляхом забезпечення доступу до надійних, стійких та сучасних джерел енергії (альтернативних джерел енергії), що матиме наслідком забезпечення безпеки паливно-енергетичного комплексу.

Отже, при здійсненні вибору інструментів інформаційно правового захисту об'єктів паливно-енергетичного комплексу, необхідним є їх вихідне трактування як об'єктів критичної інфраструктури в період дії правового режиму воєнного стану. В разі недоступності або пошкодження об'єктів паливно-енергетичного комплексу, можуть виникнути серйозні наслідки для функціонування економіки та соціальної сфери країни.

Щодо здійснення інформаційно-правової безпеки сфери паливно-енергетичного комплексу, воно має базуватись на усталених заходах подолання актуальних інформаційних загроз та забезпечення інформаційної безпеки, наприклад:

- 1) створення сприятливих умов для розвитку кадрового потенціалу та формування резерву фахівців в галузі інформаційних технологій та безпеки;
- 2) розробка вітчизняного програмного забезпечення для захисту інформації та виявлення загроз в інформаційних системах;
- 3) підвищення цифрової та інформаційно-правової культури серед громадян для зміцнення стійкості до інформаційно-психологічного впливу іноземних спецслужб та деструктивної ідеології;
- 4) вдосконалення нормативно-правової бази, зокрема щодо захисту об'єктів інтелектуальної власності та інформаційної інфраструктури;
- 5) розробка ефективних заходів щодо захисту інформації шляхом розвитку технічного регулювання та вирішення питань ліцензування, стандартизації та сертифікації в цій сфері;
- 6) підтримка міждержавного співробітництва з партнерськими країнами в галузі забезпечення інформаційної безпеки через інтеграційну взаємодію та створення загальних міжнародних норм щодо правового забезпечення інформаційної безпеки [5].

Окремі аспекти кіберзахисту (інформаційного захисту) об'єктів критичної інфраструктури було втілено в Загальних вимогах до кіберзахисту об'єктів критичної інфраструктури 2019 року. Відповідно до вказаного документа, кіберзахист об'єкта критичної інфраструктури є необхідною частиною процесів створення (або модернізації) та експлуатації такого об'єкта. Заходи з кіберзахисту передбачаються та реалізуються на всіх етапах життєвого циклу об'єкта критичної інфраструктури та покладаються на органи, які здійснюють керівництво даними об'єктними паливно-енергетичного комплексу.

Організаційні та технічні заходи з кіберзахисту, що застосовуються на об'єкті критичної інформаційної інфраструктури об'єкта критичної інфраструктури, повинні забезпечувати:

- 1) встановлення загальної політики інформаційної безпеки на об'єкті критичної інфраструктури;
- 2) керування доступом користувачів та адміністраторів до об'єктів захисту;
- 3) ідентифікацію та автентифікацію користувачів та адміністраторів;
- 4) реєстрацію подій компонентами об'єкта та їх періодичний аудит;
- 5) захист мережевих компонентів та інформаційних ресурсів;
- 6) забезпечення доступності та відмовостійкості компонентів та інформаційних ресурсів;
- 7) визначення умов використання змінних (зовнішніх) пристроїв та носіїв інформації;

8) визначення умов використання програмного та апаратного забезпечення;

9) визначення умов розміщення компонентів [6].

Стратегічні заходи з розробки та впровадження галузевої системи кіберзахисту для підприємств паливно-енергетичного комплексу наразі впроваджуються Міністерством енергетики України. Відповідно до Положення про Міністерство енергетики України, саме на Міністерство покладено обов'язок здійснення захисту інформації з обмеженим доступом, а також технічного захисту інформації, контролю за її збереженням [7], у тому числі що стосується об'єктів паливно-енергетичного комплексу.

Введення на території України воєнного стану особливо актуалізувало питання інформаційно-правового захисту об'єктів паливно-енергетичного комплексу, тим самим обумовило потребу у перегляді заходів для безпеки даної сфери. Так, 15 грудня 2022 року Міністерство енергетики України затвердило Вимоги з кібербезпеки паливно-енергетичного сектору критичної інфраструктури. Згідно вказаного документа, виокремлюють декілька етапів розробки та впровадження кіберзахисту:

1) Визначення пріоритетів та області застосування вимог (ставлення цілей та пріоритетів організації; вибір заходів кіберзахисту та обсягу інформаційних систем та активів);

2) Аналіз оточення для надання життєво важливих послуг та функцій (виявлення систем та активів, які забезпечують послуги та функції; оцінка нормативних вимог та управління ризиками; проведення консультацій з фахівцями з кібербезпеки);

3) Створення поточного профілю кіберзахисту (розробка опису поточних заходів кіберзахисту);

4) Оцінка ризику (аналіз ймовірності кіберінцидентів та їх наслідків; урахування нових загроз та вразливостей);

5) Створення цільового профілю кіберзахисту (розробка опису бажаних результатів забезпечення кібербезпеки);

6) Визначення, аналіз та пріоритизація недоліків (порівняння поточного та цільового профілю для виявлення недоліків; розробка плану виправлення недоліків);

7) Впровадження плану удосконалення заходів кіберзахисту (виконання заходів для усунення недоліків; стеження за відповідністю практики кіберзахисту цільовому профілю; впровадження стандартів та нормативів для забезпечення кібербезпеки) [8].

Можна стверджувати, що поступовість втілення заходів забезпечення кіберзахисту паливно-енергетичного комплексу, яких передбачено для його об'єктів як об'єктів критичної інфраструктури не вказує на хронології застосування окремих заходів, а є алгоритмом дій, що мають застосовуватись

в кожному конкретному випадку залежно від трансформації інформаційних загроз.

Наразі здійснюється побудова системи кіберзахисту паливно-енергетичного комплексу на узгоджені зусилля двох ключових галузевих кіберцентрів під керівництвом Національної енергетичної компанії «Укренерго» та Національної акціонерної компанії «Нафтогаз України». Планується, що ці кіберцентри перетворяться на головні центри кібербезпеки для електроенергетичного та газового секторів відповідно. Більш того, на базі цих центрів передбачається розвиток додаткових напрямків, щоб охопити й інші важливі галузі, такі як ядерна енергетика, вугільна та торфодобувна промисловість [9].

Окремо зазначимо, що будь-які заходи інформаційно-правової безпеки паливно-енергетичного комплексу мають враховувати положення Закону України «Про захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах», серед яких: встановлення норм і правил безпеки інформації, включаючи вимоги до зберігання, обробки та передачі інформації; проведення оцінки комплексних систем захисту інформації з державним експертним оглядом, експертизою та підтвердженням відповідності технічних та криптографічних засобів захисту інформації; здійснення контролю за забезпеченням безпеки державних інформаційних ресурсів або інформації з обмеженим доступом, відповідно до вимог законодавства; виявлення загроз державним інформаційним ресурсам внаслідок несанкціонованих дій у сферах інформаційних, електронних комунікаційних та інформаційно-комунікаційних систем, та надання рекомендацій щодо їх запобігання [10].

Висновки. Підсумовуючи приходимо до висновку, що адміністрування інформаційно-правового захисту сфери паливно-енергетичного комплексу в умовах дії правового режиму воєнного стану зазнало якісних та кількісних змін, опосередкованих важливістю нормального функціонування об'єктів паливно-енергетичного комплексу. Вибір конкретних заходів інформаційно-правового захисту паливно-енергетичного комплексу залежить як від загальної концепції кіберзахисту, так і від можливостей залучення юридичних осіб публічного права до адміністрування об'єктів критичної інфраструктури. Доцільним є подальше дослідження інструментів, яких може бути застосовано суб'єктами приватно-публічного сектору при адмініструванні паливно-енергетичного комплексу.

Література:

1. Мех Ю.В. Юридичний погляд на концепції оптимальних моделей державно-приватного партнерства в секторі безпеки України. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія «Право»*. 2023. № 80. Частина 1. С.500-505.
2. Про критичну інфраструктуру: Закон України від 16.11.2021 року № 1882-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1882-20#top>

3. Кодекс цивільного захисту України: Закон України від 02.10.2012 року № 5403-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17#top>

4. Енергетична стратегія України на період до 2050 року. URL: <https://www.mev.gov.ua/reforma/enerhetychna-stratehiya>

5. Подорожна Т.С. Забезпечення інформаційної безпеки України в умовах сучасних викликів та загроз з боку РФ. Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство». URL: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/188188>

6. Про затвердження Загальних вимог до кіберзахисту об'єктів критичної інфраструктури: Постанова Кабінету Міністрів України від 19.06.2019 року № 518. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/518-2019-%D0%BF#Text>

7. Про затвердження Положення про Міністерство енергетики України: Постанова Кабінету Міністрів України від 17.06.2020 року № 507. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/507-2020-%D0%BF#top>

8. Про Вимоги з кібербезпеки паливно-енергетичного сектору критичної інфраструктури: Наказ Міненерго від 15.12.2022 року № 417. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0249-23#Text>

9. Кібербезпека енергетичної галузі. Офіційний веб-сайт Міністерства енергетики України. URL: <https://mev.gov.ua/storinka/kiberbezpeka-enerhetychnoyi-haluzi>

10. Про захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах: Закон України від 05.07.1994 року № 80/94-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80/94-%D0%B2%D1%80#Text>

References:

1. Mekh Yu.V. Yurydychnyi pohliad na kontseptsii optymalnykh modelei derzhavno-pryvatnoho partnerstva v sektori bezpeky Ukrainy (A legal view of the concept of optimal models of public-private partnership in the security sector of Ukraine. Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series «Law». 2023. № 80. Part 1. pp. 500-505). Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu. Seriya «Pravo». 2023. № 80. Chastyna 1. S.500-505 (A legal view of the concept of optimal models of public-private partnership in the security sector of Ukraine. Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series «Law». 2023. № 80. Part 1. pp. 500-505).

2. Pro krytychnu infrastrukturu: Law of Ukraine dated November 16, 2021 No. 1882-IX (On critical infrastructure: Law of Ukraine dated November 16, 2021 No. 1882-IX). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1882-20#top>

3. Kodeks tsyvilnoho zakhystu Ukrainy: Law of Ukraine dated October 2, 2012 No. 5403-VI (Civil Protection Code of Ukraine: Law of Ukraine dated October 2, 2012 No. 5403-VI). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17#top>

4. Enerhetychna stratehiia Ukrainy na period do 2050 roku (Energy strategy of Ukraine for the period until 2050). URL: <https://www.mev.gov.ua/reforma/enerhetychna-stratehiya>

5. Podorozhna T.S. Zabezpechennya informatsiynoyi bezpeky ukrayiny v umovakh suchasnykh vyklykiv ta zahroz z boku RF (Ensuring Ukraine's information security in the face of modern challenges and threats from the Russian Federation). «Analychno-porivnyal'ne pravoznavstvo» (Analytical and comparative jurisprudence). URL: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/188188>

6. Pro zatverdzhennya Zahal'nykh vymoh do kiberzakhystu ob'yektiv krytychnoyi infrastruktury: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny vid 19.06.2019 roku № 518 (On the approval of the General requirements for cyber protection of critical infrastructure objects: Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated June 19, 2019 No. 518). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/518-2019-%D0%BF#Text>

7. Pro zatverdzhennya Polozhennya pro Ministerstvo enerhetyky Ukrainy: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 17.06.2020 roku № 507 (On the approval of the Regulation on the Ministry of Energy of Ukraine: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated June 17, 2020 No. 507). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/507-2020-%D0%BF#top>

8. Pro Vymohy z kiberbezpeky palyvno-enerhetychnoho sektoru krytychnoyi infrastruktury: Nakaz Minenerho vid 15.12.2022 roku № 417 (About Cybersecurity Requirements of the fuel and energy sector of critical infrastructure: Order of the Ministry of Energy dated 15.12.2022 No. 417). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0249-23#Text>

9. Kiberbezpeka enerhetychnoyi haluzi. Ofitsiyyny veb-sayt Ministerstva enerhetyky Ukrainy (Cyber security of the energy industry. Official website of the Ministry of Energy of Ukraine). URL: <https://mev.gov.ua/storinka/kiberbezpeka-enerhetychnoyi-haluzi>

10. Pro zakhyst informatsii v informatsiino-komunikatsiinykh systemakh: Law of Ukraine dated July 5, 1994, No. 80/94-VR (On the protection of information in information and communication systems: Law of Ukraine dated July 5, 1994 No. 80/94-VR). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80/94-%D0%B2%D1%80#Text>

УДК: 347.9:34(477)

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8\(36\)-156-168](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8(36)-156-168)

Селіванов Олег Анатолійович кандидат юридичних наук, викладач кафедри юстиції Київського національного університету ім. Тараса Шевченка, директор юридичної компанії ТОВ «SLC», тел.: (063) 03-33-003, <https://orcid.org/0009-0008-6948-3211>

СИСТЕМА САМОВРЯДУВАННЯ ПРИВАТНИХ ВИКОНАВЦІВ

Анотація. Ця стаття присвячена аналізу та вдосконаленню системи самоврядування приватних виконавців в Україні, що набуває особливої актуальності в контексті розвитку національної правової системи. У статті розглядається значення ефективного саморегулювання цієї професійної спільноти для забезпечення якісного виконання судових рішень та дотримання прав учасників виконавчого провадження. Висвітлюються проблеми та виклики, пов'язані з недостатнім розвитком механізмів контролю та координації діяльності приватних виконавців, що можуть призводити до непослідовності в застосуванні законодавства і виникнення конфліктів інтересів. Основною метою дослідження є аналіз сучасного стану самоврядування приватних виконавців, виявлення недоліків у їх діяльності та розробка рекомендацій щодо вдосконалення механізмів самоврядування. У статті використано методи аналізу нормативних документів, порівняльний аналіз міжнародних практик та аналіз наукових публікацій. Особливу увагу приділено процедурі добору членів Асоціації приватних виконавців України (АПВ) та їх взаємодії з Міністерством юстиції. Розглянуто діяльність АПВ в умовах воєнного стану та ухвалені нею рішення, спрямовані на адаптацію виконавчого процесу до кризових умов. Запропоновано низку заходів щодо удосконалення законодавства, підвищення кваліфікації виконавців та розширення їх повноважень, що сприятиме підвищенню ефективності та прозорості виконавчого провадження в Україні. Висновки підкреслюють необхідність подальшого розвитку інституту приватних виконавців як важливого елементу забезпечення правової стабільності та ефективного правосуддя в Україні.

Ключові слова: виконавчий процес, виконавче провадження, приватний виконавець, самоврядування виконавців, асоціація приватних виконавців, дисциплінарні провадження приватних виконавців, розгляд скарг на дії приватного виконавця

Selivanov Oleg Anatoliyovych PhD, Lecturer at the Department of Justice, Taras Shevchenko National University of Kyiv Director of the Law Firm LLC "SLC", tel.:(063) 03-33-003, <https://orcid.org/0009-0008-6948-3211>

SYSTEM OF SELF-GOVERNMENT OF PRIVATE CONTRACTORS

Abstract. This article is dedicated to the analysis and improvement of the self-governance system of private enforcement officers in Ukraine, which is particularly relevant in the context of the development of the national legal system. The article examines the significance of effective self-regulation of this professional community for ensuring the quality execution of court decisions and the protection of the rights of participants in enforcement proceedings. The challenges related to the underdevelopment of control and coordination mechanisms in the activities of private enforcement officers are highlighted, which may lead to inconsistencies in the application of legislation and conflicts of interest. The main goal of the research is to analyze the current state of self-governance among private enforcement officers, identify shortcomings in their activities, and develop recommendations for improving self-governance mechanisms. The article employs methods of analysis of normative documents, comparative analysis of international practices, and review of scientific publications. Special attention is paid to the selection procedure for members of the Association of Private Enforcement Officers of Ukraine (APEO) and their interaction with the Ministry of Justice. The activities of the APEO during martial law and the decisions it has made to adapt the enforcement process to crisis conditions are also discussed. Several measures are proposed for improving legislation, enhancing the qualifications of enforcement officers, and expanding their powers, which will contribute to increasing the effectiveness and transparency of enforcement proceedings in Ukraine. The conclusions emphasize the necessity for the further development of the institution of private enforcement officers as a key element in ensuring legal stability and effective justice in Ukraine.

Keywords: enforcement process, enforcement proceedings, private executor, executor self-governance, association of private executors, disciplinary proceedings of private executors, review of complaints against the actions of a private executor

Актуальність. Самоврядування приватних виконавців набуває особливої значущості в контексті розвитку правової системи України, оскільки від ефективності цього інституту залежить не лише якість виконання судових рішень, але й дотримання прав і свобод усіх учасників виконавчого провадження. У зв'язку з цим виникає необхідність всебічного аналізу та вдосконалення механізмів саморегулювання цієї професійної спільноти, що сприятиме зміцненню інституційної спроможності та підвищенню професійних стандартів діяльності приватних виконавців. З огляду на виклики, пов'язані з інтеграцією інституту приватних виконавців у національну правову систему, постає питання про розробку нових та вдосконалення існуючих правових і організаційних механізмів самоврядування. Це має на меті не лише оптимізацію процедур виконання судових рішень, але й забезпечення ефективного

контролю за діяльністю виконавців з боку професійних асоціацій та держави. Таким чином, вдосконалення самоврядування приватних виконавців стає необхідною передумовою для забезпечення справедливого, ефективного та своєчасного виконання рішень судів. Актуальність цього питання також підсилюється необхідністю забезпечення незалежності діяльності приватних виконавців, що є важливим аспектом для збереження і підвищення довіри до судової системи загалом. Зокрема, створення умов для прозорості та підзвітної діяльності виконавців, у поєднанні з належним контролем і підтримкою з боку самоврядних органів, сприятиме посиленню відповідальності та підвищенню рівня професіоналізму серед учасників цього процесу.

Постановка проблеми. Проблема самоврядування приватних виконавців полягає в недостатньому розвитку механізмів контролю та координації їх діяльності, що може призводити до непослідовності в застосуванні норм законодавства, а також до виникнення конфліктів інтересів. Необхідно вирішити питання ефективного добору членів АПВ, удосконалення процедур взаємодії з Міністерством юстиції, а також покращення дисциплінарного нагляду. Під час військового стану постає нова проблема – забезпечення безперервності роботи приватних виконавців в умовах кризових ситуацій.

Основною **метою** цього дослідження є аналіз сучасного стану самоврядування приватних виконавців в Україні, виявлення проблем та недоліків у їх діяльності, а також розробка рекомендацій щодо вдосконалення механізмів самоврядування та розширення повноважень АПВ.

Для досягнення мети дослідження використано ряд **методів**:

- Аналіз нормативних документів та законодавства – для визначення основних положень, що регулюють діяльність приватних виконавців та їх асоціації.
- Порівняльний аналіз – для виявлення найкращих практик самоврядування приватних виконавців в інших країнах.
- Аналіз останніх публікацій і наукових досліджень – для врахування сучасних тенденцій та рекомендацій у сфері самоврядування приватних виконавців.

Аналіз останніх джерел та публікацій. Приватні виконавці грають важливу роль у підвищенні ефективності виконання судових рішень, зменшуючи навантаження на державних виконавців та забезпечуючи більш оперативне виконання рішень. Варто зосередити увагу на тому, що існують суттєві проблеми та виклики, зокрема недостатня мотивація виконавців, обмеження в виді виконавчих документів, які можуть виконувати приватні виконавці, а також системні недоліки у взаємодії з державними та недержавними установами. Варто зосередити увагу на тому, що для покращення роботи приватних виконавців пропонуються реформи, спрямовані на підвищення їхньої мотивації, розширення повноважень та удосконалення взаємодії з

іншими органами. Також дослідження розглядають юридичні аспекти правового регулювання діяльності приватних виконавців, зокрема їхні повноваження, обов'язки та відповідальність.

Зміст дослідження охоплює кілька основних аспектів, що стосуються самоврядування приватних виконавців в Україні. По-перше, аналізуються загальні аспекти та функції приватних виконавців в Україні, а також проводиться порівняння з практиками самоврядування приватних виконавців у інших країнах. По-друге, детально розглядається процедура відбору членів Асоціації приватних виконавців (АПВ) та їх взаємодія з Міністерством юстиції. По-третє, здійснюється порівняння механізмів самоврядування приватних виконавців з системою самоврядування адвокатури. Окрім того, аналізується діяльність АПВ у період військового стану, а також останні рішення, ухвалені асоціацією. Нарешті, в дослідженні пропонуються рекомендації щодо вдосконалення механізмів самоврядування та розширення повноважень АПВ, що має на меті підвищення ефективності та прозорості в їхній діяльності.

Результати дослідження показують, що основні проблеми самоврядування приватних виконавців пов'язані з недосконалими процедурами контролю та координації, а також з недостатнім рівнем кваліфікації деяких виконавців. Пропоновані рекомендації включають удосконалення законодавства, запровадження нових стандартів навчання та сертифікації, а також створення чіткіших процедур взаємодії між АПВ та Міністерством юстиції. Важливими є також пропозиції щодо розширення повноважень АПВ для підвищення ефективності її діяльності в умовах кризових ситуацій.

Виклад основного матеріалу. Самоврядування приватних виконавців є фундаментальною складовою сучасної системи виконавчого провадження в Україні, яка спрямована на забезпечення ефективного виконання судових рішень та інших виконавчих документів. Даний інститут самоврядування відіграє ключову роль у формуванні незалежності та автономності приватних виконавців, що є необхідною умовою для реалізації принципу верховенства права та забезпечення належного рівня захисту прав і законних інтересів сторін виконавчого провадження. Приватні виконавці, виконуючи свої професійні обов'язки, зобов'язані дотримуватися суворих вимог закону, які передбачають об'єктивність, неупередженість та відповідність законності у всіх аспектах їхньої діяльності. Водночас, принцип незалежності приватного виконавця гарантує, що він не підпорядкований будь-якому зовнішньому впливу, зокрема з боку державних органів чи інших осіб, що забезпечує неупередженість і справедливість у процесі виконання судових рішень.

Самоврядування приватних виконавців також слугує важливим механізмом для регулювання діяльності приватних виконавців та забезпечення контролю за дотриманням ними професійних стандартів і етичних норм. Цей

механізм сприяє підвищенню якості виконання виконавчих документів, забезпечуючи таким чином більш ефективно і оперативне виконання судових рішень, що, у свою чергу, позитивно впливає на загальний рівень правопорядку та довіри до судової системи.

Розглянемо детальніше функції та завдання приватних виконавців є комплексними і різнобічними, вони спрямовані на забезпечення ефективного виконання судових рішень, що є важливою складовою правосуддя. Першочерговим завданням приватних виконавців є забезпечення належного виконання судових рішень, що включає в себе як примусове стягнення заборгованостей, так і виконання інших виконавчих документів. Це завдання реалізується шляхом застосування приватними виконавцями широкого спектру правових механізмів, передбачених законодавством України, що сприяє дотриманню прав та інтересів як стягувачів, так і боржників. Однією з важливих функцій приватних виконавців є взаємодія з органами державної влади та іншими суб'єктами виконавчого провадження, що дозволяє забезпечити координацію дій і підвищити ефективність виконавчих заходів. Взаємодія з державними органами, зокрема з Міністерством юстиції, спрямована на узгодження діяльності приватних виконавців з державною політикою у сфері виконання судових рішень, а також на дотримання законодавства та етичних норм, встановлених для цієї професії [2].

Захист інтересів стягувачів та боржників є однією з ключових функцій, яка реалізується через збалансований підхід до виконання своїх обов'язків. Приватний виконавець зобов'язаний забезпечити, щоб права і законні інтереси обох сторін виконавчого провадження були дотримані, що включає в себе не лише виконання рішень, але й надання консультаційних послуг, роз'яснення прав і обов'язків учасників процесу, а також забезпечення прозорості і об'єктивності в ухваленні рішень. Для створення Асоціації приватних виконавців (АПВ) в Україні було враховано досвід країн з давніми традиціями та розвиненими системами самоврядування приватних виконавців, зокрема Франції та Польщі. У цих країнах інститут приватних виконавців є важливим елементом правової системи, що забезпечує ефективне виконання судових рішень та дотримання прав громадян. Українська модель самоврядування приватних виконавців, запозичивши найкращі практики, спрямована на створення стабільної і ефективної системи, що відповідає сучасним вимогам правової держави. Вона передбачає не лише забезпечення незалежності та професіоналізму приватних виконавців, але й встановлення чітких механізмів контролю за їх діяльністю, що сприяє підвищенню довіри громадян до виконавчого провадження та правосуддя в цілому [6].

Законодавче регулювання діяльності приватних виконавців в Україні базується на комплексній правовій основі, що забезпечує ефективне функціонування цього інституту та визначає правовий статус, повноваження,

обов'язки, а також механізми контролю за діяльністю приватних виконавців. Основні положення, що регулюють діяльність ПВ, закріплені в Законі України «Про виконавче провадження» та Законі України «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень та рішень інших органів». Ці нормативно-правові акти визначають загальні принципи виконавчого провадження, встановлюють процедури здійснення примусового виконання судових рішень, а також окреслюють правовий статус і функції приватних виконавців у цій сфері. Закон України «Про виконавче провадження» закріплює основні процесуальні засади, якими керуються приватні виконавці у своїй діяльності, включаючи права та обов'язки учасників виконавчого провадження, порядок звернення стягнення на майно боржника, процедуру реалізації майна, а також особливості виконання окремих категорій рішень. Цей закон є фундаментом, що забезпечує реалізацію виконавчої влади в Україні та встановлює основні механізми для ефективного і справедливого виконання судових рішень [7].

Варто відзначити, що діяльність приватних виконавців та їх професійного об'єднання, Асоціації приватних виконавців України (АПВ), регулюється статутними документами Асоціації, що визначають внутрішню організацію, структуру, порядок прийняття рішень і механізми контролю за діяльністю її членів. Статут АПВ, у поєднанні з іншими нормативними актами, розробленими Асоціацією, регулює етичні стандарти, порядок розгляду скарг на дії приватних виконавців, умови професійної атестації та навчання, а також процедуру взаємодії з органами державної влади.

Важливим елементом правового регулювання є також підзаконні нормативні акти, розроблені Міністерством юстиції України, які встановлюють додаткові вимоги до діяльності приватних виконавців, процедури ліцензування, кваліфікаційні вимоги та інші аспекти, що забезпечують дотримання законності та високих стандартів професійної діяльності. Ці акти сприяють формуванню цілісної і послідовної системи правового регулювання, яка забезпечує належний рівень контролю за діяльністю приватних виконавців та підтримує їх професійний рівень, що є ключовим для забезпечення верховенства права та захисту прав громадян в Україні [5].

Процедура добору членів Асоціації приватних виконавців України (АПВ) є ключовим етапом формування цього професійного об'єднання, що гарантує високий рівень компетенції та етичності його членів. Відповідно до чинного законодавства, процес добору включає складання кваліфікаційних іспитів, які організовуються Міністерством юстиції України. Ця процедура спрямована на забезпечення відповідності кандидатів високим професійним стандартам, що є необхідною умовою для здійснення ефективної виконавчої діяльності. Кваліфікаційні іспити для кандидатів у члени АПВ охоплюють широкий спектр правових знань, включаючи глибоке розуміння цивільного,

адміністративного, господарського права, а також спеціалізованих аспектів виконавчого провадження. Іспити проводяться у суворій відповідності до встановлених правил, що передбачають об'єктивність, неупередженість та прозорість процесу. Кандидати, які успішно складають кваліфікаційні іспити, отримують право на подальшу атестацію, що включає перевірку їхнього практичного досвіду та дотримання етичних норм [3].

До членів АПВ висуваються високі професійні та етичні вимоги, що є гарантією якості їхньої роботи. Професійні вимоги включають наявність відповідної юридичної освіти, значного практичного досвіду у сфері права, а також здатність до ефективного застосування законодавства в умовах виконавчого провадження. Етичні вимоги охоплюють дотримання принципів законності, неупередженості, конфіденційності та професійної відповідальності, що є основою для забезпечення довіри громадськості до діяльності приватних виконавців. Процедура добору членів АПВ також включає перевірку на відповідність кандидатів високим стандартам моральної репутації, що є важливою складовою професійної етики приватного виконавця. Високий рівень вимог до кандидатів гарантує, що лише найбільш підготовлені та етично відповідальні юристи отримують право стати членами АПВ, що, у свою чергу, сприяє підвищенню загального рівня правосуддя та ефективності виконавчого провадження в Україні.

Варто відзначити, що механізми впливу Асоціації приватних виконавців України (АПВ) є ключовими інструментами для забезпечення ефективного функціонування інституту приватного виконавця, а також для підтримання високих стандартів професійної діяльності її членів. АПВ виконує важливу координаційну роль, сприяючи гармонізації діяльності приватних виконавців та забезпечуючи дотримання ними законодавчих вимог і етичних норм. Зокрема, АПВ здійснює нагляд за діяльністю своїх членів, контролюючи відповідність їхніх дій законодавству та внутрішнім стандартам, встановленим Асоціацією. АПВ також активно працює над підвищенням кваліфікації приватних виконавців, що є важливим елементом у підтриманні їхнього професійного рівня. Асоціація організовує навчальні програми, семінари та курси підвищення кваліфікації, які сприяють постійному оновленню та поглибленню знань приватних виконавців у сфері виконавчого провадження, змін законодавства та новітніх практик [5].

Представницька функція вищезазначеної організації є ще одним важливим механізмом впливу, що реалізується через постійне співробітництво з державними органами, зокрема з Міністерством юстиції України. Асоціація виступає як посередник між своїми членами та державними структурами, представляючи їхні інтереси, беручи участь у розробці та обговоренні законодавчих ініціатив, що стосуються виконавчого провадження. Взаємодія з Міністерством юстиції та іншими державними органами сприяє формуванню

ефективної політики у сфері виконавчого провадження, що враховує як інтереси приватних виконавців, так і потреби суспільства в забезпеченні справедливого та своєчасного виконання судових рішень. Завдяки цим механізмам впливу АПВ забезпечує не лише координацію та підтримку своїх членів, але й активну участь у розвитку та вдосконаленні правової системи України, що є важливим чинником для підвищення ефективності виконавчого провадження та зміцнення верховенства права в державі [1].

Самоврядування Асоціації приватних виконавців України (АПВ) має певні паралелі з системою самоврядування адвокатури, особливо в аспекті автономії професійного об'єднання. Обидві організації наділені значною автономією, що дозволяє їм самостійно визначати внутрішню політику, регулювати професійну діяльність своїх членів та захищати їхні інтереси. Проте, незважаючи на ці подібності, існують суттєві відмінності в процедурах дисциплінарного нагляду та регулюванні професійної діяльності, які відображають специфіку кожної з професій. У системі самоврядування адвокатури дисциплінарний нагляд здійснюється через спеціальні органи, що діють в межах адвокатських палат та рад, які відповідають за дотримання етичних норм і професійних стандартів адвокатами. Ці органи мають чітко регламентовані повноваження щодо розгляду скарг, проведення розслідувань та застосування дисциплінарних санкцій, що забезпечує високий рівень контролю за діяльністю адвокатів [4].

На відміну від адвокатури, у АПВ дисциплінарний нагляд має свої особливості, зокрема через специфіку виконавчого провадження як виду діяльності. Дисциплінарні процедури щодо приватних виконавців включають нагляд з боку Асоціації, а також державних органів, таких як Міністерство юстиції України. Це створює систему подвійного контролю, де АПВ відповідає за внутрішній нагляд і підтримання етичних стандартів, тоді як державні органи здійснюють зовнішній контроль за законністю дій приватних виконавців. Різниця в регулюванні професійної діяльності також полягає в характері і обсязі автономії. У той час як адвокатура має довгу історію і усталені традиції самоврядування, що дозволяє адвокатським об'єднанням діяти з високим рівнем незалежності, система самоврядування приватних виконавців є відносно новою і більш інтегрованою в державну систему контролю. Це відображається у більш жорсткому регулюванні та необхідності тісної співпраці з державними органами, що забезпечує баланс між автономією приватних виконавців і вимогами до їх діяльності з боку держави. Таким чином, хоча АПВ і адвокатура мають спільні риси в частині самоврядування та автономії, суттєві відмінності в процедурах дисциплінарного нагляду і регулюванні професійної діяльності обумовлені специфікою їхніх функцій і місцем в правовій системі України.

Законодавча база, яка регулює діяльність Асоціації приватних виконавців України (АПВ), складається з комплексу нормативно-правових актів, що визначають основи функціонування інституту приватних виконавців у правовій системі України. Основними законодавчими актами є Закон України «Про виконавче провадження» та Закон України «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень та рішень інших органів», які встановлюють правові рамки для здійснення виконавчої діяльності, а також визначають порядок створення, діяльності та повноважень АПВ. Крім вказаних законів, важливу роль у регулюванні діяльності АПВ відіграють нормативні документи, прийняті самою Асоціацією. До таких документів належать Кодекс професійної етики приватного виконавця, що встановлює етичні стандарти поведінки, принципи доброчесності, незалежності, конфіденційності та професійної відповідальності приватних виконавців. Кодекс є ключовим документом, що забезпечує дотримання високих етичних норм у діяльності приватних виконавців і сприяє підтриманню довіри суспільства до інституту виконавчого провадження [10].

Внутрішні положення АПВ регулюють різні аспекти діяльності Асоціації та її членів, включаючи процедури дисциплінарного нагляду, порядок проведення кваліфікаційних іспитів, організацію навчальних заходів і підвищення кваліфікації, а також механізми взаємодії з державними органами та іншими учасниками виконавчого процесу. Ці положення розроблені з урахуванням особливостей професійної діяльності приватних виконавців і спрямовані на забезпечення ефективного функціонування інституту виконавчого провадження. Таким чином, законодавча база, яка регулює діяльність АПВ, являє собою складну систему, що включає як загальні правові акти державного значення, так і спеціальні нормативні документи, прийняті самою Асоціацією, які деталізують та конкретизують правові норми, забезпечуючи їх ефективне застосування у практичній діяльності приватних виконавців.

Останнім часом Асоціація приватних виконавців України (АПВ) ухвалила низку ключових рішень, спрямованих на вдосконалення діяльності приватних виконавців, що підкреслює її активну роль у реформуванні виконавчого провадження в Україні. Серед найбільш значущих ініціатив – впровадження нових стандартів звітності, які сприяють підвищенню прозорості та ефективності роботи приватних виконавців. Ці стандарти встановлюють чіткі вимоги до оформлення, подання та зберігання звітної документації, що дозволяє забезпечити повноту і своєчасність надання інформації про хід та результати виконавчих проваджень. Одним із пріоритетних напрямків діяльності АПВ стало підвищення кваліфікації приватних виконавців, що є важливою складовою забезпечення високого професійного рівня. З цією метою АПВ організувала серію навчальних

програм, семінарів та тренінгів, орієнтованих на актуальні питання виконавчого провадження, зміни у законодавстві, а також новітні практики та методики. Навчальні програми включають як теоретичну підготовку, так і практичні заняття, що дозволяє виконавцям поглибити свої знання та вдосконалити навички, необхідні для ефективного виконання професійних обов'язків [9].

У період воєнного стану, введеного у зв'язку з триваючою агресією проти України, Асоціація приватних виконавців України (АПВ) виявила здатність оперативно реагувати на виклики, спричинені складними умовами. Відповідно до нових реалій, АПВ розробила та впровадила комплекс заходів, спрямованих на адаптацію виконавчого процесу до умов воєнного стану, забезпечення захисту прав стягувачів, а також підтримку виконавців, які продовжують виконувати свої професійні обов'язки в зонах активних бойових дій. Одним із першочергових завдань АПВ стало забезпечення безперервності виконавчого процесу в умовах воєнного стану. З метою мінімізації ризиків для виконавців та учасників виконавчого провадження, було розроблено нові алгоритми дій, які враховують специфіку виконання судових рішень в умовах воєнного конфлікту. АПВ також вжила заходів для покращення комунікації та координації між виконавцями, державними органами та іншими учасниками процесу, що сприяло забезпеченню належного виконання судових рішень, незважаючи на складні обставини.

Крім того, АПВ активно займалася питаннями захисту прав стягувачів, які часто опиняються в особливо вразливому становищі під час воєнного стану. У цьому контексті асоціація впровадила механізми правового захисту та підтримки стягувачів, включаючи можливість отримання консультацій і правової допомоги у випадках, коли їхні права можуть бути порушені внаслідок бойових дій або інших пов'язаних із війною обставин. Особлива увага була приділена підтримці приватних виконавців, що працюють у зонах активних бойових дій. АПВ забезпечила їх необхідними ресурсами та засобами, що дозволяють продовжувати виконувати професійні обов'язки навіть у найскладніших умовах. Це включає організацію дистанційного навчання, надання матеріальної та психологічної підтримки, а також розробку спеціальних процедур, що дозволяють виконавцям працювати з мінімальними ризиками для життя і здоров'я. Відтак, діяльність АПВ під час воєнного стану демонструє її здатність до швидкої адаптації та ефективного реагування на виклики, забезпечуючи стабільність і безперервність виконавчого процесу, а також захист прав і законних інтересів усіх учасників виконавчого провадження.

Для підвищення ефективності діяльності приватних виконавців та Асоціації приватних виконавців України (АПВ) пропонуються ряд комплексних заходів, що мають на меті удосконалення функціонування інституту приватного виконавця. Зокрема, ці заходи охоплюють зміни до чинного

законодавства, підвищення кваліфікації виконавців і удосконалення взаємодії між АПВ та Міністерством юстиції України. Один із ключових напрямків удосконалення діяльності приватних виконавців полягає у розширенні їхніх повноважень. В умовах сучасних реалій частина рішень, які нині залишаються в компетенції державних виконавців, могла б бути передана приватним виконавцям. Це забезпечить більш ефективне і швидке виконання рішень, зменшивши навантаження на державних виконавців та оптимізуючи ресурси системи виконавчого провадження. Розширення повноважень має включати конкретизацію типів рішень, які можуть бути виконані приватними виконавцями, а також механізмів і процедур, що забезпечують належне виконання таких рішень [8].

Одним із ключових аспектів є впровадження регулярних навчальних програм та сертифікації для приватних виконавців, що повинні враховувати міжнародний досвід і стандарти. Запровадження системи безперервної освіти, що включає семінари, тренінги та курси, дозволить приватним виконавцям постійно оновлювати свої знання, адаптуватися до змін у законодавстві та впроваджувати передові практики. Міжнародний досвід може стати основою для розробки сучасних навчальних програм, що забезпечать відповідність вимогам глобальних стандартів виконавчого провадження і підвищать професіоналізм виконавців.

Для забезпечення більшої прозорості та ефективності в роботі АПВ важливо створити чіткі процедури взаємодії між Асоціацією і Міністерством юстиції України. Це включає впровадження регулярних консультацій, спільних робочих груп і механізмів для оперативного обміну інформацією. Встановлення прозорих і ефективних процедур взаємодії дозволить не лише спростити процес прийняття рішень, але й забезпечити швидке реагування на зміни в законодавстві та практиці. Це також підвищить довіру до системи виконавчого провадження і забезпечить належний контроль за діяльністю приватних виконавців. Запропоновані заходи сприятимуть значному покращенню ефективності діяльності приватних виконавців та АПВ, що в свою чергу позитивно вплине на загальний рівень правосуддя та забезпечення правопорядку в Україні.

Висновки. Відтак, прийняття зазначених вище заходів суттєво сприятиме підвищенню рівня довіри до інституту виконавчого провадження в Україні та забезпечить правову стабільність. Це, в свою чергу, позитивно вплине на загальний стан правосуддя, сприяючи зміцненню правопорядку і забезпеченню правових гарантій для всіх учасників виконавчого процесу. Підвищення ефективності діяльності приватних виконавців є необхідною умовою для подальшого розвитку правової системи України, що відповідає вимогам сучасного суспільства і міжнародних стандартів. Для подальшого розвитку цього інституту необхідно вдосконалювати законодавчу базу, підвищувати

кваліфікацію виконавців та розширювати їх повноваження. Прийняття зазначених вище заходів сприятиме підвищенню рівня довіри до виконавчого провадження та забезпеченню правової стабільності в Україні.

Література:

1. Гошовський В. Приватні судові виконавці в Україні: примарні ілюзії чи реальні перспективи. Правовий тиждень. 2009. № 12-13(138-139). URL: <http://www.npp.com.ua/articles/comment/1616.html> (Дата звернення: 22.08.2024)
2. Зуєва І. Правовий зміст діяльності приватних виконавців в Україні. 2018. С. 1-7.
3. Іванцова А. В. Інститут приватного виконання судових рішень в Україні та зарубіжних країнах. Історико-правовий часопис. 2021. № 17. С. 143-149.
4. Міхєєв М. В. Правовий статус приватних виконавців в Україні та напрями їхньої діяльності. Наукові записки: Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Серія: Право. 2018. № 4. С. 126-130.
5. Олефір О. О. Інститут виконавчої служби в системі державно-управлінських відносин в Україні. Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. Серія: Державне управління. 2018. № 4. С. 143-149.
6. Поліщук М. Г., & Андрієвська Л. О. Досвід європейських країн у сфері діяльності приватних виконавців, та запровадження даного інституту в Україні. Редакційна колегія. С. 101.
7. Проект Закону про виконавче провадження [Електронний ресурс] : проект Закону України від 14 серпня 2015 р. № 2506а . Верховна рада України: офіційний веб-портал. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=56267 (Дата звернення: 22.08.2024)
8. Сайко Л. Ю. Правові аспекти запровадження інституту приватних виконавців в Україні . Молодий учений. 2015. №5(20). С. 75-78.
9. Солонар А. В., & Васильєва В. В. До питання запровадження інституту приватних виконавців в Україні. Юридичний науковий журнал. 2016. С. 65-68.
10. Фоміна Т., Чумак В., & Гордієнко Д. Законодавче регулювання організації та оподаткування діяльності приватних виконавців. Рекомендовано до друку Вченою радою Центральноукраїнського національного технічного університету (протокол № 10 від 27.09. 2021 р.), 414.

References:

1. Hoshovskyi V. (2009). Pryvatni sudovi vykonavtsi v Ukraini: prymarni iliuzii chy realni perspektyvy [Private bailiffs in Ukraine: Illusory or real prospects]. Pravovyi tyzhden, (12-13), 138-139. Retrieved from <http://www.npp.com.ua/articles/comment/1616.html> (Accessed on 22.08.2024). [in Ukrainian].
2. Zueva I. (2018). Pravovyi zmist diialnosti pryvatnykh vykonavtsiv v Ukraini [Legal content of private bailiffs' activities in Ukraine]. Molodyi uchenyi, (5), 1-7. [in Ukrainian].
3. Ivantsova A. V. (2021). Instytut pryvatnoho vykonannia sudovykh rishen v Ukraini ta zarubizhnykh krainakh [Institute of private enforcement of court decisions in Ukraine and foreign countries]. Istoryko-pravovyi chasopys, (17), 143-149. [in Ukrainian].
4. Mikheiev M. V. (2018). Pravovyi status pryvatnykh vykonavtsiv v Ukraini ta napriamy yikhnoi diialnosti [Legal status of private bailiffs in Ukraine and directions of their activities]. Naukovi zapysky: Tsentralnoukrainskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Vynnychenka. Serii: Pravo, (4), 126-130. [in Ukrainian].
5. Olefir O. O. (2018). Instytut vykonavchoi sluzhby v systemi derzhavno-upravlinskykh vidnosyn v Ukraini [Institute of the executive service in the system of state-administrative relations in Ukraine]. Visnyk Natsionalnoi akademii derzhavnoho upravlinnia pry Prezydentovi Ukrainy. Serii: Derzhavne upravlinnia, (4), 143-149. [in Ukrainian].

6. Polishchuk M. G., & Andriievskia, L. O. (n.d.). Dosvid yevropeiskykh krain u sferi diialnosti pryvatnykh vykonavtsiv, ta zaprovadzhennia danoho instytutu v Ukraini [Experience of European countries in the field of private bailiffs' activities and the implementation of this institute in Ukraine]. Redaktsiina kolehiia, 101. [in Ukrainian].

7. Proekt Zakonu pro vykonavche provadzhennia [Draft Law on Enforcement Proceedings]. (2015, August 14). Verkhovna Rada Ukrainy: ofitsiyni veb-portal. Retrieved from http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=56267 (Accessed on 22.08.2024). [in Ukrainian].

8. Saiko L. Yu. (2015). Pravovi aspekty zaprovadzhennia instytutu pryvatnykh vykonavtsiv v Ukraini [Legal aspects of the introduction of the institute of private bailiffs in Ukraine]. Molodyi uchenyi, (5), 75-78. [in Ukrainian].

9. Solonar A. V., & Vasylyeva, V. V. (2016). Do pytannia zaprovadzhennia instytutu pryvatnykh vykonavtsiv v Ukraini [On the issue of the introduction of the institute of private bailiffs in Ukraine]. Yurydychnyi naukovyi zhurnal, 65-68. [in Ukrainian].

10. Fomina T., Chumak, V., & Hordiienko, D. (2021). Zakonodavche rehuliuвання orhanizatsii ta opodatkuvannia diialnosti pryvatnykh vykonavtsiv [Legislative regulation of the organization and taxation of private bailiffs' activities]. Naukovi zapysky Tsentralnoukrainskoho natsionalnoho tekhnichnoho universytetu, 414. [in Ukrainian].

УДК 342.9

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8\(36\)-169-179](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8(36)-169-179)

Стрельченко Оксана Григорівна професор кафедри публічного управління та адміністрування, доктор юридичних наук, професор, Національна академія внутрішніх справ, тел.: (044) 246-94-91, Соломянська пл., 1, м.Київ, 02000, <https://orcid.org/0000-0001-5965-9764>

Стрельченко Анатолій Миколайович здобувач кафедри галузевого права та загальноправових дисциплін Інституту права та суспільних відносин, Університет «Україна», тел.: (0800) 30-50-07, вул. Львівська, 23, Київ, 03115, <https://orcid.org/0009-0009-4535-3647>

СУЧАСНІ НАУКОВІ АСПЕКТИ ПОНЯТТЯ «АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ» ТА «АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ»

Анотація. У статті авторами проведено ґрунтовний аналіз наукових поглядів дослідників та здійснено їхня характеристика. Розбудова демократичної правової України зумовлює зростання ролі права, оскільки воно створює необхідні умови для впорядкованості, визначеності, організованості та динамізму суспільних відносин. Це безпосередньо пов'язано з державним управлінням, яке практично уособлює єдність і впорядкованість діяльності адміністративних органів. Тому необхідно повною мірою використовувати потенціал правових інструментів, зокрема нормативно-правової бази, не лише для забезпечення функціонування адміністративної системи, а й для цілеспрямованого підвищення її ефективності. У наш час постійних змін та політичної нестабільності питання адміністративного регулювання та правового контролю є надзвичайно важливим. Адже ефективне правове регулювання впливає на всі сфери життя суспільства. Тому лише за допомогою правових норм, які закріплені у відповідних нормативно-правових актах, адміністративні органи можуть не лише функціонувати в рамках закону, а й «ефективно» вирішувати завдання, що стоять перед ними. Саме закон чітко регламентує діяльність адміністративних органів, наділяє їх необхідними повноваженнями, визначає їх завдання та функції. Правове регулювання ґрунтується на свідомих діях людей. У ньому немає місця пасивним і юридично беззмістовним діям чи бездіяльності. Дії, «включені» в механізм правового регулювання, мають особливий, правовий характер. Тому вони не можуть бути правильно зрозумілі без урахування відповідних правових інструментів, тобто правових норм,

правовідносин, нормативно-правових актів та індивідуальних правових актів. Всі вони відіграють певну роль у системі правового регулювання суспільних відносин. Зважаючи на вищевикладене дослідження поглядів представників правничої наукової спільноти, вважаємо за доцільне наголосити, що це доволі складне явище, яке потребує подальших наукових напрацювань. Зокрема, під поняття адміністративно-правового регулювання можна визначити як реалізація системи адміністративно-правових відносин, яка здійснюється завдяки застосування адміністративно-правових інструментів засобів примусу, застосовуючи дискреційні повноваження органів публічної адміністрації з метою ефективного здійснення публічного адміністрування. Поняття адміністративно-правового забезпечення можна сформулювати як упорядкування системи адміністративно-правових відносин за допомогою широкого арсеналу адміністративно-правових засобів і процедур з метою підвищення рівня публічного адміністрування.

Ключові слова: регулювання; забезпечення; адміністративно-правове регулювання; адміністративно-правове забезпечення; публічне адміністрування; суспільні правовідносини; правові норми; правові засоби; правові інструменти.

Strelchenko Oksana Hryhorivna professor of the Department of Public Management and Administration, National Academy of Internal Affairs, doctor of legal sciences, professor, tel.: (044) 246-94-91, Solomyanska pl., 1, Kyiv, 02000, <https://orcid.org/0000-0001-5965-9764>

Strelchenko Anatoly Mykolayovych winner of the department of industry law and general legal disciplines of the Institute of Law and Public Relations, University "Ukraine", tel.: (0800) 30-50-07, St. Lvivska, 23, Kyiv, 03115, <https://orcid.org/0009-0009-4535-3647>

MODERN SCIENTIFIC ASPECTS OF THE CONCEPT OF "ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION" AND "ADMINISTRATIVE AND LEGAL SECURITY"

Abstract. In the article, the authors conducted a thorough analysis of the scientific views of researchers and carried out their characterization. The development of a democratic legal Ukraine leads to the growth of the role of law, as it creates the necessary conditions for orderliness, certainty, organization and dynamism of social relations. This is directly related to public administration, which practically embodies the unity and orderliness of the activities of administrative bodies. Therefore, it is necessary to fully use the potential of legal instruments, in particular the legal framework, not only to ensure the functioning of the administrative system, but also to purposefully increase its efficiency. In our time of

constant change and political instability, the issue of administrative regulation and legal control is extremely important. After all, effective legal regulation affects all spheres of society. Therefore, only with the help of legal norms, which are enshrined in the relevant normative legal acts, administrative bodies can not only function within the framework of the law, but also "effectively" solve the tasks before them. It is the law that clearly regulates the activities of administrative bodies, grants them the necessary powers, and defines their tasks and functions. Legal regulation is based on conscious actions of people. It has no place for passive and legally meaningless actions or inaction. Actions "included" in the mechanism of legal regulation have a special, legal character. Therefore, they cannot be properly understood without taking into account the relevant legal instruments, i.e. legal norms, legal relations, normative legal acts and individual legal acts. All of them play a certain role in the system of legal regulation of social relations. Taking into account the above-mentioned study of the views of representatives of the legal scientific community, we consider it appropriate to emphasize that this is a rather complex phenomenon that requires further scientific research. In particular, the concept of administrative-legal regulation can be defined as the implementation of a system of administrative-legal relations, which is carried out thanks to the use of administrative-legal instruments of coercion, using the discretionary powers of public administration bodies for the purpose of effective implementation of public administration. The concept of administrative and legal support can be formulated as the streamlining of the system of administrative and legal relations with the help of a wide arsenal of administrative and legal means and procedures with the aim of increasing the level of public administration.

Keywords: regulation; software; administrative and legal regulation; administrative and legal support; public administration; social legal relations; legal norms; legal means; legal instruments.

Постановка проблеми. Дослідження сутності поняття «адміністративно-правового регулювання» досліджувалося і продовжується досліджуватися різними вченими тривалий час, але до єдиного розуміння сутності цієї правової категорії не прийшли. Трансформаційні та реформаторські процеси в усіх сферах публічного адміністрування потребують удосконалення й понятійно-категорійного апарату. Саме тому назріла актуальна потреба у дослідженні детермінанти поняття «адміністративно-правового регулювання».

Мета статті полягає у ґрунтовному аналізі та характеристиці наукових аспектів щодо визначення правової категорії поняття «адміністративно-правового регулювання».

Виклад основного матеріалу. Розвиток правової демократичної України обумовлює зростання ролі права, оскільки воно створює для цього необхідні умови: впорядкованість, визначеність, організованість і динамічність суспільних

відносин. Це безпосередньо стосується також публічного управління, у якому практично втілюється єдність діяльності й структури апарату управління. Тому в повному обсязі необхідно використовувати можливості правових засобів, насамперед нормативного масиву, не лише для надійного функціонування системи управління, а й для цілеспрямованого зростання його ефективності [1].

У сучасний період постійних змін і політичної нестабільності досить актуальною є проблема нормативно-правового регулювання діяльності публічної адміністрації. Адже від ефективної нормативно-правової регламентації залежить вплив на всі сфери суспільства. Тому лише за допомогою норм права, закріплених у відповідних нормативно-правових актах, органи публічного управління можуть не лише функціонувати у встановлених законодавством межах, а й «ефективно» вирішувати завдання, які перед ними постають. Саме право повинне чітко врегульовувати діяльність зазначених органів, наділяти їх відповідними повноваженнями, необхідними для адміністрування, визначати їх завдання й функції. Правове регулювання складається із цілеспрямованих дій людей. У ньому немає місця для пасивної юридично значущої поведінки, бездіяльності. Діяльність, яка «входить» у механізм правового регулювання, відрізняється спеціальною, юридичною спрямованістю. Тому її не можна правильно зрозуміти без урахування відповідних правових засобів: норм права, правових відносин, нормативних та індивідуальних юридичних актів. Усі вони відіграють певну роль у системі правового регулювання суспільних відносин. Правове регулювання характеризує спеціально-юридичний механізм дії права на поведінку й діяльність його адресатів. У результаті правової регуляції формується юридична основа, встановлюються орієнтири для організації діяльності учасників відносин, що регулюються цією нормою, і напрямів досягнень фактичних цілей права. У науковій літературі та словниках існує велика кількість дефініцій правового регулювання, а саме: 1) здійснюваний усією системою юридичних засобів державно-владний вплив на суспільні відносини з метою їх упорядкування, охорони та розвитку [2]; 2) дія права на суспільні відносини за допомогою певних юридичних засобів, насамперед норм права [3];

Згідно з академічним тлумачним словником української мови термін регулювати означає впорядковувати що-небудь, керувати чимось, підкорювати щось відповідним правилам, певній системі [4, с. 480].

Сам термін є запозиченням з німецької мови: «Regulieren» «регулювати» та походить від пізньолатинського «Regulo» «регулюю, влаштовую; навчаю» [5, с. 45].

Словник іншомовних слів визначає термін «регулювати» як: 1) Упорядковувати, вносити порядок, систему в якусь діяльність [6, с. 659]. Розуміємо, що регулювати, в широкому розумінні, можна будь яке явище, інститут тощо,

який за їх природньою суттю можливо піддати регулюванню, тобто упорядкуванню у визначеному порядку з метою досягнення певної мети. Врегулюванню можуть підпадати різноманітні процеси, і таке врегулювання повинно відповідати певним правилам. Врегулюватись вони можуть за правилами чи нормами визначеними в нормативних документах або на підставі «побутових» правил – соціальних норм. Регулювання будь чого не на основі правових норм, не належить до регулювання правового і не може бути частиною діяльності державних органів. У правовій державі будь яке регулювання містить елемент правового регулювання. У тлумачному словнику юридичних термінів правове регулювання визначається, як «форма регулювання суспільних відносин, яка забезпечує відповідність поведінки їхніх учасників вимогам і дозволам, що міститься у нормі права» [7, с. 218].

Досить часто поняття «регулювання» співвідносять із поняттям «забезпечення». О.Ф. Скакун зазначає, що термін “забезпечення” має досить широке значення і трактується як надання чогось кимось у достатній кількості, створення усіх необхідних умов для здійснення чого-небудь; гарантувати щось; захищати, охороняти когось, що-небудь [8, с. 273].

Тобто, явища, процеси, інститути, котрі підпадають під регулювання на основі правових норм держави, набувають змісту суспільних правовідносин.

Основними ознаками, які відрізняють правові норми від інших соціальних норм, є наступні. Правові норми встановлюються лише в правовій державі; приймаються державними органами в нормативно-визначених процедурах; мають чітку взаємозалежну систему прав і обов'язків; мають формально визначений характер, тобто їх зовнішня форма виражена у вигляді документа виражена у вигляді документа; правові норми в державі утворюють чітку ієрархічну систему (зокрема, Основний Закон є основою змісту норм і водночас верхнім рівнем); регулює чітко визначену сферу суспільних відносин; регулює публічну сферу відносин держави (національну), але також регулює міжнародні (внутрішньодержавні) але й регулює міжнародні (транснаціональні) відносини; є обов'язковим для суб'єктів незалежно від сприйняття чи розуміння ними змісту норми; реалізується у чітко визначеній формі (дотримання, виконання, використання та застосування); ґрунтується на певних принципах; можливість застосування примусових заходів гарантується державою.

Розглядаючи правове регулювання в межах загально-правової доктрини слід відмітити, що спираючись на наявні численні дослідження зазначеної категорії О. Зайчук та Н. Оніщенко вважають, що «в юридичній літературі сформувався майже єдине розуміння правового регулювання як сукупності різноманітних форм та засобів юридичного впливу держави на поведінку учасників суспільних відносин, що здійснюються в інтересах всього суспільства або певного колективу чи особистості, з метою підпорядкувати поведінку окремих суб'єктів встановленому в суспільстві правопорядку» [9].

Підсумовуючи вищевикладену позицію, вважаємо, що правове регулювання - це невід'ємний елемент правового механізму, спрямований на впорядкування суспільних відносин, що має на меті нормативне впорядкування та охорону суспільних відносин за допомогою системи правових засобів. При цьому ми вважаємо, що поняття «правове регулювання» характеризується наступними моментами: 1) це вид соціального регулювання. Тобто це регулювання, яке існує в суспільстві і пов'язане з упорядкуванням суспільних відносин; 2) воно ґрунтується на державному регулюванні, оскільки приймається або санкціонується державою, а отже, є державним регулятором суспільних відносин; 3) воно здійснює певний вплив на суспільні відносини; 4) воно здійснює певний вплив на суспільні відносини; 5) це вид регулювання, який реалізується за допомогою норм позитивного права та інших юридичних інструментів і реалізуються за допомогою норм права та інших юридичних інструментів, які в сукупності складають механізм правового регулювання; 5) його метою є регулювання суспільних відносин; 6) це юридичний інструмент, який використовується державою для регулювання суспільних відносин.

Правове регулювання може бути нормативним та індивідуальним. Нормативне та індивідуальне правове регулювання може бути одностороннім і вертикальним або договірним і горизонтальним. При своїй відносній самостійності ці види правового регулювання не виключають, а доповнюють один одного. Перше - це безпосереднє регулювання суспільних відносин державою. Таким чином послідовно втілюється взаємозалежність функцій держави, муніципальної влади і права. Одностороннє та вертикальне правове регулювання передбачає видання нормативно-правових актів та індивідуальних (правозастосовних) актів. При цьому процес створення таких правових актів втілюється у взаємозв'язку між спеціальною правотворчістю та правозастосуванням. Автономне та горизонтальне правове регулювання ґрунтується на договорах. Автономні по відношенню один до одного суб'єкти, які укладають різноманітні нормативні та індивідуальні правові договори, не лише регулюють власну поведінку, а й встановлюють взаємні права та обов'язки. Крім того, виконання правових договорів відрізняється від виконання нормативних та індивідуальних актів. Зокрема, виконання правових договорів може вимагати спеціальних заходів, спрямованих на забезпечення виконання сторонами своїх зобов'язань. Варто зазначити, що відносини у сфері національної оборони регулюються нормативними та індивідуальними правовими актами.

Потрібно також зауважити на тому, що багато науковців у сфері юриспруденції досить часто правове регулювання та правове забезпечення намагаються ототожнити. На наш погляд це є два різних поняття, які мають мати власне трактування.

При цьому І.М. Шопіна визначає, що в умовах правового режиму воєнного стану адміністративно-правове регулювання як більш жорсткий спосіб впливу на правовідносини з метою приведення їх у бажаний для нормотворця стан починає переважати над адміністративно-правовим забезпеченням, базованим на принципі людиноцентризму. Так, поняття адміністративно-правового регулювання під час воєнного стану вона визначає як приведення системи адміністративно-правових відносин у стан, в якому забезпечується ефективна відсіч російській збройній агресії, що досягається завдяки переважанню серед адміністративно-правових інструментів засобів приму-су, збільшення дискреційних повноважень органів публічної влади та обмеження на законних підставах деяких прав, свобод та інтересів фізичних й юридичних осіб. Разом з тим, поняття адміністративно-правового забезпечення в умовах правового режиму воєнного стану вона трактує як упорядкування системи адміністративно-правових відносин за допомогою широкого арсеналу адміністративно-правових засобів і процедур з метою підвищення рівня фізичної, психологічної та економічної захищеності людини і громадянина під час бойових дій, забезпечення національної стійкості та створення передумов для свідомого і добровільного виконання громадянами України свого військового обов'язку. Спільними рисами адміністративно-правового забезпечення та адміністративно-правового регулювання є їх упорядковувачий вплив на суспільні відносини, наявність спеціальних адміністративно-правових засобів, а також спрямованість на досягнення сталого функціонування держави і суспільства. Відмінності між цими категоріями полягають у приматі цілей: для адміністративно-правового регулювання основною метою виступає реалізація волі держави, для адміністративно-правового забезпечення – узагальнених потреб та інтересів громадянського суспільства, суб'єктів підприємницької діяльності, територіальних громад та окремих громадян [10, с. 553].

Відповідно, одним із різновидів правового регулювання є адміністративно-правове регулювання. В.В. Галуцько та О.М. Онищук вважають, що адміністративно-правове регулювання – це цілеспрямований вплив норм адміністративного права на суспільні відносини з метою забезпечення за допомогою адміністративно-правових засобів прав, свобод і публічних законних інтересів фізичних та юридичних осіб, нормального функціонування громадянського суспільства й держав [11].

Сучасна правнича наука містить низку авторських визначень адміністративно-правового регулювання, яке було предметом розгляду багатьох представників наукової спільноти. Зважаючи на це поняття адміністративно-правового регулювання у сфері надання освітніх послуг доцільно розглядати через наукові доробки, які є плюралістичними та пропонують різні підходи до визначення цього багатоаспектного правового явища. Зокрема, І. Хомишин є представником прихильників традиційного розуміння поняття адміністра-

тивно-правового регулювання, яке сформульоване науковцями в Юридичній енциклопедії. Під правовим регулюванням вони розуміють «один з основних засобів державного впливу на суспільні відносини з метою їх упорядкування в інтересах людини, суспільства і держави» [12].

Схоже визначення даної дефініції представив Р. Шаповал, який надав таке визначення: «сукупність правових засобів, за допомогою яких держава здійснює правовий вплив на суспільні відносини в освітянській галузі» [13, с. 1110].

У свою чергу В. Бевзенко наголошує, що адміністративно-правове регулювання є похідною категорією щодо загального правового регулювання, його галузевим різновидом [14].

І. Геєць у своєму науковому дослідженні виокремила ознаки, які притаманні освітнім правовідносинам. Зокрема, науковиця віднесла до них такі: триваючий характер; багатоаспектність; наявність стійкого зв'язку між усіма стадіями навчального процесу; багатосуб'єктність (багатосторонність); безпосередньо представницький характер; духовність; інтерактивність; спрямованість на розвиток і саморозвиток усіх учасників освітнього процесу. Окрім основних рис освітніх правовідносин, І. Геєць влучно зауважила, що їх специфіка знаходить свій прояв в особливих вимогах, які висувуються до суб'єктів освітніх відносин (наприклад, для ведення освітньої діяльності заклад вищої освіти повинен мати ліцензію; до педагогічної діяльності не допускаються особи, яким вона заборонена за вироком суду або за медичними показаннями тощо) [15, с. 62].

І. Городецька акцентувала свою увагу на тому, що адміністративно-правове регулювання становить собою доволі складне явище, яке в нинішніх умовах перетворень трансформаційного характеру в суспільстві наповнюється новим змістом, а тому, як наукова категорія, є предметом активного дослідження вченими-правниками і потребує постійного осмислення [16, с. 61].

Ще одне визначення знаходимо в підручнику «Адміністративне право України». Зокрема, під адміністративно-правовим регулюванням слід розглядати цілеспрямований вплив норм адміністративного права на суспільні відносини з метою забезпечення за допомогою адміністративно-правових засобів прав, свобод і публічних законних інтересів фізичних та юридичних осіб, нормального функціонування громадянського суспільства та держави [17, с. 323–324].

І. Шопіна пропонує розглядати категорію «адміністративно-правове регулювання» як адміністративно-правовий вплив на суспільні відносини, що здійснюється за допомогою комплексу адміністративно-правових засобів та інших правових явищ, які в сукупності становлять механізм адміністративно-правового регулювання [18, с. 55; 10].

І. Литвин у своїй дисертаційній роботі розглянув безпосередньо дефініцію «адміністративно-правові відносини» у сфері надання освітніх послуг. Зокрема, дисертант дійшов висновку, що під даною категорією необхідно розуміти врегульовані нормами адміністративного права суспільні відносини, що складаються у сфері діяльності виконавчої влади з приводу реалізації конституційних гарантій у галузі освіти, яка надається відповідно до вимог державних стандартів, учасники яких є носіями відповідних прав та обов'язків [19].

Висновки. Таким чином, зважаючи на вищевикладене дослідження поглядів представників правничої наукової спільноти, вважаємо за доцільне наголосити, що це доволі складне явище, яке потребує подальших наукових напрацювань. Зокрема, під поняття адміністративно-правового регулювання можна визначити як реалізація системи адміністративно-правових відносин, яка здійснюється завдяки застосування адміністративно-правових інструментів засобів примусу, застосовуючи дискреційні повноваження органів публічної адміністрації з метою ефективного здійснення публічного адміністрування. Поняття адміністративно-правового забезпечення можна сформулювати як упорядкування системи адміністративно-правових відносин за допомогою широкого арсеналу адміністративно-правових засобів і процедур з метою підвищення рівня публічного адміністрування.

Література:

1. Административное право Украины : [учебник] / [С.В. Кивалов, В.Б. Аверьянов, Е.В. Додин и др.] ; под общ. ред. С.В. Кивалова. Х. : Одиссей, 2005. 880 с.
2. Мельник О.М. Правове регулювання та шляхи підвищення його ефективності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01. К., 2004. – 20 с.
3. Теорія держави і права : [навч. посібник] / А.М. Колодій, В.В. Копейчиков, С.Л. Лисенков та ін. К. : Юрінком Інтер, 2002. 368 с.
4. Білодід І. Словник української мови в 11 томах. 8-ме вид. Київ: Наук. думка, 1977. Т. 8: Словник української мови. 480 с. URL: <http://sum.in.ua/s/reghuljuvaty> (дата звернення: 01.08.2024).
5. Коломієць В., Мельничук О. Етимологічний тлумачний словник української мови у семи томах. 5-те вид. Київ: Наук. думка, 2006. Т. 5: Етимологічний тлумачний словник української мови. 705 с. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/Slovnuk/etymolog_slovnuk_tom5.pdf (дата звернення: 02.08.2023).
6. Мельничук О. Словник іншомовних слів. Київ, 1974. 865 с. URL: https://ev.vue.gov.ua/wp-content/uploads/2018/04/Мельничук-О.-ред.-Словник_іншомовних_слів.pdf (дата звернення: 02.08.2024).
7. Гончаренко В., Андрушко П. Юридичні терміни : Тлумач. слов. Київ: Либідь, 2003. 320 с.
8. Скакун О.Ф. Теорія права і держави: підручник. 2-ге вид. Київ: Алерта; ЦУЛ, 2011. 520 с.
9. Зайчук О., Оніщенко Н. Теорія держави і права: академічний курс: підручник. Київ: Юрінком Інтер, 2006. URL: http://www.ebk.net.ua/Book/law/zaychuk_tdp/part3/1201.htm (дата звернення: 04.08.2023).

10. Шопіна І.М. Адміністративно-правове забезпечення та адміністративно-правове регулювання: співвідношення понять. *Аналітично-порівняльне правознавство*. № 6. 2023. С. 550-554.

11. Галуцько В.В., Онищук О.О. Проблеми статусу публічної адміністрації. URL : <http://www.law-property.in.ua/articles/34-the-problems-of-the-status-of-public-administration.html>.

12. Хомишин І.Ю. Адміністративно-правове регулювання інклюзивної освіти в Україні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2017. Вип. 28. С. 53–55. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_jur_2017_28_15

13. Шаповал Р.В. Правове регулювання освіти в Україні. *Форум права*. 2011. № 1. С. 1110–1115.

14. Бевзенко В.М. Сутність та поняття адміністративно-правового регулювання. *Вісник господарського судочинства*. 2006. № 3. С. 162–167.

15. Геєць І.В. Правове регулювання відносин у сфері освіти в Україні. *Форум права*. 2016. № 4. С. 60–65.

16. Городецька І.А. Сутність адміністративно-правового регулювання суспільних відносин у галузі охорони, використання і відтворення тваринного світу. *Форум права*. 2016. № 1. С. 60–66. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2016_1_12.pdf

17. Адміністративне право України : підручник / В.В. Галуцько та ін. Херсон : ХМД, 2013. 393 с.

18. Шопіна І.М. Адміністративно-правове регулювання управління органами внутрішніх справ України : дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.07. 2012. 514 с.

19. Литвин І.І. Адміністративно-правові відносини у сфері надання освітніх послуг: дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.07. Запоріжжя, 2016. 428 с. 9. Дмитренко О.М. Освітні послуги вищого навчального закладу та їх ресурсне забезпечення. *Вісник НТУ «ХПІ»*. 2012. № 56 (962). С. 48–57.

References:

1. Kyvalov, V.K. & Averianov, V.B. & E.V. Dodyn & dr. (2005). *Admynstratyvnoe pravo Ukrainy* [Administrative law of Ukraine]. Kh. : Odyssei. [in Ukrainian].

2. Melnyk, O.M. (2004). *Pravove rehuliuвання ta shliakhy pidvyshchennia yoho efektyvnosti* [Legal regulation and ways to improve its effectiveness]. *Extended abstract of Doctor's thesis*. K. [in Ukrainian].

3. Kolodii, A.M. & Kopeichykov, V.V. & Lysenkov S.L. & in. (2002). *Teoriia derzhavy i prava* [Theory of the state and law]. K. : Yurinkom Inter. [in Ukrainian].

4. Bilodid, I. (1977). *Slovyk ukrainskoi movy v 11 tomakh* [Dictionary of the Ukrainian language in 11 volumes]. Kyiv: Nauk. Dumka. Retrieved from <http://sum.in.ua/s/reghuljuvaty> [in Ukrainian].

5. Kolomiiets, V., & Melnychuk O. (2006). *Etymolohichni tlumachnyi slovyk ukrainskoi movy u semy tomakh* [Etymological explanatory dictionary of the Ukrainian language in seven volumes]. Kyiv: Nauk. Dumka. Retrieved from https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/Slovnuk/etymolog_slovyk_tom5.pdf [in Ukrainian].

6. Melnychuk, O. (1974). *Slovyk inshomovnykh sliv* [Dictionary of foreign words]. Kyiv. Retrieved from https://ev.vue.gov.ua/wp-content/uploads/2018/04/Melnichuk-O.-red.-Slovyk_inshomovnykh_sliv.pdf [in Ukrainian].

7. Honcharenko, V., & Andrushko, P. (2003). *Yurydychni terminy : Tlumach. Slov* [Legal terms: Interpreter. words]. Kyiv: Lybid, [in Ukrainian].

8. Skakun, O.F. (2011). *Teoriia prava i derzhavy* [Theory of law and the state]. Kyiv: Alerta; TsUL. [in Ukrainian].

9. Zaichuk, O., & Onishchenko, N. (2006). *Teoriia derzhavy i prava: akademichniy kurs* [Theory of the state and law: academic course]. Kyiv: Yurinkom Inter. Retrieved from http://www.ebk.net.ua/Book/law/zaychuk_tdp/part3/1201.htm [in Ukrainian].
10. Shopina, I.M. (2023). *Administratyvno-pravove zabezpechennia ta administratyvno-pravove rehuliuвання: spivvidnoshennia poniat* [Administrative and legal support and administrative and legal regulation: correlation of concepts.]. *Analitichno-porivnialne pravoznavstvo - Analytical and comparative jurisprudence*, 6, 550-554. [in Ukrainian].
11. Halunko, V.V., & Onyshchuk, O.O. *Problemy statusu publichnoi administratsii* [Problems of the status of public administration]. Retrieved from <http://www.law-property.in.ua/articles/34-the-problems-of-the-status-of-public-administration.html>. [in Ukrainian].
12. Khomyshyn, I.Iu. (2017). *Administratyvno-pravove rehuliuвання inkliuzyvnoi osvity v Ukraini* [Administrative and legal regulation of inclusive education in Ukraine]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu - Scientific Bulletin of the International Humanitarian University*, 28, 53–55. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_jur_2017_28_15 [in Ukrainian].
13. Shapoval, R.V. (2011). *Pravove rehuliuвання osvity v Ukraini* [Legal regulation of education in Ukraine]. *Forum prava - Law forum*, 1, 1110–1115. [in Ukrainian].
14. Bevzenko, V.M. (2006). *Sutnist ta poniattia administratyvno-pravovoho rehuliuвання* [The essence and concept of administrative and legal regulation]. *Visnyk hospodarskoho sudochnystva - Herald of economic justice*, 3, 162–167. [in Ukrainian].
15. Heiets, I.V. (2016). *Pravove rehuliuвання vidnosyn u sferi osvity v Ukraini* [Legal regulation of relations in the field of education in Ukraine]. *Forum prava - Law forum*, 4, 60–65. [in Ukrainian].
16. Horodetska, I.A. (2016). *Sutnist administratyvno-pravovoho rehuliuвання suspilnykh vidnosyn u haluzi okhorony, vykorystannia i vidtvorennia tvarynnoho svitu* [The essence of administrative and legal regulation of social relations in the field of protection, use and reproduction of the animal world]. *Forum prava - Law forum*, 1, 60–66. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2016_1_12.pdf [in Ukrainian].
17. Halunko, V.V. & in. (2013). *Administratyvne pravo Ukrainy* [Administrative law of Ukraine]. Kherson : KhMD [in Ukrainian].
18. Shopina, I.M. (2012). *Administratyvno-pravove rehuliuвання upravlinnia orhanamy vnutrishnikh sprav* [Administrative and legal regulation of management of internal affairs bodies of Ukraine]. *Candidate`s thesis*. [in Ukrainian].
19. Lytvyn, I.I. (2016). *Administratyvno-pravovi vidnosyny u sferi nadannia osvitnikh posluh*. *Candidate`s thesis*. Zaporizhzhia. [in Ukrainian].

УДК 342.9

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8\(36\)-180-188](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8(36)-180-188)

Черкашин Ілля Володимирович адвокат у адвокатському об'єднанні «Цулаїя Горбатенко і партнери», вул. Петра Сагайдачного, 1, м. Київ, 04070, тел.: (050) 472-07-62, <https://orcid.org/0009-0005-2399-3855>

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВИКОРИСТАННЯ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ: АДМІНІСТРАТИВНИЙ ТА КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ АСПЕКТИ

Анотація. Стаття присвячена питанням правового регулювання використання персональних даних у адміністративно-правовому та кримінально-процесуальному аспектах. Підкреслено, що у сучасному інформатизованому світі персональні дані фізичних осіб набули особливо важливого значення, як важливий управлінський ресурс, засіб здійснення публічно-правової діяльності та об'єкт правової охорони. У національній правовій системі сформовано засади правового регулювання суспільних відносин пов'язаних з захистом персональних даних у сфері цивільних, адміністративних, конституційно-правових відносин. Меншою мірою це питання стосується сфери кримінально-процесуальної та нового розуміння принципу «таємниці слідства». Наголошено, що персональні дані громадян необхідно відносити до змісту «таємниці слідства», як категорії, що відповідає процесуальному розумінню доказової та орієнтуючої інформації. Підкреслено, що нормативно-правове регулювання персональних даних відзначається сьогодні своєю комплексністю, охоплюючи елементи властиві для предмету правового регулювання галузі як кримінально-процесуального так і адміністративного права. Нормативно-правове регулювання суспільних відносин у сфері персональних даних передбачає застосування низки законодавчих та підзаконних нормативно-правових актів, які визначають права та обов'язки суб'єктів відносин у цій сфері у субсидіарному до кримінально-процесуальних відносин порядку.

В Україні існують законодавчі акти, які стосуються захисту персональних даних та регламентують їх обіг, зокрема Закон України «Про захист персональних даних», Закон України «Про інформацію» тощо. До числа таких законодавчих актів необхідно також віднести і Кримінальний процесуальний кодекс України, який відносить персональні дані до змісту охоронюваної законом таємниці, яка міститься в речах і документах (ч. 1 ст. 165 КПК України) та формує засади правового захисту персональних даних анонімного викривача (ч. 3 ст. 130-1 КПК України).

Таким чином, адміністративно-правові засади регламентування використання та порядку доступу до персональних даних мають повною мірою мати своє застосування у сфері кримінального судочинства при виникненні необхідності забезпечення захисту персональних даних під час досудового розслідування та судового розгляду кримінальних проваджень.

Ключові слова: кримінальне провадження, адміністративно-правове регулювання, персональні дані, доказова та орієнтуюча інформація, нормативно-правове регулювання.

Cherkashyn Ilya Volodymyrovych Lawyer, Kyiv, <https://orcid.org/0009-0005-2399-3855>

LEGAL REGULATION OF THE USE OF PERSONAL DATA: ADMINISTRATIVE AND CRIMINAL PROCEDURAL ASPECTS

Abstract. The paper is dedicated to issues on legal regulation of the personal data using in administrative-legal and criminal-legal aspects. It is outlined that in the modern informatized world, personal data of natural persons became very significant as an important managemental resource, means of the implementation of public and legal activities, and object of the legal protection. Principles of the legal regulation of the social relationship related to personal data protection in the fields of civil, administrative, constitutional and legal relations are formulated in the national legal system.

To a lesser extent, this issue concerns the field of criminal procedure and a new understanding of the principle of “investigative secrecy”. There is stressed, that personal data of citizens should to be included in the content of the “investigative secrecy” as a category that is relevant to the procedural understanding of the evidential and guiding information. There is outlined, regulative and legal regulation of personal data has such features as comprehensiveness, including elements specific to the subject of legal regulation specific to the subject of legal regulation of both criminal and procedural law and administrative law. Regulative and legal regulation of the social relationship provides applying a number of legislative and regulative acts which provide rights and obligations of subjects of relationships in this field in a subsidiary manner to criminal procedural relations.

In Ukraine, there are legislative acts related to personal data protection, and regulate its circulation, in particular, Law of Ukraine “On Personal Data Protection”, Law of Ukraine “On Information”, etc. Criminal Procedural Code of Ukraine belongs to these legislative acts. This Code refers personal data to the content of secrecy included in things and documents, protected by the law (part 1 Art. 165 of CPC of Ukraine), and provides principles of the legal protection of personal data of anonymous whistleblower (part 3 Art. 130-1 of CPC of Ukraine).

Thus, administrative and legal principles of the regulation of the use and the order of access should to be fully applied in the field of the criminal justice where necessity of the providing personal data protection during pretrial investigation and trial of criminal proceedings exists.

Keywords: criminal proceeding, administrative and legal regulation, personal data, evidentiary and guiding information, regulative and legal regulation.

Постановка проблеми. Персональні дані стали важливою соціальною цінністю в інформаційному суспільстві, а їх захист від несанкціонованого доступу та використання є ключовим завданням для держав і організацій, що займаються збором та обробкою таких даних. Інформація та інформаційні технології, стимулюючи позитивні зміни в суспільстві, формують потребу у нових підходах і науковому переосмисленні можливостей використання віртуального середовища.

У сучасному інформатизованому світі персональні дані фізичних осіб набули особливого значення як важлива соціальна цінність і об'єкт правового регулювання. Підходи до персональних даних на рівні правової політики та юридичної доктрини є схожими в більшості країн світу. У цифрову епоху персональні дані можуть зберігатися в різних форматах, таких як бази даних, хмарні сховища, соціальні мережі та інші. Захист персональних даних фізичних осіб є нормативно закріпленим обов'язком урядів багатьох країн, що забезпечує захист прав, свобод та законних інтересів суб'єктів персональних даних, а також запобігає несанкціонованому їх використанню, зловживанням та крадіжкам. При цьому винятково важливим є забезпечення захисту прав суб'єктів персональних даних як учасників кримінального судочинства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам правового регулювання використання персональних даних сьогодні присвячено незначна кількість наукової публіцистики. Сутність персональних даних і окремі аспекти їх правового захисту досліджували такі вчені: Ю.Д. Белова [1], В.М. Брижко [2], О.М. Селезньова [3], водночас питання забезпечення таємниці кримінально-процесуальної діяльності та захисту прав потерпілих були предметом аналізу таких вітчизняних науковців як: Н.М. Ахтирська [4]; Н. І. Полонова [5]; І. Гловюк [6].

Водночас, підкреслимо, що значна кількість сучасних досліджень акцентує увагу на цивільних, конституційних та адміністративно-правових аспектах захисту прав персональних даних громадян. Меншою мірою це питання стосується сфери кримінально-процесуальної та нового розуміння принципу «таємниці слідства»

Мета дослідження – аналіз правового регулювання використання персональних даних у адміністративно-правовому та кримінально-процесуальному аспектах.

Виклад основного матеріалу. Кримінальний процесуальний кодекс України, лише відносно щещодавно було доповнено положеннями які стосуються окремих елементів використання персональних даних громадян. Діючий КПК України, по-перше, відносить персональні дані до змісту охоронюваної законом таємниці, яка міститься в речах і документах (ч. 1 ст. 165 КПК України) та, по-друге, формує засади правового захисту персональних даних анонімного викривача (ч. 3 ст. 130-1 КПК України) [7].

Положення ч. 3 ст. 130-1 КПК України стосуються засад захисту персональних даних «викривача».

Викривач у кримінальному судочинстві — це особа, яка добровільно повідомляє правоохоронні органи про факти, що свідчать про вчинення злочину або іншого правопорушення. Викривач може бути як учасником подій, так і стороннім спостерігачем, який має достовірну інформацію про правопорушення. Його роль у кримінальному судочинстві є важливою, оскільки розслідування та розкриття кримінальних правопорушень, особливо в сфері корупції, нерідко залежить від доказової інформації, наданої викривачем.

Законодавство, передбачає певні права та гарантії для викривачів. Серед таких гарантій — захист від переслідування або тиску з боку осіб, яких стосується викриття, можливість анонімного повідомлення, а також право на винагороду за надану інформацію, яка допомогла розкрити злочин. Важливим аспектом є також захист персональних даних викривача, що включає конфіденційність його особистості та можливість проведення закритих судових засідань.

Викривач має право захищати свої інтереси під час розгляду питання щодо виплати винагороди як особисто, так і через представника, зокрема адвоката. Це може бути здійснено навіть анонімно, що особливо важливо до моменту ухвалення рішення про виплату винагороди. У разі розкриття особистих даних викривача під час судового розгляду, для захисту його персональної інформації можуть бути застосовані додаткові заходи безпеки. До таких заходів належать забезпечення конфіденційності відомостей про особу викривача, а також можливість проведення закритого судового засідання, що дозволяє мінімізувати ризики розголошення інформації, яка може загрожувати безпеці викривача. Ці заходи підкреслюють важливість захисту прав викривачів та забезпечення їхньої безпеки під час судового процесу, що є ключовим елементом для підтримки системи викриття корупції та інших правопорушень.

Водночас, елементом правового статусу викривача положення щодо забезпечення захисту персональних даних у кримінальному судочинстві вичерпується. При цьому багато сучасних науковців наголошують на необхідності захисту персональних даних потерпілих у кримінальному провадженні.

Завдання кримінального провадження включають захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, а також охорону прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального процесу. Потерпілий у кримінальному провадженні наділений певними правами, закріпленими в Кримінальному процесуальному кодексі України, однак, як свідчить практика, існують проблеми, які потребують вирішення для забезпечення гарантій дотримання прав потерпілих [4].

Відповідно до ч.1 ст. 55 КПК України потерпілим у кримінальному провадженні може бути фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, а також юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди [7]. З врахуванням положень ст. 56 КПК України можливо дійти до висновку, що потерпілий наділений широким колом повноважень достатніх для ефективного захисту своїх порушених прав. Більше того, в деяких випадках рішення потерпілого відіграє надзвичайне процесуальне значення для подальшого перебігу подій в кримінальному провадженні.

Захист прав потерпілого є одним із ключових завдань кримінального судочинства, що забезпечує справедливість і правопорядок у суспільстві. Потерпілий, як особа, яка зазнала шкоди внаслідок злочину, має право на захист своїх законних інтересів, компенсацію завданої шкоди та участь у кримінальному процесі. Основним завданням кримінального судочинства є забезпечення справедливого та неупередженого розгляду справи, де права потерпілого є одним із пріоритетів. Це включає право на доступ до правосуддя, надання потерпілому можливості бути вислуханим, участь у слідчих та судових діях, а також отримання належної інформації про хід розслідування. Важливим аспектом є також забезпечення безпеки потерпілого, особливо у випадках, коли йому загрожує небезпека з боку обвинуваченого чи інших осіб. Забезпечення ефективного захисту прав потерпілого також включає надання йому кваліфікованої юридичної допомоги, право на відшкодування матеріальної та моральної шкоди, а також можливість звернення до суду для захисту своїх інтересів. У сучасному кримінальному судочинстві все більше уваги приділяється відновленню прав потерпілого, забезпеченню його гідності та справедливого ставлення до нього на всіх етапах судового процесу. Таким чином, захист прав потерпілого є важливим елементом кримінального судочинства, який сприяє утвердженню верховенства права, забезпеченню справедливості та відновленню соціальної справедливості.

При цьому наголосимо, що питання захисту персональних даних взаємопов'язане з категоріями «вразливості інформації» та як наслідок з «вразливими категоріями потерпілих».

Кримінальне процесуальне законодавство України не виділяє окремо таку категорію потерпілих як «вразливі потерпілі», проте така термінологія активно використовується і в міжнародних стандартах, і в рекомендаціях щодо змін та доповнень до кримінального процесуального законодавства України. Зокрема, слід звернути увагу на окремі міжнародні стандарти, наголошує І. Гловлюк [6].

Посібник ООН з питань правосуддя для потерпілих приділяє особливу увагу категоріям потерпілих, які є особливо вразливими через специфіку своїх обставин або статусу [8]. До таких категорій належать мігранти, представники національних та етнічних меншин, постраждалі від сексуальних правопорушень, а також біженці, військовополонені, цивільні жертви воєн і громадянських заворушень. Крім того, особливої уваги потребують неповнолітні, які стали жертвами сексуального насильства, сім'ї жертв вбивств, літні люди, особи з інвалідністю та ті, хто постраждав від організованої злочинності і репресій. Посібник підкреслює необхідність врахування особливих потреб і прав цих категорій потерпілих, забезпечення їх захисту та надання відповідної підтримки в рамках правосуддя.

У більшості країн світу обіг та використання персональних даних регулюються спеціальним законодавством. Нормативно-правові акти визначають порядок обігу персональних даних, а також встановлюють правила щодо їх зберігання, обробки та передачі. Основні принципи, які закріплені в законах про захист персональних даних, включають: заборону на збір та обробку персональних даних без згоди їх власника або іншої правової підстави; обмеження на збір, обробку та зберігання даних до необхідного мінімуму; забезпечення безпеки та конфіденційності персональних даних; регулювання права суб'єкта на доступ та корекцію своїх даних, а також можливість реалізувати право на «забуття». У багатьох країнах також діють органи державного контролю, відповідальні за нагляд за дотриманням законів про захист персональних даних та захист прав суб'єктів даних.

У КПК України немає визначення поняття «персональні дані», а отже, для його розуміння застосовним є визначення, надане в Законі України «Про захист персональних даних» від 1 червня 2010 року № 2297-VI. Так, само термін «вразливий» є поширеним у сфері адміністративно-правового регламентування захисту персональних даних і повною мірою може бути нами запозиченим у контексті кримінально-процесуальної діяльності.

Українське законодавство з самого початку прийняло до уваги орієнтири сформовані у нормативних актах ЄС. Це зумовило прийняття Закону України «Про захист персональних даних» від 01.06.2010 р., де законодавчо закріплено поняття «персональних даних» як «відомостей чи сукупності відомостей про фізичну особу» (ст. 2) [9]. Закон України «Про захист персональних даних» встановлює правила збору, зберігання, використання та передачі персональних даних, а також встановлює права суб'єктів персональних даних.

Персональні дані громадян – це інформація, яка стосується конкретної особи, яка може бути ідентифікована за допомогою цієї інформації. Вони є цінним ресурсом для багатьох сфер суспільного життя, таких як державне управління, економіка, наука, медицина, військова справа тощо. Проте збір, обробка та зберігання цих даних повинні здійснюватися відповідно до законодавчих вимог щодо захисту персональних даних, щоб уникнути можливих порушень прав та свобод їхніх власників. Таким чином, персональні дані громадян вимагають особливої уваги та захисту з боку державних органів, корпоративних структур та інших учасників, які працюють з цими даними.

Враховуючи специфіку кримінальних проваджень та положення ст. 291 КПК України, персональними даними потерпілих є прізвище, ім'я, по батькові, дата та місце народження, місце проживання, громадянство. Утім насправді для ідентифікації потерпілого у певних випадках може бути достатньо і місця проживання (зокрема, якщо йдеться про «медійний» випадок вчинення кримінального правопорушення та невеликий населений пункт), підкреслює І. Гловлюк [6].

Так, наприклад, сьогодні у кримінальних провадженнях за ст. 438 КК України виникає питання стосовно повідомлень про підозру, які у випадках провадження *in absentia* публікуються на сайті Офісу Генерального прокурора. Вже сьогодні мають місце випадки звернень до Офісу Генерального прокурора з проханням ініціювати видалення усієї інформації про потерпілу особу, зокрема в повідомленні про підозру одному з російських військовослужбовців, яка опублікована на сайті Офісу Генерального прокурора, та запобігти публікуванню таких відомостей про особу, потерпілу від сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом, було видалено персональну інформацію про потерпілу в повідомленні про підозру, опублікованому на офіційному сайті Офісу Генерального прокурора [6].

У зв'язку з цими факторами, слід безумовно погодитись, що задля уникнення моральних страждань та повторної віктимізації потерпілих осіб будь-які кримінально-процесуальні документи та рішення у справах щодо вчинення сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом, у відкритому доступі не повинні містити: відомості про місце проживання (перебування), дату народження та прізвище, ім'я та по батькові потерпілої особи; надмірну деталізацію вчинення злочину; інші дані, що дозволяють без жодних перешкод ідентифікувати потерпілу особу. Це натомість потребує не тільки зміни практик, а й уточнення законодавства задля підґрунтя цих прогресивних практик [6].

Висновки та пропозиції дослідження.

У підсумку наголосимо, що у сучасному інформатизованому світі персональні дані фізичних осіб набули особливо важливого значення, як важливий управлінський ресурс, засіб здійснення публічно-правової діяльності та об'єкт правової охорони.

У національній правовій системі сформовано засади правового регулювання суспільних відносин пов'язаних з захистом персональних даних у сфері цивільних, адміністративних, конституційно-правових відносин.

Меншою мірою це питання стосується сфери кримінально-процесуальної та нового розуміння наповнення змісту принципу «таємниці слідства». Наголосимо, що персональні дані громадян необхідно *відносити до змісту «таємниці слідства», як категорії, що відповідає процесуальному розумінню доказової та орієнтуючої інформації.*

Підкреслимо, що нормативно-правове регулювання персональних даних відзначається сьогодні своєю комплексністю, охоплюючи елементи властиві для предмету правового регулювання галузі як кримінально-процесуального так і адміністративного права.

Нормативно-правове регулювання суспільних відносин у сфері персональних даних передбачає застосування низки законодавчих та підзаконних нормативно-правових актів, які визначають права та обов'язки суб'єктів відносин у цій сфері у субсидіарному до кримінально-процесуальних відносин порядку.

В Україні існують законодавчі акти, які стосуються захисту персональних даних та регламентують їх обіг, зокрема Закон України «Про захист персональних даних», Закон України «Про інформацію» тощо.

До числа таких законодавчих актів необхідно також віднести і Кримінальний процесуальний кодекс України, який відносить персональні дані до змісту охоронюваної законом таємниці, яка міститься в речах і документах (ч. 1 ст. 165 КПК України) та формує засади правового захисту персональних даних анонімного викривача (ч. 3 ст. 130-1 КПК України).

Таким чином, адміністративно-правові засади регламентування використання та порядку доступу до персональних даних мають повною мірою мати своє застосування у сфері кримінального судочинства при виникненні необхідності забезпечення захисту персональних даних учасників під час досудового розслідування та судового розгляду кримінальних проваджень.

Найбільш важливим при цьому виступає забезпечення захисту персональних даних потерпілих від кримінального правопорушення, як особливої «вразливої» категорії учасників судочинства.

Література:

1. Белова Ю.Д. Цивільні правовідносини щодо персональних даних. Хмельницький: ФОП Мельник А.А., 2019, 192 с.

2. Брижко В. М. Захист персональних даних: реалії та практика сучасності. *Інформація і право*. 2013. № 3. С. 31-48.

3. Селезньова О.М. Теоретико-методологічні основи інформаційного права України: моногр. Чернівці: Місто, 2014. 408 с.

4. Ахтирська Н.М. Права потерпілих у кримінальному провадженні: виклики та державна стратегія удосконалення правового статусу. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. Том 2 № 80 (2023). С.116-123. URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/296945>. (дата звернення 11.07.2024 р.)

5. Полонова Н. І. Місце таємниці досудового розслідування серед інших таємниць, охоронюваних законом про кримінальну відповідальність. *Юридичний науковий електронний журнал*. №2. 2017. С.138-141

6. Гловюк І. Процесуальні можливості захисту персональних даних вразливих потерпілих. URL: <https://jurfem.com.ua/protseusualni-mozhlyvosti-zakhystu-danykh-vrazlyvykh-poterpilykh/> (дата звернення 11.07.2024 р.)

7. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 N 4651-VI База даних «Законодавство України». ВР України URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>. (дата звернення 11.07.2024 р.)

8. Handbook on Justice for victims URL: https://www.unodc.org/pdf/criminal_justice/UNODC_Handbook_on_Justice_for_victims.pdf. (дата звернення 11.07.2024 р.)

9. Про захист персональних даних : Закон України від 01.06.2010 р. № 2297-VI. *Офіційний вісник України*. 2010. № 49. Ст. 1604.

References:

1. Bielova Y.D. Tsyvilni pravovidnosyny shchodo personalnykh danykh [Civil legal relations regarding personal data]. Khmelnytskyi: FOP Melnyk A.A., 2019, 192 s.

2. Bryzhko V. M. Zakhyst personalnykh danykh: realii ta praktyka suchasnosti. Informatsiia i pravo [Protection of personal data: realities and modern practice]. 2013. № 3. S. 31-48.

3. Seleznova O.M. Teoretyko-metodolohichni osnovy informatsiinoho prava Ukrainy [Theoretical and methodological foundations of information law of Ukraine: monohr]. Chernivtsi: Misto, 2014. 408 s.

4. Akhtyrska N.M. Prava poterpilykh u kryminalnomu provadzhenni: vyklyky ta derzhavna stratehiia udoskonalennia pravovoho statusu [Rights of victims in criminal proceedings: challenges and state strategy for improving legal status]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*. Seriya: Pravo. Tom 2 № 80 (2023). S.116-123. URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/296945>. (дата звернення 11.07.2024 р.)

5. Polonova N.I. Mistse taiemnytsi dosudovoho rozsliduvannia sered inshykh taiemnyts, okhroniuvanykh zakonom pro kryminalnu vidpovidalnist [The place of the secret of the pre-trial investigation among other secrets protected by the law on criminal liability]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. №2. 2017. S.138-141

6. Hloviuk I. Protseusualni mozhyvosti zakhystu personalnykh danykh vrazlyvykh poterpilykh [Procedural possibilities of protection of personal data of vulnerable victims]. URL: <https://jurfem.com.ua/protseusualni-mozhlyvosti-zakhystu-danykh-vrazlyvykh-poterpilykh/> (дата звернення 11.07.2024 р.)

7. Kryminalnyi protseusualnyi kodeks Ukrainy vid 13.04.2012 N 4651-VI Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy» [Criminal Procedure Code of Ukraine]. VR Ukrainy URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>. (дата звернення 11.07.2024 р.)

8. Handbook on Justice for victims URL: https://www.unodc.org/pdf/criminal_justice/UNODC_Handbook_on_Justice_for_victims.pdf. (дата звернення 11.07.2024 р.)

9. Pro zakhyst personalnykh danykh [About the protection of personal data]: *Zakon Ukrainy vid 01.06.2010 r. № 2297-VI. Ofitsiyni visnyk Ukrainy*. 2010. № 49. St. 1604.

УДК 347.7

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8\(36\)-189-200](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8(36)-189-200)

Яланський Олександр Сергійович магістр, Національний юридичний університет ім. Ярослава Мудрого, тел.: (068) 359-13-81, <https://orcid.org/0009-0002-0972-7372>

ПРОГРАМА ОРГАНІЗАЦІЇ МОВЛЕННЯ: ПРОБЛЕМАТИКА ТЕРМІНОЛОГІЇ В ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ

Анотація. Євроінтеграційні процеси та імплементація підходів законодавства Європейського Союзу до національного законодавства дає поштовх до покращення правового регулювання відповідних правовідносин. Окрім приведення законодавства України до законодавства ЄС необхідним є узгодження норм та термінології між взаємопов'язаними галузями та інститутами права. Така діяльність потребує комплексного підходу, за допомогою якого можна отримати чітке та однозначне нормативне закріплення термінів, визначити правову природу об'єктів та суб'єктів, які відносяться до різних галузей та інститутів права.

Підґрунтям для більш ефективного регулювання правовідносин у сфері медіа стало прийняття Закону України «Про медіа», що став свого роду кодифікованим актом, який містить класифікований перелік суб'єктів у сфері медіа та всебічно регулює їх діяльність. Інститут авторського права та суміжних прав нерозривно пов'язаний з медіа, оскільки основним активом суб'єктів у сфері медіа є саме твори та об'єкти суміжних прав. Тому є нагальна потреба в чіткому визначенні природи вказаних об'єктів та узгодженні термінології, що міститься в нормативних актах цих інститутів права.

Зокрема підлягає аналізу такий об'єкт суміжних прав, як програма організації мовлення, а також сам суб'єкт – організація мовлення. З наданням права фізичним особам-підприємцям бути суб'єктом у сфері медіа, в тому числі бути телемовником і радіомовником та здійснювати мовлення з використанням радіочастотного спектра (наземне ефірне мовлення) постає питання доцільності використання назви «організація мовлення» як суб'єкта суміжних прав. Не менш важливою є проблема у відмінностях термінології Цивільного кодексу України та Закону України «Про авторське право і суміжні права» щодо програми (передачі) організації мовлення, яку теж варто вирішити з метою уникнення колізій та забезпечення принципу правової визначеності.

В статті проаналізовано правову природу програми організації мовлення, запропоновано внести зміни до назви Глави 37 та статті 449

Цивільного кодексу України з метою виключення згадки про передачу організації мовлення, як окремого об'єкта суміжних прав. Обґрунтовано необхідність внесення змін до Закону України «Про авторське право і суміжні права» щодо заміни терміну «програма організації мовлення» на «програма мовлення» та внесення відповідних змін до інших норм, в яких зустрічається вказаний термін. Запропоновано первинним суб'єктом суміжних прав на програму мовлення замість організації мовлення визначити телемовника і радіомовника.

Ключові слова: право інтелектуальної власності, програма організації мовлення, об'єкт суміжних прав, організація мовлення, суб'єкт суміжних прав.

Yalanskyi Oleksandr Serhiiovich master, Yaroslav Mudryi National Law University, tel.: (066) 980-25-95, <https://orcid.org/0009-0002-0972-7372>

BROADCASTING ORGANIZATION PROGRAM: THE PROBLEM OF TERMINOLOGY IN UKRAINIAN LEGISLATION

Abstract. European integration processes and the implementation of EU law approaches to national legislation give impetus to improving the legal regulation of relevant areas of legal relations. In addition to harmonizing Ukrainian legislation with EU law, it is necessary to harmonize norms and terminology between interrelated branches and institutions of law. Such activities require a comprehensive approach, which can be used to obtain clear and unambiguous legal definitions, and to determine the legal nature of objects and subjects belonging to different branches and institutions of law.

The basis for more effective regulation of legal relations in the media sphere was the adoption of the Law of Ukraine “On Media”, which became a kind of codified act containing a classified list of media entities and comprehensively regulating their activities. The institute of copyright and related rights is related to the media, as the main asset of media entities is works and objects of related rights. Therefore, there is an urgent need to clearly define the nature of these objects and harmonize the definitions contained in the regulations of these legal institutions.

In particular, such an object of related rights as a broadcasting program, as well as the subject itself - a broadcasting organization - is subject to analysis. With the granting of the right to individual entrepreneurs to be a media entity, including to be a television or radio broadcaster and to broadcast using the radio frequency spectrum (terrestrial broadcasting), the question arises as to whether it is appropriate to use the name “broadcasting organization” as an entity of related rights. Equally important is the problem of differences in the terminology of the Civil Code of Ukraine and the Law of Ukraine “On Copyright and Related Rights” regarding the program (transmission) of a broadcasting organization, which should also be resolved in order to avoid conflicts and ensure the principle of legal certainty.

The article analyzes the legal nature of the broadcasting program and proposes to amend the title of Chapter 37 and Article 449 of the Civil Code of Ukraine with a view to excluding the reference to the transfer of a broadcasting program as an object of related rights. The author substantiates the need to amend the Law of Ukraine “On Copyright and Related Rights” to replace the term “broadcasting program” with “broadcasting program” and to make appropriate amendments to other provisions in which the said term appears. The author suggests that the primary subject of related rights to a broadcasting program should be a broadcaster and a radio broadcaster instead of a broadcasting organization.

Keywords: intellectual property, broadcasting organization program, object of related rights, broadcasting organization, subject of related rights.

Постановка проблеми. Безперечно, євроінтеграційні процеси позитивно впливають на нормотворчу діяльність, а право Європейського союзу та право її держав-членів є орієнтиром для більш ефективних змін законодавства України, що комплексно та однозначно врегулюють відповідні правовідносини. Проте з внесенням змін в одні нормативні акти, потрібно змінювати інші з метою забезпечення однакового регулювання взаємопов’язаних правовідносин. Так з прийняттям Закону України «Про медіа» (далі – Закон про медіа) [1], що запровадив нові підходи до регулювання сфери медіа, зокрема надавши можливість фізичним особам-підприємцям бути телемовником і радіомовником, в тому числі використовувати радіочастотний спектр, постає питання доцільності використання в законодавстві, зокрема і в Законі України «Про авторське право і суміжні права» (далі – Закон про права) [2], терміну «організація мовлення» та «програма організації мовлення». Без аналізу правової природи вказаного суб’єкта та об’єкта неможливо знайти правильне та обґрунтоване рішення щодо внесення змін до законодавства. Тому такий аналіз необхідно провести в рамках цієї роботи. Нагальною є також потреба в уніфікації понятійного апарату в зазначених вище нормативних актах, а також у Цивільному кодексі України (далі – ЦК України) [3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням правової природи програм організацій мовлення займалися такі науковці як У. Б. Андрусів, А. С. Штефан, Ю. П. Бурило, І. А. Стройко, О. М. Боярчук, та інші. Проте у зв’язку з прийняттям Закону про медіа ще не було приділено достатньо уваги питанню юридично обґрунтованого, взаємоузгодженого та однакового нормативного закріплення назви суб’єкта суміжних прав на програму організації мовлення в різних нормативних актах, а також назви самого об’єкта суміжних прав. Потребує уточнення і визначення правової природи згаданого об’єкта та складових такого об’єкта, в тому числі у зв’язку зі зміною термінології з прийняттям Закону про медіа.

Мета статті – дослідити правову природу програми організації мовлення та її складових, а також використавши формально-юридичний

метод, дослідити доцільність вживання понять «організація мовлення» та «програма організації мовлення» у зв'язку зі змінами у законодавстві, та підняти питання необхідності заміни вказаних термінів з метою уніфікації термінології в різних інститутах права.

Виклад основного матеріалу. З прийняттям Закону про медіа змінився підхід до правил регулювання діяльності суб'єктів у сфері медіа, в тому числі телемовників (телеорганізацій) та радіомовників (радіоорганізацій). Наразі таким суб'єктом може стати також фізична особа-підприємець, навіть якщо вона радіочастотний ресурс (здійснює ефірне мовлення). Закон України «Про телебачення і радіомовлення» (ч. 1 ст. 24), що втратив чинність з набранням чинності Законом про медіа надавав право на мовлення лише юридичним особам [4]. Проте зі зміною підходів термін, що вживається для опису телемовника і радіомовника як в Законі про медіа, та і в Законі про права не змінився і залишився «організація мовлення». Крім того, не зовсім узгоджено законодавчу термінологію щодо такого об'єкту суміжних прав, як програма (передача) організації мовлення. Зокрема ЦК України містить згадку про передачу організації мовлення серед переліку суб'єктів суміжних прав.

Щоб вирішити нагальні питання щодо внесення відповідних змін до законодавства, які б уніфікували термінологію в різних нормативних актах, насамперед потрібно звернутися до правової природи такого об'єкта як програма організації мовлення та її складових частин. Після визначення сутності цих об'єктів можна дійти висновку про необхідність змін та про їх зміст.

Спочатку проаналізуємо понятійний апарат. Закон про права та Закон про медіа по-різному визначають програму організації мовлення. Відповідно до п. 40 ч.1 ст. 1 Закону про права програма організації мовлення – поєднана єдиною творчою концепцією сукупність *передач (телерадіопередач), інших творів та/або об'єктів суміжних прав*, яка має постійну назву і транслюється радіомовником чи телемовником за певною сіткою мовлення [2]. Закон про медіа (п. 44 ч. 1 ст. 1) визначає програму організації мовлення як поєднану творчою концепцією сукупність *програм та іншої інформації*, яка транслюється радіомовником чи телемовником за розкладом програм [1]. В той же час поруч з назвою «програма організації мовлення» зазначається альтернативна назва – «програма мовлення». Слід зазначити, що ідентичне до програми організації мовлення (програми мовлення) визначення, яке міститься в Законі про медіа має поняття «мовлення» в Законі про права. Так, відповідно до п. 28 ч. 1 ст. 1 Закону про права мовлення – це поєднана єдиною творчою концепцією сукупність програм та іншої інформації, яка транслюється радіомовником чи телемовником за розкладом програм [2]. Тобто Закон про права визначає мовлення як сукупність програм та іншої інформації. В свою чергу, Закон про медіа (п. 31 ч. 1 ст. 1) визначає мовлення

як телевізійне мовлення або радіомовлення незалежно від технології, у тому числі в мережі Інтернет. Визначення понять «телевізійне мовлення» і «радіомовлення» наводиться в ч. 1 ст. 14 Закону про медіа. Вказані поняття визначаються як діяльність із розповсюдження радіопрограм (аудіовізуальних програм) для одночасного масового приймання користувачами на основі розкладу програм, створеного радіомовником (телемовником) [1]. Тобто йдеться про діяльність із розповсюдження відповідних програм. З цього можна сформулювати логічну конструкцію: радіомовник і телемовник – мовлення – програма мовлення. Радіомовник і телемовник здійснює діяльність (мовлення) із розповсюдження програм мовлення. Отже визначення поняття «мовлення», яке міститься в Законі про права є помилковим і не відповідає поняттю, визначеному в Законі про медіа, що створює певну колізію. Така колізія потребує врегулювання, шляхом заміни визначення поняття «мовлення» у Законі про права на визначення, яке міститься в Законі про медіа.

Як бачимо, в Законі про права законодавець визначає програму організації мовлення як сукупність передач (телерадіопередач), інших творів та/або об'єктів суміжних прав, а в Законі про медіа як сукупність програм та іншої інформації. Термін «передача (телерадіопередача)» став застарілим для українського законодавства з прийняттям Закону про медіа. В цих законах терміни «передача», «телепередача», «радіопередача», «телерадіопередача» було замінено на термін «програма». Проте залишається питанням, чому в деяких нормах обох законів згадується термін «передача», а в Законі про права він навіть вживається для визначення поняття «програма організації мовлення». Очевидно, що законодавцем не дотримано комплексного підходу щодо нормативних змін в різних актах законодавства паралельно.

Термін «програма» визначено в п. 42 ч. 1 ст. 1 Закону про медіа як сукупність рухомих зображень зі звуком чи без звуку, що незалежно від тривалості є *самостійним елементом розкладу чи каталогу програм суб'єкта у сфері аудіовізуальних медіа*, зокрема програма новин, фільм, трансляція спортивних заходів чи спортивних змагань, інший аудіовізуальний твір, у тому числі дитячі програми, музичні кліпи; для цілей аудіальних медіа програма включає аудіальну інформацію, що незалежно від тривалості є самостійним елементом розкладу чи каталогу програм, зокрема програма новин, добірка пісень, інструментальних музичних творів, інший аудіальний твір [1]. З цього визначення випливає, що програма є складовою частиною (самостійним елементом) програми організації мовлення (проте не лише її, а й об'єктів, що належать іншим суб'єктам у сфері аудіовізуальних медіа).

Визначимо правову природу програми (раніше – передачі), як самостійного елемента програми організації мовлення. З наведеного поняття випливає, що програмою можуть бути різні об'єкти. Якщо до правової природи фільмів, музичних кліпів питань не виникає (є всі наявні ознаки, щоб

віднести їх до об'єктів авторського права), то правова природа трансляції спортивних заходів чи спортивних змагань, програм новин, дитячих програм та інших об'єктів потребує детального аналізу. Трансляцію спортивних заходів та спортивних змагань за усталеною в доктрині та судовій практиці тенденцією можна визначити як об'єкт суміжних прав, а саме відеограму. Аналізуючи практику судів зарубіжних країн Д. Дорошенко зазначає, якщо трансляція спортивної події не має ознак творчої діяльності, не містить творчого внеску жодної особи, це унеможливорює її авторсько-правову охорону. Проте сам відеозапис трансляції, яка не відповідає сутності твору, охороняється як об'єкт суміжних прав, тобто відеограма [5, с. 32]. На нашу думку такий підхід можна застосувати і до програм новин. Відповідно до п. 43 ч. 1 ст. Закону про медіа програма новин – це інформаційна програма про поточні події, що регулярно транслюється відповідно до розкладу програм [1]. Повідомлення про новини або інші факти (поточні події тощо) не охороняються авторським правом (не є об'єктом авторського права (п. 1 ч. 1 ст. 8 Закону про права) [2]. З іншого боку, програма новин може містити творчий внесок певних авторів що виражається в оригінальній подачі певних подій відповідно до написаного сценарію і режисерського задуму. А. С. Штефан обґрунтовує, що навіть програми, що виходять в прямому ефірі є об'єктами авторського права – аудіовізуальним твором. Перелік авторів аудіовізуального твору включає режисера-постановника, автора сценарію та/або текстів діалогів, автора спеціально створеного музичного твору, художника-постановника, оператора-постановника (ч. 1 ст. 16 Закону про права). Правова охорона аудіовізуального твору не зумовлюється неодмінною наявністю творчих внесків усіх цих осіб: законодавчий перелік визначає максимально можливий склад авторів аудіовізуального твору, у той час як їх фактичний склад може бути будь-яким. Для кваліфікації об'єкта як аудіовізуального твору достатньо наявності результатів творчої діяльності принаймні однієї з осіб, які належать до кола авторів цього твору. Авторка зазначає, що у створенні програми та монтажі відзнятих фрагментів зазвичай бере участь режисер. Цього достатньо для визнання телевізійної передачі (окремої програми) аудіовізуальним твором, навіть якщо інші можливі автори не брали участі в його створенні. З прийняттям нового Закону про права форма вираження не є кваліфікуючою ознакою для визначення аудіовізуального твору, який може виходити в прямому ефірі, хоча вимогу щодо запису усіх програм і зберігання цього запису протягом 20 днів передбачено у ч. 6 ст. 48 Закону України «Про медіа» [6, с. 74-75]. Проте слід відмітити, що прямий ефір з повідомленням певних новин без сценарію не матиме ознак аудіовізуального твору і вважатиметься відеограмою.

Отже, не вдаючись до глибокого аналізу правової природи об'єктів, що можуть бути програмою, як самостійним елементом програми організації

мовлення, можна зробити висновок, що програмою (раніше – передачею) можуть бути як об'єкти авторського права, так і об'єкти суміжних прав – відеограма у випадку телевізійного мовлення, та фонограма у випадку радіомовлення. Тому поняття «програма» (раніше – «передача») та «програма організації мовлення» співвідносяться як часткове та загальне.

Тому залишення в ЦК України серед переліку об'єктів суміжних прав такого об'єкта як програма (передача) організації мовлення є неприпустимим і таким що створює колізію, адже Закон про права серед переліку об'єктів суміжних прав містить саме програму організації мовлення. Слід зазначити, що ч. 4 розділу VI «Прикінцеві та перехідні положення» Закону про права містить норму про внесення змін до глав 35, 37 ЦК України щодо заміни слова «передача (програма)» на «програма». Проте в ч. 1 ст. 449 глави 37 ЦК України в переліку об'єктів суміжних прав зазначеної заміни здійснено не було. Як нам вбачається, така помилка є суто технічною. Проте це впливає на однозначність норми і має бути усунуто.

Визначившись з правовою природою програми, як складової частини програми організації мовлення, перейдемо до сутності такого суб'єкта суміжних прав, як програма організації мовлення. В правовій доктрині існує думка, що діяльність організацій мовлення слід розглядати як творчу або як таку, що носить суто організаційно-технічний характер. Наприклад Ю. П. Бурило зазначає, що за своєю технічною і організаційною складністю створення передачі (програми) організації мовлення часто не поступається багатьом видам інтелектуальної діяльності авторів творів. Тому інтелектуальний, творчий внесок колективу фахівців у створення передачі (програми) організації мовлення часто буває набагато вагомим, ніж, наприклад, творчі зусилля автора фотографії або автора невеликої статті в газеті [7, с. 9]. О. М. Боярчук вважає, що об'єктивною формою представлення творчого результату діяльності організацій телерадіомовлення є оприлюднення програм, передач цих організацій певним способом за допомогою технічних засобів. Без застосування творчих можливостей суб'єкта проведення такої діяльності найновіші, найсучасніші технічні засоби будуть недоторканим вантажем [8, с. 7]. У. Б. Андрусів оцінює природу програми організації мовлення з двох боків. На її думку, прояв творчого характеру можна простежити при створенні організацією мовлення власного інформаційного продукту. При здійсненні виключно технічного процесу – трансляції (ретрансляції) контенту як власного виробництва, так і створеного іншими суб'єктами інформаційної діяльності йдеться лише про технічний характер діяльності [9, с. 15]. А. С. Штефан зауважує, що на можливість організації мовлення бути суб'єктом суміжних прав не впливає виробництво власних передач, телефільмів, шоу тощо чи відсутність такого виробництва. Діяльність організацій мовлення з точки зору суміжних прав полягає у відтворенні

об'єктів авторського права, суміжних прав та об'єктів, що не охороняються, для загального сповіщення. Характер діяльності організації мовлення є суто технічним [10, с. 101-102].

На нашу думку, зазначені міркування потребують уточнення. Потрібно розмежовувати організацію мовлення, як замовника (організатора, продюсера) у створенні власного інформаційного продукту, та як організацію, яка компонує програми (раніше – передачі) для поєднання їх єдиною творчою концепцією з метою створення кінцевого результату – програми організації мовлення для подальшої її трансляції. Щодо діяльності зі створення інформаційного продукту (об'єктів авторського права (наприклад, аудіовізуальних творів – фільмів, серіалів тощо) або об'єктів суміжних прав (фонограм або відеограм) організація мовлення виконує лише функцію організатора (продюсера). Безпосереднє створення інформаційного продукту здійснюється фізичними особами (працівниками або особами, що виконують роботи на підставі договору цивільно-правового характеру). Надання діяльності організації мовлення творчих ознак не відповідає природі авторської діяльності, оскільки автором може бути лише фізична особа, яка своєю творчою працею створює об'єкт авторського права – твір, який може бути складовою частиною програми організації мовлення, а може і не бути. Поєднання (компонування) сукупності різних об'єктів єдиною творчою концепцією не має достатньо ознак для ототожнення цієї діяльності з творчою. Така діяльність за своєю природою є організаційно-технічною.

А. С. Штефан слушно зазначає, що природа програми організації мовлення не тотожна природі складеного твору, який є результатом творчого упорядкування інших творів (ч. 1 ст. 18 Закону про права). Хоча по суті програма організації мовлення містить у собі підібрані та певним чином розташовані елементи, її правова охорона не обумовлюється наявністю творчого внеску в здійснення такого добору і розташування. Суміжні права охороняють результат не творчої, а технічної та організаційної діяльності, втілений у сукупності певних об'єктів, яка транслюється мовником за певною сіткою мовлення. При цьому правова охорона не поширюється на зміст трансльованої інформації, а охоплює лише результат поєднання різноманітних об'єктів у цілісну програму [6, с. 72].

Визначившись з правовою природою програми організації мовлення та програми, як її складової частини, розглянемо питання суб'єктного складу програми організації мовлення. Первинним суб'єктом програми організації мовлення є організація мовлення. Відповідно до п. 34 ч. 1 ст. 1 Закону про права організація мовлення – це особа, яка здійснює добір радіо- або телевізійних програм та надає їх для одночасного масового та індивідуального приймання користувачами на основі створеного нею розкладу програм [2]. Закон про медіа не містить поняття організації мовлення, проте з системного

аналізу закону можна зрозуміти, що організацією мовлення є радіомовник і телемовник. Визначення цих суб'єктів наведено в ч. 4 ст. 14 Закону про медіа. Так радіомовник (телемовник) – це особа, яка здійснює добір радіопрограм (аудіовізуальних програм) та їх організацію в хронологічному порядку (створює радіоканал або телеканал) та надає їх для одночасного масового та індивідуального приймання користувачами [1]. Тобто радіомовник (телемовник) виконує організаційно-технічні функції з метою упорядкування програм для створення цілісної програми організації мовлення та подальшої її трансляції (ретрансляції).

Після прийняття Закону про медіа фізичні особи-підприємці набули право отримувати статус суб'єктів у сфері аудіовізуальних медіа, зокрема телемовників та радіомовників. Тобто на даний момент організацією мовлення може стати фізична особа. Якщо така особа використовує радіочастотний спектр для здійснення мовлення, вона має отримати ліцензію (ч. 1 ст. 50 Закону про медіа). Тому використовувати поняття «організація мовлення» до всіх суб'єктів мовлення та об'єктів, що ними створюються недоречно. Поняття «організація мовлення» за даних обставин скоріше означає статус, незалежно від того, юридична це особа, чи фізична. Проте для точного, однозначного та взаємоузгодженого регулювання інституту суміжних прав та пов'язаних з ним інститутів (підгалузей), зокрема медіа, доцільним є питання заміни такого терміну на більш універсальний.

Як було визначено вище, первинним суб'єктом програми організації мовлення є телемовник і радіомовник. Вважаємо, що наведені поняття і варто відобразити в тексті Закону про права. Складніше питання виникає з тим, яку назву повинен мати об'єкт суміжних прав, первинним суб'єктом якого є телемовник (радіомовник). Враховуючи те, що в Законі про медіа поруч з поняттям програма організації мовлення вказано словосполучення «програма мовлення», а також зважаючи на те, що мовленням (телемовленням, радіомовленням) є діяльність із розповсюдження радіопрограм (аудіовізуальних програм) для одночасного масового приймання користувачами на основі розкладу програм, створеного радіомовником (телемовником), вважаємо, що доцільно назву об'єкта суміжних прав визначати як «програма мовлення». Пропонуємо в Законі про права дати таке ж визначення програмі мовлення, яке міститься в Законі про медіа, а саме: «програма мовлення – поєднана творчою концепцією сукупність програм та іншої інформації, яка транслюється радіомовником чи телемовником за розкладом програм». Таке визначення буде відповідати термінології, яка міститься в Законі про медіа. Важливим є внесення змін щодо вказаного терміну і до норм інших законодавчих актів, де зустрічається згадка про програму організації мовлення, зокрема Закону про медіа та ЦК України.

Критики такого підходу можуть наводити аргументи, що така назва об'єкту не відповідає міжнародним актам, до яких приєдналася Україна. Зокрема Міжнародній конвенції про охорону інтересів виконавців, виробників фонограм і організацій мовлення від 26 жовтня 1961 року, яка орудує саме терміном «організація мовлення» [11]. Контраргументом цієї тези є те, що національне законодавство не завжди дотримується точної відповідності у формулюванні термінів так, щоб вони відповідали міжнародним актам. Наприклад, ЦК України одним з об'єктів інтелектуальної власності визначає торговельні марки. Такий же термін вказується в Законі України «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг» [12]. Водночас в численних міжнародних актах, до яких приєдналася Україна, цей об'єкт має назву «торговий знак», «знак для товарів та послуг» тощо. До того ж значну роль відіграє переклад на українську мову текстів міжнародних актів. Інколи фразу можна перекласти декількома різними способами з використанням різних слів та словосполучень. Тому імплементація понятійного апарату міжнародних актів в законодавство України не вимагає неухильного дотримання термінології таких актів.

Висновки. Непослідовне внесення змін до різних нормативних актів щодо програми організації мовлення, що в тому числі пов'язане з технічними помилками, створює колізію у визначенні такого об'єкту як програма організації мовлення. Цивільний кодекс України до цих пір містить згадку про передачу, як об'єкт суміжних прав. Ця технічна помилка має бути усунута. Крім того, з наділенням фізичних осіб-підприємців правом здійснювати мовлення і бути телемовником і радіомовником є необхідність внесення змін до назви такого об'єкта суміжних прав як програма організації мовлення, а також назви первинного суб'єкта суміжних прав. Пропонується назву об'єкта суміжних прав замінити на «програма мовлення», а назву первинних суб'єктів на «телемовник» і «радіомовник». Важливими є подальші дослідження, що пов'язані з таким об'єктом суміжних прав як програма мовлення. Зокрема щодо співвідношення понять «програма мовлення» та «телеканал, радіоканал» в контексті того, що з них доцільніше вважати суб'єктом суміжних прав з урахуванням їх законодавчих визначень, та інші питання. Загалом зі зміною законодавчих підходів, імплементацією законодавства ЄС та появою регулювання нових аудіовізуальних платформ – нелінійних медіа-сервісів, які пропонують відео за запитом (“VOD” – “video on demand”) різних типів виникає велике поле для дискусій та досліджень правових категорій, пов'язаних з цими процесами.

Література:

1. Про медіа : Закон України від 13 грудня 2022 року № 2849-ІХ. Голос України. 2022. 31 груд. (№ 267).
2. Про авторське право і суміжні права : Закон України від 01 грудня 2022 року № 2811-ІХ. Офіційний вісник України. 2023. № 3. Ст. 196.

3. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 року № 435-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. №№ 40–44. Ст. 356.
4. Про телебачення і радіомовлення: Закон України від 21.12.1993 р. № 3759-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3759-12#Text> (дата звернення: 21.08.2024).
5. Дорошенко Д. Проблеми охорони трансляцій спортивних заходів у контексті авторського права і суміжних прав. Теорія і практика інтелектуальної власності. 2023. Вип. 6. С. 29–39.
6. Штефан А. С. Об'єкт суміжних прав організації мовлення. Проблеми законності. 2023. Вип. 160. с. 66–81.
7. Бурило Ю. П. Передачі (програми) організацій мовлення як об'єкти права інтелектуальної власності та об'єкти інформаційних правовідносин. Приватне право і підприємництво. 2015. Вип. 14. С. 8–12.
8. Боярчук О. М. Цивільно-правова охорона суміжних прав в Україні: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.03 / О. М. Боярчук; Київський національний університет ім. Тараса Шевченка. – К.: 2002. – 19 с.
9. Андрусів У. Б. Цивільно-правова охорона прав інтелектуальної власності на програми (передачі) організацій мовлення в Україні: автореферат дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ, 2013. 22 с.
10. Штефан А. С. Авторське право і суміжні права: особливості правової охорони, здійснення та захисту: монографія. Київ: НДІ інтелектуальної власності НАПрНУ, ТОВ «НВП Інтерсервіс», 2017. 150 с.
11. Міжнародна конвенція про охорону інтересів виконавців, виробників фонограм і організацій мовлення (Рим, 26 жовтня 1961 року) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_763#Text (дата звернення: 21.08.2024).
12. Про охорону прав на знаки для товарів і послуг : Закон України від 15 грудня 1993 року № 3689-XII. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1994. № 7. ст. 36

References:

1. Zakon Ukrainy Pro media : vid 13 hrudnia 2022 roku № 2849-IX [*Law of Ukraine On media from December 13, 2022, № 2849-IX*]. (2022, Dec 31) Holos Ukrainy – Voice of Ukraine , 267 [in Ukrainian].
2. Zakon Ukrainy Pro avtorske pravo i sumizhni prava : vid 01 hrudnia 2022 roku № 2811-IX [*Law of Ukraine On Copyright and Related Rights from December 01, 2022, No. 2811-IX*]. (2023) *Ofitsiyni visnyk Ukrainy – Official Gazette of Ukraine*, 3 [in Ukrainian].
3. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy vid 16 sichnia 2003 roku № 435-IV [*Civil Code of Ukraine from January 16, 2003, No. 435-IV*]. (2023) *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 40–44 [in Ukrainian].
4. Zakon Ukrainy Pro telebachennia i radiomovlennia : vid 21 hrudnia 1993 roku № 3759-XII [*Law of Ukraine “On Television and Radio Broadcasting” from December 21, 1993, No. 3759-XII*]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3759-12#Text> [in Ukrainian].
5. Doroshenko D. (2023). *Problemy okhorony translyatsii sportyvnykh zakhodiv u konteksti avtorskoho prava i sumizhnykh prav [Problems of protection of broadcasts of sports events in the context of copyright and related rights]*. Teoriia i praktyka intelektualnoi vlasnosti, 6, 29–39 [in Ukrainian].
6. Shtefan A. S. (2023). *Obiekt sumizhnykh prav orhanizatsii movlennia [Object of related rights of a broadcasting organization]*. Problemy zakonnosti, 160, 66–81 [in Ukrainian].

7. Burylo Y. P. (2015). *Peredachi (prohramy) orhanizatsii movlennia yak obiekty prava intelektualnoi vlasnosti ta obiekty informatsiinykh pravovidnosyn [Broadcasts (programs) of broadcasting organizations as objects of intellectual property rights and objects of information legal relations]*. Pryvatne pravo i pidpriemnytstvo, 14, 8–12 [in Ukrainian].

8. Boiarchuk O. M. (2002). Tsyvilno-pravova okhorona sumizhnykh prav v Ukraini [Civil law protection of related rights in Ukraine]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv: Kyivskiy natsionalnyi universytet im. Tarasa Shevchenka [in Ukrainian].

9. Andrusiv U. B. (2013). Tsyvilno-pravova okhorona prav intelektualnoi vlasnosti na prohramy (peredachi) orhanizatsii movlennia v Ukraini [Civil legal protection of intellectual property rights to programs (transmissions) of broadcasting organizations in Ukraine]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv: Instytut derzhavy i prava im. V. M. Koretskoho NAN Ukrainy [in Ukrainian].

10. Shtefan A. S. (2017) Avtorske pravo i sumizhni prava: osoblyvosti pravovoi okhorony, zdiisnennia ta zakhystu [Copyright and related rights: peculiarities of legal protection, enforcement and defense]. Kyiv: NDI intelektualnoi vlasnosti NAPrNU [in Ukrainian].

11. Mizhnarodna konventsia pro okhoronu interesiv vykonavtsiv, vyrobnykiv fonohram i orhanizatsii movlennia (Rym, 26 zhovtnia 1961 roku) [International Convention for the Protection of Performers, Producers of Phonograms and Broadcasting Organisations (Rome, October 26, 1961)]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_763#Text [in Ukrainian].

12. Zakon Ukrainy Pro okhoronu prav na znaky dlia tovariv i posluh : vid 15 hrudnia 1993 roku № 3689-XII [Law of Ukraine On the Protection of Rights to Trademarks and Service Marks from December 15, 1993, No. 3689-XII]. (1994) Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine, 7 [in Ukrainian].

СЕРІЯ «Економіка»

UDC 339.9:333.13

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8\(36\)-201-218](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8(36)-201-218)

Stanislavyk Olena Viacheslavivna Doctor of Economics, Professor, Professor of Department of Management and Marketing, State University of Intellectual Technologies and Communications, St. Kuznechna, 1, Odesa, 65023, tel.: (067) 133-18-17, <https://orcid.org/0000-0003-2481-9961>

Kovalenko Oleksandr Mykhailovych Doctor of Economics, Professor, Professor of Department of International Management and Innovation, Odesa Polytechnic National University, Ave. Shevchenko, 1, Odesa, 65044 tel.: (097) 598-89-06, <https://orcid.org/0000-0001-9702-2772>

**ESSENCE AND FEATURES OF INTERNATIONAL BUSINESS
MANAGEMENT IN MODERN CONDITIONS**

Abstract. This article highlights the pivotal role of international business management (IBM) in boosting the efficiency and competitiveness of domestic businesses in a globalized economy. IBM offers a framework that helps companies adopt global best practices, integrate advanced technologies, and implement robust risk management strategies. These elements are crucial for optimizing operations and ensuring sustainable growth in a connected world.

The conditions of international economic activities of domestic companies in 2021-2023 are analyzed.

It is indicated that adopting global best practices allows businesses to improve their processes by learning from international successes; adhering to international quality standards, such as ISO certifications, helps maintain consistent quality, boosting both local and international competitiveness.

Technological advancements are essential in modern business, and IBM aids companies in leveraging these advancements. Tools like cloud computing, data analytics, and artificial intelligence (AI) enable businesses to streamline operations, make data-driven decisions, and enhance customer engagement. These technologies also expand market presence through e-commerce and digital marketing, further improving operational efficiency.

The article also addresses risk management in a global context, as businesses face exposure to economic fluctuations and supply chain disruptions. IBM provides strategies like currency hedging and supplier diversification to mitigate risks and ensure operational continuity.

Cultural adaptability is emphasized, highlighting the need for businesses to understand and respect cultural differences in international operations.

Finally, the article underscores the importance of building international partnerships and networks. Strategic alliances with global partners allow businesses to access new markets, share resources, and benefit from economies of scale, facilitating knowledge exchange, technology transfer, and joint innovation.

In conclusion, the article argues that IBM is vital for domestic businesses aiming to thrive globally. By adopting IBM principles, companies can navigate international complexities, leverage global opportunities, and maintain a competitive edge in an evolving business landscape.

Keywords: international business management, businesses, companies, methods, tools, factors, effectiveness, competitiveness, innovations, technologies.

Станіславик Олена В'ячеславівна доктор економічних наук, професор, професор кафедри менеджменту та маркетингу, Державний університет інтелектуальних технологій і зв'язку, вул. Кузнечна, 1, м. Одеса, 65023, тел.: (067) 133-18-17, <https://orcid.org/0000-0003-2481-9961>

Коваленко Олександр Михайлович доктор економічних наук, професор, професор кафедри міжнародного менеджменту та інновацій, Національний університет «Одеська політехніка», пр. Шевченка, 1, м. Одеса, 65044, тел.: (097) 598-89-06, <https://orcid.org/0000-0001-9702-2772>

СУТНІСТЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ МЕНЕДЖМЕНТУ МІЖНАРОДНОГО БІЗНЕСУ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Анотація. Стаття висвітлює важливу роль менеджменту міжнародного бізнесу (ММБ) у підвищенні ефективності та конкурентоспроможності вітчизняних компаній у глобалізованій економіці. ММБ пропонує модель, яка допомагає компаніям впроваджувати найкращі світові практики, інтегрувати передові технології та впроваджувати надійні стратегії управління ризиками. Ці елементи є ключовими для оптимізації операцій та забезпечення сталого зростання у взаємопов'язаному світі.

Проаналізовано стан міжнародної економічної діяльності вітчизняних компаній за 2021-2023 роки.

Зазначено, що впровадження найкращих світових практик дозволяє компаніям покращувати свої процеси, навчаючись на міжнародних успіхах;

дотримання міжнародних стандартів якості, таких як сертифікація ISO, допомагає підтримувати стабільну якість, підвищуючи як місцеву, так і міжнародну конкурентоспроможність.

Технологічні досягнення є важливими у сучасному бізнесі, і ММБ допомагає компаніям використовувати ці досягнення. Інструменти, такі як хмарні обчислення, аналіз даних та штучний інтелект (ШІ), дозволяють компаніям оптимізувати операції, приймати рішення на основі даних та покращувати взаємодію з клієнтами. Ці технології також розширюють присутність на ринку через електронну комерцію та цифровий маркетинг, ще більше підвищуючи операційну ефективність.

У статті також розглядається управління ризиками в глобальному контексті, оскільки бізнес стикається з економічними коливаннями та перебоями в ланцюгах поставок. ММБ забезпечує стратегіями, такими як хеджування валютних ризиків і диверсифікація постачальників, щоб пом'якшити ризики та забезпечити безперервність операцій.

Наголошується на важливості культурної адаптивності, підкреслюючи необхідність для компаній розуміти та поважати культурні відмінності в міжнародних операціях.

Нарешті, у статті підкреслюється важливість побудови міжнародних партнерських відносин і мереж. Стратегічні альянси з глобальними партнерами дозволяють компаніям отримувати доступ до нових ринків, ділитися ресурсами та отримувати вигоди від економії на масштабах, сприяючи обміну знаннями, передачі технологій і спільним інноваціям.

На завершення, у статті стверджується, що ММБ є важливим для вітчизняних компаній, які прагнуть досягти успіху в глобальному масштабі. Впроваджуючи принципи ММБ, компанії можуть долати міжнародні складнощі, використовувати глобальні можливості та підтримувати конкурентну перевагу в умовах змінюваного бізнес-ландшафту.

Ключові слова: менеджмент міжнародного бізнесу, бізнеси, компанії, методи, інструменти, фактори, ефективність, конкурентоспроможність, інновації, технології.

Formation of the problem. The hostilities in the country necessitate the use of effective management methods and tools in companies that are subjects of international business. Rapid changes in business conditions require domestic companies to take prompt actions to adapt and flexibly respond to new circumstances.

In the modern globalized economy, companies engaged in international business face an increasingly competitive landscape. To thrive, it is essential for these companies to adopt and implement methods, tools, principles, and technologies of international business management. These approaches enable companies to navigate the complexities of operating across multiple countries and cultures, allowing them to effectively compete with both local and global players.

One of the primary reasons for implementing international business management practices is the need for cultural sensitivity and adaptability. Companies that operate in multiple countries must understand and respect cultural differences to build successful relationships with partners, customers, and employees. By adopting international management principles, companies can foster better communication, avoid misunderstandings, and create a positive image in diverse markets.

Additionally, regulatory compliance is a critical aspect of international business. Different countries have varying legal and regulatory frameworks, and companies must ensure they adhere to these rules to avoid legal issues and potential penalties. International business management tools and technologies help companies stay informed and compliant with the ever-changing regulations across different jurisdictions, reducing risks and enhancing operational efficiency.

Finally, the rapidly changing global market demands that companies be innovative and responsive. Implementing advanced international business management practices allows companies to stay ahead of trends, leverage new technologies, and quickly adapt to market changes. This adaptability is crucial for sustaining growth and maintaining a competitive edge in the dynamic and often unpredictable global business environment.

Analysis of recent research and publications. The problems of international business management are discussed in many publications [1...13]. The essence of international business management, its principles and technologies, methods and tools, and the specifics of the implementation of management functions are presented in these works with varying degrees of theoretical and practical coverage.

In general, the essence of international business management is revealed through a deep understanding of global market dynamics, cultural diversity, and strategic planning. Managers in this field must navigate complex international environments, balancing the needs of various stakeholders across different countries. This requires not only a comprehensive knowledge of international trade laws and regulations but also an ability to adapt business strategies to fit local customs and consumer behavior.

Successful international business management involves effective communication and negotiation skills. Managers must be able to bridge cultural differences and foster collaboration among teams from diverse backgrounds. This includes understanding and respecting different business etiquettes, communication styles, and decision-making processes that vary from one country to another. Building strong relationships with international partners and clients is crucial for the long-term success of any global business venture.

International business management is characterized by a focus on innovation and flexibility. The global market is constantly changing, with new opportunities and challenges emerging regularly. Managers must stay informed about global trends, technological advancements, and economic shifts to make informed decisions that

will keep their businesses competitive on the world stage. By embracing change and encouraging a culture of innovation, companies can not only survive but thrive in the global marketplace.

These aspects help domestic companies to ensure international competitiveness in the modern dynamic business environment.

At the same time, many aspects of international business management have not been considered enough, its modern tools and, in general, its features as a lever for increasing the international competitiveness of the company in modern conditions require research.

The purpose of the article is study of the essence and features of international business management in modern conditions.

Presenting main material. International business management (IBM) is a dynamic and intricate field that has gained prominence in an increasingly globalized world. As businesses extend their reach beyond domestic borders, the need for effective management of international operations has become crucial. IBM involves managing business activities that span multiple countries, cultures, and regulatory environments. It encompasses a range of functions, including planning, organizing, leading, and controlling international business activities, ensuring that companies achieve their global objectives while navigating the complexities of diverse markets.

At its core, IBM is the application of management principles to the global business environment. This entails understanding the unique challenges and opportunities that arise when operating across borders. Unlike domestic business management, IBM requires managers to consider various factors such as cultural differences, legal and regulatory frameworks, exchange rates, and international trade policies. These factors significantly influence decision-making processes and necessitate a more comprehensive and adaptive approach to management.

One of the fundamental aspects of IBM is strategic planning. Companies must develop strategies that align with their global goals while being flexible enough to adapt to local conditions. This involves conducting thorough market research, understanding consumer behavior in different regions, and identifying potential risks and opportunities. A successful international strategy should leverage a company's core competencies while considering the competitive landscape in each target market.

Cultural understanding is another critical component of IBM. Culture shapes the way people communicate, negotiate, and make decisions. Therefore, international managers must be culturally competent, possessing the ability to navigate diverse cultural norms and practices. This includes understanding language differences, business etiquette, and social customs. Misunderstandings or insensitivity to cultural differences can lead to conflicts, failed negotiations, or even the loss of business opportunities. Thus, cultural intelligence is essential for building strong relationships with international partners and customers.

In addition to cultural challenges, IBM also involves managing the complexities of international finance. Exchange rates, inflation, and differing tax regimes can all impact a company's profitability. Managers must be adept at managing financial risks associated with currency fluctuations and making informed decisions on pricing, budgeting, and investment. Additionally, international businesses often face challenges related to sourcing and supply chain management. They must coordinate production, distribution, and logistics across multiple countries, ensuring efficiency and compliance with international regulations.

Legal and ethical considerations play a significant role in IBM as well. Companies must navigate the legal systems of different countries, ensuring compliance with local laws and regulations. This includes understanding labor laws, environmental regulations, and intellectual property rights. Furthermore, ethical issues such as labor practices, corruption, and corporate social responsibility are magnified on the international stage. Companies must adhere to high ethical standards to maintain their reputation and build trust with global stakeholders.

The role of technology in IBM cannot be overlooked. Technological advancements have facilitated the expansion of international business by improving communication, data management, and operational efficiency. E-commerce platforms, digital marketing, and global supply chain management systems are just a few examples of how technology has transformed international business operations. However, technology also introduces challenges such as cyber security threats and the need for digital infrastructure in less developed markets.

Leadership in IBM requires a global mindset. International managers must be able to think strategically, communicate effectively across cultures, and lead diverse teams. They must also be capable of making decisions in complex and often ambiguous situations. Effective leadership in international business involves fostering collaboration, encouraging innovation, and motivating employees from different cultural backgrounds.

In conclusion, international business management is a multifaceted discipline that requires a deep understanding of global markets, cultural differences, financial complexities, legal frameworks, and technological advancements. It is about managing the interconnectedness of the global economy while respecting the diversity of individual markets. As globalization continues to shape the business landscape, the importance of IBM will only increase, making it a critical area of study and practice for aspiring business leaders.

International business management (IBM) is a complex and multifaceted discipline that requires managers to consider a wide range of factors that influence global business operations. As businesses expand beyond domestic borders, they encounter diverse challenges and opportunities shaped by various external and internal factors. These factors significantly impact decision-making processes, strategies, and the overall success of international ventures. Understanding and managing these factors is crucial for businesses to thrive in the global marketplace.

1. Cultural Factors.

Culture is one of the most significant factors in IBM. It influences communication styles, negotiation tactics, decision-making processes, and overall business practices. Cultural differences can affect how products are perceived, how marketing messages are received, and how business relationships are formed and maintained. For example, a business strategy that works well in one country might fail in another due to cultural misunderstandings.

Managers must possess cultural intelligence to navigate these differences effectively. This includes understanding language barriers, social norms, business etiquette, and values. For instance, in high-context cultures like Japan, business communication tends to be indirect and relies heavily on context, whereas in low-context cultures like the United States, communication is more direct and explicit. Failure to adapt to these cultural nuances can lead to miscommunication, damaged relationships, and lost business opportunities.

2. Economic Factors.

Economic conditions in different countries significantly impact international business operations. These factors include economic stability, inflation rates, exchange rates, and the overall economic development of a country. A stable economy with low inflation and favorable exchange rates is more attractive to international businesses, as it reduces financial risks and uncertainties.

Additionally, the purchasing power of consumers in different regions affects demand for products and services. In developing countries with lower income levels, companies may need to adjust their pricing strategies to align with local affordability. Conversely, in more affluent markets, businesses might focus on premium products and services to cater to higher income segments.

3. Political and Legal Factors.

Political stability and legal frameworks are critical in determining the ease of doing business in a foreign country. Political instability, such as frequent changes in government, civil unrest, or conflict, can pose significant risks to international businesses. These risks include expropriation of assets, changes in regulations, and disruptions to operations.

Legal factors include the regulatory environment, intellectual property laws, labor laws, and trade regulations. Compliance with local laws is essential to avoid legal penalties and protect a company's reputation. For example, intellectual property protection varies significantly across countries, and businesses must take measures to safeguard their patents, trademarks, and copyrights in international markets.

4. Technological Factors.

Technological advancements have revolutionized international business by enabling faster communication, efficient supply chain management, and access to global markets. The availability and adoption of technology in different regions play a crucial role in determining the feasibility and success of international ventures.

For instance, e-commerce platforms allow businesses to reach customers worldwide, while advanced logistics systems enable efficient distribution across borders. However, the level of technological infrastructure varies across countries, and businesses must adapt to these differences. In regions with limited digital infrastructure, companies may face challenges in implementing technology-driven solutions, requiring them to invest in local infrastructure or find alternative approaches.

5. Environmental Factors.

Environmental factors are becoming increasingly important in IBM, especially as businesses face growing pressure to adopt sustainable practices. Climate change, resource scarcity, and environmental regulations vary across countries and can impact operations, supply chains, and product offerings.

For example, stricter environmental regulations in one country may require businesses to adopt cleaner production methods or invest in renewable energy sources. In contrast, in countries with less stringent regulations, companies may face fewer immediate pressures but could risk future legal challenges or damage to their global reputation if they do not adhere to sustainable practices.

6. Competitive Factors.

The competitive landscape in international markets is another crucial factor in IBM. Companies must assess the level of competition in each target market, including the presence of local and international competitors, market share distribution, and barriers to entry.

Understanding the competitive dynamics helps businesses develop strategies to differentiate themselves, such as through innovation, branding, or cost leadership. Additionally, companies must consider the potential for new entrants, substitute products, and changes in consumer preferences, all of which can alter the competitive environment.

7. Social Factors.

Social factors, including demographics, education levels, and consumer behavior, influence how businesses operate and market their products in different regions. Demographic trends, such as aging populations or increasing urbanization, affect demand for specific products and services.

For instance, an aging population in a country may create opportunities for businesses in healthcare, pharmaceuticals, and retirement services. Similarly, changes in consumer behavior, such as a growing preference for online shopping or sustainable products, require businesses to adapt their strategies to meet evolving customer needs.

8. Globalization and Integration.

Globalization has led to increased interconnectedness between countries, facilitating the flow of goods, services, capital, and labor across borders. This interconnectedness presents both opportunities and challenges for international businesses.

On one hand, globalization enables companies to access new markets, reduce costs through global sourcing, and benefit from economies of scale. On the other hand, it also exposes businesses to global competition, exchange rate fluctuations, and economic interdependencies. Companies must develop strategies to capitalize on the benefits of globalization while managing the associated risks.

So, the factors influencing international business management are diverse and interrelated. Cultural, economic, political, legal, technological, environmental, competitive, social, and globalization factors all play a significant role in shaping the strategies and operations of international businesses. Successful management of these factors requires a deep understanding of the global business environment, cultural competence, strategic adaptability, and the ability to navigate complex regulatory and competitive landscapes. As businesses continue to expand globally, the importance of effectively managing these factors will only grow, making them essential areas of focus for international business leaders.

It has to be noted that in the period from 2021 to 2023, Ukrainian companies faced unprecedented challenges in their international economic activities. The ongoing geopolitical tensions, including the full-scale invasion of Ukraine by Russia in 2022, had a profound impact on the business environment. This period was marked by significant disruptions in trade routes, supply chains, and access to global markets, which necessitated rapid adaptation and strategic shifts in operations for Ukrainian enterprises.

Acquaintance with the latest periodicals and data of the State Statistics Service [14] made it possible to form an idea about the state and conditions of international economic activities of domestic businesses.

In 2021, before the escalation of the conflict, Ukrainian companies were gradually recovering from the global economic slowdown caused by the COVID-19 pandemic. The economy showed signs of resilience, with exports beginning to rebound, particularly in key sectors such as agriculture, metallurgy, and IT services. The international demand for Ukrainian grain, steel, and IT services provided a solid foundation for the country's export-oriented economy. However, the global logistics challenges and fluctuating demand caused by the pandemic continued to pose risks.

The situation drastically changed in 2022 with the onset of the war. The military actions led to the destruction of critical infrastructure, including ports, railways, and industrial facilities, severely hampering the export capabilities of Ukrainian companies. The Black Sea, a crucial route for Ukrainian exports, became a warzone, disrupting maritime trade and forcing companies to seek alternative logistics routes. The closure of airspace and the redirection of cargo through European borders significantly increased transportation costs and delivery times.

Despite these adversities, Ukrainian companies demonstrated remarkable resilience and adaptability. The IT sector, in particular, managed to maintain its global operations, leveraging remote work and digital platforms to continue serving

international clients. Ukrainian IT firms, which had already established themselves as key players in the global tech industry, capitalized on their reputation for quality and innovation. This sector's contribution to the economy became even more critical as traditional industries struggled with physical disruptions.

The agricultural sector, traditionally a cornerstone of Ukraine's export economy, faced severe challenges due to the war. The destruction of farmlands, equipment, and storage facilities, coupled with the blockade of ports, led to a significant decline in grain exports in 2022. However, international partnerships and aid allowed for the partial restoration of export activities. The Grain Agreement brokered with the help of the United Nations in 2022 facilitated the partial reopening of shipping lanes, albeit under constant threat from military actions.

In 2023, the international economic activity of Ukrainian companies began showing signs of stabilization. The global community's support, including financial aid, trade agreements, and sanctions against the aggressor, played a crucial role in sustaining Ukraine's economy. Ukrainian companies increasingly turned to the European Union as a key trading partner, benefiting from the Deep and Comprehensive Free Trade Area (DCFTA) agreement, which facilitated easier access to European markets.

The shift towards European markets was also accompanied by a diversification of exports. Ukrainian businesses started exploring new sectors and markets, particularly in the fields of green energy, technology, and advanced manufacturing. This diversification was essential in mitigating the risks associated with over-reliance on traditional industries, which had been severely affected by the war. The push towards innovation and sustainability became central to the strategies of many forward-thinking companies.

However, the challenges remained significant. The continued instability in the eastern regions of Ukraine, ongoing disruptions in logistics, and the global economic uncertainty posed by inflation and energy crises created a volatile environment for business operations. Many companies had to balance between short-term survival strategies and long-term planning, often with limited resources and uncertain outcomes.

The energy sector, which has always been a critical aspect of Ukraine's international economic activity, saw dramatic changes during this period. With the destruction of energy infrastructure and the need for energy independence from Russian supplies, Ukraine accelerated its shift towards renewable energy sources. This transition attracted significant foreign investments and partnerships, particularly in solar and wind energy projects. The energy crisis in Europe also provided opportunities for Ukrainian energy exports, albeit in a highly competitive and politically charged market.

Investment inflows into Ukraine became more strategic and focused on sectors with high potential for post-war recovery. International investors, recognizing the

resilience of Ukrainian companies and the potential for future growth, particularly in reconstruction efforts, began laying the groundwork for long-term partnerships. The reconstruction of infrastructure, urban areas, and industrial facilities was seen as a significant opportunity for both domestic and international businesses.

Moreover, Ukrainian companies started to play a more prominent role in global supply chains. Despite the challenges, some businesses managed to secure new international contracts, particularly in the IT, defense, and agricultural sectors. These contracts not only provided much-needed revenue but also helped to strengthen Ukraine's economic ties with the international community, contributing to the country's strategic goal of European integration.

The role of governmental support and international aid cannot be understated in this period. The Ukrainian government, with the support of international financial institutions, implemented various programs to support businesses, including grants, loans, and tax incentives. These measures were crucial in helping companies to weather the storm and maintain their international operations. Additionally, efforts to streamline regulations and improve the business environment were accelerated, making Ukraine more attractive to foreign investors.

International business management (IBM) is a field that has evolved significantly in response to the complexities of global trade, technological advancements, and the changing dynamics of international markets. To navigate the challenges and seize opportunities in this environment, companies must employ modern methods and tools that enhance efficiency, improve decision-making, and foster innovation. These methods and tools are critical for managing the diverse and often unpredictable nature of international business operations. This work explores some of the most effective modern methods and tools in IBM, highlighting their roles and importance in today's global economy.

1. Digitalization and Data Analytics.

One of the most transformative trends in international business management is digitalization. The integration of digital technologies into all aspects of business operations has revolutionized how companies operate globally. Digital tools such as cloud computing, big data analytics, and artificial intelligence (AI) have become indispensable in managing international operations [13].

Data analytics, in particular, plays a crucial role in IBM by enabling companies to make data-driven decisions. Through the collection and analysis of vast amounts of data, businesses can gain insights into consumer behavior, market trends, and operational efficiency. For example, predictive analytics can help companies anticipate demand in different regions, optimize supply chains, and tailor marketing strategies to local preferences. AI-powered tools can automate complex processes, improve customer service through chatbots, and enhance product recommendations, leading to higher customer satisfaction and retention.

2. Global Supply Chain Management.

Managing supply chains on a global scale is a significant challenge for international businesses. Modern supply chain management tools, such as Enterprise Resource Planning (ERP) systems and blockchain technology, have become essential for ensuring efficiency, transparency, and resilience in global supply chains.

ERP systems integrate various business processes, including procurement, inventory management, production, and logistics, into a unified platform. This integration allows companies to monitor and control their supply chains in real-time, reducing delays, minimizing costs, and improving coordination across different regions. Blockchain technology, on the other hand, provides a secure and transparent way to track goods as they move through the supply chain. By recording every transaction on an immutable ledger, blockchain ensures the authenticity of products, reduces the risk of fraud, and enhances trust among supply chain partners.

3. Cross-Cultural Management and Communication Tools.

In the context of international business, effective communication and cross-cultural management are critical to success. With teams and clients spread across different countries, cultural differences can create misunderstandings and hinder collaboration. Modern communication tools, such as video conferencing platforms, collaboration software, and language translation tools, have made it easier to bridge these cultural gaps.

Video conferencing platforms like Zoom and Microsoft Teams enable real-time communication and collaboration among geographically dispersed teams. These tools allow businesses to hold virtual meetings, conduct training sessions, and collaborate on projects without the need for travel. Collaboration software such as Slack and Trello further facilitates teamwork by allowing team members to share documents, track progress, and communicate asynchronously. Language translation tools, powered by AI, help overcome language barriers by providing real-time translations of text and speech, making communication more accessible and inclusive.

4. International Marketing and E-Commerce Platforms.

Marketing to a global audience requires an understanding of local preferences, cultural sensitivities, and market dynamics. Modern international marketing tools, such as social media platforms, digital advertising, and e-commerce platforms, have enabled companies to reach and engage with customers worldwide more effectively.

Social media platforms like Facebook, Instagram, and LinkedIn allow businesses to target specific demographics in different regions with tailored content and advertisements. Digital advertising tools, such as Google Ads and programmatic advertising, enable companies to optimize their marketing campaigns based on real-time data and analytics. E-commerce platforms like Shopify and Amazon provide businesses with the infrastructure to sell products globally, offering features such as multi-currency pricing, international shipping, and localized payment options [15].

5. Risk Management and Compliance Tools.

Operating in multiple countries exposes businesses to various risks, including political instability, currency fluctuations, and regulatory changes. Modern risk management tools and compliance software are essential for identifying, assessing, and mitigating these risks.

Risk management software, such as RiskWatch and MetricStream, helps businesses analyze potential risks, monitor compliance with local regulations, and develop contingency plans. These tools provide real-time alerts and dashboards that allow managers to stay informed about potential threats and take proactive measures to mitigate them. Compliance tools, such as compliance management systems (CMS) and regulatory technology (RegTech), assist companies in adhering to the complex and ever-changing legal requirements of different countries. These tools automate compliance processes, reduce the risk of non-compliance, and ensure that businesses maintain their reputation and avoid legal penalties.

6. Corporate Social Responsibility (CSR) and Sustainability Tools.

In the modern business environment, corporate social responsibility (CSR) and sustainability have become central to international business management. Companies are increasingly expected to demonstrate their commitment to ethical practices, environmental sustainability, and social impact. Modern CSR and sustainability tools help businesses measure, report, and improve their performance in these areas [13].

Sustainability reporting software, such as SAP Sustainability and GRI (Global Reporting Initiative) tools, enable companies to track their environmental footprint, assess their impact on local communities, and report on their sustainability initiatives. These tools provide transparency and accountability, helping businesses build trust with stakeholders and align their operations with global sustainability standards. Additionally, CSR platforms like Benevity and YourCause facilitate employee engagement in social initiatives, track charitable donations, and manage volunteer programs, enhancing the company's social impact.

7. Strategic Alliances and Partnerships.

Forming strategic alliances and partnerships is a crucial method in international business management. These collaborations enable companies to enter new markets, share resources, and leverage each other's strengths. Modern tools such as Customer Relationship Management (CRM) systems and partnership management software streamline the process of managing alliances and partnerships.

CRM systems, such as Salesforce and HubSpot, help businesses manage relationships with partners by providing a centralized platform for communication, data sharing, and collaboration [15]. Partnership management software, like Impact and PartnerStack, allows companies to track the performance of their partners, manage incentives, and ensure alignment with strategic goals. These tools enable

businesses to maximize the value of their partnerships and ensure long-term success in international markets.

So, modern methods and tools are indispensable for effective international business management. Digitalization, data analytics, global supply chain management, cross-cultural communication, international marketing, risk management, CSR, and strategic partnerships are among the key areas where these methods and tools have a significant impact. As the global business environment continues to evolve, companies must adopt and integrate these modern approaches to remain competitive, resilient, and sustainable. By leveraging the power of these tools, businesses can navigate the complexities of international markets, capitalize on opportunities, and achieve long-term success in the global arena.

It has to be noted that in today's interconnected global economy, the boundaries between domestic and international business operations have become increasingly blurred. As globalization continues to expand, domestic businesses are no longer insulated from the influences and dynamics of international markets. The role of international business management (IBM) in ensuring the efficiency of domestic businesses has become more critical than ever. By adopting international management practices, domestic companies can enhance their competitiveness, optimize their operations, and achieve sustainable growth. This work explores how IBM contributes to domestic businesses, highlighting key areas such as global best practices, technological advancements, risk management, and cultural adaptability.

1. Adoption of Global Best Practices.

One of the most significant ways in which IBM enhances the efficiency of domestic businesses is through the adoption of global best practices. International businesses often operate in highly competitive and diverse environments, where they are exposed to different management styles, operational processes, and strategic approaches. By learning from successful international companies, domestic businesses can incorporate these best practices into their own operations, leading to improved efficiency and performance.

For instance, global supply chain management techniques, such as just-in-time (JIT) inventory systems and lean manufacturing, have been widely adopted by domestic companies to reduce waste, minimize costs, and increase productivity. Additionally, international standards in quality management, such as ISO certifications, provide domestic businesses with frameworks to ensure consistent quality and customer satisfaction. By integrating these global best practices, domestic businesses can enhance their operational efficiency and gain a competitive edge in both local and international markets.

2. Leveraging Technological Advancements.

Technological advancements are a key driver of efficiency in modern business operations. IBM plays a crucial role in helping domestic businesses leverage the latest technologies to streamline processes, improve decision-making, and enhance

customer experiences. The globalization of technology has made it possible for domestic businesses to access cutting-edge tools and platforms that were once exclusive to large multinational corporations.

For example, cloud computing enables domestic businesses to manage their operations more efficiently by providing scalable and cost-effective solutions for data storage, processing, and collaboration. Advanced data analytics and artificial intelligence (AI) allow companies to gain insights into market trends, customer behavior, and operational performance, leading to more informed and timely decisions. E-commerce platforms and digital marketing tools enable domestic businesses to reach a wider audience, both locally and internationally, while improving customer engagement and sales. By embracing these technological advancements, domestic businesses can increase their efficiency, reduce costs, and remain competitive in a rapidly evolving global market.

3. Enhancing Risk Management and Resilience.

Operating in an increasingly interconnected world exposes domestic businesses to a range of risks, including economic fluctuations, supply chain disruptions, and political instability. IBM plays a critical role in helping domestic businesses identify, assess, and mitigate these risks, thereby enhancing their resilience and ensuring long-term efficiency.

International business management provides domestic companies with the tools and strategies to navigate global risks effectively. For example, currency hedging techniques can protect businesses from adverse exchange rate movements, while diversification of suppliers across different regions can reduce the impact of supply chain disruptions. Additionally, IBM encourages businesses to develop contingency plans and crisis management strategies to respond quickly and effectively to unforeseen events. By adopting these risk management practices, domestic businesses can maintain operational continuity, minimize losses, and safeguard their efficiency in a volatile global environment.

4. Fostering Cultural Adaptability and Innovation.

Cultural adaptability is increasingly important for domestic businesses that seek to expand into international markets or collaborate with global partners. IBM equips domestic businesses with the skills and knowledge to navigate cultural differences, build strong relationships, and foster innovation. In today's globalized world, understanding and respecting cultural diversity is not only a matter of ethical business practice but also a strategic advantage that can lead to greater efficiency and success.

IBM encourages domestic businesses to adopt a global mindset, where they are open to new ideas, perspectives, and ways of doing business. This cultural adaptability enables companies to innovate by incorporating diverse viewpoints and approaches into their products, services, and operations. For example, by understanding the preferences and needs of international customers, domestic

businesses can develop tailored products that appeal to a broader audience, driving sales and growth. Additionally, fostering a culturally diverse workforce can lead to more creative problem-solving and innovative solutions, further enhancing the efficiency and competitiveness of domestic businesses.

5. Strengthening International Partnerships and Networks.

Building strong international partnerships and networks is another way in which IBM contributes to the efficiency of domestic businesses. Collaborating with international partners, such as suppliers, distributors, and research institutions, allows domestic businesses to access new markets, share resources, and benefit from economies of scale. These partnerships also provide opportunities for knowledge exchange, technology transfer, and joint innovation, all of which can enhance the efficiency and growth potential of domestic businesses.

IBM emphasizes the importance of strategic alliances and cross-border collaborations in achieving business objectives. For example, domestic companies can enter into joint ventures with international firms to gain access to new technologies, expertise, and distribution channels. By leveraging these partnerships, domestic businesses can enhance their efficiency, reduce costs, and accelerate their growth in both local and global markets.

Conclusions. The period from 2021 to 2023 was one of the most challenging in the history of Ukraine's international economic activities. Ukrainian companies, faced with unprecedented challenges, demonstrated resilience and adaptability, with some sectors even thriving despite the adversity. The shift towards European markets, diversification of exports, and the focus on innovation and sustainability were key strategies that helped Ukrainian businesses navigate through this turbulent time. As Ukraine continues its path towards recovery and integration with the global economy, the lessons learned during this period will be crucial in shaping its future economic strategies. Role of international business management in ensuring the efficiency of domestic businesses is multifaceted and increasingly vital in today's globalized economy. By adopting global best practices, leveraging technological advancements, enhancing risk management, fostering cultural adaptability, and strengthening international partnerships, IBM provides domestic businesses with the tools and strategies they need to thrive. As the world continues to become more interconnected, the importance of IBM in driving efficiency and competitiveness in domestic businesses will only continue to grow, making it a critical area of focus for business leaders and policymakers alike.

References:

1. Hutsaliuk, O.M., Cherevatenko, V.A. (2015). Rozvytok mizhnarodnoho biznesu v konteksti mizhnarodnoho menedzhmentu [Development of international business in the context of international management]. *Derzhava ta rehiony – State and regions*, 6(87), 8-13 [in Ukrainian].
2. Doronin, A.V., Lyba, V.O., Revenko, D.S. (2017). Rol mizhnarodnoho menedzhmentu u formuvanni suchasnykh pidkhodiv do mizhnarodnoho biznesu [The role of international management in the formation of modern approaches to international business]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu – Scientific Bulletin of Uzhgorod National University*, 11, 43-46 [in Ukrainian].

3. Dunska, A.R., Kuznietsova, K.O. (2019). *Menedzhment mizhnarodnoi diialnosti pidpriemstv [Management of international activities of enterprises]*. Kyiv: KPI im. Ihora Sikorskoho [in Ukrainian].
4. Yevtushenko, V.A., Liashevskaya, V.I., Chupryniuk, Yu.V. (2020). Doslidzhennia ta vdoskonalennia stratehichnoho planuvannia zovnishnoekonomichnoi diialnosti pidpriemstva [Research and improvement of strategic planning the foreign economic activity of enterprise]. *Biznes Inform – Business Inform*, 6, 23-29 [in Ukrainian].
5. Matvieiev, M.E., Khalakhur, Yu.L., Baldzhy, M.D. (2024). Mizhnarodnyi menedzhment: vyklyky ta mozhyvosti u hlobalnomu biznesi [International management: challenges and opportunities in global business]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and society*, 59. <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/3521/3482> [in Ukrainian].
6. Kovtunenکو, K.V. (Ed.). (2018). *Menedzhment zovnishnoekonomichnoi ta innovatsiinoi diialnosti (dlia mahistriv) [Management of foreign economic and innovation activities (for masters)]*. Kyiv: «Tsentr uchbovoi literatury» [in Ukrainian].
7. Kozak, Yu., Sukach, O., Burlachenko, D. (2020). *Zovnishnoekonomichna diialnist pidpriemstv [Foreign economic activity of enterprise]*. Kyiv: «Tsentr navchalnoi literatury» [in Ukrainian].
8. Razinkova, M.Yu. (2019) *Mizhnarodnyi rozvytok biznesu: problemy ta shliakhy yikh vyrishennia [International development of business: problems and ways to solve them]*. *Ekonomichnyi prostir – Economic space*, 151, 91-100 [in Ukrainian].
9. Rokocha, V.V., Odiahailo, B.M., Terekhov, V.I. (2016). *Mizhnarodnyi menedzhment [International menegement]*. Kyiv: VNZ «Universytet ekonomiky ta prava «KROK» [in Ukrainian].
10. Revenko, D.S., Lyba V.O., Zeida, L.S. (2016). Formuvannia stratehii mizhnarodnoi konkurentospromozhnosti mashinobudivnykh pidpriemstv [Formation of strategies of international competitiveness of machine-building enterprises]. *Prychornomorski ekonomichni studii – Black sea economic studies*, 5, 35-38 [in Ukrainian].
11. Lytvynenko, A., Lytvynenko O. (2022). Directions of functioning of international business in the globalized environment. *International Scientific Journal «Internauka»*, 1(57), 142-147 [in English].
12. Lupton, C.N., Pirson, M.A. (2014). International Business and International Management in an Era of Globality. *SSRN Electronic Journal*. 2014. https://www.researchgate.net/publication/272529822_International_Business_and_International_Management_in_an_Era_of_Globality [in English].
13. Voloshchuk, L.O., Maslennikov, Ye.I. (Eds). (2019). *Innovatsiina ekonomika: teoretychni ta praktychni aspekty. Vyp. 3 [Innovative economy: theoretical and practical aspects. Iss. 3]*. Kherson: OLDI-PLIUS [In Ukrainian].
14. *Derzhavna sluzhba statystryky Ukrainy [State Statistics Service of Ukraine]*. Official website. <https://ukrstat.gov.ua>. [In Ukrainian].
15. Maslennikov, Ye.I. (Ed.). (2016). *Innovatsiina ekonomika: teoretychni ta praktychni aspekty. Vyp. 1 [Innovative economy: theoretical and practical aspects. Iss. 1]*. Kherson: Hrin D.S. [In Ukrainian].

Література:

1. Гуцалюк О.М., Черватенко В.А. Розвиток міжнародного бізнесу в контексті міжнародного менеджменту. *Держава та регіони*. 2015. № 6(87). С. 8-13.
2. Доронін А.В., Либа В.О., Ревенко Д.С. Роль міжнародного менеджменту у формуванні сучасних підходів до міжнародного бізнесу. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2017. Вип. 11. С. 43-46.
3. Дунська А.Р., Кузнєцова К.О. Менеджмент міжнародної діяльності підприємств: навч. посіб. Київ: КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2019. 154 с.

4. Євтушенко В.А., Ляшевська В.І., Чупринюк Ю.В. Дослідження та вдосконалення стратегічного планування зовнішньоекономічної діяльності підприємства. *Бізнес Інформ*. 2020. №6. С. 23-29.

5. Матвеев М.Е., Халахур Ю.Л., Балджи М.Д. Міжнародний менеджмент: виклики та можливості у глобальному бізнесі. *Економіка та суспільство*. 2024. Вип. 59. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/3521/3482>.

6. Менеджмент зовнішньоекономічної та інноваційної діяльності (для магістрів) / за ред. К.В. Ковтуненко. Київ: «Центр учбової літератури», 2018. 505 с.

7. Зовнішньоекономічна діяльність підприємств: навч. посіб. 6-те вид. / за ред. Козака Ю.Г., Сукач О.О., Бурлаченко Д.М. Київ: «Центр учбової літератури», 2020. 268 с.

8. Разінькова М.Ю. Міжнародний розвиток бізнесу: проблеми та шляхи їх вирішення. *Економічний простір*. 2019. № 151. С. 91-100.

9. Рокоча В.В., Одягайло Б.М., Терехов В.І. Міжнародний менеджмент: навч. посіб. Київ: ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК», 2016. 172 с.

10. Ревенко Д.С., Либа В.О., Зейда Л.С. Формування стратегій міжнародної конкурентоспроможності машинобудівних підприємств. *Причорноморські економічні студії*. 2016. Вип. 5. С. 35-38.

11. Lytvynenko Alina, Lytvynenko Olena. Directions of functioning of international business in the globalized environment. *International Scientific Journal «Internauka»*. 2022. № 1(57). С. 142-147.

12. Lupton C.N., Pirson M.A. International Business and International Management in an Era of Globality. *SSRN Electronic Journal*. 2014. URL: https://www.researchgate.net/publication/272529822_International_Business_and_International_Management_in_an_Era_of_Globality.

13. Інноваційна економіка: теоретичні та практичні аспекти: монографія. Вип. 4 / за ред. Л.О. Волощук, Є.І. Масленнікова. Херсон: Грінь Д.С., 2019. 524 с.

14. *Державна служба статистики України*: офіційний сайт. URL: <https://ukrstat.gov.ua>.

15. Інноваційна економіка: теоретичні та практичні аспекти: монографія / за ред. Є.І. Масленнікова. Херсон: Грінь Д.С., 2016. 854 с.

УДК: 331.108

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8\(36\)-219-228](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8(36)-219-228)

Александрова Світлана Анатоліївна кандидат педагогічних наук, доцент кафедри туризму і готельного господарства, Харківський національний університет міського господарства імені О. М. Бекетова, вул. Черноглазівська, 17, м. Харків, 61002, тел.: (057) 707-31-56, <https://orcid.org/0000-0001-9842-436X>

Світлічна Вікторія Юріївна кандидат економічних наук, доцент кафедри туризму і готельного господарства, Харківський національний університет міського господарства імені О. М. Бекетова, вул. Черноглазівська, 17, м. Харків, 61002, тел.: (057) 707-31-56, <https://orcid.org/0000-0002-5135-0006>

Писарева Ірина Володимирівна кандидат економічних наук, доцент кафедри туризму і готельного господарства, Харківський національний університет міського господарства імені О. М. Бекетова, вул. Черноглазівська, 17, м. Харків, 61002, тел.: (057) 707-31-56, <https://orcid.org/0000-0003-1433-9104>

ЛОЯЛЬНІСТЬ ПЕРСОНАЛУ ЯК ДЕТЕРМІНАНТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВ ІНДУСТРІЇ ГОСТИННОСТІ В УМОВАХ ВІЙНИ

Анотація. В умовах війни значно актуалізувалася проблема економічної безпеки суб'єктів господарювання, не є виключенням і підприємства індустрії гостинності. Сучасні загрози та виклики безпрецедентні, що вимагає від менеджменту адекватної реакції.

На економічну безпеку підприємств впливає низка чинників, але визначальним є персонал, адже саме від кваліфікації, особистісних якостей, вмотивованості та лояльності працівників, взаємовідносин в колективі тією чи іншою мірою залежить кожна складова економічної безпеки – інформаційна, фінансова, організаційно-управлінська, силова, техніко-технологічна, політико-правова, екологічна та кадрова.

Суттєві переваги мають ті підприємства індустрії гостинності, що сформували колектив лояльних працівників, які якісно виконують свої функціональні обов'язки, проявляють ініціативу, зацікавлені як в індивідуальному, так і в колективному результаті; готові разом долати труднощі.

Формування лояльності персоналу є складним процесом і потребує комплексного підходу, адже включає емоційну та раціональну складові. Важливими є низка заходів: розробка та удосконалення мотиваційних програм, з чіткою орієнтацією на актуальні потреби працівників та можливості

роботодавця; забезпечення професійного розвитку персоналу всередині підприємства, можливості дотримання працівниками балансу між життям і роботою; удосконалення корпоративних комунікацій, зокрема вертикальних; формування корпоративної культури, заснованої на створенні дружньої атмосфери, взаємопідтримці, повазі та визнанні цінності кожного співробітника; впровадження заходів, що сприяють зниженню стресу, тривоги та викликають відчуття стабільності, що є актуальним в умовах невизначеності та численних загроз. Комплекс цих заходів позитивно вплине на рівень лояльності працівників, сприятиме підвищенню якості та продуктивності праці та зниженню плинності кадрів, наслідком чого є підвищення рівня економічної безпеки суб'єкту господарювання.

Ключові слова: лояльність персоналу, економічна безпека, кадрова безпека, індустрія гостинності, мотивація.

Aleksandrova Svitlana Anatoliivna PhD of pedagogical science, Associate professor, O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv, St. Chornoglazivska, 17, Kharkiv, 61002, tel: (057) 707-31-56, <https://orcid.org/0000-0001-9842-436X>

Svitlychna Viktoriia Yuriyivna PhD of economic science, Associate professor, O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv, St. Chornoglazivska, 17, Kharkiv, 61002, tel: (057) 707-31-56, <https://orcid.org/0000-0002-5135-0006>

Pysareva Iryna Volodymyrivna PhD of economic science, Associate professor, O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv, St. Chornoglazivska, 17, Kharkiv, 61002, tel:(057) 707-31-56, <https://orcid.org/0000-0003-1433-9104>

LOYALTY OF PERSONNEL AS DETERMINANT OF PROVIDING OF ECONOMIC SECURITY OF ENTERPRISES OF INDUSTRY OF HOSPITALITY IS IN THE CONDITIONS OF WAR

Abstract. During the war, the issue of economic security for business entities has become significantly more relevant, and hospitality industry enterprises are no exception. The modern threats and challenges are unprecedented, requiring an appropriate response from management.

The economic security of enterprises is influenced by a number of factors, but the most crucial is the personnel. The qualification, personal qualities, motivation, and loyalty of employees, as well as the relationships within the team, directly affect every aspect of economic security, including informational, financial, organizational-

management, physical, technical-technological, political-legal, environmental, and personnel security.

Hospitality industry enterprises that have formed a team of loyal employees who perform their duties effectively, show initiative, and are interested in both individual and collective outcomes, have significant advantages. These employees are also ready to overcome difficulties together.

Building employee loyalty is a complex process that requires a comprehensive approach, as it involves both emotional and rational components. Important measures include the development and improvement of motivational programs with a clear focus on the needs of employees and the capabilities of the employer; ensuring professional development opportunities within the enterprise; helping employees maintain a work-life balance; improving corporate communications, particularly vertical ones; fostering a corporate culture based on creating a friendly atmosphere, mutual support, respect, and recognition of the value of each employee; and implementing measures that reduce stress and anxiety, and create a sense of stability, which is especially important in times of uncertainty and numerous threats. This comprehensive approach will positively impact employee loyalty, contribute to higher work quality and productivity, reduce staff turnover, and ultimately enhance the economic security of the business entity.

Keywords: staff loyalty, economic security, personnel security, hospitality industry, motivation.

Постановка проблеми. В умовах війни підприємства індустрії гостинності мають безперервно вдосконалювати існуючу систему управління економічною безпекою, посилюючи фізичний захист майна, персоналу та гостей; проводячи моніторинг внутрішніх і зовнішніх загроз; перевіряючи працівників щодо їх кваліфікації, вмотивованості та лояльності [1].

Значна кількість загроз, з якими стикаються суб'єкти господарювання, виходить від співробітників, адже в усі часи саме кадри «вирішують все». Від кваліфікації, особистісних якостей, вмотивованості та лояльності працівників, взаємовідносин в колективі тією чи іншою мірою залежить кожна складова економічної безпеки – інформаційна, фінансова, організаційно-управлінська, силова, техніко-технологічна, політико-правова, екологічна та кадрова [2].

Персонал відіграє ключову роль у забезпеченні успіху підприємств будь-якої галузі, зокрема й індустрії гостинності. Від компетентності та професіоналізму працівників залежить якість обслуговування гостей; клієнтський досвід, що є критичним фактором для успіху; репутація, організаційна ефективність і досягнення суб'єктом господарювання конкурентних переваг; його інноваційність, здатність адаптуватися до змін у зовнішньому та внутрішньому середовищах та довгостроковий успіх на ринку.

Ще більшого значення персонал набуває у період війни. Лояльний персонал стає критично важливим для адаптації підприємства до нових умов функціонування, викликаних війною; сприяє пошуку нових рішень і підходів для збереження та розвитку бізнесу. І навіть в найскладніші часи випробовувань (збитки, затримки заробітної платні, вимушені погіршення умов праці, релокація бізнесу тощо) лояльний співробітник не шукатиме одразу ж нового роботодавця, а продовжуватиме робити свій професійний внесок для виживання та відновлення підприємства.

Тож суттєві переваги мають ті суб'єкти господарювання, які сформували колектив відданих працівників – таких, що розуміють та поділяють цілі та цінності своєї компанії; поважають і підтримують політику та стратегію керівництва, демонструючи готовність слідувати їм. Саме лояльні працівники не лише виконують свої функціональні обов'язки на високому рівні, але й активно сприяють розвитку компанії, проявляючи ініціативу; готові разом долати виклики, залишаються вірними їй навіть у складні часи; менш схильні до зміни місця роботи, не шукаючи нагоди перейти до конкурентів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню економічної безпеки присвячено значну кількість наукових праць, серед яких дослідження В. Панченко [2], Е. Данілової [3], А. Загородньої [1], С. Лаптева, В. Алькема, В. Сідак, М. Копитко [4]; особливості управління персоналом та формування лояльності персоналу, зокрема і в умовах повномасштабної війни, досліджували Н. Рибачук, Т. Журко [5], О. Середа, Н. Швець [6], Т. Сазонова, О. Курченко, А. Заліпа [7], І. Чорнодід, Н. Василюк, В. Петренко [8], О. Череп, Ю. Калюжна, Л. Михайліченко [9], Г. Середа, К. Паламарчук [10] та багато інших, проте відсутні дослідження особливостей формування лояльності працівників підприємств індустрії гостинності як важливого чинника забезпечення економічної безпеки останніх.

Мета статті – дослідження проблеми формування лояльності персоналу як детермінанти економічної безпеки підприємств індустрії гостинності в умовах війни.

Виклад основного матеріалу. Економічна безпека суб'єкту господарювання досягається за умови узгодженості економічних інтересів всіх зацікавлених осіб підприємства, зокрема й персоналу, завдяки якому здійснюється реалізація стратегічних та тактичних рішень.

Так, економічними інтересами суб'єкту господарювання є залучення персоналу оптимальної кількості та якості, максимальна реалізація потенціалу кожним працівником, стабільність колективу; інтересами персоналу – реалізація як фахівця, гідні умови та оплата праці, можливість професійного визнання, розвитку та кар'єрного зростання тощо. Наслідком неузгодженості економічних інтересів працівників та роботодавця є виникнення низки ризиків та загроз (конфлікти, неякісне виконання функціональних обов'язків, витік

конфіденційної інформації, порушення технологій, висока плинність кадрів тощо) [3].

З персоналом прямо або опосередковано пов'язані майже всі внутрішні загрози підприємству та те, наскільки вдало суб'єкт господарювання зможе подолати виклики зовнішнього середовища.

Серед найбільш розповсюджених негативних впливів персоналу на рівень економічної безпеки підприємства можна зазначити такі:

- шкідливі дії або бездіяльність окремих працівників та керівників (навмисні та ненавмисні);
- перехід працівників до конкурентів, висока плинність кадрів;
- навмисна або ненавмисна недбалість, недостатня кваліфікація;
- афери з боку провідних фахівців і менеджерів;
- фальсифікація документів, неузгодженість дії;
- розголошення конфіденційної інформації;
- крадіжки та шахрайство тощо [4].

В умовах надзвичайних потрясінь, запорукою виживання та подальшого відновлення суб'єкту господарювання є кваліфікований лояльний персонал. Проте в умовах війни всі вітчизняні підприємства стикаються з кадровими втратами, які викликані активним переміщення населення по регіонах (через перманентність загроз військової агресії РФ) та за кордон, мобілізацією військовозобов'язаних працівників, релокацією бізнесу тощо. Спостерігається загострення проблеми дефіциту кваліфікованих кадрів, який випробовує більше 75 % роботодавців [11].

З метою її усунення, керівництво має розробляти та впроваджувати унікальні, адаптовані до ситуації механізми управління персоналом, адже в таких умовах застосувати «шаблони» неможливо [8]. Але всі ці зусилля будуть марними при низькій лояльності співробітників.

Лише згуртований колектив лояльних працівників зможе найбільш ефективно подолати виклики сьогодення. У складні часи важливо підтримувати моральний дух команди та зміцнювати корпоративну культуру. Лідерство, довіра і взаємна підтримка серед персоналу можуть стати вирішальними факторами для виживання та подальшого процвітання підприємства.

Формування лояльності є досить складним процесом, адже вона характеризується емоційною (прихильність до колективу і керівництва, прийняття корпоративної культури тощо) та раціональною (наприклад, оплата та умови праці) складовими, тому необхідним є комплексний підхід.

Для лояльного працівника притаманними є почуття гордості від усвідомлення себе частиною колективу; щире та доброзичливе відношення до колег, керівництва, підлеглих; прагнення шукати шляхи вирішення проблем, що виникають, попереджати небезпеки, які загрожують підприємству;

зацікавленість в результатах діяльності як особистих, так і колективних; якісне виконання функціональних обов'язків та готовність в складних ситуаціях на певні жертви на користь роботодавця.

Важливо створити своєрідну «екосистему», в якій кожен працівник розуміє свої місце і цінність для компанії, несе максимальну користь справі. Це забезпечується такими основними напрямками управління персоналом, як якісний найм співробітників, формування їх лояльності та контроль [5].

Основи лояльності закладаються вже при відборі та наймі працівників, адже сформувані її високий рівень можливо лише в тому випадку, коли є взаємна відповідність вимог роботодавця та компетенцій працівника; умов діяльності та очікувань індивіда; розуміння і сприйняття останнім норм, традицій корпоративної культури та готовність їх дотримуватися.

В основі високого рівня лояльності закладена задоволеність роботою (змістом та винагородою), довіра до керівництва, справедливі відносини в колективі, особистісні якості та очікування працівника.

З метою забезпечення формування згуртованого колективу лояльних фахівців, слід звернути увагу на мотивацію персоналу, адже мотивація та лояльність є наслідком одна одної. Це питання активно обговорюється науковцями та практиками, пропонується багато прикладів вдалих програм мотивації. Але просте їх відтворення без урахування особливостей суб'єкту господарювання, працівників, поточної зовнішньої та внутрішньої ситуації, може мати зворотний, демотиваційний характер.

Актуальною для мотивації працівників підприємств індустрії гостинності може бути прозора та якісна система нарахування бонусів. За фінансової можливості доцільно вводити додаткові бонуси та премії за високі результати роботи, активну професійну і життєву позицію. При цьому, в системі мотивації іноді можливе припущення помилок, які важливо оперативно виявляти та визнавати перед працівниками, що також впливатиме позитивно на лояльність співробітників та зменшуватиме у них страх помилки.

Мотивування та розвиток персоналу мають базуватися на якісній системі оцінки результатів роботи працівників. Однією з найбільш об'єктивних є система оцінки 360 градусів, в якій приймають участь працівники різних ієрархічних рівнів (керівники, колеги, підлеглі), клієнти та сам співробітник (самооцінка). Ознайомлення з узагальненими результатами оцінки дає можливість усвідомити індивідом своє положення в колективі, трудовий внесок, виявити переваги та недоліки власної професійної діяльності та трудової поведінки.

Іншим важливим аспектом позитивного впливу на лояльність персоналу є забезпечення можливостей для професійного розвитку, що може бути організовано як, наприклад, доступ до навчальних ресурсів, проведення

тренінгів, запрошення провідних фахівців міжнародного бізнесу, організація зустрічей з ними в форматі он-лайн.

Лояльність – це й про цікаву роботу, яка відповідає інтересам працівника. Кожна особистість має свої унікальні характеристики, тому при розподілі функціональних обов'язків слід враховувати не лише професійні якості (досвід, знання, уміння), а й якості особистісні, такі, наприклад, як рівень комунікабельності, креативність тощо. Важливо розуміти потенціал кожного співробітника, створюючи умови для його розвитку та найповнішої реалізації, давати можливість розвитку всередині підприємства [12].

У разі ефективної діяльності суб'єкту господарювання кожен співробітник має відчувати свій внесок в загальний успіх, що буде посилювати почуття причетності до колективу.

Якщо до повномасштабної війни високий рівень лояльності був здебільшого пов'язаний із перспективами професійного та кар'єрного зростання, матеріальною винагородою, то на сьогодні фокус змістився на базові загальнолюдські потреби – безпеку, здоров'я, підтримку, стабільність, психологічний комфорт [6].

Тому високий рівень лояльності персоналу можливий лише на тих підприємствах гостинності, в яких налагоджені здорові комунікації, зокрема й вертикальна – персоналу з керівниками всіх рівнів. Кожен член колективу має розуміти систему комунікації – до кого і як звернутися з того чи іншого питання. Відкритість до діалогу, харизматичність, професійна компетентність, справедливість та щирість керівника приваблює колектив.

Вкрай важливим на сьогодні є піклування про фізичну та психологічну складову безпеки персоналу. Працівники мають відчувати підтримку та розуміти, що не залишаться сам на сам зі своїми проблемами. Безпосередній керівник має цікавитися життям підлеглих, не залишаючись осторонь значних подій в житті кожного з них.

Іноді доцільним є залучення в штат психолога або ж надання можливості скористатися послугами професійних фахівців, кожен працівник має розуміти що він цінний, його чують та готові підтримати.

Корисним є впровадження в колективі традицій застосовування методів саморегуляції – щоденних ритуалів, перерв, неформального спілкування, спільної участі у волонтерських та благодійних проєктах, колективної та індивідуальної роботи з психологом, який допоможе організувати засвоєння співробітниками протитривожних технік, антистресових методик, позитивного мислення тощо.

Знижує стрес і знання того, як поводити себе у надзвичайних ситуаціях, тому доцільно проводити колективні тренінги, наприклад, щодо надання першої медичної допомоги, дій при обстрілі, повітряній тривозі, обвалі будівлі тощо [7, 9].

Позитивно на рівень лояльності саме в сучасних умовах впливає прагнення менеджменту забезпечити працівникам відчуття стабільності, попри складні умови невизначеності та численні загрози. Це можливо за допомогою планування, хоча б на оперативному рівні; обговорення планів на майбутнє з колективом, окреслення подальших кроків, що викликатиме більший психологічний комфорт, повернення відчуття певного контролю над ситуацією.

Важливо забезпечити працівникам можливість дотримання балансу між роботою та особистим життям (гнучкий графік роботи, оптимізація процесів діяльності, робота он-лайн, скорочення робочого дня, додаткові відпустки тощо), що також призводить до зниження рівня стресу та тривоги [10] та вдячно сприймається колективом.

Висновки. Лояльність персоналу є критичним фактором в забезпеченні економічної безпеки підприємств індустрії гостинності в умовах війни. Лише приділяючи належну увагу її формуванню, можна створити колектив високопрофесійних однодумців, який здатний подолати будь-які складнощі та виклики.

Колектив лояльних працівників забезпечує високу ділову активність підприємства, позитивний морально-психологічний клімат, високу продуктивність праці, підвищення якості послуг, покращення комунікацій в організації, більш оперативне та якісне вирішення проблем, що виникають в процесі діяльності.

Література:

1. Загородня А. С. Підвищення рівня управління економічною безпекою підприємств в умовах ризиків та загроз // *Економіка та суспільство*. № 54. 2023. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2727>
2. Панченко В. А. Місце кадрової безпеки в системі економічної безпеки підприємств // *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. № 21, ч. 2. 2018 URL: http://www.visnyk-econom.uzhnu.uz.ua/archive/21_2_2018ua/13.pdf
3. Данілова Е. І. Концепція системного підходу до управління економічною безпекою підприємства: монографія. Вінниця: Європейська наукова платформа. 2020. 342 с. URL: <https://publishing.logos-science.com/index.php/books/article/view/danilova.kontseptsia-2020/7>
4. Лаптев С.М., Алькема В.Г., Сідак В.С., Копитко М.І. Комплексне забезпечення економічної безпеки підприємств: монографія. Київ: Університет економіки та права «КРОК». 2017. 508 с. URL: [https:// library.krok.edu.ua/media/library/category/monografiji/laptev_0004.pdf](https://library.krok.edu.ua/media/library/category/monografiji/laptev_0004.pdf)
5. Рибачук Н. В., Журко Т. О. Формування лояльності працівників підприємства як важливого чинника його функціонування. // *Інвестиції: практика та досвід*. № 15. 2014. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/15_2014/15.pdf
6. Середа О.Г., Швець Н.М. Актуальні питання мотивації працівників в умовах воєнного стану // *Юридичний науковий електронний журнал*. № 11. 2023. URL: http://www.lsej.org.ua/11_2023/53.pdf
7. Сазонова Т. О., Курченко А. Д., Заліпа Т. М. Особливості управління поведінкою персоналу в сучасних умовах // *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. № 42. 2022. URL: http://www.visnyk-econom.uzhnu.uz.ua/archive/42_2022ua/24.pdf

8. Чорнодід І. С., Василець Н. М., Петренко В. М. Особливості управління персоналом в умовах воєнного стану // Проблеми сучасних трансформацій. Серія: Економіка та управління. № 6. 2022. URL: https://reicst.com.ua/pmt/issue/view/issue_6_2022
9. Череп О. Г., Калюжна Ю. В., Михайліченко Л. В. Особливості управління персоналом в умовах воєнного стану в Україні // Економіка та суспільство. № 48. 2023. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2214>
10. Серета Г. В., Паламарчук К. В. Особливості застосування методів управління персоналом в умовах воєнного стану // Економіка та суспільство. № 50. 2023. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2374>
11. Що потрібно знати про український ринок праці 2024. URL: <https://budni.robota.ua/career/shho-treba-znati-pro-ukrayinskiy-rinok-pratsi-u-2024-rotsi-doslidzhennya-ta-analitika-vid-robota-ua>.
12. Терещенко Л. Люди звільняються? Як зупинити плинність кадрів. 2023. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2023/05/23/700401/>

References:

1. Zahorodnia A. S. (2023) Pidvyshchennia rivnia upravlinnia ekonomichnoiu bezpekoiu pidpriemstv v umovakh ryzykiv ta zahroz [Increasing the level of management of economic security of enterprises in conditions of risks and threats] *Ekonomika ta suspilstvo*. № 54. 2023. <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2727> [in Ukrainian].
2. Panchenko V. A. (2018) Mistse kadrovoi bezpeky v systemi ekonomichnoi bezpeky pidpriemstv [The place of personnel security in the system of economic security of enterprises]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnogo universytetu*. № 21, Ч. 2. http://www.visnyk-econom.uzhnu.uz.ua/archive/21_2_2018ua/13.pdf
3. Danilova E. I. (2020) Kontseptsiia systemnoho pidkhodu do upravlinnia ekonomichnoiu bezpekoiu pidpriemstva: monohrafiia [The concept of a systemic approach to the management of economic security of the enterprise: monograph]. Vinnytsia: *Yevropeiska naukova platforma*. 342 s. <https://publishing.logos-science.com/index.php/books/article/view/danilova.kontseptsiia-2020/7> [in Ukrainian].
4. Laptiev S.M., Alkema V.H., Sidak V.S., Kopytko M.I. (2017) Kompleksne zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky pidpriemstv: monohrafiia [Comprehensive provision of economic security of enterprises: monograph]. Kyiv: *Universytet ekonomiky ta prava «KROK»*. 508 s. https://library.krok.edu.ua/media/library/category/monografiji/lapte_v_0004.pdf [in Ukrainian].
5. Rybachuk N. V., Zhurko T. O. (2014) Formuvannia loialnosti pratsivnykiv pidpriemstva yak vazhlyvoho chynnyka yoho funktsionuvannia [Formation of the loyalty of the company's employees as an important factor in its functioning]. *Investytsii: praktyka ta dosvid*. № 15. 2014. http://www.investplan.com.ua/pdf/15_2014/15.pdf [in Ukrainian].
6. Sereda O.H., Shvets N.M. (2023) Aktualni pytannia motyvatsii pratsivnykiv v umovakh voiennoho stanu [Actual issues of employee motivation under martial law]. *Yurydychnyi naukovi elektronnyi zhurnal*. № 11. 2023. http://www.lsej.org.ua/11_2023/53.pdf [in Ukrainian].
7. Sazonova T. O., Kurchenko A. D., Zalipa T. M. (2022) Osoblyvosti upravlinnia povedinkoju personalu v suchasnykh umovakh [Peculiarities of personnel behavior management in modern conditions]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnogo universytetu*. № 42. 2022. http://www.visnyk-econom.uzhnu.uz.ua/archive/42_2022ua/24.pdf [in Ukrainian].
8. Chornodid I. S., Vasylets N. M., Petrenko V. M. (2022) Osoblyvosti upravlinnia personalom v umovakh voiennoho stanu [Peculiarities of personnel management under martial law]. *Problemy suchasnykh transformatsii. Serii: Ekonomika ta upravlinnia*. № 6. https://reicst.com.ua/pmt/issue/view/issue_6_2022 [in Ukrainian].

9. Cherep O. H., Kaliuzhna Yu. V., Mykhailichenko L. V. (2023) Osoblyvosti upravlinnia personalom v umovakh voiennoho stanu v Ukraini [Peculiarities of personnel management in the conditions of martial law in Ukraine]. *Ekonomika ta suspilstvo*. № 48. <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2214> [in Ukrainian].

10. Sereda H. V., Palamarchuk K. V. (2023) Osoblyvosti zastosuvannya metodiv upravlinnia personalom v umovakh voiennoho stanu [Peculiarities of the application of personnel management methods in the conditions of martial law]. *Ekonomika ta suspilstvo*. № 50. <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2374> [in Ukrainian].

11. Shcho potribno znaty pro ukraïnskyi rynok pratsi 2024 (2024) [What you need to know about the Ukrainian labor market in 2024]. <https://budni.robota.ua/career/shho-treba-znati-pro-ukrayinskiy-rinok-pratsi-u-2024-rotsi-doslidzhennya-ta-analitika-vid-roboty-ua>. [in Ukrainian].

12. Tereshchenko L. (2023) Liudy zvilniaiutsia? Yak zupynyty plynnist kadriv [Are people getting fired? How to stop staff turnover]. <https://www.epravda.com.ua/columns/2023/05/23/700401/> [in Ukrainian].

УДК 338.4

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8\(36\)-229-241](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8(36)-229-241)

Бабаченко Марина Вікторівна к.е.н., доцент, доцент кафедри Менеджменту та економіки морського транспорту Навчально-наукового інституту морського права та менеджменту, Національний університет «Одеська морська академія», вул. Дідріхсона, 8, м. Одеса, 65052, тел.: (096) 259-05-50, <https://orcid.org/0000-0002-4849-3946>

Тегубенко Максим Валерійович здобувач вищої освіти кафедри Менеджменту та економіки морського транспорту Навчально-наукового інституту морського права та менеджменту, Національний університет «Одеська морська академія», вул. Дідріхсона, 8, м. Одеса, 65052, тел.: (097) 930-18-80, <https://orcid.org/0009-0003-3063-4039>

ТЕОРИТИЧНИЙ АСПЕКТ АДАПТАЦІЇ МОРСЬКОЇ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ ДО НОВИХ РЕАЛІЙ

Анотація. Сучасні зміни в геополітичному середовищі, зростаюча конкуренція, швидкий розвиток технологій, а також зміни у вимогах до екологічної безпеки та стандартів якості це фактори які ставлять перед морською галуззю нові завдання та вимоги, які потребують комплексних стратегій та механізмів адаптації для збереження та розширення її конкурентоспроможності в умовах нових реалій.

У статті досліджуються та аналізуються сучасні тенденції у розвитку морської галузі з урахуванням нових реалій світової економіки та технологічного прогресу. У рамках дослідження морської галузі та її адаптації до нових реалій надзвичайно важливо ретельно розглянути та визначити ключові терміни та поняття, що використовуються в цій галузі. Це необхідно для уточнення та збагачення розуміння процесів, які відбуваються у морському секторі, а також для виявлення проблем та можливостей, які можуть виникнути в контексті нових вимог та реалій.

У статті визначені та систематизовані ключові поняття та терміни відповідно до Морської доктрини України, складові морської галузі України, поняття «конкурентна перевага». Досліджено напрямки реалізації адаптації. Фокус статті спрямований на розуміння ролі адаптації у забезпеченні конкурентоспроможності цієї морської галузі і стає ключовим аспектом для її успішного функціонування. Доведено що роль адаптації у забезпеченні конкурентоспроможності морської галузі полягає в тому, що вона дозволяє галузі ефективно відповідати на змінні умов внутрішнього і зовнішнього

середовища, забезпечуючи її здатність адаптуватися до нових реалій і залишатися конкурентоспроможною. Адаптація допомагає морській галузі вирішувати проблеми, що виникають внаслідок зміни технологій, правового середовища, вимог споживачів та конкуренції на ринку.

Ключові слова: морська галузь, транспортна інфраструктура, порти, розвиток, адаптація, стратегія, конкурентоспроможність, зміни, світова економіка, технології, конкурентна перевага.

Babachenko Maryna Viktorivna Candidate of economics (PhD of Economics), Associate professor of the Department of Maritime Transport Management and Economics of the Institute of Maritime Law and Management, National University "Odesa Maritime Academy", St. Diedrichson, 8, Odesa, 65052, tel.: (096) 259-05-50, <https://orcid.org/0000-0002-4849-3946>

Trehubenko Maksym Valeriyovych student of higher education of the Department of Maritime Transport Management and Economics of the Institute of Maritime Law and Management, National University "Odesa Maritime Academy", St. Diedrichson, 8, Odesa, 65052, tel.: (097) 930-18-80, <https://orcid.org/0009-0003-3063-4039>

THEORETICAL ASPECT OF THE ADAPTATION OF THE MARITIME INDUSTRY OF UKRAINE TO THE NEW REALITIES

Abstract. Modern changes in the geopolitical environment, growing competition, rapid development of technologies, as well as changes in requirements for environmental safety and quality standards are factors that present the maritime industry with new tasks and requirements that require complex strategies and adaptation mechanisms to preserve and expand its competitiveness in conditions of new realities.

The article examines and analyzes modern trends in the development of the maritime industry, taking into account the new realities of the world economy and technological progress. As part of the study of the maritime industry and its adaptation to new realities, it is extremely important to carefully consider and define the key terms and concepts used in this field. This is necessary to clarify and enrich the understanding of the processes taking place in the maritime sector, as well as to identify problems and opportunities that may arise in the context of new requirements and realities.

The article defines and systematizes key concepts and terms in accordance with the Maritime Doctrine of Ukraine, components of the maritime industry of Ukraine, the concept of "competitive advantage". The directions of implementation of adaptation have been studied. The focus of the article is aimed at understanding

the role of adaptation in ensuring the competitiveness of this maritime industry and becomes a key aspect for its successful functioning. It has been proven that the role of adaptation in ensuring the competitiveness of the maritime industry is that it allows the industry to effectively respond to the changing conditions of the internal and external environment, ensuring its ability to adapt to new realities and remain competitive. Adaptation helps the maritime industry to meet challenges arising from changes in technology, legal environment, consumer demands and market competition.

Keywords: maritime industry, transport infrastructure, ports, development, adaptation, strategy, competitiveness, changes, global economy, technologies, competitive advantage.

Постановка проблеми. У сучасному світі морська галузь стикається з рядом нових реалій та вимог, які вимагають від неї стрімкого розвитку та адаптації. Серед них варто виокремити зміни в геополітичному середовищі, зростаючу конкуренцію, швидкий розвиток технологій, а також зміни у вимогах до екологічної безпеки та стандартів якості. Ці фактори ставлять перед морською галуззю нові завдання та вимоги, які потребують комплексних стратегій та механізмів адаптації для збереження та розширення її конкурентоспроможності в умовах нових реалій.

Актуальність дослідження полягає в необхідності вивчення та вирішенні проблем, що виникають у морській галузі в зв'язку зі змінами у світовій економіці, технологічних та екологічних вимогах, а також політичному контексті.

Це дослідження є актуальною не лише для України, а й для всієї міжнародної спільноти, оскільки морська галузь є важливим ланцюжком у глобальному транспортному та економічному взаємодії. Дослідження у цій області допоможе розкрити ключові проблеми та виробити стратегічні рекомендації для успішної адаптації морської галузі до нових реалій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичну основу дослідження складають наукові праці фундаментального та прикладного характеру у розвитку морської галузі України. Вирішення поставлених завдань ґрунтується на застосуванні системного підходу із застосуванням методів дослідження: порівняння, формалізація, узагальнення, класифікація, аналіз, синтез, методи прогнозування.

Дослідженням розвитку морської галузі України присвятили свої роботи багато вчених. Важливі аспекти морської галузі, такі як транспортно-логістичних системи морських портів висвітлюються такими українськими ученими як Леонтьєв Р., Писаренко В., Примачов М., Савіна, Н., Сотниченко Л., Щербаков Д., та ін. Але багато питань щодо адаптації морської галузі України до нових реалій поки що не систематизовані і розроблені не в повному обсязі,

залишаються не вирішеними й потребують подальших досліджень. Особливої уваги представляє такий аспект як розгляд теоретичних аспектів адаптації морської галузі України до нових реалій. Це пояснюється перш за все перспективністю цього напрямку для економіки України.

Метою статті є дослідження та аналіз сучасних тенденцій у розвитку морської галузі з урахуванням нових реалій світової економіки та технологічного прогресу. У рамках дослідження морської галузі та її адаптації до нових реалій надзвичайно важливо ретельно розглянути та визначити ключові терміни та поняття, що використовуються в цій галузі. Це необхідно для уточнення та збагачення розуміння процесів, які відбуваються у морському секторі, а також для виявлення проблем та можливостей, які можуть виникнути в контексті нових вимог та реалій.

Виклад основного матеріалу. Важливість визначення ключових термінів полягає у тому, що вони становлять основу для подальшого аналізу та дослідження. Коректне розуміння цих термінів дозволить уникнути непорозумінь та неточності у висновках, а також забезпечить однозначність використання термінології у роботі.

Крім того, визначення ключових термінів та понять допоможе у створенні бази для подальшого дослідження та розроблення рекомендацій щодо адаптації морської галузі до нових реалій. Розуміння сутності цих термінів дозволить визначити стратегії та механізми, які можуть сприяти збереженню конкурентоспроможності та стійкого розвитку морського сектора в умовах змінних економічних, технологічних та екологічних умов.

Поняття «морська галузь» досі не є закріпленою у нормативно-правових актах, періодичних видання та науковій літературі. Поняття «морська галузь» найчастіше ототожнюється з поняттями «море-господарський комплекс», «морський сектор», «морська індустрія». Однак, на офіційному сайті Фонду державного майна України зазначено, що морська галузь – це підприємства, що діють в морському просторі або пов'язані з морськими операціями. До них включають порти, компанії з організації морських перевезень, промислові підприємства, а також підприємства, що займаються добуванням та переробленням природних ресурсів [2].

Можемо погодитись із цим визначенням, проте, вважаємо, що слід його дещо доповнити, з огляду на наступне : огляд морської галузі ставить за мету аналіз морської галузі України та виділяє 4 її сектори : проектування суден; суднобудування та судноремонт; судноплавство; морські та річкові порти [2].

Відповідно до цього, можемо зазначити, що морська галузь - це комплекс галузей економіки та діяльності, які пов'язані з використанням морського простору та забезпеченням його функціонування. Це включає в себе порти, компанії з організації морських перевезень, промислові підприємства, які здійснюють добування та перероблення природних ресурсів у морському

середовищі. Також, до морської галузі відносяться підприємства, що займаються проектуванням, будівництвом та ремонтом суден, а також судноплавством та управлінням портовими терміналами.

В Морській доктрині України надається досить лаконічне визначення море-господарського комплексу країни. Він розглядається, як територіальне поєднання об'єктів морської індустрії [1]. Це поняття не відображає сутність морського господарського комплексу ні в функціональному, ні в територіальному, ні в галузевому аспектах. Проте, воно узгоджує сутність та структуру морського господарського комплексу з терміном «морська індустрія».

Термін «морська індустрія» також фігурує в Морській доктрині та визначається як сектор економіки, який включає суб'єкти господарювання у сферах торговельного мореплавства, морського транспорту, суднобудування, судноремонту, використання ресурсів моря, які не належать до водних біоресурсів, рибного господарства [1].

Ключові поняття, взяті з Морської доктрини України можемо систематизувати у таблицю 1.

Таблиця 1.

Визначення ключових понять та термінів відповідно до Морської доктрини України

№	Поняття	Визначення
1	Державна морська політика	Система цілей, заходів, засобів та узгоджених дій центральних і місцевих органів виконавчої влади, спрямованих на реалізацію національних інтересів на морі.
2	Морегосподарська діяльність	Використання ресурсів моря для задоволення потреб людини, а також суспільства в цілому та розширеного відтворення природно-ресурсного потенціалу.
3	Морегосподарський комплекс	Територіальне поєднання об'єктів морської індустрії.
4	Морська діяльність	Діяльність у сфері забезпечення сталого економічного і соціального розвитку суспільства, вивчення, освоєння і використання моря, захисту національної безпеки, морська торгівля.
5	Морська індустрія	Сектор економіки, який включає суб'єкти господарювання у сферах торговельного мореплавства, морського транспорту, суднобудування, судноремонту, використання ресурсів моря, які не відносяться до водних біоресурсів, рибного господарства.

Після характеристики ключових понять, що стосуються морської галузі, можемо перейти до визначення сутності складових морської галузі України. Як нами було зазначено вище, складовими морської галузі є проектування суден; суднобудування та судноремонт; судноплавство; морські та річкові

порти. За аналогією, побудуємо таблицю 2 та визначимо сутність кожної зі складових частин морської галузі України.

Україна має значний потенціал у морській галузі, що включає проектування суден, суднобудування та судноремонт, судноплавство, а також морські та річкові порти. Проектування суден є ключовим етапом у розробці сучасних та ефективних суден, враховуючи їхню функціональність, безпеку та економічну ефективність. Суднобудування в Україні є важливою галуззю важкої промисловості, що сприяє створенню нових суден та розвитку морської інфраструктури. Судноремонт включає відновлення та підтримку судового флоту, забезпечуючи його тривалу та ефективну експлуатацію. Судноплавство використовує водні шляхи для перевезення пасажирів та вантажів, сприяючи розвитку торгівлі та економічному зростанню. Морські та річкові порти є ключовими вузлами для обслуговування суден та вантажів, що сприяє розвитку торгівлі та забезпеченню ефективного функціонування морської галузі в Україні.

Таблиця 2.

Визначення складових морської галузі України

№	Елемент	Сутність
1	Проектування суден	Проектування суден - це процес створення детальних планів і специфікацій для будівництва судна. Він включає в себе розробку концепції судна, визначення його основних параметрів, створення конструкційних креслень та технічних характеристик, а також врахування всіх необхідних аспектів, що стосуються функціональності, безпеки та ефективності судна.
2	Суднобудування	Галузь важкої промисловості, що здійснює будівництво суден.
3	Судноремонт	Комплекс робіт з відновлення справного або працездатного стану корабля, судна або їх складових частин (обладнання, механізмів, озброєння тощо).
4	Судноплавство	Використання водних шляхів (морів, річок, озер, каналів та інше) для руху суден.
5	Морські та річкові порти	Прибережна територія й акваторія моря, позначені певними межами, обладнані для обслуговування суден і пасажирів, проведення вантажних, транспортних, експедиційних та інших робіт.

Україна має значний потенціал у морській галузі, що включає проектування суден, суднобудування та судноремонт, судноплавство, а також морські та річкові порти. Проектування суден є ключовим етапом у розробці сучасних та ефективних суден, враховуючи їхню функціональність, безпеку та економічну ефективність. Суднобудування в Україні є важливою галуззю важкої промисловості, що сприяє створенню нових суден та розвитку морської

інфраструктури. Судноремонт включає відновлення та підтримку суднового флоту, забезпечуючи його тривалу та ефективну експлуатацію. Судноплавство використовує водні шляхи для перевезення пасажирів та вантажів, сприяючи розвитку торгівлі та економічному зростанню. Морські та річкові порти є ключовими вузлами для обслуговування суден та вантажів, що сприяє розвитку торгівлі та забезпеченню ефективного функціонування морської галузі в Україні.

Усі складові та морська галузь в цілому відіграють значну роль у соціально-економічному розвитку приморських регіонів, оскільки порти та підприємства морського спрямування створюють значну кількість робочих місць та сприяють залученню інвестицій у ці регіони. Вони також є важливими платниками податків, що сприяє фінансовій стабільності місцевих бюджетів.

Більшість міст-портів та приморських регіонів залежать від сталої роботи підприємств морської галузі для забезпечення працівників робочими місцями та забезпечення економічного розвитку. Це особливо важливо для малих міст та сіл, які можуть бути значною мірою залежними від успіху морської галузі.

Успішна діяльність морської галузі сприяє розвитку інфраструктури, підвищенню життєвого рівня населення та загальному підвищенню економічного потенціалу регіону. Таким чином, розвиток морської галузі має стратегічне значення для сталого розвитку приморських регіонів.

Усі елементи морської галузі взаємопов'язані та складають єдину, гармонізовану систему. Однак, в умовах глобалізації та стрімкого світового розвитку, постає необхідність розвитку, модернізації та адаптації морської галузі до світових вимог та у відповідності з глобальними тенденціями для забезпечення її конкурентоспроможності.

Конкурентоспроможність морської галузі - це здатність галузі ефективно конкурувати на міжнародному ринку морського транспорту та послуг, забезпечуючи високу якість та доступність послуг, ефективне використання ресурсів, а також відповідність стандартам та вимогам міжнародних організацій і угод [4].

Конкурентоспроможність також включає в себе здатність галузі адаптуватися до змін у внутрішньому та зовнішньому середовищі, використовуючи нові технології та стратегії, що дозволяють підтримувати і підвищувати рівень конкурентоспроможності.

У зв'язку зі загальними негативними економічними умовами, Україна втрачає своє провідне положення в обслуговуванні експортно-імпортних морських вантажопотоків. Високий рівень зношеності виробничого потенціалу морського транспорту сприяє ще швидшому погіршенню конкурентоспроможності підприємств цієї галузі.

Негативні тенденції сучасного морського господарства включають низький рівень інновацій, обмежену можливість проведення науково-дослідницьких та дослідно-конструкторських робіт у сфері розвитку морської галузі, а також загострення проблем у соціальній сфері підприємств морської індустрії, зокрема у забезпеченні робочими місцями, рівнем оплати праці та системою стимулювання працівників [5].

Початково термін «адаптація» був введений біологами для пояснення різноманітних аспектів пристосування живих організмів до нових умов навколишнього середовища. Однак цей термін швидко став використовуватися представниками інших наук. Сучасною еволюцією цих понять вони використовуються в різних галузях і все частіше застосовуються для опису економічних, технічних і соціальних систем. Вони зараз використовуються не лише у природничих науках, але і у технічних і суспільних дисциплінах, що свідчить про їх загальнонаукове значення.

Завдяки своєму загальнонауковому значенню терміни «адаптація» та «адаптивність» не мають однозначного, широко визнаного визначення, що є характерним для багатьох термінів, які використовуються у декількох галузях знань [6].

Звертаючись до етимологічного тлумачення поняття «адаптація», можемо зазначити, що адаптація (лат. *adaptatio*, від *adapto* – пристосовую) – це :

- процес пристосування об'єкта ;
- стан пристосованості об'єкта;
- дія, спрямована на об'єкт з метою його пристосування до визначених вимог;

- пристосування об'єкта до використання в конкретних умовах.

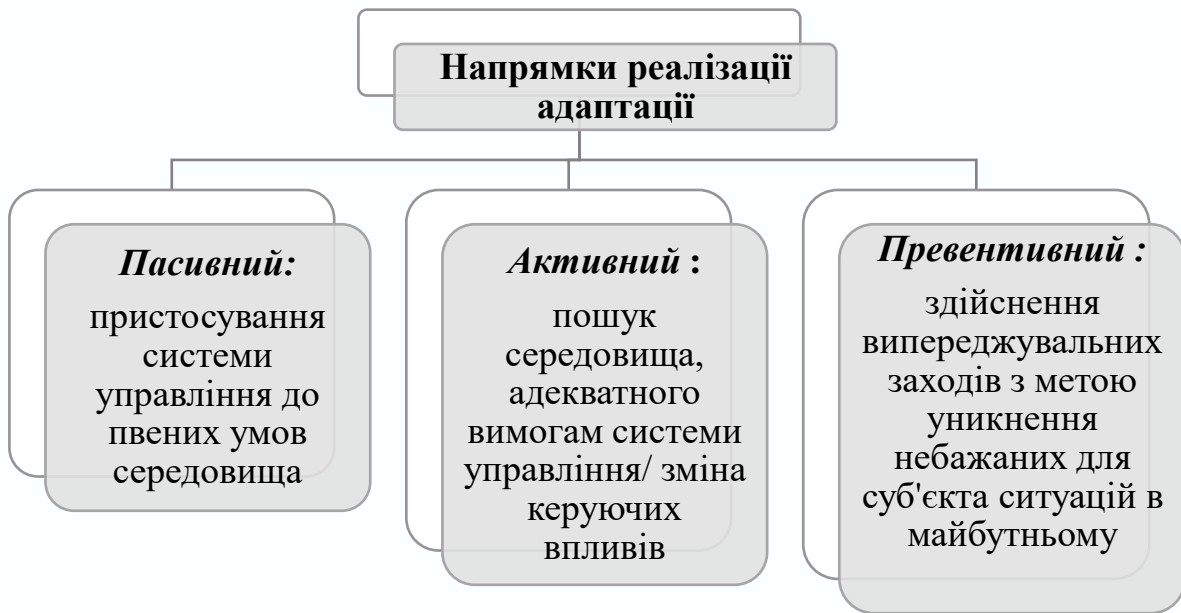
Термін «адаптація» може виступати у трьох аспектах :

- адаптація як властивість системи пристосовуватися до можливих змін функціонування;
- адаптація як сам процес пристосування адаптивної системи;
- адаптація як метод, заснований на накопиченні й обробці інформації та пристосований для досягнення деякого критерію оптимізації.

У рамках першого аспекту варто вживати термін «адаптивність», говорячи про відповідну властивість систем управління. Другий аспект передбачає використання саме терміну «адаптація», оскільки є характеристикою певного процесу пристосування. В рамках третього аспекту варто говорити про методи адаптації, про адаптивні алгоритми, які використовують метод адаптації, а побудовані в такий спосіб моделі варто називати адаптованими. Якщо при цьому адаптовані моделі доповнюються здатністю до подальшої адаптації з появою нових спостережень, то такі моделі варто називати адаптивними [7].

Об'єднання цих трьох аспектів вираження адаптації дозволяє досліджувати категорії «адаптація» (як процес), «адаптивне управління» (як функція, що поєднує процес та механізми адаптації), «система адаптивного управління» (як синергічне об'єднання принципів, законів адаптації в системі управління з реалізацією методів, алгоритмів й моделі адаптивного управління).

Загалом адаптація як активний процес умовно реалізується за двома напрямками (рисунок 1.):

Рис. 1 Напрямки реалізації адаптації

В першому випадку система управління, що адаптується, працює для оптимального виконання своїх функцій у даному середовищі, тобто максимізує свою ефективність у цьому середовищі. Активна адаптація, навпаки, передбачає або зміну середовища для максимізації ефективності, або активний пошук такого середовища, де можливий бажаний рівень комфорту. Превентивна адаптація полягає в проведенні запобіжних заходів для уникнення небажаних ситуацій для суб'єкта у майбутньому. На практиці усі напрямки адаптації в системах управління відбуваються і можуть взаємодіяти та доповнювати один одного.

Сучасна дійсність та глобалізаційні процеси вимагають постійного вдосконалення та адаптації усіх галузей економіки до змінних умов. Морська галузь, яка є важливим елементом світової торгівлі та має стратегічне значення для багатьох країн, не є винятком. Розуміння ролі адаптації у забезпеченні конкурентоспроможності цієї галузі стає ключовим аспектом для її успішного функціонування.

Глобалізація є неухильним процесом, що набув величезних масштабів на початку ХХІ століття і відкриває нові можливості для ефективного розвитку. Глобалізацією передбачається зростання взаємозв'язків між країнами через створення системи міжнародного виробництва, збільшення світової торгівлі та іноземних інвестицій, а також поширення технологічних нововведень. Однак глобалізація також призводить до того, що країни стають більш вразливими перед негативним впливом світових зв'язків.

Україна вважається невід'ємною частиною світової економічної системи. Проте важливо зазначити, що вигоди від глобалізації найбільше отримують країни-лідери, до яких Україна не відноситься через свій власний соціально-економічний розвиток та роль на світовій політичній арені. Тому для України вельми важливо адекватно та обережно реагувати на змінні глобалізаційні світові процеси, підтримуючи баланс у відносинах між різними напрямками міжнародного співробітництва.

Можемо погодитись з групою авторів (Черниш І.В., Кузьменко Л.Ю., Новаковською М.С.), які стверджують, що забезпечення конкурентоспроможності — це «цілеспрямований процес, що підтримує наявні та формує нові конкурентні переваги, які надають можливість отримувати підприємству позитивні результати своєї господарської діяльності» [8, с. 160].

Під забезпеченням конкурентоспроможності Лісовська Л.С. та Катаєв А.В. розуміють «здійснення систематизованих та впорядкованих видів діяльності, які спрямовані на досягнення необхідного рівня конкурентних переваг на стратегічно важливих напрямках діяльності» [9, с. 329].

Говорячи про конкурентоспроможність морської галузі та забезпечення її конкурентоспроможності неможливо оминати поняття «конкурентна перевага». Портер М. стверджує, що «конкурентні переваги і конкурентоспроможність тісно між собою пов'язані. Конкурентні переваги, що характеризують об'єкти чи суб'єкти господарювання, є факторними ознаками, а конкурентоспроможність — результуючою, конкурентоспроможність є проявом системи багатьох факторів, які створюють різні конкурентні переваги в залежності від конкурентного середовища» [10].

Сучасні визначення конкурентної переваги базуються на виокремленні основних характеристик, різноманітність яких призводить до відсутності єдиної інтерпретації поняття. Побудуємо таблицю 3. та охарактеризуємо визначення різних авторів стосовно цього поняття.

Таблиця 3.

Підходи до визначення поняття «конкурентна перевага»

№	Автор	Сутність
1	<i>Віггінс Р. Р., Руфлі Т. В., Шумкер П. Х.</i>	«Оволодіння конкурентними перевагами означає досягнення більш високого рівня продуктивності порівняно з конкурентами».
2	<i>Бесанко Д., Дрейнова Д., Шенлі М. [12]</i>	«будь-який об'єкт має конкурентну перевагу, якщо рівень його економічного прибутку вищий за середній рівень конкурентів».
3	<i>Барні Дж. [13]</i>	Досліджуючи дане поняття у контексті стратегічного розвитку, засвідчує, що «об'єкт господарювання має конкурентні переваги, якщо реалізує стратегію створення вартості, і ця стратегія не може бути реалізована жодним із існуючих або потенційних конкурентів».
4	<i>Кирчата І. М. Поясник Г. В.</i>	Характеризують конкурентну перевагу як «сукупність об'єктивних і суб'єктивних чинників, які вигідно відрізняють суб'єкти і об'єкти економічної діяльності (країна, регіон, підприємство, товар) від їх конкурентів є конкурентними перевагами».
5	<i>Миценко Н. Г., Смик О. [14]</i>	Під конкурентними перевагами розуміють – «наявність у системі якої-небудь ексклюзивної цінності, що дає їй переваги перед конкурентами»

Висновки. Отже, конкурентна перевага – це основа забезпечення конкурентоспроможності суб'єкта, її зміст найчастіше пояснюється здатністю перевершувати конкурентів у досягненні стратегічних цілей. Конкурентоспроможність забезпечується формуванням та збереженням на певному ринку набору переваг відносно конкурентів. Це вказує на наявність причинного зв'язку між поняттями «конкурентоспроможність» та «конкурентна перевага», а саме: перше є результатом формування другого.

В свою чергу, забезпечення конкурентоспроможності морської галузі України шляхом адаптації - це процес постійного вдосконалення та пристосування конкурентних переваг галузі до змінних умов зовнішнього середовища. Адаптація дозволяє галузі ефективно використовувати свої ресурси та можливості для посилення конкурентних переваг на міжнародному ринку.

Роль адаптації у забезпеченні конкурентоспроможності морської галузі полягає в тому, що вона дозволяє галузі ефективно відповідати на змінні умови внутрішнього і зовнішнього середовища, забезпечуючи її здатність адаптуватися до нових реалій і залишатися конкурентоспроможною. Адаптація допомагає морській галузі вирішувати проблеми, що виникають внаслідок зміни технологій, правового середовища, вимог споживачів та конкуренції на ринку.

Цей процес дозволяє підприємствам морської галузі пристосовуватися до нових умов, розширювати свої можливості та захищати свої позиції на

ринку. Адаптація дозволяє враховувати інновації, удосконалювати технології, забезпечувати високу якість послуг та збільшувати конкурентоспроможність в цілому. Таким чином, адаптація виступає ключовим фактором успіху морської галузі в умовах змінного середовища.

Література:

1. Про затвердження Морської доктрини України до 2025 року. Постанова Кабінету Міністрів України від 03.10.2020 року. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1307-2009-%D0%BF#Text>
2. Фонд державного майна України. Морська галузь. *Офіційний веб-сайт*. URL : <https://new.spfu.gov.ua/ua/portfolio/maritime>
3. Суднобудування. Судноремонт. Судноплавство. Морський і річковий порт. *Вікіпедія : вільна енциклопедія*. URL : <http://surl.li/tyckk>
4. Конкурентоспроможність морської транспортної інфраструктури в умовах євроінтеграції. URL : https://www.dnu.dp.ua/docs/ndc/konkyrs_stud/ES/3_3.pdf
5. Бабаченко М.В., Голубкова І.А., Лисенко Н.С., Кучер І.С. Антикризисное управління морською галуззю України. *Український журнал прикладної економіки*. Вип. №1, 2023, с. 69-76. URL : <https://doi.org/10.36887/2415-8453-2023-1-10>
6. Ячменьова В.О., Османова З.О. Сутність поняття «адаптація» та «адаптивність». *Електронний архів Національного університету «Львівська політехніка»*, 2010. С. 347-352.
7. Мазур В.С. Шляхи адаптації сучасних підприємств до роботи на міжнародних ринках. *Тернопільський національний економічний університет*. URL : <http://surl.li/swfgc>
8. Шляхи адаптації національної економіки до сучасних викликів глобалізації : *матеріали науково-практичної студентської конференції*. —Донець: ДНУ імені Олеся Гончара, 2017. 204 с. URL : <https://philarchive.org/archive/SAR-141>
9. Лісовська Л.С., Катаєв А.В. Формування механізму забезпечення конкурентоспроможності промислового підприємства. *Проблеми економіки та управління*. 2010. № 668. С. 328—333.
10. Porter, M. E. *Competitive Strategy: Techniques for Analyzing Industries and Competitors*. New York: Free Press, 1980.
11. Wiggins R. R., Ruefli T. W. Sustained Competitive Advantage: Temporal Dynamics and the incidence and persistence of superior economic performance. *Organization Science*. 2002. Vol. 13, No. 1. P. 81–105. 118.
12. Schoemaker P. H. Strategy, Complexity and Economic Rent. *Management Science*. 1990. Vol. 36, No. 10. P. 1178–1192. 119. Besanko D., Dranove D., Shanley M. *Economics of Strategy*. 2nd ed. New York : John Wiley & Sons, 2000. 436 p
13. Barney J. Firm Resources and Sustained Competitive Advantages. *Journal of Management*. 1991. Vol. 17, No. 1. P. 99–120.
14. Бабаченко М.В., Голубкова І.А., Яворська А.Ф., Лисенко Н.С., Кучер І.С. Управління розвитком елементами морської індустрії в контексті світових трендів. *Український журнал прикладної економіки*. Вип. №2, 2022, с. 314-322. URL : <https://doi.org/10.36887/2415-8453-2022-2-38>

References:

1. Pro zatverdjenjia Morskoi doktriny Ukrainy do 2025 roku. Postanijva Kabineta Minicnriiv Кабінета Міністрів України від 03.10.2020 року. [On the approval of the Maritime Doctrine of Ukraine until 2025. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated October 3, 2020.] URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1307-2009-%D0%BF#Text>

2. Fond derjavnogo maina Ukrainy. Morcka galuz. Ofitsialnii veb-sait. [The State Property Fund of Ukraine. Maritime industry. Official website.] URL : <https://new.spfu.gov.ua/ua/portfolio/maritime>
3. Sudnobuduvannia. Sudnoremont. Sudnoplavstvo. Morskii i richkovii port. Vikipediia: vilna enziklopediia. [Shipbuilding. Ship repair Shipping. Sea and river port. Wikipedia: the free encyclopedia.] URL : <http://surl.li/tyckk>
4. Konkurentospromojnist morskoi transportnoi infrastrukturi v umovah evrointegratsii. [Competitiveness of maritime transport infrastructure in the conditions of European integration.] URL : https://www.dnu.dp.ua/docs/ndc/konkyrs_stud/ES/3_3.pdf
5. Babachenko M.V., Golubkova I.A., Lysenko N.S., Kucher I.S. Antikrizove upravlinnia morskoi galuzi Ukrainy. Ukrainskii zhurnal prikladnoi ekonomiki. Vyp. №1, 2023, s. 69-76. [Babachenko M.V., Golubkova I.A., Lysenko N.S., Kucher I.S. Anti-crisis management of the maritime industry of Ukraine. Ukrainian Journal of Applied Economics. Vol. No. 1, 2023, p. 69-76.] URL : <https://doi.org/10.36887/2415-8453-2023-1-10>
6. Yachmenyova V.O., Osmanova Z.O. Sutnist poniattia adaptatsia ta "adaptativnist". Elektroni arkhiv Natsionalnogo universitetu "Lvivska gjlitechhnika", 2010. С. 347-352. [Yachmenyova V.O., Osmanova Z.O. The essence of the concept of "adaptation" and "adaptability". Electronic archive of the Lviv Polytechnic National University, 2010. P. 347-352.]
7. Mazur V.S. Shliakh alaptatsii suchasnukh pidpriemstv do roboty na mizhnarodnykh rynkakh. Ternopilskii nationalnyi ekonomishchskii universitet. [Mazur V.S. Ways of adapting modern enterprises to work on international markets. Ternopil National University of Economics.] URL: <http://surl.li/swfgc>
8. Shliakh adaptatsii natsionalnoi ekonomiki do suchasnykh byklykiv globalizatsii : materialy naukovo-praktychnoi studentckoi konferentsii. Donetsk: DNU imeni Olesia Gonchara, 2017. 204 s. [Ways of adaptation of the national economy to the modern challenges of globalization: materials of the scientific and practical student conference. Donetsk: DNU named after Oles Honchar, 2017. 204 p.] URL: <https://philarchive.org/archive/SAR-141>
9. Lisovska L.S., Kataev A.V. Formuvannia mekhanizmu zabespechennia konkurentospromozhnosti promyslovogo pidpriemstva. Problemy ekonomiky ta upravlinnia. 2010. № 668. S. 328—333. [Lisovska L.S., Kataev A.V. Formation of a mechanism for ensuring the competitiveness of an industrial enterprise. Problems of economics and management. 2010. No. 668. P. 328—333.]
10. Porter, M. E. Competitive Strategy: Techniques for Analyzing Industries and Competitors. New York: Free Press, 1980.
11. Wiggins R. R., Ruefli T. W. Sustained Competitive Advantage: Temporal Dynamics and the incidence and persistence of superior economic performance. Organization Science. 2002. Vol. 13, No. 1. P. 81–105. 118.
12. Schoemaker P. H. Strategy, Complexity and Economic Rent. Management Science. 1990. Vol. 36, No. 10. P. 1178–1192. 119. Besanko D., Dranove D., Shanley M. Economics of Strategy. 2nd ed. New York: John Wiley & Sons, 2000. 436 p
13. Barney J. Firm Resources and Sustained Competitive Advantages. Journal of Management. 1991. Vol. 17, No. 1. P. 99–120.
14. Babachenko M.V., Golubkova I.A., Yavorska A.F., Lysenko N.S., Kucher I.S. Upravlinnia rozvitkom elementami morskoi industrii v kontekste svitovykh trendiv. Ukrainskii zhurnal prikladnoi ekonomiki. Vyp. №2, 2022, c. 314-322. [Babachenko M.V., Golubkova I.A., Yavorska A.F., Lysenko N.S., Kucher I.S. Management of the development of elements of the maritime industry in the context of world trends. Ukrainian Journal of Applied Economics. Vol. No. 2, 2022, p. 314-322.] URL : <https://doi.org/10.36887/2415-8453-2022-2-38>.

УДК 336.2 : 336.7

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8\(36\)-242-255](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8(36)-242-255)

Баченко Сергій Анатолійович сертифікований аудитор, Директор з консалтингу ТОВ АФ «АЛДІА», вул. Прирічна, 19, оф. 54, м. Київ, 04213, тел.: (066) 344-30-43, <https://orcid.org/0009-0006-8930-8395>

Охрименко Ірина Борисівна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри банківської справи та страхування, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, пр-т Перемоги, 54/1, м. Київ, 03057, тел.: (044) 371-62-84, <https://orcid.org/0000-0002-7408-5145>

ФІНАНСОВО-КРЕДИТНІ МЕХАНІЗМИ РОЗВИТКУ КОРПОРАТИВНОГО ОПОДАТКУВАННЯ В КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЦІЛЕЙ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ

Анотація. В статті розглянуті питання взаємозв'язку фінансово-кредитних механізмів фінансування економічних бізнес-проектів з розвитком системи корпоративного оподаткування. Питання випуску грошей центральним банком з метою задоволення потреб бізнесу досліджено з метою формування нових принципів оподаткування доходів економічних суб'єктів через застосування диференційованих ставок податків. В залежності від цілей та планів кредитного проекту сформульовано критерій позитивного економічного ефекту, зокрема, у вигляді перевищення податкових надходжень над обсягом створених (емітованих) грошей. Задоволення потреб українського бізнесу в інструментах фінансування розширеного виробництва є вкрай актуальним в умовах військового стану та дефіциту джерел іноземного інвестування. Незворотне завершення військового стану призведе до обмеження фінансування закордонними донорами державного бюджету і розробка фінансово-кредитних механізмів з позитивним економічним ефектом, заснованих на емісії національної валюти, є пріоритетним джерелом стимулювання ділової активності, внутрішнього споживання, фінансування замкнених виробничих циклів (наприклад, оборонних потреб), створення умов до детінізації економіки і зменшення корупційних факторів, заснованих на ухиленні від оподаткування. Стаття формулює новий аспект принципу справедливого підходу до оподаткування через стягування підвищених ставок корпоративних податків проти забезпечення державними фінансово-кредитними інструментами фінансування ділової активності суб'єктів господарювання. Диференційоване оподаткування розглянуто з точки зору державних закупівель як інструмент конкуренції постачальника за державні

контракти та зменшення чистої ціни державних закупівель на суму податкових платежів постачальника товарів (робіт, послуг) за рахунок коштів державного бюджету. Порівняння нерівності в підходах до оподаткування розглянуто у порівнянні з іншими прикладами диференційованого оподаткування в міжнародній практиці. Нова концептуальна модель взаємозв'язку грошово-кредитної та фіскально-бюджетної політики створює широке поле для подальших наукових досліджень, особливо з точки зору захисту бази оподаткування корпоративними податками та розвитку фінансового ринку та ринку капіталу.

Ключові слова: фінансово-кредитний механізм, емісійні інструменти, центральний банк, податки, корпоративне оподаткування, податкова система, фіскальна політика, фінансування інвестицій, економічне зростання, економічна політика.

Bachenko Sergii Anatoliyovych certified auditor, Head of consulting services, Audit Company "ALDIA", St. Pryrichna, 19, of.54, Kyiv, 04213, tel.: (066) 344-30-43, <https://orcid.org/0009-0006-8930-8395>

Okhrymenko Iryna Borysivna PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of Banking and Insurance Department, Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman, Prospect Peremogy 54/1, Kyiv, 03057, tel.: (044) 371-62-84, <https://orcid.org/0000-0002-7408-5145>

FINANCIAL AND CREDIT MECHANISMS FOR THE DEVELOPMENT OF CORPORATE TAXATION IN THE CONTEXT OF ENSURING THE OBJECTIVES OF THE STATE ECONOMIC POLICY

Abstract. The article surveys the relationship between financial and credit mechanisms for financing economic projects and the development of the corporate taxation system. The question of the creation of money by the central bank to meet business needs was investigated to form new principles of taxation of corporate incomes through differentiated corporate tax rates. Depending on the goals and plans of the credit project, a positive economic effect criterion is formulated, in particular, in the form of an excess of tax revenues over the amount of money created (issued). The demand of Ukrainian businesses for capital and working financing is extremely high in the conditions of martial law and a shortage of sources of foreign investment. The irreversible end of martial law will lead to the limitation of financing by foreign donors of the state budget. The development of financial and credit mechanisms with a positive economic effect, based on the emission of the national currency, is the most important source of stimulating business activity, domestic consumption, and

financing of closed production cycles (for example, defense needs), development of conditions for de-shadowing of the economy and reduction of corruption factors based on tax evasion. The article formulates a new aspect of the principle of a fair approach to taxation through the increased corporate tax rates against the provision of state financial and credit instruments for financing business activity. Differentiated taxation is considered from the point of view of public procurement as a tool for supplier competition for public contracts and reduction of the net price of public procurement by the amount of tax payments of the supplier of goods (works, services) at the expense of the state budget. Comparison of inequality in approaches to taxation is considered in comparison with other examples of differentiated taxation in international practice. The new conceptual model of the relationship between monetary and fiscal and budgetary policies creates a wide field for further scientific research especially in the view of corporate tax base protection and development of capital and financial markets.

Keywords: financial and credit mechanism, emission instruments, central bank, taxes, corporate taxation, tax system, fiscal policy, investment financing, economic growth, economic policy.

Постановка проблеми. Економічний розвиток і зростання для будь-якої держави завжди були пріоритетом загальної економічної політики, виступаючи невід'ємним атрибутом незалежності країни [1]. Обидва аспекти наразі, як ніколи, актуальні для України, яка в сучасних реаліях буквально виборює свою незалежність на всіх фронтах: тримаючи опір російській військовій агресії, долаючи масштабну соціальну кризу, доводячи свою суб'єктність у політичному просторі і, звісно, неймовірними зусиллями утримуючи економіку від тотального руйнування і, навіть, намагаючи потрохи відновлюватись і зростати. В умовах, що склалися, все це дається неймовірними зусиллями і вимагає розробки і впровадження нових підходів, методів, інструментів для реалізації задуманого, в тому числі, що стосується пошуку інноваційних механізмів забезпечення ефективного фінансування потреб економіки за рахунок внутрішніх джерел.

Внутрішні джерела фінансування економіки базуються, в тому числі, на діях центрального банку країни, одним з важливіших завдань якого є випуск (разом з комерційними банками) грошей і забезпечення потреб економічних суб'єктів в грошових ресурсах. Центральний банк є відповідальним за емісію грошей та впровадження грошово-кредитної політики, яка має спрямовуватись на економічне зростання і задоволення потреб суспільства у розрізі стримування інфляції, забезпечення зайнятості тощо в ув'язці з фіскальною і загальною економічною політикою держави.

В контексті даного дослідження, економічне зростання вбачається, в тому числі, як результат поєднання приватних інтересів з суспільними

потребами за допомогою інструментів грошово-кредитної політики і системи оподаткування.

Виходячи з цього, кожний економічний суб'єкт має усвідомлювати не лише свої приватні потреби і піклуватися про них, але й своє місце і значення у загально-державному економічному механізмі і належно приймати ті «правила гри», які будуть корисними не лише для нього, але й для спільноти (суспільства, держави), без яких його існування як економічного суб'єкта втрачає зміст і сенс. А отже, функціонувати у економічному просторі, що створює відносно справедливі умови для всіх його суб'єктів. Дотримання такого підходу в економічній політиці, вважаємо є важливим на різних стадіях розвитку економіки, а тим більше, у сучасних складних умовах в Україні, що супроводжуються суттєвими проблемами щодо залучення інвестиційного капіталу для розвитку приватного підприємництва.

Ринок капіталу в Україні розвинений слабо, військові дії створюють підвищені ризики інвестування для іноземних інвесторів, банківське кредитування в військових умовах діє за правилами невійськового стану і збиткова поточна діяльність підприємства призводить до класифікації його як ненадійного позичальника [2]. Водночас, практика показує, що будь-який зростаючий бізнес проходить фазу становлення і планово-збиткова діяльність є об'єктивним станом, особливо, в період price&cost targeting policy (політика досягнення цільової собівартості та цільової ціни продукту з масштабуванням виробництва і продажів). Тому, актуальним є питання вирішення запиту бізнесу на фінансування в будь якій фазі власного розвитку, особливо в умовах військового стану та у майбутньому з метою розширення виробничої діяльності. У цьому контексті створення грошово-кредитних та фіскальних інструментів в національній валюті з обмеженим інфляційним ефектом за рахунок емісійних можливостей центрального банку вбачається перспективним напрямком внутрішньої державної економічної політики. Такі умови можуть бути забезпечені через пошук нових підходів і методів до справляння корпоративних податків, які мають стати передумовою доступу до грошово-кредитних інструментів (ресурсів) з емісійним джерелом походження.

Мета статті - пошук взаємозв'язків та визначення умов застосування емісійно-кредитних інструментів стимулювання бізнесу в ув'язці з диференційованим підходом до корпоративного оподаткування, які б створювали синергетичний ефект у забезпеченні цілей загальної державної економічної політики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання пошуку оптимальних підходів до оподаткування та ролі фінансово-кредитної системи в економічному розвитку країни є предметом дослідження як вітчизняних, так і зарубіжних економістів. Серед яких праці таких авторів, як: Федосов В.М., Опарін В.М., Баранова В. Г., Дубовик О.Ю., Корнівська В.О., Бойко О. Я.,

Богдан Т., Краснова І.В., Охрименко І.Б., а також Alexander Klemm, Aaron, Henry J. William G. Gale, Abel, Andrew B., Bradford, David F. та ін. [1-10]. Окремі автори здійснюють безпосередньо аналіз системи корпоративного оподаткування України, Європи та США [8], розвивають тези оптимальних моделей для об'єкта і бази оподаткування корпоративних доходів, плюси і мінуси впливу на економічну активність та вплив на державні фінанси [9, 10]. Принцип диференціації оподаткування за різними ознаками розвивається відповідно до потреб кожної окремої країни, менталітету і запиту на справедливість в суспільстві. Новизна підходу до оподаткування, який викладений в цій статті, відображає потреби українського бізнесу в пошуку внутрішніх джерел фінансування властивих суверенній національній валюті і реалізацію якомога більших можливостей, які мають державні інституції, в створенні нових грошово-кредитних інструментів фінансування бізнесу за рахунок емісійних можливостей центрального банку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поточний стан економічного розвитку України за показником рівня ВВП на душу населення характеризується у розмірі 5600 дол США. Для порівняння, у розвинутих країнах ЄС він тримається на рівні 15000-20000 дол США [11]. Проте такі якісні характеристики економіки України окрім негативних моментів, мають ситуативні переваги у вигляді потенціалу для стрімкого економічного розвитку, принаймні, до половини технологічного рівня західних країн, що означало б ріст ВВП у 2 рази - до 10 000 дол США на душу населення. Проте, необхідною умовою для забезпечення економічного зростання є створення умов для залучення інвестицій і фінансування розширеного виробництва. Крім колосального фізичного руйнування промислових об'єктів, критичної і соціальної інфраструктури, житла, шаленого відтоку населення (людського капіталу) і зупинки інвестицій, протягом 2,5 років війни практично повністю нівельовано досягнення України в економіці і фінансовій сфері, які були здобуті протягом останніх 5 передвоєнних років. Зокрема такі аспекти, як: приборкання інфляції, підвищення інвестиційного потенціалу, рекордні прибутки банківської системи тощо [1]. А тільки на відновлення інфраструктурних об'єктів, зруйнованих під час військових дій, потреба української складає більше 486 млрд дол США, що багатократно перевищує обсяг ВВП країни [12]. Для покриття таких потреб може не вистачити навіть всіх заморожених санкціями золото-валютних активів РФ в розмірі 350 млрд дол. [13], а це не єдиний напрямок, що потребує термінових інвестицій. Тому пошук внутрішніх джерел фінансування на відновлення і фінансування поточних потреб промисловості, а також розширеного виробництва, є надзвичайно актуальним питанням для внутрішньої економічної політики України. Серед перспективних, як було зазначено, вбачаємо розвиток підходів до диференціації корпоративного оподаткування.

Термін «корпоративний податок» в Україні майже не використовується і є поняттям скоріше економічним, а не юридичним. За кордоном він має ширше застосування. В Україні є всі підстави також розширити застосування цього терміну. Корпоративний податок – це податок на доходи юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців (об’єднаємо коло платників податку і назвемо їх «підприємці»). Це узагальнений підхід, метою якого є визначити в широкому сенсі джерело справляння податку, а саме доходи, які є в розпорядженні підприємців. В Україні справляють наступні види корпоративних податків:

- Податок на прибуток підприємств;
- Єдиний податок для фізичних осіб-підприємців та юридичних осіб.

Ставка податку на прибуток (18%) є основною, відповідно до пункту 136.1 статті 136 Податкового кодексу України. З 2024 року для банків встановлено ставку податку на прибуток в розмірі 50% за 2023 рік (пункт 68 підрозділу 4 розділу XX «Перехідні положення» ПКУ) рік та 25% з 2024 року (пункт 136.1 прим. 1 статті 136 ПКУ у редакції, що діє з 01.01.2024). Інші ставки, передбачені Податковим кодексом, диференційовані в залежності від виду економічної діяльності, резидентності отримувача доходів та ін. [14]. Єдиний податок як система спрощеного оподаткування обмежує коло справляння податку суб’єктами малого підприємництва та методом справляння (за касовим методом нарахування).

Основна ставка податку на прибуток 18% відповідає принципу рівнозначності і пропорційності закладеному ще в старому Законі України «Про систему оподаткування» від 25 червня 1991 року N 1251-XII [15, ст. 3]: «справляння податків з юридичних осіб здійснюється у певній частці від отриманого прибутку і забезпечення сплати *рівних* податків і зборів (обов’язкових платежів) на рівні прибутки і *пропорційно більших податків* і зборів (обов’язкових платежів) - на більші доходи».

Цей принцип забезпечує єдині підходи до оподаткування всіх прибутків, згенерованих різними бізнесами з різних сфер господарської діяльності. Законодавець попередив виникнення і впровадження обтяжливих, не рівних ставок для різних галузей і сфер економічної діяльності.

Час показав, що не всі учасники ринку мають рівні можливості для своєї господарської діяльності. Серед основних чинників можемо виділити такі:

- природні монополії, які ведуть до надприбутків;
- різний доступ до фінансування та інвестицій стримують капіталовкладення та масштабування малих/середніх підприємств;
- сектори, які можуть зловживати на людських вадах, і потребують регулювання та стримування (азартні ігри, алкоголь і тютюн та ін), мають високий фінансовий та адміністративний поріг на вхід в бізнес;

- надмірне регулювання створює бар'єри для входу та формує низько конкурентне середовище (будівництво, банківська діяльність, ліцензовані види діяльності та ін.),

- економічні аномалії в бізнесі створюють нерівні відносини (монополії в сфері ритейлу накладають на виробників і постачальників торгових мереж умови повністю фінансувати ланцюг постачання та нести всі ризики результатів процесу продажу товарів кінцевому споживачу),

- систематична багаторічна корупція в сфері розмитнення імпортованих товарів спотворює ринок і створює штучно занижені ціни на імпортовані товари за рахунок уникнення оподаткування, що веде до тінізації бізнесу та виходу з ринку законослухняних підприємців та ін.

Тому, в чинному Податковому кодексі принцип рівнозначності і пропорційності був модифікований та прийняв форми рівності всіх перед законом, соціальної справедливості, економічності, нейтральності. Тобто, принцип рівнозначності і пропорційності перестав розглядатись як об'єктивний справедливий підхід до оподаткування усієї сукупності бізнесів, тому що не всі підприємства мають рівні можливості. Такі зміни підходів ми маємо можливість розвивати далі.

Нерівність – це результат рушійної сили економічної конкуренції. Сучасна економічна модель під дією конкурентних сил веде до диференціації та створенні унікальних конкурентних переваг: відрізняйся або помри. Яскравий приклад із цінами на авіаквитки: чим ближче дата вильоту – тим дорожче, чим кращий час вильоту (ранок/вечір) – тим дорожче і навпаки. Немає однієї ціни на квиток на один і той же рейс. Все залежить від обставин, в яких клієнт купує квиток і його потреби здійснити переліт. Диференційовані ціни підвищують прибуток.

Держава виконує роль арбітра, щоб забезпечити всім учасникам ринку рівні права і можливості. Не дивлячись на це, нерівність та відмінність як результат конкуренції – незворотній економічний процес в історичній перспективі. Наприклад, немає однакових автомобілів, так само немає однакових сорочок. Всі товари мають різні характеристики, різне ціноутворення, різні канали продажів, фінансування, залучення інвестицій і т. ін.

З іншого боку, регулююча роль держави як арбітра і керуючого економікою полягає у впровадженні таких інструментів, які б вели до економічного зростання і процвітання на благо суспільства. Тому, розвиток бізнесу (економіки) є невід'ємною частиною завдань держави і нерівність економічних можливостей та фінансового становища різних бізнесів є, в тому числі, її результатом.

Отже, якщо держава створює певні умови і стимули для розвитку, вона і породжує нерівність результатів економічної активності. При цьому надприбутки мають бути перерозподілені через систему оподаткування.

З огляду на сказане, сформулюємо висновок: якщо держава створює особливі (вигідні) фінансові механізми / інструменти для розвитку бізнесу, то, відповідно, держава може вимагати більшу віддачу у вигляді податків не тільки в пропорційному відношенні, але й за питомою вагою до результатів діяльності.

У цьому контексті, важливим аспектом державної політики є створення рівних умов. Тобто доступ до певної програми, запровадженої державою, може отримати будь який суб'єкт господарювання, який відповідає вимогам. Відсутність дискримінації є важливою ознакою справедливих «правил гри». При цьому, держава може створити такі правила, які б обумовлювали ефективність впровадження фінансово-кредитних інструментів очікуваними податковими наслідками. Наприклад, умовою залучення фінансування за державною програмою є досягнення певних рівнів оподаткування. Рішення, погоджуватись на такі правила чи ні, бізнес має приймати самостійно.

Далі відмітимо, що фундаментальна залежність майбутніх економічних перспектив, фінансових результатів від підвищених вимог до оподаткування, надає гнучкі можливості для створення нових фінансових грошово-кредитних інструментів стимулюючого характеру.

Так, розвиток внутрішнього ринку споживання – найбільш пріоритетний напрямок економічної політики, який не вимагає зовнішніх інвестицій (омінаємо фактор технологій), або у вузькому розумінні – не вимагає іноземної валюти. Внутрішній ринок формується, реалізується та розвивається всередині країни під повним регулюючим впливом держави і в умовах незалежного фінансово-банківського ринку та суверенної національної валюти. Тобто, для розвитку внутрішнього ринку достатньо створити грошово-кредитні механізми із національної валюти. А зовнішнє середовище буде відігравати роль в розвитку унікальних характеристик продуктів, послуг внутрішнього виробництва, що підвищує їх конкурентоздатність.

Не секрет, що головним стримуючим фактором для розвитку нових бізнесів в Україні, є дефіцит капіталу. Рівень заощадження в населення України відносно низький, у порівнянні із західними країнами, ринок фінансового капіталу в Україні майже відсутній (показовий обсяг ринку міжбанківських депозитів, який майже нульовий), відносні доходи громадян та показники сукупного попиту можуть бути недостатніми для створення ефективних виробництв, які б працювали виключно на внутрішній ринок. В поточній ситуації військові дії відлякують іноземних інвесторів, слабка (високо корумпована) судова система не забезпечує справедливості в спірних питаннях та працює вкрай неефективно. То ж кредитні механізми, засновані на емісійних можливостях держави, набувають вирішального значення як джерело капіталу для стимулювання економічного розвитку в умовах військового стану України, особливо у контексті реалізації довгострокових інвестиційних проєктів.

В макроекономічному плані та з історичного досвіду України збільшення витрат бюджету через фінансування національним банком дефіциту бюджету веде до інфляції. Тому взаємозв'язок грошово-кредитної і фінансово-бюджетної політики країни має набути предметний та фундаментальний характер для кредитних проектів з високою податковою віддачею. Емісійні кредитні інструменти, які для держави створюють зворотній грошовий потік у вигляді податків, нівелює інфляційний потенціал. Адже емісійна грошова маса через фінансування кредитного проекту створює податкові зобов'язання, які формують попит на грошову масу і, таким чином, балансують інфляційний потенціал нових грошей в обігу. У загальному вигляді ми можемо сформулювати наступну умову нейтрального інфляційного впливу емісійних грошей в кредитному проекті через формулу 1:

$$\text{Податковий ефект} / \text{Кредит} \geq 1, \quad (1)$$

де:

податковий ефект – це додатковий обсяг податкових зобов'язань, які генерує кредитний проект як отримувача кредиту (в тому числі, оподаткування доходів найманих працівників), так і постачальників за ланцюгом постачання;

кредит – сума кредиту, джерелом походження якого є емісійні грошово-кредитні інструменти.

Податки (в чисельнику) – саме цей показник має вирішальне значення у застосуванні емісійних кредитних механізмів, адже саме він має найбільший ступінь невизначеності. Податки є наслідком застосування кредитного інструменту або похідною величиною. Тому, саме до вивчення і планування цієї складової має бути прикуто найбільше уваги.

При цьому, забезпечення достатнього обсягу податкового ефекту має будуватись на використанні всього спектру податкових елементів, а саме таких:

- об'єкт оподаткування;
- база оподаткування;
- ставки оподаткування.

Об'єкт і база оподаткування в сфері корпоративних податків мають всеохоплюючий характер. Єдиним елементом, який має найбільший діапазон для відносного управління, є ставки оподаткування. Отже, ставка оподаткування – це податковий елемент, який має змінну величину і може використовуватись для забезпечення досягнення результатів емісійного кредитного проекту.

Фіксована ставка корпоративного податку не має гнучкості з точки зору створення емісійних кредитних інструментів. Більше того, емісійні

можливості фінансування кредитних інструментів з низьким інфляційним ефектом мають обмежені можливості. Доступ до таких інструментів має мати свою ціну, яка виражається в підвищеній ставці оподаткування економічних результатів безпосереднього користувача кредитного інструменту. Ми маємо також тримати в сфері уваги постачальників-платників податку по ланцюгу постачання. Користувач кредитного продукту є споживачем товарів (сировини), робіт, послуг (в тому числі, найманої праці) для виконання очікуваних результатів кредитного проекту може вимагати від своїх постачальників збільшити ставки корпоративного оподаткування проти збільшення обсягів закупівель (покращення умов закупівель у вигляді попередньої оплати), що в свою чергу призведе до збільшення обсягів постачань і, як наслідок, більш високих економічних результатів.

Таким чином, диференційована ставка корпоративного податку за ініціативою платника податку створює необхідну умову для залучення до джерел фінансування, створених емісійними інструментами держави, відповідає соціальному запиту на справедливе відношення, має обмежений характер у випадку припинення/завершення проекту і відсутності первинних підстав до застосування підвищених ставок оподаткування.

Сфера застосування диференційованих ставок оподаткування корпоративних доходів має й інший напрямок. Державні закупівлі – вагомий механізм впливу на суб'єктів господарювання і економічну активність. Номінальна ціна державного контракту – не є об'єктивним фактором відбору постачальника під час державних закупівель. Адже з точки зору держави повністю ігнорується податковий ефект. Чиста ціна державної закупки товарів (робіт, послуг) для державного бюджету визначається не тільки за договірною ціною з постачальником, але і з врахуванням обсягу податкових надходжень від цього постачальника, тобто так, як представлено у формулі 2:

$$\text{Чиста ціна державної закупки} = \text{Договірна ціна товару} - \text{Податки, які сплачуються постачальником в державний бюджет} \quad (2)$$

Чим більше податкове навантаження постачальника товарів (робіт, послуг) за державними закупками, тим нижча чиста ціна державної закупки для державного бюджету. Для цього платник податку повинен мати право вибору ставки оподаткування, якщо він готовий конкурувати за поставку товарів (робіт, послуг) в державних закупках як по ціні поставки, так і за іншими умовами (наприклад, довгострокові/циклічні закупівлі більше ніж на 1 рік як база для створення довгострокових планів бізнесу та використання довгострокових інструментів фінансування).

Міжнародна практика диференційованого оподаткування доходів представлена в наступних механізмах:

- прогресивне оподаткування доходів фізичних осіб [16];
- застосування різних ставок корпоративного податку в різних країнах, що знаходяться в єдиному економічному просторі, такому як ЄС, із метою справедливого розподілу суспільних доходів і витрат та конкуренції різних юрисдикцій [17];
- застосування стимулюючих ставок оподаткування окремих галузей і видів доходів [18].

Принцип гнучкості є фундаментальною основою для забезпечення відповідності податкової системи потребам уряду [16]. Запропоновані в роботі підхід до диференціації ставок корпоративного оподаткування для фінансування бізнесу і стимулювання ділової активності за рахунок емісійних грошово-кредитних інструментів актуальні для країн із високим потенціалом розвитку внутрішнього ринку (низьким ВВП на душу населення), таких як Україна. Суверенна національна валюта і потреба в розвитку фінансових інструментів для забезпечення потреб бізнесу створюють основу для пошуку нових інструментів і елементів оподаткування. Визначення бази оподаткування корпоративним податком за вирахуванням «нормальної ставки доходу на капітал» надає підстави для обґрунтування додаткового оподаткування корпоративних доходів, які були забезпечені урядовими кредитними інструментами.

В свою чергу, реалізація описаного механізму фінансування інвестиційних потреб бізнесу не можлива без залучення банків та інших учасників ринку фінансових послуг, зокрема, страхових компаній. Такі фінансово-економічні умови сприятимуть не лише розвитку нефінансових корпорацій, але й інших учасників економіки, залучених до проектів, диференціюючи їх бізнес, ресурси, ризики, джерела доходів, а також сприятимуть росту (розвитку) всього фінансового ринку і, що особливо важливо, у сегменті ринку капіталів. Також очевидним є те, що емітовані на зазначені проекти фінансово-кредитні інструменти (ресурси) матимуть інвестиційне спрямування, повертатимуться з приростом у вигляді доданої вартості і нових податків, а не направлятимуться на банальне латання бюджетного дефіциту. Це, в свою чергу, нівелює інфляційний ефект від емісії грошово-кредитних інструментів як в воєнній економіці, так і за більш сприятливих економічних умов та сприятиме покращенню фінансової стабільності країни.

Отже, розробка і реалізація описаних механізмів фінансування інвестицій бізнесу може мати багатобічний економічний ефект, що відобразить забезпечення різних цілей і завдань економічної політики держави (рис. 1).

Рис. 1 Напрямки отримання економічного ефекту від використання емісійних інструментів фінансування бізнесу в ув'язці з диференційованим підходом до корпоративного оподаткування

Джерело: авторська розробка

Висновки. Створення джерел фінансування за рахунок емісійних грошово-кредитних інструментів і впровадження умов державних закупівель товарів (робіт, послуг) при самостійному виборі суб'єктами господарювання підвищених (диференційованих) ставок корпоративного оподаткування, відображає взаємний інтерес суспільних потреб і приватних цілей бізнесу, та відповідає сучасним принципам побудови податкової системи в міжнародній практиці. Поруч з цим, похідними наслідками стимулюючого ефекту доступу до нових джерел фінансування буде поштовх до активізації ділової активності підприємців, банківського та фінансового бізнесу, детінізації бізнесу та доходів найманих працівників, а також до розширення внутрішнього фінансового ринку та ринку товарів і послуг. Все це сприятиме розвитку економічної свободи господарюючих суб'єктів, зменшенню потреби в зовнішніх джерелах фінансування, покращенню фінансової незалежності України, підвищенню попиту на національну валюту та справлятиме стримуючий ефект на інфляцію, що разом допоможе у вирішенні основоположних завдань економічної політики – забезпечення економічного зростання та розвитку України.

При цьому, слід розуміти, що у цій статті розглянуті лише загальні концептуальні положення використання фінансово-кредитних інструментів для оптимізації корпоративного оподаткування в Україні на сучасному етапі.

Між застосуванням навіть самих інноваційних інструментів фінансування потреб бізнесу і бажаним податковим ефектом не може бути прямого лінійного зв'язку, тому що на ці процеси впливає безліч різноманітних чинників, які слід обов'язково враховувати і, залежно від характеру впливу, посилювати або нівелювати. Тим більше необхідно враховувати при оцінці і проектуванні впливу задіяних механізмів на економічне зростання і інші цілі державної економічної політики. Вивчення цих аспектів *вбачається цікавим предметом для подальших наукових досліджень.*

Література:

1. Охрименко І.Б., Білошапка В.С. Вплив банківського кредитування на економічний розвиток України: реалії та перспективи на тлі війни. Наукові інновації та передові технології. № 6(8). 2022, С. 405-423. <http://perspectives.pp.ua/index.php/nauka/issue/view/60/86>
2. Корнівська В. О. Українська воєнна криза як частина глибинного світового трансформаційного процесу: фінансові механізми стабілізації та відновлення. Проблеми економіки. 2022. №2. С. 22–31. <https://doi.org/10.32983/2222-0712-2022-2-22-31>
3. Податкова система України: Підручник / [В. М. Федосов, В. М. Опарін, Г. О. П'ятаченко та ін.]; за ред. В. М. Федосова. К.: Либідь, 2004. 464 с.
4. Податкова система: Навч. посібник / [Баранова В. Г., Дубовик О. Ю. та ін.]; за заг. ред. В. Г. Баранової. Одеса: ВМВ, 2014. 344 с.
5. Бойко О. Я. Еволюція податкової системи України / О. Я. Бойко // Ефективність державного управління. 2017. Вип. 2. С. 241-247.
6. Богдан Т. Фіскально-монетарне розбалансування. Іb.ua. https://lb.ua/blog/tetiana_bohdan/563074_fiskalnomonetarne.html
7. Краснова І.В., Громницька І.Ю. Процес розгортання кризи ліквідності банківської системи в циклічних умовах. Бізнес Інформ. 2018. № 5. С. 343-350.
8. Corporate income taxes under pressure : why reform is needed and how it could be designed / Editors: Ruud de Mooij, Alexander Klemm, Victoria Perry, 2021
9. Abel, Andrew B. (2007), "Optimal capital income taxation", NBER Working Paper Series, No. 13354.
10. Bradford, David F. (2005), "A tax system for the twenty-first century", in Auerbach, Alan J. and Kevin A. Hassett (eds.), Toward Fundamental Tax Reform, The AEI Press, Washington DC.
11. World Bank national accounts data, https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD?_gl=1*7jtw5*_gcl_au*Mjg0NzA2NzEuMTcyNDA4NzQ2OQ
12. Оновлена оцінка потреб України на відновлення і відбудову, <https://www.worldbank.org/uk/news/press-release/2024/02/15/updated-ukraine-recovery-and-reconstruction-needs-assessment-released>
13. Bloomberg, Robert Litan, Columnist, <https://www.bloomberg.com/opinion/articles/2022-03-16/russia-can-be-made-to-pay-for-ukraine-damage-now>
14. Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 р. № 2755-VI зі змінами та доповненнями. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>
15. Закон України «Про систему оподаткування» від 25 червня 1991 року N 1251-XII. (втратив чинність) <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1251-12#Text>
16. Addressing the Tax Challenges of the Digital Economy, OECD 2007.
17. The Corporate Income Tax: international trends and options for fundamental reform by Michael P. Devereux (Oxford University) and Peter Birch Sørensen (University of Copenhagen), 2006.
18. Corporate income tax (CIT) rates, PWC, <https://taxsummaries.pwc.com/quick-charts/corporate-income-tax-cit-rates>

References:

1. Okhrymenko, I., Biloshapka, V. (2022). Vplyv bankivskogo kredyuvannya na ekonomichniy rozvytok Ukrainy: realiyi ta perspektyvy na tli viyny. [The influence of bank lending on the economic development of Ukraine: realities and prospects against the war]. *Naukovi inovacii ta peredovi tehnologii - Cientific innovations and advanced technologies*. 6(8), pp. 405-423. Retrieved from <http://perspectives.pp.ua/index.php/nauka/issue/view/60/86> [in Ukrainian]
2. Kornivska, V.O. (2022). Ukrainaska voenna kryza yak chastyna glybinnogo svitovogo transformaciynogo processu: finansovi mehanizmy stabilizacii ta vadvnennya. [Ukrainian war crisis as a part of global world transformation process: financial instruments of stabilization and recovery]. *Economichni problemy - Economic issues*, 2. Pp. 22-31. [In Ukrainian] <https://doi.org/10.32983/2222-0712-2022-2-22-31>
3. Fedosov, V. M. Oparin, G. O., Pyatachenko et al. (2004). Podatkovy kodeks Ukrainy: Pidruchnyk [Tax code of Ukraine: Textbook] V. M. Fedosov (Ed.) Kyiv: Lybid [In Ukrainian]
4. Baranova, V. G., Dubovyk, O. Y. et al. (2014). Podatkova systema: navchalniy posibnyk [Tax system: Textbook] Baranova V. G. (Ed.). Odesa: VMV [In Ukrainian].
5. Boyko, O. Y. (2017). Evolyutsiya podatkovoi systemy Ukrainy [Evolution of tax system of Ukraine]. *Efektivnist derzhavnogo upravlinnya - Efficiency of state government*, 2, 241-247 [In Ukrainian].
6. Bogdan, T.P. (2023). Fiskalno-monetarne rozbalansuvannya [Fiscal-monetary unbalancing]. www.lb.ua. Retrieved from https://lb.ua/blog/tetiana_bohdan/563074_fiskalnomonetarne.html
7. Krasnova I.V. (2016) Rol ta misce bankivskoi systemy v zabezpechenni ekonomichnogo zrostannia v umovah finansovoi integraciyi. [The role and place of the banking system in ensuring economic growth in terms of financial integration]. *Investyciyi: praktyka ta dosvid - Investments: practice and experience*. 21, 63-69. [in Ukrainian]
8. Corporate income taxes under pressure : why reform is needed and how it could be designed / Editors: Ruud de Mooij, Alexander Klemm, Victoria Perry, 2021
9. Abel, Andrew B. (2007), "Optimal capital income taxation", NBER Working Paper Series, No. 13354.
10. Bradford, David F. (2005), "A tax system for the twenty-first century", in Auerbach, Alan J. and Kevin A. Hassett (eds.), *Toward Fundamental Tax Reform*, The AEI Press, Washington DC.
11. World bank press release №: 2024/ECA/063. www.worldbank.com Retrieved from https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD?_gl=1*7jtw5*_gcl_au*Mjg0NzA2NzEuMTcyNDA4NzQ2OQ
12. World bank press release №: 2024/ECA/063. www.worldbank.com Retrieved from <https://www.worldbank.org/uk/news/press-release/2024/02/15/updated-ukraine-recovery-and-reconstruction-needs-assessment-released>
13. Robert Litan (2022), www.bloomberg.com, Retrieved from <https://www.bloomberg.com/opinion/articles/2022-03-16/russia-can-be-made-to-pay-for-ukraine-damage-now>
14. Podatkovy kodeks Ukrainy [Tax code of Ukraine] www.zakon.rada.gov.ua. Retrived from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>
15. Zakon Ukrainy "Pro system opodatkovannya" № 1251-XII [Law of Ukraine "On the Taxation System" № 1251-XII] 1991, June 25. www.zakon.rada.gov.ua Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1251-12#Text>
16. Addressing the Tax Challenges of the Digital Economy (2007), *OECD*.
17. Michael P. Devereux, Peter Birch Sørensen (2006). *The Corporate Income Tax: international trends and options for fundamental reform*.
18. Corporate income tax (CIT) rates. www.pwc.com Retrieved from <https://taxsummaries.pwc.com/quick-charts/corporate-income-tax-cit-rates>

УДК 336.225.53

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8\(36\)-256-263](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8(36)-256-263)

Бугель Юлія Володимирівна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фундаментальних та спеціальних дисциплін Чортківський навчально-науковий інститут підприємництва і бізнесу, Західноукраїнський національний університет, вул. Ст. Бандери, 46, м. Чортків, 48500, тел.: (067) 609-50-68, <https://orcid.org/0000-0002-8554-2713-2663>

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ЗАСТОСУВАННЯ ПОДАТКОВИХ ПІЛЬГ В УКРАЇНІ ТА ПРАГМАТИЗМ ЇХНЬОГО ВИРІШЕННЯ

Анотація. На сьогодні питання дослідження проблемних аспектів застосування податкових пільг в Україні визнано одним із найбільш важливих, що розглядає економічна спільнота. Особливої актуальності наукове опрацювання цієї проблематики набуває у контексті пошуку шляхів її модернізації та реформування.

Мета статті – виявлення основних актуальних проблемних аспектів застосування податкових пільг в Україні та окреслення прагматизму їхнього вирішення. Для досягнення поставленої мети у статті використано загальні та спеціальні методи дослідження, зокрема такі: загальнонаукові та спеціальні – для забезпечення досягнення мети, абстрактно-логічний та діалектичний – для обґрунтування теоретичних положень та висновків.

Актуальність матеріалу, викладеного в науковій статті, обумовлена потребою розкрити проблемні аспекти застосування податкових пільг в Україні та прагматизм їхнього вирішення. Досліджено проблемні аспекти застосування податкових пільг в Україні. Запропоновано внести корективи до Податкового кодексу України щодо визначення сутності понять «граничний термін фіскальної ефективності дії податкових пільг; критерій фіскальної ефективності пільг». Наголошено на необхідності мінімізації переваги фіскального спрямування податкової політики над регулятивним потенціалом. Запропоновано розробити методіку оцінювання податкових пільг з єдиною системою критеріїв ефективності з урахуванням цілей їх надання та очікуваних результатів. Рекомендовано створити ефективну систему адміністрування податкових пільг та забезпечити ефективну систему контролю за встановленням та цільовим використанням вивільнених від оподаткування коштів. Запропоновано встановити граничний період фіскальної ефективності дії податкових пільг. Рекомендовано запровадити надання податкових пільг із застосуванням «касового» методу. Окреслено шляхи вирішення проблем пільгового оподаткування.

Отримані результати дослідження є підґрунтям для вирішення проблемних аспектів застосування податкових пільг в Україні та прагматизму їхнього вирішення.

Ключові слова: податкові пільги, проблеми пільгового оподаткування, податок, податкові надходження.

Buhel Yuliia Volodymyrivna Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Associate Professor Department of Fundamental and Specialized Disciplines Chortkiv Education and Research Institute of Entrepreneurship and Business West Ukrainian National University, St. Bandera St., 46, Chortkiv, 48500, tel.: (067) 609-50-68, <https://orcid.org/0000-0002-8554-2713-2663>

PROBLEMATIC ASPECTS OF TAX INCENTIVES IN UKRAINE AND THE PRAGMATISM OF THEIR SOLUTION

Abstract. Today, the issue of studying the problematic aspects of the application of tax benefits in Ukraine is recognized as one of the most important issues considered by the economic community. The scientific study of this issue is particularly relevant in the context of finding ways to modernize and reform it.

The purpose of the article is to identify the main current problematic aspects of the application of tax benefits in Ukraine and to outline the pragmatism of their solution. To achieve this goal, the article uses general and special research methods, in particular, the following: general scientific and special methods – to ensure the achievement of the goal, abstract-logical and dialectical methods – to substantiate theoretical positions and conclusions.

The relevance of the material presented in this research article is due to the need to reveal the problematic aspects of the application of tax benefits in Ukraine and the pragmatism of their solution. The problematic aspects of the application of tax incentives in Ukraine are investigated. The author proposes to amend the Tax Code of Ukraine to define the essence of the concepts of «deadline for fiscal efficiency of tax benefits; criterion of fiscal efficiency of benefits». The author emphasizes the need to minimize the advantage of the fiscal direction of tax policy over the regulatory potential. The author proposes to develop a methodology for evaluating tax privileges with a unified system of efficiency criteria, taking into account the purposes of their provision and expected results. It is recommended to create an effective system for administering tax privileges and to ensure an effective system of control over the establishment and targeted use of tax-exempt funds. It is proposed to set a limit period for the fiscal efficiency of tax privileges. It is recommended to introduce the provision of tax benefits using the «cash» method. The ways of solving the problems of preferential taxation are outlined.

The findings of the study provide a basis for addressing problematic aspects of the application of tax incentives in Ukraine and the pragmatism of their solution.

Keywords: tax privileges, problems of preferential taxation, tax, tax revenues.

Постановка проблеми. Проблематика забезпечення ефективного цільового застосування вивільнених за рахунок податкових пільг коштів та проблематика пільгового оподаткування набуває особливої важливості та актуальності в умовах сьогодення. Це зумовлено тим, що переважно дохідна частина Держбюджету формується за рахунок податкових надходжень, а пільги впливають на обсяг зборів і податків. Економічно необґрунтоване, нерезультативне надання податкових пільг призводить до багатомільярдних втрат дохідної частини Держбюджету.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення питань податкових пільг в Україні сьогодні набуває особливої актуальності. Теоретичні й практичні аспекти пільгового оподаткування досліджено в багатьох працях таких провідних вітчизняних та зарубіжних науковців, як: Є. Ю. Шаптала [7], С. Х. Шалова [8], А. Бродзька [9] та ін.

Однак багато проблем теоретичного та практичного характеру у цій сфері все ще не вирішено, що зумовлює потребу в проведенні додаткових наукових пошуків у напрямі їхнього розв'язання.

Мета статті – виявлення основних актуальних проблемних аспектів застосування податкових пільг в Україні та окреслення прагматизму їхнього вирішення.

Виклад основного матеріалу. З погляду проблематики щодо застосування податкових пільг варто насамперед розглянути антимонопольне та конкурентне законодавство в контексті його правових позицій. Верховною Радою України 18 лют. 1992 р. ухвалено Закон «Про обмеження монополізму та недопущення недобросовісної конкуренції у підприємницькій діяльності» № 2132-ХІІ [2]. У цьому документі, що пройшов 12 редакцій, в останній редакції від 27 лют. 2002 р., в першому пункті ст. 6 зазначено, що органами державної влади щодо дискримінації суб'єктів господарювання, органами адміністративно-господарського управління та органами місцевого самоврядування та контролю визнається, як правило, надання деяким із суб'єктів господарювання податкових та інших пільг, які надають їм привілейоване становище відповідно до інших суб'єктів господарювання, що може призвести або призвело до монополізації ринку деякого товару [2]. З огляду на це такий Закон в умовах сьогодення втратив чинність на підставі Закону «Про захист економічної конкуренції» [3] від 11 січ. 2001 р. № 2210-ІІІ.

Питання щодо надання податкових пільг з погляду втрат як місцевих бюджетів, так і Державного є проблемним, що підтверджується прикладами, які простежувалися із перших днів незалежності України:

– Постанова Президії Верховної ради від 29 жовт. 1993 р. № 3557-ХІІ наголошує, що: «прийняття концепції пільгового оподаткування не сприятиме стабілізації податкової політики» [4];

– ст. 15 Закону України «Про Державний бюджет України» від 01 лют. 1994 р. № 3898-ХІІ не передбачено окреслення пропозицій щодо скорочення видатків або поповнення доходів Державного бюджету суб'єктами законодавчої ініціативи, які вносять до Кабінету Міністрів України та Верховної Ради України пропозиції надання пільг щодо оподаткування [5];

– Постанова Верховної Ради України від 15 лип. 1994 р. № 110/94-ВР [6] передбачає, що прийняті без дотримання вимог Постанови щодо пільгового оподаткування (пільгове оподаткування за собою тягне зменшення дохідної частини місцевих бюджетів і Державного) можуть бути скасовані або зупинені відповідно до вітчизняного законодавства.

Ще одна проблема нормативно-правового характеру щодо податкових пільг криється у Податковому кодексі України [1], а саме:

– відсутність у пп. 4.1. ст. 4 Податкового кодексу України принципу ефективності надання податкових пільг;

– відсутність у ст. 14 Податкового кодексу України «Визначення понять»: «граничний термін фіскальної ефективності дії податкових пільг; критерій фіскальної ефективності пільг».

Не менш важливе проблемне питання, на яке в контексті наукового пошуку варто звернути увагу, – це відсутність чіткої системи пріоритетів у наданні податкових пільг для галузей і сфер економіки, в яких застосування податкових пільг не має максимального соціального або економічного ефекту / результату й не дає змоги мінімізувати неефективність використання бюджетних коштів та не забезпечує цільовий напрям використання коштів, які звільняються в процесі надання пільг з оподаткування.

Вагоме проблемне питання, яке в контексті наукового дослідження неможливо оминати увагою, – це перевага фіскального спрямування податкової політики над регулятивним потенціалом, що, на нашу думку, не прийнятно, оскільки увага акцентується на акумулюванні доходів до Держбюджету, хоча необхідно зосереджуватись на стимулюванні економічного розвитку країни. Вважаємо, що окреслене завдання необхідно реалізувати через результативне використання інс

Серед проблемних аспектів, на які варто акцентувати увагу, є відсутність єдиної методики оцінювання податкових пільг. Таку методику необхідно підготувати з метою визначення ефекту / результату від функціонування пільги. У методиці має бути окреслена єдина система критеріїв з урахуванням очікуваних результатів та цілей їхнього надання (виконавець – Державна податкова служба України).

Визначальні проблемні аспекти в напрямку організаційних питань щодо податкових пільг такі:

- недостатня кількість і перелік податкових пільг з урахуванням аналізу їхнього впливу на окремі галузі господарства; на податкове навантаження суб'єктів господарювання; на процеси виробництва;
- широке використання податкових пільг у торгівельній і фінансовій сферах та обмеження застосування пільг у виробничій сфері тощо.

Вважаємо, що для стимулювання трансформації економіки України організаційний підхід має бути доволі перспективним. Надання податкових пільг для підприємств, що займаються фінансуванням науково-дослідних проектів освітніх та наукових заходів, має бути одним із найбільш актуальних спрямувань, що дасть змогу посилити кооперацію науково-освітнього середовища з бізнесом. З огляду на це доступ до податкових пільг потрібно надавати лише тим суб'єктам, які займаються фінансуванням проектів з результатами, що будуть імплементуватися у виробництво нової або суттєво покращеної продукції в пріоритетних галузях.

Серед проблем, що виникають у процесі надання податкових пільг, виокремлюють адміністративні проблеми, а саме:

- відсутність результативної / дієвої системи адміністрування податкових пільг та результативної / дієвої системи контролю за цільовим використанням та встановленням вивільнених від оподаткування коштів;
- відсутність результативної / дієвої системи моніторингу втрат Держбюджету від надання податкових пільг та їхнього порівняння зі зростанням ВВП тощо.

Однією з основних проблем, яка виникає у процесі пільгового оподаткування, є втрата Держбюджету від їхнього надання, а саме:

- відсутність оцінювання пільг з позиції їхньої доцільності, наявність великої кількості малоефективних та економічно необґрунтованих податкових пільг;
- відсутність жорсткого контролю над суб'єктами господарювання, які, користуючись пільгами, зловживають цими привілеями тощо.

У рамках дослідження встановлено, що якщо впродовж певного терміну не спрацювала податкова пільга, то її необхідно ліквідувати / скасувати. Граничний період фіскальної ефективності дії податкових пільг має становити не більше п'яти років, але не менше трьох. Це дасть змогу не допустити значних обсягів бюджетних втрат та зловживань податковими пільгами у процесі пільгового оподаткування суб'єктів господарювання. Якщо період застосування податкових пільг більший або менший, вона виявиться фіскально недієвою / неефективною. За більшого періоду застосування пільг система стимулів, створювана пільгами, призведе до можливості для корупції та зловживання, а за меншого – виявиться ще не задіяною в повному обсязі.

Найбільш прийнятною в Україні стратегією економічного зростання має бути функціональний підхід до податкового пільгування. Податкові пільги потрібно надавати не за галузевим принципом (безпосередньо окремому суб'єкту господарювання), а як компенсацію / дотацію за виконання / реалізацію підприємствами певних суспільно вагомих функцій згідно із завданнями фінансової безпеки держави й державної економічної стратегії. Не завжди пільги мають бути незмінними впродовж тривалого періоду, варто їх з часом коригувати, врахувавши стан справ у економіці. Щоб забезпечити цільове використання отриманих у результаті податкової пільги коштів, варто надавати пільги на засадах конкурентної угоди між платником податку та уповноваженим державним органом.

Вагоме проблемне питання, яке в контексті наукового дослідження необхідно вирішити, – це потреба запровадження надання податкових пільг із застосуванням «касового» методу, яким передбачено надходження до місцевих бюджетів та Держбюджету всіх нарахованих до сплати зборів і податків без будь-яких винятків. Це дасть змогу реально оцінити фінансовий ресурс держави. Платники податків після закінчення звітного періоду матимуть змогу подати відповідні заявки на отримання податкових пільг, звичайно, на які вони мають право, у т. ч. у вигляді грошових ресурсів.

Найбільш проблемним аспектом в Україні щодо впровадження європейських практик є захищеність прав платників податків. Цю проблему можливо вирішити, якщо здійснити кардинальну судову реформу, спрямовану на чітке дотримання принципів верховенства права. У країнах Європейського Союзу система захисту прав платників податків поєднує в собі оскарження в судовому й адміністративному порядку, у т. ч. бездіяльності / дій податкових служб на національному судовому рівні. У країнах-членах Європейського Союзу особливо ефективна діяльність різних громадських організацій. В Україні найбільш вираженим прикладом є таке громадське об'єднання, як Всеукраїнська громадська організація «Асоціація платників податків України». У сфері оподаткування останнім часом зростає кількість звернень до Європейського суду з прав людини, у т. ч. за накладення штрафів у зв'язку з несвоєчасною реєстрацією податкових накладних. На нашу думку, це є результативним способом підвищити захищеність платників податків.

У ході написання статті встановлено, що не зважаючи на те, що значна кількість вчених-дослідників вивчають теоретичну та практичну сторони у сфері пільгового оподаткування, багато питань все ще не вирішено. Всі вищенаведені проблемні питання щодо пільгового оподаткування негативно вплинуть на їхній процес та призведуть до помітного збільшення витрат доходів Держбюджету від надання податкових пільг.

Висновки. Результати проведеного дослідження дають підстави стверджувати, що для усунення проблемних аспектів застосування податкових пільг

в Україні необхідно здійснити такі заходи: внести корективи до Податкового кодексу України щодо визначення сутності понять «граничний термін фіскальної ефективності дії податкових пільг»; критерій фіскальної ефективності пільг»; мінімізувати перевагу фіскального спрямування податкової політики над регулятивним потенціалом (зосередити уваги на стимулюванні економічного розвитку країни); розробити методику оцінювання податкових пільг з єдиною системою критеріїв ефективності з урахуванням цілей їх надання та очікуваних результатів; створити дієву систему адміністрування податкових пільг та забезпечити ефективну систему контролю за встановленням та цільовим використанням вивільнених від оподаткування коштів; встановити граничний період фіскальної ефективності дії податкових пільг (не більше п'яти років, але не менше трьох); запровадити надання податкових пільг із застосуванням «касового» методу (яким передбачено надходження до місцевих бюджетів та Держбюджету всіх нарахованих до сплати зборів і податків без будь-яких із винятків, що дасть змогу реально оцінити фінансовий ресурс держави; здійснити кардинальну судову реформу на шляху чіткого дотримання принципів верховенства права.

Вважаємо, що вищенаведені пропозиції за умови їхнього ретельного виконання позитивно вплинуть на процес пільгового оподаткування в Україні.

З огляду на це важливо надалі досліджувати окреслену проблематику, вивчати актуальні питання пільгового оподаткування в Україні.

Література:

1. Митний Кодекс України від 13 берез. 2012 р. № 4495-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17/4495-19>
2. Про обмеження монополізму та недопущення недобросовісної конкуренції у підприємницькій діяльності : Закон України від 18 лют. 1992 р. № 2132-XII.
3. Про захист економічної конкуренції : Закон України від 11 січ. 2001 р. № 2210-III. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 12. Ст. 64. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2210-14#Text>
4. Про проект концепції пільгового оподаткування : Постанова Президії Верховної Ради України від 29 жовт. 1993 р. № 3557-XII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3557-12>
5. Про Державний бюджет України на 1994 рік : Закон України від 01 лют. 1994 р. № 3898-XII. Відомості Верховної Ради України. 1994. № 20. Ст. 120.
6. Про деякі питання оподаткування : Постанова Верховної Ради України від 15 лип. 1994 р. № 110/94-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1994. № 33. Ст. 313.
7. Шаптала Є. Ю. Податкові пільги як різновид податково-правових стимулів. *Право та інновації*. 2018. № 3 (23). С. 68–74.
8. Шалова С. Х. Податкові пільги як засіб стимулювання економічного зростання. *Інженерний вісник Дона*. 2015. № 2. Ч. 2. URL : <https://cyberleninka.ru/article/v/nalogovyeyelgoty-kaksredstvo-stimulirovaniya-ekonomicheskogo-rosta>
9. Brodzka A. Tax incentives in emerging economies. URL : https://www.mruni.eu/upload/iblock/afc/002_brodzka.pdf. P. 28.

References:

1. Mytnyy Kodeks Ukrainy pryiniaty 13 berez. 2012 roku № 4495-VI [Customs Code of Ukraine from march 13 2012, № 4495-VI]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17/4495-19> [in Ukrainian].
2. Zakon Ukrainy Pro obmezheniya monopolizmu ta nedopushchennya nedobrosovisnoyi konkurentsii u pidpryyemnytskiy diyalnosti : pryiniaty 18 lyut. 1992 roku № 2132-XII [On Restricting Monopoly and Preventing Unfair Competition in Business Activities from february 18 1992, № 2132-XII] [in Ukrainian].
3. Zakon Ukrainy Pro zakhyst ekonomichnoyi konkurentsii : pryiniaty 11 sich. 2001 roku № 2210-III [On the protection of economic competition from january 11 2001, № 2210-III]. Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy, 12. P. 64. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2210-14#Text> [in Ukrainian].
4. Zakon Ukrainy Pro projekt kontseptsiyi pilhovoho opodatkovannya : Postanova Prezydiyi Verkhovnoyi Rady Ukrainy : pryiniaty 29 zhovt. 1993 roku № 3557-XII [On the draft concept of preferential taxation : Resolution of the Presidium of the Verkhovna Rada of Ukraine from october 29 1993, № 3557-XII]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3557-12> [in Ukrainian].
5. Zakon Ukrainy Pro Derzhavnyy byudzhet Ukrainy : pryiniaty 01 lyut. 1994 roku № 3898-XII [On the State Budget of Ukraine from february 01 1994, № 3898-XII]. Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy, 20. P. 120 [in Ukrainian].
6. Zakon Ukrainy Pro deyaki pytannya opodatkovannya : Postanova Verkhovnoyi Rady Ukrainy : pryiniaty 15 lyp.1994 roku № 110/94-VR. Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy [On some taxation issues from july 15 1994, № 110/94]. 33, P. 313 [in Ukrainian].
7. Shaptala, YE.YU. (2018). Podatkovi pilhy yak riznovyd podatkovopravovykh stymuliv [Tax benefits as a type of tax and legal incentives]. *Pravo ta innovatsiyyi*, 3 (23), 68–74 [in Ukrainian].
8. Shalova, S.KH. (2015). Podatkovi pilhy yak zasib stymulyuvannya ekonomichnoho zrostannya [Tax incentives as a means of stimulating economic growth]. *Inzhenernyy visnyk Dona*, 2. part 2. Retrieved from <https://cyberleninka.ru/article/v/nalogovye-igoty-kaksredstvo-stimulirovaniya-ekonomicheskogo-rosta> [in Ukrainian].
9. Brodzka, A. Tax incentives in emerging economies. Retrieved from https://www.mruni.eu/upload/iblock/afc/002_brodzka.pdf. P. 28.

УДК 336.71

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8\(36\)-264-271](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8(36)-264-271)

Буртняк Іван Володимирович доктор економічних наук, професор кафедри економічної кібернетики, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, вул. Шевченка, 57, м. Івано-Франківськ, 76000, тел.: (097) 986-26-32, <https://orcid.org/0000-0002-9440-1467>

Русин Роман Семенович кандидат економічних наук, доцент кафедри економічної кібернетики, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, вул. Шевченка, 57, м. Івано-Франківськ, 76000, тел.: (068) 543-56-56, <https://orcid.org/0000-0002-0472-8555>

ДОСЛІДЖЕННЯ ВОЛАТИЛЬНОСТІ КРИПТОВАЛЮТ

Анотація. В статті розглянуто можливість проведення аналізу волатильності криптовалют на основі Bitcoin. Робота спрямована на дослідження ринку цифрових активів. Питання дослідження розвитку ринку криптовалют є новим науковим напрямом. Дослідження перспективи використання віртуальних грошей залишається актуальним, бо за належного удосконалення технологій, законодавчого регулювання та покращення відповідної інфраструктури криптовалюта займе значне місце у повсякденному житті людей, що дасть змогу скоротити обіг готівки і тим самим стабілізувати грошово-кредитну систему загалом. Актуальність теми також зумовлена тим, що наразі питання про доцільність використання криптоактивів залишається не вирішеним до кінця, а криптовалюта зайняла значне місце на брокерському ринку. Вивчення ринку криптовалют, його регулювання, вплив на фінансові системи країн світу набуває актуальності в наші дні. Інвестиції в криптовалюту супроводжуються значним ризиком та змушує інвестора купувати та продавати криптовалюту в невідповідний момент. Усередині ринку закладені фактори, які утворюють систематичну асиметрію інформації. Нівелювати такі фактори на даний момент неможливо, і ринок криптовалют у найближчій перспективі не зможе вирівнятися з традиційним валютним ринком за рівнем волатильності. Для розрахунку історичної волатильності Bitcoin та порівняння з історичною волатильністю валют розглядається відношення криптовалют валют до долара США. Завдяки високій волатильності криптовалют більшість людей використовують їх для спекуляцій на різних біржах. Волатильність Bitcoin на даний момент набагато вища від волатильності валют. Крім цього, явно простежується тенденція до зменшення волатильності, це має призвести до зменшення спекулятивної значущості валюти, залучення інтересу до її

використання та поширення валютних операцій на основі цієї валюти в майбутньому.

Ключові слова: волатильність криптовалют, криптовалютний ринок, капіталізація ринку, фактори волатильності, асиметрична інформація.

Burtniak Ivan Volodymyrovych, Doctor of Economics, Professor of the Department of Economic Cybernetics, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, St. Shevchenko, 57, Ivano-Frankivsk, 76000, tel.: (097) 986-26-32, <https://orcid.org/0000-0002-9440-1467>

Rusyn Roman Semenovych, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Economic Cybernetics, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, St. Shevchenko, 57, Ivano-Frankivsk, 76000, tel.: (068) 543-56-56, <https://orcid.org/0000-0002-0472-8555>

VOLATILITY RESEARCH OF CRYPTOCURRENCIES

Abstract. The article considers the possibility of conducting an analysis of the volatility of cryptocurrencies based on Bitcoin. The work is aimed at researching the market of digital assets. The question of researching the development of the cryptocurrency market is a new scientific direction. The study of the prospects for the use of virtual money remains relevant, because with the proper improvement of technologies, legislative regulation and improvement of the corresponding infrastructure, cryptocurrency will occupy a significant place in the everyday life of people, which will make it possible to reduce the circulation of cash and thereby stabilize the monetary system in general. The topicality of the topic is also due to the fact that currently the question of the feasibility of using crypto-assets remains unresolved, and cryptocurrency has taken a significant place in the brokerage market. The study of the cryptocurrency market, its regulation, influence on the financial systems of the countries of the world is gaining relevance these days. Investing in cryptocurrency is accompanied by significant risk and forces the investor to buy and sell cryptocurrency at the wrong time. Factors that form a systematic asymmetry of information are embedded within the market. It is currently impossible to eliminate such factors, and the cryptocurrency market will not be able to match the traditional currency market in terms of volatility in the near future. To calculate the historical volatility of Bitcoin and compare it with the historical volatility of currencies, the ratio of cryptocurrency currencies to the US dollar is considered. Due to the high volatility of cryptocurrencies, most people use them to speculate on various exchanges. The volatility of Bitcoin is currently much higher than the volatility of currencies. In addition, there is a clear tendency to decrease volatility, this should lead to a decrease in the speculative significance of the

currency, attracting interest in its use and the spread of foreign exchange transactions based on this currency in the future.

Keywords: cryptocurrency volatility, cryptocurrency market, market capitalization, volatility factors, asymmetric information.

Постановка проблеми. Розвиток цифрової економіки спричиняє трансформаційні перетворення на всіх сегментах світового фінансового ринку, стимулюючи перехід на новий технологічний уклад, що зумовлює актуальність дослідження криптовалюти з погляду діджиталізації світової валютної системи.

Розвиток цифрової економіки сприяє поширенню використання електронних грошей, і зокрема криптовалют. Для оцінки ціни Bitcoin через 5 років, 10 років і навіть на довших часових горизонтах у літературі використовується найчастіше використовується рівняння Фішера. Основна причина різниці в прогнозах полягає в тому, що оцінка майбутнього попиту на Bitcoin та інші монети ґрунтується на припущеннях. Згідно з рівнянням Фішера, вартість кожної криптовалюти має бути прямо співставлена з доларовим обсягом економіки, яку вона забезпечує.

Водночас нині як у вітчизняних, так і в закордонних публікаціях, на нашу думку, залишається без однозначної відповіді питання про об'єктивні можливості та наслідки переходу на домінуючу (єдину) криптовалюту для світових ринків. Крім того, на самостійне дослідження заслуговує сам механізм обігу криптовалют, пов'язаний зі збільшенням ризиків для традиційної валютної системи. Якщо ще нещодавно блокчейн розглядався виключно в рамках фінтеху, то в даний час стало очевидним, що ця технологія багатогранна і може знайти ефективне застосування в різних галузях, оскільки саме децентралізація та прозорість формують платформу для створення нової економічної моделі.

Відповідно до теорії інформаційної ефективності ринку рівень шуму знаходиться в прямій залежності від частки неінформованих трейдерів на ринку: чим більше неінформованих трейдерів, тим більше шуму в цінах [1]. Висока волатильність на криптовалютних ринках уже сигналізує про можливу домінуючу частку таких трейдерів.

З метою зменшення асиметричної інформації трейдери намагаються зібрати якомога більше інформації та на їх основі проводити торгівлю [2]. У рамках крипторинків трейдери вважаються більш «технологічними», а значить вони звертають більше уваги до інформації, ніж на традиційних ринках [3]. Багато дослідників вивчають взаємозв'язок волатильності та інформаційних потоків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасний стан дослідження волатильності ринку криптовалют досліджено наукових працях [4] у яких

розроблено особливий методологічний підхід до дослідження криптовалютного ринку: зокрема, автори наводять повномасштабний аналіз тенденцій та перспектив розвитку криптовалюти на підставі аналітичної методики Хенслера.

Основним драйвером волатильності криптовалют – це висока частка неінформованих трейдерів. Ряд дослідників підтримує цю думку [5]. В роботах [6-7] доведено, що саме роздрібні інвестори, а не великі інституційні інвестори, є фундаментальними факторами волатильності Bitcoin [8]. Такий рівень шуму показує, що ринок не знаходиться в рівноважному стані. Автори [9-10] вказують на те, що високий рівень шуму є більш привабливим для інформованих трейдерів, ніж для неінформованих, оскільки він здатний приховувати інформацію перших [11]. У такому разі кількість інституційних гравців зростала б, рівень шуму б знижувався, і ринок ставав менш волатильним, що не підтверджується фактичними даними. Причина такого феномену полягає у відсутності регулювання криптовалют. Збільшення частки використання криптовалют призведе до зниження їхньої волатильності, оскільки ринок стане більш привабливим для великих інституційних трейдерів. В [12] проаналізовано інформацію про традиційні ринки в 20 столітті і доведено, що існує прямий взаємозв'язок між числом інституційних трейдерів та ціною ефективністю ринку [13]. Однак, важливо відзначити те, що ринок криптовалют є міжнародним, тобто доступним у всіх країнах. Це означає, що видимий вплив на волатильність становить лише повноцінна легалізація криптовалют у більшості країн.

Мета статті – аналіз волатильності криптовалют на прикладі Bitcoin.

Виклад основного матеріалу. Ринок криптовалют знаходиться лише на початку шляху свого становлення. Зараз його порівняльна інформаційна ефективність нижча, ніж традиційних ринків. Купівля криптовалюти за стейблкоїни викликає додатковий рівень шуму через його волатильність. Усередині ринку закладені фактори, які утворюють систематичну асиметрію інформації. Нівелювати такі фактори на даний момент неможливо, і ринок криптовалют у найближчій перспективі не зможе вирівнятися з традиційним валютним ринком за рівнем волатильності.

Частка неінформованих трейдерів є домінуючою, що негативно впливає на поведінку ринку, що може призводити до утворення стадної поведінки у трейдерів та бульбашок на ринку. Ринок криптовалют є привабливим місцем для інституційних трейдерів, але ризики входження занадто високі.

Можна стверджувати, що в даний час криптовалюта не може претендувати на роль домінуючої світової валюти і насамперед через специфіку технології блокчейн, на базі якої побудовано криптосистему.

Динаміка користувачів та обсяг торгів криптовалютою, а також пов'язані ризики, виявлені нами в процесі дослідження, дають підстави стверджувати,

що криптовалюта може в майбутньому претендувати на статус домінуючої світової валюти, трансформуючи традиційну світову валютну систему з інститутом фінансових посередників при виконанні наступних обов'язкових умов: удосконалення інфраструктури криптовалютного ринку; підтримка з боку регуляторів; формування екосистеми захисту учасників.

Криптовалюти виконують все більшу роль у світовій платіжній системі [14]. Тому слід досліджувати як механізм обігу нових форм грошей, і ефективність їх застосування [5]. Проведемо аналіз волатильності криптовалют на основі BTC. Розрізняють три типи волатильності:

1. Історична волатильність - це величина, що дорівнює стандартному відхиленню прибутковості фінансового інструменту за заданий проміжок часу, розрахованого на основі історичних даних про його вартість;

2. Очікувана волатильність - волатильність, обчислена на основі поточної вартості фінансового інструменту у припущенні, що ринкова вартість фінансового інструменту відображає очікувані ризики;

3. Історична очікувана волатильність –прогноз очікуваної волатильності [3].

Середньорічна волатильність пропорційна стандартному відхиленню прибутковості фінансового інструменту і обернено пропорційна до квадратного кореня часового періоду.

Очікувана волатильність залежить від наступних факторів:

1) історичної волатильності - чим вона вища нині, тим вищі будуть очікування щодо майбутньої волатильності;

2) політичної та економічної ситуації;

3) ліквідності ринку - якщо пропозиція перевищує попит, ціни падають та навпаки;

4) зміни технічних рівнів - коли пробитий ринком, що розцінюється, як важливий рівень на ринку історичної поведінки цін ринок чекає подальшої нестабільності;

5) дня тижня.

Для розрахунку історичної волатильності BTC та порівняння з історичною волатильністю валют розглядається відношення криптовалют валют до долара США. Завдяки високій волатильності криптовалют більшість людей використовують їх для спекуляцій на різних біржах. У 2024 році курс Bitcoin значно виріс, що не йде ні в яке порівняння з прибутковістю акцій на фондовому ринку. Така особливість криптовалют приваблює багатьох великих інвесторів. Криптовалютні біржі зараз пропонують великий набір інструментів для торгівлі валютою. Основна їхня проблема полягає у надійності, оскільки було кілька серйозних випадків злому бірж. Однак із поширенням криптовалют безпека фінансової системи покращується [5].

Розраховано волатильність на основі даних за січень-липень 2024 року порівняно з валютами. Вихідні дані для розрахунку представлені в таблиці 1.

Таблиця 1.

Волатильність валют

	Гривня	Євро	Bitcoin
Середнє значення	0,02125	1,0639	621,3152
Стандартне відхилення дохідності	0,003	0,012	51,34
Відношення у %	1,42	1,13	8,26

Для порівняння було обрано дві валютні пари для того, щоб мінімізувати похибки в результаті пов'язані із залежністю валютних пар одна від одної. Таким чином, були обрані пари долар США та євро, а також долар США та гривня. Опорною інформацією для розрахунку стало відношення ціни валюти до долара і в результаті отримано відношення трьох валют до долара, це bitcoin, гривня та євро. Дані щодо співвідношення між валютними парами були взяті з сайту [investing.com](https://www.investing.com).

Висновки. З отриманих результатів добре видно, що волатильність Bitcoin на даний момент набагато вища від волатильності валют. Крім цього, явно простежується тенденція до зменшення волатильності, це має призвести до зменшення спекулятивної значущості валюти, залучення інтересу до її використання та поширення валютних операцій на основі цієї валюти в майбутньому. Відбувається формування нової світової валютної системи.

Перспективами подальших досліджень в даному напрямку є застосування «Data Mining», а також нейронних мереж, що дозволить зрозуміти можливість застосування аналітичних технологій для швидкого і ретельного вивчення великих масивів даних, з метою отримання цінної інформації. За весь час різні криптовалюти залишили дуже багато інформації. Наприклад, об'єм торгів, ціна валюти в різні періоди часу та інші. Всю цю інформацію можна проаналізувати та на основі результатів можна наглядно бачити, що впливає на ріст та об'єм і передбачати ріст цієї валюти на ринку. Відносно цього можна створювати нові алгоритми для передбачення росту ціни чи її падіння.

Література:

1. Blockchain & crypto. [Online]. Available: <https://academy.binance.com>. Accessed on: April 7, 2022.
2. Brown G., & Whittle, R. (2020). Algorithms, Blockchain & Cryptocurrency. Emerald Publishing.
3. Burtnyak, I.V. Malyska A. Simulation of stock market prising using the model CEV. The actual problems of regional economy development, 2021, 41-47
4. Frankenfield, J. (2021a). Consensus Mechanism (Cryptocurrency). Retrieved September 24, 2021.

5. Frankenfield, J. (2021b). Proof of Work (PoW). Retrieved September 24, 2021
6. Kim, G. Y., Paik, J. Y., Kim, Y., & Cho, E. S. (2022). Byte Frequency Based Indicators for Crypto-Ransomware Detection from Empirical Analysis. *Journal of Computer Science and Technology*, 37(2), 423-442.
7. Lanin, D. G., & Krasavin, A. V.(2020). Developmental Trends and Ways of Improving the Process of Designing Technically Complex Energy Facilities. *Power Technology and Engineering*, 54(3), 375-381.
8. Nalawade, A. (2021). Bitcoin Has Already Won, Soon The Price Will Reflect That. Retrieved September 24,
9. Patel N. P., et al., "Fusion in Cryptocurrency Price Prediction: A Decade Survey on Recent Advancements, Architecture, and Potential Future Directions," *IEEE Access*, vol. 10, pp. 34511-34538, 2022,
10. Resta, M., Pagnottoni, P., & De Giuli, M. E. (2020). Technical analysis on the bitcoin market: trading opportunities or investors' pitfall?. *Risks*, 8(2), 44.
11. Shvets S. (2020). The golden rule of public finance under active monetary stance: endogenous setting for a developing economy. *Investment Management and Financial Innovations*, 17 (2), 216-230. doi: 10.21511/imfi.17(2).2020.17
12. Stevenson, S. L., & Tsend-Ayush, B. (2020). Momentum trading in cryptocurrencies: Short-term returns and diversification benefits. *Economics Letters*, 191
13. Versteeg, K., Bigelow, P., Dale, A. M., & Chaurasia, A. (2019). Utilizing construction safety leading and lagging indicators to measure project safety performance: A case study. *Safety Science*, 120, 411-421.
14. Younsi M., & Nafla A. (2019). Financial stability, monetary policy, and economic growth: Panel data evidence from developed and developing countries. *Journal of the Knowledge Economy*, 10 (1), 238-260. doi: 10.1007/s13132-017-0453-5

References:

1. Blockchain & crypto. [Online]. Available: <https://academy.binance.com>. Accessed on: April 7, 2022.
2. Brown G., & Whittle, R. (2020). *Algorithms, Blockchain & Cryptocurrency*. Emerald Publishing.
3. Burtnyak, I.V. Malyska A. Simulation of stock market prising using the model CEV. *The actual problems of regional economy development*, 2021, 41-47
4. Frankenfield, J. (2021a). Consensus Mechanism (Cryptocurrency). Retrieved September 24, 2021.
5. Frankenfield, J. (2021b). Proof of Work (PoW). Retrieved September 24, 2021
6. Kim, G. Y., Paik, J. Y., Kim, Y., & Cho, E. S. (2022). Byte Frequency Based Indicators for Crypto-Ransomware Detection from Empirical Analysis. *Journal of Computer Science and Technology*, 37(2), 423-442.
7. Lanin, D. G., & Krasavin, A. V.(2020). Developmental Trends and Ways of Improving the Process of Designing Technically Complex Energy Facilities. *Power Technology and Engineering*, 54(3), 375-381.
8. Nalawade, A. (2021). Bitcoin Has Already Won, Soon The Price Will Reflect That. Retrieved September 24,
9. Patel N. P., et al., "Fusion in Cryptocurrency Price Prediction: A Decade Survey on Recent Advancements, Architecture, and Potential Future Directions," *IEEE Access*, vol. 10, pp. 34511-34538, 2022,

10. Resta, M., Pagnottoni, P., & De Giuli, M. E. (2020). Technical analysis on the bitcoin market: trading opportunities or investors' pitfall?. *Risks*, 8(2), 44.
11. Shvets S. (2020). The golden rule of public finance under active monetary stance: endogenous setting for a developing economy. *Investment Management and Financial Innovations*, 17 (2), 216-230. doi: 10.21511/imfi.17(2).2020.17
12. Stevenson, S. L., & Tsend-Ayush, B. (2020). Momentum trading in cryptocurrencies: Short-term returns and diversification benefits. *Economics Letters*, 191
13. Versteeg, K., Bigelow, P., Dale, A. M., & Chaurasia, A. (2019). Utilizing construction safety leading and lagging indicators to measure project safety performance: A case study. *Safety Science*, 120, 411-421.
14. Younsi M., & Nafla A. (2019). Financial stability, monetary policy, and economic growth: Panel data evidence from developed and developing countries. *Journal of the Knowledge Economy*, 10 (1), 238-260. doi: 10.1007/s13132-017-0453-5

УДК 347.77.028:631.526.32:339.13.001.25 (477)

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8\(36\)-272-286](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8(36)-272-286)

Захарчук Олександр Васильович доктор економічних наук, професор, член-кореспондент НААН, завідувач відділу інвестиційного та матеріально-технічного забезпечення, ННЦ «Інститут аграрної економіки», вул. Героїв Оборони, 10, м. Київ, 03127, тел.: (097) 534-18-00, <https://orcid.org/0000-0002-1734-1130>

Завальнюк Олександр Іванович старший науковий співробітник відділу наукових досліджень формування сортових ресурсів, Український інститут експертизи сортів рослин, вул. Горіховатський шлях, 15, м. Київ, 03041, тел.: (097) 952-11-56, <https://orcid.org/0000-0001-5059-2559>

Ткачик Світлана Олександрівна кандидатка сільськогосподарських наук, старший науковий співробітник відділу наукових досліджень формування сортових ресурсів, Український інститут експертизи сортів рослин, вул. Горіховатський шлях, 15, м. Київ, 03041, тел.: (098) 276-14-85, <https://orcid.org/0000-0002-1403-0000>

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ НАСІННИЦТВА В УКРАЇНІ

Анотація. Особливості сортів насінневого матеріалу визначають не лише їх продуктивність, технологію, якісні характеристики продукції, а й економічні показники, такі як прибуток, рівень рентабельності та окупності. Тому вирощування кондиційного насіння та садивного матеріалу нових сортів є важливим фактором розвитку сільського господарства та першоджерелом економічного зростання рослинницької галузі.

Для входження України на світовий ринок насіння, подолання наслідків війни та адаптації виробництва до вимог європейських стандартів необхідне формування якісної й життєздатної насінневої системи, що відповідає світовим стандартам. Системність та узгодженість умов правової охорони сортів рослин, яка охороняє економічні інтереси селекціонерів та сприяє окупності коштів, що вкладаються у селекцію, є основною умовою створення нових сортів рослин при цьому вимагає значних матеріальних та інтелектуальних витрат.

Теоретико-методологічну базу дослідження становлять нормативна база з державного регулювання захисту прав інтелектуальної власності та розвитку ринку сортових насінневих ресурсів України та країн ЄС, аналітичні дані

Міністерства аграрної політики та продовольства України, наукові електронні джерела інформації світової комп'ютерної мережі Інтернет, матеріали особистих спостережень авторів. У статті було використано наступні методи: діалектичний, абстрактно-логічний, статистичний, аналізу і синтезу, системний підхід, табличний і графічний, порівняння.

У статті визначено основні тенденції розвитку вітчизняного законодавства у цьому напрямі, його імплементацію до норм європейського законодавства.

Результати дослідження показали, що в Україні на законодавчому рівні створено систему захисту інтелектуальної власності в частині охорони прав на сорти рослин та насіння, яка певною мірою імplementована до норм міжнародного права.

Дане дослідження надасть можливість сприяти вирощуванню та реалізації насінневого матеріалу в єдиному європейському правовому просторі всім суб'єктам насінництва України.

Ключові слова: інтелектуальна власність, сорт, селекціонер, насіння, патент, ліцензійний договір, державне регулювання.

Zakharchuk Oleksandr Vasylovych doctor of economic sciences, professor, Corresponding member of the National Academy of Sciences, head of the department of investment, material and technical ensuring, National Scientific Centre «Institute of Agrarian Economics», St. Heroiv Oborony, 10, Kyiv, 03127, tel.: (097) 534-18-00, <https://orcid.org/0000-0002-1734-1130>

Zavaliuk Oleksandr Ivanovych senior researcher of the department of scientific research on the formation of varietal resources, Ukrainian Institute for Plant Variety Examination, St. Horihuvatskyi Way, 15, 03041, <https://orcid.org/0000-0001-5059-2559>

Tkachyk Svitlana Oleksandrivna candidate of Agricultural Sciences, senior researcher of the department of scientific research on the formation of varietal resources, Ukrainian Institute for Plant Variety Examination, St. Horihuvatskyi Way, 15, Kyiv, 03041, tel.: (098) 276-14-85, <https://orcid.org/0000-0002-1403-0000>

STATE REGULATION OF SEED DEVELOPMENT IN UKRAINE

Abstract. Features of seed varieties determine not only their productivity, technology, quality characteristics of products, but also economic indicators, such as profit, level of profitability and payback. Therefore, the cultivation of conditioned seeds and planting material of new varieties is an important factor in the development of agriculture and the primary source of economic growth in the plant industry.

In order for Ukraine to enter the world seed market, overcome the consequences of the war and adapt production to the requirements of European standards, it is necessary to form a high-quality and viable seed system that meets world standards. Systematic and consistent conditions for the legal protection of plant varieties, which protects the economic interests of breeders and promotes the return of funds invested in breeding, is the main condition for the creation of new plant varieties, while requiring significant material and intellectual costs.

The purpose of the study is to assess and analyze the legal basis for the protection of rights to plant varieties and seeds, the use of varieties and seeds as an object of intellectual property rights.

The theoretical and methodological basis of the research is the regulatory framework for the state regulation of the protection of intellectual property rights and the development of the varietal seed resources market of Ukraine and the EU countries, statistical and analytical data of the Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine, scientific electronic sources of information on the world computer network Internet, personal materials observations of the authors. The following methods were used in the article: dialectical, abstract-logical, statistical, analysis and synthesis, system approach, tabular and graphic, analysis of dynamic series, comparison.

The article defines the main trends in the development of domestic legislation in this direction, its implementation to the norms of European legislation.

The results of the study showed that a system of intellectual property protection has been created in Ukraine at the legislative level in terms of protection of rights to plant varieties and seeds, which is to some extent implemented in accordance with the norms of international law.

This study will provide an opportunity to promote the cultivation and sale of seed material in a single European legal space to all subjects of seed production in Ukraine.

Keywords: intellectual property, variety, breeder, seed, patent, license agreement, state regulation.

Постановка проблеми. Питання продовольчої безпеки у контексті нинішніх глобальних суспільно-політичних змін у світі, в умовах посилення впливу зовнішніх чинників на здійснення експортно-імпортних операцій з продовольством та ще на фоні військової агресії росії проти України проблема використання насіння та інтелектуальної власності набуває нового значення. З'являється новий для України сектор економіки, де в якості товару виступають права на результати інтелектуальної діяльності вчених і фахівців. Відкриваються нові можливості для отримання прибутку від використання продуктів інтелектуальної праці людини – насінина.

Актуальність теми дослідження зумовлена тим, селекційні досягнення ні в Колишньому ССРСР, ні в Україні не охоронялися на рівні законодавства і лише у 1993 році був прийнятий Закон України «Про охорону прав на сорти рослин» (далі – Закон), який мав замінити стару адміністративно-командну

систему правовідносин у сфері інтелектуальної власності. Закон 1993 року був не зовсім досконалий, але велике значення прийняття цього закону полягало у тому, що вперше було визначено необхідність внесення певної плати власнику охоронного документу на сорт за одержання від нього права використовувати результати селекційної діяльності.

Протягом багатьох років цей Закон діяв недостатньо ефективно. За цей час селекціонери України проявляли дуже обмежену активність щодо захисту прав інтелектуальної здатності на сорти рослин і надали заявки на отримання патенту менше ніж 200 сортів. Причини такої слабкої активності селекціонерів у бажанні отримати патент на свій сорт очевидні, а саме: селекціонер не бачив реальної вигоди від патенту, оскільки не мав можливості контролювати ринок насіння і впливати на поширення посівного матеріалу свого сорту законним шляхом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значним є внесок у розвиток ринку насінництва, організації методологічних та методичних засад проведення комерційного обігу насіння й садивного матеріалу та шляхів вирішення загальних проблем вітчизняної насінневої галузі в Україні таких вчених, як: С. Бакай [1], А. Ключаєв, О. Вишневецька [9], Е. Неттевич, С. Мельник [12], Л. Худолій [5], О.Захарчук [2, 6, 8] та багато інших. У розвиток досліджень щодо правового регулювання права інтелектуальної власності на сорти рослин та насіння зробили такі вчені, як В. Матвієць, Л. Абрамик [9], Д. Лонг, П. Рей, В. Жаров [7], А. Бочкарьов, М. Пушкар, С. Ткачик [10,11], О. Захарчук [3], О. Пічкур [4] та інші. Основний вектор їх досліджень спрямований на дослідження питань селекції рослин, поширення сортів рослин та насіння, їх комерційний обіг, структура виробництва насіння, правове забезпечення, що зачіпає державне регулювання охорони прав на сорти рослин. Тому, на сьогодні це дослідження актуальне і досить необхідне.

Невирішені раніше частини загальної проблеми. За багато років від початку дії законів України «Про охорону прав на сорти рослин» та «Про насіння й садивний матеріал» виявилось, що в країні відносини між суб'єктами селекції і насінництва, тобто виробниками і користувачами сортів фактично не змінилися. Невирішене практично питання забезпечення захисту прав національних селекціонерів і науково-селекційних установ, не був встановлений порядок виплати суб'єктами господарювання, що виробляють і продають насіння, грошової компенсації, наявність на ринку значної кількості несертифікованого або контрафактного насінневого матеріалу.

Мета статті. Метою дослідження є розробка науково обґрунтованих пропозицій щодо розв'язання проблеми комерційного обігу насіння й садивного матеріалу та шляхи вирішення загальних проблем вітчизняної насінневої галузі в Україні.

Виклад основного матеріалу. Бажання України приєднатися до Конвенції УПОВ 1991 року, а також наміри щодо врегулювання спірних питань дали

поштовх до внесення докорінних змін до Закону України «Про охорону прав на сорти рослин» 1993 року, які здійснювалися у 2002, 2006, 2008 та 2016 році та прийняття в 2022 році нової, діючої на даний час, редакції Закону України «Про охорону прав на сорти рослин».

Діяльність системи насінництва в Україні регулюється на даний час Законом України від 16 листопада 2022 року № 2763-ІХ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо приведення законодавства у сфері охорони прав на сорти рослин та насінництва і розсадництва у відповідність із положеннями законодавства Європейського Союзу», яким вносяться зміни до Законів України «Про насіння і садивний матеріал» та «Про охорону прав на сорти рослин».

Таблиця 1.

Розвиток законодавчого забезпечення системи насінництва в Україні

Рік	Події
1923	Створено Всеукраїнську спілку насінництва, організовано державне сортовипробування в Україні
1937	Прийнято постанову Уряду «Про заходи щодо поліпшення насіння зернових культур», створено систему насінництва республіки
1946-1966	Формування Інспектур державної комісії з сортовипробування сільськогосподарських культур та насінневих лабораторій по областях
1993	Прийнято Закони України: «Про насіння», «Про охорону прав на сорти рослин», «Про карантин рослин»
1995	Україна набула членства в Міжнародному союзі з охорони нових сортів рослин (UPOV), приєдналась до Акту Конвенції UPOV 1978 року
2006	Ратифіковано Акт Конвенції UPOV 1991 року, Україна на законодавчому рівні охороняє сорти всіх ботанічних таксонів родів та видів
2009-2020	Приєднання України до насінневих схем сортової сертифікації OECD: (1) зернові; (2) кукурудза; (3) сорго зернове; (4) хрестоцвітні, олійні, прядивні культури; (5) цукровий та кормовий буряк.
2012, 2015, 2018, 2019, 2022	Прийнято чергові зміни до Закону України «Про насіння і садивний матеріал»
2023	Прийнято чинний на сьогодні Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо приведення законодавства у сфері охорони прав на сорти рослин та насінництва і розсадництва у відповідність із положеннями законодавства Європейського Союзу», яким вносяться зміни до Закону України «Про насіння і садивний матеріал» та Закону України «Про охорону прав на сорти рослин»

Метою насінництва як виду сільськогосподарської діяльності є розмноження відповідного насіння (садивного матеріалу) із збереженням і поліпшенням їх сортових, посівних і врожайних якостей (властивостей), а також здійснення сортового і насінневого контролю.

Умови виробництва для суб'єктів насінництва мають бути у відповідності з вимогами, що визначені в статті 122 Закону України «Про насіння і садивний матеріал» та Закону України «Про охорону прав на сорти рослин», для реалізації права на виробництво насіння та садивного матеріалу з метою його продажу.

Усі відомості про видані сертифікати на насіння містяться в Реєстрі сертифікатів на насіння та/або садивний матеріал, ведення якого забезпечує Міністерство аграрної політики та продовольства України. Закон України «Про насіння і садивний матеріал» передбачає здійснення державного контролю і публічно-правове регулювання виробництва, сертифікації та обігу насіння та садивного матеріалу.

Важливо зауважити, що цей закон не регулює обіг насіння та садивного матеріалу генетично модифікованих організмів (рослин), що контролюється окремим законодавством. Об'єктами правовідносин у сфері охорони сортів рослин, насінневого матеріалу є: вид рослин; сорт рослини (клон, лінія, гібрид першого покоління, популяція); насіння та садивний матеріал; насінневі посіви та насадження; суб'єкти насінництва – фізичні та юридичні особи, які проводять виробництво насіння чи садивного матеріалу для його подальшого продажу.

У 1995 році Україна стала членом Міжнародного союзу з охорони нових сортів рослин. Цим самим було визнано, що наша держава є країною, у якій охороняються права селекціонера. Стаючи членом Міжнародного союзу з охорони нових сортів рослин, Україна заявила про свій намір охороняти права селекціонера на основі принципів міжнародного визнання і підтримки, а також дала можливість своїм селекціонерам отримувати правову охорону в інших державах-членах UPOV і стимулювала іноземних селекціонерів вкладати кошти в селекцію рослин і виробництво насіння на своїй території.

З метою становлення вітчизняної селекції та насінництва, виходу на міжнародний ринок країн Східної і Західної Європи, залучення іноземних інвестицій для створення інфраструктури насінництва, підвищення конкурентоздатності українського насінневого матеріалу сільськогосподарських культур Україна стала членом Міжнародної асоціації з контролю якості насіння (ІСТА) і отримала доступ до Схем сортової сертифікації насіння, що є об'єктом міжнародної торгівлі, Міжнародної організації економічного співробітництва та розвитку (OECD).

За останні 12 років Україна приєдналася до 5 із 8 насінневих Схем сортової сертифікації: зернових, кукурудзи, сорго, хрестоцвітних, олійних і луб'яних культур, а також цукрового та кормового буряку, а 7 жовтня 2020 року Європейський парламент проголосував за визнання в ЄС еквівалентності системи сертифікації та насіння, виробленого в Україні. Таким чином завдяки відповідності національного законодавства та системи насінництва міжнародним нормам та стандартам, українське насіння, що виробляється на території України, як вітчизняної селекції, так і селекції іноземних селекційних компаній, отримало доступ на ринок насіння Європейського Союзу.

За останні тридцять років національне законодавство в сфері насінництва та охорони прав на сорти рослин зазнало чисельних змін. Організаційно-адміністративна структура як Насінневої інспекції та державної системи охорони прав на сорти рослин, декілька разів модифікувалися, змінювали підпорядкування та статус. В результаті вищезазначеного сортодослідна мережа скоротилась із 93 сортодослідних станцій до 24. Державна інспекція з охорони прав на сорти рослин, яка входила в структуру Держсортслужби, була реорганізована і передана у підпорядкування Держпродспоживслужби (контролюючий орган). Державна насіннева інспекція з державної бюджетної установи перейшла в державне комерційне підприємство в структурі Мінагрополітики ДП «Державний центр сертифікації і експертизи сільськогосподарської продукції».

Сучасний стан в галузі національної селекції та насінництві досить складний та непередбачуваний: ефективність державної програми формування і здійснення державної політики дуже низька, а контроль у насінництві через постійне реформування відповідних органів вкрай недостатній. Як наслідок, має місце незаконний обіг насіння сортів сумнівного походження. Офіційна статистика сортових посівів відсутня, через що неможливо простежити за обсягами використання інтелектуальної власності на сорти рослин та виплатою справедливої винагороди за право використання сорту – роялті та селекційних платежів.

В Україні сплата роялті та селекційних платежів основним чином регулюється Конвенцією УПОВ, Закон України «Про охорону прав на сорти рослин», Умовами дотримання законних інтересів володільця патенту у разі обмеження його виключного права, що затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 04 серпня 2023 р. № 813 та Порядком ведення Державного реєстру суб'єктів насінництва та розсадництва, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 30 листопада 2016 року № 882 (зі змінами).

Законодавство в сфері охорони прав на сорти рослин – комплексне. До нього входять норми відповідних галузей права. Так, регулювання наукової діяльності по виведенню нових сортів рослин пов’язане з нормами трудового, цивільного, господарського, адміністративного права. Відносини наукових установ з виробниками сільськогосподарської продукції регулюються нормами господарського, адміністративного, фінансового, цивільного права. Міжнародне співробітництво між установами у сфері інтелектуальної власності регулюється відповідними нормами міжнародного права, а відповідальність за порушення норм законодавства у селекції регулюється нормами цивільного, адміністративного, кримінального права. Але все ж таки законодавча та нормативно-правова основа здійснення державної політики у сфері охорони прав на сорти рослин складається із загального та спеціального законодавства України.

Нормативно-правова база України у сфері охорони прав на сорти рослин на теперішній час являє собою ієрархічну систему правових норм. Для розуміння існуючої системи правових норм з питань інтелектуальної власності необхідно з’ясувати, насамперед, її ієрархію, що будується на підставі юридичної законності чинних нормативних актів і визначається системою органів державної влади в Україні. До загального законодавства відноситься:

1. Конституція України, Ст. 41, 54
2. Цивільний кодекс України, Глава 42
3. Господарський кодекс України, Ст. 155
4. Митний кодекс України Глава 45
5. Кримінальний кодекс України, Ст. 177
6. Кодекс України про адміністративні правопорушення, Ст. 51-2, 255
7. Лісовий кодекс України, Ст. 83
8. Закон України «Про наукову та науково-технічну діяльність»
9. Закон України «Про науково-технічну експертизу»
10. Закон України «Про інформацію».

Сучасну систему нормативно-правового забезпечення функціонування сфери охорони прав на сорти рослин, можна подати у вигляді трикутника, вершиною якого є Конституція України, а основою – загальне законодавство, що містить норми права у сфері інтелектуальної власності, зокрема сорт, рис.1.

Конституція України

Забезпечення конституційних прав та свобод громадян України щодо регулювання їх майнових і немайнових відносин, які виникають у зв'язку з набуттям, здійсненням та захистом інтелектуальної власності на сорти рослин (стаття 41, 54)

Кодекси України:

Цивільний кодекс України
(Глава 42)
Господарський Кодекс
України (Глава 16)
Митний кодекс України
(Глава 57)
Кримінальний кодекс України
(Стаття 177)
Кодекс України про
адміністративні
правопорушення
(Статті 51-2, 104-1, 255)

Законодавчі акти

Закони України,

Укази Президента України:

"Про охорону прав на сорти
рослин"
"Про приєднання України до
Міжнародної конвенції з
охорони нових сортів рослин"
"Про насіння і садивний
матеріал"
"Про представника України і
його заступника у Раді
Міжнародного союзу по
охороні нових сортів рослин"
"Питання представництва
України у Раді Міжнародного
союзу по охороні нових сортів
рослин"

Нормативні акти:

Нормативно-правові документи в сфері насінництва та охорони прав:
(постанова КМУ від 17 листопада 2023 р. № 1210 «Про затвердження Порядків проведення сертифікації, видачі та скасування сертифікатів на насіння та/або садивний матеріал та форм сертифікатів на насіння та/або садивний матеріал»;
постанова КМУ від 25 серпня 2023 р. № 917 «Про затвердження Порядку видачі або відмови у видачі, переоформлення, анулювання підтвердження на ввезення в Україну та вивезення з України зразків насіння і садивного матеріалу сортів рослин та контролю за їх використанням»;
постанова КМУ від 8 вересня 2023 р. №964 затверджено Порядок ввезення на територію України насіння і садивного матеріалу сорту, не занесеного до Реєстру сортів рослин України, але занесеного до Переліку сортів рослин Організації економічного співробітництва та розвитку тих сільськогосподарських рослин до схем сортової сертифікації яких приєдналася Україна для цілей розмноження та подальшого вивезення за межі України» та інші);
наказ Мінагрополітики від 05 липня 2023 р. №1344 «Про затвердження Порядку проведення кваліфікаційної експертизи сорту»

Рис. 1 Правове забезпечення охорони інтелектуальної власності на сорти рослин

Слід також зазначити, що існуючі норми права інтелектуальної власності містяться також у Кримінальному, Митному кодексах України, у Кодексі

України про адміністративні правопорушення та в Господарському кодексі.

У Цивільному кодексі України як нормативному акті базисного характеру висвітлено значення і місце прав інтелектуальної власності в системі інших цивільних прав. Право інтелектуальної власності розглядається як складова частина цивільних прав, хоча правовідносини у сфері інтелектуальної власності регулюються також й іншими кодексами та спеціальними законами. Важливо, що до зазначених правовідносин застосовуються всі ті норми Цивільного кодексу України, які мають загальний характер і розраховані на регулювання всіх цивільно-правових відносин, наприклад, норми щодо прав і дієздатності осіб, засобів і способів захисту порушених прав, правовідносини, пов'язані зі спадковим правом, правоздатністю іноземних громадян і осіб без громадянства.

В процесі вивчення нормативно-правового та законодавчого забезпечення нами виділено такі основні проблеми:

- невідповідність норм національного законодавства європейському: відсутність майнового права на поширення сорту в міжнародному праві, фактично реєстрація сорту в Україні прирівняна до видачі патенту на сорт, що «дозволяє» фактично укладати ліцензійні договори навіть при відсутності патенту, відтворювати сорти, тощо;

- нерегульованість питання щодо функцій та повноважень державних органів, громадських організацій у тому числі і у питанні контролю за збором роялті та селекційних платежів, які мають йти власникові патенту від використання сертифікованого та несертифікованого насіння запатентованих сортів, що використовується фермерами для власних потреб;

- останні зміни в прийнятих Законах України «Про насіння і садивний матеріал» та «Про охорону прав на сорти рослин» дещо спрощують механізм державної реєстрації сортів без будь яких офіційних випробувань на території України та подальшої їх комерціалізації, але одночасно внесені зміни унеможливають отримання фермерами та іншими суб'єктами господарювання, що вирощують сорти, достовірної інформації про сорти для їх ефективного використання.

До пропозицій, що можуть вирішити вищенаведені проблеми слід віднести запропоновані зміни до статті 485 Цивільного кодексу України (далі – ЦК) виключити майнове право на поширення сорту, відповідні зміни внести до Закону України «Про охорону прав на сорти рослин» передбачивши, що реєстрація сорту дозволяє селекціонеру мати допуск до сертифікації сорту та вільно продавати насіння.

Також слід унести зміни до Закону України «Про охорону прав на сорти рослин», «Про насіння та садивний матеріал» в частині чіткого розмежування повноважень між органами, які забезпечують виконання процесів, та контролюючими. Це підвищить якість та оперативність діяльності, підвищить

ефективність роботи підлеглих установ, тощо. Провести децентралізацію певних функцій від міністерств та ЦОВів до підлеглих установ. Внести зміни до постанови КМУ України від 04 серпня 2022 року №813 визначивши відповідальний орган центральної виконавчої влади що контролює сплату роялті та селекційних платежів, встановити розміри селекційних платежів залежно від культури. Визначити на законодавчому рівні роль громадських організацій в механізмі збору роялті.

Умови державної реєстрації сортів в частині внесення до Реєстру сортів рослин сортів, зареєстрованих в країнах ЄС та США, не відповідають вимогам європейського законодавства та законодавства УПОВ. Набуття прав в Україні має здійснюватися незалежно від набуття таких прав в іноземних державах. Тому слід внести зміни до частини третьої статті 12 Закону України «Про охорону прав на сорти рослин», привести його до вимог ЄС; розробити нормативно-правовий акт, яким запровадити механізм обов'язкового післяреєстраційного дослідження та перевірки збереженості сортів рослин, а також відповідних дій щодо вилучення сортів з реєстру, скасування сертифікатів за умови, що сорт не відповідає встановленим вимогам.

Селекційний процес завершується створенням сорту відповідного ботанічного таксону. Реєстрація сорту забезпечує його поширення на визначеній території. Відповідно директиви 2002/53/ЄС від 13 червня 2002 р. «Про загальний каталог сортів видів сільськогосподарських культур» усі держави-члени повинні укласти один або більше національних каталогів сортів, допущених до сертифікації та реалізації на їх територіях. Такі каталоги необхідно укладати відповідно до єдиних правил, щоб допущені сорти були відмінними, стабільними та достатньо однорідними, а також мали задовільну цінність для культивування та використання. Мінімальні критерії для реєстрації сортів у Національному каталозі Нідерландів (National List NL) пов'язані з безпечністю харчових продуктів та продовольчою безпекою, сталим розвитком, адаптацією до умов довкілля і включає урожайність сорту, якість, стійкість до захворювань та реакцію на несприятливі умови довкілля.

Беручи до уваги Договір про заснування Європейського Співтовариства, зокрема його статтю 37, на основі національних каталогів сортів укладається загальний каталог сортів. Існує загальний каталог сортів польових культур (буряк, кормові, злакові, олійні, прядивні культури та картопля) та окремий каталог для овочевих видів. Для лісових та плодових ботанічних таксонів є інформаційні бази даних - Fruit Reproductive Material Information System (FRUMATIS), Forest Reproductive Material Information System (FOREMATIS), що містять сорти допущені до сертифікації та реалізації на ринку ЄС. Внесення сортів до загального каталогу встановлює допуск сортів на територію всіх держав-членів Європейського Співтовариства.

Проте, зазвичай в країнах Співтовариства сорт із загального каталогу продається лише за умови успішних результатів післяреєстраційних досліджень, які тривають два – три, а для деяких видів навіть чотири роки.

Система рекомендації сортів у Нідерландах передбачає в середньому три роки післяреєстраційних досліджень сорту з вивчення його цінності для культивування і використання (для кормових трав – чотири), а також формування за результатами цих досліджень Рекомендаційного переліку. До його формування залучають CSAR (Комітет з питань Рекомендованого переліку); селекціонерів (Plantum), профільну організацію, що проводить післяреєстраційні дослідження з польових культур, фермерів. Слід взяти до уваги, що вимоги для занесення сортів до Рекомендаційного переліку вищі, ніж при формуванні Національного каталогу Нідерландів (National List NL).

У Рекомендованому переліку за результатами післяреєстраційного сортовивчення публікуються всі характеристики сорту, включно з господарськими показниками, тоді як в Національному каталозі Нідерландів (National List NL) опис сорту та його характеристики та показники не публікуються, а зазначається лише ухвалена назва, підтримувачі тощо.

В європейських державах, включаючи Польщу, для сталого розвитку та збереження екосистем, створених людиною, активно впроваджується система інтегрованого виробництва (далі – IP). Основним напрямом IP є використання в сільському господарстві стійких або толерантних сортів до збудників хвороб та шкідників в умовах конкретного регіону, області, місцевості. Причому у системі інтегрованого виробництва більш важливим критерієм є посів сортів, саме стійких і толерантних до шкідників.

В рамках методології IP, затвердженої GIORiN, COBORU (Науково-дослідний центр експертизи сортів рослин Польщі) вже багато років рекомендує вирощувати сорти з принаймні середньою стійкістю до шкідників.

Передбачається, що якщо даний сорт проявляє стійкість до певного патогена на рівні 5 балів і більше, його можна вважати придатним для культивування в рамках IP. Інформацію про врожайність та інші важливі агротехнічні та господарські характеристики сортів, у тому числі стійкість до основних збудників хвороб, щороку публікують згідно Рекомендованого переліку сортів сільськогосподарських рослин. Даний перелік містить сорти, що внесені до Національного реєстру, який щорічно оновлюється. Сорти, які є найбільш придатними для конкретних ґрунтово-кліматичних регіонів, включені до списків сортів, рекомендованих для вирощування в певному воєводстві.

COBORU працює над списком сортів, рекомендованих для системи IP. Підбір сортів до нього здійснюється з сортів Національного реєстру, які пройшли ретельну перевірку у межах Польщі й їх реакції на найпоширеніші патогени більш-менш відомі. Також доречними є Рекомендовані списки

сортів, які розроблені COBORU для воєводств. Незважаючи на те, що не всі воєводства мають такі Рекомендовані списки для сортів всіх ботанічних таксонів можна припустити, що через схожі ґрунтово-кліматичні умови, подібний склад патогенів при інтегрованому виробництві доцільним є використання рекомендованих сортів сусідніх воєводств.

Сорти загального каталогу співтовариства не включаються COBORU до списку сортів, придатних для вирощування в системі IP. Захищаючи інтереси польських аграріїв, COBORU звертає особливу увагу на рівень стійкості до шкідників сортів загального каталогу. Адже ці сорти не брали участі в польській системі реєстраційних та післяреєстраційних випробувань і не мають об'єктивної та перевіреної інформації про реакцію на патогенів, що зустрічаються в польських умовах. Завдяки тому, що фермер матиме доступ до списку сортів, придатних для вирощування в системі IP - збірника знань про стійкість і толерантність сортів не тільки до біотичних, а й до абіотичних факторів, він зможе бути впевненим, що вибраний ним сорт виправдає всі очікування.

Українське національне законодавство не відповідає директиві 2002/53/ЄС. Для сортів, які реєструються відповідно частини третьої статті 12 Закону, слід очікувати відсутність достовірної інформації передбаченої частиною другою статті 34 Закону. В Україні післяреєстраційне сортовивчення та районування сортів на сьогодні на жаль не проводиться, суб'єкти господарювання позбавлені достовірної інформації про сорти рослин, які зареєстровані без проведення кваліфікаційної експертизи в Україні.

Проведення післяреєстраційного сортовивчення в Україні дасть можливість врегулювати проблему відсутності інформації про сорти, що реєструються за спрощеною системою, сприятиме відбору найкращих сортів за рахунок доступу до збірника інформації про поведінку сортів в умовах України.

Висновки та пропозиції. Таким чином, для вирішення вищевказаних проблем вкрай важливо із залученням усіх зацікавлених сторін, а саме: держави, селекціонерів, науковців, виробників насіння та інших внести зміни до чинного законодавства та нормативно-правових документів з метою:

– удосконалення правових норм та аспектів сплати роялті та селекційних платежів в Україні враховуючи досвід їх використання у країнах ЄС та інших передових країнах світу;

– підвищення ролі професійних громадських організацій України в частині реєстрації ліцензійних угод та виплат роялті, а також контролю, реєстрації та введення бази насінневих й товарних посівів у розрізі сортів та гібридів;

– обов'язкового проведення післяреєстраційного сортовивчення в Україні не менше одного року.

Література:

1. Бакай С. С. Економіка насінництва. Київ : Урожай, 1977. 110 с.
2. Захарчук О. В. Економіка насінництва. Київ : ННЦ ІАЕ, 2015. 272 с.
3. Захарчук О. В. Теоретико-методологічні та практичні основи функціонування ринку сортів рослин. Київ : Алефа, 2009. 390 с.
4. Пічкур О. В. Правова охорона селекційних досягнень у рослинництві: монографія. Київ : Авокадо, 2006. 804 с.
5. Худолій Л. М. Економічний механізм формування і функціонування ринку зерна в Україні. Київ : ІАЕ, 1998. 211 с.
6. Enabling the Business of Agriculture, 2015. Progress Report. Washington: World Bank Group, 2015. 158 p.
7. Лонг Д., Рей П., Жаров В. О. та ін. Захист прав інтелектуальної власності: норми міжнародного і національного законодавства та їх правозастосування. Практичний посібник. Київ, 2007. 448 с. URL: <https://www.nsj.gov.ua/files/1378882678IPR%20Manual%20UKR.pdf>
8. Захарчук О. В., Вишневецька О. В., Навроцький Я. В., Завальнюк О. І. Інноваційно-інвестиційний розвиток ринків технічних засобів, насіння і технологій в рослинництві. Київ: ННЦ «ІАЕ», 2022. 264 с.
URL: https://drive.google.com/file/d/1eu_bF3jELjzLO1qM2Ar2Nyi_bmNfT42R/view?pli=1
9. Матвієць В. Г., Абрамик Л. М., Сонець Т. Д. Використання сорту рослин як об'єкта інтелектуальної власності. *Передгірне та гірське землеробство і тваринництво*. 2015. Вип. 58 (II). С. 184–191 URL: <https://phzt-journal.isgkr.com.ua/wp-content/uploads/zbirnik/58-2ua/31.pdf>
10. Ткачик С. О. Щодо реєстрації сортів рослин в Україні без офіційних випробувань. *Проблемні питання адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу у сфері охорони прав на сорти рослин* : збірник матеріалів науково-практичної конференції. (Київ, 28 листопада 2019 р.). Київ, 2019. С. 56-59.
URL: <https://sops.gov.ua/uploads/page/news/2019-11-28.pdf>
11. Захарчук О. В., Вишневецька О. В., Ткачик С. О., Завальнюк О. І. Державне регулювання охорони прав на сорти рослин в Україні. *Наука і техніка сьогодні*. 2023. № 11 (25). С. 274-295. [https://doi.org/10.52058/2786-6025-2023-11\(25\)-274-295](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2023-11(25)-274-295)
12. Zakharchuk O., Matsyhora T., Melnyk S., Tkachyk S. et al. Forming of the seed production system in Ukraine: trends, challenges and threats. *Scientific Horizons*. 2024, Vol. 26, Iss.12. P. 107–116. doi: 10.48077/scihor3.2024.107.
13. Про насіння та садивний матеріал: Закон України № 411-IV від 26.12.2002 р. (Редакція станом на 10.06.2023 р). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/411-15#Text>.
14. Про охорону прав на сорти рослин: Закон України. №3116-XII від 21.04.1993р. Редакція станом на 10.06.2023р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3116-12>.

References:

1. Bakai, S. S. (1977). *Ekonomika nasinnytstva* [Economics of seed production], Kyiv : Urozhai. [in Ukrainian]
2. Zakharchuk, O. V. (2015). *Ekonomika nasinnytstva* [Economics of seed production], Kyiv : N.p. [in Ukrainian]
3. Zakharchuk, O. V. (2009). *Teoretyko-metodolohichni ta praktychni osnovy funktsionuvannia rynku sortiv roslyn* [Theoretical, methodological and practical foundations of the functioning of the market of plant varieties]. Kyiv: Alefa. [in Ukrainian]
4. Pichkur, O. V. (2006). *Pravova okhorona selektsiinykh dosiahnen u roslynnytstvi: monohrafiia* [Legal protection of breeding achievements in plant breeding: monograph], Kyiv: Avokado. [in Ukrainian]

5. Khudolii, L. M. (1998). *Ekonomichnyi mekhanizm formuvannia i funktsionuvannia rynku zerna v Ukraini* [The economic mechanism of formation and functioning of the grain market in Ukraine], Kyiv: N.p. [in Ukrainian]

6. *Enabling the Business of Agriculture, 2015. Progress Report (2015)*. Washington: World Bank Group.

7. Lonh, D., Rei, P., Zharov, V. O., Sheveleva, T. M., Vasylenko, I. E., Drobiazko, V. S. (2007). *Zakhyst prav intelektualnoi vlasnosti: normy mizhnarodnoho i natsionalnoho zakonodavstva ta yikh pravozastosuvannia. Praktychnyi posibnyk* [Protection of intellectual property rights: norms of international and national legislation and their enforcement. Practical guide], Kyiv: N.p. [in Ukrainian]

8. Zakharchuk, O. V., Vyshnevetska, O. V., Navrotskyi, Ya. V., Zavalniuk, O. I. (2022). *Innovatsiino-investytsiyni rozvytok ryнкiv tekhnichnykh zasobiv, nasinnia i tekhnolohii v roslynnystvi* [Innovative and investment development of the markets of technical means, seeds and technologies in crop production], Kyiv: N.p. [in Ukrainian]

9. Matviets, V. H., Abramyk, L. M., Sonets, T. D. (2015). *Vykorystannia sortu roslyn yak obiekta intelektualnoi vlasnosti* [Use of a plant variety as an object of intellectual property], *Foothill and Mountain Agriculture and Stockbreeding*, 58 (II), 184–191. URL: <https://phzt-journal.isgkr.com.ua/wp-content/uploads/zbirnik/58-2ua/31.pdf> [in Ukrainian]

10. Tkachyk, S. O. (2019, November). *Shchodo reiestratsii sortiv roslyn v Ukraini bez ofitsiinykh vyprobuvan* [Regarding the registration of plant varieties in Ukraine without official tests], *Problemni pytannia adaptatsii zakonodavstva Ukrainy do zakonodavstva Yevropeiskoho Soiuzu u sferi okhorony prav na sorty roslyn*, Kyiv: N.p. [in Ukrainian]

11. Zakharchuk, O., Vyshnevetska, O., Tkachyk, S., Zavalniuk, O. (2023). *State regulation of plant variety rights protection in Ukraine*. *Science and Technology Today*, 11(25), 274–295 [https://doi.org/10.52058/2786-6025-2023-11\(25\)-274-295](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2023-11(25)-274-295)

12. Zakharchuk, O., Matsybora, T., Melnyk, S., Tkachyk, S., Kovalev, S. (2024). *Forming of the seed production system in Ukraine: trends, challenges and threats*. *Scientific Horizons*, 26(12), 107–116. doi: 10.48077/scihor3.2024.107.

13. *Pro nasinnia ta sadyvnyi material* [About Seeds and Planting Material]: Law of Ukraine of 26.12.2002. No. 411-IV. Edition as of 10.06.2023, URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/411-15#Text>.

14. *Pro okhoronu prav na sorty roslyn* [On protection of Rights to Plant Varieties]: Law of Ukraine of 21.04.1993. No. 3116-XII. Edition as of 10.06.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3116-12>.

УДК 330.34:351.82:005.21

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8\(36\)-287-300](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8(36)-287-300)

Кошовий Богдан-Петро Олегович кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри демографії, трудових відносин і соціальної політики ЗВО «Львівський університет бізнесу та права», вул. Кульпарківська, 99, м. Львів, 79021, <https://orcid.org/0000-0001-8550-0028>

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ ВИМІР ЕКСПРЕСІЇ ПРИНЦИПІВ ДОСЯГНЕННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ НАЦІЇ У ПАРАДИГМІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Анотація. У статті розглянуто проблему забезпечення інтелектуальної безпеки нації як одного з ключових аспектів сталого розвитку. В сучасних умовах, коли інтелектуальний капітал набуває особливої важливості, виникає необхідність у розробці комплексних підходів до його захисту та розвитку. Автор досліджує інтелектуальну безпеку як концепт, що охоплює широкий спектр заходів, спрямованих на захист національних інтелектуальних ресурсів, включаючи знання, інновації, культурні надбання та науково-технічні розробки. У контексті сталого розвитку інтелектуальна безпека відіграє важливу роль у гармонізації національних інтересів із глобальними цілями, такими як забезпечення рівності, боротьба з бідністю та підтримка екологічної стійкості. Стаття акцентує увагу на позитивних зрушеннях у зниженні ризиків для інтелектуального потенціалу України завдяки процесам самоорганізації суспільства та активній державній соціально-економічній політиці. Основним науковим результатом статті є обґрунтування принципу «холістичності інтелектуального капіталу нації». Холістичний підхід передбачає розгляд інтелектуального капіталу як цілісної, неділимої структури, де всі компоненти взаємопов'язані та взаємозалежні. У статті детально розкриваються ключові складові цього принципу, зокрема інтеграція різноманітних форм знань, міждисциплінарність, соціокультурна інтеграція, технологічна гармонізація, етичний та сталий розвиток, безпека і захист інтелектуального капіталу, а також активізація участі громади. Цей принцип враховує внесок діаспор, емігрантів та інших осіб, що ідентифікують себе з нацією, незалежно від їхнього фізичного місцезнаходження. Автор також аналізує міжнародні принципи досягнення інтелектуальної безпеки нації, такі як договірне регулювання, сталісна орієнтація, глобальна ідеологічна комунікація, мережева композиція, повнота ідентифікації інтелектуального капіталу нації та глобальна правова і інформаційна підтримка. У статті підкреслюється необхідність розробки і впровадження державних принципів, що включають

комплексне нормативно-правове забезпечення, соціальну орієнтованість і рівність, забезпечення гармонійного регіонального розвитку, ефективність і раціональність державного стратегічного планування, контроль ефективності витрат бюджетних коштів, відкритість до обговорення урядових ініціатив та співпраця зі стейкхолдерами.

Особлива увага приділяється локальним принципам, які спрямовані на забезпечення інтелектуальної безпеки на рівні місцевих громад. Автор виділяють важливість спроможності органів місцевого самоврядування до вирішення локальних проблем, утворення регіональних кластерів та ініціатив, розвиток інформаційних мереж для збору великих даних, мережеву співпрацю на рівні місцевих стейкхолдерів та проектну взаємодію на національному і міжнародному рівні.

Ключові слова: інтелектуальна безпека, сталий розвиток, інтелектуальний капітал, холістичний підхід, соціально-економічна політика, національна ідентичність.

Koshovyi Bohdan-Petro Olegovich Ph.D. in Economics, Associate Professor, Associate Professor, Department of Demography, Labor Relations and Social Policy, Institute of higher education "Lviv University of Business and Law", St. Kulparkivska, 99, tel.: (093) 485-45-95, Lviv, 79021, <https://orcid.org/0000-0001-8550-0028>

THE SOCIO-ECONOMIC DIMENSION OF EXPRESSING THE PRINCIPLES FOR ACHIEVING NATIONAL INTELLECTUAL SECURITY WITHIN THE PARADIGM OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT

Abstract. This article addresses the issue of ensuring national intellectual security as a key aspect of sustainable development. In the current environment, where intellectual capital has gained significant importance, there is a pressing need to develop comprehensive approaches for its protection and enhancement. The author explores intellectual security as a concept that encompasses a wide range of measures aimed at safeguarding national intellectual resources, including knowledge, innovations, cultural heritage, and scientific-technical developments. Within the context of sustainable development, intellectual security plays a crucial role in harmonizing national interests with global goals, such as promoting equality, combating poverty, and supporting environmental sustainability. The article emphasizes the positive shifts in reducing risks to Ukraine's intellectual potential through societal self-organization processes and active governmental socio-economic policies. The main scientific contribution of the article is the substantiation of the principle of "holistic intellectual capital of the nation." The holistic approach involves considering intellectual capital as an integral, indivisible

structure where all components are interconnected and interdependent. The article elaborates on the key components of this principle, including the integration of various forms of knowledge, interdisciplinarity, sociocultural integration, technological harmonization, ethical and sustainable development, security and protection of intellectual capital, and the activation of community participation. This principle accounts for the contributions of diasporas, emigrants, and other individuals who identify with the nation, regardless of their physical location. The author also analyzes the international principles for achieving national intellectual security, such as treaty regulation, sustainability orientation, global ideological communication, network composition, comprehensive identification of the nation's intellectual capital, and global legal and informational support. The article underscores the need to develop and implement state principles that include comprehensive legal and regulatory support, social orientation and equality, ensuring harmonious regional development, efficiency and rationality of state strategic planning, monitoring the effectiveness of budget expenditures, openness to public discussion of government initiatives, and collaboration with stakeholders.

Special attention is given to local principles aimed at ensuring intellectual security at the community level. The author highlights the importance of the capacity of local governments to address local problems, the formation of regional clusters and initiatives, the development of information networks for collecting big data, network cooperation among local stakeholders, and project-based interaction at the national and international levels.

Keywords: intellectual security, sustainable development, intellectual capital, holistic approach, socio-economic policy, national identity.

Постановка проблеми. У сучасних умовах, коли інтелектуальна безпека нації стає однією з ключових складових сталого розвитку, виникає необхідність розробки та впровадження комплексних підходів, що дозволяють забезпечити збереження та розвиток інтелектуального капіталу.

Інтелектуальна безпека як концепт охоплює комплекс заходів, спрямованих на захист національних інтелектуальних ресурсів, включаючи знання, інновації, культурні надбання та науково-технічні розробки. Водночас, у контексті сталого розвитку, інтелектуальна безпека відіграє важливу роль у гармонізації національних інтересів з глобальними цілями, такими як забезпечення рівності, боротьба з бідністю та підтримка екологічної стійкості.

Незважаючи на наявні виклики та загрози, суспільні процеси самоорганізації та активна державна соціально-економічна політика демонструють певні позитивні зрушення у зменшенні ризиків та нівелюванні загроз для інтелектуального потенціалу України. Тим не менш у світлі загроз воєнного часу зберігається важливість системного підходу до управління інтелектуальним капіталом, який у свою чергу потребує ідентифікації базових принципів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженнями проблематики соціально-економічних аспектів розвитку інтелектуального капіталу нації займалися такі автори, як Лепський М., Титаренко А., Вовканич С., Семів Л., Грیشнова О., Ревак І., Димінська О., Ляхівненко С., Звонар В., Корабльова В., Дмитрієв І., Дмитрієва О., Франко Л., Коваленко А., Драгомирецька Н., Матвеєнко І., Левкулич В., Кушнір Л., Кушнір Л., Бортейчук Р., Шевчук О. та ін. Незважаючи на значний внесок дослідників у формування соціально-економічних політик та стратегій розвитку інтелектуального капіталу, залишається невирішеною проблема ідентифікації принципів досягнення інтелектуальної безпеки нації.

Мета статті – обґрунтувати принципи досягнення інтелектуальної безпеки нації у парадигмі сталого розвитку.

Виклад основного матеріалу. Вивчення наукової проблеми досягнення інтелектуальної безпеки нації доводить необхідність виокремлення базового принципу – «холістичності інтелектуального капіталу нації», який обґрунтуємо наступним чином.

Холістичність – це концепція чи принцип, який передбачає розгляд системи або явища як цілісної, неділимої структури, де всі компоненти взаємопов'язані та взаємозалежні, і де властивості цієї структури не можуть бути повністю пояснені через аналіз її окремих частин. Холістичний підхід акцентує на важливості розуміння взаємодії та синергії між частинами системи, вважаючи, що цілісність системи має якісні характеристики, які не просто є сумою характеристик її компонентів [1, с. 97; 2].

У науковому контексті холістичність може застосовуватися в різних галузях, включаючи екологію, психологію, медицину, соціологію, системний аналіз тощо, де підхід дозволяє комплексно підходити до вивчення об'єктів і процесів, враховуючи їхню взаємозалежність, взаємовплив та контекстуальну вбудованість у ширші системи.

Принцип «холістичності інтелектуального капіталу нації» передбачає усвідомлення та використання інтелектуального капіталу нації як єдиного, неділимого комплексу, що включає в себе сукупність знань, навичок, інновацій, культурних цінностей, освітніх та наукових досягнень, які взаємопов'язані та взаємозалежні між собою. Цей принцип наголошує на необхідності гармонійного розвитку всіх компонентів інтелектуального капіталу, їхньої інтеграції та синергії, з метою досягнення сталого розвитку, збереження та зміцнення інтелектуальної безпеки нації. Його зміст розкривається через наступні складові:

1. Інтеграція різноманітних форм знань – врахування та ефективне використання як формальних, так і неформальних, традиційних і новітніх форм знань і навичок, які існують в нації.

2. Міждисциплінарність – сприяння взаємодії між різними галузями науки, освіти, культури та економіки для створення нових ідей, підходів та рішень.

3. Соціокультурна інтеграція – усвідомлення важливості соціальних та культурних аспектів інтелектуального капіталу, їх впливу на ідентичність, когезію та розвиток нації.

4. Технологічна гармонізація – інтеграція технологічних інновацій та розвитку в загальний контекст інтелектуального капіталу, з метою посилення його ефективності та конкурентоспроможності.

5. Етичний та сталий розвиток – забезпечення, щоб розвиток інтелектуального капіталу відбувався з дотриманням високих моральних стандартів та орієнтацією на сталість, враховуючи потреби майбутніх поколінь.

6. Безпека та захист інтелектуального капіталу – розуміння важливості захисту інтелектуальної власності, забезпечення безпеки інформації та знань від несанкціонованого доступу або використання.

7. Активізація участі громади – сприяння активній участі громадян у процесі створення, збереження та розповсюдження інтелектуального капіталу, включаючи освіту, науку, культуру та інновації.

Холістичність інтелектуального капіталу нації ігнорує адміністративні кордони держав, виходить з припущення, що інтелектуальний капітал нації не обмежується географічними або політичними межами. Ця концепція визнає, що національна ідентичність та культурна приналежність можуть трансцендувати державні кордони, включаючи діаспори, емігрантів, а також індивідів, які ідентифікують себе з певною нацією незалежно від їхнього місця проживання.

Інтелектуальний капітал нації є ресурсом, який формується та розвивається в усьому світі завдяки внеску осіб, що ідентифікують себе з цією нацією, незалежно від їхнього фізичного місцезнаходження. Інтегруючи внески від осіб, які живуть за межами адміністративних кордонів, ця концепція сприяє культурному обміну та інтеграції, збагачуючи інтелектуальний капітал нації різноманітними перспективами та досвідом. Визнаючи значення транснаціональних зв'язків, цей принцип підкреслює роль глобальних мереж та спільнот у підтримці та розвитку інтелектуального капіталу нації [3; 4; 5].

Враховуючи важливість кожного індивіду як носія інтелектуального капіталу, холістична концепція сприяє створенню умов для рівного доступу до освітніх та культурних ресурсів, незалежно від географічного розташування, але також вказує на необхідність враховувати етичні норми та соціальні зобов'язання перед особами, що вносять вклад в інтелектуальний капітал, навіть якщо вони перебувають за межами кордонів країни.

Представлений аналіз мета-принципу холістичності інтелектуального капіталу нації доводить перспективність виокремлення двох глобальних груп принципів досягнення інтелектуальної безпеки нації: міжнародних, державних і локальних. Підставою для такого розмежування є межі державного суверенітету і потенціал впливу органів державної влади і місцевого самовря-

дування на явища та процеси, пов'язані з утворенням, зміцненням і збереженням інтелектуальної безпеки нації.

Принцип холістичності інтелектуального капіталу нації не тільки відображає основні цілі та цінності сталого розвитку, але й зміщує акцент з особистісного рівня носія інтелектуального потенціалу нації до глобального рівня. Це підтверджує напрям державної соціально-економічної політики від вирішення поточних проблем до стратегічного планування інтелектуальної безпеки нації. Принцип холістичності дозволяє розглядати інтелектуальний капітал як ресурс, що формується та розвивається в усьому світі завдяки внеску осіб, які ідентифікують себе з нацією, незалежно від їхнього фізичного місцезнаходження. Визнання значення транснаціональних зв'язків підкреслює роль глобальних мереж та спільнот у підтримці та розвитку інтелектуального капіталу нації, що відповідає цінностям і цілям сталого розвитку.

На основі результатів попередніх досліджень можна стверджувати, що міжнародні принципи досягнення інтелектуальної безпеки нації включають наступні: договірне регулювання (створення та дотримання міжнародних угод і конвенцій, що встановлюють правила та норми для захисту інтелектуального капіталу) [6, с. 217; 7, с. 670]; сталісна орієнтація (забезпечення довготривалого і збалансованого розвитку інтелектуального капіталу в контексті сталого розвитку) [8]; абстрагування від демографічних, географічних, хронологічних, політико-правових (за винятком ідеологічних і геополітичних) факторів [9; 10]; глобальна ідеологічна комунікація [11, с. 60–61]; мережева композиція (сприяє створенню та підтримці глобальних мереж для обміну знаннями, технологіями та інноваціями) [12]; повнота ідентифікації інтелектуального капіталу нації (передбачає комплексний і системний підхід до визнання, оцінки та розвитку всіх складових інтелектуального капіталу нації); глобальна правова і інформаційна підтримка (передбачає створення та підтримку правових і інформаційних механізмів, що сприяють захисту, розвитку та поширенню інтелектуального капіталу на глобальному рівні).

Зазначені принципи формують цілісну систему для досягнення інтелектуальної безпеки нації на міжнародному рівні, яка відповідає викликам сучасного глобалізованого світу та сприяє сталому розвитку. Ці принципи розкривають необхідність всебічної співпраці між країнами та організаціями, гармонізації правових норм і інтеграції знань для забезпечення сталого і безпечного розвитку інтелектуального капіталу.

Однак, для досягнення ефективної інтелектуальної безпеки національні уряди повинні впроваджувати свої власні стратегії та принципи, які враховують специфічні національні умови та пріоритети. Принципи державного рівня мають бути спрямовані на зміцнення національної інтелектуальної інфраструктури, підтримку наукових досліджень та інновацій, захист культурної спадщини та розвиток людського потенціалу. Важливою складовою

державної політики є створення сприятливого правового і економічного середовища для розвитку інтелектуального капіталу, що забезпечить довготривалу конкурентоспроможність і стійкість нації в умовах глобальних викликів [13, с. 131].

Перехід до екстрагування державних принципів, спрямованих на забезпечення інтелектуальної безпеки нації, дозволить детально проаналізувати заходи та стратегії, які можуть бути впроваджені на національному рівні для досягнення цієї важливої мети. Державні принципи формують основу для створення ефективної політики, яка враховує національні особливості та пріоритети, забезпечуючи гармонійний розвиток інтелектуального капіталу в умовах глобальних викликів. З урахуванням попередніх результатів дослідження можемо виокремити наступні принципи:

1. Повнота і комплексність нормативно-правового забезпечення процесів досягнення інтелектуальної безпеки нації – передбачає створення всебічної правової бази, яка регулює всі аспекти інтелектуальної безпеки і включає розробку і впровадження законів, нормативних актів і регуляторних механізмів, що забезпечують захист інтелектуальної власності, підтримку наукових досліджень та інновацій, збереження культурної спадщини та розвиток освітніх програм [14, с. 15].

2. Скерованість на сталий розвиток, розвиток громадянського суспільства і захист громадянських прав – державна політика повинна бути спрямована на забезпечення довготривалого і збалансованого розвитку інтелектуального капіталу, який враховує економічні, соціальні та екологічні аспекти. Важливого значення у цьому контексті набуває підтримка інновацій, розвиток науково-дослідних і освітніх установ, а також захист громадянських прав, таких як право на освіту, доступ до інформації та свободу творчості [15, с. 264].

3. Соціальна орієнтованість і рівність – передбачає забезпечення рівного доступу до освітніх, наукових і культурних ресурсів для всіх громадян, незалежно від їхнього соціального статусу, віку, статі чи місця проживання. Це включає підтримку програм соціальної інклюзії, стипендій та грантів для малозабезпечених верств населення, а також створення умов для розвитку талантів і здібностей кожного індивіда [16].

4. Забезпечення гармонійного регіонального розвитку – державна політика повинна враховувати особливості та потреби різних регіонів країни, забезпечуючи їхній збалансований розвиток, включаючи підтримку регіональних освітніх і наукових установ, розвиток інфраструктури, сприяння місцевим ініціативам та інноваціям [17, с. 52–53].

5. Ефективність і раціональність державного стратегічного планування – ефективно стратегічне планування включає розробку довгострокових планів і програм, що спрямовані на розвиток інтелектуального капіталу нації, аналіз

поточних тенденцій, прогнозування майбутніх потреб, встановлення чітких цілей та завдань, а також ефективне використання ресурсів [18, с. 30].

6. Контроль ефективності витрат бюджетних коштів – принцип контролю ефективності витрат бюджетних коштів передбачає регулярний моніторинг і оцінку результатів використання державних фінансових ресурсів шляхом аудиту, аналізу досягнутих результатів і коригування бюджетних програм у разі необхідності [19].

7. Відкритість до обговорення урядових ініціатив – відкритість і прозорість державної політики передбачає залучення громадян, науковців, підприємців та інших стейкхолдерів до обговорення та прийняття важливих рішень. Відкритість сприяє підвищенню довіри до уряду, забезпечує врахування різних точок зору і підвищує якість прийнятих рішень.

8. Комплексний підхід до співпраці зі стейкхолдерами і пошуку оптимальних рішень проблем державного рівня – передбачає тісну співпрацю між урядом, науковими установами, бізнесом, громадськими організаціями та іншими зацікавленими сторонами для вирішення проблем, що стоять перед нацією.

Державні принципи, спрямовані на забезпечення інтелектуальної безпеки нації, формують основу для створення ефективної політики, яка враховує національні особливості та пріоритети, забезпечуючи гармонійний розвиток інтелектуального капіталу в умовах глобальних викликів.

Перехід до розгляду локальних принципів, спрямованих на забезпечення інтелектуальної безпеки, дозволить детально проаналізувати заходи та стратегії, які можуть бути впроваджені на рівні місцевих громад для досягнення цієї важливої мети. Локальні принципи відіграють ключову роль у формуванні та реалізації політики, що враховує специфічні умови та потреби окремих територій, сприяючи гармонійному розвитку інтелектуального капіталу на місцевому рівні.

З урахуванням попередніх результатів, зокрема, у частині дослідження процесів децентралізації, а також проектного підходу, сформулюємо наступні локальні принципи:

1. Спроможність органів місцевого самоврядування до вирішення локальних проблем досягнення інтелектуальної безпеки – акцентує важливість зміцнення спроможності місцевих органів влади до самостійного вирішення питань, пов'язаних з інтелектуальною безпекою.

2. Утворення регіональних кластерів та ініціатив з досягнення інтелектуальної безпеки – наголошує на об'єднанні зусиль місцевих наукових установ, підприємств, громадських організацій та органів влади для спільного вирішення проблем інтелектуальної безпеки.

3. Утворення інформаційних мереж для збору великих даних щодо проблем і потенціалу інтелектуальної безпеки у межах окремої території – такі

мережі дозволяють збирати, аналізувати та використовувати великі дані про стан і потенціал інтелектуальної безпеки в конкретних регіонах.

4. Розвиток мережевої співпраці на рівні місцевих стейкхолдерів – підкреслює важливість взаємодії між різними місцевими стейкхолдерами, включаючи органи влади, наукові установи, бізнес, громадські організації та громадян.

5. Проектна взаємодія на національному і міжнародному рівні – локальні ініціативи повинні бути інтегровані у ширший контекст національної та міжнародної співпраці. Інтеграція може бути досягнута шляхом забезпечення участі у національних та міжнародних проектах, програмах обміну досвідом і знаннями, спільних дослідженнях та інноваційних проектах. Неперервна взаємодія дозволяє локальним стейкхолдерам залучати додаткові ресурси, впроваджувати найкращі практики і технології, а також підвищувати свій рівень компетентності.

Локальні принципи, спрямовані на забезпечення інтелектуальної безпеки, формують основу для створення ефективної політики на рівні місцевих громад. Вони забезпечують спроможність органів місцевого самоврядування до самостійного вирішення локальних проблем, сприяють утворенню регіональних кластерів та ініціатив, розвиток інформаційних мереж, мережевої співпраці та проектної взаємодії на національному і міжнародному рівні.

Застосування метапринципу холістичності інтелектуального капіталу нації забезпечує інтеграцію всіх міжнародних, державних і локальних принципів у єдину цілісну систему, яка спрямована на створення стійкої та ефективної інтелектуальної інфраструктури і дозволяє подолати географічну і часову подрібненість інтелектуального потенціалу нації, створюючи умови для відновлення та зміцнення інтелектуального капіталу і безпеки України в умовах війни з росією.

У взаємодії і координації на основі сталої державної соціально-економічної політики окреслені принципи ініціюють синергетичний ефект, що дозволяє максимально ефективно використовувати інтелектуальні ресурси на всіх рівнях, подолати географічну і часову подрібненість інтелектуального потенціалу нації, об'єднати зусилля міжнародних організацій, уряду і місцевих громад для досягнення спільної мети – забезпечення інтелектуальної безпеки.

Екстрагований метапринцип холістичності набуває особливої ваги в умовах війни з росією, коли виникає необхідність в ефективній мобілізації всіх доступних ресурсів для відновлення та зміцнення інтелектуального потенціалу України. Холістичний підхід створює передумови для відбудови української нації через інтеграцію міжнародних, національних і локальних зусиль, спрямованих на підтримку науки, освіти, культури та інновацій. Забезпечуючи стійкість та конкурентоспроможність України в сучасному світі, такий підхід сприятиме відновленню інтелектуального капіталу і забезпеченню інтелектуальної безпеки у довгостроковій перспективі.

Висновки. За результатами проведеного дослідження встановлено, що досягнення інтелектуальної безпеки нації у парадигмі сталого розвитку потребує інтеграції теоретичних засад, методик і практик для формування вихідних положень, які є основою для подальших рекомендацій щодо посилення державної соціально-економічної політики. Доведено, що наявні процеси самоорганізації суспільства та активна, хоч і недовершена, державна соціально-економічна політика сприяють зниженню ризиків і нівелюванню загроз інтелектуальному потенціалу нації. Виявлено необхідність виокремлення базового принципу – «холістичності інтелектуального капіталу нації», що передбачає розгляд інтелектуального капіталу як цілісної, невідомої структури, де всі компоненти взаємопов'язані та взаємозалежні. Принцип холістичності інтелектуального капіталу нації охоплює інтеграцію різноманітних форм знань, міждисциплінарність, соціокультурну інтеграцію, технологічну гармонізацію, етичний та сталий розвиток, безпеку та захист інтелектуального капіталу, а також активізацію участі громади. Доведено, що цей принцип ігнорує адміністративні кордони держав, визнаючи, що інтелектуальний капітал нації не обмежується географічними або політичними межами, і включає внесок діаспор, емігрантів та інших осіб, що ідентифікують себе з нацією. Встановлено, що досягнення інтелектуальної безпеки нації вимагає дотримання міжнародних принципів, таких як договірне регулювання, сталісна орієнтація, абстрагування від демографічних, географічних, хронологічних, політико-правових (за винятком ідеологічних і геополітичних) факторів, глобальна ідеологічна комунікація, мережева композиція, повнота ідентифікації інтелектуального капіталу нації та глобальна правова і інформаційна підтримка. Наголошено, що державні принципи досягнення інтелектуальної безпеки нації повинні включати повноту і комплексність нормативно-правового забезпечення, скерованість на сталий розвиток, соціальну орієнтованість і рівність, забезпечення гармонійного регіонального розвитку, ефективність і раціональність державного стратегічного планування, контроль ефективності витрат бюджетних коштів, відкритість до обговорення урядових ініціатив та комплексний підхід до співпраці зі стейкхолдерами. Встановлено, що локальні принципи досягнення інтелектуальної безпеки, такі як спроможність органів місцевого самоврядування до вирішення локальних проблем, утворення регіональних кластерів та ініціатив, утворення інформаційних мереж для збору великих даних, розвиток мережевої співпраці на рівні місцевих стейкхолдерів та проектна взаємодія на національному і міжнародному рівні, забезпечують гнучкість та адаптивність до специфічних умов окремих територій. Підкреслено, що застосування метапринципу холістичності інтегрує міжнародні, державні та локальні принципи у єдину цілісну систему, спрямовану на створення стійкої та ефективної інтелектуальної інфраструктури. Наголошено, що інтеграція

дозволяє подолати географічну і часову подрібненість інтелектуального потенціалу нації, створюючи умови для відновлення та зміцнення інтелектуального капіталу і безпеки України в умовах війни з росією, забезпечуючи стійкість та конкурентоспроможність у довгостроковій перспективі.

Література:

1. Лепський М. А. Методологічні виклики визначення поняття соціального розвитку. *Культурологічний вісник*. 2013. № 31. С. 73–79. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Kultv_2013_31_13.pdf
2. Титаренко А. М. Система прийняття рішень для навігації в середовищах з неповною інформацією. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/323534691.pdf>
3. Вовканич С., Семів Л. Людський та інтелектуальний капітали в економіці знань. *Вісник національної академії наук України*. 2008. № 3. С. 13–23.
4. Грیشнова О. А. Людський, інтелектуальний і соціальний капітал України: сутність, взаємозв'язок, оцінка, напрями розвитку. *Соціально-трудова відносина: теорія та практика*. 2014. № 1. С. 34–34. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/stvttp_2014_1_5.pdf
5. Ревак І. О. Інтелектуальний ресурс нації – основа економіки знань. *Формування ринкової економіки: Зб. наук. праць; Спец. вип. Управління людськими ресурсами: проблеми теорії та практики*. К.: КНЕУ, 2007. Т. 1. Ч. 2. С. 693–703. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/197259376.pdf>
6. Димінська О. Ю. Правова природа окремих принципів договірного права ЄС. *Університетські наукові записки*. 2016. № 2. С. 213–219. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Unzap_2016_2_21.pdf
7. Ляхівненко С. М. Міжнародні правові стандарти: до визначення поняття та видової характеристики. *Держава і право*. 2011. Вип. 51. С. 666–672. URL: http://dspace.puet.edu.ua/bitstream/123456789/573/1/09_09.pdf
8. Bossel H. Policy assessment and simulation of actor orientation for sustainable development. *Ecological economics*. 2000. Vol. 35 (3). P. 337–355.
9. Звонар В. П. Демографічні аспекти соціальної стратифікації. *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. Серія: Економічні науки*. 2010. № 5 (1). С. 54–59. URL: [http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Nvpushk_2010_5\(1\)_12.pdf](http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Nvpushk_2010_5(1)_12.pdf)
10. Ross L. Profiling, neutrality, and social equality. *Australasian Journal of Philosophy*. 2022. Vol. 100 (4). P. 808–824. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/00048402.2021.1926522>
11. Корабльова В. М. Медіаконструювання соціальної реальності: ідеологічний ракурс. *Гуманітарний часопис*. 2012. № 4. С. 54–61. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/gumc_2012_4_10.pdf
12. Дмитрієв І. А., Дмитрієва О. І. Інтернаціоналізація закладів вищої освіти як основа успішної діяльності в сучасних умовах. *Вища освіта за новими стандартами : виклики у контексті діджиталізації та інтеграції в міжнародний освітній простір : матеріали наук.-метод. Інтернет-конф., м. Харків, 25 берез. 2021 р. / Харків. нац. автомоб.-дор. ун-т. Харків, 2021. С. 132–135. URL: <https://dspace.khadi.kharkov.ua/bitstreams/fc6d86b4-fa2b-445c-833e-9f1a6c323a61/download>*

13. Франко Л. С. Математичне моделювання відповідності державної інноваційної політики України міжнародним стандартам створення сприятливого бізнес-середовища. *Таврійський науковий вісник. Серія: Економіка*. 2023. № 15. С. 123–133. URL: <http://tnv-econom.ksauniv.ks.ua/index.php/journal/article/download/331/310>

14. Коваленко А. О. Стан і проблеми нормативно-правового забезпечення сталого розвитку в Україні. *Економіка природокористування і охорони довкілля*. Зб. наук. пр. К.: ДУ ІСПСР НАН України, 2014. С. 13–15. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/166631/6-Kovalenko.pdf?sequence=1>

15. Драгомирецька Н., Матвеев І. Громадянська відповідальність як віддзеркалення розвитку громадянського суспільства. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. 2009. № 1. С. 257–268. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Vnadu_2009_1_34.pdf

16. Левкулич В. В. Проблема досягнення соціальної рівності: можливість і дійсність. *Мультиверсум. Філософський альманах*: Зб. наук. пр. К., 2008. Вип. 69. С. 27–34. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/71825/4-Levkulich.pdf?sequence=1>

17. Кушнір Л. Л., Кушнір Л. М. Гармонізація процесів регіонального розвитку: сучасний погляд на історію проблеми. *Соціально-економічні трансформації в епоху глобалізації*: Матеріали Другої Всеукраїнської науково-практичної конференції. Том 1. Полтава: Скайтек, 2007. С. 49–53. URL: <http://elcat.pnpu.edu.ua/docs/%D0%A1%D0%BE%D1%86.%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BD.1pdf.pdf#page=49>

18. Бортейчук Р. Місце та роль стратегічного управління в діяльності органів державної влади. *Збірник наукових праць Національної академії державного управління при Президентові України*. 2009. № 1. С. 23–33. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/znpnadu_2009_1_5.pdf

19. Шевчук О. А. Контроль ефективності використання бюджетних коштів. *Економіка. Управління. Інновації. Серія: Економічні науки*. 2012. № 2. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/eui_2012_2_32.pdf

References:

1. Lepskyi, M. A. (2013). Metodolohichni vyklyky vyznachennia poniattia sotsialnyi rozvytok [Methodological challenges in defining the concept of social development]. *Kulturologichnyi Visnyk*, (31), 73-79. Retrieved from http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Kultv_2013_31_13.pdf [in Ukrainian]

2. Tytarenko, A. M. (2019). *Decision-making system for navigation in environments with incomplete information*. Retrieved from <https://core.ac.uk/download/pdf/323534691.pdf> (Accessed 13 August 2024). [in Ukrainian]

3. Vovkanych, S., & Semiv, L. (2008). Liudskiyi ta intelektualnyi kapitaly v ekonomitsi znan [Human and intellectual capital in the knowledge economy]. *Visnyk Natsionalnoi Akademii Nauk Ukrainy*, (3), 13-23. [in Ukrainian]

4. Hrishnova, O. A. (2014). Liudskiyi, intelektualnyi i sotsialnyi kapital Ukrainy: sutnist, vzaiemozviazok, otsinka, napriamy rozvytku [Human, intellectual, and social capital of Ukraine: essence, interrelationship, assessment, directions of development]. *Sotsialno-Trudovi Vidnosyny: Teoriia ta Praktyka*, (1), 34-34. Retrieved from http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/stvttp_2014_1_5.pdf [in Ukrainian]

5. Revak, I. O. (2007). Intelktualnyi resurs natsii – osnova ekonomiky znan [The intellectual resource of the nation – the foundation of the knowledge economy]. *Formuvannia Rynkovoї Ekonomiky: Zbirnyk Naukovykh Prats; Spets. Vyp. Upravlinnia Liudskymy Resursamy: Problemy Teorii ta Praktyky*. (Vol. 1, Ch. 2, pp. 693–703). Retrieved from <https://core.ac.uk/download/pdf/197259376.pdf> [in Ukrainian]

6. Dymynska, O. Yu. (2016). Pravova pryroda okremykh pryntsyviv dohovirnoho prava YeS [Legal nature of certain principles of EU contract law]. *Universytetski Naukovi Zapisky*, (2), 213-219. Retrieved from http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Unzap_2016_2_21.pdf [in Ukrainian]

7. Liakhivnenko, S. M. (2011). Mizhnarodni pravovi standarty: do vyznachennia poniattia ta vydovoi kharakterystyky [International legal standards: defining the concept and species characteristics]. *Derzhava i Pravo*, (51), 666–672. Retrieved from http://dspace.puet.edu.ua/bitstream/123456789/573/1/09_09.pdf [in Ukrainian]

8. Bossel, H. (2000). Policy assessment and simulation of actor orientation for sustainable development. *Ecological Economics*, 35(3), 337-355. [in English]

9. Zvonar, V. P. (2010). Demografichni aspekty sotsialnoi stratyfikatsii [Demographic aspects of social stratification]. *Naukovi Visnyk Poltavskoho Universytetu Ekonomiky i Torhivli. Seriya: Ekonomichni Nauky*, (5 (1)), 54-59. Retrieved from [http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Nvpushk_2010_5\(1\)_12.pdf](http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Nvpushk_2010_5(1)_12.pdf) [in Ukrainian]

10. Ross, L. (2022). Profiling, neutrality, and social equality. *Australasian Journal of Philosophy*, 100(4), 808-824. <https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/00048402.2021.1926522> [in English]

11. Korablova, V. M. (2012). Mediakonstruiuvannia sotsialnoi realnosti: ideolohichniy rakurs [Media construction of social reality: ideological perspective]. *Humanitarnyi Chasopys*, (4), 54-61. Retrieved from http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/gumc_2012_4_10.pdf [in Ukrainian]

12. Dmytriiev, I. A., & Dmytriieva, O. I. (2021). Internatsionalizatsiia zakladiv vyshchoi osvity yak osnova uspishnoi diialnosti v suchasnykh umovakh [Internationalization of higher education institutions as a basis for successful activity in modern conditions]. *Vyshcha Osvita za Novymy Standartamy: Vyklyky u Kontsekti Didzhytalizatsii ta Intehratsii v Mizhnarodnyi Osvitnii Prostir: Materialy Naukometodychnoi Internet-Konferentsii*, m. Kharkiv, 25 Bereznia 2021 r. / Kharkiv National Automobile and Highway University. (pp. 132–135). Retrieved from <https://dspace.khadi.kharkov.ua/bitstreams/fc6d86b4-fa2b-445c-833e-9f1a6c323a61/download> [in Ukrainian]

13. Franko, L. S. (2023). Matematychni modeliuvannia vidpovidnosti derzhavnoi innovatsiinoi polityky Ukrainy mizhnarodnym standartam stvorennia spriyatlyvoho biznes-seredovyscha [Mathematical modeling of the conformity of Ukraine's state innovation policy to international standards for creating a favorable business environment]. *Tavriiskyi Naukovi Visnyk. Seriya: Ekonomika*, (15), 123-133. Retrieved from <http://tnv-econom.ksauniv.ks.ua/index.php/journal/article/download/331/310> [in Ukrainian]

14. Kovalenko, A. O. (2014). Stan i problemy normatyvno-pravovoho zabezpechennia staloho rozvytku v Ukraini [Status and problems of regulatory and legal support for sustainable development in Ukraine]. *Ekonomika Pryrodokorystuvannia i Okhorony Dovkillia. Zbirnyk Naukovykh Prats*. (pp. 13–15). Kyiv. Retrieved from <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/166631/6-Kovalenko.pdf?sequence=1> [in Ukrainian]

15. Dragomyretska, N., & Matvieienko, I. (2009). Hromadianska vidpovidalnist yak vidzeralennia rozvytku hromadianskoho suspilstva [Civil responsibility as a reflection of civil society development]. *Visnyk Natsionalnoi Akademii Derzhavnoho Upravlinnia pry Prezidentovi Ukrainy*, (1), 257-268. Retrieved from http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Vnadu_2009_1_34.pdf [in Ukrainian]
16. Levkulych, V. V. (2008). Problema dosiahennia sotsialnoi rivnosti: mozhlyvist i diisnist [The problem of achieving social equality: possibility and reality]. *Multiversum. Filosofskiy Almanakh*, (69), 27–34. Retrieved from <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/71825/4-Levkulych.pdf?sequence=1> [in Ukrainian]
17. Kushnir, L. L., & Kushnir, L. M. (2007). Harmonizatsiia protsesiv rehionalnoho rozvytku: suchasnyi pohliad na istoriiu problemy [Harmonization of regional development processes: a modern view on the history of the problem]. *Sotsialno-Ekonomichni Transformatsii v Epokhu Hlobalizatsii: Materialy Druhoi Vseukrainskoi Naukovo-Praktychnoi Konferentsii*, 1, 49–53. Retrieved from <http://elcat.pnpu.edu.ua/docs/%D0%A1%D0%BE%D1%86.-%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BD.1pdf.pdf#page=49> [in Ukrainian]
18. Borteichuk, R. (2009). Mistse ta rol stratehichnoho upravlinnia v diialnosti orhaniv derzhavnoi vlady [The place and role of strategic management in the activities of government bodies]. *Zbirnyk Naukovykh Prats Natsionalnoi Akademii Derzhavnoho Upravlinnia pry Prezidentovi Ukrainy*, (1), 23-33. Retrieved from http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/znpnadu_2009_1_5.pdf [in Ukrainian]
19. Shevchuk, O. A. (2012). Kontrol efektyvnosti vykorystannia biudzhetynykh koshtiv [Control of the effectiveness of budget funds usage]. *Ekonomika. Upravlinnia. Innovatsii. Seriya: Ekonomichni Nauky*, (2). Retrieved from http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/eui_2012_2_32.pdf [in Ukrainian]

УДК 330.3: 502.33

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8\(36\)-301-315](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8(36)-301-315)

Літвак Ольга Анатоліївна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри екології та природоохоронних технологій, Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова, пр-т Героїв України, 9, м. Миколаїв, 54007, тел.: (0512) 709-100, <https://orcid.org/0000-0002-1351-3900>

ВИЩА ОСВІТА ЯК ЕФЕКТИВНИЙ ІНСТРУМЕНТ ВПРОВАДЖЕННЯ ПРИНЦИПІВ ЗЕЛЕНОЇ ЕКОНОМІКИ

Анотація. У статті зазначено, що концепція вищої освіти для зеленої економіки передбачає перехід до нової моделі навчання, в основі якої повинні лежати широкі міждисциплінарні знання, що базуються на комплексному підході до розвитку суспільства, економіки та навколишнього середовища.

Сучасна трансформація вищої освіти є важливим етапом, який полягає в удосконаленні освітніх програм і методів навчання для підготовки фахівців, здатних відповідати викликам сьогодення. Трансформація вищої освіти передбачає успішну реалізацію таких процесів як: інтеграція концепції сталого розвитку і зеленої економіки в освітні програми університетів; міждисциплінарний підхід; підготовка студентів до практичного застосування знань у сфері зеленої економіки; інновації та дослідження; партнерство та співпраця з урядом, бізнесом та неурядовими організаціями; формування зеленої інфраструктури університетів та управління кампусами; підвищення екологічної обізнаності та активізація студентів; використання інформаційних технологій для моніторингу та управління екологічними аспектами діяльності університетів та надання доступу до освітніх ресурсів.

Для досягнення поставлених в сучасних освітніх стандартах цілей і формування глибоких теоретичних знань і практичних навичок у сфері зеленої економіки ефективним є використання інтерактивних методів навчання, які дозволяють здобувачам освіти краще зрозуміти природоохоронну політику, принципи екологічного менеджменту, еколого-економічні основи енергоефективності, низьковуглецевого розвитку тощо.

Обґрунтовано, що під час підготовки фахівців, які прагнуть працювати в сфері зеленої економіки, у них повинні розвиватися певні ключові компетентності: екологічна та економічна грамотність, інноваційність та креативність, етична свідомість та соціальна відповідальність, комунікативні та управлінські навички. Таким чином, вища освіта є не лише джерелом знань, але й потужним інструментом формування зеленої економіки для забезпечення довгострокової стійкості нашої планети.

Ключові слова: зелена економіка, сталий розвиток, університети, міждисциплінарний підхід, екологічна свідомість, інтерактивні методи навчання, компетентності.

Litvak Olga Anatoliivna Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Ecology and Environmental Technologies, Admiral Makarov National University of Shipbuilding, Ave. Heroes of Ukraine, 9, Mykolaiv, 54007, tel.: (0512) 709-100, <https://orcid.org/0000-0002-1351-3900>

HIGHER EDUCATION AS AN EFFECTIVE TOOL FOR IMPLEMENTING THE PRINCIPLES OF GREEN ECONOMY

Abstract. The article notes that the concept of higher education for a green economy involves a transition to a new model of education, which should be based on broad interdisciplinary knowledge based on an integrated approach to the development of society, economy and environment.

Modern transformation of higher education is an important stage, which involves improving educational programs and teaching methods to prepare specialists capable of meeting contemporary challenges. The transformation of higher education involves the successful implementation of such processes as: integration of the concept of sustainable development and green economy into university curricula; interdisciplinary approach; preparing students for the practical application of knowledge in the field of green economy; innovation and research; partnerships and cooperation with government, business and non-governmental organisations; development of green university infrastructure and campus management; raising environmental awareness and activating students; using information technology to monitor and manage the environmental aspects of universities and provide access to educational resources.

To achieve the goals set in modern educational standards and to develop deep theoretical knowledge and practical skills in the field of the green economy, the use of interactive teaching methods is effective. These methods enable learners to better understand environmental policy, principles of environmental management, economic foundations of energy efficiency, low-carbon development, and more.

It has been substantiated that during the training of specialists aspiring to work in the field of the green economy, they should develop certain key competencies: environmental and economic literacy, innovation and creativity, ethical awareness and social responsibility, as well as communication and management skills. Thus, higher education is not only a source of knowledge but also a powerful tool for shaping the green economy to ensure the long-term sustainability of our planet.

Keywords: green economy, sustainable development, universities, interdisciplinary approach, environmental awareness, interactive teaching methods, competences.

Постановка проблеми. За останнє десятиліття концепція зеленої економіки стала стратегічним пріоритетом для багатьох країн світу та міжурядових організацій. Перехід до зеленої економіки є неминучою необхідністю у зв'язку з проблемами екологічного характеру, а саме зміною клімату, дефіцитом ресурсів; соціальними проблемами – постійним зростанням чисельності населення, зростанням безробіття, урбанізацією; економічними проблемами і нестабільністю, що виникають у різних сферах господарської діяльності. З метою переходу до сталого розвитку потрібне прийняття заходів з боку всіх держав, і концепція «зеленої» економіки спрямована саме на досягнення стабільного зростання з урахуванням інтересів суспільства та навколишнього середовища.

Програма ООН з навколишнього середовища (United Nations Environment Programme, UNEP) дає чітке визначення зеленої економіки як економіки, яка призводить до «покращення добробуту людей та соціальної справедливості, при цьому значно знижуючи екологічні ризики та екологічний дефіцит». У своїй простій формі зелена економіка є низьковуглецевою, ресурсоефективною та соціально інклюзивною. В економіці такого типу зростання доходів та зайнятості зумовлене як державними, так і приватними інвестиціями, які скорочують викиди вуглецю, підвищують ефективність використання ресурсів та запобігають втраті біорізноманіття та екосистемних послуг [1, 2].

В умовах викликів XXI століття реалізація принципів зеленої економіки передбачає формування наступних складових:

- екологічна стійкість – зелена економіка спрямована на зменшення негативного впливу на навколишнє середовище. Це включає зниження обсягів викидів парникових газів, збереження біорізноманіття та зменшення забруднення води і повітря;
- економічний розвиток – зелена економіка відкриває нові можливості для бізнесу та створення робочих місць у сферах, пов'язаних з екологічними технологіями та сталим розвитком. Це може включати переробку відходів, енергозберігаючі технології та екологічний туризм;
- соціальна відповідальність – підтримка ідеї справедливого розвитку, який враховує потреби нинішніх і майбутніх поколінь, зменшуючи соціальні та економічні нерівності, пов'язані з негативними екологічними наслідками;
- здоров'я людини – зменшення забруднення та збереження природних ресурсів сприяє покращенню здоров'я населення, оскільки чисте довкілля позитивно впливає на фізичний і психічний стан людей;
- адаптація до змін клімату – зелена економіка допомагає адаптуватися до зміни клімату, зменшуючи вразливість до екстремальних погодних умов і природних катастроф;
- енергетична ефективність та чиста енергія – впровадження нових технологій, що забезпечують більш ефективне використання енергії. Це може

включати відновлювальні джерела енергії, такі як сонячні, вітрові електростанції, біоенергетика тощо.

Отже, ключовими елементами зеленої трансформації вважаються: правильна оцінка природного капіталу, вибір відповідних способів регулювання та стимулів підтримки, належне використання економічних та правових інструментів для регулювання довкілля, розробка стійкої моделі виробництва та споживання, справедливий розподіл доходів та забезпечення соціальних стандартів, інвестування в освіту та розповсюдження знань, а також формування зелених навичок [3].

Одним з найбільш ефективних інструментів впровадження зеленої економіки є вища освіта, яка здатна підтримувати та розвивати технологічні, економічні та соціокультурні інновації. Саме здатність суспільства генерувати нові ідеї та наявність можливостей для їх широкого впровадження стає головним чинником конкурентоспроможності національної економіки [4]. Крім того, освіта для зеленої економіки повинна виступати не тільки як система отримання знань і професійної кваліфікації, але і як засіб формування потреб, відповідних принципам сталого розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукових розробок, присвячених питанням зеленої економіки, а також підвищенню поінформованості про дану концепцію та її застосування, показав, що численні дослідження зосереджені на ролі освіти у сприянні поширенню знань та просуванню відповідних практик. Серед зарубіжних авторів, що займаються даною тематикою, можна відзначити наступних: Адамович М., Барб'є Е., Дейлі Х., Остром Е., Роуорт К., Стерн Н. та інші.

Хоча стійкість у вищій освіті вперше була розглянута у Стокгольмській декларації на Конференції Організації Об'єднаних Націй з проблем навколишнього середовища у 1972 р. [5], важливість освіти для підвищення поінформованості громадськості про стійкий розвиток була особливо підкреслена у «Порядку денному на XXI століття», прийнятому ООН на Міжнародній конференції з довкілля і розвитку в Ріо-де-Жанейро в 1992 р. [6] та у 2015 р. в «Порядку денному у сфері сталого розвитку на період до 2030 року» [7].

Також у 2011 р. ООН запропонувала концепцію освіти для сталого розвитку (Education for sustainable development, ESD) як складову побудови зеленої економіки – це концепція та бачення навчання, спрямовані на пошук балансу між людським та економічним добробутом, культурними традиціями та стійкістю природних та екологічних ресурсів, щоб забезпечити краще життя як для окремих осіб, так і для суспільства, а також для майбутніх поколінь [8].

Україна солідарна з більшістю країн у необхідності розвитку зеленої економіки. Закріплення принципів зеленої економіки в законодавчих документах України є важливим кроком до сталого розвитку та зменшення негативного впливу на навколишнє середовище. Ключовими документи, що регулюють

основні аспекти впровадження зеленої економіки та переходу до сталого розвитку в Україні є: закони України «Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року», «Про охорону навколишнього природного середовища», «Про альтернативні види палива», «Про оцінку впливу на довкілля», «Національний план з енергетики та клімату на період до 2030 року». Також існують різні постанови, розпорядження та програми, спрямовані на підтримку зеленої економіки, зокрема в галузях транспорту, будівництва, сільського господарства та управління відходами. Важливою складовою для розвитку зеленої економіки є затверджена у 2001 р. «Концепція екологічної освіти України», яка забезпечує формування екологічної свідомості серед населення, що є основою сталого використання природних ресурсів та впровадження екологічно чистих технологій [9].

Українські вчені активно займаються дослідженням питань зеленої економіки, прагнучи знайти ефективні шляхи до сталого розвитку країни, серед них: Бережна Ю., Бистряков І., Боровик Ю., Буркинський Б., Веклич О. та інші. Окремо треба відзначити українських науковців, якими розроблені підручники і навчальні посібники для поширення знань щодо концепції зеленої економіки. Професор Мельник Л. є автором підручника «Зелена економіка (досвід ЄС і практика України у світлі III і IV промислових революцій)» (2018 р.), в якому проаналізовано основи сталого розвитку, порівняно традиційну і зелену економіку, визначено досвід ЄС та передумови розвитку зеленої економіки в Україні [10]. Колективом авторів Галушкіною Т., Мусіною Л., Потапенком В. та іншими розроблено навчальний посібник «Основні засади впровадження моделі «зеленої» економіки в Україні» (2017 р.), який описує регуляторну та методичну базу зеленої економіки як практичного механізму реалізації концепції сталого розвитку [11].

Незважаючи на значну кількість робіт, присвячених вивченню даної тематики, в умовах сучасних викликів потрібні подальші дослідження процесів трансформації вищої освіти в контексті екологічного просвітництва, формування нових професійних «зелених» навичок з урахуванням принципів зеленої економіки для успішного переходу до сталого розвитку.

Мета статті – визначення пріоритетів та розробка заходів впровадження принципів зеленої економіки в освітній процес університетів в сучасних умовах трансформації системи вищої освіти для формування екологічної обізнаності молоді і забезпечення сталого розвитку.

Виклад основного матеріалу. Трансформація вищої освіти в умовах глобалізації та євроінтеграції є однією з ключових тем, які обговорюються в сучасному академічному та політичному середовищі. Ці процеси змінюють освітні системи, впливають на формування нових стандартів і підходів у навчанні, а також визначають напрямки розвитку вищої освіти на національ-

ному та міжнародному рівнях. Вища освіта орієнтується на підготовку фахівців, здатних працювати в умовах глобалізованого ринку праці, що потребує якісно нової робочої сили, яка володіє високими параметрами фізичного, психічного та соціального здоров'я, а також освітньо-фахового рівня [12]. Глобалізація сприяє зростанню академічної мобільності як студентів, так і викладачів, а також стимулює впровадження інноваційних підходів, які дозволяють навчальним закладам бути конкурентоспроможними на міжнародному ринку.

Враховуючи зазначене, концепція освіти для зеленої економіки передбачає перехід до нової моделі навчання. В основі цієї моделі повинні лежати широкі міждисциплінарні знання, що базуються на комплексному підході до розвитку суспільства, економіки та навколишнього середовища. Як відомо, в умовах переходу до Четвертої промислової революції (Індустрії 4.0), яка характеризується злиттям цифрових, фізичних та біологічних технологій, інформація відіграє ключову роль. Загалом інформація стає не просто ресурсом, а й основним двигуном змін, перетворюючи всі аспекти життя та бізнесу.

При цьому Четверта промислова революція може значно сприяти розвитку зеленої економіки. Наприклад, використання цифрових технологій, таких як великі дані, штучний інтелект і Інтернет речей дозволяє оптимізувати використання ресурсів та знизити споживання енергії на виробництві. Штучний інтелект може аналізувати екологічні дані та пропонувати рішення для зниження впливу на довкілля [13]. У свою чергу, зелена економіка ставить перед Індустрією 4.0 нові виклики та завдання, такі як розробка більш екологічних технологій та перехід на стійкі виробничі процеси.

В цих умовах головним завданням вищої освіти є підготовка фахівців нових професій та перекваліфікація працівників з відповідними навичками [14]. Нові кадри повинні володіти специфічними компетентностями і мати можливість вирішувати складні екологічні та економічні проблеми інноваційними і гнучкими способами.

Таким чином, сучасна трансформація вищої освіти в контексті сталого розвитку є важливим етапом, який стосується удосконалення освітніх програм і методів навчання для підготовки фахівців, здатних відповідати сучасним викликам. Трансформація вищої освіти передбачає успішну реалізацію таких процесів як:

- інтеграція концепції сталого розвитку і зеленої економіки в освітній процес. Вищі навчальні заклади впроваджують теми сталого розвитку у свої освітні програми, щоб студенти отримували знання про екологічні, економічні та соціальні аспекти сучасного розвитку суспільства. Це може включати курси з екологічної економіки, управління природними ресурсами, енергоефективності та інших суміжних тем. Освітні програми акцентують

увагу на підготовці фахівців, здатних працювати в умовах зеленої економіки. Це передбачає підготовку інженерів, економістів, менеджерів та інших спеціалістів, які можуть застосовувати принципи сталого розвитку в своїй професійній діяльності;

- міждисциплінарний підхід. Сучасна освіта зосереджується на міждисциплінарному підході, що дозволяє студентам розглядати проблеми сталого розвитку з різних кутів зору та розвивати комплексне розуміння проблем. Це важливо для вирішення складних проблем, що виникають у зв'язку зі змінами клімату, знищенням біорізноманіття та іншими екологічними викликами;

- практична підготовка. Важливим аспектом є підготовка студентів до практичного застосування знань у сфері зеленої економіки та забезпечення сталого розвитку. Це передбачає оволодіння навичкам аналізу, стратегічного планування, екологічного аудиту, управління проектами з охорони довкілля та іншим практичним аспектам;

- інновації та дослідження. Вищі навчальні заклади сприяють дослідженням та інноваціям у сфері зеленої економіки, заохочуючи студентів і викладачів до розробки нових технологій і підходів, щодо зменшення екологічного впливу і раціонального використання ресурсів;

- партнерство та співпраця. Університети все частіше співпрацюють з урядом, бізнесом та неурядовими організаціями для розвитку та реалізації ініціатив у сфері сталого розвитку [15]. Такі партнерства дозволяють студентам брати участь у реальних проектах і отримувати досвід, який є критично важливим для їхнього майбутнього кар'єрного розвитку;

- зелена інфраструктура та управління кампусами. Багато університетів впроваджують практики сталого управління своїми кампусами, вони прагнуть зменшити свій екологічний слід шляхом запровадження енергоефективних технологій, зниження споживання води та енергії, утилізації відходів та розвитку зелених зон. Деякі заклади вищої освіти встановлюють сонячні панелі, вітрові турбіни та інші екологічно чисті джерела енергії на своїх кампусах, що є яскравим прикладом для студентів і інших членів суспільства;

- організація заходів, спрямованих на підвищення обізнаності студентів про важливість сталого розвитку та екологічну стійкості. Це включає лекції, семінари, воркшопи, студентські клуби та екологічні акції;

- використання інформаційних технологій для моніторингу та управління екологічними аспектами діяльності університетів, а також для дистанційного навчання та надання доступу до освітніх ресурсів з питань сталого розвитку і зеленої економіки.

Отже існує необхідність перегляду та оновлення освітніх програм відповідно до новітніх розробок та наукових досягнень у галузі зеленої економіки, зелених технологій і Європейського Зеленого Курсу. Загалом університети вже мають базові можливості для навчання в галузі зеленої

економіки. Багато університетів пропонують навчальні дисципліни, в яких розглядаються питання стратегієї сталого розвитку, зеленої економіки, екологічного менеджменту, відновлюваної енергетики, екологічної політики, стійкого управління природними ресурсами тощо.

Для досягнення поставлених в сучасних освітніх стандартах цілей і формування глибоких теоретичних знань і практичних навичок при викладанні курсу «Зелена економіка» слід використовувати як класичні освітні технології у вигляді лекцій, семінарів, так і інноваційні, серед яких важливе місце займають інтерактивні методи.

Інтерактивне навчання – це спеціальна форма організації пізнавальної діяльності, яка здійснюється у формі спільної діяльності студентів, в ході якої всі учасники взаємодіють один з одним. Взаємодія може проходити у формі обміну інформацією, спільного вирішення проблем, ділового співробітництва тощо [16]. Інтерактивні методи навчання є ефективними інструментами у викладанні курсу «Зелена економіка», оскільки вони сприяють залученню студентів у процес навчання, підвищують мотивацію до вивчення предмету та допомагають краще засвоїти матеріал, розвивають критичного мислення, а також формують практичні навички.

Наведені в табл. 1 інтерактивні методи навчання дозволяють здобувачам освіти краще зрозуміти природоохоронну політику, принципи екологічного менеджменту, еколого-економічні основи енергоефективності, низьковуглецевого розвитку тощо.

Таблиця 1.

Інтерактивні методи навчання при викладанні курсу «Зелена економіка»

Найменування інтерактивного методу навчання	Опис	Формування навичок та вмінь у студентів
Дискусії та дебати	Організація дискусій або дебатів на теми, пов'язані з зеленою економікою, дає можливість студентам висловлювати свої думки, обговорювати різні точки зору та аргументувати свою позицію	Розвиває критичне мислення, вміння аргументувати та захищати свою думку, а також слухати і розуміти інші точки зору
Рольові ігри	Студенти можуть брати на себе ролі представників різних груп інтересів (уряд, бізнес, громадські організації, тощо) і обговорювати рішення щодо впровадження принципів зеленої економіки.	Створює практичне розуміння реальних ситуацій, розвиває навички переговорів і прийняття рішень
Мозковий штурм	Цей метод дозволяє студентам генерувати ідеї щодо вирішення екологічних проблем або впровадження зелених ініціатив. Мозковий штурм може бути груповим або індивідуальним	Стимулює творчий підхід до вирішення проблем, сприяє розвитку співпраці в групі.

Продовження таблиці 1

Кейс-метод	Студенти працюють над реальними або змодельованими кейсами, що стосуються зеленої економіки, аналізують ситуацію та пропонують свої рішення	Розвиває аналітичне мислення, здатність застосовувати теоретичні знання на практиці.
Проектне навчання	Студенти розробляють і реалізують проекти, спрямовані на вирішення екологічних проблем або впровадження принципів зеленої економіки	Дає можливість працювати над реальними проблемами, розвиває навички планування та управління проектами.
Інтерактивні симуляції	Використання комп'ютерних симуляцій для моделювання економічних процесів або екологічних систем, що дозволяє студентам спостерігати за наслідками різних рішень.	Залучає студентів до активної участі, сприяє кращому розумінню складних процесів.
Вебінари та онлайн-курси	Залучення студентів до вебінарів або онлайн-курсів з провідними експертами у сфері зеленої економіки.	Доступ до актуальної інформації, можливість отримати знання від провідних спеціалістів.
Експерсії та польові дослідження	Організація виїздів на підприємства або до природних об'єктів, де впроваджені принципи зеленої економіки.	Надає практичний досвід, поглиблює розуміння теоретичних концепцій
Круглі столи з експертами	Запрошення фахівців для обговорення актуальних проблем зеленої економіки.	Надає можливість дізнатися про реальні виклики і успіхи в галузі від практиків.
Інтерактивні онлайн-платформи	Використання онлайн-ресурсів для спільної роботи, обговорення та оцінки матеріалів.	Зручний доступ до матеріалів, можливість роботи в групах навіть поза аудиторією.

Важливою є співпраця університетів з бізнесом та урядом. Наприклад, створення партнерських програм з підприємствами, які працюють у сфері зеленої економіки, а також з державними установами. Це може включати стажування, спільні проекти та дослідження. Доцільним є періодичне проведення представниками підприємств цікавих лекцій, семінарів, воркшопів, виїзних співбесід та екскурсій, спрямованих на підвищення обізнаності студентів і суспільства щодо важливості зеленої економіки. Такі заходи представників бізнесу і державного управління дозволяють урізноманітнити навчальний процес, додати практичного характеру теоретичним матеріалам, що збагачує знання студентів, які отримують інформацію про новітні виробничі технології та ефективні економічні методи управління процесом природокористування.

Збільшення програм, пов'язаних з навколишнім середовищем та сталим розвитком, а також міждисциплінарне співробітництво між різними факультетами

тами одного університету та між різними університетами можуть ще більше посилити ефективність впровадження принципів зеленої економіки та вирішення екологічних проблем. Наприклад, можуть бути започатковані студентські обміни та програми наукової співпраці між університетами та науково-дослідними установами, представниками промисловості та бізнесу [17].

Освіта має сприяти технологічним інноваціям та зеленим досягненням. Освіченість, навички та інформованість про екологічну безпеку можуть спрямовувати людський потенціал на розробку блискучих, екологічно чистих, стійких ідей. Тому під час підготовки фахівців повинні розвиватися певні ключові компетентності (табл. 2). Ці компетентності є важливими для професіоналів, які прагнуть працювати в сфері зеленої економіки, і вони сприяють формуванню стійкого та екологічно свідомого суспільства [18, 19].

Таблиця 2.

Потреби у компетентностях для реалізації принципів зеленої економіки

№ з/п	Сфера компетентностей	Компетентності
1	Екологічна грамотність	<ul style="list-style-type: none"> Розуміння екологічних процесів і їх значення для економіки. Уміння аналізувати екологічні проблеми та знаходити рішення для їх вирішення.
2	Системне мислення	<ul style="list-style-type: none"> Здатність бачити взаємозв'язки між екологічними, економічними та соціальними системами. Навички розробки інтегрованих рішень, які враховують довгострокові наслідки для довкілля та суспільства.
3	Інноваційність та креативність	<ul style="list-style-type: none"> Здатність розробляти та впроваджувати нові технології та методи для зменшення впливу на довкілля. Вміння знаходити нові можливості для розвитку бізнесу в умовах зеленої економіки.
4	Економічна грамотність	<ul style="list-style-type: none"> Розуміння основних принципів економіки, зокрема економіки сталого розвитку. Навички фінансового аналізу і планування з урахуванням екологічних факторів.
5	Етична свідомість та соціальна відповідальність	<ul style="list-style-type: none"> Розуміння значення етичної поведінки в бізнесі та економіці. Здатність приймати рішення, що сприяють соціальній справедливості та сталому розвитку.
6	Комунікативні навички	<ul style="list-style-type: none"> Уміння ефективно спілкуватися з різними зацікавленими сторонами, включаючи урядові органи, бізнес, громади та неурядові організації. Здатність популяризувати ідеї зеленої економіки та залучати до їх реалізації.
7	Управлінські навички	<ul style="list-style-type: none"> Здатність планувати, організовувати та контролювати діяльність з урахуванням екологічних стандартів. Навички управління проектами, спрямованими на підвищення екологічної стійкості.

Для впровадження зеленої економіки потрібні кваліфіковані працівники з різних сфер, які можуть забезпечити ефективний перехід на екологічно стійкі практики. Основними категоріями кваліфікованих працівників, які важливі для зеленої економіки є:

- енергетичні інженери, які займаються розробкою та впровадженням енергоефективних технологій, відновлюваних джерел енергії тощо;
- екологи та екологічні консультанти, які аналізують вплив підприємств на навколишнє середовище, розробляють стратегії для мінімізації негативних ефектів та забезпечення відповідності екологічним нормам;
- агроінженери, що забезпечують впровадження стійких практик в сільському господарстві, таких як органічне землеробство, раціональне використання ресурсів та технології переробки відходів;
- фахівці з ефективного управління твердими і рідкими відходами, з переробки та утилізації матеріалів;
- будівельні інженери та архітектори, які розробляють екологічно безпечні будівлі з використанням енергоефективних технологій, екологічно чистих матеріалів та стратегій збереження ресурсів.
- економісти та фінансисти, які аналізують економічні вигоди від впровадження зелених технологій, розробляють моделі фінансування для проектів зеленої економіки.
- викладачі та тренери, які готують нові покоління до роботи в зеленій економіці, підвищують обізнаність про екологічні виклики та можливості.

Професіоналізм зазначених категорій працівників включає спеціалізовану освіту, досвід роботи в екологічних проєктах та постійне підвищення кваліфікації, зокрема через курси та тренінги. Заклади вищої освіти, як центри підвищення кваліфікації та просвітницької роботи, є критично важливими в цьому плані. Вони мають значний науковий та педагогічний потенціал, тому можуть пропонувати короткострокові курси, тренінги та семінари для підвищення кваліфікації як молодих спеціалістів, так і досвідчених працівників. Також проведення університетами круглих столів, конференцій та інших заходів сприяє поширенню знань про принципи зеленої економіки серед широкої аудиторії. Університети можуть надавати консультаційні послуги, допомагати у впровадженні нових технологій та сприяти розвитку стартапів у сфері зеленої економіки.

Окремо треба зазначити важливість підвищення кваліфікації викладачів університетів, так як сфера зеленої економіки швидко розвивається, включаючи нові технології, політики, економічні моделі та дослідження. Викладачі мають постійно оновлювати свої знання, щоб відповідати сучасним вимогам і забезпечити студентам доступ до найновішої інформації. Крім того, зелена економіка заснована на міждисциплінарному підході, тому базується на вивченні різних дисциплін, таких як екологія, економіка, соціологія, право

та інші. Викладачі мають бути компетентними в кількох сферах, що вимагає постійного навчання та удосконалення знань. Вони повинні освоїти нові методики навчання, в тому числі і інтерактивні методи, та інтегрувати їх у свої курси.

Зелена економіка змінює традиційні економічні підходи, акцентуючи на стійкості та екологічній відповідальності. Викладачі мають розуміти ці зміни та вміти донести їх до студентів, формуючи нове покоління фахівців. Безперечно, викладачі з високим рівнем кваліфікації підвищують загальну репутацію університету, що впливає на його конкурентоспроможність у сфері вищої освіти та на залучення талановитих студентів. Все це дозволяє краще підготувати студентів до реальних умов роботи та задовольнити потреби ринку. Отже, інвестування в підвищення кваліфікації викладачів є необхідним кроком для забезпечення якісної освіти, розвитку університетів та підготовки майбутніх лідерів, здатних впроваджувати стійкі економічні моделі.

Значна кількість вищих навчальних закладів різних країн світу активно залучаються до глобального руху зелених кампусів. Це ще одна можливість університетів пропагувати та впроваджувати принципи зеленої економіки.

Зелені кампуси – це університетські або освітні території, спроектовані та керовані з урахуванням екологічної стійкості та збереження природних ресурсів. Розвиток таких кампусів має кілька ключових переваг:

- вони сприяють зменшенню впливу на навколишнє середовище шляхом використання відновлюваних джерел енергії, зменшення споживання води, зниження викидів забруднюючих речовин та мінімізації відходів. Це дозволяє університетам не лише бути прикладом для громадськості, але й робити внесок у боротьбу з глобальними екологічними проблемами;

- такі кампуси стають живими лабораторіями для студентів та науковців, де можна вивчати екологічні практики, сталий розвиток та інновації в управлінні ресурсами. Це сприяє розвитку нових знань і технологій, які можуть бути застосовані в різних секторах економіки [20];

- зелені зони, чисте повітря, природні матеріали та оптимізоване використання простору позитивно впливають на фізичне та психічне здоров'я студентів та персоналу. Це може покращити загальний рівень життя в кампусі, підвищити продуктивність навчання та роботи;

- підвищення соціальної відповідальності, що дає поштовх до формування екологічної культури та свідомого ставлення до природи серед студентів, працівників та суспільства загалом;

- зменшення витрат на енергію, воду та інші ресурси в довгостроковій перспективі може призвести до значної економії коштів. Крім того, інвестиції в екологічні проекти можуть залучати гранти та фінансову підтримку з різних джерел.

Розвиток зелених кампусів є важливим кроком до сталого майбутнього, оскільки вони допомагають зберегти природні ресурси, зменшити вплив на навколишнє середовище та виховати нове покоління лідерів, здатних вирішувати екологічні виклики.

Висновки. Вища освіта відіграє ключову роль у впровадженні принципів зеленої економіки. Це пов'язано з тим, що саме через освітні інституції відбувається формування нових поколінь фахівців, здатних розробляти і реалізовувати екологічно чисті технології, сприяти сталому розвитку, і впливати на політику в сфері охорони навколишнього середовища. Основні аспекти ролі вищої освіти в цьому процесі наступні:

- формування екологічної свідомості. Вища освіта допомагає студентам усвідомити важливість збереження природних ресурсів і відповідального ставлення до довкілля. Це досягається через інтеграцію екологічних дисциплін в навчальні плани;

- університети та інші вищі навчальні заклади є осередками наукових досліджень і розробок, які спрямовані на вирішення екологічних проблем. Це включає дослідження в галузі зеленої енергетики, сталого аграрного виробництва, поводження з відходами тощо.

- студенти отримують знання і навички, необхідні для роботи в нових економічних умовах, де домінують принципи сталого розвитку. Це включає навчання в сферах енергоефективності, екологічного менеджменту, зеленого бізнесу тощо;

- вища освіта формує нове покоління лідерів, здатних впроваджувати і просувати екологічні ініціативи на рівні бізнесу, уряду та громадськості;

- вища освіта також сприяє міжнародному обміну знаннями та досвідом у сфері зеленої економіки, що дозволяє використовувати найкращі світові практики для розв'язання місцевих екологічних, економічних та соціальних проблем.

Таким чином, вища освіта є не лише джерелом знань, але й потужним інструментом формування зеленої економіки для забезпечення довгострокової стійкості нашої планети.

Література:

1. UNEP. *Towards a Green Economy: Pathways to Sustainable Development and Poverty Eradication*. 2011. URL: <http://www.unep.org/greeneconomy>.
2. UNEP; UNCTAD; UNDESA. *Transition to A Green Economy: Benefits, Challenges and Risks from A Sustainable Development Perspective*. UN: New York, USA. 2011.
3. Barbier E.B. The green economy post Rio 20. *Science*. 2012. Vol. 338. P. 887–888.
4. Wals A.E.J. Sustainability in higher education in the context of the UNDES: A review of learning and institutionalization processes. *Journal of Cleaner Production*. 2013. P. 8–15.
5. UN. Report of the United Nations Conference on the Human Environment, Stockholm, 5-16 June 1972. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/523249?v=pdf>.
6. UN. *Agenda 21*. United Nations Conference on Environment & Development Rio de Janeiro, Brazil, 3 to 14 June 1992. URL: <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/Agenda21.pdf>.

7. UN. *Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development*. Resolution adopted by the General Assembly on 25 September 2015. United Nations. 35 p.

8. UN. *Transitioning to a green economy: the role of education for sustainable development*. Geneva: Economic Commission for Europe, Economic and Social Council. 2011. 7 p.

9. Концепція екологічної освіти України. Рішення Колегії Міністерства освіти і науки України № 13/6-19 від 20.12.2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v6-19290-01#Text>.

10. Мельник Л. Г. «Зелена» економіка (досвід ЄС і практика України у світлі III і IV промислових революцій): підручник. Суми: ВТД «Університетська книга», 2018. 463 с.

11. Основні засади впровадження моделі «зеленої» економіки в Україні : навч. посіб. / Т.П. Галушкіна, Л.А. Мусіна, В.Г. Потапенко та ін. ; за наук. ред. Т.П. Галушкіної. Київ : Інститут екологічного управління та збалансованого природокористування, 2017. 154 с.

12. Гаращук О.В., Куценко В.І. Трансформація освіти в контексті забезпечення сталого розвитку та євроінтеграції. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2020. Вип. 30. С. 41–47.

13. Ramli S., Rasul M.S., Affandi H.M.. Sustainable Development: Needs of Green Skills in the Fourth Industrial Revolution (4IR). *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*. 2018. № 8(9), 1082–1095.

14. Adamowicz M. Green Deal, Green Growth and Green Economy as a Means of Support for Attaining the Sustainable Development Goals. *Sustainability*. 2022, 14(10), 5901.

15. Клімова Г. Якість вищої освіти: європейський вибір. Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». 2016. № 1(28). С. 203–210.

16. Козак Л.В. Дослідження інноваційних моделей навчання у вищій школі. *Освітологічний дискурс*. 2014. № 1 (5). С. 95–107.

17. Літвак О.А. Екологічна освіта молоді в контексті розвитку циркулярної економіки. *Перспективи та інновації науки*. 2022. № 7(12). С. 240–252.

18. Семигіна Т., Маркевич Н. «Зелені» компетентності та «зелені» навички: огляд міжнародного досвіду. Міжнародний науковий журнал «Грааль науки». 2022. № 16. С. 400–406.

19. European Training Foundation. *Skilling for the Green Transition*. 2023. URL: <http://surl.li/mmefvm>.

20. Zhu B., Zhu C. and Dewancker B. A study of development mode in green campus to realize the sustainable development goals, *International Journal of Sustainability in Higher Education*, 2020. Vol. 21. №. 4, P. 799–818.

References:

1. UNEP (2011). *Towards a Green Economy: Pathways to Sustainable Development and Poverty Eradication*. Retrieved from: <http://www.unep.org/greeneconomy>.

2. UNEP; UNCTAD; UNDESA (2011). *Transition to A Green Economy: Benefits, Challenges and Risks from A Sustainable Development Perspective*. UN: New York, USA. 2011.

3. Barbier, E.B. (2012). The green economy post Rio 20. *Science*, 338, 887–888.

4. Wals, A.E.J (2013). Sustainability in higher education in the context of the UNDESD: A review of learning and institutionalization processes. *Journal of Cleaner Production*, 8–15.

5. UN (1972). Report of the United Nations Conference on the Human Environment, Stockholm, 5-16 June 1972. Retrieved from: <https://digitallibrary.un.org/record/523249?v=pdf>.

6. UN (1992). *Agenda 21*. United Nations Conference on Environment & Development Rio de Janeiro, Brazil, 3 to 14 June 1992. Retrieved from: <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/Agenda21.pdf>.

7. UN (2015). *Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development*. Resolution adopted by the General Assembly on 25 September 2015. United Nations. 35 p.
8. UN (2011). *Transitioning to a green economy: the role of education for sustainable development*. Geneva: Economic Commission for Europe, Economic and Social Council.
9. Kontsepsiia Ekolohichnoi osvity Ukrainy [The concept of environmental education in Ukraine]. Rishennia Kolehii Ministerstva osvity i nauky Ukrainy № 13/6-19 vid 20.12.2001 – Decision of the Board of the Ministry of Education and Science of Ukraine № 13/6-19 of 20.12.2001. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v6-19290-01#Text> [in Ukrainian].
10. Melnyk, L. (2018). *«Zelena» ekonomika (dosvid YeS i praktyka Ukrainy u svitli III i IV promyslovykh revoliutsii) [Green Economy (EU experience and practice of the Ukraine in the light of the Industries 3.0 and 4.0)]*. Sumy: VTD «Universytetska knyha» [in Ukrainian].
11. Halushkina, T.P. (Ed.). (2017). *Osnovni zasady vprovadzhennia modeli «zelenoi» ekonomiky v Ukraini [Basic principles of implementation of the "green" economy model in Ukraine]*. Kyiv : Instytut ekolohichnoho upravlinnia ta zbalansovanoho pryrodokorystuvannia [in Ukrainian].
12. Harashchuk, O.V., & Kutsenko, V.I. (2020). Transformatsiia osvity v konteksti zabezpechennia staloho rozvytku ta yevrointehratsii [Transformation of education in the context of ensuring sustainable development and European integration]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu – Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University*, 30, 41–47 [in Ukrainian].
13. Ramli, S., Rasul, M.S., & Affandi, H.M. (2018). Sustainable Development: Needs of Green Skills in the Fourth Industrial Revolution (4IR). *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, 8(9), 1082–1095.
14. Adamowicz, M.(2022). Green Deal, Green Growth and Green Economy as a Means of Support for Attaining the Sustainable Development Goals. *Sustainability*, 14(10), 5901.
15. Klimova, H. (2016). Yakist vyshchoi osvity: yevropeyskyi vybir [Quality of higher education: European choice]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Iurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho» – Bulletin of the National University "Law Academy of Ukraine named after Yaroslav the Wise"*, 1(28), 203–210 [in Ukrainian].
16. Kozak, L.V. (2014). Doslidzhennia innovatsiinykh modelei navchannia u vyshchii shkoli [Study of innovative models of learning in higher education]. *Osvitolohichniy diskurs – Educational discourse*, 1(5), 95–107 [in Ukrainian].
17. Litvak, O.A. (2022). Ekolohichna osvita molodi v konteksti rozvytku tsyrkuliarnoi ekonomiky [Ecological education of youth in the context of circular economy development]. *Perspektyvy ta innovatsii nauky – Prospects and innovations of science*, 7(12), 240–252 [in Ukrainian].
18. Semyhina, T., & Markevych N. (2022). «Zeleni» kompetentnosti ta «zeleni» navychky: ohliad mizhnarodnoho dosvidu [Green" competences and "green" skills: a review of international experience]. *Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal «Hraal nauky» – International Scientific Journal "Grail of Science"*, 16, 400–406 [in Ukrainian].
19. European Training Foundation (2023). *Skilling for the Green Transition*. Retrieved from: <http://surl.li/mmefvm>.
20. Zhu, B., Zhu, C. & Dewancker, B. (2020). A study of development mode in green campus to realize the sustainable development goals. *International Journal of Sustainability in Higher Education*, 21, 4, 799–818.

УДК 005.95

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8\(36\)-316-326](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8(36)-316-326)

Маковецька Наталія Валеріївна доктор педагогічних наук, професор, завідувачка кафедри туризму, рекреації та готельно-ресторанної справи, Запорізький національний університет, вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, 69600, тел.: (066) 337-37-13, <https://orcid.org/0000-0003-3735-2205>

Конох Андрій Анатолійович кандидат педагогічних наук, доцент кафедри туризму, рекреації та готельно-ресторанної справи, Запорізький національний університет, вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, 69600, тел.: (061) 289-74-75, <https://orsid.org/0000-0001-9719-0418>

Волобуєв Андрій Олександрович аспірант, керуючий кафе «Вусатий Кролик», 69001, м. Запоріжжя, пр. Маяковського 3, тел.: (050) 870-72-22, <https://orcid.org/0009-0001-0306-2579>

НАПРЯМИ ДІЯЛЬНОСТІ HR-МЕНЕДЖЕРА НА ПІДПРИЄМСТВІ ІНДУСТРІЇ ГОСТИННОСТІ

Анотація. Підприємства, які обрали для себе інноваційний шлях розвитку, багато уваги приділяють HR-менеджменту, основними завданнями якого є найм, навчання, мотивацію персоналу тощо. Наукові дослідження підвищення ефективності HR-менеджменту на підприємствах гостинності стосуються насамперед питань мотивації та підвищення ефективності діяльності працівників, навчання та розвитку персоналу, досліджень впливу корпоративної культури на якість обслуговування та задоволеність клієнтів тощо.

Акцентуючи увагу на підприємствах індустрії гостинності, важливо пам'ятати, що їхня діяльність зосереджена на якісному наданні послуг, пов'язаних з прийомом і обслуговуванням гостей, включаючи готельний бізнес, ресторани, туристичні послуги, розваги та інші сфери, які спрямовані на задоволення потреб клієнтів та заробляння прибутку й тому ефективність HR - менеджера відіграє важливу роль у забезпеченні високої якості обслуговування та успішної діяльності підприємства. На підприємствах сфери гостинності HR- служба функціонує за такими пріоритетними напрямками: навчання та професійний розвиток персоналу - розробка та організація тренінгів і семінарів, спрямованих на покращення навичок і знань персоналу щодо обслуговування клієнтів, налагодження комунікації, управління конфліктами тощо; надання консультацій та підтримки співробітникам з

питань кар'єрного розвитку, конфліктів на робочому місці, психологічного комфорту тощо; розробка та участь у реалізації мотиваційних програм для стимулювання високої продуктивності та задоволеності персоналу; вирішення конфліктних ситуацій між співробітниками або внутрішніх конфліктів в організації; створення та впровадження стратегій для розвитку позитивної корпоративної культури, яка сприяє співпраці, взаємоповазі та взаєморозумінню між співробітниками.

Ключові слова: підприємства індустрії гостинності, HR-менеджер, напрями професійної діяльності.

Makovetska Nataliia Valeriivna Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Head of the Department of Tourism, Recreation and Hotel and Restaurant Business, Zaporizhia National University, St. Zhukovsky, 66, Zaporizhzhia, 69600, tel.: (066) 3373713, <https://orcid.org/0000-0003-3735-2205>

Konoh Andrii Anatoliyovych Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Tourism, Recreation and Hotel and Restaurant Business, Zaporizhia National University, St. Zhukovsky, 66, Zaporizhzhia, 69600, tel.: (061) 289-74-75, <https://orcid.org/0000-0001-9719-0418>

Volobuev Andriy Oleksandrovykh PhD student, manager of the cafe «Mustachioed Rabbit», Ave. Mayakovsky, 3, Zaporizhzhia, 69001, tel.: (050) 870-72-22, <https://orcid.org/0009-0001-0306-2579>

DIRECTIONS OF ACTIVITIES OF THE HR - MANAGER AT THE ENTERPRISES OF THE HOSPITALITY INDUSTRY

Abstract. Enterprises that have chosen an innovative path of development pay a lot of attention to HR management, the main tasks of which are recruitment, training, staff motivation, etc. Scientific studies of improving the effectiveness of HR management at hospitality enterprises concern primarily the issues of motivation and improving the efficiency of employees, training and development of personnel, studies of the impact of corporate culture on the quality of service and customer satisfaction, etc. Focusing attention on the enterprises of the hospitality industry, it is important to remember that their activities are focused on the provision of quality services related to the reception and service of guests, including hotel business, restaurants, tourist services, entertainment and other areas, which are aimed at meeting the needs of customers and earning profit and therefore, the effectiveness of the HR manager plays an important role in ensuring high quality of service and successful operation of the enterprise. At hospitality enterprises, the HR service operates in the following priority directions: training and professional development

of personnel - development and organization of trainings and seminars aimed at improving the skills and knowledge of personnel in customer service, communication, conflict management, etc.; providing advice and support to employees on issues of career development, workplace conflicts, psychological comfort, etc.; development and participation in the implementation of motivational programs to stimulate high productivity and staff satisfaction; resolution of conflict situations between employees or internal conflicts in the organization; creation and implementation of strategies for the development of a positive corporate culture that promotes cooperation, mutual respect and mutual understanding between employees.

Keywords: enterprises of the hospitality industry, HR manager, areas of professional activity.

Постановка проблеми. Відомо, що HR - служба належить до кадрової служби компанії, і спеціалізується на управлінні людськими ресурсами.

Розглядаючи загальний підхід до посадових обов'язків HR-менеджерів на підприємстві можна дійти висновку, що вони включають найм, навчання, мотивацію персоналу тощо. Відтак, HR спрямовує свою професійну діяльність на відбір кваліфікованих кандидатів, які відповідають потребам підприємства; організовує програми навчання та розвитку для персоналу, що допомагає покращити їхні навички та знання; відповідає за створення мотиваційних програм, які допомагають залучати та утримувати талановитих співробітників; вирішує конфлікти між співробітниками та забезпечує ефективну комунікацію всередині організації. Це сприяє покращенню робочого клімату та сприяє співпраці.

Отже, ефективна діяльність HR - менеджера відіграє важливу роль у забезпеченні високої якості обслуговування та успішної діяльності підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вітчизняні та зарубіжні публікації щодо діяльності HR-менеджерів на підприємствах висвітлюють кілька важливих тенденцій і аспектів, які впливають на сучасні HR-практики, серед них: цифрова трансформація HR- служби на підприємстві, гнучкість і віддалена робота працівників, їхнє здоров'я і добробут, диверсифікація й інклюзивність як умова створення більш інноваційного та продуктивного робочого середовища, аналітична діяльність. Ці тенденції відображають постійно змінюваний ландшафт HR і підкреслюють важливість адаптації та інновацій для успішного управління людськими ресурсами в сучасних умовах.

Серед зарубіжних і вітчизняних учених, які працюють у галузі оптимізації процесів управління персоналом на підприємствах найбільш відомими є Т. Зуб, П. Каппеллі, І. Кирилюк, О. Лобанова, В. Приймак, Дж. Пфедфер, Д. Ульріх, І. Ципуринда, С. Шкарлет та ін. Їхні роботи насам-

перед зосереджені на темі лідерства, стратегічному управлінні людськими ресурсами, управлінні талантами, організаційному розвитку та управлінні змінами тощо; також приділено увагу вивченню впливу мотиваційних факторів на продуктивність праці, розробці моделей оцінки ефективності діяльності персоналу, впровадженню новітніх технологій в управлінські процеси тощо. Відтак, ці науковці не тільки вплинули на теорію та практику управління людськими ресурсами, але й продовжують досліджувати нові тенденції та виклики, з якими стикаються сучасні підприємства.

Дослідженню HR-менеджменту саме на підприємствах гостинності присвячено праці таких українських учених, як І. Карпова Т. Левчук, Н. Лещенко, О. Пилипчук, Ю. Савченко та ін. Сферою їхніх наукових інтересів є питання мотивації та підвищення ефективності діяльності працівників на підприємствах індустрії гостинності, навчання і розвиток персоналу готелів і ресторанів, дослідження впливу корпоративної культури на якість обслуговування та задоволеність клієнтів у закладах гостинності тощо. Безперечно ці та інші дослідження у сфері управління людськими ресурсами на підприємствах гостинності сприяють розвитку теорії та практики у цій галузі в Україні.

Мета статті визначити найбільш пріоритетні напрями діяльності HR-менеджера на підприємствах сфери гостинності.

Виклад основного матеріалу. Насамперед зупинимось на тлумаченні поняття «підприємства гостинності», поруч із яким вживаються також поняття «підприємства сфери гостинності», «підприємства індустрії гостинності». Проте спочатку зазначимо, що термін «індустрія гостинності» використовується для опису широкого спектра діяльностей, пов'язаних з прийомом і обслуговуванням гостей, включаючи готельний бізнес, ресторани, туристичні послуги, розваги та інші сфери, які спрямовані на задоволення потреб клієнтів та заробляння прибутку [1]. Отже, підприємства, що надають ці послуги і належать до підприємств гостинності. Не викликає сумніву, що їх основною концепцією є максимальне задоволення потреб і запитів клієнтів, а тому прибуток підприємств цієї галузі економіки більшою мірою залежить від якості процесу надання послуг і ступеня задоволеності споживачів.

З огляду на викладене вище, роль HR – менеджера на такому підприємстві важко переоцінити, тому більш докладно розглянемо найбільш важливі, з нашої точки зору, напрями діяльності HR – менеджера на підприємстві сфери гостинності.

1. Навчання персоналу підприємства – HR - менеджер може працювати з колективом підприємства сфери гостинності через різноманітні форми діяльності, включаючи тренінги та семінари як навчальні заходи, спрямовані на покращення навичок і знань персоналу щодо обслуговування клієнтів, налагодження комунікації, управління конфліктами тощо.

Побудову системи навчання персоналу на підприємстві HR- менеджер, як правило, організує за такими етапами:

- формулювання або обговорення з власниками / ТОП-менеджментом стратегічної мети підприємства, стратегічних напрямів його розвитку;
- позначення чітких критеріїв оцінки ефективності навчання, визначення кого, чого і як навчати, а саме які рівні співробітників необхідно навчати і розвивати, якими є завдання і основні фокуси уваги в навчанні для цих співробітників і які формати, методи навчання краще застосувати;
- побудова програми навчання з урахуванням специфіки роботи підприємства (наприклад, з урахуванням сезонності продажів), визначення кількості заходів, періодичності, логічної послідовності, оптимальних форм і методів навчання.
- вибір провайдерів для реалізації програми навчання, якщо в цьому є потреба [2].

Відтепер більш докладно зупинимось на висвітленні найбільш характерних рис тренінгів і семінарів, як основних форм навчання співробітників на підприємстві сфери гостинності.

Загальновідомо, що поняття «тренінг» походить від англійського «to train», що означає «навчати, тренувати, дресирувати». Саме тому можна стверджувати, що в межах управління персоналом підприємства гостинності тренінг є процесом пізнання працівниками себе і своїх колег, процесом продуктивного спілкування на професійні теми, ефективною формою опанування знаннями, пов'язаними із інноваціями в галузі гостинності, інструментом формування і вдосконалення професійних умінь і навичок, формою поширення працівниками власного професійного досвіду в межах як soft skills, так і hard skills.

Важливим завданням HR - менеджера є створення під час тренінгу неформального, невимушеного спілкування, адже саме така атмосфера відкриває перед групою безліч варіантів розвитку та розв'язання проблеми, заради якої вона зібралася. Безперечно, успіх тренінгу багато в чому залежить від добору тренінгових методів, основною метою яких є зробити процес навчання, спілкування або обміну досвідом цікавим, не обтяжливим.

Відтак, тренінг на підприємстві гостинності це: група співробітників, яка під керівництвом HR - менеджера допомагає стати кожному її учаснику більш компетентним у галузі обслуговування, комунікації тощо; змодельовані ситуації, в яких учасники тренінгу вступають у взаємодію один з одним; обговорення та розв'язання певної проблеми сфери гостинності з точки зору її розуміння учасниками групи, а не компетентності HR - менеджера; навчання, результат якого досягається у взаємодії всіх учасників тренінгу, де їхня активність вища, ніж активність ведучого; можливість для співробітників в умовах, з одного боку, трохи штучних, а з іншого - наближених до реальності, підвищити рівень професійної компетентності.

Семінар, як форма роботи з навчання персоналу, також має бути в арсеналі HR-менеджера.

Які ж його особливості порівняно з тренінгом?

Семінар передбачає невеликий обсяг теоретичного матеріалу, може проводитись як офлайн, так і онлайн, передбачає достатню кількість інтерактиву, діалог між учасниками. Пріоритетне завдання HR-менеджера у цьому випадку - не просто ділитися теоретичною інформацією, але й провокувати дискусії та обговорення теми, практичних кейсів. Ефективність семінару зворотно пропорційна кількості його учасників – вважається, що чим менше учасників, тим більш ефективним буде спілкування. Хоча слід зазначити, що не тільки цей фактор є визначальним.

Організуючи навчання персоналу, HR-менеджер може використовувати різні підходи, а саме:

- «Навчання в подарунок» – співробітники, які показали найкращі результати, наприклад у реалізації туристичного продукту, заохочуються відвідуванням тренінгу або семінару, що проводить або відомий тренер, або зірковий спікер, або запропонована тема навчання є досить актуальною;

- «Обирай сам» – на підприємстві гостинності анонсують можливі теми тренінгів або семінарів, а співробітники самі обирають ті форми навчання, які є для них прийнятною;

- «Гасимо пожежу» – навчання організують тоді, коли на підприємстві виникла певна проблема (скарги клієнтів, низький рівень продажу продукту тощо) пов'язана з рівнем компетентності співробітників. Саме характер проблеми і визначає тему семінару або тренінгу.

- «Зараз всі ...» – HR-менеджером може бути запропоновано проведення тренінгу або семінару з найбільш популярних і актуальних на певний період тем. Наприклад, щодо особливостей діяльності персоналу підприємства сфери гостинності в кризових умовах, створення психологічного затишку в колективі, досвід воюючих країн щодо розвитку туристичної галузі тощо;

- «Для користі справи» – системне навчання персоналу, спрямоване на досягнення відповідності професійного рівня і компетентностей співробітників стратегічним векторам і актуальним завданням бізнесу [2].

2. Консультації та підтримка: надання консультацій та підтримки співробітникам з питань кар'єрного розвитку, конфліктів на робочому місці, психологічного комфорту тощо.

Безперечно, консультування та підтримка у діяльності HR на підприємствах сфери гостинності є важливим аспектом, який допомагає ефективно управляти кадровим потенціалом. Ключовими напрямками цього сегменту професійної діяльності HR-менеджерів є:

- розробка стратегії управління персоналом – передбачає допомогу керівникам у визначенні потреб підприємства в кадрах, розробці стратегії залучення, розвитку та утримання талантів;

- оцінка потреб у навчанні - аналіз навичок та компетенцій працівників для визначення потреб у навчанні та розвитку, що забезпечить ефективність роботи;

- розробка заходів щодо підвищення рівня та зміцнення культури підприємства – HR - менеджер може допомогти у формуванні організаційної культури, яка підтримує цінності підприємства гостинності та мотивує працівників;

- управління змінами на підприємстві гостинності - підтримка під час можливих змін, таких як реорганізація, злиття або впровадження певних інновацій, коли професійна діяльність HR – менеджера спрямована на зменшення стресу серед працівників і забезпечення плавного переходу;

- впровадження системи оцінювання продуктивності - допомога керівникам підприємства гостинності щодо розробки ефективних систем моніторингу та оцінювання роботи співробітників;

- консультування з питань законодавства - надання консультацій щодо дотримання трудового законодавства та норм, що регулюють зайнятість.

3. Мотиваційні програми: розроблення та впровадження програм мотивації для стимулювання високої продуктивності та задоволеності персоналу.

На думку фахівців, низька мотивація персоналу та відсутність інтересу до роботи - одна з найактуальніших проблем сьогодення. В багатьох компаніях можна спостерігати синдром «вигорання персоналу», коли співробітники втрачають будь-яке бажання працювати. Вони перестають виявляти ініціативу, не хочуть брати відповідальність за свою сферу діяльності і намагаються ухилитися від виконання доручень. В результаті значно знижується продуктивність та ефективність усієї компанії.

Загальновідомою є класифікація методів мотивування колективу на матеріальні і нематеріальні. Дуже часто сьогодні можна почути таку думку, що саме матеріальні методи – грошові винагороди та заохочення до успіхів за допомогою матеріальних благ – не можна назвати надійними, адже зазвичай вони дозволяють мотивувати персонал лише на нетривалий час. А у довгостроковій перспективі взагалі можуть призвести до того, що працівники перестануть щось робити, поки не отримають якусь нагороду за виконання своєї роботи. Звідси робиться висновок про урізноманітнення нематеріальних методів мотивування, серед яких похвала, роз'яснення мети підприємства, навчання співробітників, кар'єрне зростання та перспективи розвитку, участь у житті працівників, елемент гри у роботі тощо [2].

HR-менеджери відіграють неабияку роль в ефективному застосуванні як матеріальних, так і нематеріальних методів мотивування співробітників підприємства сфери гостинності.

З огляду на вищевикладене, більш докладно зупинимось на окремих аспектах діяльності HR-менеджерів щодо мотивування співробітників:

- система винагород – участь у створенні, впровадженні та вдосконаленні конкурентоспроможної системи оплати праці, бонусів та інших винагород, яка б відповідала досягненням співробітників;

- професійний розвиток - надання можливостей для навчання та розвитку, таких як тренінги, семінари та курси, які допоможуть співробітникам покращити свої навички та кар'єрні перспективи;

- культура визнання - сприяння розвитку культури визнання досягнень співробітників підприємства, де їхні зусилля і результати регулярно помічаються і відзначаються;

- тимчасова гнучкість - забезпечення гнучкого графіку роботи або можливості віддаленої роботи, що дозволяє співробітникам краще балансувати між особистими потребами та професійною діяльністю;

- зворотний зв'язок - регулярне проведення оцінювання та обговорення продуктивності праці співробітників підприємства, забезпечення конструктивного зворотного зв'язку з ними, спрямованого на розуміння сильних сторін і сегментів для покращення;

- командна робота - заохочення колективної роботи та інтеграції між різними відділами підприємства гостинності як умови створення сприятливого середовища співпраці;

- психосоціальний клімат - створення позитивного робочого середовища, де співробітники відчувають себе комфортно, заохочуються до самовираження і не бояться висловлювати свої ідеї щодо поліпшення роботи підприємства;

- соціальна відповідальність - розробка і участь у соціально відповідальних проектах, які сприяють поліпшенню морального духу співробітників і їхньому бажанню і надалі залишатися в компанії.

Деякі з означених аспектів професійної діяльності HR-менеджерів безпосередньо, деякі – опосередковано, але, за умови компетентного підходу, суттєво впливають на мотивацію співробітників підприємства сфери гостинності, а також і їхню загальну продуктивність.

4. Управління конфліктами: вирішення конфліктних ситуацій між співробітниками або внутрішніх конфліктів в організації.

Управління конфліктами в HR є важливою складовою для забезпечення здорової атмосфери в організації. Конфлікти можуть виникати з різних причин, і ефективне управління такими процесами допомагає підтримувати продуктивність і моральний дух працівників. Наведемо декілька стратегій, якими може скористатись HR-менеджер для управління конфліктами:

- активне слухання - надання можливості всім сторонам конфлікту щодо висловлення власних думок і почуттів, при цьому HR-менеджер має слухати уважно і намагатися зрозуміти точку зору кожної сторони;

- з'ясування причин конфлікту - визначення основних причин виникнення конфлікту з метою знаходження найбільш ефективного рішення;
- медіація - залучення нейтральної третьої сторони, що може допомогти залагодити конфлікт;
- співпраця - стимулювання співпраці між сторонами для спільного вирішення конфлікту, а саме: обговорення компромісів, створення спільного рішення тощо;
- навчання управління конфліктами - проведення тренінгів для співробітників з метою підвищення їхніх навичок щодо вирішення конфліктів;
- встановлення чітких правил і процедур - побудова чіткої політики щодо управління конфліктами, що може допомогти уникнути їх загострення в майбутньому;
- увага до емоцій - звертання уваги на емоційний стан усіх учасників конфлікту, адже визнання характеру ситуації як емоційної, може знизити напругу;
- регулярні перевірки і зворотний зв'язок – проведення спостережень за взаєминами між учасниками конфлікту з метою переконання, що ситуація залишається під контролем.

Важливо пам'ятати, що конфлікти не завжди є негативними. При належному управлінні вони можуть призвести до зростання, покращення комунікації та підвищення продуктивності в команді.

5. Розвиток корпоративної культури: створення та впровадження стратегій для розвитку позитивної корпоративної культури, яка сприяє співпраці, взаємоповазі та взаєморозумінню між співробітниками.

Узагальнюючи різні підходи до тлумачення цього терміну, можемо констатувати, що корпоративна культура - це сукупність спільних цінностей, переконань, норм, традицій та поведінкових моделей, які визначають спосіб життя організації та взаємодію її членів. Вона формується під впливом історії компанії, її місії, стратегій, а також зовнішніх і внутрішніх чинників. З огляду на це, пріоритетними складовими корпоративної культури підприємства сфери гостинності можна визначити такі:

- цінності та переконання: основні принципи, що визначають на підприємстві механізм прийняття рішень, характер поведінки співробітників тощо;
- норми і стандарти: неписані правила, які регулюють як формальну, так і неформальну взаємодію між співробітниками;
- символи та ритуали: значущі як для кожного співробітника окремо, так і всього загалу підприємства елементи, серед яких логотип підприємства гостинності, корпоративні заходи, традиції тощо.
- організаційна структура підприємства сфери гостинності: побудова, взаємозв'язки між підрозділами тощо;

- спосіб комунікації: характер спілкування співробітників між собою, доступність керівників для підлеглих тощо;
- динаміка команди: рівень підтримки і взаєморозуміння між учасниками команди.

Відтак, корпоративну культуру можна порівняти з фундаментом, адже добре вибудована корпоративна культура суттєво позитивно впливає на продуктивність співробітників, їхню мотивацію, задоволеність роботою, загальну успішність діяльності підприємства гостинності.

Роль HR-менеджменту у формуванні корпоративної культури є надзвичайно важливою, оскільки саме цей підрозділ відповідає за управління людським капіталом будь-якого підприємства.

З огляду на викладене вище, ми дійшли висновку про глобальність поняття «корпоративна культура», а тому ключові аспекти діяльності HR-менеджера у царині формування корпоративної культури підприємства сфери гостинності, на наш погляд, також носять глобальний характер. З'ясуємо їх:

- розробка цінностей компанії: участь у визначенні основних цінностей та місії підприємства, які і формують основу корпоративної культури;
- набір та відбір персоналу: вибір людей, які поділяють цінності саме цього підприємства;
- адаптація нових працівників: відповідальність за програми адаптації, які допомагають новим співробітникам зрозуміти корпоративну культуру, її цінності та традиції;
- навчання та розвиток: організація і розробка навчальних програм, які не лише підвищують професійні навички, але й зміцнюють корпоративну культуру, етику та командний дух;
- моніторинг та оцінка: оцінювання стану корпоративної культури через опитування, фокус-групи та інші форми зворотного зв'язку;
- управління змінами: підтримування корпоративної культури, адаптування її до нових умов, збереження позитивного клімату у процесі змін в організації.

Таким чином, HR виступає як стратегічний партнер у формуванні та підтримці корпоративної культури, що сприяє залученню та утриманню талановитих співробітників, підвищує їх задоволеність та продуктивність.

Ці форми роботи HR спрямовані на покращення робочого середовища, збільшення задоволеності персоналу та покращення якості роботи підприємства гостинності.

Висновки. Отже, останнім часом у зарубіжних і вітчизняних наукових дослідженнях значенню HR - менеджменту на підприємствах різних галузей і форм власності приділяється все більше уваги. На підприємствах сфери гостинності HR- служба відіграє неабияку роль щодо навчання та професійного розвитку персоналу, його консультування та підтримки у разі необхідності, розробки та застосування методів мотивації, запобігання та подолання конфліктних ситуацій, формування корпоративної культури.

Література:

1. Демчук Л., Тарасюк Г., Каленська В. Індустрія гостинності: до визначення поняття // Економіка і суспільство. 2021. №61.
2. Системи навчання персоналу. Підходи, види і методи навчання. – URL: <http://surl.li/wuvsjh>
3. Топ-методи нематеріальної мотивації колективу. - URL: <http://surl.li/dvecgb>

References:

1. Demchuk, L., & Tarasyuk, H., & Kalens'ka, V. (2021) Industriya hostynnosti: do vyznachennya ponyattya [The hospitality industry: to define the concept]. *Ekonomika i suspil'stvo - Economy and society*, 61 [in Ukrainian].
2. Systemy navchannya personalu. Pidkhody, vydy i metody navchannya [Personnel training systems. Approaches, types and methods of learning]. Retrieved from <http://surl.li/wuvsjh> [in Ukrainian].
3. Top-metody nematerial'noyi motyvatsiyi kolektyvu [Top methods of intangible team motivation]. Retrieved from <http://surl.li/dvecgb> [in Ukrainian].

УДК: 332.83:504

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8\(36\)-327-340](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8(36)-327-340)

Мединська Наталія Василівна доктор економічних наук, доцент, в.о. завідувача кафедри земельного кадастру, Національний університет біоресурсів і природокористування України, вул. Героїв Оборони, 15, м. Київ, 03041, тел.: (044) 527-82-42, <https://orcid.org/0000-0003-2573-0205>

Замлинський Олександр Степанович аспірант кафедри земельного кадастру Національний університет біоресурсів і природокористування України, вул. Героїв Оборони, 15, м. Київ, 03041, тел.: (044) 527-82-42, <https://orcid.org/0000-0001-7990-6398>

Коваленко Олександр Анатолійович здобувач, Національний університет біоресурсів і природокористування України, вул. Героїв Оборони, 15, м. Київ, 03041, тел.: (066) 998-95-39, <https://orcid.org/0009-0004-5197-9682>

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ РИНКІВ НЕРУХОМОСТІ У КОНТЕКСТІ РЕГІОНАЛЬНИХ ТА НАЦІОНАЛЬНИХ ВІДМІННОСТЕЙ

Анотація. У статті розглянуто розвиток ринку нерухомості в Україні в умовах економічних та соціальних викликів. Зазначено, що попри сучасні виклики, економічний потенціал України залишається високим, і його ефективне використання є критично важливим завданням. Підкреслено, що оскільки територія України характеризується географічною, демографічною та економічною неоднорідністю, проблеми ринку нерухомості потребують регіонального підходу для детального аналізу і вирішення.

Особливу увагу приділено формуванню регіональних ринків нерухомості, які є важливою складовою національного багатства і сприяють розвитку місцевого управління та добробуту регіонів. Наголошено, що регіональний ринок нерухомості поєднує економічні, соціальні, технологічні та політичні чинники, які важливі для державного регулювання та підвищення економічного потенціалу регіону.

Для порівняння розглянуто ринки нерухомості Великобританії та Німеччини.

Також розглянуто, як військові дії вплинули на ринок нерухомості, зокрема на зменшення обсягів новобудов і підвищення цін на оренду в безпечніших регіонах. Виявлено, що після рекордного рівня нового житла у 2021 році, обсяги введеного в експлуатацію житла у 2022 році зменшились на 38% через повномасштабне вторгнення. Проаналізовано зміну медіанних цін на продаж і оренду житла в різних областях, що вказує на зростання цін у безпечніших регіонах і зниження в зонах конфлікту.

Стаття акцентує увагу на факторах ризику, таких як військові дії, інфляція, підвищення вартості будівельних матеріалів і проблеми з логістикою, які вплинули на ринок. Виявлено, що ринок нерухомості в Україні продемонстрував здатність адаптуватися до динамічних обставин через зростання цін на оренду в безпечних регіонах та вартості будинків і квартир, що вказує на його стійкість і адаптивність у умовах кризи.

Ключові слова: ринок нерухомості, ринок нерухомості, регіональні відмінності, просторовий розвиток, економічні чинники, урбанізація, інвестиційний клімат, стійкість ринку, регуляторна політика

Medynska Nataliia Vasylivna Doctor of economics, associate professor, acting Head of the Department of Land Cadastre, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, , St. Heroyiv Oborony, 15, Kyiv, 03041, tel.: (044) 527-82-42, <https://orcid.org/0000-0003-2573-0205>

Zamlynskyi Oleksandr Stepanovych graduate student of the Department of Land Cadastre National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine,, St. Heroyiv Oborony, 15, Kyiv, tel.: (044) 527-82-42, <https://orcid.org/0000-0001-7990-6398>

Kovalenko Oleksandr Anatoliyovych acquirer, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, St. Heroyiv Oborony, 15, Kyiv, 03041, tel.: (066) 998-95-39, <https://orcid.org/0009-0004-5197-9682>

FEATURES OF THE DEVELOPMENT OF REAL ESTATE MARKETS IN THE CONTEXT OF REGIONAL AND NATIONAL DIFFERENCES

Abstract. The article examines the development of the real estate market in Ukraine amid economic and social challenges. It notes that despite current challenges, Ukraine's economic potential remains high, and its effective utilization is a critical task. It emphasizes that since Ukraine's territory is characterized by geographical, demographic, and economic heterogeneity, real estate market issues require a regional approach for detailed analysis and resolution.

Particular attention is given to the formation of regional real estate markets, which are an important component of national wealth and contribute to the development of local governance and regional welfare. It is highlighted that the regional real estate market combines economic, social, technological, and political factors, which are important for state regulation and enhancing the economic potential of the region.

The real estate markets of the United Kingdom and Germany are also compared.

The impact of military actions on the real estate market is discussed, specifically regarding the reduction in new construction volumes and the increase in rental prices in safer regions. It is found that after a record level of new housing in

2021, the volume of housing commissioned in 2022 decreased by 38% due to the full-scale invasion. The change in median prices for housing sales and rentals in different regions is analyzed, indicating price increases in safer areas and decreases in conflict zones.

The article focuses on risk factors such as military actions, inflation, rising building material costs, and logistical issues affecting the market. It is discovered that the real estate market in Ukraine has demonstrated the ability to adapt to dynamic circumstances through rising rental prices in safe areas and the cost of houses and apartments, indicating its resilience and adaptability in crisis conditions.

Keywords: real estate market, real estate market, regional differences, spatial development, economic factors, urbanization, investment climate, market stability, regulatory policy.

Постановка проблеми. Особливості розвитку ринків нерухомості у контексті регіональних та національних відмінностей полягають у взаємодії економічних, соціальних, правових та культурних факторів, які формують ринкові умови в різних регіонах та країнах. В умовах глобалізації нерухомість стає важливим об'єктом інвестицій як на національному, так і на міжнародному рівнях. Однак, розвиток цього ринку часто визначається специфічними регіональними та національними умовами. (Рис.1)

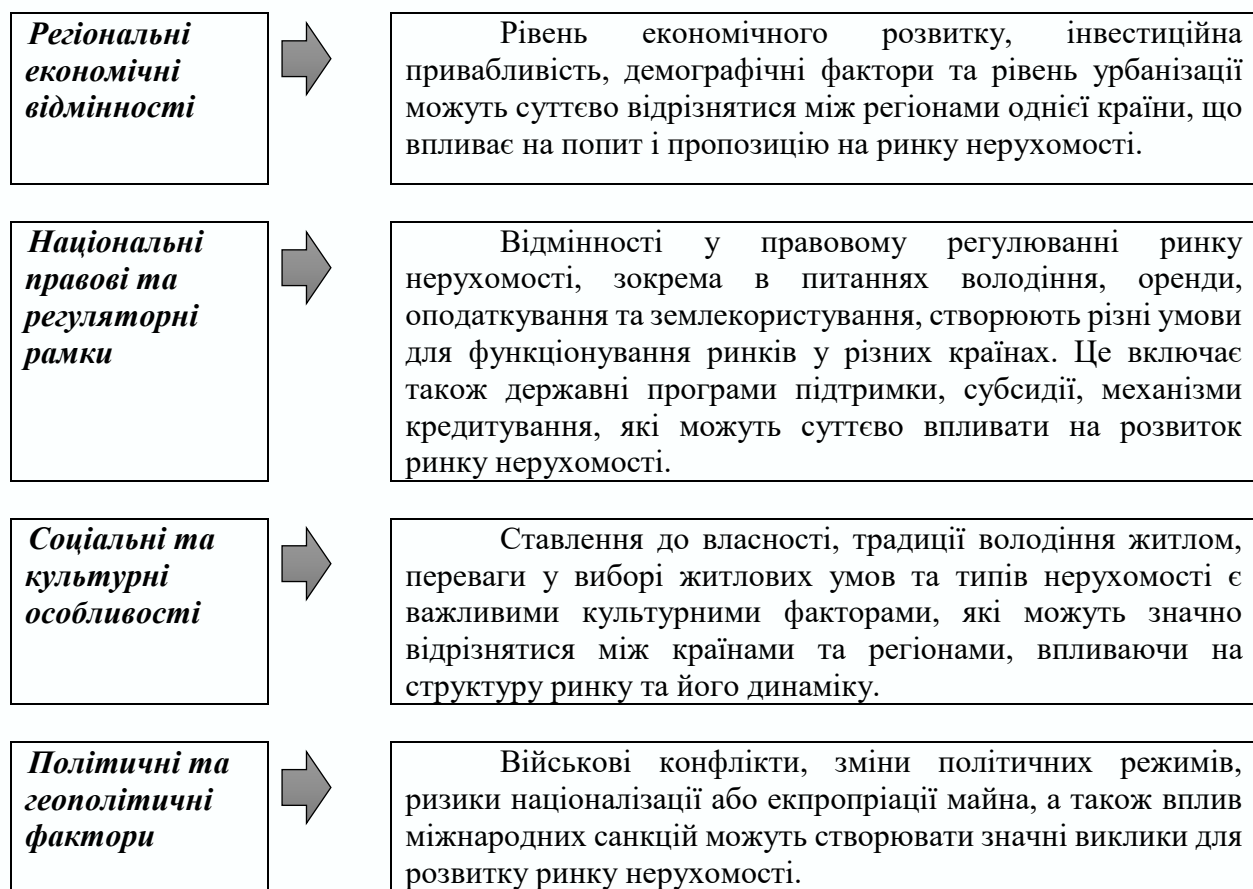

Рис. 1 Регіональні та національні умови розвитку ринку нерухомості

Щороку в світі відбувається безліч військових конфліктів. Протягом останніх двадцяти років минулого століття конфлікти охопили понад 50 країн. Негативні тенденції зберігаються й у нашому столітті, де тривалі війни проходять в Афганістані, Іраку, Лівані, Сирії, Ємені та інших країнах. Не стала винятком й Україна. Зокрема, з 2014 року Росія агресивно вторглася в Україну, а з 2022 року розпочалася повномасштабна війна, яка триває досі.

Війна в Україні суттєво вплинула на всі сфери економічного життя країни, і ринок нерухомості не став винятком. Змінилося не тільки співвідношення попиту та пропозиції на житлову і комерційну нерухомість, але й підходи до оцінки ризиків, інвестування, та фінансового планування у цьому секторі. Ситуація в умовах військового конфлікту створює численні виклики для учасників ринку: від нестабільності цін і порушення ланцюгів поставок до необхідності переосмислення просторового розвитку населених пунктів. Питання відновлення інфраструктури, управління ризиками та адаптації ринку до нових реалій стають критично важливими для забезпечення його стійкості та подальшого розвитку.

Післявоєнна реконструкція є надзвичайно складним завданням для будь-якої країни після завершення війни й далеко не всі країни змогли впоратися з цим викликом. Світовий досвід свідчить, що відновлення було успішним тоді, коли країни та міста змогли подивитися на свій подальший розвиток під новим кутом зору та обрали для застосування підходи і механізми, які релевантні до їх поточної ситуації та враховують наявні особливості.

Отже, вивчення особливостей розвитку ринків нерухомості в контексті регіональних та національних відмінностей є актуальним для розуміння їх специфіки та формування ефективних стратегій розвитку як на національному, так і на регіональному рівнях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед вітчизняних авторів, праці яких присвячено процесам функціонування ринку нерухомості, слід ввідмітити І. Геллера, О. Гриценко, А. Монченкова, В. Назарову, В. Прорвича. Формування та становлення регіональних ринків нерухомості відображено в дослідженнях Ж. Гарбар, І. Кривов`язюка, Н. Ліповської-Маковецької, О. Стрішенець, О. Левчук. Серед зарубіжних праць слід звернути увагу на теоретико-методологічні дослідження Дж.К. Еккерта, Дж. Фрідмана, Н. Ордуея, Г. Харісона, Л. Белих, С. Максимова, Г. Стерніка, Е. Тарасевича, М. Федотової.

Однак вказане питання в контексті викликів останніх років залишається актуальним і вимагає подальших досліджень.

Мета статті полягає в аналізі впливу регіональних та національних відмінностей на розвиток ринків нерухомості. Дослідження спрямоване на виявлення ключових факторів, що визначають специфіку функціонування ринків нерухомості в різних регіонах та країнах, а також на формування

рекомендацій для адаптації стратегій розвитку ринків до локальних умов з метою підвищення їх ефективності та стійкості в умовах глобальних викликів.

Виклад основного матеріалу. В Україні активно формується та розвивається ринок нерухомості, що відображає всі виклики економіки, зокрема нерівномірний розвиток окремих сегментів, незавершеність законодавчої бази, низьку платоспроможність населення та обмежений інвестиційний потенціал юридичних осіб. На ці процеси суттєво вплинули наслідки світової фінансової кризи, пандемії COVID-19, а також війни в Україні, що призвели до неефективності виробництва, дефіциту фінансових ресурсів та зниження рівня життя населення. Проте економічний потенціал України залишається досить високим, і його ефективне використання є ключовим завданням.

Розвиток ринку нерухомості загалом, а також окремих його секторів, є одним із найважливіших показників становлення ринкових відносин. Без добре розвиненого ринку нерухомості неможливий ефективний розвиток таких ринків, як ринок праці, капіталу, товарів і послуг. Від нього залежать механізми ринкового ціноутворення, інвестування та заощадження в економіці в цілому.[1-4].

Оскільки територія більшості країн, включаючи Україну, є неоднорідною за географією, населенням, економічним розвитком та спеціалізацією, проблеми слід розглядати на регіональному рівні, а не на національному. Сьогодні існує багато визначень поняття «регіон», що враховують історичні, природні, та економічні особливості.

В умовах поглиблення ринкових відносин відбувається формування регіональних ринків нерухомості, які є важливою складовою національного багатства. Їх успішне функціонування сприяє розвитку місцевого управління та добробуту регіону. Проте залишаються невирішені питання, такі як відсутність чіткого визначення «регіонального ринку нерухомості», недостатній аналіз чинників впливу на попит та пропозицію, а також недосконала нормативно-правова база.

Регіональний ринок нерухомості відіграє важливу роль у державному регулюванні, поєднуючи економічні, соціальні, технологічні та політичні чинники. Для ефективного регулювання та підвищення економічного потенціалу регіону необхідно враховувати людський чинник і раціонально використовувати наявні ресурси.[5,6]

Ринок нерухомості – це важливий елемент економіки будь-якої країни, який включає в себе купівлю, продаж, оренду житлових, комерційних та промислових об'єктів. Кожна країна має свої особливості та тенденції в розвитку цього ринку, які залежать від економічних, соціальних, політичних та культурних факторів. Розглянемо специфіку ринків нерухомості деяких країн, зокрема США, Великобританії, Німеччини, Китаю та України.

Ринок нерухомості США є одним із найбільших та найдинамічніших у світі. (Рис. 2)

Висока ліквідність: ринок нерухомості в США характеризується високою ліквідністю, особливо в великих містах, таких як Нью-Йорк, Лос-Анджелес та Сан-Франциско.

Різноманітність фінансових інструментів: існує широкий спектр фінансових інструментів для купівлі нерухомості, включаючи іпотечні кредити з фіксованою та плаваючою ставками.

Регулювання на рівні штатів: хоча існують загальнонаціональні закони, багато аспектів регулюються на рівні штатів, що створює різноманітність у підходах до оподаткування та юридичних процедур.

Інвестиційна привабливість: нерухомість в США є привабливою для іноземних інвесторів завдяки стабільній економіці та високій віддачі від інвестицій.

Рис. 2 Основні особливості ринку нерухомості США

У 2023 року продажі наявного житла в США склали 4,09 мільйона одиниць, що на 18,7% менше, ніж у 2022 році. Це найслабший рік для продажів житла з 1995 року. [7] Як зазначається, значний спад відчув ринок наявного житла. Серед основних причин: рекордно висока середня вартість, дорогі іпотечні кредити та низький рівень пропозиції житла на ринку. Середня національна ціна на житло за весь минулий рік зросла трохи менше ніж на 1% до рекордно високих майже 390 тис дол.

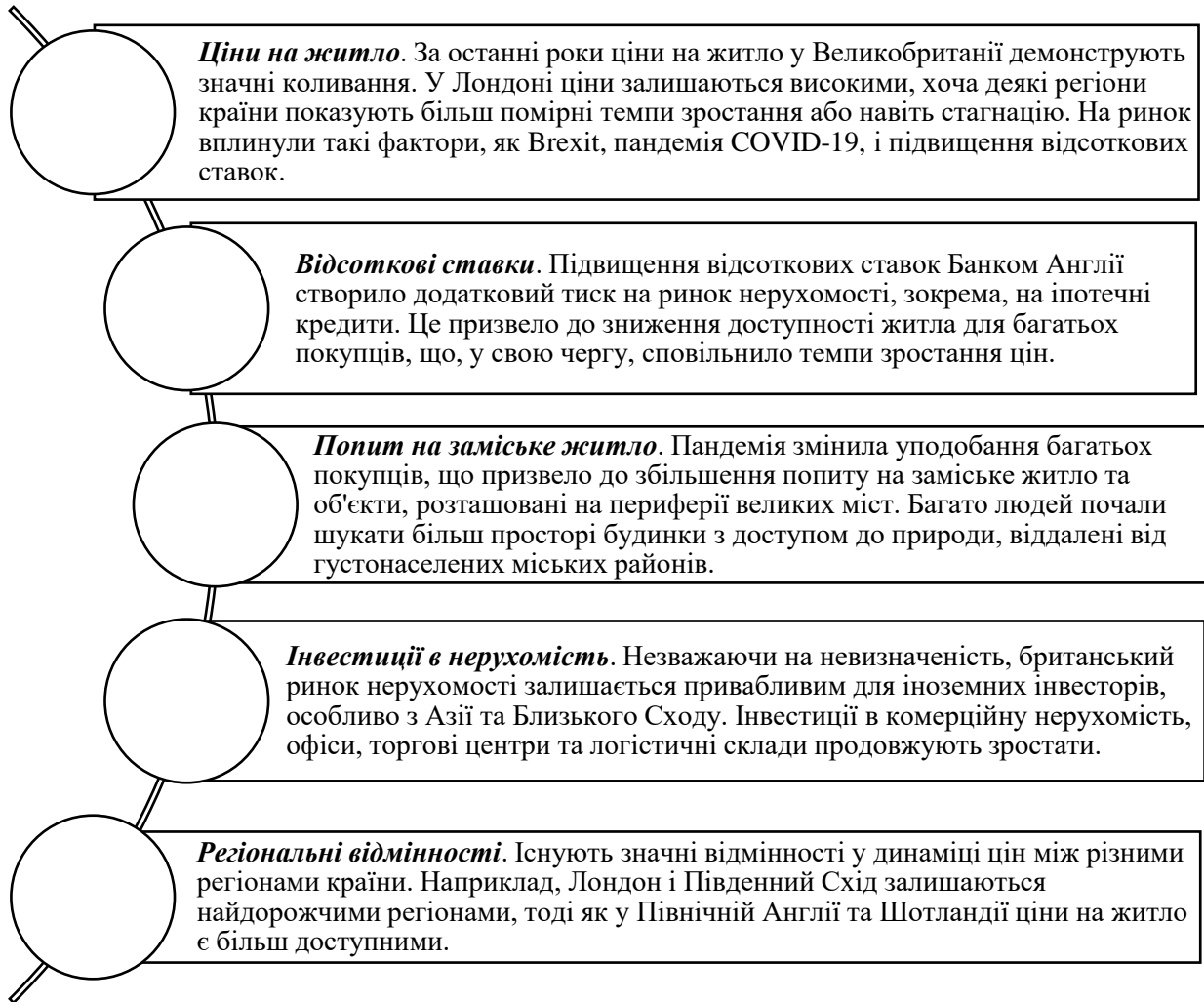
Своєю чергою, середня ставка за 30-річною іпотекою на кінець жовтня зросла до 7,79%, що є найвищим рівнем з кінця 2000 року. Окрім цього, на кінець грудня на ринку було лише 1 мільйон будинків і хоча це на 4,2% більше, ніж роком раніше, кількість доступних будинків залишається значно нижчою за середньомісячний історичний показник, який становить близько 2,25 мільйона.

Зниження іпотечних ставок з кінця минулого року та прогнози щодо подальшого зниження ставок цього року вселяють надію на те, що продажі житла почнуть відновлюватися з похмурих показників у 2023 році, але дисбаланс на ринку нерухомості у 2024, як очікується, зберігатиметься. [7]

Прогнозується, що найважливішими ринками для вкладень у нерухомість стануть США, Великобританія та Німеччина. Зокрема, у британські нерухомі активи, за прогнозами Savills, у 2022 році буде інвестовано близько \$38 млрд. І це при тому, що в жовтні, за даними порталу нерухомості

Rightmove, вперше з 2007 року стартова ціна на нерухомість у Великобританії досягла рекордного максимуму у всіх регіонах країни.

Ринок нерухомості Великобританії характеризується різноманітними тенденціями, залежними від економічних, політичних, та соціальних факторів. (Рис. 3)

Рис. 3 Деякі ключові аспекти, які визначають ситуацію на ринку нерухомості Великобританії

Ринок нерухомості Великобританії традиційно вважається одним із найдохідніших, найнадійніших і найпередбачуваніших. Високий попит на квадратні метри забезпечує постійне зростання цін — в середньому на 2–10% на рік. Дохід від здачі в оренду становить 4–10% річних (у фунтах стерлінгів). За 2021 рік квадратні метри туманного Альбіону подорожчали в середньому на 10%, ще плюс 25% до ціни очікується у найближчі 10 років. Середня вартість квадратного метра — понад £12 тис., і заходити сюди із сумою менше £400 тис. не має сенсу. Але є й інші міста, наприклад,

Манчестер, Шеффілд, де ціни більш прийнятні. Зазвичай процес стосується купівлі нерухомості займає близько 1–2 місяців і проходить у декілька етапів. [8-10]

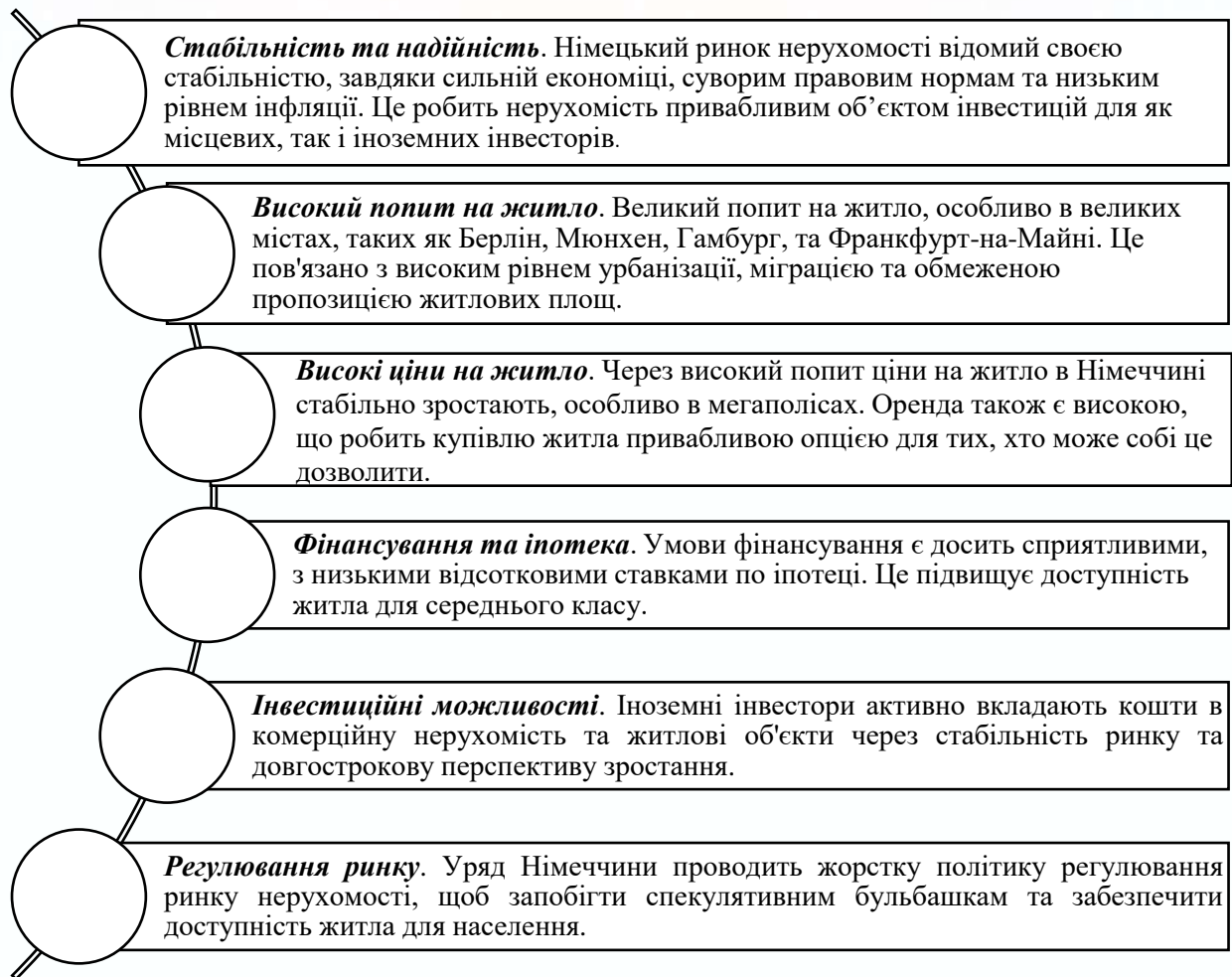
Будь-які інвестиції в нерухомість Великобританії обкладаються одноразовим податком — із покупної ціни стягується гербовий збір. Його ставка залежить від вартості об'єкта і варіюється від 0% для нерухомості до £125 тис. до 12%, якщо її вартість перевищує £1,5 млн.

Крім цього є ще супутні витрати, як, наприклад, мито за реєстрацію угоди в Земельному кадастрі, послуги нотаріуса та ріелтора, податок на зміну власника, муніципальні внески. Але наявність того чи іншого податку або збору, а також його розмір залежить від об'єкта і типу нерухомості, його вартості і яка за рахунком у інвестора ця покупка. Загалом супутні витрати можуть здорожчати угоду приблизно на 5%. Після купівлі нерухомості власник раз на рік зобов'язаний платити муніципальний податок (Council Tax), сума якого становить £700–2 500, залежно від регіону. [8-10]

Всі ці фактори (Рис.3) роблять ринок нерухомості Великобританії складним і багатошаровим, вимагаючи уважного аналізу для прийняття обґрунтованих рішень у сфері інвестування чи купівлі житла.

Ринок нерухомості Німеччини є одним із найбільш стабільних і розвинутих у Європі. Ці фактори роблять Німеччину одним із найпривабливіших ринків нерухомості в Європі, як для інвесторів, так і для тих, хто шукає стабільне житло або інвестиції на довгий термін.[11,12] Разом з тим так було не завжди. Так, післявоєнне відновлення Німеччини стало важливим етапом у формуванні її сучасного ринку нерухомості. Під час Другої світової війни у головних містах Німеччини було зруйновано до 80% історичних будівель. З шістнадцяти мільйонів квартир, які існували до війни, було повністю знищено 2,5 мільйони (15,6%), ще чотири мільйони (25%) були пошкоджені до стану непридатності.[13]

Ринки нерухомості в Україні відзначаються значними регіональними та національними відмінностями, що зумовлені різними економічними, соціальними та політичними факторами. У західних регіонах країни ринок нерухомості часто характеризується стабільнішими цінами та високим рівнем інвестиційної привабливості завдяки розвиненій інфраструктурі та туристичним ресурсам. Натомість, в центральних та східних областях спостерігаються коливання на ринку через економічні проблеми та наслідки конфліктів. В Київській області та в столиці ринок нерухомості демонструє динамічний розвиток і високий попит, що обумовлено концентрацією бізнесу та адміністративними функціями. Регіональні відмінності також відображаються у вартості житла та комерційних об'єктів, де великі міста мають вищі ціни в порівнянні з меншими містами та сільськими районами.

Рис. 4 Деякі ключові аспекти функціонування ринку нерухомості в Німеччині

Суспільно-політичні фактори, такі як зміни в законодавстві та економічна політика, також суттєво впливають на ринок нерухомості в різних регіонах. Для розуміння тенденцій розвитку ринку нерухомості важливо враховувати ці регіональні особливості, що дозволяє розробити ефективні стратегії для інвесторів та планувальників. Розвиток ринку нерухомості в Україні потребує комплексного підходу з урахуванням як національних, так і регіональних особливостей.

Сьогоднішній ринок нерухомості в Україні вкрай важко піддається будь-яким прогнозам. Вплив військових дій може дуже швидко змінювати ситуацію особливо в цьому секторі. В таких умовах важливо постійно стежити за ситуацією і аналізувати тенденції, щоб адаптувати стратегії фінансового управління та інвестицій.

У 2021 році було зафіксовано рекордний рівень нового житла - 11,4 млн м², що стало найбільшим показником за останні 30 років. 2022 рік розпочався

динамічно, проте повномасштабне вторгнення РФ змусило забудовників призупинити роботи, а деякі з них не відновили діяльність досі. Внаслідок цього, обсяги введеного в експлуатацію житла зменшились на 38% порівняно з 2021 роком, особливо на півдні та сході України. У 2021 року лідерками за кількістю оголошень у цій сфері були Київська, Одеська та Харківська. У 2022–2023-му Київ та Одеса зберегли власні позиції, однак Харківську область із очевидних причин замінила Дніпропетровська. Розпочинаючи з 2022-го, четверте місце посідає Львівщина. (Рис. 5)

Рис. 5 Статистика розміщених оголошень, к-сть. [14]

Цінова політика у регіонах також відрізняється. Скажімо, 2021-го медіанна ціна на продаж будинків була найвищою у: Київській області (2 385 567 грн); Одеській області (1 684 165 грн); Закарпатській області (1 212 919 грн). Натомість найнижчі показники продемонструвала Чернігівська область (250 000 грн).

Уже 2022 року медіанна ціна продажу будинків у Київській області становила 3 108 294 грн, в Одеській — 1 951 292 грн, а в Закарпатській — 1 828 430 грн. Упродовж 2021–2023-го вартість продажу будинків найбільше змінилася на Київщині (з 2 385 567 до 4 022 180 грн). Найнижчу було зафіксовано минулого року в Чернігівській області (303 519 грн). [14]

Продаж квартир три роки тому був найдорожчим у Київській (1 675 497 грн), Львівській (1 343 799 грн), Одеській областях (1 174 982 грн), а найдешевшим — на Кіровоградщині (588 758 грн). 2022-го на тлі воєнних дій у Київській (2 011 273 грн), Львівській (1 901 567 грн) та Закарпатській (1 579 749 грн) областях ціни помітно зросли. Насамперед це стосується Закарпаття — через віддаленість розміщення. Регіони з рейтингом найдешевших квартир залишилися такими самими, однак навіть там ціни значно підвищилися. [14]

Три роки тому **довготривала оренда квартир** була найдорожчою за показником медіанної ціни у Київській (11 000 грн), Львівській (8 000 грн) та Одеській областях (7 000 грн). Найдешевшою натомість — у Сумській (3 500 грн).

Справжній бум на зростання цін стався у регіонах, далеких від лінії зіткнення, 2022 року. Львівська (13 000 грн), Закарпатська (12 799 грн) та Івано-Франківська (10 000 грн) області значно підвищили ціни на довготривалу оренду квартир з очевидних причин. А найдешевші варіанти можна було знайти на Сумщині, орієнтовно за 3 400 грн.

Минулого року вартість довготривалої оренди квартир значно зросла у Львівській (15 000 грн) та Закарпатській областях (13 896 грн), вивівши їх на перше та друге місце в рейтингу. Київщина (12 000 грн) також продемонструвала незначне підвищення цін у цій категорії. А в Сумській та Херсонській областях — становила 3 500 грн. Найпомітніше протягом останніх двох років вартість оренди зросла на Київщині та Львівщині. А в Сумах, де спостерігали найнижчі ціни, вона не похитнулася навіть під тиском обставин.

Цілком природно, що події в Україні все ж таки вплинули на ринок нерухомості. Зокрема, на ціни та регіональні особливості. При цьому купівля та продаж нерухомості під час війни у 2023-му відповідають загальним тенденціям та потребам українців. [14]

Серед факторів ризику були військові дії, зростання курсу іноземних валют, висока інфляція, що погіршили платоспроможність населення, а також підвищення вартості будівельних матеріалів і робіт. Девелопери, особливо на початкових стадіях проектів, стикнулися з дефіцитом коштів і матеріалів. Проблеми з логістикою також стали відчутними, проте забудовники швидко адаптувались до нових умов і налагодили постачання.

Ще однією проблемою стали відключення електроенергії, що змусило забудовників або підлаштовуватися під нові графіки, або закуповувати генератори, що вимагало додаткових витрат. У деяких випадках будівельні роботи були призупинені.

Найбільшим викликом стали ракетні та артилерійські обстріли. Станом на вересень 2022 року, більше 7% всього житлового фонду в Україні було пошкоджено або зруйновано. [15,16]

Ринок нерухомості в Україні під час повномасштабного вторгнення продемонстрував адаптивність і здатність до постійного перетворення у відповідь на динамічні обставини. Житловий сектор зазнав певного спаду. Насамперед це стосується купівлі-продажу. Водночас бачимо зростання цін на оренду в безпечніших регіонах, а також вартості будинків і квартир.

Висновки. Аналіз ринку нерухомості в Україні демонструє численні виклики та можливості, що виникають на тлі економічних та соціальних змін. Нерівномірний розвиток сегментів ринку, незавершеність законодавчої бази, низька платоспроможність населення та обмежений інвестиційний потенціал юридичних осіб є ключовими проблемами, що впливають на ефективність ринку. Вплив глобальних криз, таких як фінансова криза, пандемія COVID-19

і війна в Україні, призвів до неефективності виробництва, дефіциту фінансових ресурсів і зниження рівня життя.

Незважаючи на ці труднощі, економічний потенціал України залишається високим, і його ефективне використання є критичним завданням для сталого розвитку ринку нерухомості. Розвиток цього ринку є важливим показником становлення ринкових відносин та необхідний для прогресу на ринках праці, капіталу, товарів і послуг. Оскільки територія України характеризується великою географічною та економічною різноманітністю, проблеми ринку нерухомості слід аналізувати на регіональному рівні.

В Україні існує ряд невирішених питань, таких як відсутність чіткого визначення «регіонального ринку нерухомості», недостатній аналіз чинників попиту та пропозиції, а також недосконала нормативно-правова база. Регіональний ринок нерухомості поєднує економічні, соціальні, технологічні та політичні чинники, що потребують уваги з боку державного регулювання.

У порівнянні з іншими країнами, такими як США, Великобританія та Німеччина, ринок нерухомості в Україні відзначається своїми специфічними особливостями. В США і Великобританії спостерігаються тенденції до зниження обсягів продажів та високих цін, тоді як Німеччина демонструє стабільність, завдяки історичному відновленню після Другої світової війни.

В Україні особливо виражені регіональні відмінності: західні регіони мають стабільніші ціни та вищу інвестиційну привабливість, тоді як в центральних та східних областях ринок зазнає значних коливань через економічні проблеми та наслідки конфліктів. Військові дії значно вплинули на ринок нерухомості, зокрема, зменшили обсяги новобудов та підвищили ціни на оренду в безпечніших регіонах.

Загалом, ринок нерухомості в Україні продемонстрував здатність адаптуватися до динамічних обставин. Актуальними напрямками для подальшого розвитку є вдосконалення законодавчої бази, підвищення платоспроможності населення та інвестиційної привабливості, а також ефективне управління регіональними ринками нерухомості для забезпечення сталого економічного зростання.

Література:

1. Н. М. Давиденко, О. В. Воронченко. Сутність та закономірності розвитку ринку нерухомості в Україні. Інвестиції: практика та досвід № 21/2017. Сс 5-7
2. Новаковська І.О., Мединська Н.В., Бавровська Н.М. Інвестиційний аналіз: навчальний посібник. – К.: Видавничий центр НУБіП України, 2024. 368 с.
3. І. Новаковська, Н.Іщенко, М. Стецюк Інвестиційний аналіз нерухомості як складова професійної компетенції: підготовка фахівців. Наукові інновації та передові технології. № 5(19) 2023. сс.123-133. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5\(19\)-123-133](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5(19)-123-133)
4. Новаковська І.О., Іщенко Н.Ф., Скрипник Л.Р., Стецюк М.П. Інвестиційні можливості на ринку нерухомості в контексті глобальних тенденцій. Наукові інновації та передові технології. Серія «Економіка». № 7(21) 2023. сс.130-142. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-7\(21\)](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-7(21))

5. Павлов К.В, Павлова О.М. Формування та регулювання конкурентних відносин на регіональних ринках житла України: монографія / К.В.Павлов, О.М.Павлова. – Луцьк: видавництво «Терен», 2019. 542 с.
6. Новаковська І.О., Іщенко Н.Ф., Славін І.В., Скрипник Л.Р. Сучасний менеджмент і маркетинг нерухомості: навч. пос. - К.: НАУ, 2021. 232 с.
7. Купівля житла в США впала до мінімуму за майже 30 років. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2024/01/20/708975/>
8. Британська нерухомість: реальні кейси вкладень для приватного інвестора. URL: <https://minfin.com.ua/ua/invest/articles/v-kakuyu-nedvizhimost-velikobritanii-investirovat/>
9. Гід по оренді житла у Великобританії. URL: <https://ua.opora.uk/life-in-the-uk-guides-ua/rent-in-the-uk-ua>
10. Нерухомість Великобританії: стан ринку та фактори, що впливають на нього. 2021. URL: <https://hayatestate.com/ua/nerukhomist-velykobrytaniyi-stan-rynku-ta-factory-shcho-vplyvayut-na-noho>
11. Топ-10 варіантів для інвестицій у Німеччині. URL: <https://tradersunion.com/ua/interesting-articles/where-invest-germany/>
12. Досвід післявоєнного відновлення міст світу: уроки для України. URL: https://era-ukraine.org.ua/wp-content/uploads/2023/06/Doslidzhennia_Dosvid-pisliavoiennoho-vidnovlennia-mist.pdf
13. Міжнародний історичний досвід повоєнної реконструкції економіки: уроки для України: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 27 квітня 2023 р.) / ДУ «Ін-т екон. та прогноз. НАН України», Інститут вищої освіти НАПН України. – Електрон. дані. – К., 2023. 125 с. URL: <http://ief.org.ua/wpcontent/uploads/2023/05/Mizhnar-istor-dosvid-povojen-rekonstrukcii-uroky-dla-Ukrainy.pdf>
14. Як трансформується ринок нерухомості під час війни. URL: <https://business.olx.ua/statti/yak-transformuietsia-rynok-nerukhomosti-pid-chas-viyny/>
15. Тенденції ринку нерухомості. URL: <https://blog.youcontrol.market/tiendientsiyi-rinku-nerukhomosti-ukrayini/>
16. Будівництво скоротилося, попит обвалився, але ціни не падають. Дослідження ринку нерухомості під час війни від Ernst & Young. URL: <https://forbes.ua/money/budivnitstva-ne-zapuskayutsya-popitu-nemaє-ale-tsini-ne-padayut-doslidzhennya-rinku-nerukhomosti-pid-chas-viyni-vid-ernst-amp-young-13032023-12337>

References:

1. N., Davydenko, O., Voronchenko (2017). Sutnist' ta zakonomirnosti rozvytku rynku nerukhomosti v Ukrayini. Investytsiyi: praktyka ta dosvid [The essence and regularities of the development of the real estate market in Ukraine]. № 21. 5-7. [in Ukrainian]
2. Novakovska, I., Medynska, N., Bavrovska, N. (2024) Investytsiynyy analiz: navchal'nyy posibnyk [Investment analysis: a study guide]. – К.: Vydavnychyy tsentr NUBiP Ukrayiny, 2024. 368. [in Ukrainian]
3. I., Novakovska, N., Ishchenko, M., Stetsyuk (2023). Investytsiynyy analiz nerukhomosti yak skladova profesiynoyi kompetentsiyi: pidhotovka fakhivtsiv [Investment analysis of real estate as a component of professional competence: training of specialists]. Naukovi innovatsiyi ta peredovi tekhnolohiyi. № 5(19).123-133. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5\(19\)-123-133](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5(19)-123-133)[in Ukrainian]
4. Novakovska, I., Ishchenko, N., Skrypnyk, L., Stetsyuk, M. (2023). Investytsiyni mozhyvosti na rynku nerukhomosti v konteksti hlobal'nykh tendentsiy [Investment opportunities in the real estate market in the context of global trends]. Naukovi innovatsiyi ta peredovi tekhnolohiyi. Seriya «Ekonomika». № 7(21). 130-142. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-7\(21\)](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-7(21)). [in Ukrainian]

5. Pavlov, K., Pavlova, O. (2019). Formuvannya ta rehulyuvannya konkurentnykh vidnosyn na rehional'nykh rynkakh zhytla Ukrayiny : monohrafiya [Formation and regulation of competitive relations in regional housing markets of Ukraine: monograph]. Luts'k : vydavnytstvo «Teren». 542 . [in Ukrainian]

6. Novakovska, I., Ishchenko, N., Slavin, I., Skrypnyk, L. (2021). Suchasnyy menedzhment i marketynh nerukhomosti: navch. pos. [Modern real estate management and marketing: training.] - K.: NAU. 232 . [in Ukrainian]

7. Home purchases in the US have fallen to their lowest level in nearly 30 years. <https://www.epravda.com.ua/news/2024/01/20/708975/>

8. British real estate: real investment cases for the private investor. <https://minfin.com.ua/invest/articles/v-kakuyu-vedvizhimost-velikobritanii-investirovat/>

9. Guide to renting housing in Great Britain. <https://ua.opora.uk/life-in-the-uk-guides-ua/rent-in-the-uk-ua>

10. UK property: the state of the market and the factors influencing it. 2021. URL: <https://hayatesta.com.ua/nerukhomist-velykobrytaniyi-stan-rynku-ta-factory-shcho-vplyvayut-na-noho>

11. Top 10 options for investment in Germany. URL: <https://tradersunion.com/ua/interesting-articles/where-invest-germany/>

12. The experience of post-war reconstruction of the world's cities: lessons for Ukraine.. URL: https://era-ukraine.org.ua/wp-content/uploads/2023/06/Doslidzhennia_Dosvid-pisliavoiennoho-vidnovlennia-mist.pdf

13. Mizhnarodnyy istorychnyy dosvid povoyennoyi rekonstruktsiyi ekonomiky: uroky dlya Ukrayiny [International historical experience of post-war economic reconstruction: lessons for Ukraine]: materialy mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi (Kyiv, 27 kvitnya 2023 r.) / DU «In-t ekon. ta prohnozuv. NAN Ukrayiny», Instytut vyshchoyi osvity NAPN Ukrayiny. – Elektron. dani. – K., 125. URL: <http://ief.org.ua/wpcontent/uploads/2023/05/Mizhnar-istor-dosvid-povojen-rekonstrukcii-uroky-dla-Ukrainy.pdf>. [in Ukrainian]

14. How the real estate market transforms during the war. URL: <https://business.olx.ua/statti/yak-transformuietsia-rynok-nerukhomosti-pid-chas-viyny/>

15. Real estate market trends. URL: <https://blog.youcontrol.market/tiendientsiyi-rinku-nerukhomosti-ukrayini/>

16. Construction has decreased, demand has collapsed, but prices are not falling. A study of the real estate market during the war by Ernst & Young. URL: <https://forbes.ua/money/budivnitstva-ne-zapuskayutsya-popitu-nemae-ale-tsini-ne-padayut-doslidzhennya-rinku-nerukhomosti-pid-chas-viyni-vid-ernst-amp-young-13032023-12337>

УДК 338.465.4

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8\(36\)-341-356](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8(36)-341-356)

Перегуда Юлія Андріївна кандидат географічних наук, доцент, доцент кафедри глобальної економіки, Національний університет біоресурсів і природокористування України, <https://orcid.org/0000-0002-1434-2509>

ОЦІНКА ЕКОНОМІЧНОГО ВПЛИВУ ЦИФРОВИХ МАРКЕТИНГОВИХ КАМПАНІЙ НА ПРИБУТКОВІСТЬ ПІДПРИЄМСТВ ТВАРИННИЦТВА В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ УКРАЇНИ

Анотація. За останні десятиліття цифрові технології радикально змінили умови господарської діяльності та конкурентну взаємодію підприємств у всьому світі, включаючи і Україну. Мета дослідження – провести аналіз впливу цифрових маркетингових кампаній на фінансову ефективність та загальну прибутковість компаній в Україні. Результати свідчать про значний внесок українських ІТ-компаній у ВВП країни, який становить 5-7%, зі швидкими темпами зростання на рівні 10-15% на рік, що перевищує середні європейські показники. Проте, українські компанії мають певні недоліки у порівнянні з європейськими колегами щодо експорту послуг, кількості кваліфікованих спеціалістів та інвестицій у дослідження та розробку. Встановлено, що цифрові маркетингові кампанії мають переваги перед традиційними методами ведення бізнесу у зниженні операційних витрат, підвищенні конкурентоспроможності та виявленні нових можливостей монетизації. Отримані результати дослідження підкреслюють необхідність впровадження цифрових технологій для забезпечення сталого зростання та підвищення прибутковості підприємств у сучасному конкурентному середовищі. У статті досліджено економічний вплив цифрових маркетингових кампаній на прибутковість підприємств тваринництва в аграрному секторі України. Використовуючи комплексний підхід до аналізу, розглянуто сучасні стратегії цифрового маркетингу, такі як соціальні мережі, контент-маркетинг, email-маркетинг та контекстна реклама. Досліджено, як впровадження цих інструментів сприяє збільшенню продажів продукції тваринництва, зниженню витрат на маркетинг і покращенню загальної фінансової стабільності підприємств. Проведено оцінку економічного ефекту від застосування цифрових маркетингових стратегій та їх вплив на підвищення конкурентоспроможності аграрних підприємств. Результати дослідження свідчать про суттєвий позитивний вплив цифрового маркетингу на фінансові показники підприємств тваринництва, що підкреслює важливість інтеграції інноваційних підходів у традиційні бізнес-моделі аграрного сектору України.

Ключові слова: цифрові кампанії, прибутковість бізнесу, фінансова ефективність, рентабельність інвестицій, інновації.

Pereguda Yuliia Andriivna candidate of geographical sciences, Associate Professor of Department of Global Economic, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0002-1434-2509>

ASSESSMENT OF THE ECONOMIC IMPACT OF DIGITAL MARKETING CAMPAIGNS ON THE PROFITABILITY OF LIVESTOCK ENTERPRISES IN THE AGRICULTURAL SECTOR OF UKRAINE

Abstract. In recent decades, digital technologies have radically changed the conditions of economic activity and the competitive interaction of enterprises all over the world, including Ukraine. The purpose of the study is to analyze the impact of digital marketing campaigns on the financial efficiency and overall profitability of companies in Ukraine. The results indicate a significant contribution of Ukrainian IT companies to the country's GDP, which is 5-7%, with a rapid growth rate of 10-15% per year, which exceeds the European average. However, Ukrainian companies have certain disadvantages compared to their European counterparts regarding the export of services, the number of qualified specialists and investments in research and development. Digital marketing campaigns have been found to have advantages over traditional business methods in reducing operational costs, increasing competitiveness and identifying new monetization opportunities. The obtained research results emphasize the necessity of implementing digital technologies to ensure sustainable growth and increase the profitability of enterprises in today's competitive environment. The article examines the economic impact of digital marketing campaigns on the profitability of livestock enterprises in the agricultural sector of Ukraine. Using a comprehensive approach to analysis, modern digital marketing strategies such as social networks, content marketing, email marketing and contextual advertising are considered. It has been studied how the implementation of these tools contributes to the increase in sales of livestock products, the reduction of marketing costs and the improvement of the overall financial stability of enterprises. An assessment of the economic effect of the use of digital marketing strategies and their impact on increasing the competitiveness of agricultural enterprises was carried out. The results of the study indicate a significant positive impact of digital marketing on the financial indicators of livestock enterprises, which emphasizes the importance of integrating innovative approaches into traditional business models of the agricultural sector of Ukraine.

Keywords: digital campaigns, business profitability, financial efficiency, return on investment, innovation.

Постановка проблеми. У сучасному аграрному секторі України, що є однією з провідних галузей економіки країни, підприємства тваринництва стикаються з новими викликами та можливостями, пов'язаними з розвитком цифрових технологій. Впровадження цифрових маркетингових інструментів стало важливим аспектом бізнес-стратегій, особливо в умовах посиленої конкуренції на внутрішньому і зовнішньому ринках. У цьому есе розглянемо, як цифрові маркетингові кампанії впливають на прибутковість підприємств тваринництва та які економічні вигоди можна отримати від їх використання. В сучасному бізнес-середовищі, маркетингові кампанії відіграють ключову роль у формуванні успіху компаній. З розвитком цифрових технологій, маркетингові кампанії все частіше переходять в цифровий простір, що дозволяє компаніям досягати більшої аудиторії, збільшувати свою видимість та покращувати свої результати. Однак, для того щоб оцінити ефективність таких кампаній, необхідно визначити їхній економічний вплив на прибутковість компаній.

Ефективність цих кампаній визначається через оцінку їхнього економічного впливу на прибутковість компаній. Важливою є здатність цифрових кампаній не лише привертати увагу споживачів, але й сприяти збільшенню продажів та підвищенню рентабельності. Успішна інтеграція цифрових стратегій у загальний маркетинговий план компанії може призвести до значного зростання фінансових показників.

Оцінка економічного впливу цифрових маркетингових кампаній на прибутковість компаній є складним процесом, який включає в себе аналіз різних факторів, таких як збільшення охоплення, покращення іміджу бренду, збільшення кількості клієнтів та ін. Це дозволяє компаніям визначити, чи їхні маркетингові зусилля приносять очікувані результати, та внести корективи в свою маркетингову стратегію.

В умовах стрімкого розвитку цифрових технологій і зміни споживчих звичок, компанії стикаються з необхідністю адаптації своїх маркетингових стратегій. Традиційні методи маркетингу втрачають свою ефективність, а конкуренція на ринку зростає. Це підштовхує підприємства до пошуку нових шляхів залучення та утримання клієнтів, зокрема через використання цифрових маркетингових кампаній.

Основна проблема полягає в тому, що не всі компанії в Україні мають достатньо знань і досвіду для ефективного впровадження цифрових маркетингових стратегій. Часто відсутні чіткі критерії оцінки економічного впливу таких кампаній на прибутковість компаній, що ускладнює прийняття обґрунтованих рішень щодо інвестицій у цифровий маркетинг.

Крім того, існує низка викликів, пов'язаних з адаптацією цифрових маркетингових інструментів до специфіки українського ринку. Це включає врахування культурних, економічних та технологічних особливостей країни.

Важливим є також питання про те, як виміряти ефективність цифрових маркетингових кампаній та їхній вплив на фінансові показники компаній. Таким чином, оцінка економічного впливу маркетингових цифрових кампаній на прибутковість підприємств є актуальною проблематикою дослідження в сучасному бізнесі. Маркетингові цифрові кампанії стають все більш популярними серед компаній, оскільки вони дозволяють ефективно досягати цільової аудиторії, збільшувати обсяги продажів та покращувати імідж бренду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У контексті оцінки економічного впливу цифрових маркетингових кампаній на прибутковість підприємств тваринництва в аграрному секторі України було проаналізовано широкий спектр наукових досліджень та публікацій. Основну увагу приділено працям, що розглядають застосування цифрових маркетингових інструментів, таких як соціальні медіа, контент-маркетинг, SEO, email-маркетинг та контекстна реклама, з огляду на їхню ефективність в аграрному секторі.

Першочергово розглянуто дослідження, які описують загальні тенденції використання цифрового маркетингу в аграрному секторі. Ці джерела включають роботи, що фокусуються на адаптації аграрних підприємств до нових технологій та їхньому впливі на збут продукції. Наприклад, в роботах дослідників Нікітіна Ю. О., Кульчицького О. І., Фостолович В. А., зазначено, що підприємства тваринництва почали активніше використовувати цифрові інструменти для покращення комунікації з кінцевими споживачами.

У дослідженнях Жуковської В. М. та . Македон В. В., Ільченко Н. О., наведено детальні оцінки економічної ефективності різних цифрових маркетингових стратегій. Дослідники показали, як правильно побудовані кампанії можуть значно знизити маркетингові витрати і, водночас, збільшити рентабельність підприємств. Аналіз включає кейси з використанням соціальних медіа та інтернет-реклами в контексті конкретних аграрних підприємств, що показує їхню реальну ефективність у збільшенні продажів і зниженні операційних витрат.

Мета статті. Метою цієї статті є дослідження та оцінка економічного впливу цифрових маркетингових кампаній на прибутковість підприємств тваринництва в аграрному секторі України.

Дослідження спрямоване на оцінку кореляції між присутністю цифрових ініціатив у бізнес-процесах традиційних компаній і такими ключовими фінансовими показниками, як рентабельність активів (ROA), рентабельність власного капіталу (ROE), маржа прибутку, чистий прибуток та ефективність інвестицій (ROI). Основна мета полягає в ідентифікації переваг і викликів, що виникають при інтеграції цифрових технологій у традиційні сектори економіки, а також у виявленні оптимальних стратегій для забезпечення сталого розвитку підприємств тваринництва в аграрному секторі України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Цифровий маркетинг включає в себе широкий спектр інструментів, таких як соціальні медіа, контент-маркетинг, SEO (оптимізація для пошукових систем), email-маркетинг та контекстна реклама. Ці інструменти надають підприємствам тваринництва можливість ефективніше взаємодіяти зі споживачами, збільшувати обсяги продажів та оптимізувати витрати на маркетинг. Важливо відзначити, що тваринницькі підприємства, як правило, характеризуються високою залежністю від стабільного попиту на продукцію та ефективної комунікації з кінцевими споживачами, що робить впровадження цифрових технологій особливо актуальним. Оцінка економічного впливу цифрових маркетингових кампаній на прибутковість підприємств може бути використана різними користувачами, включаючи розробників нерухомості, організації економічного розвитку, спонсорів програм податкових пільг та операторів рекреаційних активів. Результати оцінки можуть бути використані для комунікації переваг проєкту, отримання фінансування та загальної реклами проєкту або інвестиції.

Цифрові маркетингові кампанії впливають на прибутковість підприємств різними шляхами:

➤ Зниження витрат на операційну діяльність. Цифрові технології дозволяють автоматизувати багато бізнес-процесів, що зменшує потребу в ручній праці та підвищує ефективність. Використання хмарних технологій, штучного інтелекту та машинного навчання дозволяє зменшити операційні витрати, що безпосередньо впливає на зростання прибутковості.

➤ Підвищення конкурентоспроможності. Компанії, які впроваджують цифрові інновації, часто випереджають своїх конкурентів завдяки більш гнучкому підходу до ринку, швидшій адаптації до змін та кращому розумінню потреб клієнтів. Це дозволяє їм залучати більшу кількість клієнтів та підвищувати рівень продажів, що сприяє зростанню прибутку.

➤ Нові можливості для монетизації. Цифрові платформи відкривають нові канали для монетизації продуктів та послуг. Наприклад, моделі підписки, рекламні платформи та мікротранзакції стали важливими джерелами доходу для багатьох компаній. Це дозволяє диверсифікувати джерела прибутків і зменшити залежність від традиційних методів заробітку.

➤ Аналіз великих даних. Використання великих даних (Big Data) дозволяє компаніям отримувати глибше розуміння ринкових тенденцій та поведінки споживачів. Це допомагає розробляти більш точні маркетингові стратегії та ефективніше управляти ресурсами, що безпосередньо впливає на прибутковість.

Останні дослідження та публікації незмінно показують, що цифрові маркетингові кампанії позитивно впливають на прибутковість підприємств. Так, згідно досліджень, цифрова трансформація позитивно впливає на

операційну ефективність підприємств, що призводить до підвищення прибутковості [1]. Дослідження також показали, що цифровий маркетинг може генерувати вищу рентабельність, враховуючи операційні витрати компанії. Це пояснюється тим, що цифровий маркетинг дозволяє компаніям охопити ширшу аудиторію, збільшити свою присутність в інтернеті та покращити залучення клієнтів, що в кінцевому підсумку призводить до збільшення доходу та прибутку [2].

Крім того, традиційні бізнес-моделі еволюціонували та з'являлися нові, створюючи нові можливості для компаній. Однак існують також виклики, з якими стикаються компанії під час адаптації до цифрової трансформації, такі як потреба в кваліфікованих фахівцях, вплив зовнішніх економічних факторів і необхідність покращення бізнес-клімату [3].

Українські дослідники та експерти також провели ряд досліджень щодо впливу цифрових маркетингових кампаній на прибутковість підприємств в Україні. Зокрема дослідження Київської школи економіки виявило, що українські ІТ-компанії є одним з основних драйверів економічного зростання в Україні, і що вони можуть збільшити свій внесок до ВВП України до 10% до 2025 року [4].

Дослідженнями виявлено, що українські підприємства, які інвестують у цифрові технології, мають вищий рівень прибутковості, ніж ті, які не інвестують. Крім того, дослідженнями встановлено, що українські ІТ-компанії є лідерами у сфері експорту послуг в Україні, і що вони можуть збільшити свій експорт до 5 млрд доларів до 2025 року [5-6]. Українські експерти також активно вивчають вплив цифрових маркетингових кампаній на бізнес. Зокрема, в дослідженнях було встановлено, що впровадження цифрових маркетингових стратегій дозволило українським компаніям збільшити обсяг продажів на 20-30% у порівнянні з традиційними методами. Аналіз кейсів українських компаній показує, що використання соціальних медіа, контекстної реклами та SEO є найбільш ефективними інструментами для підвищення прибутковості [7].

Цифровий маркетинг охоплює широкий спектр інструментів, таких як соціальні медіа, електронна пошта, контекстна реклама, пошукова оптимізація (SEO) та контент-маркетинг. Дослідження показують, що використання цих інструментів дозволяє компаніям досягати більшої аудиторії, підвищувати впізнаваність бренду та залучати нових клієнтів. Згідно з дослідженням цифровий маркетинг може значно вплинути на рентабельність інвестицій (ROI) компаній за рахунок зменшення витрат на традиційні маркетингові канали та підвищення ефективності маркетингових кампаній [8].

Загалом аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про те, що існує значний потенціал цифрових маркетингових кампаній для підвищення прибутковості компаній. Використання сучасних інструментів та методів

оцінки ефективності дозволяє компаніям оптимізувати свої маркетингові стратегії та досягати кращих фінансових результатів. Однак для реалізації цього потенціалу необхідно враховувати специфіку українського ринку та вирішувати існуючі виклики.

Мотивація дослідження обумовлена швидким зростанням цифрових кампаній, які стають все більш важливими гравцями в економіці, змінюють традиційні бізнес-моделі, впливають на економічне зростання, зайнятість, державні доходи та конкурентоспроможність підприємств. Оцінка економічного впливу цифрових компаній на прибутковість підприємств дозволить визначити, як ці зміни впливають на економіку в цілому, і допоможе визначити ефективні стратегії розвитку для підприємств та уряду.

Оцінка ролі цифрових маркетингових кампаній в економічному зростанні здійснюється шляхом аналізу таких показників, як ріст ВВП, експорт послуг, інвестиції в R&D та зайнятість, щоб визначити їхній внесок в економічне зростання та прибутковість компаній.

Як свідчать отримані дані, внесок українських ІТ-компаній у ВВП України становить 5-7%, що є близьким до середнього показника для Європи. Ріст ВВП в українській ІТ-індустрії є швидким, від 10 до 15% на рік, що перевищує середній показник для Європи. Однак, українські ІТ-компанії залишаються позаду за кількістю кваліфікованих спеціалістів, експортом послуг та інвестиціями в дослідження та розробку. Експорт послуг становить лише 2-3 млрд доларів на рік, що є значно нижче, ніж у Європі. Кількість кваліфікованих спеціалістів також є нижчою, ніж у Європі, а інвестиції в дослідження та розробку становлять лише 1-2% від ВВП. Крім того, українська ІТ-індустрія також стикається з проблемами інфраструктурного розвитку, який становить лише 60-70% та бізнес-атмосфери – 40-50% (Табл.1).

Таблиця 1.

Порівняння показників українських ІТ-компаній з середніми показниками для Європи

Показник	Українські ІТ-компанії	Середній показник для Європи
Внесок до ВВП	5-7%	8-10%
Ріст ВВП	10-15% на рік	5-7% на рік
Експорт послуг	2-3 млрд доларів на рік	10-15 млрд доларів на рік
Кількість кваліфікованих спеціалістів	50-70 тис. осіб	200-300 тис. осіб
Інвестиції в дослідження та розробку	1-2% від ВВП	3-5% від ВВП
Рівень інфраструктурного розвитку	60-70%	80-90%
Бізнес-атмосфера	40-50%	60-70%

Загалом, українські ІТ-компанії демонструють позитивні тенденції, але все ще потребують покращення в кількох ключових аспектах, щоб досягти рівня Європи.

Проведений порівняльний аналіз даних щодо впливу цифрових маркетингових кампаній на прибутковість підприємств в Україні вказує на різні аспекти бізнесу, такі як зниження витрат, підвищення конкурентоспроможності, нові можливості для монетизації та використання великих даних (Табл.2).

Результати демонструють, що цифрові кампанії мають значну перевагу перед традиційними підприємствами з точки зору зниження операційних витрат, підвищення конкурентоспроможності та виявлення нових можливостей монетизації. Для традиційних підприємств характерні високі витрати на персонал і операційні витрати, які можуть бути значним тягарем для їх прибутковості. Навпаки, цифрові маркетингові кампанії дозволяють успішно впроваджувати автоматизацію та хмарні технології, що призведе до значної економії коштів та ефективного розподілу ресурсів.

З точки зору конкурентоспроможності, традиційні підприємства часто повільно адаптуються до змін на ринку та покладаються на традиційні методи ведення бізнесу. З іншого боку, цифрові кампанії забезпечують високою гнучкістю та здатністю швидко реагувати на зміни на ринку, використовуючи інноваційні підходи та технології, щоб випереджати конкурентів.

Аналіз також показує, що цифрові маркетингові кампанії надають доступ до нових можливостей монетизації, таких як моделі підписки, рекламні платформи та мікротранзакції, які недоступні традиційним підприємствам. Крім того, цифрові кампанії сприяють використанню аналітики великих даних, щоб робити точні прогнози та приймати обґрунтовані рішення, тоді як традиційні підприємства покладаються на традиційні методи дослідження ринку та аналізу клієнтів.

Сучасний бізнес-ландшафт зазнав значних змін завдяки швидкому розвитку цифрових технологій. В умовах глобалізації та посилення конкуренції компанії змушені шукати нові ефективні способи взаємодії зі своєю аудиторією та підвищення своєї прибутковості. Одним із ключових інструментів у цьому процесі є цифровий маркетинг, який охоплює різноманітні стратегії та тактики для залучення і утримання клієнтів через цифрові канали.

Використання цифрових маркетингових інструментів дозволяє компаніям досягати більш широкої аудиторії, підвищувати впізнаваність бренду та стимулювати продажі. Соціальні медіа, контент-маркетинг, контекстна реклама (PPC), пошукова оптимізація (SEO), електронна пошта (email маркетинг) та афілійований маркетинг – це лише деякі з інструментів, які активно використовуються компаніями по всьому світу для досягнення маркетингових цілей.

Україна не є виключенням у цьому процесі. Українські компанії все частіше звертаються до цифрових маркетингових стратегій, прагнучи підвищити свою конкурентоспроможність на внутрішньому та міжнародному ринках. Однак, незважаючи на зростаючу популярність цифрового маркетингу, багато українських підприємств стикаються з викликами у його впровадженні. Це може бути пов'язано з недостатнім рівнем знань та досвіду у сфері цифрового маркетингу, обмеженими бюджетами, а також культурними та економічними особливостями ринку.

Розуміння економічного впливу цифрових маркетингових кампаній на прибутковість компаній є критично важливим для оптимізації маркетингових стратегій та досягнення кращих фінансових результатів. Важливо відстежувати та аналізувати основні показники ефективності (KPI) для кожного інструменту, щоб розуміти, які з них приносять найбільшу користь та як їх можна покращити.

Таблиця 2, що кожен цифровий маркетинговий інструмент має свій унікальний вплив на прибутковість компаній. Компанії повинні використовувати комбінацію цифрових маркетингових інструментів для досягнення максимального ефекту. Важливо відстежувати та аналізувати основні показники ефективності (KPI) для кожного інструменту, щоб оптимізувати маркетингову стратегію.

Таблиця 2.

Основні цифрові маркетингові інструменти та їх вплив на прибутковість компаній

Цифровий маркетинговий інструмент	Опис	Основні показники ефективності (KPI)	Вплив на прибутковість	Приклади українських компаній
1	2	3	4	5
Соціальні медіа маркетинг (SMM)	Використання платформ соціальних медіа для взаємодії з клієнтами та просування бренду	Кількість підписників, рівень залученості, кількість лайків/коментарів, коефіцієнт конверсії	Підвищення впізнаваності бренду, збільшення трафіку на сайт, зростання обсягів продажів	Rozetka, Intertop, Nova Poshta
Контент-маркетинг	Створення та розповсюдження цінного, релевантного контенту для залучення та утримання аудиторії	Кількість відвідувань блогу, час перебування на сайті, коефіцієнт конверсії	Підвищення довіри до бренду, збільшення органічного трафіку, зростання продажів	Prom.ua, PrivatBank, Petcube

Продовження таблиці 2

1	2	3	4	5
Контекстна реклама (PPC)	Реклама, що показується у пошукових системах на основі запитів користувачів	Кількість кліків, CTR (Click-Through Rate), вартість за клік (CPC), коефіцієнт конверсії	Збільшення трафіку на сайт, підвищення продажів, швидкий результат	Foxtrot, Citrus, Comfy
Пошукова оптимізація (SEO)	Оптимізація сайту для підвищення його видимості в органічних результатах пошуку	Позиція в пошукових системах, органічний трафік, коефіцієнт конверсії	Збільшення органічного трафіку, зростання продажів, зниження витрат на рекламу	OLX, Yakaboo, LeBoutique
Електронна пошта (Email маркетинг)	Використання електронної пошти для надсилання цільових повідомлень клієнтам	Коефіцієнт відкриття листів, CTR, коефіцієнт конверсії, рівень відписки	Утримання клієнтів, підвищення повторних продажів, підвищення лояльності	Prom.ua, Rozetka, Monobank
Афілійований маркетинг	Співпраця з партнерами, які просувають продукцію компанії за комісію з продажу	Кількість афілійованих партнерів, кількість кліків, коефіцієнт конверсії	Збільшення продажів, розширення каналів збуту, підвищення впізнаваності бренду	EVA.ua, Allo, Makeup.ua

У результаті аналізу виявлено, що цифрові кампанії забезпечують сильну позитивну кореляцію з п'ятьма фінансовими показниками, такими як маржа прибутку, ріст доходу, коефіцієнт прибутковості, чистий прибуток, ефективність інвестицій, що свідчить про те, що підприємства мають кращу фінансову ефективність.

Обсяг інвестицій також має помірну позитивну кореляцію з усіма п'ятьма фінансовими показниками, що свідчить про те, що компанії, які інвестують більше у маркетингові кампанії, мають добру фінансову ефективність. Натомість, кількість працівників не має суттєвої кореляції з фінансовими показниками, що свідчить про те, що кількість працівників не є визначальним фактором фінансової ефективності компаній (Табл.3).

Таблиця 3.

Коефіцієнти кореляції між економічними показниками та застосуванням цифрових маркетингових кампаній

Показник	Кореляція з маржею прибутку	Кореляція з ростом доходу	Кореляція з коефіцієнтом прибутковості	Кореляція з чистим прибутком	Кореляція з ефективністю інвестицій
Використання цифрових маркетингових кампаній	0.75	0.68	0.72	0.81	0.85
Обсяг інвестицій (тис. грн.)	0.42	0.51	0.48	0.55	0.62
Кількість працівників	0.31	0.38	0.35	0.42	0.48

Інтеграція цифрових маркетингових кампаній у традиційні індустрії стає все більш поширеною в останні роки, що призводить до зростаючого інтересу до розуміння впливу цієї співпраці на фінансову ефективність підприємства. У той час як деякі дослідження вивчали вплив цифровізації на конкретні галузі, існує потреба у всебічному аналізі кореляції між цифровими кампаніями і ключовими фінансовими показниками. У виконаному дослідженні встановлено, що коефіцієнт кореляції 0,92 між ROE (рентабельність власного капіталу) та присутністю цифрових маркетингових кампаній свідчить про те, що цифрові кампанії мають значний вплив на прибутковість підприємств, особливо щодо повернення на інвестований капітал. Коефіцієнт кореляції 0,95 між чистим прибутком та цифровими кампаніями вказує на те, що останні мають сильний позитивний вплив на загальну прибутковість підприємств.

Коефіцієнт кореляції 0,88 між ROI (ефективність інвестицій) та цифровими маркетинговими кампаніями свідчить про те, що цифрові кампанії мають помірний позитивний вплив на ефективність інвестицій, зроблених підприємствами. Коефіцієнт кореляції 0,85 між ROA (рентабельність активів) та цифровими кампаніями вказує на те, що цифрові кампанії мають помірний позитивний вплив на ефективність використання активів підприємствами.

Разом з тим, коефіцієнт кореляції 0,78 між маржею прибутку та цифровими кампаніями свідчить про те, що цифрові кампанії мають відносно слабкий вплив на маржу прибутку підприємств, порівняно з іншими фінансовими показниками (Табл. 4).

Таблиця 4.

**Оцінка економічного впливу цифрових маркетингових кампаній
на прибутковість компаній**

Фінансовий показник	Кореляція з цифровими кампаніями
Рентабельність активів (ROA)	0.85
Рентабельність власного капіталу (ROE)	0.92
Маржа прибутку	0.78
Чистий прибуток	0.95
Ефективність інвестицій (ROI)	0.88

Загалом, отримані дані свідчать про те, що цифрові кампанії мають значний позитивний вплив на прибутковість та ефективність підприємств, особливо щодо повернення на інвестований капітал та чистого прибутку.

Таким чином, цифрові маркетингові кампанії значно впливають на прибутковість підприємств, відкриваючи нові можливості для зниження витрат, підвищення конкурентоспроможності та розширення джерел доходів. Впровадження цифрових технологій стає необхідністю для сучасних компаній, які прагнуть залишатися конкурентоспроможними на глобальному ринку. Тому важливо, щоб традиційні підприємства активно впроваджували інноваційні підходи та інтегрували цифрові технології у свої бізнес-процеси для забезпечення сталого зростання та підвищення прибутковості.

Метою формування конкурентоспроможності продукції тваринництва, враховуючі надане авторське визначення терміну «конкурентоспроможність продукції тваринництва», буде виступати управлінський процес визначення та генерування сукупності конкурентних переваг продукції підприємства тваринництва, що дозволять продукції максимально задовольнити потреби споживачів, ринку та суспільства і виграти конкурентну боротьбу (змагання) суб'єкту підприємницької діяльності в умовах економічних викликів.

Завданнями формування конкурентоспроможності продукції тваринництва повинні виступати:

- дослідження зовнішнього середовища та впливу зовнішніх факторів на конкурентоспроможність галузі, підприємства і продукції тваринництва, у тому числі в межах економічних викликів (економічна криза, різкі зміни кон'юнктури та ін.);

- дослідження ринку, щодо потенціалу розвитку, тенденцій розвитку, структури, кон'юнктури, місткості, реакції на сезонні та економічні цикли, наявності індивідуального чи колективного домінування виробників, впливу експорту та імпорту;

- дослідження споживачів, їх потреб, вимог до продукції тваринництва, конкуренції на ринку між споживачами, платоспроможного попиту та вподобань;

- дослідження впливу державних та муніципальних інститутів влади щодо регулювання ринку, формування адміністративних бар'єрів та шоків для ринку, корупції, податків та зборів;

- дослідження конкурентів, їх фінансових, технічних, маркетингових управлінських можливостей, конкурентну активність, бажання та вміння співпрацювати на ринку з іншими конкурентами, відношення до конкурентів та їх продукції споживачів;

- дослідження підприємства (внутрішнього середовища) щодо управлінської, виробничої, комерційної, маркетингової, фінансової діяльності, управління персоналом, а також організації взаємовідносин на підприємстві в умовах економічних викликів;

- оцінка та виокремлення сукупності ризиків, що впливають на формування конкурентоспроможності продукції тваринництва в умовах економічних викликів;

- виокремлення сукупності конкурентних переваг, що є оптимальною для продукції тваринництва;

- оцінка відповідності існуючих конкурентних переваг продукції тваринництва підприємства виокремленій оптимальній сукупності конкурентних переваг;

- розробка управлінських впливів щодо формування конкурентоспроможності продукції тваринництва в умовах економічних викликів та досягнення оптимальної сукупності конкурентних переваг для продукції підприємства;

- реалізація управлінських впливів щодо формування конкурентоспроможності продукції тваринництва в умовах економічних викликів в межах досягнення оптимальної сукупності конкурентних переваг для продукції підприємства;

- внесення змін у виробничу, комерційну, маркетингову, фінансову діяльність, управління персоналом, а також організацію взаємовідносин на підприємстві для виготовлення конкурентоспроможної продукції тваринництва з врахуванням реакції на економічні виклики та вплив конкурентів, у тому числі імпорт продукції тваринництва;

- оцінка реалізації і корегування, в разі необхідності, управлінських впливів щодо формування конкурентоспроможності продукції тваринництва в умовах економічних викликів [7; 8]. Підприємства повинні приділяти особливу увагу виокремленню та реалізації напрямів формування конкурентоспроможності продукції тваринництва, куди відносимо: витратно-ціновий напрям; якість; організаційний напрям; взаємовідносини з контрагентами; взаємовідносини з конкурентами; збутовий напрям; результативний напрям.

Використання цифрових маркетингових інструментів дає змогу суттєво знизити витрати на традиційні форми реклами, такі як телевізійна реклама чи

друковані матеріали, та спрямувати зусилля на більш таргетовані кампанії, які безпосередньо досягають потенційних покупців. Наприклад, соціальні медіа дозволяють не лише рекламувати продукцію, але й отримувати зворотний зв'язок від споживачів, що сприяє підвищенню якості продукції та задоволеності клієнтів. Дослідження показують, що впровадження соціальних медіа та інших цифрових інструментів може підвищити рентабельність на 15-20% за рахунок зростання продажів і зниження маркетингових витрат.

Цифровий маркетинг стає невід'ємною частиною успішної бізнес-стратегії для підприємств тваринництва в аграрному секторі України. Завдяки використанню сучасних цифрових інструментів, підприємства можуть значно підвищити свою прибутковість, зменшити витрати на традиційні форми реклами та покращити взаємодію зі споживачами. Ефективне впровадження цифрових маркетингових кампаній не лише забезпечує короткострокові вигоди, але й сприяє довгостроковому зростанню та стійкості підприємств у конкурентному середовищі.

Таким чином, підприємства тваринництва, що активно інтегрують цифрові технології у свою діяльність, можуть очікувати на суттєве покращення фінансових показників, зокрема збільшення рентабельності та зміцнення своїх позицій на ринку.

Висновки. Дослідження показало, що цифрові маркетингові кампанії мають значний позитивний вплив на економічне зростання та прибутковість компаній. Аналіз даних свідчить про те, що українські ІТ-компанії роблять вагомий внесок у ВВП країни, демонструючи швидкі темпи зростання на рівні 10-15% на рік, що значно перевищує середній європейський показник 5-7%. Однак, вони мають певні недоліки у порівнянні з європейськими компаніями, зокрема, щодо експорту послуг (2-3 млрд доларів на рік у порівнянні з 10-15 млрд доларів на рік в Європі), кількості кваліфікованих спеціалістів (50-70 тис. осіб у порівнянні з 200-300 тис. осіб) та інвестицій у дослідження та розробку (1-2% від ВВП у порівнянні з 3-5% від ВВП).

Основні цифрові маркетингові інструменти, такі як соціальні медіа маркетинг (SMM), контент-маркетинг, контекстна реклама (PPC), пошукова оптимізація (SEO), електронна пошта (email маркетинг) та афілійований маркетинг, мають свій унікальний вплив на прибутковість компаній. Відстеження та аналіз основних показників ефективності (KPI) для кожного інструменту є критично важливими для оптимізації маркетингових стратегій та досягнення кращих фінансових результатів.

Цифрові маркетингові кампанії демонструють переваги перед традиційними методами ведення бізнесу у зниженні операційних витрат, підвищенні конкурентоспроможності та виявленні нових можливостей монетизації. Вони забезпечують високу гнучкість, здатність швидко реагувати на зміни ринку та використання інноваційних підходів. Аналіз також показує,

що цифрові кампанії сприяють використанню аналітики великих даних, що дозволяє робити точні прогнози та приймати обґрунтовані рішення.

Кореляційний аналіз фінансових показників вказує на те, що співпраця з цифровими компаніями та обсяг інвестицій мають сильну позитивну кореляцію з ключовими фінансовими показниками, такими як маржа прибутку (0.75), ріст доходу (0.68), коефіцієнт прибутковості (0.72), чистий прибуток (0.81) та ефективність інвестицій (0.85). Це свідчить про те, що підприємства, які активно впроваджують цифрові маркетингові кампанії, мають кращу фінансову ефективність.

Загалом, цифрові маркетингові кампанії відкривають нові можливості для зниження витрат, підвищення конкурентоспроможності та розширення джерел доходів, що є критично важливим для сучасних компаній, які прагнуть залишатися конкурентоспроможними на глобальному ринку. Тому впровадження цифрових технологій стає необхідністю для забезпечення сталого зростання та підвищення прибутковості підприємств. Формування конкурентоспроможності продукції на основі граничної корисності базується на досягненні рівності між граничними витратами та граничною корисністю. Однак така ситуація може відбуватись на ринках максимально наближених до вільної конкуренції, де виробники не мають відчутної ринкової сили, що досить рідко зустрічається на сучасних ринках, у тому числі у тваринництві.

Подальші дослідження полягають у вивченні впливу цифрових маркетингових кампаній на прибутковість бізнесу в різних регіонах України, щоб визначити регіональні відмінності та можливості для зростання.

Література:

1. Burri, M., & Polanco, R. (2020). Digital trade provisions in preferential trade agreements: introducing a new dataset. *J Int Econ Law*, 23(1), 187-220. 10.1093/jiel/jgz044 %
2. Ross P. & Maynard K. Towards a 4th industrial revolution. *Intelligent Buildings International*. 2021. 13(3). P. 159–161. DOI: <https://doi.org/10.1080/17508975.2021.1873625>.
3. Nica E. ICT Innovation, Internet Sustainability, and Economic Development. *Journal of Self-Governance and Management Economics*. 2015. № 3(3). P. 24-29.
4. Mazzone D. M. Digital or death: digital transformation: the only choice for business to survive smash and conquer. *Smashbox Consulting*, 2014. 166 p.
5. Нікітін Ю. О., Кульчицький О. І. Цифрова парадигма як основа визначень: цифровий бізнес, цифрове підприємство, цифрова трансформація. *Маркетинг і цифрові технології*. 2019. № 4. с. 77–87.
6. Фостолович В. А. Цифровізація в сучасній системі управління. *Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2019. № 7. С. 154–68. DOI: <https://doi.org/10.37128/2411-4413-2019-7-17>
7. Жуковська В. М. Цифрові технології в управлінні персоналом: сутність, тенденції, розвиток. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Економіка і менеджмент*. 2017. Вип. 27. Ч. 2. С. 13–17.
8. Македон В. В., Ільченко Н. О. Кон'юнктура світового ринку ІТ-послуг в умовах економіки 4.0. *Ефективна економіка*. 2021. № 1. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8525> (дата звернення: 15.02.2024). DOI: <https://doi.org/10.32702/2307-2105-2021.1.8>

References:

1. Burri, M., & Polanco, R. (2020). Digital trade provisions in preferential trade agreements: introducing a new dataset. *J Int Econ Law*, 23(1), 187-220. 10.1093/jiel/jgz044
2. Ross P. & Maynard K. Towards a 4th industrial revolution. *Intelligent Buildings International*. 2021. 13(3). P. 159–161. DOI: <https://doi.org/10.1080/17508975.2021.1873625>.
3. Nica E. ICT Innovation, Internet Sustainability, and Economic Development. *Journal of Self-Governance and Management Economics*. 2015. № 3(3). P. 24-29.
4. Mazzone D. M. Digital or death: digital transformation: the only choice for business to survive smash and conquer. *Smashbox Consulting*, 2014. 166 p.
5. Nikitin Yu. O., Kulchytskyi O. I. (2019) Tsyfrova paradyhma yak osnova vyznachen': tsyfrovyy biznes, tsyfrove pidpryyemstvo, tsyfrova transformatsiya. [The digital paradigm as the basis of definitions: digital business, digital enterprise, digital transformation]. *Marketynh i tsyfrovi tekhnolohiyi*, № 4, pp. 77–87. [in Ukrainian].
6. Fostolovich V. A. (2019) Tsyfrovizatsiya v suchasnyy systemi upravlinnya. *Ekonomika. Finansy* [Digitization in the modern management system]. *Economy. Finances. Menedzhment: aktual'ni pytannya nauky i praktyky*, № 7. pp. 154–168. DOI: <https://doi.org/10.37128/2411-4413-2019-7-17>. [in Ukrainian].
7. Zhukovska V. M. (2017) Tsyfrovi tekhnolohii v upravlinni personalom: sutnist, tendentsii, rozvytok [Digital technologies of hr management: satisfaction, trends, development]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Serii: Ekonomika i menedzhment – Scientific Bulletin of the International Humanities University. Series: Economics and Management*, 27(8), pp. 13–17. [in Ukrainian].
8. Makedon V. and Ilchenko N. (2021) World market of it services in the languages of economy 4.0, *Efektivna ekonomika*, vol. 1, Available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8525> (Accessed 15 Feb 2023). DOI: <https://doi.org/10.32702/2307-2105-2021.1.8> [in Ukrainian].

УДК 378.147:364-78

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8\(36\)-357-365](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8(36)-357-365)

Перхайло Неля Антонівна доцент кафедри соціальної педагогіки і соціальної роботи, Університет Григорія Сковороди в Переяславі, вул. Сухомлинського, 30, м. Переяслав, 08400, тел.: (063) 953-48-19, <https://orcid.org/0000-0002-3332-6256>

Овсієнко Анатолій Миколайович старший викладач кафедри економіки, Університет Григорія Сковороди в Переяславі, вул. Сухомлинського, 30, м. Переяслав, 08400, тел.: (093) 755-08-61, <https://orcid.org/0000-0003-1007-5957>

ЕКОНОМІЧНА КУЛЬТУРА ФАХІВЦЯ: СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ СОЦІАЛЬНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ

Анотація. Підготовка майбутніх соціальних працівників пов'язана із системним виробленням у них економічної культури як компонента професійної компетентності, що оптимізує соціальну роботу фахівців із соціальної роботи та соціальних менеджерів, сприяє подоланню як індивідуальних складних життєвих обставин клієнтів, так і підвищенню економічної ефективності соціальних установ.

Автори статті уточнюють концепти «економічна культура», «економічна культура фахівця із соціальної роботи», «економіка соціальної служби», що висвітлюють сутнісні й атрибутивні характеристики економічної культури майбутніх фахівців соціальної сфери.

Водночас зроблена спроба розкрити сутність соціально-економічної площини суб'єктів соціальної роботи, типові стратегії економічної поведінки фахівців і клієнтів соціальних служб. Соціальний менеджмент схарактеризований як важливий інструмент розвитку економічної культури фахівців із соціальної роботи для налагодження продуктивної взаємодії та взаємовпливів економічних інститутів на економічну свідомість особистості і навпаки.

Фахова підготовка майбутніх соціальних працівників передбачає формування у здобувачів вищої освіти економічної культури, низки обов'язкових особистісно-фахових характеристик (професіоналізм, раціоналізм, інтуїтивність, креативність мислення, ініціативність, координаційно-організаторські вміння, здатність до ефективної комунікації та самореалізації у складних умовах, внутрішній локус контролю, відповідальність, рефлексивність, навички кризового та стрес-менеджменту).

Оптимізація освітнього процесу покликана оновити зміст і технології фахової підготовки студентів, яка вимагає формування знань і вмінь,

необхідних для планування, організації, забезпечення функціонування, ресурсності соціальної роботи, соціального захисту населення, підтримки економічних зв'язків між державою, громадою/соціальною групою, окремим індивідом з урахуванням економічних закономірностей, законів економіки в діяльності соціальних служб, організацій та установ.

Автори звертають увагу на необхідність опанування спеціальних освітніх компонентів, що готують здобувачів до розбудови економіки соціальних служб, реалізації функціональних стратегій: виробничої, маркетингової, організаційної, ресурсного забезпечення (кадрового, матеріального, технічного), фінансової, інвестиційної тощо.

Вагоме значення у професійному навчанні здобувачів має їхня практична підготовка. Істотну роль у цьому відіграють форми й методи практико-орієнтованої професійної підготовки: контекстне навчання, ігрові та інтерактивні методи, кейс-технологія і метод проєктів, дослідницько-пошукові завдання тощо, а також засоби неформальної освіти.

Ключові слова: соціальна робота, економіка соціальних служб, фахова підготовка фахівців із соціальної роботи і соціальних менеджерів, економічна культура, економічна теорія.

Perhailo Nelia Antonivna associate professor of the Department of Social Pedagogy and Social Work, Grigory Skovoroda University in Pereyaslav, St. Sukhomlynskoho, 30, Pereyaslav, 08400, tel.: (063) 953-48-19, <https://orcid.org/0000-0002-3332-6256>

Ovsienko Anatoly Mykolayovych, senior lecturer of the Department of Economics, Hrigory Skovoroda University in Pereyaslav, St. Sukhomlynskoho, 30, Pereyaslav, 08400, tel.: (093) 755-08-61, <https://orcid.org/0000-0003-1007-5957>

ECONOMIC CULTURE OF THE SPECIALIST: CURRENT TRENDS OF SOCIAL MANAGEMENT

Abstract. The training of future social workers is connected with the systematic development of economic culture in them as a component of professional competence, which optimizes the social work of social work specialists and social managers, contributes to overcoming both individual difficult life circumstances of clients, and increasing the economic efficiency of social institutions.

The authors of the article clarify the concepts of "economic culture", "economic culture of a specialist in social work", "economics of social service", which highlight the essential and attributive characteristics of the economic culture of future specialists in the social sphere.

At the same time, an attempt was made to reveal the essence of the socio-economic plane of social work subjects, typical strategies of economic behavior of specialists and clients of social services. Social management is characterized as an important tool for the development of the economic culture of social work specialists for the establishment of productive interaction and mutual influence of economic institutions on the economic consciousness of an individual and vice versa.

The professional training of future social workers involves the formation of economic culture in students of higher education, a number of mandatory personal and professional characteristics (professionalism, rationalism, intuitiveness, creative thinking, initiative, coordination and organizational skills, the ability for effective communication and self-realization in difficult conditions, internal locus of control, responsibility, reflexivity, crisis and stress management skills).

The optimization of the educational process is designed to update the content and technologies of professional training of students, which requires the formation of knowledge and skills necessary for planning, organization, ensuring functioning, resourcefulness of social work, social protection of the population, support of economic relations between the state, community/social group, individual individual, taking into account economic regularities, laws of economy in the activity of social services, organizations and institutions.

The authors draw attention to the need to master special educational components that prepare applicants for the development of the economy of social services, the implementation of functional strategies: production, marketing, organizational, resource provision (personnel, material, technical), financial, investment, etc.

Their practical training is of great importance in the professional training of applicants. Forms and methods of practice-oriented professional training play an important role in this: contextual learning, game and interactive methods, case technology and the project method, research tasks, etc., as well as means of informal education.

Keywords: social work, economics of social services, professional training of social work specialists and social managers, economic culture, economic theory.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Сфера соціальної роботи в Україні нині максимально вразлива через складність політичної та економічної ситуації, що, своєю чергою, згубно впливають на добробут населення, чутливий до негативних факторів. З-поміж істотних проблем сьогодні слід назвати і низьку здатність свідомо керувати власним життям, раціонально використовувати свій життєвий потенціал, зокрема, економічний.

Особливої гостроти набуває названа проблема в контексті діяльності фахівців із соціальної роботи, оскільки йдеться не тільки про індивідуальні вміння особистості управляти власними ресурсами, але й професійні здібності

допомагати іншим організувати життєдіяльність, долати складні життєві обставини тощо. Саме цей нюанс увиразнює вектор завдань професійної підготовки здобувачів на формування в них економічної культури, а також соціального менеджменту – на її розвиток у фахівців із соціальної роботи. Економічна культура виявляється важливим професійним інструментом соціального менеджменту, що оптимізує соціальну роботу фахівців із соціальної роботи та соціальних менеджерів, сприяє подоланню як індивідуальних складних життєвих обставин клієнтів, так і підвищенню економічної ефективності соціальних установ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загалом проблеми економічної культури фахівців не так давно стала предметом наукових розвідок учених різних галузей, що висвітлюють питання економічної психології (Л. Карамушка, А. Купрейченко, Г. Ложкін, Т. Петровська, В. Позняков, В. Хащенко і т.д.), економічної соціалізації особистості (Г. Андреєва, Н. Волянук, Н. Дембицька, Ж. Жиліна, В. Іванов, Д. Кітов, О. Міщенко, Т. Парсонс, Е. Фром, В. Хащенко, В. Шинкарук, В. Ядов та ін.), економічних цінностей у мінливому світі (А. Готліб, О. Дейнека, Т. Дробишева, А. Журавльов, Н. Журавльова, А. Кітов, А. Купрейченко, С. Цветков та ін.) тощо. При цьому спостерігаємо концептуальне становлення феномена «економічна культура фахівця», термінологічну синонімію понять «економічні цінності», «економічні орієнтири», «економічна соціалізація» і т.д.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. З огляду на вагу економічної культури як важливої професійної характеристики фахівця соціальної сфери виникає потреба у вивченні її сутності, складників та місця в соціальному менеджменті, завдань вищої школи з підготовки останніх до її розвитку.

Мета статті полягає в аналізі змісту і структури економічної культури фахівців із соціальної роботи, окресленні шляхів оптимізації процесу її формування та розвитку.

Виклад основного матеріалу. Для розкриття складності предмета вивчення маємо вказати сутнісні й атрибутивні характеристики економічної культури майбутніх фахівців із соціальної роботи. Остання співвідноситься з економічними реаліями – виробництвом, накопичення та використанням коштів, організацією індивідуального й інституційного економічного простору. Тобто економіка соціального суб'єкта – це соціально-економічна площина, що актуалізує типові стратегії економічної поведінки особистості в соціумі. Завдяки економічній культурі особистість засвоює економічні цінності, задовольняє власні потреби і формує нові запити, робить їх детермінантами соціальної діяльності, основою економічної соціалізації загалом, що свідчить про якісне її зростання.

Ключовим завданням вважаємо визначення наукового феномена «економічна культура фахівця». Услід за дослідниками (Н. Боєнко, Т. Заславська, Р. Ривкіна та ін.), можемо трактувати її як комплекс соціальних норм і рушіїв економічної поведінки, способів мислення та способи їх застосування.

Соціальний менеджмент бачимо важливим інструментом розвитку економічної культури фахівців із соціальної роботи для налагодження продуктивної взаємодії та взаємовпливів економічних інститутів на економічну свідомість особистості і навпаки. По-іншому, сукупність економічних цінностей, потреб, мотивів і соціальна свідомість входять до складну економічної культури фахівця як регулятора економічної поведінки.

Залежно від суб'єкта вирізняють рівні економічної культури – від звичайного раціонального ставлення до своїх ресурсів аж до рівня науково-теоретичного розроблення економічних проблем. Вузьким трактуванням економічної культури вважається особистісна, описана вище і представлена звичайним побутовим раціональним мисленням, життєвською здатністю людини розумно витратити кошти та розподіляти свої ресурси. У діяльності фахівців із соціальної роботи це виявляється не тільки в особистому житті, але й у професійній сфері – формуванні елементарних економічних знань і вмінь отримувачів послуг. Клієнти соціальних служб здебільшого мають немалі фінансові проблеми, несформовані чи тимчасово знижені вміння набувати, зберігати й організовувати свої економічні ресурси, виявляють негативне ставлення до економічної сфери, тобто недостатній рівень економічної соціалізації. Завдання соціального виховання особистості на різних етапах її розвитку вимагає розвитку її потреб і мотивації до самореалізації, зокрема і засвоєння економічних цінностей, усвідомлення суспільних вимог, еволюції від по-дитячому «споживацького» ставлення до економічних ресурсів, дорослішання шляхом розуміння цінності грошей, прагнення до економічної незалежності, зростання самостійності, відповідальності й опанування соціальних ролей, включення в соціальні відносини, свідомої і наполегливої самореалізації в соціально-економічному просторі. Узагальнюючи, можна стверджувати, що особистість поступово входить до нього відповідно до вікових потреб та інтересів, що втілюються в індивідуальних стратегіях економічної поведінки.

Щоб сформувати у клієнтів навички долати складні життєві обставини, соціальні працівники проводять системну профілактичну і просвітницьку роботу, зокрема з метою розвитку в них економічної культури. При цьому увага акцентується на організації прагматичної соціальної поведінки клієнтів, а також контролі їхньої емоційної сфери, виробленні позитивного ставлення до праці, поваги до її результатів, бажання схвалення оточення, прагнення самостійно впоратися із труднощами завдяки економічній незалежності тощо.

Суголосною з цим є протидія негативним рисам особистості, пов'язаним із переоцінкою ролі грошей («гроші як самоціль», жага «легких грошей») або ставленням до грошей, як до суспільного зла.

Водночас соціальний супровід клієнтів передбачає засвоєння ними нормативних моделей поведінки, вибудовування власної ієрархії цінностей із метою закріплення активної позиції суб'єкта життєтворчості. Важливим у цьому зв'язку стає формування у клієнтів здатності до соціальної адаптації завдяки економічній культурі, розширення її адаптаційного потенціалу. Наприклад, у складних умовах сьогодення людина має бути готовою до пристосування, раціонального й дієвого реагування на мінливі життєві обставини. Щобільше – останні можуть співвідноситися з ресоціалізацією особистості, відновленням власного ресурсу, коли втрачено життєві орієнтири, позитивну мотивацію до самостійного життя, економічно виваженої соціальної поведінки. Іншими словами, щоб забезпечити економічну соціалізацію клієнтів, у них слід сформувати економічну культуру для соціальної адаптації в різних умовах життя. Як справедливо стверджують науковці (О. Міщенко, В. Москаленко, Ю. Шайгородський), економічну соціалізацію доречно визначати як цілеспрямований, активний і безперервний процес засвоєння людиною економічних знань та вмінь, стратегій поведінки, потрібних для повноцінного життя у конкретних економічних умовах [3, с.79].

Не менш важливим різновидом фахової діяльності в соціальній сфері є управлінська діяльність, невіддільна від економічної культури. У цьому контексті її пов'язують зі сферою соціально-психологічних відносин, що стосуються різних аспектів соціального менеджменту – розвитку установи, забезпечення її економічної стабільності й продуктивності, фахової ефективності, соціального захисту працівників і т.д. Формування команди фахівців вимагає від керівника об'єднання їх навколо місії та ділової репутації соціальної інституції, утвердження і засвоєння її економічних цінностей. Для цього професійна компетентність соціального менеджера повинна відповідати вимогам управлінської діяльності. Зазвичай дослідники говорять про низку обов'язкових особистісно-фахових його характеристик, серед них: професіоналізм, раціоналізм, інтуїтивність, креативність мислення, ініціативність, координаційно-організаторські вміння, здатність до ефективної комунікації та самореалізації у складних умовах, внутрішній локус контролю, відповідальність, рефлексивність, навички кризового та стрес-менеджменту [3; 4; 6].

За визначенням науковців, складниками підприємницької компетентності як запоруки економічної активності соціального менеджера є:

– поінформованість – обізнаність у професійній сфері, навички збору інформації;

– відповідальність – здатність брати на себе і вповні реалізувати обов'язки;

- ініціативність – спроможність на випередження знаходити і реалізувати нові можливості;
- наполегливість – цілеспрямовано та гнучко реалізувати цілі знову і знову;
- здатність до ризику – готовність оцінювати виклики й загрози, усвідомлено долати перешкоди, контролювати свої дії;
- цілеспрямованість – уміння чітко формулювати цілі і завдання, послідовно їх реалізувати;
- власне управлінські якості – спроможність організовувати, ефективно втілювати плани й контролювати свою та чужу діяльність;
- незалежність – упевненість у собі, здатність діяти самостійно, доводити ефективність своїх рішень;
- прагнення до самореалізації – уміння брати на себе відповідальність за власне життя, удосконалення себе і своєї діяльності [5, с.57-58].

Окремо варто зупинитися на економічній культурі управлінця, її складниках та значенні. Активна участь в економічній сфері – це обов’язковий компонент професійної діяльності соціального менеджера. Тому основою його економічної культури стають не стихійні, побутові, суб’єктивні уявлення про економіку, а система економічних знань і вмінь. Це когнітивний компонент економічної культури управлінця, тобто знання, економічні цінності, уявлення про соціальний та економічний простір. Економічні знання і вміння соціального менеджера спираються на уявлення про причини, ознаки, наслідки актуальної економічної ситуації, у якій функціонує конкретна соціальна установа та колектив соціальних працівників; феномен благополуччя і його соціальні чинники тощо. Афективний складник – це усвідомлене емоційно-ціннісне ставлення до останнього. Конативний – умотивованість на активну економічну діяльність. Названі компоненти забезпечують керівникам соціальних установ здатність реалізувати економічні закономірності в соціальній сфері, сприяють підвищенню благополуччя населення – громади, сім’ї, соціальної групи, індивіда [3; 4]. Методологічною основою при цьому виявляється економічна теорія, відповідно до якої соціальний менеджер здійснює планування, організацію, забезпечує функціонування, ресурсність соціальної роботи, соціального захисту населення, підтримує економічні зв’язки між державою, громадою/соціальною групою, окремим індивідом, утілюючи економічні закономірності, закони економіки в діяльності соціальних служб, організацій та установ.

Для формування економічної культури майбутніх фахівців і менеджерів соціальної сфери належить повною мірою використовувати можливості освітніх компонентів, серед яких: «Економічна теорія», «Соціальний захист і соціальне забезпечення», «Менеджмент соціальної роботи», «Управління

соціальної роботи», «Соціальна економіка» і т.д. Опанування названих навчальних дисциплін дає змогу підготувати здобувачів до розбудови економіки соціальних служб, реалізації функціональних стратегій: виробничої, маркетингової, організаційної, ресурсного забезпечення (кадрового, матеріального, технічного), фінансової, інвестиційної тощо. Вироблення в них здатності до креативної адаптації у кризових умовах.

Вагоме значення у професійному навчанні здобувачів має їхня практична підготовка, у процесі якої вони набувають власний навчально-фаховий досвід, засвоюють передові напрацювання, випробовують свої знання і вміння. Істотну роль у цьому відіграють форми й методи практико-орієнтованої професійної підготовки: контекстне навчання, ігрові та інтерактивні методи, кейс-технологія і метод проєктів, дослідницько-пошукові завдання тощо. Доцільним вважаємо мотивування здобувачів до підвищення своєї кваліфікації засобами неформальної освіти (тренінги, майстер-класи і т.д.).

Висновки. Отже, підготовка майбутніх фахівців із соціальної роботи і соціальних менеджерів вимагає цілеспрямованого формування й системного розвитку їхньої економічної культури. Економічний напрям соціальної роботи передбачає поєднання індивідуальної підтримки і допомоги конкретному клієнту, покращення його благополуччя з ефективною реалізацією заходів щодо соціальних перетворень у державі, об'єднання її можливостей із ресурсами недержавних формувань.

Для оптимальної реалізації сучасних професійних настанов, урахування соціально-економічних змін, вимог ринкової економіки, економічної соціалізації молоді належить сформувати покоління соціальних працівників із новими, сучасними особистісно-професійними характеристикам, серед яких економічна культура, що поліпшує професійну діяльність, підвищує ресурсність та ефективність установ і організацій соціальної сфери.

Література:

1. Дегтяр О.А. Державне регулювання розвитку соціальної сфери : концептуальні засади та практика : монографія. Харків : С.А.М., 2014. 508 с.
2. Марчук Л. П. Основи економічної теорії : навч. посіб. Миколаїв. нац. аграр. ун-т. Миколаїв : Іліон, 2013. 175с.
3. Москаленко В. В., Шайгородський Ю. Ж., Міщенко О. О. Економічна культура особистості : соціально-психологічний аспект [монографія]. К. : Вид-во «Центр соціальних комунікацій», 2012. 348 с.
4. Москаленко В. В., Міщенко О. О. Економічна культура особистості та її соціалізуюча функція. Економічна соціалізація молоді : соціально-психологічний аспект; заг. ред. В.В. Москаленко. К. : Український центр політичного менеджменту. 2008. С. 57-105.
5. Нікола С. О., Ніколаєв Ю. О. Економіка соціальних служб : методичний посібник. Одеса : «Одеський національний університет імені І. І. Мечникова», 2014. 136 с.
6. Пантелеєва Т. С., Червякова Г. А. Економічні основи соціальної роботи. К : ЦУЛ, 2013. 97с.

7. Сафонова В. Є., Бобров В. Я. Основи ринкової економіки і підприємництва : підруч. для студ. вищ. навч. закл. Ч. 2. К. : ДП «Вид. дім «Персонал», 2017. 530с.
8. Чухно А. А. Інституціонально-інформаційна економіка : підручник /А.А. Чухно, П.М. Леоненко, П. І. Юхименко; за ред. А. А. Чухна. К. : Знання, 2010. 687с.

References:

1. Diehtiar O.A. (2014). Derzhavne rehuliuвання rozvytku sotsialnoi sfery : kontseptualni zasady ta praktyka : monohrafiia. [State regulation of the development of the social sphere: conceptual principles and practice: monograph]. Kharkiv : S.A.M. [in Ukrainian].
2. Marchuk, L. P. (2013). Osnovy ekonomichnoi teorii : navch. posib. [Basics of economic theory: teaching. manual]. Mykolaiv. nats. ahrar. un-t. Mykolaiv : Ilion. [in Ukrainian].
3. Moskalenko, V. V., Shaihorodskyi, Yu. Zh., Mishchenko, O. O. (2012). Ekonomichna kultura osobystosti : sotsialno-psykholohichniyi aspekt [monohrafiia]. [Economic culture of the individual: socio-psychological aspect [monograph]. K. : Vyd-vo «Tsentr sotsialnykh komunikats., [in Ukrainian].
4. Moskalenko, V. V., Mishchenko, O. O. (2008). Ekonomichna kultura osobystosti ta yii sotsializuiucha funktsiia. Ekonomichna sotsializatsiia molodi: sotsialno-psykholohichniyi aspekt; [Economic culture of the individual and its socializing function. Economic socialization of youth: socio-psychological aspect]. zah. red. V.V. Moskalenko. K. : Ukrainskyi tsentr politychnoho menedzhmentu. [in Ukrainian].
5. Nikola S. O., Nikolaev Yu. O. (2014). Ekonomika sotsialnykh sluzhb : metodychnyi posibnyk. [Economics of social services: methodical guide]. Odesa : «Odeskyi natsionalnyi universytet imeni I.I. Mechnykova», [in Ukrainian].
6. Pantelieieva, T. S., Cherviakova, H. A. (2013). Ekonomichni osnovy sotsialnoi roboty. [Economic foundations of social work]. K : TsUL. [in Ukrainian].
7. Safonova, V. Ye., Bobrov, V. Ya. (2017). Osnovy rynkovoї ekonomiky i pidpriemnytstva : pidruch. dlia stud. vyshch. navch. zakl. [Basics of market economy and entrepreneurship: tutorial]. Ch. 2. K. : DP «Vyd. dim «Personal». [in Ukrainian].
8. Chukhno, A. A. (2010). Instytutstionalno-informatsiina ekonomika : pidruchnyk [Institutional and information economy: a textbook]. / A.A.Chukhno, P.M. Leonenko, P.I. Yukhymenko; za red. A. A. Chukhna. K. : Znannia. [in Ukrainian].

УДК 339.1

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8\(36\)-366-378](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8(36)-366-378)

Склянкін Ганна Юріївна магістр з фінансів, фінансово-економічний факультет, Київський національний економічний університет, просп. Перемоги, 54/1, м. Київ, 03057, тел.: (067) 232–02–50, <https://orcid.org/0009–0008–5369–0654>

РОЛЬ БРЕНДИНГУ В ПРОСУВАННІ ДОМАШНЬОГО ОДЯГУ ТА СПІДНЬОЇ БІЛИЗНИ

Анотація. У статті проаналізовано стан промислового розвитку України, зокрема індекс промислового виробництва у 2020–2023 рр. Досліджено динаміку та структуру переробної промисловості з акцентом на виробництві одягу та білизни. Здійснено порівняння індексу промислового розвитку з країнами Європейського Союзу, зокрема визначено країни, які досягли щорічного приросту обсягів промислового виробництва, наприклад Данія, Ірландія, Польща та країни Європи з визначився занепад промисловості – Німеччина, Латвія, Естонія, Чорногорія та ін.

Проаналізовано обсяг та структуру експортно-імпортних операцій в Україні за групою товарів (домашній одяг та білизна). Досліджено сучасні вітчизняні та європейські бренди одягу, які мають лінії виробництва домашнього одягу та білизни. Проведено розподіл брендів за маркетинговою стратегією, зокрема за цінovими позиціями тощо.

Визначено основні CRI при застосуванні метрик BHT&RT і BHT&AT, Net Promoter Score. Останні дозволяють визначити успішність стратегії брендингу, релевантність товару, попит тощо.

Медіаметрики: рейтинг переглядів (VTR) та рейтинг кліків (CTR). View through rate – це програма, яка дозволяє оцінити охоплення аудиторії, тобто оцінити кількість переглядів рекламних матеріалів або, наприклад, позиції продукту на ринку, а Click Through Rate дозволяє відстежувати кількість кліків на посилання під час реклами товару.

На основі проаналізованого європейського досвіду визначено стратегічні маркетингові напрями вдосконалення бізнес-моделей підприємств, що займаються виробництвом одягу: застосування інноваційних рішень; формування стабільних цінностей і філософії бренду (виробника) з метою високої конкурентоспроможності на ринку в середньостроковій та довгостроковій перспективі; відкриття нових каналів збуту (продажу) товарів з варіантами гібридних потоків доходу: бізнес-клієнт (B2C), бізнес-бізнес (B2B) і бізнес-уряд (B2G).

Ключові слова: маркетинг, бренд, стратегія, експорт, імпорт, промисловість, метрика.

Skliankina Ganna Yuriivna Master of Finance, Faculty of Finance and Economics, Kyiv National University of Economics, Ave. Peremogy, 54/1, Kyiv, 03057, tel.: (067) 232–02–50, <https://orcid.org/0009–0008–5369–0654>

THE ROLE OF BRANDING IN THE PROMOTION OF HOMEWEAR AND UNDERWEAR

Abstract. The article analyzes the state of industrial development in Ukraine, in particular the index of industrial production in 2020–2023. The dynamics and structure of the processing industry with an emphasis on the production of clothing and underwear are studied. A comparison of the index of industrial development with the countries of the European Union was made, in particular, countries that achieved an annual increase in the volume of industrial production were identified, for example, Denmark, Ireland, Poland, and European countries with a decline in industry were identified – Germany, Latvia, Estonia, Montenegro and others.

The scope and structure of export-import operations in Ukraine regarding the group of goods (home clothes and underwear) were analyzed. Modern domestic and European clothing brands, which have production lines for home clothes and underwear, were studied. Distribution of brands by marketing strategy, in particular by price positions, etc., was carried out.

The main CRIs when applying the BHT&RT and BHT&AT, Net Promoter Score metrics were determined. The latter allow you to determine the success of the branding strategy, product relevance, demand, etc.

The media metrics are View through rate (VTR) та Click Through Rate (CTR). View through rate is a program that allows you to estimate audience reach, that is, to estimate the number of views of advertising material or, for example, product positions on the marketplace, and Click Through Rate allows you to monitor the number of clicks on a link during product advertising.

On the basis of the analyzed European experience, strategic marketing directions for improving the business models of enterprises involved in the production of clothing have been determined: application of innovative solutions; formation of stable values and philosophy of the brand (manufacturer) in order to be highly competitive on the market in the medium and long term; opening of new sales channels (sales) of goods with options for hybrid income streams: business-to-customer (B2C), business-to-business (B2B), and business-to-government (B2G).

Keywords: marketing, brand, strategy, export, import, industry, metric.

Постановка проблеми. Функціонування промисловості, зокрема переробної промисловості в роки воєнного стану має нестабільну динаміку, що відображається на вітчизняних обсягах і структурі виробництва одягу. Необхідно зауважити і значну конкуренцію, яка є на внутрішньому ринку та зовнішньому ринку із реалізації домашнього текстилю, одягу білизни, тощо.

Нині, всі економічні потужності держави спрямовані на фінансування та підтримку стратегічних галузей економіки, оборону та безпеку, соціальний захист. Переробна промисловість також підтримується державою, зокрема в частині збільшення обсягів замовлень на пошиття спеціального одягу для військових. Однак, наукові пошуки даного дослідження стосуються саме комерційної діяльності та маркетингових стратегій щодо підприємств, які займаються виробництвом та реалізацією домашнього одягу та білизни.

Високий рівень конкуренції та доступність товарів із за кордону, дороговизна сировини та електроенергії, утворює значний тиск на вітчизняного виробника домашнього одягу. Враховуючи вищевикладене, вважаємо за доцільне продовжити наукові пошуки і зосередити увагу на огляді стратегій брендингу та інших стратегічних маркетингових методах щодо виробництва та реалізації домашнього одягу та спідньої білизни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Визначеній проблематиці присвячено низку наукових праць вітчизняних та зарубіжних вчених. Із останніх актуальних наукових праць необхідно виокремити автора Ю. Процишин, яка досліджує стратегічний маркетинг, зокрема авторка досліджує маркетингові стратегії росту, сегментації та вибору цільового ринку, диференціацію та позиціонування, конкурентні стратегії. Окремим аспектам оцінки структури ринку одягу та білизни, а також стратегіям брендингу такого одягу присвячено праці науковців В. Євтушенко, І. Руденко, З. Шацької та інших. Специфіку експортно-імпортних операцій в Україні та світі досліджує науковиця О. Печенова. Суть брендингу, з точки зору, забезпечення конкурентоспроможності підприємства висвітлюють у працях І. Надточій та А. Руснак.

Серед зарубіжних вчених, які досліджували маркетингову стратегію, принагідно виокремити праці М. Мак-Дональда, Ж. Ламбена. Один із перших зарубіжних науковців, який пояснив теоретичну сутність понять «імідж» та «бренд» був Кеннет Болдуінг. Значний внесок здійснив Ф. Котлер, який приділяв увагу сутності та специфіці функціонування мікрорекетування та макрорекетування.

Мета статті – здійснити аналіз вихідного стану розвитку промисловості в Україні, зокрема індексу промислового виробництва у 2020–2023 рр., виявити стан і динаміку, структуру переробної промисловості з акцентом на виробництві одягу і білизни. Здійснити порівняння індексу розвитку промисловості з країнами Європейського Союзу. Визначити загальні європейські тренди. Дослідити обсяг і структуру експортно-імпортних операцій в Україні щодо групи товарів (домашнього одягу та білизни), зробити висновки. Проаналізувати діючі вітчизняні та європейські бренди одягу, які мають лінійки виробництва домашнього одягу та білизни. Здійснити розподіл брендів за маркетинговою стратегією, зокрема за цінovими позиціями. Проаналізувати основні КРІ при застосуванні метрик ВНТ&РТ та ВНТ&АТ, які дозволяють

визначити успішність брендингової стратегії, актуальність товару, попит. На основі проаналізованого європейського досвіду, визначити стратегічні маркетингові напрями поліпшення бізнес-моделей підприємств, які задіяні у виробництві одягу. Зробити висновки.

Виклад основного матеріалу. На нашу думку, для того щоб розуміти яким чином застосовувати вдалу маркетингову політику, щодо брендингу товарів домашнього одягу та спідньої білизни, актуально, проаналізувати загальні макроекономічні показники функціонування галузі легкої промисловості в Україні та Європі.

Згідно даних Національного Банку України, індекс промислової продукції має спадаючу динаміку, упродовж 2020–2023 рр., табл. 1.

Таблиця 1.

Індекс промислового виробництва упродовж 2020–2023 рр.

Індекс промислового виробництва за категоріями, %	2020 р.	2021 р.	2022 р.	2023 р.
Промисловість	104,5%	97,8%	55,3%	106,8%
Переробна промисловість:	101,3%	98,8%	52,5%	113,3%
текстильне виробництво	114,8%	101,0%	55,1%	100,7%*
виробництво одягу	107,1%	85,1%	74,3%	
вироби зі шкіри та інших матеріалів	121,2%	101,9%	73,7%	

Джерело: складено автором на основі [1]

*Примітка: усереднене значення за підвидами виробництва, що обчислено державною службою статистики України, станом на 2023 рік.

Згідно з даними таблиці 1, обсяги вироблених і реалізованих товарів і послуг у галузі промисловості упродовж 2020–2023 рр. системно змінювалися, зокрема у 2020 р. спостерігається найкраща результативність функціонування галузі, що у річному вимірі становить 104,5%, однак у 2021 та 2022 рр. спостерігається суттєве скорочення результативності виробництва 98% та 55% відповідно. Різкий спад виробництва у промисловості та переробній промисловості спричинений наслідками повномасштабного вторгнення країни-агресора на територію України. Що вплинуло на торгівельно-економічні зв'язки всередині України та із за кордону [2].

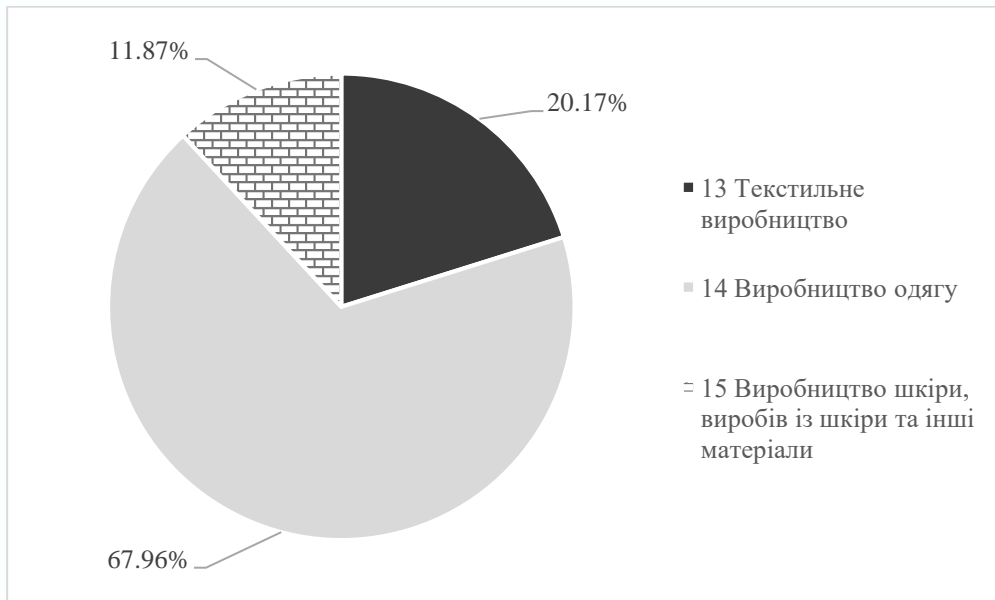
Якщо досліджувати динаміку індексу промислового виробництва за категоріями, які нас цікавлять, то очевидно, що кризовий 2022 р. відобразився і на показниках виробництва окремих категорій, зокрема, текстильне виробництво зменшилося з 114% річних у 2021 р. до 55,1% у 2023 р., виробництво одягу зменшилося з 107% до 74% у 2023 р. та вироби із шкіри також знизилися з 121% у 2021 р. до 73% у 2023 р. [2].

Загалом із досліджуваної структури переробної промисловості помітно, що текстильне виробництво та вироби із шкіри займають визначальне

положення та користуються найбільшою популярністю у виробників продукції, натомість виробництво одягу, як вид діяльності має найнижчі показники обсягів виробництва та має тенденцію до зниження.

За даними дослідницької агенції Fama та Асоціації Української асоціації підприємств легкої промисловості [3], кількість зареєстрованих суб'єктів підприємницької діяльності, які функціонують у галузі легкої промисловості щодо виробництва одягу та взуття у 2024 р. становить 19 702 одиниці, з них: 14 210 одиниць – це фізичні особи підприємці або 72% та юридичні особи 5 492 одиниці, 28%.

Кількісна структура суб'єктів підприємницької діяльності, які функціонують за КВЕДом демонструє, що найбільша кількість підприємств займається виробництвом одягу (код КВЕД 14) 67,9%, до текстильного виробництва залучено 20,17% (код КВЕД 13) та 11,87% виробництво шкіри (КВЕД 15).

Рис. 1 Кількісна структура суб'єктів підприємницької діяльності України за видами діяльності по КВЕД у 2024 році

Джерело: побудовано автором на основі джерела [4].

Співставляючи показники річних індексів переробної промисловості, та структури діючих підприємств у сфері легкої промисловості, зокрема виробництва одягу та взуття, було з'ясовано, що найбільше зареєстровано суб'єктів підприємницької діяльності, що функціонують за КВЕДом 14 – це виробництво одягу, при цьому річні індекси за цим видом виробництва є найнижчим серед досліджуваної структури, зокрема 85–75% у 2021 / 2022 рр. Натомість кількість суб'єктів підприємницької діяльності у сфері текстильного виробництва та виробництва шкіри є менше 20% та 11,87%, відповідно, однак результативність цих видів виробництва є значно вищою, зокрема, текстильне

виробництво 101% у 2021 році, та вироби із шкіри 101,9% у 2021 році. У 2022 році індекс продуктивності за текстильним виробництвом впав до 55%.

Враховуючи, що кількісна характеристика суб'єктів підприємницької діяльності у сфері виробництва одягу значно перевищує інші суміжні види виробництва, то можна стверджувати, що необхідно поліпшувати якість виробництва одягу, проводити його популяризацію серед населення за допомогою сучасних маркетингових стратегій. Є розуміння того, що зарубіжні, зокрема європейські виробники одягу, створюють значну конкуренцію на внутрішньому ринку.

Рівень імпорту одягу є достатньо високим, чим і пояснюється нижчий рівень обсягів вітчизняного виробництва та реалізації одягу з поміж інших суміжних видів виробництв легкої промисловості.

За допомогою ресурсу «Дія. Бізнес», проаналізуємо співвідношення імпорту та експорту одягу в Україні у 2023 році, табл. 2.

Таблиця 2.

**Динаміка та структура експорту та імпорту одягу в Україні,
2023 р. (млн дол.)**

Група товарів	Імпорт	Експорт	Відхилення імпорту / експорту	
			Абсолютне	Відносне
Загальна сума за рік	63497,03	36010,56	27486,47	43,29%
Група товарів	Імпорт	Експорт	Структура, %	
Одяг та додаткові речі, трикотажні, з них:	423,59	52,98	100,00%	100,00%
светри, пуловери, джемperi	101,31	3,68	23,92%	6,95%
футболки, майки та інша натільна білизна	74,20	6,38	17,52%	12,04%
спідня білизна, піжами, домашні халати	31,63	0,70	7,47%	1,32%
колготки, панчохи, голфи, шкарпетки	30,57	13,48	7,22%	25,44%
комбінації, нічні сорочки, пеньюари,	27,61	5,03	6,52%	0,12%
Одяг та додаткові речі, текстильні, з них:	391,37	85,91	100,00%	100,00%
костюми, піджаки, штани, комбінезони, бріджі та шорти	104,23	13,23	26,63%	15,40%
костюми, комплекти, сукні, спідниці для жінок	71,53	33,07	18,28%	38,49%
костюми спортивні, лижні, купальні	21,90	9,12	5,60%	10,62%
бюстгальтери, пояси, корсети, підтяжки	21,05	8,41	5,38%	9,79%
сорочки з короткими рукавами, чоловічі	10,78	1,18	2,75%	1,37%
майки, труси, кальсони, піжами для чоловіків	0,71	0,92	0,18%	1,07%

Джерело: обчислено автором на основі статистичних даних «Дія. Бізнес» [5]

У таблиці 2, здійснено вибірку обсягів експорту та імпорту щодо окремих позицій товарів легкої промисловості, зокрема трикотажного та текстильного одягу в 2023 р.

В результаті дослідження з'ясовано та підтверджено тезу, про високий рівень імпорту одягу та білизни. Зокрема, обсяг імпорту у 2023 році становив 63,5 млрд дол. США, обсяг експорту становив 36,0 млрд дол. США. Імпорт на 43% переважає експорт. У структурі імпортного потоку трикотажного одягу переважає одяг для дому та спідня білизна на суму 161 млн дол. США, серед текстильного одягу обсяг імпортованого одягу для дому та спідньої білизни становить 43 млн дол. США, табл. 2.

На нашу думку, такий відсоток імпорту є надзвичайно високим і складає значний тиск на вітчизняного виробника одягу.

Основний потік експортно-імпортних операцій здійснюється з такими країнами, як Китай, Польща, Туреччина, Німеччина, Румунія, Італія та США, Болгарія та Іспанія.

За даними Євростату, індекс промислового виробництва серед 27 країн-членів Європейського Союзу, упродовж 2022–2023 рр., становив 102–103%, рис. 2. Найвищі результати промислового виробництва, зокрема мануфактур, зафіксовано у Данії 125,3%, Ірландії 110,3%, Мальта 109%, Польща 109%, Швейцарія 108% та Туреччина 107% [3]. Спад промислового виробництва спостерігається у таких країнах, як Бельгія 93,6%, Естонія 88,9%, Люксембург 93,4%, Чорногорія 94%, Німеччина 98%, Латвія 97,8%.

Production in industry - annual data (online data code: sts_inpr_a)
Source of data: Eurostat

Settings: [D](#)

Table Line Bar Map

TIME	2020	2021	2022	2023
GEO				
European Union - 27 countries (from 2020)	91.0	100.0	103.6	102.2
European Union - 28 countries (2013-2020)	:	:	:	:
Euro area - 20 countries (from 2023)	91.1	100.0	103.0	101.2
Euro area - 19 countries (2015-2022)	91.1	100.0	103.0	101.2
Belgium	78.8	100.0	100.0	93.6
Bulgaria	91.9	100.0	113.0	108.5 (p)
Czechia	93.3	99.6	102.2	102.9
Denmark	90.4	99.8	113.2	125.3
Germany	94.9	99.3	99.3	98.6
Estonia	89.2	99.8	99.7	88.9
Ireland	75.7	100.0	120.0	110.3
Greece	91.7	100.0	104.6	109.0 (p)
Spain	92.3 (p)	100.0 (p)	102.2 (p)	101.4 (p)
France	94.8	100.0	101.6	102.5
Croatia	93.7	99.6	101.5	101.5
Italy	88.0	100.0	100.7	99.1
Cyprus	93.3	100.0	103.5	105.3
Latvia	93.1	100.0	102.5	97.8

Рис. 2 Вибірка Індексу промислового виробництва (мануфактур) упродовж 2020–2023 рр. країн Європейського Союзу

Джерело: побудовано автором на основі джерела [4].

Проаналізуємо відомі Європейські бренди домашнього одягу та спідньої білизни. З'ясуємо специфіку застосовуваної брендингові політики щодо просування товарів на ринку.

Європейські бренди одягу, які мають лінійки домашнього одягу та спідньої білизни ми класифікуємо на відповідні групи та розподілимо їх в першу чергу за ціновою позицією, таблиця 3.

I група «Мас-маркет», до цієї групи відносяться Європейські бренди одягу, з відносно невисокими цінами в середньому по Європі. Наприклад, це Pull&Bear; Bershka; H&M HOME, ARKET, Sinsay. Основна бізнес ідея цих брендів – створювати сучасний одяг за доступними цінами для людей з доходами нижче середнього рівня. Зокрема – це молодь, студенти, багатодітні родини, які не мають змогу купити одяг за високими цінами та преміум-класу.

Таблиця 3.

Класифікація Європейських брендів, з лінійкою домашнього одягу за критерієм цінової політики

Група, назва ніші	Цінова політика	Назви брендів одягу	Країна-виробник
I група «Мас-маркет»	Мінімальна ціна	Pull&Bear; Bershka;	Іспанія
		Benetton Group	Італія
		H&M (HOME, ARKET)	Швеція
		Topshop	Великобританія
		Reserved; Mohito; Sinsay	Польща
		Atmosphere; New Yorker	Німеччина
		Koton	Туреччина
II група «Better», «Contemporary»	Середня та висока ціна	Levi's, Tommy Hilfiger та Calvin Klein	США
		TWINSET	Італія
		All Saints, Marks&Spencer	Великобританія
		Filling Pieces	Голандія
		ZARA; Massimo Dutti	Іспанія
COS дочірня компанія H&M	Швеція		

Джерело: систематизовано автором.

II група виробників одягу відносяться до категорії «Better», «Contemporary», тобто покращений сучасний одяг за середніми та більш високим ціновими сегментами. Наприклад, Tommy Hilfiger та Calvin Klein, ZARA, COS, Massimo Dutti, Marks&Spencer та інші.

На думку експертів у сфері маркетингу, саме II група брендів «Better», «Contemporary» є найбільш вигідною для ведення бізнесу з виробництва та реалізації домашнього одягу (спідньої білизни – за деякими брендами), оскільки їх ще називають брендами «бридж-марками», які задовольняють

потреби громадян середнього класу та вище. Тобто, «бридж-марки» займають проміжну позицію між мас-маркетом та одягом преміум класу.

Маркетингова стратегія застосовуваного брендингу представлених торговельних марок одягу, які мають лінійки домашнього одягу та білизни, характеризується наступним чином. Наприклад, виробники одягу, групи 1, які зорієнтовані на мас-маркет відшивають одяг середній цінник на річ не перевищує 30–50 євро. Матеріал, який використовується при пошитті одягу є бюджетним та швидкозношуваним, відповідно. При цьому самі моделі одягу враховують загальні світові тенденції моди та стилю.

Виробники одягу, які зорієнтовані на середній клас та вище за доходами громадян мають дещо інші вихідні умови пошиття та реалізації одягу, у т.ч. домашнього одягу та білизни. Середня ціна на одиниць товару від 50–70 євро і вище. Матеріал пошиття одягу є якісним, має актуальний фасон. Одяг характеризується широким асортиментом вибору, кольоровою гамою тощо. Одяг middle сегменту та люкс сегментів, забезпечують виробництво одягу для всієї родини. Активно застосовується ідея «усвідомленого споживання» матеріалів (тканин) та сировини.

Зазвичай, відомі бренди можуть собі дозволити машинне пошиття великих партій одягу. Принагідно відзначити, що такі бренди активно застосовують систему персоніфікованого підходу до споживача, зокрема дисконтну систему знижок, розпродажі та накопичувальну систему балів – залежно від історії покупок.

Відомі виробники одягу, зокрема, бренди, які зорієнтовані на середній клас доходів покупців і вище можуть профінансувати сучасні прогресивні інструменти реклами одягу, залучаючи відомих і знаменитих амбасадорів (співаків, бізнесменів, спортсменів, блогерів) для реклами одягу. Впізнаваність амбасадорів, тобто відомих людей має психологічний вплив на покупця, оскільки особисті симпатії до відомих людей переносяться і на одяг чи інші товари, які ті рекламують.

Спільним у першої та другої груп виробників одягу є те, що вони мають можливість представляти одяг на однакових маркетплейсах та у торговельних центрах «shopping centre» великих та середніх міст по різних країнах світу, зокрема Європа, США, Австралія та інші. Відомими світовими маркетплейсами онлайн продажів одягу є такі: Amazon, Zalando, eBay, OTTO Market, ASOS, eMAG, Allegro. Популярними маркетплейсами в Україні є Kasta, Rozetka, OLX, Prom, Shafa, Temu, IZI, Zakupka, Privatmarket.

Вітчизняні бренди домашнього одягу та білизни також отримують популярність як в Україні, так і за кордоном, наприклад відомими брендами є такі, табл. 4.

Таблиця 4.

Огляд відомих вітчизняних брендів домашнього одягу та білизни

Бренд	Основний меседж, стратегія (що відрізняє від інших)	Виробництво	Ціна
Harper's Homewear, 2016 р.	«функціональний комплект піжами, у якому можна буде прогулюватися вулицею в теплу пору року»	натуральний льон, бавовна, віскоза виробництва Німеччини, Італії та Білорусі.	від 25 євро. Піжама 65 євро
Balcony, 2012 р.	«З часом ми еволюціювали й почали робити акцент на вуличному асортименті (хоч усе ще із притаманною піжамам розслабленістю)..... коли інтерес і продаж піжам і домашніх наборів значно перевищили актуальність вуличних аутфітів»	виробництво бренда знаходиться у Львові	Від 45 євро. Костюм (піжама) 98 євро
Sleeper, 2016 р.	«party-рајама» з пір'ям на манжетах. sizeless-моделі	натуральні тканини, якісні аксесуари, шовк	Від 100 євро Піжама 150 євро
Vona, 2015 р.	«... у своїх лінійках бренд комбінує комфорт із чіткими формами та базовий крій із яскравими кольорами...» «... домашні комплекти Vona ідеально підходять для робочих буднів удома...»	натуральні тканини, яскраві колекції одягу	Від 100 євро, Вовняний костюм 130 євро
Lessless, 2019 р.	«... бренд халатів Lessless із дизайнами в стилі золотої епохи Голлівуду з їхніми будуарними халатами...» «less is more»	льон, шовк, екокашемір і шерсть альпаки, пакунки для піжам підлягають переробленню	Халати 340 євро Піжами 760 євро
Home Wings, 2019 р.	«... концепції hygge. В ідею Home Wings вона вклала свою любов до комфорту, затишку та подорожей...»	натуральні тканини: льон, вовна, поплін, штапель.	Від 40 євро.

Джерело: складено автором на основі ресурсу [6].

Огляд вітчизняних брендів домашнього одягу показав, що зазвичай це приватна бізнес-ідея із власним виробництвом. Вітчизняний виробник надає перевагу дорогим та якісним натуральним матеріалам: льон, шовк, вовна тощо. Орієнтація на покупця із середнім доходом в 30 000 грн./місяць на одну особу. Бренди використовують активно соціальні мережі (Instagram) для популяри-

зації та продажів одягу, з 10 виробників тільки 50% матимуть точку продажу в торговельному центрі або шоу-рум.

Аналіз зарубіжного досвіду брендингу виробників одягу, зокрема домашнього одягу та білизни показав, що виробники застосовують сучасні стратегії популяризації бренду на ринку одягу, зокрема:

- 1) залучення дипломованих та досвідчених бренд-менеджерів, які мають значний практичний досвід роботи з відомими виробниками одягу;
- 2) застосування креативного підходу до реклами одягу;
- 3) застосування сучасних метрик пов'язаних з ефективністю позиціонування брендів та, наприклад, реалізації одягу на ринку, зокрема:

3.1 Brand Health Tracking and Reputation Tracking (BHT&RT) – цей метод маркетингу дозволяє оцінити «здоров'я компанії», тобто репутацію, конкурентоспроможність бренду, популярність та перевірити ефективність застосовуваних компанією способів просування одягу (продукції) серед споживачів. Трекінг проводяться раз на квартал.

3.2 Ad Tracking – це метрика, яка покликана оцінити ефективність реклами. В ході проведення дослідження за цією методикою, вимірюється впізнаваність бренду, обсяг реакцій користувачів у соціальних мережах, де представлений бренд та коректність сприйняття основного месиджу виробника «message takeout».

В таблиці 5 представлено ключові KPI за якими оцінюється ефективність ініціатив пов'язаних із діяльністю бренду.

3.3 Індекс Net Promoter Score або індекс лояльності, його застосунок дозволяє оцінити лояльність клієнтів або споживачів. Обчислюється він наступним чином: $NPS = \% \text{ відсоток лояльних клієнтів} - \% \text{ нелояльних клієнтів}$. Шкала оцінювання лояльності споживача оцінюється від 0 до 10.

3.4 Медійні метрики. Найбільш поширеними в роботі маркетологів є такі медійні метрики, як: View through rate (VTR) та Click Through Rate (CTR).

Таблиця 5.

Основні KPI при застосуванні метрики BHT&RT та BHT&AT

Ключові показники діяльності	Оцінка / результат
Знання бренду та реклами	спонтанне; з підказкою
Використання / Споживання	попередній досвід; дійсне споживання; вподобання; обмірковування; відмова
Конкуренти, порівняння	імідж конкурентів, порівняння
Рівень задоволення клієнта	готовність рекомендувати бренд іншим покупцям/споживачам
Загальні питання категорії	фактори впливу на вибір бренду, джерело отримання інформації
Інші критерії	частота та обсяги покупок

Джерело: складено автором на основі ресурсу [7].

View through rate – це програма, яка дозволяє оцінити охоплення аудиторії, тобто оцінити кількість переглядів рекламного матеріалу або ж наприклад, позицій товару на маркетплейсі, а Click Through Rate – дозволяє відслідкувати кількість переходів за посиланням під час реклами товару.

Висновки. Якщо порівнювати європейський досвід брендингу домашнього одягу та спідньої білизни із вітчизняною, то можна зробити наступні висновки і пропозиції. Для вітчизняного виробника домашнього одягу і білизни є значна конкуренція на ринку, і в якості, і в ціновій позиції та асортименті. На нашу думку, вітчизняним виробникам необхідно обрати сегмент ринку з точки зору ціни і якості, в якому планується реалізація одягу. Основним акцентом у виробництві домашнього одягу та білизни має стати якість матеріалів та доступна ціна. Обов'язковим є залучення професійних маркетологів та аналітиків, які зможуть визначити стратегію розвитку бренду та забезпечити популяризацію продукту серед споживачів.

Також, враховуючи високу платоспроможність споживачів та покупців, з інших країн Європи, актуальним є вихід на міжнародні ринки, зокрема представлення асортименту одягу на сучасних маркетплейсах.

В доповіді World Manufacturing Foundation 2023 року зазначаються провідні тенденції, що стимулюють інновації у легкій промисловості через застосування бізнес-моделей з цифровими рішеннями, спрямованих на задоволення економічних, соціальних та екологічних потреб суспільства [8].

Стратегічні маркетингові напрями поліпшення бізнес-моделей підприємств, які задіяні у виробництві одягу представлені нижче:

Застосування інноваційних рішень, орієнтація на клієнта з метою підвищення довіри та лояльності покупців.

Формування сталих цінностей та філософії бренду (виробника) щоб бути високо конкурентоспроможним на ринку в середньостроковій та довгостроковій перспективах.

Застосування індивідуального та персоналізованого підходу до клієнтів (споживачів чи покупців), створення переваг для клієнтів бренду.

Відкриття нових каналів збуту (продажів) товару з варіантами гібридних дохідних потоків: business-to-customer (B2C), business-to-business (B2B), and business-to-government (B2G).

Збалансування ключових ресурсів, які задіяні у операційній, фінансовій та інвестиційній діяльності підприємства, з метою забезпечення стабільності в умовах зміни станів економіки (the business strategy).

Розгляд пріоритетності локалізованого виробництва.

Вважаємо за доцільне продовжити наукові пошуки із окресленої проблематики, та проаналізувати тенденції співпраці вітчизняних брендів та виробників із міжнародними ритейлерами щодо перспектив поширення вітчизняної продукції на європейських ринках.

Література:

1. Індекс промислового виробництва. – [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/index/industrial/>
2. Макроекономічні показники. – [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/macro-indicators>
3. Production in industry. Manufacturing. 2023. – [Electronic resource]. Access Mode: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/sts_inpr_a/default/table?lang=en&category=sts.sts_ind.sts_ind_prod
4. Дослідження текстилю, одягу, шкіри та взуття в умовах повномасштабної війни. – [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://export.gov.ua/industry/review/94>
5. Дашборд щодо експорту та імпорту українських товарів. – [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://export.gov.ua/770-dashbord_shchodo_eksportu_ta_importu_ukraini
6. Піжамна вечірка: 8 українських брендів, які створюють зручний домашній одяг. – [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.wonderzine.me/wonderzine/style/style/3877-dlya-roboti-ta-vidpochinku-8-ukrayinskih-brendiv-yaki-vigotovlyayut-zruchni-pizhami>
7. Аналітичні матеріали галузі легкої промисловості. – [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://ukrlegprom.org/ua/analytics/>
8. World Manufacturing Report: New Business Models for the Manufacturing of the Future. 2023. – [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://worldmanufacturing.org/wp-content/uploads/28/6-WMF-Report-2023_E-Book_book-1.pdf

References:

1. Indeks promyslovoho vyrobnytstva [Industrial Production Index]. (2023). *index.minfin.com.ua*. Retrieved from <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/index/industrial/> [In Ukrainian].
2. Makroekonomichni pokaznyky [Macroeconomic indicators]. (2022). *bank.gov.ua*. Retrieved from <https://bank.gov.ua/ua/statistic/macro-indicators> [In Ukrainian].
3. Production in industry. Manufacturing. (2023). *ec.europa.eu*. Retrieved from https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/sts_inpr_a/default/table?lang=en&category=sts.sts_ind.sts_ind_prod [In English].
4. Doslidzhennia tekstyliu, odiahu, shkiry ta vzuttia v umovakh povnomashtabnoi viiny [Research of textiles, clothing, leather and footwear in the conditions of a full-scale war]. (2023). *export.gov.ua*. Retrieved from <https://export.gov.ua/industry/review/94> [In Ukrainian].
5. Dashbord shchodo eksportu ta importu ukrainskykh tovariv [Dashboard on the export and import of Ukrainian goods]. (2023). *export.gov.ua*. Retrieved from https://export.gov.ua/770-dashbord_shchodo_eksportu_ta_importu_ukraini [In Ukrainian].
6. Pizhamna vechirka: 8 ukrainskykh brendiv, yaki stvoriuiut zruchnyi domashnii odiah [Pajama Party: 8 Ukrainian Brands That Create Comfortable Home Clothes]. (2021). *www.wonderzine.me*. Retrieved from <https://www.wonderzine.me/wonderzine/style/style/3877-dlya-roboti-ta-vidpochinku-8-ukrayinskih-brendiv-yaki-vigotovlyayut-zruchni-pizhami> [In Ukrainian].
7. Analitychni materialy haluzi lehkoii promyslovosti [Analytical materials of the light industry]. (2020). *ukrlegprom.org*. Retrieved from <https://ukrlegprom.org/ua/analytics/> [In Ukrainian].
8. World Manufacturing Report: New Business Models for the Manufacturing of the Future. (2023). *worldmanufacturing.org*. Retrieved from https://worldmanufacturing.org/wp-content/uploads/28/6-WMF-Report-2023_E-Book_book-1.pdf [In English].

УДК 657

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8\(36\)-379-385](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8(36)-379-385)

Удодова Яна Вадимівна кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку та оподаткування, Запорізький національний університет, вул. Університетська, 66, м. Запоріжжя, 69600, тел.: (061) 228-75-08, <https://orcid.org/0009-0000-5922-8016>

Закачуріна Аліна Олегівна бухгалтер, Фізична особа-підприємець
Закачуріна Аліна Олегівна, 69014, вул. Ситова, 13/25, м. Запоріжжя, тел.: (097) 166-99-53

ОСОБЛИВОСТІ КАДРОВОГО ОБЛІКУ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Анотація. Ведення кадрового обліку в Україні є важливим елементом управління персоналом, який передбачає систематизацію інформації про працівників підприємства. Це включає в себе збір, обробку, зберігання, використання даних, що стосуються трудових відносин та є достатньо трудомістким процесом. Воєнний стан в Україні, що триває з 2022 року, суттєво вплинув на всі сфери життя країни, зокрема на ринок праці та кадровий облік. Тому ця тема є надзвичайно актуальною в умовах сучасних викликів, з якими стикається країна. Воєнний стан в Україні вимагає термінових змін у підходах до управління персоналом та кадрового обліку. У статті розглядаються ключові аспекти, які впливають на кадровий облік, такі як зміни в законодавстві (аналіз нових нормативно-правових актів та змін у трудовому законодавстві, що впливають на кадровий облік під час воєнного стану), адаптація до дистанційної роботи (визначення нових підходів до ведення кадрового обліку, включаючи дистанційні форми роботи, автоматизацію процесів та впровадження сучасних інформаційних технологій), збереження робочих місць, забезпечення соціальних гарантій, психологічний стан співробітників (впливу воєнного стану на психоемоційний стан працівників), а також питання безпеки працівників.

Особливу увагу приділено необхідності швидкої адаптації кадрових процесів до нових умов, що включає перегляд процедур найму та звільнення, впровадження нових технологій для автоматизації обліку, а також підтримку психологічного здоров'я працівників. В умовах невизначеності важливо забезпечити ефективну комунікацію між роботодавцями та працівниками, що сприятиме збереженню стабільності в організаціях.

Кадровий облік в умовах воєнного стану є не лише адміністративною функцією, а й важливим інструментом підтримки морального духу колективу та забезпечення ефективності бізнесу в складних умовах. Таким чином, вивчення особливостей кадрового обліку в Україні в даний період є важливим для розуміння нових викликів та можливостей, які постають перед підприємствами.

Ключові слова: безпека працівників, відділена робота, воєнний стан, кадровий облік, працівник, роботодавець, соціальні гарантії, трудове законодавство.

Udodova Yana Vadimovna Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Accounting and Taxation, Zaporizhzhia National University, St. Zhukovskogo, 66, Zaporizhzhia, 69600, tel.: (061) 228-75-08, <https://orcid.org/0009-0000-5922-8016>

Zakachurina Alina Olehivna accountant of the sole trader Zakachurina Alina Olehivna, St. Sytova, 13/25, Zaporozhye, 69014, tel.: (097) 166-99-53

PECULIARITIES OF PERSONNEL ACCOUNTING IN UKRAINE DURING THE CONDITIONS OF MARITAL LAW

Abstract. Keeping personnel records in Ukraine is an important element of personnel management, which involves the systematization of information about the company's employees. This includes the collection, processing, storage, use of data relating to labor relations and is a rather time-consuming process. The state of war in Ukraine, which has been ongoing since 2022, has significantly affected all areas of the country's life, in particular, the labor market and personnel accounting. Therefore, this topic is extremely relevant in the conditions of modern challenges that the country is facing. The state of war in Ukraine requires urgent changes in approaches to personnel management and personnel accounting. The article considers key aspects that affect personnel accounting, such as changes in legislation (analysis of new regulations and changes in labor legislation affecting personnel accounting during martial law), adaptation to remote work (identification of new approaches to keeping personnel records, including remote forms of work, automation of processes and the introduction of modern information technologies), saving jobs, ensuring social guarantees, the psychological state of employees (the impact of martial law on the psycho-emotional state of employees), as well as issues of employee safety.

Special attention was paid to the need for rapid adaptation of personnel processes to new conditions, which includes reviewing hiring and firing procedures, introducing new technologies for accounting automation, as well as supporting the

psychological health of employees. In conditions of uncertainty, it is important to ensure effective communication between employers and employees, which will contribute to maintaining stability in organizations.

Personnel accounting in the conditions of martial law is not only an administrative function, but also an important tool for maintaining team morale and ensuring business efficiency in difficult conditions. Thus, studying the specifics of personnel accounting in Ukraine in this period is important for understanding the new challenges and opportunities facing enterprises.

Keywords: employee safety separated work, martial law, personnel accounting, employee, employer, social guarantees, and labor legislation.

Постановка проблеми. В умовах воєнного стану виникає низка проблем, які потребують термінового вирішення. По-перше, значна частина працівників була змушена залишити свої робочі місця через евакуацію, мобілізацію або загрозу безпеці. Це призвело до нестачі кадрів у багатьох галузях, що ускладнює виконання виробничих завдань. По-друге, зміни в законодавстві, що регулює трудові відносини, вимагають від кадрових служб швидкої адаптації до нових умов. Зокрема, необхідно враховувати нові правила щодо найму, звільнення, а також соціальних гарантій для працівників, які перебувають у зоні бойових дій або стали внутрішньо переміщеними особами. По-третє, багато підприємств змушені переходити на дистанційний формат роботи, що вимагає нових підходів до організації кадрового обліку, моніторингу продуктивності та забезпечення комунікації між працівниками. Це ставить перед кадровими службами завдання з впровадження сучасних інформаційних технологій для автоматизації процесів обліку та управління. Також важливою є проблема психологічного здоров'я працівників, оскільки воєнний стан викликає стрес і тривогу, що може негативно вплинути на продуктивність та загальний стан колективу. Кадрові служби повинні знайти способи підтримки працівників у цей складний час, забезпечуючи їм необхідну допомогу та ресурси.

Таким чином, дослідження особливостей кадрового обліку в Україні в умовах воєнного стану є надзвичайно важливим для розробки ефективних стратегій управління персоналом, які сприятимуть стабільності підприємств та збереженню робочих місць у ці складні часи.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Багато науковців та експертів аналізують зміни в трудовому законодавстві, які були впроваджені внаслідок воєнного стану. Публікації акцентують увагу на нових нормах, що стосуються трудових відносин, звільнень, мобілізації працівників та їхніх прав у цей період. Останні наукові дослідження зосереджуються на нових технологіях, які допомагають автоматизувати процеси, а також на питаннях організації дистанційної роботи та комунікації з працівниками. Також багато

публікацій містять конкретні приклади успішного управління персоналом в умовах війни, що можуть слугувати моделями для інших підприємств. Науковці пропонують рекомендації щодо збереження кадрів, мотивації працівників та адаптації кадрових стратегій. Так, О.Г. Кравченко досліджує питання управління персоналом в умовах кризових ситуацій, зокрема, в умовах війни. Її публікації акцентують увагу на адаптації кадрових процесів до нових реалій. І.В. Мельник аналізує зміни в законодавстві, що стосуються трудових відносин під час воєнного стану, а також їх вплив на кадровий облік. С.О. Пономаренко розглядає питання автоматизації кадрового обліку та впровадження нових технологій в управлінні персоналом в умовах нестабільності. Т.І. Сидоренко спеціалізується на психологічних аспектах управління персоналом, її дослідження містять рекомендації щодо підтримки працівників у стресових умовах. В.М. Бондаренко досліджує вплив війни на ринок праці та пропонує аналіз змін у попиті на робочу силу в Україні.

Ці науковці, серед інших, активно досліджують проблематику кадрового обліку в умовах воєнного стану, що допомагає зрозуміти нові виклики та можливості в цій сфері.

Мета статті – проаналізувати та висвітлити основні виклики і зміни, які відбулися в сфері кадрового обліку в Україні в умовах війни.

Виклад основного матеріалу. Кадровий облік в Україні в умовах воєнного стану має свої специфічні особливості та виклики.

1. Зміни в законодавстві. У період воєнного стану в Україні були внесені зміни до трудового законодавства, що стосуються умов праці, звільнень, а також прав та обов'язків роботодавців і працівників. Це включає спрощення процедур звільнення, можливість переведення працівників на інші посади або в інші регіони. Так, 24 березня 2024 року вступив в дію Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» від 15.03.2024 року № 2136-IX.

Відповідно до ст. 3 Закону № 2136 у період дії воєнного стану роботодавець має право перевести працівника на іншу роботу, не обумовлену трудовим договором, без його згоди (крім переведення на роботу в іншу місцевість, на території якої тривають активні бойові дії), якщо така робота не протипоказана працівникові за станом здоров'я, лише для відвернення або ліквідації наслідків бойових дій, а також інших обставин, що ставлять або можуть становити загрозу життю чи нормальним життєвим умовам людей, з оплатою праці за виконану роботу не нижче середньої заробітної плати за попередньою роботою [1].

У період дії воєнного стану норми частини третьої ст. 32 Кодексу законів про працю України та інших законів України щодо повідомлення працівника про зміну істотних умов праці не застосовуються [2].

У зв'язку з веденням бойових дій у районах, в яких розташоване підприємство, установа, організація, та існування загрози для життя і здоров'я працівника він може розірвати трудовий договір за власною ініціативою у строк, зазначений у його заяві (крім випадків примусового залучення до суспільно корисних робіт в умовах воєнного стану, залучення до виконання робіт на об'єктах критичної інфраструктури) (п. 1 ст. 4 Закону № 2136).

Згідно із ст. 5. Закону № 2136 у період дії воєнного стану допускається звільнення працівника з ініціативи роботодавця у період його тимчасової непрацездатності, а також у період перебування працівника у відпустці (крім відпустки у зв'язку вагітністю та пологами та відпустки для догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку) із зазначенням дати звільнення, яка є першим робочим днем, наступним за днем закінчення тимчасової непрацездатності, зазначеним у документі про тимчасову непрацездатність, або першим робочим днем після закінчення відпустки [1].

У період дії воєнного стану норми ст. 43 Кодексу законів про працю України не застосовуються, крім випадків звільнення працівників підприємств, установ або організацій, обраних до профспілкових органів [2].

Статтею 6 Закону № 2136 визначені особливості встановлення та обліку часу роботи та часу відпочинку під час дії воєнного стану [1]. Так, нормальна тривалість робочого часу працівників у період воєнного стану не може перевищувати 60 годин на тиждень. Для працівників, яким відповідно до законодавства встановлюється скорочена тривалість робочого часу, тривалість робочого часу не може перевищувати 50 годин на тиждень. П'ятиденний або шестиденний робочий тиждень встановлюється роботодавцем за рішенням військового командування разом із військовими адміністраціями (у разі їх утворення). Час початку і закінчення щоденної роботи (зміни) визначається роботодавцем. Тривалість щотижневого безперервного відпочинку може бути скорочена до 24 годин. У період дії воєнного стану не застосовуються норми ст. 53 (тривалість роботи напередодні святкових, неробочих і вихідних днів), частини першої ст. 65, частин третьої – п'ятої ст. 67 та статей 71 – 73 (святкові і неробочі дні) Кодексу законів про працю України.

З моменту підписання трудового договору найманий працівник має трудові права й соціальні гарантії.

Ст. 10 Закону № 2136 встановлено, що заробітна плата виплачується працівнику на умовах, визначених трудовим договором. Роботодавець повинен вживати всіх можливих заходів для забезпечення реалізації права працівників на своєчасне отримання заробітної плати. Роботодавець звільняється від відповідальності за порушення зобов'язання щодо строків оплати праці, якщо доведе, що це порушення сталося внаслідок ведення бойових дій або дії інших обставин непереборної сили. Звільнення роботодавця від відповідальності за несвоєчасну оплату праці не звільняє його

від обов'язку виплати заробітної плати. У разі неможливості своєчасної виплати заробітної плати внаслідок ведення бойові дії, строк виплати заробітної плати може бути відтермінований до моменту відновлення діяльності підприємства [1].

У період дії воєнного стану щорічна основна оплачувана відпустка надається працівникам тривалістю 24 календарні дні. У період дії воєнного стану роботодавець може відмовити працівнику у наданні будь-якого виду відпусток (крім відпустки у зв'язку вагітністю та пологами та відпустки для догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку), якщо такий працівник залучений до виконання робіт на об'єктах критичної інфраструктури.

Протягом періоду дії воєнного стану роботодавець на прохання працівника може надавати йому відпустку без збереження заробітної плати без обмеження строку, встановленого частиною першою ст. 26 Закону України «Про відпустки». (ст. 12 Закону № 2136) [1].

2. *Віддалена робота.* Багато підприємств були змушені перейти на дистанційний формат роботи. Це вимагало адаптації кадрового обліку, зокрема, ведення електронних документів, використання онлайн-інструментів для комунікації та контролю за виконанням завдань. Тому важливо організувати спрощений процес комунікації працівників з роботодавцем, а саме визначити засоби зв'язку (телефон, месенджер, електронна пошта), звітування працівника про проведenu роботу, повідомлення про проблемні ситуації, які виникають в процесі виконання завдання та інше.

3. *Соціальні гарантії.* У період воєнного стану особлива увага приділяється соціальним гарантіям для працівників, зокрема, забезпеченню виплат за безробіття, допомоги на дітей та інші соціальні пільги.

4. *Безпека працівників.* Підприємства повинні забезпечити безпеку своїх працівників, що може включати організацію укриттів, проведення тренінгів з безпеки, а також надання необхідних засобів захисту.

5. *Внутрішня комунікація.* У складних умовах важливо підтримувати ефективну комунікацію з працівниками, інформуючи їх про зміни в політиці компанії, нові правила та рекомендації.

6. *Адаптація кадрових процесів.* Кадрові служби повинні бути готовими до швидкої адаптації своїх процесів до нових умов. Це може включати перегляд кадрових документів, процедур найму та звільнення, а також впровадження нових технологій для автоматизації обліку.

7. *Управління ризиками.* Кадровий облік в умовах воєнного стану вимагає особливої уваги до управління ризиками, пов'язаними з мобілізацією працівників, їх безпекою та здоров'ям.

8. *Психологічна підтримка.* В умовах стресу та невизначеності важливо також забезпечити психологічну підтримку працівників, що може включати консультації з психологами або організацію груп підтримки.

Висновки. У період воєнного стану в Україні було внесено зміни до законодавства, зміни в організації праці, в збереженні кадрового складу, в управлінні ризиками, в документуванні всіх кадрових процесів, в забезпеченні прав працівників.

Таким чином, кадровий облік в Україні в умовах воєнного стану вимагає гнучкості, адаптивності та уваги до потреб працівників, що є критично важливим для підтримки стабільності підприємств та їхнього функціонування в складних умовах.

Література:

1. Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text>.
2. Кодекс законів про працю [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text>.

References:

1. Zakon Ukrainy «Pro organizatsiiu trudovykh vidnosin v umovakh voiennoho stanu [The Law of Ukraine «On the Organization of Labor Relations in the Conditions of Martial Law»]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text> [in Ukrainian].
2. Kodeks zakoniv pro pratsu [Code of Labor Laws] (n.d.) zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> [in Ukrainian].

УДК 004.89:336.71

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8\(36\)-386-397](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8(36)-386-397)

Фокін Олександр Владиславович аспірант, Університет економіки та права «КРОК», м. Київ, <https://orcid.org/0009-0006-4397-2231>

ЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВИКОРИСТАННЯ ШІ В ЕКОНОМІЦІ: ДОСЛІДЖЕННЯ ЕТИЧНИХ ПРОБЛЕМ І ВИКЛИКІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ З АВТОМАТИЗАЦІЄЮ ТА РОБОТИЗАЦІЄЮ ЧЕРЕЗ ТЕХНОЛОГІЇ ШІ

Анотація. В статті проаналізовано та охарактеризовано ключові етичні проблеми і виклики, пов'язані з інтеграцією штучного інтелекту (ШІ) у різні сфери економічного життя. Детально проаналізовано ключові етичні аспекти, такі як приватність, справедливість, прозорість, підзвітність, безпека та надійність, а також вплив ШІ на ринок праці та глобальну нерівність.

Приватність є однією з основних етичних викликів, оскільки ШІ може аналізувати великі обсяги персональних даних, що породжує ризики щодо незаконного втручання в особисте життя людей.

Визначено, що справедливість та недискримінація вимагають, щоб системи ШІ були розроблені таким чином, щоб не відтворювати існуючі суспільні упередження, які можуть призвести до несправедливого ставлення на основі раси, статі, віку та інших характеристик. Ризик полягає в тому, що алгоритми можуть утверджувати існуючі стереотипи та упередження, якщо не будуть належним чином скориговані.

Крім того, з'ясовано, що прозорість та підзвітність важливі для підтримання довіри громадян до ШІ, дозволяючи користувачам і регуляторам розуміти, як приймаються рішення. Відстеження та аналіз рішень, прийнятих ШІ, мають бути доступними, щоб забезпечити справедливе і відкрите використання технологій.

Безпека та надійність є критично важливими в умовах, де ШІ використовується в критично важливих для суспільства системах, таких як транспорт, охорона здоров'я та фінансові послуги.

Вплив на ринок праці включає переходи, зумовлені заміщенням робочих місць, які потребують рутинних навичок, та створення нових можливостей в секторах, що потребують складніших навичок. Глобальна нерівність, пов'язана з доступом до технологій ШІ, може посилювати розриви між країнами та в межах країн, підкреслюючи необхідність міжнародних зусиль для забезпечення справедливого доступу до технологічних ресурсів.

Сформовані висновки на основі дослідження підкреслюють важливість інтегрованого підходу, який включає як технологічні, так і регулятивні інновації для управління етичними ризиками, пов'язаними з розширенням застосування ШІ в економіці.

Ключові слова: штучний інтелект, автоматизація, роботизація, машинне навчання, нейронні мережі, технології, автономні системи, етичні аспекти.

Fokin Oleksandr Vladyslavovych graduate student, "KROK" University of Economics and Law, Kyiv, <https://orcid.org/0009-0006-4397-2231>

ETHICAL ASPECTS OF USING AI IN THE ECONOMY: EXPLORING ETHICAL ISSUES AND CHALLENGES RELATED TO AUTOMATION AND ROBOTISATION THROUGH AI TECHNOLOGIES

Abstract. The article analyzes and characterizes the key ethical issues and challenges associated with the integration of artificial intelligence (AI) into various spheres of economic life. Key ethical aspects such as privacy, fairness, transparency, accountability, security and reliability, as well as the impact of AI on the labor market and global inequality are analyzed in detail.

Privacy is one of the main areas of focus, as AI can analyze large amounts of personal data, which creates risks of illegal interference in people's private lives. The ethical challenges here are to ensure that AI systems use data in accordance with strict regulatory frameworks and with respect for the privacy of individuals.

It found that fairness and non-discrimination require that AI systems be designed in such a way that they do not reproduce existing societal biases that can lead to unfair treatment based on race, gender, age and other characteristics. The risk is that algorithms can reinforce existing stereotypes and biases if not properly adjusted.

Transparency and accountability are important to maintaining public trust in AI, allowing users and regulators to understand how decisions are made. Tracking and analysis of decisions made by AI must be available to ensure fair and open use of technology.

Security and reliability are critical in environments where AI is used in critical systems for society, such as transportation, healthcare, and financial services.

The impact on the labor market includes transitions driven by the displacement of jobs requiring routine skills and the creation of new opportunities in sectors requiring more complex skills. Global inequality in access to AI technologies can exacerbate gaps between and within countries, underscoring the need for international efforts to ensure equitable access to technological resources.

The conclusions drawn from the study emphasize the importance of an integrated approach that includes both technological and regulatory innovations to manage the ethical risks associated with expanding the use of AI in the economy.

Keywords: artificial intelligence, automation, robotics, machine learning, neural networks, technologies, autonomous systems, ethical aspects.

Актуальність дослідження. У контексті стрімкого прогресу та всеосяжного поширення технологій штучного інтелекту в економічних процесах, актуальність етичних питань набуває особливого значення. Штучний інтелект, що слугує драйвером для інновацій у сфері автоматизації та роботизації, відіграє ключову роль у трансформації виробничих потоків, удосконаленні логістичних систем, впровадженні передових фінансових інструментів, а також в оптимізації багатьох інших галузей. Ці технології сприяють зростанню продуктивності, але водночас викликають зміни у структурі зайнятості, породжують ризики пов'язані з захистом персональних даних та приватності, збільшують рівень соціальної нерівності, а також сприяють появі нових форм економічного та соціального відчуження.

Застосування ШІ в економіці викликає потребу у глибокому аналізі та осмисленні тих етичних дилем, що виникають із його інтеграцією у фундаментальні структури суспільства. Наукове співтовариство, регуляторні органи, бізнес та громадськість стикаються з необхідністю визначення моральних кордонів використання автоматизованих систем та роботів, формування ефективних та справедливих механізмів регулювання цих технологій, а також розробки стратегій забезпечення прозорості та відповідальності у їх застосуванні. Виникаючі в результаті цих процесів етичні виклики вимагають комплексного підходу до вивчення та розуміння потенційних загроз та можливостей, які ШІ вносить у сучасний економічний простір. Врахування етичних аспектів є критично важливим для забезпечення гармонійного та сталого розвитку, який би враховував інтереси всіх сторін та захищав базові людські права і свободи.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Внесок штучного інтелекту в економічні процеси сучасних підприємств стає вагомим предметом академічного інтересу, проте він постійно еволюціонує і розширюється з огляду на новітні наукові дослідження. Широке використання технологій ШІ в автоматизації та роботизації вимагає ґрунтовного дослідження етичних вимірів цього процесу, оскільки воно викликає важливі питання щодо приватності та соціальної справедливості. Незважаючи на наукові дослідження провідних зарубіжних (Ч. Беббідж, П. Норвіг, С. Рассел) та вітчизняних (Ю. І. Бутенко, М. Глибовець, І. В. Груздо, М. О. Данова, Г. Іванченко, Н. І. Ломакін, І. А. Самородова, І. В. Шостак) вчених, на сьогодні не достатньо висвітлено

етичні проблеми і виклики, пов'язані з автоматизацією та роботизацією через технології ШІ в економіці, що й обумовило актуальність дослідження.

Мета статті – систематичний аналіз етичних аспектів використання технологій штучного інтелекту в економіці з акцентом на вивченні проблем та викликів, пов'язаних з автоматизацією та роботизацією.

Виклад основного матеріалу дослідження. Штучний інтелект стає вирішальним чинником у сучасній економіці, привертаючи увагу до етичних дилем, які виникають із його застосуванням у процесах автоматизації та роботизації. Незважаючи на відсутність універсально визнаного визначення штучного інтелекту, його потенційні ролі та функції в економіці можна розглядати через призму декількох ключових аспектів. Зокрема, ШІ здатен аналізувати складні дані, розпізнавати закономірності та приймати рішення, що викликає питання про приватність, справедливість, і відповідальність у його застосуванні. Так, І. Вознюк описує ШІ як інструмент, який досліджує методи розв'язання завдань, що традиційно вимагають людського розуміння, включаючи аналогію, дедукцію, і індукцію, а також збирання та застосування знань для розв'язання проблем [1, с. 15]. На наш погляд, такі можливості можуть спричинити ризики, пов'язані з неконтрольованим використанням персональних даних та інші негативні наслідки. Інший підхід до визначення даного поняття запропонували такі вчені, як В. Кульомко та В. Бурангулова, вони визначили, що штучний інтелект – це системи, які здатні до навчання та заміщення людей у ролі експертів та можуть аналізувати великий обсяг даних, що мають етичний вплив на управлінські рішення та стратегії [2]. Таким чином, штучний інтелект, як галузь науки та технологій, займається розробкою та впровадженням систем, здатних виконувати завдання, породжуючи при цьому нові етичні виклики для економічного ландшафту.

Крім того, інший дослідник, Т. Ярова підкреслює, що використання штучного інтелекту для автоматизації рутинних завдань має не тільки продуктивні переваги, але й породжує етичні питання, такі як забезпечення справедливого перерозподілу праці та уникнення технологічної безробіття, що вимагає ретельного аналізу й балансування між збільшенням ефективності та забезпеченням етичних стандартів праці [5, с. 39]. Для забезпечення відповідності етичним нормам використання штучного інтелекту, як М. Мар'єнко та В. Коваленко вказують, що необхідно враховувати як проблематику захисту персональних даних, так і забезпечення прозорості алгоритмів. Ці заходи є критично важливими для підтримання довіри та етичної відповідальності в наукових та економічних дослідженнях, що робить їх ключовими для подальшої інтеграції ШІ у відкриту науку [3, с. 48].

Водночас, ці аспекти переплітаються із загальними викликами, пов'язаними з автоматизацією та роботизацією в економіці. Технології штучного

інтелекту, які використовуються в цих процесах, охоплюють широкий спектр систем та інструментів, кожен з яких має свої унікальні етичні виклики:

- машинне навчання (ML) – основна технологія ШІ, що дозволяє комп'ютерам вчитися з даних і приймати рішення без прямого програмування. Наприклад, алгоритми машинного навчання використовуються для оптимізації логістики в компаніях, як Amazon, для автоматизації обслуговування клієнтів за допомогою чат-ботів, як Siri від Apple, та для підвищення ефективності виробництва, як роботи на заводах Tesla. Етичні виклики включають ризики створення упереджених систем, недостатність прозорості в прийнятті рішень та можливість заміщення людської праці;

- нейронні мережі – це системи, що моделюються на основі функціонування людського мозку, застосовуються в навчанні. Наприклад, Google DeepMind використовує нейронні мережі для обробки великих обсягів даних у розпізнаванні мови та зображень. Також ці системи використовуються для прийняття складних рішень у фінансовому трейдингу. При цьому, етичні питання включають потенційне використання в нагляді та контролі, зокрема через технології відеонагляду, та ризик маніпуляції інформацією;

- експертні системи, які імітують рішення і поведінку людських експертів у відповідній сфері. Наприклад, системи оцінки кредитоспроможності, як FICO, застосовуються у фінансовому секторі. Етичні проблеми включають залежність від машинного судження і потенційне виключення людського фактора з важливих процесів;

- роботи та автономні системи від промислових роботів, що виконують складні маніпуляції на виробництві, до автономних транспортних засобів, які перевозять товари і людей. Наприклад, роботи на виробництві компанії Tesla або автономні транспортні засоби від Waymo. Етичні виклики тут включають відповідальність за помилки або аварії, вплив на зайнятість та виклики щодо інтеграції таких систем у суспільне середовище [4, с. 464].

Отже, з метою вивчення етичних проблем і викликів, пов'язаних з автоматизацією та роботизацією через технології ШІ, вважаємо за необхідне розглянути вплив технологій штучного інтелекту (ШІ) на економічну сферу (табл.1)

Таблиця 1.

Вплив технологій штучного інтелекту (ШІ) на економічну сферу

Ключові аспекти впливу ШІ	Аналіз впливу на економіку	Потенційні переваги	Потенційні ризики
Підвищення продуктивності	ШІ оптимізує процеси, зменшує витрати та підвищує вихідні обсяги виробництва.	Зростання ВВП, зниження операційних витрат.	Заміщення робочих місць, підвищення нерівності.
Зміна характеру роботи	Автоматизація рутинних задач вивільняє людей для складніших завдань.	Покращення якості роботи, професійний розвиток.	Вимога до перенавчання, зниження попиту на низькокваліфіковану працю.
Інновації у бізнес-моделях	ШІ стимулює розвиток нових підходів у бізнесі, таких як персоналізація послуг.	Зростання доходів компаній, краще задоволення потреб споживачів.	Ризики залежності від технологій, потенційна втрата конфіденційності даних.
Вплив на конкуренцію	ШІ може змінити ринкову динаміку, надавши переваги компаніям, що інвестують у технології.	Підвищення конкурентоспроможності, здатність швидко адаптуватися до змін.	Збільшення ринкової концентрації, ризик монополізації.

Отже, штучний інтелект (ШІ) відіграє важливу роль в сучасній економіці, пропонуючи широкий спектр можливостей для підвищення ефективності та інновацій у різних галузях. Однак, його застосування також породжує значні етичні виклики, особливо у сферах справедливості та недискримінації.

Ці аспекти потребують детального аналізу з метою розробки та впровадження етичних принципів у роботу алгоритмів ШІ.

Так, справедливість у рамках застосування ШІ передбачає об'єктивне та рівне ставлення до всіх користувачів, незалежно від їхніх расових, гендерних, вікових або соціальних характеристик. Важливо, що системи ШІ не лише відповідали стандартам справедливості, але й активно боролися з існуючими упередженнями, наявними у даних, на основі яких вони навчаються. Наприклад, коли алгоритм кредитного скорингу опирається на дані, забарвлені історичними упередженнями проти певної расової групи, це може призвести до несправедливо низьких кредитних рейтингів для осіб цієї групи, не відображаючи їхні реальні фінансові можливості. Така ситуація вимагає від розробників ШІ особливої уваги до деталей даних, які використовуються для тренування алгоритмів, а також розробки механізмів для перевірки та корекції таких упереджень, щоб забезпечити справедливість та етичність роботи систем.

Наступним викликом у використанні штучного інтелекту (ШІ) в економічній сфері є прозорість та підзвітність, що виступає важливим фактором для забезпечення етичного впровадження цих технологій. Оскільки ШІ все частіше втручається у важливі аспекти економіки, такі як фінансові послуги, ринок праці і управління ресурсами, забезпечення прозорості його алгоритмів стає ключовим для збереження довіри та справедливості. Наприклад, у фінансовому секторі, де ШІ може оцінювати кредитоспроможність, клієнти та регулятори повинні мати можливість зрозуміти, на якій основі приймаються такі важливі рішення. Це включає зрозумілість не лише базових критеріїв, але й складніших алгоритмічних процесів, що впливають на кінцевий висновок.

На ринку праці, де автоматизація відбору персоналу може значно вплинути на професійні траєкторії людей, підзвітність алгоритмів ШІ гарантує, що рішення про найм можуть бути перевірені та оскаржені. Це забезпечує механізми аудиту та корекції, що дозволяють виявити і виправити потенційні помилки або упередження, забезпечуючи рівні можливості для всіх кандидатів [6].

У сфері управління ресурсами, де ШІ може допомогти оптимізувати використання водних, енергетичних чи інших важливих ресурсів, прозорість алгоритмів допомагає забезпечити, що рішення приймаються на основі об'єктивних даних та справедливих принципів. Це допомагає уникнути дискримінації або несправедливого розподілу, забезпечуючи ефективно та раціональне використання ресурсів.

Отже, забезпечення прозорості та підзвітності використання ШІ в економіці є критично важливим для підтримки етичних стандартів і довіри в суспільстві. Це вимагає регулярного перегляду та адаптації норм та механізмів контролю, щоб забезпечити, що інновації в галузі ШІ сприяють сталому розвитку та справедливості в економічному житті націй.

У сфері економіки, захист даних та приватності при використанні штучного інтелекту (ШІ) вимагає особливої уваги, оскільки обробка великої кількості даних та їхнє використання може значно впливати на індивідуальні права та свободи. Зокрема, в сферах, де ШІ здійснює обробку важливих даних, таких як фінансові транзакції, кредитні історії чи особисті профілі споживачів, необхідність у чіткому регулюванні та контролі за дотриманням принципів приватності стає надзвичайно актуальною.

Також, застосування ШІ вимагає розробки чітких регулятивних рамок, які визначають, як і коли дані можуть бути зібрані, використані та збережені. Європейське регулювання у формі Загального регламенту про захист даних (GDPR) служить прикладом таких мір, встановлюючи високі стандарти захисту даних, які можуть слугувати моделлю для інших регіонів [8].

Окрім технічних та регулятивних аспектів, важливою є освіта та підвищення обізнаності серед споживачів щодо їхніх прав і можливостей у контексті використання ШІ. Відповідальне використання даних, забезпечення високого рівня приватності, а також розуміння потенційних ризиків і заходів захисту є критичними для підтримки довіри та прийняття технологій ШІ у суспільстві.

Загалом, приватність у контексті застосування ШІ в економіці вимагає комплексного підходу, що включає юридичне регулювання, технічні заходи безпеки та активне включення споживачів у процес забезпечення прозорості та контролю за дотриманням їхніх прав. Такий підхід дозволяє не тільки захистити індивідуальні права, але й сприяє створенню сталого та справедливого економічного середовища.

Крім того, у економічній сфері важливість безпеки та надійності штучного інтелекту (ШІ) не може бути переоцінена. ШІ, застосовується в таких критично важливих сферах, як банківська справа, фінансові ринки та логістика, і повинен бути спроектований так, щоб мінімізувати ризики аварій, зловмисних дій, які можуть призвести до значних економічних та соціальних збитків.

Розглянемо, наприклад, автоматизовані торговельні системи, що використовують ШІ для управління великими обсягами транзакцій. Якісь помилки в алгоритмах можуть спричинити коливання ринку, що призведе до втрати мільярдів доларів. Також, в області кібербезпеки, ШІ, який застосовується для захисту від хакерських атак, повинен бути особливо надійним, оскільки його злам може відкрити доступ до чутливих фінансових даних.

Крім технічних заходів безпеки, таких як криптографія та багаторівневі системи авторизації, важливу роль відіграє створення регулятивного середовища, що визначає стандарти безпеки та вимоги до надійності ШІ. Це включає в себе правила для регулярного оновлення та аудиту систем, а також процедури швидкого реагування на інциденти, що гарантує оперативне вирішення потенційних проблем.

Автоматизація за допомогою штучного інтелекту (ШІ) приносить значні зміни в ринок праці, особливо зміщуючи попит з робочих місць, які вимагають переважно рутинних навичок, до позицій, що потребують вищих технічних компетенцій. Цей процес не лише зменшує кількість традиційних робочих місць у таких сферах, як виробництво та обробна промисловість, але й стимулює створення нових можливостей у сферах, де важливим є аналітичне мислення та робота з новітніми технологіями, що зумовлює необхідність розроблення політик, які допоможуть працівникам адаптуватися до нових реалій ринку, забезпечуючи їм можливості для перенавчання та розвитку нових навичок [9].

Важливо, щоб такі політики включали програми, що сприяють освіті та підтримці працівників в їхніх зусиллях оволодіти новими технологіями та методиками роботи. Особливий акцент слід зробити на партнерствах між урядами, освітніми установами та приватним сектором для створення тренінгових програм, що відповідають потребам ринку праці, а також на фінансовій підтримці для тих, хто може зіткнутися з викликами під час перехідного періоду.

Залучення всіх зацікавлених сторін в процес розроблення та впровадження адаптивних програм дозволить створити більш гнучку та інноваційну економіку, здатну ефективно реагувати на постійно змінні технологічні та економічні умови. Такий підхід не тільки сприятиме економічному зростанню, але й забезпечить справедливий розвиток, знижуючи ризики соціального розшарування та забезпечуючи рівні можливості для всіх верств населення.

Штучний інтелект (ШІ) може спричинити посилення глобальної нерівності, оскільки країни та регіони з нерівним доступом до технологічних ресурсів зіткнуться з різними можливостями щодо використання та вигод від цих технологій. Ця нерівність може посилювати існуючі економічні та соціальні розриви, що створює виклики не тільки на внутрішньодержавному рівні, але й міжнародному. Забезпечення рівного доступу до ШІ та його використання є критично важливим для досягнення глобальної справедливості та забезпечення того, щоб переваги штучного інтелекту стали загальнодоступними, а не обмеженими елітними групами чи розвинутими країнами [7].

У цьому контексті важливим є розуміння та адресація етичних викликів, пов'язаних із впливом ШІ на різні економічні сегменти та суспільства загалом. Інтеграція ШІ в економіку повинна враховувати потребу в зниженні нерівності, надаючи всім країнам можливості для розвитку та застосування цих технологій на рівних засадах. Особлива увага має бути приділена країнам, які зазнають технологічного відставання, через створення міжнародних програм, що підтримують освіту, розвиток інфраструктури та передачу технологій.

Ефективне впровадження штучного інтелекту на глобальному рівні вимагає співпраці між урядами, міжнародними організаціями та приватним сектором для розробки політик, які забезпечують справедливий розподіл технологічних ресурсів та можливостей. Такий підхід дозволить переконатися, що ШІ служить на користь всьому суспільству, сприяючи сталому розвитку та зменшенню нерівності на міжнародному рівні.

На основі проведеного налізу, вважаємо за необхідне систематизувати основні етичні проблеми і виклики, пов'язані з автоматизацією та роботизацією через технології ШІ в економіці (рис. 1).

Рис. 1 Етичні виклики автоматизації та роботизації в економіці через застосування технологій штучного інтелекту

Розгляд етичних викликів, що виникають у зв'язку з автоматизацією та роботизацією в економіці, необхідно проводити з використанням комплексного підходу. Цей підхід має охоплювати не тільки створення відповідного регулятивного середовища, яке забезпечувало б контроль та прозорість використання технологій штучного інтелекту, але й акцентувати увагу на освітніх ініціативах. Такі ініціативи повинні бути спрямовані на підготовку робочої сили до нових умов трудової діяльності, де людський фактор поступово поєднується з машинним. Важливим компонентом також є технічні інновації, що дозволяють мінімізувати потенційні ризики від зловживань технологіями та забезпечувати їх безпечно впровадження у повсякденне життя.

Забезпечення вирішення цих питань є критично важливим для формування справедливої та сталої економічної системи, де права та інтереси всіх учасників ринку будуть гарантовані. Це не тільки сприятиме зростанню довіри між суспільством та технологічними компаніями, але й допоможе у створенні умов, при яких кожен індивід зможе відчути переваги технологічного прогресу без страху за власне майбутнє. В такому контексті, синергія між регулюванням, освітою та інноваціями стане ключем до досягнення цілей сталого розвитку в умовах швидких технологічних змін.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, застосування штучного інтелекту в економічній сфері викликає глибокі етичні занепокоєння, зокрема щодо питань заміщення людських робочих місць, що може стати причиною зростання безробіття та посилення соціальної нерівності. Окрім того, нагальним є захист персональних даних, оскільки алгоритми ШІ здатні обробляти великі масиви інформації без належного регулювання. Вплив штучного інтелекту на процеси прийняття рішень у бізнесі знижує прозорість цих процесів і може відкривати можливості для неетичних практик, що

ускладнює їхнє ідентифікування та контроль. Важливим є також врахування культурних та соціальних вимог, оскільки технології ШІ необхідно адаптувати до специфічних умов та культурних особливостей різних регіонів. У зв'язку з вищевикладеними проблемами, нагальною є потреба в створенні комплексних етичних рамок, законодавчих ініціатив та стандартів, які сприятимуть забезпеченню етичної відповідальності та справедливості у використанні штучного інтелекту, мінімізуючи його потенційні негативні впливи на економіку та суспільство.

Література:

1. Візніук І. Використання штучного інтелекту в освіті. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*. 2021. № 59. С. 14–22. DOI: <https://doi.org/10.31652/2412-1142-2021-59-14-22>
2. Кузьомко В., Бурангулова В., Бурангулова В. Можливості використання штучного інтелекту в діяльності сучасних підприємств. *Економіка та суспільство*. 2021. № 32. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-32-67>
3. Мар'єнко М., Коваленко В. Штучний інтелект та відкрита наука в освіті. *Фізико-математична освіта*. 2023. Т. 38, № 1. С. 48–53. DOI: <https://doi.org/10.31110/2413-1571-2023-038-1-007>
4. Стеблюк Н.Ф., Копейкіна Є.В. Технології штучного інтелекту в маркетингу. *Приазовський економічний вісник*. 2019. № 3(14). С. 462–466.
5. Яровой Т. С. Можливості та ризики використання штучного інтелекту в публічному управлінні. *Economic Synergy*. 2023. № 2. С. 36–47. DOI: <https://doi.org/10.53920/ES-2023-2-3>.
6. Economic impacts of artificial intelligence (AI). // EPRS | European Parliamentary Research Service. 2019. С. 8.
7. Marcin S. Economic Impacts of Artificial Intelligence (AI). European Parliamentary Research Service, 2019. pp. 2–3
8. Mohylevska O.U., Sidak I.V. Using artificial intelligence to modernise business processes. XXVIII International Scientific and Practical Conference «Modern Trends in the Development of Higher Education and Academic Partnership under Martial Law». Kyiv: KyMU, 16-17 March 2023. P. 290–293
9. Mou X. Artificial Intelligence: Investment Trends and Selected Industry Uses / Xiaomin Mou. // IFC. 2019. №71. С. 8.

References:

1. Vizniuk I. (2021) Vykorystannia shtuchnoho intelektu v osviti [Modern information technologies and innovative teaching methods in the training of specialists: methodology, theory, experience, problems.]. *Suchasni informatsiini tekhnologii ta innovatsiini metodyky navchannia v pidhotovtsi fakhivtsiv: metodolohiia, teoriia, dosvid, problemy*. 59, 14–22. DOI: <https://doi.org/10.31652/2412-1142-2021-59-14-22> [in Ukrainian].
2. Kuzomko V., Buranhulova V., Buranhulova V. (2021) Mozhlyvosti vykorystannia shtuchnoho intelektu v diialnosti suchasnykh pidpriemstv. [Possibilities of using artificial intelligence in the activities of modern enterprises]. *Ekonomika ta suspilstvo*, 32. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-32-67> [in Ukrainian].
3. Marienko M., Kovalenko V. (2023) Shtuchnyi intelekt ta vidkryta nauka v osviti [Artificial intelligence and open science in education]. *Fizyko-matematychna osvita*. 2023. Т. 38, № 1. С. 48–53. DOI: <https://doi.org/10.31110/2413-1571-2023-038-1-007> [in Ukrainian].

4. Stebliuk N.F., Kopieikina Ye.V. (2019) Tekhnolohii shtuch-noho intelektu v marketynhu [technologies of artificial intelligence in marketing]. *Pryazovskiy ekonomichnyi visnyk*, 3(14), 462–466. [in Ukrainian].

5. Yarovoi T. S. (2023) Mozhlyvosti ta ryzyky vykorystannia shtuchnoho intelektu v publicnomu upravlinni [Possibilities and risks of using artificial intelligence in public administration.]. *Economic Synergy*, 2, 36–47. DOI: <https://doi.org/10.53920/ES-2023-2-3>. [in Ukrainian].

6. Economic impacts of artificial intelligence (AI). // EPRS | European Parliamentary Research Service. 2019. С. 8.

7. Marcin S. Economic Impacts of Artificial Intelligence (AI). European Parliamentary Research Service, 2019. pp. 2–3

8. Mohylevska O.U., Sidak I.V. Using artificial intelligence to modernise business processes. XXVIII International Scientific and Practical Conference «Modern Trends in the Development of Higher Education and Academic Partnership under Martial Law». Kyiv: KyMU, 16-17 March 2023. P. 290–293

9. Mou X. Artificial Intelligence: Investment Trends and Selected Industry Uses / Xiaomin Mou. // IFC. 2019. №71. С. 8.

УДК 336.714:338.48

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8\(36\)-398-411](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8(36)-398-411)

Цвілий Сергій Миколайович кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри туристичного, готельного та ресторанного бізнесу, Національний університет «Запорізька політехніка», вул. Жуковського, 64, корпус 4, ауд. 385а, м. Запоріжжя, 69063, тел.: (061) 76-98-403, <https://orcid.org/0000-0002-1720-6238>

ІНСТИТУЦІЙНИЙ ПІДХІД ДО АНТИЦИКЛІЧНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ІНТЕРНАЛІЗАЦІЇ ПРЯМИХ ІНОЗЕМНИХ ІНВЕСТИЦІЙ В ІНДУСТРІЇ ТУРИЗМУ ЗА ВИМОГАМИ ГЛОБАЛЬНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ

Анотація. В статті розглянуто інституційний підхід до антициклічного регулювання інтерналізації прямих іноземних інвестицій в індустрії туризму за вимогами глобальної економічної системи для відтворення мультиплікативного ефекту та максимізації результативних процесів в галузі. Обґрунтовано зміни і трансформацію форм й змісту економічних відносин в структурі інвестиційних потоків міжнародних корпорацій. Вивчено потоки прямих іноземних інвестицій (ПІІ) міжнародних корпорацій (МК) в індустрію туризму. Структуровано вхідні потоки іноземних інвестицій від МК на розвиток індустрії туризму в розрізі трьох груп країн: високий, середній, низький рівень розвитку індустрії туризму. Представлено структуру вихідних ПІІ від МК на розвиток індустрії туризму. Доведено, що збалансування потоків ПІІ від МК та їх інвестування в індустрію туризму імплементовано за системою антициклічного регулювання за вимогами глобальної економічної системи. Розроблено та графічно представлено систему антициклічного регулювання інтерналізації прямих іноземних інвестицій в індустрії туризму за вимогами глобальної економічної системи. Базовими елементами системи антициклічного регулювання інтерналізації ПІІ в індустрії туризму є дві підсистеми: антициклічне регулювання на макро-регіональному рівні і на рівні національної економіки. Запропоновано методику обчислення інтегрального індексу вкладення інвестиційного капіталу (активів) МК в економічну систему i -ї країни за j -м рівнем розвитку індустрії туризму, яка базується на ієрархічному зіставленні індикаторів, що агрегуються в відносних балах відповідно загального балу інтегрального індексу. Проведено оцінювання економічних циклів за агрегованим індексом інвестиційних ресурсів, який розраховується на базі ранжирування країн за факторами: субіндекс фінансових ресурсів; субіндекс інноваційних ресурсів цифрової екосистеми; субіндекс забезпеченості об'єктів туристичних рекреацій додатковим

інвестиційним капіталом; субіндекс розвитку економічно активних людських ресурсів. Взагалі, розширення потоків інвестиційного капіталу від міжнародних корпорацій має значний вплив на розвиток світової економіки та глобальної індустрії туризму.

Ключові слова: економічна система, прямі іноземні інвестиції, капітал, інтерналізація, міжнародна індустрія туризму, антициклічне регулювання.

Tsviliy Sergiy Mykolaiovych Candidate of Economic Sciences (PhD), Docent, Associate Professor of Department of tourism, hotel and restaurant business, National University «Zaporizhzhia Polytechnic», St. Zhukovskoho, 64, building 4, office 385a, Zaporizhzhia, 69063, tel.:(061) 76-98-403, <https://orcid.org/0000-0002-1720-6238>

AN INSTITUTIONAL APPROACH TO ANTI-CYCLICAL REGULATION OF THE INTERNALIZATION OF FOREIGN DIRECT INVESTMENTS IN THE TOURISM INDUSTRY ACCORDING TO THE REQUIREMENTS OF THE GLOBAL ECONOMIC SYSTEM

Abstract. The article examines the institutional approach to anti-cyclical regulation of the internalization of direct foreign investment in the tourism industry according to the requirements of the global economic system to maximize productive processes in the industry. The changes and transformation of the forms and content of economic relations in the structure of investment flows of international corporations are substantiated. The flows of foreign direct investments (FDI) of international corporations (IC) in the tourism industry were studied. The incoming flows of foreign investments from IC for the development of the tourism industry are structured according to three groups of countries: high, medium, low level of development of the tourism industry. The structure of outgoing FDI from IC for the development of the tourism industry is presented. It is proved that the balancing of FDI flows from IC and their investment in the tourism industry is implemented according to the system of anti-cyclical regulation according to the requirements of the global economic system. The system of anti-cyclical regulation of internalization of direct foreign investments in the tourism industry according to the requirements of the global economic system is developed and graphically presented. The basic elements of the system of anti-cyclical regulation of FDI internalization in the tourism industry are two subsystems: anti-cyclical regulation at the macro-regional level and at the level of the national economy. A methodology for calculating the integral index of the investment capital (assets) of IC in the economic system of the i -th country at the j -th level of development of the tourism industry is proposed, which is based on a hierarchical comparison of indicators aggregated in relative scores according to the total score of the integral index. An

assessment of economic cycles was carried out according to the aggregated index of investment resources, which is calculated based on the ranking of countries by factors: subindex of financial resources; subindex of provision of tourist recreation facilities with additional investment capital; subindex of the development of economically active human resources; subindex of innovative resources of the digital ecosystem.

Keywords: economic system, foreign direct investment, capital, internalization, international tourism industry, anti-cyclic regulation.

Постановка проблеми. Сучасні процеси інтерналізації істотно впливають на функціонування глобальної індустрії туризму в інвестиційному середовищі міжнародних корпорацій: як на вектор розвитку, так і на характер її економічної динаміки. Рішення про посилення взаємозв'язків між країнами світу призводить до розширення потоків інвестиційного капіталу від міжнародних корпорацій [8]. Світова спільнота знаходиться в постійному пошуку напрямку сталого розвитку сфери послуг, яка за масштабами споживчого попиту на туристичні продукти прагне до створення сильної економіки, яка б дозволила посісти гідне місце на міжнародній арені. Особливого значення набуває спроможність країн врахувати вимоги глобальної економічної системи, що доводить актуальність дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналізу теоретико-методичних та практичних аспектів максимізації результативності інвестиційних процесів, розширення туристичних об'єктів у дестинаціях в міжнародному економічному просторі, здійснення контролю і розподілу інвестиційних ресурсів між країнами, реагування на вимоги глобальної економічної системи відносно надання якісних туристичних послуг присвячено науковій праці таких вчених, як: Х. Мітюшкіна, Г. Черніченко [2], Е. Бріоді, Дж. Ферраро [4], Д. Гелд [5], О. Геращенко [6], С. Хіл [7], Н. Швецова [8], О. Денисюк, А. Келманович, С. Кудлаєнко, Н. Трусова, Л. Чорна [10], Т. Марусей, Д. Михайлик, В. Оглобліна, С. Цвілий [11], С. Войтко, О. Шатковський [14] Демко, В. Зайцева, І. Клопов, В. Коваленко [15]; інших. Однак, досі невирішеною залишається проблема антициклічного регулювання інтерналізації іноземних інвестицій в туризмі. Ґрунтовного дослідження потребує регуляторно-інституційний механізм інвестування глобальної індустрії туризму, підвищення рівня конкурентоспроможності туристичного сектору в економіці.

Мета статті – обґрунтування напрямів адаптації інституційного підходу до антициклічного регулювання й інтерналізації прямих іноземних інвестицій в індустрії туризму за вимогами глобальної економічної системи для відтворення мультиплікативного ефекту та максимізації результативних процесів в галузі.

Виклад основного матеріалу. Сучасна інтерналізація прямих іноземних інвестицій в індустрії туризму посилюється сталими чинниками глобалізації,

загостренням дефіциту природних рекреацій, посиленням конкуренції і боротьби за доступ до ресурсів. В структурі міжнародних інвестиційних потоків змінено форму економічних відносин [13]: відбувся перехід від форми обміну факторами виробництва туристичних продуктів до форми обміну послугами на відновлення об'єктів туристичних дестинацій за допомогою здійснення іноземних інвестицій. Інвестиції в індустрії туризму є інструментом відновлення і нарощування темпів економічного росту міжнародних корпорацій. Проте, за останні десять років рух інвестиційного капіталу (активів) міжнародних корпорацій в індустрії туризму має закономірний хвилеподібний характер [6], що обумовлений нерівномірним циклом розвитком макро-регіональних і локально-регіональних систем (рис. 1).

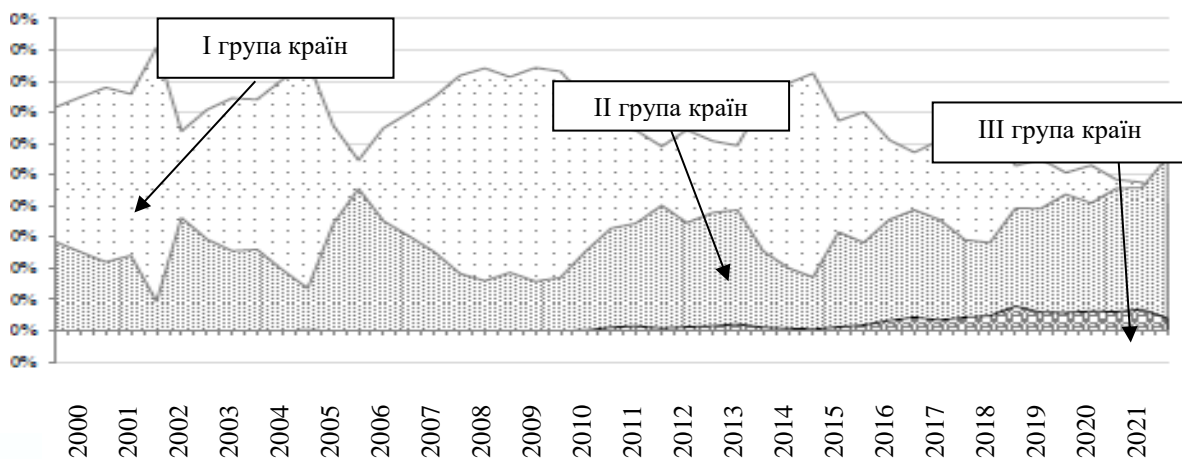
Рис. 1 Потоки прямих іноземних інвестицій міжнародних корпорацій в індустрію туризму за 2013-2022 рр., млрд USD

Джерело: побудовано автором за [1; 3; 9; 12; 13]

Так, за 2013-2022 р. обсяг інвестиційного капіталу (активів) міжнародних корпорацій в індустрію туризму досяг пікового значення в 2018 р. та дорівнював 2851 млрд USD. Цей індикатор перевищив значення пікового обсягу в 2015 р. на 18,2%. Відповідно до рівня 2017 р. інвестиційні потоки капіталу (активів) зросли на 48,4%. Проте, у 2019-2022 рр., в результаті зменшення прибутку індустрії туризму в закордонних філіях міжнародних корпорацій (через пандемію Covid-19 й воєнні конфлікти в окремих країнах) реінвестовані доходи склали лише 30% сукупного притоку прямих іноземних інвестицій (ПІІ) (в країнах з послабленою економічною системою – КПЕС). Так, у 2019 р. ПІІ від МК в індустрію туризму знизилися до 1625 млрд USD (57% від рівня 2018 р. Дана тенденція зниження зберігалась у 2020-2021 рр. – рівень ПІІ від МК знизився до 1573 млрд USD у 2020 р. (в 1,8 разів нижче рівня 2018 р.) і до 1477 млрд USD в 2021 р. (у 1,9 разів).

За 2018-2021 рр., третина всіх транскордонних угод зі злиття і поглинання туристичних дестинацій в макрорегіональних і локально-регіональних системах країн пов'язані з перепродажем іноземних фірм іншим компаніям. Незважаючи на пошкваллення потоку ПІІ від МК в індустрію туризму у першому півріччі 2022 р., зазначена тенденція носила нестабільний характер

через зростання глобальної політичної нестабільності та військових конфліктів у ряді країн світу. Проте, за відсутністю чіткого розуміння тенденцій подальшого розвитку сфери послуг в 2022 р. обсяг потоку ПІІ від МК в сферу туристичних послуг склав 1878 млрд USD (65,8% від рівня потоку ПІІ у 2018 р. та 65% від рівня потоку ПІІ у 2015 р. Зростання потоку інвестиційного капіталу (активів) від МК в індустрію туризму дозволило розширити об'єкти відпочинку та розваг в рекреаційних зонах КПЕС, за виключенням країн з високим ризиком втрат інвестицій (терористичні акти та агресивні військові конфлікти). У 2022 р. валовий продукт 500 тис. закордонних філій МК склав 3167 млрд USD та збільшився у порівнянні з 2013 р. вдвічі. Так, незважаючи на нестабільність політичної ситуації в глобальному масштабі, у 2022 р. частка вкладення інвестиції від МК в країни II групи (середній рівень розвитку індустрії туризму) та в країни III групи (низький рівень розвитку) різко збільшилась та склала 43% від загальносвітового обсягу вхідних ПІІ (рис. 2).

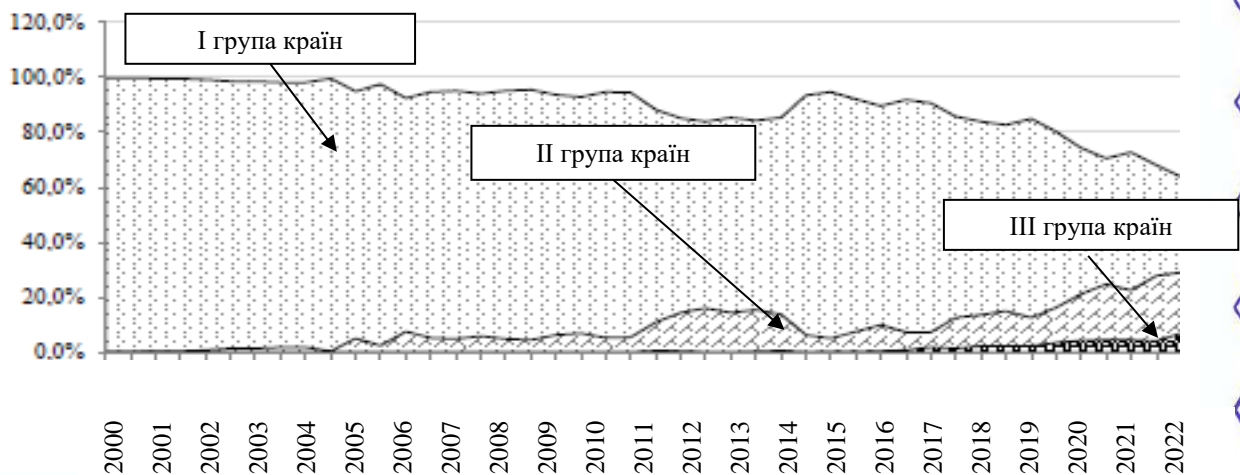
Рис. 2 Структура вхідних ПІІ від МК на розвиток індустрії туризму в розрізі груп країн за 2000-2022 рр., % (I група – високий рівень розвитку індустрії туризму; II група – середній рівень розвитку індустрії туризму; III група – низький рівень розвитку індустрії туризму)

Джерело: побудовано автором за [1; 3; 9; 12; 13]

За даними рис. 2, це обумовлено одночасним скороченням у 2021 р. на 29% притоку ПІІ в країни I групи), проте їх частка не опускається нижче рівня 70% від загальносвітового обсягу ПІІ на розвиток сфери послуг. З 2019 р. частка освоєння ПІІ на розвиток індустрії туризму в країнах II групи постійно збільшується. Так, у 2019 р. вона складала 28%, у 2020 р. – 39%, у 2021 р. – 44%, у 2022 р. – 55%. Щорічний обсяг вхідних ПІІ від МК на розвиток індустрії

туризму в країнах III групи склав біля 75 млн USD (0,04% від загально-світового обсягу вхідних ПІІ. У 2000-2018 рр. ці країни поступово збільшили обсяг освоєння ПІІ від МК до 0,7%. У 2022 р. частка перевищила 5% від загальносвітового обсягу вхідних ПІІ.

Аналіз тенденції освоєння ПІІ від МК на розширення туристичних послуг у розрізі окремих країн довів, що за 2000-2022 рр. структура розподілу вхідних ПІІ кардинально змінилася. З початку 2000 р. і до початку 2010 р. в структурі загальносвітового обсягу вхідних ПІІ між 20 країнами, в яких привалює висока конкурентоспроможність індустрії туризму, понад 80% потоку ПІІ припадало від МК. Основними реципієнтами ПІІ в індустрію туризму є: Люксембург (обсяг освоєння ПІІ складав 12,7%), Великобританія – 12,5%, США – 9,6%, Франція – 5,5%, Нідерланди – 3,6%, Іспанія – 2,6%, Німеччина – 2,5%. Структура вихідних ПІІ від МК, які є донорами розвитку країн II та III групи, за обсягом вкладання ресурсів в активізацію інвестиційної політики і диверсифікації сфери послуг індустрії туризму за 2020-2022 рр. графічно представлена на рис. 3.

Рис. 3 Структура вихідних ПІІ від МК на розвиток індустрії туризму у розрізі груп країн за 2000-2022 рр., %

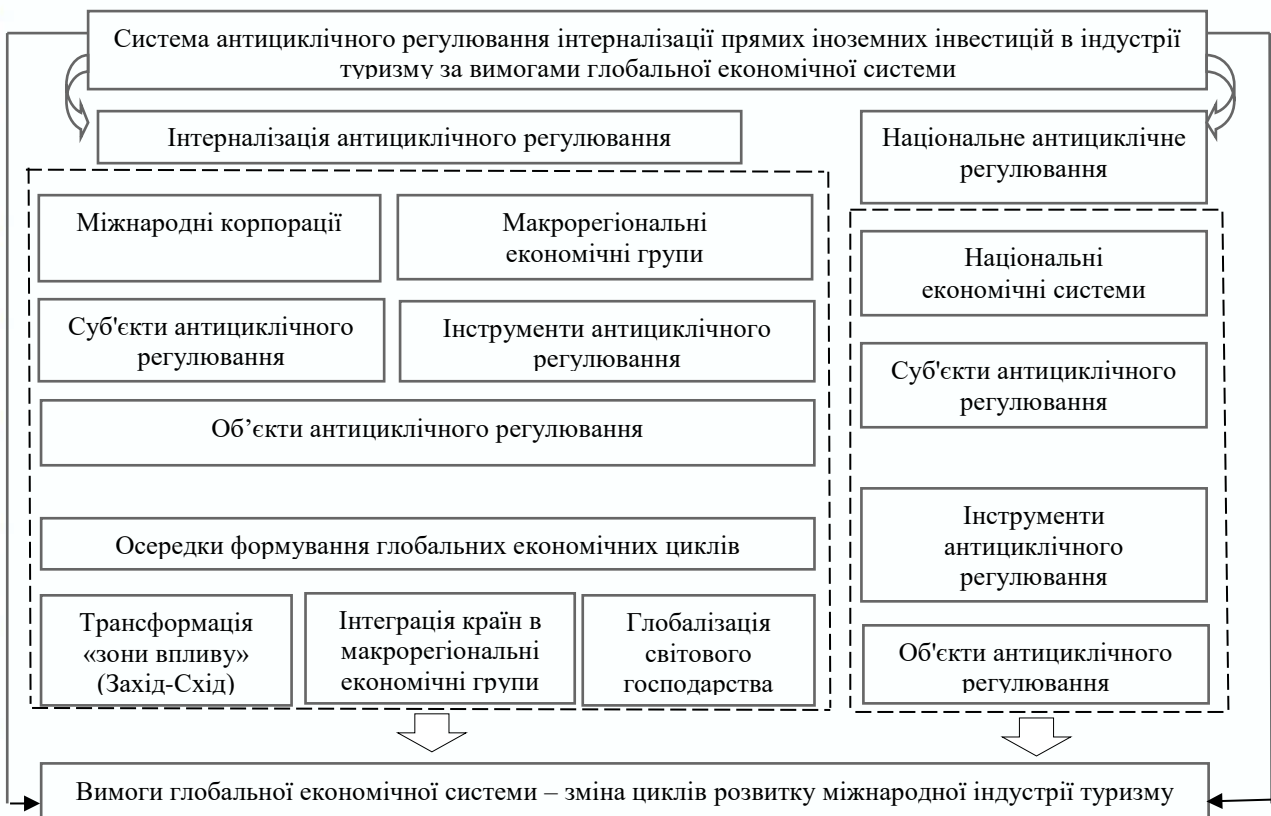
Джерело: побудовано автором за [1; 3; 9; 12; 13]

Основні потоки ПІІ рухаються з країн I групи, де знаходяться структури МК: частка біля 90% від загального обсягу вихідних ПІІ (70–85% інвестиційного капіталу спрямовується у внутрішньокорпоративну інтерналізацію; біля 15–30% інвестиційного капіталу виходить з країн II групи та складає 13,1 млрд USD). За 2017-2022 рр. обсяг вихідних ПІІ від МК до країн II групи зріс у 4,6 р. та досяг 60,5 млрд USD. Зазначено, що за останні 23 роки країни II групи, збільшили свою частку у вихідних ПІІ на зовнішньокорпоративну інтерналізацію з 12,7% у 2000 р. до 34,6% у 2022 р. Проте, у 2022 р. ця група

країн не володіла достатніми інвестиційними ресурсами для формування нейтрального нетто-балансу притоку й відтоку ПІІ та активізації повноцінного масштабу послуг в індустрії туризму.

Найбільший обсяг вхідних потоків ПІІ в індустрію послуг надходить від МК, які розміщені в країнах ОЕСР [1; 3; 9; 10]. Від країн G20 (де зареєстровані МК) до сфери послуг залучається половина вхідних ПІІ від загальносвітового розвитку економіки туризму. Значний обсяг вхідних ПІІ від цих країн до сфери послуг індустрії туризму зафіксовано у 2000-2011 рр. й у 2017 р. Частка освоєння ПІІ в цій сфері становила близько 45–55%. У 2011 р. та 2017 р. індикатор досяг 75.5% від загального обсягу вхідних ПІІ від країн ОЕСР, що склало 812 млрд USD. За 2018-2022 рр. частка вхідних ПІІ від цих країн зменшилась до 64%.

Збалансування потоків ПІІ від МК та їх інвестування в індустрію туризму глобального рівня імплементовано на базі системи антициклічного регулювання з урахуванням існуючих вимог глобальної економічної системи (рис. 4).

Рис. 4 Система антициклічного регулювання інтерналізації прямих іноземних інвестицій в індустрії туризму за вимогами глобальної економічної системи

Джерело: побудовано автором за [2; 4; 7; 11; 15]

Згідно даних рис. 4 в площині інтерналізації антициклічного регулювання: суб'єкти антициклічного регулювання – Міжнародний банк, ТНК, Комітети економічного регулювання макрорегіональних груп, Міжнародні організації; Інструменти антициклічного регулювання: на етапі спаду, на етапі кризи, на етапі відновлення, на етапі підйому, на етапі пікового росту. За даними рис. 4 в площині Національного антициклічного регулювання: суб'єкти антициклічного регулювання: Національний банк, Уряд; інструменти антициклічного регулювання: кредитно-грошові, бюджетно-податкові, нетрадиційні (словесні, інтервенції), інноваційні; об'єкти антициклічного регулювання: формування та розподіл зовнішніх факторів, формування та розподіл внутрішніх факторів.

Базовими елементами системи антициклічного регулювання інтерналізації прямих іноземних інвестицій в індустрії туризму є дві підсистеми: антициклічне регулювання на макрорегіональному рівні і на рівні національної економіки. Базовими завданнями системи є: виявлення і стримування асиметрій міжнародного економічного розвитку; виявлення та усунення основних каналів розподілу циклічних процесів у межах світового господарства; стимулювання створення технологічного запасу міцності на противагу виникаючій асиметрії розвитку глобальної економіки; стимулювання розвитку системи конкурентних переваг на рівні окремих регіонів і галузей обслуговування індустрії туризму, що дозволить згладжувати циклічні спади шляхом підготовленої інноваційної бази бюджетного фінансування на макрорегіональному рівні; створення глобального інвестиційного фонду для підтримки макро-регіональних систем під час кризи і стимулювання споживчого попиту на туристичні продукти при виході з кризи.

Система національного регулювання циклічних процесів повинна бути спрямована на виявлення і регулювання загроз, які ідентифіковано як зовнішні, і загроз, які формуються всередині національної економіки. Елементами системи антициклічного регулювання мають бути заходи, які спрямовані на формування запасу фінансової й технологічної міцності глобальної індустрії туризму та інвестиційної місткості проєктів розвитку туристичних дестинацій на макро-регіональному рівні. Ці резерви забезпечують згладжування економічних спадів в індустрії туризму, є базою по виходу з стану рецесії КПЕС. Запас технологічної міцності формується шляхом стимулювання оновлення об'єктів туристичних дестинацій з багатим природним ландшафтом для забезпечення максимальної ефективності, продуктивності праці (індикатори ефективності використання трудових і часових ресурсів) і віддачі на вкладений капітал об'єктів туристичних дестинацій з багатим природним ландшафтом. Інструментом створення міцності (технологічної) є інвестування в оновлення галузей економіки та розширення їх потенціалу для обслуговування територій із об'єктами туризму.

Стимулювання інтерналізації прямих іноземних інвестицій в сучасній індустрії туризму має здійснюватися із врахуванням цифрової екосистеми, з використанням комплексу інструментів: адміністративних, економічних, інституційних та ІТ-технологій.

Логічно, що оцінка збалансованого руху вхідних та вихідних потоків ПШ від МК в країни з різними рівнями розвитку індустрії туризму має бути здійснена на основі інтегрального індексу вкладення інвестиційного капіталу (активів) в їх економічну систему (формується з системи індикаторів). В основу інтегрального індексу має входити три складові: інвестиційні ресурси; інвестиційна місткість; інвестиційні ризики. Кожен зі складників інтегрального індексу має включати набір субіндексів, а також характеристики. Методика обчислення інтегрального індексу вкладення інвестиційного капіталу (активів) МК в економічну систему i -ї країни за j -м рівнем розвитку індустрії туризму базується на ієрархічному зіставленні індикаторів, що агрегуються в відносних балах відповідно загального балу інтегрального індексу та обчислюється таким чином (формула (1)) [14]:

$$I_{ic(as)}^{es} = \sum \frac{\sum I_i^{es} + \sum I_{ic}^{es} + \sum I_{ir}^{es}}{N_i}, \quad (1)$$

де $I_{ic(as)}^{es}$ – інтегральний індекс вкладення інвестиційного капіталу (активів) міжнародних корпорацій в економічну систему i -ї країни за j -м рівнем розвитку індустрії туризму; $\sum I_i^{es}$ – індекс інвестиційних ресурсів в економічній системі i -ї країни за j -м рівнем розвитку індустрії туризму; $\sum I_{ic}^{es}$ – індекс інвестиційної місткості в економічній системі i -ї країни за j -м рівнем розвитку індустрії туризму; $\sum I_{ir}^{es}$ – індекс інвестиційних ризиків в економічній системі i -ї країни за j -м рівнем розвитку індустрії туризму; N_i – кількість досліджуваних індексів.

Для агрегування статистичних даних від 1 до 10 використовується метод нормування, що дозволяє дотримуватись правила послідовності розподілу отриманих балів (формула (2)) [14]:

$$9 \times \frac{x_i - x_{\min}}{x_{\max} - x_{\min}} + 1, \quad (2)$$

де x_i – індикатор в економічній системі i -ї країни за j -м рівнем розвитку індустрії туризму; $x_{\min}$ – мінімальне значення у вибірці індикаторів економічної системи i -ї країни за j -м рівнем розвитку індустрії туризму; $x_{\max}$ – максимальне значення у вибірці індикаторів економічної системи i -ї країни за j -м рівнем розвитку індустрії туризму.

Для індикаторів, які характеризують максимальний результат значення та для індикаторів із найгіршим результатом використовується стандартна формула нормування статистичних даних (формула 3)) [14]:

$$(-9) \times \frac{x_i - x_{\min}}{x_{\max} - x_{\min}} + 1 \quad (3)$$

Отже, трансформаційні процеси інтерналізації ПШ в індустрії туризму за вимогами глобальної економічної системи, які змінюють цикли розвитку глобальної індустрії туризму, приведено до інтегрального рівня вкладення інвестиційного капіталу (активів) міжнародної корпорації в економічну систему окремих країн на кожному з етапів антициклічного регулювання.

Для оцінки обрано 4 економічні цикли: 2008 р., 2013 р., 2018 р., 2022 р., що уможливило визначення ключових змін розвитку глобальної індустрії туризму серед країн світу. Агрегований індекс інвестиційних ресурсів розраховується на основі ранжирування країн за субіндексами (факторами): субіндекс фінансових ресурсів; субіндекс інноваційних ресурсів цифрової екосистеми; субіндекс забезпеченості об'єктів туристичних рекреацій додатковим інвестиційним капіталом; субіндекс розвитку економічно активних людських ресурсів.

У 2022 р. до першої п'ятірки за субіндексом фінансових ресурсів увійшли країни: Китай, Люксембург, США, Швейцарія та Японія. До десяти країн із сприятливими умовами у сфері оподаткування (за субіндексом фінансових ресурсів – «Податкове навантаження, % від комерційного прибутку») увійшли такі країни: Катар – 11%, Кувейт – 13%, Бахрейн – 14%, Саудівська Аравія – 15 %, Об'єднані Арабські Емірати – 15%, Бруней – 16%, Грузія – 16 %, Сінгапур – 18%, Хорватія – 18%, Вірменія – 20%, Люксембург – 20%.

До першої п'ятірки, за субіндексом інноваційних ресурсів цифрової екосистеми, увійшли наступні країни: Китай – 554,27 млрд USD, Німеччина – 185,56 млрд USD, США – 154,35 млрд USD, Сінгапур – 130,99 млрд USD, Корея – 126,54 млрд USD, Франція – 104,34 млрд USD, Японія – 91,51 млрд USD, Великобританія – 69,42 млрд USD, Нідерланди – 59,13 млрд USD.

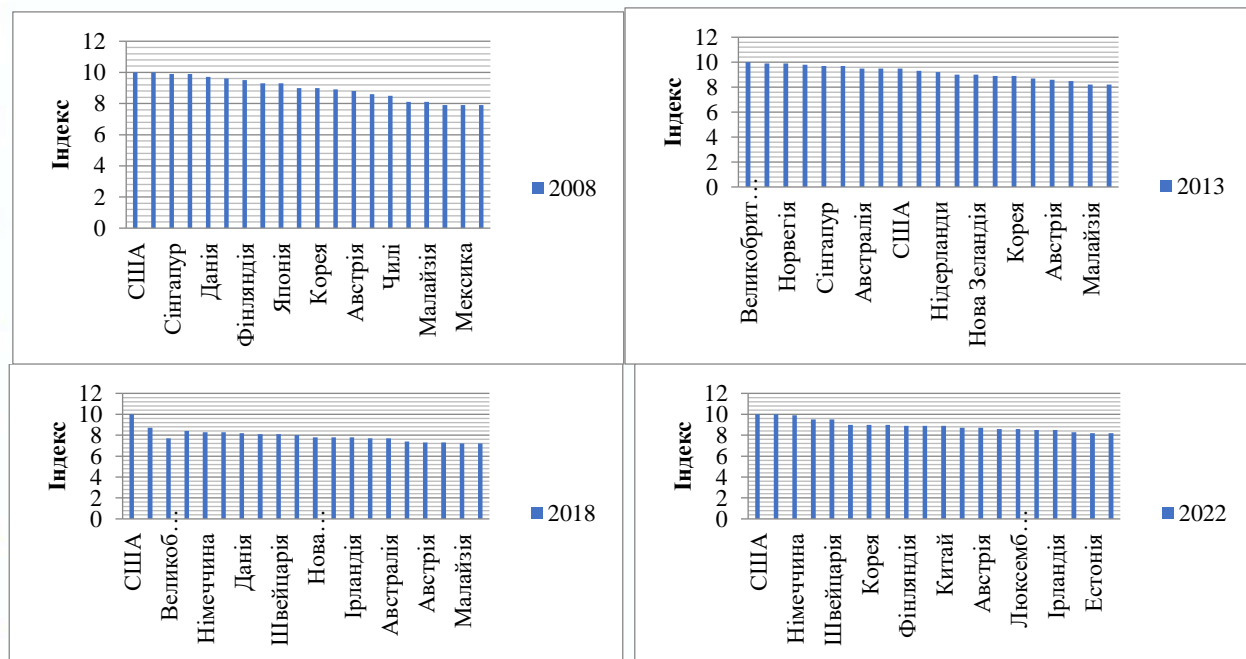
За субіндексом забезпеченості об'єктів туристичних рекреацій додатковим інвестиційним капіталом (% ВВП) відзначено такі країни: Ірландія – 29%, Корея, Таїланд – 28%, Чеська Республіка, Словаччина – 23%, Індонезія – 22%, Китай, Німеччина, США – 21% ВВП. Близько та більше 70% інвестиційного капіталу (% ВВП) формується у сфері послуг туристичних рекреаційних територій таких країн: Люксембург – 78% ВВП, Кіпр – 76%, Греція – 73%, Великобританія, Франція – 72%, Сінгапур, Швейцарія – 71%, Нідерланди – 70%, Іспанія – 69%, Португалія, Італія, США, Бельгія – 68% ВВП.

За субіндексом інвестиційних ризиків економічних систем визначено такі країни, які мають сприятливі умови ведення бізнесу: Австралія, Австрія,

Великобританія, Грузія, Данія, Естонія, Ірландія, Ісландія, Канада, Корея, Латвія, Литва, Малайзія, Німеччина, Нова Зеландія, Норвегія, Сінгапур, США, Фінляндія, Швеція. До країн з найгіршими умовами для ведення бізнесу віднесено: Алжир, Ангола, Афганістан, Бенін, Бангладеш, Габон, Гвінея, Ефіопія, Ірак, Камерун, Конго, Нігер, Нігерія, Пакистан, Судан, Чад.

За індексом інвестиційної місткості до двадцяти з найвищим індикатором увійшли такі країни: Бахрейн, Гватемала, Грузія, Данія, Йорданія, Китай, Литва, Люксембург, Маврикій, Малайзія, Німеччина, Польща, Сінгапур, США, Таїланд, Угорщина, Фінляндія, Хорватія, Чеська Республіка, Швейцарія.

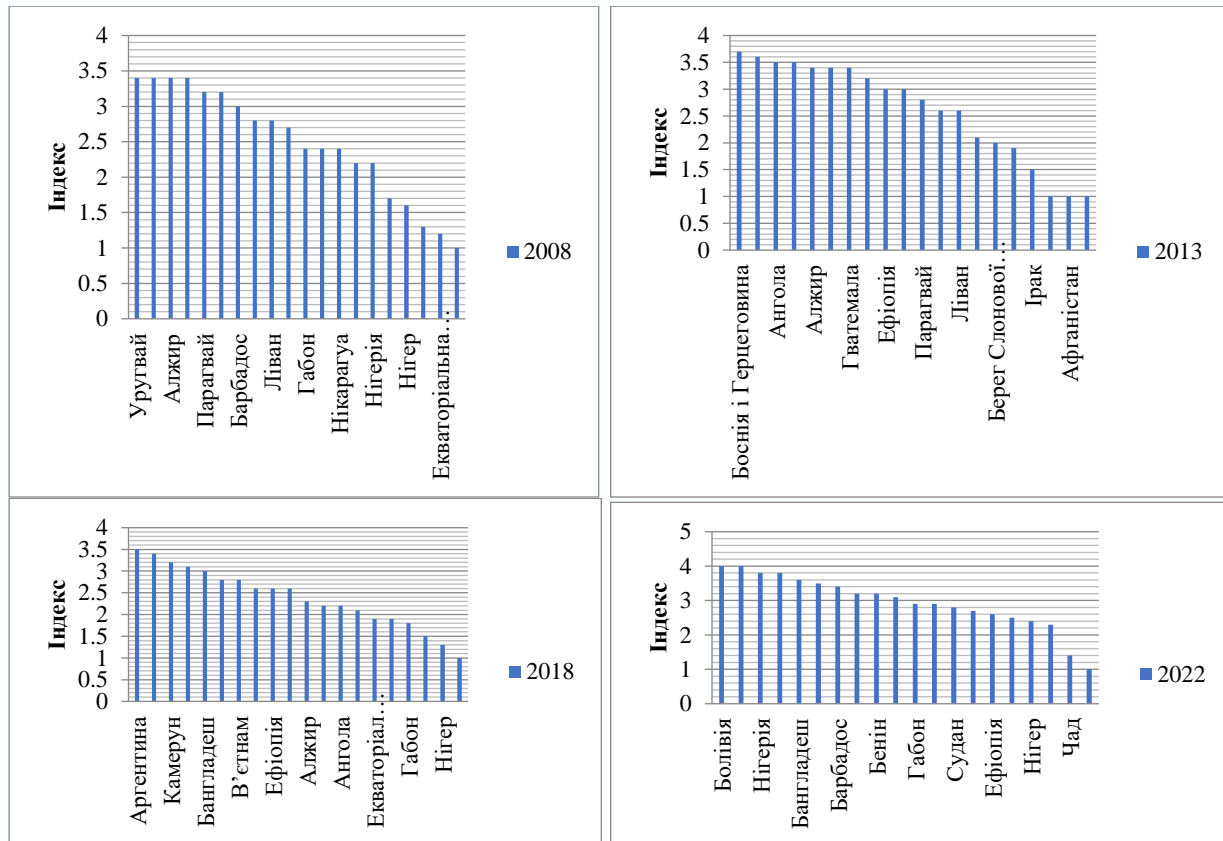
Рис. 5 Інтегральний індекс вкладення інвестиційного капіталу (активів) МК в економічну систему країн – високий рівень розвитку індустрії туризму у 2008, 2013, 2018 та 2022 рр.

Джерело: побудовано автором за [1; 3; 9; 12; 13; 15]

За результатами розрахунку інтегрального індексу визначено 20 країн, які мають високий рівень розвитку індустрії туризму при вкладанні інвестиційного капіталу МК: Австрія, Австралія, Великобританія, Данія, Естонія, Ірландія, Канада, Корея, Литва, Люксембург, Малайзія, Нідерланди, Німеччина, Норвегія, Сінгапур, США, Фінляндія, Чеська Республіка, Швейцарія, Швеція (рис. 5).

До країн з найнижчим індексом вкладення інвестиційного капіталу (активів) міжнародних корпорацій на розвиток індустрії туризму в 2008 р. увійшли такі країни: Алжир, Ангола, Афганістан, Барбадос, Берг Слонової Кістки, В'єтнам, Габон, Екваторіальна Гвінея, Ефіопія, Ірак, Камбоджа, Ліван,

Мозамбік, Нігер, Нігерія, Нікарагуа, Парагвай, Туркменістан, Уругвай, Чад; станом на 2013 р. такі країни: Алжир, Ангола, Афганістан, Бангладеш, Барбадос, Бенін, Болівія, Габон, Ефіопія, Нігерія, Екваторіальна Гвінея, Ірак, Камерун, Конго, Нігер, Пакистан, Сенегал, Судан, Туркменістан, Чад (рис. 6).

Рис. 6 Інтегральний індекс вкладення інвестиційного капіталу (активів) МК в економічну систему країн – найнижчий рівень розвитку індустрії туризму у 2008, 2013, 2018 та 2022 рр.

Джерело: побудовано автором за [1; 3; 9; 12; 13; 15]

Більшість країн даної групи розташовані на Африканському континенті. Відзначено, що країни Азії, які у 2008 р. входили до групи країн з найнижчим індексом вкладення інвестиційного капіталу (активів) МК в розвиток індустрії туризму (В'єтнам, Камбоджа) перейшли до групи країн з середнім рівнем розвитку сфери послуг. Низький індекс вкладення інвестиційного капіталу МК в індустрію туризму країн африканського континенту обумовлений незначними обсягами економік країн, низьким рівнем розвитку людського капіталу, низьким рівнем заощаджень та залучених ПІІ, великим податковим навантаженням.

Висновки. Інтереси міжнародного співтовариства і окремих країн носять різноплановий характер. Однак, як для глобальної економічної системи, так і

для макро-регіональних систем окремих країн, основним завданням залишається підвищення рівня життя населення, збільшення соціальних стандартів, якості та тривалості життя [5]. Реалізація інвестиційного інструментарію країн-донорів для відновлення відносин з інститутами інтерналізації дозволяє змінити економічну детермінанту інвестиційного капіталу МК і спрямувати його на розвиток індустрії туризму в локально-регіональних системах. Крім того, забезпечення активізації інвестиційного капіталу МК на розбудову рекреаційних територій обумовлено введенням мультиіндикатора – акумулює інвестиційну складову окремих галузей світової економіки на обслуговування суб'єктів туристичної діяльності КПЕС, де внутрішній розподіл власних інвестицій не дозволяє туристичним дестинаціям, які мають середній рівень забезпечення об'єктами природно-заповідного фонду, об'єктами природно-культурної спадщини, збільшити активи. Подальші наукові доробки мають перспективу у напрямку реалізації інтерналізації інвестиційного середовища міжнародної індустрії туризму в країнах з воєнними конфліктами.

Література:

1. Bloom Consulting. *The Travel & Tourism Competitiveness Report*. 2021. URL: <https://www.bloom-consulting.com/journal/bloom-consulting-international-data-partner-for-the-2021-travel-tourism-competitiveness-report-ttcr-for-the-world-economic/> (дата звернення : 10.08.2024).
2. Черніченко Г. О., Мітюшкіна Х. С. Теорія і практика екологізації міжрегіонального співробітництва. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія : Економіка : зб. наук. праць / гол. ред. К. В. Балабанов. Маріуполь. 2016. Вип. 12. С. 143–152.*
3. План зовнішніх інвестицій ЕС. URL: https://euneighbourseast.eu/wp-content/uploads/2021/07/factsheet_eip_ua.pdf (дата звернення : 12.08.2024).
4. Ferraro, G.P., Briody, E.K. *The Cultural Dimension of Global Business*. London: Routledge, 2017. 336 p.
5. Гелд Д. *Демократія та глобальний устрій*. Київ: Port-Royal, 2005. 358 с.
6. Геращенко О. О. Сутність та значення ТНК на світовому ринку туристичних послуг. *Економіка. Управління. Інновації. Серія : Економічні науки*. 2014. № 1. URL: <http://jnas.nbu.gov.ua/article/UJRN-0000164182> (дата звернення : 18.08.2024).
7. Hill C. W.L. *International business: competing in the global market place*. Ney York: McGraw-Hill/Irwin. 2013.
8. Shvetsova N.E. Structure and dynamics of global investment flows. *Economic space*. 2016. №106. Pp 58–69.
9. The world's top 100 non-financial MNEs, ranked by foreign assets, 2020. UNCTAD. URL: <https://worldinvestmentreport.unctad.org/annex-tables/> (дата звернення : 14.08.2024).
10. Trusova N., Chorna L., Kudlaenko S., Denysiuk O., Kelmanovich A. Glocal Dimensions of the Safe Development of Marketing Communications of Transnational Corporations. *Review of Economics and Finance*. 2022. №20. Pp. 1179-1195.
11. Trusova N., Tsviliy S., Mykhailyk D., Ogloblina V., Marusei T. Innovative incentives of the tourism industry in the period of post-conflict reconstruction of Ukraine. *Review of Economics and Finance*. 2023. №21. Pp. 1237–1248.
12. UNWTO Tourism Dashboard. Insights on key performance indicators for inbound and outbound tourism at the global, regional and national levels. 2023. URL: <https://www.unwto.org/unwto-tourism-dashboard> (дата звернення : 20.08.2024).

13. UNWTO. World Tourism Barometer. 2022. №20(5). Pp 1-5. URL: <https://webunwto.s3.eu-west1.amazonaws.com/s3fs-public/2022> (дата звернення 16.08.2024).

14. Войтко С. В., Шатковський О. В. Індикативний підхід оцінювання інвестиційної привабливості країн: сфера відновлюваної енергетики. *Бізнес Інформ*. 2013. № 7. С. 141-148.

15. Zaytseva V.M., Tsviliy S.M., Demko V.S., Klopov I.O., Kovalenko V.I. Internalization of the investment environment in the international tourism industry. *Apuntes del CENES*. 2024. Vol. 43. №78. Pp. 91–123.

References:

1. Bloom Consulting. (2021). *The Travel & Tourism Competitiveness Report*. Retrieved from <https://www.bloom-consulting.com/journal/bloom-consulting-international-data-partner-for-the-2021-travel-tourism-competitiveness-report-ttcr-for-the-world-economic-forum/> [in English].

2. Chernichenko, G. O., Mityushkina, H. S. (2016) Teoriia i praktyka ekolohizatsii mizhrehionalnoho spivrobitnytstva [Theory and practice of ecologization interregional cooperation]. *Visnyk Mariupolskoho derzhavnoho universytetu – Bulletin of the Mariupol State University*, 12, 143-152 [in Ukrainian].

3. Plan zovnishnikh investytsii ES [EU external investment plan]. Retrieved from https://euneighbourseast.eu/wp-content/uploads/2021/07/factsheet_eip_ua.pdf [in Ukrainian].

4. Ferraro, G.P., Briody, E.K. (2017). *The Culural Dimension of Global Business*. London: Routledge, 336 p.

5. Geld, D. (2005). *Demokratiia ta hlobalnyi ustrii [Democracy and the global system]*. Kyiv: Port-Royal, 358 p. [in Ukrainian].

6. Gerashchenko, O. O. (2014). Sutnist ta zachennia TNK na svitovomu rynku turystychnykh posluh [Essence and value of TNC in the global market of tourism services]. *Economy, Ekonomika. Upravlinnia. Innovatsii – Management, Innovation. Series*, 1. Retrieved from <http://jnas.nbu.gov.ua/article/UJRN-0000164182> [in Ukrainian].

7. Hill, C. W.L. (2013). *International business: competing in the global market place*. Ney York: McGraw-Hill/Irwin.

8. Shvetsova, N.E. (2016). Structure and dynamics of global investment flows. *Economic space*, 106, 58–69.

9. The world's top 100 non-financial MNEs, ranked by foreign assets (2020). UNCTAD. Retrieved from <https://worldinvestmentreport.unctad.org/annex-tables/> [in English].

10. Trusova, N., Chorna, L., Kudlaenko, S., Denysiuk, O., Kelmanovich, A. (2022). Glocal Dimensions of the Safe Development of Marketing Communications of Transnational Corporations. *Review of Economics and Finance*, 20, 1179-1195.

11. Trusova, N., Tsviliy, S., Mykhailyk, D., Ogloblina, V., Marusei, T. (2023). Innovative incentives of the tourism industry in the period of post-conflict reconstruction of Ukraine. *Review of Economics and Finance*, 21, 1237-1248.

12. UNWTO (2023). *Tourism Dashboard. Insights on key performance indicators for inbound and outbound tourism at the global, regional and national levels*. Retrieved from <https://www.unwto.org/unwto-tourism-dashboard> [in English].

13. UNWTO (2022). *World Tourism Barometer*, 20(5), 1-5. Retrieved from <https://webunwto.s3.eu-west1.amazonaws.com/s3fs-public/2022> [in English].

14. Voitko, S. V., Shatkovskiy, O. V. (2013). Indykatyvnyi pidkhid otsiniuvannia investytsiinoi pryvabyvosti krain: sfera vidnovliuvanoi enerhetyky [Indicative Approach to Assessing Investment Attractiveness of Countries: the Sphere of Renewable Energy]. *Biznes Inform – Business Inform*, 7, 141-148 [in Ukrainian].

15. Zaytseva, V.M., Tsviliy, S.M., Demko, V.S., Klopov, I.O., Kovalenko, V.I. (2024) Internalization of the investment environment in the international tourism industry. *Apuntes del CENES*, 43, 78, 91–123.

УДК 334.72:633/636(477)

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8\(36\)-412-429](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8(36)-412-429)

Черевко Ірина Василівна доктор економічних наук, професор, професор кафедри економіки, Львівський національний університет природокористування, вул. Володимира Великого, 1, м. Дубляни, тел.: (068) 501-87-15, <https://orcid.org/0000-0002-8411-6136>

Черевко Георгій Владиславович доктор економічних наук, професор, професор кафедри економіки, Львівський національний університет природокористування, вул. Володимира Великого, 1, м. Дубляни, тел.: (067) 303-48-66, <https://orcid.org/0000-0002-0072-5816>

СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ НІШЕВОГО СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА В УКРАЇНІ

Анотація. Метою статті є представлення основних результатів дослідження ролі, стану і тенденцій розвитку нішевого сільського господарства в Україні. При цьому також вирішувались завдання ідентифікації та систематизації чинників цього розвитку, а також переваг і недоліків такого напрямку сільськогосподарського виробництва та пов'язаних із ними ризиків. Сучасна ситуація в українському сільському господарстві вносить певні корективи у структуру галузі, оскільки наслідки російської воєнної агресії зумовлюють зміни у структурі посівних площ, а відповідно – і в структурі виробництва сільськогосподарської продукції, через що проявляє ознаки підвищення ролі нішевих культур і нішевого сільського господарства в цілому. Динамічна актуалізація розвитку нішевого сільського господарства в Україні зумовлена тим, що до традиційних вже чинників дуалізації цієї галузі за роки незалежності долучились чинники, сформовані під час російської воєнної агресії та її наслідками. Це змушує великі сільськогосподарські підприємства шукати шляхи можливої диверсифікації напрямів своєї діяльності і переважно вони пов'язані із заміщенням традиційних експорт-орієнтованих культур та виробництв нішевіми. Для малих і дрібних сільськогосподарських виробників нішевий напрямок галузі став знайомим ще задовго до війни, але зміна умов у середовищі функціонування вимагає і від цього сектору нових підходів до вирішення проблем галузі. Цьому сприяє і специфічна структура фінансової допомоги країн-партнерів українському сільському господарству, націлена переважно на малих виробників, які переважно і виробляють продукцію, що має нішевий характер. Передбачаючи подальші можливі зміни умов у найближчій перспективі можна прогнозувати

інтенсифікацію процесів диверсифікації напрямів спеціалізації виробників сільськогосподарської продукції в сторону зростання їх «нішевої»; продовження зниження ролі агрохолдингів і поступове зменшення їх кількості до якоїсь критичної межі, адекватної реальним умовам; дальший розвиток переважно малих виробників та як обов'язковий елемент цього розвитку – їх кооперацію, яка дозволить максимально реалізувати об'єктивні переваги крупного виробництва при збереженні розмірів її учасників. Розвиток кооперації у зазначеному секторі може становити широке поле для поглиблення наукових досліджень у цьому напрямку. Не менш важливим напрямом подальших досліджень розвитку нішевого сільського господарства в Україні може стати підвищення рівня культури споживання нішевих продуктів серед широких мас населення.

Ключові слова: нішеве сільське господарство, війна, агрохолдинги, малі і дрібні виробники сільськогосподарської продукції, ефективність.

Cherevko Iryna Vasylivna Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of the Department of Economics, Lviv National Environmental University, St. Volodymyr Velykyi, 1, Dublyany, tel.: (068) 501-871-5, <https://orcid.org/0000-0002-8411-6136>

Cherevko Heorhiy Vladyslavovych Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of the Department of Economics, Lviv National Environmental University, St. Volodymyr Velykyi, 1, Dublyany, tel.: (067) 303-48-66, <https://orcid.org/0000-0002-0072-5816>

STATE AND PROSPECTS OF NICHE AGRICULTURE IN UKRAINE

Abstract. The purpose of the article is to present the main results of the study of the role, state and development trends of niche agriculture in Ukraine. At the same time, the tasks of identifying and systematizing the factors of this development, as well as the advantages and disadvantages of this direction of agricultural production and the risks associated with them, were also solved. The current situation in Ukrainian agriculture makes certain corrections in the structure of the industry, since the consequences of Russian military aggression lead to changes in the structure of cultivated areas and, accordingly, in the structure of agricultural production, which shows signs of increasing the role of niche crops and niche agriculture in general. The dynamic actualization of the development of niche agriculture in Ukraine is conditioned by the fact that factors formed during the Russian military aggression and its consequences joined the already traditional factors of the dualization of this industry during the years of independence. This forces large agricultural enterprises to look for ways of possible diversification of their activities, and mostly they are

connected with the replacement of traditional export-oriented cultures and productions with niche ones. For small agricultural producers, the niche direction of the industry became familiar long before the war, but the changing conditions in the operating environment require new approaches to solving the problems of the industry from this sector as well. This is also facilitated by the specific structure of financial aid from partner countries to Ukrainian agriculture, aimed mainly at small producers who mostly produce products of a niche nature. Anticipating further possible changes in conditions in the near future, it is possible to predict the intensification of the processes of diversification of the areas of specialization of agricultural producers towards the growth of their "niche"; continued decline in the role of agricultural holdings and a gradual reduction in their number to some critical limit adequate to real conditions; further development mainly of small producers and, as a mandatory element of this development, their cooperation, which will make it possible to maximally realize the objective advantages of large-scale production while preserving the size of its participants. The development of cooperation in the specified sector can provide a wide field for deepening scientific research in this direction. An equally important direction of further research into the development of niche agriculture in Ukraine may be to raise the level of the culture of consumption of niche products among the broad masses of the population.

Keywords: niche agriculture, war, agricultural holdings, small producers of agricultural products, efficiency.

Постановка проблеми. Нішеве сільське господарство як напрямок розвитку і сектор галузі викликані до життя об'єктивними обставинами і займають адекватне місце у структурі сільськогосподарського виробництва. У різні часи в різних умовах роль нішевого сільського господарства залишалась стабільною – за їх допомогою виробники сільськогосподарської продукції вирішували проблеми, які вони не могли б, в силу обставин, вирішувати, займаючись традиційними, експортоорієнтованими культурами – зерновими, соєю, ріпаком, соняшником, кукурудзою, вирощування яких виокремилось і перейшло, принаймні в Україні, у прерогативу великих сільськогосподарських підприємств. Але сучасна ситуація в українському сільському господарстві вносить певні корективи у структуру галузі, оскільки наслідки російської воєнної агресії зумовлюють зміни у структурі посівних площ, а відповідно – і в структурі виробництва сільськогосподарської продукції, через що проявляє ознаки підвищення роль нішевих культур і нішевого сільського господарства в цілому. Цьому сприяє і специфічна структура фінансової допомоги країн-партнерів українському сільському господарству, націлена переважно на малих виробників, які переважно і виробляють продукцію, що має нішевий характер. Проблема полягає у необхідності систематизованої ідентифікації основних рис нішевого сільського господарства та

тенденцій його розвитку в Україні як важливої складової повоєнної відбудови аграрного сектору економіки країни на якісно новому рівні, початок процесу якої закладається вже в час війни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Нішеве сільське господарство в Україні як спосіб економічного виживання дрібних виробників в умовах дуалізації та поляризації аграрної економіки, які ще більше ускладнюються наслідками російської воєнної агресії цілком об'єктивно знаходиться у сфері особливої уваги науковців, аналітиків і практиків. Причому, феномен нішевих культур є відомим у цілому світі, але остаточного визначення, що ж таке власне «нішеві культури», як і точного їх переліку, не існує, і в різних регіонах світу розуміння цього напрямку є різним. Наприклад, Z. Bharucha and J.Pretty у якості нішевих культур в країнах Азії та Африки розглядають дикі рослини (дикі харчові види) і тварини, які продовжують формувати значну частку глобального продовольчого кошика [1]. J.Pretty як нішевий напрямок сільського господарства також розглядає екологічний (органічний) сектор цієї галузі [2]. P. Rowley-Conwy і R.Layton вважають, що, за великим рахунком, все сільське господарство є нішевим у діяльності людини [3].

Т.Мірзоєва та В.Томашевський, Л. Удова та К. Прокопенко вважають нішевими культурами ті, «що використовуються у сівозміні в якості попередників основних культур, а також ті, що виступають культурами-замінниками для пересіву загиблих зернових та/чи олійних культур», а також відносять до них сільськогосподарські культури, виробництво яких не набуло широкого розповсюдження, проте має високий економічний, екологічний і соціальний потенціал і на продукцію вирощування яких є ситуативний або стабільно підвищений комерційний попит у вузькому сегменті споживачів [4,с.100]. Останні також додають, що продукція вирощування нішевих культур не торгується на біржі і не розрахована на масового споживача, тому має низьку цінову еластичність попиту, є досить трудомісткою та ресурсомісткою і її виробництво важко масштабувати [5, с.102]. А Б.Шаповал вказує на те, що «ніша – це те, де ви, як бізнесмен, бачите можливості, адже остаточного визначення, що ж таке власне «нішеві культури», як і точного їх переліку, не існує. Приміром, нішевою культурою може стати навіть кукурудза, адже виробництво солодкої кукурудзи для потреб консервної промисловості взагалі не розвинене і це можна використовувати» [6]. В. Арістов зазначає, що нішеві продукти та культури притаманні саме дрібним агровиробникам, якими є більшість фермерів [7]. Такі посіви часто не потребують значних інвестицій в організацію виробництва, але забезпечують високий рівень рентабельності. A.Pigford, G.Hickey та L.Klerkx окреслюють нішеві культури як такі, що вводяться в нове середовище, щоб замінити традиційні та подолати обмеження виробництва, спричинені біотичними та абіотичними стресами [8]. I.Elouafi,

M.Shahid, A.Begmuratov та A.Hirich вважають, що зазвичай ці культури вирощують на невеликих площах, а продукція з них займає певні ніші. Як правило, виробники сільськогосподарської продукції вибирають нішеві агрономічні культури через потенційну високу вартість продажу або спеціалізовані переваги для системи ведення сільського господарства. Ці переваги можуть містити як можливості, так і ризики [9], які можуть включати необхідність значних інвестицій у приведення або відновлення ґрунтового покриву земельних ділянок, відібраних для вирощування нішевих культур, до нормативних вимог після попереднього землекористування, значний часовий лаг в отриманні результатів, відповідно, зниження врожайності в трансформаційний період, необхідність боротьби зі шкідниками та хворобами [10, с. 30-31]. Крім того, в публікаціях як характерна риса нішевих культур, відзначається їх малопоширеність, недорозвиненість ринку, низький рівень конкуренції на ринку продукції їх вирощування, високий рівень доходності [11, с.5]. Вони також страхують виробників від посухи, покращують фітосанітарний стан посівів та підвищують родючість ґрунту [11, с.6]. Ю.Кернасюк відзначає, що тенденція до збільшення обсягів експорту продукції вирощування нішевих культур, яка користується особливим попитом за кордоном і цей попит наразі є незадоволений, збільшується, що створює високі шанси для наших виробників на успіх на зовнішніх ринках, а значить кількість учасників ринку такої продукції надалі буде зростати [12]. На думку М.Височанської, нішеві культури пропонують дрібним підприємствам реальну можливість для успіху і сприяють зрівноваженому розвитку аграрного сектору економіки, оскільки вони зацікавлені в збереженні природних ресурсів і біорізноманіття, що є основою їхньої продуктивності [13, с.57]. Однак, як зазначає Ю. Кернасюк, «нішеві культури не можуть замінити традиційні зернові, такі як пшеницю чи кукурудзу. Водночас з урахуванням необхідності пошуку нових перспективних ринків збуту, а також зменшення навантаження сівозміни соняшником останні є досить перспективним напрямом диверсифікації агробізнесу та зменшення ризикованості його ведення в умовах різких кліматичних змін та непередбачуваності фінансово-економічної ситуації» [12]. Але В. Говера вважає, що «...замість того, щоб шукати окупність на три роки, доцільніше інвестувати в довгострокові проекти, планувати бізнес на 10–20 років, впроваджувати нові технології» [14].

Тобто, проблема розвитку нішевого напрямку розвитку сільського господарства дійсно знаходить широке відображення у численних публікаціях, які, проте, не містять однозначної дефініції нішевих культур чи в цілому нішевого виробництва і остаточного окреслення ролі цього сектора економіки, крім того, ситуація у сільському господарстві України є високо динамічною, особливо в умовах війни, що об'єктивно обумовлює необхідність і доцільність здійснення постійних досліджень в цьому секторі галузі з тим, щоб своєчасно

виявляти основні тенденції у розвитку явища, ідентифікувати їх позитивні та негативні аспекти, що сприятиме формуванню адекватної ситуації державної політики у секторі нішевого сільського господарства.

Мета статті. Метою даної статті є представлення основних результатів дослідження ролі, стану і тенденцій розвитку нішевого сільського господарства в Україні. При цьому також вирішувались завдання ідентифікації та систематизації чинників цього розвитку, а також переваг і недоліків такого напрямку сільськогосподарського виробництва та пов'язаних із ними ризиків. Для досягнення зазначеної мети в ході дослідження використано такі методи його здійснення – індукції і дедукції, аналітично-описового та методу синтезу, наукової абстракції, єдності історичного і логічного, структуризації проблеми та пріоритезації напрямів дослідження, впорядкування і систематизації результатів ідентифікації основних моментів проблеми, селекції та сегрегації вихідної інформації та результатів її опрацювання і їх узагальнення для формування відповідних висновків. Вихідними матеріалами для цього служили дані офіційних статистичних джерел а також інформація із публікацій на тему дослідження, що в цілому обмежується специфікою умов стану війни в Україні і необхідністю звертати на це увагу.

Виклад основного матеріалу. Природні ресурси України сприятливі для розвитку сільського господарства. Сприятливий клімат і родючі ґрунти дають змогу отримувати великі врожаї [15]. Немає в світі жодної країни, яка б мала таку природну сільськогосподарську майстерню [16] Площа ріллі в Україні становить приблизно 28 млн га, тобто близько 80% сільськогосподарських угідь країни. Майже половину площі ріллі займають чорноземи [15].

При цьому розвиток сільського господарства в Україні за період її незалежності був дещо своєрідним. В Україні, після її відокремлення від СРСР, торгівлю землею не дозволили. Колишні колгоспи та радгоспи не вели земельного кадастру. Пострадянська Україна обмежилася лише видачею прав на землю колишнім працівникам цих комуністичних структур. Площа колишнього колгоспу/радгоспу ділилась на кількість працюючих. Ця частина – т. зв. пай – мала різні фізичні розміри, але в натурі не була відтворена в полі. Паї можна було обробляти самостійно або брати в оренду. Консолідація орендованої землі деякими людьми призвела до утворення агрохолдингів. З 2021 року з'явилася вільна торгівля землею, а з січня 2024 року – можна створювати великі фермерські господарства із земельною власністю до 10 тис. га [17]. Як наслідок, в процесі цих динамічних змін перед війною та в період бойових дій в Україні склалась і функціонує по факту дуальна система сільського господарства. Великі підприємства (в т.ч. – агрохолдинги) займаються виробництвом продукції вирощування традиційних, експортоорієнтованих культур – зернових, ріпаку, соняшнику, сої, кукурудзи. За оцінками, на 6,25 млн га працюють 93 агрохолдинги. Ці компанії також мають капітал із

США та Саудівської Аравії [17]. Найбільшими компаніями є: Kernel Holding (8% світового виробництва соняшникової олії та 15% її світового експорту) – 600 тис га; UkrLandFarming (вирощування зернових та тваринництво. Включає компанію Awangard – найбільший в країні виробник курячих яєць - до 56% ринку) – біля 500 тис. га; Agroprosperis (власник: інвестиційний фонд NCH Capital, США) – біля 470 тис. га; Mironowski Chliboprodukt (найбільший виробник м'яса птиці в Україні – біля 370 тис. га; Astarta – біля 250 тис га [17].

Масштаби виробничих ресурсів, в першу чергу – орендована у дрібних землевласників земля, дозволяли цим підприємствам піднімати до максимуму рівень механізації та хімізації технологічних процесів та рівень урожайності культур, при цьому мінімізувати частку живої праці у структурі її сукупних затрат і рівень собівартості одиниці продукції, що робило її надзвичайно конкурентоспроможною на зовнішніх ринках, хоча й із мінімальною часткою доданої вартості внаслідок порівняно низького рівня розвитку вітчизняної переробної галузі.

Масштаби виробництва зазначеної продукції у дрібних та малих сільськогосподарських виробників, що обмежуються їх ресурсами, не дозволяють їм конкурувати із великими господарствами у цьому секторі сільського господарства. На противагу цим гігантам аграрної економіки, малі і дрібні сільськогосподарські виробники займаються виробництвом продукції вирощування інших культур групи овочів, фруктів, ягід та інших, що мають характер нішевих. Такий напрям розвитку сільського господарства дозволив зазначеним виробникам ефективно використовувати наявні у них ресурси і досягати високого рівня питомої прибутковості.

Зазначені моменти стосуються і тваринництва. У промислових масштабах в Україні найбільше розвинулось птахівництво, оскільки особливості галузі дозволяють його максимально механізувати, автоматизувати, концентрувати у великих масштабах. За ним іде свинарство. А виробництво молока, наприклад, в Україні, за невеликим виключенням, залишилось у секторі малих і дрібних виробників, що, відповідно, створює зрозумілі труднощі для виробників молочних продуктів харчування.

Цей сектор (часом має назву сектору індивідуальних господарств) утворюють сімейні та фермерські господарства. Загалом вони займають 48% сільськогосподарських угідь, виробляють 46% сільськогосподарської продукції та zatrudняють 82% людей, пов'язаних із цим сектором [16]. Відповідно корпоративний сектор, тобто підприємства та холдинги, використовують 52% сільськогосподарських угідь України, виробляють 54% сільськогосподарської продукції, а zatrudняють лише 18% працюючих у галузі. [18]. За оцінками, у фермерських господарствах працює 4% працівників, з них наймані працівники становлять 18%, причому найбільшою за масштабами є неформальна зайнятість – 78%. У тому числі і тих, хто працює в найбільших компаніях [17].

Використовуючи терміни «ніша» чи «нішевий», об'єктивно слід виходити з того, що «нішевий» означає приналежність до ніші, що це той, що зустрічається в невеликих кількостях, вибраний. Сфера є нішевою, коли вона зосереджена на вузькій групі одержувачів. «Нішевість» сама по собі може мати різну природу залежно від контексту, у якому ми вживаємо це слово [19]. Звичайно, нішева галузь пов'язана з виробництвом нішевих продуктів або пропозицією нішевих послуг. Сам ринок також може бути нішевим. У підприємця може виникнути ідея відкрити бізнес для нового вузького сегмента ринку, якщо на всьому існуючому ринку не вистачить місця. Перевагами нішевих підприємств є менша конкуренція та формування групи лояльних клієнтів. Нішеві товари та послуги часто пропонуються за вищими цінами, що допомагає певною мірою компенсувати недоліки, спричинені обмеженою групою клієнтів. Однак завжди можна розширити свою пропозицію на нові ринки. Згодом лояльні клієнти почнуть ототожнювати себе з брендом і інформувати інших потенційно зацікавлених сторін про пропозицію компанії. При цьому варто пам'ятати, що нішевому бізнесу властиві певні ризики [19].

Стосовно нішевої продукції сільського господарства, то вона характеризується тим, що: попит на неї і сам її ринок є відносно невеликі та обмежені, а отже, попит з боку клієнтів також є нерегулярним та обмеженим. Однак конкретний нішевий продукт не можна замінити іншим субститутом; у макромасштабі поточний обсяг виробництва важко збалансувати, оскільки він сильно розпорошений; поточна ціна продукції є виключно результатом дії закону попиту та пропозиції і тому піддається високій мінливості; високі цінові піки вище середнього рівня, що дозволяють отримати непропорційно високі прибутки, з'являються в циклах від 7 до 10 років, після чого наступного року відбувається катастрофічне падіння цін, викликане перевиробництвом, що багаторазово перевищує поточний попит [20].

У зв'язку з тим, що ці види діяльності зазвичай характеризуються значним ступенем трудомісткості, інтерес до них проявляється в основному в дрібних господарствах з надлишковою робочою силою. Успіх у виборі ніші діяльності залежить головним чином від здатності відстежувати зміни цін у певні роки та «ввійти у виробництво» після періоду екстремального економічного спаду, коли ціни починають трохи зростати, але також і від багатьох інших чинників [20].

Таким чином, основними критеріями віднесення сільськогосподарських культур до групи нішевих, є малорозвиненість конкретного ринку, перевищення попиту над пропозицією, низька конкуренція на ринку продукції, високі закупівельні ціни та питомий дохід за відносно мінімальної потреби в площі вирощування, висока питома частка інтелектуальної складової в доданій вартості, а відповідно - й у ціні реалізації, яка, до речі, вирізняється

значною нестабільністю у часі. Особливістю нішевих культур є й їх ресурсомісткість, особливо – працемісткість, а також складність або навіть неможливість масштабування виробництва. Причому, процес диверсифікації видів нішевих культур та продукції їх вирощування, а останнім часом – і продукції її переробки, відбувався до війни досить високими темпами.

Поряд із очевидними перевагами і різного роду корисностями, нішеве сільське господарство має низку особливостей, які гальмують його розвиток, створюючи низку проблем і ризиків. Сюди можна віднести: брак відповідного досвіду у виробників та належної доступності до потрібної інформації, обмеженість можливостей їх набуття, оскільки за цим або потрібно їхати за кордон, або шукати контактів в Україні, а обмін таким досвідом та відповідною інформацією є досить утрудненим через власне брак і несистемність та несистематизованість такої інформації; брак кооперації та інших видів зв'язків між виробниками, що функціонують у цьому секторі; відсутність державної політики підтримки цього напряму підприємництва і брак відповідного рівня культури споживання нішевої продукції; відсутність розвиненого ринку нішевої продукції та системи стандартизації її якості наразі стандарти зосереджені більше в країнах-споживачах, а не в країні виробника; відсутність топ-трейдерів на ринку продукції нішевого характеру; висока волатильність рівня цін; високий рівень роздрібності торгівлі - пересічна більш-менш забезпечена українська родина купує півкілограма сочевиці чи нуту у кращому разі декілька разів на рік;

Набагато простіше виростити, наприклад, пшеницю чи кукурудзу, соняшник, ріпак, продавши їх ледь не просто з поля, за консультативної підтримки компаній-продавців пестицидів та агрохімікатів, які зацікавлені у збуті своєї продукції, ніж освоювати нові технології та вивчати біологію росту й розвитку по суті нових, для сучасного аграрія, круп'яних та зернобобових культур [11, с.8].

До цього додаються також проблеми з дорожнечою імпортного насіння (при браку вітчизняного) і нестачею спеціальних приміщень для безпечного зберігання продукції, необхідність додаткових коштів для підтримки бізнесу на період проходження своєрідного лагу освоєння нового нішевого виду виробництва (наприклад, спаржа починає окупатись лише на 2-3-й рік від часу посадки) [21]. Створення відповідних переробних потужностей з метою формування в готовій продукції вищої частки додаткової вартості потребує значних коштів, що в нинішніх умовах є проблемою, а також пошуку ринків реалізації готової продукції [21]. Всі ці проблемні моменти набагато ускладнюються у зв'язку із воєнними діями на території країни.

Війна внесла корективи у ситуацію в сільському господарстві України та у його структуру. Виявилось, що агрохолдинги – через значну концентрацію виробництва – найбільш чутливі до воєнних дій. Досить вимкнути електрику,

розбомбардувавши електростанцію – загинуть цілі стада домашньої птиці. Її утилізація — тема табу [17]. Сектор великих підприємств показав свою непристосованість до різких змін у середовищі функціонування і руйнування усталеної логістики. Індустріальний агробізнес використовує складні технології та методи виробництва, які не дають можливості швидко коригувати свою діяльність за відсутності тих чи інших ресурсів. Близько 7% крупних аграрних компаній збанкрутували та припинили своє існування, незважаючи на урядові програми, спрямовані на підтримку сільського господарства під час війни [18]. В подібних умовах аграрії починають шукати альтернативи і обирати нішеві культури, на собівартість яких суттєво не впливає непрогнозоване збільшення вартості логістики, і такі, які можна швидко зібрати, зокрема, деякі господарства вже відмовились від кукурудзи на користь нішевих культур – гірчиці, гречки, коріандру, гороху [21]. Найближчим резервом нішевих культур в Україні вважаються сорго, нут та сочевиця [22]. Але для великих господарств в умовах воєнного часу і бойових дій є досить проблематично швидко пристосуватись до нових умов в силу масштабів цих господарств. Напередодні воєнної агресії аграрні холдинги в Україні контролювали менш як 15% — близько 6,5 млн га сільгоспземель. І вони, згідно фінансової звітності компаній, часто мали посередні показники результативності [23]. Не сприяє розвитку агрохолдингів в Україні й те, що програми, які вже реалізують в Україні FAO та інші донори, передбачають максимальний розмір земельного банку одержувачів фінансової допомоги на рівні 250—1000 га. А без фінансових впливів діяльність агрохолдингів, що й до війни була слабкою, в умовах війни поступово згасатиме [23].

Порівняно більш стійкими та менш вразливими на наслідки воєнних дій виявились малі та дрібні виробники, які показали більшу мобільність та адаптивність до негативних змін у середовищі функціонування, вищу. Порівняно, наприклад, із агрохолдингами, здатність до Економічного «виживання», чому сприяла їх вимушена спеціалізація на нішевому виробництві. Йдеться про вирощування культур, які не потребують великих площ, але можуть забезпечити високий питомий вихід продукту.

Не відповідало б дійсності твердження, що сімейні фермери та особисті селянські господарства України не постраждали від наслідків війни. Артилерійські та ракетні обстріли, замінування територій, знищення і викрадення продукції та ресурсів в повній мірі стосуються і цього сектору сільського господарства. Проте менші масштаби виробництва зумовлюють і менші масштаби збитків, хоча це все має відносний характер. Приблизно дві третини (65%) селянських господарств і майже половина (45%) фермерів зазнали труднощів, пов'язаних з війною, насамперед пов'язаних з нестачею палива, насіння, кормів і добрив, доступом до і високою ціною на електроенергію, а також труднощами збуту виробленої продукції. Четверть особистих

селянських господарств зазнала серйозних труднощів через війну, а кожен четвертий респондент (25% сільського населення) припинив або скоротив сільськогосподарське виробництво через війну [18]. Але при цьому не можна оминати увагою тенденцію до відродження популярної у 1990-ті роки практики вирощування українцями, в т.ч. і жителями міст, власної продукції для потреб харчування, що характерно для представників нашої нації у всьому світі. У сільській місцевості тренд на самозабезпечення може мати розширення за рахунок утриманням свійської птиці та тварин — аж до великої рогатої худоби [23].

До війни стрімкий тренд у розвитку нішевого сектора аграрної економіки в Україні був спричинений як наведеними вже причинами дуалізації сільського господарства, так і стрімко зростаючим попитом на продукцію цього сектору як наслідком збільшення зацікавленості населення так званим «здоровим способом життя» і, відповідно, харчування, а більшість з цих корисних овочів, фруктів та ягід, які багаті на вітаміни, амінокислоти, мікроелементи, антиоксиданти тощо відносяться до групи так званих «здорових продуктів» [24]. Клімат та географічне розташування України створюють сприятливі умови для виробництва тут сільськогосподарської продукції взагалі, дозволяючи розвивати експортну діяльність з огляду на зростаючий попит на таку продукцію за кордоном. Тому в Україні можна спостерігати досить високі темпи освоєння і нарощування виробництва продукції вирощування бататів, топінамбуру, фізалісу, дайкону, спаржі, гарбузів (в т.ч. штирійського олійного голонасінного гарбуза), порічки і смородини, малини, полуниці, ожини, суниці, чорниці, журавлини, лохини, азиміни, актинїдії, годжі, кизилу, вишні, груші, хурми, горіхів (в т.ч. горіхів пекан, мигдалю), солодкого перцю, пекінської та цвітної капусти, броколі, гірчиці, гороху, квасолі, нуту, коріандру, шафрану та інших прянощів, кунжуту, сафлору, олійного льону, гречки, сочевиці, спельти, листової зелені та мікрогрину, лікарських (лаванди, м'яти, конопель тощо) та екзотичних (бамії, гуару, кіноа, мушмули, інжиру, пепіно (динної груші), амаранту) і енергетичних культур (енергетичної верби, тополі, міскантусу, павловнії, світчграсу, цукрового сорго) [11,с.5; 25; 26; 27; 28; 28; 30]. Така нішева продукція як мед, плоди, горіхи вже нині знаходить стабільний попит на зовнішніх ринках і може забезпечувати значний обсяг експорту [31, с.31]. З усього різноманіття нішевих зернових перспективними й комерційно привабливими для вирощування в Україні можуть бути, насамперед, такі культури як знайоме усім жито та малознайоме сорго [4, с.101]. Дістало свого розвитку вирощування на цілі харчування равликів, змій, жаб, не кажучи про страусиний бізнес і галузь вермикультури [32; 33; 34; 35].

Такому розвитку сприяють і різні форми фінансової допомоги, розрахованої на малий аграрний бізнес. У 2023 році понад 150 малих ферм

скористалися державними програмами за підтримки Світового банку, які покращили доступ до доступного фінансування та диверсифікували сільськогосподарське виробництво [36].

Зараз Світовий банк запускає новий проект Ukraine Agriculture Recovery Inclusive Support Emergency, або ARISE – для розширення фінансової підтримки сільськогосподарських виробників, у тому числі малих фермерських господарств. Протягом наступних двох років ARISE покращить доступ до доступного фінансування та грантів для приблизно 90 000 ферм, а також підтримає диверсифікацію фермерів у вирощуванні культур із доданою вартістю [36].

Загалом потрібно розвивати кооперацію між сільськогосподарськими виробниками у сфері вирощування нішевих культур та формування експортного потенціалу продукції їх вирощування, що дозволить цим виробникам об'єднати свої зусилля і ресурси у вирішенні важливих для них проблем: сприяння обміну досвідом та інформацією щодо вирощування нішевих культур та виробництва нішевої продукції; отримання відповідних консультацій; здешевлення придбання необхідних ресурсів; здійснення трансакцій експортного характеру шляхом формування потрібних оптових партій продукції та налагодження і розвитку відповідних зв'язків [21]. В сукупності кооперація сприятиме здешевленню продукції та підвищенню ефективності її виробництва і реалізації, в т.ч. – на експорт.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Актуалізація розвитку нішевого сільського господарства в Україні зумовлена тим, що до традиційних вже чинників дуалізації цієї галузі за роки незалежності долучились чинники, сформовані під час російської воєнної агресії та її наслідками. Це змушує великі сільськогосподарські підприємства шукати шляхи можливої диверсифікації напрямів своєї діяльності і переважно вони пов'язані із заміщенням традиційних еспортоорієнтованих культур та виробництв нішевими. Для малих і дрібних сільськогосподарських виробників нішевий напрямок галузі став знайомим ще задовго до війни, але зміна умов у середовищі функціонування вимагає і від цього сектору нових підходів до вирішення проблем галузі. Передбачаючи подальші можливі зміни умов у найближчій перспективі можна прогнозувати інтенсифікацію процесів диверсифікації напрямів спеціалізації виробників сільськогосподарської продукції в сторону зростання їх «нішевості»; продовження зниження ролі агрохолдингів і поступове зменшення їх кількості до якоїсь критичної межі, адекватної реальним умовам; дальший розвиток переважно малих виробників та як обов'язковий елемент цього розвитку – їх кооперацію, яка дозволить максимально реалізувати об'єктивні переваги крупного виробництва при збереженні розмірів її учасників. Остерігатись перетворення окремих нішевих напрямів сільського господарства у «ненішеві» внаслідок нарощування їх

масштабів та наростання конкуренції на ринках не має змісту, оскільки така зміна назви не відобразиться негативно на виробництві необхідних для людей продуктів харчування, тобто, практично не матиме значення, а сам цей процес лише сприятиме розвитку переробної галузі і позитивно впливатиме на ефективність виробництва.

Розвиток кооперації у зазначеному секторі може становити широке поле для поглиблення наукових досліджень у цьому напрямку. Не менш важливим напрямом подальших досліджень розвитку нішевого сільського господарства в Україні може стати підвищення рівня культури споживання нішевих продуктів серед широких мас населення.

Література:

1. Bharucha Z. The roles and values of wild foods in agricultural systems / Z. Bharucha, J.Pretty // Philosophical Transactions of the Royal Society. Biological Sciences. - 2010. - №365 (1554). - P. 2913-2926. DOI: <https://doi.org/10.1098/rstb.2010.0123>.
2. Pretty J. Agricultural sustainability: concepts, principles and evidence / J.Pretty // Philosophical Transactions of the Royal Society. Biological Sciences. - 2008. - №363 (1491). - P.447-65. DOI: <https://doi.org/10.1098/rstb.2007.2163>.
3. Rowley-Conwy P. Foraging and farming as niche construction: stable and unstable adaptations / P.Rowley-Conwy, R.Layton // Philosophical Transactions of the Royal Society. Biological Sciences. - 2011. - №366 (1566). - P. 849-862. DOI: <https://doi.org/10.1098/rstb.2010.0307>.
4. Мірзоева Т.В. Аналіз сучасного стану виробництва нішевих зернових культур / Т.В.Мірзоева, В.Ю.Томашевський // Таврійський науковий вісник. Серія: Економіка. -2023. - Випуск 15. – С. 99-108. DOI: <https://doi.org/10.32782/2708-0366/2023.15.12>
5. Удова Л. Нішеві культури – нові перспективи для малих суб'єктів господарювання в аграрному секторі /Л.Удова, К.Прокопенко // Економіка і прогнозування. - 2018. - №3.- 102-117. DOI: <https://doi.org/10.15407/eip2018.03.102>
6. Шаповал Б. Можливості для експорту нішевих культур: куди варто постачати та які особливості враховувати [Електронний ресурс] / Б.Шаповал // 2018. Режим доступу: <http://agravery.com/uk/posts/show/mozlivosti-dla-eksportu-nisevih-kultur-kudi-var-to-postacati-ta-aki-osoblivosti-vrahovuvati>.
7. Арістов В. Фермери чи агрохолдинги? Оптимальна модель розвитку українського бізнесу [Електронний ресурс] / В.Арістов // 2017. Режим доступу: <https://kurkul.com/blog/398-fermeri-chi-agroholdingi-optimalna-modelrozvitku-ukrayinskogo-biznesu>.
8. Pigford A. Beyond agricultural innovation systems? Exploring an agricultural innovation ecosystems approach for niche design and development in sustainability transitions / A.Pigford, G.Hickey, L.Klerkx // Agricultural Systems. - 2018. - № 164. – P.116–121. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.agsy.2018.04.007>.
9. Elouafi I. The Contribution of Alternative Crops to Food Security in Marginal Environments / I.Elouafi, M.A.Shahid, A.Begmuratov, A. Hirich // Emerging Research in Alternative Crops. Series: Environment & Policy / Sc. Eds: A.Hirich, R.Choukr-Allah R.Ragab. - 2020. - Vol 58. Springer, Cham. DOI: <https://doi.org/10.1007/978-3-319-90472-6>.
10. Tretiak N. Cultivation of niche crops and prospects of eco-innovative agricultural production in Ukraine / N.Tretiak, L.Hebryn-Baidy, O.Sakal et al. // Acta Scientiarum Polonorum. Formatio Circumiectus. - 2021. - № 20(3-4). – P.29-46. DOI: <https://doi.org/10.15576/ASP.FC/2021.20.3/4.29>.

11. Голодна А.В. Стан та перспективи вирощування нішевих культур в Україні / А.В.Голодна, О.Г.Любич, Г.Г.Ремез та ін. // Землеробство та рослинництво: теорія і практика. - 2023. - Випуск 1 (7). – С.5-13. DOI: <https://doi.org/10.54651/agri.2023.01.01>.
12. Височанська М.Я. Еколого-економічні аспекти вирощування нішевих культур сільськогосподарськими підприємствами / М.Я. Височанська В.В. Зубченко // Збалансоване природокористування. – 2024. - № 1.- С.53-59. DOI: 10.33730/2310-4678.1.2024.302623
13. Кернасюк Ю. Експортний тренд – нішеві культури [Електронний ресурс] / Ю.Кернасюк // Агробізнес сьогодні. Режим доступу: <http://www.agro-business.com.ua/agronomiia-siogodni/2776-eksportnyi-trendnishevi-kultury.html>.
14. Відразу в куці: нішеві культури швидко окупаються, але на них не можна довго розраховувати [Електронний ресурс] 2018. Режим доступу: <https://agroday.com.ua/2018/07/27/nishevi-kultury-shvydkookupayutsya-ale-na-nyh-ne-mozhna-dovgo-rozrahovuvaty/>.
15. Cheplyk R. The Most Profitable Niche Cultures to Grow in Ukraine [Електронний ресурс] / R.Cheplyk // 2021. Режим доступу: <https://good-time-invest.com/blog/the-most-profitable-niche-cultures-to-grow-in-ukraine/>.
16. Ukraina i jej rolnictwo: nie tylko agroholdingi [Електронний ресурс] 2024. Режим доступу: <https://agrokonsument.pl/ukraina-i-jej-rolnictwo-nie-tylko-agroholdingi/>.
17. Ukraina i jej rolnictwo: 93 agroholdingi pracują na 6,25 mln ha [Електронний ресурс] 2024. Режим доступу: <https://agrokonsument.pl/ukraina-i-jej-rolnictwo-93-agroholdingi-pracuja-na-625-mln-ha/>
18. Мамонова Н. Українське сільське господарство у воєнний час. Стійкість, реформи та ринки [Електронний ресурс] / Н.Мамонова, О.Бородіна, Б.Кунс // 2022. Режим доступу: <https://www.tni.org/en/article/ukrainian-agriculture-in-wartime?translation=uk>.
19. Co to znaczy, że coś jest niszowe? [Електронний ресурс] 2023. Режим доступу: <https://www.gowork.pl/poradnik/17/zostan-pracodawca/co-to-znaczy-ze-cos-jest-niszowe/>.
20. Piszczek J. Rolnicze produkty niszowe [Електронний ресурс] / J. Piszczek // Режим доступу: <https://agroredakcja.pl/agroplatforma-odr/rolnicze-produkty-niszowe>.
21. Басанець О. Нішеві культури: можливості експорту, переваги та недоліки. Проблеми експорту нішевих в Україні [Електронний ресурс] / О. Басанець // 2023. Режим доступу: <https://superagronom.com/articles/684-nishevi-kulturi-mojlivosti-eksportu-perevagi-ta-nedoliki-problemi-eksportu-nishevih-v-ukrayini>.
22. Нішеві культури: економічні перспективи вирощування [Електронний ресурс] 2020. Режим доступу: <https://agro-business.com.ua/agro/idei-trendy/item/16666-nishevi-kultury-ekonomichni-perspektyvy-vyroshchuvannia.html>.
23. Громов О. Тренди галузі. Сільське господарство під час війни: зміна пріоритетів [Електронний ресурс] / О. Громов // 2022. Режим доступу: <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/silske-gospodarstvo-pid-chas-vijni-zmina-prioritet/>.
24. 10 найперспективніших нішевих культур [Електронний ресурс] 2018. Режим доступу: <https://kurkul.com/spetsproekty/307-scho-posadish-10-nayperspektivnishih-nishevih-kultur>.
25. 3 гектара лаванди можна отримати до мільйона гривень прибутку — думка [Електронний ресурс] 2020. Режим доступу: <https://superagronom.com/news/11105-z-gektara-lavandi-mojna-trimati-do-milyona-griven-pributku--dumka>.
26. Вищі у ніші: дрібним фермерам радять вирощувати ягоди і горіхи [Електронний ресурс] 2017. Режим доступу: <https://agroday.com.ua/2017/12/08/svoya-nisha-dribnym-fermeram-radyat-vyroshhuvaty-yagody-igorihy/.pdf>.
27. Виважені рішення та вивчення ринку приведуть до мільйона з гектару: підсумк и конференції [Електронний ресурс] 2017. Режим доступу: <https://uhbdp.org/ua/1191-viva-zheni-rishennya-ta-vivchennya-rinku-privedut-domilijona-z-gektaru-pidsumki-konferentsiji>.

28. Рубан Н. Кому червоне золото? В Україні освоїли технологію вирощування шафрану й діляться досвідом з бажаючими [Електронний ресурс] / Н.Рубан // 2017. Режим доступу: <https://uhbdp.org/ua/1246-komuchervone-zoloto-v-ukraini-osvoily-tekhnolohiiu-vyuroshchuvannia-shafranu-i-diliatsia-dosvidom-zbazhaiuchymy>.

29. Сумченко В. Володимир Остапенко: Особливості вирощування спаржі [Електронний ресурс] / В. Сумченко, А Губін // 2017. Режим доступу: <https://kurkul.com/blog/358-volodimir-ostapenko-osoblivostiviroshchuvannya-sparji>.

30. Сумченко В. Математика агробізнесу: вирощування спаржі [Електронний ресурс] / В. Сумченко, А Губін // 2018. Режим доступу: <https://kurkul.com/blog/584-matematika-agrobiznesu-viroshchuvannya-sparji>.

31. Беженар І.М., Скиба Г.І. “Нішеві” культури: стан, проблеми та перспективи / І.М.Беженар, Г.І. Скиба // Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом. Економічні науки. - 2023. - Вип. 4 (71). - С. 23–32. DOI: <https://doi.org/10.32689/2523-4536/71-3>.

32. Петрик О. 2018. «Жнива» на равликових полях / О. Петрик // Високий Замок. - 4–10 жовт. – С.12.

33. Лебідь Л. В Україні відкрили першу зміїну ферму [Електронний ресурс] / Л. Лебідь// 2019. Режим доступу: <https://www.volyn.com.ua/news/129946-v-ukraini-vidkryly-pershuzmiinu-fermu.pdf>.

34. Капустіна К. 2020. Жаба за 50 доларів: як заробити на розведенні жаб [Електронний ресурс] / К.Капустіна // Режим доступу: <https://kurkul.com/spetsproekty/817-jaba-za-50-dolariv-yak-zarobiti-na-rozvedenni-jab.pdf>.

35. Устриці та Україна: делікатесний бізнес. Аналітика [Електронний ресурс] 2017. Режим доступу: <http://agroportal.ua/publishing/analitika/ustritsy-i-ukraina-biznes-na-delikatesakh/.pdf>.

36. Ukraine: Supporting Small Farms Amidst War [Електронний ресурс] 2023. Режим доступу: <https://www.worldbank.org/en/news/feature/2023/10/30/ukraine-supporting-small-farms-amidst-war>.

References:

1. Bharucha, Z. & Pretty, J. (2010). The roles and values of wild foods in agricultural systems. *Philosophical Transactions of the Royal Society. Biological Sciences*, 365 (1554), 2913-2926. DOI: <https://doi.org/10.1098/rstb.2010.0123> [in English].

2. Pretty, J. (2008). Agricultural sustainability: concepts, principles and evidence. *Philosophical Transactions of the Royal Society. Biological Sciences*, 363 (1491), 447-65. DOI: <https://doi.org/10.1098/rstb.2007.2163> [in English].

3. Rowley-Conwy, P. & Layton, R. 2011. Foraging and farming as niche construction: stable and unstable adaptations. *Philosophical Transactions of the Royal Society. Biological Sciences*, 366 (1566), 849-862. DOI: <https://doi.org/10.1098/rstb.2010.0307> [in English].

4. Mirzoeva, T.V. & Tomashevskiy, V.Yu. (2023). Analiz suchasnoho stanu vyrobnyctva nishevikh zernovykh kultur [Analysis of the current state of production of niche grain crops]. *Tavriiskii naukovyi visnyk. Seria: Ekonomika - Tavriyskii scientific bulletin. Series: Economy*, 15, 99-108. DOI: <https://doi.org/10.32782/2708-0366/2023.15.12> [in Ukrainian].

5. Udova, L., & Prokopenko, K. (2018). Nishevi kultury – novi perspektyvy dla malykh subjektiv hospodariuvannia v sgrarnomu sektori [Niche crops - new prospects for small businesses in the agricultural business]. *Ekonomika i prognozuvannia - Economics and Forecasting*, 3, 102-117. <https://doi.org/10.15407/eip2018.03.102> [in Ukrainian].

6. Shapoval, B. (2018). Mozlyvosti dla eksportu nishevikh kultur: kudy varto postachaty ta jaki osoblyvosti vrahovuvaty [Opportunities for exporting niche crops: where to supply and what features to consider]. Retrieved from <http://agravery.com/uk/posts/show/mozlyvosti-dla-eksportu-nishevih-kultur-kudy-varto-postacati-ta-aki-osoblyvosti-vrahovuvati> [in Ukrainian].

7. Aristov, V. (2017). Fermery chy agroholdingy? Optymalna model rozvytku ukraïnskoho biznesu [Farmers or agroholdings? The optimal model for the development of Ukrainian business] Retrieved from <https://kurkul.com/blog/398-fermeri-chi-agroholdingi-optimalna-model-rozvitku-ukrayinskogo-biznesu> [in Ukrainian].

8. Pigford, A., Hickey, G. & Klerkx, L. (2018). Beyond agricultural innovation systems? Exploring an agricultural innovation ecosystems approach for niche design and development in sustainability transitions. *Agricultural Systems*, 164, 116–121. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.agsy.2018.04.007> [in English].

9. Elouafi, I., Shahid, M.A., Begmuratov, A. & Hirich, A. (2020). The Contribution of Alternative Crops to Food Security in Marginal Environments. *Emerging Research in Alternative Crops. Environment & Policy*. Sc. Eds: A.Hirich, R.Choukr-Allah, R.Ragab, 58. Springer, Cham. DOI: <https://doi.org/10.1007/978-3-319-90472-6> [in English].

10. Tretiak, N., Hebryn-Baidy, L., Sakal et al. (2021). Cultivation of niche crops and prospects of eco-innovative agricultural production in Ukraine. *Acta Scientiarum Polonorum. Formatio Circumiectus*, 20(3-4), 29-46. DOI: <https://doi.org/10.15576/ASP.FC/2021.20.3/4.29> [in English].

11. Holodna A.V., Lyubchich O.H., Remez G.G. et al. (2023). Stan ta perspektyvy vyroshchuvannya nishevykh kultur v Ukraini [Status and prospects of cultivation of niche crops in Ukraine] *Zemlerobstvo ta roslynnytvo: teorija i praktyka - Agriculture and crop production: theory and practice*, 1(7), 5-13. DOI: <https://10.54651/agri.2023.01.01A.B> [in Ukrainian].

12. Vysochanska, M.Ya. & Zubchenko, V.V. (2024). Ekoloho-ekonomiczni aspekty vyroshchuvannya nishevych kultur silskohospodarskymy pidpryjemstvamy [Ecological and economic aspects of niche crops growing by agricultural enterprises]. *Zbalansovane pryrodokorystuvannya - Balanced use of nature*, 1,53-59. DOI: 10.33730/2310-4678.1.2024.302623 [in Ukrainian].

13. Kernasiuk, Yu. (2017). Eksportnyi trend - nishevi kultury [Export trend - niche crops]. *Ahrobiznes siohodni - Agribusiness today*, 4 (299). Retrieved from <http://www.agro-business.com.ua/agronomiia-siogodni/2776-eksportnyi-trend-nishevi-kultury.html> [in Ukrainian].

14. Vidrazu w kushchi: nishevi kultury shvydko okupajutsia, ale na nykh nie mozna do vho rozrahovuvaty [Right into the bush: niche crops pay off quickly, but you can't count on them for a long time]. (2018). (n.d.). *agroday.com.ua*. Retrieved from <https://agroday.com.ua/2018/07/27/nishevi-kultury-shvydkookupayutsya-ale-na-nyh-ne-mozhna-dovgo-rozrahovuvaty/> [in Ukrainian].

15. Cheplyk, R. The Most Profitable Niche Cultures to Grow in Ukraine. (2021).. Retrieved from <https://good-time-invest.com/blog/the-most-profitable-niche-cultures-to-grow-in-ukraine/> [in English].

16. Ukraina i jej rolnictwo: nie tylko agroholdingi [Ukraine and its agriculture: not only agroholdings]. (2024). (n.d.). *agrokonsument.pl*. Retrieved from <https://agrokonsument.pl/ukraina-i-jej-rolnictwo-nie-tylko-agroholdingi/> [in Polish].

17. Ukraina i jej rolnictwo: 93 agroholdingi pracuj na 6,25 mln ha [Ukraine and its agriculture: 93 agroholdings work on 6.25 million hectares]. (2024). (n.d.). *agrokonsument.pl*. Retrieved from <https://agrokonsument.pl/ukraina-i-jej-rolnictwo-93-agroholdingi-pracuja-na-625-mln-ha/> [in Polish].

18. Borodina, O. Ukrainske silske gospodarstvo u vojennyi chas. Stijkist, reformy ta rynky [Ukrainian agriculture in wartime. Sustainability, reforms and markets]. (n.d.). *www.tni.org*. Retrieved from <https://www.tni.org/en/article/ukrainian-agriculture-in-wartime?translation=uk> [in Ukrainian].

19. Co to znaczy, e co jest niszowe? [What does it mean for something to be niche?]. (2023). (n.d.). *www.gowork.pl*. Retrieved from <https://www.gowork.pl/poradnik/17/zostan-pracodawca/co-to-znaczy-ze-cos-jest-niszowe/> [in Polish].

20. Piszczek, J. Rolnicze produkty niszowe [Niche agricultural products]. (n.d.). *agroredakcja.pl*. <https://agroredakcja.pl/agroplatforma-odr/rolnicze-produkty-niszowe> [in Polish].

21. Basanets, O. Nishevi kultury: mozlyvosti eksportu, perevahy ta nedoliky. Problemy eksportu nishevyyh v Ukraini [Niche cultures: export opportunities, advantages and disadvantages. Problems of niche export in Ukraine]. (2023). Retrieved from <https://superagronom.com/articles/684-nishevi-kulturi-mojlivosti-eksportu-perevagi-ta-nedoliki-problemi-eksportu-nishevih-v-ukrayini> [in Ukrainian].

22. Nishevi kultury: ekonomichni perspektyvy vyroshchuvannya [Niche crops: economic prospects of cultivation]. (2020). (n.d.). *agro-business.com.ua*. Retrieved from <https://agro-business.com.ua/agro/idei-trendy/item/16666-nishevi-kultury-ekonomichni-perspektyvy-vyroshchuvannya.html> [in Ukrainian].

23. Gromov, O. Trendy haluzi. Silske hospodarstvo pid chas vijny: zmina prioritetiv [Industry trends. Agriculture during the war: changing priorities]. (2022). Retrieved from <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/silske-gospodarstvo-pid-chas-vijni-zmina-prioritet/> [in Ukrainian].

24. 10 naiperspektyvnishykh nishevyyh kultur [10 most promising niche cultures]. (2018). (n.d.). Retrieved from <https://kurkul.com/spetsproekty/307-scho-posadish-10-nayperspektivnishih-nishevih-kultur> [in Ukrainian].

25. Z hektara lavandy mozna otrymaty do miliona hryven prybutku [From a hectare of lavender, you can get up to a million hryvnias of profit — opinion]. (2020), (n.d.). *agroday.com.ua*. Retrieved from <https://superagronom.com/news/11105-z-gektara-lavandi-mojna-trimati-do-milyona-griven-pributku--dumka> [in Ukrainian].

26. Vyshchi u nishi: dribnym fermeram radiat vyroshchuvaty jahody i horichy [Higher in the niche: small farmers are advised to grow berries and nuts]. (2017). (n.d.). *agroday.com.ua*. Retrieved from <https://agroday.com.ua/2017/12/08/svoya-nisha-dribnym-fermeram-radyat-vyroshchuvaty-yagody-i-gorihy/> [in Ukrainian].

27. Vyvazheni rishennia ta vyvchennia rynku pryvedut do miliona z hektaru: pidsumky konferentsii. UHBDP [Balanced decisions and market research will lead to a million dollars per hectare: the results of the conference. UHBDP]. 2017. (n.d.). *uhbdp.org.ua*. Retrieved from <https://uhbdp.org.ua/1191-vivazheni-rishennya-ta-vyvchennya-rynku-privedut-domiliona-z-gektaru-pidsumki-konferentsiji> [in Ukrainian].

28. Ruban, N. Komu chervone zoloto? V Ukraini osvoily tekhnolohiiu vyroshchuvannya shafranu y diliatsia dosvidom z bazhauchymy [Who gets the red gold? Ukraine has mastered the technology of saffron cultivation and shares experience with those willing]. (2017). Retrieved from <https://uhbdp.org.ua/1246-komu-chervonezoloto-v-ukraini-osvoily-tekhnolohiiu-vyroshchuvannya-shafranu-i-diliatsia-dosvidom-z-bazhaiuchymy> [in Ukrainian].

29. Sumchenko, V. & Hubin, A. Osoblyvosti vyroshchuvannya sparzhi [Peculiarities of asparagus cultivation]. (2017). Retrieved from <https://kurkul.com/blog/358-volodimir-ostapenko-osoblyvosti-viroshchuvannya-sparji> [in Ukrainian].

30. Sumchenko, V. & Hubin, A. Matematyka ahrobiznesu: vyroshchuvannya sparzhi [Agribusiness math: growing asparagus]. (2018). Retrieved from <https://kurkul.com/blog/584-matematika-agrobiznesu-viroshchuvannya-sparji> [in Ukrainian].

31. Bezhenar, I.M. & Skyba, H.I. "Nishevi" kultury: stan, problemy ta perspektyvy ["Niche" crops: state, problems and prospects] (2023). *Naukovi pratsi Mizhrehionalnoi akademii upravlinnia personalom. Ekonomichni nauky — Scientific Works of the Interregional Academy of Personnel Management. Economic Sciences*, 4 (71), 23–32. DOI: <https://doi.org/10.32689/2523-4536/71-3> [in Ukrainian].

32. Petryk, O. „Zhnyva” na ravlykovykh polakh [“Harvest” on snail fields] (2018). *Vysokyi Zamok- High Castle*, 4-10 Oct, 12 [in Ukrainian].
33. Lebid, L. V Ukraini vidkryly pershu zmiinu fermu [The first snake farm was opened in Ukraine] (2019).. Retrieved from: <https://www.volyn.com.ua/news/129946-v-ukraini-vidkryly-pershu-zmiinu-fermu.pdf> [in Ukrainian].
34. Kapustina, K. Zhaba za 50 dolariv: jak zarobyty na rozvedenni zhab [Frog for \$ 50: how to make money on frogs breeding] (2020). Retrieved from: <https://kurkul.com/spetsproekty/817-jaba-za-50-dolariv-yak-zarobiti-na-rozvedenni-jab.pdf> [in Ukrainian].
35. Ustrytsi ta Ukraina: delikatesnyi Biznes. Analityka [Oysters and Ukraine: delicatessen business. Analytics] (2017). (n.d.). *agroportal.ua*. Retrieved from: <http://agroportal.ua/publishing/analitika/ustritsy-i-ukraina-biznes-na-delikatesakh/.pdf> [in Ukrainian].
36. Ukraine: Supporting Small Farms Amidst War (2023). (n.d.). *www.worldbank.org*. Retrieved from: <https://www.worldbank.org/en/news/feature/2023/10/30/ukraine-supporting-small-farms-amidst-war> [in English].

УДК: 336.1

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8\(36\)-430-443](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8(36)-430-443)

Шевченко Максим Григорович магістр з фінансів, Національний університет біоресурсів і природокористування України, вул. Героїв Оборони, 15, м. Київ, 03041, тел.:(050) 386-64-28, <https://orcid.org/0009-0003-5302-2772>

Опанасенко Андрій Олександрович магістр з економіки, Національний університет біоресурсів і природокористування України, вул. Героїв Оборони, 15, м. Київ, 03041, тел.:(067) 635-25-99, <https://orcid.org/0009-0002-4583-2006>

Шевченко Наталія Юріївна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів, Національний університет біоресурсів і природокористування України, м. Київ, тел.:(067) 727-85-69, <https://orcid.org/0000-0001-8506-1782>

ФІНАНСОВЕ УПРАВЛІННЯ ПІД ЧАС КРИЗИ: ІНСТРУМЕНТИ СТАБІЛІЗАЦІЇ ТА РОЗВИТКУ

Анотація. У статті досліджуються сучасні підходи до фінансового управління в умовах кризи, з акцентом на інструменти, що сприяють стабілізації та розвитку підприємств в умовах економічної нестабільності. Розглянуто ключові фактори, які впливають на ефективність фінансового планування та управління в кризових ситуаціях, включаючи управління ризиками, оптимізацію ресурсів та впровадження інноваційних фінансових механізмів. Аналізується вплив пандемії COVID-19 на світову економіку та суспільство, зокрема на економічну діяльність, соціальні структури і політичні системи, а також формується ключові аспекти, які варто враховувати під час кризових ситуацій. Зазначаються основні елементи планування, підготовки та швидкого реагування для забезпечення стійкості державних фінансів під час криз. Увага приділяється макроекономічним показникам України на початку 2020 року, які були стабільними, проте зазнали значного впливу пандемії, що відобразилося на економічних результатах. Запропоновано інструменти ефективного управління державними фінансами, зокрема фіскальну дисципліну, стратегічний розподіл ресурсів, ефективне надання послуг та забезпечення прозорості і підзвітності. Проаналізовано основні тенденції в торгівлі та фінансовому секторі України в першій половині 2020 року, зміни в обсягах імпорту, експорту та відпливу капіталу, а також вплив на міжнародні резерви. На основі досліджень зроблено висновки щодо фінансового стану країни, дефіциту державного бюджету та важливості міжнародної підтримки в умовах економічної нестабільності. Відзначено роль державних банків у

моніторингу загроз та реалізації заходів з нейтралізації ризиків для національної безпеки, а також необхідність комплексного підходу до фінансової та економічної політики для забезпечення довгострокової стабільності та економічного зростання України.

Ключові слова: фінансове управління, криза, стабілізація, інструменти, розвиток, ризики, фінансове планування, економічна нестабільність, адаптаційні стратегії, фінансові механізми.

Shevchenko Maksym Hryhorovych master of finance, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, St. Heroes of Defense, 15, Kyiv, 03041, tel.: (050) 386-64-28, <https://orcid.org/0009-0003-5302-2772>

Opanasenko Andriy Oleksandrovych Master of Economics, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, St. Heroes of Defense, 15, Kyiv, 03041, tel.: (067) 635-25-99, <https://orcid.org/0009-0002-4583-2006>

Shevchenko Nataliya Yuryivna candidate of economic sciences, associate professor, associate professor of the Department of Finance, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv, tel.: (067) 727-85-69, <https://orcid.org/0000-0001-8506-1782>

FINANCIAL MANAGEMENT DURING CRISIS: TOOLS FOR STABILIZATION AND DEVELOPMENT

Abstract. The article explores modern approaches to financial management during a crisis, with a focus on tools that promote stabilization and development of enterprises in conditions of economic instability. Key factors influencing the effectiveness of financial planning and management in crisis situations are examined, including risk management, resource optimization, and the implementation of innovative financial mechanisms. The impact of the COVID-19 pandemic on the global economy and society is analyzed, particularly on economic activities, social structures, and political systems, and key aspects to consider during crisis situations are highlighted. The main elements of planning, preparation, and rapid response to ensure the resilience of public finances during crises are discussed. Attention is given to Ukraine's macroeconomic indicators at the beginning of 2020, which were stable but significantly impacted by the pandemic, affecting economic outcomes. Effective public finance management tools are proposed, including fiscal discipline, strategic resource allocation, efficient service delivery, and ensuring transparency and accountability. The main trends in Ukraine's trade and financial sectors in the first half of 2020 are analyzed, including changes in import and export volumes and capital outflows, as well as the impact on international reserves. Based

on the research, conclusions are drawn regarding the country's financial condition, the state budget deficit, and the importance of international support in conditions of economic instability. The role of state banks in monitoring threats and implementing measures to neutralize risks to national security is noted, as well as the need for a comprehensive approach to financial and economic policy to ensure long-term stability and economic growth in Ukraine.

Keywords: financial management, crisis, stabilization, tools, development, risks, financial planning, economic instability, adaptation strategies, financial mechanisms.

Постановка проблеми. Складність та багатогранність викликів, з якими стикаються економіки країн у цих умовах - пандемія COVID-19, військові дії на території України, спричинили значні потрясіння у фінансових системах, що проявилися у вигляді різкого зниження економічної активності, руйнування інфраструктури, зростання безробіття та інфляції, а також погіршення доступу до фінансових ресурсів.

Ці кризи мають глибокий вплив на державні фінанси, корпоративний сектор і домогосподарства. Пандемія спричинила масштабні економічні збитки через локдауни та обмеження, що знизили продуктивність і споживання, а також призвели до дефіциту державних бюджетів через необхідність масштабної підтримки населення та бізнесу. Водночас військові дії зруйнували економічні зв'язки, збільшили ризики інвестицій, спричинили відтік капіталу та порушили функціонування фінансових ринків.

В умовах цих одночасних криз виникає питання щодо адаптування фінансового управління до нових реалій аби забезпечити стабільність фінансових систем, підтримку економічної активності та створення передумов для відновлення і розвитку. Відсутність належних механізмів управління може призвести до поглиблення економічної кризи, що робить необхідним розробку нових інструментів і підходів, спрямованих на стабілізацію фінансового сектору та захист економіки.

Таким чином, основна проблема, яку має вирішити ця стаття, полягає в ідентифікації та аналізі інструментів фінансового управління, які є ефективними в умовах пандемії та військових дій, а також у розробці рекомендацій для їхнього застосування з метою забезпечення стійкості та розвитку економічних систем у періоди криз.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальні аспекти антикризового управління підприємством достатньо широко досліджено вітчизняними та зарубіжними науковцями. За дослідженнями Ткаченко Алли [1], існують різні підходи до визначення сутності антикризового управління: уникнення кризових ситуацій; зменшення або ліквідацію наслідків фінансової кризи на підприємстві; забезпечення належного рівня платоспроможності.

Автор [1] вказує, що згідно з концепцією конкурентоспроможності, антикризове управління в цілому спрямовується на підвищення конкурентоспроможності підприємства.

Жукова Т.А., Басанець І.В., Плікус І.Й. [2] зазначають, що вплив економічної кризи у світі, в тому числі і в Україні, призвів до того, що більшість підприємств знаходяться на межі фінансової кризи, деякі з них взагалі стали банкрутами та наведуть дані, які свідчать, що підприємства знаходяться у кризовому стані та потребують антикризового управління. Для виявлення та запобігання виникненню ризиків банкрутства автори вказують на необхідність досліджувати фінансовий стан підприємства за допомогою економічних методів та моделей визначення кризових явищ.

У статті Намлієва Є, Кацицької Г. [3] розглянуто наукове розуміння економічної парадигми, принципи її трансформації та умови переходу зі стану традиційної до модернової. Авторами проведено аналіз наукових поглядів вчених-економістів (Мінцберга Х., Кондратьєва М., Кругмана П., Коттера Дж. Новицького В., Паранчука С., Меліха О., Немченка В., Хвостікова А., Жилінської Л., Лазаревої Є., Радванської Н. та інших), які досліджували особливості функціонування організаційно-економічного механізму роботи підприємств та його основних елементів, розглядали роль процесу прийняття управлінських рішень у забезпеченні ефективного подолання кризи, вивчали питання дії процесів глобалізації економіки та їх наслідків в контексті глобальної фінансово-економічної кризи 2008 року щодо ознак виникнення кризового стану та підходів до елементів, які формують систему антикризового управління, взаємозв'язків між ними в сучасній економіці та стосовно інтенсивності впливу на підприємницький сектор і його суб'єктів внутрішніх і зовнішніх чинників бізнес-середовища.

Польські дослідники Joanna Lizińska, Leszek Czapiewsk [4] розглядають наслідки хвилювання, пов'язаного з пандемією COVID-19, на інформативність фінансової звітності, використовуючи дані нефінансових публічних компаній у Польщі. Результати їх дослідження свідчать про те, що під час кризи COVID-19 компанії базували свої стратегії більше на ймовірності виявлення, а не на вартості такої діяльності. Дослідження доповнює дискусію щодо якісних характеристик доходів як ключової бухгалтерської інформації та її важливості для корпоративних фінансів, питань, які неможливо переоцінити з точки зору зацікавлених сторін компанії.

Серед вітчизняних та зарубіжних дослідників, які вивчали питання фінансового управління під час кризи також можемо виділити таких як: Бланк І., Васькова Ю., Зайцев О., Лігоненко Л., Павловський С., Плікус І., Чемчикаленко Р., Майборода О., Дьякова Ю., Швець Ю., Kowo, Ak.S.,

Owotutu, S. Ol., Adewale Ad. G, Moskovicz A, Caroline Flammer, Ioannis Ioannou та інші. Аналіз наукової думки в подальшому дає можливість досліджувати фінансовий стан підприємства з різних боків та створювати комплекс заходів для уникнення ліквідації компанії.

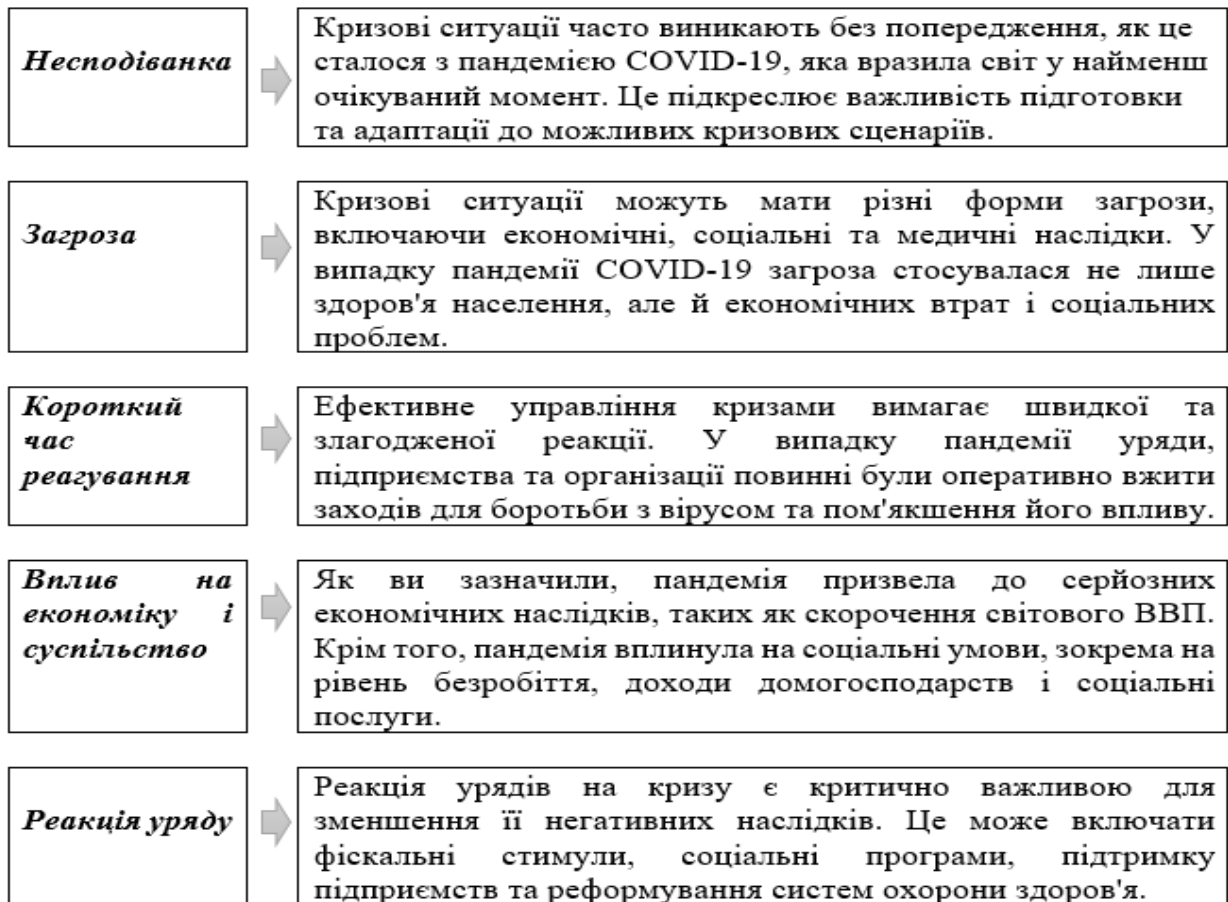
Мета статті полягає в аналізі ефективних фінансових інструментів та стратегій, які можуть бути застосовані для стабілізації та розвитку підприємств в умовах економічної кризи. Дослідження зосереджується на виявленні успішних практик у сфері фінансового планування, управління ризиками, інвестування та оптимізації ресурсів, які сприяють підвищенню стійкості бізнесу та забезпеченню його довгострокового зростання у нестабільних економічних умовах.

Виклад основного матеріалу. Під кризою зазвичай розуміють малоймовірну несподівану подію зі значними наслідками, які вимагають негайної та рішучої відповіді [5,6]. Вони виникають у багатьох формах, часто без попередження та мають три спільні елементи: несподіванка, загроза та короткий час реагування. Кризи відрізняються людськими та фінансовими втратами, тривалістю та тим, хто або що несе відповідальність. Загальний вплив залежить від стану економіки, соціальних умов і реакції уряду.

Так, пандемія COVID-19, яка за оцінками Світового банку, скоротила світовий ВВП на 3,4% у 2020 році, що стало найглибшою світовою рецесією за понад 80 років [7] стала значним кризовим викликом для світової економіки та суспільства. Вона продемонструвала, як глобальна криза може мати миттєві та довгострокові наслідки для економічної діяльності, соціальних структур і політичних систем. (Рис. 1)

Кризи створюють надзвичайний тиск на системи управління державними фінансами (УДФ) в країнах, а вказані елементи (Рис.1) показують важливість планування, підготовки та швидкого реагування в умовах кризових ситуацій. (Табл. 1.)

У 2020 році менше країн змогли підтримувати надійні бюджети порівняно з 2019 роком. З 77 країн, які надали дані за 2020 фінансовий рік, приблизно 57 (або 71,25%) повідомили про бюджетні відхилення, що перевищують +/- 5%. Це означає, що пандемія COVID-19 суттєво змінила пріоритети. Приблизно 47,5% (або 38 країн) перевитрачають свої бюджети, тоді як решта 42 країни витрачають недостатньо.[5]

Рис. 1 Ключові аспекти, які варто враховувати в контексті криз

Внаслідок пандемії коронавірусу та введених карантинних заходів падіння українського ВВП за даними Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства першої половині 2020 р. склало 6,5%. [8,9] На початок 2020 р. Україна демонструвала стабільні макропоказники. Економіка стабільно зростала протягом останніх чотирьох років. За підсумками 2019 року відношення державного і гарантованого державою боргу до ВВП суттєво знизилося – до 50% з 81% у 2016 р, інфляція сповільнювалася, дефіцит поточного рахунку був одним із найменших за останнє десятиліття. Обсяг міжнародних резервів перед кризою (на початок березня) становив 27 млрд дол., що було еквівалентно п'ятьом місяцям майбутнього імпорту. [10,11]

Таблиця 1.

Результати УДФ та інструменти реагування в кризових ситуаціях*

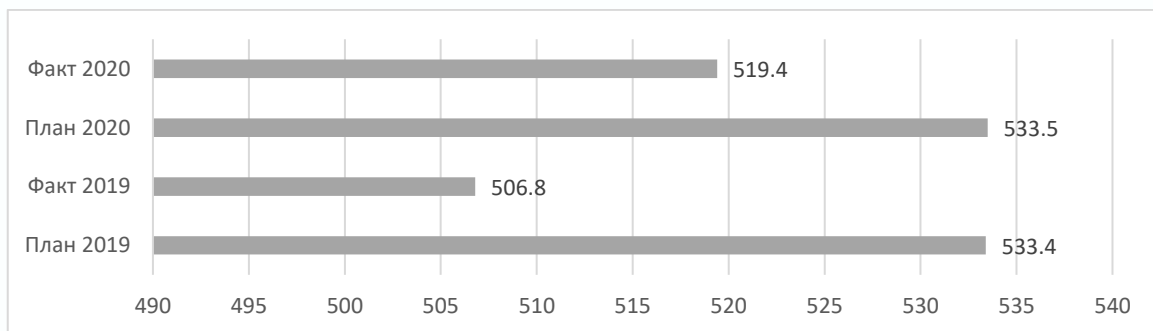
Бажані результати УДФ	Нормальні обставини	Наслідок кризи	Інструменти ефективності управління державними фінансами
<i>Сукупна фіскальна дисципліна</i>	Стабільність доходів і витрат	Зменшення доходів, збільшення витрат	Політика управління боргом, бюджетні обмеження, моніторинг виконання бюджету
<i>Стратегічний розподіл ресурсів</i>	Оптимальний розподіл на основі планування	Перерозподіл ресурсів під час кризи, неефективне використання	Програмне бюджетування, пріоритетизація витрат, стратегічне планування
<i>Ефективне надання послуг</i>	Висока якість і доступність послуг	Зниження якості послуг, затримки в їх наданні	Оцінка ефективності програм, реорганізація послуг, оцінка потреб
<i>Своєчасність</i>	Регулярний і своєчасний моніторинг і звітування	Затримки в звітуванні, відставання в моніторингу	Прискорення процесів звітування, електронне управління, оперативний моніторинг
<i>Ефективність</i>	Високий рівень досягнення цілей за ресурсами	Зниження ефективності витрат і досягнень	Оцінка ефективності витрат, управління результатами, коригування стратегій
<i>Прозорість і підзвітність</i>	Відкрите управління та контроль	Підвищення рівня корупції, зниження прозорості	Публічний доступ до фінансової інформації, посилення контролю, незалежні аудити
<i>Власний капітал</i>	Стійкість та зростання капіталу	Зменшення власного капіталу через витрати або втрати	Управління активами, резервування фондів, стратегічне інвестування

*Сформовано за даними [5,17]

За першу половину 2020 року товарообіг України склав \$47,3 млрд. В Україну імпортували товарів на понад \$24,3 млрд (у порівнянні з першим півріччям 2019 р. імпорт зменшився на \$3,4 млрд або на 12%). Експортували з України на \$23 млрд (зменшення експорту склало \$1,6 млрд або на 6%). Відповідно, сальдо (різниця між імпортом та експортом) — від'ємне — \$1.4 млрд¹¹. [9,12]

Від березня міжнародні інвестори втратили інтерес до нових ринкових економік. Приплив прямих іноземних інвестицій в Україну у березні – квітні також припинився, а чистий відплив портфельних інвестицій становив 0.85 млрд дол. Відплив капіталу був зумовлений бажанням інвесторів збільшити вкладення в безпечні інструменти, а також падінням цін на сировинні ресурси. Ціни на сировину після обвалу нині частково відновлюються. Найпомітнішим було падіння цін на енергоресурси через суттєве звуження попиту і накопичені запаси. [9,11].

За фінансовим рахунком у травні відплив капіталу збільшився до 1.7 млрд дол., що було спричинене плановими погашеннями ОЗДП 2015 року на суму 1 млрд дол. Зниження обсягу гривневих державних цінних паперів у власності нерезидентів залишилося на рівні попередніх місяців (0.3 млрд дол.). Відплив капіталу приватного сектору дещо знизився порівняно з квітнем за рахунок насамперед менших обсягів зростання готівки поза банками. Відплив капіталу за фінансовим рахунком незначно перевищив профіцит за поточним рахунком. У результаті міжнародні резерви знизилися на 1.2% м/м до 25.4 млрд дол., або 4.4 місяця майбутнього імпорту станом на кінець червня 2020 р.[9,13]. Станом на травень 2020 року державний бюджет виконано зі значним дефіцитом (24.5 млрд. грн). Доходи і далі скорочувалися (на 29.5%) під впливом пригніченої економічної активності. Натомість тривало зростання видатків державного бюджету (2.7%) за рахунок підтримки Пенсійного фонду та витрат на охорону здоров'я, а також дорожнє господарство. (Рис. 2)

Рис. 2 Порівняння використання доходів державного бюджету накопичувальним підсумком у січні-червні 2019 та 2020 року, млрд грн*

*Сформовано за даними [9,12]

В умовах глобальної економічної кризи, спричиненої пандемією COVID-19, держави по всьому світу вжили заходів для стабілізації фінансових систем і підтримки економічного зростання. Одна з таких ініціатив України — Програма стимулювання економіки для подолання наслідків COVID-19 під назвою «Економічне відновлення».[14] Мета цієї програми полягає в зменшенні ризиків для фінансової системи через комплекс заходів (Рис. 3.)

**Фінансова
підтримка
бізнесу**

Надання кредитів та дотацій для малого та середнього бізнесу, який постраждав від економічних наслідків пандемії.

**Податкові
пільги**

Зменшення податкового навантаження на підприємства та фізичні особи для стимулювання економічної активності.

**Інвестиції в
інфраструктуру**

Підтримка наукових досліджень та інноваційних стартапів для розвитку нових технологій і галузей.

**Програми з
відновлення
зайнятості**

Запровадження ініціатив для підтримки безробітних та створення нових можливостей для працевлаштування.

Рис. 3 Мета Програми «Економічне відновлення»

Програма «Економічне відновлення» спрямована на відновлення стабільності та росту економіки, покращення фінансової ситуації в країні і підвищення стійкості до майбутніх економічних потрясінь. Планувалося, що бюджетна політика буде спрямована на зменшення рівня дефіциту державного бюджету, що був збільшений у 2020 році з метою забезпечення фінансовими ресурсами заходів, спрямованих на боротьбу з гострою респіраторною хворобою COVID-19, спричиненою коронавірусом SARS-CoV-2, до рівня визначеного бюджетним законодавством. (Табл. 2)

Таблиця 2.

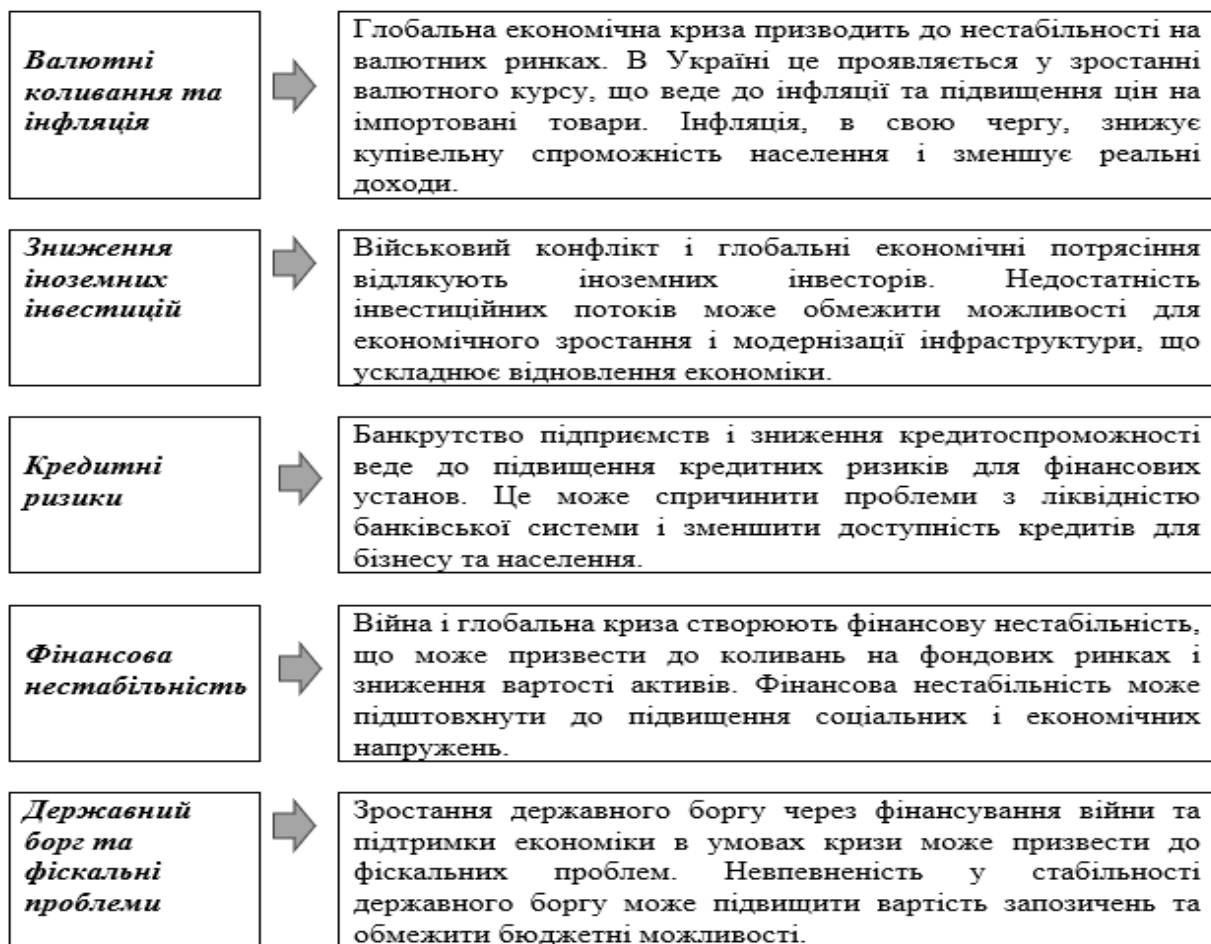
Показники державного бюджету на 2020 – 2024 роки (млн гривень)*

Найменування показника	2020 рік (факт)	2021 рік (план зі змінами)	2022 рік (план)	2023 рік (план)	2024 рік (план)
Доходи (з міжбюджетними трансфертами)	1 076 027,0	1 097 546,6	1 219 616,8	1 333 209,9	1 451 614,3
Повернення кредитів	9 517,3	8 585,1	10 047,7	9 864,5	10 250,3
Дефіцит "+" / профіцит "-"	217 611,0	246 635,5	188 006,0	179 838,0	179 595,9
Разом по розділу	1 303 155,3	1 339 254,9	1 417 670,5	1 522 912,5	1 641 460,5

Сформовано за даними [16]

Однак, глобальна економічна криза, що розгорнулася на фоні військового конфлікту в Україні, створила нові багатогранні ризики для фінансової системи країни, яка опинилася в епіцентрі цих потрясінь. [17] Тому Україна, яка вже декілька років стикається з військовим конфліктом, має особливо вразливу фінансову систему. (Рис. 4.)

У звіті Світового банку [7, 18] зазначається, що економіка України була серйозно підірвана вторгненням Росії, а ВВП України скоротився на 35 відсотків у 2022 році. Оцінки вартості реконструкції різняться від 349 млрд дол. до 1.1 трлн дол.; остаточні оцінки не будуть відомі до кінця війни. Це величезна сума, але співставна з обсягом руйнувань та страждань, а також із потребою України у значних інвестиціях у фізичний та людський капітал (так, частка інвестицій у ВВП має тривалий час залишатися на рівні 30% порівняно з 15-18% до повномасштабної війни). [18] Залучення такого обсягу коштів буде складним завданням. (Рис. 5)

Рис. 4 Основні ризики фінансової системи України в контексті військового конфлікту

**Політика
монетарної
стабільності**

Для боротьби з інфляцією та валютними коливаннями необхідна чітка монетарна політика, яка сприятиме стабільності на валютному ринку і контролює рівень інфляції.

**Заохочення
інвестицій**

Заходи Уряду для створення сприятливого інвестиційного клімату через стимули для інвесторів і підтримку внутрішнього бізнесу.

**Фінансова
підтримка
підприємств**

Забезпечення фінансової підтримки для підприємств, особливо у критичних секторах, може допомогти зменшити кредитні ризики і підтримати економічну активність.

**Фіскальна
політика та
реформи**

Проведення структурних реформ і оптимізація бюджетних витрат можуть сприяти зниженню державного боргу і забезпеченню фіскальної стабільності.

Рис. 5 Стратегії подолання ризиків

Висновок. 7 травня 2022 р., Кабінет Міністрів України прийняв розпорядження «Про схвалення основних (стратегічних) напрямів діяльності банків державного сектору на період воєнного стану та післявоєнного відновлення економіки» [19]. Прийняте Урядом рішення визначає ключові цілі та напрями діяльності банків державного сектору, запроваджує моніторинг потенційних загроз національній безпеці України та заходи їх нейтралізації. Центр розвитку інновацій, Офіс з розвитку підприємництва та експорту, національний проект ДІЯ. Бізнес започаткували ініціативу по відновленню економіки, розвитку підприємництва та експорту України. Крім того, досить важливим для України в складний період є підтримка зарубіжних партнерів. Так, багатостороннє агентство з гарантій інвестицій (MIGA) Групи Світового банку почало надавати гарантії для страхування воєнних ризиків в Україні із Трастового фонду підтримки реконструкції та економіки України (SURE). Угоду про збільшення гарантії з 17,1 до 40,85 млн євро між MIGA і німецьким банківським холдингом ProCredit було підписано в присутності Першого віцепрем'єр-міністра України – Міністра економіки України Юлії Свириденко в Лондоні під час проведення Конференції з питань відновлення України-2023 (URC-2023). [20]

Отже, фінансова система України зазнає серйозних ризиків в умовах глобальної економічної кризи та війни. Зрозуміння цих ризиків і розробка ефективних стратегій для їх подолання є критично важливими для забезпечення стабільності і відновлення економіки. Лише комплексний підхід до фінансової та економічної політики може допомогти Україні зберегти свою фінансову стабільність і забезпечити довгострокове економічне зростання.

Література:

1. Ткаченко Алла. Антикризове управління як комплексна система запобігання кризовим ситуаціям. *Modeling the development of the economic systems*. 2023. <https://doi.org/10.31891/mdes/2023-7-30>
2. Жукова Т.А., Басанець І.В., Плікус І.Й. Антикризове управління в забезпеченні фінансової безпеки бізнесу. *Вісник СумДУ. Серія «Економіка»*, № 1' 2021. DOI: 10.21272/1817-9215.2021.1-7
3. Намлієв Є, Кащица Г. Особливості функціонування підприємницького сектору в умовах фінансово-економічної кризи та формування механізму антикризового управління. *Київський економічний науковий журнал*. № 2, 2023. DOI 10.32782/2786-765X/2023-2-4
4. Joanna Lizińska, Leszek Czapiewsk (2023). Earnings Management amid the COVID-19 Financial Crisis: The Experience of Poland. *The Polish Journal of Economics* / 1(313).\DOI: 10.33119/GN/159032
5. Інструменти та тенденції кризового бюджетування. <https://www.pefa.org/global-report-2022/en/report/crisis-budgeting/>
6. Susanne Durst, Mariano Martin Genaro Palacios Acuache & Wolfgang Gerstlberger (2022). *Crisis Management in the Public Sector in Times of COVID-19: Insights from Peru. Crisis Management for Small and Medium-Sized Enterprises (SMEs)*. pp 119–140.: URL: <https://link.springer.com/book/10.1007/978-3-030-91727-2>
7. Глобальні економічні перспективи 2022 : URL: <https://www.worldbank.org/en/understanding>
8. Українська економіка впала за півроку на 6,5%. У другому кварталі - на 11%: URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2020/08/6/663774/>
9. Вплив COVID-19 та карантинних обмежень на економіку України. Кабінетне дослідження. Липень 2020 р. URL: <https://www.kas.de/documents/270026/8703904>
10. Макроекономічний та монетарний огляд Національного банку України. Червень 2020 р. - https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/MM_2020-06.pdf?v=4
11. Новаковська І.О., Мединська Н.В., Бавровська Н.М. «Інвестиційний аналіз: навчальний посібник. – К.: Видавничий центр НУБіП України, 2024. 368 с.
12. Державна служба статистики України: URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
13. Макроекономічний та монетарний огляд Національного банку України. Червень 2020 р. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/MM_2020-06.pdf?v=4
14. Про затвердження Державної програми стимулювання економіки для подолання негативних наслідків, спричинених обмежувальними заходами щодо запобігання виникненню і поширенню гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, на 2020-2022 роки : постанова Кабінету Міністрів України від 27 травня 2020 р. № 534. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-derzhavnoyi-programi-stimulyuvannya-ekonomiki-534-270520>
15. V., Holian, N., Medynska; I., Novakovska; N., Bavrovska; N., Shevchenko; D., Kalinichenko. (2024). Fiscal and budgetary dimensions of waste management regulation in Ukraine. *Navigating the Technological Tide: The Evolution and Challenges of Business Model Innovation*. 323–331. DOI: 10.1007/978-3-031-67444-0_31
16. Бюджетна декларація на 2022 – 2024 роки: URL: <https://mof.gov.ua/storage/files/Бюджетна%20декларація%20на%202022-2024%20роки.pdf>
17. Мединська Н.В., Новаковська І.О., Близнюк В.В. Вплив рентних платежів на природокористування: аналіз економічних й екологічних аспектів сьогодення та в період післявоєнного відновлення. *Актуальні питання у сучасній науці* № 6(24) 2024. Сс. 118-131. [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-6\(24\)-118-130](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-6(24)-118-130)

18. Global Economic Prospects. 2023 International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank: URL: <https://openknowledge.worldbank.org/server/api/core/bitstreams/254aba87-dfeb-5b5c-b00a-727d04ade275/content>

19. Про схвалення основних (стратегічних) напрямів діяльності банків державного сектору на період воєнного стану та післявоєнного відновлення економіки: розпорядження Кабінету Міністрів України від 7 травня 2022 р. № 356-р. : URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/356-2022-%D1%80#Text>

20. MIGA почала надавати гарантії для страхування воєнних ризиків із трастового фонду підтримки реконструкції та економіки України. <https://me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=538e0c4a-8c1a-4be9-97e6-ed4c0efb13d0&title=MigaPochalaNadavat>

References:

1. А., Tkachenko (2023). Antykryzove upravlinnya yak kompleksna systema zapobihannya kryzovym sytuatsiyam [Anti-crisis management as a comprehensive system of preventing crisis situations.] Modeling the development of the economic systems. <https://doi.org/10.31891/mdes/2023-7-30>

2. Т., Zhukova, I., Basanets', I., Plikus (2021). Antykryzove upravlinnya v zabezpechenni finansovoyi bezpeky biznesu [Anti-crisis management in ensuring financial security of business]. Visnyk SumDU. Seriya «Ekonomika», № 1. DOI: 10.21272/1817-9215.2021.1-7

3. YE., Namliyev, H., Katsytska (2023). Osoblyvosti funktsionuvannya pidpryyemnyts'koho sektoru v umovakh finansovo-ekonomichnoyi kryzy ta formuvannya mekhanizmu antykryzovoho upravlinnya [Peculiarities of the functioning of the entrepreneurial sector in the conditions of the financial and economic crisis and the formation of the anti-crisis management mechanism]. Kyivskyy ekonomichnyy naukovyy zhurnal. № 2. DOI 10.32782/2786-765X/2023-2-4

4. Joanna, Lizińska, Leszek, Czapiewsk (2023). Earnings Management amid the COVID-19 Financial Crisis: The Experience of Poland. The Polish Journal of Economics. 1(313). DOI: 10.33119/GN/159032

5. Tools and trends of crisis budgeting: URL: <https://www.pefa.org/global-report-2022/en/report/crisis-budgeting/>

6. S., Durst, M., Martin, G., Palacios Acuache & W., Gerstlberger (2022). Crisis Management in the Public Sector in Times of COVID-19: Insights from Peru. Crisis Management for Small and Medium-Sized Enterprises (SMEs). pp 119–140. URL: <https://link.springer.com/book/10.1007/978-3-030-91727-2>

7. Global economic prospects 2022: URL: <https://www.worldbank.org/en/understanding>

8. The Ukrainian economy fell by 6.5% in six months. In the second quarter - by 11%: URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2020/08/6/663774/>

9. Impact of COVID-19 and quarantine restrictions on the economy of Ukraine. Office study. July 2020: URL: <https://www.kas.de/documents/270026/8703904>

10. Macroeconomic and monetary review of the National Bank of Ukraine. June 2020: URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/MM_2020-06.pdf?v=4

11. Novakovska, I., Medynska, N., Bavrovska, N. (2024). Investytsiynyy analiz: navchal'nyy posibnyk [Investment analysis: a study guide] . K.: Vydavnychy tsentr NUBiP Ukrayiny, 2024. 368

12. State Statistics Service of Ukraine: URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

13. Macroeconomic and monetary review of the National Bank of Ukraine. June 2020: URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/MM_2020-06.pdf?v=4

14. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny vid 27 travnya 2020 r. «Pro zatverdzhennya Derzhavnoyi prohramy stymulyuvannya ekonomiky dlya podolannya nehatyvnykh naslidkiv, sprychynenykh obmezhuval'nymy zakhodamy shchodo zapobihannya vynyknennyu i poshyrennyu hostroyi respiratornoyi khvoroby COVID-19, sprychyenoji koronavirusom SARS-CoV-2, na 2020-2022 roky» [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated May 27, 2020 "On the approval of the State program to stimulate the economy to overcome the negative consequences caused by restrictive measures to prevent the emergence and spread of the acute respiratory disease COVID-19 caused by the SARS-CoV-2 coronavirus for 2020-2022» № 534] URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-derzhavnoyi-programi-stimulyuvannya-ekonomiki-534-270520>

15. V., Holian, N., Medynska, I., Novakovska, N., Bavrovska, N., Shevchenko, D., Kalinichenko. (2024). Fiscal and budgetary dimensions of waste management regulation in Ukraine. Navigating the Technological Tide: The Evolution and Challenges of Business Model Innovation. 323–331. DOI: 10.1007/978-3-031-67444-0_31

16. Budget declaration for 2022-2024: URL: [https://mof.gov.ua/storage/files/ Бюджетна%20декларація%20на%202022-2024%20роки.pdf](https://mof.gov.ua/storage/files/Бюджетна%20декларація%20на%202022-2024%20роки.pdf)

17. Medynska, N., Novakovska, I., Blyznyuk, V. (2024). Vplyv rentnykh platezhiv na pryrodokorystuvannya: analiz ekonomichnykh y ekolohichnykh aspektiv s'ohodennya ta v period pislyavoyennoho vidnovlennya [The impact of rent payments on nature use: analysis of economic and ecological aspects today and in the period of post-war reconstruction] . Aktual'ni pytannya u suchasny nautsi. № 6(24). 118-131. [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-6\(24\)-118-130](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-6(24)-118-130). [in Ukrainian]

18. Global Economic Prospects. 2023 International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank: URL: <https://openknowledge.worldbank.org/server/api/core/bitstreams/254aba87-dfeb-5b5c-b00a-727d04ade275/content>

19. Rozporyadzhennya Kabinetu Ministriv Ukrayiny vid 7 travnya 2022 r. «Pro skhvalennya osnovnykh (stratichnykh) napryamiv diyal'nosti bankiv derzhavnoho sektoru na period voyennoho stanu ta pislyavoyennoho vidnovlennya ekonomiky » № 356-r.[Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine of May 7, 2022 "On approval of the main (strategic) activities of public sector banks for the period of martial law and post-war recovery of the economy" No. 356.]: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/356-2022-%D1%80#Text>

20. MIGA began to provide guarantees for the insurance of war risks from the trust fund to support the reconstruction and economy of Ukraine: URL: <https://me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=538e0c4a-8c1a-4be9-97e6-ed4c0efb13d0&title=MigaPochalaNadavati>

СЕРІЯ «Педагогіка»

УДК 378

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8\(36\)-444-454](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8(36)-444-454)

Авдєєва Тетяна Василівна старший викладач кафедри математичної фізики та диференціальних рівнянь, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», пр-т Берестейський, 37, м. Київ, 03056, тел.: (066) 744 7671, <https://orcid.org/0000-0001-7775-8512>

Ванін Андрій Віталійович студент групи ТР-21 навчально-наукового інституту атомної та теплової енергетики, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», пр-т Берестейський, 37, м. Київ, 03056, тел.: (066) 976-04-81

**НАРИС ПРО КЕРІВНИКІВ КАФЕДРИ МАТЕМАТИКИ
КИЇВСЬКОГО ПОЛІТЕХНІЧНОГО ІНСТИТУТУ**

Анотація. Історія завжди описує події минулого, спираючись на свідчення про певні факти, відзначаючи роль особистостей та їхній вплив на хід подій. Відображаючи історичні факти треба чітко розуміти хронологію подій, мати цілісну картину та виокремлювати одну епоху від іншої. Неможливо написати історію, не згадуючи про особистостей, що жили та працювали в ті часи, формували світогляд людей, впливали на їхні цінності та уявлення про світ, та власне самі були взірцями для багатьох. Хоч особистість завжди діє в рамках певного історичного контексту, її можливості часто стають над багатьма обмеженнями, що притаманні об'єктивним закономірностям розвитку суспільства. Особливо це стосується керівників.

Керівник – це не просто адміністративна посада. Це лідер, який визначає напрямок розвитку підприємства, координує роботу багатьох підлеглих.

Очільники кафедри були не лише видатними математиками та педагогами, вони допомагали розпочати свій шлях в науці учням, які, в свою чергу, робили значний внесок у науку, розвиток економіки та суспільства. До керівників кафедри підлеглі неодноразово зверталися за підказками в роботі й завдяки доброзичливості та бажанню допомогти – одержували корисні поради не лише з наукових питань. Усі керівники кафедри завжди сумлінно ставилися

до своїх обов'язків, до останнього подиху були віддані науці та своєму покликанню передавати накопичений колосальний досвід та знання студентам та учням. Навіть у найважчі моменти (революція, війна тощо), коли здавалося, що все руйнується, йде шкереберть, керівники кафедри мужньо протистояли труднощам, підтримували віру у те, що настануть кращі часи й заохочували інших плідно працювати на майбутнє. Усе це створювало на кафедрі доброзичливу атмосферу, сприяло творчому спілкуванню, якого щиро прагнули студенти, аспіранти, колеги.

Керманічі кафедри вищої математики Київського політехнічного інституту були видатними вченими свого часу, саме вони заклали фундамент для подальшого розвитку математичної освіти в КПІ. Наукові інтереси завідувачів кафедри охоплювали широкий спектр математичних дисциплін, від класичного математичного аналізу та вищої алгебри до новітніх теорій. Також, вони були видатними педагогами, вихователями інженерних кадрів, піонерами у впровадженні нових методик викладання.

У цій роботі коротко викладено історію розвитку кафедри вищої математики Київського політехнічного інституту та наведено основні факти життя та наукові пріоритети керівників кафедри, починаючи з перших днів її створення й до сьогодні.

Ключові слова: Київський політехнічний інститут, історія кафедри вищої математики, кафедра математичної фізики, фізико-математичний факультет, керівник кафедри, завідувач кафедри.

Avdieieva Tetiana Vasylivna Senior Lecturer of Physical and Mathematical Sciences at the Department of Mathematical Physics and Differential Equations, National Technical University of Ukraine «Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute», Ave. Beresteysky, 37, Kyiv, 03056, tel.: (066) 744 7671, <https://orcid.org/0000-0001-7775-8512>

Vanin Andrii Vitaliiovych Student of TR-21 group of the educational and scientific institute of nuclear and thermal energy, National Technical University of Ukraine «Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute», Ave. Beresteysky, 37, Kyiv, 03056, tel.: (066) 976-04-81

AN OUTLINE OF THE HEADS OF THE DEPARTMENT OF MATHEMATICS AT KYIV POLYTECHNIC INSTITUTE

Abstract. History always describes past events based on evidence of certain facts, noting the role of individuals and their impact on the course of events. To accurately reflect historical facts, it is essential to clearly understand the chronology of events, have a comprehensive picture, and distinguish one era from another. It is

impossible to write history without mentioning the individuals who lived and worked during those times, shaped people's worldviews, influenced their values and perception of the world, and served as role models for many. Although a person always acts within a specific historical context, their abilities often exceed the constraints imposed by the objective patterns of societal development. This is especially true for leaders.

A leader is not just someone in an administrative position; it is someone who defines the direction of an organization's development and coordinates the work of many subordinates. The department heads were not only outstanding mathematicians and educators, but also helped guide students on their scientific journeys. These students, in turn, made significant contributions to science, economic development, and society. Subordinates often sought advice from department heads on work-related matters and, due to their goodwill and willingness to help, received valuable recommendations on scientific issues and beyond. All department heads were always conscientious in their duties. They remained dedicated to science and their calling to pass on their immense experience and knowledge to students until their last breath. Even in the most challenging times, such as revolution, war, etc., when it seemed that everything was falling apart, the department heads bravely faced difficulties and maintained faith that better times would come, urging everyone to work diligently for the future. All this created a friendly atmosphere in the department, fostering creative communication that both undergraduate and postgraduate students, as well as colleagues, genuinely sought.

The heads of the Higher Mathematics Department at Kyiv Polytechnic Institute were outstanding scholars of their time, laying the foundation for the further development of mathematical education at KPI. The scientific interests of the department heads spanned a wide range of mathematical disciplines, from classical mathematical analysis and higher algebra to the latest theories. They were also distinguished educators, mentors for engineering personnel, and pioneers in implementing new teaching methods.

This work briefly outlines the history of the development of the Higher Mathematics Department at Kyiv Polytechnic Institute and provides key facts about the lives and scientific priorities of its department heads from its inception to the present day.

Keywords: Kyiv Polytechnic Institute, history of the Higher Mathematics Department, Department of Mathematical Physics, Faculty of Physics and Mathematics, department head, department chair.

Постановка проблеми. Історія кафедри завжди писалася і буде писатися через долі її співробітників, їх досягнення на науковій та педагогічній нивах, статті, наукові доповіді, винаходи, монографії, підручники, посібники, наукові проекти, тощо. Результати діяльності кафедри,

в першу чергу, залежать від керівника, його вміння відстоювати інтереси, створювати сприятливі умови для роботи співробітників та студентів. Кафедрою зазвичай керує науковець, який спроможний генерувати глибокі наукові ідеї, надихати співробітників на постійне вдосконалення, повсякденну творчу роботу (наукову та педагогічну).

Пильна увага на кафедрі приділяється науковим дослідженням викладачів із залученням студентів до наукової творчості. Наукова проблематика кафедри безпосередньо пов'язана з розробкою теоретичних та прикладних задач математики і механіки. Викладачі кафедри проводять дослідження у важливих напрямках розвитку теорії: диференціальних рівнянь і рівнянь із частинними похідними; функцій і функціонального аналізу; математичної логіки; вищої геометрії і абстрактної алгебри; теорії ймовірностей, математичної статистики та теорії масового обслуговування; математичної теорії пружності та пластичності; механіки рідини, газу і плазми; механіки суцільного середовища, історія і методика викладання математики тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До історії політехнічного інституту та кафедри вищої математики неодноразово зверталися багато дослідників, зокрема [1–8]. Майже кожного року з'являється захоплива розповідь про певну особу або вплив особистості на розвиток науки, освіти або інженерної думки. Відомий дослідник історії математики та математичної освіти у вищих навчальних закладах України, зокрема в Київському університеті та Київському політехнічному інституті, Добровольський В'ячеслав Олексійович написав біографії багатьох видатних українських математиків, таких як Михайло Остроградський, Василь Петрович Ермаков, Михайло Кравчук тощо. До кожної важливої дати виходять роботи, що розповідають про досягнення Політехнічного інституту, кафедр або окремих особистостей за певні періоди [1–5, 6].

Метою дослідження є показати історичний шлях кафедри вищої математики Київського політехнічного інституту, розповісти про непересічних особистостей, що очолювали кафедру впродовж всього періоду її існування.

Виклад основного матеріалу. Кафедра математики при Київському політехнічному інституті має більш, ніж столітню історію. Складний та цікавий шлях розвитку нерозривно пов'язаний з особистостями, які керували кафедрою. Хронологічні межі дослідження охоплюють кінець XIX – першу чверть XXI століть.

Історія створення, становлення та функціонування кафедри математики є невід'ємною частиною історії Київського політехнічного інституту (КПІ): від моменту його заснування та відкриття в серпні 1898 до сьогодення. За понад столітню історію свого існування кафедра неодноразово ділилася на декілька кафедр (дробилася) та об'єднувалася, змінювала свою назву, навіть була в евакуації. Зрозуміло, що ми не зможемо розповісти про всіх

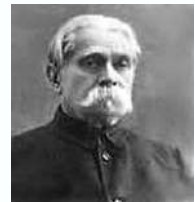
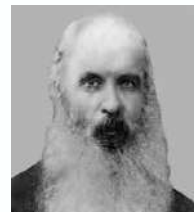
математиків, хто працював на кафедрі, їх достатньо велика кількість. Ми зупинимося лише на особистостях, які очолювали кафедру за цей час, тобто завідували кафедрою математики або її підрозділом.

Першим ректором КПІ був призначений відомий на той час учений, видатний професор та талановитий педагог, Віктор Львович Кирпичов (1845 – 1913), для нього це був вже не перший досвід створення навчального закладу, тому Віктор Львович розумів важливість залучення висококваліфікованого викладацького складу для ґрунтовної математичної підготовки студентів як надійної бази для засвоєння як технічних так й спеціальних (профільних) дисциплін на старших курсах. В.Л. Кирпичов вважав, що для інженера насамперед необхідна солідна наукова підготовка і тому він (інженер) повинен ґрунтовно вивчати фундаментальні дисципліни такі, як математика, фізика, хімія та ін. – залежно від спеціальності та в обсягах, що дозволяють студентам розуміти матеріали спеціальних дисциплін. Без фундаментальної підготовки випускник буде не інженером, а казкарем.

Після створення КПІ у 1898 році очолити кафедру математики було запрошено члена-кореспондента Санкт-Петербурзької АН заслуженого професора Василя Петровича Єрмакова (1845 – 1922), який викладав лекції на механічному та інженерному відділеннях. У той же час на хімічному відділенні лекції читав професор Борис Якович Букреєв (1859 – 1962). Керівництво практичними заняттями було доручено І.І.Белянкіну, І.І.Панфілову, Г.В.Пфейферу та Н.А.Столярову. На момент створення КПІ до курсу з математики, крім диференціального та інтегрального числення, входили елементи диференціальної геометрії, теорія диференціальних рівнянь звичайних та з частинними похідними, елементи теорії ймовірностей, складання емпіричних формул та наближені обчислення. Криволінійні інтеграли вивчалися досить скорочено, а про поверхневі інтеграли, як і про теорію поля, у програмі навіть не згадувалось. Мало відводилось часу й на теорію рядів. В окремі роки читались і такі спецкурси, як проективна геометрія, теорія ймовірностей, наближені обчислення тощо.

Після Б.Я. Букреєва з 1930 до 1937 року кафедру математики КПІ очолював академік Михайло Пилипович Кравчук (1892 – 1942), академік АН України, талановитий вчений, який одержав важливі результати в галузі алгебри, теорії чисел та математичного аналізу.

Після арешту М.П. Кравчука у 1937 р., в наступні три роки – до літа 1941 р. – кафедру вищої математики очолював член-кореспондент АН УРСР член-кореспондент Академії наук професор Юрій Дмитрович Соколов (1896 – 1971), відомий математик і механік. Основні напрямки його досліджень – небесна механіка, гідромеханіка, теорія диференціальних рівнянь.

У період Великої Вітчизняної війни КПІ було евакуйоване до Ташкенту й об'єднано із Середньоазіатським індустріальним інститутом. У цей період аж до 1952 р. очолював кафедру математики професор Олександр Степанович Смогоржевський (1896 – 1969), відомий своїми науковими працями з теорії функцій Гріна і особливо в галузі геометричних побудов на неевклідовій площині. У повоєнні роки при кафедрі математики в КПІ під керівництвом О.С. Смогоржевського почав працювати перший математичний семінар, який існував понад 20 років, до смерті його засновника. Основною темою семінару була неевклідова геометрія з акцентом на геометричні побудови.

Навесні 1952 р. відбулося перше ділення кафедри математики КПІ на дві кафедри, а саме на кафедру математичної фізики на чолі з О.С. Смогоржевським та кафедру вищої математики на чолі з відомим спеціалістом із теорії аналітичних функцій професором Валентином Анатолійовичем Зморовичем (1909 – 1994), який працював у КПІ з 1932 р., понад 50 років. Упродовж 1952 – 1973 рр. В.А.Зморович був завідувачем кафедри вищої математики. Валентин Анатолійович започаткував другий за часом організації та чисельністю науковий семінар, який працював протягом 1951 – 1987 рр. і займався теорією екстремальних проблем у спеціальних класах аналітичних функцій, а також теорією числових і функціональних рядів та інтегральних нерівностей.

У 1967 році кафедру математичної фізики очолює Шалва Георгійович Горделадзе (1905 – 1973), відомий фахівець з астрономії, який досяг великих успіхів у дослідженні Нових зірок та побудови «видимих» Галактик. За його участю створений фотометричний каталог більш як 22 000 зірок!

Після смерті Ш.Г. Горделадзе в 1973 році кафедри математичної фізики та вищої математики об'єднані в одну кафедру вищої математики, яку очолив учень В.А. Зморовича професор Леонід Омелянович Дундученко (07. 05. 1926). Його наукові інтереси пов'язані з вивченням спеціальних класів аналітичних функцій, еліптичних функцій, конформних відображень у багатозв'язних областях; методикою викладання математики у вищій школі. Л.О. Дундученко вніс вагомий вклад у розробку української математичної термінології.

Після об'єднання двох кафедр у 1973 році з частини її складу було створено кафедру обчислювальної математики та програмування, яку очолив проф. Віктор Іванович Куля (29.03.1938), відомий фахівець у галузях обчислювальної техніки, програмування та прикладної математики.

З 1976 по 1986 рр. кафедру вищої математики КПІ очолював професор Федір Петрович Яремчук (1920 – 2001), колом наукових інтересів якого були крайові задачі диференціальних рівнянь, математична теорія фільтрацій (гідромеханіка), методика викладання математики в середній та вищій школах.

В квітні 1982р. кафедру вищої математики розділено на три кафедри: вищої математики №1, якою продовжував керувати проф. Ф.П. Яремчук; вищої математики №2 на чолі з проф. Федором Титовичем Барановським;

вищої математики №3 на чолі з доцентом Миколою Макаровичем Кухарчуком.

Наукові дослідження Федора Титовича Барановського стосувалися вироджених гіперболічних рівнянь з довільною скінченною кількістю змінних. Для таких рівнянь він досліджував задачу Коші, мішані та початково-крайові задачі, задачу Гурса з видозміненими граничними умовами. Активно розробляв методика викладання математики у вищій школі.

Наукові інтереси Миколи Макаровича Кухарчука (1934 – 2009) стосувалися функціонального аналізу, диференціальних рівнянь із частинними похідними, різних типів квазілінійних рівнянь, варіаційного числення та методики викладання математики. Кухарчуку М.М. під час керування кафедрою вищої математики №3 вдалося створити колектив викладачів, які уміло поєднували педагогічну діяльність з науковими пошуками.

Кафедру вищої математики №1 з 1986 по 2012 рр. очолював професор Валерій Володимирович Булдигін, який невгамовною позитивною енергією, гострим розумом, неординарним мисленням, колосальною ерудицією та порядністю завоював великий авторитет і повагу серед колег, учнів та студентів, створив унікальний колектив однодумців. Основні наукові дослідження стосувалися теорії ймовірностей та теорії випадкових функціональних рядів, дробових сум незалежних випадкових векторів з операторним нормуванням, стохастичних рівнянь, гауссових і предгауссових процесів. В.В. Булдигін був членом багатьох спеціалізованих рад та математичних товариств; до останнього дня життя керував науковим семінаром з теорії випадкових процесів.

В 2012 році кафедру математичного аналізу та теорії ймовірностей НТУУ «КПІ» (вищої математики №1) очолює професор Олег Іванович Клесов (29.09.1955). Наукові дослідження О.І.Клесова стосуються граничних теорем теорії ймовірностей, досліджень стохастичних систем із залежністю компонент, відновлення значень випадкових полів (функцій) за плоскими зрізами (є основою томографічних досліджень у медицині) та теорії Котельникова–Шеннона.

У 1986 р. кафедру вищої математики №3 очолює професор Остап Пилипович Бойчук (12.09.1933 – 07.08.2002), відомий фахівець у механіці та прикладній математиці. Основні наукові здобутки О.П. Бойчука пов'язані з теорією систем автономного руху, теорією інерціальних систем навігації, механікою гіроскопів та методами дослідження стійкості автоколивань нелінійних систем автоматичного керування.

У 1998-2011 кафедру диференціальних рівнянь НТУУ «КПІ» очолює академік НАН України Анатолій Михайлович Самойленко (2.01.1938 – 4.12.2020 рр.). Основні напрями наукової діяльності А.М. Самойленко пов'язані з якісною теорією диференціальних рівнянь, теоріями імпульсних систем та збурень інваріантних торів нелінійних динамічних систем, а також із теоріями багаточастотних коливань та різницевих, функціонально-диференціальних і стохастичних рівнянь.

У травні 1996 р. за сприянням ректора КПІ академіка Михайла Згуровського на базі кафедр фундаментальної підготовки при НТУУ „КПІ” створений фізико-математичний факультет, який очолив академік НАН України Віктор Григорович Бар'яхтар (02.08.1930 – 25.08.2020), відомий вчений у галузі теоретичної фізики магнітних явищ, фізики твердого тіла. Основні наукові здобутки В.Г. Бар'яхтара пов'язані із теорією колективних спектрів магнітопружних хвиль у магнітних матеріалах, макроскопічною теорією релаксації магнітного моменту у феромагнетиках з урахуванням обмінної взаємодії, ізоструктурними фазовими перетвореннями, кінетикою солітонів у магнетизмі.

Першим заступником декана ФМФ НТУУ «КПІ» став професор Володимир Володимирович Ванін (08.07.1941), завідувач кафедри нарисної геометрії, інженерної та комп'ютерної графіки КПІ, який з 2007 очолює фізико-математичний факультет. Основні наукові інтереси стосуються розвитку теорії та практики геометричного моделювання складних технічних об'єктів, процесів і явищ, зокрема в літакобудуванні.

Другим заступником декана ФМФ НТУУ «КПІ» була професор Людмила Павлівна Гермаш (19.08.1947 – 23.05.2013), завідувач кафедри загальної фізики та фізики твердого тіла НТУУ «КПІ». Основні напрямки досліджень відносилися до фізики твердого тіла, фізики напівпровідників, фізики поверхні, а саме – електролюмінесценція та фізика тонких плівок.

У 1999 р. кафедру математичної фізики очолив академік НАН України Ігор Володимирович Скрипник (13.11.1940 – 02.02.2005). Основне коло його наукових інтересів – це теорія нелінійних диференціальних рівнянь із частинними похідними, а саме методи зведення істотно нелінійних еліптичних і параболічних крайових задач до операторних рівнянь з операторами певного класу та започаткований топологічний метод дослідження щільно заданих нелінійних операторів, який знаходить широке застосування в теорії крайових задач із сильно зростаючими коефіцієнтами. І.В. Скрипник - один з провідних фахівців у світі з питань усереднення нелінійних крайових задач, засновник Донецької математичної школи з теорії нелінійних диференціальних рівнянь із частинними похідними.

У 2000 р. номерні кафедри вищої математики НТУУ „КПІ” було перейменовано наступним чином: кафедру №1 – у кафедру математичного аналізу та теорії ймовірностей, кафедру №2 – у кафедру диференціальних рівнянь, кафедру №3 – у кафедру математичної фізики.

Заступником завідувача кафедри з 1999 – 2005 рр. був призначений Микола Макарович Кухарчук, а після смерті академіка І.В. Скрипника виконуючим обов’язки завідувача кафедри математичної фізики призначено професора Степана Дмитровича Івасишена, якого в 2004 р. запросив працювати на кафедру НТУУ „КПІ” Ігор Володимирович Скрипник.

Основні наукові здобутки професора Степана Дмитровича Івасишена (10.12.1937 – 21.04.2021) пов’язані з теорією задач Коші та крайових задач для параболічних рівнянь і систем рівнянь із частинними похідними.

З 2014 р. по 2021р. кафедру диференціальних рівнянь НТУУ „КПІ” очолював професор Микола Євгенович Дудкін (25.04.1967). Основні наукові інтереси пов’язані із функціональним аналізом, теорією операторів, а саме дослідженнями властивостей сингулярно збурених операторів, матрицями Якобі та проблемами моментів.

У 2019 році кафедру математичної фізики очолив доктор фізико-математичних наук Володимир Мирославович Горбачук (11.12.1961). Коло основних інтересів пов’язане з теорією диференціаль-операторних рівнянь в банаховому та гільбертовому просторах, асимптотичною поведінкою розв’язків цих рівнянь, умовами єдності та гладкості цих розв’язків.

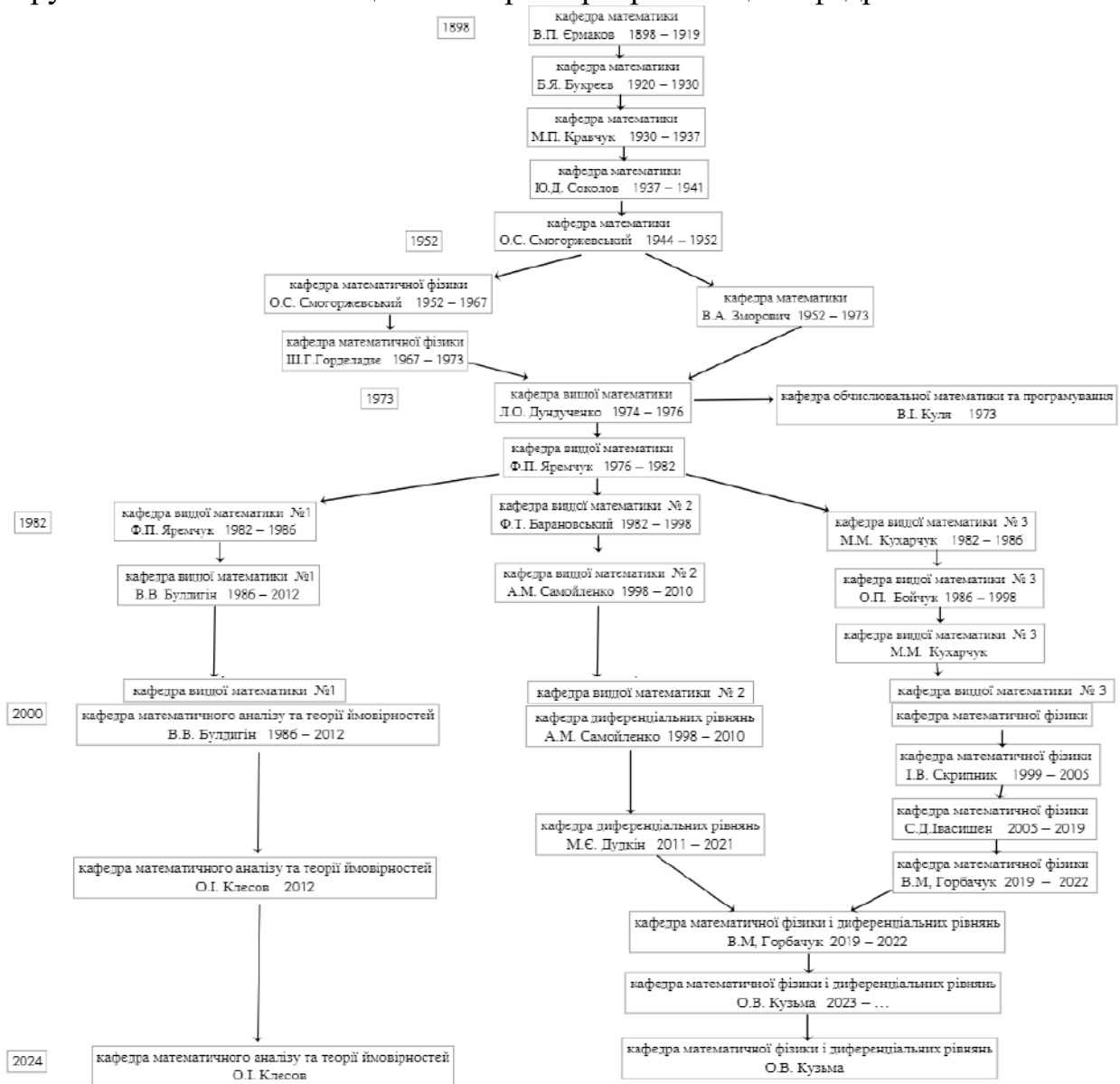

Влітку 2021 року відбулося злиття кафедр математичної фізики та диференціальних рівнянь, керівником кафедри математичної фізики та диференціальних рівнянь залишився професор В.М. Горбачук.

З 2023 року кафедру математичної фізики та диференціальних рівнянь очолює Олександр Всеволодович Кузьма (02.03.1963), відомий спеціаліст з теоретичної, прикладної механіки та механіки рідини, газу, плазми.

У таблиці нижче наведено назви та прізвища керівників кафедр, роки керування. В лівій колонці вказані роки реорганізації кафедр.

Пильна увага непересічних особистостей плекала невинний науково-педагогічний розвиток на кафедрах математики. Перегортаючи сторінки славного історичного минулого кафедр математики Київської політехніки, знайомлячись з творчими набутками керівників цих кафедр, можна з впевненістю дивитися у майбутнє. Підвалини закладені міцно, є на кого рівнятися, прагнучі написати нові сторінки у наш буремний час.

Висновки. Вивчення історії кафедри – це не просто збір фактів, це подорож у минуле, що дозволяє нам краще зрозуміти сьогодення і зазирнути в майбутнє. Як бачимо, керівники кафедр є не тільки визнаними математиками та авторитетами у науці, яскравими взірцями відданості справі, Україні і

людству, чудовими педагогами, талановитими вчителями, вірними соратниками. Вони спроможні оточити себе істинними професіоналами, створити умови для розвитку та вдосконаленню особистості. Будь-яка організація – це, перш за все, особистості, що створюють та впроваджують у життя ідеї розвитку та процвітання суспільства.

Література:

1. Добровольський В.О. Математика в Київському політехнічному інституті у 1918 – 1968 рр. // Нариси з історії природознавства і техніки. – К., 1971, вип. XV, с.3-8.
2. Добровольський В.О. Математика в КПІ за перші 50 років його існування. // Наукові вісті НТУУ “КПІ”, 1998, №2, с.128-133.
3. Барановський Ф.Т., Добровольський В.О., Мисак В.В., Шмигевський М.В. Кафедра вищої математики №2. Нарис історії – К., 1998, НТУУ „КПІ”, с. 48.
4. Добровольський В.О. Математика в Київському політехнічному інституті за 50 років. – 3 історії вітчизняного природознавства. – К., Наукова думка, 1964, с. 128 – 143.
5. Добровольський В.О. Математика в КПІ у 60-80 рр. ХХ ст. // Питання історії науки і техніки. – К. 2008, №1 (5), с. 33-43.
6. Добровольська Е.М, Авдєєва Т.В. Із історії кафедри математичної фізики (до 110 річниці НТУУ «КПІ») // Питання історії науки і техніки. — 2008. — № 3. — С. 2-10.
7. Баштова Л.С. Математичне сузір'я КПІ. До 115-річчя Київської політехніки <https://kpi.ua/history-math>
8. Історія кафедри математичного аналізу та теорії ймовірностей <https://matan.kpi.ua/uk/history-of-the-department.html>

References:

1. Dobrovolsky, V.O. (1971). *Matematyka v Kyivskomu politekhnichnomu instytuti u 1918 – 1968 rr.* [Mathematics at the Kyiv Polytechnic Institute in 1918-1968]. *Narysy z istorii pryrodoznavstva i tekhniky – Essays on the history of natural science and technology*, 1, 3-8 [in Ukrainian].
2. Dobrovolskyi, V.O. (1998). *Matematyka v KPI za pershi 50 rokiv yoho isnuvannia.* [Mathematics at KPI during the first 50 years of its existence]. *Naukovi visti NTUU "KPI" – Scientific news of NTUU "KPI"* , 2, 128-133 [in Ukrainian].
3. Baranovsky, F. T., Dobrovolsky, V. O., Mysak, V. V., & Shmyhevsky, M. V. (1998). *Department of Higher Mathematics No. 2. Historical Outline* (p. 48). Kyiv: NTUU "KPI".
4. Dobrovolskyi, V.O. (1964). *Matematyka v Kyivskomu politekhnichnomu instytuti za 50 rokiv* [Mathematics at the Kyiv Polytechnic Institute for 50 years]. *Z istorii vitchyznianoho pryrodoznavstva – From the history of domestic natural science*, 1, 128 – 143 [in Ukrainian].
5. Dobrovolskyi, V.O. (2008). *Matematyka v KPI u 60-80 rr. KhKh st.* [Mathematics at KPI in the 1960s-1980s of the XX century]. *Pytannia istorii nauky i tekhniky – Questions of the history of science and technology*, 1, 33-43 [in Ukrainian].
6. Dobrovolska, E. M., & Avdeeva, T. V. (2008). *From the history of the Department of Mathematical Physics (to the 110th anniversary of NTUU "KPI").* *Questions of the History of Science and Technology*, (3), 2-10.
7. Bashtova, L. S. (n.d.). *The Mathematical Constellation of KPI. For the 115th Anniversary of Kyiv Polytechnic.* Retrieved from <https://kpi.ua/history-math>
8. (n.d.). *History of the Department of Mathematical Analysis and Probability Theory.* Retrieved from <https://matan.kpi.ua/uk/history-of-the-department.html>

УДК 378.011.3-051:377]:63

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8\(36\)-455-466](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8(36)-455-466)

Авраменко Євгеній Володимирович аспірант кафедри професійної освіти та технології сільськогосподарського виробництва, Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка, вул. Київська, 24, м. Глухів, 41400, тел.: (095) 648-37-12, <https://orcid.org/0009-0003-5341-5496>

СУТНІСТЬ ТА СТРУКТУРА ЦИФРОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ АГРОІНЖЕНЕРІВ

Анотація. Інноваційний розвиток агропромислового комплексу України на сьогодні безпосередньо пов'язується з використанням сучасних цифрових технологій, автоматизацією та роботизацією виробництва. В цьому контексті важливість проблеми формування цифрової компетентності у майбутніх агроінженерів обумовлюється сучасним процесом цифровізації аграрного сектору. У цьому ракурсі актуальним завданням є визначення сутності та структури цифрової компетентності майбутніх фахівців з агроінженерії.

На думку авторів, закладаючи теоретичні основи професійної освіти, становлення майбутнього фахівця з агроінженерії, здатного забезпечити експлуатацію сучасного цифрового обладнання агропромислового комплексу, поєднання процесу здобуття освіти з продуктивною працею, фаховою підготовкою й вихованням, не можна не брати до уваги процес діджиталізації аграрного виробництва як специфічну особливість його майбутньої професійної діяльності. Ця обставина зумовлена змістом реформування сільськогосподарського виробництва, впровадженням інновацій в науці й техніці в сучасних соціально-економічних умовах розвитку аграрної галузі України та вимогами ринку праці.

З метою визначення сутності та структури цифрової компетентності майбутніх агроінженерів, авторами проведено узагальнений аналіз Стандарту вищої освіти першого (бакалаврського) рівня за спеціальністю 208 Агроінженерія та ОПП закладів вищої та фахової передвищої освіти, що забезпечують підготовку майбутніх фахівців за спеціальністю 208 «Агроінженерія», галузі знань 20 «Аграрні науки та продовольство», дисертаційних досліджень та науково-методичних джерел. Результати розвідок, викладені в статті, дали можливість зробити висновки про недостатню зорієнтованість процесу професійної підготовки майбутніх агроінженерів на формування у них цифрової компетентності в закладах вищої й фахової передвищої освіти та обґрунтовує її структуру яка містить ціннісно-інноваційний, когнітивний, операційно-діяльнісний та рефлексивний компоненти.

Ключові слова: компетентнісний підхід, цифрова компетентність, агроінженер, компоненти цифрової компетентності.

Avramenko Yevhenii Volodymyrovych graduate student of the Department of Vocational Education and Agricultural Production Technology, Hlukhiv National Pedagogical University named after Oleksandr Dovzhenko, St. Kyiv, 24, Hlukhiv, 41400, tel.: (095) 648-37-12, <https://orcid.org/0009-0003-5341-5496>

THE ESSENCE AND STRUCTURE OF DIGITAL COMPETENCE OF FUTURE AGROENGINEERS

Abstract. Innovative development of the agro-industrial complex of Ukraine today is directly associated with the use of modern digital technologies, automation and robotization of production. In this context, the importance of the problem of forming digital competence in future agroengineers is due to the modern process of digitalization of the agricultural sector. In this perspective, an urgent task is to determine the essence and structure of digital competence of future agroengineering specialists.

According to the authors, laying the theoretical foundations of professional education, the formation of a future specialist in agro-engineering, capable of ensuring the operation of modern digital equipment of the agro-industrial complex, the combination of the process of obtaining education with productive labor, professional training and education, one can not ignore the process of digitalization of agricultural production as a specific feature of its future professional activity. This circumstance is due to the content of reforming agricultural production, the introduction of innovations in science and technology in modern socio-economic conditions of development of the agricultural sector of Ukraine and the requirements of the labor market.

In order to determine the essence and structure of digital competence of future agricultural engineers, the authors conducted a generalized analysis of the Standard of Higher Education of the first (bachelor's) level in the specialty 208 Agroengineering and OPP of institutions of higher and professional advanced education, providing training of future specialists in the specialty 208 "Agroengineering", fields of knowledge 20 "Agrarian Sciences and Food", dissertation research and scientific and methodological sources. The results of the research presented in the article made it possible to draw conclusions about the insufficient orientation of the process of professional training of future agricultural engineers to the formation of digital competence in them in institutions of higher and professional pre-higher education and substantiates its structure, which contains value-innovative, cognitive, operational-activity and reflective components.

Keywords: competence approach, digital competence, agroengineer, components of digital competence.

Постановка проблеми. Інноваційний розвиток агропромислового комплексу України на сьогодні безпосередньо пов'язується з використанням сучасних цифрових технологій, автоматизацією та роботизацією виробництва. У сучасних економіко-політичних реаліях України та умовах розвитку міжгалузевих зв'язків аграрна галузь стає базовою ланкою, що обумовлює тренди для суміжних галузей виробництва. У зв'язку з цим цифровізація аграрної галузі має велике значення для підвищення ефективності виробництва й переробки сільськогосподарської продукції.

Відмітимо, що аграрне виробництво в Україні має значний потенціал розвитку, враховуючи можливості підвищення ефективності використання земельних, трудових та біологічних ресурсів. Для того щоб підвищити ефективність використання зазначених ресурсів необхідно удосконалити технології виробництва та системи керування у напрямку розвитку цифрової економіки. Досвід розвинутих країн свідчить, що поширення використання цифрових технологій в аграрному секторі виробництва дозволяє суттєво підвищити ефективність сільського господарства. На сьогодні цифрові технології активно впроваджуються в аграрне виробництво починаючи від планування посівів, автоматизації підгодовування та цифрового моделювання врожаїв і закінчуючи розрахунком раціонів годування у тваринництві. Завдяки цифровізації виробництва у сільському господарстві відбувається зростання не тільки продуктивності самого виробництва, а й зменшення матеріальних, трудових та фінансових витрат, зростає якість продукції, збільшується ефективність господарської діяльності. Таким чином, збільшуються можливості для модернізації та розвитку аграрної галузі. Вона перетворюється з традиційної на високопродуктивну галузь, яка відкрита до впровадження і реалізації інноваційних рішень, розробок, які раніш не існували для більшості практичних задач. Настає час коли інтелектуальні цифрові рішення повинні допомогти сільськогосподарському виробництву подолати труднощі підвищення продуктивності праці та її стійкого зростання.

Але слід зазначити, що однією з особливосте цифровізації аграрного сектора економіки наразі є брак кадрів з наявними цифровими компетентностями. Саме від компетентності цих фахівців залежить не тільки врожайність та якість продукції, а й ефективність роботи всього сільськогосподарського підприємства, його енергоефективність, дотримання екологічних норм, рентабельність тощо. Тож сьогодні формування цифрової компетентності майбутніх агроінженерів у процесі їх фахової підготовки для потреб сучасного аграрного сектору є одним із нагальних завдань професійної освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У своїх дослідженнях розглядали питання пов'язані з виокремленням та трактуванням поняття цифрової компетентності такі дослідники, як О. Кузьминська, С. Лейко, С. Литвинова, Н. Морзе, С. Трішина, О. Овчарук, О. Спірін та ін. Окремо вивченню змісту і структурі поняття «цифрова компетентність» присвячені роботи І. Зимня, О. Іваницького, Ю. Татура, О. Сисоєвої, Л. Гаврілова, Я. Топольник. Проблемним аспектам та перспективним напрямом цифровізації економіки України, в тому числі аграрного сектору, присвячено публікації таких науковців як Ю. Мазур, О. Фротер, Л. Длугоборська, Л. Пархоменко, Л. Крачок, Л. Кавуненко, О. Вашуленко та інших.

Аналіз інформаційних джерел і наукового доробку з окресленої проблематики дав підстави стверджувати, що професійна підготовка майбутніх фахівців з агроінженерії у напрямку формування їх цифрової компетентності має деякі суперечності між:

- рівнем забезпечення професійної підготовки фахівців у закладах професійної освіти та реальними потребами інформаційно-технологічної бази для формування цифрової компетентності майбутніх фахівців з агроінженерії засобами діджиталізації сільськогосподарського виробництва;

- між усвідомленням необхідності формування цифрової компетентності майбутніх фахівців з агроінженерії засобами діджиталізації сільськогосподарського виробництва та необхідністю впровадження цифрових технологій у процес її формування.

Мета статті. Враховуючи сучасний напрямок розвитку цифровізації аграрного виробництва виникає потреба в дослідженні сутності та структури цифрової компетентності майбутніх фахівців, що навчаються за спеціальністю 208 «Агроінженерія» як складової їх професійної компетентності.

Виклад основного матеріалу. Основним поняттям нашого дослідження є «цифрова компетентність майбутніх агроінженерів», аналіз сутності якого неможливий без звернення до понять «компетентність», «компетентнісний підхід», «цифровізація» та «цифрова компетентність». Тож, узагальнення теоретичних положень буде передбачати визначення базових понять та їх взаємозв'язку.

Термін «компетентність» уже неодноразово досліджувався сучасними дослідниками й досі перебуває в епіцентрі світової педагогічної думки. На нашу думку це пов'язано з тим, що він розкриває якісно нові перспективи розуміння результатів навчання.

Такі вчені як І. Зимня, Ю. Татура, Дж. Ровен висловлює думку, що компетентність є інтегративною властивістю, або здатністю (готовністю) яка потрібна для результативного виконання завдань в певній предметній галузі. Вона ґрунтується на знаннях, уміннях, досвіді, особистісних якостях у конкретній науковій або предметній галузі. У свою чергу С. Лейко розглядає

компетентність як характеристику, певного надбання особистості, в основу якої покладено знання, досвід та моральні принципи, що впливають на процес знаходження рішення поставленого завдання [5, 6].

У Законах України «Про вищу освіту» та «Про освіту» надано нормативне визначення цього терміну: «компетентність - здатність особи успішно соціалізуватися, навчатися, провадити професійну діяльність, яка виникає на основі динамічної комбінації знань, умінь, навичок, способів мислення, поглядів, цінностей, інших особистих якостей» [4].

Отже, на підставі аналізу наукової літератури та власних спостережень і міркувань, зазначимо, що компетентність – поєднує в собі знання, уміння, навички, досвід і особистісні властивості індивідуума, які характерні певній галузі науки.

Наразі компетентнісний підхід (competence based education) розглядається як один із напрямів світової освітньої політики. Його впровадження обумовлено необхідністю входження України до європейського освітнього простору й узгодження освітніх систем з метою надання майбутнім випускникам можливостей інтегруватися в різні соціокультурні середовища та самовизначення в житті.

Радою Європейського Союзу та Європейським парламентом у рекомендаціях визначено вісім ключових компетентностей [5]:

- грамотність (Literacy competence),
- мовна компетентність (Languages competence),
- математична компетентність і компетентність у науках, технологіях та інженерії (Mathematical competence and competence in science, technology and engineering),
- цифрова компетентність (Digital competence),
- особиста, соціальна та навчальна компетентність (Personal, social and learning competence),
- громадянська компетентність (Civic competence),
- підприємницька компетентність (Entrepreneurship competence),
- компетентність культурної обізнаності та самовираження (Cultural awareness and expression competence).

Під терміном «компетентнісний підхід» О. Пометун розуміє спрямування освітнього процесу на формування і розвиток ключових (базових, основних, надпредметних) та предметних компетентностей особистості. У своїй статті «Дискусія українських педагогів навколо питань запровадження компетентнісного підходу в українській освіті» вона зазначає, що саме набуття ключових компетентностей може дати людині можливості орієнтуватися у сучасному суспільстві, інформаційному просторі, ринку праці, подальшому здобутті освіти, сприяє інтелектуальному й культурному розвитку особистості [9, с. 66].

Такої ж думки дотримуються й інші дослідники (Н. Бібік, Л. Ващенко, О. Локшина, О. Овчарук, Л. Паращенко,) які під ключовими розуміють компетентності, необхідні для життя і успішної професійної діяльності. Термін «ключові» розглядається ними як характеристика надпрофесійних компетентностей якими повинен оволодіти кожен працездатний член суспільства. Таким чином, ключові компетентності розглядаються ними як універсальні, які потрібні особистості на будь-якому етапі її існування. До таких дослідники відносять компетентності пов'язані з: соціальними вміннями, включаючи взаємодію з іншими людьми; вирішення конфліктних ситуацій; сприймання й обробка інформації; загальнопрофесійними і професійними вміннями та навичками, що відображають специфіку конкретної професійної діяльності [6].

На думку В. Химинець впровадження компетентнісного підходу передбачає не накопичення знань, умінь і навичок, а формування здатності особистості практично діяти та практично застосовувати здобуті знання й досвід у життєвих ситуаціях. Вона вважає, що показником рівня якості праці майбутнього фахівця є його професійна компетентність, яка наразі розглядається як єдність знань, умінь, здатностей, а також готовність діяти у складній ситуації й вирішувати професійні завдання з високим рівнем невизначеності, здатність і готовність до досягнення більш якісного результату праці, ставлення до майбутньої професії як до однієї з ключових особистих цінностей.

Професійна компетентність майбутнього фахівця розглядається в низці наукових досліджень як складна структура, що акумулює у собі особистісні якості, обізнаність у професійній сфері, знання й уміння організації виробничих процесів, їх керування, креативність мислення, здатність до аналізу, потребу в самовдосконаленні. У дисертаціях різних галузей науки вчені розглядають професійну компетентність як сукупність знань і умінь, що визначають результативність праці; систему навичок виконання завдань; комплекс особистісних якостей і властивостей; систему професійних знань і особистих якостей; єдність теоретичної й практичної готовності до здійснення професійної діяльності тощо [1, 8, 11].

Таким чином, компетентнісний підхід забезпечує розвиток ключових компетентностей під час освітнього процесу. Це дає право нам вважати, що в процесі реалізації компетентнісного підходу в освітньому процесі основною метою є не набуття знань, умінь та навичок, а набуття здатності розв'язувати проблеми, які виникають у ході пізнання та розуміння процесів і явищ, що вивчаються.

Аналіз європейських та українських нормативних документів дозволяє зробити висновок, що для реалізації компетентнісного підходу в освітньому процесі необхідно сформулювати у майбутніх фахівців усі ключові компетентності особистості і, зокрема, розвивати цифрову компетентність.

Згідно наукової літератури та стратегічних європейських і українських документів, цифрова є однією з ключових компетентностей. Вона є наскрізною й багатофункціональною, і використовується практично в усіх сферах сучасного життя.

Вивчення нормативних документів, дисертаційних досліджень показало, що дослідники розглядають цифрову компетентність як окремий складник професійної компетентності, зумовлений активним використанням цифрових технологій у професійній сфері діяльності. На їх думку, вона передбачає здатність орієнтуватися в інформаційному просторі, отримувати дані та оперувати ними відповідно до власних потреб і вимог сучасного високотехнологічного інформаційного суспільства й виробничих потреб. [1, 4, 5, 6, 10, 11].

Загалом для визначення терміну «цифрова компетентність» в своїх працях науковці дотримуються різних підходів. Ми ж у своєму дослідженні будемо розглядати цифрову компетентність як невід'ємний складник професійної компетентності. Докладніше розглянемо поняття «цифрова компетентність».

Відповідно руху нашого суспільства до цифрової економіки та затвердженій концепції її формування під цифровізацією розуміють «насичення фізичного світу електронно-цифровими пристроями, засобами, системами та налагодження електронно-комунікаційного обміну між ними, що фактично уможливорює інтегральну взаємодію віртуального та фізичного, тобто створює кіберфізичний простір». Зазначимо, що термін «цифровізація» також ототожнюють з терміном «цифрова трансформація», під яким розуміють перетворення наявних аналогових чи електронних продуктів, процесів та бізнес-моделей організації, в основі якої лежить ефективне використання цифрових технологій.

Цікавим є підхід до тлумачення поняття «цифровізація» дослідників В. Халіна та Г. Чернової, які пропонують розглядати його у вузькому й широкому розумінні. Так, у першому випадку під цифровізацією вони розуміють перетворення інформації в цифрову форму. На їх думку таке перетворення інформації веде до зниження витрат, появи нових можливостей тощо. У другому випадку (широке розуміння цифровізації), вона повинна відповідати наступним вимогам: охоплювати виробництво, бізнес, науку, соціальну сферу та особисте життя людей; супроводжуватись лише ефективним використанням її результатів; результати повинні бути доступними всім користувачам трансформованої інформації; користувачі цифрової інформації повинні мати навички роботи з нею.

Тож, цифровізація економіки, у тому числі й її аграрного сектору, потребує фахівців з агроінженерії які мають сформовану цифрову компетентність. У сучасних умовах діджиталізації аграрного виробництва і наявної цифрової компетентності у майбутніх агроінженерів залежить не тільки

врожайність та якість сільськогосподарської продукції, а й ефективність роботи всього підприємства, його енергоефективність, дотримання екологічних норм, рентабельність тощо.

Але слід зазначити, що однією з особливостей цифровізації аграрного сектора економіки наразі є брак кадрів з наявними цифровими компетентностями. Отже, сьогодні підготовка майбутніх фахівців з агроінженерії здатних професійно виконувати інтегровані виробничі завдання на експлуатаційному та технологічному рівнях з використання інноваційних сільськогосподарських технологій та техніки обладнаній цифровими засобами є одним із нагальних завдань вищої та фахової передвищої освіти.

Погляди вчених на трактування терміну «цифрова компетентність» дещо різняться.

Так, О. Спірін під цим терміном розуміє «здатність особистості використовувати на практиці інформаційно-комунікаційні технології для задоволення власних індивідуальних потреб і розв'язування суспільно-значущих, зокрема професійних, задач у певній предметній галузі». Дослідники Л. Гаврілова та Я. Топольник, розглядаючи тлумачення цифрової компетентності які запропонували західні дослідники (С. Скотт, А. Мартін, А. Феррарі) звернули увагу на еволюцію цього поняття: від технічної сторони використання інформаційно-комунікаційних технологій до узагальненого визначення. Вчені зазначають, що основою тлумачення цього поняття є узагальнене визначення де під цифровою компетентністю розглядається набір знань, умінь, ставлень (включаючи здатності, стратегії, цінності та обізнаність), що необхідні для використання інформаційно-комунікаційних технологій та цифрових медіа з метою виконання завдань; вирішення проблем; спілкування; управління інформацією; співробітництва; створення і поширення змісту; та побудови знання ефективно, результативно, відповідно, критично, творчо, самостійно, гнучко, етично, рефлексивно для роботи, відпочинку, спільної діяльності, навчання, спілкування, задоволення споживчих потреб та забезпечення можливостей для реалізації прав. [2, с. 9].

І. Гребеник, у своїй статті «Формування цифрової компетентності керівників навчальних закладів» виокремлює такі основні аспекти цього поняття [3, с. 19]: наявність досить високого рівня функціональної грамотності в сфері інформаційно-комунікаційних технологій; ефективно, обґрунтоване застосування інформаційно-комунікаційних технологій для вирішення професійних завдань; розуміння інформаційно-комунікаційних технологій як основи нової парадигми спрямованої на розвиток учнів як суб'єктів інформаційного суспільства. Дослідниця виділяє наступні складові цифрової компетентності на прикладі керівника закладу освіти:

– мотиваційна складова (психологічний компонент, який передбачає усвідомлену потребу в освоєнні та впровадженні кращого управлінського і педагогічного досвіду);

– змістовно-процесуальна складова (теоретичний компонент, який передбачає психолого-педагогічні знання про місце Інтернет-технологій в системі управління школою, інформатизації навчально-виховного процесу та навчального закладу в цілому, вміння визначити і обґрунтувати доцільність використання ІКТ та Інтернет-технологій на різних етапах управління навчальним закладом і забезпечення якості навчального процесу);

– конструктивна складова (практичний компонент, який передбачає вміння використовувати ІКТ та Інтернет-ресурси в управлінні, навчанні та самовдосконаленні та ін.) [3].

У своїх дослідженнях В. Тюріна та І. Данченко, визначають цифрову компетентність як специфічну інтегративну якість особистості, яка складається із знань про інформаційні та цифрові технології, етичні та правові принципи їх застосування та необхідність критичного, відповідального, впевненого, використання та взаємодії з ними у процесі навчання, професійної діяльності та участі у суспільному житті» [6, 8, 9].

На думку С. Литвинової, цифрова компетентність передбачає наявність в особистості здатностей застосовувати цифрові технології в освіті та повсякденному житті; раціонально використовувати комп'ютерні засоби під час вирішення завдань, пов'язаних з опрацюванням інформації, її пошуком, систематизацією, зберіганням, поданням і передаванням; будувати інформаційні моделі й досліджувати їх за допомогою засобів цифрових технологій; давати оцінку процесу й досягнутим результатам технологічної діяльності.

Отже, на сьогодні цифрова компетентність передбачає здатність до безпечного використання цифрових технологій і їх застосування у професійній діяльності.

У Стандарті фахової передвищої освіти, фаховий молодший бакалавр галузі знань 20 Аграрні науки та продовольство спеціальності 208 Агроінженерія в запропонованому переліку компетентностей і програмних результатів навчання простежується спрямованість на формування компетентностей пов'язаних з використанням цифрових технологій під час виконання виробничих завдань аграрної галузі, а саме: Здатність використовувати інформаційні та комунікаційні технології (ЗК3); Здатність до застосування знань з технічних характеристик, будови, робочих процесів машин і обладнання для реалізації технологічних процесів виробництва (СК1); Здатність до використання технічних засобів автоматизації і систем автоматизації у виробництві (СК6). Здатність застосовувати цифрові технології для вирішення технічних завдань у виробництві (СК7); Здатність до використання техніки і обладнання відповідно до вимог екології, принципів оптимального природокористування й охорони довкілля (СК9); РН8. Розуміти будову, принцип дії машин, систем та обладнання виробництва (РН 8); Використовувати цифрові

технології, системи автоматизації та контролю технологічних процесів у виробництві (PH10); Оцінювати роботу машин і засобів механізації за критеріями екологічності та вживати заходів зі зниження негативного впливу техніки на екосистему (PH12).

Згідно з теорією організації змісту освіти В. Краєвського, у складі цифрової компетентності можна виділити чотири компоненти: *мотиваційно-цільовий компонент* – вказує на наявність мотиву, готовності та інтересу до роботи з цифровими технологіями та засобами, визначення й усвідомлення цілей діяльності; *когнітивний компонент* – розкривається як наявність необхідних знань і вмінь використовувати цифрові технології та засоби в аграрному виробництві, розуміння застосування їх у професійній діяльності; *операційно-діяльнісний компонент* демонструє застосування на практиці набутих знань і вмінь використання цифрових технологій та обладнання в професійній діяльності, ефективність і продуктивність діяльності; *рефлексійний компонент* – забезпечує готовність до розв'язання проблем пов'язаних з використанням цифрових технологій на виробництві, до аналізу своєї діяльності, проектування власного підвищення компетентності.

Отже, на підставі здійсненого аналізу українського та зарубіжного досвіду ми виділяємо такі компоненти в структурі цифрової компетентності майбутніх агроінженерів: мотиваційно-ціннісний, когнітивний, операційно-діяльнісний, рефлексійний.

Мотиваційно-ціннісний компонент передбачає наявність мотивів, інтересів, потреб та позитивного ставлення до навчання в процесі опанування цифрових технологій аграрного виробництва. Цей компонент обумовлюється прагненням до оволодіння цифровими технологіями в професійній діяльності агроінженерів задля самовдосконалення, розуміння та усвідомлення значення цифрових технологій для роботи з інноваційними аграрними технологіями.

Когнітивний компонент передбачає набуття знань в галузі цифрових технологій, знань про їх можливості та застосування.

Операційно-діяльнісний передбачає формування вміння працювати з цифровим обладнанням та інформацією, здійснювати взаємозв'язок та комунікацію, вміння ефективно використовувати цифрові технічні, програмні засоби на різних етапах виробничого та технологічного процесів.

Рефлексійний компонент передбачає оцінювання вмінь використовувати цифрові технології й засоби в межах професійної діяльності та для власного саморозвитку із застосування цифрових технологій.

Висновки. Отже, на даному етапі нашого дослідження можна зробити наступні висновки:

- цифрова компетентність майбутнього агроінженера може розглядатись як складова його професійної компетентності;
- готовність до професійної діяльності майбутнього агроінженера безпосередньо пов'язано з рівнем сформованості його цифрової компетентності;

- цифрова компетентність передбачає не тільки наявність знань та вмінь щодо використання та застосування цифрових технологій, а й мотивацію, спрямованість на саморозвиток, усвідомлення значення цифрових технологій для роботи з інноваційними аграрними технологіями;
- наявна необхідність визначення особливостей формування цифрової компетентності майбутніх агроінженерів з метою удосконалення змісту освітньо-професійних програм їх підготовки.

Література:

1. Авраменко Є. В., Опанасенко В. П., Самусь Т. В. Формування професійної компетентності майбутніх агроінженерів щодо використання AgTech-інновацій у сільському господарстві / Є. В. Авраменко, В. П. Опанасенко, Т. В. Самусь // Наука і техніка сьогодні (Серія «Педагогіка», Серія «Право», Серія «Економіка», Серія «Фізико-математичні науки», Серія «Техніка») / за заг. ред. І. М. Сопілко. – Київ: «Наукові перспективи», 2023. – № 10(24) – С. 188-198.
2. Гаврілова Л. Г. Цифрова культура, цифрова грамотність, цифрова компетентність як сучасні освітні феномени / Л. Г. Гаврілова, Я. В. Топольник // Інформаційні технології і засоби навчання. – 2017. – Т. 61. Вип. 5. – С. 1-14.)
3. Гребеник І. С. Формування цифрової компетентності керівників навчальних закладів/ І. С. Гребеник // Відкрите освітнє е-середовище сучасного університету. – 2019. – Вип. 6. С. 17-25.
4. Закон України «Про вищу освіту» від 16.08.2024 №1556–VII. [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>.
5. Ковальчук В. І., Ігнатенко С. В., Росновський М. Г., Ігнатенко Г. В., Вовк Б. І., Опанасенко В. П., Самусь Т. В., Ігнатенко О. В. Підготовка майбутніх педагогів професійного навчання на засадах компетентнісного підходу : кол. монографія / за наук. ред. В. І. Ковальчука. Глухів: Глухівський НПУ ім. О. Довженка, 2020. – 221 с.
6. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: бібліотека з освітньої політики: кол. монографія / Н. М. Бібік, Л. С. Ващенко, О. І. Локшина, О. В. Овчарук, Л. І. Паращенко, О. І. Пометун, О. Я. Савченко [та ін.]; за заг. ред. О. В. Овчарук. Київ: К.І.С., 2004. 112 с.
7. Ihnatenko H., Samus T., Ihnatenko O., Opanasenko V., Vovk, B. (2022). Forming intending teachers' health preserving competence in the educational environment of higher educational institution. ScienceRise: Pedagogical Education, 2 (47), 27 – 34. doi: <http://doi.org/10.15587/2519-4984.2022.254495>.
8. Опанасенко В. П., Самусь Т. В. Реалізація проектної технології під час вивчення педагогами професійного навчання технічних дисциплін циклу професійної підготовки. / В. П. Опанасенко, Т. В. Самусь // Наукові інновації та передові технології (Серія «Державне управління», Серія «Право», Серія «Економіка», Серія «Психологія», Серія «Педагогіка») : журнал. 2022. № 9(11) 2022. С. 167 – 178.
9. Пометун О. І. Дискусія українських педагогів навколо питань запровадження компетентнісного підходу в українській освіті. / О. І. Пометун // Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи; за заг. ред. О. В. Овчарук. Київ: К.І.С., 2004. – С. 66–72.
10. Самусь Т. В. Цифрова трансформація професійної підготовки майбутніх педагогів професійного навчання в умовах змішаного навчання / Т. В. Самусь // «Наука і техніка сьогодні (Серія «Педагогіка»)»: журнал. – 2024. – № 5 (33).
11. Yurii Burda, & Tetiana Samus, & Evelina Bazhmina, & Olha Bondarenko, & Dmytro Myrnyi. (2024). Shaping the competencies of the future: the importance of developing soft skills in higher education within the landscape of information technologies. AD ALTA : Journal of Interdisciplinary Research. Vol. 14, Issue 1, Special Issue XL. pp. 110–116.

References:

1. Avramenko Ye. V., & Opanasenko V. P., & Samus T. V. (2023). Formuvannia profesiinoi kompetentnosti maibutnikh ahroinzheneryv shchodo vykorystannia AgTech-innovatsii u silskomu hospodarstvi [Formation of professional competence of future agricultural engineers regarding the use of AgTech innovations in agriculture]. I.M. Sopilko (Eds.), *Nauka i tekhnika s'ohodni* (Seriia «Pedahohika», Seriia «Pravo», Seriia «Ekonomika», Seriia «Fizyko-matematychni nauky», Seriia «Tekhnika»)- Science and technology today («Pedagogy» series, «Law» series, «Economics» series, «Physical and mathematical sciences» series, «Technics» series). (Vols. № 10(24)), (pp. 188-198). Kyiv: «Scientific perspectives», [in Ukrainian].
2. Havrilova L. H., & Topolnyk Ya. V. (2017). Tsyfrova kultura, tsyfrova hramotnist, tsyfrova kompetentnist yak suchasni osvritni fenomeny [Digital culture, digital literacy, digital competence as modern educational phenomena]. *Informatsiini tekhnolohii i zasoby navchannia – Information technologies and teaching aids*. (Vols. 2). 5, 1-14 [in Ukrainian].
3. Hrebenyk I. S. (2019). Formuvannia tsyfrovoi kompetentnosti kerivnykiv navchalnykh zakladiv [Formation of digital competence of heads of educational institutions]. *Vidkryte osvritnie e-seredovyshe suchasnoho universytetu - Open educational e-environment of a modern university*. 6, 17-25 [in Ukrainian].
4. Zakon Ukrainy «Pro vyshchu osvitu» [Law of Ukraine "On Higher Education"] (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>. [in Ukrainian].
5. Koval'chuk V. I., Ihnatenko S. V., Rosnovs'kyj M. H. (2020). Pidhotovka majbutnikh pedahohiv profesijnogo navchannia na zasadakh kompetentnisnoho pidkходу [Pidhotovka majbutnikh pedahohiv profesijnogo navchannia na zasadakh kompetentnisnoho pidkходу] : kol. monohrafiia. Hlukhiv, 2020. 221 P. [in Ukrainian].
6. Bibik N. M., Vashchenko L. S., Lokshyna O. I., Ovcharuk O. V., Parashchenko L. I., Pometun O. I. (2004). Kompetentnisnyi pidkhid u suchasni osviti: svitovi dosvid ta ukraïnski perspektyvy: biblioteka z osvritnoi polityky [Competency approach in modern education: world experience and Ukrainian perspectives: library of educational policy]. Kyiv: K.I.S. [in Ukrainian].
7. Ihnatenko H., Samus T., Ihnatenko O., Opanasenko V., Vovk, B. (2022). Forming intending teachers' health preserving competence in the educational environment of higher educational institution. *ScienceRise: Pedagogical Education*, 2 (47), 27 – 34. doi: <http://doi.org/10.15587/2519-4984.2022.254495>.
8. Opanasenko V.P., Samus T.V. (2022) Realizatsiya proektnoyi tekhnolohiyi pid chas vyvchennya pedahohamy profesijnogo navchannya tekhnichnykh dystsyplin tsyklu profesijnoyi pidhotovky. [Implementation of project technology during the study by teachers of professional training of technical disciplines of the professional training cycle] *Scientific innovations and advanced technologies* ("Public Administration" Series, "Law" Series, "Economics" Series, "Psychology" Series, "Pedagogy" Series), 9(11). (pp. 167-178) [in Ukrainian].
9. Pometun O. I. (2004). Dyskusiia ukraïnskykh pedahohiv navkolo pytan zaprovadzhennia kompetentnisnoho pidkходу v ukraïnskii osvity [Discussion of Ukrainian teachers on the issues of introduction of competence approach in Ukrainian education]. *Kompetentnisnyi pidkhid u suchasni osviti: svitovi dosvid ta ukraïnski perspektyvy - Competency approach in modern education: world experience and Ukrainian perspectives*. (pp. 66-72). Kyiv: K.I.S. [in Ukrainian].
10. Samus T. V. (2024). Tsyfrova transformatsiya profesijnoyi pidhotovky maybutnikh pedahohiv profesijnogo navchannya v umovakh zmishanoho navchannya [Digital transformation of professional training of future teachers of vocational education in the conditions of mixed education]. *Nauka i tekhnika s'ohodni* (Seriya «Pedahohika») – Science and technology today (Series "Pedagogy"). 5 (33), 2024 [in Ukrainian].
11. Yurii Burda, Tetiana Samus, Evelina Bazhmina, Olha Bondarenko, Dmytro Myrnyi. Shaping the competencies of the future: the importance of developing soft skills in higher education within the landscape of information technologies. *AD ALTA : Journal of Interdisciplinary Research*. Vol. 14, Issue 1, Special Issue XL. 2024. pp. 110–116.

УДК 378.937

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8\(36\)-467-478](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8(36)-467-478)

Адамова Ганна Володимирівна кандидат педагогічних наук, декан факультету лінгвістики та перекладу, Міжнародний гуманітарний університет, вул. Фонтанська дорога, 33, м. Одеса, 65009, тел.: (063) 260-17-60, <https://orcid.org/0000-0003-4411-84>

РОЛЬ І МІСЦЕ СУБ'ЄКТИВНИХ ЧИННИКІВ У ПРОЦЕСІ ОРГАНІЗАЦІЇ СТУДЕНТОЦЕНТРОВАНОГО НАВЧАННЯ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Анотація. Стаття присвячена висвітленню ролі і місця суб'єктивних чинників у процесі організації студентоцентрованого навчання здобувачів вищої освіти, які опановують освітньо-професійну програму із спеціальності 035 Філологія спеціалізації 035.043 «Германські мови та літератури (переклад включно), перша – англійська».

Продемонстровано, що переважний склад університетської академічної спільноти усвідомлює значущість модернізації освітнього процесу на засадах студентоцентрованого навчання, зорієнтованого на результат і досягнення інтелектуально-творчих продуктів самостійної діяльності здобувачів вищої освіти. Натомість, в реальній практиці впровадження студентоцентрованого підходу у професійну підготовку здобувачів, зокрема, спеціальності 035 Філологія, не завжди повноцінно враховуються їхні індивідуальні особливості, передусім потреби у пізнанні, досягненнях та саморозвитку. Останні, згідно проведених спостережень, суттєво впливають, як на стан активності здобувачів під час участі в аудиторних заняттях та впродовж організації самостійної роботи, так і на якість досягнутих ними програмних результатів навчання у вигляді набутих загальних і фахових (спеціальних) компетентностей.

Впродовж проведення педагогічних спостережень встановлено, що студентоцентрований підхід сприяє не тільки розширенню автономії здобувачів вищої освіти впродовж всіх етапів навчання, включаючи й етап обговорення й оцінювання якості здобутих ними прикінцевих результатів навчання. Крім цього, студентоцентроване навчання зумовлює встановлення партнерської взаємодії між його основними учасниками на основі зміцнення зворотного дидактичного й міжособистісного зв'язку з метою орієнтації освітнього процесу на врахування й всебічне задоволення освітніх, професійних й соціокультурних потреб здобувачів вищої освіти та стимулювання їхньої активної участі впродовж реалізації індивідуальних освітніх маршрутів.

Конкретизовано, що такі суб'єктивні чинники готовності здобувачів вищої освіти до студентоцентрованого навчання як їхні потреби у пізнанні, досягненнях та саморозвитку суттєво впливають на хід досягнення програмних результатів навчання, що фіксує наступна залежність:

– чим вища інтенсивність прояву потреб тих, хто навчається, у пізнанні, досягненнях та саморозвитку, тим вища їхня академічна успішність щодо набуття загальних і фахових (спеціальних) компетентностей;

– завдяки дії означених суб'єктивних чинників відбувається більш інтенсивне розкриття й вивільнення внутрішніх потенціалів здобувачів, тому що актуалізація особистих домагань й пробудження прихованих індивідуальних резервів (зокрема, потреби у пізнанні, досягненнях та саморозвитку) сприяє відчуттю комфорту й задоволеністю перебування в освітньому середовищі, заснованому на принципах і засобах студентоцентрованого підходу.

Ключові слова: студентоцентрований підхід, студентоцентроване навчання, готовність до студентоцентрованого навчання, суб'єктивні чинники готовності до студентоцентрованого навчання, здобувачі вищої освіти, спеціальність 035 Філологія, потреби у пізнанні, потреби у досягненнях, потреби у саморозвитку.

Adamova Hanna Volodymyrivna Candidate of Pedagogical Sciences, Dean of the Faculty of Linguistics and Translation, International Humanitarian University, 33 Fontanska Doroga, Odesa, 65009, tel.:(063) 260-17-60, <https://orcid.org/0000-0003-4411-84>

THE ROLE AND PLACE OF SUBJECTIVE FACTORS IN THE PROCESS OF ORGANIZING STUDENT-CENTERED LEARNING GETTING HIGHER EDUCATION

Abstract. The article is devoted to highlighting the role and place of subjective factors in the process of organizing student-centered training of higher education students who master the educational and professional program in the specialty 035 Philology specialization 035.043 Germanic languages and literatures (including translation), the first is English.

It has been demonstrated that the majority of the university academic community is aware of the importance of modernizing the educational process on the basis of student-centered learning, oriented to the result and achievement of intellectual and creative products of independent activity of higher education students. On the other hand, in the actual practice of implementing a student-centered approach in the professional training of applicants, in particular, in the specialty 035 Philology, their individual characteristics, first of all, the needs for

knowledge, achievements and self-development are not always fully taken into account. The latter, according to the conducted observations, significantly affect both the state of activity of the students during participation in classroom classes and during the organization of independent work, as well as the quality of the program learning results achieved by them in the form of acquired general and professional (special) competencies.

In the course of conducting pedagogical observations, it was established that the student-centered approach contributes not only to the expansion of the autonomy of students of higher education during all stages of education, including the stage of discussion and evaluation of the quality of the final results of their education. In addition, student-centered learning presupposes the establishment of partnership between its main participants on the basis of strengthening feedback didactic and interpersonal communication with the aim of orienting the educational process to take into account and comprehensively satisfy the educational, professional and socio-cultural needs of students of higher education and to stimulate their active participation in the implementation of individual educational routes.

It has been specified that such subjective factors of the readiness of higher education seekers for student-centered learning as their needs for knowledge, achievements and self-development significantly influence the progress of achieving program learning outcomes, which records the following dependence:

– the higher the intensity of the students' need for knowledge, achievements and self-development, the higher their academic success in acquiring general and professional (special) competencies;

– thanks to the action of the specified subjective factors, the more intensive disclosure and release of the inner potentials of the achievers occurs, because the actualization of personal pursuits and the awakening of hidden individual reserves (in particular, the need for knowledge, achievements and self-development) contributes to the feeling of comfort and satisfaction of being in an educational environment based on the principles and means of a student-centered approach.

Keywords: student-centered approach, student-centered learning, readiness for student-centered learning, subjective factors of readiness for student-centered learning, students of higher education, specialty 035 Philology, needs for knowledge, needs for achievements, needs for self-development.

Постановка проблеми. Інтеграційні процеси, які в наступний час відбуваються в європейському освітньо-науковому просторі, суттєво вплинули не тільки на хід реформування й безперервної модернізації національних систем вищої освіти. Останні також спричинили необхідність розробки нових стратегій розвитку кожного окремого закладу вищої освіти, спрямованих на підготовку конкурентоздатних і мобільних випускників, спроможних до успішного працевлаштування та реалізації ефективної професійної кар'єри.

Як закономірний наслідок, згідно Законів України «Про вищу освіту» (2014) та «Про освіту» (2017) було оновлено організаційно-правові засади функціонування вітчизняних закладів вищої освіти з метою сприяння їх автономії, забезпечення більш тісного зв'язку навчання здобувачів з проведенням наукових досліджень, дотримання всіма учасниками освітнього процесу принципів академічної доброчесності і мобільності, а також готовності до впровадження інноваційних моделей студентоцентрованого навчання.

Згідно Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2021–2031 роки, реалізацію принципів студентоцентрованого навчання визнано запорукою досягнення п'ятої стратегічної цілі, яка передбачає забезпечення привабливості вітчизняних закладів вищої освіти для навчання та академічної кар'єри [3]. При цьому розуміється, що орієнтація на студентоцентрований підхід в процесі організації підготовки майбутніх фахівців відкриває можливість розробки і реалізації ними індивідуальної освітньої траєкторії в межах обраної освітньо-професійної програми і спеціальності, що дозволяє ефективніше використовувати набуті загальні й фахові компетентності у професійній діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сучасному етапі проблема студентоцентрованого підходу у вищій освіті є предметом досліджень ряду зарубіжних (D. Brandes, P. Ginnis, S. Lea, A. Karpińska, K. Kowalczyk, A. Sajdak, D. Stephenson, W. Wryblewska) та українських (В. Бахрушин, О. Біляковська, К. Біницька, В. Добров, О. Заблоцька, В. Кремень, Т. Купрій, Ю. Рашкевич, Н. Сінельнікова, С. Степаненко, Ж. Таланова, Г. Удовіченко) науковців.

Студентоцентроване навчання (learner-centered learning) в наступний час визнано як:

– сучасну модель організації освітнього процесу, орієнтованого на студентів, яка ґрунтується на визнанні останніх як унікальних суб'єктів навчання, в яких бажання вчитися є вродженим і тому кожен має необмежений потенціал, який розгортатиметься за умов професійно-педагогічного керування, вільного від «традиційних ролей викладачів як контролерів навчання студентів» (О. Біляковська [1]);

– інноваційну освітню парадигму, відповідну етапу розвитку трансформаційного суспільства в добу глобалізації та євроінтеграції, яка поєднує індивідуалізацію, самокерування, самонавчання, самостійність та незалежність здобувачів вищої освіти як активних та відповідальних діячів освітньо-наукового простору, націлених на досягнення програмних результатів навчання, вмотивованих на пошук джерел інформації та спрямованих на проектування й створення необхідних навчальних продуктів (Н. Сінельнікова [2, с. 214]);

– методологічний інструмент реалізації цілей Болонського процесу, який передбачає розширення прав і можливостей тих, хто навчається, а також вимагає розробки нових підходів до викладання і навчання, що забезпечують здатність випускників до успішного працевлаштування й кар'єрного зростання (Г. Удовіченко [4]).

Не зважаючи на наявність різних визначень, вчені єдині в думці, що основна ідея студентоцентрованого підходу стосується того, що не викладання, а саме учіння повинно бути в центрі розробки та виконання освітніх програм, щоб забезпечити право здобувачів вищої освіти набути бажаних програмних результатів (у вигляді загальних та фахових компетентностей) [4] шляхом реалізації можливості вибору ними змісту, способів, темпів, форм та місця навчання.

Натомість, реальна практика вищої школи засвідчує про наявність певних суперечностей, що стримують і дещо заважають практичній реалізації студентоцентрованого підходу у процес професійної підготовки майбутніх фахівців, що інколи пов'язано, як з ігноруванням можливостей студентів формувати індивідуальну освітню траєкторію й самостійно обирати навчальні дисципліни, так із відсутністю необхідних морально-етичних умов для побудови партнерської взаємодії та творчої співпраці між основними учасниками освітнього процесу [5]. Крім того, серед нагальних проблем, які заважають впровадженню моделей студентоцентрованого навчання визначено недостатню привабливість нині діючих у вітчизняних закладах вищої освіти освітньо-професійних програм, які не відповідають запитам зовнішніх стейкхолдерів та кон'юнктурі сучасного ринку праці [7, с. 82]. Через це, абітурієнти часто не впевнені, що їхні освітні потреби та пізнавальні й професійні інтереси будуть повною мірою задоволені під час проходження освітніх програм, а здобуті програмні результати у вигляді загальних та спеціальних компетентностей забезпечать змогу успішно працевлаштуватися за фахом [6].

Мета статті – висвітлити роль і місце суб'єктивних чинників у процесі організації студентоцентрованого навчання здобувачів вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. Оскільки студентоцентрований підхід передбачає організацію освітнього процесу, зосередженого на досягненні програмних результатів навчання тих осіб, які навчаються, то практична реалізація чинних освітньо-професійних програм має ґрунтуватися на реалістичності запланованого аудиторного й позааудиторного навчального навантаження, що повинно узгоджуватися, як із його тривалістю, так із освітніми потребами й інтелектуальними можливостями здобувачів вищої освіти. Виходячи з цього, впродовж 2023-2024 н.р. було досліджено суб'єктивні чинники готовності здобувачів вищої освіти до студентоцентрованого навчання, які проходили підготовку в Міжнародному гуманітарному

університеті на факультеті лінгвістики і перекладу за спеціальністю 035 Філологія спеціалізацією 035.043 Германські мови та літератури (переклад включно), перша – англійська.

Дослідженню, базованому на використанні адаптованих методик психолого-педагогічної діагностики (тест В. Маралова, модифікований тест-питальник А. Мехрабіана, запропонований М. Магомед-Еміновим), підлягали наступні суб'єктивні чинники готовності здобувачів вищої освіти до студентоцентрованого навчання, серед яких:

– потреба в пізнанні, що виявляється у підвищеному інтересі здобувачів вищої освіти до всього нового і невідомого або до конкретної інформації з певної галузі теоретичних чи практичних знань; у прагненні самостійного відкриття нового знання й розширення обсягу власного академічного й науково-дослідницького досвіду, збагачення системи загальнонаукових та професійно важливих знань та їх упорядкування; у відчутті дискомфорту від наявних прогалин в опанованій системі знань; готовності до їх усунення шляхом неформальної та інформальної освіти та самоосвіти;

– потреба в досягненнях та уникнення невдач, що виявляється у прагненні здобувачів вищої освіти до покращення результатів своєї власної навчально-пізнавальної, навчально-професійної та науково-дослідницької діяльності через неперервний саморозвиток; бажанні самоствердження у тих видах діяльності, що виконуються, шляхом постійного підвищення рівнів своєї успішності; здатності наполегливо досягати більш значущих, але реальних цілей життєдіяльності, відмовляючись від реалізації занадто легких або складних завдань; почутті гордості та задоволення собою від успішного виконання діяльності;

– потреба в саморозвитку, що виявляється у здатності особистості змінювати себе на краще згідно власним настановам і критеріям оцінювання; критично аналізувати та постійно коректувати свою інтелектуально-творчу, навчально-пізнавальну, культурно-дозвілєву й професійну діяльність, приділяючи цьому особливу увагу й спеціальний час; в отриманні задоволення від набуття більш цінних розумових дій і практичних умінь, соціальних навичок та духовно-моральних якостей, а також від поступового ефективного просування в навчально-пізнавальній, навчально-професійній та науково-дослідницькій діяльності, а також в особистісному, соціальному й кар'єрному зростанні.

Згідно інструкцій, розроблених авторами вказаних вище адаптованих методик діагностики, інтенсивність вияву кожної з потреб здобувачів вищої освіти (у пізнанні, досягненнях, саморозвитку) визначалася на підставі вираховування величини коефіцієнта (К) за формулою: $K = n : m$, де:

- n – кількість балів, що збігаються з ключем;
- m – кількість балів, відповідних ключу.

Рівні прояву потреб здобувачів вищої освіти у пізнанні, досягненнях та саморозвитку визначалися відповідно таких меж:

- від 1,0 до 0,81 балів – високий рівень;
- від 0,80 до 0,61 бала – достатній рівень;
- від 0,60 до 0,41 балів – середній рівень;
- від 0,40 до 0,21 балів – низький рівень;
- від 0,20 балів і нижче – початковий рівень (стадія формування).

Перевіривши за критерієм об'єктивності достовірність відповідей здобувачів вищої освіти за шкалою кривди, що було однією з умов діагностики їхніх потреб у пізнанні, досягненнях та саморозвитку, здобуті емпіричні дані, висвітлені в таблиці 1, слід вважати надійними.

Як свідчить таблиця 1, за параметром «Потреба в пізнанні» здобувачі вищої освіти, які проходили бакалаврську підготовку за спеціальністю 035 Філологія в чотирьох групах розподілилися за кількісними показниками середніх коефіцієнтів у досить близьких величинах (0,68, 0,69, 0,66, 0,70). Розбіжність у величинах узагальнених середніх коефіцієнтів (К узаг.), що відображають рівень прояву потреби у пізнанні в досліджуваних з чотирьох груп була статистично несуттєвою і складала 0,01-0,02. Ці емпіричні факти свідчили про рівність чотирьох груп здобувачів вищої освіти між собою у прагненні до розширення й збільшення обсягу наукових і професійно важливих знань, інтересі до всього нового та невідомого. Натомість, отримані дані також засвідчили, що тільки 54-64% здобувачів першого – бакалаврського рівня вищої освіти виявляють потребу у пізнанні як провідну для їхнього академічного статусу. При цьому, 33-37% осіб із загального складу бакалаврів виявляють потребу у пізнанні на низькому рівні, що спричиняє відповідні труднощі в залученні їх до студентоцентрованого навчання, яке вимагає належного виконання освітніх програм та досягнення означених в них програмних результатів навчання у вигляді переліку загальних та фахових компетентностей.

Таблиця 1.

Рівні прояву потреб здобувачів вищої освіти у пізнанні, досягненнях та саморозвитку

Рівні	Академічні групи			
Рівні прояву потреби у пізнанні	41	42	43	44
Високий	32%	37%	30%	39%
Достатній	25%	27%	25%	28%
Середній	29%	26%	33%	21%
Низький	17%	10%	12%	12%
Ксер.	0,68	0,69	0,66	0,70
К узаг.	0,68			
Рівні прояву потреби у досягненнях	41	42	43	44
Високий	31%	31%	29%	33%
Достатній	34%	36%	37%	37%
Середній	25%	24%	22%	21%
Низький	10%	9%	12%	9%
К сер.	0,65	0,66	0,61	0,68
К узаг.	0,65			
Рівень прояву потреби у саморозвитку	41	42	43	44
Високий	33%	34%	32%	35%
Достатній	28%	29%	30%	35%
Середній	41%	38%	38%	35%
Низький	39%	37%	38%	30%
К сер.	0,61	0,62	0,61	0,64
К узаг.	0,62			

Як видно з таблиці 1, отримані в кожній із чотирьох груп здобувачів вищої освіти коефіцієнти за параметром «Потреба в досягненнях», були дещо нижчими за своїми значеннями (0,65, 0,66, 0,61, 0,68), через що узагальнений коефіцієнт склав величину 0,65. Встановлені емпіричні факти свідчили про рівність досліджуваних всіх чотирьох груп між собою щодо вияву прагнень до власних досягнень, як в освітньому середовищі, так і в процесі своєї життєдіяльності. Натомість, було встановлено, що більше третини здобувачів вищої освіти (33-37%) досить слабо виявляли потребу в досягненнях, не намагаючись покращити результати своєї власної навчальної, науково-дослідницької і навчально-професійної діяльності й ствердити себе в освітньому й соціокультурному середовищі університету. Крім того, цей склад здобувачів вищої освіти формально ставився до виконання завдань самостійної роботи, передбачених робочими програмами обов'язкових та вибіркового навчальних дисциплін. Це спричиняє певні труднощі в залученні

їх до студентоцентрованого навчання, яке потребує більшої активності та персональної відповідальності тих, хто опановує освітньо-професійну програму, за якість її проходження та досягнення програмних результатів.

Дані таблиці 1 також демонструють, що здатність і потреба досліджуваних здобувачів вищої освіти до саморозвитку також виявилася приблизно однаково у чотирьох групах (0,61, 0,62, 0,61, 0,64), оскільки узагальнений коефіцієнт склав величину 0,62. Встановлена розбіжність у величинах середніх коефіцієнтів ($K_{сер.}$) була не суттєвою і складала 0,01-0,02. Натомість, більше третини здобувачів вищої освіти (33-39%) досить слабо виявляли потребу в саморозвитку, що свідчить про те, що в цих осіб означений процес є тимчасово призупиненим з різних причин, що суттєво заважає досягненню провідної мети студентоцентрованого навчання.

Отже, за результатами проведеного дослідження приблизно 35-40% здобувачів вищої освіти суб'єктивно не готові до активної участі й відповідальної самостійної діяльності, організованої в форматі моделей студентоцентрованого навчання, оскільки потребують додаткового навчально-методичного супроводу і належної психолого-педагогічної підтримки. Через це, як доводить власний педагогічний досвід впровадження моделі студентоцентрованого навчання майбутніх викладачів іноземної мови, при організації освітнього процесу з таким складом осіб, які опановують фахові дисципліни, доцільно дотримуватися рекомендацій М. Ноулза, який наполягав на доцільності використання основних настанов андрагогіки [7]. Останні вимагають:

– яскравої презентації профілю освітньо-професійної програми від гаранта та членів проектної групи, а також викладачів групи забезпечення спеціальності, з конкретизацією провідних цілей і завдань, основного фокусу й особливостей, структурно-логічної схеми й специфіки її освітніх компонент задля мотивування здобувачів вищої освіти до активної участі в її практичній реалізації, оскільки належне розкриття предметного поля пізнання, а також тих програмних результатів навчання, яких слід досягти для підвищення конкурентоздатності особистості та її ефективного працевлаштування, суттєво впливає на мобілізацію її суб'єктивних ресурсів;

– створення сприятливих умов для навчання здобувачів вищої освіти, як матеріальних (комфортні й естетично оформлені аудиторії з належним наочним, інформаційно-методичним та техніко-технологічним обладнанням), так і психологічних (взаємної поваги, співпраці, взаємної довіри, підтримки, відкритості, справедливості);

– залучення здобувачів вищої освіти як дорослих учнів до сумісного проектування освітнього процесу, що передбачає дотримання психологічної закономірності, згідно якої ступінь відповідального ставлення студента до виконання рішення пропорційний ступеню його участі у його прийнятті;

– залучення здобувачів вищої освіти як дорослих до систематичної діагностики їхніх потреб у навчанні, яка може базуватися на використанні як простих інструментів виміру (для вияву переліку потреб), так і більш складних стратегій (у вигляді апробованих систем оцінювання знань, включаючи більш точний аналіз прогалин у засвоєнні певного навчального матеріалу);

– спільне визначення цілей й способів організації підготовки здобувачів вищої освіти за певною спеціальністю під час обміну думками або їхніх переговорів з представниками науково-педагогічного персоналу кафедр та зовнішніми стейкхолдерами, в результаті чого більш чітко виокремлюється індивідуальна освітня траєкторія (освітній маршрут) та індивідуальний навчальний план, який має обов'язково реалізувати кожен здобувач, свідомо підписавши свій контракт;

– залучення здобувачів вищої освіти не тільки до проектування, але й до систематичного оновлення навчальних планів та освітніх програм з конкретизацією необхідних ресурсів (інформаційних, навчально-методичних, технічних, кадрових) для забезпечення більш високої якості освітнього процесу, зокрема, за рахунок застосування інноваційних методів та технологій, більш ефективних способів управління якістю освіти;

– надання належної педагогічної допомоги здобувачам вищої освіти у виконанні індивідуальних навчальних планів, що передбачає забезпечення різних видів їхньої підтримки (моральної, психологічної, навчально-методичної, консультативної, дорадчої) за допомогою проведення певних процедур, наприклад, моніторингу плану та/або навчального контракту, незалежного оцінювання загальних чи фахових компетентностей, застосування емпіричних методів психолого-педагогічних досліджень (опитування, анкетування, тестування);

– залучення здобувачів вищої освіти до оцінювання власних навчальних досягнень, що повинно проводитися із застосуванням різних засобів, зокрема, методу рейтингових оцінок, незалежного оцінювання, особистої рефлексії, підсумкового тестування [7, с. 49-51].

Отже, основними показниками студентоцентрованого навчання постають: опора на активне, а не пасивне навчання; акцент на глибоке вивчення і розуміння; підвищення самостійності, відповідальності і підзвітності з боку студентів; більш тісна взаємозалежність між викладачами і здобувачами, досягнення взаєморозуміння, взаємної довіри й поваги у їхніх відносинах; рефлексивний підхід до освітнього процесу з боку його основних учасників.

Висновки. Як засвідчує позитивний досвід, накопичений на факультеті лінгвістики та перекладу Міжнародного гуманітарного університету, який здійснює підготовку фахівців спеціальності 035 Філологія за спеціалізацією 035.043 «Германські мови та літератури (переклад включно), перша – англійська», переважний склад викладачів і здобувачів усвідомлюють значущість модерні-

зації освітнього процесу на засадах студентоцентрованого навчання, зорієнтованого на результат і досягнення інтелектуально-творчих продуктів. Слід враховувати, що у процесі впровадження студентоцентрованого підходу у професійну підготовку здобувачів означеної спеціальності досить важливим є їхній зворотний зв'язок із викладачами, включаючи етап обговорення й оцінювання якості досягнутих програмних результатів навчання. Зумовлено це тим, що студентоцентрований підхід сприяє розширенню автономії здобувачів вищої освіти та встановленню партнерської взаємодії з метою орієнтації освітнього процесу на задоволення їхніх соціокультурних потреб та стимулювання активної участі впродовж реалізації індивідуальних освітніх траєкторій.

За нашими спостереженнями, означені суб'єктивних чинники готовності здобувачів вищої освіти до студентоцентрованого навчання та їхня академічна успішність пов'язані позитивною кореляційною залежністю: чим вища інтенсивність прояву потреб тих, хто навчається, у пізнанні, досягненнях та саморозвитку, тим вища їхня академічна успішність. Загалом, завдяки дії означених суб'єктивних чинників відбувається більш інтенсивне розкриття й вивільнення їхніх внутрішніх потенціалів, тому що актуалізація особистих домагань й пробудження прихованих індивідуальних резервів сприяє відчуттю комфорту в освітньому середовищі, заснованому на принципах і засобах студентоцентрованого підходу.

Перспективи подальших досліджень складають питання, які стосуються розробки моделей організації студентоцентрованого навчання майбутніх викладачів іноземної мови.

Література:

1. Біляковська О. Система забезпечення якості професійної підготовки майбутніх учителів у Республіці Польща та в Україні: порівняльний аналіз: монографія. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2020. 440 с.
2. Сінельнікова Н. О. Студентоцентроване навчання як домінанта розвитку вищої освіти. *Вища освіта України*, 2015. № 1(3). С. 212–216.
3. Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2021-2031 роки. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2020/09/25/rozvitku-vishchoi-osviti-v-ukraini-02-10-2020.pdf>.
4. Удовіченко Г. М. Компетентнісний підхід як складова «студентоцентрованої освіти». URL: http://www.rusnauka.com/1_NIO_2012/Pedagogica/2_97735.doc.htm.
5. Barnes V. Five Steps To Create A Progressive, Student-Centered Classroom. URL: <http://inservice.ascd.org/five-steps-to-create-a-progressive-student-centered-classroom>.
6. Froyd J., Simpson N. Student-centered learning addressing faculty questions about student centered learning. *Course, Curriculum, Labor and Improvement Conference*. Washington, 2008. Vol. 30. № 11. URL : https://www.academia.edu/6577937/Student-Centered_Learning_Addressing_Faculty_Questions_about_Student-centered_Learning.
7. Knowles M.S., Holton E.E. & Swanson R.A. *The Adult Learner: The Definitive Classic in Adult Education and Human Resource Development* (6-th ed.). New York: ELSEVIER Butterworth Heinemann, 2005. 352 p.
8. W kierunku edukacji akademickiej zorientowanej na studenta /red. A. Karpińska, W. Wryblewska, K. Kowalczyk. Toruń: Wyd. Adam Marszałek. 2016. 346 s.

References:

1. Bilyakovska O. Sistema zabezpehennya yakosti profesiynoi pidgotovky maybytnih yhuteliv v Respyblitsi Polsha ta v Ukraini [The quality assurance system of teacher training in the Republic of Poland and in Ukraine]: comparative analysis: monograph. Lviv. 2020. 440 s. (in Ukrainian).
2. Sinelnikova N. O. Studento-tsentrovane navchannia yak dominanta rozvitku vischoyi osvity [Student-centered learning as a dominant development of higher education]. *Vyzha osvity Ukrainy*, 2015. № 1(3). S. 212–216 (in Ukrainian).
3. Stratehiya rozvytku vyshchoyi osvity v Ukrayini na 2021-2031 roky [Strategy for the Development of Higher Education in Ukraine for the years 2021-2031]. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2020/09/25/rozvitku-vishchoi-osviti-v-ukraini-02-10-2020.pdf> [(in Ukrainian)].
4. Udovichenko G.M. Kompetentnisniy pidhid yak skladova «studentotsentrovanoi osvity» [Kompetentnisniy pidhid as a component of «studententered education»]. 2012. URL: http://www.rusnauka.com/1_NIO_2012/Pedagogica/2_97735.doc.htm (in Ukrainian).
5. Barnes V. Five Steps To Create A Progressive, Student-Centered Classroom. URL: <http://inservice.ascd.org/five-steps-to-create-a-progressive-student-centered-classroom>.
6. Froyd J., Simpson N. Student-centered learning addressing faculty questions about student centered learning. *Course, Curriculum, Labor and Improvement Conference*. Washington, 2008. Vol. 30. № 11. URL : https://www.academia.edu/6577937/Student-Centered_Learning_Addressing_Faculty_Questions_about_Student-_centered_Learning.
7. Knowles M.S., Holton E.E. & Swanson R.A. The Adult Learner: The Definitive Classic in Adult Education and Human Resource Development (6-th ed.). New York: ELSEVIER Butterworth Heinemann, 2005. 352 p.
8. W kierunku edukacji akademickiej zorientowanej na studenta /red. A. Karpińska, W. Wryblewska, K. Kowalczuk. Toruń: Wyd. Adam Marszałek. 2016. 346 s.

УДК – 378.091.093.5:005.4]:[001.89:62]-025.27](477)(045)

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8\(36\)-479-492](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8(36)-479-492)

Бажан Сергій Петрович кандидат педагогічних наук, доцент кафедри філософії та українознавства, ННІ «Український державний хіміко-технологічний університет» Українського державного університету науки і технологій, вул. Лазаряна, 2, Дніпро, 49000, <https://orcid.org/0000-0002-5739-4616>

ОСОБЛИВОСТІ УПРАВЛІННЯ ТЕХНІЧНИМ ОСВІТНЬО-НАУКОВИМ КЛАСТЕРОМ В УМОВАХ ІНТЕГРАЦІЇ

Анотація. У статті обумовлені особливості управління технічним освітньо-науковим кластером, як інтеграційною освітньо-науково-виробничою плат-формою, що утворена на базі університету, до складу якого входять структурні підрозділи - навчально-наукові інститути, коледжі, технопарки тощо, що задіяні в освітньому процесі і забезпечують підготовку висококваліфікованих кадрів які задовольняють потреби виробничого сектору економіки на регіональному рівні. Визначені основні завдання управління кластером, які дозволяють сформуванню межі інституційної автономії закладів освіти, що створює умови для використання кластерного підходу в аспекті співпраці освіти, науки та виробництва.

У ході дослідження було встановлено, що технічний освітньо-науковий кластер є інноваційною формою організації науково-дослідної діяльності та підготовки висококваліфікованих кадрів з технічних спеціальностей, заснованої на принципах синергії та взаємодії всіх учасників, що дозволяє ефективно використовувати науковий потенціал регіону і швидко трансформувати наукові розробки в конкурентоспроможну продукцію. Технічний освітньо-науковий кластер розглядається нами як локальна система освіти, що утворена в результаті злиття чотирьох технічних університетів - металургійного, хімічного, транспортного та будівельного спрямування, де, учасники кластеру взаємодіють один з одним та з іншими установами, організаціями і підприємствами для досягнення спільних освітньо-наукових цілей. Тут, діяльність кластеру орієнтована на потреби здобувачів освіти та ринку праці, що відповідає запитам роботодавців тощо.

Для реалізації обумовлених цілей та завдань технічним освітньо-науковим кластером задіяні ресурси що формують потужний освітніх і науковий потенціал за рахунок доступу до висококваліфікованих наукових кадрів та сучасної лабораторної інфраструктури його структурним підрозділам. Бізнес-спільнота та промисловість регіону зацікавлені в розвитку кластеру, що сприяє утворенню тісного зв'язку з підприємствами та залучення їх до формування змісту освіти і науки.

Мета статті. Навести результат визначення функцій та завдань управління технічним освітньо-науковим кластером з урахуванням нових підходів до об'єднання інтелектуальних та матеріальних ресурсів для досягнення синергетичного ефекту в системі освіти і науки та бізнесу, задля задоволення потреб виробництва в умовах інтеграції закладів освіти в промисловий сектор країни.

Ключові слова: кластер, інтеграція, заклади освіти, управління, підготовка кадрів.

Bazhan Serhii Petrovych PhD in Education, Associate Professor, Department of Philosophy and Ukrainian Studies, SSI "Ukrainian State Chemical and Technological University" Ukrainian State University of Science and Technologies, St. Lazaryana, 2, Dnipro, 49000, <https://orcid.org/0000-0002-5739-4616>

FEATURES OF MANAGING A TECHNICAL EDUCATIONAL AND SCIENTIFIC CLUSTER IN AN INTEGRATION ENVIRONMENT

Abstract. This article discusses the specific features of managing a technical educational and scientific cluster as an integrated educational, scientific, and production platform formed on the basis of a university. The cluster includes structural units such as educational and scientific institutes, colleges, technology parks, etc., involved in the educational process and providing training for highly qualified personnel to meet the needs of the industrial sector of the economy at the regional level. The main tasks of cluster management are identified, which allow for the formation of the boundaries of institutional autonomy of educational institutions, creating conditions for the use of a cluster approach in terms of cooperation between education, science, and production. The study found that a technical educational and scientific cluster is an innovative form of organizing research and training highly qualified personnel in technical specialties, based on the principles of synergy and interaction of all participants, which allows for the effective use of the region's scientific potential and the rapid transformation of scientific developments into competitive products. A technical educational and scientific cluster is considered as a local education system formed as a result of the merger of four technical universities - metallurgical, chemical, transport, and construction-oriented, where cluster participants interact with each other and with other institutions, organizations, and enterprises to achieve common educational and scientific goals. Here, the cluster's activities are focused on the needs of students and the labor market, which meet the demands of employers. To achieve the stated goals and objectives, the technical educational and scientific cluster uses resources that form a powerful educational and scientific potential due to access to highly qualified scientific personnel and modern laboratory infrastructure for its structural units. The

business community and industry of the region are interested in the development of the cluster, which contributes to the formation of close ties with enterprises and their involvement in shaping the content of education and science.

Keywords: cluster, integration, educational institutions, management, personnel training.

Постановка проблеми. В умовах сучасної науково-технічної, інформаційної, політичної реформи в Україні, освіта має функціонувати як складний соціально-економічний механізм, що відіграє важливу роль у прогресі українського суспільства та є однією з найвагоміших галузей яка має відігравати найважливішу роль у відновленні країни в повоєнні часи. Реформи, що сьогодні тривають в системі освіти України — складний процес, де з одного боку, освіта одна з пріоритетних сфер, що сприяє соціальним, науковим, технологічним та економічним перетворенням в державі, з іншого — зміна парадигми освіти, децентралізація в її управлінні та фінансуванні, загострюють проблеми у цій сфері, що свідчать про наявні кризові явища в галузі.

Потреба переходу освіти України на інноваційний шлях розвитку зумовлена необхідністю економічного зростання країни у повоєнні часи, формування «людського, кадрового капіталу» на запити промислової сфери тощо. На законодавчому рівні та в суспільстві відбуваються процеси, які сприяють реформуванню системи університетів та коледжів України. В умовах реформи української системи освіти, вища, фахова передвища освіта спрямована на формування та розвиток особистості в професійній сфері, що підтверджує здатність випускника до виконання спеціалізованих завдань у певній галузі, готовність діяти в складній ситуації, пов'язаній із виконанням виробничих та службових завдань підвищеної складності, здійснення обмежених управлінських функцій, які характеризуються певними специфічними умовами діяльності що потребують застосування набутих у процесі навчання фахових компетентностей.

Одну з найважливіших ролей у забезпеченні розвитку системи освіти на місцевому рівні відіграють локально утворені освітні мережі, наприклад, у вигляді технічних освітньо-наукових кластерів, що поєднують заклади вищої та фахової передвищої освіти з інтересами бізнесу. Забезпечення сталого розвитку держави на основі створення інноваційно-орієнтованого освітнього середовища, є одним з головних пріоритетів на шляху до успіху територіальних громад на регіональному рівні, що можливо лише за рахунок інвестицій у людський капітал та розвиток інноваційної інфраструктури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В рамках нашого дослідження проведено аналіз наукових концепцій кластеризації, розглянуті теоретичні основи утворення кластерів та їх роль у підвищенні конкурентоспроможності країн і регіонів. Отже, засновником класичної теорії кластерів

вважається англійський економіст Альфред Маршалл. Він сформулював кластерну теорію на основі географічної концентрації фірми, що займаються спорідненою діяльністю та які групуються в певному географічному регіоні утворюючи кластер, а знання, навички та інформація циркулюють між фірмами, стимулюючи інновації та конкуренцію. Також, він визначив переваги кластеру в аспекті економії масштабу та підвищення конкурентоспроможності фірм, що сприяє створенню нових робочих місць і розвитку регіонів. Маршалл першим описав кластери як «промислові округи», що концентрують свою економічну діяльність в певних географічних регіонах, де розташовані подібні за діяльністю фірми та підкреслював важливість «екстерналій» - знань, навичок, інформації, що циркулюють між фірмами в кластері, стимулюючи інновації та конкуренцію [6]. Майкл Портер розширив концепцію Альфреда Маршалла про роль кластерів у підвищенні конкурентоспроможності країн та визначив кластер як географічну концентрацію взаємопов'язаних компаній, постачальників, допоміжних галузей, дослідницьких центрів та освітніх закладів. Портер розробив стратегію, структурував факторів, що визначають конкурентоспроможність кластерів, визначив ознаки конкурентного середовища та стимулів для інновацій. [1]. Досліджуючи сучасні концепції кластерів, ми виділили концепцію Пола Кругмана – який досліджував, як географічне розташування впливає на економічні процеси і підкреслював важливість кластерів - географічно близьких груп компаній та інституцій, які пов'язані спільними інтересами та діяльністю. На його думку кластери сприяють економічному зростанню за рахунок спільного використання ресурсів, та співпраці, де створення нових робочих місць для кластери генерують нові бізнес ідеї, що сприяє підвищенню продуктивності виробництва, зростання експорту, що в кінцевому варіанті роблять економіку більш конкурентоспроможною на глобальному ринку товарів та послуг [5]. Річард Флорида, досліджував роль креативного класу в економічному розвитку та підкреслив важливість інновацій та співпраці для успіху кластерів. На думку Флориди «кластери» - це географічні концентрації креативних людей та компаній, що сприяють інноваціям та співпраці, це робить їх важливими для економічного розвитку країни [3]. Як на нашу думку, то Флорида перебільшує роль креативного класу в економічному розвитку і не пропонує чітких та практичних рекомендацій щодо того, як стимулювати розвиток креативного класу. Хоча його дослідження показали, що креативність та інновації є ключовими факторами успіху в 21-му столітті.

Дж.Сільван Кац, дослідив роль географії в інноваціях, як географічна концентрація може стимулювати інновації. Інновації не відбуваються в вакуумі. На його думку саме географічна концентрація людських ресурсів може стимулювати інновації за рахунок певного регіону шляхом обміну знаннями та інформацією між людьми, які живуть і працюють в одному місці,

мають можливості для обміну знаннями та ідеями. Кац дослідив роль міст в інноваціях, де міста пропонують різноманіття, толерантність, культурні можливості та доступ до талантів, які є важливими для інновацій. Він довів беззаперечний і прямий вплив кластерів на інновації, де кластери - це географічні концентрації компаній та інституцій, які пов'язані спільними інтересами та діяльністю, що сприяє обміну знаннями, співпраці та доступу до талантів які можуть стимулювати інновації [4]. Але, його дослідження не показали, яка саме ступінь впливу географії на інновації.

Особливий інтерес для нашого дослідження викликали роботи Анни Лі Саксенян, яка досліджувала феномен «Силіконової долини» та визначила роль співпраці і спільної інфраструктури в успіху кластерів. Вона стверджувала, що співпраця, як явище - це ключовий фактор успіху кластерів. Компанії в кластерах співпрацюють з одна одною, щоб ділитися знаннями, ресурсами та ризиками в такий спосіб утворюється спільна інфраструктура, що є ще одним важливим фактором успіху кластерів. Учасники кластерів в сучасному світі часто мають спільну інфраструктуру, таку як дослідницькі центри, університети, венчурні компанії та телекомунікаційні мережі тощо. На її думку, «Силіконова долина» - це приклад найуспішнішого кластера в Світі. Кластер «Силіконова долина» має сильну культуру співпраці та спільну інфраструктуру, що сприяє інноваціям та економічному зростанню самого кластеру і країни в цілому. Університети відіграють найважливішу роль у підготовці кадрів, проведенні досліджень та передачі технологій [7]. Мартін Фельдштейн, досліджував роль урядів у підтримці кластерів та визначив різні політичні інструменти, які можуть використовуватися для стимулювання розвитку кластерів. Фельдштейн стверджував, що уряди можуть відігравати важливу роль у підтримці кластерів, шляхом інвестування в дослідження та розробки. Це може допомогти створити нові знання та технології, які можуть бути використані компаніями в кластері, а надання податкових пільг цим компаніям стимулюватиме їх інвестувати в кластер, створювати інфраструктуру кластеру, співпрацювати та обмінюватися інформацією, утворювати нові робочі місця тощо. Фельдштейн також стверджував, що уряди повинні уникати втручання в ринок товарів та послуг, це може призвести до неефективності та уповільнення розвитку кластера [2]. Роботи Фельдштейна зробили значний вклад у наше розуміння кластерів, а його дослідження показали, що уряди можуть відігравати важливу роль у підтримці кластерів, але вони повинні робити це обережно, щоб не втручатися в процес управління кластером, надавши його учасникам високу ступінь автономії, щоб не стимулювати неефективність.

Виклад основного матеріалу. Технічний освітньо-науковий кластер (надалі - ТОНК), є складним об'єктом управління, що включає в себе різні елементи та процеси. Для ефективного управління кластером ми враховуємо його специфічну структуру, функції та взаємозв'язки між його компонентами.

Структура ТОНК включає в себе такі основні компоненти, як:

- університет, що є ядром кластера, структурними підрозділами – коледжами, навчально-науковими інститутами, забезпечує підготовку фахівців з технічних спеціальностей, які відповідають потребам ринку праці. Це здійснюється через різні освітні програми, які включають в себе теоретичну підготовку, практичні заняття та стажування, проводиться наукові дослідження, впроваджувати інновації у виробництво, що є важливими для розвитку економіки регіону та країни. Це здійснюється через створення стартапів, співпрацю з підприємствами та організаціями.

Ми визначаємо роль університету в ТОНК, як ключову, де успішний розвиток кластеру залежить від ефективної взаємодії між всіма його учасниками, такими як підприємства, організації та заклади освіти, а саме:

- підприємства, що працюють у галузі техніки та технологій, забезпечують практичну підготовку фахівців через стажування, практики, виробничу практику та інші форми співпраці з університетами. Це дозволяє студентам набути практичних навичок, необхідних для їхньої подальшої роботи. Однією з форм співпраці - фінансування ТОНК з боку підприємств наукових досліджень за-для їх інноваційної діяльності, що дозволяє університету проводити дослідження, які відповідають потребам промислового сектору економіки.

- Урядові установи, що підтримують розвиток ТОНК, так звані, зовнішні зацікавлені сторони: державні органи влади, які потенційно можуть надавати фінансову підтримку і здійснювати законодавче регулювання, фонди, які мають можливість надавати гранти та інші форми фінансової підтримки. Громадські організації, теж потенційно можуть сприяти розвитку співпраці між учасниками кластера, в контексті залучення до цього процесу представників територіальних громад, що також відіграє важливу роль у розвитку кластера, це додаткові ресурси та можливості, які сприяють ефективному його функціонуванню.

Так, ТОНК, за рахунок своїх учасників, має потужну інфраструктуру та інтелектуальний потенціал, здійснює активну підтримку інноваційних процесів що відбуваються в різних галузях економіки країни, реалізує систему заходів з утворення і практичного впровадження нових науково-технічних та соціально-організаційних проєктів, що сприяє кращому задоволенню господарських, соціальних і економічних потреб суспільства [8].

В нашому дослідженні ми розглядали ТОНК, як суб'єкт інноваційної діяльності, що обумовлює сутність і специфіку функціонування його інфраструктури, як складної, багатофакторної локальної освітньої мережі. Провідним принципом його функціонування є автономія. Організаційні особливості залежать від замовлення відповідної промислової галузі і зацікавленості засновників. Якщо кластер утворений на базі університету, то

його керівництво виконує управлінські функції в кластері, а якщо на базі підприємства, то ці функції беруть на себе керівники підприємства.

В нашому випадку університет не є єдиним учасником ТОНК, який має кількох учасників. Їх кількість може варіюватись від двох до будь-якої. Університет виступає засновником ТОНК і є суб'єктом освітньої та наукової діяльності, спільно з іншими закладами освіти - коледжами, освітньо-науковими інститутами тощо, одним або кількома партнерами з промисловості. З числа керівників університету та підприємства організовується орган правління ТОНК – Рада директорів кластеру, завдання якого – визначення стратегії діяльності кластеру, планування, організація та контроль за ефективністю управління кластером та його функціонуванням. Функції та внесок кожного з учасників залежать від його ресурсів і конкретних обставин. Наприклад, заклади освіти забезпечують підготовку кадрового ресурсу, здійснюють передачу знань та вмінь через освітні технології в умовах промислових підприємств (технопарків), використовуючи наявну в них матеріально-технічна базу.

Для нашого дослідження важливим є саме аналіз діяльності ТОНК, засновником якого є університет. Цей кластер нами представлений як інструментарій, який дозволяє об'єднати заклади освіти та підприємства на регіональному рівні навколо проблеми підготовки конкурентоздатних фахівців для інженерних галузей за умови інтеграції освіти, науки та виробництва, що має на меті вирішенню питання формування кадрового потенціалу Дніпропетровщини як промислово розвинутого регіону країни.

Зазначимо, що інфраструктура ТОНК, яка складається з наукових, освітніх та промислових компонент, в сукупності володіє матеріально-технічними, інформаційними, організаційно-методичними та інших ресурсами, забезпечує взаємодію закладів освіти, наукових установ та промислових підприємств. Співробітництво базується на довготривалій основі, продуктивність цієї співпраці полягає в критичній залежності від того, які завдання має виконувати кластер, як до цього ставляться засновник та учасники кластеру, як налагоджена система управління та який використовується для цього інструментарій. Відмінною особливістю тут є те, що підприємства фізично розташовуються в одному регіоні з закладами освіти кластеру та тісно пов'язані галузевою проблематикою.

Якщо розглянути умови функціонування схожих освітніх кластерів в Україні, до складу яких входять різні типи закладів освіти, наукових установ, виробництв, то знайдено як позитивний, так і негативний досвід їх діяльності.

Найбільш успішним вважаємо функціонування ТОНК у складі закладів освіти та виробництва, що дає можливість активно використовувати виробничі потужності підприємств, організувати виробничу практику стажування студентів та викладачів в умовах виробництва, запроваджувати програми

ранньої адаптації випускника на робочому місці, задіяти нові технології та форми навчання. Зазначимо, що роль університету, науково-навчальних інститутів і коледжів, що є учасниками ТОНК, виступають основними провайдерами розвитку кадрового потенціалу будь-якого регіону країни.

Сьогодні спостерігається поступовий перехід підприємств на нові технології виробництва, що висуває нові вимоги до випускників університетів та коледжів, від яких вимагається вміння сприймати і опрацювати різноманітну технічну і економічну інформацію, володіти методами управління новими технологічними циклами, особливо в екстремальних ринкових умовах. Відповідно до цих завдань має бути адаптований зміст освітніх програм з підготовки таких фахівців.

Серед найважливіших завдань освітнього процесу в умовах ТОНК ми визначаємо, саме формування у випускників професійної готовності застосовувати отримані знання та здатності покращувати свої навички у процесі зміни видів їх професійної діяльності. Саме вміння перенавчатися та самонавчатися відповідно до запитів ринку праці є ключовим аспектом успіху в сучасному динамічному світі, що дозволяє залишатися конкурентоспроможним протягом усього професійного життя. Підприємства, як правило, шукають фахівців, які готові повноцінно працювати з першого дня прийняття їх на роботу, у зв'язку з чим в ТОНК передбачається використання педагогічних методів та методик навчання, що дозволяє перейти до ідеології розвитку людини на основі особистісно-орієнтованої моделі освіти.

Це неможливо без об'єднуючої заклади освіти та підприємств соціальної складової, без участі роботодавців у формуванні готовності випускників до майбутньої професійної діяльності, у створенні умов для підвищенні ефективності навчання, особливо тих компонент, що входять до структури ТОНК.

Отже, визначимо основні функції досліджуваного ТОНК в аспекті інтеграції освіти та науки у виробничий сектор регіону:

- підготовка фахівців з технічних спеціальностей, які відповідають потребам ринку праці. Ця функція є ключовою для ТОНК, оскільки вона забезпечує розвиток людського капіталу в галузі техніки та технологій. ТОНК забезпечує підготовку фахівців через різні освітні програми, які відповідають потребам ринку праці;

- проведення наукових досліджень у галузі техніки та технологій. Це дозволяє розвивати нові технології та інновації, які є важливими для розвитку економіки. В умовах ТОНК проводяться наукові дослідження через різні проекти, гранти та інші програми;

- розробка та впровадження інноваційних продуктів та послуг. Ця функція спрямована на створення та впровадження нових технологій та інновацій, які можуть бути використані в промисловому секторі економіки.

ТОНК здійснює інноваційну діяльність через створення стартапів, співпрацю з підприємствами та організаціями, а також залучення інвестицій;

- залучення інвестицій для розвитку кластера. Ця функція спрямована на забезпечення ресурсів для розвитку ТОНК. ТОНК може залучати інвестиції від підприємств, організацій, державних органів та інших джерел.

Зазначимо, що виконання цих функцій забезпечує ефективний розвиток ТОНК та сприяє: розвитку економіки регіону, підвищенню конкурентоспроможності підприємств, дозволяє підприємствам отримувати доступ до висококваліфікованих кадрів, створенню нових робочих місць, нових технологій та інноваційних продуктів, підвищенню якості життя населення.

У процесі дослідження нами визначена низка сприятливих умов для ефективного виконання кластером і всіма його структурними компонентами своїх функцій. Це розробка відповідної нормативної бази для врегулювання співпраці між учасниками ТОНК, що надає можливість забезпечити ефективне управління, спрямоване на досягнення спільних цілей учасників кластера.

Визначимо основні напрями взаємодії коледжів, навчально-наукових інститутів, підприємств та інших організацій, які об'єднані в ТОНК спільними цілями та завданнями, а саме: підготовка фахівців, наукові дослідження, інноваційна діяльність.

В своїй діяльності учасники кластера ефективно співпрацюють у сфері підготовки фахівців. Це включає спільну розробку освітніх програм, програм стажування і практики з елементами дуальної освіти тощо. В такий спосіб, учасники кластера залучаються до спільної реалізації освітніх програм, які відповідають потребам самих роботодавців, залучених до цього процесу стажування та практик студентів, що дозволяє студентам набути ґрунтовних практичних навичок, необхідних для їхньої подальшої роботи.

Учасники кластера, що задіяні у спільній розробці та реалізації наукових проєктів, сприяють залученню додаткових ресурсів, це створює можливості для проведення певних досліджень та сприяє розробці і впровадженню нових технологій та інновацій, що дозволяє створювати нові продукти та послуги, які можуть бути використані в умовах ринкової економіки.

Для того щоб відобразити об'єктивні закони розвитку ТОНК, маємо сформулювати основоположні правила, що є принципами управління кластером, які визначають зміст, форми і методи, а також візьмемо до уваги передовий досвід управлінської діяльності, а саме: принцип цілеспрямованості - управління спрямоване на досягнення конкретних цілей і завдань; системності - враховуються всі елементи та процеси кластеру; інноваційності - сприяє розвитку інноваційної діяльності; відкритості та партнерства - формує підґрунтя для взаємодії з усіма учасниками кластера.

Процес управління ТОНК включає п'ять основні етапів. Перший, формування стратегії управління. На цьому етапі визначено цілі, завдання,

пріоритети та механізми реалізації розвитку кластера. Стратегія управління розроблена на основі принципів, зазначених вище. Другий, організація взаємодії між учасниками кластера. На цьому етапі розроблено механізми взаємодії між учасниками кластера, які забезпечують ефективну співпрацю між ними. Третій, створення сприятливих умов для розвитку інноваційної діяльності. На цьому етапі розроблено та реалізовано програми та заходи, які сприяють розвитку інноваційної діяльності в кластері. Четвертий, залучення інвестицій для розвитку кластера. На цьому етапі розроблено та реалізовано програми та заходи, які сприяють залученню інвестицій для розвитку кластера. П'ятий, моніторинг та оцінка ефективності управління. На цьому етапі здійснюється моніторинг та оцінка ефективності управління ТОНК, з метою визначення необхідні внесення певний корективів.

Кожен з цих етапів має свої особливості та завдання, які вирішуються відповідно до принципів управління ТОНК.

На етапі формування стратегії управління нами враховано фактори обумовлені потребами ринку праці, рівнем розвиток науки та технологій та стратегічними інтересами держави. Отже, стратегія управління кластером спрямована на підготовку фахівців, які відповідають потребам ринку праці, сприяти розвитку наукових досліджень та інноваційної діяльності в кластері і відповідати стратегічним інтересам держави.

На етапі організації взаємодії між учасниками кластера враховуємо спільні інтереси учасників кластера, взаємодія яких ґрунтуватися на спільних інтересах, де роль кожного учасника кластера формує механізми взаємодії між учасниками кластера, які мають бути ефективними та сприяти досягненню спільних цілей.

При створенні сприятливих умов для розвитку інноваційної діяльності ТОНК враховано рівень фінансування такої діяльності з боку держави чи інших зацікавлених сторін, стан наявної інфраструктури що бути задіяна у інноваційній діяльності та правове врегулювання інноваційної діяльності.

Важливим аспектом, тут, є залучення інвестицій для розвитку кластера. Враховуємо доступні потенційні джерела інвестицій та атрактивність кластера для інвесторів, тобто, кластер має бути привабливим для інвесторів.

Для оцінки ефективності управління кластером, спочатку передбачається проведення моніторингу його діяльності, для цього визначаємо показники ефективності управління та розробляємо методику оцінки ефективності управління та ризиків.

Процес управління ТОНК має складні завдання, які потребують комплексного підходу та дотримання принципів, зазначених вище, а впровадження цих принципів сприяє ефективному розвитку ТОНК та його внеску в розвиток економіки регіону і країни в цілому.

Мета управління ТОНК полягає у створенні ефективної системи взаємодії між його компонентами, що сприяє підвищенню якості освіти,

підготовки фахівців і розвитку наукових досліджень та інновацій, забезпечує ефективну взаємодію між університетом, підприємствами тощо. Таке середовище в регіоні утворюється за рахунок наявних кваліфікованих кадрів, розвиненої інфраструктури та доступу до наукових досліджень та інновацій, що забезпечує ТОНК.

Для досягнення цієї мети нами змодельований порядок взаємодії між учасниками ТОНК. Ця взаємодія ґрунтуватися на принципах цілеспрямованості, системності, інноваційності, відкритості та партнерства. Взаємодія між компонентами ТОНК спрямована на досягнення спільних цілей, враховує всі аспекти розвитку кластера, сприяти розвитку інноваційної діяльності тощо.

Для реалізації поставлених завдань за сформованими принципами, використовуємо такі механізми управління, як: стратегічне планування, що передбачає розробку та реалізацію стратегії розвитку кластера; організаційна структура, визначає порядок взаємодії між учасниками кластера; фінансове управління, забезпечує ефективне використання ресурсів кластера; інформаційне управління впливає на обмін інформацією між учасниками кластера; моніторинг та оцінка, дозволяють оцінити ефективність діяльності кластера та здійснити необхідні корективи.

Тут, механізми управління, виступають як інструмент, який використовуються для досягнення поставлених завдань управління.

Для реалізації поставлених завдань ТОНК, використовуємо наступні механізми управління. Перше, стратегічне планування, що передбачає розробку та реалізацію стратегії розвитку кластера. Стратегією розвитку кластера визначено цілі, завдання, пріоритети та механізми реалізації розвитку кластера. Вона розроблена на основі принципів, зазначених вище, а також з урахуванням таких факторів: потреби ринку праці, розвиток науки та технологій, стратегічні інтереси держави. Друге, організаційна структура визначає порядок взаємодії між учасниками кластера. Вона розроблена з урахуванням спільних інтереси учасників кластера, ролі кожного учасника кластера та механізмів їх взаємодії. Третє, фінансове управління, що забезпечує ефективне використання ресурсів кластера, включає в себе такі заходи - планування бюджету, залучення фінансування, контроль за використанням коштів. Четверте, інформаційне управління забезпечує обмін інформацією між учасниками кластера, створення інформаційної системи, організацію заходів для обміну інформацією, навчання учасників кластера з інформаційних технологій. П'яте, моніторинг та оцінка дозволяють оцінити ефективність діяльності кластера та здійснити корекцію, визначити показники ефективності, зібрати та аналізувати інформацію щодо діяльності кластера, а при необхідності здійснити її корегування.

Використання цих механізмів в поєднанні дозволяє нам реалізувати поставлені завдання управління і забезпечити ефективний розвиток ТОНК.

Зазначимо, що управління ТОНК є складним процесом, що вимагає від керівництва використання комплексного підходу. Для ефективного управління кластером, розвитком його структури, функцій налагоджуємо постійні взаємозв'язки між його компонентами. Таким чином, до основних завдань, що визначають сутність та особливості управління ТОНК відносимо:

1. У галузі прийняття та реалізацій рішень: планування діяльності ТОНК на різних ступенях ієрархії учасників кластера, організація освітнього процесу, розробка стратегії діяльності; підготовка і оформлення управлінських рішень, складання відповідних планів і програм, визначення змісту роботи, термінів виконання, відповідальних учасників тощо; прийняття управлінського рішення, діяльність учасників комплексу, підбір кадрів, розподіл обов'язків та функціональних задач між учасниками ТОНК; проведення робочих нарад та обговорення діяльності учасників ТОНК в процесі здійснення управлінських рішень; здійснення поточного та підсумкового контролю виконання управлінських рішень по ТОНК; аналіз діяльності учасників ТОНК: їх колективів, працівників, учнів, студентів відповідно до змісту рівня освіти.

2. У галузі створення умов, необхідних для виконання рішень: створення сприятливого ділового клімату учасниками ТОНК; здійснення ділового спілкування в ході реалізації управлінських рішень.

3. У галузі підвищення ефективності управління: розробка перспективних напрямів діяльності та відбір способів вдосконалення управління діяльністю ТОНК, відповідно до поставлених нових цілей і завдань освітнього процесу в межах його навчально-виробничої складової; формування нового стилю управління діяльністю ТОНК з оптимальним урахуванням особливостей його учасників – потреб промислових підприємств, можливостей педагогічних колективів, студентів та учнів.

Організація діяльності ТОНК – це вид управлінської діяльності, пов'язаний із ознайомленням учасників кластера зі змістом наступної спільної діяльності (планом роботи), навчання студентів тощо.

Під час визначення сутності функції організації діяльності ТОНК враховуємо, що вона є складовою різних циклів управління. І від того, в межах якого управлінського циклу вона реалізується, залежить зміст управлінської діяльності та засоби її реалізації. Крім того, сутність організації неможливо визначити, не враховуючи сутності пов'язаних з нею функцій управління.

У процесі управління ТОНК реалізуються два типи завдань – поточні, які повторюються з року в рік, і специфічні, які реалізуються в межах того чи іншого управлінського циклу. Організація роботи ТОНК має три складові: поточна організаційна робота; організаційна робота в межах інших функцій управління; організація як функція управління.

Проаналізуємо контроль, як систему спостереження і перевірки відповідності процесу функціонування об'єкту прийнятим управлінським

рішенням – законам, стандартам, планам, наказам, виявлення результатів впливу на об’єкт, де функція контролю стає провідною в управлінні комплексом. Тут, контроль носить правовий, адміністративний характер. Велике значення має технічний, економічний контроль; господарюючі суб’єкти організують економічний і загальногосподарський контроль.

Контроль за діяльністю ТОНК включається в процес управління, встановлення цілей, розроблення планів діяльності, моніторингу, оперативної роботи. Так, ми слідкуємо за відхиленнями від сформованих цілей на всіх етапах діяльності: від його створення до реалізації.

Висновки. Успіх у досягненні основної управлінської мети із вирішення завдань ефективного управління ТОНК залежить від умов діяльності всіх його компонент - учасників ТОНК. Дніпропетровський регіон має значний потенціал для розвитку ТОНК. Тут зосереджені потужні промислові підприємства, провідні заклади вищої освіти та наукові установи. Створення кластера дозволяє об’єднати ресурси цих організацій для задовільнити потреб здобувачів освіти та запиту роботодавців у висококваліфікованих кадрах, наукових розробках, що сприяє впровадження інновацій у виробництво.

Література:

1. Davies, H. and Ellis, P. Porter’s (2000). Competitive Advantage Of Nations: Time For The Final Judgement?. Journal of Management Studies, 37: 1189-1214. doi: <https://doi.org/10.1111/1467-6486.00221>
2. Feldstein, M. (2003). The Role for Discretionary Fiscal Policy in a Low Interest Rate Environment.
3. Florida, R. (2003). The Rise of the Creative Class: And How It’s Transforming Work, Leisure, Community and Everyday Life. New York: Basic Books.
4. Katz, J. S. (2006). Indicators for complex innovation system. Research Policy, 35 (7), pp. 893-909.
5. Krugman, P. (1991). Increasing Returns and Economic Geography, Journal of Political Economy 99(3), pp. 483-499.
6. Marshall, A. (1920). Principles of Economics (8th ed.) London: Macmillan and Co. 8th ed. 627 p.
7. Saxenian, AnnaLee. (1996). Regional Advantage: Culture and Competition in Silicon Valley and Route 128, With a New Preface by the Author. – Електронний ресурс – Режим доступу: https://books.google.com.ua/books?hl=uk&lr=&id=gnh2Rb1rcMIC&oi=fnd&pg=PR6 &ots=Bfu6Tux_06&sig=YKinfGgwEqSF22Vn4xgZZO6NAZA&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false
8. Князевич А. Формування і функціонування інноваційної інфраструктури України : монографія / під наук. ред. д.е.н., проф. І. Бритченко. Рівне : Волинські береги, – 2016. – 272 с.

References:

1. Davies, H. & Ellis, P. (2000), Porter’s Competitive Advantage Of Nations: Time For The Final Judgement?. Journal of Management Studies, 37: 1189-1214. Retrieved from <https://doi.org/10.1111/1467-6486.00221> [In English].
2. Feldstein, M. (2003). The Role for Discretionary Fiscal Policy in a Low Interest Rate Environment. Retrieved from <http://www.nber.org/papers/w9203> [In English].

3. Florida, R. (2003). *The Rise of the Creative Class: And How It's Transforming Work, Leisure, Community and Everyday Life*. New York: Basic Books. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/31745369_THE_Rise_of_the_Creative_Class_And_How_It's_Transforming_Work_Leisure_Community_and_Everyday_Life
4. Katz, J. S. (2006). Indicators for complex innovation system. *Research Policy*, 35 (7), pp. 893-909. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/222646149_Indicators_for_Complex_Innovation_Systems [In English].
5. Krugman, P. (1991). Increasing Returns and Economic Geography, *Journal of Political Economy* 99 (3), pp. 483-499. Retrieved from https://pr.princeton.edu/pictures/g-k/krugman/krugman-increasing_returns_1991.pdf [In English].
6. Marshall, A. (1920). *Principles of Economics* (8th ed.) London: Macmillan and Co. 8th ed. 1920. 627 p. Retrieved from <https://eet.pixel-online.org/files/etranslation/original/Marshall,%20Principles%20of%20Economics.pdf> [In English].
7. Saxenian, AnnaLee. (1996). *Regional Advantage: Culture and Competition in Silicon Valley and Route 128*, With a New Preface by the Author. Retrieved from https://books.google.com.ua/books?hl=uk&lr=&id=gnh2Rb1rcMIC&oi=fnd&pg=PR6&ots=Bfu6Tux_06&sig=YKinfGgwEqSF22Vn4xgZZO6NAZA&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false [In English].
8. Knyazevich A. (2016). *Formuvannya i funktsionuvannya innovatsiynoyi infrastruktury Ukrainy: monografiya* [Formation and functioning of the innovative infrastructure of Ukraine: a monograph]. under science. ed. Doctor of Economics, Prof. I.Britchenko. Rivne: Volyn amulets, 272 c. Retrieved from <http://repository.rshu.edu.ua/id/eprint/6367/> (04.08.2024) [in Ukrainian].

УДК 378.4.093-051:78]:111.852

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8\(36\)-493-503](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8(36)-493-503)

Барановська Ірина Георгіївна кандидат педагогічних наук, доцент, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, вул. Острозького, 32, Вінниця, 21001, <https://orcid.org/0000-0002-8223-1683>

Коваль Тетяна Василівна кандидат педагогічних наук, доцент, декан, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, вул. Острозького, 32, Вінниця, 21001, <https://orcid.org/0000-0001-6491-4010>

Граб Оксана Дмитрівна провідний концертмейстер, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, вул. Острозького, 32, Вінниця, 21001, <https://orcid.org/0000-0002-6933-9446>

ФОРМУВАННЯ ЕСТЕТИЧНОГО СВІТОГЛЯДУ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА ЯК НАУКОВО- ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

Анотація. Стаття присвячена вивченню питання формування естетичного світогляду здобувачів педагогічних закладів освіти, майбутніх учителів музичного мистецтва. З'ясовано, що сучасні умови швидкого розвитку надзвичайно насиченого інформаційного середовища актуалізують проблему естетичного освоєння дійсності та вказують на необхідність переосмислення теоретико-методологічного доробку науковців і педагогів-практиків задля пошуку нових резервів виховання молодого покоління за законами краси та добра.

Проаналізовано значний науковий доробок вітчизняних та зарубіжних учених з проблеми дослідження. Розкрито сутність понять «світогляд», «краса», «музичне мистецтво», «естетичний світогляд».

Визначено, що специфіка педагогічної діяльності учителів музичного мистецтва пов'язана насамперед із художньо-творчою роботою над музичним текстом. Музичне мистецтво має потужний освітній та світоглядний потенціал. Органічна єдність всіх компонентів музичної мови робить музику втіленням природної краси. Естетичне, творче багатство світу художника стає основою естетичного розвитку і багатства художнього світу публіки.

Досліджено сутність категорії «краса». З'ясовано, що краса розглядається як об'єктивна сторона предметів, явищ, процесів та як суб'єктивна властивість людини, як результат розвитку духовної та емоційно-почуттєвої сфери людини, як здатність генерувати естетичні ідеї та цінності, моделювати власні естетичні уявлення та образи.

Доведено, що естетичний світогляд – це динамічна діалектична категорія, котра охоплює різні напрямки людського досвіду, де співвідносяться дійсне та уявне, теорія та практика, погляди та переконання. Виявлено, що естетичний світогляд – необхідна складова взаємодії людської свідомості, пізнання та досвіду.

Розкрито проблему формування естетичного світогляду в культурознавчій, мистецько-освітній та музично-педагогічній проєкціях. Доведено, що естетичний світогляд учителя музичного мистецтва знаходиться в діалектичному взаємозв'язку з його професійною діяльністю. Обґрунтовано наукові підходи (поліхудожній, аксіологічний, семіотико-герменевтичний та інноваційно-рефлексивний) та визначено принципи формування естетичного світогляду майбутніх учителів музичного мистецтва.

Ключові слова: естетика, світогляд, естетичний світогляд, музичне мистецтво, професійна підготовка, вчитель музичного мистецтва

Baranovska Iryna Georgievna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Art Disciplines of Preschool and Primary Education, Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, St. Ostrozkogo, 32, Vinnytsia, <https://orcid.org/0000-0002-8223-1683>

Koval Tetiana Vasylivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Art Disciplines of Preschool and Primary Education, Dean, Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, St. Ostrozkogo, 32, Vinnytsia, <https://orcid.org/0000-0001-6491-4010>

Grab Oksana Dmytrivna Leading Concertmaster of the Department of Art Disciplines of Preschool and Primary Education, Dean, Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, St. Ostrozkogo, 32, Vinnytsia, <https://orcid.org/0000-0002-6933-9446>

FORMATION OF THE AESTHETIC OUTLOOK OF FUTURE MUSIC TEACHERS AS A SCIENTIFIC AND PEDAGOGICAL PROBLEM

Abstract. The article is devoted to the study of the formation of the aesthetic outlook of students in pedagogical educational institutions, specifically future music teachers. It was found that the modern conditions of rapid development within a highly saturated information environment underscore the problem of aesthetically engaging with reality and highlight the need to rethink the theoretical and methodological contributions of scholars and educators to identify new ways of educating the younger generation in accordance with the principles of beauty and goodness.

The article analyzes the significant scientific contributions of both domestic and international researchers on this topic. The essence of the concepts of «worldview», «beauty», «musical art», and «aesthetic outlook» is explored.

It was determined that the specificity of pedagogical activity for music teachers is primarily related to artistic and creative work with musical texts. Musical art has substantial educational and worldview potential. The organic unity of all elements of musical language makes music an embodiment of natural beauty. The aesthetic and creative richness of the artist's world forms the basis for the aesthetic development and enrichment of the public's artistic world.

The concept of «beauty» is examined, revealing that beauty is considered both as an objective aspect of objects, phenomena, and processes, and as a subjective quality of a person. It involves the development of the spiritual and emotional-sensory aspects of an individual and the ability to generate aesthetic ideas and values, as well as to model one's own aesthetic perceptions and images.

It is demonstrated that the aesthetic outlook is a dynamic, dialectical category encompassing various dimensions of human experience, where the real and the imagined, theory and practice, and views and beliefs are interconnected. The aesthetic outlook is established as a necessary component of the interaction between human consciousness, knowledge, and experience.

The issue of forming an aesthetic outlook is addressed from cultural, artistic-educational, and musical-pedagogical perspectives. It is shown that the aesthetic outlook of a music teacher is dialectically related to their professional activity. Scientific approaches (polyartistic, axiological, semiotic-hermeneutic, and innovative-reflective) are justified, and the principles for developing the aesthetic outlook of future music teachers are defined.

Keywords: aesthetics, worldview, aesthetic outlook, musical art, professional training, music teacher

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку освіти в Україні вказує на актуальність проблеми естетичного освоєння дійсності, на необхідність переосмислення теоретико-методологічного доробку науковців і педагогів-практиків задля пошуку нових резервів виховання молодого покоління за законами краси та добра.

Поняття «добро» і «зло», «краса» і «потворність» споконвіку виступають категоріями ціннісної свідомості людини. Цивілізований історичний розвиток світового суспільства спонукав до утвердження на рівні свідомості системи ціннісно-орієнтаційних координат та вимог, які варті були стати підґрунтям для різних видів та форм діяльності людини. Поступово, на рівні суспільної свідомості, відбулося становлення естетичного світогляду, що акумулював у собі емоційно-естетичний досвід багатьох поколінь (знання та розуміння вищих духовних ідеалів, ідей, поглядів, міркувань, норм поведінки, оцінне ставлення до естетичних цінностей у життєдіяльності людини тощо).

В умовах надзвичайно насиченого інформаційного середовища українська школа потребує висококультурних освічених вчителів музичного мистецтва, здатних до усвідомленої передачі знань про різні види музичного мистецтва, до «здійснення глибокого аналізу мета-текстів, артефактів, художніх ідей-образів, символів, продуктів творчості» на засадах законів краси та гармонії тощо [8, с. 100]. Отже, повсякчас зростають вимоги до особистості педагога, відтак до професійної підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва. Особливо важливим постає в наш час пошук нових підходів до формування цілісного естетичного світогляду студентів, майбутніх учителів музичного мистецтва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукова проблема формування естетичного світогляду цікава та багатогранна. Різні її вектори досліджують вітчизняні та зарубіжні педагоги. Аналіз наукового доробку вчених свідчить про те, що феномен «естетичний світогляд» вивчається в контексті формування естетичного ставлення до дійсності та мистецтва (Л. Аристова, Г. Соцька), формування естетичного смаку (Ю. Бабиніна, Н. Кьон, Н. Казьмірчук, І. Стахова), формування музичного сприймання, естетичного сприйняття (О. Рудницька, О. Ростовський, Н. Тодосієнко), особливостей художньо-естетичного розвитку та виховання (Л. Масол, Н. Мозгальова, О. Отич, О. Олексюк), вивчення світоглядних орієнтирів підготовки вчителя та учнів (Ю. Грищенко, Дун Хао, О. Комаровська, О. Соломаха, О. Смалько), розширення художньо-естетичного досвіду майбутніх учителів музичного мистецтва (Г. Ніколаї, О. Реброва, Т. Скорик, Т. Сердюк, Сюй Лінг, Сюй Сінчжоу, М. Федорець, О. Щолокова, О. Шевнюк та ін..).

Вчені вказують, що специфіка педагогічної діяльності учителів музичного мистецтва пов'язана з роботою над музичним текстом. Кожен музичний твір має потужний освітній та світоглядний потенціал, оскільки відображає життя людини та суспільства в їхній цілості. Органічна єдність всіх компонентів музичної мови робить музику втіленням природної краси, яка стає ключем для розуміння цінностей та метафізичної сутті буття. Розкриваючи зміст музичного твору, здійснюється не тільки набуття знань та навичок, розширюються межі духовності, відбувається переосмислення та формування особистісної світоглядної позиції щодо художньо-естетичних та етичних цінностей, ідеалів, ставлень, переконань. Завдяки емоційній силі музика здатна всебічно впливати на духовне становлення та естетичний розвиток людини, формувати внутрішній естетичний світ, як її творців (композитора та виконавця), так і слухачів.

Мета статті – дослідження науково-педагогічної сутності проблеми формування естетичного світогляду майбутніх учителів музичного мистецтва.

Виклад основного матеріалу. Необхідною складовою взаємодії людської свідомості, пізнання та досвіду є світогляд. Аналіз довідникової літератури показав, що поняття «світогляд» трактується як: «система поглядів на закономірності розвитку об'єктивного світу і місце в ньому людини, ставлення до навколишнього оточення і до самої себе, а також, зумовлені цими поглядами, основні життєві позиції людей, їхні переконання, ідеали»; «система поглядів на життя, природу та суспільство», що вимірюється обсягом та широтою уявлень, знань, інтересів [5].

Світогляд – це багатовимірне утворення, завдяки якому визначається смислова основа буття, відбувається активне самовизначення людини, її прилучення до духовного світу та надбань, як попередніх, так і сучасних поколінь. На формування світогляду значуще впливають історичні особливості епохи, специфічні риси регіону, соціокультурні обставини, особливості систем виховання та навчання, загальний рівень освіченості тощо. Втім, світогляд сучасників і співвітчизників може значно різнитися, оскільки відображає як об'єктивне, так і суб'єктивне бачення людиною світу та стає підґрунтям для особистісних планів та намірів людини, її життєвих цінностей та переконань.

Отже, світогляд – це динамічна діалектична категорія, що охоплює різні напрямки людського (загальнолюдського та особистісного) досвіду, де співвідносяться дійсне та уявне, теорія та практика, погляди та переконання. Різні форми духовного освоєння людиною світу (почуття, знання, ціннісні орієнтації, ідеали, уподобання, переконання) стають основою для формування світогляду. Структуру світогляду складають: світовідчуття (духовно-емоційний стан людини), світобачення та світосприйняття (різні знання та уявлення про світ, що створюють цілісну картину світу), світорозуміння та світоставлення (вищий рівень організації світогляду, що дозволяє надати мотиви та обрати орієнтири для оцінки різноманітних явищ, дій, ціннісних орієнтацій та життєвих позицій).

В контексті нашого дослідження доречно з'ясувати сутність понять «краса», «музичне мистецтво», «світогляд», що визначають зміст процесу формування естетичного світогляду майбутніх учителів музичного мистецтва під час навчання в педагогічних закладах освіти.

На підставі теоретичного аналізу наукових поглядів філософів та мистецтвознавців дослідниця В. Бутенко виокремлює кілька підходів щодо визначення сутності категорії «краса». Краса розглядається як:

- об'єктивна якість предметів, явищ, процесів, що мають місце в навколишньому світі та життєдіяльності людини, тобто як усвідомлення проявів гармонійної вишуканості в співвідношенні окремих складових змісту, форм продуктів людської праці та навколишньої дійсності, взаємозв'язків явищ та дій, що відбуваються в природному та соціокультурному середовищі.

Краса розуміється як основа естетичного пізнання, як зразок для наслідування, копіювання, вивчення, репродуктивного відтворення тощо. В педагогічній науці таке розуміння краси покладено в основу естетичної освіти та виховання. Підкреслимо, що увага педагогів акцентується не тільки на пошуку естетичних еталонів з погляду цілісності, виразності, гармонійності, функціональності предметів, дій чи вчинків, але й на необхідності перенесення найкращих естетичних прикладів на практику, у сферу людського життя, діяльності, творчості;

- як суб'єктивна властивість людини, що характеризує емоційну забарвленість почуттів, характер інтелектуальних дій, осмислення смакових уподобань, ідеалів, орієнтацій. Отже, краса та прекрасне розуміється як результат розвитку духовної та емоційно-почуттєвої сфери людини, як здатність генерувати естетичні ідеї та цінності, моделювати власні естетичні уявлення та образи [4, с. 20].

Джерелом багатоговікового досвіду духовно-емоційного та естетичного ставлення до світу, невід'ємною частиною динамічних процесів, що відбуваються в естетичній культурі вважається музичне мистецтво. Музика являє собою живу гру невидимих сил, що через красу музичних звуків та співзвуч знаходять шляхи естетичного впливу на особистість. У музиці людина, інколи навіть несвідомо, глибше пізнає себе, багатство свого внутрішнього світу, весь величезний спектр своїх переживань, почуттів, естетичних смаків та потреб.

Професійна підготовка майбутніх учителів музичного мистецтва передбачає формування естетичного світогляду, оскільки критерієм майбутньої музично-педагогічної діяльності виступають внутрішня та зовнішня краса вчителя, краса його педагогічних дій та здатність через власне естетичне «Я» розкривати та доносити учням знання про справжню естетичну цінність художніх образів, почуттів, думок, що викликає музика. За словами С. Соломахи: «естетичні модуси світовідношення дозволяють розкрити світ людини в мистецтві на рівні переживання духу епохи, у її історичних та художніх проявах» [10, с. 130].

Китайський дослідник Чжань Цзянань, спираючись на наукові висловлювання С. Шипа, переконує, що музика, як знакова система «має специфічні засоби виразності, котрі несуть у собі певну інформацію, смислове навантаження. Ця інформація є дещо іншою, так як особлива акустично-звукова природа музики підносить її на почуттєво-емоційний рівень та наділяє здатністю повніше передати смисл висловлювання» [12, с.128].

Композитор-митець створює певний суб'єктивний художній образ, ідеал об'єктивного світу, задає зразковий еталон естетичного ставлення до дійсності, що співвідноситься з мірою освіченості та світоглядної позиції людини. Досягаючи певної гармонійності звучання, композитор учить бачити та

створювати красу навкруг себе, задовольняючи в такий спосіб естетичні потреби людини та суспільства відповідно до утверджених естетичних смаків. Іншими словами: «естетичне, творче багатство світу художника – основа естетичного розвитку і багатства художнього світу публіки» [10].

Обґрунтовуючи філософсько-педагогічні засади мистецької освіти О. Рудницька зазначає, що світоглядна позиція вчителя музичного мистецтва співвідноситься з поняттям духовності, тобто акумулює в собі знання та розуміння вищих духовних, а отже й естетичних, ідеалів, зразків, здатність керуватися ними на практиці [9, с.56].

Цікавою вважаємо думки китайського дослідника Дун Хао, який розглядає музичний світогляд як «емоційно-образну форму духовно-практичного осягнення дійсності, що виявляється через сукупність художньо-естетичних поглядів, переконань, уявлень та емоційно-ціннісного ставлення до музичного мистецтва та навколишнього світу» [6, с. 2-3]. Молодий науковець доводить, що мистецький світогляд проявляється «через художньо-естетичні знання, погляди, уявлення, емоційно-оцінне ставлення до музичного мистецтва та віддзеркаленої в ньому дійсності», а підґрунтям для формування мистецького світогляду учнів Дун Хао визначає «духовний світ людини, її музично-естетичний досвід та естетичну спрямованість свідомості» [там само, с.187].

Аналіз науково-педагогічного доробку вітчизняних та зарубіжних дослідників дозволяє стверджувати, що естетичний світогляд учителя музичного мистецтва знаходиться в діалектичному взаємозв'язку з його професійною діяльністю. Згідно цієї позиції вважаємо за доцільне формувати естетичний світогляд студентів, майбутніх учителів музичного мистецтва на засадах поліхудожнього, аксіологічного семіотико-герменевтичного та інноваційно-рефлексивного підходів. Розглянемо визначені нами підходи докладніше.

Поліхудожній підхід забезпечить нові способи осягнення мистецтва на основі різних моделей, видів та рівнів інтеграції, котрі допомагають зрозуміти витоки та взаємозв'язки специфічних засобів виразності видів мистецтв, набути базові мистецькі знання та навички в галузі художньо-творчої діяльності, сформувати в свідомості цілісний поліхудожній образ світу, розвинути естетичні смаки та естетичне ставлення до творів мистецтва [1; 2].

Аксіологічний підхід вказує на важливість оволодіння студентами та учнями ціннісно-естетичним ставленням до творів музичного мистецтва на основі загальнолюдських естетичних цінностей, узгоджених з естетичними цінностями інших етнокультур. Світ естетичних цінностей, на наш погляд, є об'єктивною категорією. Проте він має особистісні прояви (ціннісні орієнтації), що визначають естетичне ставлення особистості до музики, до педагогічної діяльності, до навколишнього світу, до себе. Аксіологічний підхід передбачає чітке визначення естетичних цінностей, оскільки вони

виступають містком (граничними цілями) духовного збагачення, морального вдосконалення, творчого розвитку та самореалізації, а отже, й формування естетичної свідомості особистості.

Реалізація семіотико-герменевтичного підходу в процесі формування естетичної свідомості майбутніх учителів музичного мистецтва вказує на важливість оволодіння здобувачами педагогічних вузів здатністю до усвідомленого аналізу змісту музичних творів різних епох, жанрів та стилів з позицій законів краси та гармонії. Цей підхід орієнтує здобувачів на поглиблення знань та розширення музично-естетичного тезаурусу, на оволодіння навичками інтерпретації музичних творів на основі узгодженого взаємозв'язку власного розуміння сутності естетики виражальних засобів музики, характеристики історико-культурного періоду створення композитором музичного твору, на розкриття духовно-естетичного світу митця, на вибіркоче естетичне ставлення до артефактів, образів, продуктів творення, що є результатами творчої самореалізації композиторів-митців, на врахування вікових особливостей та рівня підготовки учнівської аудиторії. Даний підхід вказує на важливість розвитку здатності через особисте естетичне «Я» (естетична свідомість) поєднувати результати аналізу та власної трактовки музичних творів у процесі освітньої діяльності [3].

Надзвичайно важливим у наш час є підготовка здобувачів до усвідомлення важливості своєї освітньої місії творців культурно-розвиненого, освіченого учнівства. Впровадження інноваційно-рефлексивного підходу спрямовує учасників освітнього процесу до творчого пошуку на основі поєднання традиційних та інноваційних методик музичного виховання, до самоаналізу та самооцінки своїх знань та вмінь, до усвідомленого вибору методичного інструментарію та способів естетичного пізнання музики [2; 6; 7; 12].

Враховуючи позитивні та негативні виклики сьогодення, впровадження обраних нами підходів доречно здійснювати на тлі низки принципів, а саме: гуманізації, етнізації, естетизації освітнього середовища, а також спрямованості інтелектуальної сфери здобувачів на естетичну проблематику, врахування поліхудожньої проєкції естетичного потенціалу музичних творів, орієнтації на ціннісно-естетичну домінанту в процесі вибору музичного твору та його опанування.

Естетичний досвід спілкування, на думку Г. Сотської, надає «не тільки можливість бачити високе, ... відчутти глибину художніх образів в творах, що викликають захоплення й радість, але й викликає творчій підйом сил та бажання творити» [11, с.140]. Рушійною силою формування естетичного світогляду майбутніх учителів музичного мистецтва вважаємо умотивованість здобувачів до набуття естетичного досвіду на основі прагнення до самовдосконалення в музично-педагогічній діяльності, до розширення знань про естетично-стильові особливості музичних творів і засоби виконавського

втілення та популяризації їх естетичного змісту, а також розвиток умінь актуалізації естетичного потенціалу та визначення художньо-естетичної домінанти музичного твору в умовах практики безпосереднього чи опосередкованого художньо-творчого спілкування з ним.

Висновки. Обґрунтування сутності проблеми формування естетичної свідомості майбутніх учителів музичного мистецтва з позицій різних наукових проєкцій дозволяє зробити висновок :

- в культурознавчій проєкції формування естетичної свідомості обумовлено виконанням учителем музики духовно-світоглядної, соціально-адаптивної та комунікативно-просвітницької місії, усвідомленням важливості розуміння сутності естетичних категорій, які фіксують закономірності культурного поступу та відчуття естетичного в природі та творах мистецтва;
- мистецько-освітня проєкція актуалізує увагу на набутті спеціальних компетентностей задля свідомого виявлення естетичної домінанти в змісті музичних творів на основі поєднання сенсорно-почуттєвого, аналітичного й історико-ретроспективного їх сприйняття та діалектичної єдності естетичного пізнання об'єктивного (закладеного автором) змісту музичного твору та суб'єктивного, індивідуально-особистісного (привнесеного виконавцем, слухачем) аспекту його сприйняття;
- музично-педагогічна проєкція формування естетичної свідомості спрямовує здобувачів на удосконалення музично-виконавських та інтерпретаційних умінь, розвиток творчо-пошукових, музично-артистичних здібностей, художньо-асоціативного мислення, вольових якостей, готовність до постійного самонавчання, професійного самовдосконалення та творчої самореалізації.

Проведене нами дослідження не вичерпує всіх аспектів окресленої проблеми. Подальшого вивчення потребують обґрунтування педагогічних умов формування естетичного світогляду майбутніх учителів музичного мистецтва та розробка інноваційного методичного інструментарію задля надання інноваційного імпульсу контенту музично-фахових дисциплін та набуття естетичного досвіду створення інтерпретаційних версій музичних творів в процесі просвітницької, музично-педагогічної діяльності.

Література:

1. Барановська І.Г. Мистецькі інтегративні технології в поліхудожній освіті / І.Г.Барановська // Інформаційні технології в освіті. – 2019. – Вип.2. – С. 40-50
2. Барановська І., Мозгальова Н. Методичні аспекти формування естетичного ставлення дошкільників до музичного мистецтва. / І.Г.Барановська. Н.Г. Мозгальова // The 10th International scientific and practical conference «Scientific achievements of modern society» (May 27-29, 2020). – Cognum Publishing House, Liverpool, United Kingdom. – 2020. – С.240-247.
3. Барановська, І., & Мозгальова, Н. Поліхудожня освіта майбутніх вчителів мистецьких дисциплін: проблеми і перспективи / І.Г.Барановська. Н.Г. Мозгальова // Науковий часопис Українського державного університету імені Михайла Драгоманова. Серія 14. Теорія і методика мистецької освіти. – 2019. – Вип 26, – С. 9-15.

4. Бутенко В.Г. Естетична освіта як умова формування світогляду молоді / В.Г.Бутенко // Педагогічні науки: теорія та практика.— 2005. — (2). — С 18-23. Режим доступу: <https://journalsofznu.zp.ua/index.php/pedagogics/article/view/1687>

5. Великий тлумачний словник української мови. Режим доступу: <https://slovyk.me/dict/vts/%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%BE%D0%B3%D0%BB%D1%8F%D0%B4>

6. Дун Хао. Формування мистецького світогляду підлітків у процесі співацького навчання: дис. ... доктора філософії / Дун Хао. — Київ, 2022. — 196 с.

7. Коваль Т.В., Шикиринська О.А. Мистецько-педагогічна підготовка майбутнього вчителя початкових класів у контексті культурологічного підходу / Т.В. Коваль, О.А.Шикиринська // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців : методологія, теорія, досвід, проблеми : зб. наук. праць. — Випуск 51. Київ – Вінниця: ТОВ фірма «Планер». — 2018. — С. 52-56.

8. Реброва О. Акмеологічний контекст методики формування художньо-ментального досвіду студентів-музикантів та хореографів / О.Є.Реброва // Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету ім. К.Д. Ушинського. — Одеса — 2014.— №7-8. — С.146-153.

9. Рудницька О. П. Педагогіка: загальна та мистецька. навч. посіб. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан. — 2005. — 360 с.

10. Соломаха С. Досвід формування художньо-естетичного світогляду викладачів мистецьких дисциплін у системі педагогічної освіти / С.Соломаха // Неперервна професійна освіта: теорія і практика (серія: педагогічні науки). — 2016. — Вип.: № 3 – 4(48 – 49). — С. 127 – 132.

11. Сотська Г.І. Естетичний досвід викладача образотворчого мистецтва: передумови розвитку. / Г.І. Сотська // Мистецька освіта: зміст, технології, менеджмент. — К.: Вид-во ТОВ «Тонар» — 2014 — Вип. 9. — С. 136-149

12. Чжан Цзянань. Наукові підходи до формування світоглядної культури майбутнього педагога-музиканта / Цзянань. Чжан // Науковий часопис НПУ імені М.П.Драгоманова. Серія 14. Теорія і методика мистецької освіти. — Київ — 2019. — Вип. 26. — С. 125 – 130

13. Щолокова О.П. Світоглядна спрямованість фахової підготовки вчителя мистецьких дисциплін / О.П. Щолокова // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 14. Теорія і методика мистецької освіти. - Київ. — 2017. — Вип. 22(27).— С. 3-8

References:

1. Baranovska, I.H. (2019). Mystetski intehratyvni tekhnolohii v polikhudozhnii osviti. [Art integrative technologies in multi-art education] *Informatsiini tekhnolohii v osviti – Information technologies in education*. (2). 40-50. [in Ukrainian].

2. Baranovska, I., & Mozgalova, N. (2020) Metodychni aspekty formuvannia estetychnoho stavlennia doshkilnykiv do muzychnoho mystetstva/ [Methodical aspects of the formation of the aesthetic attitude of preschoolers to musical art] . *The 10th International scientific and practical conference «Scientific achievements of modern society» (May 27-29, 2020)*. Cognum Publishing House, Liverpool, United Kingdom.(pp.240-247). [in Ukrainian].

3. Baranovska, I., & Mozgalova, N. (2019). Polikhudozhnia osvita maibutnikh vchyteliv mystetskykh dystsyplin: problemy i perspektyvy [Polyart education of future teachers of art disciplines: problems and prospects]. *Naukovyi chasopys Ukrainskoho derzhavnoho universytetu imeni Mykhaila Drahomanova. Serii 14. Teorii i metodyka mystetskoï osvity. – Scientific journal of Mykhailo Drahomanov Ukrainian State University. Series 14. Theory and methods of art education*, 26, 9-15. [in Ukrainian]

4. Butenko, V.H.(2005) Estetychna osvita yak umova formuvannia svitohliadu molodi [Aesthetic education as a condition for the formation of the worldview of young people]. *Pedahohichni nauky: teoriia ta praktykaiu.* – *Pedagogical sciences: theory and practice.* 2. 18-23. Retrieved from <https://journalsofznu.zp.ua/index.php/pedagogics/article/view/1687> [in Ukrainian]
5. Velykyi tлумachnyi slovnyk ukrainskoi movy. [A large explanatory dictionary of the Ukrainian language.] Retrieved from <https://slovnyk.me/dict/vts/%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%BE%D0%B3%D0%BB%D1%8F%D0%B4> [in Ukrainian]
6. Dong, Hao. (2022). Formuvannia mystetskoho svitohliadu pidlitkiv u protsesi spivatskoho navchannia [Formation of the artistic worldview of teenagers in the process of singing training]. Candidate's thesis. Kyiv. [in Ukrainian].
7. Koval, T.V., & Shikyrinska, O.A. (2018). Mystetsko-pedahohichna pidhotovka maibutnoho vchytelia pochatkovykh klasiv u konteksti kulturolohichnoho pidkhodu. [Artistic and pedagogical training of the future primary school teacher in the context of the cultural approach]. *Suchasni informatsiini tekhnologii ta innovatsiini metodyky navchannia v pidhotovtsi fakhivtsiv : metodolohiia, teoriia, dosvid, problemy.*– *Modern information technologies and innovative teaching methods in the training of specialists: methodology, theory, experience, problems.*51, 52-56. [in Ukrainian].
8. Rebrova, O. (2014). Akmeolohichniy kontekst metodyky formuvannia khudozhno-mentalnoho dosvidu studentiv-muzykantiv ta khoreohrafiv. [Acmeological context of the method of formation of artistic and mental experience of student musicians and choreographers]. *Naukovyi visnyk Pivdenoukrainskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu im. K.D. Ushynskoho.*– *Scientific Bulletin of the South Ukrainian National Pedagogical University named after K.D. Ushynsky.* 7-8.146-153. [in Ukrainian].
9. Rudnytska, O. P. (2005). Pedahohika: zahalna ta mystetska. [Pedagogy: general and artistic]. Ternopil: Educational book – Bohdan.. [in Ukrainian].
10. Colomaha, S. (2016). Dosvid formuvannia khudozhno-estetychnoho svitohliadu vykladachiv mystetskykh dystsyplin u systemi pedahohichnoi osvity. [The experience of forming the artistic and aesthetic outlook of art teachers in the pedagogical education system]. *Continuous professional education: theory and practice (series: pedagogical sciences).* - *Neperervna profesiina osvita: teoriia i praktyka (seriia: pedahohichni nauky).* 3–4 (48–49). 127–132. [in Ukrainian].
11. Zhang, Jianan. (2019). Naukovi pidkhody do formuvannia svitohliadnoi kultury maibutnoho pedahoha-muzykanta.[Scientific approaches to the formation of worldview culture of the future teacher-musician]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M.P.Drahomanova. Serii 14. Teoriia i metodyky mystetskoi osvity.* - *The scientific journal of the M.P. Dragomanov NPU. Series 14. Theory and methods of art education.* 26. 125 – 130 [in Ukrainian].
12. Shcholokova, O.P. (2017). Svitohliadna spriamovanist fakhovoi pidhotovky vchytelia mystetskykh dystsyplin. [Worldview orientation of the professional training of the teacher of art disciplines]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M.P.Drahomanova. Serii 14. Teoriia i metodyky mystetskoi osvity.* – *The scientific journal of the M.P. Dragomanov NPU. Series 14. Theory and methods of art education.* 22 (27). 3-8 [in Ukrainian].

УДК 378.371.04

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8\(36\)-504-512](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8(36)-504-512)

Бартенєва Ірина Олександрівна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки, Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», вул. Старопортофранківська, 26, м. Одеса, 65020, <https://orcid.org/0000-0003-3420-2965>

Галіцян Ольга Анатоліївна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки, Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», вул. Старопортофранківська, 26, м. Одеса, 65020, <https://orcid.org/0000-0003-2542-649X>

ПРИРОДНИЧО-НАУКОВИЙ СВИТОГЛЯД УЧИТЕЛЯ В ПРОЄКЦІЇ ЙОГО ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ

Анотація. Актуальність започаткованого дослідження зумовлена тим, що проблематика формування природничо-наукового світогляду і природничо-наукової картини світу як його когнітивної платформи (фундаменту) посилюється входженням України до європейського освітнього простору й упровадженням концептуально нових ідей Нової української школи. Встановлено, що наукова картина світу людини є системно-цілісною, інтеграційною властивістю особистості, яка демонструє володіння фундаментальними загальнонауковими, методологічними знаннями, характеризується сформованою системою ціннісних орієнтацій на самопроєктування в науково-дослідницькій діяльності, сформованим науковим стилем мислення. Визначено, що природничо-наукова картина світу є результатом інтеграції знань людини з усіх природничих предметів і ґрунтується на: фундаментальних наукових поняттях та законах; теоріях та методологічних принципах; принципах природознавства; інтеграції картин світу споріднених наук у цілісну системну наукову картину світу. Доведено, що природничо-наукова картина світу вчителя вможливує бачення реального світу на засадах засвоєних людиною узагальнених (систематизованих) природничо-наукових знань про холістичний характер природи, людини як органічної частини природи, місце і роль людини в довколишньому світі; продукує уявлення про природничо-наукове знання як ґранту забезпечення життєдіяльності кожної окремої людини та соціуму в цілому. Природничо-науковий світогляд учителя можна тлумачити як цілісну систему сучасного теоретичного природничо-наукового знання; провідними компонентами названої системи є спеціальні (зумовлені галуззю знань) фрагментарно-предметні картини світу в їхньому взаємозв'язку і

розвитку та методологічні принципи, що віддзеркалюють зв'язок між теоріями й концепціями: відповідності, кореляції, доповнюваності, тотожності, симетрії, причинності.

Визначено напрями формування природничо-наукового світогляду в майбутніх учителів: відображення у змісті психолого-педагогічної підготовки майбутніх педагогів феноменології природничо-наукового світогляду та природничо-наукової картини світу; систематизація знань студентів про цілісний характер природничо-наукової картини світу; упорядкування термінологічного тезаурусу студентів шляхом лексичної фіксації терміноконструктів «науковий світогляд», «природничий світогляд», «природничо-наукова картина світу»; залучення майбутніх учителів до розроблення моделей навчання (фізики, біології, географії, природознавства) з опорою на світоглядні параметри кожної дисципліни; активізація свідомого позитивного ставлення майбутніх педагогів до розроблення методики навчання природничих дисциплін з опорою на природничо-науковий світогляд.

Ключові слова: світогляд, науковий світогляд учителя, природничо-науковий світогляд учителя, наукова картина світу, природничо-наукова картина світу, учителі природничо-математичних спеціальностей, природничо-математична грамотність, професійна підготовка майбутніх учителів природничо-математичних спеціальностей, інтеграція знань, міждисциплінарна інтеграція, міждисциплінарний підхід.

Bartienieva Iryna Oleksandrivna Candidate of Pedagogical Sciences, Senior Lecturer at the Department of Pedagogy, State institution "South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky", St. Staroportofrankivska, 26, Odesa, 65020, <https://orcid.org/0000-0003-3420-2965>

Halitsan Olha Anatolyivna Candidate of Pedagogical Sciences, Senior Lecturer at the Department of Pedagogy, State institution "South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky", St. Staroportofrankivska, 26, Odesa, 65020, <https://orcid.org/0000-0003-2542-649X>

NATURAL AND SCIENTIFIC OUTLOOK OF THE TEACHER IN THE PROJECTION OF HIS PROFESSIONAL TRAINING

Abstract. The relevance of the initiated research is determined by the fact that the problem of forming a natural-scientific outlook and a natural-scientific worldview as its cognitive platform (foundation) is strengthened by the entry of Ukraine into the European educational space and the introduction of conceptually new ideas of the New Ukrainian School. The purpose of the article was to highlight the specifics of the formation of a natural and scientific outlook in future teachers.

It was determined that the natural and scientific worldview is the result of the integration of human knowledge from all natural subjects and is based on: fundamental scientific concepts and laws; theories and methodological principles; principles of natural science; integration of world pictures of related sciences into a holistic systematic scientific worldview. It is proven that the teacher's natural-scientific worldview enables a vision of the real world on the basis of generalized (systematized) natural-scientific knowledge acquired by man about the holistic character of nature, man as an organic part of nature, the place and role of man in the surrounding world; produces an idea of natural and scientific knowledge as a basis for ensuring the livelihood of each individual person and society as a whole. The natural-scientific outlook of the teacher can be interpreted as a complete system of modern theoretical natural-scientific knowledge; the leading components of the named system are special (determined by the field of knowledge) fragmentary-subject worldview in their interrelationship and development and methodological principles that reflect the connection between theories and concepts: correspondence, correlation, complementarity, identity, symmetry, causality.

The directions of the formation of the natural and scientific worldview of future teachers have been determined: reflection in the content of the psychological-pedagogical training of future teachers of the phenomenology of the natural-scientific outlook and the natural-scientific worldview; systematization of students' knowledge about the holistic nature of the natural and scientific worldview; organizing the terminological thesaurus of students by lexically fixing the term constructs "scientific outlook", "naturalistic outlook", "naturalistic-scientific worldview"; involvement of future teachers in the development of learning models (physics, biology, geography, natural science) based on the worldview parameters of each discipline; activation of a conscious positive attitude of future teachers to the development of teaching methods of natural sciences based on a natural and scientific outlook.

Keywords: outlook, scientific outlook of the teacher, natural and scientific outlook of the teacher, scientific worldview, natural and scientific worldview, teachers of natural and mathematical specialties, natural and mathematical literacy, professional training of future teachers of natural and mathematical specialties, knowledge integration, interdisciplinary integration, interdisciplinary approach.

Постановка проблеми. На сучасному етапі оновлення системи загальної середньої освіти в Україні, з метою покращення природничо-наукової підготовки молоді триває Всеукраїнський експеримент загальнодержавного рівня «Розроблення і впровадження навчально-методичного забезпечення інтегрованого курсу «Природничі науки» для 10-11 класів закладів загальної середньої освіти» на базі провідних українських шкіл. Згідно до Типової освітньої програми закладів загальної освіти, затвердженої наказом

Міністерства освіти і науки 20.04.2018 № 408 в 10-11 класах закладів загальної середньої освіти буде викладатись інтегрована навчальна дисципліна «Природничі науки». Викладати цю дисципліну мають учителі фізики, біології, хімії, географії. Отже, постає нагальне питання переорієнтації підготовки майбутніх учителів природничих спеціальностей та посилення їх світоглядної підготовки. Проблематика формування природничо-наукового світогляду і природничо-наукової картини світу як його когнітивної платформи (фундаменту) посилюється входженням України до європейського освітнього простору й упровадженням концептуально нових ідей Нової української школи за положеннями, що постульовано в «Концепції розвитку природничо-математичної освіти (STEM-освіти)».

Відтак, інтенсифікація процесів переходу на так зване «багатовимірне навчання» (інтегровано-предметне навчання), необхідність реалізації оновлених завдань шкільної природничої освіти, вимагають спеціальної дослідницької уваги до підготовки вчителів природничо-математичних спеціальностей зі сформованим природничо-науковим світоглядом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В науково-педагогічних джерелах досліджено різноманітні аспекти природничо-наукового світогляду вчителя. Феноменологію наукової картини світу вчителя та його наукового світогляду розробляв С. Гончаренко; у наукових напрацюваннях М. Садового, О. Трифонові розкрито своєрідність формування сучасної наукової картини світу людини; М. Колесник висвітлила теоретико-методичні аспекти формування наукової картини світу у вчителів хімії, біології, географії; О. Маланчук-Рибак, С. Бабійчук презентували теоретичні засади формування цілісної наукової картини світу педагога на засадах міждисциплінарного підходу; В. Храмова дослідила специфіканти становлення вчителя на основі сталої картини світу; О. Підгорний розкриває специфіку підготовки майбутніх учителів природничого профілю до формування наукової картини світу учнів. Разом із цим фіксуємо відсутність спеціальних наукових розвідок, в яких би розкривалась своєрідність природничо-наукового світогляду вчителів відповідно сучасних тенденцій науковізації освітнього простору на засадах інтегративного підходу.

Мета статті полягає у висвітленні специфіки формування природничо-наукового світогляду в майбутніх учителів. Дослідницька мета вимагає розв'язання таких завдань: проаналізувати науково-педагогічні джерела та висвітлити своєрідність терміносполучень «природничо-науковий світогляд», «природничо-наукова картина світу»; презентувати напрями формування природничо-наукового світогляду в майбутніх учителів у процесі їх професійно-педагогічної підготовки.

Виклад основного матеріалу. У 2016 році наша країна долучилася до наймасовішого експериментального проєкту PISA (Programme for International

Student Assessment), що запроваджується і підтримується Організацією економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР). PISA досліджує рівень освіченості підлітків за такими параметрами: математична грамотність (mathematical literacy) та природничо-наукова грамотність (science literacy).

В проекті зазначено, що природничо-наукова грамотність є здатністю людини досліджувати і розв'язувати питання, що пов'язані з природничо-математичною наукою та методологією науки.

Особа, в якій сформована природничо-наукова грамотність готова аргументовано розмірковувати над проблемами науки й технології, що потребує сформованості конкретних компетентностей: розтлумачувати явища науковим способом – упізнавати, висувати гіпотези й оцінювати логіку існування низки природних і технологічних явищ; здійснювати оцінювання та проєктувати алгоритм наукового дослідження – описувати й оцінювати наукові дослідження та визначати шляхи наукового розв'язання проблеми; здійснювати інтерпретацію даних й доказово відстоювати наукову позицію – аналізувати й оцінювати дані, твердження й аргументи, подані в різні способи, а також фіксувати аргументовані наукові висновки (Вакуленко, Ломакович, Терещенко, 2018).

Навантаження у формуванні природничо-математичної грамотності учнів покладається на сучасного вчителя, що має демонструвати сформовану природничо-наукову картину світу та сформований природничо-науковий світогляд. Становлення сучасного вчителя природничо-математичного профілю вимагає переосмислення його світоглядної підготовки, посилення на рівні ментальності його настанов на формування природничо-наукової картини світу учнів.

За влучним висловом О. Підгорного, «образ світу є підґрунтям ментальності» (Підгорний, 2023:303). Погоджуємось із твердженням О. Підгорного про те, що ментальність (від латинського слова *mens* – розум, когніція, мислення, спосіб мислення, душевна характеристика) є полісемантичним поняттям для позначення рівнів мисленнєвої діяльності, що не обмежується сферою свідомості (Підгорний, 2023:304). Будучі чуттєво-мисленнєвим інструментарієм засвоєння явищ довкілля, ментальність є природним світобаченням, що достеменно не рефлексується і не може бути логічно обґрунтованим. Отже, ментальність в культурно-історичному вимірі суспільного буття, за влучним висловом В. Храмової, є психологічним «озброєнням» представників певної культури, що вможливорює інтегрування в свідомості особи хаотичного потоку різноманітних вражень на рівні світобачення. Ментальність педагога, як і його картина світу, функціонують виключно у професійному вимірі. Будучі джерелом професійно-педагогічної діяльності фахівця, картина світу є дієвим позитивно-настановним регулятором у виконанні педагогом професійно-зорієнтованих завдань (Храмова, 1992:3).

У вимірах міждисциплінарної тріади «філософія/психологія/педагогіка» проблематику формування наукової картини світу репрезентовано академіком С. Гончаренком. В розумінні вченого, наукова картина світу людини є системно-цілісною, інтеграційною властивістю особистості, яка демонструє володіння фундаментальними загальнонауковими, методологічними знаннями, характеризується сформованою системою ціннісних орієнтацій на самопроекування в науково-дослідницькій діяльності, сформованим науковим стилем мислення (Гончаренко, 1997). Педагог зі сформованою науковою картиною світу, здатний відмовитися від наукових «догм» та дослідницьких стереотипів, спроможний здійснювати науково-творчі розвідки, вирізняється прагненням до ґрунтовного системного пізнання явищ і процесів довколишньої дійсності, що відбуваються в природі й суспільстві» (Гончаренко 2013:145)

На думку О. Маланчук-Рибак, картина світу є синтезом узаємозв'язаних образів, що лежать основі уявлень людини про довколишній світ і місце людини в ньому (зокрема з образами узаємовідносин людини з дійсністю в підсистемах людина-природа, людина-світ, людина-соціум, людина-людина, людина-власне Я (Маланчук-Рибак, 2011:364).

Наукиня С. Бабійчук зазначає, що наукова картина світу є сукупністю знань про світ, що «виробляється» науками на певному етапі їх суспільного розвитку. Наукову картину світу можна репрезентувати системою абстрактних понять, і саме ці поняття утворюють матричну «сітку» відношень, що віддзеркалюють науковий характер пізнання світу. Разом із цим, наголошує С. Бабійчук, абстрактні поняття є своєрідними гностичними образами. Отже, наукова картина світу є віддзеркаленням колективного знання про світ, що синтезує і природу, і суспільство, і саму людину як соціальну істоту (Бабійчук, 2020:214).

Розмірковуючи над своєрідністю формування природничо-наукової картини світу, М. Колесник наголошує на тому, що природнича освіта вирізняється потужним світоглядним потенціалом в контексті розкриття фундаменту світобудови, персональної значущості природничо-наукових знань у повсякденному житті. Проте, доповнює М. Колесник, професійні знання майбутнього вчителя фізики, хімії, біології почасти вирізняються дискретністю і не синтезовані на світоглядному рівні. Приймаємо думку М. Колесник про те, що своєрідність професійної діяльності вчителів природничих дисциплін детермінується потребою формування у них холистичної (цілісної) природничо-наукової картини світу та оволодіння методикою її формування в учнів сучасної школи (Колесник, 2020:39).

На думку М. Садового, О. Трифонові, формування сучасної наукової картини світу є наскрізним безперервним процесом, в межах якого актуалізується система методів навчання природничих наук та реалізується мета і

завдання за допомогою різних методичних прийомів. В разі сформованої наукової картини світу учні/студенти здатні визначити світоглядний і політехнічний контекст кожного з понять, явищ, процесів, суджень, законів, принципів, теорій, що вивчаються (Садовий, Трифонова, 2014:66).

Природничо-наукова картина світу передусім є результатом спеціально організованої цілеспрямованої мисленнєво-розумової діяльності людини. Фундаментом формування знань майбутніх учителів про природничо-наукову картину світу є цілеспрямована пізнавальна діяльність з систематизації знань на засадах спеціальних теоретичних узагальнень. Названа пізнавальна діяльність здійснюється за допомогою відповідних розумових операцій: порівняння, аналізу, синтезу, абстрагування, узагальнення, класифікації, систематизації, умови висновків тощо (Підгорний, 2023:309). Відповідні розумово-мисленнєві дії можуть здійснюватися як у межах емпіричного (приміром, наочного або наочно-образного) так і у межах теоретичного (словесно-логічного, мовленнєвого, абстрактного) мислення (Підгорний, 2023).

Відтак, на нашу думку, природничо-наукова картина світу ґрунтується на базі універсальї світобудови і може розглядатись як метакультурний феномен, що продукується цілісною світоглядною системою, базується на міждисциплінарному інтегруванні та синтезує методологічно-наукові підходи з окремих галузей знань, що формують біологічну картину світу, фізичну картину світу, хімічну картину світу, математичну картину світу.

Отже, природничо-наукова картина світу є результатом інтеграції знань людини з усіх природничих предметів і ґрунтується на: фундаментальних наукових поняттях та законах; теоріях та методологічних принципах; принципах природознавства; інтеграції картин світу споріднених наук у цілісну системну наукову картину світу. Природничо-наукова картина світу вчителя вможливує бачення реального світу на засадах засвоєних людиною узагальнених (систематизованих) природничо-наукових знань про холістичний характер природи, людини як органічної частини природи, місце і роль людини в довколишньому світі; продукує уявлення про природничо-наукове знання як ґранту забезпечення життєдіяльності кожної окремої людини та соціуму в цілому.

Природничо-науковий світогляд учителя можна тлумачити як цілісну систему сучасного теоретичного природничо-наукового знання; провідними компонентами названої системи є спеціальні (зумовлені галуззю знань) фрагментарно-предметні картини світу в їхньому взаємозв'язку і розвитку та методологічні принципи, що віддзеркалюють зв'язок між теоріями й концепціями: відповідності, кореляції, доповнюваності, тотожності, симетрії, причинності.

В системі професійно-педагогічної підготовки майбутніх учителів продуктивними в контексті формування їх природничо-наукового світогляду

визначаємо такі передумови: відображення у змісті психолого-педагогічної підготовки майбутніх педагогів феноменології природничо-наукового світогляду та природничо-наукової картини світу; систематизація знань студентів про цілісний характер природничо-наукової картини світу; упорядкування термінологічного тезаурусу студентів шляхом лексичної фіксації терміноконструктів «науковий світогляд», «природничий світогляд», «природничо-наукова картина світу»; залучення майбутніх учителів до розроблення моделей навчання (фізики, біології, географії, природознавства) з опорою на світоглядні параметри кожної дисципліни; активізація свідомого позитивного ставлення майбутніх педагогів до розроблення методики навчання природничих дисциплін з опорою на природничо-науковий світогляд.

Висновки. Аналіз наукового фонду з проблеми формування природничо-наукового світогляду майбутніх учителів довів, що наукові розвідки вчених здебільшого зконцентровані на формуванні природничо-наукової картини світу майбутніх педагогів. Природничо-науковий світогляд, як міждисциплінарна категорія ще не набував сталих термінологічних і змістових мед. Наскрізним параметром опрацювання світоглядного контексту підготовки майбутніх учителів виступає цілісна природничо-наукова картина світу. За результатами занурення у феноменологію природничо-наукового світогляду педагога запропоновано дієві форми роботи з майбутніми вчителями, що дозволять систематизувати їх природничо-наукові знання, зафіксувати в свідомості студентів концептуальну значущість світогляду для професійно-педагогічної самореалізації.

Перспективи подальшого дослідження проблеми вбачаємо у розробленні спеціальної моделі формування природничо-наукового світогляду, що синтезує теоретичні та практичні параметри природничо-наукової та професійно-педагогічної підготовки майбутніх педагогів.

Література:

1. Бабійчук С. Деякі підходи до розуміння терміна «наукова картина світу». *Актуальні питання гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. 2020. Випуск 30. Том 3. С.213-220
2. Гончаренко С. У. Інтеграція наукового знання: проблема змісту освіти. *ПостМетодика*. 1994. №6. С. 22-29
3. Гончаренко С. У. Формування у дорослих сучасної наукової картини світу: монографія. Київ: ПООД НАПН України, 2013. 220 с.
4. Колесник М. О. Теоретико-методологічні засади формування наукової картини світу в майбутніх учителів природничих спеціальностей : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04. Тернопіль, 2020. 589 с.
5. Маланчук-Рибак О. З. Картина світу в категоріальній системі культурології. *Вісник Львівської національної академії мистецтв*. Вип.22. Львів, 2011. С. 363–376.
6. Підгорний О. В. Система смислових установок (парадигм) та загальнонаукових понять як знання основа цілісних уявлень про природничо-наукову картину світу. *Перспективи та інновації науки (Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)*. 2023. № 16(34). С. 302–311.

7. Садовий М. І., Трифонова, С. М. Формування сучасної наукової картини світу засобами системи наскрізних понять. *Наукові записки. – Серія: Педагогічні науки*. Вінниця, 2014. Вип. 132. С. 65–70.

8. Храмова В. До проблеми української ментальності. *Українська душа*. Київ : Фенікс, 1992. С. 3–35.

9. PISA: природничо-наукова грамотність / уклад. Т. С. Вакуленко, С. В. Ломакович, В. М. Терещенко, С. А. Новікова; перекл. К. Є. Шумова. К. : УЦОЯО, 2018. – 119 с.

References:

1. Babijchuk, S. (2020). Deyaki pidkhody do rozuminnya termina «naukova kartyna svitu» [Some approaches to understanding the term "scientific picture of the world"]. *Aktual'ni pytannya humanitarnykh nauk – Current issues of the humanitarian sciences*, 30, 3, 213-220 [In Ukrainian].

2. Goncharenko, S. U. (1994). Intehratsiya naukovooho znannya: problema zmistu osvity [Integration of scientific knowledge: the problem of the content of education]. *PostMetodyka – Post Methodology*, 6, 22-29 [In Ukrainian].

3. Goncharenko, S. U. (2013). *Formuvannya u doroslykh suchasnoyi naukovoyi kartyny svitu [Formation of modern scientific picture of the world in adults]* Kyiv: IPOOD NAPN of Ukraine [In Ukrainian].

4. Kolesnyk, M. O. (2020). Teoretyko-metodolohichni zasady formuvannya naukovoyi kartyny svitu v maybutnikh uchyteliv pryrodnychyykh spetsial'nostey [Theoretical-methodological foundations of the formation of a scientific picture of the world in future teachers of natural sciences]. *Doctor's thesis*. Ternopil [In Ukrainian].

5. Malanchuk-Rybak, O. Z. (2011). Kartyna svitu v katehorial'niy systemi kul'turolohiyi [The picture of the world in the categorical system of cultural studies] *Visnyk Lvivs'koyi natsional'noyi akademiyi mystetstv – Bulletin of the Lviv National Academy of Arts*, 22, 363–376 [In Ukrainian].

6. Pidgorny, O.V. (2023). Systema smyslovykh ustanovok (paradyhm) ta zahal'nonaukovykh ponyat' yak znannyeva osnova tsylisnykh uyavlen' pro pryrodnycho-naukovu kartynu svitu [The system of semantic attitudes (paradigms) and general scientific concepts as a knowledge base of holistic ideas about the natural and scientific picture of the world]. *Perspektyvy ta innovatsiyi nauky – Perspectives and innovations of science*, 16(34), 302–311 [In Ukrainian].

7. Sadovy, M. I. & Trifonova, S. M. (2014). Formuvannya suchasnoyi naukovoyi kartyny svitu zasobamy systemy naskriznykh ponyat' [Formation of the modern scientific picture of the world by means of a system of cross-cutting concepts]. *Naukovi zapysky Proceedings*, 132, 65–70 [In Ukrainian].

8. Khramova, V. (1992). Do problemy ukrayins'koyi mental'nosti [To the problem of Ukrainian mentality]. *Ukrayins'ka dusha – Ukrainian soul* (P. 3–35.). Kyiv: Phoenix [In Ukrainian].

9. Vakulenko, T. S., Lomakovich, S. V., Tereshchenko, V. M., & Novikova, S. A. (Ed.). (2018). *RISA: pryrodnycho-naukova hramotnist' [RISA: natural and scientific literacy]* Kyiv: UTSOYAO [In Ukrainian].

УДК 37.014.543:331.5(477)

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8\(36\)-513-529](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8(36)-513-529)

Басюк Любов Вікторівна кандидат педагогічних наук, доцент кафедри професійної освіти, Університет Григорія Сковороди в Переяславі, вул. Сухомлинського, 30, м. Переяслав, 08401, <https://orcid.org/0000-0003-0899-8648>

Бикадорова Наталія Олексіївна заступник директора, кафедра професійної освіти, ресторанного і туристичного бізнесу, Навчально-науковий інститут технологій і торгівлі, Державний заклад «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», вул. Івана Банка, 3, м. Полтава, 36003, <https://orcid.org/0000-0002-7561-1792>

Кириченко Олена Анатоліївна викладач, ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», вул. Івана Банка, 3, м. Полтава, 36003, <https://orcid.org/0000-0002-2347-7245>

ВІДНОВЛЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ ЯК КЛЮЧ ДО РЕАБІЛІТАЦІЇ ПІСЛЯВОЄННОЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ: ПІДХОДИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Анотація. Відновлення професійної освіти в Україні має вирішальне значення для економічної відбудови країни після війни. Актуальність цього питання посилюється значними збитками, завданими інфраструктурі та ринку праці України, що зумовлює необхідність розробки надійної стратегії відбудови економіки та розвитку робочої сили. Професійно-технічна освіта, адаптована до потреб постійно змінюваного ринку праці, є ключовим елементом у цьому процесі відновлення, оскільки формує необхідні навички та сприяє економічній стійкості.

Мета цієї статті – розглянути різні шляхи та перспективи відродження професійної (професійно-технічної) освіти в Україні, наголошуючи на її вирішальній ролі в післявоєнному економічному просторі. Дослідження охоплює вивчення інтеграції сучасних технологій, стратегій професійної перепідготовки та впровадження комплексних освітніх реформ для приведення їх у відповідність до ринкових потреб. Також у статті досліджується, як ці освітні реформи можуть подолати розрив між наявними наборами навичок і новими вимогами ринку праці, забезпечуючи кваліфіковану та адаптивну робочу силу.

Результати дослідження свідчать про кілька ключових моментів: успішна інтеграція технологій у професійну освіту може значно покращити результати навчання та узгодити освітні програми з галузевими стандартами; програми професійної перепідготовки мають важливе значення для забезпечення людей навичками, необхідними для постійно оновлюваних робочих ролей; впровадження освітніх реформ має вирішальне значення для створення гнучкої та оперативної системи професійної освіти.

Отже, відновлення професійно-технічної освіти є ключовим елементом у процесі економічної відбудови України. Завдяки застосуванню комплексного підходу, що передбачає інтеграцію технологій, професійну перепідготовку та освітні реформи, Україна може сформувати стійку робочу силу, здатну забезпечити економічне зростання та стабільність. За умови постійних інвестицій і співпраці між урядом, освітніми установами та підприємствами, перспективи для успіху є очевидними. Така комплексна стратегія не лише задовольнить першочергові потреби післявоєнної економіки, а й закладе основу для довгострокового економічного розвитку.

Ключові слова: ринок праці, інтеграція технологій, професійна (професійно-технічна) освіта, професійна перепідготовка, освітні реформи

Basiuk Liubov Viktorivna Doctor of Philosophy in Pedagogy (Ph.D), Associate Professor of the Vocational Education Department, Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav, St. Sukhomlynskyi, 30, Pereiaslav, 08401, <https://orcid.org/0000-0003-0899-8648>

Bykadorova Nataliia Oleksiivna Head's Assistant, Department of Professional Education, Restaurant and Tourist Business, Educational and Research Institute of Technology and Commerce, State Institution «Luhansk Taras Shevchenko National University», St. Ivan Banka, 3, Poltava, 36003, <https://orcid.org/0000-0002-7561-1792>

Kyrychenko Olena Anatolyivna Lecturer, State Institution «Luhansk Taras Shevchenko National University», St. Ivan Banka, 3, Poltava, 36003, <https://orcid.org/0000-0002-2347-7245>

RESTORATION OF VOCATIONAL EDUCATION AS A KEY TO THE REHABILITATION OF THE POST-WAR ECONOMY OF UKRAINE: APPROACHES AND PROSPECTS

Abstract. The restoration of vocational education in Ukraine is crucial for the country's economic recovery after the war. The relevance of this issue is heightened by the significant damage to Ukraine's infrastructure and labor market, necessitating

the development of a robust strategy for economic recovery and workforce development. Vocational education, adapted to the ever-changing needs of the labor market, is a key element in this recovery process, providing essential skills and promoting economic resilience.

The purpose of this article is to explore various approaches and prospects for revitalizing vocational education in Ukraine, emphasizing its crucial role in the post-war economic landscape. The research encompasses the study of the integration of modern technologies, strategies for professional retraining, and the implementation of comprehensive educational reforms to align with market needs. The article also examines how these educational reforms can bridge the gap between existing skill sets and the new demands of the labor market, ensuring a skilled and adaptable workforce.

The research findings highlight several key points: the successful integration of technology in vocational education can significantly improve learning outcomes and align educational programs with industry standards; professional retraining programs are essential to equip individuals with the skills needed for constantly evolving job roles; the adoption of educational reforms is critical to creating a flexible and responsive vocational education system.

Therefore, the restoration of vocational education is a key element in the process of Ukraine's economic recovery. By adopting a comprehensive approach that includes technology integration, professional retraining, and educational reforms, Ukraine can build a resilient workforce capable of driving economic growth and stability. With sustained investment and collaboration between the government, educational institutions, and businesses, the prospects for success are high. This comprehensive strategy will not only address the immediate needs of the post-war economy but also lay the foundation for long-term economic development and growth.

Keywords: labor market, technology integration, vocational education, professional retraining, educational reforms

Постановка проблеми. Відновлення професійної освіти відіграє провідну роль у відбудові післявоєнної економіки України, виступаючи основою для економічного зростання та соціальної реконструкції. Унаслідок руйнувань, спричинених війною, українська економіка опинилася перед значними викликами. Йдеться про знищену інфраструктуру, порушення роботи ринків праці та високу потребу у кваліфікованих спеціалістах для забезпечення відбудови та розвитку. У цьому контексті відродження професійної освіти є не просто відповіддю на нагальні економічні потреби, а стратегічним імперативом для довгострокової стабільності та зростання.

Професійна освіта охоплює цілу низку освітніх і розвивальних програм, спрямованих на те, щоб забезпечити людей навичками й знаннями,

необхідними для конкретних професій. Після війни попит на таку освіту збільшується, оскільки економіка потребує кваліфікованих фахівців для відбудови та інновацій. Відновлення систем професійної освіти передбачає не лише реконструкцію закладів освіти і програм, а й адаптацію навчальних планів до збільшуваних потреб економіки та інтеграцію нових технологій і методологій [1, с. 11].

Актуальність цієї теми обумовлена значним впливом, який ефективна професійна освіта може мати на процес відновлення. Зосереджуючись на цільовій перепідготовці та підвищенні кваліфікації, освітня система може допомогти подолати невідповідність між навичками, якими володіє фахівець, та навичками, що вимагаються новими галузями промисловості. Таке узгодження має важливе значення для подолання дефіциту робочої сили, стимулювання підприємництва та підвищення конкурентоспроможності українських галузей на міжнародному ринку.

До того ж підхід до відбудови професійної освіти має бути комплексним і передбачати співпрацю між закладами освіти, державними установами та бізнесом. Ефективна політика та реформи необхідні для того, щоб освітні програми відповідали потребам економіки, що трансформуються, і сприяли розвитку компетенцій, актуальних як для нинішнього, так і для майбутнього ринків праці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Відбудова професійної освіти є одним із важливих компонентів реабілітації післявоєнної економіки України, що створює як виклики, так і можливості для сталого розвитку. Сучасні наукові дослідження наголошують на багатогранності цього процесу, який об'єднує технологічні досягнення, потреби ринку та освітні реформи з метою відновлення та модернізації робочої сили країни [2, с. 3].

Одним із важливих напрямів є приведення професійної освіти у відповідність до потреб ринку праці. Результати дослідження С. Кравець [3] свідчать про необхідність розробки освітніх програм, які б відповідали поточним і майбутнім потребам промисловості. Дослідження науковиці показують, що гнучкий освітній процес, який включає як теоретичні знання, так і практичні навички, може значно підвищити шанси випускників на працевлаштування та відповідати вимогам ринку праці, що постійно оновлюються.

Іншим важливим питанням є технологічна інтеграція у професійній освіті. Роботи О. Новікової, Ю. Залознової, Н. Азьмук [4, с. 415] та В. Радкевич [5, с. 7] присвячені дослідженню ролі цифрових інструментів і платформ у модернізації освітніх практик. Учені виступають за впровадження передових технологій, таких як штучний інтелект, машинне навчання та віртуальна реальність, для створення імерсивного навчального досвіду. Ці технології не лише сприяють більш ґрунтовному вивченню складних

предметів, а й готують майбутніх фахівців до технологічних вимог сучасних робочих місць.

У сфері професійної перепідготовки С. Мельниченко [6] наголошує на важливості навчання впродовж життя та безперервного професійного розвитку. Зазначено, що післявоєнне відновлення економіки вимагає робочої сили, здатної адаптуватися до нових ролей і галузей. У дослідженні стверджується, що цільові програми перепідготовки, підтримані як урядом, так і промисловими підприємствами, можуть подолати розрив у навичках і забезпечити стабільну пропозицію кваліфікованих фахівців у критично важливих галузях.

Освітні реформи є ключовим компонентом відновлювального процесу. Н. Любомудрова, В. Гойчук [7] здійснили ґрунтовне дослідження політичних засад, які підтримують модернізацію професійної освіти. Результати цього дослідження підкреслюють потребу в політиці, яка сприяє інклюзивності, гнучкості та інноваціям в освітніх установах. Учені акцентують на важливості співпраці між політиками, освітянами та лідерами галузі з метою створення екосистеми, яка сприяє постійному вдосконаленню та реагуванню на економічні зміни.

Попри ці досягнення, залишається кілька нерозв'язаних питань. Йдеться про інтеграцію переміщених осіб та тих, хто повертається в освітню систему. Л. Базиль [8, с. 6] вказує на психологічні та соціальні бар'єри, з якими стикаються ці особи, що можуть перешкоджати їхньому освітньому та професійному прогресу. Дослідниця виступає за створення комплексних систем підтримки, зокрема консультаційних послуг та ініціатив із залучення громадськості, які сприятимуть їхній успішній реінтеграції.

Іншим актуальним питанням є рівномірний розподіл освітніх ресурсів. Дослідження О. Васильєвої, Л. Горошкової, С. Швидкої [9, с. 102] свідчить про значну нерівність у доступі до якісної освіти в різних регіонах України. Водночас значну проблему становить фінансова стійкість освітніх реформ.

Мета статті – дослідити різні шляхи та перспективи відродження професійної (професійно-технічної) освіти в Україні, наголошуючи на її вирішальній ролі в післявоєнному економічному просторі.

Виклад основного матеріалу. Ринок праці в Україні зазнав значних трансформацій унаслідок війни, яка змінила економічне середовище та створила нові виклики й можливості. Стан і проблеми ринку праці, вимоги до нових професій і компетенцій, аналіз поточного попиту та пропозиції на робочу силу є важливими складовими для аналізу динаміки ринку праці в післявоєнний період.

Війна суттєво вплинула на ринок праці в Україні, спричинивши значні зрушення та виклики. Зруйнована інфраструктура, переміщення населення та економічний спад – усе це призвело до ускладнення ситуації на ринку праці.

Багато підприємств були зруйновані або зазнали серйозного впливу, що призвело до масового скорочення робочих місць. Згідно з останніми даними, рівень безробіття різко зріс, і багато людей намагаються знайти стабільну роботу. Переміщення мільйонів людей, як внутрішнє, так і зовнішнє, посилює проблеми на ринку праці, оскільки переміщені особи постають перед значними бар'єрами на шляху до працевлаштування.

Ключовою проблемою ринку праці є невідповідність між наявними робочими місцями та кваліфікацією робочої сили. Багато людей, які були переміщені або чий робочі місця зазнали впливу війни, не володіють навичками, необхідними для нових робочих місць, що з'являються. Така невідповідність є значною перешкодою на шляху до зайнятості та економічного відновлення. Також розширився неформальний сектор, оскільки багато людей звернулися до неформальної роботи, щоб забезпечити своє виживання. Таке зростання неформального сектору створює виклики для регулювання ринку праці та соціального захисту [10, с. 57].

Через війну також зменшилася кількість працездатного населення, оскільки багато людей залишили ринок праці через переміщення, поранення або необхідність догляду за членами сім'ї. Таке зниження активності робочої сили ще більше посилює проблеми на ринку праці й має негативні наслідки для економічного відновлення та зростання. До того ж існує гендерний вимір впливу на ринок праці, оскільки жінки непропорційно більше постраждали від втрати роботи та переміщення, що має наслідки для гендерної рівності та соціальної інклюзії.

У післявоєнному контексті ринок праці в Україні буде трансформуватись, з'являться нові професії та компетенції, які стануть вирішальними для економічної відбудови та зростання. Заходи з відновлення та реконструкції потребують цілої низки нових навичок і компетенцій, особливо в таких галузях, як будівництво, розвиток інфраструктури, охорона здоров'я та інформаційні технології. У цих секторах збільшується попит на кваліфікованих працівників, а також на професіоналів із досвідом управління проектами, інженерії та технічних спеціальностей.

Під час війни прискорилося цифровізація економіки, і зростає потреба в цифрових навичках у різних секторах. Високий попит мають професії, пов'язані з інформаційними технологіями, кібербезпекою, аналізом даних та цифровим маркетингом. До того ж існує потреба в навичках, пов'язаних із віддаленою роботою та віртуальною співпрацею, оскільки пандемія та війна прискорили перехід до віддаленого й гнучкого графіка роботи.

На післявоєнному ринку праці дедалі більшого визнання будуть набирати м'які навички, такі як розв'язання проблем, комунікація, адаптивність та життєстійкість. Роботодавці прагнуть знайти людей, які можуть долати невизначеність і виклики післявоєнного контексту та

сприятимуть організаційній стійкості й впровадженню інновацій. Зростає також визнання важливості навчання впродовж усього життя та безперервного розвитку навичок, оскільки ринок праці, швидше за все, продовжуватиме стрімко розвиватися у відповідь на виклики та можливості, що виникають [11].

Сучасна ситуація з попитом та пропозицією на ринку праці в Україні відображає складну взаємодію різних чинників, зокрема економічних потрясінь, переміщення населення та нових можливостей. З боку пропозиції існує значна кількість безробітних і неповністю зайнятих осіб, багато з яких потребують перепідготовки та перекваліфікації, щоб відповідати вимогам ринку праці, що трансформується. Переміщення населення призвело до регіональних відмінностей у пропозиції робочої сили: в одних регіонах спостерігається дефіцит робочої сили, а в інших – високий рівень безробіття.

З боку попиту спостерігається високий попит на кваліфіковану робочу силу в галузях, що мають критично важливе значення для реконструкції та відновлення економіки. Будівельний та інфраструктурний сектори відчувають значний попит на кваліфікованих працівників, зокрема інженерів, архітекторів та будівельників. Сектор охорони здоров'я також має високий попит на медичних працівників, медичних сестер і допоміжний персонал, оскільки війна призвела до перевантаження системи охорони здоров'я і збільшила потребу в медичних послугах.

Сектор інформаційних технологій – це ще одна сфера високого попиту, де є потреба у фахівцях з розробки програмного забезпечення, кібербезпеки та аналізу даних. Цифрова трансформація бізнесу та державних послуг створила нові можливості для IT-фахівців, а попит на цифрові навички в різних галузях економіки зростає. Аграрний сектор, який залишається важливою складовою економіки України, потребує кваліфікованої робочої сили для впровадження сучасних сільськогосподарських практик та технологій.

Проте ринок праці стикається зі значними проблемами в забезпеченні відповідності між попитом та пропозицією робочої сили. Невідповідність навичок залишається критичною проблемою, оскільки багато людей не мають необхідних навичок для наявних можливостей працевлаштування. Ця невідповідність свідчить про важливість цілеспрямованих програм навчання та освіти для забезпечення робочої сили навичками, необхідними для післявоєнної економіки. До того ж зростання неформального сектору створює виклики для формальних можливостей працевлаштування та заходів соціального захисту.

Повоєнне відновлення економіки України вимагає застосування комплексного підходу до професійної підготовки кадрів. Війна призвела не лише до значних людських жертв та матеріальних збитків, але й зруйнувала ринок праці, створивши необхідність у підвищенні кваліфікації та реінтеграції робочої сили [12].

Професійна підготовка має важливе значення з кількох причин. По-перше, війна спричинила масштабне знищення промисловості та інфраструктури, що призвело до втрати робочих місць і переміщення населення. Багато працівників були змушені залишити свої традиційні професії через руйнування їхніх робочих місць або необхідність переїзду. Ці працівники потребують нових навичок, щоб адаптуватися до мінливого ринку праці та знайти стабільну роботу.

По-друге, очікується, що економічний простір післявоєнної України зазнає значних трансформацій. Заходи з відбудови зумовлять попит на низку нових навичок, особливо в таких галузях, як будівництво, охорона здоров'я та інформаційні технології. Щоб відповідати цьому попиту, наявна робоча сила має бути перепідготовленою для набуття необхідних компетенцій. Окрім того, війна прискорила цифрову трансформацію економіки, що ще більше підкреслює потребу в цифрових навичках та технологічних знаннях.

І, нарешті, професійна перепідготовка має важливе значення для зміцнення соціальної згуртованості та стабільності. Зайнятість є ключовим фактором соціальної інтеграції, а програми перепідготовки можуть допомогти переміщеним і безробітним особам реінтегруватися на ринку праці, зменшуючи ризик соціальних заворушень і сприяючи економічній стабільності.

У контексті післявоєнної відбудови було визначено кілька ключових сфер перепідготовки кадрів, які мають вирішальне значення для відновлення економіки України. До них належать будівництво та інфраструктура, охорона здоров'я, інформаційні технології й зелена енергетика.

Відновлення пошкодженої інфраструктури потребуватиме великої кількості робочої сили, яка володіє сучасними будівельними технологіями. Програми перекваліфікації мають бути спрямовані на навчання працівників навичкам у сфері цивільного будівництва, управління проектами та передових методів будівництва. Додатково, для забезпечення ефективності та сталості відновлювальних робіт, важливим буде навчання щодо використання нових матеріалів і технологій.

Війна зумовила колосальне навантаження на систему охорони здоров'я України, що свідчить про потребу в добре підготовленому медичному персоналі. Програми професійної перепідготовки медичних працівників мають охоплювати підвищення кваліфікації у сфері надання допомоги при травмах, підтримки психічного здоров'я та управління громадським здоров'ям. Також існує потреба в підготовці нових медичних працівників для задоволення збільшеного попиту на медичні послуги як у міській, так і в сільській місцевості.

Цифрова трансформація економіки потребує робочої сили, яка володіє інформаційними технологіями. Ініціативи з професійної підготовки мають

зосереджуватися на таких навичках, як розробка програмного забезпечення, кібербезпека, аналіз даних і цифровий маркетинг. Розвиток цифрової грамотності серед населення матиме ключове значення для забезпечення активної участі в цифровій економіці [13, с. 69].

Перехід до сталих джерел енергії є одночасно і викликом, і можливістю для післявоєнної економіки України. Програми професійної підготовки повинні бути спрямовані на розвиток навичок, пов'язаних із технологіями відновлюваної енергетики, таких як встановлення та обслуговування сонячних і вітрових електростанцій, енергоефективність та практики сталого сільського господарства. Розвиток «зеленої» робочої сили не лише сприятиме екологічній стійкості, але й створить нові економічні можливості.

Після закінчення воєнних конфліктів деякі країни зіткнулися з проблемою перепідготовки фахівців. Досвід Німеччини після Другої світової війни, Південної Кореї після Корейської війни та Боснії та Герцеговини після югославських воєн дозволяє отримати інформацію про ефективні стратегії відновлення.

Після Другої світової війни Німеччина запровадила масштабні програми професійної підготовки в межах плану відновлення економіки. Уряд створив центри професійного навчання та заохочував стажування в різних професіях. Основна увага приділялася відновленню промислової бази та розвитку нових навичок у сфері новітніх технологій. Такий підхід сприяв не лише економічній відбудові, а й розвитку висококваліфікованих фахівців.

Після Корейської війни Південна Корея визначила освіту та професійну підготовку як ключові компоненти своїх відновлювальних заходів. Уряд інвестував у професійно-технічну освіту та створив інституції для підготовки кадрів у критично важливих галузях, таких як виробництво, інженерія та інформаційні технології. Такі ініціативи відіграли значну роль у швидкому економічному розвитку Південної Кореї та перетворенні її на високотехнологічну державу.

Після югославських воєн Боснія і Герцеговина постали перед значними викликами у відновленні економіки та професійній перепідготовці робочої сили. Міжнародні організації та неурядові організації (НУО) відіграли провідну роль у забезпеченні програм перепідготовки, спрямованих на розвиток підприємництва, професійних навичок та реабілітацію після травм. Ці програми були спрямовані на задоволення нагальних потреб населення, водночас закладаючи основу для довгострокового економічного відновлення.

У таблиці 1 представлено напрями підготовки та навички, необхідні для ефективної діяльності в кожній галузі. Так, будівництво включає навички цивільного будівництва, управління проектами, застосування сучасних методів будівництва, а також використання нових матеріалів і технологій. Для професійної підготовки в сфері охорони здоров'я важливими є навички в

травматології, підтримці психічного здоров'я, управлінні охороною здоров'я та підготовці нових медичних працівників. Для інформаційних технологій важливими є розробка програмного забезпечення, кібербезпека, аналіз даних, цифровий маркетинг та цифрова грамотність. Підготовка у сфері зеленої енергетики потребує знань у технологіях відновлюваної енергетики, встановленні та обслуговуванні сонячних і вітрових електростанцій, енергоефективності та практиках сталого сільського господарства.

Таблиця 1.

Ключові напрями професійної підготовки та відповідні навички

Напрямок підготовки	Навички
Будівництво	Цивільне будівництво, управління проектами, сучасні методи будівництва, використання нових матеріалів і технологій
Охорона здоров'я	Травматологія, підтримка психічного здоров'я, управління охороною здоров'я, підготовка нових медичних працівників
Інформаційні технології	Розробка програмного забезпечення, кібербезпека, аналіз даних, цифровий маркетинг, цифрова грамотність
Зелена енергетика	Технології відновлюваної енергетики, встановлення та обслуговування сонячних та вітрових електростанцій, енергоефективність, практики сталого сільського господарства

Джерело: створено авторами за [12; 13]

Післявоєнна відбудова економіки України значною мірою залежить від відновлення професійної освіти, яка має адаптуватися до нових соціально-економічних реалій та вимог ринку праці. Інтеграція технологій в освітній процес відіграє визначальну роль у цьому контексті. Освітні реформи, спрямовані на модернізацію та приведення системи професійної освіти у відповідність до сучасних потреб, мають фундаментальне значення для забезпечення робочої сили навичками, необхідними для відновлення та розвитку економіки.

Технологічна інтеграція в освіті передбачає використання цифрових інструментів і ресурсів для покращення процесу викладання та навчання. У контексті післявоєнної України технології слугують кільком цілям: полегшенню доступу до освіти, підвищенню якості викладання та приведенню результатів освіти у відповідність до потреб сучасної економіки.

Війна зруйнувала традиційні освітні моделі, що зумовило переміщення здобувачів освіти та викладачів. Платформи онлайн-навчання та цифрові ресурси можуть зменшити ці порушення, надаючи гнучкі та доступні можливості для навчання. Такі технології, як системи управління навчанням (LMS), інструменти для проведення відеоконференцій та матеріали онлайн-курсів, дозволяють здобувачам освіти продовжувати навчання незалежно від

географічних обмежень. Це є особливо важливим для переміщених осіб, а також для тих, хто проживає у віддалених районах чи районах із недостатнім рівнем обслуговування [14].

Технології можуть значно підвищити якість освіти, забезпечуючи інтерактивний та цікавий освітній процес. Цифрові інструменти, такі як віртуальні лабораторії, симуляції та мультимедійний контент, можуть зробити навчання більш активним та ефективним. Крім цього, технології уможливають персоналізоване навчання, коли навчальний контент може бути адаптований до індивідуальних потреб і темпу навчання кожного здобувача. Такий персоналізований підхід допомагає задовольнити різноманітні освітні потреби та покращити результати навчання.

Інтеграція технологій в освіту допомагає подолати різницю між академічним навчанням і практичними навичками, яких вимагає ринок праці. Наприклад, впровадження галузевого програмного забезпечення та інструментів в освітню програму гарантує, що майбутні фахівці будуть ознайомлені з технологіями, які використовуються у відповідних галузях. Крім цього, технології сприяють розвитку цифрової грамотності та інших важливих навичок, таких як критичне мислення, розв'язання проблем та співпраця, які дуже цінуються на сучасному ринку праці.

Інтеграцію технологій у професійну освіту в Україні можна поділити на кілька ключових напрямів: цифрова інфраструктура, розробка освітніх програм, підготовка викладачів та співпраця з галуззю.

Створення потужної цифрової інфраструктури є основою для інтеграції технологій в освіту. Це передбачає забезпечення доступу до стабільного інтернету, надання цифрових пристроїв здобувачам освіти й педагогам, а також створення платформ для онлайн-навчання. Інвестиції в цифрову інфраструктуру необхідні для підтримки масового впровадження технологій в освіті та забезпечення рівного доступу всіх здобувачів до цифрових навчальних ресурсів.

Оновлення освітніх програм із метою впровадження цифрових компетенцій та галузевих навичок має виняткове значення. Це передбачає інтеграцію цифрових інструментів і ресурсів у наявні курси, а також розробку нових, орієнтованих на сучасні технології. Наприклад, введення в освітню програму кодування, аналізу даних і цифрового маркетингу готує здобувачів освіти до роботи в галузях, що базуються на технологіях. До того ж при розробці освітніх програм необхідно робити акцент на міждисциплінарному навчанні, щоб здобувачі могли застосовувати технологічні навички в різних контекстах.

Викладачі відіграють провідну роль в успішній інтеграції технологій в освіту. З огляду на це, необхідні комплексні програми підготовки педагогів, які забезпечать їх навичками та знаннями для ефективного використання

цифрових інструментів під час викладання. Можливості професійного розвитку мають містити тренінги з використання освітніх технологій, розробки інструкцій для онлайн-навчання та стратегій залучення здобувачів освіти в цифрове середовище. Постійна підтримка й ресурси для освітян також важливі для забезпечення сталого та ефективного використання технологій [15, с. 82].

Співпраця з галузевими партнерами має важливе значення для узгодження освітніх результатів із потребами ринку праці. Галузеві партнери можуть забезпечити інформацію про навички та компетенції, необхідні для робочої сили, сприяти розробці освітніх програм і пропонувати можливості для практичного навчання, наприклад, стажування та навчання на виробництві. Партнерство з технологічними компаніями може полегшити доступ до передових інструментів і ресурсів, забезпечуючи підготовку майбутніх фахівців на основі новітніх технологій.

Освітні реформи є головним чинником відновлення професійної освіти в післявоєнній Україні. Ці реформи мають бути спрямовані на модернізацію системи освіти, сприяння інклюзивності та забезпечення відповідності освіти потребам економіки. Це передбачає перегляд освітніх стандартів із метою впровадження цифрової грамотності, просування інноваційних методик викладання, а також формування культури постійного вдосконалення та адаптації. Заходи з модернізації також повинні стосуватися інтеграції професійно-технічної освіти із загальною освітою, щоб надати здобувачам максимальний набір навичок.

Забезпечення доступу всіх здобувачів до якісної освіти є фундаментальною метою освітніх реформ. Це передбачає задоволення потреб переміщених осіб, осіб з особливими потребами та представників соціально незахищених верств населення. Реформи мають бути спрямовані на забезпечення рівного доступу до цифрових ресурсів, впровадження інклюзивних методів викладання та створення сприятливого навчального середовища. Крім того, необхідно розробити політику, спрямовану на зменшення бар'єрів на шляху до освіти, таких як фінансові обмеження та соціальна нерівність.

Пріоритетом реформ має стати приведення освіти у відповідність до потреб економіки. Це передбачає тісну співпрацю з галузевими стейкхолдерами для виявлення прогалин у навичках і нових тенденцій. Заклади освіти мають бути гнучкими та оперативними, здатними адаптуватися до змін на ринку праці й технологічного прогресу. Крім цього, сприяння підприємництву та інноваціям у системі освіти може допомогти економічному відновленню та зростанню.

У таблиці 2 описано ключові компоненти освітнього процесу та їх характеристики. Так, цифрова інфраструктура передбачає стабільний доступ до інтернету, цифрові пристрої та платформи для онлайн-навчання. Розробка

освітніх програм передбачає інтеграцію цифрових компетентностей, галузевих навичок та міждисциплінарне навчання, а підготовка викладачів охоплює опанування ними освітніх технологій, навчального дизайну та стратегій мотивації здобувачів освіти.

Таблиця 2.

Ключові компоненти технологічної інтеграції та освітніх реформ

Компонент	Його характеристика
Цифрова інфраструктура	Стабільний доступ до Інтернету, цифрові пристрої, платформи для онлайн-навчання
Розробка навчальних програм	Інтеграція цифрових компетентностей, галузевих навичок, міждисциплінарне навчання
Підготовка викладачів	Навчання освітніх технологій, навчального дизайну, стратегій мотивації здобувачів освіти
Індустріальна співпраця	Партнерство з індустрією для розробки освітніх програм, можливостей для практичного навчання
Модернізація системи освіти	Оновлення стандартів, сприяння інноваційному навчанню, інтеграція професійної та загальної освіти
Сприяння інклюзивності	Рівний доступ до ресурсів, інклюзивні практики, сприятливе навчальне середовище
Узгодження з економічними потребами	Співпраця з бізнесом, гнучкі освітні заклади, сприяння підприємництву

Джерело: створено авторами за [15; 16]

Післявоєнна відбудова України відкриває можливість для відродження та вдосконалення системи професійної освіти. Ці перетворення є надзвичайно важливими для економічного відновлення та довгострокового сталого розвитку.

Основний стратегічний напрям передбачає модернізацію освітніх програм відповідно до сучасних вимог ринку праці. Йдеться про інтеграцію в освітні програми цифрової грамотності, новітніх технологій та «м'яких» навичок. Акцент на професійно-технічну підготовку й стажування має принципове значення для надання практичного досвіду та забезпечення готовності випускників до працевлаштування. Іншим стратегічним напрямом є покращення інфраструктури закладів освіти, оснащення їх сучасним обладнанням та цифровими інструментами для підтримки змішаного навчання. Зміцнення зв'язку між постачальниками освітніх послуг та роботодавцями гарантуватиме, що освітні програми залишатимуться актуальними та відповідатимуть потребам ринку [16, с. 64].

Міжнародна співпраця може значно сприяти розвитку професійної освіти в Україні. Партнерство з іноземними закладами освіти може сприяти передачі знань, розбудові потенціалу та впровадженню найкращих практик.

Такі програми, як Еразмус+ та інші ініціативи, що фінансуються ЄС, пропонують можливості для обміну здобувачами та викладачами, спільні дослідницькі проекти та співпрацю в розробці освітніх програм. Міжнародні організації, такі як ЮНЕСКО та Світовий банк, можуть надавати фінансову допомогу, технічну підтримку та політичні рекомендації. Така співпраця може допомогти Україні привести свою систему освіти у відповідність до світових стандартів, що сприятиме підвищенню конкурентоспроможності її робочої сили на ринку праці.

Інтеграція сучасних технологій та методологій, як очікується, призведе до створення робочої сили, яка буде добре підготовлена для задоволення потреб сучасної економіки. Зосередившись на професійно-технічній освіті, Україна може значно скоротити розрив у навичках, що зумовить підвищення продуктивності праці та економічне зростання. Міжнародна співпраця, ймовірно, дасть можливість створити більш диверсифіковану та конкурентоспроможну на світовому рівні систему освіти. У довгостроковій перспективі ці ініціативи сприятимуть інноваціям, соціальній згуртованості, стимулюватимуть економічний розвиток. Відповідно, міцна система професійної освіти не лише допоможе у відновленні після війни, але й прокладе шлях до сталого розвитку та економічного зростання.

Висновки. Загалом, ринок праці в Україні після закінчення війни характеризуватиметься значними викликами та можливостями. Стан і проблеми ринку праці вказують на необхідність цілеспрямованих заходів, метою яких є подолання безробіття, невідповідності навичок і розширення неформального сектору. Вимоги до нових професій та компетенцій наголошують на важливості цифрових навичок, «м'яких» навичок та безперервного навчання на ринку праці, що трансформується. Аналіз поточної динаміки попиту та пропозиції на робочу силу виявляє критичні сектори для відновлення економіки та необхідність ефективного узгодження пропозиції робочої сили з попитом на неї. Розв'язання цих проблем та використання нових можливостей матиме важливе значення для відновлення та поживлення ринку праці в Україні в післявоєнному контексті.

Професійна освіта та підготовка є важливими складовими післявоєнного відновлення економіки України. Потреба в професійній підготовці зумовлена знищенням промисловості, трансформацією економічного простору та необхідністю зміцнення соціальної згуртованості. Ключовими сферами професійної підготовки є будівництво та інфраструктура, охорона здоров'я, інформаційні технології та «зелена» енергетика. Досвід таких країн, як Німеччина, Південна Корея та Боснія і Герцеговина, дає цінну інформацію щодо ефективних стратегій професійної підготовки.

Література:

1. Онищенко В. П. Людський і соціальний капітал України в період її післявоєнного відновлення. *Економіка України*. 2023. № 1. С. 3–19. DOI: https://doi.org/10.15407/economy_ukr.2023.01.003
2. Лапа О. В. Запобігання професійному вигоранню педагогічних працівників професійної (професійно-технічної) освіти у воєнний час. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*. 2023. № 5 (2). С. 1–5. DOI: <https://doi.org/10.37472/v.naes.2023.5226>
3. Кравець С. Г., Слободяник О. Розвиток партнерства у сфері професійної освіти на засадах проєктної діяльності. *Адаптивне управління: теорія і практика. Серія Педагогіка*. 2024. № 18 (35). DOI: [https://doi.org/10.33296/2707-0255-18\(35\)-17](https://doi.org/10.33296/2707-0255-18(35)-17)
4. Новікова О., Залознава Ю., Азьмук Н. Відновлення людського капіталу України у післявоєнний період з використанням переваг цифровізації. *Журнал європейської економіки*. 2022. № 21 (4). С. 407–427.
5. Радкевич В. О. Науково-методичне забезпечення професійної і фахової передвищої освіти в умовах воєнного стану. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*. 2024. № 6 (1). С. 1–14. DOI: <https://doi.org/10.37472/v.naes.2024.6110>
6. Мельниченко С. Г. Електронні ресурси та онлайн-освіта як інструменти розвитку науково-педагогічної компетентності викладачів. *Забезпечення якості вищої освіти: проблеми та перспективи розвитку: Матеріали VII Всеукраїнської науково-методичної конференції (м. Одеса, 6–7 березня 2024 р.)*. Одеса, 2024. С. 184–185.
7. Любомудрова Н., Гойчук В. Зміни на ринку праці в умовах воєнного стану та перспективи післявоєнного відновлення. *Економіка та суспільство*. 2022. № 40. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-40-31>
8. Базиль Л. О. Розвиток сучасної науки й освіти в ім'я миру та національного самоутвердження України. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*. 2023. № 5 (1). С. 1–9. DOI: <https://doi.org/10.37472/v.naes.2023.5129>
9. Васильєва О. О., Горошкова Л. А., Швидка С. П. Дисбаланс ринку праці України: сучасні тенденції та орієнтири подолання диспропорцій. *Економічний вісник університету*. 2023. № 57. С. 99–108. DOI: <https://doi.org/10.31470/2306-546X-2023-57-%D0%A5%D0%A5-%D0%A5%D0%A5>
10. Кравець С. Г., Джурило А. П. Професійна освіта в умовах сталого розвитку суспільства. *Професійна освіта*. 2022. № 4 (97). С. 57–58.
11. Калиновський А. О., Брецько Ю. М., Смаглій А. О. Аналіз моделей розвитку людського капіталу в умовах повоєнного відновлення України. *Академічні візії*. 2024. № 31. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.11296440>
12. Унінець І. М. Перспективи післявоєнного відновлення в Україні на засадах розумної економіки. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: Економіка та управління*. 2022. № 1 (4). DOI: <https://doi.org/10.54929/2786-5738-2022-4-02-01>
13. Сембай Н. М. Напрями покращення якості підготовки кадрів харчової промисловості України в сучасних умовах. *Регіональна економіка*. 2023. № 1. С. 63–75. DOI: <https://doi.org/10.36818/1562-0905-2023-1-7>
14. Мельниченко С. Г. Аналіз стратегічного менеджменту та його вплив на успішність організацій. *Здобутки економіки: перспективи та інновації*. 2024. № 3. URL: <https://econp.com.ua/index.php/journal/article/view/19/16> (дата звернення: 24.07.2024).
15. Тихонова Н. В. Проблеми підготовки майбутніх педагогів професійної освіти в контексті післявоєнного економічного відновлення України. *ScienceRise: Pedagogical Education*. 2024. № 59 (2). С. 79–85. DOI: [10.15587/2519-4984.2024.304927](https://doi.org/10.15587/2519-4984.2024.304927)
16. Крупка М., Демчишак Н., Щуревич О. Стимулювання співпраці закладів освіти, науки та бізнесу в умовах цифровізації і післявоєнного відновлення України. *Світ фінансів*. 2023. № 1 (74). С. 57–70. DOI: [10.35774/sf2023.01.057](https://doi.org/10.35774/sf2023.01.057)

References:

1. Onyshchenko, V. P. (2023). Liudskyi i sotsialnyi kapital Ukrainy v period yii pisliavoiennoho vidnovlennia [Human and Social Capital of Ukraine During Its Post-War Recovery]. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, 1, 3–19. DOI: <https://doi.org/10.15407/economyukr.2023.01.003> [in Ukrainian].

2. Lapa, O. V. (2023). Zapobihannia profesiinomu vyhoranniu pedahohichnykh pratsivnykiv profesiinoi (profesiino-tekhnichnoi) osvity u voiennyi chas [Prevention of Professional Burnout of Vocational Education Teachers During Wartime]. *Visnyk Natsional'noi akademii pedahohichnykh nauk Ukrainy – Bulletin of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine*, 5 (2), 1–5. DOI: <https://doi.org/10.37472/v.naes.2023.5226> [in Ukrainian].

3. Kravets, S. H., & Slobodanyk, O. (2024). Rozvytok partnerstva u sferi profesiinoi osvity na zasadakh proiektnoi diialnosti [Development of Partnership in Vocational Education Based on Project Activities]. *Adaptivne upravlinnia: teoriia i praktyka. Serii Pedahohika – Adaptive Management: Theory and Practice. Series: Pedagogy*, 18 (35). DOI: [https://doi.org/10.33296/2707-0255-18\(35\)-17](https://doi.org/10.33296/2707-0255-18(35)-17) [in Ukrainian].

4. Novikova, O., Zaloznova, Yu., & Azmuk, N. (2022). Vidnovlennia liudskoho kapitalu Ukrainy u pisliavoienni period z vykorystanniam perevah tsyfrovizatsii [Restoration of Human Capital in Ukraine in the Post-War Period Using the Advantages of Digitalization]. *Zhurnal yevropeis'koi ekonomiky – Journal of European Economy*, 21 (4), 407–427. [in Ukrainian].

5. Radkevych, V. O. (2024). Naukovo-metodychne zabezpechennia profesiinoi i fakhovoi peredvyshchoi osvity v umovakh voiennoho stanu [Scientific and Methodological Support for Professional and Pre-Tertiary Education Under Martial Law]. *Visnyk Natsionalnoi akademii pedahohichnykh nauk Ukrainy – Bulletin of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine*, 6 (1), 1–14. DOI: <https://doi.org/10.37472/v.naes.2024.6110> [in Ukrainian].

6. Melnychenko, S. H. (2024). Elektronni resursy ta onlain-osvita yak instrumenty rozvytku naukovo-pedahohichnoi kompetentnosti vykladachiv [Electronic Resources and Online Education as Tools for Developing the Scientific and Pedagogical Competence of Educators]. *Zabezpechennia yakosti vyshchoi osvity: problemy ta perspektyvy rozvytku: Materialy VII Vseukrainskoi naukovo-metodychnoi konferentsii – Materials of the VII All-Ukrainian scientific and methodological conference «Ensuring the quality of higher education: problems and prospects for development» (Odesa, March 6–7, 2024)* (pp. 184–185). Odesa [in Ukrainian].

7. Liubomudrova, N., & Hoichuk, V. (2022). Zminy na rynku pratsi v umovakh voiennoho stanu ta perspektyvy pisliavoiennoho vidnovlennia [Changes in the Labor Market Under Martial Law and Prospects for Post-War Recovery]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and Society*, 40. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-40-31> [in Ukrainian].

8. Bazyl, L. O. (2023). Rozvytok suchasnoi nauky y osvity v imia myru ta natsionalnoho samoutverdzhennia Ukrainy. [Development of Modern Science and Education for the Sake of Peace and National Self-Affirmation of Ukraine]. *Visnyk Natsionalnoi akademii pedahohichnykh nauk Ukrainy – Bulletin of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine*, 5 (1), 1–9. DOI: <https://doi.org/10.37472/v.naes.2023.5129> [in Ukrainian].

9. Vasylieva, O. O., Horoshkova, L. A., & Shvydka, S. P. (2023). Dysbalans rynku pratsi Ukrainy: suchasni tendentsii ta oriientry podolannia dysporotsii [Labor Market Imbalance in Ukraine: Current Trends and Guidelines for Addressing Disproportions]. *Ekonomichniy visnyk universytetu – Economic Bulletin of the University*, 57, 99–108. DOI: <https://doi.org/10.31470/2306-546X-2023-57-%D0%A5%D0%A5-%D0%A5%D0%A5> [in Ukrainian].

10. Kravets, S. H., & Dzhurylo, A. P. (2022). Profesina osvita v umovakh staloho rozvytku suspilstva [Vocational Education in the Context of Sustainable Societal Development]. *Profesina osvita – Vocational Education*, 4 (97), 57–58 [in Ukrainian].

11. Kalynovskyi, A. O., Bretsko, Yu. M., & Smaglii, A. O. (2024). Analiz modelei rozvytku liuds'koho kapitalu v umovakh povoennoho vidnovlennia Ukrainy [Analysis of Human Capital Development Models in the Context of Ukraine's Post-War Recovery]. *Akademichni vizii – Academic Visions*, 31. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.11296440> [in Ukrainian].

12. Uninets, I. M. (2022). Perspektyvy pislivoiennoho vidnovlennia v Ukraini na zasadakh rozumnoi ekonomiky [Prospects for Post-War Recovery in Ukraine Based on Smart Economy Principles]. *Problemy suchasnykh transformatsii. Serii: Ekonomika ta upravlinnia – Problems of Contemporary Transformations. Series: Economics and Management*, 1 (4). DOI: <https://doi.org/10.54929/2786-5738-2022-4-02-01> [in Ukrainian].

13. Sembai, N. M. (2023). Napriamy pokrashchennia yakosti pidhotovky kadriv kharchovoi promyslovosti Ukrainy v suchasnykh umovakh [Directions for Improving the Quality of Training in the Food Industry of Ukraine Under Current Conditions]. *Rehionalna ekonomika – Regional Economy*, 1, 63–75. DOI: <https://doi.org/10.36818/1562-0905-2023-1-7> [in Ukrainian].

14. Melnychenko, S. H. (2024). Analiz stratehichnoho menedzhmentu ta yoho vplyv na uspishnist orhanizatsii [Analysis of Strategic Management and Its Impact on Organizational Success]. *Zdobutky ekonomiky: perspektyvy ta innovatsii – Achievements in Economics: Perspectives and Innovations*, 3. Retrieved from <https://econp.com.ua/index.php/journal/article/view/19/16> [in Ukrainian].

15. Tykhonova, N. V. (2024). Problemy pidhotovky maibutnikh pedahohiv profesiinoi osvity v konteksti pislivoiennoho ekonomichnoho vidnovlennia Ukrainy [Challenges in Preparing Future Vocational Education Teachers in the Context of Ukraine's Post-War Economic Recovery]. *ScienceRise: Pedagogical Education*, 59 (2), 79–85. DOI: 10.15587/2519-4984.2024.304927 [in Ukrainian].

16. Krupka, M., Demchyshak, N., & Shchurevych, O. (2023). Stymuliuvannia spivpratsi zakladiv osvity, nauky ta biznesu v umovakh tsyfrovizatsii i pislivoiennoho vidnovlennia Ukrainy [Stimulating Collaboration Between Educational Institutions, Science, and Business in the Context of Digitalization and Post-War Recovery in Ukraine]. *Svit finansiv – World of Finance*, 1 (74), 57–70. DOI: 10.35774/sf2023.01.057 [in Ukrainian].

УДК 37.091.12-051:37.091.33-027.556

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8\(36\)-530-540](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8(36)-530-540)

Білоус Владислав Русланович аспірант, Хмельницький національний університет, м. Хмельницький, тел.: (093) 289-48-84, <https://orcid.org/0009-0008-3121-9570>

ПРОБЛЕМИ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ТЕХНОЛОГІЙ ДО ОРГАНІЗАЦІЇ ПОЗАУРОЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Анотація. У статті особлива увага приділяється розгляду проблеми підготовки майбутніх учителів технологій до організації позаурочної діяльності.

Проведено аналіз досліджень та публікацій щодо вимог до відповідної підготовки майбутніх вчителів, а також аргументовано змістову характеристику поняття «позаурочна діяльність» та подано характеристику понять «позашкільна освіта» і «позакласна робота».

Якість знань, умінь та навичок учнів, формування нахилів до певних видів професійної діяльності, визначаються, насамперед, ефективністю роботи на уроках. Проте, враховуючі обмежений урочний час, який узгоджений з навчальною програмою, відступ від якої практично неможливий, доцільно певну частину завдань розв'язувати в позаурочний час. Тому належним чином організована позаурочна діяльність не лише сприяє підвищенню рівня якості знань студентів, а й закладає практичні основи майбутньої професії.

Важливою умовою організації позаурочної діяльності є створення таких психолого-педагогічних умов, за яких учні зможуть розвивати свою індивідуальність та творчі здібності. Саме під час позаурочної діяльності учні найбільш активно включаються в роботу, пропонують нові творчі підходи та ідеї до вирішення проблем виробничого характеру, ставлять цікаві та водночас складні запитання, що не є характерними для звичайного навчального процесу на уроці. На відміну від урочної, позаурочна діяльність має свої особливості та може реалізуватися через різні форми роботи, зокрема через гурткову роботу, яка відіграє важливу роль у цьому процесі. Гурткова робота, яка здійснюється згідно навчальної програми, дає можливість отримати більш ґрунтовні теоретичні та практичні знання.

Також в статті проаналізовано основні проблеми професійної підготовки майбутніх учителів технологій до позаурочної діяльності, де причиною являється не лише відсутність належної уваги до позаурочної діяльності, але й у недостатня методична підготовка майбутніх педагогів до її проведення.

Ключові слова: технологічна освіта, діяльність, позаурочна діяльність, позакласна робота, гурткова робота, позашкільна освіта.

Bilous Vladyslav Ruslanovych postgraduate student, Khmelnytskyi National University, Khmelnytskyi, tel.: (093) 289-48-84, <https://orcid.org/0009-0008-3121-9570>

PROBLEMS OF TRAINING FUTURE TECHNOLOGY TEACHERS FOR THE ORGANIZATION OF EXTRACURRICULAR ACTIVITIES

Abstract. In the article, special attention is paid to the consideration of the problem of training future technology teachers for the organization of extracurricular activities.

An analysis of research and publications on the requirements for the appropriate training of future teachers was carried out, as well as the content characteristics of the concept of "extracurricular activities" were argued, and the characteristics of the concepts of "extracurricular education" and "extracurricular work" were presented.

The quality of knowledge, abilities and skills of students, the formation of inclinations towards certain types of professional activity, are determined, first of all, by the effectiveness of work in lessons. However, taking into account the limited class time, which is coordinated with the curriculum, from which it is practically impossible to deviate, it is advisable to solve a certain part of the tasks outside of class time. Therefore, properly organized extracurricular activities not only contribute to the improvement of the quality of students' knowledge, but also lay the practical foundations of the future profession

An important condition for the organization of extracurricular activities is the creation of such psychological and pedagogical conditions under which students will be able to develop their individuality and creative abilities. It is during extracurricular activities that students are most actively involved in work, offer new creative approaches and ideas to solving industrial problems, ask interesting and at the same time difficult questions that are not characteristic of the usual educational process in class. Unlike curricular, extracurricular activities have their own characteristics and can be realized through various forms of work, in particular through group work, which plays an important role in this process. Group work, which is carried out according to the curriculum, provides an opportunity to obtain more thorough theoretical and practical knowledge.

The article also analyzes the main problems of professional training of future technology teachers for extracurricular activities, where the reason is not only the lack of proper attention to extracurricular activities, but also the insufficient methodical training of future teachers for its implementation.

Keywords: technological education, activity, extracurricular activity, extracurricular work, group work, after-school education.

Постановка проблеми. Навчальні програми та плани підготовки майбутніх вчителів технологій вищих педагогічних навчальних закладів,

здебільшого орієнтовані на підготовку студентів до навчального процесу безпосередньо на уроках і мало акцентується увага на важливості позаурочної діяльності учнів.

Головним недоліком виступає те, що зміст професійної підготовки майже не передбачає створення умов для всебічного відображення функцій майбутньої професійної діяльності вчителя та можливих напрямів його діяльності. Ще одним недоліком є відсутність спрямованості на перетворення знань студентів в особистісні цінності, закріплення практичних умінь та навичок організації позаурочної діяльності учнів безпосередньо в реальних умовах. Ці програми не забезпечують формування в майбутніх вчителів трудового навчання та технологій емоційно-вольового ставлення до своєї професії та самого себе, не дають можливості студентам реалізувати себе у різних професійних напрямках. Внаслідок недостатніх можливостей існуючих навчальних планів у підготовці вчителів трудового навчання та технологій до позаурочної діяльності, виникає потреба у забезпеченні загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладів відповідними фахівцями.

Результати аналізу показали, що багато педагогічних вищих навчальних закладів вважають за недоцільне вводити в навчальні плани вивчення таких спеціальних дисциплін як: «Теорія і методика позашкільної освіти», «Методика гурткової роботи», а також майже відсутнє проходження педагогічної практики в позашкільних навчальних закладах говорить про недостатню підготовку студентів до здійснення позаурочної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теорія і практика професійної підготовки майбутніх учителів трудового навчання та технологій висвітлена в працях О.Авраменка, І.Андрощук, В.Бойчука, І.Гевка, А.Гедзика, І.Жерноклеєва, Д.Кільдерова, Є.Кулика, М.Курача, В.Курок, М.Корця, Л.Кравченко, Л.Оршанського, В.Стешенка, В.Титаренко, О.Торубари, С.Ткачука, Д.Тхоржевського, Л.Шевченко, В.Юрженка, С.Ящука та ін..

Питання про зміст і напрями позаурочної діяльності стали предметом досліджень вітчизняних та зарубіжних вчених В.Вербицький, О.Коберник, М.Корець, Є.Кулик, Г.Пустовіт, Б.Кобзар, І.П.Андрощук, В.Мадзігон, В.Сидоренко, Г.Терещук, С.Ткачук, Д. Тхоржевський, М.Янцур, С.Ящук.

Мета статті – розглядаючи проблеми підготовки майбутніх учителів технологій до позаурочної діяльності, варто з'ясувати суть самого поняття «позаурочна діяльність» та актуальність проблеми активізації пізнавальної діяльності школярів на позаурочних заходах, її теоретичне й практичне значення та роль.

Виклад основного матеріалу. Сучасний розвиток інформаційних технологій, запровадження у виробництво нової техніки, інтелектуалізація праці - все це вимагає підвищення рівня технологічної культури, що зумовлює зростання ролі особистості з розвиненими творчими здібностями, здатної

постійно підвищувати й оновлювати свої знання, уміння й навички для ефективного розв'язання різного виду навчальних, наукових, виробничих, суспільних завдань.

Вирішення освітніх проблем в сучасному інформаційному суспільстві тісно пов'язано з високою технологічною культурою підрастаючого покоління, шлях до якої лежить через правильно організоване навчання. Саме освіта являється основою розвитку особистості, її інтелектуального багатства і провідна роль тут належить вчителю технологій, який закладає основи різновекторної грамотності учнів.

Одним з основних векторів модернізації цілей освіти повинен стати вектор формування у дитини здібностей правильно робити вибір, вміти відділити головне від другорядного, а для цього вчитель технологій повинен не лише давати учням глибокі й міцні знання, а й забезпечувати всебічний розвиток індивідуальності дитини на основі виявлених її задатків і здібностей.

За визначення вченого Олександра Коберника: «Технологія – це освітня галузь, в основі якої лежить предметно-перетворювальна діяльність людини в матеріальному світі, спрямована на створення навчального середовища, для розкриття й розвитку в учнів здібностей в особистісно-зорієнтованій сфері проектування та виготовлення виробів і ознайомлення в процесі роботи з різними матеріалами, інформацією й іншими ресурсами відповідно до потреби творчої ідеї учнів. Ефективність технологічної освіти визначається рівнем технологічної культури, адекватним професійним самовизначенням випускників школи»[1].

Теорія і практика професійної підготовки майбутніх учителів трудового навчання та технологій висвітлена в працях О.Авраменка, І.Андрощук, В.Бойчука, І.Гевка, А.Гедзика, І.Жерноклеєва, Д.Кільдерова, Є.Кулика, М.Курача, В.Курок, М.Корця, Л.Кравченко, Л.Оршанського, В.Стешенка, В.Титаренко, О.Торубари, С.Ткачука, Д.Тхоржевського, Л.Шевченко, В.Юрженка, С.Ящука та ін..

Особливість предмета «Трудове навчання та технології» полягає в тому, що він єдиний у навчальному плані загальноосвітньої школи повністю базується на перетворювальній практичній діяльності учнів. У зв'язку з цим учитель трудового навчання та технологій покликаний навчити учнів не тільки й не стільки виконання технологічних операцій та вправного користування різальними інструментами, пристосуваннями та обладнанням, а сформувати творчу, технічно освічену особистість, обізнану з різноманітними видами перетворювальної діяльності людини, загальними закономірностями будови й використання техніки, перспективами подальшого її розвитку[2].

Мета технологічної освітньої галузі, як зазначено в Стандарті, націлена на розкриття творчого потенціалу учнів; формування критичного та технічного мислення, спроможності до зміни навколишнього середовища

засобами сучасних технологій і дизайну, здатності до партнерської взаємодії, підприємливості та інноваційної діяльності, а також до використання техніки і технологій для задоволення власних потреб, культурного та національного самовираження. Досягти зазначеної мети й реалізувати завдання технологічної освіти молодого покоління може лише вчитель з високим рівнем професійної компетентності, здатний ефективно діяти в нових умовах, спроможний приймати оптимальні рішення в різноманітних педагогічних ситуаціях, спираючись на здобуті знання, уміння, навички, наявний досвід діяльності та сформовані цінності.

Основи технологічної освіти закладаються з початкової школи, де учні отримують інформацію про природу, техніку, декоративно-прикладне мистецтво.

Основна школа дає можливість забезпечити учням базовий рівень технологічної освіти та основи технологічної культури. Учні знайомляться з проектно-технологічною та інформаційною діяльністю, із світом сучасних професій з опорою на знання з основ наук на рівні предметно-практичної діяльності та залучаються до проектно - технологічної, інформаційної, художньо-трудової та дослідницької діяльності.

У старшій школі забезпечується поглиблений рівень технологічної освіти, який передбачає ґрунтовне оволодіння учнями знаннями про закономірності проектної, техніко-технологічної та побутової діяльності, спираючись на знання з основ наук на рівні загально - виробничих закономірностей. Технологічна освіта старшокласників здійснюється у відповідності до обраного ними профілю і включає такі профілі навчання, які забезпечують засвоєння учнями спеціальної системи знань і умінь, що допомагає старшокласникам у виборі своєї майбутньої професійної діяльності. Введення технологічного профілю навчання у старшій школі є відповіддю на потреби суспільства і ключову роль у здобутті учнями якісної технологічної освіти відведено вчителю.

Проблемами фахової підготовки майбутніх учителів трудового навчання та технологій у закладах вищої педагогічної освіти опікуються педагоги та науковці, зокрема: Ірина Андрощук, Ігор Андрощук, Роман Гуревич, Олександр Коберник, Дмитро Кільдеров, Леонід Оршанський, Сергій Ящук та інші.

Технологічне навчання на всіх рівнях навчального процесу, відбувається з опорою на освітній досвід учнів, їхні потреби, інтереси, вікові особливості та індивідуальні можливості, що передбачає вихід навчального процесу за межі шкільних майстерень і класів. Тому у центрі змодельованого освітнього середовища навчання технологій обов'язково повинен бути учень. Саме за його участі та з урахуванням його інтересів і здібностей варто конструювати і добирати всі складові освітнього процесу, забезпечуючи включення її у

навчально-виховний процес як суб'єкта не лише під час урочної, а й позаурочної діяльності.

Під час своєї професійної діяльності учитель стикається з певними труднощами, зокрема і з недостатньою кількістю годин, що виділені Типовим навчальним планом для уроків трудового навчання та технологій, тому логічним продовження навчальної діяльності розпочатої на уроках трудового навчання та технологій може стати правильно організована позаурочна діяльність. Урочна та позаурочна діяльності становлять єдиний педагогічний процес, який забезпечує формування і всебічний розвиток особистості учня, дає можливість задовольнити індивідуальні запити та інтереси учнів, стимулювати розвиток їхніх нахилів та здібностей. Саме позаурочна діяльність сприяє духовному, інтелектуальному й фізичному вдосконаленню та відбувається в емоційно привабливій сфері неформального спілкування між учнем та вчителем.

Розглядаючи проблему підготовки майбутніх учителів технологій до позаурочної діяльності, варто з'ясувати суть самого поняття «позаурочна діяльність». Для уточнення змісту поняття «позаурочна діяльність» з'ясуємо сутність основних понять: «діяльність» та «позаурочна діяльність».

Поняття «діяльність» у Великому тлумачному словнику сучасної української мови трактується як, застосування своєї праці до чого-небудь/праця, дії людей у якій небудь галузі; робота, функціонування якоїсь організації, установи, машини і т. ін..

За словником правознавчих термінів В.Гончаренко «діяльність» описується, як процес взаємодії людини з навколишнім середовищем, що дозволяє досягти усвідомленої мети, що виникає внаслідок конкретної потреби.

Отже, діяльність це – усвідомлена перетворювальна активність людини, яка залежить від чітко сформульованої мети, відповідно до особистих або до суспільних потреб.

Позаурочна діяльність, за визначенням Л.Канішевської - це система організованих і цілеспрямованих занять, які проводяться в позаурочний час для розширення й поглиблення знань, умінь і нахилів учнів, а також задоволення їхніх інтересів і забезпечення їх корисного відпочинку[3].

У сучасній школі вчитель практично перестає бути основним джерелом інформації, але натомість зростає його роль в активізації пізнавальної діяльності учнів. Оскільки активізувати пізнавальну діяльність школярів лише на уроках є неможливим, тому необхідно всіляко підтримувати їх активність і скеровувати на поглиблене засвоєння навичок під час позаурочних занять, які поглиблюють та доповнюють навчальний процес.

Позаурочна діяльність, як і діяльність учнів у межах уроків спрямована на досягнення запланованих результатів освоєння основної освітньої програми.

Насамперед – на досягнення особистісних та метапредметних результатів. Це визначає і специфіку позаурочної діяльності, в ході якої учні не тільки, і навіть не стільки повинні дізнатися, скільки навчитися діяти, відчувати, міркувати, приймати рішення. Для цього необхідний педагог, здатний не лише проводити навчальні заняття, а й виходити за межі урочної діяльності, саме в позаурочній діяльності інтерес, що зародився на уроці, трансформується та посилюється. Тому правильне сполучення позаурочної та урочної роботи забезпечує більшу гнучкість навчально-виховному процесу та сприяє ще кращому засвоєнню учнями знань під час уроків.

Позаурочна діяльність ефективно впливає на розвиток індивідуальних схильностей та інтересів учнів через включення їх у відповідну практичну діяльність, тому правильна організація вчителем позаурочної діяльності з трудового навчання та технологій дає можливість:

- залучати учнів в різноманітні практичні справи;
- формувати творчу, технічно освічену особистість з активною життєвою позицією;
- виховати дисциплінованість, організованість, вміння включатися у виробничі відносини;
- розширювати кругозір та ознайомлювати учнів із різноманітними професіями і надавати їм допомогу у професійному самовизначенні.

Позаурочну діяльність від урочної, при наявності спільної мети, відрізняє низка особливостей:

- добровільний характер навчання;
- розвиток індивідуальних інтересів, нахилів учня, що дає можливість виявляти професійні здібності;
- можливість не обмежуватись рамками навчальної програми, обов'язковою для всіх закладів освіти, а працювати за авторськими програмами, де враховані бажання та запити здобувачів освіти;
- відсутність класичної системи оцінювання;
- стимулювання через участь в конкурсах, змаганнях, виступах;
- під час позаурочної діяльності створюються сприятливі умови для професійного спілкування і співпраці з однодумцями, ровесниками, учителем.

Вчений-педагог Б.Кобзар висловив думку, що позаурочну й позанавчальну діяльність можна розглядати як найбільш широкі й синонімічні поняття, що охоплюють усі види і форми навчально-виховної роботи з учнями поза уроками і за межами навчального часу. За його ствердженням позаурочна діяльність складається з позакласної та позашкільної роботи.

Одними з основних форм організації позаурочної діяльності в освітньому процесі є:

- факультативи професійної спрямованості;
- гуртки;

- конкурси професійної майстерності, предметні тижні, професійні свята;
- майстер-класи;
- освітні квести професійної спрямованості;
- позаурочні проекти професійного спрямування;
- екскурсії на підприємства;
- семінари на виробничу тематику;
- виставки учнівської творчості тощо.

Проблеми організації та керівництва позаурочною й позашкільною роботою учнів, у тому числі з розвитку технічних, художніх здібностей, вивчалися й вивчаються багатьма науковцями, методистами, педагогами.

Незважаючи на достатню розробленість проблеми творчої взаємодії вчителя й учнів у різних аспектах - питання професійної підготовки майбутніх учителів технологій до позаурочної діяльності залишається актуальним, оскільки реформа сучасної шкільної освіти, зміна навчальних планів і програм для учнів вимагають корегування змісту такої підготовки для забезпечення творчого розвитку школярів як на уроках, так і в позаурочний час. Важливим елементом професійної підготовки майбутніх учителів технологій до позаурочної діяльності є їхня практична підготовка, яка полягає в застосуванні теоретичних знань.

Результати аналізу навчальних планів підготовки майбутніх учителів технологій, в окремих вищих навчальних закладах, вказують на їх недостатню увагу позаурочній діяльності, тому одним із пріоритетних напрямів перебудови шкільної і позашкільної освіти повинна стати підготовка у вищому педагогічному навчальному закладі фахівця не тільки з кваліфікацією вчителя-предметника технологічного профілю, але й надання йому кваліфікації керівника гуртка позакласної та позашкільної роботи з учнівською молоддю.

Підготовка майбутніх учителів до організації позаурочної діяльності є актуальною проблемою професійної педагогіки й методики виховання про це свідчать результати аналізу наукової літератури й дисертаційних робіт зокрема з'ясовано, що підготовка майбутніх учителів у контексті сучасних вимог висвітлена в працях В.Андрущенка, С.Гончаренка, І.Андрощука, Р.Гуревича, І.Зязюна, В.Кременя, В.Мадзігона, Н.Ничкало, О.Пехоти, В.Радкевич, Л.Хомич, В.Ягупова та ін.

Аналіз наукових праць дає можливість відстежити два основних напрями досліджень з означеної проблеми: один з них пов'язаний з вивченням теорії й методики підготовки майбутніх учителів технологій до організації позаурочної діяльності: І.Казанжи, Л.Кравченко, І.Рядинська, О.Стебна, Н.Ткаченко, Л.Чистякова, О.Щирбула та позашкільної діяльності: О.Благосмислов, О.Мелентьєв, Г.Пустовіт ; другий – позаурочну діяльність розглядає в контексті вихованої роботи: Л.Бернадська, В.Вербицький,

Л.Делінгевич, О.Коркішко, О.Лавроненко, В.Марущак, С.Моцак, Г.Назаренко, С.Удовицька.

Проаналізувавши наукову педагогічну літературу можна стверджувати, що педагоги й науковці часто ототожнюють позаурочну діяльність з позашкільною або з позакласною. Зокрема В.Берека, О.Биковська, В.Вербицький розглядають позаурочну діяльність у контексті позашкільної.

Науковці вбачають у позаурочній діяльності важливий складник безперервного навчання впродовж життя, розвитку особистості. Дослідниця Ірина Казанжи, розкриваючи особливості професійної підготовки майбутніх педагогів до позаурочної виховної діяльності, трактує позаурочну виховну роботу як взаємодію двох важливих напрямів виховання: позакласної та позашкільної роботи, що забезпечують гармонійний розвиток дітей та молоді. Серед основних педагогічних умов, що забезпечують підвищення ефективності позаурочної роботи вона виділила наступні:

- забезпечення активності особистості учня у різноманітних формах колективної діяльності;
- домінуючий характер ігрової діяльності за всіма напрямками позаурочної виховної роботи з молодшими школярами;
- залучення учнів до планування діяльності класного колективу та їх реалізації;
- забезпечення чітко визначеної системи перспектив, що була б узгоджена з інтересами не лише усього дитячого колективу, а й кожного окремого учня [4].

Результатом підготовки майбутніх педагогів, за висловом науковця, стає готовність студентів до позаурочної виховної роботи, що охоплює кілька компонентів: когнітивно-виховний, конструктивно-виховний, регулятивно-оцінний.

Ігор Андрощук у своїй статті, присвяченій проблемам теоретичної підготовки майбутніх вчителів трудового навчання до організації позаурочної художньо-технічної діяльності учнівської молоді зазначив, що при наявності необхідності в реформуванні освіти головна увага зосереджена на організацію навчально-виховного процесу, методи навчання, матеріально-технічне забезпечення навчальних закладів, але не завжди усвідомлюється важливість внесення змін не лише до змісту навчальних планів та робочих програм навчальних дисциплін, а й до принципів їх побудови та подачі навчального матеріалу, зокрема з трудового навчання. Адже саме від основного підходу до обґрунтування змісту трудового навчання залежить які форми та методи організації навчально-виховної діяльності доцільно вибрати, щоб досягти поставлених завдань. Крім того потребує уваги й позаурочна діяльність учнів та особливості її організації. В контексті цього постає потреба в перегляді та оновленні змісту теоретичної підготовки майбутніх вчителів трудового

навчання, зокрема системи формування знань майбутніх вчителів трудового навчання та технологій щодо організації позаурочної художньо-технічної діяльності учнів [5].

Аналіз досвіду роботи вчителів – практиків свідчить, що позаурочна робота з трудового навчання та технологій в загальноосвітніх навчальних закладах носить найчастіше епізодичний характер де педагоги найчастіше обмежуються проведенням предметних тижнів, тематичних виховних годин і причиною цього є не тільки неналежна увага позаурочній роботі в навчальному закладі а й недостатня методична підготовка вчителів до її проведення. Одним із чинників, які вплинули на їх знання є те, що вивчення методики проведення позаурочної та позакласної роботи у вищих навчальних закладах стоїть на одному з останніх місць. Як наслідок цього зміст професійної підготовки майбутніх вчителів трудового навчання та технологій до організації позаурочної діяльності не сприяє розвитку їх технічної творчості та набуттю досвіду організації позаурочної діяльності.

Зміст підготовки до організації позаурочної діяльності має забезпечувати ефективне виконання професійних функцій майбутнім вчителем технологій.

Висновки. Дослідження стану підготовки майбутніх учителів технологій до організації позаурочної діяльності учнів свідчать про її стихійний характер та орієнтацію переважним чином на реалізацію завдань урочної діяльності учнів. Аналіз навчальних планів, робочих програм, опитування учителів-практиків також вказують на те, що зміст підготовки майбутніх учителів технологій не відображає особливостей організації й методики проведення позаурочної діяльності. Тому сучасні реалії вимагають оновлення підходів, удосконалення змісту й методик підготовки майбутніх учителів технологій до реалізації освітніх завдань у позаурочний час, а також модернізації завдань, змісту й форм позаурочної діяльності учнів.

Зміст статті не вичерпує всіх аспектів дослідження проблеми підготовки майбутніх учителів технологій до організації позаурочної діяльності.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо в обґрунтуванні структури готовності майбутніх учителів технологій до позаурочної діяльності учнів.

Література:

1. Коберник О. Концепція технологічної освіти учнів загальноосвітніх навчальних закладів України (проект) / О. Коберник, В. Сидоренко // Трудова підготовка в закладах освіти. – 2010. – № 6 – С. 3–11.
2. Курок В.П. Концептуальні засади підготовки майбутніх учителів трудового навчання та технологій до роботи в НУШ // Наукова доповідь на методологічному семінарі НАПН України «Науково-методичне забезпечення розвитку професійної освіти в умовах нових викликів», Вісник Національної академії педагогічних наук України, 2003. № 4, с.1-3. <https://doi.org/10.37472/v.naes.2022.4227>.
3. Канішевська Л.В. Специфіка виховання гуманності в учнів молодшого шкільного віку у позаурочній діяльності шкіл-інтернатів // Молодь і ринок. 2017. Вип. № 11, с. 12-16.

4. Казанжи.І.В. Підготовка студентів факультетів початкових класів до позаурочної виховної роботи. // Вісник Житомирського педагогічного університету, 2003 . Вип.№3, с.107-112.

5. Андрощук І. П. Проектування змісту професійної підготовки майбутніх учителів трудового навчання та технологій до організації позаурочної художньо-технічної діяльності учнівської молоді.// Науковий вісник Інституту професійно-технічної освіти НАПН України. Професійна педагогіка : зб. наук. праць: Вип. 16 / Інст-т проф.-тех. освіти НАПН України ; [Ред. кол.: В. О. Радкевич (голова) та ін.]. ЖККГВ «Полісся» ЖОР., 2017. с. 128-135.

References:

1. Kobernyk O.M.,Sydorenko V.K. (2010). The concept of technological education of students of general educational institutions of Ukraine (Project). [Labor training in educational institutions]. Vol. 6, pp. 3-11.[Ukrainian].

2. Kurok V.P. (2022). Conceptual principles of training future teachers of labor education and technology to work in the National Academy of Sciences [Scientific report at the methodological seminar of the National Academy of Sciences of Ukraine "Scientific and methodological support for the development of professional education in the conditions of new challenges"].Bulletin of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Vol.4. pp. 1-3. <https://doi.org/10.37472/v.naes.2022.4227> .[Ukrainian].

3. Kanishevsk L.V.(2017) . The specificity of the education of humanity in elementary school students in extracurricular activities of boarding schools. [Youth and market]. Vol. 11. pp.12-16. [Ukrainian].

4. Kazanzhi. I.V.(2003).Preparation of students of elementary school faculties for extracurricular educational work. [Creating an educational environment in a higher educational institution as a means of preparing future specialist for educational activities]. Zhytomyr. Vol.3. pp.107-112.[Ukrainian].

5.Androshchuk I.P.(2017).Proektuvannia zmistu profesiinoi pidhotovky maibutnikh uchyteliv trudovoho navchannia ta tekhnolohii do orhanizatsii pozaurochnoi khudozhno-tekhnichnoi diialnosti uchnivskoi molodi. [Proektuvannia zmistu profesiinoi pidhotovky maibutnikh uchyteliv trudovoho navchannia ta tekhnolohii do orhanizatsii pozaurochnoi khudozhnotekhnichnoi diialnosti uchnivskoi molodi] Naukovyi visnyk Instytutu profesiino-tekhnichnoi osvity NAPN Ukrainy. Profesiina pedahohika : ZhKKHV «Polissia» ZhOR.pp.128–135. [Ukrainian].

УДК 378:377(477)(091)

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8\(36\)-541-554](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8(36)-541-554)

Васкевич Ольга аспірант кафедри мистецтвознавства та мистецької освіти, Київська державна академія декоративно-прикладного мистецтва і дизайну імені Михайла Бойчука, вул. М. Бойчука, 32, м. Київ, 01014, <https://orcid.org/0000-0002-1936-7342>

Петрова Інна доктор історичних наук, доцент, професор кафедри графічного дизайну, проректор з науково-педагогічної діяльності, Київська державна академія декоративно-прикладного мистецтва і дизайну імені Михайла Бойчука, вул. М. Бойчука, 32, м. Київ, 01014, <https://orcid.org/0000-0001-9095-1931>

Рижий Максим здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти, 2 курс, Київська державна академія декоративно-прикладного мистецтва і дизайну імені Михайла Бойчука, вул. М. Бойчука, 32, м. Київ, 01014, <https://orcid.org/0009-0000-5499-781X>

ПІДГОТОВКА ГРАФІЧНИХ ДИЗАЙНЕРІВ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЗАСОБАМИ ЕТНОДИЗАЙНУ

Анотація. Статтю присвячено аналізу вітчизняного досвіду професійної підготовки графічних дизайнерів засобами етнодизайну. З огляду на політичну доктрину спочатку Радянського Союзу, потім Російської Федерації та російську військову агресію останнього десятиліття щодо знищення української державності та української національної самосвідомості актуалізується проблема дослідження, вивчення та популяризації культурно-мистецького надбання наших предків. Задля збереження вітчизняної культурної спадщини та національної ідентичності українські графічні дизайнери мають створювати візуальне середовище, наповнене символікою українського декоративно-прикладного мистецтва. Фірмовий стиль та айдентика, плакатне мистецтво, ілюстрація є провідною сферою для застосування графічних форм, що можуть бути побудовані на рецепції етноорнаментальних мотивів, інтерпретації декоративних технік, усної народної творчості.

Проаналізовано практику залучення базових методів проєктування в етнодизайні такі як: орнаментальний; формотворення ансамблю сучасних дизайн-форм на основі етнокультурних традицій із збереженням пластичних або культурно-сміслових зв'язків між предметними формами; метод інтерпретації графеми окремого етноорнаментального мотиву; метод інтерпретації

декількох орнаментальних мотивів; метод інтерпретації візуальних та технологічних властивостей декоративних технік; метод інтерпретації усної народної творчості (поезії, прози, фольклору) засобами типографіки або на основі засад предметного дизайну; евристичні методи, спрямовані на пошук взаємозв'язків етнодизайну з концепціями інших сучасних напрямів дизайну на підставі методів екстраполяції та моделювання та ін. під час викладання таких освітніх компонентів, як «Фірмовий стиль та айдентика», «Дизайн подарункових видань. Календар», «Дизайн паковань», «Історія дизайну», «Орнамент у дизайні», «Концептуальне проектування».

З усіх видів декоративних розписів, що опановуються здобувачами вищої освіти в навчальних закладах України, був використаний бубнівський орнаментальний розпис, що походить від орнаментального розпису керамічних виробів села Бубнівка та внесений до Національного переліку елементів нематеріальної культурної спадщини України. Проаналізовані усі етапи розробки фірмового стилю для творчо-експериментальної лабораторії «КЕРАММІСТО». З метою демонстрації основних етапів підготовки графічних дизайнерів засобами етнодизайну (на прикладі студіювання навчальної дисципліни «Історія дизайну») було досліджено скандинавську модель дизайну та використано традиції місцевого декоративно-прикладного мистецтва для розробки патернів. Було зазначено, що формування таких програмних результатів навчання, як уміння використовувати прояви української ментальності, історичної пам'яті, національної самоідентифікації та творчого самовираження, застосовувати історичний творчий досвід, а також успішні вітчизняні й зарубіжні художні практики, буде сприяти професійному зростанню здобувачів вищої освіти.

Ключові слова: графічний дизайн, етнодизайн, національна модель дизайну, етностиль, декоративно-прикладне мистецтво, методи проектування в етнодизайн, професійна освіта.

Vaskevych Olha PhD student, Department of Art History and Art Education, Mykhailo Boichuk Kyiv State Academy of Decorative and Applied Arts and Design, St. M. Boichuk, 32, Kyiv, 01014, <https://orcid.org/0000-0002-1936-7342>

Petrova Inna Doctor of History, Associate Professor, Professor of the Department of Graphic Design, Vice-Rector for Scientific and Pedagogical Activities, Mykhailo Boichuk Kyiv State Academy of Decorative and Applied Arts and Design, St. M. Boichuk, 32, Kyiv, 01014, <https://orcid.org/0000-0001-9095-1931>

Ryzhyi Maksym applicant for the second (master's) level of higher education, 2nd year, Mykhailo Boichuk Kyiv State Academy of Decorative and Applied Arts and Design, St. M. Boichuk, 32, Kyiv, 01014, <https://orcid.org/0009-0000-5499-781X>

PREPARING GRAPHIC DESIGNERS FOR PROFESSIONAL ACTIVITY BY MEANS OF ETHNODESIGN

Abstract. The article is devoted to the analysis of the domestic experience of preparing graphic designers for professional activity by means of ethnodesign. Considering the political doctrine of the Soviet Union first, then the Russian Federation and the Russian military aggression of the last decade regarding the destruction of Ukrainian statehood and Ukrainian national self-awareness, the problem of research, study and popularization of the cultural and artistic heritage of our ancestors is actualized. In order to preserve the national cultural heritage and national identity, Ukrainian graphic designers should create a visual environment filled with symbols of Ukrainian decorative and applied art. The scientific studio defines the concepts of ethnodesign, ethnostyle, national design model, highlights the main means of ethnodesign, and design methods in ethnodesign. The practice of involving basic design methods in ethnodesign during the teaching of such educational components as «Corporate style and identity», «Design of gift publications. Calendar», «Packaging Design», «History of Design», «Ornament in Design», «Conceptual Design» was analyzed.

Among all types of decorative paintings mastered by students of higher education in educational institutions of Ukraine, Bubniv ornamental painting, derived from the ornamental painting of ceramic products of the village of Bubnivka and included in the National List of Elements of the Intangible Cultural Heritage of Ukraine, was used. All stages of development of corporate style for Creative and experimental laboratory «Kerammisto» were analyzed. In order to demonstrate the main stages of training graphic designers by means of ethnodesign (using the example of studying the academic discipline «History of Design»), the Scandinavian design model was also studied and the traditions of local decorative and applied arts were used to develop patterns. It was also stated that the formation of higher education students such program learning outcomes as the ability to use manifestations of the Ukrainian mentality, historical memory, national self-identification and creative self-expression in professional activities and the ability to apply historical creative experience, as well as successful Ukrainian and foreign artistic practices will be contribute to their professional growth.

Keywords: graphic design, ethnodesign, national design model, ethnostyle, decorative and applied art, projecting methods in ethnodesign, professional education.

Постановка проблеми. У часи російсько-українського протистояння актуалізується проблема збереження матеріальної та нематеріальної культурної спадщини українців, оскільки під час бойових дій знищуються пам'ятки, розграбовуються музейні колекції, архівні та бібліотечні фонди, гинуть носії нематеріальної культури. За таких умов постає питання не тільки захисту

української державності, а й збереження національної ідентичності, історичної пам'яті українців, культури титульної нації та національних меншин, толерантного ставлення до культурних надбань інших народів. Провідну роль у захисті мистецької спадщини відіграє її популяризація серед широкої громадськості шляхом уведення до сучасного міського простору, рецепції її візуально-образної мови до зразків типографічної продукції, естетизації предметного середовища засобами етнодизайну на основі традиційних ремесел, етнокультурних традицій шляхом їх збереження і розвитку в індивідуальній та колективній творчій діяльності митців [9, с. 147]. Фірмовий стиль та айдентика, плакатне мистецтво, ілюстрація є провідною сферою для застосування графічних форм, що можуть бути побудовані на рецепції етноорнаментальних мотивів, інтерпретації декоративних технік, усної народної творчості [9, с. 12].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До проблеми підготовки графічних дизайнерів засобами етнодизайну зверталися А. Руденченко, І. Юрченко, Н. Удріс-Бородавка, І. Сіваш, О. Пасько. Становлення національних моделей дизайну та національного стилю досліджували В. Косів та С. Прищенко. Однак, питання підготовки графічних дизайнерів до професійної діяльності засобами етнодизайну залишається мало дослідженим й потребує доопрацювання.

Метою цього дослідження є узагальнення вітчизняного досвіду щодо підготовки графічних дизайнерів до професійної діяльності засобами етнодизайну.

Виклад основного матеріалу. Насамперед потрібно зробити короткий аналіз базового понятійно-категоріального апарату, що використовується у статті (етнодизайн, національна модель графічного дизайну, етностиль, методи проектування в етнодизайні, засоби етнодизайну). На сьогодні наукове співтовариство вживає поняття етнодизайн щодо творів, які належать сфері дизайну й за своїм візуальним, стилістичним і технологічним рішенням пов'язані з народною мистецькою традицією [10, с. 29]. «Національна модель графічного дизайну – це комплекс традиційних і сучасних підходів, принципів та елементів, які використовуються в графічному дизайні і є характерними для української культури та мистецтва» [1, с. 78]. Етностиль – «це стиль, що містить у собі національні особливості дизайну тієї чи іншої країни» [10, с.194]. До засобів етнодизайну найчастіше відносять оволодіння народним художнім ремеслом, вивчення народної культури, ознайомлення з циклічними календарно-обрядовими святами України, залучення автентичних художніх технік декоративно-прикладного мистецтва і народних художніх промислів, автентичних орнаментальних мотивів історико-етнографічних регіонів України як засобів візуалізації художніх образів; це також етностилізація середовищ життєдіяльності (людина-природа; людина-людина; людина – художні образи; людина-техніка; людина – знакові системи).

Серед методів проектування в етнодизайні І. Юрченко виокремлює такі: орнаментальний; формотворення ансамблю сучасних дизайн-форм на основі етнокультурних традицій із збереженням пластичних або культурно-смыслових зв'язків між предметними формами; метод інтерпретації графеми окремого етноорнаментального мотиву; метод інтерпретації декількох орнаментальних мотивів; метод інтерпретації візуальних та технологічних властивостей декоративних технік; метод інтерпретації усної народної творчості (поезії, прози, фольклору) засобами типографіки або на основі засад предметного дизайну; евристичні методи, спрямовані на пошук взаємозв'язків етнодизайну з концепціями інших сучасних напрямів дизайну на підставі методів екстраполяції та моделювання та ін. Н. Удріс-Бородавка запропонувала об'єднати такі методи проектування в етнодизайні, як інтерпретація декоративних технік та стилізація, і назвати їх стилізацією на основі інтерпретації декоративних технік і технологій народного мистецтва [14, с. 61]. З метою проектування графічних об'єктів також можна використовувати метод наслідування форми, який застосовується для композиційного рішення, наприклад, розмітки розміщення основних елементів простору, обкладинки, друкованої рекламної продукції, банера для сайту. Також Н. Удріс-Бородавка виокремлює, як І. Юрченко, метод інтерпретації графеми окремого орнаментального мотиву. Зміст цього методу зводиться до «синтезу окремих фрагментів і утворення на їхній основі нового графічного елемента з подальшим декоруванням ним проектної площини, використання основи елемента для доповнень змістовними елементами» та «метод евристичного комбінування – перестановка елементів, що провокує зміни загальної композиції та отримання незвичних рішень» [14, с. 104].

На сьогодні підготовка майбутніх графічних дизайнерів здійснюється на різних теоретико-методичних засадах у Харківській державній академії дизайну і мистецтва, Львівській академії мистецтва, Національній академії образотворчого мистецтва та архітектури, Київській державній академії декоративно-прикладного мистецтва і дизайну імені Михайла Бойчука (далі – КДАДПМД ім. М. Бойчука), Національному університеті технологій і дизайну (далі – КНУТД), Національній академії керівних кадрів культури і мистецтв (далі – НАКККіМ), Київському столичному університеті імені Бориса Грінченка та ін. [9, с. 81]. КДАДПМД ім. М. Бойчука реалізує підготовку першого (бакалаврського) рівня вищої освіти ОП «Графічний дизайн», «Дизайн середовища», «Промисловий дизайн» та другого (магістерського) рівня вищої освіти ОП «Дизайн». Підготовка здобувачів вищої освіти за ОП «Графічний дизайн» відбувається шляхом засвоєння таких освітніх компонентів, як «Дизайн та художнє оформлення книги», «Фірмовий стиль та айдентика», «Дизайн подарункових видань. Календар», «Дизайн паковань», «Історія дизайну», «Ілюстрація в дизайні», «Орнамент в дизайні», «Дизайн

власного бренду» тощо. Підготовка здобувачів вищої освіти на другому (магістерському) рівні забезпечується через вивчення обов'язкових освітніх компонентів («Комплексне дизайн-проектування», «Концептуальне проектування», «Скетчинг», «Дипломне проектування» та ін.) та вибіркових («Актуальні проблеми графічного дизайну», «Цифрові технології в дизайні», «Дизайн поліграфічної продукції»).

Відповідно до Стандарту вищої освіти України першого (бакалаврського) рівня вищої освіти, галузі знань 02 «Культура і мистецтво», спеціальності 022 «Дизайн», затвердженого Наказом Міністерства освіти і науки України №1391 від 13.12.2018 р., освітні компоненти повинні забезпечити такі загальні та спеціальні (фахові компетенції): здатність зберігати та примножувати культурно-мистецькі, екологічні, моральні, наукові цінності і досягнення суспільства на основі розуміння історії та закономірностей розвитку предметного середовища, його місця в загальній системі знань про природу і суспільство та в розвитку суспільства, техніки і технологій, використовувати різні види та форми рухової активності для відпочинку та ведення здорового способу життя (ЗК 9); здатність застосовувати знання історії українського і зарубіжного мистецтва та дизайну в художньо-проектній діяльності (СК-5) [12, с. 6-7]. Після вивчення названих вище предметів здобувачі повинні володіти такими програмними результатами навчання: використовувати у професійній діяльності прояви української ментальності, історичної пам'яті, національної самоідентифікації та творчого самовираження (ПРН 14), застосовувати історичний творчий досвід, а також успішні українські та зарубіжні художні практики (ПРН 15) [12, с.7-8]. У ВНЗ України з метою вироблення цих компетенцій та досягнення результатів навчання було запроваджено низку дисциплін, серед яких «Теорія стилеутворення та історія етнодизайну» (Київський столичний університет імені Бориса Грінченка), «Етнодизайн» (НАКККиМ, Дрогобицький державний педагогічний університет імені І. Франка), «Теорія та історія етнодизайну» (КНУТД).

Основи проектування предметів засобами етнодизайну можна використовувати і під час викладання таких дисциплін, як «Фірмовий стиль та айдентика», «Дизайн паковань», «Історія дизайну», «Плакат» (перший (бакалаврський) рівень вищої освіти) та «Концептуальне проектування» (другий (магістерський) рівень вищої освіти). Наприклад, під час засвоєння такої дисципліни, як «Фірмовий стиль та айдентика», здобувачам вищої освіти пропонується розробити фірмовий стиль громадської організації/закладу. Для цього здобувачі обирають етнічний регіон, першоджерела, які стануть основою стилістики майбутньої роботи, визначаються з проектними методами етнодизайну, пропонують ескізні рішення та реалізують основні етапи роботи – від розробки творчої концепції до підготовки гайдлайну.

Основними елементами фірмового стилю вважають логотип, слоган, колірну палітру, шрифти. *Логотип* – це блок певних графічних елементів, які після вдалого поєднання символізують діяльність, а часом і філософію компанії. Не менш важливим елементом фірмового стилю є *слоган*. Це лаконічна або навіть коротка фраза, яка містить у собі головний посил та філософію компанії і легко запам'ятовується. Вдале гасло повинно формувати і викликати сталі асоціації з брендом. *Фірмові кольори* відіграють велику роль у подальшій рекламній кампанії та правильному сприйнятті товару цільовою аудиторією. Вони повинні відповідати психології кольору, бути унікальними, стильними та легко запам'ятовуватися. *Фірмові шрифти* також мають велике значення для ідентифікації бренду. Їх використовують під час створення будь-яких паперів, пов'язаних із діяльністю компанії, – від листівок до банерів. У ролі основних носіїв фірмового стилю використовують ділову документацію, візитівки, листи, блокноти, одяг [5, с.135-136].

В Україні багато інституцій, майстерень, які займаються збереженням матеріальної та нематеріальної спадщини українського народу, серед них громадська організація «Інститут культури України», «Етномайстерня Коло» (традиційний одяг українців Поділля), «KUKA handmade jewellery» (етноприкраси з бісеру), «Майстерня вишивки «Мокоша» (традиційна вишивка українських сорочок), творчо-експериментальна лабораторія «Керам місто» (популяризація бубнівського розпису), кав'ярня-крамниця «Чічка», «Gorno Ceramic Studio» (косівська кераміка), «PROCS Кераміка» (традиційний керамічний посуд та декор).

Рис. 1 Комбіновані логотипи вітчизняних громадських організацій, інституцій, майстерень

Здобувачам вищої освіти було запропоновано розробити фірмовий стиль для творчо-експериментальної лабораторії «Керам місто», створеної громадською організацією «КерамАРТмісто» в межах конкурсного проекту. За основу було взято народну традицію бубнівського розпису як важливого елемента національного культурного надбання України.

Бубнівський розпис має кілька типів орнаменту [5, с. 137]. Найпростіший із них – описка – технічний геометричний орнамент, створений концентричними лініями, хвильками, крапками, штрихами. Унікальність бубнівського розпису в тому, що всі складні декоративні елементи утворилися від

елементарних технічних. Характерною для цього розпису є техніка «фляндрівки», яка буває кількох видів і являє собою віртуозно виконані технічні лінії різної товщини, що чергуються за кольорами, з різними вкрапленнями та подальшим роздряпуванням, перемішуванням за допомогою жилки чи колючки. Проте найбільше відповідають подальшій роботі над фірмовим стилем квіткові та рослинні орнаментальні мотиви. Характерно і те, що назви основних елементів розпису збереглися до наших днів: косиці, сосонки, вилоги, індичий (павичевий) хвіст, квітка, ягоди, виноград [5, с.137].

Рис. 2 Варіації «вилогі» – ліроподібної, тюльпановидної квітки бубнівського розпису [3, с.34]

Рис. 3 Варіації елемента «індичий (павичевий) хвіст» [3, с. 34-35]

У процесі вивчення й аналізу творчого джерела для розробки фірмового стилю найбільший інтерес викликав квітковий мотив «вилогі». «Вилогі» – ліроподібна, тюльпановидна квітка бубнівського розпису, в середині парних пелюсток якої зображали квітку чи деревце, сосонку чи гроно ягід [3, с.34]. Саме цей рослинний мотив трансформовано в образ фірмового стилю. Проведено композиційний пошук вирішення теми шляхом виконання пошукових ескізів із застосуванням необхідних художніх засобів композиції, графічних прийомів і методів зображення та найрізноманітніших технологій.

На основі виконаних пошукових ескізів було створено спочатку проміжні варіанти об'єктів, а потім визначено остаточні варіанти композиційної організації, сформовано вирішальну проектну версію [5, с. 138].

Рис. 4 Рижий М. Остаточні варіанти логотипу творчо-експериментальної лабораторії «КЕРАММІСТО» (2023 р.)

Наступним кроком є концептуалізація додаткових графічних елементів. Це означає розробку ідей і концепцій, які відповідають бренду.

Рис. 5 Рижий М. Спроектвані графічні елементи для фірмового стилю творчо-експериментальної лабораторії «КЕРАММІСТО» (2023 р.)

Після завершення процесу розробки додаткових графічних елементів було отримано ресурси, які доповнили основний фірмовий стиль. Також важливим етапом є оформлення носіїв корпоративного стилю: ділової документації (бланки для заповнення звітів, заяв, установчих договорів, бейдж, перепустка та фірмові папки); сувенірної продукції (ручки, олівці, лінійки, гумки, чашки, брелоки, блокноти, паперові пакети, сумки); зовнішньої реклами (банери, афіші, рекламні щити та вивіски, айдендика на фірмових автівках); рекламної продукції (листівки та флаєри).

Рис. 6 Рижий М. Носії фірмового стилю (2023-2024 рр.)

Також до проблематики етнодизайну здобувачі вищої освіти звертаються під час вивчення дисципліни «Історія дизайну», досліджуючи основні етапи формування його національних моделей: італійської, японської та скандинавської. Скандинавська модель дизайну ґрунтується на таких художніх принципах: використання природних матеріалів; інтуїція та емоційний елемент в основі формотворення; організація природного та штучного освітлення; монохромність інтер'єрів; простота, функціональність, технологічність, національний орнамент. Здобувачам вищої освіти пропонується дослідити життєві філософські системи місцевого населення, такі як х'юге та лагом; ознайомитися з космогонічними, етіологічними та есхатологічними міфами народів Скандинавії, традиціями декоративно-прикладного мистецтва скандинавських країн (rosemaling, вендельський звіриний стиль, орнаменталістика), з історією провідних компаній регіону (Iittala, Fiskars, Marimekko Oyj, Arabia, Reijmyre, Svenskt Tenn, ІКЕА, Artek), роботами відомих дизайнерів та художників (Айно та Алвар Аалто, Мая Ісола, Айно-Мая Метсол, Клаус Хапаніємі, Санна Аннукка, Арне Якобсен, Теодор Кіттельсен, Олле Екселл, Кей Нільсен). Надалі на основі набутих знань розробити: 1) інтер'єрний скетчинг у скандинавському стилі; 2) патерн для фірми Marimekko Oyj за темою «Місячна ніч», «Скандинавська міфологія», «Природа – моє натхнення» (на вибір); 3) постер для фільмів «Дівчина з тату дракона», «Міст», «Рагнаррок», «Таємниці Сільверхейда»; 4) Mind map та Moodboard за мотивами книги Міка Вікінга «Маленька книга Хюге: як жити добре по-данськи»; 5) ескіз нового варіанта вази «Savoy» [6, с. 70].

Рис. 6 Варіації патернів для фірми Marimekko Oyj за темами «Природа – моє натхнення», «Місячна ніч», «Місячна ніч» (фази луни), (роботи здобувачів вищої освіти О. Гломазди, Т. Саяпіної, К.Книш). 2024 р.

Під час студіювання дисципліни «Концептуальне проектування» здобувачі освіти також обирають теми, пов'язані з використанням основних принципів етнодизайну. Концепція дизайну – це основна структурована й

сміслова спрямованість цілей, завдань, засобів творчого проектування; концепція може здійснюватися на різних рівнях – від дизайну як діяльності, що дає уявлення про особливості цього виду проектування і формулює його загальні принципи, до конкретного виробу, пов'язаного з творчою позицією дизайнера в контексті діяльності і завданнями конкретної розробки [8, с. 114]. Створення концептуального дизайну має декілька етапів. На початковому відбувається визначення проблеми – опис невіршених суперечностей, озвучених клієнтом або дизайнером. На цьому етапі проблема матиме попереднє формулювання, яке базуватиметься на первинному розумінні об'єкта дослідження. Далі відбувається пошук інформації за такими напрямками: дослідження цільової аудиторії, аналіз особливостей бренду чи компанії, виявлення технологічних можливостей створення продукту, створення концепції. На цьому етапі дизайнер виконує два основні завдання: формулює детальний опис продукту (вербальна форма) та створює мудборди, ескізи, прототипи з низьким рівнем деталізації (візуальна форма). На етапі оцінювання концепції дизайн розглядають замовник (власник продукту), тестові користувачі, а також команда технічних фахівців, які займатимуться розробленням продукту. Отримавши оцінки, коментарі та відгуки, дизайнер повертається до попередніх етапів розроблення концепції, коригує їх та знову переходить до етапу оцінювання. За умови, що дизайн схвалений усіма зацікавленими сторонами, відбувається перехід до створення остаточної версії продукту. На рис. 7. продемонстровано роботу здобувачів над Moodboard та Mind map для проекту «Рецепція традицій бубнівського розпису в графічному дизайні».

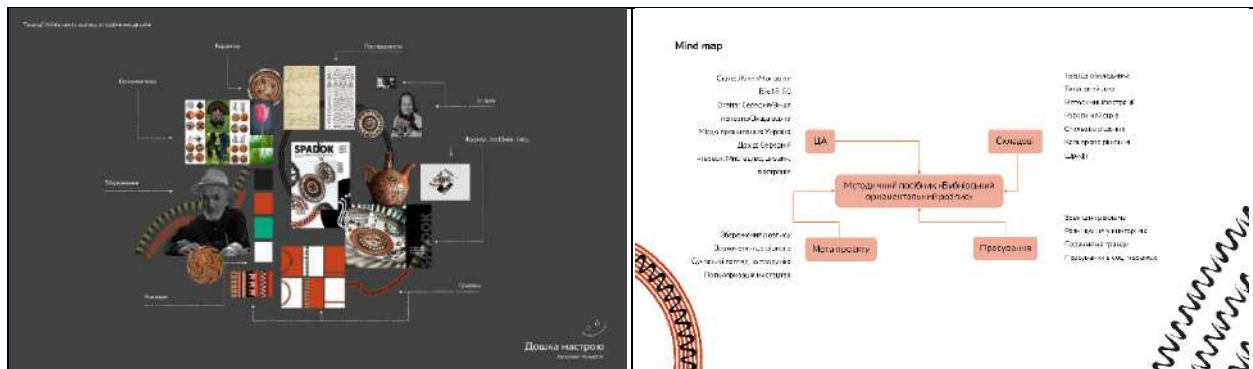

Рис. 7 Рижий М. Moodboard та Mind map

Висновки. На процес становлення майбутніх графічних дизайнерів впливає низка факторів: економічні, соціальні, геополітичні процеси, освітні реформи, науково-технічний процес. Процеси глобалізації та геополітичні конфлікти сьогодення актуалізували проблему збереження національних культур. Одним з елементів привернення уваги громадськості до цієї

проблеми є популяризація традицій декоративно-прикладного мистецтва України засобами графічного дизайну. Застосування методів проектування в етнодизайні, формування таких програмних результатів навчання, як уміння використовувати прояви української ментальності, історичної пам'яті, національної самоідентифікації та творчого самовираження, а також успішні українські та зарубіжні художні практики сприятиме професійному зростанню здобувачів вищої освіти.

Література:

1. Колеснікова А., Пасько О. Етнічні шрифти як засіб візуальної ідентифікації в національній моделі українського графічного дизайну. *Актуальні питання гуманітарних наук*. Вип. 61, том 2, 2023. С.77-81.

2. Косів В. М. Національні моделі і глобалізація графічного дизайну другої половини ХХ ст. : дис. ... канд. мистецтвознав.: 05.01.03 / Харківська державна академія дизайну і мистецтв. Харків, 2003. 165 с. URL: <http://www.lib.ua-ru.net/diss/cont/19596.html> (дата зверн.: 30. 04. 2024).

3. Методичний посібник «Бубнівський орнаментальний розпис». *Рукопис*. 41 с.

4. Пасько О., Король С. Концептуальний дизайн: дослідження термінологічної бази. *Актуальні проблеми сучасного дизайну : збірник матеріалів IV Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 27 квітня 2022 року*. – В 2-х т. – Т. 1. – Київ : КНУТД, 2022. – С. 34-37.

5. Петрова І.В., Рижий М. Використання елементів бубнівського розпису в сучасному графічному дизайні (на прикладі розробки фірмового стилю творчо-експериментальної лабораторії «КЕРАММІСТО»). *Сучасні художні практики: традиції, новачі, перспективи. Збірник тез доповідей та повідомлень за матеріалами Всеукраїнської науково-практичної конференції науково-педагогічних працівників і молодих учених (25 квітня 2024 р.)* / відп. ред. І. В. Петрова; Київська державна академія декоративно-прикладного мистецтва і дизайну імені Михайла Бойчука. Вінниця: Вид-во ФОП Ю. В. Кушнір, 2024. С.134-140.

6. Петрова І. Історія дизайну. Методичні рекомендації до практичних занять для студентів денної форми навчання за спеціальністю 022 «Дизайн». Вінниця : ФОП Кушнір Ю.В., 2023. 84 с.

7. Прищенко С. В. Національний стиль і псевдонаціоналізація у рекламі: соціокультурний аспект. *Наукові дослідження. Теорія і практика : матер. Міжнародної науково-практ. конф.* Вроцлав, 2012. С. 38–45.

8. Рижова І. С. Наукові основи дизайну. *Гуманітарний вісник ЗДІА*. 2015. №62. С.109–121.

9. Руденченко А. А. Теоретичні і методичні засади навчання етнодизайну студентів у вищих мистецьких навчальних закладах : дис... д-ра. пед. наук: 13.00.02 / Нац. педагогічний ун-т ім. М. П. Драгоманова, Київ, 2017. 427 с.

10. Сиваш І. О. Мистецтво етнодизайну в художній культурі України ХХ – початку ХХІ ст. дис... канд. мистецтвознавства: 26.00.01/ Нац. академія керівних кадрів культури і мистецтв, Київ, 2019. 427 с.

11. Сиваш І. Теоретико-методологічні підходи до розуміння етнодизайну на сучасному етапі культуротворчості. *Вісник НАКККіМ: наук. журнал*. Київ: Міленіум, 2016. №2. С. 105–109.

12. Стандарт вищої освіти України першого (бакалаврського) рівня вищої освіти, галузі знань 02 «Культура і мистецтво», спеціальності 022 «Дизайн», затвердженого Наказом Міністерства освіти і науки України від 13.12.2018 р. № 1391. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2021/07/28/022-Dyzayn-bakalavr.28.07.pdf>

13. Сьомкін В. Дизайн-концепція в контексті дизайн-ергономічного забезпечення виставково-ярмаркової діяльності. *Вісник Львівської національної академії мистецтв*. Вип. 21. 2010. С.55-62.

14. Удріс-Бородавка Н. Графічний дизайн з українським обличчям. Київ : ArtHuss, 2023. 204 с.

15. Юрченко І. А. Концептуальна модель інтерпретацій етнокультурних традицій в сучасному дизайні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.confcontact.com/2014-nauka-v-informatsionnom-prostranstve/isk6_yurchenko.htm (дата зверн.: 30. 04. 2024).

References:

1. Kolesnikova, A., Pas'ko, O. (2023). Etnichni shrifti jak zasib vizual'noï identifikacii v nacional'nij modeli ukrains'kogo grafichnogo dizajnu [Ethnic fonts as a means of visual identification in the national model of Ukrainian graphic design]. *Aktual'ni pitannja gumanitarnih nauk - Current issues of humanitarian sciences*, 61, 2, 2023, 77-81 [in Ukrainian].

2. Kosiv, V. M. (2003). Nacional'ni modeli i globalizacija grafichnogo dizajnu drugoi polovini XX st. [National models and globalization of graphic design of the second half of the 20th century]. *Candidate's thesis*. Harkiv: Harkivs'ka derzhavna akademija dizajnu i mistectv. Retrieved from <http://www.lib.ua-ru.net/diss/cont/19596.html> [in Ukrainian].

3. *Metodichnij posibnik «Bubnivs'kij ornamental'nij rozpis» [Methodical guide "Bubniv ornamental painting"]*. [in Ukrainian].

4. Pas'ko, O., Korol, S. (2002). Konceptual'nij dizajn: doslidzhennja terminologichnoi bazi [Conceptual design: study of the terminological base]. *Proceedings from IV Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia «Aktual'ni problemi suchasnogo dizajnu» – The Fourth International Scientific and Practical Conference «Actual problems of modern design»*. (pp. 34-37). Київ : KNUTD [in Ukrainian].

5. Petrova, I.V., Rizhij, M. Viktoristannja elementiv bubnivs'kogo rozpisu v suchasnomu grafichnomu dizajni (na prikladi rozrobki firmovogo stilju tvorcho-eksperimental'noi laboratorii «KERAMMISTO») [The use of elements of Bubniv painting in modern graphic design (on the example of the development of the corporate style of the creative and experimental laboratory "KERAMMISTO")]. *Proceedings from Vseukrains'ka naukovo-praktychna konferentsiia naukovo-pedagogichnih pracivnikov i molodih uchenih «Suchasni hudozhni praktiki: tradicii, novacii, perspektivi» – The All-Ukrainian scientific and practical conference of scientific and pedagogical workers and young scientists «Modern artistic practices: traditions, innovations, perspectives»*. (pp. 134-140). Vinnicja: Vid-vo FOP Ju. V. Kushnir [in Ukrainian].

6. Petrova, I. (2023). *Istorija dizajnu. Metodichni rekomendacii do praktichnih zanjat' dlja studentiv dennoi formi navchannja za special'nistju 022 «Dizajn» [History of design. Methodical recommendations for practical classes for full-time students majoring in 022 "Design"]*. Vinnicja: FOP Kushnir Ju.V. [in Ukrainian].

7. Prishhenko, S. V. (2012). Nacional'nij stil' i psevdonacionalizacija u reklami: sociokul'turnij aspekt [National style and pseudo-nationalization in advertising: sociocultural aspect]. *Proceedings from Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia «Scientific research. Theory and practice» – The International Scientific and Practical Conference «Marketing of Innovations and Innovations in Marketing»*. (pp. 38-45). Vroclav [in Ukrainian].

8. Rizhova, I. S. (2015). Naukovi osnovi dizajnu [Scientific foundations of design]. *Gumanitarnij visnik ZDIA - ZDIA humanitarian bulletin*, 62, 109–121 [in Ukrainian].
9. Rudenchenko, A. A. (2017). Teoretichni i metodichni zasady navchannja etnodizajnu studentiv u vishhijh mistec'kih navchal'nih zakladah [Theoretical and methodical principles of teaching ethnodesign to students in higher art educational institutions]. *Doctor's thesis*. K.: Nac. pedagogichnij un-t im. M. P. Dragomanova, Kiïv [in Ukrainian].
10. Sivash, I. O. (2019). Mistectvo etnodizajnu v hudozhnij kul'turi Ukraïni XX – pochatku XXI st. [The art of ethnodesign in the artistic culture of Ukraine in the 20th and early 21st centuries]. *Candidate's thesis*. K.: Nac. akademija kerivnih kadriv kul'turi i mistectv, Kiïv [in Ukrainian].
11. Sivash, I. (2016). Teoretiko-metodologichni pidhodi do rozuminnja etnodizajnu na suchasnomu etapi kul'turotvorchoosti [Theoretical and methodological approaches to understanding ethnodesign at the modern stage of cultural creation]. *Visnik NAKKKiM - Bulletin of the NAKKKiM*, 2, 105–109 [in Ukrainian].
12. Nakaz Ministerstva osviti i nauki Ukraïni “Standart vishhoï osviti Ukraïni pershogo (bakalavrs'kogo) rivnja vishhoï osviti, galuzi znan' 02 «Kul'tura i mistectvo», special'nosti 022 «Dizajn»” [The the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine “Standard of higher education of Ukraine of the first (bachelor) level of higher education, field of knowledge 02 "Culture and art", specialty 022 "Design"”]. *mon.gov.ua* Retrieved from <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2021/07/28/022-Dyzayn-bakalavr.28.07.pdf> [in Ukrainian].
13. S'omkin, V. (2010). Dizajn-koncepcija v konteksti dizajn-ergonomichnogo zabezpechennja vistavkovo-jarmarkovoï dijial'nosti [Design concept in the context of design and ergonomic support of exhibition and fair activities]. *Visnik L'vivs'koï nacional'noï akademii mistectv - Bulletin of the Lviv National Academy of Arts*, 21, 55-62 [in Ukrainian].
14. Udris-Borodavka, N. (2023). *Grafichnij dizajn z ukrains'kim oblichchjam [Graphic design with a Ukrainian face]*. Kiïv : ArtHuss [in Ukrainian].
15. Jurchenko, I. A. *Konceptual'na model' interpretacij etnokul'turnih tradicij v suchasnomu dizajni [Conceptual model of interpretations of ethno-cultural traditions in modern design]*. Retrieved from http://www.confcontact.com/2014-nauka-v-informatsionnom-prostranstve/isk6_yurchenko.htm [in Ukrainian].

УДК 004:378.1

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8\(36\)-555-566](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8(36)-555-566)

Вербовський Ігор Андрійович кандидат педагогічних наук, доцент, начальник навчального відділу, доцент кафедри професійно-педагогічної, спеціальної освіти, андрагогіки та управління, навчально-науковий інститут педагогіки, Житомирський державний університет імені Івана Франка, м. Житомир, <https://orcid.org/0000-0001-7202-3429>

Махневич Дмитро Сергійович здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти спеціальність 011 Освітні, педагогічні науки освітньо-наукова програма «Загальна педагогіка та історія педагогіки», Житомирський державний університет імені Івана Франка, м. Житомир, <https://orcid.org/0009-0005-8524-2379>

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ЦИФРОВІЗАЦІЇ УПРАВЛІННЯ ПЛАНУВАННЯМ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ В ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

Анотація. Цифрова трансформація продовжує бути основною тенденцією в сучасному світі, яка суттєво змінює всі аспекти людської діяльності. Цифрові інструменти застосовуються не лише в освітньому процесі, але й в управлінні освітніми закладами, зокрема в загальноосвітніх школах. Ключовим аспектом у таких умовах стає розуміння теоретичних засад і методичних підходів до впровадження цифрових технологій в управління плануванням освітнього процесу. Метою статті було проаналізувати теоретичні аспекти цифрової трансформації управління плануванням освітнього процесу в закладах загальної середньої освіти. У процесі дослідження з'ясовано, що цифровізація освіти є процесом впровадження цифрових технологій та інструментів у навчальний процес і управлінські системи закладів освіти. Цифровізація освіти має на меті створення більш інтерактивного, гнучкого та адаптивного освітнього середовища, яке відповідає сучасним вимогам і технологічним можливостям. Цифрові освітні технології можуть бути корисні не лише в освітньому процесі, але й в управлінських процесах закладу освіти. Визначено принципи, які мають особливе значення в управлінні закладом загальної середньої освіти. Розглянуто цифрові інструменти та системи, які можуть використовуватися в закладах середньої освіти для управління освітнім процесом. Високою ефективністю серед усіх інструментів відрізняються додатки Google, які забезпечують наочність та інтерактивність навчальних матеріалів, активі-

зують пізнавальну діяльність учнів, дозволяють контролювати виконання завдань і надавати за потреби допомогу. Використання цих сервісів дозволяє суттєво підвищити ефективність планування діяльності закладу загальної середньої освіти та значно автоматизувати реалізацію цієї функції. Щоб ефективно виконувати всі поставлені завдання, зокрема в умовах віддаленої роботи, кожен управлінець закладу загальної середньої освіти повинен опанувати сучасні методи та інструменти роботи в інформаційному просторі. У цьому контексті особливої значущості набуває питання формування й розвитку цифрової компетентності всіх працівників закладу освіти. Основними шляхами формування цифрової компетентності є отримання цифрової освіти за допомогою використання інформаційних ресурсів, забезпечення безперервного розвитку професійних цифрових навичок у системі підвищення кваліфікації, проходження навчання за допомогою вебпорталу цифрової освіти «Дія. Цифрова освіта». У висновках зазначено, що впровадження цифрових інструментів та платформ забезпечує більш швидкий доступ до інформації, покращує комунікацію між усіма учасниками процесу, а також сприяє ефективнішому управлінню ресурсами. Розуміння теоретичних аспектів і практичних наслідків цифрової трансформації допоможе закладам освіти ефективніше адаптуватися до нових умов і забезпечити високий рівень якості навчання для всіх учнів.

Ключові слова: електронне навчання, цифрові платформи, освітній процес, інформаційні продукти для управління.

Verbovskiy Igor Andriyovych Candidate of Pedagogic Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Professional and Pedagogical, Special Education, Andragogy and Management, Head of Education Division, Educational and Research Institute of Pedagogics, Zhytomyr Ivan Franko State University, Zhytomyr, <https://orcid.org/0000-0001-7202-3429>

Makhnevych Dmytro Serhiyovych Applicant for the Third (Educational and Scientific) Level of Higher Education Specialty 011 Educational, Pedagogical Sciences Educational and Scientific Program «General Pedagogy and History of Pedagogy», Zhytomyr Ivan Franko State University, Zhytomyr, <https://orcid.org/0009-0005-8524-2379>

THEORETICAL ASPECTS OF DIGITALIZATION OF MANAGEMENT OF EDUCATIONAL PROCESS PLANNING IN INSTITUTIONS OF GENERAL SECONDARY EDUCATION

Abstract. Digital transformation continues to be the main trend in the modern world, which significantly changes all aspects of human activity, including the

educational process. Digital tools can be used not only in the educational process, but also in the management of educational institutions, in particular in secondary schools. Understanding the theoretical foundations and methodological approaches to the implementation of digital technologies in the management of the planning of the educational process becomes a key aspect in such conditions. The purpose of the article was to analyze the theoretical aspects of the digital transformation of educational process planning management in institutions of general secondary education. In the course of the study, it was found that digitalization of education is the process of introducing digital technologies and tools into the educational process and management systems of educational institutions. Digitization of education aims to create a more interactive, flexible and adaptive educational environment that meets modern requirements and technological capabilities. Digital educational technologies can be useful not only in the educational process, but also in the management processes of the educational institution. The principles that are of particular importance in the management of an institution of general secondary education are defined. Digital tools and systems that can be used in secondary education institutions to manage the educational process are considered. Among all the tools, Google applications stand out for their high efficiency, which ensure the visibility and interactivity of educational materials, activate the cognitive activity of students, allow you to monitor the performance of tasks and provide assistance as needed. The use of these services allows you to significantly increase the effectiveness of planning the activities of a general secondary education institution and to significantly automate the implementation of this function. In order to effectively perform all assigned tasks, in particular in the conditions of remote work, every manager of a general secondary education institution must master modern methods and tools of work in the information space. In this context, the issue of formation and development of digital competence of all employees of an educational institution becomes particularly significant. The main ways of forming digital competence are obtaining digital education through the use of information resources, ensuring the continuous development of professional digital skills in the system of professional development, training using the digital education web portal "Action. Digital education". The conclusions indicate that the implementation of digital tools and platforms provides faster access to information, improves communication between all participants in the process, and also contributes to more effective management of resources. Understanding the theoretical aspects and practical consequences of digital transformation will help educational institutions to more effectively adapt to new conditions and ensure a high level of quality education for all students.

Keywords: e-learning, digital platforms, educational process, information products for management.

Постановка проблеми. XXI століття характеризується активним науково-технічним прогресом і стрімким розвитком інформаційно-комунікаційних технологій. Поява нових потужних комп'ютерів, ноутбуків, збільшення швидкості Інтернету та розширення території його охоплення зробили цифровізацію невід'ємною частиною всіх сфер людської діяльності, спрямованою на підвищення їхньої якості. Це, безумовно, стосується й освіти. Використання цифрових технологій в освітньому процесі змінює його організацію, оскільки в діяльність закладів загальної середньої освіти України активно інтегруються електронні освітні ресурси, дистанційні курси та інноваційні методи навчання.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Обрана проблематика дослідження постійно перебуває у фокусі наукової уваги українських та зарубіжних дослідників. Так, С. Толочко у своїй праці зазначила, що цифровізація освіти є процесом здійснення освітнього процесу із застосуванням цифрових технологій, який за останні роки докорінно змінив традиційну систему освіти, створивши новий рівень якості навчання. Проте в таких умовах особливої значущості набуває питання формування й розвитку цифрової компетентності викладачів, що потребує активної підтримки держави, громадськості та адміністрації закладів освіти [1]. Загальний вплив цифровізації на освіту, що є ключовим аспектом управління процесом навчання, описали у своїй праці М. Tang та J. Schmidt [2]. Напрями цифровізації закладів загальної середньої освіти, сутність і специфіку цифрової компетентності педагогів в умовах дистанційного навчання досліджували М. Мар'єнко та А. Сухих [3]. І. Вербовський визначив особливості цифровізації управління освітньої діяльністю. Автор також зазначив, що автоматизація різних етапів інформаційних процесів і управлінської діяльності в закладах освіти значно підвищує вимоги до якості та достовірності інформації, розширює спектр програм, сприяє впровадженню інновацій та демократизації процесу управління, виховання й навчання [4]. Основні процеси цифровізації освітніх та управлінських процесів у закладах освіти різних типів розглянув у своїй праці В. Уманець [5]. В. Олійник, П. Грабовський та О. Коновал дослідили організацію роботи закладу загальної середньої освіти в надзвичайних умовах, зокрема вибір цифрової платформи для управління навчальною діяльністю (LMS) з метою реалізації електронного дистанційного навчання. Автори визначили критерії й показники для відбору відповідних програмних засобів, які повинні враховуватися закладами загальної середньої освіти [6].

Аналіз літературних та наукових досліджень вказує на те, що певні аспекти цифровізації закладів освіти були детально вивчені та розглянуті. Однак питання цифровізації управління плануванням освітнього процесу закладів загальної середньої освіти вимагає подальшого наукового дослідження, враховуючи сучасні вимоги суспільства та галузі освіти.

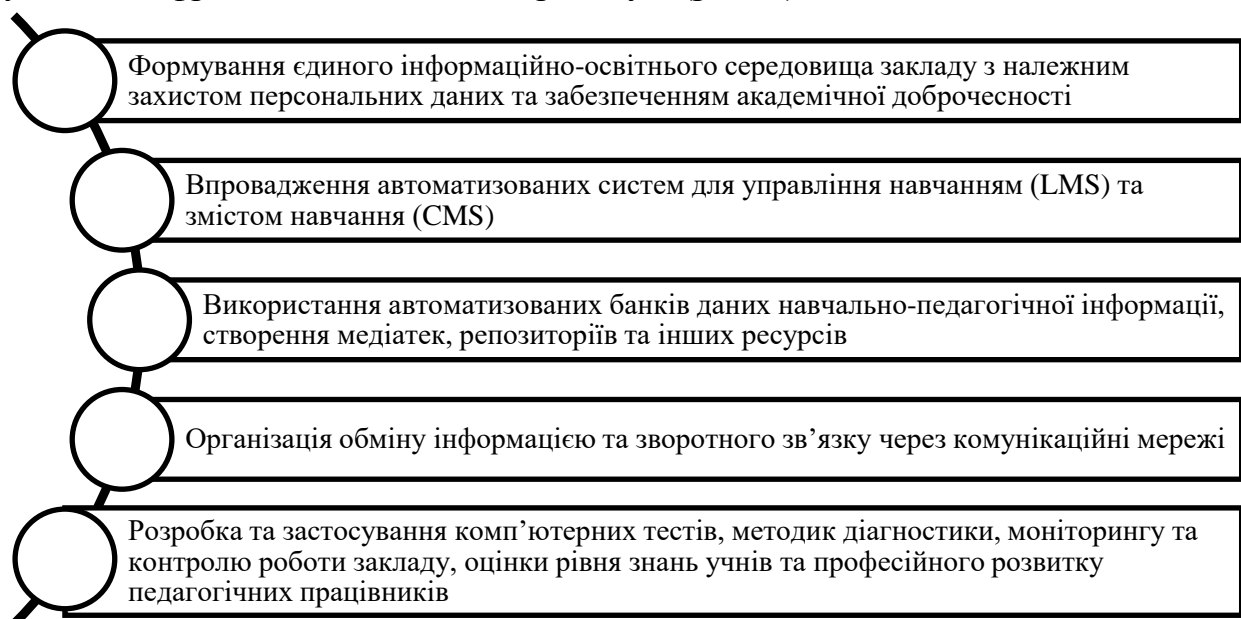
Мета статті – проаналізувати теоретичні аспекти цифровізації управління плануванням освітнього процесу в закладах загальної середньої освіти.

Виклад основного матеріалу. Цифрова трансформація суспільства є сучасним етапом цивілізаційного розвитку, що характеризується безперервним процесом інформатизації, автоматизації та інтелектуалізації всіх аспектів суспільно-економічного життя. Цифровізація освіти є взаємною трансформацією: з одного боку, це зміни в освітньому процесі та педагогічних технологіях, а з іншого – удосконалення цифрових технологій та навчальних засобів [7]. Цифрові технології відкривають нові можливості, зокрема можливість безперервного навчання в будь-який час і з будь-якого місця, створення власних електронних ресурсів тощо. Цифровізація освіти спрямована на ефективне використання електронних засобів. Учні краще засвоюють інформацію, коли перебувають в емоційно комфортному середовищі, мають бажання вчитися, творити та генерувати ідеї [8].

В освітньому процесі трансформованого суспільного середовища ключову роль відіграють управлінці. В управлінні закладом загальної середньої освіти особливе значення мають такі принципи, як:

- цілісний підхід до організації освітнього процесу,
- демократичний розвиток та професійне вдосконалення колективу,
- науково обґрунтована організація діяльності в єдиному освітньому просторі,
- колективна співпраця,
- професійна компетентність,
- громадська активність,
- контроль за виконанням завдань.

Основними завданнями керівника закладу загальної середньої освіти в умовах цифровізації освітнього процесу є (рис. 1):

Рис. 1 Ключові завдання керівника ЗЗСО в умовах цифровізації освітнього процесу

Джерело: розроблено автором на основі аналізу [9]

Одним зі способів впровадження цифровізації в управлінських процесах є контроль за педагогічною діяльністю. Більшість керівників закладів загальної середньої освіти застосовують електронні ресурси для здійснення такого контролю. Найчастіше використовуються електронні журнали, платформи для онлайн-навчання, інформаційні системи та реєстри, а також електронні засоби комунікації.

З розвитком дистанційної та змішаної форми навчання заклади загальної середньої освіти стали дедалі більше зосереджуватися на створенні різних систем і платформ для накопичення освітніх ресурсів. Це охоплює платформи для денного, заочного, мережевого та дистанційного навчання, а також для оцінювання освітніх досягнень в інституційних та індивідуальних формах. Ці платформи мають відповідати міжнародним стандартам і підтримувати необхідні для сучасного освітнього процесу компетентності, зокрема громадянську, соціальну, підприємницьку й цифрову, а також культуру самовираження.

Варто підкреслити, що цифрові освітні технології, зокрема хмарні сервіси, можуть бути корисні не лише в освітньому процесі, але й в управлінських процесах закладу освіти. Управлінський процес охоплює діяльність керівника закладу освіти, його заступників та органів управління, спрямовану на досягнення цілей закладу відповідно до стратегії розвитку та річного плану роботи через формування, прийняття та реалізацію управлінських рішень.

Важливим цифровим інструментом для освітньої взаємодії під час електронного навчання (E-learning) є система управління навчальною діяльністю (Learning Management System, LMS). Ця цифрова платформа забезпечує реалізацію електронного дистанційного навчання в закладі освіти. Учасники освітнього процесу можуть здійснювати індивідуалізовану навчально-виховну взаємодію як асинхронно, так і синхронно, використовуючи електронні транспортні системи для поширення навчальних матеріалів, медіазасоби та інформаційно-комунікаційні технології [6].

Розглянемо інструменти, які можуть використовуватися в закладах середньої освіти в процесі управління освітнім процесом (табл. 1).

Таблиця 1.

Цифрові інструменти та системи для управління освітнім процесом
у ЗЗСО

Цифрові інструменти та системи	Характеристика
Microsoft Office365 Education	Безпечний портал, що служить основною структурою для об'єднання різноманітних освітніх рішень через Інтернет в єдине, повністю кероване середовище. Цей пакет програм, заснований на хмарних технологіях, охоплює безкоштовну електронну пошту, службу миттєвого обміну повідомленнями, а також інструменти для відеоконференцій і голосових дзвінків. Office 365 для освітніх установ інтегрує можливості знайомих настільних додатків Office з Інтернет-версіями новітніх служб Microsoft для комунікації та спільної роботи.
Модульна об'єктно орієнтована навчальна система (MOODLE)	Програмне забезпечення, призначене для створення курсів дистанційного навчання. Система орієнтована на взаємодію між усіма учасниками освітнього процесу, має простий і зручний вебінтерфейс, надає широкий набір модулів для створення курсів, форумів, можливість налаштування електронної пошти для розсилки новин, оцінок та коментарів учителів.
NetШкола Україна	Це комплексна інформаційна система, призначена для створення єдиного інформаційного середовища закладів освіти, а також для організації дистанційного навчання в межах шкільного освітнього процесу. Система підтримує різні типи користувачів, для яких гнучко налаштовуються права доступу до різних частин бази даних. Особливістю NetШколи є її інтегрованість і комплексний підхід на рівні всього закладу освіти.
Щоденник.ua	Всеукраїнська безкоштовна освітня мережа, яка створює електронне середовище для вчителів, учнів та їх батьків. Проект підтримується Міністерством освіти і науки, Інститутом інноваційних технологій і змісту освіти, а також регіональними адміністраціями та управліннями освіти. Перевагою освітньої мережі «Щоденник.ua» є формування електронного середовища для всіх учасників освітнього процесу. Серед основних функцій: розклад уроків, електронний журнал, електронний щоденник, шкільний сайт та медіатека, кожна з яких може використовуватися для підтримки електронного навчання.

Джерело: розроблено автором на основі аналізу [10].

На ринку також представлені інші програмні продукти для підтримки освітнього процесу в закладах загальної середньої освіти, проте вони здебільшого виконують функції електронних щоденників або класних журналів [10].

На сьогодні кількість LMS для закладів вищої освіти (далі – ЗВО) значно перевищує кількість таких систем для закладів загальної середньої освіти (ЗЗСО). Однак, спостерігається поступова переорієнтація розробників, зокрема й вітчизняних, на потреби ЗЗСО у зв'язку з наявним соціальним запитом. Хоча використання таких платформ, як Google Classroom і Moodle, спочатку призначених для ЗВО, в ЗЗСО є можливим, необхідно надавати перевагу програмним засобам, що відповідають специфіці закладу освіти. Це важливо навіть з огляду на те, що такі LMS зазвичай допомагають батькам дитини моніторити її діяльність.

24 лютого 2022 року російська федерація розпочала повномасштабне вторгнення в Україну. Це зумовило значні зміни в освітньому процесі в країні. Зокрема, виникла потреба в активному впровадженні дистанційної форми навчання та створенні різних онлайн-платформ. Однією з таких стала «Всеукраїнська школа онлайн» (далі – ВШО) для дистанційного навчання українських дітей як в Україні, так і за кордоном. На цій платформі доступні уроки для учнів 5–11-х класів. Методичні матеріали з організації дистанційного та змішаного навчання на базі ВШО можна знайти на таких ресурсах: «Всеукраїнська школа онлайн. Як користуватися», «Освіторія», а також в інструкції щодо роботи на платформі ВШО [3].

Окремо варто розглянути додатки Google, які активно використовуються закладами загальної середньої освіти для організації, управління та планування освітнього процесу (табл. 2).

Таблиця 2.

Характеристика додатків Google

Додаток	Опис
Google Classroom	Платформа для управління навчальним процесом, яка дозволяє створювати та організувати уроки, надавати завдання, здійснювати оцінювання й отримувати зворотний зв'язок. Цей сервіс доступний як через вебінтерфейс, так і на мобільних пристроях. У Google Classroom також є інтеграція з іншими сервісами Google, такими як Gmail, Google Документи, Google Презентації та Google Календар.
Google Drive	Хмарний сервіс для зберігання та спільного доступу до файлів. Дозволяє зберігати документи, таблиці, презентації тощо, а також надавати доступ до них іншим користувачам.
Google Форми	Цей додаток призначений для створення анкет і тестів, а також для аналізу результатів опитування. Сервіс дозволяє формулювати питання різних форматів, додавати зображення й відео з YouTube. Можна створювати, редагувати та заповнювати форми на будь-якому пристрої. Відповіді респондентів автоматично зберігаються, а статистику у вигляді графіків можна переглядати безпосередньо у формі. Дані також можна експортувати в Google Таблиці.
Google Meet	Платформа для відеоконференцій і онлайн-зустрічей. Використовується для проведення віртуальних уроків, нарад і консультацій між учителями, учнями та батьками. Сервіс надає також можливість демонструвати екран, що дозволяє показувати презентації, відео, текстові документи та інші матеріали. Розробники також інтегрували інтерактивну дошку Google Jamboard, що дозволяє пояснювати та ілюструвати обговорювані теми, а також організувати спільну роботу під час розгляду питань.
Google Таблиці	Інструмент для роботи з електронними таблицями. Дозволяє створювати, редагувати та спільно використовувати таблиці для управлінських звітів, розкладів, фінансових планів і аналізу даних. Вбудовані формули, зведені таблиці та умовне форматування дають змогу швидко та легко виконувати стандартні завдання. Також є можливість конвертувати файли Excel у формат Google Таблиць і назад.

Джерело: розроблено автором на основі аналізу [9].

Одним з основних інструментів для планування діяльності в закладі загальної середньої освіти є цифровий інструмент Google Календар. Це безкоштовний і потужний засіб тайм-менеджменту, що дозволяє планувати події, організовувати заходи та запрошувати учасників. Google Календар інтегрується з різними цифровими інструментами, включаючи засоби відеоконференцзв'язку, і пропонує гнучкі механізми нагадування про заплановані події. З огляду на це, його доцільно застосовувати в закладі загальної середньої освіти для планування засідань педагогічної ради, нарад та створення цифрового розкладу занять, надаючи доступ до нього всім учасникам освітнього процесу або розміщуючи на офіційному сайті закладу освіти замість паперових оголошень [11].

Отже, додатки Google мають низку переваг, зокрема:

- 1) забезпечують наочність та інтерактивність навчальних матеріалів, роблячи їх доступними для всіх учасників освітнього процесу;
- 2) активізують пізнавальну діяльність учнів завдяки можливості використання різних додатків та інтерактивних вправ;
- 3) надають можливість створювати індивідуальні завдання для кожного учня (наприклад, у Google Classroom можна створити копію завдання для кожного);
- 4) дозволяють контролювати виконання завдань і надавати допомогу за потреби;
- 5) уможливають проведення відеозустрічей для обговорення питань у режимі реального часу [9].

Відповідно, кожен управлінець ЗЗСО має опановувати сучасні методи роботи в інформаційному просторі, щоб ефективно виконувати всі поставлені завдання, зокрема в умовах віддаленої роботи. Особливої значущості в умовах цифровізації освіти набуває питання формування й розвитку цифрової компетентності працівників ЗЗСО. Цифрова компетентність є багатофункціональною та належить до трансверсальних навичок, які сприяють «трансферу навчання» через інтеграцію знань, навичок і метакогнітивних здібностей особистості для вирішення реальних життєвих ситуацій, орієнтуючи на безперервне навчання [1]. Формування цифрової компетентності пов'язане з:

- отриманням цифрової освіти за допомогою використання інформаційних ресурсів, новітніх освітніх технологій та цифрових освітніх матеріалів;
- забезпеченням безперервного розвитку професійних цифрових навичок для фахівців у системі підвищення кваліфікації в різних галузях;
- створенням Єдиного державного вебпорталу цифрової освіти «Дія. Цифрова освіта»;
- розробкою заходів щодо впровадження цифрових засобів передачі інформації, таких як телебачення, соціальні мережі та онлайн-трансляції.

Для забезпечення формування й розвитку цифрової грамотності та боротьби з дезінформацією, що є особливо актуальним в Україні в умовах воєнного стану, педагоги повинні отримати підтримку від керівництва закладу освіти та створити освітнє середовище, яке сприятиме розвитку високого рівня цифрової грамотності в практичній діяльності. Європейська освітня політика у сфері цифрової трансформації освіти також передбачає забезпечення гендерної рівності та активне залучення жінок до технічних сфер, включаючи опанування інформаційно-комунікаційних технологій, наприклад, через організацію фестивалів E-STEAM та подібних заходів [5].

Впровадження та використання сучасних програмних засобів і новітніх технологій цифровізації управління освітньою діяльністю в ЗЗСО радикально змінює умови роботи всіх учасників освітнього процесу. З огляду на автоматизацію окремих етапів інформаційних процесів, управлінської діяльності керівника та прийняття управлінських рішень, зростають вимоги до якості та достовірності інформації, що стосується стану освітнього процесу, різноманітності програм, впровадження інновацій, демократизації управлінського процесу, виховання, навчання та інших аспектів [4].

Висновки. Цифровізація є однією з тенденцій розвитку сучасного суспільства. У широкому розумінні цифровізація передбачає перехід діяльності з реального світу у віртуальний (онлайн) простір. Однією з ключових галузей, де ефект цифрової трансформації є найбільш відчутним, є освіта, особливо загальна середня. Цифровізація управління закладом загальної середньої освіти охоплює інтеграцію електронних систем управління, розвиток онлайн-курсів і дистанційного навчання, впровадження інтерактивних технологій в освітній процес, а також створення ефективного комунікаційного середовища між вчителями, учнями та адміністрацією закладу. Застосування цифрових інструментів і платформ сприяє розширенню можливостей для навчання та взаємодії. Важливою умовою для успішної цифровізації управління освітнім процесом є формування в працівників закладів загальної середньої освіти цифрової компетентності, яка охоплює не лише навички користування цифровими інструментами, але й здатність ефективно інтегрувати ці технології в освітній процес.

Перспективи подальших досліджень можуть полягати в розробці рекомендацій щодо інтеграції нових технологій в освітні системи ЗЗСО.

Література:

1. Толочко С. В. Цифрова компетентність педагогів в умовах цифровізації закладів освіти та дистанційного навчання. *Вісник Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка*. 2021. № 13(169). С. 28–35. URL: <https://doi.org/10.5281/zenodo.5077823> (дата звернення: 07.08.2024).
2. Schmidt J. T., Tang M. Digitalization in education: challenges, trends and transformative potential. *Führen und managen in der digitalen transformation: trends, best practices und herausforderungen*. Springer Gabler, Wiesbaden, 2020. P. 287–312. URL: https://doi.org/10.1007/978-3-658-28670-5_16 (дата звернення: 07.08.2024).

3. Мар'єнко М. В., Сухіх А. С. Організація навчального процесу у ЗЗСО засобами цифрових технологій під час воєнного стану. *Український педагогічний журнал*. 2022. № 2. С. 31–37. URL: <https://doi.org/10.32405/2411-1317-2022-2-31-37> (дата звернення: 07.08.2024).

4. Вербовський І. А. Особливості цифровізації управління освітньою діяльністю закладу вищої освіти. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2023. № 3(114). С. 60–74. DOI: 10.35433/pedagogy.3(114).2023.59-74 (дата звернення: 07.08.2024).

5. Уманець В. О. Цифровізація освітніх та управлінських процесів у закладах професійної (професійно-технічної) освіти. *Наука і техніка сьогодні*. 2023. № 2(16). С. 321–336. URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/nts/article/download/3822/3843/3844> (дата звернення: 07.08.2024).

6. Олійник В. В., Грабовський П. П., Коновал О. А. Критерії та показники добору цифрової платформи електронного навчання для закладу загальної середньої освіти. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2022. № 4. С. 19–31. DOI: 10.33407/itlt.v90i4.5010 (дата звернення: 07.08.2024).

7. Pettersson F. Understanding digitalization and educational change in school by means of activity theory and the levels of learning concept. *Education and Information Technologies*. 2021. № 26(1). P. 187–204. URL: <https://doi.org/10.1007/s10639-020-10239-8> (дата звернення: 07.08.2024).

8. Качан Г. М. Цифровізація навчального процесу в закладах загальної середньої освіти. *Інтеграція освіти, науки та бізнесу в сучасному середовищі: зимові диспути*: тези доп. II Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції, (м. Дніпро, 4–5 лютого 2021 р.). Дніпро, Україна, 2021. С. 431–433. URL: <http://www.wayscience.com/wp-content/uploads/2021/02/WD-2021-Part-1.pdf#page=431> (дата звернення: 07.08.2024).

9. Буряк О. Цифрові інструменти в управлінській діяльності закладу загальної середньої освіти. *Освіта на Луганщині*. 2021. № 4(65). С. 52–60. URL: https://znayshov.com/FR/11602/%D0%9E%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%B0_4_65_2021-52-60.pdf (дата звернення: 07.08.2024).

10. Кушнірук А. В. Використання платформ для управління електронним навчанням у закладах загальної середньої освіти. *Електронне наукове фахове видання «Відкрите освітнє e-середовище сучасного університету»*. 2019. № 6. С. 26–34. URL: <https://openedu.kubg.edu.ua/journal/index.php/openedu/article/view/2414-0325.2019.6.2634/245> (дата звернення: 07.08.2024).

11. Правдивцев П., Колган Т., Колган О. Моделювання системи управління закладом загальної середньої освіти з використанням цифрових освітніх технологій. *Професіоналізм педагога: теоретичні й методичні аспекти*. 2021. № 15. С. 150–162. URL: <http://profped.ddpu.edu.ua/article/view/243000/240853> (дата звернення: 07.08.2024).

References:

1. Tolochko, S. V. (2021). Tsyfrova kompetentnist pedahohiv v umovakh tsyfrovizatsii zakladiv osvity ta dystantsiinoho navchannia [Digital competence of teachers in conditions of digitization of educational institutions and distance learning]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Chernihivskiy kolehium» imeni T.H. Shevchenka – Bulletin of the Chernihiv Collegium National University named after T.G. Shevchenko*, 13(169), 28–35. <https://doi.org/10.5281/zenodo.5077823> [in Ukrainian].

2. Schmidt, J. T., & Tang, M. (2020). Digitalization in education: challenges, trends and transformative potential. *Führen und managen in der digitalen transformation: trends, best practices und herausforderungen*. Springer Gabler, Wiesbaden. https://doi.org/10.1007/978-3-658-28670-5_16 [in English].

3. Marienko, M. V., & Sukhikh, A. S. (2022). Orhanizatsiia navchalnoho protsesu u ZZSO zasobamy tsyfrovyykh tekhnolohii pid chas voiennoho stanu [Organization of the educational process in ZZSO by means of digital technologies during martial law]. *Ukrainskyi pedahohichnyi zhurnal – Ukrainian Pedagogical Journal*, 2, 31–37. <https://doi.org/10.32405/2411-1317-2022-2-31-37> [in Ukrainian].
4. Verbovskiy, I. A. (2023). Osoblyvosti tsyfrovizatsii upravlinnia osvithoiu diialnistiu zakladu vyshchoi osvity [Peculiarities of digitalization of management of educational activities of higher education institution]. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka – Bulletin of Zhytomyr Ivan Franko State University*, 3(114), 60–74. DOI: 10.35433/pedagogy.3(114).2023.59-74 [in Ukrainian].
5. Umanets, V. O. (2023). Tsyfrovizatsiia osvitnikh ta upravlinskykh protsesiv u zakladakh profesiinoi (profesiino-tekhnichnoi) osvity [Digitization of educational and management processes in professional (vocational and technical) education institutions]. *Nauka i tekhnika sohodni – Science and technology today*, 2(16), 321–336. Retrieved from <http://perspectives.pp.ua/index.php/nts/article/download/3822/3843/3844> [in Ukrainian].
6. Oliinyk, V. V., Hrabovskiy, P. P., & Konoval, O. A. (2022). Kryterii ta pokaznyky doboru tsyfrovoy platformy elektronnoho navchannia dlia zakladu zahalnoi serednoi osvity [Criteria and indicators for selecting a digital e-learning platform for a general secondary education institution]. *Informatsiini tekhnolohii i zasoby navchannia – Information technologies and teaching aids*, 4, 19–31. DOI: 10.33407/itlt.v90i4.5010 [in Ukrainian].
7. Pettersson, F. (2021). Understanding digitalization and educational change in school by means of activity theory and the levels of learning concept. *Education and Information Technologies*, 26(1), 187–204. <https://doi.org/10.1007/s10639-020-10239-8> [in English].
8. Kachan, H. M. (2021). Tsyfrovizatsiia navchalnoho protsesu v zakladakh zahalnoi serednoi osvity [Digitalization of the educational process in institutions of general secondary education]. *Intehratsiia osvity, nauky ta biznesu v suchasnomu seredovyshchi: zymovi dysputy : tezy dop. II Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi internet-konferentsii – Integration of education, science and business in the modern environment: winter debates: theses addendum. II International Scientific and Practical Internet Conference (Dnipro, February 4–5, 2021)* (pp. 431–433). Dnipro. Retrieved from <http://www.wayscience.com/wp-content/uploads/2021/02/WD-2021-Part-1.pdf#page=431> [in Ukrainian].
9. Buryak, O. (2021). Tsyfrovi instrumenty v upravlinskii diialnosti zakladu zahalnoi serednoi osvity [Digital tools in the management of a general secondary education institution]. *Osvita na Luhanshchyni – Education in Luhansk region*, 4(65), 52–60. Retrieved from https://znayshov.com/FR/11602/%D0%9E%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%B0_4_6_5_202 [in Ukrainian].
10. Kushniruk, A. V. (2019). Vykorystannia platform dlia upravlinnia elektronnykh navchanniam u zakladakh zahalnoi serednoi osvity [Use of platforms for electronic learning management in institutions of general secondary education]. *Elektronne naukove fakhove vydannia «Vidkryte osvitnie e-seredovyshche suchasnoho universytetu» – Electronic scientific publication «Open educational e-environment of a modern university»*, 6, 26–34. Retrieved from <https://openedu.kubg.edu.ua/journal/index.php/openedu/article/view/2414-0325.2019.6.2634/245> [in Ukrainian].
11. Pravdytsev, P., Kolhan, T., & Kolhan, O. (2021). Modeliuvannia systemy upravlinnia zakladom zahalnoi serednoi osvity z vykorystanniam tsyfrovyykh osvitnikh tekhnolohii [Modeling the management system of a general secondary education institution using digital educational technologies]. *Profesionalizm pedahoha: teoretychni y metodychni aspekty – Teacher professionalism: theoretical and methodical aspects*, 15, 150–162. Retrieved from <http://profped.ddpu.edu.ua/article/view/243000/240853> [in Ukrainian].

УДК 37.043.5-044.332:37.001.3-051-053.871(045)

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8\(36\)-567-580](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8(36)-567-580)

Гагарін Микола Іванович доктор педагогічних наук, доцент, професор кафедри педагогіки та освітнього менеджменту, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, вул. Садова, 28, м. Умань, 20300, <https://orcid.org/0000-0002-4773-3303>

Бузін Олександр Леонідович аспірант кафедри педагогіки та освітнього менеджменту, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, 20308, м. Умань, вул. Садова 28, тел.: (04744) 3-53-08, <https://orcid.org/0009-0001-4637-5153>

ПЕДАГОГІЧНЕ ПАРТНЕРСТВО ЯК ЗАСІБ ПРОФЕСІЙНОЇ АДАПТАЦІЇ МОЛОДИХ УЧИТЕЛІВ

Анотація. В статті висвітлено потенційні можливості педагогічного партнерства щодо професійної адаптації молодих учителів, наголошується на значущості та необхідності забезпечення партнерської взаємодії, співпраці між учасниками освітнього процесу (учні, педагогічний колектив, адміністрація, батьки).

Окреслено коло основних проблем з якими зустрічається молодий вчитель у професійній діяльності (складні педагогічні ситуації, які вимагають невідкладних і швидких рішень; взаємодія з новим колективом, керівництвом, представниками батьківського комітету та ін.; необхідність виконувати посадові обов'язки, що викликають розгубленість молодого фахівця; розчарування у здобутій професії; невідповідність між уявленнями про педагогічну діяльність та реальною ситуацією; перевантаженість низкою доручень, відсутність вмінь визначати пріоритети у роботі та розподіляти час).

Виокремлено основні напрями дослідницьких інтересів в галузі розробки проблематики освітнього партнерства (educational partnership).

Зроблено висновки про те, що побудова партнерських відносин, взаємодія у освітньому процесі з метою забезпечення ефективної професійної адаптації молодих учителів, передбачає їх залучення до участі у тренінгах, семінарах, вебінарах, професійних об'єднаннях, творчих звітах педагогічних працівників; вивчення досвіду кращих педагогів (взаємовідвідування навчальних занять, відвідування уроків досвідчених педагогічних працівників), здійснення моніторингу результатів професійної діяльності; налагодження партнерської взаємодії з науковцями та педагогами; забезпечення психолого-педагогічного супроводу тощо.

Запровадження засад педагогіки партнерства, співробітництва, діалогу, взаємодії – одна з основних у педагогіці останніх років, що уможлиблює дієву професійну адаптацію, дає змогу повноцінно самореалізуватися у професійній діяльності, побудувати індивідуальну траєкторію професійного розвитку та зростання, з урахуванням власних можливостей, особистісно-професійних запитів молодого фахівця.

Подальших досліджень потребує проблема моніторингу стану професійної адаптації молодих учителів у закладах освіти.

Ключові слова: адаптація, професійна адаптація, партнерство, взаємодія, діалог, педагогічне партнерство, партнерські стосунки, молоді вчителі.

Naharin Mykola Ivanovuch Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Professor of Department Pedagogics and Education Management, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Garden, 28, Uman, 20300, <https://orcid.org/0000-0002-4773-3303>

Buzin Oleksandr Leonidovych PhD student at the Department of Pedagogy and Education Management, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Garden, 28, Uman, 20300, tel.: (04744) 3-53-08, <https://orcid.org/0009-0001-4637-5153>

PEDAGOGICAL PARTNERSHIP AS A MEANS OF PROFESSIONAL ADAPTATION OF YOUNG TEACHERS

Abstract. The article highlights the potential opportunities of pedagogical partnership for the professional adaptation of young teachers, emphasizes the importance and necessity of ensuring partnership interaction, cooperation between participants in the educational process (students, teaching staff, administration, parents).

The range of main problems faced by a young teacher in professional activity is outlined (complex pedagogical situations that require urgent and quick decisions; interaction with a new team, management, representatives of the parent committee, etc.; the need to perform job duties that cause confusion of a young specialist; disappointment in the acquired profession; discrepancy between the ideas about pedagogical activity and the real situation; overloading with a number of assignments, lack of skills to prioritize work).

The main directions of research interests in the field of educational partnership are highlighted.

It is concluded that building partnerships, interaction in the educational process in order to ensure effective professional adaptation of young teachers, involves their involvement in trainings, seminars, webinars, professional associations, creative reports of teachers; studying the experience of the best

teachers (mutual attendance of training sessions, attending lessons of experienced teachers), monitoring the results of professional activity; establishing partnerships with scientists and pedagogues.

The introduction of the principles of pedagogy of partnership, cooperation, dialogue, interaction is one of the main ones in pedagogy in recent years, which makes effective professional adaptation possible, allows for full self-realization in professional activities, builds an individual trajectory of professional development and growth, taking into account one's own capabilities, personal and professional needs of a young specialist.

The problem of monitoring the state of professional adaptation of young teachers in educational institutions requires further research.

Keywords: adaptation, professional adaptation, partnership, interaction, dialogue, pedagogical partnership, partnership relations, young teachers.

Постановка проблеми. Реформування системи освіти в Україні, євроінтеграційні процеси, що відбуваються нині в закладах освіти потребують формування високопрофесійних компетентних фахівців, актуалізують встановлення рівноправних та партнерських стосунків між учасниками освітнього процесу. Водночас, у концепції розвитку педагогічної освіти наголошується, що успішна професійна діяльність педагогічного працівника вимагає безперервного навчання в умовах динамічних змін та здатності адаптуватися до них [1, с. 17]. Відповідно, проблема забезпечення ефективної професійної адаптації молодих учителів є актуальною. Одним із шляхів розв'язання означеної проблеми вважаємо запровадження педагогіки партнерства у освітньому процесі, як пріоритетного напрямку сучасної науки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема адаптації особистості є об'єктом дослідження у клініко-біологічному, філософсько-соціологічному, соціально-психологічному, педагогічному аспектах. Змістові характеристики термінів «адаптація», «професійна адаптація», «структура професійної адаптації», особливості професійної адаптації педагогів проаналізовано у працях вітчизняних та зарубіжних вчених (І. Білецька, Г. Васянович, О. Галус, О. Коберник, О. Мороз, О. Сагач, А. Семез, Г. Сотська, О. Тринус, С. Шара, J. Pol, N. Vriesb, M. Astrid, H. Aubert, T. Mainhard та ін.) [2; 3; 4; 5; 6; 7; 8; 9; 10; 11].

У дослідженнях Г. Ауберта (1865 р.), термін «адаптація» визначається як зміна чутливості аналізаторів під впливом пристосування органів чуттів до діючих подразників [11]. В загальному значенні дане поняття означає властивості «живої матерії» пристосовуватися до умов середовища, неперервного удосконалення особистості в природі та соціумі.

Дослідження проблем професійної адаптації у 80-х роках ХХ століття висвітлено у посібнику О. Мороза «Професійна адаптація молодого вчителя».

Науковець наголошував, що процес професійної адаптації молодого вчителя має дві яскраво виражені сторони: діяльність учителя та діяльність шкільного педагогічного колективу; на основі власного багаторічного педагогічного досвіду, переконував, що ефективність адаптації у значній мірі залежить від конструктивної взаємодії учительського і шкільного педагогічного колективу [5].

Вчені І. Білецька та О. Коберник аналізують адаптацію молодих учителів у процесі проходження педагогічної інтернатури та наголошують на необхідності встановлення доброзичливих взаємовідносин із учасниками освітнього процесу, розвитку компетентностей, педагогічної майстерності; підготовку наставників до роботи з інтернами [2, с. 57].

Сутність педагогіки партнерства, партнерської взаємодії у закладах освіти досліджували Г. Васянович [3], В. Дідух [14], О. Коханова [12], О. Тадеуш [13], М. Тишковець [15], Т. Федірчик [14] та ін.

Однак, незважаючи на значну кількість робіт, що характеризують означену проблематику, уваги потребує дослідження впровадження педагогіки партнерства з метою адаптації молодих учителів у професійній діяльності.

Мета статті – визначити та схарактеризувати потенційні можливості педагогічного партнерства як засобу професійної адаптації молодих учителів.

Виклад основного матеріалу. Аналіз наукових досліджень вказує на багатоаспектність використання поняття «адаптація» у різних сферах наукового знання та розглядається як: процес, завдяки якому організм пристосовується до нового середовища; відносини рівноваги (відносної гармонії), що встановлюється між організмом і середовищем (внутрішня стабільність); результат пристосувального процесу (адаптована особистість); мета, до якої прагне організм (особистість); цілісна система реакцій живих організмів, що мають активний, спрямований характер, сприяють не лише підтримці динамічної рівноваги в певних умовах середовища, але й забезпеченню можливості еволюції при їх зміні.

У «Психологічному словнику» адаптація тлумачиться як «процес пристосування організму, особистості до зміни оточуючих умов життя, діяльності за допомогою фізіологічних, психічних і соціальних реакцій, спрямованих на створення передумов нормального функціонування у незвичних умовах» [16, с. 12]

У нашому дослідженні адаптація розглядається як динамічний і творчий процес, а не лише пристосування до певних умов та норм поведінки, прийнятих у даному суспільстві. Адаптація педагога передбачає вивчення навколишнього середовища, орієнтування в ньому, оволодіння технікою та методами роботи, що забезпечують активне включення педагога до професійної діяльності.

Вчений-педагог О. Мороз вважає, що «професійна адаптація являє собою складний процес взаємодії особистості з конкретним середовищем професійної діяльності, в результаті якого відбувається повне оволодіння професією, формуються необхідні професійні якості особистості і позитивно змінюється середовище адаптації». [5, с. 65].

У наукових розвідках А. Семеза [7] схарактеризовано етапи професійної адаптації педагогів: переадаптація (приспособування до майбутніх умовних ситуацій, закріплення психологічної установки на адаптацію); дезадаптація (відвикання від звичних умов, де людина перебувала до певного часу); реадаптація (перехід від «нових» умов життя та звикання до інших); дисадаптація (неадаптованість, особистість не здатна пристосуватися до нових умов соціуму).

На ефективність та тривалість професійної адаптації впливають соціально-економічні й соціокультурні чинники, зокрема, культурні цінності, нормативно-правова база, науково-методичне забезпечення, кон'юнктура ринку праці, кадрова політика підприємств. Ці чинники тісно пов'язані із суб'єктами педагогічного процесу (заклад загальної середньої освіти, заклад професійної освіти, служби зайнятості, трудові колективи) та органами регулювання професійної адаптації (органи державної влади та управління, регіональні координаційні центри тощо) [5].

Узагальнення поглядів вчених дало змогу виокремити періоди у структурі професійної адаптації учителя – професійне самовизначення випускника закладу загальної середньої освіти; адаптація першокурсників до основних вимог, притаманних учительській професії; динаміка професійної підготовки майбутнього вчителя; професійна адаптація молодого учителя до педагогічної діяльності, накопичення досвіду та майстерності, формування особистості педагога.

Вчений О. Мороз вважає, що професійна адаптація молодого вчителя є багатоплановою і має такі основні складові як дидактична адаптація, адаптація до виховної роботи з учнівськими колективами, а також психофізіологічна адаптація. Одночасно, Мороз О. стверджує, що професійна адаптація учителя тісно пов'язана з соціально-психологічною і соціологічною адаптацією та адаптацією до географічних і етнічних особливостей регіону, побутовою та правовою адаптацією [5].

Метою процесу адаптації є адаптована до соціуму особистість, яка не лише реагує на зовнішні зміни, але й бере активну участь у виробленні адаптивних механізмів.

У наукових розвідках С. Шари професійна адаптованість визначається як здатність до продуктивної професійно-педагогічної діяльності, спроможність реалізувати власний потенціал, успішно відповідати соціальним очікуванням [9]. Аналізуючи організацію методичної роботи у ЗВО з метою

формування професійної адаптованості молодого викладача, С. Шара виокремлює такі показники її ефективності:

- усвідомлена готовність молодих педагогів до позитивних змін своєї професійної діяльності;
- зростання теоретичної обізнаності молодих викладачів із даної проблеми;
- якісне методичне забезпечення процесу формування професійної адаптованості молодого викладача;
- вивчення передового педагогічного досвіду;
- забезпечення активного самовдосконалення молодих викладачів;
- ініціативність молодих викладачів у створенні авторських методик, які сприяють якості технологій навчання і виконання професійних функцій [9, с. 84].

У дослідженнях О. Аніщенко молодий учитель розглядається як «дорослий учень», що володіє специфічними характеристиками: усвідомлює себе самостійною, самокерованою особистістю з різними видами досвіду, готовністю до навчання, прагненням швидкої реалізації отриманих знань. Його навчання як дорослого учня має здійснюватися з урахуванням таких андрагогічних принципів:

- пріоритет самостійного навчання (провідна роль у процесі організації процесу навчання того, хто навчається);
- принцип спільної діяльності (організація процесу навчання дорослого у вигляді спільної діяльності тих, хто навчається, з тими, хто навчає);
- принцип опори на досвід того, хто навчається (використання життєвого (побутового, соціального, професійного) досвіду того, хто навчається);
- індивідуалізація навчання (створення тими, хто навчається, спільно з тим, хто навчає, індивідуальної програми навчання, орієнтованої на конкретні освітні потреби і цілі навчання);
- системність навчання (дотримання відповідності цілей, змісту, форм, методів, засобів навчання і оцінювання результатів навчання);
- контекстність навчання (спрямування навчання на конкретні, життєво важливі для дорослого цілі, орієнтація на досягнення конкретної мети);
- принцип актуалізації результатів навчання (невідкладне застосування на практиці набутих дорослим учнем знань, умінь, навичок, якостей);
- принцип елективності навчання (надання тому, хто навчається, певної свободи вибору цілей, змісту, форм, методів, засобів, термінів, місця навчання тощо);
- принцип усвідомленості навчання (усвідомлення тим, хто навчається, і тим, хто навчає, всіх параметрів процесу навчання і своїх дій щодо організації процесу навчання [17, с. 34].

Молодий вчитель у професійній діяльності «зустрічається» з низкою проблем, що потребують вирішення, а саме:

- складні педагогічні ситуації, які вимагають невідкладних і швидких рішень;
- взаємодія з новим колективом, керівництвом, необхідність виконувати посадові обов'язки, що викликають розгубленість молодого фахівця;
- розчарування у здобутій професії;
- невідповідність між уявленнями про педагогічну діяльність та реальною ситуацією;
- перевантаженість низкою доручень, відсутність вмінь визначати пріоритети у роботі та розподіляти час [20, с. 34].

На наш погляд, дієвим засобом професійної адаптації молодих учителів є запровадження засад педагогіки партнерства у освітній процес. Загалом, термін «партнерство» походить від англійського слова «partnership» та подається у «Великому словнику англійської мови» як: «юридичні відносини між представниками бізнес-товариства; товариства та особи, які входять до нього; відносини, що, зазвичай, передбачають тісну співпрацю між сторонами, які мають взаємовигідні права та обов'язки; синонімічний ряд поняття партнерство продовжують синоніми – союз, співпраця, конфедерація, об'єднання, взаємодія, обмін, взаємозв'язок, взаємодопомога, симбіоз, інтеграція, злиття» [18].

Аналіз вітчизняних та зарубіжних джерел дозволяє виокремити основні напрями дослідницьких інтересів в галузі розробки проблематики освітнього партнерства (educational partnership):

- аналіз сутнісних ознак різних видів партнерства, особливості яких визначаються характером розв'язуваних завдань, пріоритетами учасників педагогічного процесу та специфікою соціально-економічних, політичних, соціокультурних умов взаємодії;
- визначення функцій партнерства, номенклатури принципів організації та критеріїв ефективності його реалізації;
- конкретизація ролі партнерства у трансфері знання, розвитку професійних і особистісних компетентностей учасників освітніх практик;
- дослідження обмежень та ризиків реалізації різних видів партнерства, умов продуктивної інтеграції ресурсів соціальних інститутів у розв'язанні міждисциплінарних завдань, пов'язаних з розвитком людського капіталу.

Аналізуючи адаптацію молодих учителів, зарубіжні вчені (J. Pol, N. Vriesb, M. Astrid, T. Mainhard) [10] наголошують на необхідності їх активної підтримки, партнерської взаємодії. Науковці розробили «Опитувальник адаптивності підтримки вчителів» («The Questionnaire on Teacher Support Adaptivity») (QTSA)) в аспекті вдосконалення освітнього процесу, та виокремили аспекти адаптивності відповідно до теорії адаптивності: А+ (адаптивна

підтримка з великою кількістю регулювання з боку викладача при низькому рівні розуміння здобувачів освіти), А- (адаптивна підтримка з малою кількістю регулювання при високому рівні розуміння); NA+ (неадаптивна підтримка з великою кількістю регулювання при високому рівні розуміння) і NA- (неадаптивна підтримка з малою кількістю регулювання при низькому рівні розуміння) [10].

Автори праці «Рамка компетентностей для культури демократії» обґрунтували модель компетентностей, необхідних для демократичної культури та міжкультурного діалогу, на які варто орієнтуватися педагогічним на науково-педагогічним працівникам, зокрема, гнучкість та уміння адаптуватися. Означена компетентність необхідна для того, щоб пристосувати думки, почуття та поведінку до принципово нових умов і ситуацій, аби людина змогла ефективно та належним чином відповідати на виклики, вимоги і можливості. Гнучкість та адаптивність дають можливість позитивно реагувати на новизну, соціальні та культурні очікування інших людей, стилі спілкування та поведінку. Вони також допомагають адаптувати свої шаблони мислення, почуття та поведінку у відповідь на нові можливості, що з'являються в різних ситуаціях, досвід, непередбачувані зустрічі та інформацію. Гнучкість та адаптивність, визначені в такий спосіб, мають відрізнятися від безпринципної або опортуністської поведінки заради особистої користі або вигоди. Їх також слід відрізняти від вимушеної адаптації. Отже, гнучкість та адаптивність охоплюють:

- пристосування свого звичного способу мислення до змінених обставин або тимчасовий перехід від власної до іншої пізнавальної перспективи у відповідь на культурні сигнали;
- переосмислення власної думки у світлі нових доказів та / або раціональних аргументів;
- контроль за власними емоціями і почуттями та їх регулювання, щоб сприяти більш ефективному й відповідному спілкуванню та співпраці з іншими людьми;
- додання почуття тривоги, стурбованості та невпевненості під час зустрічі й взаємодії з людьми, що мають іншу культурну належність;
- регулювання та зменшення негативних почуттів до членів інших груп, із якими група, до якої належить людина, свого часу перебувала в конфлікті;
- коригування своєї поведінки відповідно до соціально прийнятних у культурному середовищі норм;
- адаптування до різних стилів спілкування та поведінки, а також перехід на відповідні стилі, щоб уникнути порушення культурних норм інших людей та комунікувати з ними за допомогою зрозумілих їм засобів [19, с. 50–51].

У «Положенні про педагогічну інтернатуру» (Наказ МОН України від 25 жовтня 2021 р. №1128) наголошується на необхідності формування сприятли-

вого мікроклімату та відчуття соціально-психологічного комфорту, встановлення доброзичливих взаємовідносин із учасниками освітнього процесу.

Вагомими чинниками успішної професійної адаптації є психолого-педагогічна підтримка та педагогічний супровід. Г. Васянович визначає такі види педагогічного супроводу в процесі адаптації до освітнього процесу: індивідуальний, груповий, соціальний. Індивідуальний супровід здійснюється переважно у сфері особистісної адаптації шляхом набуття досвіду емоційно-ціннісних відносин, що для педагога означає вияв труднощів і проблем, визначення індивідуальних способів допомоги, залучення кожного в роботу щодо самопізнання відповідно до Я-концепції, розв'язання внутрішньо-особистісних суперечностей у прогнозуванні індивідуальної траєкторії особистісного розвитку. Груповий супровід професійної адаптації реалізується в ситуації взаємодії індивіда з іншими, яка здійснюється в сім'ї, групі неформального спілкування, в освітній установі, передбачає діагностику й узгодження впливів на кожну групу, формування сприятливого психологічного клімату й міжособистісного спілкування, активність рефератних груп і колективів за участю в соціально значущих видах діяльності, корекцію внутрішньо групових відносин, залучення особистості в життєдіяльність цих груп і колективів, допомогу в розв'язанні сімейних проблем і подоланні конфліктів, що виникають. Соціальний супровід здійснюється в соціальному середовищі, полягає в тому, щоб особистість успішно адаптувалась до умов сучасного суспільства [3, с. 25–26].

Поділяємо точку зору О. Тадеуш, що визначає поняття педагогічного партнерства як «процес суб'єкт-суб'єктних відносин в організації та проведенні спільної ціннісно-орієнтованої діяльності, заснованої на конструктивному діалоговому спілкуванні, що розширює мотивоване розуміння ними освітнього процесу і призводить до якісних змін» [13, с. 62]. Дослідниця аналізує педагогічне партнерство в наступних аспектах:

- соціальне явище, що характеризується реалізацією об'єктивно наявних зв'язків педагогічних працівників ЗВО та здобувачів освіти із світом та один з одним;
- психологічне явище – процес взаєморозуміння, співпереживання, співучасті;
- педагогічне явище – суспільно значущий, цілеспрямований, спеціально-організований процес в результаті якого учасники взаємодії зазнають позитивних перетворень [13, с. 60].

Ефективність запровадження педагогіки партнерства залежить від дотримання викладачами певних критеріїв, наприклад, О. Коханова виокремлює серед них такі: професійна готовність педагогів до гуманізації освітнього середовища; відкритість, усіх сторін; позитивна взаємозалежність суб'єктів партнерства; право на автентичність кожного; індивідуальна та

групова відповідальність; високий рівень розвитку навичок соціально-педагогічного спілкування [12, с. 51].

Адаптацію можна вважати успішною, якщо в ході пристосування молодого фахівця досягнуто позитивних результатів у професійній сфері (в цілому освоєно педагогічну діяльність, здійснюється творчий підхід до методик викладання, професійна майстерність високо оцінюється колегами та учнями. У сфері відносин та взаємодії з колегами відзначається психологічний комфорт, а психофізіологічний стан не призводить до появи нервово-психічних захворювань. У такому разі можна говорити про оптимальну адаптацію. Сукупність професійних, соціально-психологічних та фізіологічних показників (стан здоров'я) може використовуватись для комплексної оцінки якості адаптації молодого фахівця.

Педагогіка співробітництва і партнерства в змозі перетворити суб'єкт-об'єктні відносини, які були характерні для традиційної системи освіти, в нову якість, тобто суб'єкт-суб'єктні стосунки між учасниками освітнього процесу (учнями, педагогічним колективом, адміністрацією, батьками), розвинути особистісні та професійні якості молодих учителів, їх ініціативність, конкурентоспроможність, пізнавальну діяльність, критичне мислення, уміння працювати в команді, бути толерантним у ході спілкування в мультикультурному середовищі.

На наш погляд, особливої уваги та підтримки потребують випускники закладів освіти, що давно здобули освіту, але не мають досвіду роботи, випускники педагогічних закладів вищої освіти, які працювали в інших сферах діяльності, вчителі, що мали перерву у педагогічній діяльності більше 3 років [20].

З метою здійснення адаптації, ефективного професійно-особистісного розвитку необхідно створити сприятливе освітнє середовище та забезпечити цілеспрямований і систематичний педагогічний супровід педагогічних працівників. Необхідним її компонентом є виявлення внутрішніх ресурсів, що зумовлюють ефективність педагогічної діяльності та їх використання потребує релевантних діагностичних засобів: тести, анкети, методики та ін.

Побудова партнерських відносин, взаємодія у освітньому процесі передбачає залучення молодих учителів до участі у тренінгах, семінарах, вебінарах, професійних об'єднаннях, творчих звітах педагогічних працівників; вивчення досвіду кращих педагогів (взаємовідвідування навчальних занять, відвідування уроків досвідчених педагогічних працівників), здійснення моніторингу результатів професійної діяльності; налагодження партнерської взаємодії з науковцями та педагогами; забезпечення психолого-педагогічного супроводу тощо.

На нашу думку, такі якості молодих вчителів, як гнучкість і адаптабельність, конкурентостійкість, індивідуалізм, сприяють професійній

адаптації молодих вчителів, водночас, провідне значення має налагодження партнерської взаємодії між учасниками освітнього процесу (учнями, педагогічним колективом, адміністрацією, батьками), насамперед з педагогом-наставником, який здійснює супровід та підтримку молодого вчителя під час перших років професійної діяльності.

Ефективність запровадження педагогічного партнерства залежить від низки чинників: високий рівень розвитку навичок соціально-педагогічного спілкування, професійна готовність педагогів до гуманізації освітнього середовища; відкритість та взаємоповага усіх сторін освітнього процесу; позитивна налаштованість та взаємозалежність суб'єктів партнерства; право на індивідуальність та автентичність кожного, відповідальність, дотримання академічної доброчесності; орієнтування здобувачів освіти на доцільне використання під час виконання завдань сучасного унаочнення матеріалу; відкритість обміну досвідом партнерів (роботодавців, фахівців-практиків, педагогів з інших закладів освіти).

Як особлива форма соціальної взаємодії освітнє партнерство у ЗВО відрізняється рівноправністю автономних суб'єктів, їх взаємним визнанням і взаємною відповідальністю, добровільністю співробітництва й орієнтацією на соціально значущі цілі, при цьому партнерство визначається не лише об'єктивними ознаками, але й суб'єктивними, стрижневим з яких є взаємне визнання суб'єктів як рівних. Аналіз вищезазначених джерел дав змогу виокремити основні принципи освітнього партнерства: принцип гуманізації та відкритості; соціокультуровідповідності; прийнятності традицій та інновацій; системності та комплексності; компетентності та науковості; оптимізму та довгостроковості; варіативності та мобільності; толерантності та погодженості; технологічності та ефективності.

Сенсом спільної діяльності або взаємодії в партнерстві є співробітництво його учасників. У партнерських взаєминах відбувається перебудова рольових відносин викладача та студента, вчителя та учня у рівноправні. Ідея співробітництва, діалогу, партнерства у взаємовідносинах суб'єктів навчальної діяльності – одна з основних у педагогіці останніх років. Проте її реалізація в практичній діяльності відбувається з великими труднощами.

Висновки. Таким чином, професійна адаптація потребує забезпечення партнерських відносин, активної співпраці, партнерської взаємодії між учасниками освітнього процесу (учнями, педагогічним колективом, адміністрацією, батьками). Впровадження педагогіки співробітництва та партнерства уможливує ефективну професійну адаптацію вчителів, дає можливість повноцінно самореалізуватися у професійній діяльності, побудувати індивідуальну траєкторію професійного розвитку та зростання, з урахуванням власних та професійних можливостей, особистісно-професійних запитів молодого фахівця.

Стаття не вичерпує всіх аспектів порушеної проблеми. Подальших досліджень потребує проблема моніторингу стану професійної адаптації молодих учителів у закладах освіти.

Література:

1. Про затвердження концепції розвитку педагогічної освіти. URL <https://mon.gov.ua/ua/npra/pro-zatverdzhennya-konceptsiyi-rozvitku-pedagogichnoyi-osviti>
2. Білецька І. О., Коберник О. М. Професійна адаптація молодого вчителя у процесі педагогічної інтернатури. *Перспективи та інновації науки*. 2023. Вип. 7(25). С. 46–59.
3. Васянович Г. П. Психолого-педагогічні основи професійної адаптації майбутніх фахівців: монографія. Львів: СПОЛОМ, 2008. 464 с.
4. Галус О. М. Психолого-педагогічні проблеми адаптації студентів до навчання у ступеневому вищому педагогічному навчальному закладі. *Вісник Прикарпатського ун-ту ім. В. Стефаника*. 2013. Вип. VIII. С. 77–86.
5. Мороз О. Г. Професійна адаптація молодого вчителя: навч. посібник. Київ: КДПІ ім. О. М. Горького. 1980. 95 с.
6. Сагач О. М. Зasadничі обрії професійної адаптації молодого вчителя. *Освітні обрії*. 2023. Вип. 1(56). С. 30–33.
7. Семез А. А. Професійна адаптація як процес трансформації особистості молодого вчителя. *Наукові записки*. 2018. Вип. 88. С. 217–221.
8. Сотська Г. І., Тринус О. В. Професійна адаптація молодого вчителя в сучасних умовах. *EDUKACJA ZAWODOWA I USTAWICZNA*. nr 5/2020. Warszawa. 2020. 89–101.
9. Шара С. О. Професійна адаптація молодих викладачів закладів вищої освіти непедагогічного профілю : монографія. Полтава : ПУЕТ, 2018. 241 с.
10. Pol J., Vriesb N., Astrid M.G., Poorthuisa A., Mainhard T. The Questionnaire on Teacher Support Adaptivity (QTSA): Reliability and Validity of Student Perceptions. *The Journal of Experimental Education*. 2023. Volume 91, Issue 4. 765–797.
11. Aubert H. *Physiologie der Netzhout*. Breslau : 1865. 245 p.
12. Коханова О. П. Психологія партнерської взаємодії в освіті: навчально-методичний посібник. Київ: Вид-во ПП Щербатих О. В. 2011. 104 с.
13. Тадеуш О. М. Освітнє партнерство у просторі вищої школи: вітчизняний та зарубіжний досвід. *Педагогічна освіта: Теорія і практика. Психологія. Педагогіка*, 2020. № 33 (1). С. 61–68.
14. Федірчик Т. Д., Дідух В. В. Педагогіка партнерства як чинник формування ефективної взаємодії учасників освітнього процесу в умовах нової української школи. *Гірська школа українських Карпат*. 2019. № 21. С. 50–54.
15. Тишковець М. Д. Педагогіка партнерства як провідний принцип нової української школи. *Компетентнісно орієнтоване навчання: виклики та перспективи: збірник тез II Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції «Компетентнісно орієнтоване навчання: виклики та перспективи»*, Київ, 05 березня 2020 р. Київ: Педагогічна думка, 2020. С. 166–168. URL: https://lib.iitta.gov.ua/721943/1/Tyshcovec_COMPETENCE_2020.pdf
16. Синявський В. В., Сергєєнкова О. П. Адаптація. Психологічний словник / за ред. Н.А. Побірченко. Київ: Науковий світ, 2007. С.12.
17. Аніщенко О. В. Структура, процедура конструювання і практична реалізація технологій навчання дорослих. / *Сучасні технології освіти дорослих посібник*. Кіровоград: Імекс-ЛТД. 2013. С. 6–36.
18. Merriam-Webster's Online Dictionary. Partnership. Retrieved from. URL.: <https://www.merriamwebster.com/dictionary/partnership>

19. Skills forecast: trends and challenges to 2030. Luxembourg: Publications Office. Cedefop reference series; No 108. / Режим доступу: <http://data.europa.eu/doi/10.2801/4492>
20. Гагарін М. І., Бузін О. Л. Особливості професійної адаптації молодих учителів у процесі педагогічної інтернатури. *Вісник науки та освіти*. Київ: 2024. Вип. 5(23). С. 823–832. URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/vno/article/view/12079/12140>
21. Про затвердження Положення про педагогічну інтернатуру. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1670-21#Text>

References:

1. Pro zatverdzhennia kontseptsii rozvytku pedahohichnoi osvity. URL <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-koncepciyi-rozvitku-pedagogichnoyi-osviti> [in Ukrainian].
2. Biletska, I. O., Kobernyk, O. M. (2023). Profesiina adaptatsiia molodoho vchytelia u protsesi pedahohichnoi internatury [Professional adaptation of a young teacher in the process of pedagogical internship]. *Perspektyvy ta innovatsii nauky. issue 7(25)*. 46–59. [in Ukrainian].
3. Vasianovych, H. P. (2008). Psykholoho-pedahohichni osnovy profesiinoi adaptatsii maibutnikh fakhivtsiv [*Psychological and pedagogical foundations of professional adaptation of future specialists*]. Lviv: SPOLOM [in Ukrainian].
4. Halus, O. M. (2013). Psykholoho-pedahohichni problemy adaptatsii studentiv do navchannia u stupenevomu vyshchomu pedahohichnomu navchalnomu zakladi. [Psychological-pedagogical problems of students' adaptation to study in a graduate higher pedagogical educational institution]. *Visnyk Prykarpatskoho un-tu im. V. Stefanyka. issue VIII*. 77–86. [in Ukrainian].
5. Moroz, O. H. (1980). Profesiina adaptatsiia molodoho vchytelia [*Professional adaptation of a young teacher*] Kyiv: KDPI im. O. M. Horkoho [in Ukrainian].
6. Sahach, O. M. (2023). Zasadnychi obrii profesiinoi adaptatsii molodoho vchytelia [Basic horizons of professional adaptation of a young teacher]. *Osvitni obrii. Vyp. 1(56)*. 30–33. [in Ukrainian].
7. Semez, A. A. (2018). Profesiina adaptatsiia yak protses transformatsii osobystosti molodoho vchytelia [Professional adaptation as a process of personality transformation of a young teacher]. *Naukovi zapysky. issue 88*. 217–221. [in Ukrainian].
8. Sotska, H. I., Trynus O. V. (2020). Profesiina adaptatsiia molodoho vchytelia v suchasnykh umovakh. *EDUKACJA ZAWODOWA I USTAWICZNA. issue 5/2020*. 89–101. [in Ukrainian].
9. Shara, S. O. (2018). Profesiina adaptatsiia molodykh vykladachiv zakladiv vyshchoi osvity nepedahohichnogo profilu [*Professional adaptation of young teachers of non-pedagogical institutions of higher education*] Poltava: PUET [in Ukrainian].
10. Pol J., Vriesb N., Astrid M.G., Poorthuisa A., Mainhard T. (2023). The Questionnaire on Teacher Support Adaptivity (QTSA): Reliability and Validity of Student Perceptions. *The Journal of Experimental Education* Volume 91, Issue 4. 765–797. [in English].
11. Aubert, H. (1865). *Physiologie der Netzhout*. Breslau [in English].
12. Kokhanova, O. P. (2011). Psykholohiia partnerskoi vzaiemodii v osviti [*Psychology of partnership interaction in education*]. Kyiv: Vyd-vo PP Shcherbatykh O. V. [in Ukrainian].
13. Tadeush, O. M. (2020). Osvitnie partnerstvo u prostori vyshchoi shkoly: vitchyzniani ta zarubizhnyi dosvid [Educational partnership in the space of a higher school: domestic and foreign experience]. *Pedahohichna osvita: Teoriia i praktyka. Psykholohiia. Pedahohika, issue 33 (1)*. 61–68. [in Ukrainian].
14. Fedirchuk, T. D., Didukh, V. V. (2019). Pedahohika partnerstva yak chynnyk formuvannia efektyvnoi vzaiemodii uchasnykiv osvitnoho protsesu v umovakh novoi ukrainskoi shkoly [Partnership pedagogy as a factor in the formation of effective interaction of participants in the educational process in the conditions of the new Ukrainian school]. *Hirska shkola ukrainskykh Karpat. № 21*. 50–54. [in Ukrainian].

15. Tyshkovets, M. D. (2020). Pedagogika partnerstva yak providnyi pryntsyp novoi ukrainskoi shkoly. Kompetentnisno oriientovane navchannia: vyklyky ta perspektyvy: zbirnyk tez II Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi internet-konferentsii «Kompetentnisno oriientovane navchannia: vyklyky ta perspektyvy», Kyiv, 05 bereznia 2020 r. Kyiv: Pedagogichna dumka, 166–168. URL: https://lib.iitta.gov.ua/721943/1/Tyshcovet_COMPETENCE_2020.pdf [in Ukrainian].
16. Syniavskiy, V. V., Serhieienkova, O. P. (2007). Adaptatsiia. Psykholohichni slovnyk/ za red. N. A. Pobirchenko. Kyiv: Naukovyi svit, P. 12. [in Ukrainian].
17. Anishchenko, O. V. (2013). Struktura, protsedura konstruiuvannia i praktychna realizatsiia tekhnolohii navchannia doroslykh. *Suchasni tekhnolohii osvity doroslykh*. 6–36. [in Ukrainian].
18. Merriam-Webster's Online Dictionary. Partnership. Retrieved from. URL: <https://www.merriamwebster.com/dictionary/partnership> [in English].
19. Skills forecast: trends and challenges to 2030. Luxembourg: Publications Office. Cedefop reference series; issue 108. / URL: <http://data.europa.eu/doi/10.2801/4492> [in English].
20. Haharin, M. I., Buzin, O. L. (2024). Osoblyvosti profesiinoi adaptatsii molodykh uchyteliv u protsesi pedagogichnoi internatury. *Visnyk nauky ta osvity*. issue 5(23). 823–832. URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/vno/article/view/12079/12140> [in Ukrainian].
21. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro pedagogichnu internaturu. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1670-21#Text> [in Ukrainian].

УДК 37.01:378.4

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8\(36\)-581-593](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8(36)-581-593)

Гусак Людмила Євгенівна доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри іноземних мов гуманітарних спеціальностей, Волинський національний університет імені Лесі Українки, Проспект Волі 13, м. Луцьк, 43025, <https://orcid.org/0000-0001-7570-2574>

Чжоу Хунсюань аспірантка, Волинський національний університет імені Лесі Українки, Проспект Волі 13, м. Луцьк, 43025, <https://orcid.org/0009-0004-3208-9705>

ІНТЕГРАЦІЯ СТУДЕНТІВ-ПЕРШОКУРСНИКІВ У СОЦІОКУЛЬТУРНЕ СЕРЕДОВИЩЕ ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню процесу адаптації нових студентів до соціокультурного середовища закладів вищої освіти через використання інноваційних методик навчання. Автори аналізують ефективність різних інструментів, таких як адаптаційний тренінг, довідники і методичні рекомендації, що допомагають студентам пристосуватися до нових умов навчання. Особлива увага зосереджена на оцінці рівнів інтегрованості студентів, враховуючи ціннісні орієнтації, мотиваційні фактори, когнітивну активність, комунікативні здібності, дієво-творчий потенціал та рефлексивні навички.

Дослідження, що включало аналіз літератури, констатувальний і формувальний експерименти, продемонструвало суттєве підвищення рівня інтегрованості студентів після впровадження адаптаційних програм. Спостерігається покращення в пріоритетності цінностей, мотивації, когнітивної активності та комунікативних здібностей. Проте, чверть студентів все ще мають низький рівень інтеграції, що пов'язано з недостатньою сформованістю соціальних цінностей і комунікативних навичок. Автори підкреслюють необхідність подальшого вдосконалення адаптаційних програм, акцентуючи увагу на розвитку комунікативних навичок і соціальних зв'язків, а також на впровадженні нових методик для покращення інтеграції студентів у соціокультурне середовище закладу вищої освіти. Результати дослідження є важливими для розробки і реалізації програм підтримки студентів у період переходу до вищого навчального закладу.

Ключові слова: адаптація студентів, соціокультурне середовище, вищі навчальні заклади, інтеграція, ціннісні орієнтації, мотиваційні фактори, когнітивна активність, комунікативні здібності, дієво-творчий потенціал, рефлексія, адаптаційні програми.

Husak Liudmyla Yevhenivna Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the Department of Foreign Languages of Humanities, Lesya Ukrainka Volyn National University, 13 Voly Avenue, Lutsk, 43025, <https://orcid.org/0000-0001-7570-2574>

Zhou Hongxuan Postgraduate Student, Lesya Ukrainka Volyn National University, 13 Voly Avenue, Lutsk, 43025, <https://orcid.org/0009-0004-3208-9705>

INTEGRATION OF FIRST-YEAR STUDENTS INTO THE SOCIO-CULTURAL ENVIRONMENT OF A HIGHER EDUCATION INSTITUTION: ANALYSIS OF LEVELS AND FACTORS OF INFLUENCE

Abstract. The article deals with the issue of adaptation of first-year students to the socio-cultural environment of higher education institutions (HEIs) through the introduction of innovative teaching methods. The authors examine the effectiveness of various tools and techniques aimed at improving students' adaptation to new learning environments, including adaptation training, reference books, guidelines and other tools. The main focus is on the study of the levels of students' integration into the socio-cultural environment according to several criteria: value orientations, motivational factors, cognitive activity, communication skills, effective creative potential and reflective skills. The experimental study was conducted in several stages, including a literature review, a confirmatory experiment, a formative experiment, and an analysis of the results. It has been found that after the implementation of adaptation programmes in the experimental groups, there was a significant increase in the level of students' integration into the socio-cultural environment. In particular, the priority of values related to freedom and openness has increased, as well as indicators of motivation, cognitive activity and communication skills have improved. At the same time, it was recorded that 25% of students still have a low level of integration, which may be due to insufficient formation of social values and low communication skills. The authors emphasise the importance of further improvement of adaptation programmes, focusing on the need to develop communication skills and social connections, as well as the introduction of new methods that will contribute to a more effective integration of students into the socio-cultural environment of higher education institutions. The results of the study have practical implications for the development and implementation of adaptation programmes and activities aimed at supporting students during their transition to a higher education institution.

Keywords: students' adaptation, socio-cultural environment, higher education institutions, integration, value orientations, motivational factors, cognitive activity, communication skills, effective creative potential, reflection, adaptation programmes.

Постановка проблеми. Адаптація студентів-першокурсників до соціокультурного середовища закладу вищої освіти є ключовим фактором їхнього успішного навчання та соціалізації. У процесі вступу до закладу вищої освіти студенти стикаються з численними новими викликами, які можуть впливати на їхню інтеграцію та академічну успішність. Незважаючи на численні дослідження у цій сфері, проблема адаптації студентів до нового соціокультурного середовища залишається недостатньо дослідженою, особливо з урахуванням специфіки вищих навчальних закладів. Актуальність дослідження визначається необхідністю розробки ефективних соціально-педагогічних умов і стратегій для полегшення процесу адаптації студентів до навчального середовища, що вплине на їхню мотивацію, когнітивні та комунікативні навички, а також на їх загальну успішність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вирішення завдань адаптації особистості через її виховання, навчання та формування адаптивних умінь і навичок є ключовим аспектом соціальної педагогіки. У цьому контексті вагомий внесок зробили українські вчені, такі як В. Андрущенко, І. Бех, А. Капська, В. Климов, Л. Савенкова, В. Ольшанський, Ю. Рябко, С. Савченко та ін., які досліджують різні аспекти адаптації особистості до навчального середовища закладу вищої освіти. Їхні роботи зосереджені на різних підходах до виховання та навчання, що впливають на процеси адаптації та інтеграції студентів у соціокультурне середовище.

Дослідження А. Андрєєва, Л. Белової, Т. Буяльської, А. Камбур та інших надають теоретичні основи процесу адаптації особистості. Вони визначають ключові характеристики адаптації та вивчають її залежність від розвитку особистості, що є важливим для розуміння того, як студентам легше пристосовуватись до нових умов навчання у закладах вищої освіти.

Особливості професійно-педагогічної адаптації студентів розкриваються у працях Н. Войнової, О. Галус, О. Мороза та Г. Насирової. Вони досліджують специфічні аспекти адаптації у професійній діяльності, що впливають на навчальний процес та професійний розвиток студентів.

Загалом, незважаючи на значну кількість наукових праць у цій сфері, спостерігається брак комплексних досліджень, що охоплюють всі аспекти адаптації студентів до соціокультурного середовища закладу вищої освіти.

Мета статті – дослідження рівнів інтеграції студентів-першокурсників у соціокультурне середовище закладу вищої освіти, а також виявлення факторів, що впливають на ці рівні.

Виклад основного матеріалу. Актуальність дослідження процесів адаптації та інтеграції студентів у навчальне середовище зумовлена необхідністю розробки ефективних стратегій підтримки студентів на етапі їхнього вступу до вищого навчального закладу. Сучасні наукові дослідження підкреслюють важливість соціально-педагогічних умов для успішної адаптації та інтеграції студентів у нове середовище.

Адаптація студентів-першокурсників до соціокультурного середовища закладу вищої освіти є критичним аспектом, що визначає їх подальший успіх у навчальній та професійній діяльності. Розвиток особистості студента в процесі навчання вимагає спеціально організованих педагогічних умов, які включають цілеспрямовану соціально-педагогічну діяльність і підтримку.

Створення ефективних умов для адаптації передбачає використання методів і засобів, що полегшують процес інтеграції студентів у нове середовище. Це може включати організацію навчальної діяльності, побудову комунікативних стосунків та сприяння самосвідомості в студентському середовищі. Практична реалізація таких умов забезпечує комплексний підхід, який включає підготовку інформаційних матеріалів, проведення адаптаційних тренінгів і спеціальних курсів, а також організацію підтримки студентів через кураторство та інші форми соціальної підтримки.

Для реалізації програми адаптації студентів-першокурсників було розроблено кілька інструментів: «Довідник студента-першокурсника», адаптаційний тренінг «Я – студент», внутрішньо мережевий сайт та методичні рекомендації для кураторів та викладачів.

Результати початкового етапу експерименту показали, що лише частина студентів успішно адаптується до нових умов, тоді як для більшості цей процес є складним. Для вирішення цих проблем був розроблений і впроваджений тренінг «Я – студент», який отримав підтримку від педагогів, соціальних педагогів і психологів. Тренінг спрямований на допомогу студентам у проходженні періоду адаптації до соціокультурного середовища вищого навчального закладу.

Основні завдання тренінгу «Я – студент» включають ознайомлення з колективом і навчальною групою, розвиток навичок взаємодії з викладачами та одногрупниками, а також формування умінь самостійно вирішувати проблеми, що виникають під час навчання. Тренінг також сприяє розвитку активної життєвої позиції, соціальної активності і позанавчальної діяльності, що допомагає всебічному розвитку особистості.

Програма тренінгу базується на принципах довільності спілкування, співпраці, толерантності та позитивного зворотного зв'язку. Вона передбачає добровільну участь без негативних наслідків, створює неконкурентну атмосферу для підтримки та допомоги, акцентує терпимість до різних особистісних якостей і поведінки, а також підтримує самооцінку через заохочення та конструктивні коментарі.

Тренінг «Я – Студент» складається з п'яти взаємопов'язаних занять. Перше заняття «Знайомство» спрямоване на створення дружньої атмосфери. Друге заняття «Успішне спілкування» фокусується на розвитку комунікативних навичок і взаємозв'язків. Третє заняття «Взаємодія та довіра» розвиває навички взаємодії та довіри. Четверте заняття «Що означає бути студентом?»

ознайомлює з тайм-менеджментом і досвідом старшокурсників. П'яте заняття «Завершення» підсумовує отримані знання і дозволяє зробити висновки.

Методи тренінгу включають бесіду, гру, консультативну допомогу, лекцію, обговорення та опитування. Вони використовуються комплексно для забезпечення ефективного навчання.

Тренінг сприяє підвищенню впевненості студентів, зменшенню тривожності та формуванню психологічної стійкості, що є важливим для успішної адаптації. Ігрова діяльність, відповідно до концепції Л. Виготського, створює невимушену атмосферу та активно сприяє засвоєнню культурних норм і соціальних навичок. Однією з найвпливовіших теорій у цьому контексті є теорія К. Гросса [5]. Гра відіграє важливу роль у підготовці до серйозної діяльності, допомагаючи розвивати особисті здібності. Як зазначає К. Гросс, гра є ефективним інструментом удосконалення навичок і підготовки до життєвих викликів.

Тренінг «Я – Студент» починається з знайомства учасників для зниження тривожності та формування згуртованості. Ігри, такі як «Сніжний ком» та «Міняються місцями ті, хто ...», допомагають створити дружню атмосферу. Арт-гра «Коллективний малюнок» сприяє релаксації і розвитку співпраці, тоді як гра «Безлюдний острів» фокусується на розкритті особистісних і колективних цінностей, що розвиває навички співпраці, уважного слухання і поваги до думок інших.

Тренінг підвищує впевненість студентів, покращує самооцінку, зменшує тривожність і формує психологічну стійкість, що є важливим для інтеграції в нове середовище. Також був створений довідник для першокурсників, який містить ключову інформацію про ЗВО і забезпечує підтримку під час адаптації.

Оскільки мета полягала не лише в успішній адаптації студентів, а й у формуванні адаптаційно-гнучкої особистості, особливу увагу було приділено організаційному забезпеченню перших днів навчання. Тренінг та довідник допомогли студентам швидко зорієнтуватися в навчальному процесі, зменшити відчуття розгубленості та відчуження.

Програма студентського кураторства, яка передбачала закріплення за кожним першокурсником куратора-студента третього курсу, виявилася ефективною. Це сприяло знайомству з колективом, покращенню організаційних аспектів та швидкій інтеграції студентів у нове середовище. Такий підхід позитивно вплинув на успішність експериментальних груп і допоміг студентам краще освоїти професійні аспекти майбутньої спеціальності.

Програма спецкурсу «Перший рік у ЗВО» охоплює культурологічну, національну, морально-етичну та професійну складові, що забезпечують всебічний розвиток студента і враховують комплексність процесу адаптації. Культурологічна та національна складові програми спрямовані на ознайом-

лення студентів з соціокультурними особливостями регіону та країни в цілому, а також на відображення цих аспектів у соціокультурному середовищі ЗВО. Зокрема, проекти як «Міцна сім'я – міцна держава» сприяють усвідомленню студентами важливості соціальних цінностей.

Морально-етична складова програми акцентує моральне виховання і здатність до саморозвитку. Проект «Школа самоосвіти» формує аналітичне мислення, рефлексію, самостійність і відповідальність студентів, а також розкриває їх творчий потенціал.

Професійна складова сприяє знайомству з обраною професією і допомагає в професійній адаптації. Наприклад, прес-конференція «Навчання майбутнього. Якою я бачу майбутню школу» дозволяє студентам висловити свої погляди, аналізувати думки однолітків і замислитися над майбутньою спеціалізацією.

Особлива увага приділяється професійній адаптації з першого курсу для ефективнішої інтеграції в ЗВО. Важливим компонентом програми є використання інтерактивних методів навчання в гуманітарних дисциплінах, таких як українська мова, українська література, іноземна мова, історія України, світова література, Людина і світ, та історія української культури. Ці методи сприяють покращенню інтеграції студентів і відповідають сучасним вимогам українського освітнього простору.

Важливим аспектом успішної адаптації студентів-першокурсників є забезпечення ефективної співпраці між кураторами та батьками. Головне завдання цього етапу – активне залучення батьків до взаємодії з куратором групи та адміністрацією ЗВО, а також підтримка їхньої зацікавленості в студентському житті дитини. Аналіз педагогічної практики показує, що активна взаємодія куратора з сім'єю формує у студентів знання про важливість родинних зв'язків, що є критично важливим для соціальної адаптації та розвитку.

Традиційні форми взаємодії між куратором і батьками, такі як батьківські збори, консультування та дистанційна робота, зосереджені на покращенні навчальної діяльності студента та його життєдіяльності. Однак для більш ефективної психолого-педагогічної взаємодії варто використовувати нетрадиційні форми співпраці. Батьківські тренінги, конференції, ринги, спільні практикуми та культурні заходи дозволяють куратору краще зрозуміти виховні можливості кожної родини, включаючи взаємини між батьками і студентом, а також рівень уваги і підтримки з боку родини. Ці заходи підвищують ефективність впливу родини на адаптацію та виховання студента.

Позанавчальна діяльність є також ключовою для адаптації студентів і може бути представлена в різних формах: індивідуальні, групові та масові заходи. Індивідуальні форми включають консультації та тренінги, що

дозволяють студентам отримувати особисту підтримку. Групові форми охоплюють командні заходи, обговорення, семінари, що сприяють розвитку навичок взаємодії в колективі. Масові форми, такі як великі культурні та спортивні події, дозволяють студентам інтегруватися в колектив і активно брати участь у житті навчального закладу, створюючи таким чином сприятливу атмосферу для адаптації.

Таким чином, різноманітність форм позанавчальної діяльності сприяє не лише соціальній інтеграції студентів, але й їхньому всебічному розвитку, формуванню навичок командної роботи і активній участі в житті ЗВО. Сучасні науковці [3; 6; 7 та ін.] класифікують індивідуальні форми позаурочної роботи як такі, що включають роботу з навчальною, довідниковою, науковою, науково-популярною літературою, складання конспектів, використання електронних підручників і посібників, а також роботу в електронній мережі Інтернет.

Групові форми позаурочної роботи включають гуртки та клуби (теоретичні, експериментальні, комплексні), факультативні заняття, творчі ігри, екскурсії, виховні години. Групова робота забезпечує розвиток інтересів та творчих здібностей студентів, поглиблює знання з дисципліни, збагачує інформацією, формує професійно значущі вміння і навички. Вона має цільовий характер, що передбачає наявність певної загальної мети та спільних інтересів.

Масові форми позаурочної роботи є одними з найпоширеніших у вищих навчальних закладах. Вони розраховані на одночасне охоплення великої кількості студентів і мають значний емоційний вплив. Масові форми можуть бути пізнавального або розважального характеру і сприяють активізації студентської діяльності.

На думку В. Коваля [2] система позааудиторної виховної роботи має наступну структуру: у рамках експериментальної програми з адаптації студентів-першокурсників особливу увагу було приділено організації позааудиторної роботи. Це включало підготовку до аудиторних занять, виконання самостійної роботи з навчальних дисциплін, написання рефератів, курсових і випускних робіт, а також діяльність з самоврядування студентського колективу, що охоплює вирішення проблем життєдіяльності студентської групи та гуртожитку. Студенти активно брали участь у факультативних заняттях, таких як музичні гуртки, факультативи з сучасної літератури, дискусійні клуби та інші активності. Це допомогло їм легше інтегруватися в новий колектив і зменшити труднощі адаптаційного періоду, забезпечуючи гармонійніше входження в навчальне середовище. Самооцінка та рівень вимог до себе є важливими аспектами адаптації. Самооцінка визначає, як студент сприймає свої можливості. Занижена самооцінка може призводити до невпевненості, страху перед новими викликами і, як наслідок,

ускладнювати процес адаптації. Студенти можуть уникати ініціативи і соціальних взаємодій, що негативно впливає на їх адаптацію. Адекватна самооцінка, навпаки, допомагає студентам реалізувати свої можливості, адекватно оцінювати свої сили, приймати конструктивну критику і активно працювати над покращенням результатів. Підвищена самооцінка може проявлятися в надмірній впевненості, що іноді веде до переоцінки можливостей і створює стрес і конфлікти, якщо реальність не відповідає очікуванням.

Важливою складовою процесу адаптації є також усвідомлення власної індивідуальності. Це включає розуміння своїх сильних і слабких сторін, особистих інтересів і цілей. Розвиток адекватної самооцінки і усвідомлення своєї індивідуальності допомагають студентам зберігати мотивацію, ефективно долати труднощі та досягати успіхів у новому навчальному середовищі [3, с.250]. Самооцінка особистості формується протягом життя і зазнає змін на різних етапах життєдіяльності індивіда. Її розвиток залежить від багатьох факторів, зокрема стилю сімейного виховання, загального розвитку, потенційних можливостей особистості, оточення (мікро- та макросередовища), умов зростання та інших аспектів.

Самосвідомість є критичним регулятором поведінки особистості, визначаючи взаємини людини з іншими, її світосприйняття та світовідчуття. Вона впливає на те, як особистість оцінює свої успіхи та невдачі, а також на критичність і вимогливість до себе.

Адекватна самооцінка дозволяє особистості правильно співвідносити свої сили з різними завданнями та вимогами, адекватно усвідомлювати свої позитивні якості та недоліки. Це важливо для ефективного адаптації в нових умовах, таких як навчання в ЗВО, де правильне сприйняття власних можливостей і недоліків допомагає студентам зберігати мотивацію та успішно справлятися з викликами [4, с.284].

Важливо зазначити, що самооцінка студентів є критичним аспектом їх адаптації, і підходи до її формування можуть істотно вплинути на їх успіх. Завданням є не лише допомогти студентам сформуванню адекватне уявлення про себе, але й інтегрувати їх у нове соціальне середовище через активну участь у навчальному та позанавчальному житті. Інтерактивні методи навчання, такі як пошуково-дослідницька діяльність, ігри та дискусії, допомагають студентам краще розуміти свої здібності і можливості, що сприяє їх швидшій адаптації.

Крім того, співпраця з психологом і організація спеціалізованих тренінгів дозволяє студентам розвивати свою самооцінку та професійну ідентичність, що є важливими для успішного вступу в професійне середовище. Ці методи сприяють формуванню гнучкої та адаптивної особистості, що легше справляється з новими викликами та адаптується до умов навчання [1].

Інтерактивні методи навчання надають студентам можливість активно брати участь у навчальному процесі та сприяють розвитку важливих навичок, таких як критичне мислення, комунікація та самостійність. Вони охоплюють різні форми участі як з боку викладача, так і студентів.

Методи з участю викладача включають лекції з елементами бесід і дискусій, проблемні лекції, семінари-обговорення, а також онлайн-курси. Ці методи забезпечують прямий зв'язок між викладачем і студентами, що дозволяє активно обговорювати матеріал, розв'язувати проблеми та отримувати зворотний зв'язок.

Методи з участю студентів включають бесіди, дискусії, круглі столи, «мозковий штурм», рольові ігри, бізнес-симуляції та проекти. Ці методи сприяють студентському взаємодії, розвитку командної роботи, креативності та практичних навичок.

Ефективність інтерактивних методів залежить від кількох ключових факторів. Мотивація студентів є важливим аспектом; для успіху необхідно забезпечити високий рівень їхнього інтересу до активного пізнання та самоосвіти. Інтерактивні методи слід вводити поступово, починаючи з простих завдань і переходячи до більш складних, що допомагає студентам адаптуватися і розвивати навички. Важливо, щоб ці методи доповнювали базові теоретичні знання, а не замінювали їх, і були частиною системи навчання з чітким планом і логікою впровадження.

Знання, отримані за допомогою інтерактивних методів, повинні бути актуальними і відповідати сучасним соціально-економічним реаліям. Ефективність таких методів також залежить від компетентності викладача, його здатності адаптувати традиційні методики до інтерактивних форм навчання та орієнтації на результат. Налагодження партнерських відносин між викладачем і студентами є ключовим, щоб уникнути авторитарних підходів і забезпечити відкриту комунікацію.

Застосування інтерактивних методів навчання допомагає студентам краще адаптуватися до нового академічного середовища, розвивати необхідні професійні та соціальні навички, що сприяє їх успішній адаптації та професійному росту [8].

Запровадження інноваційних методів навчання сприяло формуванню адаптаційно-гнучкої особистості студента, здатної до синтезу та аналізу знань, саморозвитку і самовдосконалення. Рекомендації щодо оптимізації адаптації студентів-першокурсників мають гнучкий характер, що дозволяє їх подальше застосування кураторами академічних груп, викладачами та вихователями вищих навчальних закладів. Комплексне використання цих засобів позитивно вплине не лише на процес адаптації, а й на розвиток особистості студента та формування його громадянської позиції.

Дослідження реалізовувалося в кілька етапів. Спочатку був проведений аналіз літератури з адаптації студентів до соціокультурного середовища вищого навчального закладу, що допомогло виявити сприятливі умови для адаптації. Наступним етапом стало тестування першокурсників для визначення їхнього рівня адаптованості до нових умов навчання за допомогою методик і опитувальників.

Далі були розроблені та впроваджені заходи для оптимізації адаптації: адаптаційний тренінг «Я – Студент», довідник для першокурсників і методичні рекомендації. Після цього проведено аналіз результатів експерименту, включаючи контрольний зріз, обробку даних і внесення коректив до методичних рекомендацій.

Результати експерименту показали, що поєднання компетентнісного і діяльнісного підходів дозволяє оцінювати рівень адаптації студентів не лише за формальними показниками, а й через реальну участь у соціокультурному середовищі. Компетентнісний підхід оцінює створення студентами власних продуктів діяльності, демонструючи їхні здібності та життєві компетенції.

Аналіз рівня інтегрованості студентів проводився за допомогою спеціальних методик, таких як тестування ціннісних орієнтацій і анкетування. Результати показали зростання пріоритетності цінностей свободи та відкритості в експериментальних групах і менше зростання в контрольних групах.

Для оцінки інтегрованості використовувався коефіцієнт рангової кореляції Спірмена. Результати показали середній рівень інтегрованості в експериментальних групах з тенденцією до високого рівня, тоді як контрольні групи залишалися на середньому рівні.

Діагностика мотиваційного критерію виявила зростання соціально-ціннісних мотивів та зменшення егоїстичних мотивів у експериментальних групах. Оцінка когнітивного критерію показала значне зростання пізнавальної активності студентів.

Моніторинг комунікативних здібностей показав позитивну динаміку в експериментальних групах з підвищенням рівня комунікативності та активізації пізнавальної діяльності. Діагностика дієво-творчого критерію виявила зростання творчих здібностей у студентів експериментальних груп.

Аналіз діяльнісного критерію показав збільшення рівня активності студентів у навчанні та позааудиторній діяльності після експерименту. Рефлексивний критерій продемонстрував покращення навичок самооцінки і аналізу ситуацій.

Таким чином, результати експерименту свідчать про позитивну динаміку у рівні адаптації студентів завдяки реалізації розроблених заходів і програм.

Для визначення рівня інтегрованості студентів використовувався коефіцієнт рангової кореляції Спірмена. Результати показали, що інтегрованість

студентів в експериментальних групах є середньою з тенденцією до високої, тоді як інтегрованість студентів контрольних груп залишалася на середньому рівні, близькому до низького.

Діагностика мотиваційного критерію, проведена через повторне тестування, показала значне покращення: соціально-ціннісні мотиви зросли, а позиційні та егоїстичні мотиви зменшилися. Це свідчить про поліпшення рівня інтегрованості в експериментальних групах.

Оцінка когнітивного критерію через тестування пізнавальної активності показала значне зростання середнього та високого рівня інтегрованості студентів.

Моніторинг комунікативних здібностей, проведений за допомогою тестів, бесід, тренінгів та дискусій, виявив активізацію пізнавальної діяльності і підвищення рівня комунікативних здібностей. До експерименту високий рівень комунікативності мали біля 40 відсотків студентів експериментальних груп і 45 відсотків – контрольних груп. Після експерименту ці показники зросли до 42,3% в експериментальних групах і до 47,1% в контрольних, що свідчить про позитивну динаміку.

Діагностика дієво-творчого критерію показала зростання рівня інтегрованості у експериментальних групах. До експерименту високий рівень дієво-творчих здібностей мали 36,5% студентів в експериментальних групах і 33,3% в контрольних. Після експерименту ці показники зросли до 40,4% і 34,6% відповідно, що вказує на покращення загального рівня інтегрованості завдяки розвитку творчих здібностей.

Оцінка діяльнісного критерію показала зростання рівня інтегрованості після експерименту. До експерименту високий рівень діяльності мали 15,4% студентів в обох групах. Після експерименту ці показники зросли до 30,8% в експериментальних групах і до 17,6% в контрольних, що свідчить про активізацію студентської діяльності.

Діагностика рефлексивного критерію виявила покращення навичок самооцінки і об'єктивного аналізу. До експерименту високий рівень рефлексії мали 17,3% студентів у всіх групах. Після експерименту цей показник зріс до 32,7% в експериментальних групах.

Загальний рівень інтегрованості студентів в експериментальних групах після формульованого експерименту показав значне зростання показника високого рівня інтегрованості. До експерименту 25% студентів мали низький рівень інтегрованості, 35,6% – середній, а 39,4% – високий. Після експерименту відзначено зростання кількості студентів з високим рівнем інтегрованості, що підтверджує ефективність застосованих заходів для покращення адаптації.

Висновки.

Інтеграція студентів-першокурсників у соціокультурне середовище закладу вищої освіти є критично важливим процесом для їхнього успішного

старту в навчанні та соціальному житті. Проведене дослідження підтверджує, що ефективні адаптаційні програми, що включають розвиток комунікативних навичок, управління часом і соціальну взаємодію, значно покращують рівень інтеграції студентів. Зокрема, впровадження спеціалізованих тренінгів і підготовка довідників для новачків сприяють зменшенню тривожності, підвищенню самооцінки та розвитку психологічної стійкості.

Аналіз показників інтеграції показує, що активне залучення студентів до факультативних заходів та соціальної діяльності позитивно впливає на їхній творчий потенціал і загальну інтегрованість. Розвиток комунікативних здібностей і рефлексії є важливими аспектами для успішної адаптації, оскільки вони сприяють покращенню взаємодії в новому соціальному середовищі і допомагають студентам краще адаптуватися до навчального процесу.

Таким чином, подальше вдосконалення адаптаційних програм та комунікативних методик є необхідним для забезпечення ефективної інтеграції студентів-першокурсників, що в свою чергу сприяє їх успішному навчанню та соціалізації у закладі вищої освіти.

Література:

1. Дубич К. В. Особистісно орієнтоване виховання студентів в умовах соціокультурного середовища вищого навчального закладу: дис.кан. пед. наук: спец. 13.00.07 «Теорія і методика викладання». Луганськ, 2007. 297 с.
2. Коваль Л. Г. Соціальна педагогіка : навч. посіб. К. : Ін-т змісту і методів навчання, 1997. 392 с.
3. Панагушина О. Є. Соціалізація підлітків у діяльності молодіжних організацій : автореф. на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук : спец. 13.00.05 «Соціальна педагогіка». Південноукраїнський регіональний ін-т післядипломної освіти педагогічних кадрів. Херсон, 2008. 22 с .
4. Педагогічна майстерність: Підручник І І. А. Зязюн, Л. В.Крамущенко, І.Ф.Кривонос та ін.; За ред. І.А.Зязюна. 2-ге вид., допов. і переробл. К.: Вища школа, 2004. 422 с.
5. Педагогічний словник для молодих батьків. – К.: ДЦССМ, перевидання 2003. – 348 с
6. Салов В. О. Основи педагогіки вищої школи: Навч. посібник для студ. вищ. навч. закл. Дніпропетровськ, 2003 .
7. Спіріна Т. Особливості адаптації студентів-першокурсників до умов навчання у вищому навчальному закладі. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Педагогіка. Соціальна робота. 2014. Вип. 32. С.182-184.
8. Теоретична підготовка студентів до соціально-педагогічної діяльності. URL: http://pidruchniki.wsZl_625101642976/pedagogika/teoretichnapidgotovkas_tiidentivsotsialno-pedagogichnoyidiyalnosti.

References:

1. Dubich K. V. (2007). Osobystisno oriyentovane vykhovannia studentiv v umovakh sotsiokul'turnogo seredovyscha vyshchoho navchal'noho zakladu: dys. kand. ped. nauk: spets. 13.00.07 «Teoriia i metodyka vykla-dannia» [Person-Centered Education of Students in the Socio-Cultural Environment of Higher Educational Institutions: PhD Dissertation] / [in Ukrainian] Luhansk, 2007. 297 s.

2. Koval L. H. (1997). Sotsial'na pedahohika: navch. posib. [Social Pedagogy: Textbook] / [in Ukrainian] Kyiv: Instytut zmistu i metodiv navchannia, 1997. 392 s.

3. Panahushina O. Y. (2008). Sotsializatsiia pidlitkiv u diial'nosti molodizhnykh orhanizatsii: avtoref. na zdobuttia naukovooho stupenia kandydata pedahohichnykh nauk: spets. 13.00.05 «Sotsial'na pedahohika» [Socialization of Adolescents in the Activities of Youth Organizations: Abstract for the Degree of Candidate of Pedagogical Sciences] / [in Ukrainian] Pivdenno-ukrains'kyi rehional'nyi instytut pislidyplomnoi osvity pedahohichnykh kadriv. Kherson, 2008. 22 s.

4. Pedahohichna maisternist': Pidruchnyk I. I. A. Ziaziun, L. V. Kramushchenko, I. F. Kryvonos ta in.; Za red. I. A. Ziaziuna [Pedagogical Mastery: Textbook I. I. A. Ziaziun, L. V. Kramushchenko, I. F. Kryvonos et al.; Ed. by I. A. Ziaziun] / [in Ukrainian] Kyiv: Vyscha shkola, 2004. 422 s.

5. Pedahohichni slovnyk dlia molodykh bat'kiv [Pedagogical Dictionary for Young Parents] / [in Ukrainian] Kyiv: DCSSM, reprint 2003. 348 s.

6. Salov V. O. (2003). Osnovy pedahohiky vyshchoi shkoly: Navch. posibnyk dlia stud. vyshch. navch. zakl. [Basics of Higher Education Pedagogy: Textbook for Students of Higher Educational Institutions] / [in Ukrainian] Dnipropetrovsk, 2003.

7. Spirina T. (2014). Osoblyvosti adaptatsii studentiv-pershokursnykiv do umov navchannia u vyshchomu navchal'nomu zakladi [Features of Adaptation of First-Year Students to the Learning Conditions in Higher Educational Institutions] / [in Ukrainian] Naukovyi visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu. Serii: Pedahohika. Sotsial'na robota. No. 32. Pp. 182-184.

8. Teoretychna pidgotovka studentiv do sotsial'no-pedahohichnoi diial'nosti [Theoretical Preparation of Students for Socio-Pedagogical Activities] / [in Ukrainian] URL: http://pidruchniki.ws/Zl625101642976/pedagogika/teoretichnapidgotovkas_tidentivsotsialno-pedagogichnoyidiyalnosti

УДК 378.14:330

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8\(36\)-594-603](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8(36)-594-603)

Дзямко Вікторія Йосипівна кандидат педагогічних наук, доцент кафедри математики та інформатики, Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II, площа Кошута, 6, м. Берегово, <https://orcid.org/0000-0001-6627-2015>

ПРИКЛАДНА СПРЯМОВАНІСТЬ ВИКЛАДАННЯ ВИЩОЇ МАТЕМАТИКИ, МАТЕМАТИЧНОЇ СТАТИСТИКИ СТУДЕНТАМ ЕКОНОМІЧНОГО ПРОФІЛЮ ЗВО

Анотація. У статті розглядається прикладна спрямованість викладання вищої математики та математичної статистики студентам економічного профілю. Зазначено, що вища математика та математична статистика, що викладаються студентам економічних спеціальностей в закладах вищої освіти, сприяють розвитку професійної компетентності майбутніх фахівців, їх критичному та логічному мисленню, аналітичних здібностей та пам'яті, адже основним завданням сучасного економіста є вміння аналізувати економічні процеси в державі або на підприємстві, розв'язувати професійні задачі та, за необхідності, приймати управлінські рішення. Обґрунтовано, що найбільш важливим є те, щоб в майбутньому фахівці економічного профілю вміли під час виконання своєї професійної діяльності використовувати знання з вищої математики та математичної статистики, щоб бути конкурентоспроможними на ринку праці. Звернуто увагу на те, що викладання вищої математики та математичної статистики повинно відбуватися на основі впровадження інтегративних занять та інтегративних курсів. Запропоновано: збільшити кількість практичних занять; використовувати під час занять з вищої математики та математичної статистики матричні моделі, які забезпечують аналіз та планування виробництва в економіці; використовувати диференціальне числення – це математичний апарат, що широко застосовується для економічного аналізу; впроваджувати інтерактивні методи та сучасні технології навчання під час викладання вищої математики та математичної статистики студентам економічного профілю. Зроблено висновки: - що прикладна спрямованість викладання вищої математики та математичної статистики забезпечує нерозривний зв'язок з майбутньою професійною діяльністю; - практичні навички та вміння застосовувати математичний апарат при розв'язанні прикладних, професійно-орієнтованих задач підвищують вмотивованість навчання здобувачів вищої економічного профілю; - прикладна спрямованість викладання вищої математики та математичної статистики дає можливість майбутнім фахівцям економічних

спеціальностей розвивати творчі здібності студентів; посилити зв'язок теорії з практикою; пробудити інтерес студентів до нестандартної постановки математичних задач; сприяти використанню математичного апарату для дослідження процесів і явищ, пов'язаних з професійною діяльністю; допомагати в побудові моделей різних ситуацій; сприяти дослідженню та розробці математичних моделей різних ситуацій; сприяти використанню математичного апарату для дослідження процесів і явищ, пов'язаних з професійною діяльністю; сприяти використанню математичного апарату для дослідження процесів і явищ, пов'язаних з професійною діяльністю.

Ключові слова: прикладна спрямованість, вища математика, математична статистика, студенти, майбутні економісти.

Dziamko Viktoriia Yosypivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Mathematics and Informatics, Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian Institute, Kosuta Square, 6, Berehovo, <https://orcid.org/0000-0001-6627-2015>

APPLIED ORIENTATION OF TEACHING HIGHER MATHEMATICS AND MATHEMATICAL STATISTICS TO STUDENTS OF ECONOMIC PROFILE

Abstract. The article deals with the applied orientation of teaching higher mathematics and mathematical statistics to students of economic specialties. It is noted that higher mathematics and mathematical statistics taught to students of economic specialties in higher education institutions contribute to the development of professional competence of future specialists, their critical and logical thinking, analytical skills and memory, since the main task of a modern economist is the ability to analyze economic processes in the state or at an enterprise, to solve professional problems and, if necessary, to make managerial decisions. It is substantiated that the most important thing is that in the future, economic specialists will be able to use knowledge of higher mathematics and mathematical statistics in their professional activities in order to be competitive in the labor market. It is emphasized that the teaching of higher mathematics and mathematical statistics should be based on the introduction of integrative classes and integrative courses. It is proposed: to increase the number of practical classes; to use matrix models during classes in higher mathematics and mathematical statistics, which provide analysis and planning of production in the economy; to use differential calculus - a mathematical apparatus widely used for economic analysis; to introduce interactive methods and modern teaching technologies in teaching higher mathematics and mathematical statistics to students of economic profile. Conclusions were made: - that the applied orientation of teaching higher mathematics and mathematical

statistics ensures an inseparable connection with future professional activity; - practical skills and the ability to use mathematical apparatus when solving applied, professionally-oriented problems increase the motivation to study of students with a higher economic profile; - the applied focus of teaching higher mathematics and mathematical statistics enables future specialists in economic specialties to develop students' creative abilities; strengthen the connection between theory and practice; to arouse students' interest in non-standard mathematical problems; promote the use of mathematical apparatus for the study of processes and phenomena related to professional activity; help in building models of various situations; to contribute to the research and development of mathematical models of various situations; promote the use of mathematical apparatus for the study of processes and phenomena related to professional activity; promote the use of mathematical apparatus for the study of processes and phenomena related to professional activity.

Keywords: applied orientation, higher mathematics, mathematical statistics, students, future economists.

Постановка проблеми. Вища математика та математична статистика, що викладаються студентам економічних спеціальностей в закладах вищої освіти, сприяють розвитку професійної компетентності майбутніх фахівців, їх критичному та логічному мисленню, аналітичних здібностей та пам'яті, адже основним завданням сучасного економіста є вміння аналізувати економічні процеси в державі або на підприємстві, розв'язувати професійні задачі та, за необхідності, приймати управлінські рішення. Тому одним із методів удосконалення професійних компетентностей майбутніх економістів є використання прикладної складової вищої математики та математичної статистики на основі ситуаційних професійних завдань з економічною складовою.

Сьогодні вища математика та математична статистика – це сукупність теорій, алгоритмів, фактів та логічних схем, які є основним інструментарієм для розв'язання практичних задач економічного спрямування.

Тому прикладну спрямованість навчання вищої математики та математичної статистики студентів економічних спеціальностей в університетах можна визначити як здатність майбутніх економістів застосовувати математичні знання у своїй майбутній професійній діяльності. На основі вищезазначеного можна зробити висновок, що ці питання є актуальними в сучасних умовах для підготовки майбутніх економістів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій показав, що проблематикою викладання дисциплін математичного спрямування здобувачам вищої освіти цікавилися: А. Алілуйко, Т. Бірюкова, Н. Блащак, З. Бондаренко, І. Діденко, С. Кирилащук, М. Ковальчук, В. Осипов, Л. Ройко, К. Рум'янцева, Т. Сукач, А. Чуйков тощо.

Метою статті є розгляд прикладної спрямованості викладання вищої математики та математичної статистики студентам економічного профілю ЗВО.

Виклад основного матеріалу. Сучасні зміни, які відбуваються в соціально-політичній та економічній сферах життя нашої держави потребують підготовки висококваліфікованих фахівців економічного спрямування. Відомим є той факт, що саме дисципліни математичного спрямування (вища математика та математична статистика) є базовою основою при підготовці фахівців економічних спеціальностей (і не тільки).

Н. Марчук вважає, що викладання математичних дисциплін має бути зосереджене на навчанні навичкам і знанням, необхідним для професійної діяльності, щоб досягти професійної орієнтації студентів економічних спеціальностей. Наприклад, для студентів, які працюватимуть у сфері програмування, важливо вивчати дискретну математику, теорію алгоритмів, теорію графів. Для майбутніх фінансистів, економістів та менеджерів важливо вивчати вищу математику, математичну статистику, теорію оптимізації та теорію прийняття рішень [1, с. 285].

Колектив авторів на чолі із Т. Сукач вважають, що важливим засобом реалізації прикладної спрямованості вивчення вищої математики та математичної статистики є використання прикладних задач. Адже, розв'язання задач прикладного характеру стимулює та вмотивовує студентів до вивчення предмета, підвищує зацікавленість у застосуванні набутих знань в майбутньому; підтверджує значущість набутих математичних компетентностей у професійній діяльності, подальшому саморозвитку особистості [2, с. 143].

З. Бондаренко та С. Кирилашук зазначають, що ефективність навчання студентів економічних спеціальностей значною мірою залежить від відбору професійно-орієнтованих математичних задач з економічною складовою, методики їх побудови та методів роботи з цими задачами. Професійно орієнтовані математичні задачі з економічною складовою – це задачі, зміст яких пов'язаний з об'єктами та процесами майбутньої професійної діяльності студента і дослідження яких за допомогою математичного апарату сприяє усвідомленому застосуванню математичних знань при вивченні спеціального циклу дисциплін та формуванню професійної компетентності майбутнього економіста.

Система задач повинна реалізовувати внутрішньопредметний аспект прикладної спрямованості навчання. У зв'язку з вищезазначеним, використання такої системи задач виконує такі функції: розвиваючу, для розвитку економіко-математичного мислення; навчальну, для формування знань і навичок використання математичного апарату для аналізу економічних ситуацій; виховну, для розвитку пізнавального інтересу і самостійності студентів; контрольну, для встановлення рівня засвоєння студентами

запропонованого матеріалу, їх здатності до самостійного вивчення окремих тем курсу вищої математики [3, с. 23].

На нашу думку, найбільш важливим є те, щоб в майбутньому фахівці економічного профілю вміли під час виконання своєї професійної діяльності використовувати знання з вищої математики та математичної статистики, щоб бути конкурентоспроможними на ринку праці. Саме тому вважаємо, що викладання вищої математики та математичної статистики повинно відбуватися на основі впровадження інтегративних занять та інтегрованих курсів.

Інтегровані курси використовуються в багатьох навчальних закладах, від шкіл до університетів. Викладачі використовують свій досвід і знання для розробки різних типів інтегрованих курсів: інтегровані лекції, інтегровані практичні заняття, інтегровані семінари та практикуми.

Розглянемо, що собою представляє інтеграція. Термін інтеграція (від лат. *integratio* – відновлення, заповнення, від *integer* – цілий) має два значення. По-перше, це поняття, що позначає стан зв'язності окремих диференційованих частин і функцій системи організму в ціле. По-друге, це процес зближення і зв'язку будь-яких частин, елементів, об'єднання їх в єдине ціле, що відбувається разом з процесами їх диференціації. Відповідно інтеграція все більшою мірою визначає інтенсифікацію розвитку тих феноменів, в яких вона здійснюється. Зауважимо, що термін «інтеграція» був упроваджений в науку у 1857 році англійським вченим Г. Спенсером та означав механічне об'єднання і комбінацію роз'єднаних елементів [4].

Аналіз наукової літератури засвідчив, що на сьогоднішній день науковцям досі не вироблено єдиного підходу щодо термінів «інтеграція» та «інтеграційний процес». Інтеграція – від латинської «*integratio*» – доповнення, відбудова цілого (*integer* – ціле), з'єднання деяких частин чи елементів. У цьому випадку поняття «ціле» розглядається як структурно упорядкована система, що виконує визначені функції.

Новий тлумачний словник української мови пояснює цей термін, як об'єднання чого-небудь у єдине ціле [5].

У Філософському енциклопедичному словнику інтеграція визначається як сторона процесу розвитку, яка зв'язана з об'єднанням у ціле різнорідних частин і елементів. Процеси інтеграції можуть мати місце в межах існуючої системи. В такому разі вони ведуть до піднесення рівня її цілісності та організованості або, якщо виникла нова система з раніше не зв'язаних елементів, окремі частини інтегрованого цілого мають різний ступінь автономії [5].

Таким чином, ми вважаємо, що за допомогою інтегративних занять та курсів, ми зможемо реалізувати прикладну спрямованість під час викладання вищої математики та математичної статистики студентам економічного профілю ЗВО.

Визначення «прикладна спрямованість навчання математики» було запропоноване В. Фірсовим. Під цим поняттям науковець розумів здійснення цілеспрямованого змістовного та методологічного зв'язку математики з практикою шляхом уведення у шкільну математику специфічних моментів, характерних для дослідження прикладних проблем математичними методами [6].

Деякі інші науковці зазначають, що «прикладна спрямованість» – це орієнтація змісту та методів навчання на застосування математики у суміжних науках і техніці, а також професійній діяльності, народному господарстві та побуті [7].

Вважаємо за доцільне звернути увагу на те, що прикладна спрямованість викладання вищої математики та математичної статистики повинна ґрунтуватися на:

- узгодженості методів, прийомів і засобів навчання вищої математики та математичної статистики новими завданнями формування професійної культури фахівця;
- впровадження нових технологій організації навчально-пізнавальної діяльності на заняттях і в самостійній роботі;
- урізноманітнення форм і засобів формування й розвитку мотивів пізнавальної діяльності студента у процесі навчання;
- забезпечення взаємозв'язку навчального матеріалу фундаментальних дисциплін зі змістом господарської діяльності держави та підприємств при набутті студентами знань, умінь та навичок вирішення завдань;
- спрямованість фундаментальної математичної освіти на формування у студентів мотивів до оволодіння професійно значущими знаннями та вміннями;
- наближення процесу підготовки студентів до практичної діяльності сучасного підприємства [8].

Беручи до уваги вищезазначене доречним є дослідження А. Лихопуд та Л. Волох [9, с. 63], які ґрунтовно пояснюють, що прикладна спрямованість викладання вищої математики та математичної статистики повинна розвивати операційно-алгоритмічне мислення, яке в сучасних умовах відіграє особливо важливу роль для розвитку пізнавальних інтересів здобувачів освіти, їх просторової уяви, раціоналізаторських здібностей та компетентностей, таких як:

1. Технологічна компетентність – володіння сучасними математичними пакетами (Gran, 2D, 3D, електронні таблиці Excel та інші). Вона необхідна для:

- оцінювання похибки при використанні наближених обчислень;
- побудови комп'ютерних моделей для предметної області задачі з метою їх евристичного, наближеного або точного розв'язання.

2. Дослідницька компетентність – володіння методами дослідження практичних і прикладних задач математичними методами. Необхідна для :

- формулювання математичних задач;

- побудови аналітичних моделей задач;
- висловлювання та перевірки справедливості гіпотез, спираючись на відомі методи або власний досвід;
- інтерпретація результатів, отриманих формальними методами;
- систематизація отриманих результатів.

3. Методологічна компетентність – уміння оцінювати доцільність використання математичних методів для розв'язання практичних та прикладних задач. Необхідна для:

- аналізу ефективності розв'язання задач математичними методами;
- рефлексії власного досвіду розв'язування задач та подолання перешкод [9, с. 63; 10; 11].

На основі аналізу наукових доробків щодо впровадження прикладної спрямованості викладання вищої математики та математичної статистики ми пропонуємо:

- Збільшити кількість практичних занять. Завдання для практичних занять розробляти на основі аналізу сучасних запитів економіки та з використанням економічної термінології. В кожному практичному занятті доцільно виокремити завдання, які будуть вирішуватися колективно, групою, підгрупою, індивідуально та на самостійне опрацювання.

- Використовувати під час занять з вищої математики та математичної статистики матричні моделі, які забезпечують аналіз та планування виробництва в економіці. Такі моделі доцільно застосовувати при визначенні балансу виробництва та розподілу продукції між різними галузями, складанні міжгалузевого балансу виробництва продукції для окремих економічних районів, розрахунках технолого-економічних планів для підприємств. Матричні моделі зручні для аналізу, оскільки вони у простій і наочній формі відображають властивості різних об'єктів, особливо, де має місце баланс надходження і витрат матеріальних цінностей, енергії вартості, інформації, причому така залежність між ними є лінійною. Одним з таких є метод аналізу економіки "витрати – випуск". Метод відображає матричні (балансові) моделі, що побудовані за шаховою схемою і наочно ілюструють взаємозв'язок витрат і прибутку виробництва. При вивченні матричного числення слід звернути увагу студентів, що за допомогою додавання матриць послідовні ланки виробництва пов'язуються в єдиний взаємопов'язаний комплекс, а для одночасного відображення виробничо-технологічної і організаційної структури використовують властивості добутку матриць [3; 12].

- Також використовувати диференціальне числення – це математичний апарат, що широко застосовується для економічного аналізу. В економіці дуже часто потрібно знайти оптимальне значення деякого показника (наприклад, максимальний прибуток, мінімальні витрати, найвищу продуктивність праці). Кожен показник є функцією однієї чи декількох змінних. Такі

задачі утворюють клас задач в економіці, розв'язання яких пов'язане з використанням методів диференціального числення [3].

- Активне впровадження інтерактивних методів та сучасних технологій навчання під час викладання вищої математики та математичної статистики студентам економічного профілю. Саме це допоможе студентам краще зрозуміти матеріал та підготуватися до роботи з відповідними програмами. Враховуючи те, що вимоги професійної спрямованості у здобувачів економічних спеціальностей повинні бути реалізовані як на рівні відбору та побудови змісту курсу, так і у виборі методичних підходів до організації навчальної діяльності, доцільно буде провести системне дослідження змістовних та процесуальних аспектів навчання математики у вищих навчальних закладах на підставі системотворчих функцій принципу професійної спрямованості [1, с. 292].

Висновки. Таким чином, розгляд прикладної спрямованості викладання вищої математики та математичної статистики студентам економічного профілю ЗВО дозволив зробити низку висновків:

- Прикладна спрямованість викладання вищої математики та математичної статистики забезпечує нерозривний зв'язок з майбутньою професійною діяльністю.

- Практичні навички та вміння застосовувати математичний апарат при розв'язанні прикладних, професійно-орієнтованих задач підвищують вмотивованість навчання здобувачів вищої економічного профілю.

- Вважаємо, що прикладна спрямованість викладання вищої математики та математичної статистики дає можливість майбутнім фахівцям економічних спеціальностей розвивати творчі здібності студентів; посилити зв'язок теорії з практикою; пробудити інтерес студентів до нестандартної постановки математичних задач; сприяти використанню математичного апарату для дослідження процесів і явищ, пов'язаних з професійною діяльністю; допомагати в побудові моделей різних ситуацій; сприяти дослідженню та розробці математичних моделей різних ситуацій; сприяти використанню математичного апарату для дослідження процесів і явищ, пов'язаних з професійною діяльністю; сприяти використанню математичного апарату для дослідження процесів і явищ, пов'язаних з професійною діяльністю.

Література:

1. Манчук Н. Професійна спрямованість викладання математичних дисциплін для студентів освітнього ступеня «бакалавр». 2023. URL: <http://188.190.43.194:7980/jspui/bitstream/123456789/11354/1/TK-23-284-296.pdf>

2. Сукач Т. М., Чуйков А. С., Бірюкова Т. В. Прикладна спрямованість вивчення вищої математики здобувачами фахової передвищої освіти. *Alfred Nobel University Journal of Pedagogy and Psychology*. 2024. №1 (27). С. 133-146.

3. Бондаренко З. В., Кирилашук С. А. Прикладна спрямованість викладання вищої математики студентам економічного профілю ВНЗ. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Педагогічні науки*. 2017. Випуск 4 (90). С. 22-26.

4. Іванченко Є. А. Сутність та структура поняття «інтеграція». URL: http://ps.stateuniversity.ks.ua/file_issue_52/69.pdf
5. Ковальчук М. Б. Професійна спрямованість навчання математики як інтеграційна основа фахової підготовки студентів інженерних спеціальностей: монографія. Вінниця: ВНТУ, 2020. 348 с.
6. Клочко В. І. Нові інформаційні технології навчання математики в технічній вищій школі: дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.02. Вінниця, 1998. 396 с.
7. Власенко К. В. Шляхи природододільної інтенсифікації навчання математики в інженерній машинобудівній школі. Дидактика математики: проблеми і дослідження: міжнародний збірник наукових робіт. 2008. Випуск 30. С. 25–29.
8. Гусак Л. П. Професійна спрямованість навчання вищої математики студентів економічних спеціальностей: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Вінниця, 2007. 248 с.
9. Лихопуд А. С., Волох Л. В. Інтеграція реальних практико-орієнтованих завдань в освіту: IV Всеукраїнська конференція здобувачів вищої освіти і молодих учених «Інноватика в освіті, науці та бізнесі: виклики та можливості». С. 60-65. URL: https://er.knutd.edu.ua/bitstream/123456789/26548/1/Innovatyka2023_V1_P060-065.pdf
10. Berbets, T., Berbets, V., Babii, I., Chyrva, O., Malykhin, A., Sushentseva, L., Medynskii, S., Riaboshapka, O., Matviichuk, T., Solovyov, V., Maksymchuk, I., & Maksymchuk, B. (2021). Developing Independent Creativity in Pupils: Neuroscientific Discourse and Ukraine's Experience. *BRAIN. Broad Research in Artificial Intelligence and Neuroscience*, 12(4), 314-328. <https://doi.org/10.18662/brain/12.4/252>
11. Sarancha, I., Maksymchuk, B., Gordiichuk, G., Berbets, T., Berbets, V., Cherpurna, L., Golub, V., Chernichenko, L., Behas, L., Roienko, S., Bezliudna, N., Rassskazova, O., & Maksymchuk, I. (2021). Neuroscientific Principles in Labour Adaptation of People with Musculoskeletal Disorders. *BRAIN. Broad Research in Artificial Intelligence and Neuroscience*, 12(4), 206-223. <https://doi.org/10.18662/brain/12.4/245>
12. Shevchenko V. Content and structure of professional-psychological competence of military servants of the National guard of Ukraine. «KELM» (Knowledge, Education, Law, Management). 2021. №3 (39) vol. 2/2021. P. 138-142.

References:

1. Manchuk N. (2023). Profesiina spriamovanist vykladannia matematychnykh dystsyplin dlia studentiv osvithnoho stupenia «bakalavr» [Professional orientation of teaching mathematical disciplines for students of the bachelor's degree]. URL: <http://188.190.43.194:7980/jspui/bitstream/123456789/11354/1/TK-23-284-296.pdf>
2. Sukach T. M., Chuikov A. S., Biriukova T. V. (2024). Prykladna spriamovanist vyychennia vyshchoi matematyky zdobuvachamy fakhovoi peredvyshchoi osvity [Applied orientation of studying higher mathematics by applicants for professional higher education]. *Alfred Nobel University Journal of Pedagogy and Psychology*, 1 (27), 133-146.
3. Bondarenko Z. V., Kyrylashchuk S. A. (2017). Prykladna sprmovanist vykladann vyshchoi matematyky studentam ekonomichnoho profilu VNZ [Applied orientation of teaching higher mathematics to students of economic profile of the university]. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka. Pedagogichni nauky – Bulletin of Zhytomyr Ivan Franko State University. Pedagogical sciences*, Vypusk 4 (90), 22-26.
4. Ivanchenko Ye. A. Sutnist ta struktura poniattia «intehratsiia» [The essence and structure of the concept of «integration»]. URL: http://ps.stateuniversity.ks.ua/file_issue_52/69.pdf
5. Kovalchuk M. B. (2020). Profesiina spriamovanist navchannia matematyky yak intehratsiina osnova fakhovoi pidhotovky studentiv inzhenernykh spetsialnostei [Professional orientation of mathematics teaching as an integrative basis for professional training of engineering students]: monohrafiia. Vinnytsia: VNTU.

6. Klochko V. I. (1998). Novi informatsiini tekhnolohii navchannia matematyky v tekhnichnii vyshchii shkoli [New Information Technologies for Teaching Mathematics in Technical Higher Education]. *Doctor's thesis*. Vinnytsia/
7. Vlasenko K. V. (2008). Shliakhy pryrododotsilnoi intensyfikatsii navchannia matematyky v inzhenernii mashynobudivnii shkoli [Ways of nature-based intensification of mathematics teaching in an engineering school]. *Dydaktyka matematyky: problemy i doslidzhennia: mizhnarodnyi zbirnyk naukovykh robot – Mathematics didactics: problems and research: an international collection of scientific papers*, Vypusk 30, 25–29.
8. Husak L. P. (2007). Profesiina spriamovanist navchannia vyshchoi matematyky studentiv ekonomichnykh spetsialnostei [Professional orientation of teaching higher mathematics to students of economic specialties]. *Candidate's thesis*. Vinnytsia.
9. Lykhopud A. S., Volokh L. V. Intehratsiia realnykh praktyko-orientovanykh zavdan v osvitu [Integration of real practice-oriented tasks into education]: *IV Vseukrainska konferentsiia здобувачів вищої освіти і молодих учених «Innovatyka v osviti, nauksi ta biznesi: vyklyky ta mozhlyvosti» - IV All-Ukrainian Conference of Higher Education Applicants and Young Scientists "Innovation in Education, Science and Business: Challenges and Opportunities"*. URL: https://er.knutd.edu.ua/bitstream/123456789/26548/1/Innovatyka2023_V1_P060-065.pdf
10. Berbets, T., Berbets, V., Babii, I., Chyrva, O., Malykhin, A., Sushentseva, L., Medynskii, S., Riaboshapka, O., Matviichuk, T., Solovyov, V., Maksymchuk, I., & Maksymchuk, B. (2021). Developing Independent Creativity in Pupils: Neuroscientific Discourse and Ukraine's Experience. *BRAIN. Broad Research in Artificial Intelligence and Neuroscience*, 12(4), 314-328. <https://doi.org/10.18662/brain/12.4/252>
11. Sarancha, I., Maksymchuk, B., Gordiichuk, G., Berbets, T., Berbets, V., Chepurna, L., Golub, V., Chernichenko, L., Behas, L., Roienko, S., Bezliudna, N., Rasskazova, O., & Maksymchuk, I. (2021). Neuroscientific Principles in Labour Adaptation of People with Musculoskeletal Disorders. *BRAIN. Broad Research in Artificial Intelligence and Neuroscience*, 12(4), 206-223. <https://doi.org/10.18662/brain/12.4/245>
12. Shevchenko V. Content and structure of professional-psychological competence of military servants of the National guard of Ukraine. «KELM» (Knowledge, Education, Law, Management). 2021. №3 (39) vol. 2/2021. P. 138-142.

УДК: 37.013.77

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8\(36\)-604-617](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8(36)-604-617)

Діденко Наталія Вікторівна вчитель початкових класів Комунального закладу «Золочівський ліцей № 2» Золочівської селищної ради, вул. Клименка Віктора, буд. 63, с. Золочів, 62203, тел.: (098) 39-32-825, <https://orcid.org/0009-0004-3044-067X>

РОЗДУМИ ЩОДО ПРАКТИЧНИХ АСПЕКТІВ ПСИХОЛОГІЧНОГО СУПРОВОДУ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

Анотація. У даній науковій роботі автором було здійснено спробу охарактеризувати поняття, природу та основні етапи (блоки) психологічного супроводу учнів молодшого шкільного віку з боку вчителя. На основі аналізу чинного законодавства України (у широкому розумінні даної категорії, що охоплює, зокрема, рекомендаційні листи МОН України) було досягнуто висновку, що діяльність з психологічного супроводу не належить до виключної професійної компетенції практичних психологів, а (натомість) має здійснюватися й іншими педагогічними працівниками, зокрема, вчителями як ключовими суб'єктами освітнього процесу у закладах загальної середньої освіти.

Автором проаналізовано низку визначень «Психологічного супроводу», на основі чого – запропоновано власну дефініцію вказаного поняття, яка відображає ключові змістовні ознаки останнього в контексті педагогіко-психологічної роботи з дітьми молодшого шкільного віку. Крім того, визначено та охарактеризовано цільові блоки діяльності, котрі послідовно реалізуються в рамках психологічного супроводу дітей молодшого шкільного віку, що постраждали від повномасштабного вторгнення воєнізованих формувань російської федерації на територію України від 24 лютого 2022 року: спостереження, аналіз (діагностика) та реакцію (допомогу). При характеристиці етапу (блоку) реакції (допомоги), запропоновано низку практичних вправ та методик, що успішно застосовуються автором для надання педагогіко-психологічної допомоги дітям, котрі зазнали на собі деструктивного впливу повномасштабного військового конфлікту, та загальної підтримки психічного благополуччя учнів класу в умовах війни.

Окремо відзначено важливість (необхідність) співпраці з батьками (іншими законними представниками) учнів, щодо яких здійснюється діяльність з психологічного супроводу. Наголошено, що методики психологічного супроводу повинні постійно удосконалюватися та урізноманітнюватися.

Водночас, акцентовано увагу на тому, що вчителі як суб'єкти психологічного супроводу учнів молодшого шкільного віку, мають спрямовувати свої зусилля на збереження також власного психічного благополуччя, не нехтуючи відпочинком та вправами для підтримки ментальної рівноваги, оскільки від цього прямо залежить якість відповідної діяльності.

Ключові слова: психологічний супровід, психологічні травми, повномасштабна війна в Україні, педагогічна діяльність, початкова школа.

Didenko Nataliia Viktorivna teacher of primary classes of the communal institution «Zolo-chivskiy litsei № 2» Zolochiv settlement council, St. Viktora Klymenka, build. 63, Zolochiv, 62203, tel.: (098) 39-32-825, <https://orcid.org/0009-0004-3044-067X>

THOUGHTS ON THE PRACTICAL ASPECTS OF PSYCHOLOGICAL SUPPORT OF CHILDREN OF YOUNGER SCHOOL AGE

Abstract. In this scientific article, the author made an attempt to characterize the concept, nature and main stages (blocks) of psychological support of primary school students by the teacher. Based on the analysis of the current legislation of Ukraine (in the broad sense of this category, which includes, in particular, letters of recommendation of the Ministry of Education and Science of Ukraine), the conclusion was reached that the activity of psychological support does not belong to the exclusive professional competence of practical psychologists, but (instead) should also be carried out by other pedagogical workers, in particular, teachers as key subjects of the educational process in institutions of general secondary education.

The author analyzed a number of definitions of "Psychological support", on the basis of which he proposed his own definition of this concept, which reflects the key meaningful features of the latter in the context of pedagogical and psychological work with children of primary school age. In addition, targeted blocks of activities, which are consistently implemented within the framework of psychological support for children of primary school age who suffered from the full-scale invasion of paramilitary formations of the Russian Federation on the territory of Ukraine on February 24, 2022, have been defined and characterized: observation, analysis (diagnosis) and reaction (help). When characterizing the stage (block) of reaction (help), a number of practical exercises and methods are proposed, which are successfully used by the author to provide pedagogical and psychological assistance to children who have experienced the destructive impact of a full-scale military conflict, and general support for the mental well-being of schoolchildren in war conditions.

The importance (necessity) of cooperation with the parents (other legal representatives) of students for whom psychological support activities are carried out was separately noted. It was emphasized that the methods of psychological support should be constantly improved and diversified. At the same time, attention is focused on the fact that teachers, as subjects of psychological support for students of primary school age, should direct their efforts to preserving their own mental well-being, not neglecting rest and exercises to maintain mental balance, since this the quality of the relevant activity directly depends.

Keywords: psychological support, psychological injuries, full-scale war in Ukraine, pedagogical activity, primary school.

Постановка проблеми. Повномасштабне вторгнення воєнізованих формувань російської федерації на територію України від 24 лютого 2022 року вкрай негативно вплинуло на всі сфери суспільного життя; деструктивно відобразилося на стані як фізичного, так і ментального здоров'я людей, зокрема дітей молодшого шкільного віку, які небезпідставно вважаються однією з найуразливіших категорій населення.

На педагогічних працівників (у тому числі, вчителів початкових класів) було покладено кількісно новий обов'язок щодо здійснення психологічного супроводу (підтримки) учнів. Водночас, ефективних форм роботи з дітьми, котрі постраждали від бойових дій (до того ж в умовах дистанційного навчання, перманентних артилерійських обстрілів у зонах вогневого контролю противника, інтервальної відсутності електропостачання та інтернет-зв'язку, окупації тощо) запропоновано було досить мало.

Педагогам різних освітніх рівнів довелося, як правило, самотійно, з орієнтиром лише на власний досвід (іноді – на досвід колег з навчальних закладів, що були розташовані на Сході України поряд із зонами Антитерористичної операції чи Операції об'єднаних сил) розробляти методики психологічного супроводу учнів в умовах повномасштабної війни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як уже зазначалося попередньо, за більш аніж два роки повномасштабної війни вдалося напрацювати деякий масив інструментів та алгоритмів (методик) роботи з учнями, що постраждали від війни. Серед вчених, котрі працювали у даній науково-практичній сфері вважаємо за доцільне відмітити прізвища К. Гуревич, І Дубровіна, А. Деркач, І. Ромазан, Г. Бардієр, Т. Чередникова, С. Хорухожого, В. Мухін, М. Бітянова, М. Слюсаревського та ін.

Водночас, доцільно було б відмітити, що повномасштабна війна – досить динамічний процес: зміна ситуації на фронті, політична реакція як національного, так і міжнародного рівня, ускладнення нормативного регулювання відносин, пов'язаних з процесами мобілізації, бронювання, перетину державного кордону тощо постійно (і диференційовано) впливають

на суспільні настрої, у тому числі – позначаються на емоційному стані дітей (як правило, опосередковано, через їх батьків чи інших членів сім'ї старшого покоління).

Різноманітність впливу суспільно-політичних подій (в інтерпретації старшого покоління) та безпосередній вплив бойових дій на психологічну стійкість учнів молодшого шкільного віку зумовлюють необхідність створення якнайбільш диференційованого спектру інструментів (методик) психологічного супроводу даної категорії здобувачів освіти з боку педагогічних працівників. Зазначені інструменти (методики) мають постійно удосконалюватися та змістовно корегуватися задля збереження власної ефективності.

Саме тому, **актуальним** є постійне вивчення форм впливу суспільно значущих подій, обумовлених повномасштабним вторгненням, на психічну складову здоров'я дітей молодшого шкільного віку; дослідження поведінки дітей, котра виступає реакцією на зазначеного роду вплив; аналіз та корекція існуючих форм роботи з учнями молодшого шкільного віку, які постраждали від бойових дій, а також – створення власних методик роботи з такими дітьми. Зазначене, власне, виправдовує доцільність (актуальність) написання цієї наукової статті та визначає її **мету**, котра є комплексною, однак, загалом, полягає у тому, щоб дослідити зміст, природу та структуру психологічного супроводу дітей молодшого шкільного віку, що постраждали від повномасштабного вторгнення.

Виклад основного матеріалу. Функції з психологічного супроводу учнів (у тому числі, молодшого шкільного віку) були покладені на практичних психологів задовго до початку повномасштабного вторгнення воєнізованих формувань російської федерації на територію України.

Так, відповідно до ч.1 ст. 76 Закону України «Про освіту», «...Психологічне забезпечення освітнього процесу в закладах освіти здійснюють практичні психологи». Останні, згідно з ч.3 статті 76 цього Закону, належать до кола педагогічних працівників [1, ст. 76]. Аналогічний висновок випливає з аналізу Переліку посад педагогічних та науково-педагогічних працівників, що був затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 14 червня 2000 р. N 963 [2]. Таким чином, буквальне тлумачення нормативних приписів Закону України «Про освіту» дозволяє стверджувати, що питання педагогіко-психологічного супроводу учасників освітнього процесу (зокрема, учнів початкових класів) належить до виключної компетенції практичних психологів. Водночас, як на наше переконання, таке тлумачення Закону було б абсурдним, з огляду на наступні доводи.

По-перше, воно б суперечило засадничому принципу дитиноцентризму, дотримання якого, відповідно до ч.3 ст. 22 Закону України «Про освіту», є одним із ключових обов'язків усіх педагогічних працівників, у тому числі

вчителів (важко уявити собі ситуацію, коли вчитель визнає учня центральною цінністю своєї діяльності, відмовляючись супроводжувати її психологічно (духовно) [1, ст. 22].

По-друге, такого роду тлумачення явно не узгоджується з формулюванням законодавцем поняття (нині актуальної) «дистанційної форми здобуття освіти», основним суб'єктом якої залишається саме вчитель. Так, відповідно до ч.4 ст. 9 Закону України «Про освіту», *«Дистанційна форма здобуття освіти - це індивідуалізований процес здобуття освіти, який відбувається в основному за опосередкованої взаємодії віддалених один від одного учасників освітнього процесу у спеціалізованому середовищі, що функціонує на базі сучасних психолого-педагогічних та інформаційно-комунікаційних технологій»* [1, ст. 9].

Аналіз зазначеного вище визначення дозволяє стверджувати, що однією із основ ефективної роботи у середовищі дистанційної форми здобуття освіти є адекватне застосування психолого-педагогічних технологій. Останнє, як на наш погляд, було б неможливим у тому випадку, якщо б вчителі (як ключові суб'єкти освітнього процесу, зокрема, дистанційного) не мали нормативно визначених повноважень з психологічного супроводу учнів.

Саме тому, відповідно до ч.2 ст. 51 Закону України «Про повну загальну середню освіту», під час сертифікації будь-якої категорії педагогічних працівників, не менше 10 відсотків загальної кількості академічних годин для підвищення кваліфікації мають бути спрямовані на вдосконалення знань, вмінь і практичних навичок у частині надання психологічної підтримки учасникам освітнього процесу [3, ст. 51].

У світлі цього, вважаємо, що психологічна підтримка (супровід) учнів (у тому числі, молодшого шкільного віку) належить до кола професійної компетенції, зокрема (і передусім) вчителів. Такий висновок посвідчується також вказівками, викладеними у Листі Міністерства освіти і науки України (далі – МОН України) № 1/3737-22 від 29 березня 2022 «Про забезпечення психологічного супроводу учасників освітнього процесу в умовах воєнного стану в Україні», який адресований не лише практичним психологам, а всім педагогічним працівникам.

Відповідно до цього листа *«...одним із важливих пріоритетів в діяльності закладів освіти є забезпечення психологічної стійкості учасників освітнього процесу, які страждають від російської воєнної агресії»* [4].

Крім того, у Додатку до листа МОН України від 02.08.2022 року № 1/8794-22 «Аналітичні матеріали про діяльність психологічної служби у системі освіти, стан забезпечення закладів освіти практичними психологами і соціальними педагогами та рекомендації щодо пріоритетних напрямів психологічного супроводу та соціально-педагогічного патронажу учасників освітнього процесу у 2022/2023 навчальному році» вказується, що *«Першу*

психологічну допомогу та емоційну підтримку на різних рівнях у закладі освіти проводять усі педагогічні працівники (вчителі-предметники, класні керівники, медичн(а/ий) сестра/брат тощо)» [5].

Саме тому, вчителі мають постійно удосконалювати свої знання у питанні психологічного супроводу учнів, що постраждали (страждають) від повномасштабної війни.

Як відзначає Т. Гончаренко, «Психологічний супровід – це система професійної діяльності педагога – психолога, спрямована на забезпечення умов для оптимального розвитку відносин батьків та дітей в освітній ситуації, психологічний і психічний розвиток молодшого школяра, який орієнтується на зону найближчого розвитку» [6, с.13].

Водночас, як на наше переконання, запропоноване вище визначення є не надто вдалим в контексті нашого дослідження з огляду на таке. По-перше, ним обмежується суб'єктний склад психологічного супроводу лише психологами, що як уже було відзначено вище, не зовсім правильно. По-друге, сфера психологічного супроводу у даному визначенні (за умови буквального тлумачення) первинно локалізується лише відносинами батьків і дітей (хоч і у призмі освітнього процесу), що також, з нашої точки зору, не є коректно, оскільки масштаб психологічного педагогічного супроводу постраждалого учня має охоплювати якомога більшу частку його життя: навчання, спілкування з однолітками, відпочинок тощо. При цьому інтенсивність психологічного супроводу повинна бути адекватною: він, з одного боку, має бути лояльним по відношенню до сфери особистого життя учня, що потребує допомоги, а з іншого боку – має враховувати можливості та робоче навантаження педагога.

З огляду на зазначене, вважаємо, що у контексті педагогічної допомоги дітям молодшого шкільного віку, які постраждали від повномасштабного вторгнення військових формувань російської федерації на територію України більш релевантним буде наступне визначення психологічного супроводу.

Психологічний супровід – це усвідомлена, цілеспрямована, систематична діяльність педагогічних працівників (зокрема, вчителів), що спрямована на подолання наслідків психологічних травм у здобувачів освіти, прямо чи опосередковано обумовлених повномасштабними бойовими діями, а також – на запобігання виникненню такого роду травм, та має на меті створення (покращення) умов для сталого та всебічного розвитку здобувачів освіти, їх успішної інтеграції та майбутньої самореалізації.

Ми погоджуємося з позиціями тих вчених, котрі стверджують, що психологічний супровід включає у себе декілька блоків (етапів) цільової діяльності. Щонайменше, як на наше переконання, такими блоками виступають спостереження, аналіз (діагностика) та реакція (допомога). Окремим блоком психологічного супроводу можна виділяти профілактику.

Зазначені блоки нерозривно існують і реалізуються в рамках психологічного супроводу саме у зазначеній вище послідовності, що обумовлюється таким.

Передусім, важливо вміти виявляти прояви психологічної травми у поведінці дитини. Без належних навичок виявлення психологічних травм у дітей молодшого шкільного віку, етапи аналізу та реакції будуть позбавлені свого сенсу.

У цьому світлі, цілком погоджуємося зі психологом Т. І. Гіштимулт, котрий вказує, що *«Спостереження за поведінкою, реакціями, настроєм, ставленням до навчання чи однокласників, — усе це може представляти собою маркери для визначення потреб дітей у додатковій підтримці...»* [7, с.6].

Варто розуміти, що прояви психологічної травми у дітей молодшого шкільного віку можуть відобразитися у їх поведінці досить диференційовано. Останнє залежить від цілої низки факторів, до переліку яких входять, у тому числі (але не вичерпно), характер стресового чинника, що зумовив негативний вплив на психіку учня, продовжуваність його дії, участь батьків у подоланні дитиною наслідків стресової ситуації (ситуацій), тип темпераменту дитини тощо.

Крім того, справедливо було б відмітити, що у науково-педагогічній доктрині прояви психологічних травм дітей молодшого шкільного віку умовно поділяють, залежно від сфери прояву, на фізичні та психологічні. До останньої категорії відносять агресивність, загострення страхів, гіперактивність або пасивність (у крайніх чи наближених проявах), плаксивість тощо. У той же час, до категорії фізичних проявів психологічної травми дітей молодшого шкільного віку відносять розлади у роботі серця, нудоту, блювання, головні болі, ускладнення діяльності органів дихання, порушення сну тощо.

Поряд з цим, належним було б відмітити, що деякі вчені поділяють психологічні прояви травматичного впливу у дітей молодшого шкільного віку на емоційно-когнітивні та соціальні. Емоційно-когнітивними проявами є дратівливість або прояви злості до себе чи оточення; повторювані негативні думки про себе, інших, майбутнє; апатія. У свою чергу, до кола соціальних проявів психологічної травми відносять відсутність бажання спілкуватися з людьми, труднощі виконання функціональної ролі в колективі, низьку соціальну активність тощо.

Звичайно, що посттравматичні розлади у даної категорії учнів не проявляються у чистому вигляді: психологічні (як емоційно-когнітивні, так і соціальні) прояви, як правило, супроводжуються фізичними і навпаки.

Крім того, варто відмітити, що деякі поведінкові зміни, які були відзначені вище, досить важко виявити в умовах дистанційної форми навчання. Водночас, компенсувати такий стан речей варто через посилення співпраці з батьками учнів, що потребують допомоги, в рамках принципу

«педагогіки партнерства». Цільова комунікація дозволить своєчасно виявляти можливі психологічні проблеми дітей, встановлювати детермінанти їх тривоги та неспокою, формувати ефективні «інструменти» для надання педагогічної психологічної допомоги таким дітям.

У світлі цього, ми цілком погоджуємося з позицією С.В. Кобилинської, котра стверджує, що *«Під час війни стабільність та надійність зв'язків між усіма учасниками освітнього процесу — запорука ефективної підтримки та допомоги, яку може потребувати кожен з них. Саме тому налагоджена та ефективна співпраця батьків та вчителів може стати додатковою опорою для дітей в умовах невизначеності»* [8].

Наступним етапом психологічного супроводу учнів молодшого шкільного віку, що постраждали від повномасштабної війни, є аналіз. На даному етапі педагогічному працівнику (у тому числі, вчителю) важливо правильно інтерпретувати ті прояви поведінки дитини, які були ним виявлені, та визначити, чи є такі прояви наслідком психологічної травми. Складність даного етапу обумовлюється динамічністю та неоднозначністю психологічного компонента дитини, робота з яким потребує неабиякої концентрації.

Водночас, необхідно усвідомлювати, що правильне розуміння природи поведінки дитини, що прямо чи опосередковано постраждала внаслідок повномасштабного вторгнення, допоможе у подальшому ефективно вибудувати стратегію психологічної допомоги такій дитині або ж — засвідчуватиме необхідність звернення до кваліфікованого спеціаліста у сфері психотерапевтичної діяльності.

Ключовим діяльним блоком у структурі психологічного супроводу учнів молодшого шкільного віку, що постраждали від повномасштабної війни, є реакція (допомога). Цей блок передбачає провадження педагогічним працівником системної роботи з такими дітьми, спрямованої на подолання негативних наслідків дії психотравмуючого чинника.

Як серед теоретиків, так і серед педагогів-практиків точаться доволі палкі дискусії з приводу змістовного наповнення відповідного блоку психологічного супроводу. Інакше кажучи, нині не існує однозначної відповіді на питання, з приводу чіткого переліку дій, які має вчиняти педагог, задля того, щоб допомогти відновитися дитині після дії травмуючого чинника (зокрема, проявів військової агресії РФ на території України).

Водночас, такий стан речей не виключає можливості виділити найбільш ключові моделі допомоги, які педагог може реалізувати (застосувати), задля психологічної допомоги учневі, що постраждав (постраждала) від бойових дій.

Так, переважна кількість вчителів сходяться у тій думці, що в умовах дистанційного навчання, найбільш оптимальною формою роботи з дітьми, що постраждали від повномасштабного вторгнення, є групова робота. Як на наше

переконавання, таке твердження, хоч і не може претендувати на абсолютну істину, проте містить у собі раціональне зерно, з огляду на таке.

По-перше, кількість дітей молодшого шкільного віку, що тією чи іншою мірою постраждали від збройного конфлікту, на жаль, колосальна і часто перевищує 2/3 навчального класу (особливо, але не вичерпно, це стосується Східних регіонів України). У зв'язку з цим, вибудовувати стратегію психологічної допомоги, надаючи пріоритет індивідуальним консультаціям, за таких вихідних умов, було б неефективно. Крім того, порівняно з індивідуальними консультаціями, групова робота має низку переваг, до кола яких варто віднести, у першу чергу, її охопливість (інакше кажучи, можливість працювати одночасно зі значною кількістю здобувачів освіти).

При цьому, на даному етапі вважаємо за доцільне зазначити, що діяльність з педагогічного психологічного супроводу не має заміщувати ключову функціональну роль вчителя в освітньому процесі: навчати.

Ми більшою мірою не погоджуємося з тезою, виголошеною на офіційному веб-сайті Комунальної установи «Зміївський центр професійного розвитку педагогічних працівників» Зміївської міської ради Чугуївського району Харківської області, відповідно до якої «... Зараз учні найбільше потребують підтримки та розуміння, академічні успіхи та оцінки відходять на другий план» [9].

Навпаки, як на наше переконання, навчально-освітня діяльність (у тому числі, у початковій школі) набула особливої актуальності, оскільки у післявоєнну відбудову країна, очевидно, потребуватиме кваліфікованих спеціалістів у різних галузях господарювання. Водночас, не викликає жодних сумнівів твердження, що кваліфікація спеціаліста у тій чи іншій сфері залежить від базових знань, умінь та навичок, значний пласт яких закладається ще у початковій школі.

У світлі зазначеного, наголошуємо на недопустимості штучного применшення значення освітньо-виховної діяльності, порівняно зі значенням психологічного супроводу, навіть у складний період повномасштабної війни. Вважаємо, що педагогіко-психологічна робота повинна супроводжувати дитину під час навчального процесу, але ні в якому разі не заміняти його. Інше тлумачення, як на наш погляд, підірвало б основи національної початкової освіти, що як уже було викладено вище, є недопустимим.

Саме тому, діяльність з психолого-педагогічного супроводу учнів, що постраждали від повномасштабної війни, (більшою мірою, однак, не виключно) має бути інтегрована у освітній процес і виражатися у короткотривалих вправах-хвилинках.

Яскравим прикладом такого роду вправ є «Кульбабка». Зміст вправи полягає у тому, що учням пропонується взяти до рук олівець (ручку, пензлик тощо) та уявити, що вони тримають кульбабу. Потім – вчитель дає вказівку

дітям, подути на уявну рослинку таким чином, щоб здути з неї всі пушинки (тобто, дмухати треба декілька разів). При цьому, педагог має застережити, що вдих варто робити через носа, а видих – повільно, ротом.

Вправа сприяє відновленню кисневого балансу в організмі дитини та, як показує практика, викликає позитивні емоції у виконавців, дозволяє відволіктися від буремних подій сьогодення.

Прикладом іншої вправи може бути «Подаруй обійми». За пропозицією вчителя, діти, обіймаючи самі себе, показують одне одному, як вони будуть обіймати своїх однокласників, коли зустрінуться. Дана вправа має досить значний психологічний вплив, оскільки показує кожній дитині в класі, що вона важлива; що її люблять і чекають зустрічі. Дітям молодшого шкільного віку, передусім, важливо відчувати себе потрібними та важливими, що особливо актуально в умовах повномасштабної війни, коли батьки дитини (та/або інші члени сім'ї) можуть бути надто заклопотаними вирішенням невідкладних проблем (пошук житла, роботи, інших засобів існування, покращення умов перебування тощо), в силу чого – приділяти дитині менше уваги, ніж до повномасштабного вторгнення.

З причини наведених обставин, важливо також сприяти позаурочному спілкуванню учнів. При цьому, роль вчителя при організації такого роду спілкування полягає не стільки у визначенні його предмету (який, в цілому, не так і важливий), а більш – у створенні безпечних умов для спілкування, а також «справедливого» його формату. Педагог, з одного боку, має слідкувати за тим, щоб до платформи, на якій здійснюється спілкування, не доєднувалися треті (сторонні) особи, а з іншого – забезпечувати, щоб одні учасники спілкування не домінували над іншими (інакше кажучи, гарантувати кожному учневі можливість висловитися).

У світлі цього, погоджуємося з позицією авторів підручника «Групові форми роботи в системі психосоціальної допомоги дітям і сім'ям, що опинились у складних життєвих обставинах внаслідок військових дій (досвід упровадження)», аналіз якої дозволяє стверджувати, що під час онлайн-зустрічей учнів, вчитель має забезпечити можливість проявитися кожному учаснику, інакше *«певні члени не отримуватимуть задоволення від групи, оскільки вони почуватимуть себе занадто відчуженими, непотрібними, неефективними у прийнятті групових рішень...»*, що лише поглибить наявні психологічні травми [10, с.23].

Однак, не зважаючи на обмеженість ресурсів, не варто повністю нехтувати застосуванням індивідуальних форм психологічного супроводу. Індивідуальна робота з учнем, що потребує психологічної допомоги з боку педагога, має низку переваг, до яких можна віднести можливість краще проаналізувати характер психологічної травми дитини; здатність приділити виключну увагу такій дитині, застосовуючи більш індивідуалізовані (в силу чого, як правило, більш ефективні) інструменти психологічного супроводу.

На даному етапі психологічного супроводу дітей молодшого шкільного віку, що постраждали від повномасштабного вторгнення, також важлива робота з батьками (опікунами, особами, що їх замінюють чи іншими законними представниками). У рамках дистанційного навчання, обумовленого необхідністю дотримання безпекових стандартів в умовах повномасштабної війни, лише батьки можуть створювати деякі умови для психологічного відновлення учня після впливу на нього травмуючого чинника.

Зокрема, батьки мають докладати зусиль (з урахуванням, безперечно, наявних фінансових ресурсів, однак, у максимально допустимих межах) для створення комфортного навчального середовища дитині, за місцем її фактичного перебування (окреме робоче місце, приладдя, підручники, режим тиші тощо). Рекомендовано залучати дітей до творчої діяльності у позаурочний час: починаючи з елементарних видів творчої діяльності, таких як ліплення, малювання, плетіння та закінчуючи відвідуванням гуртків там, де це дозволяє безпекова ситуація.

У світлі цього, вважаємо, слушною є позиція, викладена авторами посібника «Коли світ на межі змін: стратегії адаптації. Психологічна підтримка вчителів та дітей у часи війни», котрі вказують, що саме *«Ефективна взаємодія батьків та вчителів дозволить дитині адаптуватися до нового стилю життя в умовах війни, забезпечить надійні канали підтримки у нестабільному світі, дасть змогу продовжити успішно навчатися та розвиватися»* [11, с.22].

Насамкінець, хочемо відмітити, що однією із основ якісного психологічного супроводу учнів молодшого шкільного віку є внутрішня стабільність самого суб'єкта такого роду діяльності – вчителя: *«педагог повинен не відбивати страх, гнів, обурення, ненависть, що надходять з боку оточуючих, а зберігати спокій, доброзичливість, впевненість, розсудливість»* і, таким чином, *транслявати учням взірць гармонійної поведінки»* [12, с.221]. В силу цього, переконані, що вчителі як суб'єкти психологічного супроводу у початковій школі мають спрямовувати свої зусилля на збереження також власного психічного благополуччя, не нехтуючи відпочинком та вправами для підтримки ментальної рівноваги.

Висновки. Таким чином, підсумовуючи вище викладене, варто відзначити, що діти молодшого шкільного віку є особливо чутливими до життєвих змін, обумовлених повномасштабним збройним конфліктом. Не зважаючи на гнучкі компенсаторні механізми психіки, учні цього віку потребують психологічного супроводу, обов'язок щодо здійснення якого у початковій школі покладається не лише на практичних психологів, а й на інших педпрацівників (зокрема, вчителів).

У контексті педагогічної допомоги дітям, що постраждали від повномасштабного вторгнення російської федерації на територію України від

24 лютого 2022 року, під психологічним супроводом необхідно розуміти усвідомлену, цілеспрямовану, систематичну діяльність педагогічних працівників, що спрямована на подолання наслідків психологічних травм у здобувачів освіти, обумовлених повномасштабними бойовими діями, а також – на запобігання виникненню такого роду травм, та має на меті створення умов для сталого та всебічного розвитку здобувачів освіти, їх успішної інтеграції та майбутньої самореалізації.

Психологічний супровід як комплексна діяльність складається з трьох послідовних етапів (блоків), кожен з яких характеризується власною специфікою, що у відповідній мірі була висвітлена в рамках цього дослідження.

Однією із основ психологічного супроводу дітей молодшого шкільного віку є внутрішня стабільність самого педагога, в силу чого, останні не мають нехтувати відпочинком та роботою над внутрішньою ментальною рівновагою.

Література:

1. Про освіту: Закон України. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2017, № 38-39, ст.380. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 28.07.2024 року).

2. Перелік посад педагогічних та науково-педагогічних працівників. Затв. Постановою КМУ від 14.06.2000 р. N 963. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/963-2000-%D0%BF#Text> (дата звернення: 01.08.2024 року).

3. Про повну загальну середню освіту: Закон України. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2020, № 31, ст.226. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text> (дата зверн.: 01.08.2024 р.).

4. Про забезпечення психологічного супроводу учасників освітнього процесу в умовах воєнного стану в Україні: Лист МОНУ № 1/3737-22 від 29.03.2022 року. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/uploads/public/661/693/a59/661693a59cc36945562318.pdf> (дата зверн: 01.08.2024 року).

5. Аналітичні матеріали про діяльність психологічної служби у системі освіти, стан забезпечення закладів освіти практичними психологами і соціальними педагогами та рекомендації щодо пріоритетних напрямів психологічного супроводу та соціально-педагогічного патронажу учасників освітнього процесу у 2022/2023 навчальному році: Додаток до Листа Міністерства освіти і науки України від 02.08.2022 року № 1/8794-22. URL: https://drive.google.com/file/d/1Ik18d0NXeqp-D-pPgaO1zObVBOtNK_uLv/view (дата звернення: 02.08.2024 року).

6. Психологічний супровід школярів: Т. Гончаренко — К. Ред. заг.-пед. газет 2005 — 128 с.

7. Гіштимулт. Т.І. Психологічні поради під час дистанційного навчання у воєнний час / Т.І. Гіштимулт. Миколаївський ліцей № 38. 2024 рік. 13 с.

8. Кобилинська С.В. Псих. та емоційна підтримка учасн. освітнього процесу та їх батьків під час війни / Публікація ОП «На Урок» від 03.04.2023 року. URL: <https://naurok.com.ua/vistup-na-pedradu-dopovid-praktichnogo-psihologa-346005.html> (дата звернення: 04.08.2024 року).

9. Розвиток професійних компетентностей: емоційно-етична. Електронний допис від 31.01.2024 року. Веб-сайт Комунальної установи «Зміївський центр професійного розвитку педагогічних працівників» Зміївської міської ради Чугуївського району Харківської області. URL: <https://zm.cprpp.org.ua/news/1706681853/> (дата звернення: 05.08.2024 року).

10. Групові форми роботи в системі психосоціальної допомоги дітям і сім'ям, що опинились у складних життєвих обставинах внаслідок військових дій (досвід упровадження): навч. підр. Заг. ред. В.Г. Панка, І.І. Ткачук. НАПН України. В.: Ніка-Центр, Київ, 2020. – 122 с.

11. Коли світ на межі змін: стратегії адаптації. Псих. підтримка вчителів та дітей у часи війни: Навч. пос. за заг. ред. Любові Залюбовської 65 с. URL: <http://www.dtkddtu.dp.ua/uploads/doc/psuholog/Koli-svit-na-mezhi-zmin-strategiyi-adaptatsiyi.pdf> (дата звернення: 09.08.2024 року).

12. Павлик Н. В. Методичні рекомендації щодо гармонізації стану психологічного здоров'я педагога в умовах війни. Збірник тез доповідей IV МНПК «Освіта України в умовах воєнного стану: управління, цифровізація, євроінтеграційні аспекти» від 25.10.2022 року. Київ – 360 с. URL: <https://ur0.jp/rfFm6> (дата звернення: 10.08.2024 року).

References:

1. Pro osvitu [About education]: Law of Ukraine. Bulletin of the Verkhovna Rada (VVR), 2017, No. 38-39, Article 380. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> [in Ukrainian].

2. Perelik posad pedahohichnykh ta naukovo-pedahohichnykh pratsivnykiv [The list of positions of pedagogical and research-pedagogical workers]: Approved by Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated June 14, 2000 N 963. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/963-2000-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

3. Pro povnu zahalnu seredniu osvitu [On comprehensive general secondary education]: Law of Ukraine. Information of the Verkhovna Rada (VVR), 2020, No. 31, Article 226. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text> [in Ukrainian].

4. Pro zabezpechennia psikhologichnoho suprovodu uchashnykiv osvitnoho protsesu v umovakh voienno-ho stanu v Ukraini [About providing psychological support for participants in the educational process in the conditions of martial law in Ukraine]: Letter of the Ministry of Education and Science of Ukraine No. 1/3737-22 dated March 29, 2022. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/uploads/public/661/693/a59/661693a59cc36945562318.pdf> [in Ukrainian].

5. Analitichni materialy pro diialnist psikhologichnoi sluzhby u systemi osvity, stan zabezpechennia zakladiv osvity praktychnymy psikhologhamy i sotsialnymy pedahohamy ta rekomendatsii shchodo prioritytynykh napriamiv psikhologichnoho suprovodu ta sotsialno-pedahohichnoho patronazhu uchashnykiv osvitnoho protsesu u 2022/2023 navchalnomu rotsi [Analytical materials on the activity of the psychological service in the education system, the state of providing educational institutions with practical psychologists and social pedagogues, and recommendations regarding the priority areas of psychological support and socio-pedagogical patronage of participants in the educational process in the 2022/2023 academic year]: Appendix to the Letter of the Ministry of Ministry of Education and Science of Ukraine dated August 2, 2022 No. 1/8794-22. URL: https://drive.google.com/file/d/1Ik18d0NXeqp-D-pPgaO1zObVBOtNK_uLv/view [in Ukrainian].

6. Psikhologichnyi suprovid shkolariv [Psychological support of schoolchildren. T. Goncharenko] — K. Editorial board of general pedagogical newspapers 2005 — 128 p. [in Ukrainian].

7. Psikhologichni porady pid chas dystantsiinoho navchannia u voiennyi chas [Psychological advice during distance learning in wartime] / T.I. Histimult. Mykolaiv Lyceum No. 38. 2024. 13 p. [in Ukr.].

8. Psikhologichna ta emotsiina pidtrymka uchashnykiv osvitnoho protsesu ta yikh batkiv pid chas viiny [Psychological and emotional support of participants in the educational process and their parents during the war] / S.V. Kobylinska Publication of OP "On Lesson" dated 04/03/2023. URL: https://naurok.com.ua/vistup-na-pedradu-dopovid-praktichnogo-psihologa-34600_5.html [in Ukrainian].

9. Rozvytok profesiinykh kompetentnosti: emotsiino-etychna [Development of professional competences]: emotional and ethical. Electronic post dated January 31, 2024. Website of the "Zmiyiv Center for Professional Development of Pedagogical Workers" of the Zmiyiv City Council of Chuguyiv District, Kharkiv Region. URL: <https://zm.cprpp.org.ua/news/1706681853/> [in Ukrainian].

10. Hrupovi formy roboty v systemi psykhosotsialnoi dopomohy ditiam i simiam, shcho opynyls u skladnykh zhyttievykh obstavynakh vnaslidok viiskovykh dii (dosvid uprovadzhennia) [Group forms of work in the system of psychosocial assistance to children and families who find themselves in difficult life circumstances as a result of military operations (implementation experience)]: training manual. General editor V.G. Panka, I.I. Tkachuk National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine. V.: Nika Center, Kyiv, 2020. – 122 p. [in Ukrainian].

11. Koly svit na mezhi zmin: stratehii adaptatsii. Psykholohichna pidtrymka vchyteliv ta ditei u chasy viiny [When the world is on the brink of change: strategies for adaptation. Psychological support of teachers and children in times of war]:. ed. Lyubov Zalyubovska 65 p. URL: <http://www.dtkddtu.dp.ua/uploads/doc/psuholog/Koli-svit-na-mezhi-zmin-strategiyi-adaptatsiyi.pdf> [in Ukrainian].

12. Metodychni rekomendatsii shchodo harmonizatsii stanu psykholohichnoho zdorovia pedahoha v umovakh viiny [Methodological recommendations for the harmonization of the state of psychological health of a teacher in the conditions of war]. Pavlyk N.V. Collection of abstracts of reports of the 4th International scientific and practical conference "Education of Ukraine under martial law: management, digitalization, European integration aspects" dated 10/25/2022. Kyiv - 360 p. URL: <https://ur0.jp/rfFm6> [in Ukrainian].

УДК 37.011.31:373.3

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8\(36\)-618-627](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8(36)-618-627)

Зорочкіна Тетяна Сергіївна докторка педагогічних наук, професорка, завідувачка кафедри початкової освіти, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, <https://orcid.org/0000-0002-6321-0852>

Байдюк Наталія Василівна кандидатка педагогічних наук, старша викладачка кафедри початкової освіти, Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького, м. Черкаси, <https://orcid.org/0000-0003-2086-1847>

ПЕДАГОГІЧНЕ ПАРТНЕРСТВО В ПРОФЕСІЙНІЙ ТА НАУКОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

Анотація. У статті схарактеризовано педагогічне партнерство як один з ключових аспектів професійної та наукової діяльності вчителя початкових класів. Розкрито сутність педагогічного партнерства, його значення та зміст у контексті реалізації концепції Нової української школи. Встановлено, що педагогічне партнерство є важливим аспектом діяльності вчителя початкових класів, оскільки сприяє ефективній взаємодії між учителем, учнями, їхніми батьками, колегами та іншими учасниками освітнього процесу. Суть педагогічного партнерства полягає у створенні рівноправних, взаємовигідних відносин, що базуються на довірі, взаємоповазі та спільній меті – забезпеченні якісної освіти для дітей. Базовими принципами педагогічного партнерства є визнання гідності та прав дитини, повага до особистості, доброзичливість, рівність сторін, взаємна підтримка, довіра у відносинах та стосунках, толерантність, позитивне ставлення, діалог-взаємодія-взаємоповага, право вибору та відповідальність; принципи соціального партнерства, які означають рівність сторін, добровільність прийняття зобов'язань, обов'язковість виконання домовленостей. Визначено, що ефективна партнерська взаємодія вимагає від вчителя готовності до організації партнерських взаємовідносин. Здатність вчителя початкових класів до партнерської взаємодії передбачає вміння створювати систему рівноправних і узгоджених взаємин з іншими учасниками освітнього процесу, що сприяє досягненню спільних цілей. Наголошено на важливості наявності у педагога достатнього рівня знань, умінь та особистісних якостей для реалізації ефективного педагогічного партнерства. Особлива увага приділяється особистісним якостям педагога, які є необхідними для реалізації ефективного педагогічного партнерства. До них належать емпатія, вміння ефективно комунікувати, здатність до вирішення конфліктів, а також готовність до безперервного професійного розвитку.

Педагогічне партнерство розглядається також як важливий чинник для наукової діяльності вчителя, що сприяє вдосконаленню його методичних підходів та інноваційній діяльності в сфері початкової освіти.

Ключові слова: педагогічне партнерство, партнерська взаємодія, професійна та наукова діяльність вчителя початкових класів, технології партнерської взаємодії, педагогічна співпраця, професійна компетентність.

Zorochkina Tetiana Serhiivna doctor of pedagogical sciences, professor, head of the department of primary education Bohdan Khmelnytsky National University at Cherkasy, Cherkasy, <https://orcid.org/0000-0002-6321-0852>

Baidiuk Natalia Vasylivna PhD, senior lecturer of the department of primary education Bohdan Khmelnytsky National University at Cherkasy, Cherkasy, <https://orcid.org/0000-0003-2086-1847>

PEDAGOGICAL PARTNERSHIP IN THE PROFESSIONAL AND SCIENTIFIC ACTIVITIES OF PRIMARY SCHOOL TEACHERS

Abstract. The article characterizes pedagogical partnership as one of the key aspects of the professional and scientific activities of primary school teachers. It explores the essence of pedagogical partnership, its significance, and its content in the context of implementing the concept of the New Ukrainian School. It is established that pedagogical partnership is an important aspect of the primary school teacher's activities because it promotes effective interaction among the teacher, students, their parents, colleagues, and other participants in the educational process. The essence of pedagogical partnership lies in creating equal, mutually beneficial relationships based on trust, mutual respect, and a shared goal of providing quality education for children. The fundamental principles of pedagogical partnership include the recognition of the dignity and rights of the child, respect for the individual, goodwill, equality of parties, mutual support, trust in relationships, tolerance, a positive attitude, dialogue-interaction-mutual respect, the right to choose, and responsibility; principles of social partnership, which imply equality of parties, voluntariness in taking on obligations, and the necessity of fulfilling agreements.

It is determined that effective partnership interaction requires the teacher's readiness to organize partnership relationships. A primary school teacher's ability to engage in partnership interaction involves creating a system of equitable and coordinated relationships with other participants in the educational process, which contributes to achieving common goals. The importance of the teacher possessing a sufficient level of knowledge, skills, and personal qualities for the implementation of effective pedagogical partnership is emphasized. Special attention is paid to the

personal qualities of the teacher that are necessary for realizing effective pedagogical partnership. These include empathy, the ability to communicate effectively, conflict resolution skills, and a willingness to engage in continuous professional development. Pedagogical partnership is also considered an important factor for the teacher's scientific activity, contributing to the improvement of their methodological approaches and innovative activities in the field of primary education.

Keywords: pedagogical partnership, partnership interaction, professional and scientific activities of primary school teachers, partnership interaction technologies, pedagogical collaboration, professional competence.

Постановка проблеми. У сучасній системі освіти, зокрема на рівні початкової та загальної середньої освіти, відбуваються значні реформи та зміни, які відображають динаміку розвитку суспільства та інтеграцію новітніх технологій у різні сфери життя. Попри ці трансформації, основна мета освіти залишається незмінною – це створення умов для всебічного розвитку і самореалізації особистості. Освіта повинна забезпечити кожному право на вільний вибір змісту, форм та методів навчання, що відповідає його індивідуальним потребам і прагненням. Важливим аспектом є також дотримання загальнолюдських цінностей, що вимагає поваги до культурного розмаїття, гармонійного поєднання національних та етнокультурних традицій у процесі навчання. Розвиток демократичного суспільства базується на цих фундаментальних принципах, і ключовим інструментом для їх реалізації в освітньому процесі є педагогічне партнерство. Партнерська взаємодія учасників освітнього процесу – вчителів, учнів, батьків, адміністрації та громади – стає основою для створення сприятливого освітнього середовища, підвищення якості освіти та розвитку громадянського суспільства в цілому. У зв'язку з цим, різні аспекти педагогічного партнерства в професійній та науковій діяльності педагогів, зокрема і вчителів початкових класів, стають предметом досліджень сучасних науковців. Так, сутність та особливості педагогічного партнерства як однієї із складових формули Нової української школи, різні технології партнерської взаємодії вчителя з суб'єктами освітнього процесу досліджували В. Ковальчук, О. Семенов, М. Вовк, І. Стешиц, О. Коханова, Н. Ничкало, Л. Лук'янова, Л. Хомич, Л. Ніколенко. Основні принципи та критерії ефективного партнерства учасників освітнього процесу розглядали Ю. Запорожцева, Г. Коберник, О. Коберник. Досвід педагогічного партнерства як вагомого чинника створення конструктивного освітнього середовища представлено у працях М. Вовк, О. Лобач, О. Тадеуш та ін. Попри значний науковий інтерес до питання педагогічного партнерства, досі залишаються недостатньо дослідженими окремі аспекти його реалізації в практиці початкової освіти.

Мета статті - розкриття сутності педагогічного партнерства в професійній та науковій діяльності вчителя початкових класів і визначення ефективних підходів до його організації в контексті реалізації концепції Нової української школи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перш ніж розкрити сутність педагогічного партнерства в професійній та науковій діяльності вчителя початкових класів, зазначимо, що загалом партнерство розглядається як система взаємовідносин, що виникають під час спільної діяльності; спосіб взаємодії та взаємовідносин, організованих на основі добровільності, рівноправності та взаємодоповнюваності результатів роботи всіх учасників; організаційна форма спільної діяльності, яка передбачає об'єднання осіб на засадах розподілу праці та активної участі в її виконанні; форма взаємовідносин, у якій зберігаються права кожної сторони, а дії учасників чітко узгоджені та скоординовані, базуючись на принципах взаємної вигоди та рівноправності.

У педагогіці поняття «партнерство» трактується крізь призму основних характеристик педагогічної взаємодії, як ціннісний орієнтир освітнього процесу. Термін «педагогічна взаємодія» науковці тлумачать як організовані, тривалі або тимчасові контакти педагога з дитиною, що мають на меті зміну поведінки, діяльності та стосунків дитини; ці контакти відзначаються взаємною обумовленістю і тісним зв'язком між учасниками. Поняття «партнерська взаємодія» розглядається як форма соціальної взаємодії, що ґрунтується на принципах рівноправності, автономності суб'єктів та їх взаємній відповідальності [2].

Узагальнивши різні аспекти сутності партнерства, В. Ковальчук виокремлено ознаки партнерської взаємодії. Основні з них: «взаємообумовлений контакт і вплив суб'єктів один на одного для вирішення питань; взаємодія, направлена на прийняття рішень, коригування цілей, дій і поведінки суб'єктів; толерантне ставлення учасників до позиції партнерів; рівноправність сторін у виборі шляхів вирішення питань; добровільність у визнанні партнерських відносин і рівня включеності у спільну діяльність; здійснення вибору партнерами цілей, шляхів, методів, засобів на основі компромісу, доброзичливості, довіри, рівності; взаємовигідна зацікавленість сторін, повага і врахування інтересів один одного, оскільки вирішальним фактором є взаємна корисність; спільна взаємна відповідальність за дії, виконання поставлених завдань, прийнятих особистих зобов'язань, отриманого результату» [2, с. 6].

Положення партнерства відображають загальноприйнятту концепцію прав людини, засновану на двох ключових цінностях – людській гідності та рівності. Ці пріоритети є центральними в Концепції «Нова українська школа». Саме педагогіка партнерства є ключовим компонентом формули Нової української школи – це взаємна повага до особистості, це педагогіка з особистісно орієнтованим навчанням у центрі якого – дитина.

Згідно з Концепцією «Нова українська школа», необхідність реалізації педагогічного партнерства в закладах загальної середньої освіти зумовлена наступними причинами:

- залучення батьків до організації та реалізації освітнього процесу в закладі освіти є важливим внеском у створення сприятливого середовища для розвитку учнів. Це забезпечує спільне розуміння напрямку розвитку дитини, чітке усвідомлення прав і обов'язків усіх учасників освітнього процесу та дозволяє звести до мінімуму непорозуміння, що можуть виникати під час взаємодії;
- спільне вирішення проблем об'єднує та зміцнює шкільний та батьківський колективи;
- у процесі комунікації, ініційованої всіма сторонами (школою, батьками, дітьми), формується довіра та взаєморозуміння між учасниками освітнього процесу;
- партнерська взаємодія між учасниками освітнього процесу дає змогу оперативніше реагувати на актуальні виклики та проблеми;
- взаємодія батьків, дітей і вчителів сприяє обміну ідеями, досвідом і кращими практиками;
- колективна співпраця приносить позитивні результати, і всі учасники стають активнішими, коли бачать, що їхня робота впливає на покращення освітнього середовища та атмосфери в громаді;
- співпраця педагогів з дітьми на засадах партнерства сприяє ближчим і довірливішим стосункам, оскільки враховуються позиції, думки та інтереси всіх сторін у поєднанні з відповідальністю;
- педагогіка партнерства сприяє створенню середовища, в якому кожен учень може максимально розкрити свій потенціал, розвивати ініціативність, креативність і відповідальність, що є одними з ключових навичок сучасного світу;
- партнерські стосунки знижують рівень стресу та сприяють створенню комфортного і безпечного середовища, що покращує ефективність роботи;
- формат партнерських стосунків між усіма учасниками освітнього процесу готує молодь до професійної діяльності та ролі активних громадян, допомагаючи їм розвивати навички ефективної соціальної та толерантної взаємодії в сучасному суспільстві [2, 3].

Педагогіка партнерства ґрунтується на спілкуванні, взаємодії та співпраці між учителем, учнем і батьками. Учні, батьки та вчителі, об'єднані спільними цілями та прагненнями, виступають добровільними й зацікавленими партнерами, рівноправними учасниками освітнього процесу, які спільно несуть відповідальність за його результат.

Загалом, базовими принципами партнерства «вчитель-учень», «вчитель-батьки», «учень-учень», «учень-батьки» є усвідомлення єдності цінностей для учнів, батьків та вчителів, а саме: визнання гідності та прав дитини, повага до особистості, доброзичливість, рівність сторін, взаємна підтримка, довіра у відносинах та стосунках, толерантність, позитивне ставлення, діалог-взаємодія-взаємоповага, право вибору та відповідальність; принципи соціального партнерства, які означають рівність сторін, добровільність прийняття зобов'язань, обов'язковість виконання домовленостей. Але така школа стане можливою лише за умови відкритого діалогу всіх учасників освітнього процесу [7, 8].

Основними вимогами та правилами, які регулюють організацію партнерства між школою та сім'єю і сприяють підвищенню ефективності цього процесу, є: соціально-педагогічне співробітництво педагогів і батьків, спрямоване на досягнення спільної мети виховання, а саме формування морально-духовної та життєво компетентної особистості, яка здатна до самореалізації у соціумі; координація дій педагогів і батьків як основних суб'єктів освітнього процесу; зміцнення та розвиток комунікації між педагогами і батьками з метою глибшого розуміння психології дитини та її поведінки; забезпечення постійного діалогу між педагогами та батьками, який базується на свідомому прийнятті батьками шкільних вимог і правил, а також на врахуванні педагогами думок і пропозицій батьків; гуманізація міжособистісних відносин, попередження конфліктних ситуацій та оптимізація взаємин між педагогами та батьками на засадах толерантності, розуміння, співучасті, відкритості, добровільності та здатності до взаємодії; систематичне та багатогранне вивчення сім'ї для підвищення ефективності взаємодії; організація систематичного навчання батьків, спрямована на підвищення рівня психолого-педагогічних знань, а також урізноманітнення форм і методів педагогічної просвіти [6].

Окрім вказаних вимог, необхідною умовою для ефективною реалізації педагогіки партнерства є готовність та здатність вчителя до партнерської взаємодії, що розглядається як потенціал особистості педагога до побудови взаємин на засадах рівноправності та узгодженості дій у спільній діяльності, спрямованій на досягнення взаємного успіху. Для цього учитель повинен володіти достатнім рівнем знань, навичок і компетенцій, а також відповідними особистісними якостями [5].

Варто зазначити, що компетентності щодо реалізації педагогічного партнерства включено до групи Б Професійного стандарту за професіями «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти», «Вчитель закладу загальної середньої освіти», «Вчитель з початкової освіти (з дипломом молодшого спеціаліста)» (2020 р.) [9]. Основою компетентності педагогічного партнерства є загальна компетентність ЗК02 «соціальна компетентність», яка

акцентує увагу на рівності сторін учасників освітнього процесу, добровільності прийняття зобов'язань та обов'язковості виконання домовленостей [9, с. 6].

Група компетентностей Б, що охоплює «Партнерську взаємодію з учасниками освітнього процесу», включає певні критерії, які є основою для оцінки якості освітнього процесу, управління та менеджменту в закладі освіти. До цієї групи входять «психологічна, емоційно-етична компетентності та безпосередньо компетентність педагогічного партнерства» [9, с. 7].

З аналізу змісту Професійного стандарту випливає, що в основі концепції педагогічного партнерства лежать компетентнісний, діяльнісний, суб'єкт-суб'єктний та особистісно орієнтований підходи. Компетентнісний підхід передбачає усвідомлений процес формування комплексних здатностей учителя та їх практичне застосування, а також оцінку їхнього впливу на якість освіти. Діяльнісний підхід визначає середовище реалізації компетентності, включаючи співпрацю з батьками учнів, командну роботу з фахівцями та експертами. Суб'єкт-суб'єктний підхід, що відображений у переліку компетентностей педагогічного партнерства, також передбачає реалізацію принципів педагогічної підтримки «рівний – рівному» та впровадження інформаційних технологій. Особистісно орієнтований компонент компетентності педагогічного партнерства акцентує увагу на успіху учня, розвитку когнітивних здібностей та підвищенні якості освіти [1, с. 63–68].

Щодо особистісних якостей, то, на нашу думку, важливими є такі характеристики, як емпатія, здатність до ефективної комунікації, вміння вирішувати конфлікти та готовність до постійного професійного розвитку.

Емпатія відіграє важливу роль у встановленні позитивного емоційного клімату в освітньому середовищі. Вміння вчителя співпереживати, розуміти почуття та потреби інших учасників освітнього процесу, зокрема учнів, батьків і колег, сприяє налагодженню більш тісних і довірливих стосунків. Це дозволяє створити атмосферу підтримки і взаємоповаги, що є основою для конструктивного співробітництва та ефективної педагогічної діяльності. У контексті педагогічного партнерства емпатія забезпечує глибше розуміння мотивів і поведінкових реакцій учасників освітнього процесу, що сприяє успішному вирішенню освітніх завдань.

Комунікативні навички вчителя визначають його здатність передавати інформацію чітко і зрозуміло, забезпечуючи ефективний обмін думками, ідеями та пропозиціями між учасниками освітнього процесу. Успішна комунікація сприяє зниженню ризику виникнення непорозумінь і конфліктів, а також підвищує рівень залученості батьків і учнів до освітнього процесу. З огляду на це, важливо, щоб учитель володів навичками активного слухання, умінням формулювати свої думки чітко і конструктивно, а також здатністю до гнучкості у спілкуванні, враховуючи індивідуальні особливості учнів і їхніх батьків.

Здатність до конструктивного вирішення конфліктів також є важливою складовою партнерської взаємодії, оскільки вона допомагає зберегти взаємоповагу та довіру в ситуаціях, що потребують компромісу або вирішення складних питань. Конфліктні ситуації є невід'ємною частиною будь-якої взаємодії, і здатність вчителя оперативно і конструктивно їх вирішувати значною мірою впливає на ефективність освітнього процесу. Педагог повинен вміти аналізувати причини конфлікту, знаходити компромісні рішення і зберігати рівновагу між інтересами різних сторін. Крім того, важливо, щоб учитель був здатний навчати учнів навичкам саморегуляції та конструктивної взаємодії, що сприятиме формуванню у них соціально-психологічної компетентності, необхідної для подальшого життя.

Готовність до постійного професійного розвитку є ключовим чинником, що забезпечує відповідність знань і навичок учителя сучасним вимогам освітнього процесу. Освітні реформи та інновації постійно вносять зміни в освітній процес, тому вчитель має бути готовим до освоєння нових методик, технологій і підходів. Це передбачає не лише підвищення кваліфікації, але й активну участь у науково-дослідній діяльності, що дозволяє вчителю не лише бути в курсі останніх тенденцій, але й робити внесок у розвиток педагогічної науки. Варто зазначити, що наукова діяльність вчителя початкових класів, спрямована на дослідження та вдосконалення педагогічних підходів, також базується на принципах партнерства. Взаємодія з колегами, участь у професійних спільнотах, співпраця з науковими установами та організація дослідницької діяльності учнів - усе це сприяє науковому розвитку вчителя, підвищенню його професійної компетентності та впровадженню інновацій в освітній процес.

Педагогічне партнерство дозволяє вчителю отримувати зворотний зв'язок від колег, батьків та учнів, що є важливим для коригування та вдосконалення освітнього процесу. Така взаємодія сприяє підвищенню якості освіти та забезпечує відповідність освітнього процесу сучасним вимогам і стандартам та має ряд переваг для учнів, батьків та вчителів:

- підвищення якості освіти завдяки співпраці вчителів, учнів, батьків та інших учасників освітнього процесу, створюються умови для обміну знаннями, ідеями та досвідом;
- розвиток комунікативних та соціальних навичок: у процесі партнерської взаємодії учні набувають важливих комунікативних навичок, вчать працювати в команді, обговорювати і вирішувати проблеми, дотримуватися етики діалогу;
- партнерські взаємовідносини між учасниками освітнього процесу сприяють створенню атмосфери довіри, взаємоповаги та розуміння. Це допомагає знижувати рівень конфліктів, запобігати непорозумінням і ефективніше вирішувати проблемні ситуації;

- формування позитивного емоційного клімату: педагогічне партнерство сприяє створенню підтримуючого і сприятливого емоційного середовища, що позитивно впливає на мотивацію до навчання, психологічне благополуччя учнів та їх бажання брати активну участь у освітньому процесі;
- підвищення мотивації учнів: коли учні відчувають себе важливими учасниками освітнього процесу і бачать, що їхні думки та ідеї враховуються, це підвищує їх мотивацію до навчання, сприяє формуванню почуття відповідальності;
- залучення батьків до освітнього процесу: педагогічне партнерство передбачає активну участь батьків у навчанні своїх дітей. Це сприяє створенню більш згуртованої спільноти, де всі учасники працюють над досягненням спільної мети - забезпеченням якісної освіти та гармонійного розвитку дітей;
- взаємодія вчителів з колегами, учнями та батьками сприяє обміну кращими педагогічними практиками, розробці та впровадженню інноваційних методів і технологій навчання [4, 10].

Висновки. Отже, педагогічне партнерство є важливим компонентом професійної та наукової діяльності вчителя початкових класів. Воно сприяє створенню сприятливого освітнього середовища, забезпечує ефективну взаємодію між усіма учасниками освітнього процесу і є запорукою досягнення високих результатів у навчанні та вихованні учнів. Ефективна партнерська взаємодія сприяє підвищенню якості освіти, розвитку демократичного суспільства, підготовці учнів до життя в сучасному світі. Реалізація педагогічного партнерства вимагає від вчителя володіння певними знаннями, навичками, компетентностями та особистісними якостями, що є основою для успішної професійної діяльності в умовах сучасної школи. Вчитель, який орієнтований на партнерську взаємодію, здатний створити атмосферу довіри, співпраці та взаємоповаги, що є основою успішного освітнього процесу.

Література:

1. Ворожбіт-Горбатюк В. Компетентність педагогічного партнерства як базис якості вищої педагогічної освіти. Молодь і ринок. 2021. Вип. № 10. С. 63–68.
2. Ковальчук В.А. Педагогіка партнерства у професійній діяльності вчителя: навч. посіб. Житомир : Вид-во ЖДУ, 2023. 100 с.
3. Концепція Нової української школи (ухвалена рішенням Колегії МОН від 27.10.2016). URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkolacompressed.pdf> (дата звернення: 22.08.2024).
4. Коханова О. Психологія партнерської взаємодії в освіті: навч.- метод. посіб. К: Вид-во ПП Щербатих О.В., 2011. 104 с.
5. Мотуз Т., Лук'яненко С., Пісковенко А. Педагогічне партнерство як стратегічний складник формування професіоналізму в освіті. *Вісник Дніпровської академії неперервної освіти. Серія «Філософія. Педагогіка»*. № 1 (6) 2024. С. 78-85.
6. Ніколенко Л. Т. Педагогіка партнерства як умова реалізації завдань розвитку особистості дитини у контексті Нової української школи. *Методист*. Випуск №6. 2018. С. 2-9.

7. Нова українська школа: poradnik dla vchytelia / za zag. red. N. M. Bibik. Kyiv : Litera LTD, 2018. 160 s.
8. Педагогіка партнерства. URL: : <http://www.putivl.narod./2017-2018/veresen/nova/02-11-2016-nush2016-kopiya.pdf> (дата звернення: 22.08.2024).
9. Про затвердження професійного стандарту за професіями «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти», «Вчитель закладу загальної середньої освіти», «Вчитель з початкової освіти (з дипломом молодшого спеціаліста)»: наказ Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України від 23.12.2020 № 2736-20. URL: https://mon.gov.ua/ua/news/zatverdzheno-profstandart-vchytelya-pochatkovih-klasiv-vchytelya-zakladu-zagalnoi-serednoyi-osviti-i-vchytelya-zpochatkovoyiosviti?fbclid=IwAR2F1Uxo4P_n95xTRAqSc6rdqDOEcPyTombA32ImxPzGjhAvzyXzA9s52Cg (дата звернення: 22.08.2024).
10. Семенов О., Вовк М. Педагогічне партнерство як пріоритет сучасної педагогічної освіти. *Вісник НАПН України*, 2021, 3(2). С. 1-7.

References:

1. Vorozhbit-Horbatiuk V. Kompetentnist pedahohichnoho partnerstva yak bazys yakosti vyshchoi pedahohichnoi osvity. *Molod i rynek*. 2021. Vyp. № 10. S. 63–68.
2. Kovalchuk V.A. Pedahohika partnerstva u profesiinii diialnosti vchytelia: navch. posib. Zhytomyr : Vyd-vo ZhDU, 2023. 100 s.
3. Kontseptsiiia Novoi ukrainskoi shkoly (ukhvalena rishenniam Kolehii MON vid 27.10.2016). URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkolacompressed.pdf> (дата звернення: 22.08.2024).
4. Kokhanova O. Psykhohohiia partnerskoi vzaiemodii v osviti: navch.- metod. posib. K: Vyd-vo PP Shcherbatiukh O.V., 2011. 104 s.
5. Motuz T., Lukianchenko S., Piskovenko A. Pedahohichne partnerstvo yak stratehichnyi skladnyk formuvannia profesionalizmu v osviti. *Visnyk Dniprovskoi akademii neperervnoi osvity. Seriiia «Filosofiiia. Pedahohika»*. № 1 (6) 2024. S. 78-85.
6. Nikolenko L. T. Pedahohika partnerstva yak umova realizatsii zavdan rozvytku osobystosti dytyny u konteksti Novoi ukrainskoi shkoly. *Metodyst. Vypusk №6*. 2018. S. 2-9.
7. Nova ukrainska shkola: poradnyk dlia vchytelia / za zah. red. N. M. Bibik. Kyiv : Litera LTD, 2018. 160 s.
8. Pedahohika partnerstva. URL: : <http://www.putivl.narod./2017-2018/veresen/nova/02-11-2016-nush2016-kopiya.pdf> (дата звернення: 22.08.2024).
9. Про затвердження професійного стандарту за професіями «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти», «Вчитель закладу загальної середньої освіти», «Вчитель з початкової освіти (з дипломом молодшого спеціаліста)»: наказ Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України від 23.12.2020 № 2736-20. URL: https://mon.gov.ua/ua/news/zatverdzheno-profstandart-vchytelya-pochatkovih-klasiv-vchytelya-zakladu-zagalnoi-serednoyi-osviti-i-vchytelya-zpochatkovoyiosviti?fbclid=IwAR2F1Uxo4P_n95xTRAqSc6rdqDOEcPyTombA32ImxPzGjhAvzyXzA9s52Cg (дата звернення: 22.08.2024).
10. Семенов О., Вовк М. Педагогічне партнерство як пріоритет сучасної педагогічної освіти. *Вісник НАПН України*, 2021, 3(2). С. 1-7.

УДК 004.94:378.147

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8\(36\)-628-640](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8(36)-628-640)

Карімов Іван Кабіденович кандидат фізико-математичних наук, доцент, завідувач кафедри математичного моделювання та системного аналізу, Дніпровський державний технічний університет, вул. Дніпробудівська, 2, м. Кам'янське, 51918, тел.: (067) 490-52-50, <https://orcid.org/0000-0003-4145-9726>

Карімов Геннадій Іванович кандидат економічних наук, доцент, в.о. завідувача кафедри менеджменту, Дніпровський державний технічний університет, вул. Дніпробудівська, 2, м. Кам'янське, 51918, тел.: (098) 243-31-86, <https://orcid.org/0000-0002-0208-2607>

Крилова Тетяна Вячеславівна доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри математичного моделювання та системного аналізу, Дніпровський державний технічний університет, вул. Дніпробудівська, 2, м. Кам'янське, 51918, тел.: (096) 910-08-36, <https://orcid.org/0009-0008-5213-079>

Нужна Світлана Анатоліївна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри інформаційних систем і технологій, Дніпровський державний аграрно-економічний університет, вул. С. Єфремова, 25, м. Дніпро, 49009, тел.: (067) 594-06-83, <https://orcid.org/0000-0002-6850-4016>

ТЕХНОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД ТА ІННОВАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ПІДГОТОВЦІ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Анотація. Розглядаються окремі аспекти організації підготовки здобувачів вищої освіти на основі технологічного підходу. Проаналізовані поняття «освітні технології», «педагогічні технології», «технології навчання», «інноваційні технології». Розглянуті суть та особливості інноваційних освітніх технологій, їх переваги над традиційними технологіями. Особлива увага приділена компетентнісно орієнтованій технології, кредитно-модульній технології та інформаційно-комунікаційним технологіям.

Встановлено, що компетентнісно орієнтовану та кредитно-модульну технології можна віднести до освітніх (педагогічних) технологій. Для інформаційно-комунікаційних технологій і переважної більшості інших доцільніше використовувати поняття «технологія навчання».

Запропонована схема формування методичних систем навчання на основі інноваційних технологій. В ній провідною (домінуючою) освітньою технологією є компетентнісно орієнтована технологія, на основі якої

приймаються концептуальні рішення. Починаючи з певного етапу застосовується модульно-рейтингова технологія, основне призначення якої - формування науково обґрунтованих і логічно завершених фрагментів навчального матеріалу (модулів), які відповідають конкретній дидактичній меті. В рамках вказаних технологій суттєву роль відіграють інформаційно-комунікаційні технології. Можливе також використання елементів інших інноваційних технологій.

При підготовці здобувачів вищої освіти другого та третього рівнів до викладацької діяльності, особливу увагу слід звернути на формування навичок використання технологічного підходу на основі компетентісно орієнтованої технології з домінуючою орієнтацією на застосування інформаційно-комунікаційних технологій.

Ключові слова: технологічний підхід в освіті, технології навчання, інноваційні технології; компетентісний підхід; методична система.

Karimov Ivan Kabidenovych Candidate of Sciences (Physical and Mathematical), Associate Professor, Head of the Department of Mathematical Modeling and System Analysis, Dniprovsky State Technical University, St. Dniprobudivska, 2, Kamianske, 51918, tel.: (067) 490-52-50, <https://orcid.org/0000-0003-4145-9726>

Karimov Hennadii Ivanovych Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Associate Professor of Management Department, Dniprovsky State Technical University, St. Dniprobudivska, 2, Kamianske, 51918, tel.: (098) 243-31-86, <https://orcid.org/0000-0002-0208-2607>

Krylova Tatiana Vyacheslavivna doctor of pedagogical sciences, professor, professor of the Department of Mathematical Modeling and System Analysis, Dniprovsky State Technical University, St. Dniprobudivska, 2, Kamianske, 51918, tel.: (096) 910-08-36, <https://orcid.org/0009-0008-5213-079>

Nuzhna Svitlana Anatolyivna Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Associate Professor Department of Information Systems and Technologies, Dnipro State Agrarian and Economic University, St. S. Efremov, 25, Dnipro, 49009, tel.: (067) 594-06-83, <https://orcid.org/0000-0002-6850-4016>

TECHNOLOGICAL APPROACH AND INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN THE TRAINING OF HIGHER EDUCATION ACQUIRES

Abstract. Separate aspects of the organization of training of higher education applicants based on a technological approach are considered. The concepts of

"educational technologies", "pedagogical technologies", "learning technologies", "innovative technologies" were analyzed. The essence and features of innovative educational technologies, their advantages over traditional technologies are considered. Special attention is paid to competence-oriented technology, credit-module technology and information and communication technologies.

It has been established that competence-oriented and credit-modular technologies can be attributed to educational (pedagogical) technologies. For information and communication technologies and the vast majority of others, it is more appropriate to use the term "learning technology".

The proposed scheme for the formation of methodical systems training based on innovative technologies. In her, the leading (dominant) educational technology is competence-oriented technology, on the basis of which conceptual decisions are made. Starting from a certain stage, is applied the modular rating technology, the main purpose of which is the formation of scientifically substantiated and logically completed fragments of educational material (modules), which correspond to a specific didactic purpose. Within the framework the specified technologies, information and communication technologies play a essential role. It is also possible to use elements of other innovative technologies.

When preparing students of the second and third levels of higher education for teaching, special attention should be paid to the skill formation in the use of a technological approach based on competence-oriented technology with a dominant focus on the use of information and communication technologies.

Keywords: technological approach in education, learning technologies, innovative technologies; competence approach; methodological system.

Постановка проблеми. Бурхливий розвиток промисловості і, зокрема, виробничих технологій, в 18-19 століттях призвів до впровадження в освіту технологічного підходу і появи таких термінів як «освітні технології», «педагогічні технології», «технологія навчання» тощо. Активне застосування технологічного підходу прийшлося на другу половину 20 століття і пов'язане воно було, перш за все, з розвитком технічних засобів навчання. Домінуючою при цьому залишалася технологія навчання на основі традиційних методів, яка на сьогодні трактується як *традиційна технологія навчання*.

Тривалий час такий підхід забезпечував необхідний для суспільства рівень вищої освіти. Однак, подальший розвиток науки і техніки в 20 столітті зумовив необхідність підготовки фахівців нової генерації, здатних створювати принципово нові виробничі технології, творчо мислити, приймати нестандартні рішення задля подальшого розвитку суспільства. Як наслідок, в традиційну технологію навчання стали поступово впроваджуватися певні новації, нетрадиційні методи та підходи, які з часом призводили до формування нових, *інноваційних технологій* в освіті.

В педагогічній літературі зустрічаються різні трактування освітніх технологій в цілому і інноваційних технологій зокрема, що зумовлює актуальність подальших досліджень, спрямованих на аналіз проблематики освіти з використанням технологічного підходу та інноваційних технологій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В хронологічному порядку поняття технологій в освіті пов'язують зазвичай з ідеями технологізації освіти чеського гуманіста Я. А. Коменського (XVII століття) та введенням в освіту терміну «технологія» американським дослідником Д. Саллі (1866 р.) [1,2]. В той же час активне впровадження технологічного підходу розпочалося в другій половині XX століття. З тих пір дана проблематика цікавила багатьох дослідників в усьому світі. Зокрема, технологічний підхід в освіті та освітні технології розглядалися в працях ряду українських вчених (Дичківська І.М., Пехота О.М., Ребуха Л.З., Бахтіярова Х.Ш., Огієнко О.І., Артюшина М.В., Ткач Ю.М. та ін.). Так, в роботах [3-6] проведений детальний аналіз понять «освітні технології», «педагогічні технології», «технології навчання», «інноваційні технології»; розглянуті суть та особливості інноваційних освітніх технологій, їх переваги над традиційними технологіями; наведені різні класифікації технологій. В ряді робіт проблематика звужена до опису окремих технологій [7-8] або застосування інновацій при вивченні окремих дисциплін [9-10]. В роботах [10-11] інноваційні технології розглянуті через призму їх використання при підготовці здобувачів вищої освіти другого та третього рівнів до викладацької діяльності.

В цілому слід зазначити, що використані в літературі класифікації освітніх технологій значною мірою співпадають, проте тлумачення багатьох понять досить суперечливі, а опис застосування поверховий. Отже, необхідні подальші дослідження питань, пов'язаних з використанням технологічного підходу в освіті.

Мета статті – системний розгляд та аналіз тлумачень понять, пов'язаних з освітніми технологіями; обґрунтування сучасних підходів до їх використання при підготовці здобувачів вищої освіти другого та третього рівнів до викладацької діяльності.

Виклад основного матеріалу. Поняття «технологія» в освіті з'явилося як наслідок успішного використання виробничих технологій. Загальноприйнятим тлумаченням терміну стосовно виробництва є таке: *технологія – це сукупність методів обробки, виготовлення, зміни стану, форми сировини, матеріалів або напівфабрикатів, які здійснюються в процесі виробництва певної продукції*. Саме дотримання певної технології повинно гарантувати отримання результату (остаточної продукції) з заданими властивостями та якістю. Підкреслимо, що для будь-якої технології характерні системність та упорядкованість, строгий алгоритмічний порядок опису необхідних дій, спрямованість на обов'язкове досягнення заздалегідь сформульованих цілей

та контроль отриманих результатів, відтворюваність (можливість багаторазового повторення в аналогічних ситуаціях).

Прагнення застосувати вказані вище позитивні риси виробничих технологій до сфери освіти призвело до поширення таких понять як «педагогічна технологія», «освітня технологія», «технологія навчання», «технологічний підхід до навчання» тощо. В той же час, думки науковців, які досліджували та інтерпретували дані поняття, відрізняються дуже сильно [3-6]. В педагогічній літературі, за твердженням деяких авторів, зустрічається понад 300 визначень терміну «педагогічна технологія». Суперечливими є і інші поняття, пов'язані з технологічним підходом в освіті. Різні автори розходяться в думці, що є більш загальним поняттям: «педагогічна технологія» чи «освітня технологія». Є навіть думка, що ці поняття з'явилися як наслідок різного перекладу англійського терміну «educational technologies» і по суті є тотожними.

Так, в навчальному посібнику [4] під освітньою технологією розуміють «... упорядковану систему дій, що призводить до гарантованого досягнення цілей освіти», а педагогічна технологія трактується як «... упорядкована система дій, виконання яких призводить до гарантованого досягнення педагогічних цілей ...». Дуже подібні і дещо туманні визначення, що не зовсім характерно для вихідного поняття «технологія». Втім, в цитованому посібнику наводяться приклади використання вказаних понять. Прикладами освітніх технологій вважаються концепції освіти і освітні системи («Система освіти України», «Болонський процес в освіті», «Гуманістична концепція освіти» тощо), прикладами педагогічних технологій автори вважають проблемне навчання, кредитно-модульне навчання, розвивальне навчання тощо. І тут виникають, як мінімум, два запитання: 1) чи можна взагалі вважати концепції технологіями? 2) чи потрібно розмежовувати освітні та педагогічні технології? Зауважимо, що термін «педагогічна технологія» в працях зарубіжних дослідників зустрічається досить рідко.

Поняття «технологія навчання» більшістю дослідників сприймається як значно вужче і таке, що стосується переважно окремих дисциплін. І в тому ж посібнику [4] воно трактується як «... педагогічно, валеологічно ... та економічно обґрунтований процес гарантованого досягнення результатів навчання». Там же стверджується, що технологія навчання «... являє собою сукупність методів та засобів для реалізації певного змісту навчання у межах одного предмета чи окремих різновидів навчальної діяльності».

Різноманіття застосовуваних термінів відображає, перш за все, намагання науковців акцентувати увагу на певних особливостях застосування технологічного підходу до вирішення задач освіти в цілому та задач навчання окремих дисциплін, зокрема. При цьому проблеми застосування технологічного підходу до вирішення задач освіти в цілому, на наш погляд, необхідно

віднести до поняття «освітня технологія», а проблеми, які відносяться до окремих дисциплін (блоків дисциплін), - до понять «технологія навчання», «технологічний підхід до навчання». Такий підхід характерний для тлумачення термінів в «Глосарії термінів із технології освіти» ЮНЕСКО [12], де поняття «освітня технологія» трактується як системний метод розробки, застосування та оцінювання всього процесу викладання та навчання з урахуванням як технічних, так і людських ресурсів, а також взаємодії між ними з метою підвищення ефективності навчання.

Надалі, говорячи про технологічний підхід в освіті, ми будемо мати на увазі в основному технологію навчання, як сукупність методів та засобів для реалізації заданого змісту навчання у межах одного предмета або групи споріднених предметів.

На думку більшості дослідників для традиційних технологій навчання характерні такі риси:

- авторитарний стиль спілкування викладача і особи, що навчається;
- безумовне засвоєння знань (фактів, понять, правил, алгоритмів) у строгій відповідності з затвердженими навчальними програмами;
- репродуктивний рівень формування умінь з прагненням доведення до автоматизму;
- оцінювання результатів навчання за ступенем точності відтворення теоретичного та практичного матеріалу.

Потрібно визнати, що вказані риси тривалий час забезпечували необхідний для суспільства рівень вищої освіти. Однак, бурхливий розвиток науки і техніки в ХХ столітті зумовив необхідність підготовки фахівців нової генерації, здатних створювати принципово нові виробничі технології, творчо мислити, приймати нестандартні рішення задля подальшого розвитку суспільства. Як наслідок, в традиційну технологію навчання стали поступово впроваджуватися певні новації, нетрадиційні методи та підходи, які з часом призводили до формування нових інноваційних технологій в освіті.

Більшість дослідників освітніх процесів характеризують інноваційні технології як технології, засновані на нововведеннях, що дають можливість підвищити ефективність та удосконалити якість традиційних технологій освіти в тому чи іншому напрямку. Інноваційними можуть бути освітні та педагогічні технології, які змінюють підходи до вирішення задач освіти в цілому, а також технології навчання, які змінюють методику реалізації освітнього процесу. В педагогічній літературі часто і ті, і інші технології називаються просто інноваційними технологіями.

При описі інноваційних технологій зазвичай формулюється загальна ідея інновації, обґрунтовується її позитивний ефект і наводяться приклади застосування в конкретних освітніх галузях. Більшість описаних інноваційних

технологій безумовно слід віднести до технологій навчання. В основі таких технологій лежить один або кілька нетрадиційних методів навчання. Прикладами інноваційних технологій навчання можуть бути [3-6]:

- технологія проблемного навчання ;
- технологія ситуативного моделювання ;
- технологія ділової гри ;
- технологія розвивального навчання ;
- кейс-технологія;
- технологія колективного та групового навчання ;
- технологія розвитку критичного мислення ;
- проектна технологія ;
- технологія мотивації успіхом ;
- технологія сугестивного навчання ;
- технологія рівневої диференціації .

Більш загальними, такими що мають ознаки освітніх або педагогічних технологій, можна вважати наступні технології:

- технологія програмованого навчання ;
- технологія інтерактивного навчання ;
- технологія модульного навчання ;
- технологія особистісно орієнтованого навчання ;
- інформаційно-комунікаційні технології ;
- компетентісно орієнтована технологія.

Певне уявлення про принципи виділення інноваційних технологій дає табл. 1.

Серед різноманіття інноваційних технологій на сучасному рівні розвитку вищої освіти в Україні компетентісно орієнтована технологія посідає чільне місце. Це зумовлене не тільки її суттєвими перевагами над традиційною технологією, а й тим, що вона фактично «узаконена» в Законі України «Про вищу освіту» [13] та інших нормативних актах, зокрема, стандартах вищої освіти. Відмінності КОТ від традиційних технологій проявляються вже на стадії формування мети освітнього процесу. Якщо в традиційних технологіях метою була передача знань, умінь та навичок, то в КОТ метою є формування компетентностей; відповідно на зміну знаннєвій моделі освіти приходять компетентісна модель. Стосунки між суб'єктами освітнього процесу від суб'єкт-об'єктних зміщуються до суб'єкт-суб'єктних. Очікуваним результатом реалізації технології стає рівень сформованості компетентностей.

Таблиця 1.

Порівняння інноваційних та традиційних технологій в освіті

Інноваційні технології	Ключові особливості	Переваги над традиційними технологіями
Технологія програмованого навчання	Наявність навчальної програми, яка по суті задає алгоритм навчання; поділ матеріалу на невеликі порції; обов'язковий контроль перед переходом до нової «порції»; використання автоматичних або напівавтоматичних пристроїв контролю	Можливість індивідуального темпу навчання; гарантований зворотний зв'язок (перевірка засвоєння матеріалу); швидкий та об'єктивний контроль
Технологія модульного навчання + рейтингова система контролю	Удосконалений варіант програмованого навчання, де «порціями» виступають <i>модулі</i> – науково обґрунтовані і логічно завершені фрагменти навчального матеріалу, які відповідають конкретній дидактичній меті. Для контролю використовується рейтинг здобувача освіти	Технологічна чіткість, зумовлена науково обґрунтованим вибором модулів; підвищення зрозумілості та об'єктивності оцінювання
Технологія інтерактивного навчання	Організація ефективної співпраці всіх учасників освітнього процесу; підтримка діалогів за типом «викладач – група», «викладач – здобувач», «здобувач – інші здобувачі», «здобувач – програмний навчальний засіб»; швидкий зворотний зв'язок	Демократичний стиль спілкування забезпечує спільну результативну діяльність викладача і здобувача освіти, сприяє всебічному розвитку здобувача в напрямку активності, самостійності, креативності, комунікативності
Технологія проблемного навчання	Ініціювання самостійного пошуку здобувачем освіти знань для вирішення проблемних ситуацій, створених викладачем при поданні навчального матеріалу	Перехід від репродуктивної до продуктивної (творчої) праці здобувача освіти
Інформаційно-комунікаційні технології	Систематичне застосування засобів комп'ютерної техніки, стандартного та професійно-орієнтованого програмного забезпечення, сучасних засобів комунікації	Підготовка фахівця як особистості інформаційного суспільства, формування здатності використання інновацій у всіх сферах життя
Компетентнісно орієнтована технологія (КОТ)	Мета освітнього процесу – формування компетентностей, які відповідають запланованим програмним результатам	Перехід до компетентнісної моделі освіти і діагностики за рівнем сформованості компетентностей забезпечує гарантовану підготовку якісного фахівця відповідно до запитів суспільства

При розгляді КОТ компетентність трактується як “... здатність особи успішно соціалізуватися, навчатися, провадити професійну діяльність, яка виникає на основі динамічної комбінації знань, умінь, навичок, способів мислення, поглядів, цінностей, інших особистих якостей” [13, ст. 1, част. 1, п. 13],

а результати навчання – як “... знання, уміння, навички, способи мислення, погляди, цінності, інші особисті якості, які можна ідентифікувати, спланувати, оцінити і виміряти та які особа здатна продемонструвати після завершення освітньої програми (програмні результати навчання) або окремих освітніх компонентів” [13, ст. 1, част. 1, п. 19].

На основі сучасних технологій навчання можуть бути створені інноваційні методичні системи підготовки здобувачів вищої освіти. Так, в роботах [14-15] визначені основні положення і принципи, на яких ґрунтується концепція створення комп’ютерно-орієнтованих методичних систем навчання (КОМСН). При розробці компонент КОМСН пропонується застосовувати модульний принцип побудови навчальних планів, рейтингову систему оцінювання, інформаційно-комунікаційні технології навчання та інші елементи, притаманні інноваційним технологіям. В роботі [16] також при формуванні методичної системи прикладної математичної підготовки здобувачів вищої освіти управлінських спеціальностей наголос зроблений саме на інноваційних технологіях навчання. Аналіз вказаних робіт свідчить про те, що побудувати методичну систему підготовки здобувачів на основі якоїсь окремо взятої педагогічної технології просто неможливо. Отже, необхідно проблему ставити комплексно і говорити про створення методичних систем навчання математичних дисциплін на основі доцільних елементів вже відомих інноваційних технологій [12].

Як відомо, основними компонентами будь-якої методичної системи навчання є цілі, зміст, методи, засоби і організаційні форми. Для побудови методичної системи підготовки здобувачів вищої освіти певної галузі знань або спеціальності необхідно наповнити конкретним змістом вказані вище компоненти.

Один з варіантів формування методичної системи навчання з врахуванням сучасних інноваційних технологій наведений на рис.1. В ньому провідною (домінуючою) освітньою технологією є компетентісно орієнтована технологія. Починаючи з певного етапу застосовується модульно-рейтингова технологія. В рамках вказаних технологій суттєву роль відіграють інформаційно-комунікаційні технології. Можливе використання і елементів інших інноваційних технологій.

Глобальні цілі підготовки фахівців визначаються державою і фіксуються в галузевих стандартах у вигляді компетентностей випускника. Там же вказується нормативний зміст підготовки здобувачів вищої освіти, сформульований у термінах результатів навчання, а також застосовувані методи, методики і технології, інструментарій та обладнання. На основі галузевих стандартів кожним вищим навчальним закладом складається освітньо-професійна програма, в якій уточнюються та конкретизуються наведені вище компоненти системи підготовки. Саме на цьому етапі зміст підготовки, сформульований раніше в термінах результатів навчання, трансформується в перелік навчальних дисциплін з вказівкою їх обсягів та послідовності вивчення, відповідності заявленим раніше компетентностям і програмним результатам.

Подальше формування методичної системи освіти ведеться вже на предметному рівні. При цьому для кожної конкретної дисципліни проводиться уточнення вже розглянутих компонент методичної системи, виділення організаційних форм навчання з описом змісту та обсягів, застосовуваних методів та засобів навчання, форм контролю тощо. Всі ці питання відображаються в навчальній програмі відповідної дисципліни. На основі навчальної програми розробляється навчально-методичне та інше забезпечення. Обов'язковим елементом будь-якої методичної системи є оцінювання (діагностика) якості підготовки фахівців.

Наведену на рис. 1 схему доцільно використовувати при підготовці здобувачів вищої освіти другого та третього рівнів до викладацької діяльності з метою формування практичних навичок побудови інноваційних методичних систем навчання бакалаврів різних спеціальностей.

Рис. 1 Схема формування інноваційної методичної системи навчання

Висновки. Технологічний підхід до вирішення задач освіти виник як прагнення застосувати в освіті позитивні риси виробничих технологій: системність та упорядкованість, строгий алгоритмічний порядок опису необхідних дій, спрямованість на обов'язкове досягнення заздалегідь сформульованих цілей та контроль отриманих результатів, відтворюваність (можливість багаторазового повторення в аналогічних ситуаціях). В той же час поняття «освітня технологія», «педагогічна технологія», «технологія навчання» ще потребують уточнення, оскільки дуже близькі між собою.

Інноваційні технології характеризуються як технології, засновані на нововведеннях, що дають можливість підвищити ефективність та удосконалити якість традиційних технологій освіти в тому чи іншому напрямку. Більшість інноваційних технологій слід віднести до технологій навчання. В основі таких технологій лежить один або кілька нетрадиційних методів навчання.

Ключовими інноваційними технологіями в підготовці здобувачів вищої освіти в Україні є компетентнісно орієнтована технологія, кредитно-модульна технологія та інформаційно-комунікаційні технології. Поєднання цих технологій дає можливість сформувати методичну систему навчання здобувачів вищої освіти конкретних спеціальностей.

При підготовці здобувачів вищої освіти другого та третього рівнів до викладацької діяльності, особливу увагу слід звернути на формування навичок використання технологічного підходу на основі компетентнісно орієнтованої технології з домінуючою орієнтацією на застосування інформаційно-комунікаційних технологій.

Література:

1. Наволокова Н.П. Енциклопедія педагогічних технологій та інновацій. Х.: Основа, 2009. 176 с.
2. Козловська І.М., Цюприк А.Я., Заячківська Н.М. Історико-педагогічні аспекти розвитку технологічного підходу в освіті. *Інноваційна педагогіка*. Одеса, 2022. Вип. 48, т. 2. С. 8-13.
3. Освітні технології: посібник / за заг. ред. О.М. Пехоти. Київ: А.С.К., 2002. 255 с.
4. Інноваційні технології навчання: навч. посіб. / Х.Ш. Бахтіярова та ін. Київ.: НТУ, 2017. 172 с.
5. Інноваційні технології навчання в умовах модернізації сучасної освіти: монографія/ за наук. ред. Л.З. Ребухи Л.З]. – Тернопіль: ЗУНУ, 2022. 143 с.
6. Інноваційні педагогічні технології: посібник / за ред. О.І. Огієнко. Київ, 2015. 314 с.
7. Ткач Ю.М. Технологія особистісно орієнтованого навчання математики у вищих навчальних закладах. *Дидактика математики: проблеми і дослідження*. Донецьк, 2013. Випуск 39. С. 22-29.
8. Карімов І.К., Карімов Г.І. Комп'ютерні технології в навчальному процесі технічного університету: монографія. Кам'янське: ДДТУ, 2020. 168 с.
9. Череднік Д., Даньшева С. Інноваційні процеси в освіті. *Новий колегіум*. Харків, 2018. №3. С. 44-47.

10. Павелків О. Навчальна дисципліна «Інноваційні підходи до навчання математики» у структурі підготовки магістрів спеціальності 014 Середня освіта (математика). *Інноватика у вихованні*. Рівне, 2023. Вип.17. С. 231-240.
11. Артюшина М.В., Саркісова О.Ю. Сучасні освітні технології у теорії та практиці підготовки здобувачів вищої освіти до викладацької діяльності. *Вісник національного авіаційного університету. Серія: Педагогіка. Психологія*. Київ, 2022. №20. С. 9-19.
12. Glossary of educational technology terms (1986). Paris: UNESCO. 243. Retrieved from URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000071833> (дата звернення: 16.07.2024).
13. Про вищу освіту: Закон України від 1 липня 2014 р. № 1556-VII, Дата оновлення: 28.05.2024. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> (дата звернення: 16.07.2024).
14. Триус Ю.В. Комп'ютерно-орієнтовані методичні системи навчання: монографія/ Черкаси: Брама-Україна, 2005. 400 с.
15. Триус Ю.В. Комп'ютерно-орієнтовані методичні системи навчання математичних дисциплін у ВНЗ: проблеми, стан і перспективи. *Науковий часопис Українського державного університету імені Михайла Драгоманова. Серія 2. Комп'ютерно-орієнтовані системи навчання*. Київ, 2010, Випуск 9(16). С. 20-34.
16. Методологічні питання математичної підготовки в технічному університеті: монографія / Н.М. Волосова та ін. Кам'янське : ДДТУ, 2020. 178 с.

References:

1. Navolokova, N.P. (2009). *Entsyklopediia pedahohichnykh tekhnolohii ta innovatsii [Encyclopedia of pedagogical technologies and innovations]*. Kharkiv: Osnova [in Ukrainian].
2. Kozlovska, I.M., Tsiupryk, A.Ia., & Zaiachkivska, N.M. (2022). Istoryko-pedahohichni aspekty rozvytku tekhnolohichnoho pidkhodu v osviti [Historical and pedagogical aspects of the development of the technological approach in education]. *Innovatsiina pedahohika - Innovative pedagogy, issue 48, vol. 2*, 8-13 [in Ukrainian].
3. Piekhota, O.M. (Eds.). (2002). *Osvitni tekhnolohii [Educational technologies]*. Kyiv: A.S.K. [in Ukrainian].
4. Bakhtiiarova, Kh.Sh., et al. (2017). *Innovatsiini tekhnolohii navchannia [Innovative learning technologies]*. Kyiv: NTU [in Ukrainian].
5. Rebukha, L.Z. (Eds.). (2022). *Innovatsiini tekhnolohii navchannia v umovakh modernizatsii suchasnoi osvity [Innovative learning technologies in the conditions of modernization of modern education]*. Ternopil: ZUNU [in Ukrainian].
6. Ohienko, O.I. (Eds.). (2015). *Innovatsiini pedahohichni tekhnolohii [Innovative pedagogical technologies]*. Kyiv [in Ukrainian].
7. Tkach, Yu.M. (2013). Tekhnolohiia osobystisno oriientovanoho navchannia matematyky u vyshchyykh navchalnykh zakladakh [Technology of personally oriented teaching of mathematics in higher educational institutions]. *Dydaktyka matematyky: problemy i doslidzhennia - Didactics of mathematics: problems and research*, 39, 22-29 [in Ukrainian].
8. Karimov, I.K., & Karimov, H.I. (2020). *Kompiuterni tekhnolohii v navchalnomu protsesi tekhnichnoho universytetu [Computer technologies in the educational process of a technical university]*. Kamianske: DDTU [in Ukrainian].
9. Cherednik, D., & Dansheva, S. (2018). Innovatsiini protsesy v osviti [Innovative processes in education]. *Novyi kolehium - New collegium*, 3, 44-47 [in Ukrainian].
10. Pavelkiv, O. (2023). Navchalna dystsyplina «Innovatsiini pidkhody do navchannia matematyky» u strukturі pidhotovky mahistriv spetsialnosti 014 Serednia osvita (matematyka) [Educational discipline "Innovative approaches to teaching mathematics" in the structure of master's training in specialty 014 Secondary education (mathematics)]. *Innovatyka u vykhovanni - Innovation in education*, 17, 231-240 [in Ukrainian].

11. Artiushyna, M.V., & Sarkisova, O.Iu. (2022). Suchasni osvritni tekhnolohii u teorii ta praktysni pidhotovky zdobuvachiv vyshchoi osvity do vykladatskoi diialnosti [Modern educational technologies in the theory and practice of training students of higher education for teaching]. *Visnyk natsionalnoho aviatsiinoho universytetu. Serii: Pedagogika. Psykholohiia - Bulletin of the National Aviation University. Series: Pedagogy. Psychology*, 20, 9-19 [in Ukrainian].
12. Glossary of educational technology terms (1986). Paris: UNESCO. Retrieved from <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000071833>.
13. Zakon Ukrainy «Pro vyshchu osvitu» vid 1 lypnia 2014 r. № 1556-VII, Data onovlennia: 28.05.2024. [Law of Ukraine «On higher education» dated July 1, 2014 №. 1556-VII, Date of update: 05/28/2024]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> [in Ukrainian].
14. Tryus, Yu.V. (2005). *Kompiuterno–orijentovani metodychni systemy navchannia* [Computer-oriented methodical training systems]. Cherkasy: Brama–Ukraina [in Ukrainian].
15. Tryus, Yu.V. (2010). Kompiuterno–orijentovani metodychni systemy navchannia matematychnykh dystsyplin u VNZ: problemy, stan i perspektyvy [Computer-oriented methodical systems of teaching mathematical disciplines in universities: problems, status and prospects]. *Naukovyi chasopys Ukrainskoho derzhavnoho universytetu imeni Mykhaila Drahomanova. Serii 2. Kompiuterno-orijentovani systemy navchannia -Scientific journal of Mykhailo Drahomanov Ukrainian State University. Series 2. Computer-oriented learning systems*, 9(16), 20-34 [in Ukrainian].
16. Volosova, N.M., et al. (2020). *Metodolohichni pytannia matematychnoi pidhotovky v tekhnichnomu universyteti* [Methodological issues of mathematical training at a technical university]. Kamianske : DDTU [in Ukrainian].

УДК 7.05 + 004.92

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8\(36\)-641-652](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8(36)-641-652)

Колесник Наталія Євгенівна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри образотворчого мистецтва та дизайну, Житомирський державний університет імені Івана Франка, вул. В. Бердичівська, 40, м. Житомир, 10008, тел.: (097) 210-13-35, <https://orcid.org/0000-0001-9384-9369>

Шостачук Тетяна Всеволодівна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри образотворчого мистецтва та дизайну, Житомирський державний університет імені Івана Франка, вул. В. Бердичівська, 40, м. Житомир, 10008, тел.: (093) 255-45-05, <https://orcid.org/0000-0002-4542-2835>

Максимчук Анатолій Петрович старший викладач кафедри образотворчого мистецтва та дизайну, Житомирський державний університет імені Івана Франка, вул. В. Бердичівська, 40, м. Житомир, 10008, тел.: (067) 998-69-24, <https://orcid.org/0000-0001-8588-0999>

МУЛЬТИМЕДІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ДИЗАЙНІ: ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА

Анотація. Стаття присвячена аналізу сучасних тенденцій та підходів до використання мультимедійних технологій у дизайні в умовах сучасної вищої освіти. Актуальність теми обумовлена швидким розвитком цифрових технологій, зростанням попиту на візуальний контент, а також вимогами ринку праці. У статті розглядаються основні аспекти інтеграції мультимедійних технологій у дизайн-проекти, що відкривають нові горизонти для творчого самовираження та підвищують конкурентоспроможність на ринку. Автори аналізують останні дослідження, які демонструють важливість інтерактивного дизайну та мультимедійних елементів у брендингу, маркетингу, культурних та мистецьких проєктах. Авторами розглянуто деякі аспекти історичного розвитку мультимедійних технологій в дизайні. Виявлено, що мультимедійні технології у дизайні є динамічною і багатогранною сферою. У статті представлено методи комп'ютерної анімації, зокрема: класична (покадрова) анімація, анімація ключових кадрів, морфін, колірна анімація, спрайтова анімація, SD-анімація. Авторами визначено мультимедійні технології в дизайні: GIF-анімація, презентаційна анімація, flash-анімація. Значна увага приділяється аналізу навчальних програм з графічного дизайну у Житомирському державному університеті імені Івана Франка, де мультимедійні технології активно впроваджуються в освітній процес,

сприяючи розвитку студентів у напрямку сучасних візуальних комунікацій, де мультимедійні технології активно інтегруються. У статті представлено методи комп'ютерної анімації. Окрім цього, у статті розглядаються етичні аспекти використання мультимедіа, а також досліджується вплив цих технологій на різні сфери дизайну, включаючи веб-дизайн, UX/UI, VR/AR-дизайн, імерсивне мистецтво та інші сучасні форми візуальної комунікації. Виявлено, що анімація та візуальні ефекти мають вагомий вплив на сприйняття кольору. Стаття є цінним джерелом для дослідників, викладачів, студентів та графічних дизайнерів, які прагнуть розширити свої знання про інтеграцію мультимедійних технологій у творчі дизайн-проекти та освітній процес.

Ключові слова: мультимедійні технології, дизайн, візуальні комунікації, комп'ютерна анімація, графічний дизайн, інтерактивний дизайн.

Kolesnyk Nataliia Evgenivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Fine Arts and Design, Zhytomyr Ivan Franko State University, St. V. Berdychivska, 40, Zhytomyr, 10008, tel.: (097) 210-13-35, <https://orcid.org/0000-0001-9384-9369>

Shostachuk Tetiana Vsevolodivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Fine Arts and Design, Zhytomyr Ivan Franko State University, St. V. Berdychivska, 40, Zhytomyr, 10008, tel.: (093) 255-45-05, <https://orcid.org/0000-0002-4542-2835>

Maksymchuk Anatolii Petrovich Senior Lecturer of the Department of Fine Arts and Design, Zhytomyr Ivan Franko State University, St. V. Berdychivska, 40, Zhytomyr, 10008, tel.: (067) 998-69-24, <https://orcid.org/0000-0001-8588-0999>

MULTIMEDIA TECHNOLOGIES IN DESIGN: THEORY AND PRACTICE

Abstract. The article is dedicated to analyzing current trends and approaches to the use of multimedia technologies in design within the context of modern higher education. The relevance of the topic is driven by the rapid development of digital technologies, the growing demand for visual content, and the requirements of the labor market. The article examines the key aspects of integrating multimedia technologies into design projects, which open up new horizons for creative expression and enhance market competitiveness. The authors analyze recent research that highlights the importance of interactive design and multimedia elements in branding, marketing, cultural, and artistic projects. The authors have examined certain aspects of the historical development of multimedia technologies in design. It has been found that multimedia technologies in design are a dynamic

and multifaceted field. The article presents methods of computer animation, including: classical (frame-by-frame) animation, keyframe animation, morphing, color animation, sprite animation, and SD-animation. The authors have identified multimedia technologies in design: GIF-animation, presentation animation, and flash animation.

Significant attention is given to the analysis of graphic design programs at Zhytomyr Ivan Franko State University, where multimedia technologies are actively integrated into the educational process, fostering student development in the field of modern visual communications. The article also presents methods of computer animation. Additionally, it explores the ethical aspects of using multimedia and examines the impact of these technologies on various design fields, including web design, UX/UI, VR/AR-design, immersive art, and other modern forms of visual communication. The study finds that animation and visual effects significantly influence color perception. This article is a valuable resource for researchers, educators, students, and p graphic designers seeking to expand their knowledge of integrating multimedia technologies into creative design projects and the educational process.

Keywords: multimedia technologies, design, visual communications, computer animation, graphic design, interactive design

Постановка проблеми. Актуальність проблеми використання мультимедійних технологій у дизайні в сучасних умовах вищої освіти зумовлена кількома ключовими факторами, насамперед: швидкий розвиток цифрових технологій, зростання попиту на візуальний контент, вимоги ринку праці, розширення можливостей креативності, конкуренція в галузі дизайну.

Зауважимо, що сучасний світ переживає бурхливий розвиток цифрових технологій, які стають доступними широкому колу користувачів. Мультимедійні інструменти дозволяють дизайнерам створювати більш інтерактивний, насичений та динамічний контент, що відповідає потребам сучасного споживача. Варто зазначити, що сучасний споживач надає перевагу візуальному контенту, що змушує дизайнерів адаптувати авторські підходи до створення дизайн-проектів. Мультимедійні технології дозволяють інтегрувати відео, аудіо, анімацію та інші елементи візуальних комунікацій, що робить контент більш привабливим і доступним для аудиторії. Нині на ринку праці зростає попит на фахівців у галузі дизайну, які володіють загальними, спеціальними компетенціями, а також відповідними навичками роботи з мультимедійними технологіями. Це стимулює заклади вищої освіти та професійні спільноти до включення мультимедійних інструментів у програми підготовки дизайнерів. Мультимедійні технології відкривають нові горизонти для творчого самовираження дизайнерів. Вони дозволяють створювати інноваційні проекти, які раніше були технічно неможливими або надто

складними для реалізації. В умовах високої конкуренції на ринку дизайну, застосування мультимедійних технологій може стати значною перевагою. Вони дозволяють створювати унікальні та запам'ятовувані авторські дизайн-проекти, що підвищують конкурентоспроможність як окремого дизайнера, так і компанії в цілому. Безперечно, використання мультимедійних технологій у дизайні не лише відповідає потребам сучасного ринку, але й відкриває нові можливості для розвитку галузі в цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз останніх досліджень і публікацій щодо мультимедійних технологій у дизайні показує декілька основних тенденцій та напрямків розвитку цієї галузі. У межах нашого дослідження було визначено вагому роль та значення інтерактивного дизайну: зокрема такі вчені й дизайнери, як Аззаарі А., Борисов В., Васильєва О., Довженко І., Єфремова Н., Коберник О., Король А., Мокан-Возіян Л., Радомська А., Шаповал А., Яковець І. звертають увагу на інтерактивний дизайн, який стає важливою складовою сучасних мультимедійних проєктів. Наприклад, дослідження зосереджуються на створенні користувацьких інтерфейсів, які не лише естетично привабливі, але й інтуїтивні для користувачів. Інтерактивний контент, зокрема доповнена реальність (AR) та віртуальна реальність (VR), стають все більш популярними у сфері дизайну. На думку науковців Батрак В., Виноградова М., Ганоцька О., Маслак В., Опалєв М., Хиневич Р., Чернявський Б. важливим є вплив мультимедійних технологій на маркетинг та брендинг. Вчені розглядають вплив мультимедійних технологій на брендинг і маркетинг. Візуальні комунікації, доповнені мультимедійними елементами, стають ключовими в стратегіях залучення споживачів. Дослідження вказують на те, що інтеграція відео, анімацій та інтерактивних елементів у маркетингові кампанії значно підвищує ефективність просування брендів. Божко Т., Колосніченко М., Ковальчук М., Колесник Н., Косенко Д., Лагода О., Пашкевич К., Склярєнко О., Чепелюк О. розглядають проблему використання мультимедійних технологій у культурних та мистецьких проєктах, де мультимедіа має вагоме значення для створення інноваційних експозицій у музеях, інтерактивних вистав та перформансів. Такі дослідження демонструють, що мультимедійні технології стають інструментом для нового типу художньої експресії та взаємодії з глядачем. Деякі дослідники (Булатов В., Довженко І., Ковальов Ю., Овчарєк В., Олейнікова І., Пасько О., Потанін С., Чупріна Н., Шмнкарьов В.) звертають увагу на етичні питання, пов'язані з використанням мультимедійних технологій у дизайні. Це включає в себе проблеми конфіденційності даних, вплив на психіку користувачів, а також питання інклюзивності та доступності мультимедійних продуктів. Дослідження також розглядають соціальні наслідки розповсюдження мультимедійних технологій, зокрема їх вплив на культуру споживання та медіаландшафт. Мультимедійні технології у

дизайні є динамічною і багатогранною сферою, яка продовжує розвиватися як у теоретичному, так і в практичному аспектах. Аналіз останніх публікацій свідчить про високу актуальність теми і широкі можливості для подальших досліджень.

Мета статті узагальнити основні тенденції та підходи до використання мультимедійних технологій у дизайні. Проаналізувати, як теоретичні знання в галузі мультимедійних технологій впливають на практичну діяльність дизайнерів. Виявити, як теорія може бути ефективно застосована на практиці. Охарактеризувати мультимедійні технології, що інтегруються в навчальні програми з освітньо-професійної програми «Графічний дизайн» у Житомирському державному університеті імені Івана Франка. Визначити ключові компетенції, які необхідно розвивати у майбутніх дизайнерів для успішного використання цих технологій.

Виклад основного матеріалу. В аспекті нашого дослідження розглянемо деякі аспекти історичного розвитку мультимедійних технологій і їх інтеграції у сфері дизайну. Протягом усього свого існування людина намагалася передати рух засобами образотворчого мистецтва. Перші такі спроби було здійснено приблизно в 2000 році до н. е. в Єгипті. У наш час, для того щоб передати рух, можна скористатися засобами анімації. Анімацією, або мультиплікацією, називається штучне відтворення руху в кіно, на телебаченні чи в комп'ютерній графіці шляхом послідовного відображення малюнків або кадрів з частотою, що забезпечує цілісне зорове сприйняття образів.

Більш звична для нас назва «мультиплікація», «мультимедія», що походить від латинського слова «мульти» (багато) і відповідає традиційній технології розмноження малюнка, адже для того, щоб зображення «ожило», треба повторити його рух із частотою від 10 до 30 мальованих кадрів на секунду. Зокрема, у комп'ютерній анімації частота змінення кадрів становить 10-16 кадр./с, у кінематографії – 24, у системах телемовлення PAL і SECAM – 25, а в NTSC – 30 кадр./с. [3].

Але слід визнати, що прийняте в усьому світі професійне визначення терміну «анімація» (у перекладі з латинської «аніма» – душа, «анімація» – оживлення) якнайточніше передає всі сучасні технологічні та художні можливості анімаційного кіно, адже майстри анімації не просто оживляють своїх героїв, а й вкладають у їх створення частинку своєї душі. Анімація подібно до будь-якого іншого виду мистецтва має свою історію. Уперше принцип інертності зорового сприйняття, що лежить в основі анімації, був продемонстрований у 1828 році французом Паулем Рогетом. Об'єктом демонстрації став диск, на один бік якого було нанесено зображення птаха, а на інший – клітки. Під час обертання диска у глядачів створювалась ілюзія того, що птах перебуває в клітці.

Можливість технічної реалізації анімації була продемонстрована після винайдення фотокамери і проектора. У 1906 році Стюард Блактон зняв

короткий фільм «Кумедні вирази веселих облич». Автор виконував на дошці малюнок, фотографував, стирав, потім знову малював, фотографував і стирав.

Справжню революцію у світі анімації здійснив Уолт Дисней, американський режисер, художник і продюсер. У 1923 році він випустив серію мультфільмів «Аліса в країні мультиплікації», у 1928-му – звуковий мультфільм «Пароплав Віллі», головним героєм якого став Міккі Маус. Пізніше з’явилося каченя Дональд Дак. Ці персонажі завоювали любов дітей в усьому світі (у різні роки студія Диснея отримала 26 премій «Оскар»).

В Японії експерименти з анімацією розпочалися в 1913 році, а в 1917-му з’явилися анімаційні фільми тривалістю від 1 до 5 хв, створені художниками-одинаками, які узагальнили і переінакшили досвід американських і європейських мультиплікаторів. Так зароджувався японський стиль анімації, названий згодом «аніме».

У докомп’ютерну добу створення анімації було дуже трудомістким процесом, адже художникам та дизайнерам доводилося в той чи інший спосіб створювати кожен кадр майбутнього мультфільму. За допомогою комп’ютера цей процес можна автоматизувати: наприклад, намалювати персонажів і задати траєкторії їх руху, а всі проміжні кадри, що імітують рух, будуть автоматично побудовані спеціалізованим програмним забезпеченням. Тобто з появою комп’ютерів набули поширення кілька принципово нових способів створення анімації, але й класичний спосіб залишається пріоритетним під час створення маленьких простих роликів.

На думку І.Бондаренко Н., Пасько О. поняття «мультимедіа» розглядається як ефективна освітня технологія завдяки властивим їй якостям інтерактивності, гнучкості та інтеграції різних типів навчальної інформації, а також завдяки можливості враховувати індивідуальні особливості тих, хто навчається, та сприяти підвищенню їхньої мотивації. За рахунок цього більшість викладачів можуть використовувати мультимедіа як основу своєї діяльності з інформатизації освіти [1].

Мультимедійні технології в дизайні дозволяють свідомо та гармонійно інтегрувати багато видів інформації. Це дозволяє за допомогою комп’ютера представляти інформацію в різних формах, які часто використовуються в освітньому процесі закладів вищої освіти, зокрема: зображення, включаючи відскановані фотографії, креслення, карти та слайди; звукозапис голосу, звукові ефекти та музика; відео; складні відеоефекти; інтерактивність, 3D-моделювання, анімації та анімаційне імітування.

Так, вчені Яковець І. О., Чепелюк О. В., Чугай Н. М. вважають, що мультимедійний дизайн та анімація є важливими і вже невід’ємними складовими сучасної вищої освіти, оскільки вони відображають технологічний прогрес і потреби сучасного ринку праці [8]. На думку вчених університети та коледжі, які пропонують програми з мультимедійного дизайну

та анімації, зазвичай надають студентам широкий спектр знань та навичок, необхідних для успішної кар'єри в цих галузях. Вищезазначені вчені виокремлюють деякі ключові аспекти програм вищої освіти в галузі мультимедійного дизайну та анімації: *освітні програми* (університети пропонують програми бакалавра, магістра та доктора філософії (Ph.D.) з мультимедійного дизайну та анімації. Ці програми зазвичай містять курси з графіки, відеомонтажу, анімації, комп'ютерної графіки, веб-дизайну та інших суміжних тем); *технічні навички* (студенти вивчають програмне забезпечення для роботи з графікою та анімацією, таке як Adobe Creative Suite (Photoshop, Illustrator, After Effects), Autodesk Maya, Cinema 4D, Blender та інші. Вони також вивчають основи програмування та веб-розробки); *творчий процес* (студенти вчать процесуальні аспекти мультимедійного дизайну, включно з концептуалізацією ідеї, створенням скетчів, розробкою сценаріїв і створенням прототипів); *професійна практика* (багато програм включають можливості стажування або практичної роботи в індустрії мультимедіа, що допомагає студентам отримати досвід роботи в реальних проєктах і розвинути свою мережу контактів); *теоретична основа* (студенти також вивчають теоретичні аспекти мультимедійного дизайну, такі як історія мультимедіа, сучасні тенденції у візуальному мистецтві та технологічні інновації в галузі); *проєктна робота* (багато програм включають проєкти, які дають змогу студентам застосовувати свої знання та навички до реальних завдань, як-от створення анімованих короткометражок, ігор, веб-сайтів або рекламних матеріалів).

Анімація нині не викликає жодних сумнівів. Майже століття тому з'явилися перші мультфільми, якими захопилися всі. З появою комп'ютерних технологій анімація стає одним із головних елементів мультимедійних проєктів і презентацій, її можна побачити на телеекрані, в Інтернеті тощо. Прийоми комп'ютерної анімації застосовують також для створення теле- і відеопродукції. У процесі навчальних занять освітньої компоненти «Мультимедійні технології в дизайні» в Житомирському державному університеті імені Івана Франка майбутні дизайнери створюють найпростіші способи розробки комп'ютерної анімації за допомогою програм Gif Animator і MS PowerPoint, й представляють елементи анімації на веб-сторінках та у презентаціях.

У працях Виноградової М. представлено, що віртуальне середовище стає головним простором комунікації, доцільно запозичувати його елементи для підсилення певної ідеї та швидкості її сприйняття й у друкованих об'єктах [2].

Логіка дослідження передбачає розглянути практичні аспекти застосування мультимедійних технологій у дизайні, зокрема інструменти та програмне забезпечення, реальні приклади застосування мультимедійних технологій, аналіз конкретних прикладів проєктів, де мультимедійні технології використовуються для створення інтерактивних, візуально насичених дизайнів.

У ході дослідження нами було вивчено основні програмні засоби, що використовуються для створення мультимедійного контенту. Наприклад, Adobe Creative Cloud, Blender, Unity, та інші.

Під час практичних занять майбутні дизайнери створюють проекти в області веб-дизайну, мобільних додатків, інтерактивних інсталяцій тощо.

Варто зазначити, що викладачами кафедри образотворчого мистецтва та дизайну Житомирського державного університету імені Івана Франка використовується методичні прийоми до викладання «Мультимедійних технологій в дизайні» щодо інтеграції мультимедіа, створенні авторських дизайн-проектів з мультимедійними елементами.

Майбутні дизайнери ознайомлюються з такими методами комп'ютерної анімації:

1. Класична (покадрова) анімація. Почергове змінення кадрів, кожний з яких промальовується незалежно від інших. Найширше застосовується у веб-дизайні для створення рухомих смайликів, кнопок, банерів. Кадри є растровими зображеннями.

2. Анімація ключових кадрів. Розробник малює лише деякі ключові кадри, на яких розміщує векторні об'єкти. Решта кадрів генерується автоматично і відображує переміщення об'єктів.

3. Морфінг. Перетворення одного об'єкта на інший у результаті генерування певної кількості проміжних кадрів.

4. Колірна анімація. Змінення лише кольору, а не положення чи форми об'єкта.

5. Спрайтова анімація. Програмування змінення форми й руху окремих об'єктів. Найчастіше описується певною мовою програмування.

6. SD-анімація. Рухомі картинки отримують у результаті візуалізації сцени, яка є набором об'ємних об'єктів, джерел світла, текстур.

Під час дослідно-експериментальної роботи нами було виділено такі мультимедійні технології в дизайні, зокрема:

- GIF-анімація. Створення анімаційних зображень класичним методом. Ролики зберігаються у файлах формату GIF.

- Презентаційна анімація. Використання стандартних анімаційних ефектів, убудованих у середовище розробки комп'ютерних презентацій. Цю технологію реалізовано, зокрема, у програмі PowerPoint. Ефекти створені з використанням анімації ключових кадрів та елементів морфінгу, але користувач має обмежені можливості щодо настроювання їх параметрів.

- Flash-анімація. Створення анімаційних зображень у середовищі програми Adobe Flash. До арсеналу Flash входять анімація ключових кадрів, морфінг, колірна та спрайтова анімації, якими користувач може керувати.

В аспекті нашого дослідження нами було виявлено вагомий вплив мультимедійних технологій на різні сфери дизайну, а саме: графічний дизайн,

веб-дизайн та UX/UI, дизайн віртуальної та доповненої реальності, мистецькі та культурні проекти.

Зазначимо, що мультимедійні елементи змінюють підхід до створення графічного контенту, включаючи брендинг, рекламу та інші форми візуальної комунікації.

Зауважимо, що мультимедійні технології впливають на розробку веб-сайтів та користувацьких інтерфейсів, підвищуючи їх інтуїтивність та інтерактивність.

Варто відмітити, що виникають нові можливості, які відкриваються завдяки використанню мультимедіа у VR/AR-дизайні, музейних експозицій та інших культурних проєктів.

На думку дослідника Новікова М., мультимедійні технології, цифрове мистецтво, VR/AR мистецтво, нет-арт, інтерактивне та імерсивне мистецтво, 3D Art, AI мистецтво стрімко увірвалися в наш час. І це далеко не повний перелік плодів діджиталізації. Це прогресивні мистецькі жанри, які йдуть в одночас з потребами та запитамі сучасної людини. Арт-об'єкти з доповненою реальністю сприяють популяризації міста, молодих художників та сучасного мистецтва в цілому. AR-скульптури підвищують впізнаваність міст, збільшують туристичну привабливість, допомагають девелоперським компаніям та брендам вигідно відбудовуватися від конкурентів, підвищують лояльність клієнтів, відображають рівень технологічності компаній, що використовують цифрові скульптури та артоб'єкти для маркетингових цілей. AR не створює нову реальність, але перетворює існуючу на більш яскраву та інформативну, в чому головна відмінність віртуальної від доповненої реальності. Сьогодні технологія стала загальнодоступною, що сприяє її проникненню у різні сфери життя [6].

Зазначимо, що у ході дослідження нами було розглянуто освітні аспекти мультимедійного дизайну. Нами було виявлено таку особливість, що мультимедіа інтегрується у навчальні програми для підготовки майбутніх фахівців у галузі дизайну. Важливим, на нашу думку, є інтердисциплінарний підхід до навчання, де відбувається обговорення важливості поєднання знань з дизайну, технологій та інших дисциплін для повного оволодіння мультимедійними технологіями. Вагомого складовою у вирішенні пробелми нашого досвідження стали аналіз навчальних платформ та ресурсів: огляд сучасних вітчизняних та закордонних платформ та курсів, що пропонують навчання мультимедійним технологіям для дизайнерів.

Пасько О., Кирієнко М. вважають, що мультимедійні технології в освітньому процесі в закладах вищої освіти надають широкий спектр можливостей, що сприяють досягненню дидактичних цілей. Студенти можуть працювати з освітніми ресурсами в будь-який час, навіть поза аудиторією, що підвищує зручність навчання. Відповідно застосування графічних, аніма-

ційних та відео зображень у навчанні допомагає здобувачам краще розуміти та запам'ятовувати навчальний матеріал [7].

Завдяки розвитку мультимедійних технологій, навчальні ресурси можна використовувати на різних пристроях, що дозволяє отримати доступ до навчального матеріалу у будь-якому місці. Однією з ключових особливостей мультимедійних засобів є наочність, що сприяє легшому сприйняттю матеріалу здобувачами. Сучасні презентації дозволяють одночасно отримувати графічну, текстову та аудіо-візуальну інформацію. Крім того, мультимедійні ресурси можна використовувати багаторазово, доповнюючи їх новими матеріалами. Інтерактивність також є важливою складовою мультимедійних засобів, оскільки вона дозволяє майбутнім фахівцям з дизайну взаємодіяти з навчальним матеріалом та контролювати процес навчання. Такий підхід стимулює активну участь здобувачів у власному навчанні та сприяє їхньому зростанню як професіоналів. При впровадженні мультимедійних технологій в освітній процес важливо враховувати їхню багаторівневість та багаторакурсність. Ці технології можуть включати різні форми представлення матеріалу, такі як гіпертексти, гіпермедіа, бази даних тощо. Наприклад, лінійна мультимедіа, яка передбачає послідовний перегляд елементів, є однією з найпоширеніших форм. Інтерактивна мультимедіа дозволяє користувачам самостійно керувати сценарієм та елементами мультимедіа, що робить процес навчання більш гнучким.

На думку Ковальчук М., Колесник Н. використання кольорів у мультимедійних дизайн-проектах часто орієнтоване на викликання певних емоцій або реакцій у глядачів. Дизайнери використовують мультимедійні засоби, щоб створити бажаний емоційний ефект, вибираючи кольори, що відповідають певним психологічним аспектам [4].

Варто зазначити, що завдяки мультимедійним технологіям дизайнери можуть створювати адаптивні рішення, які автоматично підлаштовуються під різні типи екранів (мобільні телефони, планшети, комп'ютери) та враховують колірні особливості кожного пристрою.

Зауважимо, що анімація та візуальні ефекти можуть суттєво вплинути на сприйняття кольору. Наприклад, зміна кольору у процесі анімації може змінювати загальне враження від сцени. Програми для створення анімації (як After Effects, Cinema 4D) дозволяють детально налаштовувати колірну гамму для досягнення бажаного ефекту.

Висновки. Мультимедійні технології відіграють ключову роль у сучасному дизайні, об'єднуючи теоретичні знання та практичні навички для створення інноваційних, естетично привабливих і функціональних авторських дизайн-проектів. Теорія дизайну, включаючи принципи кольорознавства, психології сприйняття та композиції, знаходить своє втілення через використання передових цифрових інструментів і платформ. Практичне застосування

мультимедійних технологій дозволяє дизайнерам експериментувати з різними стилями, кольоровими рішеннями та інтерактивними елементами, забезпечуючи користувацький досвід високої якості. Інтеграція мультимедійних технологій в дизайн сприяє більш ефективній комунікації з аудиторією та допомагає створювати продукти, що відповідають сучасним вимогам ринку. Таким чином, мультимедійні технології не лише розширюють можливості дизайнерів, але й стають невід'ємною частиною професійної діяльності в сфері дизайну, забезпечуючи гармонійне поєднання теоретичних засад і практичних рішень у створенні конкурентоспроможних та інноваційних продуктів.

Література:

1. Бондаренко Н., Пасько О. Застосування мультимедійних технологій в освітньому процесі закладів вищої освіти в умовах війни та сучасних геополітичних викликів // EUROPEAN HUMANITIES STUDIES: State and Society Issue 1, 2023. С. 156 – 170.
2. Виноградова М. Роль віртуального простору у дизайні візуальної комунікації // Збірник матеріалів IV Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні проблеми сучасного дизайну», м. Київ, 27 квітня 2022 року: у 2 томах. Київ: КНУТД, 2022. Том 1. С. 223 – 224.
3. Ковальчук М.О., Колесник Н.Є. Графічний дизайн та комп'ютерна графіка: монографія. Житомир, ТОВ «505» 2020. 440 с.
4. Ковальчук М.О., Колесник Н.Є. Психолого-педагогічні особливості кольору в дизайні: монографія. Житомир: ТОВ «505», 2020. 284 с./
5. Колесник Н. Використання цифрових технологій та штучного інтелекту в мистецькому просторі. Актуальні проблеми сучасного дизайну : зб. матеріалів VI Міжнар. наук.-практ. конф., 25 квіт. 2024 р. Київ : КНУТД, 2024. Т. 2. С. 95-97./
6. Новіков М. Ю. Розвиток практичного використання технології доповненої реальності в арт-об'єктах // Міжнародна науково-практична конференція «Мистецтво та дизайн у художній мові мінливого часу: морфологія, семіотика, візуальність» // Збірник наукових матеріалів. 14 квітня 2022 року, ХДАДМ. – Харків, 2022. С. 81.
7. Пасько О., Кирієнко М. Використання сучасних мультимедійних технологій у підготовці майбутніх фахівців з дизайну // Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка / [редактори-упорядники М. Пантюк, А. Душний, В. Ільницький, І. Зимомря]. – Дрогобич : Видавничий дім «Гельветика», 2024. – Вип. 74. Том 2. С. 315 – 320.
8. Яковець І. О., Чепелюк О. В., Чугай Н. М. Мультимедійний дизайн і анімація як невід'ємні складові сучасної вищої освіти // Всеукраїнська науково-практична конференція кафедри мультимедійного дизайну Харківської державної академії дизайну і мистецтв «Мультимедійний дизайн і анімація: проблеми та розвиток» // Збірник статей. 26 квітня 2024 р., ХДАДМ. Харків, 2024. С. 93 – 95.
9. Baditsa M. Bilingual model of future specialists' training by means of artistic design / M. Baditsa, N. Kolesnyk, & M. Polkhovska // Educational Dimension. 2020. Vol. 55. P. 117-138.
10. Kolesnyk N., Piddubna O., Polishchuk O., Shostachuk T., Breslavska H. Digital art in designing an artistic image. *Ad Alta: Journal of Interdisciplinary Research*,. 2022. Vol. 12, № 2. P. 128-133.

References:

1. Bondarenko, N., Pas'ko, O. (2023). Zastosuvannja mul'timedijnih tehnologij v osvith'omu procesi zakladiv vishhoї osviti v umovah vijni ta suchasnih geopolitichnih viklikiv [Application of multimedia technologies in the educational process of higher education institutions in conditions of war and modern geopolitical challenges]. *EUROPEAN HUMANITIES STUDIES: State and Society*, 1, 2023, 156 – 170 [in Ukrainian].
2. Vinogradova, M. (2022). Rol' virtual'nogo prostoru u dizajni vizual'noї komunikacii [The role of virtual space in the design of visual communication]. *Proceedings from IV Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia « Aktual'ni problemi suchasnogo dizajnu » – The Fourth International Scientific and Practical Conference «Actual problems of modern design»*. (pp. 223-224). Kiiiv: KNUTD [in Ukrainian].
3. Koval'chuk, M.O., Kolesnik, N.Є. (2020). *Grafichnij dizajn ta komp'juterna grafika [Graphic design and computer graphics]*. Zhitomir, TOV «505» [in Ukrainian].
4. Koval'chuk, M.O., Kolesnik, N.Є. (2020). *Psihologo-pedagogichni osoblivosti kol'oru v dizajni [Psychological and pedagogical features of color in design]*. Zhitomir: TOV «505» [in Ukrainian].
5. Kolesnik, N. (2024). Viktoristannja cifrovih tehnologij ta shtuchnogo intelektu v mistec'komu prostori [The use of digital technologies and artificial intelligence in the artistic space]. *Proceedings from IV Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia « Aktual'ni problemi suchasnogo dizajnu » – The Fourth International Scientific and Practical Conference «Actual problems of modern design»*. (pp. 95-97). Kiiiv: KNUTD [in Ukrainian].
6. Novikov, M. Ju. (2022). Rozvitok praktichnogo vikoristannja tehnologii dopovnenoi real'nosti v art-ob'ektah [Development of the practical use of augmented reality technology in art objects]. *Proceedings from Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia « Mistectvo ta dizajn u hudozhnij movi minlivogo chasu: morfologija, semiotika, vizual'nist' » – The International Scientific and Practical Conference «Art and design in the artistic language of changing times: morphology, semiotics, visuality»*. (p. 81). Harkiv: HDADM [in Ukrainian].
7. Pas'ko, O., Kirienko, M. (2024). Viktoristannja suchasnih mul'timedijnih tehnologij u pidgotovci majbutnih fahivciv z dizajnu [The use of modern multimedia technologies in the training of future design specialists]. *Aktual'ni pitannja gumanitarnih nauk -Current issues of humanitarian sciences*, 74, 2, 315 – 320 [in Ukrainian].
8. Jakovec', I. O., Chepeljuk, O. V., Chugaj, N. M. (2024). Mul'timedijnij dizajn i animacija jak nevid'emni skladovi suchasnoi vishhoї osviti [Multimedia design and animation as integral components of modern higher education]. *Proceedings from Vseukraїns'ka naukovo-praktychna konferentsiia kafedri mul'timedijnogo dizajnu Harkivs'koї derzhavnoi akademii dizajnu i mistectv «Mul'timedijnij dizajn i animacija: problemi ta rozvitok» – The All-Ukrainian Scientific and Practical Conference of the Department of Multimedia Design of the Kharkiv State Academy of Design and Arts "Multimedia Design and animation: problems and development"*. (pp. 95-97). Kiiiv: KNUTD [in Ukrainian].
9. Baditsa, M. (2020). Bilingual model of future specialists' training by means of artistic design. *Educational Dimension*, 55, 117-138 [in English].
10. Kolesnyk, N., Pidubna, O., Polishchuk, O., Shostachuk, T., Breslavska, H. (2022). Digital art in designing an artistic image. *Ad Alta: Journal of Interdisciplinary Research*, 12, 2, 128-133 [in English].

УДК 377:[159.9-051:008-027.561]]"364/366"

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8\(36\)-653-660](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8(36)-653-660)

Лапа Оксана Вікторівна кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник лабораторії технологій професійного навчання Інституту професійної освіти Національної академії педагогічних наук України; Інститут професійної освіти НАПН України, пров. Віто-Литовський, 98-а, м. Київ, тел.: (044) 252-71-75, <https://orcid.org/0000-0002-0964-7674>

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНОЇ КУЛЬТУРИ ПРАКТИЧНИХ ПСИХОЛОГІВ ЗАКЛАДІВ ПРОФЕСІЙНОЇ (ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОЇ) ОСВІТИ У ВОЄННИЙ І ПОВОЄННИЙ ЧАС

Анотація. Суспільні зміни вітчизняного воєнного і повоєнного соціуму викликають трансформацію професій, професійної діяльності, професійної культури фахівця. Також змінюється розвиток професійної культури практичних психологів закладів професійної (професійно-технічної) освіти, які беруть активну участь в освітньому процесі підготовки майбутніх фахівців усіх галузей економіки.

У розрізі функціонування воєнного і повоєнного суспільства України існує необхідність дослідження тенденцій розвитку професійної культури практичних психологів закладів професійної (професійно-технічної) освіти в умовах глобальних суспільних і економічних перетворень.

Професійна культура практичного психолога закладу професійної (професійно-технічної) освіти уявляє собою інтегративне, динамічне, комплексне особистісне утворення фахівця, яке забезпечує прогресивні показники психічного розвитку у відповідності до вимог професії. Професійна культура складається із взаємодії взаємопов'язаних між собою мотиваційного, ціннісно-смыслового, когнітивного, поведінково-діяльнісного, емоційно-вольового, рефлексивного компонентів.

Тенденції розвитку професійної культури практичних психологів закладів професійної (професійно-технічної) освіти у воєнний і повоєнний час глобальних перетворень визначаються такими чинниками: загальносуспільними факторами; нормативними вимогами Професійного стандарту «Практичний психолог закладу освіти» та інших законодавчих актів; індивідуальним розвитком системи компонентів професійної культури практичного психолога закладу професійної (професійно-технічної) освіти. Значну роль у розвитку професійної культури вищезгаданих спеціалістів відіграє системне вирішення теоретико-прикладних, змістових, організаційно-методичних викликів їх професійної діяльності.

Ключові слова: практичні психологи закладів професійної (професійно-технічної) освіти, тенденції розвитку професійної культури, розвиток професійної культури психологів закладів професійної (професійно-технічної) освіти, воєнний і повоєнний час.

Lapa Oksana Viktorivna Candidate of Pedagogical Sciences, senior researcher of the Laboratory of Vocational Training Technologies of the Institute of Vocational Education of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine; Institute of Vocational Education of the National Academy of Sciences of Ukraine, Ave. Vito-Litovskiyi, 98-a, Kyiv, tel.:(044) 252-71-75, <https://orcid.org/0000-0002-0964-7674>

PROFESSIONAL CULTURE DEVELOPMENT TENDENCIES OF PRACTICAL PSYCHOLOGISTS IN VOCATIONAL (VOCATION-TECHNICAL) EDUCATION INSTITUTIONS IN WAR AND POST-WAR TIMES

Abstract. Social changes in the domestic military and post-war society cause the transformation of professions, professional activities, professional culture of a specialist. The development of the professional culture of practical psychologists of professional (vocational and technical) education institutions, who take an active part in the educational process of training future specialists in all branches of the economy, is also changing.

In terms of the functioning of the military and post-war society of Ukraine, there is a need to study the trends in the development of the professional culture of practical psychologists of professional (vocational and technical) education institutions in the conditions of global social and economic transformations.

The professional culture of a practical psychologist of a professional (vocational and technical) education institution represents an integrative, dynamic, complex personal education of a specialist, which provides progressive indicators of mental development in accordance with the requirements of the profession. Professional culture consists of the interaction of interrelated motivational, value-semantic, cognitive, behavioral-active, emotional-volitional, reflective components.

Trends in the development of the professional culture of practical psychologists of professional (vocational and technical) education institutions in the war and post-war times of global transformations are determined by the following factors: general societal factors; regulatory requirements of the Professional Standard "Practical psychologist of an educational institution" and other legislative acts; individual development of the system of components of the professional culture of a practical psychologist of a professional (vocational-technical) education institution. The significant role in the development of the professional culture of the aforementioned specialists is played by the systematic solution of theoretical-

applied, content-related, organizational-methodical challenges of their professional activity.

Keywords: practical psychologists of vocational (vocational-technical) education institutions, trends in the development of professional culture, development of professional culture of psychologists in vocational (vocational-technical) education institutions, war and post-war times.

Постановка проблеми. Соціальні, економічні та політичні зміни, викликані повномасштабним російським воєнним вторгненням в Україну, не минули трансформаційні процеси професійної діяльності працездатного населення нашої країни. Особливо важливою на цьому етапі розвитку українського суспільства є підготовка фахівців для різних галузей економіки, стабільний розвиток якої є фундаментом успішних визвольних дій Збройних Сил України.

У зв'язку з війною відбувається трансформація понять професій, професійної діяльності, професійної культури фахівця. Вищезгаданий трансформаційний процес безпосередньо стосується розвитку професійної культури практичних психологів закладів професійної (професійно-технічної) освіти, адже вони відіграють важливу роль в освітньому процесі підготовки майбутніх фахівців [5].

Професійний стандарт професії «Практичний психолог закладу освіти» передбачає такі трудові функції (компетентності): здійснення психологічної профілактики; здійснення психологічної діагностики, психологічної просвіти щодо психологічного благополуччя і психічного здоров'я здобувачів освіти; надання психологічної допомоги; співпраця з педагогами в організації ефективного освітнього процесу; підтримка і розвиток психологічно безпечного освітнього середовища; здійснення організаційно-методичної діяльності [7]. Закцентуємо увагу на появі нової трудової функції «здійснення власного професійного розвитку та самоосвіта», що вимагатиме від практичного психолога розвитку власної професійної культури загалом [7].

Ураховуючи інтенсивну і складну трансформацію українського сьогоденного суспільства і майбутні повоєнні суспільно-економічні трансформації, назріла необхідність аналізу впливу актуальної суспільної ситуації на тенденції розвитку професійної культури практичних психологів закладів професійної (професійно-технічної) освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливі аспекти формування та розвитку професійної культури практичних психологів розглядали науковці Н. Антонова, Н. Іванцова, В. Панок, Н. Пророк, В.Синишина, Н. Чепелева, О. Чуйко та інші. Однак питання розвитку професійної культури практичних психологів закладів професійної (професійно-технічної) освіти

недостатньо досліджені, особливо у розрізі функціонування воєнного і повоєнного суспільства нашої країни.

Мета статті – дослідити тенденції розвитку професійної культури практичних психологів закладів професійної (професійно-технічної) освіти в умовах глобальних суспільних і економічних перетворень, пов'язаних з війною.

Виклад основного матеріалу. Аналіз праць, присвячених професійній культурі фахівців соціономічних професій, і практичного психолога зокрема, доводить нагальну необхідність відображення у її змісті актуальних викликів сучасного суспільства, систематизації структурних компонентів професійної культури, розробки новітніх технологій розвитку професійної культури на різних етапах професіогенезу фахівця [3].

Під професійною культурою практичного психолога закладу професійної (професійно-технічної) освіти ми розуміємо інтегративне, динамічне, комплексне особистісне утворення фахівця, яке забезпечує прогресивні показники психічного розвитку у відповідності до вимог професії.

У визначенні структури компонентів професійної культури практичного психолога закладу професійної (професійно-технічної) освіти ми погоджуємося з Н. Пророк, яка визначає такі взаємозалежні і взаємообумовлені компоненти культури, як: *мотиваційний* (мотиви професійного саморозвитку; професійна спрямованість на допомогу особистості); *ціннісно-смісловий* (дотримання загальнолюдських гуманістичних цінностей, особистісних і духовно-моральних установок); *когнітивний* (професійні знання; загальна освіченість; специфічні актуальні знання); *поведінково-діяльнісний* компонент; *рефлексивний* (самоаналіз, самооцінювання, розуміння і знання себе та інших людей; адекватна самооцінка тощо) [6], але вважаємо за необхідне виокремити *емоційно-вольовий компонент* (розвиток вольових якостей, уміння регулювати власні емоційні стани, активність, організованість, наполегливість, позитивне емоційне налаштування та ін.).

Під тенденціями розвитку ми розуміємо напрями розвитку певного явища, а в даному випадку професійної культури практичних психологів закладів професійної (професійно-технічної) освіти зокрема. Це можливо при аналізі тенденцій соціального та економічного розвитку сучасного українського суспільства [4]; аналізі як наукових праць, так і змісту контенту засобів масової інформації; загальносуспільних запитів і професійних запитів до діяльності практичних психологів; загальноекономічних потреб країни та запитів окремих роботодавців до підготовки кваліфікованих працівників; систематизації професійного досвіду практичних психологів; розвитку нормативно-правової бази забезпечення трудової діяльності вищезгаданих фахівців; систематизації особистісних запитів практичних психологів у процесах консультування, супервізій та інтервізій.

Розглядаючи тенденції розвитку мотиваційного компоненту професійної культури практичних психологів закладів професійної (професійно-технічної) освіти, зазначимо, що до професійного саморозвитку їх спонукають як загальносуспільні мотиви, а саме прагнення: якнайшвидшої перемоги над російськими загарбниками, мінімізації наслідків воєнних дій, концентрації на потребах армії і найменш захищених верств населення, так і особистісна професійна спрямованість на допомогу не лише здобувачам освіти, але й дотичним до них категоріям населення.

У розвитку ціннісно-сміслового компоненту професійної культури практичних психологів закладів професійної (професійно-технічної) освіти визначимо тенденції, які характерні для розвитку українського суспільства взагалом. За визначенням Є. Головахи, у воєнний період надзвичайно зріс попит населення на дотримання демократичних цінностей, загальноєвропейських цінностей розвитку суспільства [2]. Відзначимо тенденцію зростання значущості активної соціальної і культурної участі особи в житті суспільства, солідарності, патріотизму, творчого індивідуалізму. Погоджуємося з позицією О. Злобіна, Н. Костенко, М. Шульги, які зазначають з 2014 року (з початку російської експансії на територію України), спостерігається актуалізація певних традиційних, національних, історичних та релігійних цінностей, що сприяє створенню єдиного ціннісно-сміслового фундаменту життя кожного українця [8, с. 81-82].

Тенденції розвитку когнітивного компоненту професійної культури практичних психологів закладів професійної (професійно-технічної) освіти визначається багатьма факторами. Серед них назвемо потребу у зростанні загального рівня освіченості фахівця соціономічних професій у зв'язку з інтенсивним глобальним розвитком економіки, культури і науки; підвищення рівня технологізації і автоматизації професійних процесів. Військовий і повоєнний стан потребує інтенсивного розвитку специфічних професійних знань практичних психологів закладів професійної (професійно-технічної) освіти. Ця потреба може швидко змінюватись у залежності до актуальних ментальних проблем як здобувачів освіти, так і різних категорій населення в цілому. Окрім цього, як зазначає Т. Артеменко, у зв'язку з прийняттям Професійного стандарту «Практичний психолог закладу освіти», змінилося наповнення їх професійних функцій, до яких додалася співпраця з педагогічними працівниками закладу освіти щодо організації ефективної освітньої діяльності та співучасті у створенні, підтримці та розвитку психологічно безпечного освітнього середовища; функція психологічного консультування додалася до функції надання психологічної допомоги в закладі освіти; професійна функція корекції була взагалі вилучена. Водночас додалися такі види діяльності як психологічний супровід, психологічний тренінг, розвивальна діяльність, а також уміння застосовувати методи

статистичного моделювання, аналізу та прогнозування [1]. Це приведе до тенденції частого професійного навчання і підвищення кваліфікації, що буде потребувати додаткових когнітивних зусиль.

Суспільна ситуація нестабільного розвитку у період війни, зміна демографічного, гендерно-статевого складу населення України сприяла активізації розвитку поведінково-діяльнісного компоненту професійної культури практичних психологів закладів професійної (професійно-технічної) освіти. Необхідність безальтернативної участі у вирішенні як професійних, так і особистісних проблем висвітила тенденцію підвищення соціальної, професійної адаптації вищезгаданих спеціалістів; активного вироблення оптимальних стратегій поведінки практичних психологів закладів освіти у складних життєвих обставинах.

З тенденціями розвитку вищезгаданого компоненту професійної культури практичних психологів закладів професійної (професійно-технічної) освіти пов'язаний процес сучасного становлення емоційно-вольового компоненту. Успішність професійної діяльності стала більш залежна від загального стану здоров'я практичних психологів і його ментальної складової зокрема. Життєво і професійно необхідним стає високий рівень розвитку вольових якостей, уміння регуляції власних емоційних і ментальних станів; розвиток позитивного мислення, організованості, наполегливості та активності.

Тенденції розвитку рефлексивного компоненту професійної культури практичних психологів закладів професійної (професійно-технічної) освіти визначилися як суспільними, так і законодавчими факторами. Звичайно, професійні уміння надання психологічної допомоги передбачають не тільки розвиток спеціальних професійних знань, умінь, навичок, але й уміння глибокої рефлексії спеціаліста з метою виявлення власних станів і потреб, самопізнання, організації процесу професійного і особистісного самовдосконалення.

Законодавчим поштовхом до нових рефлексивних умінь і навичок стало прийняття Професійного стандарту «Практичний психолог закладу освіти», який передбачає активне застосування інтерв'язій і суперв'язій у практичній діяльності практичних психологів закладів професійної (професійно-технічної) освіти. Нові норми наближають діяльність вітчизняних практичних психологів до європейських і кращих світових стандартів, але передбачають організацію широкої методичної, організаційної, навчальної роботи, а також розвиток здатності до активного, самопізнання і самовдосконалення [1]. Саме ця законодавча норма, на нашу думку, стане неабияким викликом професійній спільноті практичних психологів, науковців, освітянських менеджерів, адже інститут суперв'язійного та інтерв'язійного супроводу психологічної практики не унормований на державному рівні, що потягне за собою ряд проблем як законодавчого, так і матеріального, методичного,

змістового, організаційного рівнів. Поряд з цим перед фаховою спільнотою постає проблема відсутності в Україні унормованого на державному рівні інституті наставництва і супервізорства. Розробка засад супервізійного та інтервізійного супроводу психологічної практики фахівців може стати найближчим завданням у розвитку психологічної служби системи освіти. Також ми погоджуємося з думкою Т. Артеменко, яка передбачає потребу у системному вирішенні теоретико-прикладних та організаційно-методичних аспектів розвитку самопізнавальної компетентності практичних психологів закладів освіти [1].

Висновки. Таким чином, тенденції розвитку професійної культури практичних психологів закладів професійної (професійно-технічної) освіти у воєнний і повоєнний час глобальних перетворень пов'язані з наступними чинниками: 1) загальносуспільними факторами, лейтмотивом яких є встановлення державної цілісності України та її повного економічного відновлення; 2) нормативними вимогами Професійного стандарт «Практичний психолог закладу освіти»; 3) індивідуальним розвитком компонентів професійної культури практичного психолога закладу професійної (професійно-технічної) освіти. Значну роль у розвитку професійної культури вищезгаданих спеціалістів відіграє системне вирішення теоретико-прикладних, змістових, організаційно-методичних викликів їх професійної діяльності.

Література:

1. Артеменко Т. *Знайомимся – професійний стандарт «Практичний психолог закладу освіти»*. URL: https://psycenter.at.ua/blog/artemenko_t_znajomimosja_profesijnij_standart_praktichnij_psikholog_zakladu_osviti/2021-01-11-35
2. Головаха Є. Якщо ми не здамося – вийдемо з цієї війни абсолютно інтегрованою європейською країною. Новинарня: сайт. URL: <https://novynarnia.com/2022/03/30/yegolovaha/>
3. Гриньова Н.В. *Професійна і психологічна культура практичного психолога*. URL: https://dspace.udpu.edu.ua/bitstream/6789/5353/1/profesijna_i_psuxologizna_kylytura.pdf
4. Євдокімова О.О., Нечитайло І.С. *Українське суспільство до і після війни*. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/23355952-daff-410e-81f2-ea75f1eef13b/content>
5. Лапа О.В. Запобігання професійному вигоранню практичних психологів закладів професійної (професійно-технічної) освіти. *Сучасна наука та освіта: стан, проблеми, перспективи*. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Полтава, 20-21 березня 2023 року). Полтава: ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2023. С. 293-295. URL: <https://salo.li/539b225>
6. Пророк Н. В. Внутрішні передумови психологічної культури працівників освіти. *Перспективні питання психології: зб. наук. праць*. За матеріалами Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції «Проблема особистісної активності в освітньому просторі: концептуальний, методологічний та емпіричний аспекти» (Слов'янськ, 2017 р.) Слов'янськ: ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет», 2017. С. 124–132.
7. Про затвердження професійного стандарту «Практичний психолог закладу освіти»: наказ Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства від 24.11.2020 р. № 2425-20. 30 с. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&isSpecial=True&id=22469103-4e36-4d41-b1bf-288338b3c7fa&title=RestrProfesiinikhStandartiv>
8. *Стан сучасного українського суспільства: цивілізаційний рівень*. [Наук. ред. М.О. Шульга]. Київ: Інститут соціології НАН України, 2017. 198 с.

References:

1. Artemenko, T. (2021). Znaiomymosia – profesiinyi standart «Praktychnyi psykholoh zakladu osvity» [Let's get to know each other - the professional standard «Practical psychologist of an educational institution»]. URL: https://psycenter.at.ua/blog/artemenko_t_znajomimosja_profesijnij_standart_praktichnij_psikholog_zakladu_osviti/2021-01-11-35 [in Ukrainian].
2. Holovakha, Ye. (2022). Yakshcho my ne zdamosia – vyidemo z tsiiei viiny absolutno intehrovanoiu yevropeiskoju krainoju [If we do not surrender, we will emerge from this war as a completely integrated European country]. Novynarnia: sait. URL: <https://novynarnia.com/2022/03/30/yegolovaha/> [in Ukrainian].
3. Hrynova, N.V. (2014). Profesiina i psykholohichna kultura praktychnoho psykholoha [Professional and psychological culture of a practical psychologist]. URL: https://dspace.udpu.edu.ua/bitstream/6789/5353/1/profesijna_i_psuxologizna_kyltyra.pdf [in Ukrainian].
4. Yevdokimova, O.O., Nechytailo I.S. (2022). Ukrainske suspilstvo do i pislia viiny [Ukrainian society before and after the war]. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/23355952-daff-410e-81f2-ea75f1eef13b/content> [in Ukrainian].
5. Lapa, O.V. (2023). Zapobihannia profesiinomu vyhoranniu praktychnykh psykholohiv zakladiv profesiinoi (profesiino-tehnicnoi) osvity [Prevention of professional burnout of practical psychologists of professional (vocational and technical) education institutions]. Suchasna nauka ta osvita: stan, problemy, perspektyvy. Materialy Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (m. Poltava, 20-21 bereznia 2023 roku). URL: <https://sal0.li/539b225> [in Ukrainian].
6. Prorok N. V. (2017). Vnutrishni peredumovy psykholohichnoi kultury pratsivnykiv osvity [Internal prerequisites of the psychological culture of education workers]. Perspektyvni pytannia psykholohii: zb. nauk. prats. Za materialamy Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi Internet-konferentsii «Problema osobystisnoi aktyvnosti v osvitnomu prostori: kontseptualnyi, metodolohichni ta empirychni aspekty» (Sloviansk, 2017 r.) Sloviansk: DVNZ «Donbaskyi derzhavnyi pedahohichniyi universytet», 2017. S. 124–132. [in Ukrainian].
7. Pro zatverdzhennia profesiinoho standartu «Praktychnyi psykholoh zakladu osvity»: nakaz Ministerstva rozvytku ekonomiky, torhivli ta silskoho hospodarstva [On the approval of the professional standard "Practical psychologist of an educational institution": order of the Ministry of Economic Development, Trade and Agriculture]. 24.11.2020 r. № 2425-20. (2020). URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&isSpecial=True&id=22469103-4e36-4d41-b1bf-288338b3c7fa&title=RestrProfesiinikhStandartiv> [in Ukrainian].
8. Stan suchasnoho ukrainskoho suspilstva: tsyvilizatsiinyi riven [The state of modern Ukrainian society: the level of civilization]. (2017). [Nauk. red. M.O. Shulha]. Kyiv: Instytut sotsiologii NAN Ukrainy, 2017. 198 s. [in Ukrainian].

УДК 37.04:377:005.33

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8\(36\)-661-669](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8(36)-661-669)

Лапа Іван Миколайович аспірант Інституту професійної освіти, Національна академія педагогічних наук України, пров. Віто-Литовський, 98-а, м. Київ, тел.:(044) 252-71-75, <https://orcid.org/0000-0002-3256-7250>

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ НЕФОРМАЛЬНОЇ ОСВІТИ ВИКЛАДАЧІВ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ У ВЕЛИКОБРИТАНІЇ

Анотація. Із початку пандемії COVID-19 система формальної освіти багатьох країн не має змоги оперативно реагувати на мінливі потреби економіки і суспільства. Розвиток країн почав набувати непрогнозованих і нехарактерних рис, із яких найбільшим викликом стала швидка зміна структури господарської діяльності. Цей процес викликав активні зміни попиту на фахівців певних професій, швидкого набуття фахівцями нових кваліфікацій та актуальних професійних навичок.

Велика Британія має одну з найкращих у світі систем формальної освіти, яка забезпечує ефективну підготовку фахівців у професійній освіті, але не дозволяє оперативно реагувати на нагальні економічні та соціальні виклики. Швидкими інструментами реагування на термінові запити професійної підготовки фахівців володіє неформальна освіта, яка має можливості опанування новими знаннями за структурованими програмами, забезпечує сертифікацію знань, дозволяє здобувачеві освіти дотримуватися індивідуальної траєкторії навчання. Викладачі професійної освіти Великобританії з початку пандемії мусили вирішувати виклики дистанційного навчання, створювати сприятливе освітнього цифрового середовища, застосовувати сучасні цифрові технології.

Нормативно-правове забезпечення і основні принципи реформування освіти дорослих у Великобританії сприяють активному розвитку неформальної освіти. Система підвищення кваліфікації педагогічних Великобританії передбачає створення спільнот, які засновані на принципах навчання у соціальному контексті; впливу професійного розвитку педагога на якість викладання; результативності навчання педагога за рахунок рефлексії і соціальної взаємодії.

Перспективами розвитку неформальної освіти викладачів є поглиблення цифрової підготовки. Держава повинна сприяти створенню команд фахівців, до яких залучаються педагоги професійного навчання, розробники навчальних матеріалів, медіаконтенту, експерти з оцінювання та розвитку навичок.

Ключові слова: неформальна освіта, професійна освіта, викладачі професійної освіти, проблеми і перспективи розвитку, Великобританія.

Lara Ivan Mykolayovych Phd student of Institute of Vocational Education of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, prov. Vito-Litovskiyi, 98-a, Kyiv, tel.:(044) 252-71-75, <https://orcid.org/0000-0002-3256-7250>

PROBLEMS AND PROSPECTS OF THE DEVELOPMENT OF NON-FORMAL EDUCATION OF VOCATIONAL EDUCATION TEACHERS IN GREAT BRITAIN

Abstract. Since the beginning of the COVID-19 pandemic, the formal education system in many countries has been unable to respond quickly to the changing needs of the economy and society. The development of countries has begun to acquire unpredictable and uncharacteristic features, of which the rapid change in the structure of economic activity has become the greatest challenge. This process has caused active changes in the demand for specialists in certain professions, the rapid acquisition of new qualifications and relevant professional skills by specialists.

The UK has one of the world's best formal education systems, which provides effective training in vocational education, but does not allow for a rapid response to urgent economic and social challenges. Non-formal education has quick tools for responding to urgent requests for vocational training, as it provides opportunities to acquire new knowledge through structured programmes, provides certification of knowledge, and allows the learner to follow an individual learning path. Since the start of the pandemic, UK vocational teachers have had to address the challenges of distance learning, create a favourable digital learning environment, and apply modern digital technologies.

The regulatory framework and basic principles of reforming adult education in the UK contribute to the active development of non-formal education. The UK's teacher training system involves the creation of communities based on the principles of learning in a social context; the impact of teacher professional development on the quality of teaching; and the effectiveness of teacher learning through reflection and social interaction.

The prospects for the development of non-formal teacher education are to deepen digital training. The state should facilitate the creation of teams of specialists involving vocational educators, developers of educational materials, media content, experts in assessment and skills development.

Keywords: non-formal education, vocational education, vocational teachers, problems and prospects of development, Great Britain.

Постановка проблеми. Сучасний економічний і соціальний розвиток постпандемічного суспільства поставив нові виклики перед освітнім процесом усіх країн, включно з Великобританією.

Основний виклик полягає в тому, що система формальної освіти багатьох країн не має змоги оперативно реагувати на мінливі потреби постпандемічної економіки. Із початку пандемії COVID-19 світова економіка стала набувати непрогнозованих і нехарактерних рис, із яких найбільшим викликом стала швидка зміна структури господарської діяльності усіх країн [3]. Це потягло за собою активні зміни попиту на фахівців певних професій, швидкого набуття ними необхідних кваліфікацій та/або актуальних професійних навичок.

До Великої Британії (Сполученого Королівства Великої Британії і Північної Ірландії) належать 4 історико-географічні області: Англія, Шотландія, Уельс (острів Велика Британія та прилеглі острови) і Північна Ірландія. Не зважаючи на те, що Велика Британія має одну з найкращих у світі систем формальної освіти (formal education), яка забезпечує ефективну підготовку фахівців, зокрема і в галузі професійної освіти, обов'язковий процес ліцензування освітніх програм не дозволяє оперативно реагувати на нагальні економічні та соціальні виклики. Швидкими інструментами реагування на термінові запити суспільства у підготовці фахівців для усіх галузей економіки стала неформальна (non-formal education) та інформальна (informal education).

Інформальна освіта сприяє розширенню професійних знань та умінь, але не завжди є цілеспрямованою і структурованою, не фіксується документально, її форми (окремі лекції, консультації, бесіди з колегами, вивчення спеціалізованої літератури та ін.) не забезпечуються документальними підтвердженнями, потребують від здобувача освіти значних зусиль при систематизації і сертифікації отриманих знань.

Неформальна освіта надає більше можливостей для підтвердження знань, умінь та навичок, адже передбачає опанування новими знаннями по спланованим і структурованим програмам, які забезпечують сертифікацію знань (як у формальній освіті), водночас дозволяючи здобувачеві освіти рухатися по індивідуальній траєкторії навчання.

Окрім цього, викладачі професійної освіти зіткнулися із багатьма викликами сучасних цифрових трансформацій, пов'язаних із дистанційним навчанням, створенням сприятливого освітнього цифрового середовища, застосуванням сучасних технологічних інструкцій. Таким чином, для оперативного і якісного вирішення проблем фахового розвитку педагогів необхідно дослідити сучасний процес розвитку неформальної освіти викладачів професійної освіти у Великій Британії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливі аспекти формування та розвитку неформальної освіти дорослих у Великій Британії та зарубіжжя досліджували Н. Авшенюк, А. Гончарук, С. Коваленко, Л. Ключко, Л. Лук'янова, А. Федчишина, С. Зойферт, Н. Шеффлер, О. Шаманська та ін. Однак процес розвитку неформальної освіти педагогів професійного навчання Великобританії зазнає змін і реформування, тому питання щодо розвитку цього процесу поки що не систематизовані і розроблені не в повному обсязі.

Мета статті – дослідження проблем і перспектив розвитку неформальної освіти викладачів професійної освіти у Великобританії у сучасний період постпандемії та глобальних світових викликів.

Виклад основного матеріалу. Сучасна неформальна освіта викладачів професійної освіти у Великій Британії загалом відноситься до освіти дорослих і є достатньо розвиненою, конкурентоспроможною, ефективною і нормативно врегульованою.

А. Федчишина проаналізувала нормативно-правове забезпечення неформальної освіти дорослих у Великобританії на основі чинного державного законодавства та нормативно-правових актів, визначивши базові документи. Основним із них є Рекомендація Парламентської асамблеї Ради Європи №1437 «Неформальна освіта», яка була прийнята у 2000 році. Вищезазначена дослідниця базовими документами вважає: «Керівні принципи щодо акредитації попереднього навчання (2004 р.); «Закон про учнівство, навички, дітей та навчання» (2009 р.); «План для розвитку навичок дорослих та революції навчання протягом усього життя: відповідь уряду на третій звіт Комітету» (2021 р.); «Навички для роботи: навчання протягом усього життя для можливостей та зростання» (2021 р.); «Закон про навички та освіту після 16 років» (2022 р.); «Навчання протягом життя (вища освіта без лімітів)» (2023 р.) та інші [6].

За Л. Лук'яновою, неформальна освіта у Великобританії входить у систему освіти дорослих, яка складається із закладів формальної і неформальної освіти; асоціацій, комітетів і рад із питань освіти дорослих [1].

Як зазначає А. Федчишина, основні принципи реформування освіти дорослих у Великобританії зазначено у документі «Навички для роботи: навчання протягом усього життя для можливостей та зростання» (2021 р.). Основна ідея: кожна особа має можливість здобути необхідні уміння і навички для працевлаштування; роботодавці тісно пов'язані з системою освіти для забезпечення актуальності професійної освіти; навчання упродовж життя є гнучким, доступним, актуальним за рахунок інноваційних технологій і сучасних методів навчання в подальшій освіті. Фінансування освіти дорослих у Великій Британії покладено на місцеву владу, яка відповідає за актуальність та якість та розвиток професійних навичок дорослих здобувачів освіти певного регіону [6]. Таким чином у країні підвищилася продуктивність праці, зросла економіка і соціальний добробут населення.

Тенденцією неформальної освіти у Великобританії стає відродження традицій громадської освіти, а саме перенесення акценту з особистісного самовдосконалення на професійне самовдосконалення. У країні працюють центри освіти дорослих, відділення неперервної освіти при вищих навчальних закладах, громадські коледжі, короткострокові коледжі інтернатного типу, університети третього віку, організовується навчання безпосередньо на підприємствах. Значним завданням неформальної освіти стає навчання і подальше працевлаштування мігрантів, молоді, маргінальних прошарків населення. Загальнодержавною тенденцією стає залучення або повернення безробітних і соціально незахищених осіб (особливо молоді) на робочі місця. Це має вигоду на загальнодержавному рівні, адже таким чином зменшуються соціальні виплати, знижується рівень маргіналізації та радикалізації молоді [4].

Ураховуючи вищесказане, зазначимо провідну роль викладача професійної освіти у процесі здобуття громадянами освіти упродовж життя. Окрім цього, педагоги безпосередньо дотичні до вирішення проблем постпандемічної економіки і загальносвітових глобальних викликів, починаючи від економічних криз і закінчуючи екологічними і соціальними проблемами суспільства, адже відповідають за навчання великих груп населення. Отже, для виконання завдань, поставлених суспільством педагоги повинні постійно підвищувати власну кваліфікацію. Як правило, це відбувається шляхом неформального навчання.

Розвиваючи систему підвищення кваліфікації педагогічних працівників на робочому місці, у Великобританії створюють спільноти професійного розвитку, які будуються на спільних цінностях, культурі розподілу обов'язків та відповідальності, взаємонавчанні через співпрацю. Ці спільноти засновані на принципах: навчання у соціальному контексті; впливу професійного розвитку педагога на якість викладання; зростання результатів навчання педагога за рахунок рефлексії і соціальної взаємодії. Неперервний професійний розвиток педагога приводить до позитивних змін у практиці викладання і результативності студентів.

Таким чином, науковцями наразі визначено ряд принципів підвищення кваліфікації педагогічних працівників на сучасному етапі розвитку системи неперервної педагогічної освіти у Великобританії, які впливають на процес неформальної освіти педагогів:

- 1) централізація управління системою підвищення кваліфікації педагогів через посилення державного моніторингу її якості;
- 2) диверсифікація надавачів послуг з підвищення кваліфікації педагогів (університети; професійні асоціації вчителів і викладачів; школи; місцеві органи управління освітою; учительські центри, приватні компанії) з метою забезпечення максимально комфортних умов, різноманітності форм і методів, індивідуальних потреб педагогів;

3) створення консорціумів освітніх закладів з метою об'єднання координаційних, кадрових, інформаційних, фінансових зусиль в організації підвищення кваліфікації педагогів на базі учительських центрів; довгострокове співробітництво з викладачами вищих навчальних закладів на регулярній основі;

4) застосування модульного підходу у процесі структурування змісту підвищення кваліфікації вчителів (забезпечення гнучкого реагування на освітні потреби, інтереси, стиль і темпи навчання різних професійних груп педагогів; формування у них ключових інформаційно-пошукових, міжособистісних, соціально-політичних, комунікативних компетентностей);

5) організація програм підвищення кваліфікації педагогів з урахуванням потреб розвитку закладів освіти, визначених на основі проблемного аналізу освітнього процесу та національних пріоритетів розвитку;

6) організація колективного професійного розвитку педагогічного персоналу окремого закладу (професійне співробітництво усіх учасників освітнього процесу з метою обміну точками на його організацію);

7) поширення інтерактивної моделі підвищення кваліфікації вчителів через реальну взаємодію педагога з іншими колегами;

8) формування соціальної рефлексії педагога, коли соціальна стратегія діяльності виробляється в суспільному дискурсі на основі соціального досвіду;

9) формування професійної гнучкості і креативності педагога з метою успішної діяльності в умовах постійних суспільних змін і викликів;

10) формування власного профілю професійного розвитку, в якому педагог вибирає власний шлях професійного зростання і отримує максимум послуг у форматі різних видів освіти.

А. Федчишина зазначає, що неформальна освіта дорослих у Великій Британії забезпечується коледжами, університетами, інститутами, неприбутковими і благодійними організаціями. Особливістю цієї форми освіти є високий ступінь автономії усіх її надавачів, а також співпраця і партнерство установ та місцевих роботодавців [6].

Аналізуючи актуальні проблеми викладачів професійної освіти Великої Британії (і європейських країн загалом), зазначимо виклики дистанційного навчання, які різко постали у часи пандемії COVID-19, а також різні можливості для його ефективного впровадження.

Викладачі професійної освіти відчули гостру необхідність цифрової трансформації процесу навчання, вдосконалення власних цифрових умінь і навичок для застосування сучасних інформаційно-комунікаційних технологій. Окрім цього, заклади професійної освіти загалом потребували створення сприятливого цифрового середовища, упровадження нових інформаційних технологій. Зазначимо, що Великобританія мала достатньо матеріального ресурсу для підтримки педагогів професійної освіти у процесі розвитку

навичок і компетенцій, необхідних для використання цифрових інструментів, послуг і технологій для надання якісної, орієнтованої на студента підготовки, зокрема практично-орієнтованого навчання, яке є ознакою якості професійної освіти [4].

Дослідження ЮНЕСКО-UNEVOC «Розвиток цифрових навичок у підготовці викладачів професійно-технічної освіти» (2022 р.) виявило, що державні освітні органи на початку пандемії були зосереджені на забезпеченні доступу студентів до цифрових технологій і швидкому розміщенні навчально-методичних ресурсів в Інтернеті, а не на підготовці викладачів професійної освіти до роботи у віртуальному просторі. За даними Міжнародного валютного фонду, основна частина додаткових коштів, виділених на професійно-технічну освіту, була використана для впровадження технологій онлайн та дистанційного навчання, і набагато менше коштів було витрачено на підготовку викладацького складу до використання цих технологій [5, с.49]. Педагоги професійного навчання були вимушені самотійно надолужувати власні освітні пробіли шляхом формального і неформального навчання. Цей процес потребував від педагогів Великобританії витрати значної кількості ресурсів – у першу чергу ментальних та фізичних, що часто приводило до професійного вигорання і зниження якості надання освітніх послуг.

На веб-сайті ЮНЕСКО «Відповідь освіти на COVID-19» було запропоновано декілька систем дистанційного навчання з потужною офлайн-функціональністю. Офлайн-сервер Ideas Cube та набір для цифрового навчання від «Бібліотек без кордонів» представив офлайн-навчання цифрових та педагогічних навичок викладачів професійної освіти для подолання проблем з цифровими ресурсами та доступом до Інтернету [5].

У даний момент перші пандемічні виклики професійного дистанційного навчання подолані, більшість викладачів професійної освіти змогли знайти власну траєкторію неформальної освіти.

Наразі перспективами розвитку неформальної освіти викладачів професійної освіти є поглиблення цифрової підготовки, яка повинна відповідати як професійним, так і особистісним запитам педагога.

При організації неформального навчання педагогів обов'язкового врахування потребує швидкий темп змін та складність навичок, які вимагаються на робочому місці педагога професійної освіти. Окрім викладачі, як правило, не мають матеріальних, часових, фізичних, ментальних, інтелектуальних ресурсів для розробки максимально якісного цифрового контенту для професійної освіти. Виходячи з цього, держава повинна сприяти створенню команд фахівців, до яких, окрім педагогів професійного навчання, треба залучати розробників навчальних матеріалів, медіаконтенту, експертів з оцінювання та розвитку навичок. Результатом роботи такої команди має бути високоякісний, актуальний цифровий контент, який розвиває професійні та

«м'які» навички майбутніх фахівців відповідно до мінливих потреб ринку праці [5, с. 59].

Висновки. Аналізуючи проблеми та перспективи розвитку неформальної освіти викладачів професійної освіти у Великобританії зазначимо її важливу роль у подоланні освітніх викликів у період постпандемії та глобальних економіко-соціальних проблем. Неформальна освіта викладачів на теренах Великої Британії нормативно врегульована, конкурентоспроможна і достатньо ефективна. За рахунок ефективних інструментів неформальної освіти викладачі професійної освіти успішно подолали виклики масового дистанційного навчання періоду пандемії. Подальшими перспективами розвитку неформальної освіти педагогів є поглиблення цифрової підготовки та створення команд для розробки актуального освітнього цифрового контенту.

Література:

1. Лук'янова Л. Законодавче забезпечення освіти дорослих: зарубіжний досвід. Київ: ТОВ «ДКС-Центр», 2017. 147 с.
2. Шаманська О. І. Особливості освіти дорослих у Великій Британії: історичний аспект. Наукові записки. Серія: Педагогічні науки. 2021. № 200. С.162–166. URL: <https://pednauk.cusu.edu.ua/index.php/pednauk/article/view/1105>
3. Ghosh Jayati. *The Pandemic and the Global Economy*. URL: https://www.dissentmagazine.org/online_articles/the-pandemic-and-the-global-economy/
4. Ostrowski Marius S. Hungry to learn: lifelong learning pathways for the agri-food sector. URL: https://www.academia.edu/107525723/Hungry_to_Learn_Lifelong_Learning_Pathways_for_the_Agri_food_Sector?uc-sb-sw=72927907
5. Subrahmanyam Gita. Trends mapping study: Digital skills development in TVET teacher training. URL: <https://unevoc.unesco.org/home/UNEVOC+Publications/lang=en/akt=detail/qs=6604>
6. Fedchyshyna A. Features of regulatory support of non-formal adult education in the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland. *Continuing professional education: theory and practice*. № 2(79), 2024, p. 114–124. URL: <http://npo.kubg.edu.ua/article/view/304105/298044>

References:

1. Luk'janova, L. (2017). *Zakonodavche zabezpechennja osviti doroslih: zarubizhnij dosvid [Legislative provision of adult education: foreign experience]*. Kiiv: TOV «DKS-Centr» [in Ukrainian].
2. Shamans'ka, O. I. (2021). Osoblivosti osviti doroslih u Velikij Britanii: istorichnij aspekt [Peculiarities of adult education in Great Britain: historical aspect]. *Naukovi zapiski. Serija: Pedagogichni nauki - Scientific notes. Series: Pedagogical sciences*, 200, 162–166. Retrieved from <https://pednauk.cusu.edu.ua/index.php/pednauk/article/view/1105> [in Ukrainian].
3. Ghosh, Jayati. *The Pandemic and the Global Economy*. [www.dissentmagazine.org](https://www.dissentmagazine.org/online_articles/the-pandemic-and-the-global-economy/) Retrieved from https://www.dissentmagazine.org/online_articles/the-pandemic-and-the-global-economy/ [in English].

4. Ostrowski, Marius S. Hungry to learn: lifelong learning pathways for the agri-food sector. *www.academia.edu* Retrieved from https://www.academia.edu/107525723/Hungry_to_Learn_Lifelong_Learning_Pathways_for_the_Agri_food_Sector?uc-sb-sw=72927907 [in English].

5. Subrahmanyam, Gita. Trends mapping study: Digital skills development in TVET teacher training. *unevoc.unesco.org* Retrieved from <https://unevoc.unesco.org/home/UNEVOC+Publications/lang=en/akt=detail/qs=6604> [in English].

6. Fedchyshyna, A. (2024). Features of regulatory support of non-formal adult education in the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland. *Scontinuing professional education: theory and practice*, 2(79), 2024, 114–124. Retrieved from <http://npo.kubg.edu.ua/article/view/304105/298044> [in English].

УДК 377.8

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8\(36\)-670-680](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8(36)-670-680)

Михайлишин Галина Йосипівна доктор філософських наук, професор, професор кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, вул. Шевченка, 57, м. Івано-Франківськ, 76018, тел.: (0342) 57-00-05, <https://orcid.org/0000-0001-7038-057X>

Сороколита Ольга Володимирівна PhD-студентка, викладач Івано-Франківського фахового коледжу, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, вул. Бандери, 1, м. Івано-Франківськ, 76018, тел.: (0342) 57-00-08, <https://orcid.org/0000-0002-5057-0656>

ОЦІНКА ГОТОВНОСТІ ФАХОВОГО МОЛОДШОГО БАКАЛАВРА ДО ВИКЛАДАННЯ ІНТЕГРОВАНИХ КУРСІВ У ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

Анотація. На сучасному етапі розвитку програм, методів та принципів освіти актуалізувались ідеї необхідності переходу від конкретних знань до розуміння глибинної природи явищ. Так потреба продиктована глобалізаційними процесами та необхідністю інтегральних процедур у сфері знань. Інтеграційні процеси в освіті мають за основну мету сформувати у здобувача освіти цілісне сприйняття світу задля ефективної адаптації в майбутньому на фаховому рівні.

Оскільки інтегративний підхід побудови навчального процесу впроваджено у початковій ланці освіти, то сучасний вчитель початкових класів повинен володіти знаннями про інтегроване навчання та навичками впровадження інтеграції за допомогою інноваційних освітніх технологій. Перший рівень підготовки майбутнього педагога здійснюють заклади фахової передвищої освіти.

На підставі узагальнень існуючих науково-теоретичних підходів, запропоновано авторське тлумачення поняття «готовності фахового молодшого бакалавра до викладання інтегрованих курсів у початковій школі». Виокремлено компоненти готовності фахового молодшого бакалавра до викладання інтегрованих курсів у початковій школі: *мотиваційно-ціннісний, знаннево-когнітивний, діяльнісно-практичний*. Охарактеризовано кожний із виділених структурних компонентів професійної підготовки вчителя початкової школи з точки зору впровадження інтеграції в навчальний процес.

Запропоновано критерії оцінки якості професійної підготовки у фаховому коледжі майбутнього вчителя початкової школи до викладання інтегрованих курсів: *мотиваційний*, за допомогою якого можна оцінити ставлення майбутнього педагога до інтеграції в освіті та рівень сформованості його особистісних якостей для успішного впровадження інтеграції в початковий процес; *когнітивний* для виявлення рівня засвоєння теоретичних фахових знань з інтегрованого навчання; *діяльнісний* для визначення рівня засвоєння практичних фахових умінь використання інтегративного підходу в навчальній роботі з молодшими школярами. За допомогою даних критеріїв здійснюється комплексна оцінка готовності фахового молодшого бакалавра до викладання інтегрованих курсів у початковій школі.

Ключові слова: професійна готовність, інтеграція в освіті, фаховий молодший бакалавр, вчитель початкової школи, критерії оцінки якості професійної підготовки.

Mykhailyshyn Halyna Yosypivna Doctor of Philosophy Sciences, Professor, Professor of the Department of Social Pedagogy and Social Work, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, St. Shevchenka, 57, Ivano-Frankivsk, 76018, tel.: (0342) 57-00-05, <https://orcid.org/0000-0001-7038-057X>

Sorokolita Olha Volodymyrivna PhD student, Teacher of Ivano-Frankivsk Professional College Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, St. Bandera, 1, Ivano-Frankivsk, 76018, tel.: (0342) 57-00-08, <https://orcid.org/0000-0002-5057-0656>

ASSESSMENT OF THE READINESS OF A JUNIOR BACHELOR TO TEACH INTEGRATED COURSES IN A PRIMARY SCHOOL

Abstract. At the current stage of the development of programs, methods and principles of education, the ideas of the need to move from specific knowledge to understanding the deep nature of phenomena have been actualized. Thus, the need is dictated by globalization processes and the need for integral procedures in the field of knowledge. The main goal of integration processes in education is to form a holistic perception of the world in the learner for effective adaptation in the future at the professional level.

Since the integrative approach to the construction of the educational process is implemented in the primary level of education, the modern primary school teacher must have knowledge of integrated learning and the skills of implementing integration using innovative educational technologies. The first level of training for a future teacher is carried out by institutions of professional preliminary higher education.

Based on generalizations of existing scientific and theoretical approaches, the author's interpretation of the concept of "readiness of a professional junior bachelor to teach integrated courses in primary school" is proposed. The components of the professional junior bachelor's readiness to teach integrated courses in primary school are singled out: motivational-value, knowledge-cognitive, activity-practical. Each of the selected structural components of the primary school teacher's professional training is characterized from the point of view of the implementation of integration into the educational process.

The criteria for evaluating the quality of professional training in a professional college of a future primary school teacher for teaching integrated courses are proposed: motivational, which can be used to evaluate the future teacher's attitude to integration in education and the level of formation of his personal qualities for the successful introduction of integration into the primary process; cognitive to identify the level of assimilation of theoretical professional knowledge from integrated learning; activity to determine the level of assimilation of practical professional skills of using an integrative approach in educational work with younger schoolchildren. With the help of these criteria, a comprehensive assessment of the readiness of a professional junior bachelor to teach integrated courses in elementary school is carried out.

Keywords: professional readiness, integration in education, junior bachelor, primary school teacher, criteria for assessing the quality of professional training.

Постановка проблеми. Реалізація Концепції «Нової української школи» виявила «необхідність створення особливої педагогічної системи, фундаментальних педагогічних структур, що зорієнтовані на універсальні та узагальнюючі знання, на формування загальної культури та розвиток здатності особистості до цілісного світосприйняття» [1, с.7], що зініціювало активне впровадження інтеграції в навчальний процес, причому з початкової ланки освіти, зокрема через вивчення інтегрованого навчального курсу «Я досліджую світ». Це зумовлює потребу удосконалення підготовки педагогічних кадрів, а саме: майбутній вчитель повинен володіти знаннями методик і технологій інтегрованого навчання, навичками їх використання в навчально-виховному процесі задля формування в учнів цілісної картини світу.

Підготовка фахівців для початкової школи здійснюється у закладах фахової передвищої освіти, вищої освіти й у системі післядипломної освіти. Рівень фахової передвищої освіти введено з прийняттям Закону України «Про фахову передвищу освіту» (2019) [10]. Підготовка нового освітньо-професійного ступеня – фахового молодшого бакалавра «передбачає добру практичну підготовку здобувачів освіти та можливість продовжувати набувати знання на вищому рівні освіти» [5, с.89]. Новий рівень потребує розробку нових організаційно-педагогічних умов для професійної підготовки майбутніх

фахівців і зокрема у закладах фахової передвищої освіти педагогічного профілю - формування готовності майбутніх вчителів початкової школи до впровадження інтегрованих курсів..

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукових та навчально-методичних джерел виявив, що єдиного загальноприйнятого поняття «професійна готовність» немає. Дослідники розглядають дане поняття з окремих аспектів, а саме як: особливий психологічний стан, який забезпечує високий рівень досягнень під час професійної діяльності (І. Бех, А. Богуш, Дж. Брунер, С. Гончаренко, І. Зязюн, Г. Костюк, Н. Ничкало, Л. Сіроха, К. Трончер, Д.Узнадзе та ін.); сукупність індивідуальних якостей особистості, які проявляються в ефективному здійсненні професійної діяльності (Ж. Вірна, Р. Каламаж, В. Моляко, Н. Немцева, Л.Савенкова, В. Сластенін, Л. Шумська та ін.); цілісний прояв всіх сторін особистості, завдяки яким вона ефективно виконує свої функції (Н. Кічук, В. Крутецький, А. Ліненко, С. Литвиненко, О. Мороз, О. Пехота, Г. Троцько та ін.).

І. Проценко в своїх дослідження доводить, «що формування фахової компетентності як інтегрального результату педагогічної освіти вчителя здійснюється в умовах врахування мотиваційної сфери його особистості; самоосвіти, виховання та самовиховання; індивідуалізації й диференціації навчання, оптимізації змісту навчального процесу; професійно-орієнтованого характеру процесу навчання; міжпредметності зв'язків; стимулювання їх потреб у розширенні кругозору тощо» [9, с.122].

На думку Т. Гармаш, «готовність до професійної діяльності – це складна динамічна структура, яка поділяється на психологічну, науково-теоретичну і практичну та включає в себе такі компоненти: мотиваційний (мотиви, потреби, емоції, прагнення, інтереси, цінності, ідеали тощо); когнітивний (система знань, умінь і навичок); операційний (володіння способами і прийомами, культурою професійної діяльності)» [3, с.7].

Погоджуємось з Н. Чорною, що необхідно розглядати також результативно-діяльнісний підхід, за яким «професійна готовність» розглядається як результат процесу підготовки [11, с.193].

Мета статті – дослідження особливостей формування у системі фахової передвищої освіти готовності майбутніх вчителів до впровадження інтеграції в навчальному процесі початкової школи.

Виклад основного матеріалу. Більшість дослідників трактують готовність до професійної діяльності як поєднання психофізіологічного стану людини із сукупністю вольових, мотиваційних, емоційних і пізнавальних якостей, що уможлиблює здатність особистості на виконання певних дій. Досліджуючи питання підготовка вчителів початкових класів до інтегрованого навчання молодших школярів у системі післядипломної освіти, О. Муращенко під готовністю вчителів початкових класів до реалізації інтегрованого

навчання тлумачить як «складне структурне утворення, яке включає в себе сукупність, цінностей, мотивів, здібностей, компетентностей та унікальних якостей особистості педагога, здатного до успішного упровадження розвивально-продуктивного інтегративного підходу, що складається із взаємопов'язаних компонентів: аксіологічно-мотиваційного, когнітивно-діяльнісного та рефлексивно-оцінювального» [8, с.6].

Узагальнивши теоретичні підходи, запропоновані різними дослідниками, тлумачимо «готовність фахового молодшого бакалавра до викладання інтегрованих курсів у початковій школі» як інтегративну властивість особистості, яка виявляється у наявності сформованої відповідної сукупності компетентностей, що дозволять йому за допомогою застосування інноваційних педагогічних технологій ефективно реалізувати інтегративний підхід в навчально-виховному процесі початкової школи.

Ми виокремили компоненти готовності молодшого бакалавра до викладання інтегрованих курсів у початковій школі: *мотиваційно-ціннісний, знаннєво-когнітивний, діяльно-практичний*. Кожний компонент відповідає за певний аспект професійної підготовки вчителя початкової школи. Тому формування даної професійної готовності – це цілісний процес формування її основних структурних компонент.

Охарактеризуємо кожний структурний компонент професійної підготовки вчителя початкової школи з точки зору проблеми, яку досліджуємо.

Мотиваційно-ціннісний компонент включає позитивне ставлення до інтегрованого навчання, професійні мотиви, цінності і переконання, які визначають ставлення майбутнього педагога до професійної діяльності, відображає прагнення до особистісного і професійного розвитку, готовність до інновацій. Він є основою для формування професійної компетентності фахового молодшого бакалавра, спрямованої на ефективне викладання інтегрованих курсів у початковій школі. Адже, як переконливо доводить Ю. Шапран, «індивідуально-творчий розвиток студентів базується на особистісному усвідомленні власної мотивації, прагнень, інтересів, потреб, мети. Розвиток мотивів студентської молоді пов'язаний із дотриманням саме принципу творчості та співтворчості у навчанні, «розвиток самого себе через творчу діяльність», який перетворює навчання на особистісно зорієнтований педагогічний процес, що надає змогу розширити можливості розвитку індивідуальності студента, поглиблює його креативність» [12, с.280].

Знаннєво-когнітивний компонент включає знання для викладання інтегрованих курсів, теоретичні знання з різних дисциплін, знання психолого-педагогічних основ, методик викладання освітніх галузей в початковій школі, вміння використовувати інформаційно-комунікаційні технології в навчальному процесі. Ця структурна складова забезпечує фахового молодшого бакалавра необхідною базою знань і когнітивних навичок для ефективного

використання інтеграції в навчальному процесі задля формування в молодших школярів цілісного уявлення про світ.

Діяльнісно-практичний компонент включає практичні вміння та навички, необхідні для ефективного проведення інтегрованих уроків, зокрема знання і навички з організації навчального процесу в початковій школі, практичне застосування інтеграції на уроках, навички самооцінки та корекції діяльності. Він забезпечує можливість ефективного практичного застосування отриманих знань і навичок. Адже практика – це адаптаційний період майбутнього вчителя до роботи, причому «тільки поетапний перехід студентів від навчальної діяльності академічного типу через квазіпрофесійну (ділові та дидактичні ігри) під час практичних занять до навчально-професійної (педагогічна практика, стажування) дає значний позитивний ефект і оптимізує процес підготовки майбутніх учителів» [12, с.285].

Змістовну структуру виділених нами компонентів готовності фахового молодшого бакалавра до навчання інтегрованих предметів у початковій школі описано в табл. 1

Таблиця 1.

Компоненти готовності фахового молодшого бакалавра до викладання інтегрованих курсів у початковій школі

складові компонент	суть складових
1	2
<i>Мотиваційно-ціннісна компонента</i>	
професійні мотиви	Інтерес до педагогічної діяльності, бажання працювати з молодшими школярами, прагнення до особистого і професійного розвитку.
цінності професійної діяльності	Важливість забезпечення якісної освіти, інтеграція знань з різних предметів, формування цілісної картини світу у дітей.
позитивне ставлення до інтегрованого навчання:	Розуміння переваг інтегрованого підходу, готовність до освітніх інновацій.
мотивація до саморозвитку:	Готовність до постійного самовдосконалення, пошук ефективних методів і засобів викладання.
<i>Знаннєво-когнітивна компонента</i>	
теоретичні знання	Знання навчальних дисциплін, які інтегруються; знання методик і технологій інтегрованого навчання; розуміння психолого-педагогічних основ навчання і виховання дітей молодшого шкільного віку.
методичні знання	Володіння методиками викладання інтегрованих курсів, знання про планування інтегрованих уроків; вміння створювати навчальні матеріали для інтегрованих курсів та оцінювання результатів навчання.

Продовження таблиці 1

1	2
когнітивні навички	Аналітичне мислення для ефективного поєднання різних предметів в інтегровані курси; уміння працювати з інформацією, аналізувати її, систематизувати та використовувати у навчальному процесі при читанні інтегрованих курсів
інформаційна грамотність	<ul style="list-style-type: none"> Знання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, вміння їх використовувати для створення інтерактивних та інноваційних уроків в початковій школі; вміння шукати та використовувати актуальну інформацію для підготовки до занять, медіаграмотність.
<i>Діяльнісно-практична компонента</i>	
педагогічні навички	Вміння планувати, організовувати та проводити уроки інтегрованих курсів, використовувати різні методи і прийоми навчання, які сприяють інтеграції знань; навички ефективної взаємодії з молодшими школярами.
організація навчального процесу	Уміння ефективно використовувати навчальні матеріали, освітні технології для реалізації інтегрованого підходу; навички співпраці з батьками для підтримки інтегрованого навчання вдома.
практичне застосування інтеграції	Вміння вирішувати педагогічні задачі, що виникають у процесі інтегрованого навчання; креативність у розробці і проведенні інтегрованих уроків; уміння формування у молодших школярів цілісного уявлення про світ.
навички самооцінки та корекції діяльності	Уміння аналізувати та оцінювати ефективність власної педагогічної діяльності, прагнення до адаптації та вдосконалення методик навчання.

З урахуванням виокремлених нами компонент ми означили критерії та рівні готовності майбутнього вчителя до викладання інтегрованих курсів у початковій школі.

М. Кузько стверджує, що «критерій є ознакою, на основі якої стає можливим оцінити стан системи чи явища». [4, с.85]. Критерій характеризується показниками, які можуть бути якісними або кількісними. На основі аналізу оцінки показників критерій допомагає порівняти реальні педагогічні явища [2, с.93].

Пропонуємо наступні критерії якості професійної підготовки у фаховому коледжі майбутнього вчителя початкової школи до викладання інтегрованих курсів: *мотиваційний*, за допомогою якого можна оцінити ставлення майбутнього педагога до інтеграції в освіті й обраного фаху загалом та з'ясувати рівень сформованості особистісних якостей для успішного впровадження інтеграції в початковий процес; *когнітивний* для виявлення рівня засвоєння теоретичних фахових знань, особливо - для викладання інтегрованих курсів; *діяльнісний* для визначення рівня засвоєння практичних фахових

умінь використання інтегративного підходу в навчальній роботі з молодшими школярами.

Ці критерії допомагають комплексно оцінити готовність молодшого бакалавра до викладання інтегрованих курсів у початковій школі, враховуючи всі ключові аспекти професійної підготовки. Очевидно, що за змістом мотиваційний критерій характеризуватиметься якісними показниками, а когнітивний та діяльнісний – кількісними.

Виокремлено рівні прояву показників. При цьому використано градацію рівнів професійної готовності, запропоновану В. Моляко: *«високий* (самостійність у постановці й розв'язанні нових задач, адекватність оцінки та самооцінки професійно важливих якостей, здатність до ефективного вирішення задач в умовах дефіциту часу тощо); *середній* (середній рівень вияву наведених якостей); *низький* (невміння самостійно ставити і розв'язувати складні задачі, неадекватна оцінка та самооцінка професійно важливих особливостей) [7].

Мотиваційний критерій характеризуємо такими показниками: професійний інтерес, вмотивованість до професійного розвитку, ініціативність до впровадження інтегрованих курсів. Найвищий прояв цих показників у студента: демонструє глибокий інтерес до інтеграції в освіті, активно вивчає нові методики та педагогічні технології для ефективної інтеграції навчальних предметів в освітньому процесі початкової школи; висока мотивація до саморозвитку та вдосконалення своїх професійних навичок і знань у сфері інтегрованого навчання шляхом участі в різних програмах підвищення кваліфікації (тренінги, семінари, майстер-класи); ініціативність у розробці та впровадженні інтеграційних підходів. Встановлення рівнів мотиваційного критерію здійснюється через анкетування, опитування, спостереження.

Показниками когнітивного критерію оцінки готовності майбутнього педагога до читання інтегрованих курсів в початковій школі обрано теоретичні знання, аналітичні навички, креативність. Досягнення здобувачем освіти високого рівня ідентифікується при наявності ґрунтовних знань щодо концепції інтеграції в початковій освіті, її методів, принципів та педагогічних підходів; здатності критично аналізувати навчальний матеріал, виявляти зв'язки між різними предметами та навчальними темами, ефективно використовувати ці знання в навчальному процесі для формування цілісної картини світу в учнів; здатності до творчого мислення, розробки оригінальних навчальних матеріалів, ефективного поєднання знань з різних предметів у розроблених завданнях.

Результативними методи встановлення рівнів когнітивного критерію є тестування студентів на знання з інтегрованого навчання, аналіз розроблених ними навчальних матеріалів і проєктів. В основному це відбувається на заняттях в процесі теоретичної підготовки.

Діяльнісний критерій характеризує активне впровадження майбутнім педагогом інтеграції в навчальному процесі початкової школи через самостійну розробку і проведення інтегрованих уроків, міждисциплінарних проєктів, які сприяють комплексному розвитку молодших школярів; здатність до педагогічних експериментів і впровадження інноваційних підходів у навчання; здатність ефективно організувати навчальну діяльність учнів, створюючи їм умови для активної участі в міждисциплінарних завданнях.

Оцінювання рівня діяльнісного критерію найкраще здійснюється під час практичної діяльності студентів методами спостереження, обговорення проведених занять, самооцінювання студентами їхніх власних навичок та компетенцій у плануванні та проведенні інтегрованих занять, досягнення очікуваних результатів.

Зауважимо, що підготовка майбутніх педагогів, окрім формування професійних цінностей, повинна включати виховання морально-етичних цінностей з позицій громадянського суспільства. Загалом, «професійна підготовка кадрів для освітньої галузі, професійні цінності в освіті, професійний розвиток працівників освіти мають базуватись на європейських принципах забезпечення якості освіти» [6, с.19].

Висновки. Інтеграція освітнього процесу є одним з чинників оптимізації процесу навчання, вона сприяє системному і цілісному пізнанню світу. Адже більшість професій вже сьогодні є результатом міжгалузевого синтезу. Тому сучасний здобувач освіти потребує знань про нові методи, їх застосування, про можливість всестороннього вивчення явищ та процесів, про практичну значущість отриманих теоретичних знань.

Формування цілісного підходу до світопізнання відбувається з початкових класів. Тому сучасний вчитель початкової школи повинен бути професійно готовий до ефективної побудови навчального процесу з молодшими школярами на інтеграційному підході.

Література:

1. Васильченко Л., Шацька Н. (2023) Аналіз готовності педагогів базової середньої освіти до запровадження інтегративного підходу в освітній процес. *Освіта. Інноватика. Практика*, 2023. Том 11, № 4. С. 6-12.
2. Галімов А. В. (2004) Теоретико-методичні засади підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників до виховної роботи з особовим складом : [монографія]. Хмельницький : Вид-во Нац. академії Державної прикордонної служби України ім. Б. Хмельницького, 2004. 376 с.
3. Гармаш Т. А. (2017) Готовність до професійної діяльності як передумова ефективної управлінської діяльності майбутнього фахівця із логістики. *Науковий огляд*, 2017. Том 4, № 36. URL: <http://naukajournal.org/index.php/naukajournal/about/submissions#online> Submissions
4. Кузько М. С. (2017) Рівні, критерії та показники якості професійної підготовки майбутніх геологів у вищому навчальному закладі. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. Педагогічні науки. Випуск 1 (87). С.84-87.

5. Михайлишин Г., Сороколита О. (2022) Професійна підготовка фахових молодших бакалаврів: нормативно-правове та організаційне забезпечення. Освітні обрії, 2022. № 2(55). С.62-65.
6. Михайлишин Г., Кондур О. (2021) Професійні цінності сучасного педагога як основа забезпечення якості освіти. *Інноваційні освітні технології в Новій українській школі*: монографія, 2021. С. 7-21.
7. Моляко В. О. (1989) Психологічна готовність до творчої праці. Київ: Знання. 1989. 48 с.
8. Муращенко О. В. Підготовка вчителів початкових класів у системі післядипломної освіти до інтегрованого навчання молодших школярів: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти. Запорізький національний університет, Запоріжжя, 2021. 20 с. URL: http://phd.znu.edu.ua/page/aref/09/Aref_Murashchenko.pdf .
9. Проценко І. І. (2022) Формування професійної компетентності вчителя у процесі евристичного діалогу: теоретичний аспект. Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми. 2022. Вип.63. С.116-122.
10. Про фахову передвищу освіту. Закон України від 06 червня 2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2745-19> (дата звернення 23.09.2022 р.).
11. Чорна Н.Б. (2012) Сутність та структура готовності до професійного саморозвитку майбутніх учителів мистецьких спеціальностей Вісник Запорізького національного університет, 2012. № 1(17). С.192-196. URL: <http://web.znu.edu.ua/herald/issues/2012/ped-1-2012/192-196.pdf>
12. Шапран Ю.П. (2018) Педагогічні умови формування професійної компетентності майбутніх учителів природничих спеціальностей в умовах інноваційного освітнього середовища. *Професійна освіта: методологія, теорія та технології*. 2018. Вип. 7 (1). С.274–291.

References:

1. Vasylychenko L., Shatska N. (2023) Analiz hotovnosti pedahohiv bazovoi serednoi osvity do zaprovadzhennia intehratyvnoho pidkходу v osvitnii protses. [Analysis of the readiness of teachers of basic secondary education to introduce an integrative approach in the educational process.] *Osvita. Innovatyka. Praktyka, - Education. Innovation. Practice*, Vol.11, № 4. 6-12. [in Ukrainian].
2. Halimov A. V. (2004) *Teoretyko-metodychni zasady pidhotovky maibutnikh ofitseriv-trykordonnykiv do vykhovnoi roboty z osobovym skladom [Theoretical and methodological principles of training future border guards for educational work with personnel]*. Khmelnytskyi:: Vyd-vo Nats. akademii Derzhavnoi trykordonnoi sluzhby Ukrainy im. B. Khmelnytskoho, [in Ukrainian].
3. Harmash T. A. (2017) Hotovnist do profesiinoi diialnosti yak peredumova efektyvnoi upravlinskoi diialnosti maibutnoho fakhivtsia iz lohistyky. [Readiness for professional activity as a prerequisite for effective managerial activity of a future specialist in logistics]. *Naukovyi ohliad - Scientific Review*, Vol. 4, № 36. [in Ukrainian].
4. Kuzko M. S. (2017) Rivni, kryterii ta pokaznyky yakosti profesiinoi pidhotovky maibutnikh heolohiv u vyshchomu navchalnomu zakladi. [Levels, criteria and quality indicators of professional training of future geologists in a higher educational institution]. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnogo universytetu imeni Ivana Franka. Pedagogichni nauky. - Bulletin of Zhytomyr State University named after Ivan Franka. Pedagogical Sciences*. 1 (87). 84-87. [in Ukrainian].

5. Mykhailyshyn H., Sorokolita O. (2022) Profesiina pidhotovka fakhovykh molodshykh bakalavriv: normatyvno-pravove ta orhanizatsiine zabezpechennia. [Professional training of professional junior bachelors: legal and organizational support] *Osvitni obrii - Educational horizons*, 2(55). 62-65.]. [in Ukrainian].

6. Mykhailyshyn H., Kondur O. (2021) Profesiini tsinnosti suchasnoho pedahoha yak osnova zabezpechennia yakosti osvity. [Professional values of a modern teacher as a basis for ensuring the quality of education]. *Innovatsiini osvitni tekhnolohii v Novii ukrainskii shkoli - Innovative educational technologies in the New Ukrainian school*. (pp. 7-21). [in Ukrainian].

7. Moliako V. O. (1989) *Psykhologichna hotovnist do tvorchoi pratsi. [Psychological readiness for creative work]*. Kyiv: Znannia. 1989. [in Ukrainian].

8. Murashchenko O. V. (2021) Pidhotovka vchyteliv pochatkovykh klasiv u systemi pisliadyplomnoi osvity do intehrovanooho navchannia molodshykh shkoliariv [Preparation of elementary school teachers in the system of postgraduate education for integrated education of junior high school students] *Extended abstract of candidate's thesis*. Zaporizhia National University, Zaporizhia, Retrieved from: http://phd.znu.edu.ua/page/aref/09/Aref_Murashchenko.pdf [in Ukrainian].

9. Protsenko I. I. (2022) Formuvannia profesiinoi kompetentnosti vchytelia u protsesi evrystychnoho dialohu: teoretychnyi aspekt. [Formation of the teacher's professional competence in the process of heuristic dialogue: theoretical aspect]. *Suchasni informatsiini tekhnolohii ta innovatsiini metodyky navchannia v pidhotovtsi fakhivtsiv: metodolohiia, teoriia, dosvid, problem - Modern information technologies and innovative teaching methods in the training of specialists: methodology, theory, experience, problems*. 63. S.116-122. [in Ukrainian].

10. Pro fakhovu predvyshchu osvitu. Zakon Ukrainy, 06.06.2019 [About professional preliminary education. Law of Ukraine]. 2019, June 6, Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2745-19> [in Ukrainian].

11. Chorna N.B. (2012) Sutnist ta struktura hotovnosti do profesiinoho samorozvytku maibutnikh uchyteliv mystetskykh spetsialnostei [The essence and structure of readiness for professional self-development of future teachers of art specialties] *Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytet - Visnyk Zaporizhzhya National University*, 1(17). Retrieved from : <http://web.znu.edu.ua/herald/issues/2012/ped-1-2012/192-196.pdf> [in Ukrainian].

12. Shapran Yu.P. (2018) Pedagogichni umovy formuvannia profesiinoi kompetentnosti maibutnikh uchyteliv pryrodnychyykh spetsialnostei v umovakh innovatsiinooho osvitnoho seredovyshcha. [Pedagogical conditions for the formation of professional competence of future teachers of natural sciences in the conditions of an innovative educational environment]. *Profesiina osvita: metodolohiia, teoriia ta tekhnolohii - Professional education: methodology, theory and technologies* 7 (1). 274–291. [in Ukrainian].

УДК 377:005.33

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8\(36\)-681-691](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8(36)-681-691)

Молодовська Юлія Сергіївна аспірантка кафедри педагогіки та освітнього менеджменту, КЗВО «Одеська академія неперервної освіти Одеської обласної ради», Одеса, <https://orcid.org/0009-0006-0042-2109>

ПРОГРАМА ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНИХ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ

Анотація. У статті проведено детальний аналіз програми формування комунікативної толерантності для здобувачів професійно-технічних закладів освіти. Програма розглядається як комплексний освітній інструмент, спрямований на розвиток міжкультурної комунікації через вивчення іноземних мов і культурне збагачення. Визначено ключові складові програми, що включають інтеграцію мовних навичок і культурних знань, що необхідні для професійного зростання та міжнародної взаємодії.

Розроблено методики активного залучення студентів до процесу міжкультурного спілкування, серед яких використання вільної оповіді, рольових ігор та обговорень, які сприяють поглибленню розуміння культурних особливостей та формуванню толерантного ставлення до культурних відмінностей.

Крім того, охарактеризовано розроблений курс «Розвиток комунікативної толерантності у професійному спілкуванні», який включає чотири модулі, що охоплюють від теорії до практики: від основ комунікативних навичок до застосування їх у складних міжкультурних взаємодіях. Кожен модуль містить інтерактивні заняття, які дозволяють здобувачам активно використовувати навички ненасильницького спілкування та емпатичного слухання.

Розроблено та обґрунтовано програму тренінгу для здобувачів студентів до ефективного вирішення конфліктних ситуацій, розвитку емоційної стійкості та культурної адаптації. Структура тренінгу передбачала поєднання лекційних вступів, групових обговорень, рольових ігор та практичних вправ, що в цілому спрямовані на формування у здобувачів здатності до самостійного аналізу комунікативних бар'єрів та їх подолання. Важливим аспектом є використання методів активного навчання, які спонукають студентів до самоосвіти та самоаналізу в контексті міжкультурної взаємодії. Сформовано висновки про необхідність постійного оновлення та адаптації освітньої програми до змінюваних умов глобального освітнього і професійного середовища.

Ключові слова: комунікативна толерантність, інноваційне освітнє середовище, професійно-технічні заклади світи, інтерактивні технології, тренінг, спілкування.

Molodovska Yuliia Serhiivna graduate student of the Department of Pedagogy and Educational Management, Odesa Regional Academy of In-Service Education of the Odesa Regional Council, Odesa, <https://orcid.org/0009-0006-0042-2109>

PROGRAM FOR FORMING COMMUNICATIVE TOLERANCE OF STUDENTS OF VOCATIONAL AND TECHNICAL EDUCATION INSTITUTIONS

Abstract. The article provides a detailed analysis of the program for the formation of communicative tolerance for students of vocational and technical educational institutions. The program is considered as a comprehensive educational tool aimed at the development of intercultural communication through the study of foreign languages and cultural enrichment. The key components of the program are identified, including the integration of language skills and cultural knowledge, which are necessary for professional growth and international interaction.

Methods of active involvement of students in the process of intercultural communication have been developed, including the use of free narration, role-playing games and discussions, which contribute to deepening the understanding of cultural features and the formation of a tolerant attitude to cultural differences.

In addition, the developed course "Development of communicative tolerance in professional communication" is characterized, which includes four modules covering from theory to practice: from the basics of communication skills to their application in complex intercultural interactions. Each module contains interactive activities that enable learners to actively use nonviolent communication and empathic listening skills.

A training program for student applicants for effective resolution of conflict situations, development of emotional stability and cultural adaptation has been developed and substantiated. The structure of the training provided for a combination of lecture introductions, group discussions, role-playing games and practical exercises, which are generally aimed at forming the ability of students to independently analyze communication barriers and overcome them. An important aspect is the use of active learning methods that encourage students to self-education and self-analysis in the context of intercultural interaction. Conclusions about the need for constant updating and adaptation of the educational program to the changing conditions of the global educational and professional environment were formed.

Keywords: communicative tolerance, innovative educational environment, professional and technical institutions worlds, interactive technologies, training, communication.

Актуальність дослідження. Проблема формування комунікативної толерантності серед здобувачів професійно-технічної освіти є актуальною та вимагає систематичного підходу в умовах інноваційного освітнього середовища. Нинішні зміни в освітній парадигмі спонукають до розробки спеціалізованих програм, які б сприяли розвитку навичок толерантного спілкування та взаєморозуміння [7]. Особлива увага при цьому приділяється інтеграції інноваційних технологій та методик, що можуть ефективно стимулювати цей процес.

У зв'язку з цим, необхідно розробити та впровадити в освітній процес програму формування комунікативної толерантності, яка є не тільки відповіддю на потреби сучасного ринку праці, але й активним внеском у створення морально стійкої та етично освіченої молоді, здатної до конструктивного діалогу та партнерства. Такий підхід передбачає детальне вивчення та адаптацію кращих практик, а також розробку інноваційних методів навчання, заснованих на актуальних наукових дослідженнях у сфері психології комунікації та педагогіки.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. В науковому дискурсі велику увагу приділяється аналізу комунікативної толерантності, який охоплює різноманітні психолого-педагогічні підходи та методики дослідження. Концептуалізація комунікативної толерантності як інтегрованого феномена відіграє критичну роль у формуванні особистісної ідентичності, що підтверджується науковими працями таких вчених як Л. Пермінова та Г. Балла, які акцентують на її мультиаспектності та значенні у соціальній взаємодії.

Наукові погляди Ф. Бацевича збагачують філософське розуміння толерантності, а педагогічні інновації Я. Коменського сприяють формуванню моральних основ освітньої практики, орієнтованих на принципи толерантності.

Дослідження В. Лапи [4], А. Зінченко [2], Е. Панасенко [5], та А. Скока [6] детально аналізують специфіку комунікативної толерантності та її важливість у підготовці майбутніх фахівців. На основі проведеного аналізу, на сьогодні не було розроблено та обґрунтовано програму формування комунікативної толерантності здобувачів професійно-технічних закладів освіти в умовах інноваційного освітнього середовища, що обумовило детальний аналіз даної проблеми.

Мета статті – проаналізувати програму формування комунікативної толерантності здобувачів професійно-технічних закладів освіти в умовах інноваційного освітнього середовища.

Виклад основного матеріалу дослідження. У контексті розробленої програми формування комунікативної толерантності у професійно-технічних закладах освіти значний акцент робиться на навчанні здобувачів професійно-технічних закладів освіти іноземній мові як засобу міжкультурного спілкування з професійно орієнтованим і комунікативно спрямованим характером. Освітній процес поєднує професійно-ділові та соціокультурні аспекти, що задовольняють потреби здобувачів у вивченні мови, притаманні їхньому майбутньому професійному шляху, а також сприяють ефективному встановленню контактів із представниками інших культур [1; 3].

У рамках цієї програми, вже на другому курсі розпочинається формування комунікативної толерантності через активне залучення здобувачів до вивчення розмовної теми «Мова культурного діалогу». Це дозволяє їм не лише поглибити свої знання про культури країн мови, що вивчається, але й розвивати толерантне ставлення до інших народів, подолати стереотипи та негативне сприйняття інших культур. Використання методу вільної оповіді сприяє цьому процесу, де здобувачам пропонується створити «вербальний портрет» типового представника культури, що вивчається, з урахуванням таких аспектів як ставлення до людей, дотримання традицій та ключові риси комунікативної поведінки.

Також важливим аспектом є знайомство здобувачів з культурою Великобританії та особливостями національного характеру її мешканців, щоб поглибити розуміння здобувачами типових британських характеристик, їм було показано документальний фільм «Британія та британці». Обговорення фільму в групі зосередилося на толерантних аспектах британської комунікативної поведінки, таких як емоційна стриманість, уникнення конфліктів, терпимість до тиші, делікатність у розмові та прагнення до довірливих відносин.

Зацікавленість здобувачів професійно-технічних закладів освіти до засвоєння мовних стереотипів, що характеризують толерантні риси британської поведінки, була підтримана запитанням про бажання опанувати ці особливості. Більшість відповіла позитивно, що підкреслило їхнє зацікавлення та мотивацію.

У контексті розвитку програми «Комунікативна толерантність в професійно-технічних закладах освіти» акцент зроблено на інтеграцію знань та навичок для ефективного міжкультурного спілкування. На одному з лекційних занять, присвячених вивченню англійської мови як інструменту міжкультурної взаємодії, обговорювались наступні аспекти: перше знайомство та привітання, що включає звертання до знайомих та незнайомих осіб; підтримання діалогу, виявлення поваги та емпатії до співрозмовника, а також вміння вибачатися, висловлювати подяку та компліменти; завершення розмови.

На початку проведення лекції, було проведено ритуал привітання та вступне слово. Після цього здобувачі обговорили переглянутий раніше документальний фільм «Культурне спілкування у Великобританії», який допоміг їм краще зрозуміти особливості британської комунікативної поведінки.

Викладач висвітлював особливості звертань в англійській мові, зокрема, часто використовувану нейтральну формулу «excuse me» для привернення уваги. Здобувачі професійно-технічних закладів освіти активно відпрацьовували ці звертання, а також обговорили відмінності у звертаннях, характерних для української та англійської мовних контекстів. Під час лекції також розглянуто стандартні ввічливі форми звернення до незнайомих осіб у англійськомовному середовищі, що допомогло здобувачам зрозуміти та закріпити культурні норми взаємодії. Заняття включало рольові ігри та інтерактивні вправи, що дозволили учням активно застосовувати отримані знання в практичному спілкуванні, підсилюючи їхні комунікативні та міжкультурні компетенції.

На лекції здобувачі занотовували в свої конспекти англійські фрази та їх українські відповідники, які демонструють різницю в комунікативних звичаях. Обговорення зосередилося на ширшому діапазоні толерантності в комунікації британців порівняно з українцями, підкріплене показовими фразами, заздалегідь написаними на дошці, що акцентували на значенні уваги та поваги до співрозмовника.

Крім того, у процесі реалізації програми було організовано практичне заняття, спрямоване на поглиблене засвоєння культурно-специфічних норм ввічливості. Заняття розпочалося з вільного вибору здобувачами актуальних для дискусії тем. Дискусія відбулася на тему «Ввічливість в контексті комунікативної свідомості українців та англійців». У центрі дебатів було розглянуто, як різні культури трактують і впроваджують концепції ввічливості, зокрема, вивчено як культурні особливості впливають на повсякденні взаємодії.

На завершення, здобувачі професійно-технічних закладів освіти були розділені на малі групи для проведення мозкового штурму, де вони обговорювали додаткові аспекти поняття ввічливості, виходячи з власних спостережень та переживань. Зібрані ідеї були представлені для подальшого аналізу і обговорення, що дозволило учасникам глибше зрозуміти варіативність та багатогранність поняття ввічливості в різних культурних реаліях.

Наступним етапом проведення семінару учасники розділені на невеликі групи по чотири особи для глибшого аналізу актуальних проблем. Обрані для дискусій теми стосувалися стратегій вирішення конфліктів у професійному спілкуванні. Серед вибраних сценаріїв були такі: «Викладач втрачає самоконтроль через зауваження здобувачеві»; «Несподівана критика на адресу

незвичного питання від здобувача»; «Нецензурна лексика викладача під час дискусії» та інші. Голосуванням визначено ключову ситуацію для колективного аналізу: «Гостра критика викладачем позицій здобувачів».

Кожній групі вручені картки для фіксації дискусійних питань двома мовами. Модератор ознайомив учасників з методикою конструктивного подолання опозиції, яка включала алгоритм «вислухати – зрозуміти; визнати – приєднатися; висловитись – адаптуватися».

В процесі роботи кожна група представила результати своєї роботи. Учасники делегували представників для розміщення карток на дошці та висвітлення обговорених рішень. Однакові або схожі відповіді були угруповані, формуючи консолідовану схему вирішення конфлікту, що акцентувала на важливості аргументації, взаємопідтримці та прийнятті різноманітних думок.

На завершальному етапі модераторського семінару для здобувачів професійно-технічних закладів освіти з розвитку комунікативної толерантності у інноваційному освітньому середовищі, було запропоновано завдання, що спонукало до рефлексії власних комунікативних навичок та вивчення нових мовних термінів. Кожен учасник отримував аркуш паперу, на якому він малював символічний «комунікативний лабіринт». Вони заповнювали шлях лабіринту малюнками та словами, що описують різні комунікативні ситуації, в яких вони були толерантні або нетолерантні. Це надало можливість здобувачам професійно-технічних закладів освіти візуалізувати свої досвіди та визначити шляхи покращення своїх навичок.

У контексті аналізу програми розвитку комунікативної толерантності здобувачів освіти в професійно-технічних закладах у рамках інноваційного освітнього середовища, акцент було зроблено на використанні інтерактивних технологій навчання. Відповідно, у процесі проведення занять з іноземної мови було застосовано три основні методи: дискусійний, ігровий та тренінговий, що сприяли максимальному залученню здобувачів до активної навчально-професійної взаємодії.

У зв'язку з цим, для формування комунікативної толерантності здобувачів у професійно-технічних закладах освіти, було запроваджено спеціалізований тренінг з метою коригування таких особистісних характеристик здобувачів, як емоційна лабільність, зайва напруженість і суворість у спілкуванні, а також підвищення самооцінки через позитивну взаємодію. Програма тренінгу була розроблена на основі кількох ключових принципів: діяльнісний, самоорганізаційний, системно-структурний, суб'єктний.

Тренінг з формування комунікативної толерантності для здобувачів професійно-технічних закладів освіти був розрахований на чотири заняття по 3 години. Така структура тренінгу дозволяє глибше зануритися в кожен тему, надаючи достатньо часу для теоретичних вступів, практичних вправ та рефлексії.

Тренінг, спрямований на формування комунікативної толерантності серед здобувачів професійно-технічних закладів освіти, має кілька основних цілей. По-перше, програма націлена на розвиток умінь толерантного спілкування та ефективної взаємодії у різноманітному культурному та соціальному середовищі. Це передбачає не лише засвоєння теоретичних знань, але й активне застосування цих знань на практиці. По-друге, тренінг спрямований на зміцнення емоційної стійкості учасників, що є критично важливим для управління особистими реакціями в складних або конфліктних комунікативних ситуаціях, що допомагає здобувачам краще контролювати свої емоції та поведінку, сприяючи більш здоровому та продуктивному обговоренню. Нарешті, програма має на меті стимулювати рефлексію у здобувачів щодо власної поведінки та поведінки інших, що є фундаментальним для розуміння та прийняття культурної та індивідуальної різноманітності. Це рефлексивне ставлення дозволяє учасникам краще аналізувати та вдосконалювати свої комунікативні стратегії в контексті толерантності та взаємоповаги. Отже, представимо структуру програми тренінгу формування комунікативної толерантності у здобувачів професійно-технічних закладів освіти.

Таблиця 1.

Програма тренінгу формування комунікативної толерантності у здобувачів професійно-технічних закладів освіти

Заняття	Види вправ	Тривалість
Заняття 1. Введення в комунікативну толерантність	Інтерактивна міні-лекція «Визначення толерантності»	30 хв.
	Рольова гра «Толерантність на практиці»	60 хв.
	Мозковий штурм «Стратегії покращення толерантності»	60 хв.
	Рефлексія та підсумкові питання	30 хв.
Заняття 2. Майстерність самоконтролю: самоаналіз та управління емоціями	Вправа «Картка самосвідомості»	30 хв.
	Рольова гра «Моделювання вирішення конфліктів»	60 хв.
	Вправа «Емоційний аукціон»	30 хв.
	Дискусія «Стратегії ефективного самоконтролю»	30 хв.
	Рефлексія та підсумкові питання	30 хв.
Заняття 3. Технології толерантного спілкування	Вправа 1: «Креативний мозковий штурм»	60 хв.
	Рольова гра «Толерантність у дії»	30 хв.
	Вправа «Практика ненасильницької комунікації»	60 хв.
	Рефлексія та обговорення	30 хв.
Заняття 4. Впровадження і підтримка толерантності	Розробка «Кодексу толерантності» для групи	45 хвилин
	Створення проектів для підтримки культурної різноманітності	75 хвилин
	Симуляція впровадження проектів	45 хвилин
	Рефлексія та планування впровадження	15 хвилин

Крім того, у рамках програми підготовки здобувачів професійно-технічних установ у сучасному освітньому середовищі виникає потреба розширення методичних підходів до формування комунікативної толерантності. Оновлення змісту дисциплін та інтеграція інтерактивних методик виявилися недостатніми для повного розкриття потенціалу у цій сфері. Відповідно, було розроблено та введено в освітній процес новий спеціалізований курс під назвою «Розвиток комунікативної толерантності у професійному спілкуванні», що спрямований на зміцнення та розширення компетенцій здобувачів у сфері професійної комунікації, забезпечуючи їх необхідними навичками для ефективної взаємодії у мультикультурному освітньому середовищі.

У межах програми розвитку комунікативної толерантності для здобувачів професійно-технічних закладів освіти, зокрема на третьому курсі (5 семестр), впроваджено спеціалізований курс, який інтегрує теоретичні засади та практичне застосування комунікативної толерантності. Цей курс, розрахований на один кредит (36 годин) за міжнародною кредитно-модульною системою ECTS, що включає чотири модулі, які поєднують теоретичні знання та практичні навички.

Перший модуль, під назвою «Основи комунікативної толерантності», включає в себе дві ключові лекційні теми: «Комунікація та толерантність у соціокультурних процесах» та «Вивчення комунікативної толерантності як феномену». У рамках цих тем здобувачі професійно-технічних закладів освіти ознайомлюються з концептуальними засадами комунікації, культурними аспектами спілкування, а також розглядають толерантність як необхідну умову ефективної взаємодії. Значна увага приділяється аналізу наукових підходів до визначення комунікативної толерантності, її ролі в соціокультурній діяльності, а також типам та функціям цієї важливої компетенції. Здобувачі професійно-технічних закладів освіти також вивчають, як комунікативна толерантність взаємодіє з категоріями конфлікту, компромісу, безконфліктності та ввічливості. Матеріали курсу підкріплені широким спектром електронних ресурсів, що надають змогу глибше зануритися в предметне поле.

У рамках програми розвитку комунікативної толерантності для здобувачів професійно-технічних установ, другий модуль курсу «Стратегії комунікативної толерантності у професійній взаємодії» включає вивчення двох важливих тем: «Впровадження толерантності у професійних дискурсах» та «Етикет як основа толерантного спілкування у професійних контекстах». Перша тема охоплює аналіз механізмів взаємодії між учасниками професійних взаємодій, де толерантність виступає як ключовий елемент вирішення конфліктів та забезпечення продуктивної співпраці. Обговорюються принципи взаєморозуміння, партнерства та доброзичливості, які є основою для

створення ефективної та гармонійної комунікативної атмосфери. Друга тема включає детальний розгляд етикету як системи поведінкових норм, які сприяють підтриманню ввічливості та респекту в професійних взаємодіях, включаючи правила поведінки, які відповідають культурним і національним особливостям учасників.

Третій модуль курсу «Прикладні аспекти комунікативної толерантності», включає серію інтерактивних семінарів, де здобувачі мають змогу застосувати теоретичні знання на практиці. Ці заняття спрямовані на формування умінь налагодження ефективної взаємодії та управління конфліктними ситуаціями без використання примусу, опираючись на принципи ненасильства та діалогу. Використані методики модерації та діалогічної взаємодії підкріплені ілюстративними прикладами з відповідних методичних посібників та наукових праць.

У структурі програми формування комунікативної толерантності здобувачів професійно-технічних закладів освіти в умовах інноваційного освітнього середовища, четвертий модуль, означений як «Практичні аспекти комунікативної толерантності», присвячений глибокому засвоєнню методів толерантної комунікації. Модуль включає чотири теми.

Перша тема, «Консолідація цінностей толерантності у професійному спілкуванні», розглядається на модераторському семінарі-диспуті, де здобувачі досліджують моральні ідеали професійного спілкування, важливість визнання вкладу кожного учасника діалогу, засвоюють стратегії досягнення гармонії у вирішенні конфліктів, формують мотивацію до культивування естетики комунікації та ідентифікації з ідеальним образом професіонала.

Друга тема, «Індивідуальні підходи до комунікативної толерантності», здобувачі мають аналізувати власні емоційні реакції у професійному спілкуванні, виявляти комунікативні бар'єри, розвивати навички вербальної та невербальної толерантності, оцінювати свої комунікативні стилі та адаптувати їх до різноманітних типів взаємодії.

Третя тема, «Інтерактивний розвиток у комунікативній толерантності» охоплює використання імітаційних ігор, що дозволяють учасникам моделювати ситуації, які стимулюють прийняття, емпатію та взаємне розуміння у професійних комунікаціях. Ігри спрямовані на формування комунікативної гнучкості, взаємозбагачення знаннями та розвиток умінь ефективного крос-культурного спілкування.

Остання тема модуля, «Поведінкові стратегії у толерантній комунікації», включає різні форми інтерактивних занять, таких як дискусійні «круглі столи», рольові ігри, та конкурси, що зосереджені на розв'язанні реальних комунікативних завдань, вихованні поваги та розуміння різних точок зору.

Цей модуль сприяє комплексному застосуванню теоретичних знань у реальних професійних контекстах, розвиваючи у здобувачів професійно-

технічних закладів освіти високий рівень комунікативної компетентності та готовності до толерантного взаємодії.

На завершальному етапі курсу з формування комунікативної толерантності у здобувачів професійно-технічних установ, оцінка рівня засвоєння матеріалу проводилася шляхом тестувань та аналізу розроблених проектів, що тематично пов'язані з проблематикою комунікативної толерантності. Результати цієї оцінки слугували підставою отримання заліку.

Отже, інтеграція оновленого змісту гуманітарних дисциплін, з акцентом на комунікативну толерантність, та застосування адекватних методів і засобів її розвитку стали основою для спеціалізованого курсу, який демонструє позитивний вплив на професійне зростання здобувачів професійно-технічних закладів освіти.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, програма формування комунікативної толерантності у здобувачів професійно-технічних закладах освіти інтегрує вивчення іноземних мов і культурне розуміння для підготовки учнів до ефективного міжкультурного спілкування. Освітній процес зосереджений на розвитку мовних навичок з акцентом на професійне спілкування та культурну чутливість, що відповідає потребам міжнародного ринку праці.

У рамках програми введено спеціалізований курс, який детально розглядає теоретичні та практичні аспекти комунікативної толерантності. Курс включає модулі з вивчення основ комунікації, стратегій професійної взаємодії та практичні аспекти вирішення конфліктів у міжкультурних комунікаціях.

Таким чином, програма сприяє підготовці кваліфікованих фахівців, здатних до ефективної і толерантної міжкультурної комунікації.

Література:

1. Зельман Л. Н. Професійна підготовка кваліфікованих робітників сфери обслуговування в нових соціально-економічних умовах. Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми : зб. наук. пр. Вип. 48. К.; Вінниця: ТОВ фірма «Планер», 2017. С. 55–58.
2. Зінченко А. Модель формування комунікативної толерантності студентів педагогічних спеціальностей університетів у процесі гуманітарної підготовки. *Проблеми підготовки сучасного вчителя*. 2011. № 3. С. 241–248
3. Калмиков Г.В. Комунікативна толерантність vs комунікативна інтолерантність як генеративна проблема. (у співавторстві з Доброскок, С.С., Чижма, Д.М. Ендеберя, І.В., Кихтюк, О.В.). *PSYCHOLINGUISTICS*, Вип. 30(1), 2021. URL: <https://psycholing-journal.com/index.php/journal/article/view/125>
4. Лапа В. М. Наукові підходи до визначення поняття «комунікативна толерантність». *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2016. Вип. 6. Т. 2. С. 61–65.
5. Панасенко Е. Формування комунікативної толерантності в майбутніх практичних психологів: теоретико-прикладний аспект. *Професіоналізм педагога: теоретичні й методичні аспекти*. Вип. 10. Слов'янськ, 2019. С. 127–140

6. Скок А.Г. Комунікативна толерантність викладача вищого навчального закладу. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2007. No 34. С. 79–84
7. Яворська Г.Х. Ларіна Е.В. Мовна толерантність у контексті соціально-гуманітарних наук. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 20(1), 2016. С. 103–106. URL: http://vestnik-philology.mgu.od.ua/archive/v20/part_1/31.pdf

References:

1. Zelman L. N. Profesiina pidhotovka kvalifikovanykh robitnykiv sfery obsluhovuvannia v novykh sotsialno-ekonomichnykh umovakh [*Professional training of qualified workers in the service sector in new socio-economic conditions*]. Suchasni informatsiintekhnolohii ta innovatsiini metodyky navchannia u pidhotovtsi fakhivtsiv: metodolohiia, teoriia, dosvid, problemy : zb. nauk. pr. Vyp. 48. K.; Vinnytsia: TOV firma «Planer», 2017. S. 55–58. [in Ukrainian].
2. Zinchenko A. Model formuvannia komunikatyvnoi tolerantnostistudentiv pedahohichnykh spetsialnostei universytetiv u protsesi humanitarnoi pidhotovky [*Model of formation of communicative tolerance of students of pedagogical specialties of universities in the process of humanitarian training*]. Problemy pidhotovky suchasnoho vchytelia. 2011. No 3. S. 241–248 [in Ukrainian].
3. Kalmykov H.V. Komunikatyvna tolerantnist vs komunikatyvna intolerantnist yak heneratyvna problema [*Communicative tolerance vs communicative intolerance as a generative problem*]. (u spivavtorstvi z Dobroskok, S.S., Chyzhma, D.M. Enderberia, I.V., Kykhtiuk, O.V.). PSYCHOLINGUISTICS, Vyp. 30(1), 2021. URL: <https://psycholing-journal.com/index.php/journal/article/view/125> [in Ukrainian].
4. Lapa V. M. Naukovi pidkhody do vyznachennia poniattia «komunikatyvna tolerantnist» [*Scientific approaches to the definition of the concept of "communicative tolerance"*]. Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. 2016. Vyp. 6. T. 2. S. 61–65. [in Ukrainian].
5. Panasenko E. Formuvannia komunikatyvnoi tolerantnosti v maibutnikh praktychnykh psykholohiv: teoretyko-prykladnyi aspekt [*Formation of communicative tolerance in future practical psychologists: theoretical and applied aspect*]. Profesionalizm pedahoha: teoretychni y metodychni aspekty. Vyp. 10. Sloviansk, 2019. S. 127–140 [in Ukrainian].
6. Skok A.H. Komunikatyvna tolerantnist vykladacha vyshchoho navchalnoho zakladu [*Communicative tolerance of a teacher of a higher educational institution*]. Visnyk Zhytomirskoho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka. 2007. No 34. S. 79–84 [in Ukrainian].
7. Yavorska H.Kh. Larina E.V. Movna tolerantnist u konteksti sotsialno-humanitarnykh nauk [*Linguistic tolerance in the context of social and humanitarian sciences*]. Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. 20(1), 2016. S. 103–106. URL: http://vestnik-philology.mgu.od.ua/archive/v20/part_1/31.pdf [in Ukrainian].

УДК 376-056.36

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8\(36\)-692-704](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8(36)-692-704)

Ніколаєску Інна Олександрівна доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри дошкільної та спеціальної освіти, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, бул. Шевченка, 81, м. Черкаси, 18000, тел.: (0472) 372-142, <https://orcid.org/0000-0002-9928-9291>

Нікітська Юлія Мирославівна кандидат педагогічних наук, доцент кафедри дошкільної та спеціальної освіти, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, бул. Шевченка, 81, м. Черкаси, 18000, тел.: (0472) 372-142, <https://orcid.org/0000-0002-0482-8011>

Гончаренко Анна Сергіївна студентка кафедри дошкільної та спеціальної освіти, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, бул. Шевченка, 81, м. Черкаси, 18000, тел.: (0472) 372-142

РОБОТА ОСВІТЯН З БАТЬКАМИ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню специфіки взаємодії освітян із батьками дітей з особливими освітніми потребами в умовах сучасної інклюзивної освіти. У роботі підкреслено важливість комплексного підходу до корекційно-педагогічної діяльності, що включає активну співпрацю між освітніми установами та сім'єю дитини. Розглянуто основні форми роботи з батьками, які застосовуються фахівцями для ефективної підтримки родин, зокрема консультативно-рекомендаційні, лекційно-просвітницькі форми, практичні заняття, а також організація «круглих столів» та індивідуальних зустрічей з батьками. Особлива увага приділяється формуванню міжособистісних взаємин між педагогами, батьками та дітьми, що є важливим чинником успішної соціалізації та інтеграції дітей з особливими потребами в освітній процес.

У статті проаналізовано різні підходи до організації роботи з батьками, які виховують дітей з порушеннями психофізичного розвитку. Зокрема, визначено ключові тенденції в поведінці батьків, їх вплив на процес навчання та розвиток дітей, а також на ефективність педагогічної роботи. Окремо розглянуто проблему адекватності позиції батьків щодо власних дітей, що має важливе значення для успішної реалізації індивідуальних навчальних програм. Автор акцентує увагу на необхідності підвищення педагогічної компетентності батьків через залучення їх до активної участі в корекційно-розвивальних

заходах та надання їм кваліфікованої психологічної підтримки. На основі проведеного теоретичного аналізу та узагальнення наукових даних, зроблено висновок, що цілеспрямована і систематична взаємодія між освітянами та батьками є одним з найважливіших факторів, що сприяють гармонійному розвитку дітей з особливими освітніми потребами, підвищенню їх навчальних досягнень і успішній інтеграції в освітнє середовище.

Ключові слова: діти з особливими освітніми потребами, педагог, корекційно-педагогічна робота, форми роботи, засоби спілкування.

Nikolaesku Inna Oleksandrivna Doctor of Pedagogical Science, Professor, Head of the Department of Preschool and Special Education, Bogdan Khmelnytsky National University at Cherkasy, Blv. Shevchenko, 81, Cherkasy, 18000, tel.: (0472) 372-142, <https://orcid.org/0000-0002-9928-9291>

Nikitska Yuliia Myroslavivna PhD (Candidate of Pedagogical Sciences), Associate professor at the Department of Preschool and Special Education, Bohdan Khmelnytsky National University at Cherkasy, Blv. Shevchenko, 81, Cherkasy, 18000, tel.: (0472) 372-142, <https://orcid.org/0000-0002-0482-8011>

Honcharenko Anna Serhiivna Student of the Department of Preschool and Special Education, Bogdan Khmelnytsky National University at Cherkasy, Blv. Shevchenko, 81, Cherkasy, 18000, tel.: (0472) 372-142

WORKING WITH PARENTS OF CHILDREN WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS

Abstract. The article is devoted to the study of the specifics of interaction between educators and parents of children with special educational needs in the context of modern inclusive education. The work emphasizes the importance of a comprehensive approach to corrective-pedagogical activities, which includes active collaboration between educational institutions and the child's family. The main forms of work with parents, used by specialists to effectively support families, are examined, including consultative-recommendation sessions, lecture-based educational forms, practical training, as well as the organization of "round tables" and individual meetings with parents. Special attention is given to the development of interpersonal relationships between educators, parents, and children, which is a crucial factor in the successful socialization and integration of children with special needs into the educational process.

The article analyzes various approaches to organizing work with parents raising children with psycho-physical developmental disorders. In particular, it identifies key trends in parental behavior, their impact on the learning process and

child development, as well as the effectiveness of pedagogical work. The issue of the adequacy of parents' attitudes toward their children, which is vital for the successful implementation of individualized educational programs, is also considered. The author emphasizes the need to enhance parents' pedagogical competence by involving them in active participation in corrective-developmental activities and providing them with qualified psychological support. Based on a theoretical analysis and synthesis of scientific data, the conclusion is drawn that a targeted and systematic interaction between educators and parents is one of the most important factors contributing to the harmonious development of children with special educational needs, improving their academic achievements, and ensuring their successful integration into the educational environment.

Keywords: children with special educational needs, educator, corrective-pedagogical work, forms of work, means of communication.

Постановка проблеми. Розвиток інклюзивної освіти в Україні актуалізує потребу у впровадженні ефективної взаємодії між освітянами та батьками дітей з особливими освітніми потребами. Відсутність належної комунікації та співпраці між цими сторонами може призводити до зниження якості освітніх послуг та недостатньої інтеграції дітей з особливими освітніми потребами у освітній процес. Попри наявність нормативно-правової бази, що регулює роботу з цією категорією дітей, виникають труднощі у практичному застосуванні методик та стратегій, що спрямовані на розвиток партнерських стосунків між педагогами та батьками. Це вимагає наукового аналізу ефективності існуючих підходів та пошуку нових методів для підвищення рівня співпраці, що сприятиме кращій адаптації дітей з особливими освітніми потребами у освітньому середовищі та покращенню їх навчальних досягнень [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження свідчать про важливість партнерства між педагогами та батьками у процесі інклюзивного навчання. Зокрема, в роботах зарубіжних авторів (Smith et al., 2020; Brown & Johnson, 2021) розглядаються моделі ефективної комунікації та стратегій співпраці, що сприяють позитивній взаємодії та підвищенню успішності дітей з особливими освітніми потребами. Вітчизняні науковці (Іванова, 2022; Петренко, 2023) також наголошують на необхідності вдосконалення комунікативних навичок педагогів та розвитку психолого-педагогічної компетентності у взаємодії з батьками. Натомість, у низці публікацій (Коваленко, 2021; Сидоренко, 2022) підкреслюється проблема недостатньої підготовки освітян до роботи з сім'ями дітей з особливими освітніми потребами, що може спричинити конфлікти та знижувати ефективність навчального процесу.

Мета статті полягає в узагальненні та теоретичному аналізі прикладних аспектів роботи освітян із батьками дітей з особливими освітніми потребами.

Виклад основного матеріалу. Обов'язковою умовою роботи з дітьми з порушеннями психофізичного розвитку є проведення індивідуальних занять у присутності батьків дитини або її законних представників. Основний зміст роботи фахівців команди психолого-педагогічного супроводу, зокрема педагогів-дефектологів, психологів, які беруть участь у корекційно-педагогічному процесі, з батьками передбачає наступне: формування міжособистісних взаємин: між дитиною та її батьками, між дітьми, між батьками різних дітей, між батьками та іншою дитиною; формування співробітництва між батьками та їх дитиною (співпраця – своєрідний етап у розвитку взаємодії матері та дитини, що передбачає, що батьки можуть передати суспільний досвід та сформувані у дитини потреби запозичити його. У процесі співробітництва дорослому важливо не просто навчити якоїсь дії, а передати дитині через цю дію способи пізнання навколишнього світу) [2]. Також дефектолог надає кваліфіковану педагогічну підтримку батькам; створює умови для активної участі батьків у вихованні та навчанні дитини; допомагає близьким дорослим створити в сім'ї комфортне для розвитку дитини середовище; виявляє, розкриває та підтримує позитивні особисті якості батьків, необхідні для успішної співпраці зі своєю дитиною; формує впевнений та спокійний стиль виховання.

Розглянемо основні форми роботи, якими користуються фахівці у роботі з дітьми з порушеннями у розвитку та їх батьками: консультативно-рекомендаційна, лекційно-просвітницька; практичні заняття для батьків; організація «круглих столів», батьківських конференцій, дитячих ранків та свят; індивідуальні заняття з батьками та їх дитиною; підгрупові заняття.

1. Консультативно-рекомендаційна форма роботи. Дана форма роботи включає первинне психолого-педагогічне обстеження, консультативні відвідування, повторне психолого-педагогічне обстеження. На первинному обстеженні за участю дефектолога, лікаря – дитячого невропатолога, психолога, батьки отримують відповіді на запитання, що стосуються оцінки фахівцями рівня психічного розвитку дітей, можливості навчання тощо, та рекомендації щодо організації подальших умов виховання дитини у сім'ї.

На першому прийомі фахівця – дефектолога та психолога варто звернути увагу на реакцію батьків на поведінку дитини (вказівки, підтримка, байдужість тощо). При цьому необхідно враховувати стан батьків (розгубленість, пригніченість, скарги, пошук шляхів вирішення проблеми). Це важливо, оскільки від психологічного стану батьків залежить тактика поведінки фахівця: це може бути лише емоційна підтримка, співчуття, а також прихильність батьків до себе; можливо, батьки потребують отримання точної інформації про відхилення у розвитку дитини, причини, що викликали первинне порушення; ймовірно необхідне спільне складання плану подальших кроків в організацію корекційної допомоги дитині тощо [3]. Результат

первинної консультації вважається позитивним тоді, коли батьки, прислухавшись до рекомендацій фахівців та відчувши можливість отримання реальної підтримки, повертаються до них за допомогою. При повторних відвідуваннях консультації сімей різними фахівцями простежується динаміка психофізичного розвитку дитини, а також ефективність запропонованих при первинному відвідуванні рекомендацій. При необхідності вносяться зміни до індивідуальних програм розвитку та курсів лікування.

2. Лекційно-просвітницька форма роботи. На лекційних заняттях батьки отримують необхідні знання щодо виховання дітей. При цьому під час першої зустрічі їм пропонується список тем із проханням відзначити найцікавіші для них, а також пропонується доповнити список питаннями, які відсутні, але є важливими. Під час лекцій батьки одержують відповіді на питання, знайомляться з сучасною літературою, що розкриває зміст тієї чи іншої проблеми. Лекції проводяться спеціалістом-дефектологом та/або психологом раз на місяць. Відвідуючи їх батьки не лише набувають знань, а й знайомляться з іншими батьками, переконуються, що є й інші сім'ї, перед якими постали суголосні труднощі. Це мотивує батьків до зусиль, знімає психоемоційну напругу. Крім того, слухаючи питання інших, багато хто починає усвідомлювати власні проблеми, намагаючись активно знайти вихід із ситуації [4].

3. Практичні заняття із батьками. На практичних заняттях батьки отримують знання щодо формування тих чи інших умінь та навичок у дитини, наприклад, щодо формування навичок самообслуговування, культурно-гігієнічних навичок, передумов формування образотворчої діяльності тощо. Найбільш зручною формою роботи з батьками є комбіновані заняття – лекція на певну тему, потім – практичне заняття. Вони проводяться один раз на місяць тривалістю до півтори години. Теми практичних занять майже завжди відповідають лекційним [1].

4. Організація «круглих столів», батьківських конференцій, дитячих ранків та свят. Бесіди або «круглі столи» проводяться у невимушеній атмосфері. Батьки знайомляться один з одним, розповідають про дітей, їхні проблеми. Бачачи, що їх розуміють, співчують, намагаються допомогти, вони перестають уникати власні проблеми. Під час цих зустрічей батьки отримують корисну інформацію, а також позначають коло питань, на які ще не змогли отримати відповіді. У підготовці та проведенні бесід та «круглих столів» рекомендована участь психолога, який скерує бесіду в раціональне русло, підтримає нерішучих батьків тощо. Бесіди проводяться на індивідуальних заняттях і, як правило, мають особистий характер. Фахівець-дефектолог, вислуховуючи батьків щодо наявних сімейних проблем, пропонує варіанти їх подолання. Також батькам рекомендовано комунікувати із психологом. Проведення дитячих ранків та інші святкування важливі в

контексті корекційно-педагогічного процесу, оскільки так батьки можуть відстежувати результати співпраці, радіти успіхам малюка, окреслювати перспективи [5].

5. Індивідуальні заняття з батьками та їх дитиною. Робота педагога з батьками розпочинається з діагностики. Фахівець має зрозуміти, як батьки організують діяльність своєї дитини, необхідно з'ясувати характер та особливості організації предметно-ігрової діяльності малюка. Від цього залежатиме зміст роботи із сім'єю, ступінь активної участі батьків у заняттях тощо. З цією метою проводиться цілеспрямоване спостереження за вільної грою батьків із дітьми, а також може проводитись анкетування [6]. На першому занятті педагог пропонує матері вибрати будь-яку іграшку (має бути широкий вибір від брязкальця до іграшок, що дозволяють організувати сюжетно-рольові ігри) і пограти хвилин десять зі своєю дитиною. При цьому їй обов'язково повідомляється, що фахівець хоче подивитися, як дитина грає з близьким дорослим (щоб батьки почувались комфортно). У ході спостереження фахівцю доцільно звернути увагу на такі моменти [3]:

- яку іграшку обрала мама, і чи вона відповідає рівню психофізичного розвитку дитини. На контакт дорослого з дитиною, чи відповідає він рівню розвитку малюка, чи сприяє формуванню прихильності до дорослого. Виходячи з цього, у протоколі зазначається вид іграшки та її відповідність можливостям та інтересам дитини;

- на форму запропонованого дорослим спілкування та її відповідність рівню психофізичного розвитку дитини. У дошкільному віці в нормі виділяють ситуативно-особистісну (від народження до шести місяців), ситуативно-ділову (від шести місяців до трьох років), позаситуативно-пізнавальну (від трьох до п'яти років) та позаситуативно-особистісну (від п'яти до семи років) форми спілкування;

- на емоційну насиченість спілкування. Експресія має значення, оскільки увага і доброзичливість є постійними компонентами змісту потреби у спілкуванні, емоційне сприйняття навколишнього світу становить важливу особливість психіки дитини раннього віку;

- на вміння створювати ситуацію спільної діяльності. Наголошується на наявності спільних дій (коли мама виконує дію руками дитини), частково-спільних (мама починає, а дитина продовжує розпочату дію або навпаки) або відокремлених дій (мама грає зі своєю іграшкою, дитина поруч – з такою самою своєю);

- на засоби спілкування, що використовуються і дитиною, і матір'ю. Виділяють три групи засобів спілкування: експресивно-мімічні (погляди, міміка, жести та експресивна вокалізація); предметно-дієві (предметні дії, локомоції та статичні пози); мовні засоби спілкування;

- наявність (або відсутність) потреби у спілкуванні як у дитини з дорослим, так і у дорослого з дитиною за наступними критеріями: цікавість до дитини (у дитини – до дорослого); емоційні прояви на адресу дитини (дорослого); дії, спрямовані на дитину (дорослого); чутливість відносно дитини (дорослого);

- вміння дорослих враховувати інтереси дитини та використовувати їх у розв'язанні конкретних завдань. Фахівець зазначає, чи мама враховує інтерес дитини, вирішуючи при цьому пізнавальні завдання, чи мама директивно пропонує іграшку, ігноруючи відсутність інтересу дитини до неї; або мама враховує інтерес дитини, але пізнавальну задачу при цьому не розв'язує (тобто дитина бере машинку – мама підхоплює; дитина кидає машинку і «перемикається» на кубики – мама також залишає машинку і бере кубики, тощо).

Після закінчення спостереження за спільною грою батьків із дитиною педагог пропонує мамі заповнити анкету, що дозволяє визначити [7]:

- тип позиції батьків стосовно дитини. Під адекватною позицією розуміють таке ставлення до дитини в сім'ї, за якого вона сприймається як здорова, але має низку особливостей, які доречно враховувати у процесі виховання. Тим самим батьки приймають і порушення у розвитку дитини, і саму дитину. Прийняття порушення означає і здатність батьків примиритися з фактом його наявності у дитини. Під прийняттям дитини розуміємо готовність включити її у власний життєвий сценарій, у життєву програму.

Виділяють чотири типи неадекватної позиції. Перший тип неадекватної позиції характеризується батьківським прийняттям дитини та її особливостей, проте, в цілому, позиція залишається неадекватною: дитина сприймається як жертва обставин, як беспорядна істота, яка потребує постійної опіки та захисту. Внаслідок такої позиції виникає гіперопіка. Другий тип позиції батьків – прийняття порушення та неприйняття дитини – характеризується відстороненістю від дитини. Діти при подібному до них ставленні вирізняються недоглянутістю, з відчутним дефіцитом ласки та емоційного спілкування. Третій тип позиції – неприйняття порушення та прийняття дитини. Батьки попри все намагаються довести неспроможність дефекту, а в процесі виховання дитини не беруть до уваги її специфічні особливості. Четвертий тип неадекватної позиції – дитина та її особливі потреби батьками не приймаються. Результатом цього зазвичай є відмова від дитини та позбавлення її права жити в сім'ї [2];

- вміння батьків спостерігати за власною дитиною;
- впевненість батьків у власних педагогічних здібностях;
- шляхи пошуку допомоги у проблемних ситуаціях;
- стиль виховання та вміння визначати актуальний рівень розвитку

дитини.

Отримавши дані цілеспрямованого спостереження за грою матері з дитиною та анкетування, фахівець-дефектолог визначає одну із шести тенденцій поведінки матері [8].

Тенденція до ізолюваності. Мати і малюк – це два абсолютно незалежних один від одного індивіда. Батьки не створюють ситуації спільної предметно-ігрової діяльності; між ними немає емоційної прихильності; увага близьких дорослих спрямована лише на педагога. У розмові вони постійно повертаються до тієї самої ситуації. Маля прагне до контактів з матір'ю, але зіштовхуючись з її небажанням враховувати його інтереси та відгукуватися на потреби, ухиляється від взаємодії.

Тенденція до передбачуваної взаємопов'язаності. Батьки не створюють ситуацію спільної діяльності, акцентується ізолюваність дитини від гри, їй відводиться роль глядача, дії якого передбачаються дорослими. Матерями використовуються ситуативно-особистісна та ситуативно-ділова форми спілкування, відстежується недостатньо сформована потреба у спілкуванні з дитиною, відсутність чутливості до дитячого ставлення. Часом властива неадекватна позиція відносно дитини – ставлення як до хворої, яка має особливості у розвитку і потребує опіки, що провокує невпевнений стиль виховання. Інтереси дитини не враховуються, а поведінка дорослого характеризується гіперопікою. Граючи з дитиною батьки вважають, що між ними та малюком існує тісний контакт, насправді ж вони не розуміють потреби дитини, а вона, у свою чергу, по-справжньому не долучається до гри, тобто співробітництво уявне, передбачуване. При цьому дитина не звертає уваги на дії матері; із предметами, запропонованими нею, діє неадекватно; вони не має сформованої потреби у спілкуванні. Основне завдання педагога – відпрацювання у дорослих навички залучення дитини до дій: спочатку вчать батьків помічати, а потім і повторювати дії малюка та звуки, які вони вимовляють, та розвивати в потрібному напрямку.

Тенденція до мовленнєвої взаємопов'язаності. Співпраця у предметно-ігровій діяльності організовується батьками лише за допомогою мови. Вибір ігор та іграшок відповідає рівню дитячого розвитку, водночас дорослі не підходять до дітей, щоб продемонструвати спосіб дії з іграшкою, звернення до дитини має директивний характер. Вони не використовують предметні дії як засоби спілкування з дитиною, у них не сформована потреба спілкування з нею (відсутні емоційні прояви, предметні дії, спрямовані на дитину, та чутливість до ставлення малюка), спостерігається невпевненість у своїх педагогічних здібностях. У ході гри дитина часто ігнорує, не помічає небажані дії, що нав'язуються мамою, граючи самостійно і по-своєму. У деяких дітей відзначається ехолоалічна мова. Потреба спілкуванні не сформована. Діти діють неемоційно, зрідка користуючись предметно-діловими засобами спілкування. Основне завдання спеціаліста-дефектолога – навчити дорослих створювати ситуацію спільної діяльності з дитиною.

Тенденція до мовчазної присутності. Батьки, вступаючи у спільну предметно-ігрову діяльність із дитиною, використовують частково-спільні дії. Дорослі пропонують дітям ситуативно-ділове спілкування, користуючись при цьому діловими та мовними засобами. Вибір іграшки надається самому малюку. Для дорослих властива несформованість потреби у спілкуванні з дитиною, неадекватна позиція стосовно дитини та невпевненість у своїх педагогічних здібностях. Діти таких батьків спокійні, в грі самі обирають іграшку, потім передають її мамі. Вони практично не звертаються за допомогою до дорослого, можуть довго одноманітно виконувати якусь ігрову дію, при цьому не очікуючи оцінки з боку матері. Діти користуються лише предметно-дієвими засобами спілкування. Основне завдання фахівця-дефектолога – формування чутливості до дитини. Крім того, педагог формує адекватну позицію щодо дитини, вміння вирішувати пізнавальні завдання під час ігрової взаємодії, емоційність взаємодії; впевнений стиль виховання.

Тенденція до впливу та взаємовпливу. Для батьків властиве вміння організувати спільну предметно-ігрову діяльність, що здійснюється за допомогою частково-спільних та окремих дій. Попри це, співпраця неадекватна, оскільки дорослі завищують можливості дитини, враховують її фізіологічний вік, а не реальний рівень психічного розвитку, найчастіше пропонуючи емоційне ситуативно-ділове спілкування з елементами позаситуативно-пізнавального, вербального. Несформованість потреби у спілкуванні з дитиною (відсутність чутливості дорослого до ставлення дитини) проявляється у наполегливості щодо продовження гри. У таких батьків адекватна позиція стосовно особливостей розвитку, впевнений стиль виховання. Діти охоче відгукуються на пропозицію матері пограти, але часто відмовляються грати тими іграшками, які пропонують батьки, намагаються грати по-своєму. Ці малюки емоційно реагують на вірші та потішки, рухливі ігри. Потреба в спілкуванні сформована в повному обсязі. Діти користуються всіма засобами спілкування, але при цьому в мовленні відзначаються звуконаслідування або спрощені слова. Основне завдання педагога – формування потреби спілкування з дитиною, тобто навчити дорослого відчувати, як дитина ставиться до нього. За умови зниження вимог, їх відповідності рівню розвитку дитини, формуванню її мотиваційно-потребової сфери і як результат – очікування об'єктивної оцінки власних дій і себе в цілому, батьки змінюють власне ставлення до дитини та її дій. Фахівець навчає батьків прийомів, які формують потребу дитини в оцінці дій з боку дорослого [9].

Тенденція до активної взаємопов'язаності. Поведінка дорослого характеризується вмінням організувати спільну предметно-ігрову діяльність, що здійснюється через частково-спільні та окремі дії. Батьки користуються всіма засобами спілкування, відзначається емоційність спілкування, сформованість потреби у ньому, адекватна позиція стосовно дитини, впевнений стиль

виховання. Малята активно відгукуються на пропозицію пограти, очікують оцінки своїх дій дорослими, постійно звертаючись до них, емоційно реагуючи на потішки та вірші, які розповідають дорослі. У дітей сформована потреба у спілкуванні, вони озвучують свої дії, ставлять питання дорослому, просять пограти ще [8].

Після завершення первинного психолого-педагогічного обстеження дитини, спостереження за її грою з дорослими та анкетування, вчитель-дефектолог проводить бесіду з батьками, з'ясовуючи, що викликало їх занепокоєння та привело на консультацію; хто порадив; що очікують батьки від консультації; що хвилює зараз, яким бачиться майбутнє дитини. У ході бесіди визначається морально-психологічний стан батьків; звертається увага на характер питань та висловлювань батьків.

Починаючи корекційно-педагогічну роботу, дефектолог складає індивідуальну програму розвитку дитини, яка складається з двох частин: індивідуальна програма навчання дитини та індивідуальна програма роботи з близьким для дитини дорослим. Зміст індивідуальної програми роботи зі значущими дорослими залежатиме від тенденції поведінки батьків в контексті організації предметно-ігрової діяльності дитини. Перед педагогом постає завдання навчити маму спостерігати, помічати появу нового у розвитку дитини під час щоденного спілкування, робити висновки.

Робота з навчання батьків навичкам спостереження за дитиною проводиться поетапно [10]:

- сформувані початкову навичку спостереження у процесі ведення щоденникових записів;
- навчити дорослих робити висновки зі спостережень під керівництвом фахівця;
- навчити дорослих самостійно робити висновки зі спостережуваних явищ.

Зміст роботи щодо підвищення рівня компетентності батьків у питаннях виховання дітей включає:

- знайомство з етапами та закономірностями психофізичного розвитку здорової дитини (лекції, бесіди, література);
- пояснення батькам значення режиму дня та створення умов для організації діяльності дитини в сім'ї (разом з батьками для кожного малюка складається режим дня, йдеться про необхідність вироблення єдиних вимог до дитини);
- навчання батьків прийомам формування навичок самообслуговування та охайності у певні вікові періоди;
- знайомство батьків з видами ігор, іграшок та етапами формування ігрової діяльності, пояснення батькам ролі гри у розвитку дитини [10].

6. Підгрупові заняття. На завершальному етапі роботи з батьками педагог проводить підгрупові заняття: двоє дітей та дві мами. Подібні заняття можливі лише після того, як вдається сформувати співпрацю мами зі своєю дитиною на індивідуальних заняттях. Батьки, які виховують дітей з особливими освітніми потребами, часто мають труднощі під час прогулянок, конфліктні ситуації виникають як між дітьми, і між дорослими. Саме на підгрупових заняттях спеціаліст-дефектолог навчає батьків вмінню налагоджувати контакт власного малюка з іншою дитиною, дітей одне з одним та дорослих між собою [4]. У проведенні підгрупових занять бажано включати активну участь психолога з використанням арт- або ігротерапії тощо.

Висновки. Таким чином ми розглянули основний зміст роботи фахівців, які беруть участь у корекційно-педагогічному процесі, з батьками; здійснили теоретичний аналіз ключових форм роботи, якими послуговуються фахівці у роботі з дітьми з особливими освітніми потребами та їх батьками (консультативно-рекомендаційна, лекційно-просвітницька; практичні заняття для батьків; організація «круглих столів», батьківських конференцій, дитячих ранків та свят; індивідуальні заняття з батьками та їх дитиною; підгрупові заняття); узагальнили ознаки адекватних та неадекватних позицій батьків у ставленні до власних дітей, які мають порушення психофізичного розвитку; окреслили провідні тенденції поведінки батьків в ситуації спільної діяльності з дитиною, яка має певні обмеження у власних можливостях; схарактеризували зміст роботи щодо підвищення рівня компетентності батьків у питаннях виховання дітей. На підставі зазначеного вважаємо, що лише цілеспрямований і систематичний характер взаємодії освітян та батьків дітей з особливими освітніми потребами уможливило гармонійний розвиток зростаючого покоління.

Література:

1. Гречко Л. М. Психологічний супровід дітей молодшого шкільного віку з вадами психофізичного розвитку в умовах інтегрованого навчання: дис. ... канд. психол. наук : 19.00.08. Київ, 2018. 320 с.
2. Крутій К. Концептуальні засади психолого-педагогічного супроводу: принципи і техніки. Актуальні проблеми психолого-педагогічного та соціального супроводу дитини на ранніх етапах соціалізації. *Гуманізація навчально-виховного процесу*. Слов'янськ, 2015. Ч. 1. № 4. С. 185 – 198.
3. Хохліна О. П. Психолого-педагогічні засади виховання, розвитку та сприяння соціально-побутовій адаптації дітей шкільного віку з помірною та тяжкою розумовою відсталістю. Психолого-педагогічний супровід дітей шкільного віку з помірною та тяжкою розумовою відсталістю / за ред. В. І. Бондаря, В. В. Засенка. Київ: ТОВ «Поліпром», 2016. С. 4 – 19.
4. Бех І. Д. Психологічний супровід особистісно зорієнтованого виховання. *Початкова школа*. 2004. № 3. С. 3 – 6.

5. Кобильченко В. В., Бойчук Ю. Д., Сіліна О. Г. Дитина з особливими освітніми потребами: медичні та психолого-педагогічні аспекти розвитку, навчання і виховання: навчально-методичний посібник. Харків: Харківська академія неперервної освіти. Видавництво «Точка», 2015. 292 с.

6. Діти і соціум: особливості соціалізації дітей дошкільного та молодшого шкільного віку : монографія / За заг. ред. Н. В. Гавриш. Луганськ : Альма-матер, 2016. 368 с.

7. Засенко В. В. До проблеми особистісного підходу у навчанні дітей з порушеннями психофізичного розвитку. Дидактичні та соціально-психологічні аспекти корекційної роботи у спеціальній школі: наук.- метод. зб. / за ред.: В. І. Бондаря, В. В. Засенка. Київ : Науковий світ, 2018. Вип. 8. С. 85 – 88.

8. Колупаєва А. А. Діти з особливими потребами та організація їх навчання. (Серія «Інклюзивна освіта»). Київ : Науковий світ, 2015. 260 с.

9. Синьов В. М. Психолого-педагогічні проблеми дефектології та пенітенціарії. Київ: «МП Леся», 2018. 779 с.

10. Сак Т. В. Диференційований підхід до навчання учнів з особливими освітніми потребами. *Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова*. Серія 19 : Корекційна педагогіка та спеціальна психологія. 2019. Вип. 26. С. 215 – 219.

References:

1. Hrechko, L. M. (2018) *Psykholohichniy suprovid ditei molodshoho shkilnoho viku z vadamy psykhofizychnoho rozvytku v umovakh intehrovanoho navchannia* [Psychological support of primary school children with mental and physical disabilities in the context of integrated learning] : dys. ... kand. psykhol. nauk : 19.00.08. Kyiv. 320 [in Ukrainian].

2. Krutii, K. (2015) *Kontseptualni zasady psykholoho-pedahohichnoho suprovodu: pryntsyipy i tekhniky. Aktualni problemy psykholoho-pedahohichnoho ta sotsialnoho suprovodu dytyny na rannikh etapakh sotsializatsii* [Conceptual principles of psychological and pedagogical support: principles and techniques. Current issues of psychological, pedagogical and social support of the child in the early stages of socialization]. *Humanizatsiia navchalno-vykhovnoho protsesu – Humanization of the educational process*. Sloviansk. 1. 4. 185 – 198 [in Ukrainian].

3. Khokhlina, O. P. (2016) *Psykholoho-pedahohichni zasady vykhovannia, rozvytku ta spryiannia sotsialno-pobutovii adaptatsii ditei shkilnoho viku z pomirnoiu ta tiazhkoiu rozumovoiu vidstalistiu*. *Psykholoho-pedahohichniy suprovid ditei shkilnoho viku z pomirnoiu ta tiazhkoiu rozumovoiu vidstalistiu* [Psychological and pedagogical principles of education, development and promotion of social and domestic adaptation of school-age children with moderate and severe mental retardation. Psychological and pedagogical support of school-age children with moderate and severe mental retardation] / za red. V. I. Bondaria, V. V. Zasenka. Kyiv: TOV «Poliprom». 4 – 19 [in Ukrainian].

4. Bekh, I. D. (2014) *Psykholohichniy suprovid osobystisno zorientovanoho vykhovannia* [Psychological support of personality-oriented education]. *Pochatkova shkola – Initial school*. 3. 3 – 6 [in Ukrainian].

5. Kobylchenko, V. V., Boichuk, Yu. D., Silina, O. H. (2015) *Dytyna z osoblyvymy osvitimy potrebamy: medychni ta psykholoho-pedahohichni aspekty rozvytku, navchannia i vykhovannia: navchalno-metodychnyi posibnyk* [A child with special educational needs: medical and psychological and pedagogical aspects of development, training and education: a textbook]. Kharkiv: Kharkivska akademiia neperervnoi osvity. Vydavnytstvo «Tochka». 292 [in Ukrainian].

6. *Dity i sotsium: Osoblyvosti sotsializatsii ditei doshkilnoho ta molodshoho shkilnoho viku* [Children and society: Features of socialization of children of preschool and primary school age] : monohrafiia / Za zah. red. N. V. Havrysh. Luhansk : Alma-mater, 2016. 368 [in Ukrainian].

7. Zasenka, V. V. (2018) Do problemy osobystisnoho pidkходу u navchanni ditei z porushenniami psikhofizychnoho rozvytku. Dydaktychni ta sotsialno-psykholohichni aspekty korektsiinoi roboty u spetsialnii shkoli: nauk.- metod. zb. [To the problem of personal approach in teaching children with mental and physical disabilities. Didactic and socio-psychological aspects of correctional work in a special school] / za red.: V. I. Bondaria, V. V. Zasenka. Kyiv : Naukovyi svit. 8. 85 – 88.

8. Kolupaieva, A. A. (2015) Dity z osoblyvymy potrebamy ta orhanizatsiia yikh navchannia. (Seriiia «Inkliuzyvna osvita») [Children with special needs and organization of their education. (Inclusive Education Series)]. Kyiv : Naukovyi svit. 260 [in Ukrainian].

9. Synov, V. M. (2018) Psykholoho-pedahohichni problemy defektolohii ta penitentsiarii [Psychological and pedagogical problems of defectology and penitentiary]. Kyiv : «MP Lesia». 779 [in Ukrainian].

10. Sak, T. V. (2019) Dyferentsiiiovanyi pidkhid do navchannia uchniv z osoblyvymy osvitnimy potrebamy [Differentiated approach to teaching students with special educational needs]. *Naukovyi chasopys NPU im. M. P. Drahomanova – Scientific journal of NPU named after M.P. Dragomanova*. Seriiia 19 : Korektsiina pedahohika ta spetsialna psykholohiia. 26. 215 – 219 [in Ukrainian].

УДК 81'276.6'42:32

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8\(36\)-705-712](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8(36)-705-712)

Парнус Катерина Ігорівна асистент кафедри педагогічних технологій та мовної підготовки Державного університету «Житомирська політехніка», вул. Чуднівська, 103, м. Житомир, 10005, тел.: (097) 062-87-44, <https://orcid.org/0000-0003-1811-0980>

Саннікова Світлана Борисівна старший викладач кафедри педагогічних технологій та мовної підготовки Державного університету «Житомирська політехніка», вул. Чуднівська, 103, м. Житомир, 10005, тел.: (068) 621-35-10, <https://orcid.org/0000-0002-7732-2345>

Давидович Степан Сергійович асистент кафедри педагогічних технологій та мовної підготовки Державного університету «Житомирська політехніка», вул. Чуднівська, 103, м. Житомир, 10005, тел.: (097) 553-29-30, <https://orcid.org/0000-0002-9844-6718>

Панченко Наталія Анатоліївна старший викладач кафедри педагогічних технологій та мовної підготовки Державного університету "Житомирська політехніка", вул. Чуднівська, 103, м. Житомир, 10005, тел.: (097) 519-54-41, <https://orcid.org/0000-0002-8171-3939>

Білошицька Зоя Адамівна старший викладач кафедри педагогічних технологій та мовної підготовки Державного університету «Житомирська політехніка», вул. Чуднівська, 103, м. Житомир, 10005, тел.: (097) 601-76-08, <https://orcid.org/0000-0003-3878-5563>

Суворова Людмила Костянтинівна кандидат філологічних наук, доцент кафедри педагогічних технологій та мовної підготовки Державного університету «Житомирська політехніка», вул. Чуднівська, 103, м. Житомир, 10005, тел.: (068) 012-44-56, <https://orcid.org/0000-0002-4616-5041>

ЯВИЩЕ «НОВОМОВИ» ОРУЕЛЛА У СУЧАСНОМУ ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ

Анотація. У статті розглядається феномен «новомови», концепт якого вперше описав Джордж Оруел у своєму знаковому романі «1984». Оруелівська «новомова» являє собою штучно створену мову, основною метою якої є контроль над мисленням громадян через обмеження їхнього лексичного

запасу та перекручування значень слів. Автор роману підкреслює, що за допомогою «новомови» влада може маніпулювати сприйняттям дійсності, насаджуючи спрощену і одновимірну картину світу, де критичне мислення стає неможливим.

Сьогодні в сучасному політичному дискурсі Російської Федерації ми можемо спостерігати відродження цього явища. Державна пропаганда активно використовує різні мовні стратегії для формування суспільної думки, підкріплення офіційних політичних наративів і забезпечення легітимності дій влади. Одним із ключових інструментів такого впливу є маніпуляція мовою, що дозволяє владі створювати альтернативну реальність, де все, що відбувається, виглядає виправданим і правильним. Ми здійснили детальний аналіз основних характеристик сучасної «новомови» у російському контексті. Серед них виділяються перевернення значень слів, коли негативні явища називаються позитивними термінами, що спотворює уявлення громадян про реальність. Наприклад, репресії можуть називатися «захистом від екстремізму», а воєнні дії – «гуманітарною операцією». Такі мовні маніпуляції не лише змінюють сприйняття подій, але й знижують моральну відповідальність за наслідки політичних рішень. Ще однією важливою рисою є використання евфемізмів для пом'якшення негативних аспектів політики. Це дозволяє владі приховувати жорстокість і несправедливість своїх дій за більш нейтральними або навіть позитивними термінами, зменшуючи тим самим соціальну напругу й опір з боку громадськості. У статті також розглядається створення образів ворогів як один із механізмів обґрунтування репресивних заходів. За допомогою мовних стратегій влада формує стійкі негативні стереотипи щодо певних груп або країн, що виправдовує агресивні дії та репресії. Окрему увагу приділено редукції мови – спрощенню складних ідей до рівня пропагандистських гасел, що позбавляє громадян можливості для глибокого аналізу та критичного осмислення інформації. Така мова спрощує реальність до набору базових кліше, які легко засвоюються, але не дозволяють виходити за межі встановлених владою рамок. На основі цього аналізу можемо зробити висновок, що «новомова» є потужним інструментом контролю свідомості в умовах авторитарного режиму. Вона підриває здатність громадян до критичного мислення, сприяє формуванню одновимірного сприйняття дійсності та унеможлиблює розвиток альтернативних точок зору. Це значно ускладнює суспільний опір, адже у громадян відбирають не лише можливість критично осмислювати події, але й саму мову, яка могла б бути інструментом цього осмислення. У підсумку варто зазначити, що «новомова» допомагає владі створювати та підтримувати альтернативну реальність, де всі її дії виглядають виправданими і законними, що робить її надзвичайно ефективним інструментом у сучасній політичній практиці Росії.

Ключові слова: новомова, спотворення значень, політичний дискурс, маніпуляція свідомістю, евфемізми, пропаганда, авторитаризм, контроль мислення, Джордж Оруел, тоталітарний режим.

Parnus Kateryna Ihorivna Assistant of the Department of Pedagogical Technologies and Language Training at the Zhytomyr Polytechnic State University, St. Chudnivska, 103, Zhytomyr, 10005, tel.: (097) 062-87-44, <https://orcid.org/0000-0003-1811-0980>

Sannikova Svitlana Borysivna Senior Lecturer of the Department of Pedagogical Technologies and Language Training at the Zhytomyr Polytechnic State University, St. Chudnivska, 103, Zhytomyr, 10005, tel.: (068) 621-35-10, <https://orcid.org/0000-0002-7732-2345>

Davydovych Stepan Serhiiovych Assistant of the Department of Pedagogical Technologies and Language Training at the Zhytomyr Polytechnic State University, St. Chudnivska, 103, Zhytomyr, 10005, tel.: (097) 553-29-30, <https://orcid.org/0000-0002-9844-6718>

Panchenko Nataliia Anatoliivna Senior Lecturer of the Department of Pedagogical Technologies and Language Training at the Zhytomyr Polytechnic State University, St. Chudnivska, 103, Zhytomyr, 10005, tel.: (097) 519-54-41, <https://orcid.org/0000-0002-8171-3939>

Biloshytska Zoia Adamivna Senior Lecturer of the Department of Pedagogical Technologies and Language Training at the Zhytomyr Polytechnic State University, St. Chudnivska, 103, Zhytomyr, 10005, tel.: (097) 601-76-08, <https://orcid.org/0000-0003-3878-5563>

Suvorova Lyudmila Kostyantynivna Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of the Department of Pedagogical Technologies and Language Training at the Zhytomyr Polytechnic State University, St. Chudnivska, 103, Zhytomyr, 10005, tel.: (068) 012-44-56, <https://orcid.org/0000-0002-4616-5041>

THE PHENOMENON OF ORWELL'S "NEW LANGUAGE" IN THE CONTEMPORARY POLITICAL DISCOURSE OF THE RUSSIAN FEDERATION

Abstract. The article examines the phenomenon of the 'new language', the concept of which was first described by George Orwell in his landmark novel 1984. Orwell's 'new language' is an artificially created language, the main purpose of

which is to control the thinking of citizens by limiting their vocabulary and distorting the meanings of words. The author emphasises that with the help of the ‘new language’, the authorities can manipulate the perception of reality by imposing a simplified and one-dimensional picture of the world, where critical thinking becomes impossible. Today, we can observe the revival of this phenomenon in the contemporary political discourse of the Russian Federation. State propaganda actively uses various linguistic strategies to shape public opinion, reinforce official political narratives and ensure the legitimacy of government actions. One of the key tools of such influence is the manipulation of language, which allows the authorities to create an alternative reality where everything that happens looks justified and correct. We have carried out a detailed analysis of the main characteristics of the modern ‘new language’ in the Russian context. Among them are the reversal of word meanings, when negative phenomena are called positive terms, which distorts citizens' perceptions of reality. For example, repressions may be called ‘protection against extremism’ and military actions - ‘humanitarian operation’. Such language manipulations not only change the perception of events, but also reduce moral responsibility for the consequences of political decisions. Another important feature is the use of euphemisms to mitigate the negative aspects of the policy. This allows the authorities to hide the cruelty and injustice of their actions behind more neutral or even positive terms, thereby reducing social tension and public resistance. The article also examines the creation of enemy images as one of the mechanisms to justify repressive measures. With the help of language strategies, the authorities form stable negative stereotypes about certain groups or countries, which justifies aggressive actions and repressions. Special attention is paid to the reduction of language - simplification of complex ideas to the level of propaganda slogans, which deprives citizens of the opportunity for in-depth analysis and critical reflection of information. Such language simplifies reality to a set of basic clichés that are easily digestible but do not allow for any movement beyond the framework established by the authorities. Based on this analysis, we conclude that the ‘novolanguage’ is a powerful tool for mind control in an authoritarian regime. It undermines the ability of citizens to think critically, promotes a one-dimensional perception of reality and makes it impossible to develop alternative points of view. This makes public resistance much more difficult, as citizens are deprived not only of the ability to critically analyse events, but also of the very language that could be a tool for this understanding. As a result, the ‘new language’ helps the authorities to create and maintain an alternative reality where all their actions look justified and legal, which makes it an extremely effective tool in modern politics.

Keywords: New language, distortion of meaning, political discourse, manipulation of consciousness, euphemisms, propaganda, authoritarianism, control of thought, George Orwell, totalitarian regime.

Постановка проблеми. Явище «новомови», описане Джорджем Оруелом у його антиутопічному романі «1984», стало потужним символом маніпуляції свідомістю через мову. Оруел визначає «новомову» як засіб контролю над мисленням людей, що досягається через обмеження лексичного запасу та зміну значень слів. У сучасному політичному дискурсі РФ це явище набуло нового життя, коли держава активно використовує маніпулятивні стратегії для впливу на громадську думку та формування певних політичних наративів.

Останні дослідження та публікації, присвячені явищу «новомови» та її ролі в сучасному політичному дискурсі, підкреслюють важливість мови як інструменту політичного контролю та маніпуляції свідомістю. Зокрема, багато уваги приділяється впливу мови на формування політичних наративів і конструювання соціальної реальності в умовах авторитарних режимів.

Дослідження на тему політичної мови та її впливу

- **Discourse & Society** публікує численні статті, що досліджують взаємозв'язок між мовою, владою і суспільством. У своїх роботах вчені звертають увагу на те, як мова може бути використана для зміни суспільної свідомості та легітимізації дій влади. Наприклад, у статті «Language and Power: The Construction of Political Realities» аналізується, як політичні лідери використовують мову для створення та підтримки певних ідеологій.

- **Critical Discourse Analysis (CDA)**, метод, розроблений Норманом Ферклафом, активно використовується в дослідженнях для вивчення того, як мовні практики сприяють формуванню ідеологічних структур. Його підхід дозволяє глибше зрозуміти, як політичні наративи вбудовуються в повсякденну мову та як це впливає на суспільну думку. Наприклад, у дослідженні «CDA and the Representation of Authority in Authoritarian Discourse» показано, як авторитарні режими використовують мову для легітимізації своєї влади.

Останні роботи, присвячені сучасному політичному дискурсу в Російській Федерації, підкреслюють важливість аналізу мови як засобу впливу на громадську думку. Наприклад, у дослідженні «The Language of Power in Contemporary Russian Politics» розглядаються приклади використання «новомови» в офіційних заявах та медіа. Автори звертають увагу на такі явища, як спотворення значень слів і створення ворогів через мову.

Мета статті – дослідження явища «новомови», як його описав Джордж Оруел у романі «1984», та проаналізувати його прояви в сучасному політичному дискурсі російської федерації.

Виклад основного матеріалу. Теорія «новомови» Оруела передбачає, що обмеження мови обмежує і здатність мислити. Цей принцип (дуже поширений у романі) описує, як авторитарні режими можуть знищувати небажані ідеї, змінюючи саму структуру мови. У Росії цей процес можна спостерігати через переформулювання політичних термінів та явищ. Наприклад, агресію часто називають «захистом», а репресії – «забезпеченням стабільності».

Теорія «новомови» Джорджа Оруела є центральним концептом його антиутопічного роману «1984», опублікованого у 1949 році. Оруел описує «новомову» (Newspeak) як штучно створену мову, яка є інструментом тоталітарного режиму для контролю над мисленням людей. Основна ідея «новомови» полягає в тому, що обмеження мови веде до обмеження думки, знищення небажаних ідей і, в кінцевому підсумку, до повного підпорядкування громадян владі.

Основні аспекти теорії «новомови».

1. **Скорочення словникового запасу.** Оруел стверджує, що шляхом зменшення кількості слів, можна обмежити кількість ідей, які можуть бути висловлені. Наприклад, у «новомові» слова з негативним значенням замінюються на більш нейтральні або взагалі виключаються. Це унеможливило вираження незгоди чи критики.

2. **Контроль значень.** У «новомові» значення слів часто змінюються на протилежні, що призводить до дезорієнтації людей і полегшує маніпуляцію свідомістю. Наприклад, міністерство миру займається війною, міністерство правди – пропагандою та дезінформацією.

3. **Подвійне мислення (Doublethink)** – це здатність одночасно тримати в голові два протилежних переконання і вірити в обидва з них. «Новомова» підтримує цей феномен, оскільки слова можуть мати декілька суперечливих значень, що дозволяє владі маніпулювати реальністю в очах населення.

4. **Спрощення мови:** «Новомова» навмисно спрощує граматичні та лексичні конструкції, що ускладнює формування складних ідей та дискусій. Це робить людей більш вразливими до маніпуляцій і менш здатними до критичного мислення.

Мета «новомови» – створення мови, яка робить небажані думки неможливими в принципі. Влада, використовуючи «новомову», прагне повного контролю над думками і поведінкою громадян. Це призводить до знищення будь-яких форм дисидентства та забезпечує стабільність тоталітарного режиму.

Основні риси сучасної «новомови» в РФ

1. **Спотворення значень слів.** У сучасному російському політичному дискурсі відбувається активне спотворення значень слів та термінів. Поняття «демократія» часто використовується для опису авторитарних дій, а «свобода слова» може означати право пропагувати офіційну точку зору.

2. **Евфемізми та замовчування.** Використання евфемізмів для опису жорстоких або суперечливих дій є ще одним важливим елементом сучасної «новомови». Наприклад, анексію Криму часто називають «возз'єднанням», а збройну агресію проти України – «спеціальною військовою операцією».

3. **Створення ворогів.** У російському політичному дискурсі активно створюються образи ворогів, що також є частиною «новомови». Поняття

«іноземний агент» застосовується для дискредитації неугодних організацій та осіб, які піддають критиці державну політику.

4. **Редукція мови.** Як і в оруелівському прикладі, сучасна російська політична риторика характеризується спрощенням мови, що знижує її здатність передавати складні ідеї. Наприклад, складні політичні процеси часто зводяться до простих, маніпулятивних гасел, таких як «росія – вперед!» або «За родину!». Спотворення значень слів є однією з ключових характеристик явища «новомови» і відіграє важливу роль у маніпуляції свідомістю людей. Це процес, у якому звичні для людей слова набувають нових, часто протилежних, значень, що сприяє дезорієнтації, зниженню критичного мислення і полегшенню контролю над населенням з боку влади.

Основні аспекти спотворення значень слів

Спотворення значень відбувається через зміну контексту, в якому вживаються слова. Наприклад, слово «мир» може вживатися для опису агресивних військових дій, щоб створити ілюзію благородної мети.

Використання протилежних значень слів призводить до того, що слова отримують значення, котрі повністю заперечують їх первинне значення. Це особливо характерно для тоталітарних режимів. Наприклад, «свобода» може означати підпорядкування державі, а «правда» – пропаганду.

Використання евфемізмів – пом'якшених виразів замість грубих або неприємних – також є формою спотворення. Це дозволяє зменшити негативний емоційний відгук на певні події або дії. Наприклад, замість слова «війна» використовують термін «збройний конфлікт» або «спеціальна операція».

Спотворення значень призводить до того, що люди починають сумніватися у своїй здатності розуміти, що відбувається. Це створює атмосферу недовіри і страху, де ніхто не може бути впевнений у тому, що він правильно зрозумів інформацію.

Приклади спотворення значень слів

«Демократія» – у деяких авторитарних державах це слово може використовуватися для опису режимів, де немає реального народного правління, а влада зосереджена в руках однієї особи або групи.

«Тероризм» – влада може використовувати цей термін для позначення будь-якого опору чи незгоди з офіційною політикою, незалежно від того, чи справді ці дії підпадають під визначення тероризму.

«Реформа» – часто використовується для опису змін, що насправді посилюють контроль влади або обмежують права громадян, тоді як слово асоціюється з позитивними змінами.

Вплив на суспільну свідомість. Застосування «новомови» у сучасному політичному дискурсі РФ має серйозні наслідки для суспільної свідомості. Це сприяє формуванню одновимірного мислення, де домінують офіційні нарративи, а альтернативні точки зору практично знищуються. Редукція та

спотворення мови призводять до того, що громадяни втрачають здатність критично мислити, аналізувати та оцінювати події навколо них.

Висновки. «Новомова» у сучасному політичному дискурсі РФ є потужним інструментом маніпуляції свідомістю, що використовується для контролю над масами та формування офіційного політичного нарративу. Теорія «новомови» Джорджа Оруела підкреслює, що мова є не просто засобом комунікації, а потужним інструментом політичного контролю. Спотворення значень слів є ефективним інструментом влади для маніпуляції свідомістю людей. Воно дозволяє контролювати нарративи, що формуються в суспільстві, і створює умови, за яких стає неможливим ефективний опір або критичний аналіз дій влади. Це підкреслює важливість збереження точності та чесності мови в будь-якому суспільстві, яке прагне до свободи та справедливості. Обмеження мови веде до обмеження свідомості, що дозволяє владі маніпулювати населенням і пригнічувати будь-які форми опору. Це явище, яке втілює ідеї Оруела, підтверджує, що мова є не лише засобом комунікації, а й інструментом влади, який може бути використаний для маніпуляції свідомістю в умовах авторитарного режиму.

Література:

1. Арендт Х. Витоки тоталітаризму. / Х. Арендт. – Нью Йорк: Харкорт, Брейс і Ко, 1951. – С. 1-120
2. Фейркраф Н. Мова і влада. / Н. Фейркраф. – Лондон: Раутледж, 2001. – 240 с.
3. Гі Д. П. Вступ до дискурс-аналізу: Теорія та метод. / Д.П. Гі. – Лондон: Раутледж, 2014. – 248 с.
4. Лакофф Г. Метафори, якими ми живемо. / Г. Лакофф, М. Джонсон. – Чикаго та Лондон: Університет Чиказької преси, 1984. – 242 с.
5. Орвелл Г. «1984». / Г. Орвелл. – Великобританія: Видавництво Літл Браун Бук Груп, 2021. – 352 с.
6. Постмен Н. Розважаючись до смерті: Публічний дискурс в епоху шоу-бізнесу. / Н. Постмен. – Великобританія: Видавництво Penguin Books, 1985. – 184 с.
7. Ренчка Інна Лексикон тоталітаризму. / Інна Ренчка. – Київ: Кліо, 2018. – 232 с.

References:

1. Arendt, H. (1951). *Vytoky totalitaryzmu [The Origins of Totalitarianism]*. New York: Harcourt, Brace & Co. 1-120 [in English].
2. Fairclough, N. (2001). *Mova i vlada [Language and Power]*. (2nd edition) London: Routledge. p. 240 [in English].
3. Gee, J. P. (2014). *Vstup do dyskurs-analizu: Teoriia ta metod [An Introduction to Discourse Analysis: Theory and Method]*. London: Routledge. p. 248 [in English].
4. Lakoff, G., Johnson, M. (1984). *Metafory, yakymy my zhyvemo [Metaphors We Live By]*. Chicago and London: University of Chicago Press. 242 p. [in English].
5. Orwell, G. (2021). «1984». UK: Little, Brown Book Group. 352 p. [in English]
6. Postman, N. (1985). *Rozvazhaiuchys do smerti: Publichnyi dyskurs v epokhu shou-biznesu [Amusing Ourselves to Death: Public Discourse in the Age of Show Business]*. UK: Penguin Books. p. 184 [in English].
7. Renchka, I. (2018) *Leksykon Totalitaryzmu. [Lexicon of Totalitarianism]*. Kyiv: Klio. 232 p. [in Ukrainian].

УДК 378.01:159.9-051

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8\(36\)-713-722](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8(36)-713-722)

Пилипенко Лілія Віталіївна викладач кафедри практичної психології та педагогіки, Львівський державний університет безпеки життєдіяльності, вул. Клепарівська, 35, м. Львів, 79007, тел.: (032) 233-00-88, <https://orcid.org/0000-0003-1379-0470>

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНО-ЕКСТРЕМАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ ОПЕРАТИВНО-РЯТУВАЛЬНОЇ СЛУЖБИ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ ІЗ СПЕЦИФІЧНИМИ УМОВАМИ НАВЧАННЯ

Анотація. У статті розглядається питання формування професійно-екстремальної компетентності психологів оперативно-рятувальної служби у закладах вищої освіти із специфічними умовами навчання. Зокрема, досліджено навчально-методичне забезпечення, яке включає комплекс теоретичних і практичних завдань, спрямованих на розвиток навичок, необхідних для роботи в умовах підвищеного ризику та стресу. У воєнний стан професійна підготовка фахівців, які мають забезпечувати ефективність професійної діяльності в екстремальних умовах, є неабияк актуальною. Заклади вищої освіти із специфічними умовами навчання повинні адаптувати свої освітньо-професійні програми до сучасних реалій, так як психологи Державної служби України з надзвичайних ситуацій, є тими, хто першими надає екстрену психологічну допомогу потерпілим унаслідок ракетних обстрілів. У статті також акцентується увага на важливості інтеграції інноваційних освітніх технологій та психологічних тренінгів у навчальний процес для підвищення рівня готовності майбутніх фахівців до роботи в екстремальних умовах. Описано розроблені автором навчальні дисципліни, а саме: «Психологія безпеки» та «Психологія професійного ризику та прийняття рішень». Також у статті висвітлено теми та основні методи таких психологічних тренінгів, як «Мотиваційний тренінг» та «Тренінг особистісного зростання». З'ясовано, що якісно розроблене навчально-методичне забезпечення є ключовим фактором для ефективного формування професійно-екстремальної компетентності психологів, які навчаються за освітньо-професійною програмою «Екстремальна та кризова психологія», забезпечуючи їм необхідні знання, навички та інструменти для успішного виконання своїх обов'язків в умовах підвищеного ризику та стресу. Визначено перспективи подальших досліджень щодо формування професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби.

Ключові слова: професійна освіта, професійна підготовка, професійно-екстремальна компетентність, психолог, заклади вищої освіти із специфічними умовами навчання.

Pylypenko Liliia Vitaliivna lecturer at the Department of Applied Psychology and Pedagogy, Lviv State University of Life Safety, St. Kleparivska, 35, Lviv, 79007, tel.: (096) 72-32-080, <https://orcid.org/0000-0003-1379-0470>

EDUCATIONAL AND METHODOLOGICAL SUPPORT FOR THE FORMATION OF PROFESSIONAL-EXTREME COMPETENCE OF FUTURE PSYCHOLOGISTS OPERATIONAL AND RESCUE SERVICE AT HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS WITH SPECIFIC TRAINING CONDITION

Abstract. The article addresses the issue of developing professionally extreme competence among psychologists in the emergency rescue service within higher education institutions with specific training conditions. In particular, it examines the educational and methodological support, which includes a set of theoretical and practical tasks aimed at developing skills necessary for working in high-risk and stressful environments. During wartime, the professional training of specialists who must ensure the effectiveness of professional activities in extreme conditions is highly relevant. Higher education institutions with specific training conditions must adapt their educational and professional programs to current realities, as psychologists from the State Emergency Service of Ukraine are often the first to provide emergency psychological assistance to victims of missile strikes. The article also emphasizes the importance of integrating innovative educational technologies and psychological training into the educational process to enhance the readiness of future specialists to work in extreme conditions. The author describes the developed academic disciplines, namely "Psychology of Safety" and "Psychology of Professional Risk and Decision-Making." Additionally, the article highlights the topics and main methods of psychological trainings such as "Motivational Training" and "Personal Growth Training." It has been found that well-designed educational and methodological support is a key factor in effectively developing the professionally extreme competence of psychologists studying in the "Extreme and Crisis Psychology" educational and professional program, providing them with the necessary knowledge, skills, and tools to successfully fulfill their duties in high-risk and stressful conditions. Prospects for further research on the development of professionally extreme competence among future psychologists in the emergency rescue service have also been identified.

Keywords: professional education, professional training, professional-extreme competence, psychologist, higher education institutions under specific training conditions.

Постановка проблеми. У сучасних умовах, коли значно зростає частота та інтенсивність надзвичайних ситуацій, в тому числі збройних конфліктів, природних катастроф і техногенних аварій, роль фахівців ризиконебезпечних професій стає все більш важливою. Такими є екстремальні психологи, а саме психологи оперативно-рятувальної служби цивільного захисту, які у час війни надають екстрену психологічну допомогу постраждалим унаслідок ракетних обстрілів, зустрічають евакуаційні потяги з прифронтових міст, надають психосоціальну підтримку, організують та проводять психологічну підготовку, надають психологічну допомогу рятувальникам, які перебували в екстремальних умовах та постраждали внаслідок дії стрес-факторів та ін.

Психологи Державної служби України з надзвичайних ситуацій повинні володіти високим рівнем професійно-екстремальної компетентності, що включає здатність до ефективного реагування в умовах підвищеного стресу, швидкої адаптації до екстремальних ситуацій та ефективного надання екстреної психологічної допомоги постраждалим унаслідок надзвичайних ситуацій.

Однак на сьогоднішній день у системі вищої освіти, особливо в закладах із специфічними умовами навчання, недостатньо розроблені навчально-методичні комплекси, які б сприяли формуванню цієї компетентності у майбутніх психологів. Відсутність чітких методологічних підходів, ефективних педагогічних умов та адаптованих освітньо-професійних програм ускладнює професійну підготовку фахівців, які могли б належним чином виконувати свої обов'язки в екстремальних умовах. Тому існує гостра потреба у розробці та впровадженні навчально-методичного комплексу, що включатиме інноваційні методи навчання, моделювання реальних екстремальних ситуацій, практичні тренінги та психологічні вправи. Такий комплекс дозволить підвищити рівень професійної підготовки психологів оперативно-рятувальної служби, забезпечуючи їхню готовність до виконання професійних завдань в особливих умовах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У доступних автору психолого-педагогічних дослідженнях увага дослідників приділяється здебільшого професійній підготовці фахівців, які працюють в екстремальних умовах. І лише незначна кількість досліджень присвячена професійній компетентності психолога в системі ДСНС. Важливі аспекти професійної підготовки та діяльності майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби висвітлюються такими українськими ученими як А. Литвин, Н. Оніщенко, Л. Руденко, Р. Сірко, В. Слободяник, О. Тімченко, М. Фомич.

Мета статті – розроблення навчально-методичного забезпечення формування професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби цивільного захисту під час професійної підготовки.

Виклад основного матеріалу. Психологічна освіта в Україні сьогодні в умовах війни стикається з новими викликами та потребами, що вимагають

термінових змін навчально-методичних комплексів і підходів до підготовки фахівців спеціальності 053 «Психологія». Воєнні дії на території України суттєво змінили контекст, в якому психологи працюють і навчаються, створюючи нагальну потребу у відповідних знаннях і навичках.

Науковець В. Панок вважає, що необхідними є модифікації щодо професійної підготовки, які сприятимуть розвитку вітчизняної психології, здатної до відповіді на виклики, що виникли у першій чверті XXI століття [1, с. 2]. Так, у зв'язку із воєнним станом в Україні уже були внесені зміни до Стандарту вищої освіти зі спеціальності 053 Психологія галузі знань 05 Соціальні та поведінкові науки для першого (бакалаврського) рівня вищої освіти, де одну із спеціальних (фахових, предметних) компетентностей виклали як «Здатність організовувати та надавати психологічну допомогу (індивідуальну та групову, в т.ч. особам, які отримали психологічні травми, зокрема внаслідок війни)», а програмні результати як «складати та реалізовувати план консультативного процесу з урахуванням специфіки запиту та індивідуальних особливостей клієнта, забезпечувати ефективність власних дій (в т.ч. у роботі з особами, що отримали психологічні травми, зокрема внаслідок війни)» [2].

Дослідники А. Литвин та Л. Руденко вважають, що професійну підготовку майбутніх психологів, у закладах вищої освіти (ЗВО) із специфічними умовами навчання слід здійснювати в інноваційному освітньому середовищі, яке є зорієнтованим на запит суспільства та особистості [3, с. 7].

На погляд Р. Сірко та В. Слободяника методична система професійної підготовки майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби має відповідати організаційним, змістово-процесуальним, гуманістичним, психологічним та соціально-психологічним умовам, які слід враховувати при розробці навчально-методичних комплексів у закладах вищої освіти із специфічними умовами навчання [4, с. 291]. Більше того психологиня Р. Сірко виділяє три умовні блоки процесу підготовки фахівця-психолога, який працює в екстремальних умовах, а саме: базова теоретична підготовка, базова практична підготовка і професійно-екстремальна підготовка [4, с. 309]. Варто особливо підкреслити важливість професійно-екстремальної підготовки, яка включає опанування знань та психологічних методик для роботи в екстремальних ситуаціях, що формується через викладання спеціалізованих дисциплін та під час навчальних практик.

Науковці М. Козяр та І. Коваль розглядають у контексті професійно-екстремальної підготовки таке поняття як «педагогічний процес професійно-екстремальної підготовки» та трактується авторами як організована і цілеспрямована навчально-виховна взаємодія суб'єктів і об'єктів, з метою навчання, виховання, соціалізації, розвитку, професійної підготовки та формування фахівців з надзвичайних ситуацій до діяльності в екстремальних умовах, яка виконується в єдності й взаємозв'язку [6, с. 10].

Вищезгадані аспекти важливі для розробки навчально-методичного комплексу з метою формування професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби у закладах вищої освіти із специфічними умовами навчання. Професійна підготовка психолога оперативно-рятувальної служби здійснюється у закладах вищої освіти із специфічними умовами навчання за допомогою затвердженої освітньо-професійної програми, яка базується на фундаментальній психологічній освіті, практичних психологічних навичках та загальних і спеціальних (фахових, предметних) компетентностей. Ці компоненти є ключовими на всіх етапах освітнього процесу.

Відповідно до Рекомендацій з навчально-методичного забезпечення навчальних дисциплін у закладах вищої освіти, висвітлених у листі Міністерства освіти і науки України від 09. 07. 2018 № 1/9-434, головним документом навчально-методичного забезпечення дисципліни, передбаченим освітнім законодавством, є робоча програма навчальної дисципліни [7]. Також відповідно до Законів України «Про освіту» та «Про вищу освіту» заклади вищої освіти мають право самостійно визначати склад та зміст навчально-методичного забезпечення освітнього процесу, дотримуючись вимог законодавства.

Розроблений нами навчально-методичний комплекс, стосується циклу профільної підготовки та спрямований на розвиток професійно-екстремальної компетентності під час навчання у Львівському державному університеті безпеки життєдіяльності.

Теоретичні положення і практичні результати нашого дослідження були використані при розробці навчально-методичного забезпечення навчальних дисциплін «Психологія безпеки» та «Психологія професійного ризику та прийняття рішень». Вищезгадані освітні компоненти освітньо-професійної програми «Екстремальна та кризова психологія» відносяться до складових професійно-екстремальної підготовки майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби. Ці навчальні дисципліни відносяться до блоку вибіркових дисциплін відповідно до обраної траєкторії здобувача вищої освіти, а саме «Екстремальний психолог». Робочі навчальні програми (силабуси) містять теми і зміст лекційні та практичні заняття, які сприяють реалізації цілей кожного етапу моделі професійної підготовки практичних психологів.

Навчальна дисципліна «Психологія безпеки» складається з лекційних та практичних занять. Освітній компонент «Психологія безпеки» для екстремальних психологів охоплює вивчення психологічних аспектів, які мають критичне значення для забезпечення безпеки під час виконання професійних завдань в екстремальних умовах. Курс спрямований на формування у здобувачів вищої освіти знань і навичок, необхідних для оцінки, профілактики та подолання психологічних ризиків, пов'язаних із діяльністю в умовах підвищеного стресу,

небезпеки або кризи. У лекційному матеріалі розглядаються психологічні основи безпеки особистості, зовнішні та внутрішні детермінанти психологічної безпеки особистості, інформаційно-психологічна, психологічна, економічна, соціально-психологічна безпека особистості. Значна увага приділяється вивченню психологічних особливостей та індивідуально-психологічних властивостей людини, які впливають на її безпеку. Формування професійної компетентності особистості, а особливо професійно-екстремальної у сфері психологічної безпеки, є одною із ключових тем курсу, яка передбачає розвиток навичок і знань, необхідних для ефективного управління стресовими ситуаціями, прийняття обґрунтованих рішень в екстремальних умовах.

На практичних заняттях здобувачі вищої освіти мають відпрацьовувати навички оцінки ризиків, прийняття рішень у стресових ситуаціях та навчаються надавати психологічну допомогу, а також аналізують різноманітні кейси, які пов'язані із роботою з реальними випадками, де необхідно застосувати знання та навички для вирішення психологічних проблем, пов'язаних з безпекою. У цьому курсі також передбачені теми, які стосуються розвитку навичок роботи на кризових лініях, навчання технікам активного слухання, управління емоціями, швидкої оцінки стану абонента, а також надання психологічної підтримки, навіть коли немає можливості фізично бути присутнім. Психологи навчаються розпізнавати ознаки паніки, страху чи шоку, давати чіткі інструкції, заспокоювати та підтримувати тих, хто переживає кризову ситуацію, забезпечуючи їм відчуття безпеки та допомоги через телефонний зв'язок. Цей курс має на меті підвищити рівень професійно-екстремальної компетентності майбутніх фахівців, здатних ефективно діяти в умовах підвищеного ризику, забезпечуючи психологічну безпеку як для себе, так і для інших.

Розроблений курс «Психологія професійного ризику та прийняття рішень» спрямований на формування у здобувачів вищої освіти глибокого розуміння психологічних аспектів, пов'язаних із професійним ризиком, а також навичок ефективного прийняття рішень у складних і стресових умовах. Курс охоплює основні теоретичні концепції, моделі та методи оцінки ризиків, практичні підходи до управління ними в різних професійних контекстах, психологічні стратегії прийняття рішень, вплив стресу та невизначеності на прийняття рішень, а також методи зниження негативних наслідків ризикових рішень.

Інформаційний обсяг навчальної дисципліни включає два модулі: психологія професійного ризику та психологія прийняття рішень. У першому модулі розглядаються підходи до розуміння поняття ризику, особистісні передумови прийняття рішень і ризику, психологічну готовність до ризику, класифікацію основних видів професійного ризику персоналу ДСНС України, фактори, що впливають на сприйняття та оцінку ризику, методи профілактики виникнення професійних ризиків та деформацій у професійній діяльності.

У другому блоці здобувачі вищої освіти вивчають психологічні моделі прийняття рішень, особливості процесів прийняття рішень в умовах невизначеності, а саме у час війни, когнітивні процеси в прийнятті рішень, емоції та їх вплив на прийняття рішень, етапи процесу прийняття рішень, оцінка прийнятих рішень: аналіз помилок і успіхів. Цей модуль охоплює ключові аспекти прийняття рішень і підходить для здобувачів вищої освіти, які прагнуть зрозуміти як індивідуальні, так і групові процеси прийняття рішень, а також розвинути навички ефективного управління рішеннями в умовах невизначеності та ризику.

На практичних заняттях з дисципліни «Психологія професійного ризику та прийняття рішень» майбутні психологи мають можливість активно розвивати навички, необхідні для роботи в умовах підвищеного ризику та стресу. Студенти навчаються аналізувати ризикові ситуації, розробляти стратегії прийняття рішень, працювати з емоційним напруженням, а також застосовувати психологічні методи для підтримки інших у кризових умовах. Практичні завдання включають моделювання реальних ситуацій, групові дискусії, кейс-стаді, та рольові ігри, що дозволяють учасникам застосовувати теоретичні знання на практиці.

Із метою забезпечення максимального засвоєння здобувачами вищої освіти матеріалів курсів використовуються такі методи:

- методи організації та реалізації навчально-пізнавальної діяльності: (словесні, наочні, застосування опорних сигналів; використання конспектів; практичні методи);
- методи стимулювання та мотивації навчально-пізнавальної діяльності (проблемний виклад матеріалу, моделювання педагогічних ситуацій, мозковий штурм, метод опори на життєвий досвід, кейс-метод, навчальні дискусії. Навчальні дисципліни «Психологія безпеки» та «Психологія професійного ризику та прийняття рішень» важлива не тільки для психологів, але й може бути впроваджена для фахівців, які працюють в умовах підвищеного ризику, таких як рятувальники, поліцейські, військові та медичні працівники, де рішення можуть мати критичний вплив на життя людей та результати професійної діяльності.

З метою розвитку адаптивності, здатності до рефлексії, комунікативних навичок були розроблені програми психологічних тренінгів, а саме: «Тренінг особистісного зростання» та «Мотиваційний тренінг» для майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби.

«Тренінг особистісного зростання» спрямований на розвиток внутрішнього потенціалу учасників, підвищення їхньої впевненості в собі, а також на формування навичок саморефлексії та управління життєвими викликами. Учасники отримують можливість усвідомити свої сильні та слабкі сторони, визначити життєві цілі та розробити стратегії для їх досягнення. На

практичних заняттях, що проводяться у формі тренінгу, здобувачі вищої освіти розглядають теоретичні і методичні основи проведення тренінгу особистісного зростання, усвідомлюють свої сильні сторони своєї особистості, розвивають упевненості в собі та навички тайм-менеджменту, більше дізнаються про мотивацію до саморозвитку в умовах воєнного стану. Більше того курсанти та студенти працюють із бар'єрами, які заважають повноцінному самовираженню та особистісному зростанню. Значна увага приділяється цілепокладанню, що допомагає людині визначити, що вона хоче досягти в житті і чому. Основні цілі такого тренінгу: усвідомити власні цінності та життєві пріоритети; розвинути навички саморефлексії; навчитись формулювати власні цілі; підвищити рівень самооцінки та впевненості у собі. розробити особистий план розвитку та реалізації життєвих цілей. Такою метою одного із тренінгових занять є розвиток навичок саморегуляції, які є дуже важливими для роботи в екстремальних умовах.

Основними методами тренінгу було визначено міні-лекція, міні-дискусія, мозковий штурм, рольові та ділові ігри, метод кейсів, медитативні та коучингові техніки. До прикладу це техніки «колесо балансу», «GROW», «SMART» та інші. Вправа «Колесо балансу» виступає однією із основних діагностичних технік, яку учасники виконують на початку роботи та в кінці, з метою аналізу виконаного та складання плану особистісного зростання після завершення тренінгу. Це гарна можливість проаналізувати свій прогрес і позитивну динаміку, краще розібратись із власними цілями тощо.

«Мотиваційний тренінг» зосереджується на розумінні та розвитку мотиваційних процесів у різних контекстах. Він поєднує теоретичні знання з практичними навичками для підвищення ефективності в особистісному та професійному житті. У ході тренінгу розглядаються теоретичні основи мотивації і мотиваційних стратегій, самомотивації, техніки постановки короткострокових та довгострокових цілей, вправи для підтримання гармонії між роботою та особистим життям. Ці теми допоможуть майбутнім психологам оперативно-рятувальної служби не лише зрозуміти важливість мотивації в їхній професії, але й розвинути необхідні навички для підтримки високого рівня мотивації та ефективності в екстремальних умовах роботи.

Основний акцент здійснюється на використанні технік для роботи з темою мотивації в тренінговому процесі, де група виступає також частиною зовнішньої мотивації та має позитивний вплив на особистість майбутнього психолога. Тренер виступає тут і фасилітатором, метою якого допомогти учасникам ефективніше працювати разом, зрозуміти спільні та індивідуальні цілі та планувати, як досягти цих цілей під час зустрічей та поза ними. Основна робота під час тренінгу відбувається з метою розвитку мотиваційної системи здобувача вищої освіти. Важливою темою є поняття професійної та навчальної мотивації, так як професія психолога потребує постійного підвищення рівня кваліфікації та власного професійного рівня.

Основними методами роботи є «мозковий штурм», перегляд відеофрагментів, міні-лекція, самооцінювання, криголами, коучингові техніки, бесіда, дискусії, рольові ігри, арттерапевтичні техніки, розминки та ін. Ефективність тренінгових занять значно підвищується завдяки їхній інтерактивності.

Правильно розроблене навчально-методичне забезпечення є ключовим фактором для ефективного формування професійно-екстремальної компетентності психологів, забезпечуючи їм необхідні знання, навички та інструменти для успішного виконання своїх обов'язків в умовах підвищеного ризику та стресу. Інтеграція інноваційних освітніх технологій в освітній процес сприяє підвищенню ефективності навчання, дозволяючи студентам отримувати актуальні знання та навички, що відповідають сучасним вимогам професії.

Висновки. Формування професійно-екстремальної компетентності передбачає поєднання вивчення класичних навчальних дисциплін та дисциплін, пов'язаних із діяльністю в екстремальних умовах. Вищенаведена частина навчально-методичного комплексу має на меті оволодіння професійними знаннями, вміннями та навичками, а також розвиток професійно важливих аспектів особистості майбутнього екстремального психолога. Сьогодні також відсутнє теоретичне обґрунтування методологічних підходів, принципів та педагогічних умов формування професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби протягом їхньої професійної підготовки, що є перспективним напрямом нашого дослідження і вимагає подальшого вивчення та впровадження в систему у закладах вищої освіти із специфічними умовами навчання.

Література:

1. Панок В.Г. Українська психологія XXI століття. Проблеми професійної підготовки психологів. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*. 2024. Т. 6, № 1. С. 1–8. URL: <https://doi.org/10.37472/v.naes.2024.6109> (дата звернення: 19.08.2024).
2. Про внесення змін до деяких стандартів вищої освіти : Наказ МОН України від 29.12.2023 р. № 1583. URL: <https://mon.gov.ua/npa/pro-vnesennya-zmin-do-deyakh-standartiv-vishoyi-osviti3> (дата звернення: 01.08.2024)
3. Руденко Л., Литвин А. Підготовка фахівців соціального захисту в закладах вищої освіти із специфічними умовами навчання. *Сучасні тенденції розвитку освіти й науки: проблеми та перспективи*: зб. наук. Праць. Київ–Львів–Бережани–Кельце, 2022. Вип. 10. С. 7–12.
4. Сірко Р.І., Слободяник В. І. Модель професійної підготовки майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби. Моделювання педагогічного процесу та психологічного супроводу підготовки фахівців ризику небезпечних та інших професій : монографія / за ред М. С. Ковалю, А. В. Литвина. Львів: ЛДУБЖД 2023. С. 280–305.
5. Сірко Р. І. Професійна підготовка майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби до діяльності в екстремальних умовах : монографія. Львів. «ГАЛИЧ-ПРЕС». 2017. 482 с.
6. Козяр М.М., Коваль І.С. І. Психопедагогіка у професійно-екстремальній підготовці фахівців галузі безпеки людини. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*. 2024. Т. 6, № 1. С. 1–13. URL: <https://doi.org/10.37472/v.naes.2024.6140> (дата звернення: 19.08.2024).
7. Щодо рекомендацій з навчально-методичного забезпечення. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v-434729-18> (дата звернення: 14.08.2024).

References:

1. Panok V.H. (2024). Ukrainska psykholohiia XXI stolittia. Problemy profesiinoi pidhotovky psykholohiv. [The Ukrainian psychology of the 21st century. Problems of professional training in psychology]. *Visnyk Natsionalnoi akademii pedahohichnykh nauk Ukrainy*. 6, № 1. pp. 1–8. Retrieved from: <https://doi.org/10.37472/v.naes.2024.6109> (accessed 01/08/2024) [in Ukrainian].
2. Pro vnesennia zmin do deiakykh standartiv vyshchoi osvity : Nakaz MON Ukrainy vid 29.12.2023 r. № 1583. [About making changes to some standards of higher education: Order of the Ministry of Education and Culture of Ukraine dated December 29, 2023 No. 1583]. Retrieved from: <https://mon.gov.ua/npa/pro-vnesennya-zmin-do-deyakh-standartiv-vishoyi-osviti3> (accessed 01/08/2024) [in Ukrainian].
3. Rudenko L., Lytvyn A. (2022). Pidhotovka fakhivtsiv sotsialnoho zakhystu v zakladakh vyshchoi osvity iz spetsyfichnymy umovamy navchannia. [Social protection specialists' training at higher education institutions under specific study conditions] *Suchasni tendentsii rozvytku osvity y nauky: problemy ta perspektyvy: zb. nauk. prats.* Kyiv–Lviv–Berezhany–Kiel'tse, 10, 7–12. [in Ukrainian].
4. Sirko R.I., Slobodanyk V. I.(2023) Model profesiinoi pidhotovky maibutnikh psykholohiv operatyvno-riatuvalnoi sluzhby. [Model of professional training for future psychologists of the emergency rescue service] *Modeliuvannia pedahohichnoho protsesu ta psykholohichnoho suprovodu pidhotovky fakhivtsiv ryzyku nebezpechnykh ta inshykh profesii:* In M. S. Koval & A. V. Lytvyn (Eds.). Lviv: LDUBZhD. pp. 280–305 [in Ukrainian].
5. Sirko R. I. (2017) Profesiina pidhotovka maibutnikh psykholohiv operatyvno-riatuvalnoi sluzhby do diialnosti v ekstremalnykh umovakh. [Professional training of future psychologists in the emergency rescue service for activities in extreme conditions] Lviv. «HALYCh-PRES» [in Ukrainian].
6. Koziar M.M., Koval I.S. (2024) Psykhopedahohika u profesiino-ekstremalnii pidhotovtsi fakhivtsiv haluzi bezpeky liudyny. [Psychopedagogy in the professionally extreme training of specialists in the field of human safety]. *Visnyk Natsionalnoi akademii pedahohichnykh nauk Ukrainy*, 6(1), 1–13. Retrieved from: <https://doi.org/10.37472/v.naes.2024.6140> (accessed 19/08/2024) [in Ukrainian].
7. Shchodo rekomendatsii z navchalno-metodychnoho zabezpechennia. [Regarding recommendations on educational and methodological support]. (n.d.). Ofitsiyni vebportal parlamentu Ukrainy. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v-434729-18> (accessed 14/08/2024) [in Ukrainian].

УДК 378.018.8:373.5.011.3-051:74]:336-047.22](045)

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8\(36\)-723-735](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8(36)-723-735)

Побірченко Олена Михайлівна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри образотворчого мистецтва Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, вул. Садова 28, м. Умань, 20308, тел.: (047) 443-53-08, <https://orcid.org/0000-0003-4986-6756>

ФОРМУВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ГРАМОТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА

Анотація. Статтю присвячено особливостям формування економічної грамотності майбутніх учителів образотворчого мистецтва. Встановлено, що мистецька освіта має унікальну потенцію щодо органічного поєднання економічних знань та умінь, економічно доцільної поведінки і художньої культури. З'ясовано суть поняття «економічна грамотність», запропоновано власне визначення поняття «формування економічної грамотності» (володіння мистецькими вміннями у поєднанні з розумінням законів економіки, здатності оцінювання вартості використаних творчих ресурсів у творах образотворчого мистецтва). Досліджено, що формування економічної грамотності забезпечується: освітніми програмами, інтерактивними методами навчання, практичною діяльністю, співпрацею з фінансовими установами, сімейним вихованням. Розроблено завдання для майбутніх учителів образотворчого мистецтва які інтегрують економічні концепції в художню діяльність. Зокрема, створити бізнес-план для продажу цифрових робіт, проаналізувати витрати і доходи від участі в конкурсах і виставках, оцінити ефективність рекламних кампаній у соціальних мережах для просування цифрового мистецтва, проаналізувати ринок та цінову політику цифрових скульптур, написати грантову заявку, спроектувати арт-ярмарок, оцінити вартість навчальних ресурсів, взяти участь у комерційних проєктах мистецької освітньої установи, підготувати бізнес-план для стартапу, розробити та провести майстер-клас чи навчальний курс, порівняти вартість навчання у різних закладах мистецької освіти, проаналізувати ринок праці для випускників мистецьких закладів освіти, спланувати та організувати виставку сучасного мистецтва, оцінити вартість та ціноутворення робіт сучасного мистецтва, створити та просунути бренд митця, оцінити ефективність цифрових платформ для продажу творів сучасного мистецтва та ін. Встановлено, що інтеграція економічних концепцій у навчальні програми, проведення практичних занять та тренінгів, залучення до реальних проєктів та грантових програм дозволить підготувати конкурентоспроможних педагогів, здатних успішно реалізовувати свої творчі ідеї в сучасному суспільстві.

Ключові слова: економічна грамотність, образотворче мистецтво, формування економічної грамотності, підприємницька компетентність, майбутній учитель образотворчого мистецтва.

Pobirchenko Olena Mykhaylivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Art and Artistic Culture Department, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, St. Sadova, 28, Uman, 20308, tel.: (047) 443-53-08, <https://orcid.org/0000-0003-4986-6756>

FORMATION OF ECONOMIC LITERACY OF FUTURE TEACHERS OF FINE ARTS

Abstract. The article is devoted to the peculiarities of the formation of economic literacy of future teachers of fine arts. It has been established that art education has a unique potential for an organic combination of economic knowledge and skills, economically expedient behavior and artistic culture. The essence of the concept of "economic literacy" is clarified, a proper definition of the concept of "forming economic literacy" is proposed (possession of artistic skills in combination with an understanding of the laws of economics, the ability to assess the value of used creative resources in works of fine art). It has been studied that the formation of economic literacy is provided by: educational programs, interactive learning methods, practical activities, cooperation with financial institutions, family upbringing. A task has been developed for future art teachers who integrate economic concepts into artistic activity. In particular, create a business plan for the sale of digital works, analyze costs and revenues from participation in competitions and exhibitions, evaluate the effectiveness of advertising campaigns in social networks for the promotion of digital art, analyze the market and pricing policy of digital sculptures, write a grant application, design an art fair, evaluate the cost of educational resources, participate in commercial projects of an art educational institution, prepare a business plan for a startup, develop and conduct a master class or training course, compare the cost of education in various art education institutions, analyze the labor market for graduates of art educational institutions, plan and organize an exhibition of contemporary art, assess the value and pricing of works of contemporary art, create and promote an artist's brand, evaluate the effectiveness of digital platforms for the sale of works of contemporary art, etc. It has been established that the integration of economic concepts into educational programs, conducting practical classes and trainings, involvement in real projects and grant programs will allow to prepare competitive teachers who are able to successfully implement their creative ideas in modern society.

Keywords: economic literacy, visual arts, formation of economic literacy, entrepreneurial competence, future teacher of visual arts.

Постановка проблеми. В Законі України «Про вищу освіту» зацентовано на пріоритетному принципі освітньої державної політики – сприянні наскрізного фактору у розвитку суспільства, що здійснюється під час підготовки конкурентоспроможних фахівців та створенні умов для якісної освіти впродовж життя [1].

Конкурентоспроможність майбутнього учителя образотворчого мистецтва є важливим чинником його успішної професійної діяльності в умовах сучасного ринку праці. Успішний вчитель повинен володіти не лише професійними знаннями та навичками, але й бути готовим до постійного професійного розвитку, адаптації до змін у освітній системі та суспільстві. Конкурентоспроможність майбутнього учителя образотворчого мистецтва визначається поєднанням професійних знань, педагогічних та психологічних компетентностей, організаційних та комунікативних навичок, а також особистої мотивації до саморозвитку. Використання сучасних технологій, активна участь у професійних спільнотах та постійне вдосконалення своєї майстерності, допоможуть майбутнім учителям досягти успіху на ринку праці та внести свій вклад у розвиток мистецької освіти.

Стрімкий розвиток інформаційного суспільства, підвищення вимог до конкурентоспроможності молоді, потребує підвищення економічної освіченості майбутнього фахівця мистецького профілю зокрема. Адже, рівень сформованості економічної освіченості людини впливає на її вміння орієнтуватись, планувати та здійснювати різноманітну діяльність.

Однією з ключових компетентностей Нової української школи визначено ініціативність і підприємливість - уміння генерувати нові ідеї й ініціативи та втілювати їх у життя з метою підвищення як власного соціального статусу та добробуту, так і розвитку суспільства і держави. Сьогодні актуалізувалося вміння раціонально вести себе як споживач, ефективно використовувати індивідуальні заощадження, приймати доцільні рішення у сфері зайнятості, фінансів тощо [2, с. 12]. У законі України «Про освіту» підприємливість та фінансову грамотність проголошено як одну з ключових компетентностей, необхідних кожній сучасній людині для успішної життєдіяльності [3].

Формування економічної грамотності у майбутніх учителів образотворчого мистецтва є важливим завданням сучасної вищої освіти, вирішення якого дозволяє не лише наблизити здобувача до реального життя, навчати його орієнтуватися в сьогоденності, генерувати економічне мислення, безпомилково орієнтуватися в багатоманітних життєвих обставинах, діяти самостійно та творчо. Відтак, на часі – нові виклики, що вимагають не лише високого рівня професійної підготовки, але й володіння економічною грамотністю. Це зумовлено тим, що освітня діяльність пов'язана з управлінням фінансовими ресурсами, плануванням освітніх проєктів, участю в грантових програмах та конкурсах, а також здатністю ефективно розподіляти матеріали та обладнання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Встановлено, що різні аспекти формування економічної грамотності у майбутніх учителів – в колі найактуальніших питань дослідників. М. Гаврилюк, К. Джеджера, Ю. Грицевич, Н. Дудник, Л. Кашуба, О. Кравчина та ін. розробляли питання економічної компетентності та розвитку підприємливості та фінансової грамотності здобувачів освіти. Аналіз сучасних підходів до визначення поняття «економічна культура» реалізовано З. Філончук.

Проблему формування економічної культури майбутніх учителів початкової школи вивчено у працях В. Андрійчук, Ю. Чучаліної, С. Бадер, Т. Коваленко, Н. Черв'якової, З. Філончук здійснили теоретичний аналіз проблеми формування фінансової грамотності молодших школярів. Формування економічної компетентності майбутнього вчителя у контексті викликів Нової української школи проробив Є. Лодатко.

Сутність і чинники формування економічної компетентності сучасного педагога в умовах вищої художньо-педагогічної освіти розглянуто Ву Мінлі.

У дослідженнях науковців акцентується на тому, що економічна грамотність є складовою загальної компетентності вчителя, яка дозволяє йому ефективно планувати свою діяльність, управляти ресурсами та забезпечувати сталий розвиток у професійній сфері. Водночас, у багатьох закладах вищої освіти недостатньо уваги приділяється економічній освіті майбутніх учителів, що призводить до недостатньої готовності до роботи в умовах ринкової економіки.

Формування економічної грамотності майбутніх учителів образотворчого мистецтва стикається з низкою викликів, серед яких недостатня увага до економічної освіти у мистецьких закладах, обмеженість ресурсів, відсутність кваліфікованих викладачів. Однак, ці виклики можуть бути подолані за рахунок інноваційних підходів до навчання, активної співпраці з професіоналами та використання міжнародного досвіду.

Мета статті – розкрити особливості формування економічної грамотності майбутніх учителів образотворчого мистецтва та презентувати завдання, що сприяють формуванню економічної грамотності здобувачів вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. Економічна грамотність є важливим аспектом загальної освіти, що дозволяє людям розуміти і аналізувати економічні процеси, приймати обґрунтовані фінансові рішення та ефективно управляти власними ресурсами. «Знаючи закономірності функціонування національної економіки і володіючи відповідними економічними знаннями, кожна людина як споживач здатна розробити власну стратегію своєї економічної поведінки» [4, с. 24-25].

В умовах ускладнення господарської системи, що стає гнучкою та мобільною, зростають вимоги до кваліфікації робітників, економічна

поведінка особистості починає більше залежати від отриманих знань, ніж від практичного досвіду. «Загальна економічна грамотність стає основою у процесі підготовки кадрів у розвинутих країнах світу...» [4, с. 24-25]

Розглянемо ключові поняття статті. У словнику української мови *грамотний* тлумачиться як: 1. Письменний. 2. Який не робить помилок на письмі й при читанні. 3. Який володіє необхідними знаннями в певній галузі [5, с. 202].

Економіка [від гр. *oikonomikē* – мистецтво вести господарство; домоводство]: 1. Сукупність виробничих відносин, що відповідають певному рівню розвитку виробничих сил суспільства; панівний спосіб виробництва у суспільстві певної суспільно-економічної формації; економічний базис суспільства. 2. Організація, структура і фінансово-матеріальний стан господарства (країни, району) або якої-небудь галузі господарської діяльності. 3. Наукова дисципліна, що вивчає фінансово-матеріальний бік якої-небудь галузі виробничої, господарської діяльності [5, с. 265].

В економічному словнику поняття «економіка» трактується як: 1. Сукупність суспільних відносин як у виробничій, так і у невиробничій сферах, тобто економічний базис певного суспільного ладу. 2. Народне господарство певної країни або його галузь. 3. Терміном е. позначають науки, які вивчають специфіку виробничих відносин у певній галузі або сфері суспільного виробництва (е. транспорту, е. праці та ін.) [6, с. 79].

Сучасні дослідники розглядають економічну грамотність як:

- процес засвоєння предметних знань, умінь і практичних навичок, необхідних людині як особистості в її суспільно-господарчій діяльності (Т. Мельничук) [7, с. 101];
- важливий компонент економічної культури, систему уявлень про закони і механізми функціонування економіки (Ю. Чучаліна) [7, с. 271];
- систему знань, умінь, навичок, установок та особистісних якостей, що необхідні молодшому школяру для включення у фінансово-економічну діяльність на елементарному рівні (С. Бадер, Т. Коваленко, Н. Черв'якова) [9, с. 187];
- засвоєння предметних знань, умінь і практичних навичок, необхідних людині як особистості в її суспільно-господарчій діяльності. Рівень економічної грамотності залежить від вікових можливостей людини в цій сфері (М. Гаврилук, К. Джеджера) [10, с. 39].

Мистецька освіта має унікальну потенцію щодо органічного поєднання економічних знань та умінь, економічно доцільної поведінки і художньої культури. Погоджуємося з А. Ейнарсеном [11], що аналогічний взаємозв'язок найкраще розкривається через специфічне поняття «вартість» та категорію «цінність», що є спільними як для художньо-мистецького, так і для економічного дискурсу. На думку вченого, споживачу і творцю культурних

цінностей (мистецьких, художніх творів) важче реалізувати їх оцінювання як капіталу в ринкових відносинах, ніж проводити цю діяльність лише послуговуючись суто економічним інструментарієм, не оперуючи суб'єктивними поняттями «смак», «краса», «естетичність» та ін. Учитель у галузі мистецтва «у разі володіння як суто професійними художньо-мистецькими знаннями, уміннями, здатностями, так і будучи компетентним в економіці, маючи ринковий тип мислення, здатний і сам здійснювати, і навчити своїх учнів розуміти й оцінювати не лише цінність, а й вартість вкладених у твори культури і мистецтва (як об'єкти реальних економічних ринкових відносин, що мають грошовий еквівалент) людських творчих ресурсів, що вкрай необхідно в умовах ринкової економіки» [12, с. 131].

Отже, економічна грамотність учителів образотворчого мистецтва – це володіння мистецькими уміннями у поєднанні з розумінням законів економіки, здатності оцінювання вартості використаних творчих ресурсів у творах образотворчого мистецтва.

Формування економічної грамотності забезпечується:

1. Освітніми програмами: введення курсів економіки та економічної грамотності у шкільну та вищу освіту, проведення семінарів, тренінгів, вебінарів з економічної грамотності.

2. Інтерактивними методами навчання: використання дидактичних ігор, симуляцій, кейсів для моделювання реальних економічних ситуацій, застосування мультимедійних засобів, онлайн-курсів, мобільних додатків для навчання економічної грамотності.

3. Практичною діяльністю: уведення особистого бюджету, аналіз витрат і доходів, складання фінансових планів, організація та участь у реальних проектах, грантових програмах, бізнес-симуляціях, конкурсах з економічної тематики.

4. Співпрацею з фінансовими установами: проведення спільних заходів з банками, інвестиційними компаніями, страховими агентствами для підвищення економічної грамотності, екскурсії до фінансових установ, зустрічі з фахівцями у галузі фінансів.

5. Сімейним вихованням: формування фінансової культури в сім'ї, залучення дітей до планування бюджету, навчання основам економіки з раннього віку.

В освітньо-професійній програмі другого (магістерського) рівня зі спеціальності 014 Середня освіта (Образотворче мистецтво) факультету мистецтв Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини однією із загальних компетентностей визначено підприємницьку (здатність до генерування нових ідей, виявлення та розв'язання проблем, ініціативності та підприємливості). Формування означеної компетентності забезпечують цифровий рисунок, мистецька педагогіка, цифрова скульптура,

методика викладання образотворчого мистецтва у закладах освіти, цифровий живопис, методологія мистецько-педагогічних досліджень та виробнича практика.

Формування економічної грамотності майбутніх учителів образотворчого мистецтва на заняттях з цифрового живопису та рисунку можна стимулювати через завдання, які інтегрують економічні концепції в художню діяльність. Наведемо кілька прикладів таких завдань:

1. *Спроектувати бюджет на створення цифрової картини.* Завдання полягає в тому щоб розрахувати вартість усіх ресурсів, необхідних для створення цифрового мистецького проекту. Це включає програмне забезпечення, графічний планшет, ліцензії на використання зображень чи шрифтів тощо. Відповідно майбутні учителі образотворчого мистецтва повинні скласти бюджет проекту, враховуючи обмеження фінансування, і вирішити, які ресурси вони можуть собі дозволити, а від яких доведеться відмовитися або замінити на більш доступні аналоги.

2. *Створити бізнес-план для продажу цифрових робіт.* Здобувачі розробляють стратегію маркетингу та продажу своїх цифрових картин. Вони повинні визначити цільову аудиторію, способи просування робіт (через соціальні мережі, веб-сайти, онлайн-галереї), а також розрахувати можливі прибутки з урахуванням витрат. Важливо, щоб студенти обґрунтували цінову політику, проаналізували ринок і конкуренцію.

3. *Проаналізувати витрати і доходи від участі в конкурсах і виставках.* Завдання передбачає аналіз витрат на участь у конкурсах, включаючи реєстраційні внески, підготовку матеріалів, транспорт, рекламні кампанії. Студенти розраховують можливий прибуток від перемоги в конкурсі або від продажу робіт на виставці, враховуючи різні сценарії розвитку подій.

4. *Розробити концепцію створення та продажу цифрового продукту (наприклад, ілюстрації або дизайн-проекту).* Майбутні учителі образотворчого мистецтва працюють над розробкою концепції цифрового продукту, наприклад, серії ілюстрацій, дизайну для веб-сайтів або мобільних додатків чи іншої рекламної продукції. Завдання включає розрахунок собівартості створення продукту, визначення ринкової ціни, оцінку потенційного попиту та підготовку до запуску продажів.

5. *Оцінити ефективність рекламних кампаній у соціальних мережах для просування цифрового мистецтва.* Здобувачі аналізують, як різні види реклами в соціальних мережах (таргетована реклама, співпраця з блогерами, організація онлайн-розіграшів) можуть вплинути на продаж їхніх робіт. Вони оцінюють витрати на рекламу, порівнюють їх з потенційними доходами, формулюють висновки щодо доцільності інвестицій у рекламу.

Ці завдання допоможуть здобувачам, майбутнім учителям образотворчого мистецтва, не лише вдосконалити свої навички у цифровому живописі та

рисунку, але й формувати економічну грамотність, яка є важливою для їхньої майбутньої кар'єри.

Аналогічні стимулюючі завдання для формування економічної грамотності можна використовувати на заняттях з цифрової скульптури, а саме:

1. *Створити бізнес-план для продажу цифрових скульптур.* Здобувачі розробляють детальний план для створення та продажу цифрових скульптур через платформи як-от онлайн-магазини чи NFT-маркети.

2. *Розрахувати собівартість проекту.* Майбутні учителі образотворчого мистецтва визначають всі витрати які пов'язані зі виготовленням цифрової скульптури, включаючи вартість програмного забезпечення, обладнання, робочого часу та ін.

3. *Спланувати виробництво та тиражування цифрової скульптури.* Студенти оцінюють вартість та потенційний прибуток від виробництва фізичних копій цифрових скульптур, наприклад, через 3D-друк.

4. *Проаналізувати ринок та цінову політику цифрових скульптур.* Майбутні учителі образотворчого мистецтва досліджують ринок цифрових скульптур, аналізують роботи конкурентів, визначають оптимальну цінову політику для своїх робіт.

5. *Розробити стратегію просування цифрових скульптур.* Здобувачі планують можливі рекламні кампанії та процес просування своїх цифрових скульптур у соціальних мережах та на різних платформах.

6. *Участь у конкурсах і грантових програмах.* Студенти готують проекти і заявки для участі в художніх конкурсах чи грантових програмах з метою отримання фінансування на реалізацію своїх цифрових скульптурних проєктів.

На заняттях з методики образотворчого мистецтва у закладах освіти для підвищення рівня економічної грамотності можуть використовуватися такі завдання:

1. *Розробити бюджетний план для мистецьких проєктів.* Здобувачі створюють детальний бюджет для реалізації художнього проєкту в школі, враховуючи витрати на матеріали, обладнання, транспорт, рекламу тощо.

2. *Організувати виставку учнівських робіт.* Майбутні учителі образотворчого мистецтва планують як реалізувати проведення виставки, враховуючи витрати на оформлення, оренду приміщення, транспорт, а також потенційний прибуток від продажу робіт або квитків.

3. *Написати грантову заявку.* Здобувачі навчаються писати грантові заявки на фінансування мистецьких проєктів, враховуючи економічну складову, обґрунтування витрат та очікувані результати.

4. *Розробити мистецький освітній бізнес-план.* Студенти розробляють бізнес-план для відкриття приватної студії з навчання образотворчому мистецтву або організації курсів з відповідним розрахунком вартості занять, зарплат викладачів, оренди приміщення тощо.

5. *Здійснити економічний аналіз методичних матеріалів.* Здобувачі оцінюють вартість створення та розповсюдження навчально-методичних матеріалів для викладання образотворчого мистецтва, враховуючи видатки на друк, маркетинг, ліцензування.

6. *Спроектувати арт-ярмарок.* Майбутні учителі образотворчого мистецтва генерують ідею та план організації шкільного або місцевого арт-ярмарку, включаючи підготовку бюджету, залучення спонсорів, оцінку економічної ефективності мистецького заходу тощо.

Для поліпшення економічної грамотності під час виробничої практики доцільно пропонувати студентам:

1. *Розробити та керувати бюджетом певного проєкту.* Здобувачі-практиканти відповідають за створення і контроль бюджету для конкретного проєкту, наприклад, організації виставки, проведення майстер-класу або виконання замовлення. Вони мають врахувати всі витрати, знайти можливі шляхи економії та забезпечити рентабельність проєкту.

2. *Оцінити вартість навчальних ресурсів.* Майбутні учителі образотворчого мистецтва виконують завдання з аналізу витрат на закупівлю та використання навчальних ресурсів (навчально-методичних матеріалів, програмного забезпечення, обладнання та ін.) з метою оптимізації витрат та підвищення ефективності освітнього процесу.

3. *Взяти участь у комерційних проєктах мистецької освітньої установи.* Здобувачі-практиканти беруть участь у реальних комерційних проєктах, таких як розробка рекламних матеріалів, продаж продуктів творчої діяльності (картини, скульптури, тощо), де вони знайомляться з процесами ціноутворення, маркетингу та продажу.

4. *Підготувати бізнес-план для старту.* Практиканти розробляють бізнес-план для власного старту у сфері освіти або мистецтва, включаючи розрахунок стартових витрат, прогнозування доходів, визначення цільової аудиторії та каналів збуту.

5. *Розробити та провести майстер-клас чи навчальний курс.* Майбутні учителі образотворчого мистецтва організують освітні заходи, розраховують їхню економічну доцільність, планують бюджет, встановлюють вартість участі, визначають способи залучення учасників та оцінюють фінансовий результат.

6. *Виготовити та продати продукт художньо-творчої діяльності.* Здобувачі створюють продукти (наприклад, декоративні вироби, художні роботи), розробляють стратегію їхнього продажу та проводять аналіз прибутковості, враховуючи витрати на матеріали та час роботи.

7. *Управління малими бізнес-проєктами.* Практиканти беруть на себе відповідальність за управління невеликим бізнес-проєктом, пов'язаним із навчальною чи художньо-творчою діяльністю, включаючи всі аспекти від планування до реалізації та оцінки економічних результатів.

Справі удосконалення економічної грамотності та формуванню індивідуальної освітньої траєкторії здобувачів вищої освіти слугують і дисципліни вільного вибору. Зокрема, «Мистецька освіта в Україні» та «Сучасні мистецькі практики».

Наприклад, формуванню економічної грамотності у процесі опанування курсом «Мистецька освіта в Україні» можуть сприяти такі завдання:

1. *Проаналізувати фінансування закладів спеціалізованої мистецької освіти.* Здобувачі досліджують джерела фінансування українських мистецьких шкіл, коледжів та університетів, аналізують державне та приватне фінансування, а також можливості грантової підтримки.

2. *Розробити бізнес-план для сучасної мистецької школи.* Майбутні учителі образотворчого мистецтва створюють детальний бізнес-план для відкриття або розвитку мистецької школи, що включає розрахунки щодо стартових витрат, прогнозування доходів, ціноутворення на навчальні курси, маркетинг та управління витратами.

3. *Порівняти вартість навчання у різних закладах мистецької освіти.* Здобувачі оцінюють вартість навчання у різних закладах мистецької освіти в Україні, включаючи державні та приватні інституції. А також аналізують фактори, що впливають на цінову політику.

4. *Економічно обґрунтувати інтеграцію сучасних технологій в мистецьку освіту.* Студенти аналізують витрати і вигоди від впровадження сучасних технологій (наприклад, цифрових медіа, VR/AR, онлайн-платформ) в освітній процес закладів мистецької освіти, оцінюють їх вплив на якість освіти.

5. *Оцінити економічну ефективність міжнародної співпраці у сфері мистецької освіти.* Здобувачі аналізують економічні переваги та виклики міжнародних програм обміну студентами, спільних проєктів з іноземними мистецькими закладами, а також оцінку їхнього впливу на розвиток української мистецької освіти.

6. *Дослідити (розробити) маркетингові стратегії для закладу мистецької освіти.* Майбутні учителі образотворчого мистецтва досліджують (розробляють) маркетингові стратегії для залучення нових учнів/студентів до мистецького освітнього закладу, зокрема через соціальні медіа, PR-кампанії, участь у виставках та ярмарках освіти. Оцінюють економічну ефективність цих заходів.

7. *Проаналізувати ринок праці для випускників мистецьких закладів освіти.* Здобувачі досліджують можливості працевлаштування для випускників мистецьких спеціальностей, аналізують попит на фахівців у різних сферах мистецтва, оцінюють економічну привабливість професійного шляху у мистецькій сфері.

Підсиленню економічної грамотності під час вивчення дисципліни «Сучасні мистецькі практики» сприятимуть наступні завдання:

1. *Проаналізувати ринок сучасного мистецтва.* Майбутні учителі образотворчого мистецтва досліджують попит на різні види сучасних мистецьких практик (наприклад, перформанс, інсталяція, гепенінг, флешмоб, бодіарт, фаршинг, арт-об'єкт, відео-арт, ленд-арт, стріт-арт, медіа-арт та ін.) та оцінюють можливості монетизації цих видів діяльності.

2. *Розробити бізнес-модель для мистецького проекту.* Здобувачі створюють та обґрунтовують бізнес-модель для реалізації сучасного мистецького проекту, включаючи визначення джерел фінансування, шляхів отримання доходів та оцінку витрат.

3. *Спланувати та організувати виставку сучасного мистецтва.* Студенти розробляють бюджет, логістику, маркетингову стратегію та прогнозують фінансові результати виставки, враховуючи витрати на оренду простору, рекламу, оформлення та можливі доходи від продажу квитків або робіт.

4. *Оцінити вартість та ціноутворення робіт сучасного мистецтва.* Майбутні учителі образотворчого мистецтва аналізують вартість створення та ринкові ціни на роботи сучасного мистецтва, враховуючи фактори, які впливають на ціну (унікальність, затребуваність митця, витрати на матеріали та роботу та ін.).

5. *Створити та просунути бренд митця.* Здобувачі працюють над розробкою особистого бренду, включаючи стратегії просування через соціальні медіа, виставки, продаж робіт онлайн та оцінку економічної ефективності цих зусиль.

6. *Інтегрувати мистецтво та підприємництво.* Студенти створюють проекти, що об'єднують сучасні мистецькі практики з підприємницькою діяльністю. Наприклад, відкриття студії або галереї, що функціонують як бізнес-підприємство.

7. *Економічно обґрунтувати колаборації у мистецтві.* Здобувачі досліджують та розробляють план економічно вигідних колаборацій між митцями, дизайнерами, брендами або освітніми установами, що включає аналіз вигоди для всіх учасників проекту.

8. *Оцінити ефективність цифрових платформ для продажу творів сучасного мистецтва.* Майбутні учителі образотворчого мистецтва аналізують ринок онлайн-платформ для продажу сучасного мистецтва, порівнюють умови та комісії, оцінюють потенційні прибутки від використання таких платформ для реалізації своїх робіт.

Запропоновані завдання надають перспективи майбутнім учителям образотворчого мистецтва грамотно застосовувати економічні знання у процесі фахової підготовки та в різноманітних життєвих обставинах. Інтегра-

ція економічних концепцій в художню діяльність орієнтовану на споживача, створює можливість майбутнім учителям образотворчого мистецтва вийти за межі аудиторії під час вирішення різних проблем а також сформувати підприємницьку компетентність і економічну грамотність зокрема.

Висновки. Вважаємо, що економічна грамотність учителів образотворчого мистецтва – це володіння мистецькими вміннями у поєднанні з розумінням законів економіки, здатності оцінювання вартості використаних творчих ресурсів у творах образотворчого мистецтва.

Формування економічної грамотності є необхідною складовою професійної підготовки майбутніх учителів образотворчого мистецтва. Вона дозволяє їм не лише ефективно організовувати свою діяльність, але і адаптуватися до змін у професійному середовищі, брати участь у різноманітних проектах, розвивати власну кар'єру. Інтеграція економічних концепцій у навчальні програми, проведення практичних занять та тренінгів, залучення до реальних проектів та грантових програм дозволить підготувати конкурентоспроможних педагогів, здатних успішно реалізовувати свої творчі ідеї в сучасному суспільстві.

Розроблені завдання для майбутніх учителів образотворчого мистецтва сприятимуть підвищенню рівня їх економічної грамотності та підготовки до успішної професійної діяльності в умовах сучасного ринку.

Перспективи подальших розвідок у напрямі формування економічної грамотності вбачаємо в дослідженні того, як цифрові платформи та інструменти можуть бути використані для підвищення економічної грамотності студентів мистецьких спеціальностей, зокрема через інтерактивні курси, симуляції та онлайн-проекти.

Література:

1. Закон України «Про вищу освіту». URL: <https://osvita.ua/legislation/law/2235/> (дата звернення: 5.06.2024).
2. Концепція нової української школи. 2016. URL: <http://nus.org.ua/wpcontent/uploads/2017/07/konczepczyia.pdf> (дата звернення: 5.04.2024).
3. Закон України «Про освіту». 2017. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення: 5.06.2024).
4. Левківський В. М., Єфремов В. В. Очікування як складова стратегії економічної поведінки людини. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2015. № 2 (2), С. 18-28.
5. Словник української мови / Кер. В. В. Німчук та ін. / Відп. Ред. В. В. Жайворонюк. К. В.Ц. «Просвіта», 2012. 1320 с.
6. Завадський Й. С., Осовська Т. В., Юшкевич О. О. Економічний словник. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/KNIGI/KONDOR/EKONOMIC_SL_2006.pdf (дата звернення: 15.07.2024).
7. Мельничук Т. І. Соціально-психологічні закономірності економічної соціалізації молодшої сім'ї: теоретико – емпіричне дослідження. *Психологічний часопис*. 2018. № 3 (13). С. 96-110.
8. Чучаліна Ю. Формування економічної культури майбутніх учителів початкової школи: сутність та проблеми. URL: <https://dspace.udpu.edu.ua/bitstream/123456789/12847/1/978055524382.pdf> (дата звернення: 15.07.2024).

9. Бадер С., Коваленко Т., Черв'якова Н. Теоретичний аналіз проблеми формування фінансової грамотності молодших школярів. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2021. Вип. 40. Т. 1, С. 184-191. URL: http://www.apfn-journal.in.ua/archive/40_2021/part_1/30.pdf (дата звернення: 15.07.2024).

10. Гаврилюк М. В., Джеджера К. В. Педагогічні умови формування економічних знань дітей старшого віку у ДНЗ. *Наука, освіта, суспільство очима молодих*: матеріали XI Міжнародної науково-практичної конференції студентів та молодих науковців. Рівне: РВВ РДГУ. 2018. С. 37-39.

11. Einarsson A. *Cultural Economics*. Publisher: Bifröst University. Icelan, 2016. 180 p.

12. Ву Мінлі Економічна компетентність сучасного педагога: сутність і чинники формування в умовах вищої художньо-педагогічної освіти. *Інноваційна педагогіка*. Вип. 61. Т. 1. 2023. С. 129-132. URL: http://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2023/61/part_1/25.pdf (дата звернення: 15.07.2024).

References:

1. *Zakon Ukrainy «Pro vyshchu osvitu» [Law of Ukraine on education]*. URL: <https://osvita.ua/legislation/law/2235/> [in Ukrainian].

2. *Kontseptsiya novoyi ukrayins'koyi shkoly. (2016) [The concept of a new Ukrainian school]*. URL: <http://nus.org.ua/wpcontent/uploads/2017/07/konczepcziya.pdf> [in Ukrainian].

4. *Zakon Ukrainy «Pro osvitu».* (2017) [Law of Ukraine "On Education"]. Verkhovna Rada Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> [in Ukrainian].

5. Levkivs'kyi V. M., Yefremov V. V. (2015) Ochikuvannya yak skladova stratehiyi ekonomichnoyi povedinky lyudyny. [Expectation as a component of the strategy of human economic behavior]. *Problemy i perspektyvy ekonomiky ta upravlinnya*. 2 (2), 18-28 [in Ukrainian].

6. Slovnnyk ukrayins'koyi movy. Ker. V. V. Nimchuk (Ed.) et al. V. V. Zhayvoronok (Eds.). (2012) [Dictionary of the Ukrainian language] K. V.TS. «Prosvita» [in Ukrainian].

7. Zavads'kyi Y. S., Osovs'ka T. V., Yushkevych O. O. Ekonomichnyy slovnyk [Economic dictionary] URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/KNIGI/KONDOR/EKONOMIC_SL_2006.pdf [in Ukrainian].

8. Mel'nychuk T. I. (2018) Sotsial'no-psykholohichni zakonornosti ekonomichnoyi sotsializatsiyi molodoyi sim'yi: teoretyko – empirychnе doslidzhennya [Socio-psychological patterns of economic socialization of a young family: a theoretical and empirical study]. *Psykhologichnyy chasopys*. 3 (13), 96-110 [in Ukrainian].

9. Chuchalina YU. Formuvannya ekonomichnoyi kul'tury maybutnikh uchyteliv pochatkovoyi shkoly: sutnist' ta problemy [Formation of economic culture of future primary school teachers: essence and problems]. URL: <https://dspace.udpu.edu.ua/bitstream/123456789/12847/1/978055524382.pdf> [in Ukrainian].

10. Bader S., Kovalenko T., Cherv'yakova N. (2021) Teoretychnyy analiz problemy formuvannya finansovoyi hramotnosti molodshykh shkolyariv [Theoretical analysis of the problem of formation of financial literacy of younger schoolchildren]. *Aktual'ni pytannya humanitarnykh nauk – Law of Ukraine*, issue 40, Vol. 1, 184-191. URL: http://www.apfn-journal.in.ua/archive/40_2021/part_1/30.pdf 110 [in Ukrainian].

11. Havrylyuk M. V., Dzhedzhera K. V. (2018) Pedahohichni umovy formuvannya ekonomichnykh znan' ditey starshoho viku u DNZ [Pedagogical conditions for the formation of economic knowledge of older children in primary schools]. *Nauka, osvita, suspil'stvo ochyma molodykh*: proceedings of the 11th All-Ukrainian Scientific and Practical Conference. Rivne: RVV RDHU, 37-39 [in Ukrainian].

12. Einarsson A. (2016) *Cultural Economics*. Publisher: Bifröst University. Icelan [in English].

13. Vu Minli (2023) Ekonomichna kompetentnist' suchasnoho pedahoha: sutnist' i chynnyky formuvannya v umovakh vyshchoyi khudozhn'o-pedahohichnoyi osvity [Economic competence of a modern teacher: the essence and factors of formation in the conditions of higher artistic and pedagogical education]. *Innovatsiyina pedahohika – Law of Ukraine*, issue 61, Vol. 1, 129-132. URL: http://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2023/61/part_1/25.pdf [in Ukrainian].

УДК 37.013.31

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8\(36\)-736-749](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8(36)-736-749)

Поляк-Свергун Мар'яна Миколаївна кандидат економічних наук, старший викладач кафедри фундаментальних та спеціальних дисциплін, Чортківський навчально-науковий інститут підприємництва і бізнесу ЗУНУ, вул. Степана Бандери 46, м. Чортків, тел.: (097) 63-61-664, <https://orcid.org/0000-0002-3427-7900>

СУЧАСНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У ЗДОБУВАЧІВ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ

Анотація. У статті розглянуто сучасний стан дослідження розвитку професійної освіти, проаналізовано проблематику наукових розвідок вітчизняних і зарубіжних дослідників, зроблено висновки щодо ефективності професійної освіти в сучасних умовах. Розглянуто шляхи розвитку професійної компетентності студентів.

Професійна (професійно-технічна) освіта є невід'ємною складовою системи освіти України, яка включає комплекс педагогічних, організаційних та управлінських заходів, спрямованих на забезпечення оволодіння учнями знаннями, уміннями та навичками певної професії, розвиток їхньої компетентності та професіоналізму, формування загальної та професійної культури. Професійно-технічна освіта (ПТО) є основою для вирішення соціально-економічних проблем суспільства, збереження і розвитку науки, культури, техніки і виробництва. Метою професійно-технічної освіти є підготовка кваліфікованого робітника відповідного рівня та профілю, конкурентоспроможного, компетентного і відповідального, який досконало володіє своєю професією та обізнаний у суміжних сферах діяльності, здатний ефективно працювати за професією та на світовому рівні, готовий до постійного професійного вдосконалення та соціальної і професійної мобільності; задоволення потреб особистості в здобутті відповідної освіти

Компетентнісний підхід у педагогіці є дуже актуальним, і дослідники в Україні та за кордоном вивчають теорію та практику впровадження компетентнісного підходу в освітніх закладах, у тому числі в закладах професійної (професійно-технічної) освіти. Розвиток компетентностей має практичне значення, оскільки готує студентів до дорослого життя, формує набір необхідних для життя компетенцій, що має полегшити життєвий, а згодом і професійний шлях здобувачів освіти.

Ключові слова: професійна освіта, компетентнісний підхід, інтегрований розвиток, управління компетентностями, професійна компетентність.

Poliak-Sverhun Mariana Mykolaivna candidate of economic sciences, senior lecturer of the department of fundamental and special disciplines of the Chortkiv Educational and Scientific Institute of Entrepreneurship and Business ZUNU, St. Stepana Bandera 46, Chortkiv, tel.: (097) 63-61-664, <https://orcid.org/0000-0002-3427-7900>

MODERN FEATURES OF THE DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL COMPETENCE IN PROFESSIONAL EDUCATION ACQUISITIONERS

Abstract. The article examines the current state of research on the development of vocational education, analyses the issues of scientific research by domestic and foreign researchers, draws conclusions about the effectiveness of vocational education in modern conditions. The ways of developing students' professional competence are considered.

Vocational (vocational-technical) education is an integral part of the education system of Ukraine, which includes a set of pedagogical, organisational and managerial measures aimed at ensuring that students master the knowledge, skills and abilities of a particular profession, develop their competence and professionalism, and form a general and professional culture. Vocational education and training (VET) is the basis for solving socio-economic problems of society, preserving and developing science, culture, technology and production. The purpose of vocational education is to prepare a qualified worker of the appropriate level and profile, competitive, competent and responsible, who is proficient in his/her profession and knowledgeable in related fields of activity, able to work effectively in the profession and at the global level, ready for continuous professional development and social and professional mobility; to meet the needs of the individual in obtaining appropriate education.

The competence-based approach in pedagogy is very relevant, and researchers in Ukraine and abroad are studying the theory and practice of implementing a competence-based approach in educational institutions, including vocational education and training institutions. The development of competences is of practical importance, as it prepares students for adulthood, forms a set of competences necessary for life, which should facilitate the life and subsequently the professional path of students.

Keywords: vocational education, competence-based approach, integrated development, competence management, professional competence.

Постановка проблеми. Сучасні вимоги до випускника ВНЗ, які формуються під впливом ринку праці та прискорення темпів інформатизації середовища, вимагають змін у системі освіти, оскільки вона значно застаріла і

не забезпечує формування якостей випускників ВНЗ (ініціативність, інноваційність, мобільність, гнучкість, конструктивність тощо) [1]. Враховуючи зміни на вітчизняному ринку праці, а саме: падіння темпів виробництва на вітчизняних підприємствах, скорочення попиту на робочу силу майже в усіх галузях економіки, посилення тенденції до нестандартної зайнятості та відтоку кваліфікованого трудового потенціалу з країни тощо, освіта має орієнтуватися на наукові розробки [2]..

Тому освіта має орієнтуватися на наукові розробки у сфері професійної орієнтації молоді на робітничі професії, вибору та побудови професійної кар'єри, створення професійних та освітніх стандартів на основі модульного та компетентнісного підходу, розвитку професійно-педагогічної майстерності педагогічних працівників, підвищення їхньої готовності до використання технологій особистісного розвитку та інформаційно-комунікаційних технологій, електронних засобів навчання, інформаційно-аналітичних систем управління розвитком професійно-технічної освіти. Йдеться насамперед про глибокі якісні зміни, об'єктивний аналіз яких дозволяє прагматично обґрунтувати розвиток різних систем на основі їх органічних взаємозалежностей і взаємовпливів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження у сфері професійної освіти, що охоплюють різні аспекти та проблеми, проводяться різними науковцями. Н. Ничкало [3] розглядає особливості взаємовпливу ПТО та ринку праці, інноваційні аспекти розвитку ПТО, дидактичні засади ПТО та організації виробничого навчання, оновлення освітніх технологій, що використовуються у ПТО. Динамічний характер розвитку соціально-економічних процесів у сучасних умовах зумовлює необхідність систематизації існуючих та формулювання нових положень з метою виявлення тенденцій, особливостей та перспективних напрямів розвитку ПТО. При цьому серед основних питань необхідно визначити напрями реформування системи ПТО відповідно до викликів сьогодення [4].

У вітчизняній науці низка дослідників вивчали широке коло проблем розвитку компетентностей у професійній освіті. Так, В. Байдулін з колегами вивчали можливості консультування у професійно-технічній освіті, яка вважалася важливим соціальним аспектом відбудови народного господарства України у воєнний та повоєнний період, і виявили, що консультування відповідає потребам учнів та вимогам ринку праці. Л. Єршова з колегами розглядали питання вдосконалення освітнього процесу в закладах професійної (професійно-технічної) освіти; актуалізували проблему перегляду існуючих освітніх програм з метою формування компетентностей у майбутніх кваліфікованих фахівців та робітників; наголошували на необхідності підготовки педагогічних працівників, які відповідають вимогам сучасного етапу соціально-економічного розвитку суспільства; пропонували вдоскона-

лення відносин між ринком праці і системою освіти та підвищення ефективності управління в системі професійної освіти і навчання. В. Радкевич розглядає стан готовності важливих педагогічних інновацій, що складають систему підготовки фахівців та робітничих кадрів; проблеми розвитку підприємницької активності та фінансової грамотності, стимулювання проектної діяльності та ефективного самоуправління у професійній (професійно-технічній) освіті; підкреслюється наявність соціально-виховного ефекту, що виражається в оновленні змісту професійної освіти майбутніх фахівців (програма навчальної дисципліни з основ інноваційного підприємництва, розробка навчально-методичного [5]).

Аналіз наукових праць свідчить, що після початку війни в Україні дослідження з питань розвитку компетентностей у професійній освіті отримали новий поштовх, набули більш системного характеру і були зорієнтовані на економічну відбудову нашої країни після війни та у післявоєнний період. Тому питання розвитку професійної компетентності студентів закладів професійної освіти набуває все більшої актуальності, що і зумовило вибір теми дослідження.

Мета статті - вивчити, систематизувати та узагальнити сучасний стан дослідження проблеми розвитку компетентностей у професійно-технічній освіті в Україні, визначити умови розвитку компетентностей та надати відповідні рекомендації.

Для досягнення поставленої мети було визначено такі завдання, а саме

1. обґрунтувати необхідність наукового дослідження сучасного стану розвитку компетентнісного підходу в професійній освіті.

2. проаналізувати наукові праці з проблеми розвитку компетентнісного підходу в закладах професійної (професійно-технічної) освіти; сформулювати питання, пов'язані з розвитком компетентностей у професійній освіті в Україні; систематизувати та узагальнити результати цього дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Сучасну професійну освіту можна розглядати як механізм управління розвитком конкурентоспроможної особистості, її індивідуальних здібностей, соціокультурних, соціально-моральних і професійних якостей та вмінь, необхідних майбутньому фахівцю для досягнення професіоналізму. На цьому тлі сучасні вимоги до системи освіти, особливо до професійної, вимагають розгляду та узагальнення змісту таких фундаментальних понять, як компетенція, компетентність і компетентнісний підхід. Динаміка сучасного технічного прогресу, розширення каналів комунікації у сфері виробництва, освіти і науки супроводжуються динамічними змінами потреб суспільства щодо рівня та якості професіоналізму сучасних працівників, а до молодих фахівців висувається низка вимог: Вони повинні не тільки мати достатньо високий рівень теоретичної та практичної підготовки, але й бути соціально

зрілою особистістю, зберігати високу працездатність в умовах невизначеності та швидко адаптуватися до постійних змін у робочому середовищі. Кожен крок в економічному розвитку країни супроводжується появою нових професій і нових вимог до вже відомих. На думку соціологів, людство ще ніколи не переживало таких глибоких і драматичних змін у світі праці, як сьогодні. Старіння і відмирання старих професій йде пліч-о-пліч з появою нових, привабливих і престижних професій [1].

Отже, професійне життя в сучасних умовах характеризується високою динамікою, яка супроводжується появою нових професій та значним ускладненням змісту праці в традиційних видах діяльності. Змінюється ставлення до професії, сенс трудової діяльності та її результатів [6]. Це положення підкреслює необхідність нового методологічного підходу до професійного навчання.

Одним з основних напрямів реформування професійної освіти в Україні сьогодні є її модернізація за європейським зразком з метою адаптації вищої освіти до єдиних стандартів і критеріїв. Оскільки освіта закладає професійні, психологічні та соціальні основи розвитку нації, її реформування є першим кроком до формування нового способу мислення та розбудови суспільства, заснованого на знаннях.

Сьогодні Україна визначила чіткий орієнтир на входження до європейського освітнього та наукового простору, а для цього необхідно модернізувати освітню діяльність у контексті європейських вимог. Тому професійна освіта в Україні має бути якісною, майбутні фахівці - здатними постійно розвиватися та вдосконалюватися, щоб роботодавці були впевнені в їхній компетентності та професіоналізмі, а заклади вищої освіти - приділяти увагу аспектам професійної підготовки студентів протягом усього освітнього процесу, враховуючи умови зовнішнього середовища, зокрема вимоги ринку праці. Сьогодні професійна освіта як складова національної системи освіти стає чинником соціально-економічного, інтелектуального і духовного розвитку суспільства, найважливішими рисами якого є безперервність здобуття знань і компетентності як запорука особистісного розвитку та конкурентоспроможності впродовж життя.

Сьогодні на ринку праці зацікавленість суспільства та роботодавців викликає фахівець, який володіє універсальними та професійними компетентностями, що відповідають рівню розвитку сучасних технологій.

Ефективність управління освітнім процесом, в якому формуються компетентності випускників ПТНЗ, залежить від функцій, які виконують структурні елементи та система в цілому. До таких функцій належать

1) інформаційна функція, яка дає можливість збагатити процес отримання студентами новітніх науково-технічних знань;

- 2) комунікативна функція, яка забезпечує своєчасну та якісну передачу інформації до виконавця
- 3) аксіологічна функція, яка враховує цінність інформації для формування конкретних компетентностей майбутніх фахівців
- 4) цілеспрямувальна функція, яка дає можливість створити цілеспрямоване управління процесом професійної підготовки;
- 5) координаційна функція, яка стосується організації взаємодії між учасниками навчального процесу;
- 6) оціночна функція, яка включає отримання інформації через канали зворотного зв'язку, її аналіз, оцінку та розподіл;
- 7) орієнтаційна функція, яка полягає у навчанні студентів обирати оптимальні рішення та підходи до своєї професійної підготовки.

Фахівець повинен ставити професійні цілі, обирати шляхи їх досягнення, здійснювати самоконтроль за виконанням власних дій та прогнозувати шляхи підвищення продуктивності у своїй професійній сфері. Все це впливає зі стандартів професійної підготовки, оволодіння спеціальністю та особистісних характеристик студента. Компетентнісний підхід полягає у пошуку нових шляхів та визначенні цілей і змісту професійної освіти в напрямку формування ключових компетентностей, які інтенсивно обговорюються та розробляються і вже становлять теоретичну основу. Компетентнісний підхід більше відповідає умовам ринкової економіки, оскільки орієнтований на розвиток у студентів ключових компетентностей, затребуваних на сучасному ринку праці.

Компетентнісний підхід орієнтований на досягнення майбутніми фахівцями операційних і результативних результатів діяльності та визначається рівнем сформованості компетенцій і полягає в оволодінні системою знань, умінь, особистісних і професійних якостей, здатності ставити цілі, приймати рішення та діяти у невизначених професійних ситуаціях. Найважливішою особливістю цього підходу є здатність студентів до безперервного навчання, що, безумовно, можливе лише на основі ґрунтовного оволодіння системою знань.

Оновлення педагогічних підходів у підготовці майбутніх фахівців є закономірним процесом цілісного розуміння концепції освіти, структуру якої складають діяльність, творчий досвід, досвід самоорганізації, рефлексія та самооцінка. Система педагогічних принципів і технологій, що розглядається як особлива сфера освітнього процесу, утворює концепцію компетентнісного підходу до освіти. Системний підхід до процесу формування конкретних компетентностей передбачає залучення учнів до багатосторонньої навчальної діяльності, що характеризується системою методів пізнання, видами навчальної діяльності, організованої на основі цілеспрямованого управління навчальною діяльністю з боку вчителя, та рівнем сприйнятливості учнів до

нових знань. Дидактична реалізація системного підходу до процесу формування конкретних компетентностей, включаючи зміст та організацію навчального процесу, є складним явищем. Вона передбачає взаємодію і переходи між різними дидактичними прийомами, створення дидактичних умов, що забезпечують цілісність педагогічного впливу на особистість, рівень розвитку та індивідуальні особливості студентів.

Смислотворчим чинником освіти, якщо розглядати її в контексті особистісного підходу, є ціннісна орієнтація особистості: її мотиви, інтереси, відносини, ціннісні орієнтації. Побудова освітнього процесу орієнтується на розвиток і саморозвиток важливих соціально-професійних якостей і соціально-моральних форм поведінки студентів. Особистісний підхід передбачає орієнтацію на саморозвиток і самореалізацію в конкретній професійній діяльності. Основними мотивами цих процесів є перспективи професійного зростання та значуще для особистості професійне майбутнє. Особистісно-орієнтований підхід, таким чином, забезпечує розвиток самостійності та самореалізацію учня в навчальній діяльності. На основі особистісно-орієнтованого підходу організація навчального процесу дозволяє не тільки поставити студента як суб'єкта навчання в центр освітнього процесу, коли навчання «переломлюється» через особистість студента, через його мотиви, ціннісні орієнтації, цілі, пізнавальні інтереси, професійні перспективи, а й формувати навчальний процес на основі суб'єкт-суб'єктної взаємодії, що забезпечує висування студента на активну лідерську позицію в навчальному процесі [7].

Діяльнісний підхід відповідає глобальній, центральній меті будь-якої освітньої системи - розвитку особистості в єдності її інтелектуальних, емоційних, вольових і особистісних якостей. Діялісно-орієнтований підхід передбачає залучення студентів до активної, осмисленої і самоцінної навчальної діяльності, до формування цілісної структури професійної діяльності фахівця як суб'єкта обраного профілю роботи. Зміст навчальних дисциплін з точки зору діялісного підходу має формуватися на основі комплексного розгляду майбутньої професійної діяльності випускника.

З точки зору педагогічної психології, діялісний підхід до освітнього процесу полягає у виявленні специфіки процесу засвоєння накопиченої людством культури, передачі індивідуального загальноісторичного досвіду, виробленого суспільною практикою: знань, умінь, навичок, видів і способів діяльності, а також психологічного розвитку особистості: цей процес (навчання) відбувається у формі спільної діяльності вчителя і учня, коли вчитель організовує пізнавальну діяльність учня відповідно до цілей навчання. Спільна діяльність може набувати різних форм: від безпосереднього контакту з людиною до «спілкування з людством» - його досвідом, знаряддями праці, науковими досягненнями, творами мистецтва тощо. У процесі пізнавальної

діяльності студент оволодіває знаннями, вміннями, інтелектуальними здібностями, набуваючи таким чином певного досвіду соціально-психологічної компетентності [7].

Діяльнісний підхід задає принципово інше бачення: суб'єктивні цілі навчання. Вони мають включати лише вміння (практичні та дослідницькі). Знання є науковим змістом навчання. Спочатку визначаються цілі - навички. Потім відбираються знання, необхідні для формування вмінь. Це знання про об'єкти і процеси навколишнього світу, з якими ми повинні вміти діяти. До цих знань додаються знання про саму діяльність - про способи і прийоми вирішення завдань. Обидва види знань утворюють науковий зміст предмета. Знання і вміння не стоять пліч-о-пліч, а підпорядковані одне одному. Знання виступають як уміння і є основою навичок. У процесі навчання спочатку передаються знання, а потім формуються вміння і навички.

Знання слугують основою для вмінь і є фундаментом навичок. У процесі навчання спочатку передаються знання, а потім на їх основі формуються вміння. Знання як такі, відокремлені від умінь, вважаються неповноцінним продуктом навчання, оскільки без них немає готовності людини до вирішення життєвих проблем. Знання необхідні, але недостатні. Уміння включають в себе всі знання, а також певний обсяг тренувань у застосуванні знань. Основним критерієм досягнення цілей навчання є вміння учнів розв'язувати проблеми. Додатковим критерієм є актуалізація знань, особливо загальної структури змісту предмета, а також усвідомлення та обґрунтування способу розв'язання проблеми.

Слід підкреслити, що ми розуміємо поняття уміння взагалі як здатність здійснювати будь-яку діяльність, вирішувати будь-яку проблему, тобто практичну і дослідницьку, не тільки руками, а й розумову, приватну і професійну, і взагалі пізнавальну, типову і творчу, інтелектуальну і емоційну. При цьому одиничному знанню відповідає одне вміння, а системі знань - система вмінь. Тому діяльнісний підхід не руйнує систему наукових знань. Таким чином, мета вивчення навчальної дисципліни означає визначення та формування системи умінь, якими повинні оволодіти учні [8]. У цьому підході пізнавальна діяльність студента адекватна його професійній діяльності. При компетентнісному підході замість формування знань, умінь, навичок та контролю рівня їх засвоєння необхідно розвивати та оцінювати компетенції / компетентності студентів, випускників закладів професійної освіти.

Компетентнісний підхід - це метод (технологія) моделювання освітніх результатів і представлення їх як стандартів якості освіти; - це першочергова орієнтація на цілі - вектори освіти: навчання, самовизначення, самореалізацію, соціалізацію та розвиток особистості. Інструментальними засобами досягнення цих цілей виступають принципово нові метапедагогічні конструкції: Базові компетентності, ключові компетентності та метапрофесійні якості.

Процес розвитку навичок учнів у закладах ПТО можна уявити як педагогічну систему, що передбачає новий підхід до організації та управління освітнім процесом, який забезпечує якість освіти, коли знання та вміння, набуті в процесі навчання, сприяють розвитку та розкриттю нових навичок, що уможливають ефективну професійну діяльність у майбутньому. Зміна тенденцій у вимогах ринку праці також є одним з найважливіших факторів, що впливають на розвиток компетенцій. Наразі зростає кількість основних вимог до якості професійної підготовки, які диктує ринок праці. Основною проблемою у вирішенні цього завдання є визначення змісту підготовки учнів професійно-технічних навчальних закладів, що відповідає новим вимогам, які диктуються роботодавцями, соціально-економічними умовами та розвитком науки і техніки, а також методології їх формування в освітньому процесі [9].

З точки зору системного підходу, професійна компетентність розуміється як певна система, що інтегрує знання, уміння, навички та професійно значущі якості особистості, які забезпечують виконання особистістю професійних обов'язків. На думку Л. Васильченко та І. Гришиної, «професійна компетентність» - це термін, який визначається наступним визначенням [10], вона визначається як якісна характеристика ступеня оволодіння особистістю професійною діяльністю і включає: усвідомлення власних спонукань до цієї діяльності - потреб та інтересів, прагнень і ціннісних орієнтацій, мотивів діяльності, уявлень про власні соціальні ролі; оцінку власних особистісних характеристик і якостей як майбутнього фахівця - професійних знань, умінь і навичок, професійно важливих якостей; регулювання на цій основі власного професійного розвитку.

Необхідно дотримуватися робочих понять «компетенція» та «компетентність» стосовно окресленої проблеми, запропонованих Європейською Комісією у низці нормативних документів для розроблення складових системи галузевих стандартів вищої освіти:

1. Компетентність - це інтегрована характеристика якостей особистості, результат підготовки випускника до виконання діяльності в певних професійних і соціальних відносно особистих предметах (компетенціях), що визначається необхідним обсягом і рівнем знань і досвіду в певному виді діяльності.

2. Компетеція - включає знання і розуміння (теоретичні знання в академічній галузі, здатність знати і розуміти), усвідомлення того, як діяти (практичне та операційне застосування знань до конкретних ситуацій), усвідомлення того, як бути (цінності як невід'ємна частина способу сприйняття та життя з іншими в соціальному контексті).

3. Компетенція - це предметна область, в якій людина добре обізнана і в якій вона готова діяти.

Відповідно до визначень понять «компетентність» і «компетенція», запропонованих Європейською Комісією у зводі правил розробки компо-

ментів системи галузевих стандартів вищої освіти, ключовими термінами є «освітній результат», «необхідний обсяг і рівень знань» і «готовність до діяльності». Ці терміни є характерними для самостійної професійної діяльності будь-якого фахівця. Відповідно до класифікації компетентностей, запропонованої Європейською Комісією у зводі правил розроблення складових системи галузевих стандартів вищої освіти [11], згідно з якими кожен фахівець повинен володіти такими компетентностями

- технічні (загально-професійні та вузькопрофільні)
- інструментальні;
- соціальні та особистісні;
- загальнонаукові компетентності.

Зазначені види компетентностей, згідно з комплексом нормативних документів з розроблення складових системи галузевих стандартів вищої освіти, притаманні випускнику будь-якого вищого навчального закладу і визначають успішність професійної діяльності фахівця. Компетенції, передбачені комплексом нормативних документів для розроблення складових системи галузевих стандартів вищої освіти, безумовно, є узагальненими і мають розглядатися крізь призму конкретної професійної діяльності та конкретного освітньо-кваліфікаційного рівня [12].

Поняття «професійна компетентність» у психолого-педагогічній літературі та управлінні персоналом трактується як: сукупність знань, умінь і навичок, що визначають продуктивність праці; єдність теоретичної і практичної підготовки студентів; поєднання знань з професійно значущими особистісними якостями; система знань і вмінь викладача і керівника, що виявляються у вирішенні професійно-педагогічних завдань, завдань управління на практиці; система знань і вмінь, на основі яких формується творчий потенціал фахівця в певній галузі та будується його діяльність.

Як бачимо, зміст професійної компетентності - це складна, динамічна система мотивів, особистих думок і цілей, які постійно розвиваються. Вона містить індивідуально сформовані стратегії, засоби орієнтації в дійсності та способи розв'язання проблем. За результатами психолого-педагогічних досліджень вітчизняних і зарубіжних науковців, ядро поняття «професійна компетентність» насамперед включає такі профілі, як

- Поінформованість, обізнаність, достовірність, набуті професійні знання та навички; стан, що дозволяє діяти;
- наявність навичок і вмінь для виконання певної функції;
- стійка здатність особи виконувати діяльність на високому рівні;
- здатність, необхідна для виконання конкретних дій у певній галузі, що включає вузькоспеціалізовані знання, специфічні навички, способи мислення та розуміння відповідальності за свої дії;
- сукупність взаємопов'язаних особистісних якостей (знань, умінь, навичок), що стосуються певного кола завдань у межах професії;

- здатність мобілізувати набуті знання та досвід у конкретній ситуації;
- основа продуктивної поведінки;
- особистісна якість працівника, що виражається у стійкій здатності виконувати певні функції, розв'язувати проблеми та приймати відповідні рішення, зумовлені характером роботи або вимогами робочого місця;
- складна властивість особистості, що проявляється в конкретній діяльності і включає знання, вміння, навички, здібності, досвід, мотивацію та особистісні характеристики.

Професійну компетентність не можна зрозуміти, якщо її джерело обмежувати лише внутрішнім світом особистості, діяльністю її свідомості. Це багатовимірний і багатоступеневий процес, який можна розглядати з різних точок зору. Професійна компетентність є частиною соціального становлення особистості. Вибір професії та розвиток професійних навичок є посправжньому успішними лише тоді, коли вони пов'язані з соціальним і моральним рішенням.

Професійну компетентність слід відрізнити від професіоналізму. Професіоналізм - це сукупність теоретичних знань, практичного досвіду та професійних навичок, набутих індивідом у сфері людської діяльності, що ґрунтується на поділі праці. Професіоналізм як здатність людини здійснювати цілеспрямовану діяльність, що змінює світ, не можна розуміти у вузькому сенсі - лише в сенсі володіння певною навичкою. Потрібен більш комплексний підхід, який включає в себе психічні та моральні якості людини, без яких неможливо здійснювати професійну діяльність максимально ефективно. Недарма в суспільній думці з'явилися такі поняття, як професійна честь і гідність. Моральне обличчя людини відображається в тому, що вона створює завдяки своїй майстерності. Остання асоціюється з гідністю. І чим вища професійна майстерність людини, тим сильніше її почуття гідності. Справжній професіоналізм передбачає також відповідальність працівника, розвиток інтелекту, який в даному випадку розуміється як здатність вирішувати нові проблеми, здатність здобувати нові знання. Інтелектуальна культура спочатку означає, що інтелектуальна діяльність вимагає певного рівня знань. Особливу роль у необхідному, обов'язковому шарі знань відіграють професійні знання. Інтелектуальний розвиток, таким чином, включає в себе професійну компетентність. І тут межа досить умовна. Оскільки творчість і здатність знаходити принципово нові рішення вимагають широкої ерудиції і знань в різних областях, виникає проблема відбору інформації. По-друге, важливо володіти культурою мислення, без якої сьогодні жоден професіонал не може реалізувати себе в будь-якій сфері діяльності. Отже, професіоналізм також пов'язаний з освітою. Працездатність людини залежить від рівня та якості її загальних і професійних знань. Ці показники визначають інтелектуальний потенціал працівників і фахівців. Знання законів природи і суспільства,

всесвітній світогляд, який формується у людини з перших кроків її життя, але перш за все в процесі її навчання, створює основу для творчості на робочому місці і в усій суспільно корисній діяльності.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Компетентність трактується як здатність людини успішно задовольняти індивідуальні та соціальні потреби, діяти і виконувати завдання. Кожна компетентність складається із сукупності взаємопов'язаних знань, умінь і практичних навичок, ставлень і цінностей, поведінкових компонентів і всього того, що може мобілізувати людину до активних дій.

Професійну компетентність слід розглядати як необхідний обсяг і рівень знань та досвіду у виді професійної діяльності, а професійну компетенцію - як сукупність доступних для вимірювання або оцінювання навичок, знань і вмінь, набутих під час навчання і необхідних для виконання певного виду професійної діяльності. У цьому контексті компетентність є особистісною якістю працівника, що виявляється у стійкій здатності виконувати певні функції, визначені характером професійної діяльності або вимогами робочого місця. Кульмінацією професійної майстерності як творчої самореалізації особистості є професіоналізм, який ми розуміємо як сукупність теоретичних знань, практичного досвіду та професійних навичок у визначеній розподілом праці сфері людської діяльності, набутих особою впродовж трудового життя. Таким чином, компетентність і професіоналізм є найважливішими факторами для реалізації людини.

В Україні відбувається глибоке реформування національної системи освіти, а виробничі процеси постійно модернізуються; на цьому тлі подальші дослідження мають бути спрямовані на постійне оновлення та вдосконалення складових професійної компетентності. Створення переліку професійних компетентностей є необхідною умовою підготовки фахівців на сучасному етапі. Подальші можливості дослідження вбачаються у пошуку та актуалізації економічних та організаційних механізмів управління компетентностями у професійній освіті. У подальшому основним завданням вивчення сучасних вимог до викладачів закладів професійної освіти можна вважати наявність авторських навчальних курсів, монографій, перепідготовку в спеціалізованих навчальних закладах, стажування на провідних підприємствах та досвід вирішення реальних проблем.

Література:

1. Пухлій В.М., Ткаченко В.О. Вибір професії і проблема зайнятості молоді. <http://www.personal.in.ua/article.phpida=599>
2. Забезпечення якості вищої освіти: європейські кращі практики для України / Автор. кол.: Г.Воскобойникова та ін. <http://education-ua.org/ua/analytics/305-zabezpechennya-yakosti-vishchoji-osviti-evropejski-krashchi-praktikidlya-ukrajini>
3. Ничкало Н.Г. Педагогічна наука і професійна освіта: неперервна взаємодія. / Професійнотехнічна освіта. № 1 (74). 2017. С. 2-3.

4. Професійна освіта як складова забезпечення кваліфікованого кадрового потенціалу України: проблеми та шляхи вирішення : матеріали парламентських слухань у Верховній Раді України 1 черв. 2016 р. / Верховна Рада України, Комітет з питань науки і освіти. К. : Парлам. вид-во, 2016. 320 с.

5. Інноваційна професійна освіта: Науково-методичне забезпечення професійної освіти і навчання: матеріали X VI Всеукраїнської науково-практичної конференції (звітної) Інституту професійної освіти НАПН України (29 квітня, 17-20 березня 2022 р.) / Інститут професійної освіти НАПН України; за ред. В. О. Радкевич. Київ: ПО НАПН України, 2022. №2, Т. 1. 279 с. <https://conference.ivet.edu.ua/index.php/2022-1/issue/view/23>

6. Кучерук О. Я. Свідомий вибір професії як фактор успішної професійної кар'єри. http://scienceandeducation.pdpu.edu.ua/doc/2011/7_2011/16.pdf

7. Мельник О. С., Гедзик А. А. Оптимізація методичної системи навчання інформатики у коледжах технічних напрямів. Наукова молодь - 2018: зб. матеріалів VI Всеукр. наук.-практ. конф. молодих учених (Київ, 16 лист. 2018 р.) / за ред. Спірина О. М. та Яцишин А. В. К.: ІТЗН НАПН України, 2018. С. 28-35

8. Ткачук С., Мельник О. Конструктивні вимоги до впровадження інформаційно-методичного забезпечення в закладах професійно-технічної освіти. Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету. Умань, 2022. № 2. С. 62-67

9. Денисюк В., Драбовський А., Арапов С. Проблеми підготовки ІТ фахівців у вищих навчальних закладах. Актуальні питання сучасної інформатики. 2018. № 6. С. 229-232

10. Васильченко Л. В., Гришина І. В. Професійна компетентність керівника школи. Харків: Основа. 2006

11. Стандарти і рекомендації щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти (ESG) 2015. К. ТОВ «ЦС»

12. Білянін Г. І. Профілі професійної компетентності управлінського персоналу закладів освіти. Народна освіта, 2. https://www.narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=52

References:

1. Puhlij, V.M., Tkachenko, V.O. *Vibir profesii i problema zajnjatosti molodi [Choosing a profession and the problem of youth employment.]*. Retrieved from <http://www.personal.in.ua/article.php?id=599> [in Ukrainian].

2. Voskobjnikova, G. *Zabezpechennja yakosti vishhoi osviti: evropejs'ki krashhi praktiki dlja Ukraïni [Ensuring the quality of higher education: European best practices for Ukraine.]*. Retrieved from <http://education-ua.org/ua/analytics/305-zabezpechennja-yakosti-vishchoji-osviti-evropejski-krashchi-praktikidlya-ukrajini> [in Ukrainian].

3. Nichkalo, N.G. (2017). *Pedagogichna nauka i profesijna osvita: neperervna vzaemodija [Pedagogical science and professional education: continuous interaction]. Profesijnotehnichna osvita - Vocational and technical education, 1 (74). 2017, 2-3 [in Ukrainian].*

4. *Profesijna osvita jak skladova zabezpechennja kvalifikovanogo kadrovogo potencialu Ukraïni: problemi ta shljahi virishennja [Vocational education as a component of ensuring the qualified personnel potential of Ukraine: problems and solutions]*. К. : Парлам. вид-во [in Ukrainian].

5. Radkevich, V. O. (2022). *Innovacijna profesijna osvita: Naukovo-metodичne zabezpechennja profesijnoi osviti i navchannja [Innovative professional education: Scientific and methodological support of professional education and training]*. Київ: IPO NAPN України Retrieved from <https://conference.ivet.edu.ua/index.php/2022-1/issue/view/23> [in Ukrainian].

6. Kucheruk, O. Ja. *Svidomij vibir profesii jak faktor uspishnoi profesijnoi kar'eri [Conscious choice of profession as a factor of a successful professional career.]*. Retrieved from http://scienceandeducation.pdpu.edu.ua/doc/2011/7_2011/16.pdf [in Ukrainian].

7. Mel'nik, O. S., Gedzik, A. A. (2018). Optimizacija metodichnoï sistemi navchannja informatiki u koledzhah tehnicnih naprjamiv [Optimization of the methodological system of computer science education in technical colleges]. *Proceedings from VI Vseukr. nauk.-prakt. konf. molodih uchenih "Naukova molod' - 2018"* – The VI All-Ukrainian. science and practice conf. of young scientists « Scientific youth - 2018 ». (pp. 28-35). K.: IITZN NAPN Ukraïni [in Ukrainian].

8. Tkachuk, S., Mel'nik, O. (2022). Konstruktivni vimogi do vprovadzhennja informacijnometodichnogo zabezpechennja v zakladah profesijno-tehnicnoï osviti [Constructive requirements for the implementation of informational and methodological support in vocational education institutions]. *Zbirnik naukovih prac' Umans'kogo derzhavnogo pedagogichnogo universitetu - Collection of scientific works of the Uman State Pedagogical University*, 2, 62-67 [in Ukrainian].

9. Denisjuk, V., Drabovs'kij, A., Arapov, S. (2018). Problemi pidgotovki IT fahivciv u vishnih navchal'nih zakladah [Problems of training IT specialists in higher educational institutions]. *Aktual'ni pitannja suchasnoï informatiki - Current issues of modern informatics*, 6, 229-232 [in Ukrainian].

10. Vasil'chenko, L. V., Grishina, I. V. (2006). *Profesijna kompetentnist' kerivnika shkoli* [Professional competence of the head of the school]. Harkiv: Osnova [in Ukrainian].

11. *Standarti i rekomendacii shhodo zabezpechennja yakosti v Evropejs'komu prostori vishhoï osviti (ESG) 2015* [Standards and recommendations for quality assurance in the European Higher Education Area (ESG) 2015]. K. TOV «CS» [in Ukrainian].

12. Biljanin, G. I. Profili profesijnoï kompetentnosti upravlins'kogo personalu zakladiv osviti [Profiles of professional competence of management personnel of educational institutions]. *Narodna osvita - National education*, 2. Retrieved from https://www.narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=52 [in Ukrainian].

УДК 377.5-055

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8\(36\)-750-760](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8(36)-750-760)

Теренко Олена Олексіївна доктор педагогічних наук, доцент, доцент кафедри іноземних мов, Сумський державний педагогічний університет імені А.С.Макаренка, тел.: (095) 876-27-64, <https://orcid.org/0003-1427-921x>

ОСВІТА ДОРΟΣЛИХ У КАНАДІ: РЕАЛІЇ І ПЕРСПЕКТИВИ

Анотація. У статті досліджуються особливості функціонування освіти дорослих у Канаді на початку ХХІ століття. Проаналізовано сутність поняття «базова освіта дорослих». Встановлено, що «базова освіта дорослих» розглядається як навчання дорослих учнів з метою отримання базових, початкових умінь читати і писати, соціальних навичок, необхідних для життя та роботи у громаді, відповідальної участі у житті суспільства; базова освіта дорослих – навчальні програми для дорослих, чиї базові навички читати, писати та рахувати є нижчими за рівень дев'ятирічного шкільного курсу.

Виявлено, що базова освіта дорослих включає широкий спектр кредитних та безкредитних програм для учнів, вік яких перевищує традиційний вік школярів, що закінчують школу, спрямованих на надання допомоги дорослим у досягненні поставлених цілей: підвищити загальний рівень грамотності та отримати освітній сертифікат; зміцнити соціальні навички, посилити почуття незалежності та самодостатності; отримати базові знання для подальшого навчання або виходу на ринок праці; покращити знання з окремих, важливих для дорослого учня питань: посилити технологічну грамотність, удосконалити комунікативні навички, скласти портфоліо, вивчити англійську мову як іноземну тощо. Класифіковано соціальні групи населення, що користуються послугами з освіти дорослих: іммігранти, рідна мова яких не англійська чи французька; корінні мешканці канадських провінцій та територій; особи похилого віку; особи, що не мають сертифіката про закінчення середньої школи; безробітні або задіяні у некваліфікованих чи напівкваліфікованих професіях; категорії населення з низьким рівнем заробітної плати чи загального прибутку.

Розглянуто сутність концепту «грамотність»: право, якого на сьогодні позбавлена майже п'ята частина дорослого населення світу; явище, що має як соціальний, так і особистісний аспект; вирішальний фактор економічної, соціальної та політичної участі та розвитку. Систематизовано рівні грамотності: перший (низький) рівень – означає наявність у дорослої людини серйозних труднощів у читанні, розумінні й інтерпретації текстів; особа не вміє застосовувати друковану інформацію у побутових або робочих ситуаціях;

другий (слабкий) рівень – людина читає прості, чітко викладені тексти, але навички їх інтерпретації обмежуються лише побутовим контекстом; проблема недостатньої грамотності особою не усвідомлюється; третій (середній) рівень – людина цілком добре читає, але у розумінні складних текстів може відчувати труднощі. Спеціалісти вважають цей рівень мінімально допустимим для нормального функціонування у сучасному суспільстві та виконання побутових і професійних завдань; четвертий та п'ятий рівні – вищий рівень грамотності, що передбачає наявність у дорослого розвинутих загальнокультурних та професійних навичок, здатність аналізувати та використовувати комплексну інформацію.

Досліджено законодавчу базу, що регламентує функціонування освіти дорослих у Канаді. Виокремлені національні організації, які є провайдерами освіти дорослих у Канаді.

Ключові слова: освіта дорослих, Канада, грамотність, Організація економічної співпраці та розвитку, ЮНЕСКО, базова освіта дорослих, базова грамотність.

Terenko Olena Oleksiivna doctor of pedagogical sciences, associate professor, associate professor of foreign languages chair, Sumy state pedagogical university named after A.S.Makarenko, tel.: (095) 876-27-64, <https://orcid.org/0003-1427-921x>

ADULT EDUCATION IN CANADA: REALITIES AND PERSPECTIVES

Abstract. The article deals with peculiarities of functioning of adult education in Canada at the beginning of the XXI century. Essence of concept “basic adult education” is analyzed. It was found out that basic adult education is viewed as teaching of adults with the aim of acquisition of basic, elementary skills of reading, writing, social skills that are necessary for work and life in society, responsible part in life of society; the right that today doesn't have one fifth of the population of the world; phenomenon that has social and personal context; factor of economic, social and political participation and development.

Basic adult education - are programs for adults whose skills in reading, writing and counting are lower as of nine-year old pupils. Social groups of people who use services of adult education are classified: immigrants, whose native language is English or French; native inhabitants of Canadian provinces and territories; elderly population; persons who don't have certificate about secondary education completion; unemployed or people with low level of qualification; categories of population with low level of income. Essence of concept “literacy” is viewed. Skills that are included into concept “basic literacy” are systematized. Basic

adult education includes a wide spectrum of credit and non-credit programs for pupils, who are older as graduates of school, aimed at helping adults in achieving goals: increase the level of literacy and get certificate; perfect social skills, increase the sense of independence and self-identity; get basic skills for future learning and coming to the labor market: perfect the knowledge in certain questions increasing the level of technological literacy and get educational certificate; perfect social skills, perfect the sense of independence and self-identity; get basic knowledge for future learning and coming to labor market; perfect the knowledge of adult pupils in important for them questions: increasing the level of technical literacy, perfection of communicative skills, making up portfolio, learning English as a foreign language.

The levels of literacy are systematized: the first level is characterized by presence of difficulties in reading, understanding and interpretation of text; the person cannot use information in everyday situations or work situations; the second level – a person reads simple text, but the level of understanding is low and the skills of interpretation are limited by everyday context; the problem of low level of literacy is not understandable; the third level is characterized by the fact that the person reads well, but understands the texts badly; specialists think that this level is minimum acceptable for normal functioning in modern society and fulfilment of professional tasks; the fourth and the fifth level are characterized by higher level of literacy that presupposes that adult has developed general and professional skills, capability to analyze and use information.

Legislative basis that regulates adult education functioning in Canada is explored. National organizations that are providers of adult education in Canada are singled out.

Keywords: adult education, Canada, literacy, Organization of economic cooperation and development, UNESCO, basic adult education, basic literacy.

Постановка проблеми. На початку XXI століття заклади вищої освіти США і Канади почали розглядати навчання дорослих як один із пріоритетних напрямів їхньої діяльності. Високий рівень освіти дорослих забезпечується потужним науково-методичним потенціалом, сучасними технічними засобами навчання та комунікації, висококваліфікованим професорсько-викладацьким складом, науково-теоретичними розробками у цій сфері та значним досвідом практичної роботи із дорослими. В умовах трансформацій сучасного суспільства, впливу глобалізації, інтеграції, цифровізації, переходу до суспільства знань і знаннєвої економіки, старіння населення, освіта дорослих визнається важливим стратегічним ресурсом держави, детермінантою її економічного розвитку; рушійною силою технологічного прогресу; засобом вирішення широкого спектру соціально-економічних, соціально-культурних проблем; інструментом подолання бідності, покращення добробуту; основою саморозвитку та самореалізації

дорослої людини; механізмом розбудови демократичного громадянського суспільства.

Актуальність зазначеної проблеми знайшла висвітлення у міжнародних документах (Белемські рамки дій «Життя і навчання впродовж життя для успішного майбутнього – сила навчання дорослих» (UNESCO, CONFITEA VI, 2009); «Кваліфікована робоча сила – основа інтенсивного, стійкого та збалансованого зростання. Група двадцяти: стратегія в галузі професійної підготовки кадрів» (МОП, 2011); «Освіта впродовж життя: політика і стратегія» (UNESCO, 2014); Інчхонська декларація «Освіта 2030: на шляху до інклюзивної та справедливої якісної освіти та навчання впродовж усього життя» (World Education Forum, 2015); Рекомендації щодо навчання та освіти дорослих (UNESCO, 2016); Глобальний звіт стосовно навчання та освіти дорослих «Не залишати нікого позаду: участь, рівність, інклюзія» (UNESCO, 2019); «Отримання необхідних навичок: готовність системи освіти дорослих до майбутнього» (OECD, 2019); у державних законодавчих і нормативно-правових документах, насамперед у законах України: «Про професійний розвиток працівників» (2012), «Про вищу освіту» (2014), «Про освіту» (2017), «Про повну загальну середню освіту» (2020) тощо; Стратегії інноваційного розвитку на 2010–2020 рр. в умовах глобалізаційних викликів (2009); Національній стратегії розвитку освіти України на період до 2021 року» (2013); Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020» (2015) тощо [3, с.86].

Проте аналіз освітньої практики засвідчує, що реформування освіти дорослих в Україні відбувається досить повільно й недостатньо ефективно, не повною мірою відповідає сучасним, швидко змінюваним запитам із боку особистості та суспільства, потребам економіки та ринку праці, світовим тенденціям.

Аналіз актуальних досліджень. Зарубіжні наковці, а саме А. Александер, С. Брукфілд, Е. Ліндеман, Ш. Мерріам, К. Роджерс досліджували проблему освіти дорослих у європейських та англomовних країнах. Серед українських науковців проблемами освіти дорослих активно займаються С. Архипова, Л. Вовк, Т. Десятов, Л. Лук'янова, Н. Ничкало, О. Огієнко, С. Сисоєва. Вітчизняними компаративістами Н. Бідюк, І. Литовченко, Н. Терьохіна та ін. досліджувались особливості функціонування американської системи освіти. Особливості функціонування канадської системи освіти стали досліджувати М. Борисова, В. Жуковський, Н. Муқан, І. Руснак та ін. Різні аспекти освіти дорослих у США та Канаді були предметом аналізу у зарубіжних науковців: процесуальні особливості освіти дорослих (П. Бергевін, М. Ноулз), базова освіта дорослих (М. Блум, Р. Брокет, Д. Емстетц, М. Коуді, Б. Лесетер), грамотність дорослих (Е. Асков, П. Бартон, С. Брукфілд, Р. Мелетест, Дж. Томпкінс, Е. Фінгерет, Е. Фітцпетрік). Вітчизняні дослідники активно аналізували особливості розвитку освіти дорослих у різних країнах, а саме: у Франції (К. Онушкіна), Великобританії (С. Коваленко), скандинавських

країнах (О. Огієнко), США (Н. Горук). Однак, проведений нами аналіз виявив відсутність праць присвячених особливостям функціонування освіти дорослих у Канаді на початку XXI століття.

Мета дослідження: дослідити особливості освіти дорослих у Канаді на початку XXI століття.

Виклад основного матеріалу. Поняття «базової освіти дорослих» є відносно новим у вітчизняній педагогіці, тому потребує досконалого дослідження. Аналіз науково-педагогічної літератури дозволив виявити певні розбіжності у визначенні цього терміну у вітчизняній та світовій педагогічній практиці. Так, у словникові С. Гончаренка під поняттям «базова освіта» розуміється соціально необхідний рівень загальноосвітньої підготовки, який передбачає всебічний розвиток і ціннісно-етичну орієнтацію особистості, формування загальнокультурної основи її подальшої освіти, громадського і професійного становлення [1, с. 36]. Світове тлумачення цього терміну ширше, воно виходить за межі загальноосвітньої шкільної підготовки. П. Джарвіс визначає «базову освіту дорослих» як навчання дорослих учнів з метою отримання базових, початкових умінь читати і писати, соціальних навичок, необхідних для життя та роботи у громаді, відповідальної участі у житті суспільства, та ототожнює цей термін із поняттями «елементарної освіти дорослих», «грамотності дорослих», та «альфабетизацією» [8, с. 11, 15, 26]. Б. Райсумз надає термінові такого тлумачення: «базова освіта дорослих – навчальні програми для дорослих, чії базові навички читати, писати та рахувати є нижчими за рівень дев'ятирічного шкільного курсу» [10, с. 2].

Базуючись на цих визначеннях, канадська педагогічна думка вважає базову освіту дорослих «парасольковим» терміном, що включає широкий спектр кредитних та безкредитних програм для учнів, вік яких перевищує традиційний вік школярів, що закінчують школу, спрямованих на надання допомоги дорослим у досягненні поставлених цілей: підвищити загальний рівня грамотності та отримати освітній сертифікат; зміцнити соціальні навички, посилити почуття незалежності та самодостатності; отримати базові знання для подальшого навчання або виходу на ринок праці; покращити знання з окремих, важливих для дорослого учня, питань: посилення технологічної грамотності, удосконалення комунікативних навичок, складання портфоліо, вивчення англійської мови як іноземної тощо [7]. Традиційними учнями, що беруть участь у цих програмах, вважаються дорослі, які перервали навчання у школі, аби народжувати дитину, працювати тощо, та які, якщо дозволяють обставини, відвідують курси з метою отримання повнішої освіти.

Дослідження, проведене у Канаді Організацією Економічної Співпраці та Розвитку, також виявило основні соціальні групи дорослих, що найбільше страждають від низького рівня базових умінь, а тому потребують проведення

негайних оперативних заходів, скерованих на вирішення цієї проблеми для їх повноправної та ефективної участі у економічному, політичному, громадянському, суспільному та культурному житті свого суспільства та країни, для сприяння їх прогресу та заради власного розвитку: іммігранти, рідна мова яких не англійська чи французька; корінні мешканці канадських провінцій та територій; особи похилого віку; особи, що не мають сертифіката про закінчення середньої школи; безробітні або задіяні у некваліфікованих чи напівкваліфікованих професіях; категорії населення з низьким рівнем заробітної плати чи загального прибутку [6].

Протягом другої половини ХХ століття поняття грамотності зазнало суттєвих змін: якщо у 1958 році ЮНЕСКО визначало базовий рівень грамотності як володіння письмом та читанням для розуміння простих та коротких повідомлень, які стосуються повсякденного життя, то вже у 80-тих роках було запропоновано нове, розширене розуміння грамотності, що передбачало здатність людини читати, писати та рахувати як необхідну складову життєдіяльності та розвитку не тільки самої людини, а й її соціального оточення. У матеріалах Всесвітньої доповіді з моніторингу рівня освіченості громадян у 2006 році грамотність розглядається як право, якого на сьогодні позбавлена майже п'ята частина дорослого населення світу; явище, що має як соціальний, так і особистісний аспект; вирішальний фактор економічної, соціальної та політичної участі та розвитку, особливо в умовах сьогодення суспільства знань. [4].

Проведений Організацією Економічної Співпраці та Розвитку у 2013 році Міжнародний огляд грамотності та навичок дорослих виявив невтішні результати для Канади: 42 % канадців у віці від 16 до 65 років не володіють рівнем грамотності, достатнім для успішного функціонування в умовах економіки, заснованої на знаннях [9, с.10]. У дослідженні взяли участь 23000 канадців, що перевіряли власні знання у рамках чотирьох основних категорій: прозова грамотність – вміння розуміти тексти різних видів, зокрема газетні статті, прозові та поетичні твори; документальна грамотність – вміння викласти інформацію в документі та почерпнути її звідти, елементарний рівень вмінь користуватися бланками, таблицями тощо; обчислювальна (математична) грамотність – вміння проводити необхідні у повсякденному житті розрахунки, фіксувати у цифрах їх кількісне співвідношення; вміння розв'язувати задачі, проблеми та приймати рішення, що полягає у знаходженні правильної відповіді у таких ситуаціях, які не передбачають стандартного (типового) рішення, у цій секції перевіряється вміння респондента зрозуміти, осмислити проблему та навести логічно обґрунтовані висновки з приводу запропонованої проблеми.

Базова грамотність за першими трьома основними категоріями ранжується за рівнями, від найнижчого до найвищого. За методикою канадських

дослідників, прийнятою Інститутом освіти ЮНЕСКО, визначають п'ять рівнів грамотності:

- перший (низький) рівень – означає наявність у дорослої людини серйозних труднощів у читанні, розумінні й інтерпретації текстів; особа не вміє застосовувати друковану інформацію у побутових або робочих ситуаціях;
- другий (слабкий) рівень – людина читає прості, чітко викладені тексти, але навички їх інтерпретації обмежуються лише побутовим контекстом; проблема недостатньої грамотності особою не усвідомлюється;
- третій (середній) рівень – людина цілком добре читає, але у розумінні складних текстів може відчувати труднощі. Спеціалісти вважають цей рівень мінімально допустимим для нормального функціонування у сучасному суспільстві та виконання побутових і професійних завдань;
- четвертий та п'ятий рівні – вищий рівень грамотності, що передбачає наявність у дорослого розвинутих загальнокультурних та професійних навичок, здатність аналізувати та використовувати комплексну інформацію.

Уряди територій та провінцій Канади, усвідомлюючи загрозливість ситуації, що склалася, пропонують ряд конструктивних кроків, покликаних вирішити проблему базових вмінь дорослого контингенту у найкоротші строки. Перспективи підвищення рівня базової грамотності дорослих розглядаються у розроблених та затверджених документах: Постанова щодо грамотності дорослих Манітоби, План дій щодо розвитку можливостей дорослих Британської Колумбії, Стратегія навчання дорослих Нунавут, Об'єднаний процес у напрямку запропонованої політики у сфері грамотності для усіх мешканців Альберти, Політика у галузі освіти дорослих та продовжуваного навчання і професійної підготовки мешканців Квебеку, Онтаріо навчається: зміцнення нашої системи освіти дорослих.

У 2005 році Консультативний комітет з питань грамотності та базових умінь розробив десятирічний план покращення рівня грамотності канадських дорослих, очікуючи збільшити кількість осіб із 3 рівнем грамотності на 45 %, із 1 та 2 – на 21 %, та знизити кількість осіб із 1 та 2 рівнями грамотності на 10 та 20 % відповідно до 2015 року [8, с.20] у порівнянні з результатами Міжнародного огляду грамотності та навичок дорослих 2003 року. Окреслені завдання можливо реалізувати лише за умови врахування усіх рекомендацій та уроків, отриманих при аналізі статистики Міжнародного огляду грамотності та навичок дорослих, а саме: програми з ліквідації неграмотності дорослих є надзвичайно корисними як для індивіда, так і для суспільства в цілому, але ці переваги не реалізуються повною мірою через слабку зацікавленість громадян та політичну підтримку; канадська освітня спільнота володіє ґрунтовними знаннями щодо організації подібних програм, але часом певні умови не дозволяють втілити проекти у життя; програми, спрямовані на конкретні цільові групи, дають кращі результати; дорослі, що бажають

підвищити рівень базових умінь, часто стикаються із бар'єрами, які стають на заваді вступу або заважають просуванню тією чи іншою програмою; для дорослих учнів надзвичайно важливим є участь у розробці політики та програм, спрямованих на задоволення їх потреб; використання новітніх освітніх технологій сприяє популяризації програм з подолання неграмотності у суспільстві; систематичне оцінювання документів, програм із покращення загальної грамотності є необхідним для удосконалення і розширення бази знань у цій галузі.

Ключовими компонентами загальноканадської системи, спрямованої на підвищення рівня базових умінь дорослих, є 7 національних організацій:

1. Національна база даних з питань грамотності дорослих, що містить вичерпну інформацію про існуючі програми, ресурси, послуги, заходи з підвищення рівня грамотності.

2. Канадська агенція з базових умінь – благодійна установа, що поєднує зусилля представників бізнесу, промисловості, освітян та урядовців з питань неграмотності.

3. Рух за грамотність у Канаді – некомерційна організація, що представляє інтереси будь-яких установ, об'єднань, спілок, приватних осіб у будь-якій провінції, що на національному рівні підтримують ідею покращення базових умінь і навичок кожного канадця.

4. Канадська федерація алфавітизації – організація, що представляє франкомовні групи та асоціації, які опікуються наданням базових знань дорослим французькою мовою.

5. Національна асоціація з питань грамотності аборигенів – організація, заснована у 2004 році з метою дослідження прогалин у наданні послуг та програм підвищення рівня грамотності корінного населення Канади, яке ґрунтується, переважно, на традиційній культурі індіанців.

6. Агенція з питань грамотності Лаубаха, що спеціалізується на підготовці тьюторів-волонтерів та забезпечує їх відповідною методичною літературою в електронному та паперовому варіантах.

7. Фронтирський коледж, який щорічно надає інформацію 4000 громадських лідерів, освітян, батьків щодо запровадження програм, форумів, конференцій, семінарів, симпозіумів з підвищення грамотності.

Основними провайдерами освітніх послуг з базових вмінь для дорослих у Канаді є шкільні ради, громадські коледжі, коледжі загальної та професійної освіти, некомерційні та волонтерські угруповання, спеціальні центри освіти дорослих та приватні компанії.

Згідно з даними Л.-К. Херод, одна третина програм курсу базової грамотності пов'язана із підвищенням академічних знань дорослих та організовується навколо дисциплін елементарної (початкової) / середньої школи. Інші дві третини – використовують тематичний підхід, у якому базові

знання подаються відповідно до ролі дорослих як батьків, робітників, членів суспільства. Програми із тематичним підходом поділяються на загальні (відкриті для будь-якого дорослого та сфокусовані на наданні загальних базових знань з метою удосконалення технологічної, економічної, громадсько-правової, політичної, соціально-комунікативної, загальнокультурної, гностичної та методичної грамотності) і спеціалізовані (орієнтовані на групи дорослих, що навчаються заради чітко визначеної мети). До найпоширеніших спеціалізованих тематичних програм Л.-К. Херод відносить курси із покращення родинної грамотності (вміння налагоджувати контакти з родиною, бути відповідальними батьками), культурної грамотності (знання мови, історії, традицій певної культури, зокрема автохтонної чи франкомовної), адаптаційних навичок для засуджених, знань англійської/французької мови як другої національної тощо [7].

Отримання атестату про закінчення середньої школи є мінімальною вимогою при вступі на ринок праці. Дорослі, що не мають такого атестату, але бажають вийти на ринок праці, можуть підвищити рівень власних знань декількома шляхами:

- 1) отримати звичайний атестат про закінчення середньої школи чи спеціальний диплом для дорослих за результатами модифікованої програми, особливий акцент у якій робиться на вивченні ключових дисциплін, таких як мова та математика;
- 2) скласти тест на визначення загального освітнього розвитку та отримати еквівалент атестата про закінчення школи;
- 3) відвідувати підготовчі курси у коледжі з метою підготовки до вступу до вищого навчального закладу;
- 4) скласти тест на визначення базових професійних навичок;
- 5) взяти участь у програмах з підвищення грамотності та базових знань.

Висновки. Проведене дослідження дозволяє стверджувати, що базова освіта дорослих є терміном, що включає широкий спектр кредитних та безкредитних програм для учнів, вік яких перевищує традиційний вік школярів, що закінчують школу, спрямованих на надання допомоги дорослим у досягненні поставлених цілей: підвищити загальний рівень грамотності та отримати освітній сертифікат; зміцнити соціальні навички, посилити почуття незалежності та самодостатності; отримати базові знання для подальшого навчання або виходу на ринок праці. Освіта дорослих користується найбільшим попитом серед наступних соціальних категорій: іммігранти, рідна мова яких не англійська чи французька; корінні мешканці канадських провінцій та територій; особи похилого віку; особи, що не мають сертифіката про закінчення середньої школи; безробітні або задіяні у некваліфікованих чи напівкваліфікованих професіях; категорії населення з низьким рівнем

заробітної плати чи загального прибутку. Ключовими законодавчими актами, що регламентують функціонування освіти дорослих у Канаді є Постанова щодо грамотності дорослих Манітоби, План дій щодо розвитку можливостей дорослих Британської Колумбії, Стратегія навчання дорослих Нунавут, Об'єднаний процес у напрямку запропонованої політики у сфері грамотності для усіх мешканців Альберти, Політика у галузі освіти дорослих та продовжуваного навчання і професійної підготовки мешканців Квебеку, Онтаріо навчається: зміцнення нашої системи освіти дорослих.

Перспективами подальших досліджень є аналіз структурних особливостей освіти дорослих у Канаді на початку ХХІ століття.

Література:

1. Гончаренко, С. (1997). Український педагогічний словник. Київ : Либідь.
2. Council of Ministers of Education. *Developing an Adult Education Policy Framework: Terminology, Typology and Best Practices*. (2015). Ottawa : СМЕС.
3. Council of Ministers of Education. *Learn Canada 2020* [Електронний ресурс]. (2008). Ottawa : СМЕС, 2008. – Режим доступу: <http://www.cmec.ca/Publications/Lists/Publications/Attachments/187/СМЕС-2020-DECLARATION.en.pdf>.
4. Davis, R. (2023). *Building a Road Map for the «Lost Highway» of Adult Learning: The Legacy of the Adult Learning Knowledge Centre*. Ottawa : Adult Learning Knowledge Centre.
5. Eaton, S. (2023). *Formal, Non-Formal and Informal Learning: the Case of Literacy, Essential Skills and Language Learning in Canada*. Calgary : Eaton International Consulting Inc.
6. Fenwick, T. (2022). *Contexts of Adult Education: Canadian Perspectives*. Toronto : Thompson Educational Publishing.
7. Herod, L.-K. (2012). *A Curriculum Database for the Canadian Adult Literacy Community: Preliminary Technical and Educational Considerations*. [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.nald.ca/library/research/herod/may02/currdata.pdf>.
8. Jarvis, P. (2022). *International Dictionary of Adult and Continuing Education*. London, UK and Sterling, USA: Kogan Page.
9. Kidd, J. R. (2023). *How Adults Learn*. New York : Association Press.
10. Raiskums, B. (2022). *Principles and Principals: A Dictionary of Contemporary Adult Education Terms and Their Users*. Anchorage : PWR & Associate.

References:

1. Гончаренко Goncharenko, S. (1997). *Ukrainiskiyy pedagogichniy slovník. [Ukrainian pedagogical dictionary]*. Kyiv : Lybid. [in Ukrainian]
2. Council of Ministers of Education. *Developing an Adult Education Policy Framework: Terminology, Typology and Best Practices*. (2015). Ottawa : СМЕС. [in English]
3. Council of Ministers of Education. *Learn Canada 2020* [Електронний ресурс]. (2008). Ottawa : СМЕС, 2008. – Режим доступу: <http://www.cmec.ca/Publications/Lists/Publications/Attachments/187/СМЕС-2020-DECLARATION.en.pdf>. [in English]
4. Davis, R. (2023). *Building a Road Map for the «Lost Highway» of Adult Learning: The Legacy of the Adult Learning Knowledge Centre*. Ottawa : Adult Learning Knowledge Centre. [in English]
5. Eaton, S. (2023). *Formal, Non-Formal and Informal Learning: the Case of Literacy, Essential Skills and Language Learning in Canada*. Calgary : Eaton International Consulting Inc. [in English]

6. Fenwick, T. (2022). *Contexts of Adult Education: Canadian Perspectives*. Toronto : Thompson Educational Publishing. [in English]
7. Herod, L.-K. (2012). *A Curriculum Database for the Canadian Adult Literacy Community: Preliminary Technical and Educational Considerations*. [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.nald.ca/library/research/herod/may02/currdata.pdf>. [in english]
8. Jarvis, P. (2022). *International Dictionary of Adult and Continuing Education*. London, UK and Sterling; USA: Kogan Page. [in English]
9. Kidd, J. R. (2023). *How Adults Learn*. New York : Association Press. [in English]
10. Raiskums, B. (2022). *Principles and Principals: A Dictionary of Contemporary Adult Education Terms and Their Users*. Anchorage : PWR & Associate. [in English]

УДК 54-036(072.8)

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8\(36\)-761-767](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8(36)-761-767)

Титаренко Ольга Олександрівна кандидатка сільськогосподарських наук, доцентка кафедри теорії і методики технологічної освіти, Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка, вул. Остроградського, 2, м. Полтава, 36000, тел.:(0532) 56-31-58, <https://orcid.org/0000-0002-0156-8330>

СИСТЕМАТИЗАЦІЯ БАЗОВИХ ЗНАТЬ ПРО ВИСОКОМОЛЕКУЛЯРНІ СПОЛУКИ ПРИ ВИВЧЕННІ ДИСЦИПЛІН ХІМІЧНОГО СПРЯМУВАННЯ

Анотація. У статті розглянуто змістовий компонент хімічної складової фахової підготовки майбутніх педагогів технологічної і професійної освіти, його структура, принципи побудування програмного матеріалу. Проаналізовано традиційні та інноваційні методи викладання дисциплін хімічного спрямування та важливість їх комбінаторного застосування з метою забезпечення ефективного опанування здобувачами базових професійно орієнтованих знань про високомолекулярні сполуки, розвитку їхніх здібностей до науково-дослідницької та підприємницької діяльності в колективній співпраці та індивідуально.

Подано правила подання навчального матеріалу з метою інтенсифікації його методологічної спрямованості. Окреслено найважливіші терміни понятійного апарату. Розглянуто можливості використання інформаційно-комп'ютерних технологій і унаочнення викладання теоретичного матеріалу засобами блок-схем для оптимізації та систематизації сприймання студентами інформації. Обґрунтовано потребу в систематизації базових теоретичних знань про високомолекулярні сполуки та практичних навичок при вивченні дисциплін хімічного спрямування в системі фахової підготовки майбутніх спеціалістів технологічної і професійної освіти.

Зроблено висновок про необхідність подальшого розвитку методологічної системи та впровадження її у навчальний процес для забезпечення високого рівня професійної підготовки майбутніх фахівців технологічної і професійної освіти з огляду на динамічно змінювані виклики сучасного освітнього середовища.

Ключові слова: майбутні фахівці технологічної і професійної освіти, високомолекулярні сполуки, систематизація базових знань про полімерні сполуки, професійно орієнтоване навчання хімії, основний понятійний апарат, принципи інтенсифікації методологічної спрямованості, методи організації та здійснення навчально-пізнавальної діяльності.

Tytarenko Olha Oleksandrivna Associate Professor of the Department of Theory and Methodology of Technological Education, Candidate of Agricultural Sciences, Associate Professor, Poltava National Pedagogical University named after V.G. Korolenko, St. Ostrohradskoho, 2, Poltava, 36000, tel.: (0532) 56-31-58, <https://orcid.org/0000-0002-0156-8330>

SYSTEMATISATION OF BASIC KNOWLEDGE ON HIGH-MOLECULAR COMPOUNDS IN THE STUDY OF CHEMICAL DISCIPLINES

Abstract. The article deals with the content component of the chemical component of professional training of future teachers of technological and vocational education, its structure, principles of building programme material. The traditional and innovative methods of teaching chemical disciplines and the importance of their combinatorial application are analysed in order to ensure the effective mastering of basic professionally oriented knowledge about high molecular weight compounds by students, the development of their abilities to research and entrepreneurial activities in collective cooperation and individually.

The rules for presenting educational material are presented in order to intensify its methodological orientation. The most important terms of the conceptual apparatus are outlined. The possibilities of using information and computer technologies and visualisation of teaching theoretical material by means of flowcharts to optimise and systematise students' perception of information are considered. The need to systematise the basic theoretical knowledge of high molecular weight compounds and practical skills in the study of chemical disciplines in the system of professional training of future specialists in technological and vocational education is substantiated.

The conclusion is made about the need for further development of the methodological system and its implementation in the educational process to ensure a high level of professional training of future specialists in technological and vocational education in view of the dynamically changing challenges of the modern educational environment.

Keywords: future specialists in technological and vocational education, high molecular weight compounds, systematisation of basic knowledge about polymeric compounds, vocationally oriented chemistry teaching, basic conceptual apparatus, principles of intensification of methodological orientation, methods of organisation and implementation of educational and cognitive activities.

Постановка проблеми. Істотні зміни в соціально-економічній структурі нашої держави зумовлюють корегування завдань освітньої галузі відповідно до нових реалій і потреб суспільства. Серед актуальних аспектів цих процесів

виділяються наступні: інтеграція сучасних технологій в навчальний процес, розвиток критичного мислення та навичок вирішення проблем, соціальна відповідальність та екологічна свідомість. Процес підготовки компетентних, відповідальних і готових до змін фахівців, які здатні сприяти соціальному і екологічному розвитку країни, спрямовує сферу освіти до адаптації освітніх програм, гнучкості методів викладання та інноваційності підходів до нових викликів і можливостей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Низка наукових досліджень педагогів присвячена висвітленню проблем викладання хімії в закладах різних рівнів. Серед них Блажко О. А., Будяк Р. В., Буринська Н. М., Віленський В. О., Джурка Г. Ф., Лаутеншлегер К., Липова Л. А., Лукашова Н. І., Магда В. І., Нечипуренко П. П., Олішевська В. Є., Посвятенко Е. К., Пшенична Н. С., Романишина Л. М., Самойленко П. В., Селіванова Т. В., Семеріков С. О., Хомченко І. Г., Чертков І. Н., Швець Л. В., Шиян Н. І., Шретер В., Ярошенко О. Г., Дж. Одян (George Odian). В дослідженнях, які проводились згаданими вченими, висвітлювали різні аспекти проблематики: формування загальних та фахових компетентностей майбутніх педагогів у процесі вивчення дисциплін хімічного спрямування; дидактичні умови підготовки до науково-дослідницької діяльності майбутніх учителів; розробка та впровадження навчально-методичного комплексу з хімії для студентів нехімічних спеціальностей; методика професійно орієнтованого навчання хімії майбутніх учителів технологій. Проте вивчення питання щодо шляхів оптимізації процесу формування базових знань про полімерні сполуки майбутніх фахівців технологічної і професійної освіти було знайдено в обмеженій кількості.

Метою статті є аналіз існуючих проблем у навчанні високомолекулярних сполук та розробка рекомендацій для їх вирішення шляхом систематизації базових знань та інтеграції ефективних методичних підходів при вивченні дисциплін хімічного спрямування в процесі підготовки майбутніх фахівців технологічної та професійної освіти.

Виклад основного матеріалу. Високомолекулярні сполуки відіграють невід'ємну роль у сучасному житті, впливаючи на практично всі сфери людської діяльності. Їх унікальні властивості роблять їх незамінними матеріалами у різноманітних галузях: від будівництва та текстильної промисловості до побуту.

Високомолекулярні сполуки (ВМС), або полімери, займають центральне місце у сучасній хімії завдяки їхній універсальності та значущості в різних галузях науки і виробництва. Інтенсивний розвиток хімічної промисловості призводить до стрімкого росту номенклатури полімерних матеріалів. Стрімке розширення використання полімерів у виробництві та навчальному і творчому процесах вимагає від системи підготовки педагогічних працівників у закладі вищої освіти вдосконалення їх теоретичної грамотності, широкого професійного світогляду та володіння хімічними техніко-технологічними знаннями.

У Державному стандарті базової середньої освіти зазначено, що метою технологічної освітньої галузі є «реалізація творчого потенціалу учня, формування критичного та технічного мислення, готовності до зміни навколишнього природного середовища без заподіяння йому шкоди засобами сучасних технологій і дизайну, здатності до підприємливості та інноваційної діяльності, партнерської взаємодії, використання техніки і технологій для задоволення власних потреб». [2] Для досягнення оголошеної мети педагог повинен володіти глибокими систематичними знаннями про високомолекулярні сполуки як конструкційні та допоміжні матеріали, їх властивості, можливості застосування та попередження шкідливого впливу на здоров'я людини і навколишнє середовище.

Формування у майбутніх викладачів технологічної та професійної освіти хімічної складової фахової підготовки уможлиблюється за умови впровадження методичної системи професійно орієнтованого навчання дисциплін хімічного спрямування, що може забезпечити опанування здобувачами не лише базових, а й професійно орієнтованих знань. [1, 3] Відповідно побудований змістовий компонент методичної системи. Навчальна дисципліна складається з двох частин. В процесі вивчення першої – основ загальної хімії – актуалізуються та поглиблюються знання з шкільного курсу хімії і, таким чином, відбувається підготовка до другого етапу: оволодіння професійно орієнтованими знаннями з основ хімії неорганічних, органічних та високомолекулярних сполук. Обсяг програмного матеріалу регламентований згідно навчального плану, а зміст підібраний з урахуванням двох аспектів: по-перше, доступність і зрозумілість інформації з метою подальшого мотивування до навчання протягом всього життя; по-друге, достатній об'єм відомостей для формування техніко-технологічних знань.

Успішне засвоєння змістового компоненту методичної системи досягається наступними методами організації та здійснення навчально-пізнавальної діяльності: *за джерелом інформації*: словесні: лекція (традиційна), пояснення, розповідь, бесіда; наочні: спостереження, ілюстрація, демонстрація; практичні: дослідження; *за логікою передачі і сприймання навчальної інформації*: індуктивні, дедуктивні, аналітичні, синтетичні; *за ступенем самостійності мислення*: репродуктивні, пошукові, дослідницькі; *за ступенем керування навчальною діяльністю*: під керівництвом викладача; самостійна робота студентів. Для посилення ефективності застосовуються методи стимулювання інтересу до навчання і мотивації навчально-пізнавальної діяльності: навчальні дискусії, створення ситуації пізнавальної новизни, створення ситуацій зацікавленості (метод цікавих аналогій тощо), моделювання, виконання досліджень за планом лабораторного заняття.

З метою інтенсифікації методологічної спрямованості програмного матеріалу варто зважати на принципи поступовості, наступності та закономір-

ності хімічного пізнання. Спираючись на них, Максимов О. С. пропонує декілька правил подання навчального матеріалу:

1. в першу чергу розглядати залежність властивостей сполук від їх складу, в другу – від будови;
2. спочатку вивчаються сполуки і явища в їх статичному стані, потім в динаміці процесів;
3. формувати уявлення про дискретність матерії, згодом – про єдність дискретності матерії і неперервності матеріального світу;
4. на початку навчального процесу спиратися на наочні моделі речовин і процесів, надалі на абстрактні і віртуальні з використанням сучасних ІТ-технологій. [5]

Величко Л. П., Ковтуненко В. О. наголошують на необхідності закладення твердих знань майбутніх фахівців про основні характеристики полімерного рівня організації високомолекулярних речовин. За їх думкою, основний понятійний апарат складається з наступних термінів:

– *конституція молекул* як порядок сполучення атомів у молекулі, або хімічна будова, яка включає такі ознаки, як ступінь полімеризації, розгалуженість та регулярність, а також інтегральні характеристики полімеру: високу в'язкість розчинів, механічні властивості, розчинення з попереднім набуханням, здатність утворювати волокна, плівки тощо;

– *конфігурація полімерів* – взаємне розміщення атомів витягнутого ланцюгу, яке визначається фіксованим значенням довжин зв'язку і валентних кутів, яка може бути змінена тільки шляхом руйнування хімічних зв'язків; визначається орієнтацією мономерних ланок вздовж ланцюга, просторовим розміщенням замісників відносно площини полімерного ланцюгу і геометричною ізомерією у випадку наявності ненасичених ланок; [4]

– *конформація полімерів* – просторова форма, якої набуває той чи інший полімерний ланцюг макромолекули в конкретний момент часу, що визначається фіксованими значеннями довжин зв'язків, валентних кутів і кутів обертання навколо зв'язків основного ланцюга (конформація макромолекулярного клубка, витягнутого жорсткого стержня, спіралі, глобули, “колінчастого валу” або кривошипа, складчаста конформація).

Речицький О. Н. і Решнова С. Ф. пропонують з метою оптимізації сприймання студентами інформації та його систематизації викладання теоретичного матеріалу в наочній формі засобами блок-схем. Перевагами такого методу автори вважають стислість подання відомостей, сприяння утворенню чітких і точних образів сприйняття і уявлення, полегшення здобувачам перехід від сприйняття конкретних предметів до сприйняття абстрактних понять про них шляхом виділення і словесного закріплення очевидних, загальних, суттєвих властивостей предметів, формування у студентів уміння узагальнювати теоретичний матеріал. [6]

Шевчук Т. М. виділяє можливості використання інформаційно-комп'ютерних технологій у розв'язанні низки освітніх завдань зокрема, ознайомлення здобувачів з відомостями про макромолекулярні системи та їх властивості; виконання завдань самостійної та індивідуальної робіт (наприклад, створення учасниками освітнього процесу візуальних моделей полімерів, процесів і явищ, що відбуваються в макромолекулярних системах); поповнення власних електронних бібліотек навчальними, методичними та науковими матеріалами з проблем фізико-хімії полімерів; участь в роботі інтернет-конференцій різних рівнів, круглих столів, вебінарів, конкурсів студентських наукових робіт тощо. За думкою науковця, реалізація потенціалу інформаційно-комп'ютерних технологій при вивченні полімерних матеріалів сприяє розвитку гібридного інтелекту особистості як адаптивної системи інформаційної взаємодії та формує прагнення та навички пошуку інформації наукових досліджень в професійних сферах. [7]

Висновки. Таким чином, комбінування традиційних та інноваційних методів викладання дисциплін хімічного спрямування сприяють глибокому розумінню та ефективному засвоєнню систематизованих базових знань про високомолекулярні сполуки (структура, властивості, синтез та застосування полімерів), розвитку професійної компетентності, інноваційного та критичного мислення, підвищує якість навчального процесу і підготовку студентів до реалій сучасного технологічно розвиненого світу. Наступним етапом досліджень плануємо подальший розвиток методологічної системи та впровадження її у навчальний процес.

Література:

1. Безносюк Н., Блажко О. (2020) Методична система професійно орієнтованого навчання хімії майбутніх учителів трудового навчання та технологій. Проблеми підготовки сучасного вчителя. Вип. 21. С. 13-20.
2. Державний стандарт базової середньої освіти, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2020 р. № 898 [Електронний ресурс]. URL : <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-deyaki-pitannya-derzhavnih-standartiv-povnoyi-zagalnoyi-serednoyi-osviti-i300920-898>
3. Касперський А. В., Кучменко О. М. (2014) Формування фахової компетентності майбутніх вчителів технологій в процесі вивчення хімії. Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огісика. Серія: Педагогічна. (Вип. 20. С. 21-23) Кам'янець-Подільськ.
4. Ковтуненко В. О., Величко Л. П. (2020) Вивчення синтетичних полімерів. Конституція. Конфігурація. Конформація. Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції «Підготовка майбутніх учителів фізики, хімії, біології та природничих наук в контексті вимог Нової української школи», 14 травня 2020 року. (С. 114-116) Тернопіль. URL : http://physicsnature.tnpu.edu.ua/media/arhive/physics_nature_2020_zbirnik.pdf
5. Максимов О. С. (2014) Методика викладання хімії у вищих навчальних закладах: Підруч. для студентів хім. спеціальностей вищих навчальних закладів I-IV рівнів акредитації. (91с.) Мелітополь.

6. Речицький О.Н., Решнова С.Ф. (2018) Розробки навчального посібника «Хімія високомолекулярних сполук». Збірник наукових праць III Міжнародної науково-практичної конференції "Сучасні проблеми природничих наук: теорія, практика, освітні новації" (до 85-річчя природничо-географічного факультету): Матеріали доповідей / за загальною редакцією Г.Г.Сенченко. (С. 428-432) Ніжин: НДУ імені Миколи Гоголя.

7. Шевчук Т. М. (2020) Методика вивчення макромолекулярних сполук в загально-освітній школі та вищому навчальному закладі. Тези доповідей обласного методичного об'єднання викладачів фізики «Сучасні освітні технології організації освітнього процесу з фізики». (С. 37-41) Рівне. URL : http://f.college.rv.ua/images/metod_kabinet/komferenc/Zbirnik_MO_fiz.pdf#page=37

References:

1. Beznosiuk, N., & Blazhko, O. (2020). *Metodychna systema profesiino oriientovanoho navchannia khimii maibutnikh uchyteliv trudovoho navchannia ta tekhnolohii. [Methodological system of vocationally oriented chemistry teaching for future teachers of vocational education and technology].* Problemy pidhotovky suchasnoho vchytelia. Vyp. 21. S. 13-20 [in Ukrainian].

2. Derzhavnyi standart bazovoi serednoi osvity, zatverdzhenyi postanovoiu Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 30 veresnia 2020 r. № 898 [Elektronnyi resurs] [State standard of basic secondary education]. URL : <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-deyaki-pitannya-derzhavnih-standartiv-povnoyi-zagalnoyi-serednoyi-osviti-i300920-898> [in Ukrainian].

3. Kasperskyi A. V., & Kuchmenko O. M. (2014). *Formuvannia fakhovoi kompetentnosti maibutnikh vchyteliv tekhnolohii v protsesi vyvchennia khimii. [Formation of Future Technology Teachers' Professional Competence in the Process of Learning Chemistry].* Zbirnyk naukovykh prats Kam'ianets-Podilskoho natsionalnogo universytetu im. Ivana Ohysyka. Serii: Pedahohichna. (Vyp. 20. S. 21-23) Kam'ianets-Podilsk [in Ukrainian].

4. Kovtunenکو V. O., & Velychko L. P. *Vyvchennia syntetychnykh polimeriv. Konstytutsiia. Konfiguratsiia. Konformatsiia. [Study of synthetic polymers. Constitution. The configuration. Conformation.]* Zbirnyk tez dopovidei II Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii «Pidhotovka maibutnikh uchyteliv fizyky khimii biolohii ta pryrodnychykh nauk v konteksti vymoh Novoi ukrainskoi shkoly». URL : http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/15483/1/36_Kovtunenکو_Velychko.pdf [in Ukrainian].

5. Maksymov O. S. (2014). *Metodyka vykladannia khimii u vyshchykh navchalnykh zakladakh [Methods of teaching chemistry in higher education institutions]:* Pidruch. dlia studentiv khim. spetsialnosti vyshchykh navchalnykh zakladiv I-IV rivniv akredytatsii. (91s.) Melitopol [in Ukrainian].

6. Rechytskyi O.N., & Reshnova S.F. (2018). *Rozrobky navchalnogo posibnyka «Khimiiia vysokomolekuliarnykh spoluk». [Development of the textbook 'Chemistry of High Molecular Weight Compounds'.]* Zbirnyk naukovykh prats III Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii "Suchasni problemy pryrodnychykh nauk: teoriia, praktyka, osviti novatsii" (do 85-richchia pryrodnycho-heohrafichnogo fakultetu): Materialy dopovidei / za zahalnoiu redaktsiieiu H.H.Senchenko. (S. 428-432) Nizhyn: NDU imeni Mykoly Hoholia [in Ukrainian].

7. Shevchuk T. M. (2020). *Metodyka vyvchennia makromolekuliarnykh spoluk v zahalnoosvitnii shkoli ta vyshchomu navchalnomu zakladi. [Methods of studying macromolecular compounds in secondary schools and higher education institutions].* Tezy dopovidei oblasnoho metodychnoho obiednannia vykladachiv fizyky «Suchasni osviti tekhnolohii orhanizatsii osvitnoho protsesu z fizyky». (S. 37-41) Rivne. URL : http://f.college.rv.ua/images/metod_kabinet/komferenc/Zbirnik_MO_fiz.pdf#page=37 [in Ukrainian].

УДК 373.5.018.8:51]:005.336.4-027.552(045)

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8\(36\)-768-779](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8(36)-768-779)

Тягай Ірина Михайлівна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри вищої математики та методики навчання математики, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, вул. Садова, 2, м. Умань, 20300, тел.:(096) 838-04-39, <https://orcid.org/0000-0002-4360-7553>

Дубовик Віталій Васильович доктор філософії, старший викладач кафедри вищої математики та методики навчання математики, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, вул. Садова, 2, м. Умань, 20300, тел.:(096) 575-17-99, <https://orcid.org/0000-0003-0717-4719>

ДИДАКТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПІДГОТОВКИ УЧНІВ ДО МАТЕМАТИЧНОГО БЛОКУ НМТ: ВЛАСНИЙ ДОСВІД, ВИКЛИКИ ТА ШЛЯХИ ЇХ ПОДОЛАННЯ

Анотація. В умовах сучасних освітніх реформ в Україні, які спрямовані на інтеграцію в європейський освітній простір, особлива увага приділена математичній грамотності здобувачів освіти. Однією із основних причин, що вимагає вдосконалення методики навчання математики є досить активне погіршення рівня математичних знань учнів у порівнянні з попередніми роками.

У статті розглядаються виклики, з якими стикаються педагоги під час підготовки учнів до математичного блоку НМТ, зокрема, зниження рівня зацікавленості та необхідність врахування індивідуальних освітніх потреб учнів. Значна увага приділяється використанню інтерактивних та інформаційно-комунікаційних технологій для підвищення ефективності навчання.

Пропонуються ефективні методики підготовки учнів до математичного блоку НМТ, зокрема, використання системи дистанційного навчання та технології перевернутого навчання, які дозволяють економити час на аудиторних заняттях та розвивати навички самостійної роботи учнів з навчальною літературою. Підкреслюється важливість діагностичних тестів на освітній платформі «Всеукраїнська школа онлайн» для визначення рівня підготовки учнів та планування подальшої роботи.

Окремо розглядаються приклади типових завдань, які можуть бути використані під час підготовки до НМТ, а також алгоритми їх розв'язання. Це дозволяє учням краще зрозуміти структуру завдань та уникнути типових помилок.

У статті підкреслюється, що підготовка слухачів до складання математичного блоку НМТ спрямована не лише на поверхнєве повторення матеріалу, а й глибоке розуміння учнями концепцій, активну практику та аналіз попередніх тестів. Зазначено, що методично грамотне проведення занять дозволить учням не лише пригадати шкільний навчальний матеріал, формувати вміння та навички, а й, можливо, вивчити той матеріал, який не вивчили по різних причинах, розробити їм власну траєкторію самостійної підготовки до складання сертифікаційної роботи.

Ключові слова: математика; національний мультипредметний тест, педагогічна технологія; оцінювання результатів освітньої діяльності; інформаційно-комунікаційні технології; інтерактивні технології.

Tyagay Iryna Mykhaylivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Higher Mathematics and Methods of Teaching Mathematics, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, St. Sadova, 2, Uman, 20300, tel.: (096) 838-04-39, <https://orcid.org/0000-0002-4360-7553>

Dubovyk Vitaly Vasyliovych Doctor of Philosophy, senior lecturer of the Department of Higher Mathematics and Mathematics Teaching Methods, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, St. Sadova, 2, Uman, 20300, tel.: (096) 575-17-99, <https://orcid.org/0000-0003-0717-4719>

DIDACTIC FEATURES OF PREPARING STUDENTS FOR THE MATHEMATICAL BLOCK OF NMT: OWN EXPERIENCE, CHALLENGES AND WAYS TO OVERCOME THEM

Abstract. In the conditions of modern educational reforms in Ukraine, which are aimed at integration into the European educational space, special attention is paid to the mathematical literacy of students. One of the main reasons for the improvement of mathematics teaching methods is the rather active deterioration of the level of students' mathematical knowledge compared to previous years.

The article examines the challenges faced by teachers during the preparation of students for the mathematics unit of the NMT, in particular, the decrease in the level of interest and the need to take into account the individual educational needs of students. Considerable attention is paid to the use of interactive and information and communication technologies to increase the effectiveness of education.

Effective methods of preparing students for the mathematical block of NMT are offered, in particular, the use of distance learning systems and flipped learning technologies, which allow you to save time in classroom classes and develop the skills of independent work of students with educational literature. The importance

of diagnostic tests on the educational platform «All-Ukrainian School Online» is emphasized for determining the level of training of students and planning further work.

Examples of typical tasks that can be used during preparation for NMT, as well as algorithms for solving them, are considered separately. This allows students to better understand the structure of tasks and avoid common mistakes.

The article emphasizes that the students' preparation for the NMT math unit is aimed not only at superficial repetition of the material, but also at students' deep understanding of concepts, active practice and analysis of previous tests. It is noted that methodically competent conduct of classes will allow students not only to recall school educational material, to form skills and abilities, but also, perhaps, to study the material that was not studied for various reasons, to develop their own trajectory of independent preparation for the preparation of the certification work.

Keywords: mathematics; national multi-subject test, pedagogical technology; evaluation of the results of educational activities; information and communication technologies; interactive technologies.

Постановка проблеми. Шлях вступу учнів на бакалавську програму у заклади вищої освіти значною мірою залежить від результатів складання національного мультипредметного тесту (НМТ). Блок НМТ з математики є обов'язковим для виконання, що вимагає від усіх учнів продемонструвати не лише отримані знання з математики, а й вміння застосовувати ці знання у різних контекстах, що в свою чергу ставить перед педагогами нові виклики у процесі їхньої підготовки.

Підготовка учнів до математичного блоку НМТ є важливою складовою освітнього процесу, що потребує врахування багатьох дидактичних аспектів. В умовах сучасної освітньої реформи в Україні, спрямованої на інтеграцію в європейський освітній простір, математична грамотність набуває особливого значення. Адже, згідно зі статистичними даними Міністерства освіти і науки України, що оприлюднені у офіційному звіті про проведення НМТ у 2023 році [3], статистичні показники завдань НМТ дещо погіршилися порівняно з відповідними показниками завдань зовнішнього незалежного оцінювання (ЗНО) попередніх років. Так, завдання на визначення нуля функції за наведеним рисунком у 2020 році виконали більше двох третин учасників, а у 2023 році – менше половини. Завдання з короткою відповіддю на перевірку фінансової грамотності учасників, що передбачало знаходження відсотків від числа, у 2020 р. виконали 60 % тестованих, а у 2023 році аналогічне завдання з вибором правильної відповіді з п'яти запропонованих – лише 53,6 %. Завдання з розгорнутою відповіддю на побудову осьового перерізу циліндра та визначення кута між діагоналлю цього перерізу й площиною основи у 2021р. виконали більше 40 % учасників, а у 2023 р. лише 38 % правильно

визначили утворення циліндра як результат обертання квадрата навколо його сторони.

Зважаючи на значні освітні втрати, інколи перед вчителями та викладачами стоїть завдання не просто повторити, узагальнити і систематизувати навчальний матеріал, а й пояснити деякі теми «з нуля». Тому заняття підготовки до НМТ з математики вимагають від педагогічних працівників використання інтерактивних та інформаційно-комунікаційних технологій, професійної педагогічної та фахової майстерності.

Мета статті – визначити дидактичні особливості підготовки учнів до математичного блоку НМТ, здійснити аналіз викликів, що виникають у процесі підготовки здобувачів освіти, та розробити ефективні шляхи їх подолання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематиці підготовки здобувачів освіти, до складання державної підсумкової атестації з математики, зовнішнього незалежного оцінювання чи національного мультипредметного тесту присвячені роботи науковців, серед яких: Ваврикович Л. В., Закусило А., Захарійченко Л., Захарійченко Ю. О., Захарченко Н. М., Карпенко І. І., Ланчинський В. О, Мартинова Н. С., Харченко В. М., Школьний О. В.

Значну увагу підготовці учнів до НМТ та ЗНО приділили науковці Школьний О. В. та Захарійченко Ю. О. Так, у роботах [5], [6], [7], було розглянуто методичні особливості підготовки учнів до виконання тестових завдань, наведено типові тестові завдання, які можуть бути використані вчителями математики під час підготовки до ЗНО чи НМТ. До кожного із цих завдань запропоноване повне розв'язання і методичні коментарі, у яких автори роблять акцент на їх характерних особливостях. Також авторами приділено особливу увагу завданням на встановлення відповідності та завданням із повним поясненням, оскільки за статистикою при виконанні завдань саме цих типів учнів допускають найбільшу кількість помилок.

У контексті потреби впроваджувати сучасні інформаційно-комунікаційні технології навчання, авторами Мартинова Н. С., Захарченко Н. М., Ланчинський В. О. були розглянуті методичні особливості використання системи дистанційного навчання для підготовки до ЗНО з математики, зокрема обґрунтована доцільність використання підплатформи «Salamstein Studio», що є частиною платформи дистанційного навчання «Salamstein» [2].

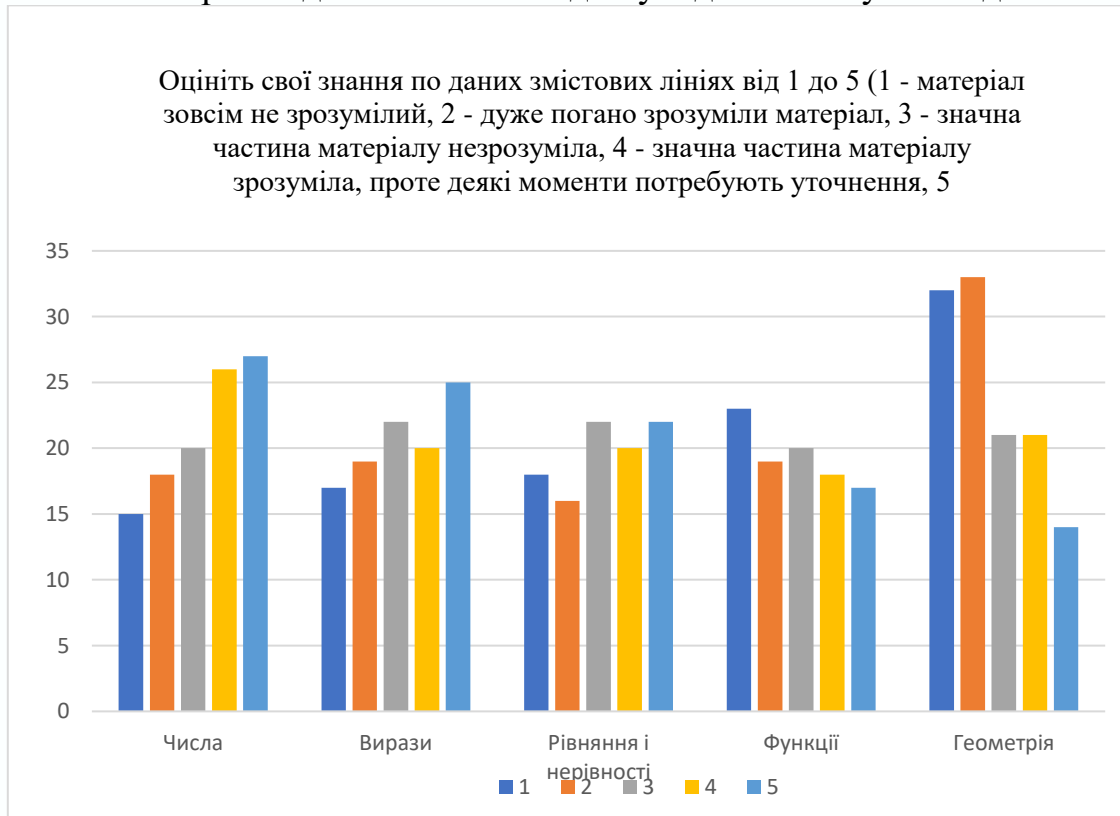
На потребі впровадження ІКТ під час підготовки учнів до ЗНО також акцентовано увагу у роботі [8]. Науковці вказали на актуальність впровадження у процес підготовки учнів відеоуроків, електронних посібників, систем онлайн тестування, онлайн калькуляторів, математичного програмного забезпечення.

Проте зважаючи на динамічні зміни формату ЗНО (НМТ), зміну кількості завдань та їх форм, часті потреби проводити НМТ в дистанційному режимі чи

в укриттях, з'являється необхідність удосконалювати систему підготовки до НМТ з математики, застосовуючи нові підходи та технології навчання.

Виклад основного матеріалу дослідження. На базі Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини понад 10 років підряд здійснюється підготовка до зовнішнього незалежного оцінювання та національного мультипредметного тесту. Заняття проводяться один раз на тиждень протягом шести місяців, а програма розроблена відповідно до затвердженої «Програми зовнішнього незалежного оцінювання результатів навчання з математики, здобутих на основі повної загальної середньої освіти» [4].

Під час підготовки до занять варто врахувати сучасний стан математичної підготовки учнів загалом, а також рівень математичної підготовки з математики кожного слухача окремо, визначити освітні втрати школярів з математики. Зокрема, під час складання календарно-тематичного планування варто також врахувати індивідуальні освітні потреби учнів. Так, наприклад, результат проведеного опитування серед слухачів курсів Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини продемонстрував, що навчальний матеріал таких змістових ліній як «Функції» та «Геометрія» найскладніше вдається засвоїти учням (рис. 1). А враховуючи ще й те, що третина завдань на НМТ – завдання з геометрії, то саме для вивчення цих змістових ліній варто виділити більше годин у відсотковому співвідношенні.

Рис. 1 Опитування слухачів курсів щодо складності кожної змістової лінії

Для того, аби визначити, які ж саме завдання викликають найбільше труднощів в учнівства можна запропонувати слухачам курсів пройти діагностичні тести на освітній платформі «Всеукраїнська школа онлайн» (ВШО). ВШО це своєрідний інструмент планування роботи вчителя на початку навчального року. Діагностичні тести дадуть можливість зрозуміти, як працювати з групою загалом і кожною дитиною окремо: на розгляді яких тем варто ґрунтовніше зупинитись, які завдання доцільно розглянути детальніше, адже наприкінці тестування вчителі отримують розгорнутий звіт щодо результатів усього класу й кожного учня окремо.

При підготовці викладачем до заняття кількість завдань повинна бути така, щоб у разі потреби замінити більш легші завдання на складніші, або навпаки. Наприклад, в залежності від загального рівня математичної підготовки у групі можна запропонувати одне із таких завдань [1]:

1. $\log_{5^{-2}} 5^{\frac{1}{2}} =$

2. $\log_2 \frac{1}{8} + \log_5 25 =$

3. Якщо $\lg b = 6$, то $\lg(10b^2) =$

Під час підготовки до заняття також варто враховувати можливу потребу проведення заняття у бомбосховищах. Одним із досить вдалих шляхів є підготовка презентації із завданнями, щоб можна було в синхронному режимі пояснювати навчальний матеріал, або ж підготувати роздруківки із прикладами та їх розв'язками. Інша ситуація складається, коли у бомбосховищі є дошка, тоді таке заняття мало чим відрізнятиметься від того, що проводиться в аудиторії.

Оскільки за досить короткий проміжок часу потрібно охопити практично весь навчальний матеріал математики 5-11 класів, то на заняттях варто зробити більший акцент саме на формуванні практичних вмінь та навичок, опрацюванні найбільш типових помилок, розв'язуванні завдань тих типів, які запропоновані у роботі. Одним із досить вдалих способів компенсувати час на вивчення теоретичного навчального матеріалу є застосування технології перевернутого навчання: по завершенні роботи в аудиторії, викладач оголошує тему наступного заняття та визначає обсяг теоретичного навчального матеріалу, який потрібно повторити слухачам самостійно. Перевірка здійснюється під час актуалізації опорних знань на наступному занятті у вигляді тестів. Таким чином значно економиться час, у слухачів курсів розвиваються навички самостійної роботи із навчальною літературою. Деякий теоретичний матеріал варто вводити безпосередньо під час розв'язування практичних завдань на заняттях.

При здійсненні підбору задач для опрацювання з учнями на заняттях доцільно керуватися наступними правилами:

- за можливості опрацьовувати ті завдання, які вже були представлені на ЗНО та НМТ попередніх років;

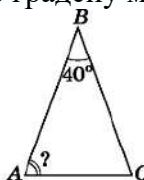
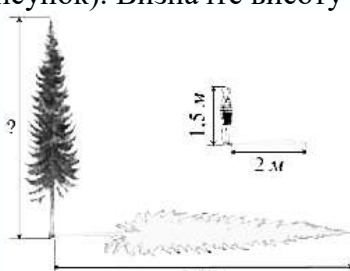
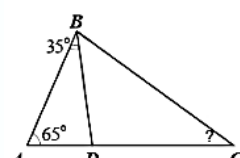
- розглядати завдання різних типів (з вибором однієї правильної відповіді, на встановлення відповідності, відкритої форми з короткою відповіддю);

- надавати учням декілька хвилин на роздуми для розв'язування завдань (або принаймні для усвідомлення траєкторії чи алгоритму розв'язування);
- завдання пропонувати різної складності – від легких до складних.

Наприклад, під час проведення заняття на тему «Трикутники» можна запропонувати таку послідовність завдань на вибір однієї правильної відповіді (таблиця 1) [1]:

Таблиця 1.

Завдання з теми «Трикутник»

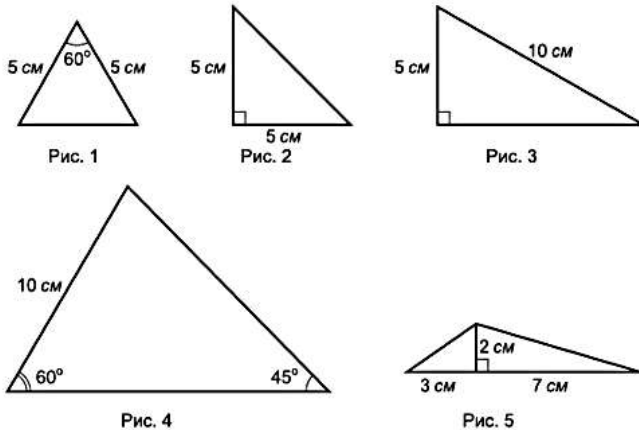
Зміст завдання	Завдання																				
<p>Види трикутників та їх основні властивості. Теорема про суму кутів трикутника</p>	<p>1. На рисунку зображено рівнобедрений трикутник ABC ($AB = BC$). Визначте градусну міру кута BAC, якщо $\angle B = 40^\circ$</p> <table border="1"> <thead> <tr> <th>А</th> <th>Б</th> <th>В</th> <th>Г</th> <th>Д</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>80°</td> <td>70°</td> <td>60°</td> <td>50°</td> <td>40°</td> </tr> </tbody> </table> <p>2. Якому значенню серед наведених може дорівнювати сторона AC трикутника ABC, якщо $AB = 3$ см, $BC = 10$ см?</p> <table border="1"> <thead> <tr> <th>А</th> <th>Б</th> <th>В</th> <th>Г</th> <th>Д</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>4</td> <td>6</td> <td>11</td> <td>13</td> <td>15</td> </tr> </tbody> </table>	А	Б	В	Г	Д	80°	70°	60°	50°	40°	А	Б	В	Г	Д	4	6	11	13	15
А	Б	В	Г	Д																	
80°	70°	60°	50°	40°																	
А	Б	В	Г	Д																	
4	6	11	13	15																	
<p>Ознаки рівності та ознаки подібності трикутників</p>	<p>3. У сонячний день довжина тіні від дерева становить 16 м. У той самий час тінь від хлопчика, який має зріст 1,5 м, дорівнює 2 м (див. рисунок). Визначте висоту дерева</p> <table border="1"> <thead> <tr> <th>А</th> <th>Б</th> <th>В</th> <th>Г</th> <th>Д</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>12 м.</td> <td>12,5 м.</td> <td>13 м.</td> <td>14 м.</td> <td>15 м.</td> </tr> </tbody> </table>	А	Б	В	Г	Д	12 м.	12,5 м.	13 м.	14 м.	15 м.										
А	Б	В	Г	Д																	
12 м.	12,5 м.	13 м.	14 м.	15 м.																	
<p>Медіана, бісектриса, висота трикутника та їх властивості</p>	<p>4. У трикутнику ABC, $\angle A = 65^\circ$, BD – бісектриса кута B (див. рисунок). Знайдіть градусну міру кута BCA, якщо $\angle ABD = 35^\circ$.</p> <table border="1"> <thead> <tr> <th>А</th> <th>Б</th> <th>В</th> <th>Г</th> <th>Д</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>35°</td> <td>45°</td> <td>50°</td> <td>55°</td> <td>65°</td> </tr> </tbody> </table>	А	Б	В	Г	Д	35°	45°	50°	55°	65°										
А	Б	В	Г	Д																	
35°	45°	50°	55°	65°																	

Продовження таблиці 1

Прямокутні трикутники	5. Бічна сторона рівнобедреного трикутника дорівнює 10 см, а висота опущена на неї, – 8 см. Знайдіть довжину основи трикутника.				
	А	Б	В	Г	Д
	6	$4\sqrt{2}$	12	$4\sqrt{5}$	16
Теорема синусів та косинусів	6. Сторони трикутника, одна з яких на 8 см більша за другу, утворюють кут 120° , а довжина третьої сторони дорівнює 28 см. Знайти периметр трикутника.				
	А	Б	В	Г	Д
	84	72	64	60	56
Площа трикутника	7. Дві сторони трикутника дорівнюють 7,5 та 3,2 см. Висота проведена до більшої сторони, дорівнює 2,4 см. Обчисліть висоту проведеному до меншої сторони.				
	А	Б	В	Г	Д
	5,5	5,25	4,75	5,625	5,825
Коло описане навколо трикутника та коло вписане в трикутник	8. У прямокутному трикутнику ABC ($\angle C = 90^\circ$) відстані від середини медіани BM до катетів AC і BC дорівнюють 5 см і 6 см відповідно. Визначте довжину катета AC та радіус кола описаного навколо трикутника ABC .				
	А	Б	В	Г	Д
	3	13	19	21	27

Для узагальнення досить вдало можуть підійти задачі на встановлення відповідності, наприклад таке завдання:

На рисунках 1-5 наведено інформацію про п'ять трикутників

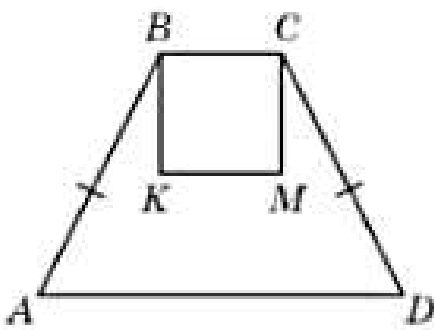

Установити відповідність між запитаннями 1-3 та правильною відповіддю на нього (А-Д)	
На якому рисунку зображено трикутник, у якого центри вписаного та описаного кіл збігаються.	Рис. 1
На якому рисунку зображено трикутник у якому один із кутів 30° .	Рис. 2
На якому рисунку зображено трикутник, у якого радіус описаного кола більший за 5 см.	Рис. 3
	Рис. 4
	Рис. 5

Під час розв'язування завдань відритої форми з короткою відповіддю, інколи доцільно запропонувати алгоритм розв'язування задачі, та розбити її на невеликі підзадачі, адже певна кількість слухачів можуть мати недостатню базу знань для швидкого розуміння розв'язків. Наприклад, розглянемо таку задачу:

Задача. На рисунку зображено рівнобічну трапецію $ADCD$ та квадрат $KBCM$. Точки K і M – середини діагоналей AC і BD трапеції відповідно. Площа квадрата $KBCM$ дорівнює 18 см^2 . Визначте довжину діагоналі AC та площу трапеції $ABCD$.

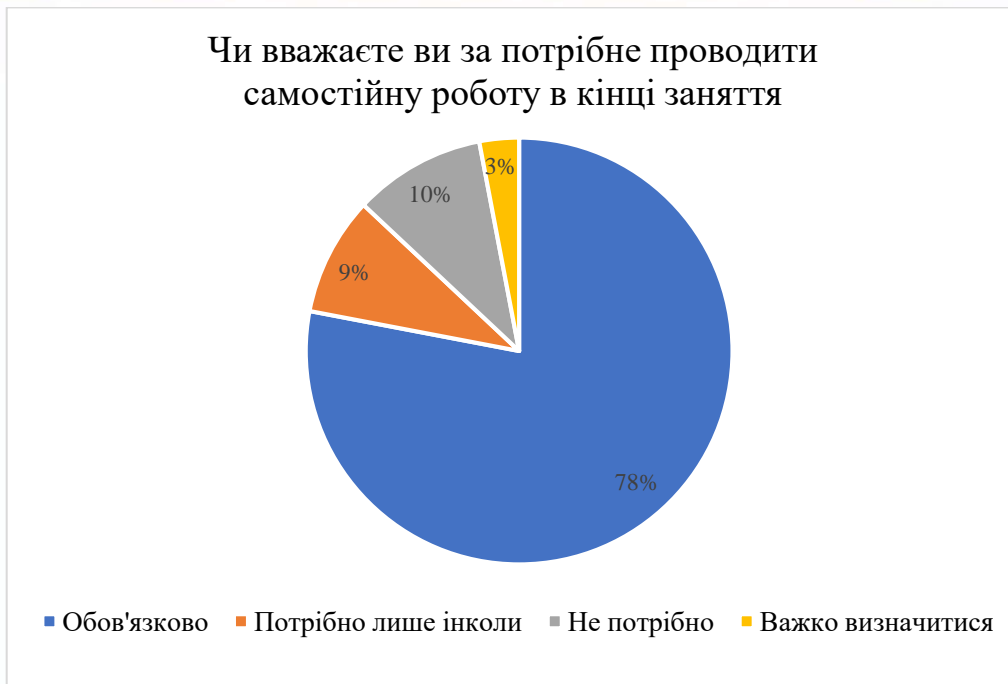

Для зручності учням можна запропонувати розв'язувати дану задачу у такій послідовності:

1. Обчислити сторону квадрата.
2. Обчислити діагональ квадрата.
3. Обчислити діагональ трапеції.
4. Обчислити висоту трапеції.
5. Обчислити більшу основу трапеції.
6. Обчислити площу трапеції.

Кожну підзадачу може розв'язати окремий учень, таким чином зробити процес розв'язування у максимальній співпраці слухачів курсів.

Підведення підсумків заняття можна проводити у вигляді самостійної роботи, яка триває 15-20 хвилин. Саме під час написання самостійної роботи студенти мають можливість краще зрозуміти, на якому навчальному матеріалі їм слід зробити більший акцент та організувати власну освітню траєкторію. Опитування серед слухачів курсів підвередили потребу у проведенні невеликих самостійних робіт у кінці заняття. Так на запитання: «Чи вважаєте ви за потрібне проводити самостійну роботу в кінці заняття», 78 % учнів відповіли – «так», «потрібно лише інколи» – відповіло 9 %, 10 % відповіли «не потрібно», 3 % – «важко визначитися» (рис. 2).

Рис. 2 Опитування слухачів курсів щодо необхідності проведення самостійних робіт

Питання виконання практичного домашнього завдання слухачами потребує вирішення викладачами ряду питань: «Як буде оцінюватися виконання домашнього завдання?», «Що робити із тими учнями які декілька занять не відвідували?», «Де взяти час на перевірку домашнього завдання та корекцію» тощо. Керуючись власним досвідом найбільш вдалою формою домашнього завдання є виконання учнями навчальних тестів по темах, із автоматичною перевіркою та відображенням правильних відповідей. Ті учні, які свідомі і бажають навчитися, виконують домашнє завдання, роблять перевірку і самостійно вивчають той навчальний матеріал, який погано засвоїли.

Висновки. Отже, підготовка слухачів до складання математичного блоку НМТ спрямована не лише на поверхнєве повторення матеріалу, а й глибоке розуміння учнями концепцій, активну практику та аналіз попередніх тестів.

Досягнення успішних результатів вимагає від педагогічних працівників математики комплексного та інноваційних підходів підготовки до занять та навчання, використання різноманітні інтерактивних та інформаційно-комунікаційних технологій навчання. Методично грамотне проведення занять дозволить учням не лише пригадати шкільний навчальний матеріал, формувати вміння та навички, а й, можливо, вивчити той матеріал, який не вивчили по різних причинах, розробити їм власну траєкторію самостійної підготовки до складання роботи.

Література:

1. ЗНО онлайн. *zno.osvita.ua*. URL: <https://zno.osvita.ua/mathematics/tema.html> (дата звернення: 09.07.2024).
2. Мартинова Н. С., Захарченко Н. М., Ланчинський В. І. Використання системи дистанційного навчання для підготовки до ЗНО з математики. *Інформаційні технології в освіті та науці. Зб. наук.пр. – Мелітополь. : Вид-во МДПУ ім. Богдана Хмельницького, 2016. Випуск 8. С. 189–191.*
3. Український центр оцінювання якості освіти. URL: https://testportal.gov.ua/wp-content/uploads/2023/08/ZVIT-NMT_2023-Tom_2.pdf (дата звернення: 09.07.2024).
4. Програма ЗНО з математики. Український центр оцінювання якості освіти. URL: <https://testportal.gov.ua/progmath/> (дата звернення: 05.07.2024).
5. Шкільний О. В., Захарійченко Ю. О. Методика підготовки до розв'язування тестових завдань ЗНО з математики. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова серія 3 фізика і математика у вищій і середній школі. № 19. С. 87–93.*
6. Шкільний О. В., Захарійченко Ю. О. Методичні рекомендації щодо розв'язування типових тестових завдань під час підготовки до ЗНО з математики. *Актуальні питання природничо-математичної освіти. 2016. № 7-8. С. 91–99.* URL: https://fizmatsspu.sumy.ua/Konferencii/sbor/appmo/appmo_v7-8_2016.pdf#page=91
7. Шкільний О., Захарійченко Ю. Методичні рекомендації щодо створення якісних тестових завдань з математики. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. 2016. № 6(60). С. 212–225.*
8. Шкільний О., Тихоненко Ю. Доцільність та можливість використання іКТ під час підготовки до ЗНО з математики. *Фізико-математична освіта. 2021. Т. 28, № 2. С. 11–16.*

References:

1. ZNO onlain [ZNO online]. *zno.osvita.ua*. Retrieved from <https://zno.osvita.ua/mathematics/tema.html> [in Ukrainian].
2. Martynova, N. S., Zakharchenko, N. M., & Lanchynskiy, V. I. (2016). Vykorystannia systemy dystantsiinoho navchannia dlia pidhotovky do ZNO z matematyky [Using the distance learning system for preparation for the external examination in mathematics.]. *Informatsiini tekhnologii v osviti ta nauksi. Zb. nauk.pr. – Melitopol – Information technologies in education and science. Coll. science – Melitopol, I. 8, 189–191* [in Ukrainian].
3. Prohrama ZNO z matematyky [ZNO program in mathematics]. Український центр оцінювання якості освіти. Retrieved from <https://testportal.gov.ua/progmath/> [in Ukrainian].
4. Ukrainskyi tsentr otsiniuvannia yakosti osvity [Ukrainian Center for Evaluation of the Quality of Education]. Retrieved from https://testportal.gov.ua/wp-content/uploads/2023/08/ZVIT-NMT_2023-Tom_2.pdf [in Ukrainian].
5. Shkolnyi, O. V., & Zakhariichenko, Yu. O. (2016). Metodyka pidhotovky do rozviazuvannia testovykh zavdan ZNO z matematyky [Methodology of preparation for solving test problems of the external vocational school in mathematics]. *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova, seriia 3, fizyka i matematyka u vyshchii i serednii shkoli – Scientific journal of the National Pedagogical University named after M. P. Drahomanov, series 3, physics and mathematics in higher and secondary schools, 19, 87–93* [in Ukrainian].
6. Shkolnyi, O. V., & Zakhariichenko, Yu. O. (2016). Metodychni rekomendatsii shchodo rozviazuvannia typovykh testovykh zavdan pid chas pidhotovky do ZNO z matematyky [Methodological recommendations for solving typical test tasks during preparation for the external examination in mathematics]. *Aktualni pytannia pryrodnycho-matematychnoi osvity – Current issues of science and mathematics education, 7-8, 91–99* [in Ukrainian].

7. Shkolnyi, O., & Zakhariichenko, Yu. (2016). Metodichni rekomendatsii shchodo stvorennia yakisnykh testovykh zavdan z matematyky [Methodical recommendations for creating high-quality test tasks in mathematics]. *Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnolohii – Pedagogical sciences: theory, history, innovative technologies*, 6(60), 212–225 [in Ukrainian].

8. Shkolnyi, O., & Tykhonenko, Yu. (2021). Dotsilnist ta mozhlyvist vykorystannia ikt pid chas pidhotovky do ZNO z matematyky [Expediency and possibility of using ICT during the preparation for external examinations in mathematics]. *Fizyko-matematychna osvita – Physical and mathematical education*, V. 28, I 2, 11–16 [in Ukrainian].

УДК 37.01/.09(045)

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8\(36\)-780-792](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8(36)-780-792)

Шпак Валентина Павлівна доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри початкової освіти, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, бульвар Шевченка, 81, м. Черкаси, 18031, тел.: (068) 710-97-10, <https://orcid.org/0000-0003-0913-6150>

Гнезділова Кіра Миколаївна доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри дошкільної та спеціальної освіти, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, бульвар Шевченка, 81, м. Черкаси, 18031, тел.: (067) 279 78 03, <https://orcid.org/0000-0002-5226-840X>

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ПЕДАГОГІКИ ПАРТНЕРСТВА В КОНТЕКСТІ МЕТОДОЛОГІЇ ГУМАНІСТИЧНОЇ ПЕДАГОГІКИ XXI СТОЛІТТЯ

Анотація. Статтю присвячено педагогіці партнерства, що набуває офіційного статусу педагогічної технології з 1986 р., а її концептуальні засади розроблені провідними гуманістами збіглого століття – А. С. Макаренком, В. О. Сухомлинським і Ш. О. Амонашвілі. У творчому доробку цих учених обґрунтовано провідні ідеї (творення особистості, розвиток творчих здібностей, вербальне оцінювання робіт, інтелектуальний фон класу, колективна творча праця, діалог учителя з учнем та ін.), принципи і підходи, що наразі отримали гідне продовження у працях сучасних вітчизняних науковців і педагогів-новаторів. Схарактеризовано покладені в її основу концептуальні ідеї, що сприяють оновленню освітньо-виховного процесу, ґрунтуються на вимогах часу і гуманістичної педагогіки, утворюючи методологічне підґрунтя педагогіки партнерства.

Увагу акцентовано на тому, що важливою передумовою для реформування початкової освіти на початку XXI ст. стає впровадження гуманістичної парадигми на засадах особистісно орієнтованого, компетентнісного і діяльнісного підходів. Відповідно до зазначених підходів переглянуто позицію вчителя, за яким закріплено статус організатора і управлінця освітнього процесу, а разом із цим – рівноправного учасника цього процесу.

Наголошено, що в основу педагогіки партнерства закладено суб'єктно-суб'єктні відносини у тріаді «учитель – учні – батьки», що виникають на основі ціннісно-сислової рівності й дотриманням ряду гуманістичних принципів: орієнтованості на потреби і можливості кожного учня; емпатійного розуміння; рівності; діалогізму; співіснування; свободи; прийняття.

Ключові слова: педагогічне партнерство, методологія, гуманістична педагогіка, концептуальні засади, організація та управління освітнім процесом у сфері початкової освіти, професійна діяльність учителя початкової школи.

Shpak Valentina Pavlivna Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the Department of Primary Education, The Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, Boulevard Shevchenko, 81, Cherkasy, 18031, tel.: (068) 710-97-10, <https://orcid.org/0000-0003-0913-6150>

Hnezdilova Kira Mykolaivna Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the Department of Preschool and Special Education, The Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, Boulevard Shevchenko, 81, Cherkasy, 18031, tel.: (067) 279 78 03, <https://orcid.org/0000-0002-5226-840X>

CONCEPTUAL BASICS OF PARTNERSHIP PEDAGOGICS IN THE CONTEXT OF THE METHODOLOGY OF HUMANISTIC PEDAGOGY OF THE XXI CENTURY

Abstract. The article is devoted to the pedagogy of partnership, which has acquired the official status of pedagogical technology since 1986, and its conceptual foundations were developed by leading humanists of the past century – A. S. Makarenko, V. O. Sukhomlynskyi and Sh. O. Amonashvili. In the creative work of these scientists, the leading ideas, principles and approaches, which currently have received a worthy continuation in the works of modern domestic scientists and innovative teachers, are substantiated. The conceptual ideas that contribute to the renewal of the educational process, based on the requirements of time and form the methodological foundation of partnership pedagogy are characterized.

An important prerequisite for reforming primary education at the beginning of the 21st century. The introduction of the humanistic paradigm on the basis of person-oriented, competence-based and activity-based approaches. In accordance with the mentioned approaches, the position of the teacher, who is traditionally assigned the status of organizer and manager of the educational process, and at the same time as an equal participant in this process, has been fundamentally updated.

It is emphasized that the basis of partnership pedagogy is based on subject-subject relations in the triad «teacher – pupils – parents», which arise on the basis of value-semantic equality and observance of a number of humanistic principles: focus on the needs and capabilities of each pupil; empathic understanding; equality; dialogism; coexistence; freedom; adoption.

Keywords: pedagogical partnership, methodology, humanistic pedagogy, conceptual basics, organization and management of the educational process in the field of primary education, professional activity of a primary school teacher.

Постановка проблеми. Із середини 80-х років ХХ ст. розвивається і поступово набуває широкої популярності педагогіка партнерства, вихідні ідеї якої актуальні до нині. Аналіз праць вітчизняних науковців і творчого доробку педагогів-новаторів показує, що педагогіка партнерства є основним напрямом гуманної педагогіки, сутність якої полягає в залученні дітей до активного навчання та спільної праці з учителем, безперервній творчості та духовному піднесенні, коли кожна педагогічна дія, рішення чи вчинок перевірені на гуманність, співпрацю і розвиток.

Ознайомлення з концептуальними ідеями педагогів-новаторів, які працюють за принципами педагогіки партнерства і привносять новації в освітній і виховний процес, ґрунтуються на вимогах часу і гуманістичної педагогіки Ш. О. Амонашвілі, А. С. Макаренка, В. О. Сухомлинського, В. Ф. Шаталова та ін., дозволяє стверджувати, що доробок кожного з них збагачує новітню, цілісну і комплексну гуманістичну систему виховання, навчання і розвитку молодших школярів. Організоване на цьому ґрунті навчання орієнтоване на підготовку особистості до різних змін у суспільстві, ефективне і міцне оволодіння навичками мислення, комунікативними вміннями. Завдяки такого підходу відбувається модернізація урочної системи навчання загалом і уроку, зокрема, як основної форми організації освітнього процесу в початковій школі.

Особливу роль партнерство відіграє в навчанні молодших школярів, оскільки саме в цей віковий період розширюється й оновлюється коло спілкування дитини у зв'язку з включенням до учнівського колективу, відбувається розширення меж пізнання навколишнього світу, у тому числі й світу соціального, що зумовлює спрямованість і специфіку міжособистісної комунікації в різних ситуаціях. У цьому контексті проблема педагогічного партнерства активно розробляється у двох напрямках: 1) реалізація колективної взаємовідповідальної діяльності; 2) організація групової або індивідуально-парної роботи [10]. Звернення до групової роботи учнів для формування партнерських відносин обумовлене прагненням учителів подолати недоліки «педагогіки впливів» і побудувати освітній процес так, щоб на деяких його етапах молодші школярі контактували один з одним, а педагогічний вплив мав не прямий, а опосередкований характер.

Навчання в партнерстві передбачає об'єднання учнів у невеликі групи для того, щоб працюючи спільно, вони досягали більших успіхів, ніж за умов індивідуального навчання. Результатом пошуку педагогів-новаторів стає новий напрям у вихованні та навчанні учнів – педагогіка партнерства, що акцентує увагу на залученні молодших школярів до зацікавленого навчання, до спільної праці вчителя і дитини [4]. Основні риси такої педагогіки проявляються у справжньому учнівському самоврядуванні, навчанні без примушення, колективній творчій діяльності учнів, особистісному підході до навчання і виховання зі сторони вчителів.

Для педагогів нового часу характерним стає подолання стереотипних уявлень про структуру сучасного уроку, творчий підхід до активізації інтелектуальної діяльності учнів, невпинна робота над собою для досягнення вершин професійної майстерності. Кожен учитель початкової школи шукає і знаходить власні шляхи активізації навчально-пізнавальної діяльності учнів, засоби залучення їх до співтворчості, суспільно корисної праці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед концептуальних засад оптимістично орієнтованих традицій у педагогіці партнерства слід виділити ідею соціально-особистісного оптимізму А. С. Макаренка. Його всесвітньо відома «система перспективних ліній», що у 20-ті роки збіглого століття відкриває «важким» дітям оптимістичні цілі життя, у сьогоденні стає ключовим правилом педагогіки партнерства. Життєстверджувальна сила оптимістичної свідомості як окремого учня, так і колективу в цілому, допомагає будь-якій дитині долати труднощі, відкривати нове, надає сили для творчих звершень, зміцнює її віру в нові ідеї та цілі, за які вона береться і бореться. Уся система перспективних ліній базується на близькій, середній і далекій цілях як створенні у свідомості суб'єкта образу бажаного майбутнього результату.

«Близька перспектива» відкриває перед учнями можливість «завтрашньої радості», без якої дитина «не може жити на світі», учить організовувати життя і діяльність усупереч буденності та нудьги. «Середня перспектива» полягає у проєктуванні колективної події, дещо відтермінованої в часі. «Далека перспектива» навпаки покликана допомогти учням спрогнозувати життєві плани, прояснити віддалену перспективу майбутнього, просунутися у своєму особистісному розвитку і самовизначитися. Далека перспектива може відкритися вчителю та учням через створення ситуації успіху в освітній діяльності.

Нині підходи і принципи педагогічної технології А. С. Макаренка з успіхом застосовуються не лише в роботі закладів загальної середньої, але і фахової передвищої та вищої освіти у ході професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи. Досвід упровадження ідей педагогіки партнерства А. С. Макаренка є популярним і нині широко впроваджується за межами України: у Франції, Німеччині, Данії та інших країнах Європи і світу [5]. Основне протиріччя полягає в тому, що ідея педагогічного оптимізму вже ввійшла до тезаурусу вітчизняної педагогіки, однак закономірності її виникнення та розвитку залишаються ще недостатньо дослідженими.

На наш погляд, історико-педагогічний аналіз дозволяє розглянути ідею педагогічного оптимізму в динаміці від зародження до сучасного стану, а також визначити перспективи її подальшого генезису і можливість перенесення набутого і усвідомленого досвіду в сучасну і завтрашню освітню практику. Необхідним вважаємо виявлення наукових підходів, принципів,

ідей, концепцій педагогіки, що ґрунтовані на вірі в дитину та її можливостях. Виходячи зі сказаного, пропонуємо поглянути на творчу спадщину А. С. Макаренка і оцінити її не з ідеологічного, а з морально-духовного погляду, черпаючи для себе натхнення, ентузіазм і оптимізм, що спонукають до подальших відкриттів у власній професійній діяльності.

Проведений нами історико-педагогічний аналіз показує, що А. С. Макаренком побудовано унікальну систему виховання, яка змушує вчителя пам'ятати про потенційні приховані можливості дитини, вірити в її сили і можливості, проектувати в ній найкраще і будувати довірливі взаємини.

У проблемі об'єктивації педагогічної спадщини А. С. Макаренка головним завданням є не стільки визначення ролі та значення його ідей, скільки визначення автентичних смислів його педагогічних понять і принципів. Ключовим із них є принцип оптимістичної гіпотези. Уперше А. С. Макаренком висунуто припущення про те, що в процесі оптимістично вибудованого виховання позитивні якості дитячої особистості мають переважати. Дане припущення розкривається через принцип визнання самоцінності кожної особистості, що ґрунтований на вірі в дитину, у те, що завтра вона стане кращою, добрішою і щасливішою порівняно з самою собою в сьогодні. Педагогічний оптимізм передбачає наявність віри у приховані можливості учня, які з позиції «завтрашньої радості» реалізуються, якщо дитина захоче стати кращою через сприятливі обставини і ситуації.

Принцип «зроби себе сам» зводиться А. С. Макаренком у процесі виховання до формування в дитині найкращих людських якостей. Не випадково одним з основних положень його концепції стає розвиток у дитини якостей, що дозволяють їй бути творцем власного життя. Сутність принципу зводиться до опори на позитивне в дитини, тобто визнання прихованих у неї чеснот і сильних сторін, що необхідно розвивати. Однак цього недостатньо для натхненної праці вчителя, який не повинен у взаємодії з дітьми вдаватися до сентиментальних лестощів, перебільшених заохочень чи обіймів. А. С. Макаренком неодноразово доведено, що у ставленні до дітей доцільна «вимоглива любов»: чим більше поваги до дитини, тим більше вимогливості до неї. У такому випадку вчитель залишається для дитини не тільки товаришем, але і помічником, до думки якого дослухаються і авторитет якого підтримують. Поступово унікальне середовище виховання особистості вдосконалюється за допомогою вимог, що за своїми характеристиками можуть бути різними – щирими, відкритими, переконливими, рішучими і емоційно забарвленими.

У педагогічній системі А. С. Макаренка чітко простежується цінність міжособистісних відносин: повага до дитини, вимога, любов, свобода, дисципліна, захищеність, відповідальність. Особливо видатний педагог наголошує на цінності «мажору» – бадьорого піднесеного настрою, готовності до дій,

почуття власної гідності, що базується на гордості за свій колектив, відчутті захищеності, що гарантує учневі допомогу і підтримку, відповідальності як фундаменту освітньої роботи. Уся налагоджена А. С. Макаренком система виховання – це педагогіка партнерства в дії. На наш погляд, такі відносини встановлюються завдяки виховним прийомам, що ґрунтуються на «оптимістичній гіпотезі», на вмінні бачити в кожній дитині позитивні сили і прагненні допомогти їм розвинути.

Серед послідовників А. С. Макаренка слід назвати ще одного вітчизняного педагога, який активно пропагує педагогіку партнерства – Василя Олександровича Сухомлинського [9]. Відмінність поглядів В. О. Сухомлинського полягає в тому, що його педагогічний оптимізм набуває форми віри вчителя в можливість подолання труднощів силами самих учнів. В. О. Сухомлинський не лише обґрунтовує концептуальні положення педагогіки партнерства, але і розкриває її психологічні механізми.

Говорячи про генезис цілей педагогічного партнерства, зазначимо, що А. С. Макаренко виходить із дуалістичного характеру природи дитини, її соціальності та трансцендентності, основою якої є екзистенційна сфера у вигляді духовності, свободи і творчості. Він виводить свої цілі з «натуралістично-оптимістичних» уявлень про особистість, тоді як В. О. Сухомлинський трактує виховання дитини як процес «розгортання» уроджених, притаманних їй спонтанних, закладених природою реакцій.

Провідну роль у педагогіці партнерства В. О. Сухомлинський відводить моральній активності учня, який перебуває в центрі педагогічного процесу. Виховання розглядається вченим як формування індивідуальності, реалізація задатків. На його думку, провідними особистісними задатками виступають жага до пізнання і любов до ближнього, а серед принципів педагогіки партнерства ключовим є принцип радості пізнання, що дозволяє зміцнити віру в себе дітям із різними здібностями, навчити їх долати будь-які труднощі.

Важливим і нині вважаємо застереження В. О. Сухомлинського про небезпеку поспішних песимістичних прогнозів щодо розумового розвитку молодших школярів. Він твердо дотримується переконання, що кропітка індивідуальна робота може привести до якісних зрушень навіть найменш здібної дитини. Успіх у навчанні, на переконання В. О. Сухомлинського, залежить від уміння вчителя створювати сприятливі умови для розвитку молодших школярів, стимулювати їхні провідні особистісні задатки – жагу до пізнання та любов до ближнього. Так у його педагогіці партнерства реалізується принцип опори на позитивне в дитині. Своєю чергою, ставлення дитини до знань, до навчання великою мірою залежить від її ставлення до вчителя.

Упродовж кількох років В. О. Сухомлинський вивчає шкільні неврози і доходить до висновку, що несправедливість учителя завжди провокує в дітей

хворобливу реакцію – образу, озлобленість, напускну безтурботність, байдужість, страх, кривляння чи жорстокість. Відчувши до себе байдуже ставлення, дитина втрачає відчуття добра і зла, а натомість у неї виникає підозрілість, зневіра в людей як джерело озлобленості. Також педагогом виявлені стимули бажання вчитися: переживання радості від навчальної праці, відчуття успіху в навчанні. Упевненість, що знання – це плоди спільного пошуку зусиль і творчості, – правомірно віднесено до творчих знахідок В. О. Сухомлинського. Ідея виховання в дитини бажання вчитися стає для нього ключовою, і він знаходить спосіб – через працю дитини, нелегку, але радісну, що завершується переможним результатом. Сутність відкритого ним принципу «переможного навчання», радості перемоги полягає в тому, щоб зробити навчання напруженим і радісним одночасно. Починати треба з перемоги над собою, із самоорганізації в молодшому шкільному віці.

Таємниця дитячого бажання працювати і вчитися, пошуку себе полягає в radoшах перемоги, у напруженні розумових зусиль, що живиться почуттям власної гідності. Емоційне стимулювання – геніальна знахідка В. О. Сухомлинського, на думку якого, почуття виступає провідником знань, робить освітній процес більш продуктивним. Також йому належить відкриття принципу «опори на позитивне» в кожній дитини, на її сильні сторони. В. О. Сухомлинським розроблені такі ключові категорії педагогіки партнерства, як «ідеал», «творчість», «добро», «свобода», «честь», «гідність».

На основі накопиченого педагогічного досвіду В. О. Сухомлинський виокремлює ефективні методи розкриття індивідуальності молодшого школяра, які ми вважаємо оптимістично орієнтованими. Зокрема, метод стимулювання успіху в педагогіці партнерства В. О. Сухомлинського виступає засобом самореалізації особистості через розкриття творчого потенціалу дитини, виховання її індивідуальності. Педагог прагне до того, щоб кожен його вихованець свідомо знайшов себе, розкрив і обрав той життєвий шлях, на якому його праця сягатиме найвищого ступеня майстерності – творчості.

Ідеї педагогіки партнерства (свободи вибору, свободи волі, самоцінності та неповторності кожної окремої особистості), концепцію радості пізнання разом із В. О. Сухомлинським підтримує і розвиває Ш. О. Амонашвілі [7]. Провідним принципом своєї педагогічної діяльності він визначає любов до дитини, без відчуття якої не можна виховати «гуманну душу». Дитина стає щасливою, як тільки відчуває до себе щире ставлення і безкорисливу любов.

Своє професійне життя Ш. О. Амонашвілі присвячує навчанню дітей у початковій школі, специфіка якої зумовлена індивідуальними і віковими особливостями молодшого шкільного віку. З його погляду, педагогіка початкового навчання має бути оптимістичною, тож дуже важливо, щоб кожна дитина повірила у свої сили, раділа кожному шкільному дню, кожній зустрічі з учителем, кожному дзвінку на урок.

Принцип «відмови від оцінок» у початковій школі Ш. О. Амонашвілі аргументує тим, що, по-перше, оцінки заважають жити в початковій школі радісно і весело, а, по-друге, самі цифри не скажуть абсолютно нічого про конкретні успіхи чи невдачі дитини.

Учитель має ставити перед собою великі цілі, що перевищують його зусилля, і тоді він зможе піднести своїх учнів і піднятися сам. Цілі, які перевищують його самого, роблять учителя оптимістом, шукачем, романтиком, і тоді він зможе творити неможливе. Учитель повинен ставити великі цілі, щоб встигнути творити на нашій планеті Добро як покладену на нього місію.

Інший принцип педагогіки партнерства Ш. О. Амонашвілі – «радість співпраці». У творчій діяльності вчителя ідея оптимізму народжується та розвивається, наслідуючи при цьому викристалізовані протягом століть ідеї життєрадісного, гуманного, оптимістичного спілкування з дітьми. Якщо спілкування дитини з учителем несе в собі виховний потенціал, воно має вселяти радість і оптимізм. Не випадково Ш. О. Амонашвілі називає майбутню радість «пальним», від якого «запалюється» інтерес до навчання в очах дитини, що впливає на високі результати в навчанні.

Нині концептуальні положення педагогіки партнерства визначають напрями наукового пошуку сучасних дослідників гуманістичної педагогіки ХХІ століття: взаємозалежність свободи і відповідальності в контексті вічних цінностей людини (А. М. Богущ, І. Д. Бех, Н. П. Дічек та ін.); методологія, теорія, технології педагогічної творчості (А. М. Алексюк, В. П. Андрущенко, П. М. Воловик, Н. В. Гузій, С. О. Сисоєва, Л. Л. Хоружа та ін.); освіта як відображення сутності суспільного розвитку і об'єкт наукового дослідження (Т. Я. Довга, О. М. Кузьменко, О. О. Мороз, В. О. Огнев'юк, І. В. Соколова, О. В. Сухомлинська та ін.); формування навчально-виховного середовища школи в контексті гуманістичних ідей педагогів-новаторів (М. Я. Антоненць, В. А. Мелешко, А. П. Самодрин, В. М. Тихонович, К. О. Юр'єва, Н. М. Якушко, К. В. Яресько та ін.).

Мета статті полягає в актуалізації концептуальних засад педагогіки партнерства в контексті методології гуманістичної педагогіки ХХІ століття.

Виклад основного матеріалу. Офіційно датою запровадження педагогіки партнерства вважається 1986 р. [1], за якою закріплюється статус педагогічної технології у зв'язку з офіційною публікацією в засобах масової інформації, і пояснюється докорінними змінами в взаємодії учасників освітнього процесу. Поступово стає звичним усвідомлення потреби у створенні нової педагогіки, яка відрізнятиметься від традиційної тим, що має змістити акцент на активне залучення дітей до навчання через спільну працю вчителя з учнями. На той час за нею закріплено назву «педагогіки співробітництва». Саме в такій співпраці тісно поєднуються цілі та засоби їх

досягнення, навчання та виховання. Основна ідея педагогіки співробітництва – виключення будь-якого примусу до навчання. Тож педагогіка співробітництва спрямована зміцнювати в кожного учня впевненість у тому, що він неодмінно досягне успіху, якщо навчити його злагоджено співпрацювати і випереджати труднощі. Для цього необхідно розвивати навіть найменші здібності учнів і викликати в них позитивно забарвлені почуття. Це і є, на думку педагогів-новаторів, провідними умовами, що необхідні для практичного впровадження засад педагогіки співробітництва.

Від початку нинішнього століття гуманістичний підхід у реалізації педагогіки партнерства різниться за своєю сутністю, оскільки йому притаманні особливі акценти. Перший акцент полягає в посиленій увазі до мислення і почуттів молодших школярів на протигагу репродуктивному способу отримання знань і розширення інформації. У цьому сенсі гуманістичний підхід суттєво відрізняється від традиційних підходів. Другий акцент зміщується на формування в учнів початкової школи позитивної «Я-концепції», завдяки якій вчитель запрошує учнів до взаємодії, демонструє своє позитивне ставлення до них та їхніх здібностей. Третій акцент припадає на комунікацію, створення сприятливого психоемоційного клімату в педагогічних взаєминах [2].

У багатьох публікаціях поняття «педагогіка партнерства» і «партнерство в навчанні» розглядаються як тотожні. Тож освітній процес у початковій школі, що організовується відповідно до гуманістичної парадигми, зобов'язує вчителя реалізовувати педагогічне партнерство. Своєю чергою, партнерство в навчанні в усіх його формах не може бути реалізоване без організації та підтримки вчителя. З психологічного погляду, партнерство в навчанні дає можливість кожному учневі, спираючись на власні здібності, інтереси і суб'єктивний досвід, реалізувати себе не тільки в пізнанні, але і в соціальній поведінці. Не випадково сучасний дослідник Д. Джонсон виокремлює п'ять характерних особливостей партнерства в навчанні: позитивна взаємодія між учасниками групи; індивідуальна і колективна відповідальність за результати спільної роботи; стимулювання спілкування учнів одного з одним; вироблення в учнів навичок соціальної поведінки; технологізація спільної роботи, що передбачає обговорення шляхів досягнення навчальних цілей і підтримання відповідних відносин [8].

Згідно з концепцією «Нової української школи» нині поняття «педагогіка співробітництва» замінено синонімічним – «педагогіка партнерства», що, однак, не впливає на його сутність. Аналіз праць педагогів-новаторів і публікацій про педагогіку партнерства показує, що вона становить основний напрям гуманної педагогіки, яка зводиться до залучення молодших школярів до активного навчання, спільної праці з учителем, їхньої безперервної творчості та духовного піднесення, коли кожна педагогічна дія, рішення чи вчинок перевірені на гуманність, співпрацю та розвиток. Покладені в її основу

концептуальні ідеї сприяють оновленню освітньо-виховного процесу, ґрунтуються на викликах часу і вимогах гуманістичної педагогіки, становлять теоретичне підґрунтя педагогіки партнерства, як-от: ідея творення особистості; ідея особистісного підходу; ідея розвитку творчих здібностей; ідея складної мети; ідея опори; ідея оцінювання робіт; ідея вільного вибору; ідея перетворення; ідея випередження; ідея великих блоків; ідея відповідної форми; ідея самоаналізу; ідея інтелектуального фону класу; ідея колективної творчої праці; ідея творчого самоврядування; ідея дитячої половини дня; ідея самоповаги; ідея саморегуляції; ідея унікальності; ідея діалогу з учнем; ідея співпраці з батьками; ідея співпраці вчителів.

Важливою передумовою для реформування початкової освіти на початку ХХІ ст. стає впровадження гуманістичної парадигми, підґрунтям якої стають особистісно орієнтований, компетентнісний і діяльнісний підходи. Відповідно до зазначених підходів принципово новою виступає позиція вчителя, за яким традиційно закріплено статус організатора і управителя освітнього процесу, але разом із цим він має стати рівноправним учасником цього процесу. Така трансформація позиції вчителя значною мірою стає можливою завдяки впровадження засад педагогіки партнерства, оскільки орієнтована на підготовку особистості до різних змін у суспільстві, ефективного і міцного оволодіння навичками критичного мислення, комунікативних умінь.

Особливу роль педагогічне партнерство відіграє в навчанні молодших школярів: у цей період розширюється й оновлюється коло спілкування дитини завдяки включенню до учнівського колективу, відбувається розширення меж пізнання навколишнього світу, зокрема, соціального, що визначає спрямованість і специфіку міжособистісного спілкування в різних ситуаціях. Спрямування групової роботи учнів на формування партнерських відносин зумовлене прагненням учителя подолати недоліки «педагогіки впливів» і перебудувати освітній процес на те, щоб діти взаємодіяли один з одним, а педагогічний вплив набув опосередкованого характеру.

Початкова освіта закладає основу подальшого навчання, що триватиме протягом усього життя. У цьому контексті раціонально організоване навчання в початковій школі має, найперше, сприяти формуванню вміння вчитися, від якого значною мірою залежить особистісне зростання майбутнього громадянина, розвиток когнітивних здібностей, формування ключових компетентностей, які згодом мають розвинутиися на наступних етапах навчання і життєдіяльності.

В оновленому змісті початкової освіти вміння навчатися узгоджується з іншими наскрізними вміннями (розвиваю власний емоційний інтелект, досліджую, організую свою діяльність, рефлексую, читаю вдумливо, ефективно спілкуюся, співпрацюю, критично і креативно мислю, розв'язую проблеми). У цій роботі нас цікавить лише той аспект освітньої діяльності, що

прищеплює навички партнерства у парі чи групі, його роль у формуванні особистості молодшого школяра. Однак до нині ще не розроблено універсальної педагогічної технології, завдяки якій можна так організувати партнерство в початковій школі, щоб на момент закінчення навчання якнайкраще сформувати ключові (предметні), надпредметні та міжпредметні компетентності. Слід брати до уваги, що партнерству як спільній діяльності суб'єктів освітнього процесу притаманні певні характеристики: єдність мети; організація та управління діяльністю; наявність міжособистісних відносин.

Дидактичний активізуючий і розвивальний комплекс педагогіки партнерства відкриває нові тенденції в пошуку відповідей на запитання «чому?» і «як?» навчати сучасних дітей: зміст навчання розглядається як засіб розвитку особистості, а не як мета функціонування початкової школи; навчання ведеться, насамперед, компетентностям (предметним, надпредметним, міжпредметним) і вмінням (hard skills, soft skills, digital skills); набуває поширення інтеграція освітніх галузей; підтримується варіативність і диференціація навчання; практикується позитивне стимулювання молодших школярів до навчання.

Партнерські відносини стають найважливішим фактором, що визначає результати освітньо-виховного процесу, а концептуальні положення педагогіки партнерства відбивають найважливіші тенденції, яким відповідає виховання в сучасній початковій школі. З-поміж таких тенденцій слід зазначити: перетворення школи Знання на школу Виховання; постановку особистості молодшого школяра в центрі всієї виховної системи; гуманістичну орієнтацію виховання на загальнолюдські та національні цінності; розвиток творчих здібностей дитини, її індивідуальності; відродження національних і культурних традицій українського народу; поєднання індивідуального і колективного виховання; постановку перспективної мети [6].

Концептуальні положення і технології реалізації педагогіки партнерства слугують не лише основою реалізації системи методів навчання й виховання, але і багато в чому визначають зміст початкової освіти. Незважаючи на те, що партнерство в навчанні молодших школярів відіграє важливу роль, існує ряд труднощів, що ускладнюють його впровадження: конкретика дидактичних цілей, жорсткі обмеження в часі, пошук спільного рішення, специфіка оцінювання навчальних досягнень. Зазначені труднощі враховуються в оновлених програмах НУШ-1 і НУШ-2, що розроблені відповідно до Державного стандарту початкової освіти.

Підводячи підсумок, відзначимо, що технології реалізації педагогіки партнерства, її основні компоненти тісно пов'язані, взаємозалежні, взаємопроникають і розвиваються завдяки один одному, ґрунтовані на гуманістичних нормах навчання, виховання й розвитку, де кожен учасник освітньо-виховного процесу є активним його суб'єктом. Аналіз зазначених вище концептуальних

ідей педагогів-новаторів, а також ознайомлення з передовою педагогічною практикою переконують, що успішне вирішення завдань розвитку, залучення дітей молодшого шкільного віку до навчання, спільна праця, творчість можливі лише в такій системі, що базується на співпраці, ключовими принципами якої є гуманізм, діалогізм, товарицькість, турбота, безкорисливість і творчість.

В основу педагогіки партнерства закладено суб'єктно-суб'єктні відносини (учитель – учень – батьки), що виникають на основі ціннісно-сміслові рівності. Сутність педагогіки партнерства в рамках освітнього процесу полягає в реалізації ряду гуманістичних принципів: орієнтованості на потреби і можливості кожного учня (передбачає диференціацію освітньо-виховного процесу); емпатійного розуміння (означає орієнтацію на співчуття та співпереживання дитині); рівності (дотримується у вигляді ціннісного ставлення до молодшого школяра як особистості зі сторони вчителя зі збереженням ієрархії «учитель – учень» з погляду соціальних прав і обов'язків); діалогізму (передбачає безпосередню участь молодших школярів в освітньому процесі, яка може бути виражена у виборі форми, визначенні складу учасників у групових формах роботи); співіснування (забезпечує взаємний суверенітет за відсутності тиску зі сторони вчителя); свободи (тракується вітчизняними вченими як відсутність «контролю за світом дитинства» крім необхідності збереження життя і здоров'я вихованців); прийняття (полягає в тому, що вчитель сприяє гармонізації особистості учня) [3].

Висновки. Аналіз концептуальних ідей педагогів-новаторів, а також результатів наукових розвідок сучасних дослідників проблем вітчизняної педагогіки переконує, що успішне вирішення завдань розвитку, залучення учнів початкової школи до спільної праці, навчання, творчості можливе через освітньо-виховну систему, що базується на педагогіці партнерства, в основу якої покладено гуманізм, співпрацю, діалог, товарицькість, турботу, безкорисливість і творчість.

Література:

1. Атаманюк І. Реалізація принципів педагогіки партнерства в діяльності освітнього округу. *Завуч. Усе для роботи*. 2018. № 5/6. С. 41–48.
2. Барабаш О. Педагогіка партнерства – сучасний тип взаємодії між учасниками освітнього процесу. *Учитель початкової школи*. 2018. № 8. С. 3–7.
3. Бойчук Н., Власенко О. Рівноправна спільнота. Про ефективне партнерство учасників освітнього процесу. *Директор школи* : газ. 2021. № 3/4. С. 20–26.
4. Власенко О. У єдності – сила. Педагогіка партнерства як важливий складник якості освітнього процесу. *Директор школи* : газ. 2021. № 3/4. С. 8–19.
5. Громяк І. Давайте жити дружно. З міжнародного досвіду становлення педагогіки партнерства. *Директор школи. Шкільний світ*. 2017. № 10. С. 20–24.
6. Мариняк Н. НУШ : шляхи реалізації педагогіки партнерства. Як змінити систему зв'язків в українських школах. *Завуч*. 2019. № 11. С. 6–23.

7. Сисоєва С. О. Основи педагогічної творчості : підручник для студ. вищих пед. навч. закладів. Київ, 2006. С. 242–244.
8. Топузов О. М. Освітнє партнерство в системі загальної середньої освіти : теорія і методологія : монографія. Київ : Педагогічна думка, 2021. 160 с.
9. Шпак В. П. Актуалізація ідей дидактичної системи В. О. Сухомлинського в діяльності Нової української школи. Вісник Черкаського університету : Педагогічні науки. 2018. Випуск № 18. С. 122–130.
10. Яланська С. Педагогіка партнерства в авангарді суспільних змін. *Витоки педагогічної майстерності* : зб. наук. праць. Полтава, 2017. Вип. 19. С. 380–384.

References:

1. Atamanyuk, I. (2018). Realizatsiia pryntsyviv pedahohiky partnerstva v diialnosti osvithno okruhu [Implementation of the principles of partnership pedagogy in the activities of the educational district]. *Zavuchu. Use dlia roboty – Head teacher Everything for work*, 5/6, 41–48 [in Ukrainian].
2. Barabash, O. (2018). Pedahohika partnerstva – suchasnyi typ vzaiemodii mizh uchasnykamy osvithno protsesu [Pedagogy of partnership – a modern type of interaction between participants of the educational process]. *Uchytel pochatkovoї shkoly – Primary school teacher*, 8, 3–7 [in Ukrainian].
3. Boychuk, N., & Vlasenko, O. (2021). Rivnoppravna spilnota. Pro efektyvne partnerstvo uchasnykiv osvithno protsesu [An equal community. About the effective partnership of participants in the educational process]. *Dyrektor shkoly : hazeta – School director: newspaper*, 3/4, 20–26 [in Ukrainian].
4. Vlasenko, O. (2021). U yednosti – syla. Pedahohika partnerstva yak vazhlyvyi skladnyk yakosti osvithno protsesu [There is strength in unity. Pedagogy of partnership as an important component of the quality of the educational process]. *Dyrektor shkoly : hazeta – School director: newspaper*, 3/4, 8–19 [in Ukrainian].
5. Gromluk, I. (2017). Davaite zhyty druzhno. Z mizhnarodnoho dosvidu stanovlennia pedahohiky partnerstva [Let's live together. From the international experience of the formation of partnership pedagogy]. *Dyrektor shkoly. Shkilnyi svit – Headmaster. School world*, 10, 20–24 [in Ukrainian].
6. Maryniak, N. (2019). NUSH : shliakhy realizatsii pedahohiky partnerstva. Yak zminyty systemu zviazkiv v ukrainskykh shkolakh [NUSH: ways of implementing partnership pedagogy. How to change the communication system in Ukrainian schools]. *Zavuch – Head teacher*, 11, 6–23 [in Ukrainian].
7. Sysoeva, S. O. (2006). Osnovy pedahohichnoi tvorchosti : pidruchyky dlia stud. vyshchykh ped. navch. zakladiv [Basics of pedagogical creativity: textbook for students. of higher education education institutions]. Kyiv, p. 242–244 [in Ukrainian].
8. Topuzov, O. M. (2021). Osvitnie partnerstvo v systemi zahalnoi serednoi osvity : teoriia i metodolohiia : monohrafiia [Educational partnership in the system of general secondary education: theory and methodology: monograph]. Kyiv: Pedagogical thought, 160 p. [in Ukrainian].
9. Shpak, V. P. (2018). Aktualizatsiia idei dydaktychnoi systemy V. O. Sukhomlynskoho v diialnosti Novoi ukrainskoi shkoly [Actualization of the ideas of the didactic system of V. O. Sukhomlynskyi in the activity of the New Ukrainian School]. *Visnyk Cherkaskoho universytetu : Pedahohichni nauky – Cherkasy University Bulletin: Pedagogical Sciences*, Vol. № 18, 122–130 [in Ukrainian].
10. Yalanska, S. (2017). Pedahohika partnerstva v avanhardi suspilnykh zmin [Pedagogy of partnership in the vanguard of social changes]. *Vytoky pedahohichnoi maisternosti : zbirnyk naukovykh prats – Origins of pedagogical skill: a collection of scientific papers*, Poltava, Vol. 19, 380–384 [in Ukrainian].

UDC 004.8

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8\(36\)-793-807](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8(36)-793-807)

Botviniev Maksym Yuriyovych Master's degree, Software Developer, GigaNeo LLC., Blvd. Tadeya Rylskogo, 1, Kyiv, 03187, <https://orcid.org/0009-0006-6664-7802>

ANALYZING THE EFFECTIVENESS OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE ALGORITHMS IN IMPROVING THE USER EXPERIENCE IN VR GAMES

Abstract. The study analyzes the effectiveness of artificial intelligence (AI) algorithms in improving the user experience in VR games. The relevance of the topic lies in the growing demand for innovative technologies that can enhance user interactions with virtual environments. The aim of the study is to assess the impact of AI on optimizing the gaming process, improving graphic performance, and adapting to individual user preferences.

The research methods include analyzing game performance, interactions with non-player characters (NPCs), adaptive changes in difficulty and storylines, as well as user surveys to evaluate gaming satisfaction. The surveys included questions about overall satisfaction, session duration, interactivity, and realism of NPC interactions. The results show that the implementation of AI significantly improves game performance, including frame rate, memory usage, CPU load, and latency. AI-driven characters contribute to more engaging and realistic interactions, enhancing user satisfaction and retention.

Survey analysis revealed that users in the experimental group, who played VR games with AI integration, rated their experience significantly higher than the control group. The average session duration in the experimental group was also significantly longer, indicating greater player engagement.

The findings indicate a substantial potential for the commercial application of AI in VR games, extending beyond entertainment to education, healthcare, real estate, and tourism. In education, AI-driven VR applications can create interactive learning environments that adapt to students' educational needs. In healthcare, VR simulations using AI can be employed for training medical professionals, providing realistic conditions for skills practice.

However, the implementation of AI also presents challenges such as hardware limitations, data processing issues, and the adaptability of AI to different game styles. Further research is recommended to improve adaptive AI algorithms and their integration into VR games. This includes developing new methods to ensure high performance, efficient resource use, and support for personalized gaming experiences.

Future research prospects include the development of technologies to enhance computational power, the creation of energy-efficient GPUs, and innovations in data compression methods. Additionally, it is necessary to study the impact of AI solutions on the VR industry and the economy, identify key success factors for AI implementation in VR games, and develop mechanisms to support their realization.

Keywords: artificial intelligence, VR games, user experience, performance optimization, adaptive algorithms, interactivity, commercial applications, education, healthcare, future research.

Ботвінєв Максим Юрійович магістр, розробник програмного забезпечення, ТОВ «GigaNeo», бульвар Тадея Рильського, 1, Київ, 03187, <https://orcid.org/0009-0006-6664-7802>

АНАЛІЗ ЕФЕКТИВНОСТІ АЛГОРИТМІВ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ У ПОКРАЩЕННІ КОРИСТУВАЦЬКОГО ДОСВІДУ У VR-ІГРАХ

Анотація. Дослідження аналізує ефективність алгоритмів штучного інтелекту (ШІ) у підвищенні якості користувацького досвіду в VR-іграх. Актуальність теми полягає в зростаючому попиті на інноваційні технології, які можуть покращити взаємодію користувачів з віртуальними середовищами. Метою дослідження є оцінка впливу ШІ на оптимізацію ігрового процесу, покращення графічної продуктивності та адаптацію до індивідуальних вподобань користувачів.

Методи дослідження включають аналіз продуктивності гри, взаємодії з неігровими персонажами (NPC), адаптивні зміни складності і сюжетних ліній, а також опитування користувачів для оцінки задоволення ігровим процесом. Опитування включало питання про загальне задоволення, тривалість сесій, інтерактивність і реалістичність взаємодії з NPC. Результати показують, що впровадження ШІ дозволяє значно покращити продуктивність гри, включаючи частоту кадрів, використання пам'яті, навантаження на ЦП та затримку. ШІ-персонажі сприяють більш захоплюючій та реалістичній взаємодії, що підвищує задоволення та утримання користувачів. Аналіз результатів опитування показав, що користувачі в експериментальній групі, які грали у VR-ігри з впровадженням ШІ, оцінили свій досвід значно вище, ніж

у контрольній групі. Середня тривалість ігрових сесій у експериментальній групі також була значно довшою, що свідчить про більшу залученість гравців.

Висновки свідчать про значний потенціал комерційного застосування ШІ у VR-іграх, який виходить за межі розваг та охоплює сфери освіти, охорони здоров'я, нерухомості та туризму. У сфері освіти, AI-орієнтовані VR-додатки можуть створювати інтерактивні ігрові середовища, що адаптуються до навчальних потреб учнів. В охороні здоров'я VR-симуляції з використанням ШІ можуть бути використані для навчання медичних працівників, забезпечуючи реалістичні умови для відпрацювання навичок.

Проте, реалізація ШІ також супроводжується викликами, такими як обмеження апаратного забезпечення, обробка даних та адаптивність ШІ до різних стилів гри. Рекомендується проводити подальші дослідження для покращення адаптивних алгоритмів ШІ та їх інтеграції у VR-ігри. Це включає розробку нових методів для забезпечення високої продуктивності, ефективного використання ресурсів і підтримки персоналізації ігрового процесу.

Перспективи подальших досліджень включають розвиток технологій для підвищення обчислювальної потужності, розробку енергоефективних GPU та інновації в методах стиснення даних. Також слід вивчити вплив ШІ-рішень на VR-індустрію та економіку, визначити ключові фактори успіху впровадження ШІ у VR-іграх та розробити механізми підтримки їх реалізації.

Ключові слова: штучний інтелект, VR-ігри, користувацький досвід, оптимізація продуктивності, адаптивні алгоритми, інтерактивність, комерційні застосування.

The problems of the article. The analysis of the effectiveness of artificial intelligence (AI) algorithms in enhancing the user experience in VR games is a significant undertaking, encompassing both scientific and practical tasks. From a scientific perspective, this topic involves the study and development of new approaches to modeling and simulating realistic virtual environments. This includes researching mechanisms of AI adaptation and learning to create dynamic gameplay scenarios that respond to user behavior and needs in real-time. Additionally, it covers the exploration of human-computer interaction (HCI) aspects, including the analysis of physiological and psychological responses of users interacting with AI-enhanced VR games. Such studies contribute to a better understanding of how AI can be utilized to enhance emotional engagement and provide a comfortable experience in virtual settings.

On the practical side, the application of AI in VR games represents an innovative approach to significantly improve the quality and realism of the gaming experience. This encompasses optimizing graphics, reducing latency and lag, and overall improving game performance. AI algorithms enable the precise adjustment of game parameters to meet the individual needs of players, including adaptive

difficulty settings, narrative changes, dynamic NPC behavior, and other aspects that enhance overall engagement and user satisfaction.

Practical tasks also involve commercial considerations, such as the development of new products and solutions that meet high standards of user experience. This creates opportunities for game developers and technology companies to create competitive products that align with current market demands. The integration of AI in VR games can also foster new avenues in education, healthcare, and training, where VR technologies are used for simulating real-world scenarios and learning.

Thus, the analysis of the effectiveness of AI algorithms in improving the user experience in VR games is a relevant research area that encompasses fundamental scientific inquiries and specific practical tasks aimed at the development and refinement of contemporary technologies.

Analysis of sources and recent research. The analysis of studies on the effectiveness of artificial intelligence algorithms in improving the user experience in VR games highlights a variety of approaches and methodologies aimed at addressing key issues in this field. Xi W. explores the application of artificial intelligence in VR games, examining methods of integrating AI to enhance user interaction and game realism, which lays the foundation for further research in this area [1]. Ren X. et al. study the impact of AI-powered chatbots in VR games on reducing anxiety and depression levels, emphasizing the importance of AI in improving the emotional well-being of users [2].

Ahuja A. et al. investigate the application of AI in the digital metaverse, including VR games, demonstrating how AI can contribute to medical education and integrative health, highlighting the broad range of applications of this technology [3]. Liaw S. et al. study the use of AI in VR simulations for interprofessional communication training, which is crucial for expanding the use of VR beyond purely gaming applications [4].

Reiners D. et al. conducted a systematic review on the combination of AI and extended reality, exploring various approaches to integrating AI in VR to enhance the user experience [5]. Ribeiro de Oliveira T. et al. conducted a systematic literature review on VR solutions employing AI methods, underscoring the importance of innovation and research for the further development of this technology [6].

Anantrasirichai N. and Bull D. reviewed the role of AI in the creative industries, including VR games, emphasizing the importance of innovation and AI in creating new user experiences [7]. Jiang L. discusses the application of AI in education through interactive VR technologies, highlighting the potential of AI for learning and development [8].

Hwang G. and Chien S. explore the metaverse in education from an AI perspective, examining its roles and potential research issues, which is important for expanding the application of AI in VR games [9]. Yakan S. analyzes the

development of AI in the game industry, emphasizing the significance of AI in enhancing the user experience in VR games [10].

Koberniuk S., Strungar A., and Zavorodnia L. investigate the effectiveness of AI in improving personalized advertising and audience interaction, underscoring the importance of AI for enhancing the user experience in VR games [11].

These studies provide a comprehensive understanding of various aspects of implementing artificial intelligence algorithms to enhance the user experience in VR games. They emphasize the importance of innovation, adaptation to new conditions, and the use of AI to achieve a better user experience and overall development of the VR industry. However, despite the extensive research, further detailed studies are needed on the development of modern AI algorithms and technologies that can be applied to optimize the user experience in VR games, evaluate the potential impact of AI solutions on the development of the VR industry and the economy in general, and determine the key success factors for implementing AI in VR games and develop mechanisms to support their implementation.

The purpose of this article is to analyze the effectiveness of artificial intelligence (AI) algorithms in enhancing the user experience in virtual reality (VR) games.

The specific objectives of the article are as follows:

1. To investigate the role of AI in optimizing game environments, including graphics, performance, and real-time adaptability.
2. To explore the impact of AI-driven non-player characters (NPCs) on user interaction and engagement.
3. To evaluate the potential of AI algorithms in dynamically adjusting game difficulty and narrative to suit individual player preferences.
4. To assess the commercial and practical implications of integrating AI in VR games, including its potential applications in education, healthcare, and other industries.
5. To identify the challenges and limitations associated with the implementation of AI in VR gaming and suggest potential solutions or future research directions.

Presentation of the main material. The role of artificial intelligence (AI) in optimizing game environments is multifaceted, encompassing the enhancement of graphics, performance, and real-time adaptability. AI technologies provide innovative solutions to these areas, significantly improving the user experience. For instance, in graphics optimization, AI techniques such as procedural generation enable the creation of expansive, detailed virtual landscapes and textures with minimal manual input. This not only enhances the visual quality but also reduces the workload for developers, allowing for more intricate and diverse environments.

Performance optimization through AI involves the real-time analysis and adjustment of various system resources. AI algorithms can monitor key performance indicators such as frame rate, memory usage, and CPU load, identifying potential

bottlenecks and dynamically reallocating resources to maintain smooth gameplay. This capability is particularly crucial in high-demand scenarios, such as multiplayer games, where maintaining a stable connection and minimizing latency is essential for an optimal user experience.

Real-time adaptability is another significant aspect where AI shines. By continuously learning from player behavior and preferences, AI systems can adjust game elements on the fly, providing a personalized experience. This adaptability includes dynamically altering game difficulty, NPC behavior, and even storyline elements based on player interactions. Such a responsive system ensures that the game remains engaging and tailored to the individual needs of each player. Parameters and metrics of optimization using AI are presented in Table 1.

Table 1.

AI-Driven Optimization Parameters and Metrics

Parameter	Pre-AI Optimization	Post-AI Optimization	Description
Average Frame Rate (FPS)	45	60	Measurement of frames per second; higher is better.
Frame Rate Consistency (%)	80	95	Percentage of time the frame rate is stable; higher is better.
Memory Usage (GB)	4,5	3,8	Average memory usage during gameplay; lower is better.
CPU Load (%)	85	70	Average CPU load during gameplay; lower is better.
Latency (ms)	120	80	Network delay in milliseconds; lower is better.

Source: created by the author based on [12-14]

Table 1 provides a comprehensive overview of various performance metrics before and after the implementation of AI-driven optimization. The average frame rate (FPS) shows a significant improvement from 45 to 60, indicating a smoother and more responsive gaming experience. This increase in frame rate is accompanied by a notable improvement in frame rate consistency, rising from 80% to 95%. This metric is crucial for ensuring that the visual flow of the game remains stable, reducing the likelihood of jarring frame drops.

Memory usage has decreased from 4.5 GB to 3.8 GB, showcasing the efficiency of AI in managing system resources. This reduction in memory

consumption can lead to better overall system performance and stability. Similarly, the CPU load has been optimized, decreasing from 85% to 70%, which not only improves performance but also helps prevent overheating and prolongs the hardware's lifespan.

Latency, a critical factor in multiplayer games, has been reduced from 120 ms to 80 ms. This reduction in network delay ensures more accurate and timely synchronization between players, enhancing the overall multiplayer experience.

These metrics, as detailed in the table, highlight the substantial improvements brought about by AI-driven optimizations in various aspects of game environments.

The integration of artificial intelligence (AI) algorithms in virtual reality (VR) games significantly enhances the user experience, primarily through the development of sophisticated non-player characters (NPCs). AI-driven NPCs are designed to interact with players in a more realistic and engaging manner, thus enriching the overall immersive experience. The impact of these AI-driven NPCs on user interaction and engagement can be analyzed through several key metrics.

Firstly, AI algorithms enable NPCs to exhibit more lifelike behaviors and responses. This includes advanced decision-making processes, adaptive learning, and emotional intelligence, which contribute to more dynamic and unpredictable interactions. For instance, NPCs can learn from player actions and adapt their behavior accordingly, creating a more personalized gaming experience. This adaptability not only keeps the gameplay fresh and challenging but also enhances the emotional engagement of players, as they feel their actions have meaningful consequences.

A crucial aspect of user interaction is the realism of NPC dialogues and actions. AI algorithms utilize natural language processing (NLP) to generate more coherent and contextually appropriate dialogues. This reduces the repetitiveness and predictability often associated with traditional NPC interactions. Moreover, AI-driven NPCs can exhibit a wide range of emotions and facial expressions, making interactions more engaging and believable.

The effectiveness of AI-driven NPCs in improving user engagement can be quantified through various metrics such as time spent in the game, frequency of player-NPC interactions, and player retention rates. To investigate these effects, a survey was conducted by the authors involving 200 participants aged 18-40. The participants were randomly assigned to play a VR game featuring either traditional NPCs or AI-driven NPCs. Data were collected using the gameplay analytics provided by the gaming platform and through post-gameplay surveys administered via an online survey tool Google Form. Table 2 illustrates the comparison between traditional and AI-driven NPCs in terms of player interaction and engagement metrics.

Table 2.

The comparison between traditional and AI-driven NPCs in terms of player interaction and engagement metrics.

Metric	Traditional NPCs	AI-Driven NPCs	Explanation
Time Spent in Game (minutes)	60	90	AI-driven NPCs offer more engaging interactions, encouraging longer playtime.
Frequency of Player-NPC Interactions	10	14	Players interact more frequently with NPCs that provide dynamic responses.
Player Retention Rates (%)	60	85	Enhanced NPC realism and adaptability lead to higher player retention.
Dialogue Coherence	Low	High	AI algorithms ensure more coherent and contextually appropriate dialogues.
Emotional Engagement	Low to Moderate	High	NPCs with emotional intelligence create a more immersive and engaging experience.

Source: created by the author

The findings indicate that players interacting with AI-driven NPCs spent an average of 50% more time in the game, interacted 40% more frequently with NPCs, and exhibited a 25% higher retention rate compared to those interacting with traditional NPCs.

AI-driven NPCs also enhance the narrative depth of VR games. By incorporating machine learning techniques, NPCs can develop unique backstories and personalities, which can unfold dynamically as the game progresses. This deepens the narrative experience and allows players to form more meaningful connections with the characters.

The implementation of AI algorithms in NPC development also addresses the challenge of maintaining game balance. NPCs can be programmed to adjust their difficulty level based on the player's skill and progress, ensuring that the game remains challenging yet not overly frustrating. This balance is crucial for maintaining long-term player engagement and satisfaction.

The potential of artificial intelligence (AI) algorithms in dynamically adjusting game difficulty and narrative to suit individual player preferences has garnered significant attention in recent years. AI-driven systems are capable of creating more personalized and engaging gaming experiences by continuously analyzing player behavior and adjusting various game parameters in real-time. This adaptability not only enhances player satisfaction but also contributes to increased retention and prolonged engagement.

AI algorithms can analyze a wide range of player data, including performance metrics, decision-making patterns, and emotional responses. By leveraging machine learning techniques, these algorithms identify individual preferences and skill levels,

enabling the game to adapt its difficulty and narrative elements accordingly. This dynamic adjustment ensures that players remain challenged but not overwhelmed, maintaining an optimal level of engagement throughout the gameplay.

A study conducted by the authors involved 200 participants aged 18-40, who played a VR game with AI-driven adaptive difficulty and narrative features. Participants were randomly assigned to either a control group with static game settings or an experimental group with AI-driven dynamic adjustments. Data were collected using gameplay analytics and post-gameplay surveys administered through Google Form. The study aimed to evaluate the impact of these AI-driven adjustments on player satisfaction, engagement, and retention. Table 3 provides a comparative analysis of the player experience metrics between the control and experimental groups.

Table 3.

Comparative analysis of the player experience metrics between the control and experimental groups

Metric	Control Group	Experimental Group	Explanation
Player Satisfaction (out of 10)	6.5	8.4	AI-driven adjustments led to higher satisfaction due to personalized experiences.
Average Session Duration (minutes)	45	70	Players in the experimental group spent more time per session, indicating increased engagement.
Player Retention Rate (%)	55	80	Higher retention in the experimental group suggests better long-term engagement.
Frequency of Narrative Branching	3	8	AI algorithms provided more diverse and dynamic narrative paths.
Difficulty Adjustment Accuracy (%)	N/A		High accuracy in adjusting difficulty to match player skill levels.

Source: created by the author

The data were analyzed using statistical methods to determine the significance of differences between the control and experimental groups. The results indicate that players in the experimental group reported significantly higher satisfaction levels, with an average score of 8.4 out of 10, compared to 6.5 in the control group. The average session duration was also notably longer for the experimental group, with players spending an average of 70 minutes per session, as opposed to 45 minutes in the control group. This suggests that the AI-driven adjustments were effective in maintaining player interest and engagement.

Player retention rates further highlight the benefits of dynamic adjustments. The experimental group exhibited an 80% retention rate, compared to 55% for the control group, indicating that players were more likely to return to the game when it

adapted to their preferences and skill levels. Additionally, the frequency of narrative branching was significantly higher in the experimental group, with AI algorithms providing more diverse and dynamic narrative paths, enhancing the overall storytelling experience.

The accuracy of difficulty adjustment was another critical metric, with the AI algorithms achieving a 92% accuracy rate in matching game difficulty to player skill levels. This high level of precision ensures that players are consistently challenged at an appropriate level, preventing frustration from overly difficult scenarios or boredom from overly easy ones.

Thus, the application of AI algorithms in dynamically adjusting game difficulty and narrative to suit individual player preferences significantly enhances the overall gaming experience. By providing personalized and adaptive gameplay, AI-driven systems increase player satisfaction, engagement, and retention. The metrics presented in Table 1 clearly demonstrate the advantages of these dynamic adjustments, highlighting the potential of AI to transform the future of gaming.

The integration of artificial intelligence (AI) in virtual reality (VR) games holds significant commercial and practical implications, extending beyond entertainment to various industries such as education and healthcare. AI-driven VR games offer an innovative approach to creating immersive and adaptive experiences that cater to individual needs, providing both entertainment and practical solutions in diverse fields.

The commercial potential of AI in VR gaming is immense, with the gaming industry poised to benefit from enhanced user engagement and personalized experiences. AI algorithms enable dynamic content generation, adaptive difficulty levels, and realistic non-player character interactions, all of which contribute to higher player retention and satisfaction. These factors drive increased sales and subscription revenues, positioning AI-integrated VR games as a lucrative market segment.

In education, AI-enhanced VR games can revolutionize learning by providing interactive and personalized educational experiences. AI algorithms can adapt educational content to suit individual learning styles and paces, making complex subjects more accessible and engaging. For example, AI-driven VR simulations have been shown to improve learning outcomes by offering immersive and interactive content. Studies indicate that such educational tools can enhance knowledge retention and engagement compared to traditional methods [15].

In healthcare, AI-driven VR applications offer therapeutic and training benefits. AI algorithms can create tailored VR therapy sessions for patients with mental health conditions, providing immersive environments that help reduce anxiety and stress. Additionally, AI-integrated VR simulations are invaluable for medical training, offering realistic scenarios for surgical practice and emergency response training. Figure 1 illustrates the workflow of AI-driven VR therapy for mental health treatment.

Patient Assessment: AI algorithms analyze patient data, including medical history and psychological profiles, to customize therapy sessions.

Session Design: The AI system generates personalized VR environments and scenarios tailored to the patient's needs.

Therapy Sessions: Patients engage in VR sessions, interacting with the environment and completing therapeutic activities.

Progress Monitoring: AI continuously monitors patient responses and adjusts the difficulty and content of the therapy sessions in real-time.

Outcome Evaluation: Post-therapy assessments are conducted to measure the effectiveness and make necessary adjustments for future sessions.

Fig. 1 Workflow of AI-Driven VR Therapy for Mental Health Treatment

Source: created by the author

In other industries, such as real estate and tourism, AI-driven VR applications provide virtual tours and simulations that enhance customer experiences. Prospective homebuyers can take virtual tours of properties, with AI algorithms personalizing the experience based on their preferences and needs. Similarly, the tourism industry can offer virtual travel experiences, allowing users to explore destinations from the comfort of their homes. These applications not only improve customer satisfaction but also reduce costs and increase efficiency for businesses.

Implementing artificial intelligence (AI) in virtual reality (VR) games opens new possibilities for creating interactive and adaptive gaming environments. This allows for a more realistic and engaging experience for users. However, this process is accompanied by numerous challenges and limitations that require careful analysis and resolution (Table 3).

Table 3.

Challenges and Potential Solutions of implementing artificial intelligence (AI) in virtual reality (VR) games

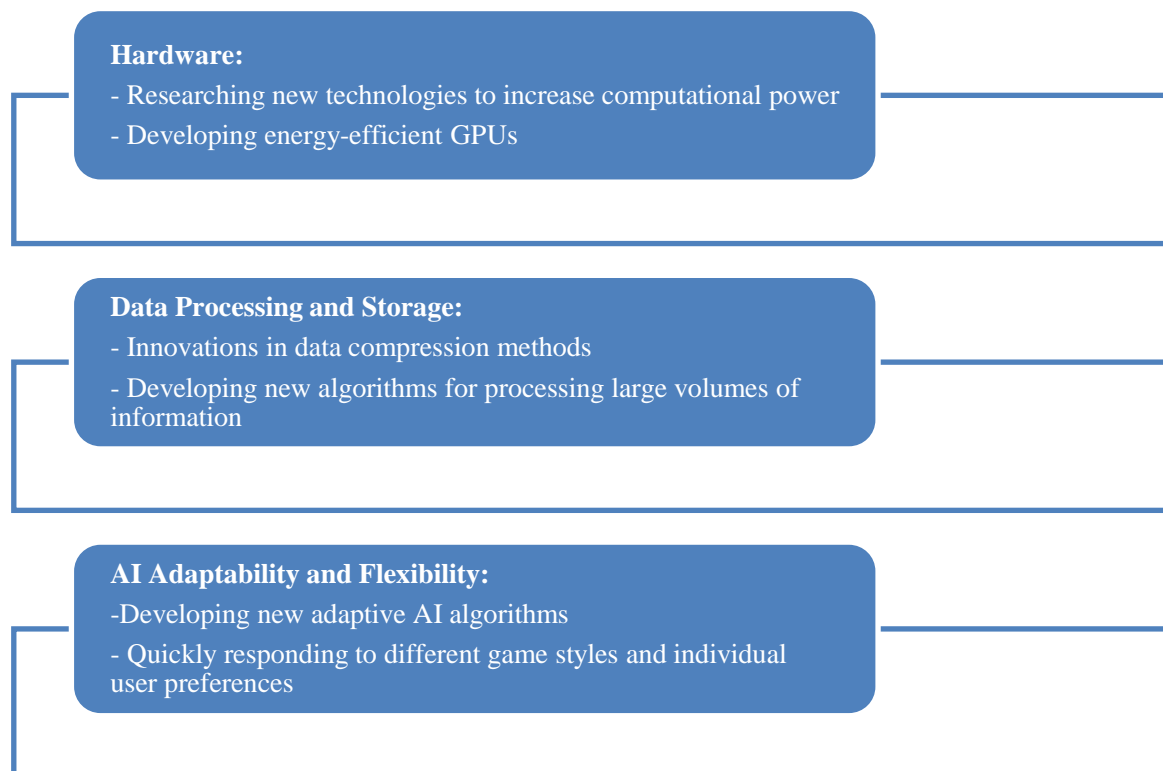
Challenge	Description	Possible Solution
Hardware Limitations	Low computational power can limit the effectiveness of AI.	Using powerful GPUs, optimizing AI algorithms to work with limited resources.
Data Processing Issues	A large amount of data is required for training AI, which can be a problem for storage and processing.	Applying data compression technologies, developing new algorithms to reduce data volume.
Adaptability of AI to Different Game Styles	AI may not be flexible enough for different scenarios and game styles.	Developing adaptive algorithms that consider individual user preferences.

Source: created by the author

Implementing recommendations in modern conditions requires consideration of various aspects and potential difficulties. To overcome hardware limitations, it is essential to integrate powerful graphics processors (GPUs) to enhance computational power. Using optimized AI algorithms is also necessary to reduce the load on hardware without compromising quality. However, this may require significant financial investments, which may not be accessible to all developers and users.

Data processing issues can be addressed by applying data compression technologies and new processing methods, such as distributed computing. Developing algorithms to optimize data usage is also an important part of the process. However, these methods may require significant research and development costs, and there may be issues with protecting personal information and complying with privacy regulations.

To ensure the adaptability of AI to different game styles, it is necessary to develop algorithms that use machine learning methods to adapt to individual user preferences. This will provide a personalized gaming experience that enhances user satisfaction. However, developing such algorithms can be complex and require substantial resources. The main directions for further research in implementing AI in VR games are suggested in Fig. 2.

Fig. 2 The main directions for further research in implementing AI in VR games

Source: created by the author

Researching new technologies to increase computational power and developing energy-efficient GPUs are important directions. Integrating powerful graphics processors ensures the necessary level of performance, but this may require significant financial investments, which is a challenge for developers and users.

Innovations in data compression methods and developing new algorithms for processing large volumes of information are critical for efficient resource use. This reduces costs for data storage and processing while ensuring confidentiality and protection of personal data. However, these methods may require significant investments in research and development.

Developing new adaptive AI algorithms that can quickly respond to different game styles and individual user preferences will allow for creating a personalized gaming experience. This will increase player satisfaction and engagement. However, the complexity of developing such algorithms and the need for substantial resources for their implementation and testing are serious challenges.

These directions will help overcome existing problems and contribute to the development of AI in VR games, ensuring more interactive, adaptive, and realistic gaming environments.

Conclusions. The study on analyzing the effectiveness of artificial intelligence algorithms in improving the user experience in VR games underscores the significance of AI integration in this domain. AI has demonstrated the capability to optimize game environments, enhance user interactions, and adapt gameplay dynamics to individual preferences. These advancements not only improve the overall user experience but also present substantial commercial and practical benefits.

In summary, AI-driven optimizations significantly enhance game performance metrics such as frame rate, memory usage, CPU load, and latency, leading to a smoother and more responsive gaming experience. AI-driven NPCs contribute to more engaging and realistic interactions, which in turn increases user retention and satisfaction. Additionally, the adaptive difficulty and narrative adjustments enabled by AI ensure that the gaming experience remains personalized and challenging, further enhancing player engagement and retention.

The commercial implications of integrating AI in VR games are vast, with potential applications extending beyond gaming to education, healthcare, real estate, and tourism. AI-driven VR applications offer personalized and interactive experiences that can transform educational content delivery, provide therapeutic benefits, and enhance customer experiences in various industries.

However, the implementation of AI in VR games also presents challenges such as hardware limitations, data processing issues, and the adaptability of AI to different game styles. Addressing these challenges requires significant financial investments, advancements in computational power, and the development of adaptive algorithms that cater to individual user preferences.

Future research should focus on overcoming these challenges by exploring new technologies to enhance computational power, developing energy-efficient GPUs, and innovating data compression methods. Additionally, further studies should investigate the potential impact of AI solutions on the VR industry and the economy, as well as identify key success factors for implementing AI in VR games and develop mechanisms to support their implementation.

References:

1. Xi, W. (2020). Research on application of artificial intelligence in VR games. In: *Fuzzy Systems and Data Mining VI. IOS Press*, 2, 247-254. DOI: <https://doi.org/10.3233/FAIA200704>
2. Ren, X., Chen, Y., Li, Z., & Zhao, J. (2020). Artificial Intelligence and Depression: How AI powered chatbots in virtual reality games may reduce anxiety and depression levels. *Journal of Artificial Intelligence Practice*, 3(1), 48-58. DOI: <https://doi.org/10.23977/jaip.2020.030108>
3. Ahuja, A., Kim, J., & Song, J. (2023). The digital metaverse: Applications in artificial intelligence, medical education, and integrative health. *Integrative Medicine Research*, 12(1), 100917. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.imr.2022.100917>
4. Liaw, S., Wong, L., & Chan, S. (2023). Artificial intelligence in virtual reality simulation for interprofessional communication training: mixed method study. *Nurse Education Today*, 122, 105718. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.nedt.2023.105718>
5. Reiners, D., Wang, H., & Beck, S. (2021). The combination of artificial intelligence and extended reality: A systematic review. *Frontiers in Virtual Reality*, 2, 721933. DOI: <https://doi.org/10.3389/frvir.2021.721933>
6. Ribeiro de Oliveira, T., Sousa, L., & Araujo, J. (2023). Virtual reality solutions employing artificial intelligence methods: A systematic literature review. *ACM Computing Surveys*, 55(10), 1-29. DOI: <https://doi.org/10.1145/356502>
7. Anantrasirichai, N., & Bull, D. (2022). Artificial intelligence in the creative industries: a review. *Artificial Intelligence Review*, 55(1), 589-656. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10462-021-10039-7>
8. Jiang, L. (2021). [Retracted] Virtual Reality Action Interactive Teaching Artificial Intelligence Education System. *Complexity*, 2021(1), 5553211. DOI: <https://doi.org/10.1155/2021/5553211>
9. Hwang, G., & Chien, S. (2022). Definition, roles, and potential research issues of the metaverse in education: An artificial intelligence perspective. *Computers and Education: Artificial Intelligence*, 3, 100082. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.caeai.2022.100082>
10. Yakan, S. (2022). Analysis of Development of Artificial Intelligence in the Game Industry. *International Journal of Cyber and IT Service Management*, 2(2), 111-116. DOI: <https://doi.org/10.34306/ijcitsm.v2i2.100>
11. Koberniuk, S., Strungar, A., & Zavorodnia, L. (2024). Analiz roli ta efektyvnosti vykorystannia shtuchoho intelektu u vdoskonalenni personalizovanoi reklamy ta vzaiemodii z auditorieiu [Analysis of the role and effectiveness of using artificial intelligence in improving personalized advertising and interaction with the audience]. *Ekonomika ta suspilstvo - Economy and society*, (61). DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-61-112> [in Ukrainian]
12. Hu, Z., Ding, Y., Wu, R. et al. (2023). Deep learning applications in games: a survey from a data perspective. *Applied Intelligence*, 53(24), 31129-31164. DOI: <https://doi.org/10.1109/CIG.2018.8490422>
13. Zhu, Y. (2024). The use of artificial intelligence in games: based on the perspective of service players and ethical principles. *Journal of Education, Humanities and Social Sciences*, 28, 900-903. Retrived from: <https://drpress.org/ojs/index.php/EHSS/article/download/19511/19092>

14. Liu, J., Snodgrass, S., Khalifa, A., Risi, S., Yannakakis, G.N., & Togelius, J. (2021). Deep learning for procedural content generation. *Neural Computing and Applications*, 33(1), 19-37. DOI: <https://doi.org/10.1007/s00521-020-05383-8>
15. Liao, Y. (2023). Effects of Immersive Virtual Reality Technology on Online Learning Outcomes. *International Journal of Emerging Technologies in Learning (iJET)*, 18(13), 62–73. DOI: <https://doi.org/10.3991/ijet.v18i13.41201>

Література:

1. Xi W. Research on application of artificial intelligence in VR games. In: *Fuzzy Systems and Data Mining VI. IOS Press*, 2020. P. 247-254. DOI: <https://doi.org/10.3233/FAIA200704>
2. Ren, X., Chen, Y., Li, Z., & Zhao, J. Artificial Intelligence and Depression: How AI powered chatbots in virtual reality games may reduce anxiety and depression levels. *Journal of Artificial Intelligence Practice*. 2020. Vol. 3. №1. P. 48-58. DOI: <https://doi.org/10.23977/jaip.2020.030108>
3. Ahuja, A., Kim, J., & Song, J. The digital metaverse: Applications in artificial intelligence, medical education, and integrative health. *Integrative Medicine Research*. 2023. Vol. 12. №1. Article number 100917. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.imr.2022.100917>
4. Liaw, S., Wong, L., & Chan, S. Artificial intelligence in virtual reality simulation for interprofessional communication training: mixed method study. *Nurse Education Today*. 2023. Vol. 122. Article number 105718. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.nedt.2023.105718>
5. Reiners, D., Wang, H., & Beck, S. (2021). The combination of artificial intelligence and extended reality: A systematic review. *Frontiers in Virtual Reality*. 2021. №2, Article number 721933. DOI: <https://doi.org/10.3389/frvir.2021.721933>
6. Ribeiro de Oliveira, T., Sousa, L., & Araujo, J. Virtual reality solutions employing artificial intelligence methods: A systematic literature review. *ACM Computing Surveys*. 2023. Vol. 55. №10. P. 1-29. DOI: <https://doi.org/10.1145/356502>
7. Anantrasirichai, N., & Bull, D. Artificial intelligence in the creative industries: a review. *Artificial Intelligence Review*. 2022. Vol. 55. №1. P. 589-656. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10462-021-10039-7>
8. Jiang, L. Virtual Reality Action Interactive Teaching Artificial Intelligence Education System. *Complexity*. 2021. Vol. 2021. №1. Article number 5553211. DOI: <https://doi.org/10.1155/2021/5553211>
9. Hwang, G., & Chien, S. Definition, roles, and potential research issues of the metaverse in education: An artificial intelligence perspective. *Computers and Education: Artificial Intelligence*. 2022. № 3. Article number 100082. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.caeai.2022.100082>
10. Yakan, S. Analysis of Development of Artificial Intelligence in the Game Industry. *International Journal of Cyber and IT Service Management*. 2022. Vol. 2. №2. P. 111–116. DOI: <https://doi.org/10.34306/ijcitsm.v2i2.100>
11. Кобернюк С., Струнгар А., Завгородня Л. Аналіз ролі та ефективності використання штучного інтелекту у вдосконаленні персоналізованої реклами та взаємодії з аудиторією. *Економіка та суспільство*. 2024. №61. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-61-112>
12. Hu, Z., Ding, Y., Wu, R. et al. Deep learning applications in games: a survey from a data perspective. *Applied Intelligence*. 2023. Vol. 53. №24. P. 31129-31164. DOI: <https://doi.org/10.1109/CIG.2018.8490422>
13. Zhu, Y. The use of artificial intelligence in games: based on the perspective of service players and ethical principles. *Journal of Education, Humanities and Social Sciences*. 2024. № 28. P. 900-903. Retrived from: <https://drpress.org/ojs/index.php/EHSS/article/download/19511/19092>
14. Liu, J., Snodgrass, S., Khalifa, A., Risi, S., Yannakakis, G.N., & Togelius, J. (2021). Deep learning for procedural content generation. *Neural Computing and Applications*. 2021. Vol. 33. №1. P. 19-37. DOI: <https://doi.org/10.1007/s00521-020-05383-8>
15. Liao, Y. Effects of Immersive Virtual Reality Technology on Online Learning Outcomes. *International Journal of Emerging Technologies in Learning (iJET)*. 2023. Vol. 18. №13. P. 62–73. DOI: <https://doi.org/10.3991/ijet.v18i13.41201>

UDC 004.8:519.7.

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8\(36\)-808-823](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8(36)-808-823)

Hirianskyi Bohdan Petrovich Postgraduate Student, Department of System Design National Technical University of Ukraine «Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute», Ave. Beresteysky, 37, Kyiv, 03056, tel.: (063) 154-29-49, <https://orcid.org/0009-0000-6580-7268>

Bulakh Bogdan Viktorovich PhD, Associate Professor Department of System Design National Technical University of Ukraine «Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute», Ave. Beresteysky, 37, Kyiv, 03056, tel.: (066) 641-05-04, <https://orcid.org/0000-0001-5880-6101>

USING EVOLUTIONARY ALGORITHMS FOR TRAINING AND OPTIMIZING NEURAL NETWORKS

Abstract. In modern intelligent systems, artificial neural networks (ANNs) play a crucial role in modeling complex dependencies in large datasets. Applications of ANNs include vehicle control, robotic systems, smart home systems, and portable medical devices. However, configuring ANN architectures and their hyperparameters remains a challenging task that requires significant expertise and experimental approaches. The speed of data processing by the network and its energy efficiency under limited computational resources are also crucial, highlighting the importance of optimizing ANNs. This paper focuses on recent advancements over the past five years and explores the use of evolutionary algorithms (EAs) for automating this process. EAs can also adapt neural networks to changing conditions over time. For example, in financial markets or weather forecasting tasks, where data constantly changes, EAs can help neural networks quickly retrain and adapt to new conditions.

The experimental part of the work involved applying EAs to optimize the architecture and weight coefficients of multilayer perceptrons (MLPs) for classification tasks using the Wine Quality dataset. The evolutionary approach showed potential in finding the optimal number of layers and neurons in the network, as well as optimizing the network's weight coefficients and hyperparameters. It was found that EAs require careful tuning of population size, individuals, mutation probability, and crossover rates to ensure uniform algorithm convergence and manage computational resources effectively.

In conclusion, the paper confirms that EAs can be effective tools for automating ANN configuration but require further research, improvements, and the development of more advanced EA versions, such as new fitness functions and

adaptive crossover and mutation strategies. The research indicates that the full potential of EAs is yet to be realized, and their application approaches are growing annually. This article contributes to understanding the effectiveness of EAs in training ANNs and their potential in practical applications, emphasizing the importance of continued research in this field.

Keywords: evolutionary algorithms, neural networks, genetic algorithm, multilayer perceptron, hyperparameter optimization, machine learning.

Гірянський Богдан Петрович аспірант, кафедра системного проектування, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», пр. Берестейський, 37, Київ, 03056, тел.: (063) 154-29-49, <https://orcid.org/0009-0000-6580-7268>

Булах Богдан Вікторович кандидат технічних наук, доцент Кафедра системного проектування, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», пр. Берестейський, 37, Київ, 03056, тел.: (066) 641-05-04, <https://orcid.org/0000-0001-5880-6101>

ВИКОРИСТАННЯ ЕВОЛЮЦІЙНИХ АЛГОРИТМІВ ДЛЯ НАВЧАННЯ ТА ОПТИМІЗАЦІЇ НЕЙРОННИХ МЕРЕЖ.

Анотація. У сучасних інтелектуальних системах штучні нейронні мережі (ШНМ) відіграють ключову роль у моделюванні складних залежностей у великих масивах даних. Деякі застосування ШНМ включають керування транспортними засобами, роботизованими системами, систем інтелектуального будинку та у портативних медичних пристроях. Проте налаштування архітектури ШНМ, їхніх гіперпараметрів залишається складним завданням, що потребує значного досвіду та експериментального підходу. Також важлива швидкість обробки даних мережею та її енергоефективність в умовах обмежених обчислювальних ресурсів, що піднімає важливість питання оптимізації ШНМ. У роботі була приділена увага останнім напрацюванням науковці впродовж п'яти років та досліджено використання еволюційних алгоритмів (ЕА) для автоматизації цього процесу. Еволюційні алгоритми також можуть бути використані для адаптації нейронних мереж до умов, що змінюються з часом. Наприклад, у фінансових ринках або в задачах прогнозування погодних умов, де дані постійно змінюються, еволюційні алгоритми можуть допомогти нейронним мережам швидко перенавчатися та адаптуватися до нових умов.

Експериментальна частина роботи включала застосування еволюційних алгоритмів для оптимізації архітектури та вагових коефіцієнтів багатoshарових перцептронів (MLP) для задач класифікації на наборі даних Wine Quality.

Еволюційний підхід показав потенціал у здатності пошуку оптимальної кількості шарів та нейронів у мережі, пошуку вагових коефіцієнтів та гіперпараметрів мережі. Було виявлено, що еволюційні алгоритми потребують ретельного налаштування розміру популяції, особин у ній, ймовірності випадкових змін та кросоверу для рівномірного сходження алгоритму і кількості обчислювальних ресурсів, які будуть залучені.

У підсумку, стаття підтверджує, що еволюційні алгоритми можуть бути ефективними інструментами для автоматизації налаштування ШНМ, однак вимагають подальших досліджень, вдосконалень та створень досконаліших версій ЕА: нових фітнес функцій та адаптивних підходів керування кросовером та мутацією. Дослідження робіт інших науковців вказують, що потенціал ЕА не розкритий повністю та підходи до їх застосування зростають з кожним роком. Ця стаття робить внесок у розуміння ефективності еволюційних алгоритмів у навчанні ШНМ та їх потенціалу в практичних застосуваннях, підкреслюючи важливість подальших досліджень у цій галузі.

Ключові слова: еволюційні алгоритми, нейронні мережі, генетичний алгоритм, багат шаровий перцептрон, оптимізація гіперпараметрів, машинне навчання.

Problem Statement. Artificial neural networks (ANNs) are effective at identifying complex dependencies in large datasets, but their configuration is challenging and requires significant expertise and time. The process of tuning network hyperparameters and architecture is computationally intensive and not fully optimized. Methods such as gradient descent have drawbacks, including exploding or vanishing gradients and local optima, which affect the model's ability to capture data dependencies. Additionally, there are issues with the adaptability of neural networks to varying data and their optimization for low-power processors. A potential solution to these problems is the use of evolutionary algorithms, which are based on principles of evolution and natural selection. These algorithms can explore a broader range of values, are less prone to local optima, and can simplify neural networks without sacrificing accuracy. Overcoming these challenges would enable the automated generation of ANN models with minimal human intervention and higher energy efficiency in their operation.

Introduction. In the modern world of intelligent systems, artificial neural networks (ANNs) have gained recognition for their ability to effectively model complex dependencies in large datasets. They have become key tools in many fields, including image recognition, natural language processing, and medical diagnostics [1-3]. Despite significant progress, the process of configuring neural network architectures and their hyperparameters remains challenging and requires substantial expertise and experimental approaches.

Evolutionary algorithms, which mimic natural selection, offer a promising approach for automating this process. They allow for effective exploration of the space of possible architectures and parameters, finding optimal solutions that can be difficult to achieve with traditional methods.

The importance of this topic lies in the potential to create automated neural network training systems, enhancing their energy efficiency, which could facilitate the application of ANNs in various fields. The motivation for conducting this research is to expand the understanding of the effectiveness of evolutionary algorithms in training neural networks and their potential in practical applications.

In this paper, we will review recent applications of evolutionary algorithms in combination with neural networks, analyze the existing work, and conduct our own comparison of the effectiveness of using evolutionary algorithms to improve neural network characteristics. We will also discuss the prospects and challenges of using these methods in modern research and commercial applications.

Analysis of Recent Research and Publications. In the study by Igel, Wiegand, and Friedrichs [4], it is demonstrated that evolutionary algorithms are effectively used to optimize the topology of multilayer neural networks and the weight coefficients of recurrent networks for reinforcement learning tasks. The use of adaptive strategies in evolutionary algorithms allows for the management of search strategies during optimization, enhancing their efficiency. For instance, in solving the face recognition problem, a reduction of 27-35% in the number of hidden neurons was achieved without loss of accuracy, improving classification speed by 30%. Simultaneously, the optimization of weights in recurrent networks for balancing a double pendulum showed that evolutionary algorithms could outperform traditional methods, providing quick and efficient adaptation of network parameters [4]. The results also indicated that evolutionary methods could ensure better performance compared to traditional approaches, especially in cases where the latter cannot be applied due to the non-differentiability of the model or objective function.

Shafiee, Mishra, and Wong [5] explore the possibility of evolving deep neural networks (DNNs) to create efficient architectures without significant computational resources. They propose using evolutionary algorithms to modify the probabilistic distributions of synapses, which differs from node Dropout [6] and DropConnect [7] approaches. Over four iterations, they reduced the number of synapses by up to 48 times while maintaining the accuracy of the DNN, although the ability to recognize fine details decreased.

W. Wang and colleagues [8] investigate the optimization of ocean wave height prediction, which is critically important in marine monitoring and disaster warning, using a hybrid MEA-BP model that combines the Mind Evolutionary Algorithm (MEA) with a Backpropagation (BP) neural network. The MEA improves weights and threshold values in BP networks, enhancing both global and local search capabilities. Utilizing data from 12 locations in the Yellow Sea and Bohai Bay from

2016, under various weather conditions, the MEA-BP model demonstrated better performance compared to GA-BP and standard BP networks, including a 23% lower Mean Absolute Error (MAE) and an 8% higher correlation coefficient (R).

In the work of Lumír Koyecký and Ivan Zelinka [9], the evolutionary design and training of artificial neural networks are explored using the Bianconi-Barabási network growth model and two evolutionary algorithms: the Self-Organizing Migrating Algorithm (SOMA) and the Covariance Matrix Adaptation Evolution Strategy (CE). SOMA simulates individuals collaborating to find better food sources, while CE uses vector operations to evaluate the quality of each individual in the population. The study found that preferential attachment of new nodes led to better results in 73% of cases and faster network formation in 67% of simulations. The use of biologically inspired methods enhances the adaptability and efficiency of networks, highlighting the potential of modern evolutionary strategies for optimizing ANNs [9].

In the work of Priyanka Singh and Pragya Dwivedi [10], the integration of a novel evolutionary algorithm, Follow-The-Leader (FTL), with an artificial neural network (ANN) is explored for short-term load forecasting in power systems. The algorithm, based on the concept of "Follow the Leader," optimizes network parameters, reducing forecasting errors. Compared to traditional methods, the hybrid ANN-FTL approach demonstrated high accuracy across three real-world datasets and outperformed 12 state-of-the-art algorithms in 20-dimensional optimization tasks, confirming its effectiveness.

In the article by Linqiang Pan, Cheng He, and colleagues [11], a novel surrogate approach is presented that utilizes classification models to determine dominance among solutions in multi-objective optimization problems. This method focuses on the most promising solutions, reducing the number of fitness function evaluations. Surrogate models classify solutions as either "dominant" or "non-dominant" without directly evaluating the objective functions. In tests, this approach reduced the average number of objective function evaluations by 30-40% compared to traditional evolutionary algorithms, highlighting its efficiency in high computational complexity tasks [11].

The study [12] addresses the challenges of large-scale multi-objective optimization problems (MOPs), which frequently arise in real-world applications with a high number of decision variables. Evolutionary algorithms (EAs) are known for their ability to find Pareto-optimal solutions. Three main approaches are highlighted: divide and conquer, dimensionality reduction, and improved search strategies. Traditional multi-objective evolutionary algorithms (MOEAs) tend to lose efficiency as the number of variables increases, but methods such as randomized grouping and classification surrogate models reduce the number of objective function evaluations by 30-40%.

In the work of Adam Slowik and Halina Kwasnicka [13], evolutionary algorithms for large-scale multi-objective optimization are thoroughly examined, with an emphasis on their importance in solving real-world problems where traditional methods may be ineffective. The main algorithms, such as genetic algorithms, genetic programming, differential evolution, evolution strategies, and evolutionary programming, are analyzed from the perspective of application and modification. The study also highlights the need for continued research in parameter adaptation, optimization in dynamic environments, and the development of new selection schemes to enhance efficiency, as well as the creation of patents based on these algorithms for complex multi-criteria problems.[13]

In the article by Ali Akbar Movassagh and his team [14], the combination of Invasive Weed Optimization (IWO) and Differential Evolution (DE) algorithms is explored to enhance neural networks in medical prediction tasks. This approach effectively avoids local minima and achieves global solutions by expanding the search space. In the task of heart disease prediction, the integrated strategy reduces the mean squared error to 0.5083 during training and to 0.9049 in the testing phase, outperforming standard IWO and Ant Colony Optimization (ACO) algorithms.

The study [15] investigates the challenges of applying evolutionary algorithms with metamodels for multi-objective optimization. The main issues include the selection of metamodels based on popularity, which can lead to low accuracy, and the significant training time required. The methods used include Kriging, radial basis functions, neural networks, and polynomial regression, which help reduce the number of function evaluations by 30-40%.

The article [16] presents a novel approach to neural network architecture search that combines a Generative Pre-trained Transformer (GPT) model with evolutionary algorithms (EAs). The use of the GPT model reduces the search space by leveraging prior knowledge about architectures, thereby enhancing efficiency. The key methods include architecture encoding, pre-training and fine-tuning of the GPT model, and a genetic algorithm for searching optimal architectures. Experimental results showed that GPT-NAS outperforms 20 state-of-the-art algorithms on the CIFAR10, CIFAR100, and ImageNet-1K datasets. Specifically, it achieved 97.69% accuracy on CIFAR10, which is 9% better than manually designed architectures and 4.12% better than ResNet-101. The introduction of GPT improved accuracy by 7-12% across various datasets. However, the method has high computational costs and requires precise parameter tuning. This highlights the significant potential of GPT-NAS in the automated search for optimal neural architectures, especially for large search spaces.

Objective of the Article. The aim of this work is to explore the potential of applying evolutionary algorithms for training, automating the configuration, and optimizing artificial neural networks. Specifically, the focus is on using evolutionary algorithms to optimize the architecture, hyperparameters, and weight coefficients of

multilayer perceptrons (MLPs) for classification tasks and to evaluate the effectiveness of this approach.

Methodology

1.1. Evolutionary Algorithms

For the automatic optimization of neural network architectures, we employed evolutionary algorithms, specifically a genetic algorithm. The main stages of this algorithm included:

1. **Population Initialization:** An initial set of models with random neural network architectures was generated. Each individual in the population represented a specific network architecture with a particular set of parameters, which could include hyperparameters, weight coefficients, or the number of neurons and layers in the network.

2. **Selection:** Individuals were selected to create new generations based on their fitness, which was evaluated by the model's accuracy on the validation set. Tournament selection was used to maintain population diversity. The fitness of the models was determined based on performance metrics such as accuracy, F1-score, and others depending on the task. These metrics were used to rank the individuals within the population.

3. **Crossover:** The architectures of two parent individuals were combined to create offspring. Crossover was applied with a probability defined by the crossover parameter and involved mixing layers or neurons from the parent models.

4. **Mutation:** Random changes were introduced to the model architectures to maintain diversity in the population and avoid local minima. Mutations were applied with a probability parameter and included random alterations to the model architectures, such as:

- Increasing or decreasing the number of layers.
- Changing the number of neurons in layers.
- Replacing activation functions.
- Applying different regularization methods.

Mutations helped to avoid local minima and explore new areas in the solution space.

5. **Formation of a New Population:** After the processes of selection, crossover, and mutation, a new population was formed, including both offspring and a portion of the best individuals from the previous generation (elitism). This new set of models was then trained and evaluated again.

6. **Termination Conditions:** The evolutionary process continued until a specified number of generations was reached or until no significant improvement in performance was observed. The best models from the final generation were evaluated on an independent test set to determine their generalization ability.

1.2. Neural Network Architecture

The models studied were multilayer perceptrons (MLPs) used for classification tasks, featuring varying numbers of hidden layers and neurons per

layer. MLPs are a classical architecture of artificial neural networks. They belong to the class of deep learning models and are employed to solve a wide range of tasks, including classification, regression, and function approximation. MLPs are a suitable choice for this research due to their simplicity and flexibility. With the ability to tune various hyperparameters and components, including weight coefficients, MLPs can be adapted to specific tasks. This flexibility, combined with the relative ease of implementation and training, makes MLPs particularly useful tools for exploration within the context of evolutionary algorithms, where various configurations can be automatically tested. Its drawbacks include the risk of overfitting when dealing with numerous parameters and sensitivity to hyperparameters, where their values can significantly affect performance and the model's ability to generalize data.

Main Material

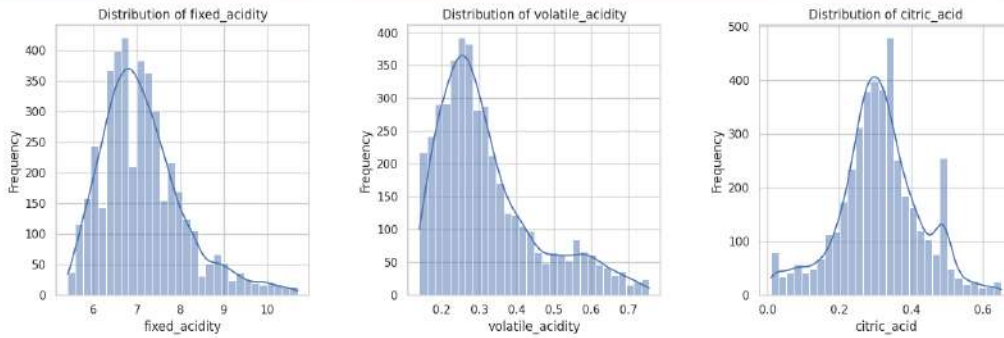
1.1. Platform and Technologies. The research was conducted using Python due to its ease of use and advanced libraries for machine learning. The following libraries were utilized: NumPy: For working with multidimensional arrays and performing mathematical operations. Pandas: For data processing and analysis. Scikit-learn: For implementing machine learning models and data preprocessing methods. Matplotlib: For data visualization and plotting graphs. DEAP (Distributed Evolutionary Algorithms in Python): A powerful library for implementing evolutionary algorithms. DEAP provides a modular structure that makes it easy to create custom evolutionary processes. Scikit-Genetic: A tool for optimizing machine learning model hyperparameters using evolutionary algorithms. All programs were executed on the Google Colaboratory platform, which provides a convenient environment for running Python code, especially for machine learning and data science tasks.

1.2. Data set. The Wine Quality dataset [17] was used in the study, which contains information on the physical and chemical properties of wine and its quality score from 1 to 10. The set includes 11 attributes, such as acidity, alcohol level, sugar content, and others, as well as a quality label. The included red and white wines were combined into one dataset.

Prior to analysis, the data was pre-processed: cleaning from invalid values, removing outliers (more than 2.5% at the top and bottom of each attribute), and standardizing numerical attributes. The wine quality classes were re-labeled: high quality (score above 5) and low quality (score below 6), which turned the task from a multi-class to a binary classification.

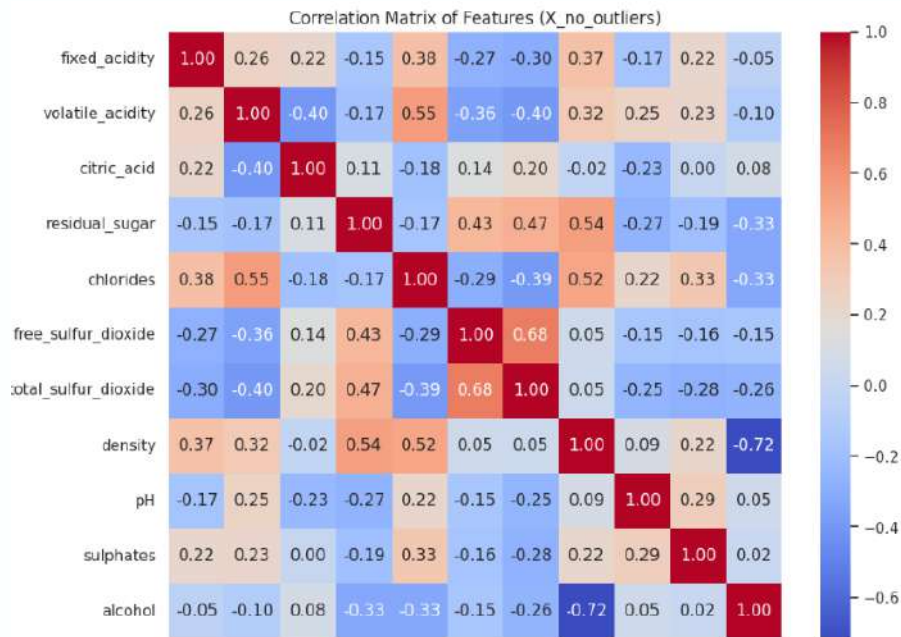
After processing, the dataset contained 4297 records (originally 4898). The data was divided into training, test, and validation samples in the ratio of 70%, 15%, and 15%, respectively. Figure 1 shows the distribution of values in the dataset: fixed acidity, volatile acidity, and citric acid.

Fig. 1 Distribution of values in the wine quality dataset.

The dataset is unbalanced by class label. The number of records for quality wine was 40 percent higher than for low-quality wine. You can see the correlation of the features with each other in Figure 2.

Fig. 2 Correlation matrix of features from the wine quality dataset.

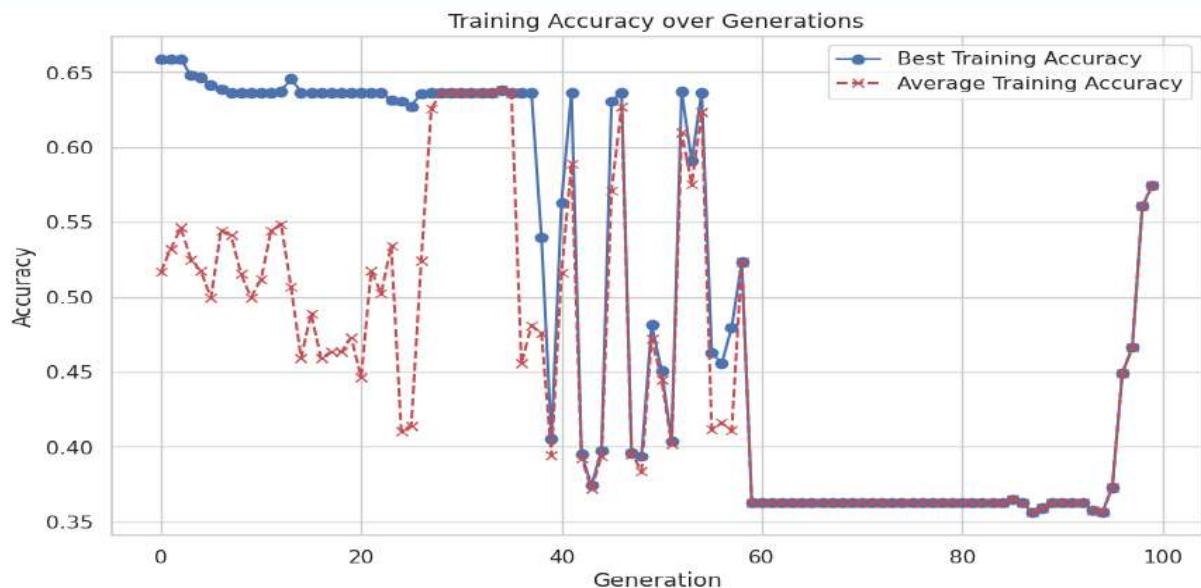
1.3. The basic model of the classifier. After analyzing the data, a basic MLP classifier model was created with the following default parameters: one hidden layer with 100 neurons (hidden_layer_sizes=(100,)), activation 'relu', optimizer 'adam', L2 regularization alpha=0.0001, max_iter=200, initial learning rate learning_rate_init=0.001, and tol=0.0001. Training time: 2.45 seconds.

The model showed an overall accuracy of 0.74 on the test dataset, demonstrating higher accuracy for class 1 - high quality wine compared to class 0 - low quality wine. For class 1, the model achieved an accuracy of 0.76, a completeness of 0.87 and an F1-measure of 0.81, while for class 0, these values were 0.69, 0.52 and 0.59, respectively. The weighted averages of accuracy, completeness,

and F1-measure were 0.73, 0.74, and 0.73, respectively, reflecting the overall performance of the model, taking into account the imbalance of classes. The high results for class 1 indicate that this class is well recognized, while the results for class 0 need to be improved.

1.4. Improvement of the weighting coefficients of the trained base model by the evolutionary method. The goal was to find the optimal weights for the neural network that maximize the accuracy on the validation set. An initial population was created where each individual represented a set of random weight matrices and intercept vectors for the neural network. Next, for each individual in the population, the model was trained using one epoch, and then the accuracy was evaluated on the validation set. This accuracy was used as a fitness value. Individuals with the highest fitness values were selected to create a new population. Parts of the genotype (weights) were exchanged between the two parents to create new individuals and the weights were randomly modified to introduce new variations into the population. The evolutionary algorithm used the following parameters: population size - 50, number of generations - 100, mutation probability - 0.1, crossover probability - 0.7.

The evolution execution time was 55.69 seconds. The best accuracy on the validation sample reached 0.3705, which is significantly lower than the desired accuracy level. The results of the post-evolution model evaluation showed that the classification for class 0 had high completeness (1.00) and low accuracy (0.37), indicating a strong imbalance in predictions. Class 1, on the contrary, showed very low completeness (0.01) and moderate accuracy (0.83), which indicates that the model is unable to correctly classify samples of this class. Figure 3 shows the average accuracy of individuals and the best accuracy during the evolution.

Fig. 3 The average accuracy of individuals and the best accuracy during evolution.

Figure 3 shows that the initial generations had a stable best accuracy of about 0.65, but then there is a significant drop in accuracy, indicating the negative impact of mutations and crossover. Between 40 and 80 generations, there are significant fluctuations in accuracy, after which it stabilizes at a low level of about 0.37. This indicates that the evolutionary algorithm was unable to find a stable optimal solution for the weighting coefficients and needs to be improved.

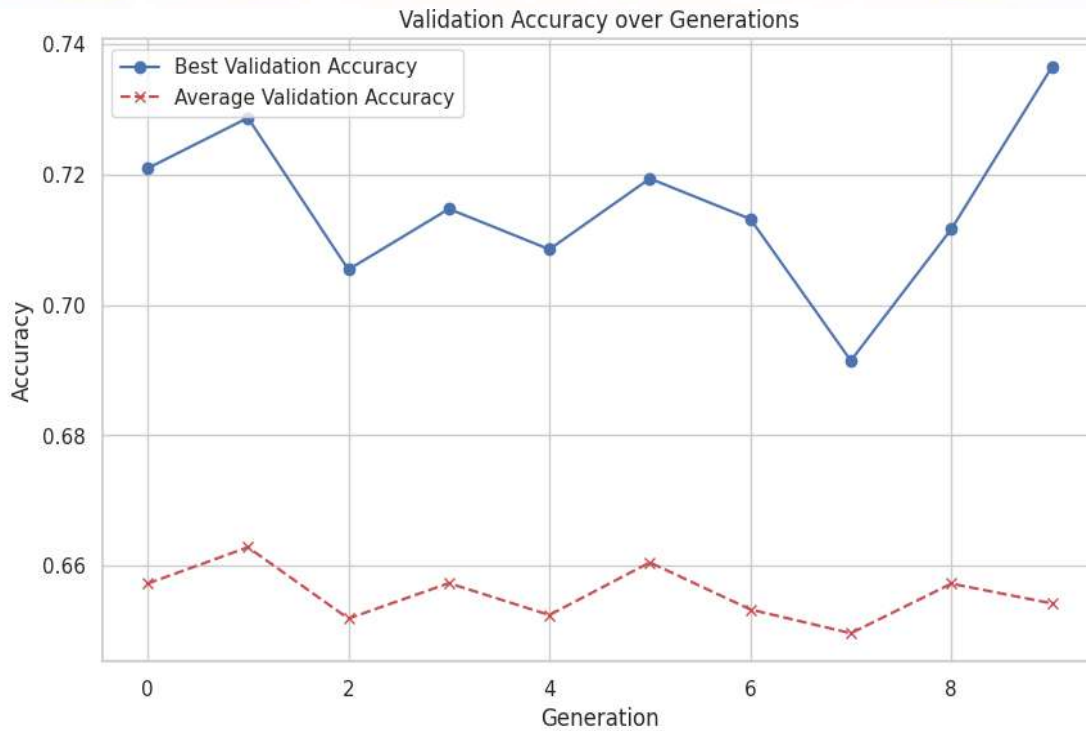
1.5. Finding hyperparameters.

Hyperparameter optimization of the MLPClassifier was performed using an evolutionary algorithm with a fixed architecture of (12, 24, 12), focusing on finding the optimal values for the initial learning rate (`learning_rate_init`), regularization parameter (`alpha`), and maximum number of iterations (`max_iter`). The evolutionary process took 101.01 seconds and consisted of 10 generations with 20 individuals in the population. The best accuracy achieved on the validation set was 0.7163. The model demonstrated an accuracy of 0.59, recall of 0.71, and F1-score of 0.65 for Class 0, while for Class 1, these metrics were 0.81, 0.72, and 0.76, respectively. The overall classification accuracy was 0.72, indicating a positive impact of hyperparameter optimization on the model's performance, although there remains a need for further work on addressing class imbalance.

1.6. Search for the Optimal Number of Layers and Neurons in the Classifier. An evolutionary algorithm was used in the study to optimize the architecture of the MLPClassifier neural network, aiming to find the best combination of layers and neurons. The fixed hyperparameters obtained earlier included `learning_rate_init=0.0291`, `alpha=0.0059`, and `max_iter=105`. The ranges for optimizing the number of layers and neurons were set as follows: from 1 to 5 layers and from 5 to 50 neurons per layer. The parameters of the evolutionary algorithm included a population size of 20, 10 generations, a mutation probability of 0.2, and a crossover probability of 0.7.

As a result of the evolutionary process, which lasted 130.36 seconds, the best accuracy on the validation set reached 0.7364. The optimal architecture identified consisted of two layers with 38 and 10 neurons, respectively. The model achieved an accuracy of 0.65, recall of 0.60, and F1-score of 0.62 for Class 0, while for Class 1, these metrics were 0.78, 0.82, and 0.80, respectively. The overall accuracy of the model was 0.74, confirming the high efficiency of the optimized architecture.

Figure 4 illustrates the changes in the best and average accuracy on the validation set across generations, showing fluctuations in accuracy with a tendency to increase in the final generations. The best accuracy consistently exceeded 0.70, peaking at 0.7364 in the last generation, while the average accuracy remained around 0.66. This indicates significant variability among individuals in the population, which allowed the evolutionary algorithm to discover more effective neural network architecture configurations.

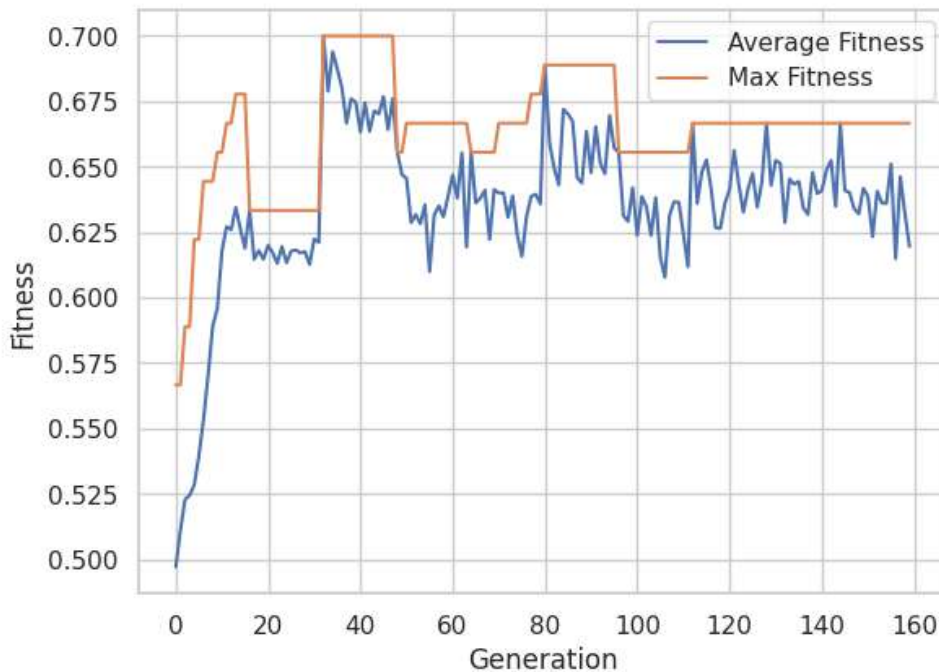

Fig. 4 Accuracy values of the best individual and the average accuracy of the generation during the evolution process.

1.7. Weight Coefficient Search Using Evolutionary Algorithms

In the study, a neural network with two hidden layers (30 and 10 neurons) was implemented for classification, with weight coefficients optimized using an evolutionary algorithm. The model was trained on 10 subsets of the training dataset, with each subset subjected to the evolutionary algorithm to search for the best weights. Figure 5 shows the changes in the average and maximum values of the fitness function over 160 generations. The average fitness value shows gradual growth with fluctuations, while the maximum fitness value exhibits significant jumps, reflecting moments when better weights were found.

The model achieved an overall accuracy of 0.6 on the test data. For Class 0: precision was 0.5, recall 0.875, and F1-score 0.636. For Class 1: precision was 0.833, recall 0.417, and F1-score 0.556. The results indicate a prediction imbalance between the classes, which could be improved by adjusting the algorithm parameters or network architecture. The evolutionary algorithm, which took 4.70 seconds to execute, used the following parameters: population size of 50, crossover probability of 0.5, mutation probability of 0.2, and 15 generations for each of the 10 subsets. The fitness function was calculated as the classification accuracy on a data subset.

Fig. 5 Average and maximum fitness function values during the evolution process.

1.8. Discussion. Evolutionary algorithms show some potential in neural network optimization problems: the ability to search for neural network parameters in an automated way, the possibility of parallel computing, adaptive tuning of algorithm parameters such as mutation and crossover during evolution, use for different neural network architectures, and hybrid approaches, for example, where evolutionary algorithms are combined with gradient descent. In some cases, as shown in the last experiment, they can learn data quite quickly and find optimal parameters for a given problem. It should be noted, however, that the success of evolutionary algorithms depends heavily on the settings of their hyperparameters and the conditions of a particular issue.

Despite their advantages, evolutionary algorithms have a number of disadvantages. One of the main problems is the high computational cost, especially when dealing with large populations and many parameters to optimize. This can lead to long runtimes, as in the case of finding the optimal MLP Classifier architecture, where the process took more than 100 seconds, while the base model was trained in 3. This difference in runtime can be caused by oscillations in the fitness function. A possible solution to this situation is to use a more intelligent approach with real-time changes in the hyperparameters of the evolutionary algorithm.

The following techniques can be used to facilitate the validation of individuals: surrogate models with fewer parameters, reduced sample size in terms of the number of records while maintaining the distribution and number of features, caching of results, and reduced depth of cross-validation.

Conclusions. This study has confirmed that evolutionary algorithms can be a tool for automating the tuning of neural network architecture. Their application allows exploring the space of possible architectures and parameters, which is especially useful for automation tasks. It has been shown that evolutionary algorithms are capable of finding network weights from scratch and training a model for data classification. However, the process of tuning the already found weighting coefficients did not lead to the desired results, probably due to the limitations of the training data: the imbalance of records by class and the wide range of characteristics of quality and low-quality alcohol, which makes generalization difficult.

It is necessary to note that evolutionary algorithms failed to outperform the basic MLP classifier model in terms of average performance. Despite their high resource intensity, researchers have not lost interest in evolutionary approaches, even over the past five years. Researchers continue to improve these algorithms and improve their performance, in particular by parallelizing the evolutionary process, developing new fitness functions, automating the setting of crossover and mutation parameters, and finding new ways to use evolutionary algorithms, such as optimizing classifier models to reduce their resource intensity. This indicates the constant development of the industry and its prospects. In addition, the development of packages such as DEAP [18] and sklearn-genetic [19] also confirms the demand for out-of-the-box solutions for using evolutionary algorithms.

References:

1. Ren, J. and Wang, Y. (2022). Overview of Object Detection Algorithms Using Convolutional Neural Networks. *Journal of Computer and Communications*, 10, 115-132. doi: 10.4236/jcc.2022.101006.
2. Goldberg, Yoav. (2017). *Neural Network Methods for Natural Language Processing*. *Synthesis Lectures on Human Language Technologies*, 10, 1-309. doi: 10.2200/S00762ED1V01Y201703HLT037.
3. Amato, F., López-Rodríguez, A., Peña-Méndez, E., Vañhara, P., Hampl, A., & Havel, J. (2013). Artificial neural networks in medical diagnosis. *J Appl Biomed*, 11, 47-58. doi: 10.2478/v10136-012-0031-x.
4. Igel, C., Wiegand, S., & Friedrichs, F. (2005). Evolutionary optimization of neural systems: The use of strategy adaptation. *Trends and Applications in Constructive Approximation (International Series of Numerical Mathematics, Vol. 151, pp. 103-123)*. Birkhäuser Verlag Basel/Switzerland.
5. Shafiee, M. J., Mishra, A., & Wong, A. (2017). Deep Learning with Darwin: Evolutionary Synthesis of Deep Neural Networks. *Neural Processing Letters*. <https://doi.org/10.1007/s11063-017-9733-0>
6. Nitish, S., Hinton, G., Krizhevsky, A., Sutskever, I., & Salakhutdinov, R. (2014). Dropout: a simple way to prevent neural networks from overfitting. *J Mach Learn Res JMLR*, 15, 1929–1958.
7. Wan, L., Zeiler, M., Zhang, S., LeCun, Y., & Fergus, R. (2013). Regularization of neural networks using dropconnect. In: *International conference on machine learning (ICML)*.
8. Wang, W., Tang, R., Li, C., Liu, P., & Luo, L. (2018). A BP neural network model optimized by Mind Evolutionary Algorithm for predicting the ocean wave heights. *Ocean Engineering*, 162, 98–107. doi: 10.1016/j.oceaneng.2018.04.039

9. Kojecký, L., & Zelinka, I. (2018). Evolutionary Design and Training of Artificial Neural Networks. In *Advances in Intelligent Systems and Computing* (Vol. 772, pp. 437-448). Springer, Cham. <https://doi.org/10.1007/978-3-319-91253-040>
10. Singh, P., & Dwivedi, P. (2018). Integration of new evolutionary approach with artificial neural network for solving short term load forecast problem. *Applied Energy*, 217, 537–549. doi: 10.1016/j.apenergy.2018.02.131
11. Pan, L., He, C., Tian, Y., Wang, H., Zhang, X., & Jin, Y. (2018). A Classification Based Surrogate-Assisted Evolutionary Algorithm for Expensive Many-Objective Optimization. *IEEE Transactions on Evolutionary Computation*, 1–1. doi: 10.1109/tevc.2018.2802784
12. Li, B. D., Li, J. L., Tang, K., & Yao, X. (2015). Many-objective evolutionary algorithms: A survey. *ACM Computing Surveys*, 48(1), Article number 13. <https://doi.org/10.1145/2792984>
13. Slowik, A., & Kwasnicka, H. (2020). Evolutionary algorithms and their applications to engineering problems. *Neural Comput & Applic*, 32, 12363–12379. <https://doi.org/10.1007/s00521-020-04832-8>
14. Movassagh, A. A., Alzubi, J. A., Gheisari, M., Rahimi, M., Mohan, S., Abbasi, A. A., & Nabipour, N. (2021). Artificial neural networks training algorithm integrating invasive weed optimization with differential evolutionary model. *Journal of Ambient Intelligence and Humanized Computing*. <https://doi.org/10.1007/s12652-020-02623-6>
15. Chugh, T., Sindhya, K., Hakanen, J., & Miettinen, K. (2017). A survey on handling computationally expensive multiobjective optimization problems with evolutionary algorithms. *Soft Computing*. <https://doi.org/10.1007/s00500-017-2965-0>
16. Yu, C., Liu, X., Feng, W., Tang, C., & Lv, J. (2021). GPT-NAS: Evolutionary Neural Architecture Search with the Generative Pre-Trained Model. *Journal of Latex Class Files*, 14(8). Retrieved from <https://arxiv.org/abs/2305.05351>
17. Cortez, P., Cerdeira, A., Almeida, F., Matos, T., & Reis, J. (2009). Wine Quality. UCI Machine Learning Repository. <https://doi.org/10.24432/C56S3T>
18. Kim, J., & Yoo, S. (2019). Software review: DEAP (Distributed Evolutionary Algorithm in Python) library. *Genetic Programming and Evolvable Machines*, 20(2), 139–142. <https://doi.org/10.1007/s10710-018-9341-4>
19. Pontiveros, M. J., Solano, G. A., Diaz, J. M. S., & Caro, J. D. L. (2021). Feature Subset Selection Using Genetic Algorithm with Aggressive Mutation for Classification Problem. *TENCON 2021 - 2021 IEEE Region 10 Conference (TENCON)*, Auckland, New Zealand, 347-352. <https://doi.org/10.1109/TENCON54134.2021.9707450>

Література:

1. Ren, J. and Wang, Y. (2022). Overview of Object Detection Algorithms Using Convolutional Neural Networks. *Journal of Computer and Communications*, 10, 115-132. doi: 10.4236/jcc.2022.101006.
2. Goldberg, Yoav. (2017). *Neural Network Methods for Natural Language Processing*. *Synthesis Lectures on Human Language Technologies*, 10, 1-309. doi: 10.2200/S00762ED1V01Y201703HLT037.
3. Amato, F., López-Rodríguez, A., Peña-Méndez, E., Vañhara, P., Hampl, A., & Havel, J. (2013). Artificial neural networks in medical diagnosis. *J Appl Biomed*, 11, 47-58. doi: 10.2478/v10136-012-0031-x.
4. Igel, C., Wiegand, S., & Friedrichs, F. (2005). Evolutionary optimization of neural systems: The use of strategy adaptation. *Trends and Applications in Constructive Approximation (International Series of Numerical Mathematics, Vol. 151, pp. 103-123)*. Birkhäuser Verlag Basel/Switzerland.

5. Shafiee, M. J., Mishra, A., & Wong, A. (2017). Deep Learning with Darwin: Evolutionary Synthesis of Deep Neural Networks. *Neural Processing Letters*. <https://doi.org/10.1007/s11063-017-9733-0>
6. Nitish, S., Hinton, G., Krizhevsky, A., Sutskever, I., & Salakhutdinov, R. (2014). Dropout: a simple way to prevent neural networks from overfitting. *J Mach Learn Res JMLR*, 15, 1929–1958.
7. Wan, L., Zeiler, M., Zhang, S., LeCun, Y., & Fergus, R. (2013). Regularization of neural networks using dropconnect. In: *International conference on machine learning (ICML)*.
8. Wang, W., Tang, R., Li, C., Liu, P., & Luo, L. (2018). A BP neural network model optimized by Mind Evolutionary Algorithm for predicting the ocean wave heights. *Ocean Engineering*, 162, 98–107. doi: 10.1016/j.oceaneng.2018.04.039
9. Kojecký, L., & Zelinka, I. (2018). Evolutionary Design and Training of Artificial Neural Networks. In *Advances in Intelligent Systems and Computing (Vol. 772, pp. 437-448)*. Springer, Cham. <https://doi.org/10.1007/978-3-319-91253-040>
10. Singh, P., & Dwivedi, P. (2018). Integration of new evolutionary approach with artificial neural network for solving short term load forecast problem. *Applied Energy*, 217, 537–549. doi: 10.1016/j.apenergy.2018.02.131
11. Pan, L., He, C., Tian, Y., Wang, H., Zhang, X., & Jin, Y. (2018). A Classification Based Surrogate-Assisted Evolutionary Algorithm for Expensive Many-Objective Optimization. *IEEE Transactions on Evolutionary Computation*, 1–1. doi: 10.1109/tevc.2018.2802784
12. Li, B. D., Li, J. L., Tang, K., & Yao, X. (2015). Many-objective evolutionary algorithms: A survey. *ACM Computing Surveys*, 48(1), Article number 13. <https://doi.org/10.1145/2792984>
13. Slowik, A., & Kwasnicka, H. (2020). Evolutionary algorithms and their applications to engineering problems. *Neural Comput & Applic*, 32, 12363–12379. <https://doi.org/10.1007/s00521-020-04832-8>
14. Movassagh, A. A., Alzubi, J. A., Gheisari, M., Rahimi, M., Mohan, S., Abbasi, A. A., & Nabipour, N. (2021). Artificial neural networks training algorithm integrating invasive weed optimization with differential evolutionary model. *Journal of Ambient Intelligence and Humanized Computing*. <https://doi.org/10.1007/s12652-020-02623-6>
15. Chugh, T., Sindhya, K., Hakanen, J., & Miettinen, K. (2017). A survey on handling computationally expensive multiobjective optimization problems with evolutionary algorithms. *Soft Computing*. <https://doi.org/10.1007/s00500-017-2965-0>
16. Yu, C., Liu, X., Feng, W., Tang, C., & Lv, J. (2021). GPT-NAS: Evolutionary Neural Architecture Search with the Generative Pre-Trained Model. *Journal of Latex Class Files*, 14(8). Retrieved from <https://arxiv.org/abs/2305.05351>
17. Cortez, P., Cerdeira, A., Almeida, F., Matos, T., & Reis, J. (2009). Wine Quality. *UCI Machine Learning Repository*. <https://doi.org/10.24432/C56S3T>
18. Kim, J., & Yoo, S. (2019). Software review: DEAP (Distributed Evolutionary Algorithm in Python) library. *Genetic Programming and Evolvable Machines*, 20(2), 139–142. <https://doi.org/10.1007/s10710-018-9341-4>
19. Pontiveros, M. J., Solano, G. A., Diaz, J. M. S., & Caro, J. D. L. (2021). Feature Subset Selection Using Genetic Algorithm with Aggressive Mutation for Classification Problem. *TENCON 2021 - 2021 IEEE Region 10 Conference (TENCON)*, Auckland, New Zealand, 347-352. <https://doi.org/10.1109/TENCON54134.2021.9707450>

UDC 004.41:005.1

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8\(36\)-824-839](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8(36)-824-839)

Petrukha Nina Mykolayivna PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Management in Construction, Kyiv National University of Construction and Architecture, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0002-3805-2215>

Zhmaiev Anatolii Yuriyovych Independent Researcher, <https://orcid.org/0000-0002-4776-2526>

Synkevych Maksym Eduardovych Independent Researcher, <https://orcid.org/0009-0009-0625-104X>

INNOVATIVE APPROACHES TO IT PROJECT MANAGEMENT USING AGILE PROJECT AND MANAGEMENT METHODS

Abstract. The purpose of the study is to determine the impact of Agile methodologies on the efficiency of project management, customer and end-user satisfaction, and to develop recommendations for optimising IT project management processes. To achieve this goal, several key tasks have been identified, including: analysing the impact of Agile on teamwork efficiency, researching Agile implementation processes, identifying best practices, assessing the impact on organisational culture, developing recommendations for process optimisation, and defining KPIs to measure success and impact on customer satisfaction. The analysis showed that the implementation of Agile methodologies helps to improve the efficiency of teamwork through regular meetings, a clearly structured common mental space, and the use of modern project management tools. Particular attention is paid to the role of the Scrum master in maintaining team dynamics and removing artificial barriers. In addition, it was found that cross-functional teams are more productive due to the integration of specialists from different fields. The study also covered the impact of Agile methodologies on organisational culture, emphasising the importance of creating an environment of openness, collaboration and continuous improvement. Regular retrospectives and customer involvement in the development process were found to help create products that better meet their needs, which increases customer satisfaction. A number of recommendations have been developed to optimise IT project management processes, including the introduction of clear communication practices, the creation of cross-functional teams, and the use of modern tools and continuous improvement practices. In general, the study results indicate that the implementation of Agile methodologies has a positive impact on the efficiency of IT project management, improves the quality of end products, and increases the level of customer and end-user satisfaction.

Keywords: management, project management, adaptive management, Scrum methodology, risk management, teamwork.

Петруха Ніна Миколаївна кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту в будівництві, Київський національний університет будівництва і архітектури, м. Київ, <https://orcid.org/0000-0002-3805-2215>

Жмаєв Анатолій Юрійович незалежний дослідник, <https://orcid.org/0000-0002-4776-2526>

Синкевич Максим Едуардович незалежний дослідник, <https://orcid.org/0009-0009-0625-104X>

ІННОВАЦІЙНІ ПІДХОДИ ДО УПРАВЛІННЯ ІТ-ПРОЄКТАМИ З ВИКОРИСТАННЯМ МЕТОДОЛОГІЙ «AGILE PROJECT» І «MANAGEMENT»

Анотація. Метою дослідження є визначення впливу Agile-методологій на ефективність управління проєктами, задоволеністю клієнтів і кінцевих користувачів, а також розробка рекомендації для оптимізації процесів управління ІТ-проєктами. Для досягнення цієї мети визначено кілька ключових завдань, зокрема: аналіз впливу Agile на ефективність командної роботи, дослідження процесів впровадження Agile, виявлення кращих практик, оцінка впливу на організаційну культуру, розробка рекомендацій для оптимізації процесів, визначення КРІ для оцінки успішності й впливу на задоволеність клієнтів. Аналіз показав, що впровадження Agile-методологій сприяє підвищенню ефективності командної роботи через регулярні зустрічі, чітко структурований спільний ментальний простір та використання сучасних інструментів для управління проєктами. Особливу увагу приділено ролі Scrum-майстра в підтримці командної динаміки й усуненні штучних бар'єрів. Крім того, встановлено, що крос-функціональні команди є більш продуктивними завдяки інтеграції фахівців різних сфер. Дослідження також охопило вплив Agile-методологій на організаційну культуру, підкреслюючи важливість створення середовища відкритості, співпраці та постійного вдосконалення. Виявлено, що регулярні ретроспективи та залучення клієнтів до процесу розробки сприяють створенню продуктів, які краще відповідають їхнім потребам, що підвищує рівень їх задоволеності. Для оптимізації процесів управління ІТ-проєктами розроблено низку рекомендацій, включаючи впровадження чітких комунікаційних практик, створення крос-функціональних команд, використання сучасних інструментів й практик постійного вдосконалення. Загалом, результати дослідження вказують на те, що

впровадження Agile-методологій позитивно впливає на ефективність управління ІТ-проєктами, покращує якість кінцевих продуктів та підвищує рівень задоволеності клієнтів, так і кінцевих користувачів.

Ключові слова: менеджмент, управління проєктами, адаптивне управління, Scrum-методологія, управління ризиками, командна робота.

Problem statement. In today's world of information technology, successful IT project management is critical to ensuring the competitiveness of companies. Traditional project management methods are often not flexible enough for the rapidly changing IT environment, which requires constant updating and adaptation to new market requirements. In this context, innovative approaches such as Agile Project and Agile Management methodologies are becoming more popular and in demand. Agile methodologies involve a flexible approach to project management that allows teams to respond quickly to changes, ensure high product quality, and effectively interact with customers. The main principles of Agile include iterative planning, continuous process improvement, close team interaction, and result orientation.

IT project management has traditionally been based on rigid hierarchical structures and detailed plans, which often leads to low flexibility and the ability to quickly adapt to changes. In particular, traditional methodologies, such as the waterfall model, do not always take into account dynamic changes in customer and market requirements, which can cause delays, budget overruns and lower quality of the final product. In today's fast-paced IT environment, these shortcomings are becoming all the more apparent. Agile methodologies, on the other hand, offer a flexible approach to project management that allows teams to respond quickly to changes, ensure high product quality, and effectively interact with customers. However, despite the considerable popularity and spread of Agile approaches, their implementation also has certain challenges. This requires a change in corporate culture, training of staff, adaptation of existing processes and tools.

Analysis of recent research and publications. A significant number of researchers have studied innovative approaches to IT project management using the Agile Project and Management methodologies. In particular, A. Bardas and O. Avramenko analysed in the implementation of Agile methodologies in the banking sector. The researchers discuss the key benefits, including increased flexibility and efficiency, as well as the challenges associated with adapting this methodology in financial institutions. The authors emphasise the need to change the corporate culture for the successful implementation of Agile [1]. Y. Blinda and L. Zub studied the possibilities of applying Agile in the public sector. They highlighted benefits, such as increased adaptability and efficiency of project management, and discuss possible barriers to implementation, including organisational and structural changes [2].

O. Druhov and R. Terzian consider the use of Agile methodologies in the context of international IT projects. The researchers focused attention on increasing productivity and reducing risks, and analysed challenges faced by teams working in different time zones and cultural environments [3]. S. Dukha, A. Durach, V. Semenchenko, and T. Yablonskyi studied the impact of Agile methodologies and modern IT on project management at enterprises. The researchers identified tools and technologies that allow to optimise management processes and increase efficiency [4]. O. Kravchuk proposes a method of using metrics to evaluate and optimise the performance of IT projects. In , he analyses various metrics and their impact on project management, emphasising the importance of accurate measurement for success [5].

G. Radchenko, T. Levkovska, A. Soboleva considered the use of Kanban and Scrum in the context of Agile marketing. The researchers identified the advantages and disadvantages of each methodology, and provided recommendations on how to use them to achieve marketing goals [6].

O. Ryabchykov studied the integration of artificial intelligence into risk management processes in projects using Scrum. The researcher analyses the effectiveness of such integrations and their impact on the overall productivity of the project [7]. V. Franiv, S. Vasyliuk, I. Franiv analysed the impact of unstable conditions on the choice of software development methodologies . The researchers compared Agile with other approaches, such as Waterfall, in conditions of war and instability [8]. Shashkova N., Fadeeva I,

T. Kazakova considered the use of agile methodologies in the management of IT projects. The focused attention on the advantages of Agile methodologies and provided practical recommendations for their implementation [9]. V. Yakovenko, V, Y. Ulyanovska, T. Yakovenko, T. Chupilko analysed the adaptation of Agile principles for software development. The researchers discussed specific challenges and opportunities that arise during the application of Agile in this area, and provide practical advice for successful implementation [10].

The purpose of the article is to explore innovative approaches to managing IT projects using the Agile Project and Agile Management methodologies.

Summary of the main material. Agile- methodologies, such as Scrum, Kanban and Lean, have become the basis of the modern approach to IT project management due to their ability to quickly adapt to changes and ensure high team productivity. Unlike traditional methods based on detailed planning and fixed milestones, Agile involves an iterative approach where work is divided into short cycles, or sprints, each of which ends with a specific result [2].

The main principles of Agile include iterative planning and execution, when the planning and execution processes take place in several stages, which allows to respond quickly to changes and adjust the project course as needed. Close team collaboration is a key element, as Agile focuses on interaction between team

members and clients to ensure high quality of the product. In addition, Agile aims at continuous process improvement, where regular retrospectives allow to identify and eliminate deficiencies. The application of Agile methodologies in IT projects allows to achieve greater flexibility and efficiency, which is especially important in a rapidly changing technological environment. Despite the obvious benefits, Agile also comes with certain challenges, including changes in corporate culture, staff training, and adaptation of existing processes. Nevertheless, the successful application of Agile- methodologies helps to increase the competitiveness of companies and create high-quality products that meet market needs. Agile-methodologies not only provide flexibility in planning and executing projects, but also help improve product quality and customer satisfaction. An important aspect of Agile is the focus on people and interaction rather than processes and tools. This ensures more effective communication between team members and customers, which in turn allows to identify and solve problems faster [3].

Scrum is one of the most popular Agile methodologies that focuses on working in short, fixed iterations called sprints, usually lasting from one to four weeks. The basic principles of Scrum include clearly defined roles in the team: Scrum Master, who helps the team work according to the Scrum principles, and Product Owner, who represents the interests of the customer and is responsible for the formation and prioritisation of the product backlog. The development team, which is cross-functional and self-managed, gets the job done. The key events in Scrum are sprint planning, daily stand-ups, sprint reviews, and retrospectives. These events ensure constant communication and coordination between team members, allowing them to respond quickly to changes and in improve processes [2]. Kanban, another Agile methodology, is based on visualising the workflow using kanban boards that display the status of tasks in real time. The main principles of Kanban include limiting the number of unfinished tasks to avoid overloading the team and focusing on continuous improvement. Kanban boards allow teams to see the big picture of tasks, track progress, and quickly identify bottlenecks. It also allows to manage work more efficiently and ensure a constant flow of value to the customer [3]. Lean- methodology focuses on maximising customer value by eliminating waste. Te main principles of Lean include continuous improvement (kaizen), process optimisation and quality assurance. Lean approaches are actively used in software to reduce costs, improve quality, and reduce time to market. Lean principles help teams focus on building only those features that are of the highest value to the customer and avoid wasting resources [6].

Table 1.

Basic innovative approaches to IT project management using Agile methodologies

Approach	Description	Advantages	Disadvantages
Scrum	A framework for managing and working on projects that divides work into sprints (short cycles)	Quick response to changes, clear division of roles and responsibilities	Requires high discipline and strict adherence to the process
Kanban	A task management method that uses visual boards to track progress	Flexibility, reduction of time to perform tasks, improvement of visibility of processes	Can be difficult to adapt for large teams or projects with a high level of complexity
Lean	An approach focused on minimizing losses and maximizing value for the client	Effective use of resources, cost reduction, quality improvement	It requires a culture of continuous improvement and active involvement of all participants
XP (Extreme Programming)	A methodology that emphasizes technical practices such as pair programming and frequent testing	High code quality, quick adaptation to changes, strong team collaboration	It can be difficult to implement without the support of all team members and stakeholders
Crystal	A flexible methodology that adapts to the size of the team and the project	Adaptability, ease of implementation, increased productivity	May not be sufficiently structured for large and complex projects

Source: author's own development.

Business Model Canvas is a framework for business analysis. Business Model Canvas was created in 2010 by Swiss business theorist Alexander Osterwalder [10].

The degree of development of the digital economy in EU countries is determined by the Digital Economy and Society Index (DESI), which evaluates five factors [4]:

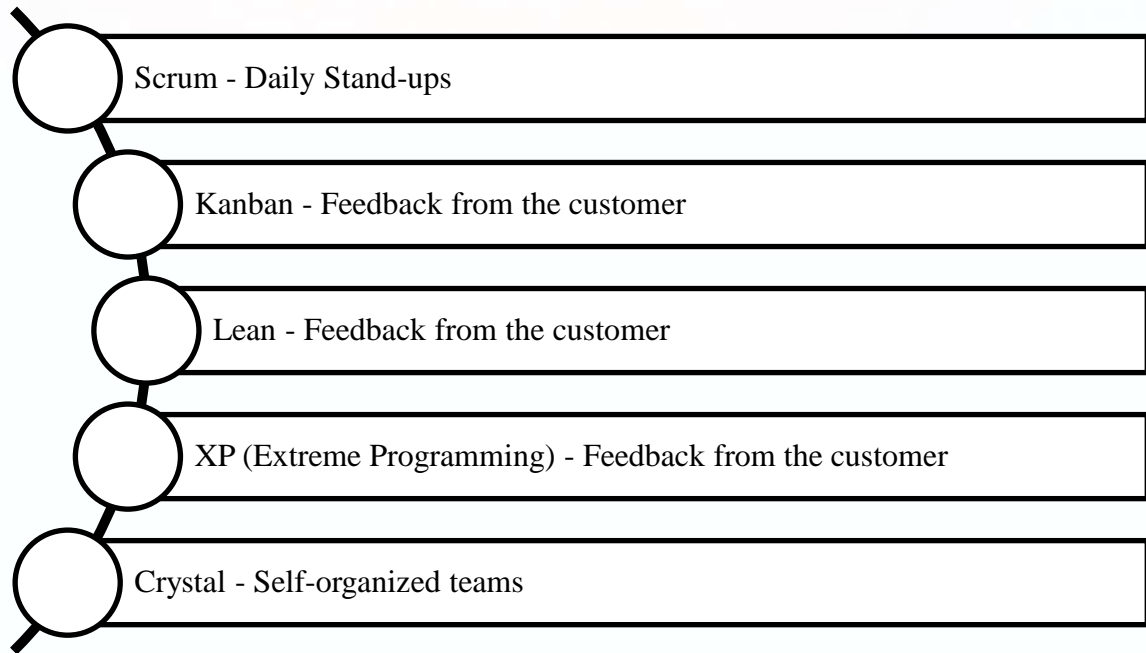
- 1) communication (expansion, speed and availability of fixed and mobile broadband infrastructure);
- 2) personnel resources (digital literacy of the population);
- 3) using the Internet for communication or transactions;
- 4) integration of digital technologies (share of digital content, use of digital technologies, use of e-commerce by organizations);
- 5) public services (development and use);
- 5) digital public services (development and use of electronic public services).

Applying these methodologies to IT project management enables teams to quickly adapt to change, collaborate effectively, and create high-quality products that meet market needs. Each methodology has its own characteristics and is suitable for different types of projects and organisational environments. Using Scrum, Kanban, and Lean in different contexts allows to solve problems as efficiently as possible and achieve goals [2].

Agile- methodologies have a significant impact on team efficiency, responsiveness to change, and the quality of end products. Using Agile enables teams to work more productively and smoothly through well-structured processes such as regular meetings, reviews and retrospectives. This helps to increase transparency and communication within the team, which helps to quickly identify problems and find solutions [5].

One of the main ways that affects the effectiveness of teams is the iterative Agile approach, which allows to break large projects into smaller, more manageable parts. This allows teams to quickly receive feedback from customers and make the necessary adjustments. Regular performance reviews (demo meetings) contribute to a better understanding of customer needs and ensure that the product is created to meet their expectations. Agility is one of the key advantages of Agile. The flexibility and adaptability inherent in these methodologies allow teams to quickly adapt to changes in requirements and market conditions. Quick iterations (sprints) allow to quickly introduce new features or fix bugs, which significantly increases the speed of product development and launch. This is especially important in today's IT environment, where the speed of innovation often determines a company's competitiveness. The quality of end products is also significantly improved by using Agile. Constant feedback from customers and regular testing at every stage of development allow to identify and correct errors at an early stage. In addition, Agile methodologies foster a culture of continuous improvement (kaizen), where teams are always looking for ways to improve their processes and results. The use of modern project management tools, such as Jira, Trello, Asana, contributes to the effective organisation of team work. These tools allow you to plan tasks, track progress, communicate, and ensure transparency of processes. Using such tools helps teams stay organised and effectively manage their time and resources [5].

In general, Agile- methodologies help increase the efficiency of teams, respond quickly to changes and create high-quality products. These methodologies contribute to the development of flexible, adaptive and self-managed teams, able to collaborate effectively and achieve their goals in today's dynamic IT environment.

Fig. 1 Basic Agile methodologies and innovative approaches

Source: author's own development

Agile- methodologies offer significant advantages over traditional project management methods such as Waterfall, but they also have their drawbacks. To successfully implement Agile in an organisation, it is important to understand both the positive and negative aspects of these methodologies. Agile- methodologies provide high flexibility and adaptability, allowing teams to respond quickly to changes in requirements or market conditions. This can be achieved through short iterations, regular reviews, and the ability to make changes to the product at any stage of development. This flexibility allows teams to be more productive and efficient by focusing on specific tasks and adapting quickly to new conditions [6]. Improved communication and collaboration is another significant advantage of Agile. Constant communication among team members and with clients through regular meetings, such as daily stand-ups, sprint planning, and retrospectives, provides a better understanding of client needs and reduces the risk of misunderstandings. This contributes to product quality, as continuous testing and integration of new features allows to identify and correct errors at an early stage of development. High product quality is one of the key benefits of Agile. Constant feedback and the ability to make quick adjustments allow to avoid significant wastage of time and resources, which ultimately improves the quality of the final product. In addition, Agile approaches help to increase team motivation and engagement, as participation in decision-making and self-discipline give teams more opportunities for professional growth and a sense of responsibility for the result [7].

This software can be adapted to the specific needs of companies in this sector. In other words, agricultural enterprises, especially those engaged in biofuel production, need to create a single, universal information and analytical system. Without this, it is impossible to set up the HACCP (Hazard Analysis Critical Control Point) system and ensure the safety and traceability of the agro-food chain of added value, and therefore not only compete, but also meet the requirements of the Ukrainian support program and enter the European domestic market because it is impossible [1].

However, Agile methodologies have their drawbacks. In large organisations or large-scale projects, implementing Agile can be challenging. Coordinating multiple teams and ensuring process consistency can be a challenge. In addition, Agile methodologies require a high level of discipline and self-control from the team, which is not always easy to achieve. The lack of a clear structure and defined deadlines can be a challenge for teams that are used to more traditional management methods. Another challenge is the need for cultural change in organisations. In , implementing Agile often requires a change in management approach and the creation of a new culture of collaboration, trust and openness. This can cause resistance from employees who are used to hierarchical structures and traditional management methods [8].

So, Agile- methodologies have both significant advantages and certain disadvantages. For a successful transition to Agile, it is necessary to take into account the specifics of the organisation, the team's readiness for change and ensure support from the management. Agile approaches can significantly increase team efficiency, product quality and customer satisfaction if implemented correctly and adapted to the specific conditions of the organisation.

In, the implementation of Agile- methodologies has a significant impact on communication and interaction in teams, as well as on the overall organisational culture. These methodologies are based on the principles of flexibility, adaptability and continuous improvement, which helps to create a favourable environment for open exchange of ideas and effective interaction between team members. One of the key features of Agile is regular meetings and communication practices, such as daily stand-ups, sprint planning, reviews and retrospectives. These meetings ensure ongoing communication within the team, allow to discuss the current state of the project, set priorities, and identify problems at an early stage. This approach helps to quickly identify and resolve problems, which has a positive impact on team performance.

Agile also helps to improve team collaboration through cross-functional approach. Agile teams often consist of specialists from different fields, which allows to effectively solve complex problems and ensure high quality of the final product. Each team member has his or her own role and responsibility, which helps to develop a sense of ownership and involvement in the joint process. Another important aspect

of Agile's impact on communication is the transparency of processes. Using project management tools such as Jira, Trello, or Asana allows you to visualise workflows, track task progress, and provide access to up-to-date information for all team members. This helps to increase trust and understanding within the team, as well as improve overall productivity [9].

Agile- methodologies also have a significant impact on the overall organisational culture. They foster a culture of openness, collaboration and continuous improvement. Teams are encouraged to experiment and innovate, which allows to quickly adapt to changes and find the best solutions to achieve project goals. In addition, Agile approaches stimulate the development of leadership skills among team members, as everyone has the opportunity to take responsibility for certain aspects of the project. In, Agile also fosters a culture of feedback. Regular retrospectives allow teams to analyse their successes and mistakes, identify what can be improved, and develop action plans for further improvement. This approach helps to create an atmosphere of mutual support and trust, where each team member can freely express their ideas and suggestions [10].

In general, the implementation of Agile methodologies has a positive impact on communication and collaboration within teams, contributing to a more flexible, adaptive, and innovative organizational culture. This approach increases team efficiency, improves the quality of end products, and ensures high customer satisfaction. In implementing Agile- methodologies in IT project management, key performance indicators (KPIs) are required to help measure the success and effectiveness of the process. KPIs help identify strengths and weaknesses, and provide a way to track progress and improve processes. One of the most important KPIs is team velocity. Velocity is measured as the number of tasks or user stories completed in one sprint. A high velocity at indicates that the team is working efficiently, but it is important to consider the stability of this indicator. An unstable speed can signal problems in planning or execution of tasks. Another important indicator is the number of completed sprints without deviations from the plan. This KPI helps to assess how well the team is able to stick to plans and successfully complete the planned tasks. A high level of completed sprints without deviations indicates good organisation and proper planning [8].

Time to market is another key indicator. It measures the time it takes to create and release a product to the market from the moment development begins. Agile- methodologies help reduce this time through an iterative approach and constant adaptation to change. Reduced time to market allows companies to innovate faster and meet customer needs. The number of defects and their average time to fix are important indicators of product quality [11]. High product quality is one of the main goals of Agile, and these metrics help assess how well the team is doing. A decrease in defects and reduction in time to fix them indicate effective teamwork and a high level of testing. Customer satisfaction is also a critical KPI. Assessing customer

satisfaction helps to understand how well the product meets their expectations and needs. Customer surveys, feedback, and NPS (Net Promoter Score) indicators help measure this aspect of [12].

The level of team engagement and satisfaction is another important indicator. Agile- methodologies help to create a favourable working environment where team members feel engaged and motivated. Team satisfaction can be assessed through regular surveys that help identify problems and find solutions. Sprint burndown is an indicator that measures the progress of tasks during a sprint. It helps to track how well the team is sticking to the plan and what tasks remain unfinished. Sprint performance graphs help to identify deviations and correct work in real time. Finally, the adaptability index measures the team's ability to adapt to changes in requirements or market conditions. A high adaptability index indicates the flexibility of the team and its ability to respond quickly to changes, which is a key advantage of Agile- methodologies [7].

So, defining and tracking these key performance indicators allows to assess the success in implementing Agile- methodologies in IT project management, identify problem areas and improve them to achieve the set goals.

In, the implementation of Agile- methodologies in IT project management has a significant impact on customer satisfaction and end-user satisfaction. This impact can be measured through several key aspects, such as product quality, speed in implementation, flexibility in responding to changes, and continuous feedback [13]. One of the main advantages of Agile is the improvement of product quality. Thanks to the iterative approach, regular testing, and rapid defect detection, teams can fix errors at the early stages of development. This allows to create more reliable and stable products that better meet the needs of users. High product quality has a positive impact on customer satisfaction, as they receive more functional and secure solutions. Speed in production is another critical factor affecting customer satisfaction. Agile- methodologies help to reduce the time to development and release of a product to the market through short iterations and continuous improvement. This allows companies to respond quickly to changing market conditions and introduce new features that meet current customer needs. The rapid introduction of new products or updates provides a competitive advantage and increases customer loyalty. Flexibility in responding to changes is another important aspect of Agile's impact on customer satisfaction. Agile methodologies allow to easily adapt to new requirements or changes in the project through constant feedback and regular planning. This means that teams can quickly make adjustments to the product in response to customer feedback or changes in the market, which ensures that the product is more closely aligned with the needs of end users [14].

Constant feedback from customers and end users is the basis for product improvement. Agile methodologies promote close interaction with customers through regular demo meetings, product reviews, and other forms of communication. This

allows teams to get up-to-date information about customer needs and expectations, which helps them to quickly make necessary changes and improvements. This interaction increases customer satisfaction as they feel that their needs are being considered and quickly addressed. An important indicator of customer satisfaction is the Net Promoter Score (NPS), which measures the willingness of customers to recommend a product or service to others. In, implementing Agile- methodologies helps to increase NPS due to greater flexibility, speed of implementation and high quality products. Positive feedback from customers and high levels of customer satisfaction lead to increased loyalty and recommendations, which contributes to business growth. In addition, Agile methodologies help create products that better meet the requirements of end users. Through regular testing and user involvement in the development process, teams can receive valuable feedback and adjust the product to meet their needs. This provides more intuitive and functional solutions that increase user satisfaction [15].

The introduction of modern information systems and management technologies allows to significantly increase the efficiency of administrative and business processes in central executive bodies, ensuring the promptness of decision-making, transparency of procedures and reduction of resource costs, which can also be adapted for IT project management [13], and the creation of integrated information and analytical systems is a key factor in the successful development of biofuel production, which includes the use of big data, analytical tools and automated processes, which can also be applied in the context of IT project management to increase their efficiency and effectiveness [14].

Thus, in, the implementation of Agile- methodologies has a significant positive impact on customer satisfaction and end-user satisfaction. Thanks to the high quality of the product, speed of implementation, flexibility in responding to changes and constant feedback, companies can ensure that their products meet market needs and increase customer loyalty.

Conclusions. The implementation of Agile- methodologies in IT project management has significant benefits, including increased teamwork efficiency, reduced development and release time, improved quality of end products, and increased customer and end-user satisfaction.

Agile- approaches based on flexibility, adaptability and continuous improvement help to create cross-functional teams that are able to respond quickly to changes and collaborate effectively. Regular meetings, such as stand-ups, sprint planning, reviews, and retrospectives, ensure ongoing communication within teams and enable to solve problems quickly. The use of modern project management tools helps to visualise workflows, track progress and ensure transparency.

Involving customers in the development process and receiving ongoing feedback helps to create products that better meet their needs. High quality products, shorter time to and flexibility in responding to changes ensure high customer

satisfaction, which has a positive impact on customer loyalty and willingness to recommend products to others. Defining key performance indicators (KPIs) to measure the success of Agile- methodologies helps to identify the strengths and weaknesses of processes and provides an opportunity for continuous improvement. Metrics such as team velocity, number of sprints completed without deviations, time to market, defect count, and customer satisfaction are critical to assessing the effectiveness of Agile- approaches.

In general, in, the implementation of Agile- methodologies contributes to the creation of a more flexible, adaptive and innovative organisational culture, which enables teams to achieve high results in a dynamic IT environment and ensure high levels of customer and end-user satisfaction.

References:

1. Akselrod, R. B., Trach, R. V., Chernyshev, D. O., Ryzhakov, D. A., Petrukha, S. V., & Khomenko, O. M. (2021). Innovatsiini napriamy onovlennia operatsiinykh system budivelnykh pidpriemstv v umovakh nestabilnoho biznes-seredovyshcha proiektu [Innovative directions of updating operating systems of construction enterprises in the conditions of an unstable business environment of the project]. *Upravlinnia rozvytkom skladnykh system*, 48, 102–113. https://npndfi.org.ua/?page_id=723&aid=1170
2. Bardas, A., & Avramenko, O. (2023). Vykorystannia Edzhail-metodolohii dlia upravlinnia proiektamy v bankivskykh orhanizatsiiah [Use of Agile methodology for project management in banking organisations]. *Ekonomichnyi visnyk*, (2), 93–102. https://ev.nmu.org.ua/docs/2023/2/EV20232_093-102.pdf
3. Blynda, Yu., & Zub, L. (2024). Aktualnist vykorystannia hnuchkykh metodolohii Agile v publichnomu upravlinni [The relevance of using flexible Agile methodologies in public administration]. *Scientific Perspectives*, (5) 47, 333–341. <http://perspectives.pp.ua/index.php/np/article/download/11897/11957>.
4. Chernyshev, D. O., Ryzhakov, D. A., Khomenko, O. M., Petrukha, S. V., Kucherenko, O. I., & Horbach, M. V. (2021). Tsyfrovi tekhnolohii yak innovatsiini trendy strukturno-transformatsiinykh zrushen u systemi upravlinnia pidpriemstv-steikkholderiv budivnytstva [Digital technologies as innovative trends of structural and transformational shifts in the management system of construction stakeholder enterprises]. *Upravlinnia rozvytkom skladnykh system*, 46, 118–130. <http://doi.org/10.32347/2412-9933.2021.46.118-130>
5. Druhov, O., & Terzian, R. (2024). Agile dlia mizhnatsionalnykh IT-proiektiv: produktyvnist ta ryzyky [Agile for multinational IT projects: performance and risks]. *Ekonomika ta suspilstvo*, (63). <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-63-17>
6. Dukha, S., Durach, A., Semenchenko, V., & Yablonskyi, T. (2023). Upravlinnia proiektnoi diialnistiu pidpriemstva na zasadakh Agile-menedzhmentu ta suchasnykh informatsiinykh tekhnolohii [Management of project activities of the enterprise on the basis of Agile management and modern information technologies]. *Development Service Industry Management*, (4), 95–100. [https://doi.org/10.31891/dsim-2023-4\(15\)](https://doi.org/10.31891/dsim-2023-4(15))
7. Kravchuk, O. (2023). Metod vykorystannia metryk produktyvnosti dlia optymizatsii protsesu upravlinnia IT-proiektamy [The method of using performance metrics to optimise the IT project management process]. *Vymiriuvalnaia i obchysliuvalnaia tekhnika v tekhnolohichnykh protsesakh*, (2), 28–33. <https://elar.khmnu.edu.ua/handle/123456789/14373>
8. Radchenko, H., Levkovska, T., & Sobolieva, A. (2023). Osoblyvosti metodolohii Kanban ta Scrum pry realizatsii pryntsypiv Agile-marketynhu [Features of the Kanban and Scrum methodology in the implementation of Agile marketing principles]. *Ekonomika ta suspilstvo*, (50). <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-50-24>

9. Riabchykov, O. (2024). Vykorystannia shtuchnoho intelektu pry upravlinni ryzykamy v proiektakh za metodolohiiu skram [The use of artificial intelligence in risk management in projects according to the scrum methodology]. *Ekonomika. Menedzhment. Biznes*, (1) 44, 102–109. <https://doi.org/10.31673/2415-8089.2024.010015>

10. Ryzhakov, D. A., Pokolenko, V. O., Petrukha, S. V., Ivakhnenko, I. S., Predun, K. M., Prykhodko, O. O., & Nikolaiev, H. V. (2022). Informatsiino-analitychni novatsii ta biznes-modeli upravlinnia pidpriemstvom v suchasni systemi budivelnoho developmentu [Informational and analytical innovations and business models of enterprise management in the modern construction development system]. *Upravlinnia rozvytkom skladnykh system*, 52, 103–112. <https://doi.org/10.32347/2412-9933.2022.52.103-112>

11. Franiv, V., Vasyliuk, S., & Franiv, I. (2023). Porivniannia vykorystannia Agile, Waterfall, ta inshykh pidkhodiv do rozrobky prohramnoho zabezpechennia v umovakh nestabilnoi sytuatsii, stvorenii vtorhnenniam Rosiiskoi Federatsii v Ukrainu [Comparison of the use of Agile, Waterfall, and other approaches to software development in the unstable situation created by the invasion of the Russian Federation in Ukraine]. *Elektronika ta informatsiini tekhnolohii*, (23), 70–82. <http://dx.doi.org/10.30970/eli.23.7>

12. Shashkova, N., Fadiieva, I., & Kazakova, T. (2021). Upravlinnia proiektamy v IT sferi: zastosuvannia hnuchkykh metodolohii [Project management in the IT field: application of flexible methodologies]. *Scientific Notes of Lviv University of Business and Law*, (28), 166–172. <https://nzlubp.org.ua/index.php/journal/article/view/402>

13. Shkuropat, O. H., Petrukha, S. V., Melnykov, O. V., & Petrukha, N. M. (2021). Praktyka orhanizatsii administratyvno-hospodarskykh protsesiv v tseentralnykh orhanakh vykonavchoi vlady (na prykladi Derzhavnoi audytorskoj sluzhby Ukrainy) [The practice of organizing administrative and economic processes in central bodies of executive power (on the example of the State Audit Service of Ukraine)]. *Vcheni zapysky Universytetu «KROK»*, 3 (63), 100–108. <https://doi.org/10.31732/2663-2209-2021-63-100-108>

14. Shubalyi, O. M., Petrukha, S. V., Kosinskyi, P. M., & Petrukha, N. M. (2023). Formuvannia systemy informatsiino-analitychnoho zabezpechennia rozvytku biopalyvnykh vyrobnytstv na bazi pidpriemstv ahrosektoru [Formation of a system of information and analytical support for the development of biofuel production on the basis of enterprises of the agricultural sector]. *Naukovi pratsi NDFI*, 3, 133–147. <https://doi.org/10.33763/npndfi2023.03.133>

15. Yakovenko, V. O., Ulianovska, Yu. V., Yakovenko, T. Yu. & Chupilko, T. A. (2021). Adaptation of the principles of Agile methodology for the management of the software development project [Adaptation of the principles of Agile methodology for the management of the software development project]. *Informatsiini tekhnolohii ta komp'iuterna inzheneriia*, (3), 44–52. <http://ir.lib.vntu.edu.ua/handle/123456789/36490>

16. Fendo, O. (2023). Management of IT-projects using flexible methodologies Agile, Scrum, Kanban [Management of IT-projects using flexible methodologies Agile, Scrum, Kanban]. *Distance Education in Ukraine: Innovative, Normative-Legal, Pedagogical Aspects*, (1)2, 419–425. <https://doi.org/10.18372/2786-5495.1.17349>

17. Marnada, P., Raharjo, T., Hardian, B., & Prasetyo, A. (2022). Agile project management challenge in handling scope and change: A systematic literature review [Agile project management challenge in handling scope and change: A systematic literature review]. *Procedia Computer Science*, (197), 290–300. <https://doi.org/10.1016/j.procs.2021.12.143>

18. Marnewick, C. (2023). Student experiences of project-based learning in agile project management education [Student experiences of project-based learning in agile project management education]. *Project Leadership and Society*, (4). <https://doi.org/10.1016/j.plas.2023.100096>

19. Santos, P., & de Carvalho, M. (2022). Exploring the challenges and benefits for scaling agile project management to large projects: a review. *Requirements Engineering*, (27), 117–134. <https://doi.org/10.1007/s00766-021-00363-3>

20. Zhu, T. (2020). Application of flexible methodology (Agile) in the planning of a joint international training programme for specialists [Application of flexible methodology (Agile) in the planning of a joint international training programme for specialists]. *Upravlinnia rozvytkom skladnykh system*, (41), 156–162. <https://doi.org/10.32347/2412-9933.2020.41.156-162>

Література:

1. Akselrod, R. B., Trach, R. V., Chernyshev, D. O., Ryzhakov, D. A., Petrukha, S. V., & Khomenko, O. M. (2021). Innovatsiini napriamy onovlennia operatsiinykh system budivelnykh pidpriemstv v umovakh nestabilnoho biznes-seredovyshcha proiektu [Innovative directions of updating operating systems of construction enterprises in the conditions of an unstable business environment of the project]. *Upravlinnia rozvytkom skladnykh system, 48*, 102–113. https://npndfi.org.ua/?page_id=723&aid=1170
2. Bardas, A., & Avramenko, O. (2023). Vykorystannia Edzhail-metodolohii dlia upravlinnia proiektamy v bankivskykh orhanizatsiiah [Use of Agile methodology for project management in banking organisations]. *Ekonomichnyi visnyk, (2)*, 93–102. https://ev.nmu.org.ua/docs/2023/2/EV20232_093-102.pdf
3. Blynda, Yu., & Zub, L. (2024). Aktualnist vykorystannia hnuchkykh metodolohii Agile v publichnomu upravlinni [The relevance of using flexible Agile methodologies in public administration]. *Scientific Perspectives, (5)* 47, 333–341. <http://perspectives.pp.ua/index.php/np/article/download/11897/11957>.
4. Chernyshev, D. O., Ryzhakov, D. A., Khomenko, O. M., Petrukha, S. V., Kucherenko, O. I., & Horbach, M. V. (2021). Tsyfrovii tekhnolohii yak innovatsiini trendy strukturno-transformatsiinykh zrushen u systemi upravlinnia pidpriemstv-steikkholderiv budivnytstva [Digital technologies as innovative trends of structural and transformational shifts in the management system of construction stakeholder enterprises]. *Upravlinnia rozvytkom skladnykh system, 46*, 118–130. <http://doi.org/10.32347/2412-9933.2021.46.118-130>
5. Druhov, O., & Terzian, R. (2024). Agile dlia mizhnatsionalnykh IT-proiektiv: produktyvnist ta ryzyky [Agile for multinational IT projects: performance and risks]. *Ekonomika ta suspilstvo, (63)*. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-63-17>
6. Dukha, S., Durach, A., Semenchenko, V., & Yablonskyi, T. (2023). Upravlinnia proiektnoiui diialnistiu pidpriemstva na zasadakh Agile-menedzhmentu ta suchasnykh informatsiinykh tekhnolohii [Management of project activities of the enterprise on the basis of Agile management and modern information technologies]. *Development Service Industry Management, (4)*, 95–100. [https://doi.org/10.31891/dsim-2023-4\(15\)](https://doi.org/10.31891/dsim-2023-4(15))
7. Kravchuk, O. (2023). Metod vykorystannia metryk produktyvnosti dlia optymizatsii protsesu upravlinnia IT-proiektamy [The method of using performance metrics to optimise the IT project management process]. *Vymiriuvalnaia i obchysliuvalnaia tekhnika v tekhnolohichnykh protsesakh, (2)*, 28–33. <https://elar.khmnu.edu.ua/handle/123456789/14373>
8. Radchenko, H., Levkovska, T., & Sobolieva, A. (2023). Osoblyvosti metodolohii Kanban ta Scrum pry realizatsii pryntsyypiv Agile-marketyntnu [Features of the Kanban and Scrum methodology in the implementation of Agile marketing principles]. *Ekonomika ta suspilstvo, (50)*. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-50-24>
9. Riabchykov, O. (2024). Vykorystannia shtuchnoho intelektu pry upravlinni ryzykamy v proiektakh za metodolohiieiu skram [The use of artificial intelligence in risk management in projects according to the scrum methodology]. *Ekonomika. Menedzhment. Biznes, (1)* 44, 102–109. <https://doi.org/10.31673/2415-8089.2024.010015>
10. Ryzhakov, D. A., Pokolenko, V. O., Petrukha, S. V., Ivakhnenko, I. S., Predun, K. M., Prykhodko, O. O., & Nikolaiev, H. V. (2022). Informatsiino-analitychni novatsii ta biznes-modeli upravlinnia pidpriemstvom v suchasni systemi budivelnoho developmentu [Informational and analytical innovations and business models of enterprise management in the modern construction development system]. *Upravlinnia rozvytkom skladnykh system, 52*, 103–112. <https://doi.org/10.32347/2412-9933.2022.52.103-112>
11. Franiv, V., Vasyliuk, S., & Franiv, I. (2023). Porivniannia vykorystannia Agile, Waterfall, ta inshykh pidkhodiv do rozrobky prohramnoho zabezpechennia v umovakh nestabilnoi sytuatsii, stvorenii vtorhnenniam Rosiiskoi Federatsii v Ukrainu [Comparison of the use of Agile, Waterfall, and other approaches to software development in the unstable situation created by the invasion of the Russian Federation in Ukraine]. *Elektronika ta informatsiini tekhnolohii, (23)*, 70–82. <http://dx.doi.org/10.30970/eli.23.7>

12. Shashkova, N., Fadieieva, I., & Kazakova, T. (2021). Upravlinnia proiektamy v IT sferi: zastosuvannia hnuchkykh metodolohii [Project management in the IT field: application of flexible methodologies]. *Scientific Notes of Lviv University of Business and Law*, (28), 166–172. <https://nzlubbp.org.ua/index.php/journal/article/view/402>
13. Shkuropat, O. H., Petrukha, S. V., Melnykov, O. V., & Petrukha, N. M. (2021). Praktyka orhanizatsii administratyvno-hospodarskykh protsesiv v tsentralnykh orhanakh vykonavchoi vlady (na prykladi Derzhavnoi audytorskoï sluzhby Ukrainy) [The practice of organizing administrative and economic processes in central bodies of executive power (on the example of the State Audit Service of Ukraine)]. *Vcheni zapysky Universytetu «KROK»*, 3 (63), 100–108. <https://doi.org/10.31732/2663-2209-2021-63-100-108>
14. Shubalyi, O. M., Petrukha, S. V., Kosinskyi, P. M., & Petrukha, N. M. (2023). Formuvannia systemy informatsiino-analitychnoho zabezpechennia rozvytku biopalyvnykh vyrobnytstv na bazi pidpriemstv ahrosektoru [Formation of a system of information and analytical support for the development of biofuel production on the basis of enterprises of the agricultural sector]. *Naukovi pratsi NDFI*, 3, 133–147. <https://doi.org/10.33763/npndfi2023.03.133>
15. Yakovenko, V. O., Ulianovska, Yu. V., Yakovenko, T. Yu. & Chupilko, T. A. (2021). Adaptation of the principles of Agile methodology for the management of the software development project [Adaptation of the principles of Agile methodology for the management of the software development project]. *Informatsiini tekhnolohii ta komp'uterna inzheneriia*, (3), 44–52. <http://ir.lib.vntu.edu.ua/handle/123456789/36490>.
16. Fendo, O. (2023). Management of IT-projects using flexible methodologies Agile, Scrum, Kanban [Management of IT-projects using flexible methodologies Agile, Scrum, Kanban]. *Distance Education in Ukraine: Innovative, Normative-Legal, Pedagogical Aspects*, (1)2, 419–425. <https://doi.org/10.18372/2786-5495.1.17349>
17. Marnada, P., Raharjo, T., Hardian, B., & Prasetyo, A. (2022). Agile project management challenge in handling scope and change: A systematic literature review [Agile project management challenge in handling scope and change: A systematic literature review]. *Procedia Computer Science*, (197), 290–300. <https://doi.org/10.1016/j.procs.2021.12.143>
18. Marnewick, C. (2023). Student experiences of project-based learning in agile project management education [Student experiences of project-based learning in agile project management education]. *Project Leadership and Society*, (4). <https://doi.org/10.1016/j.plas.2023.100096>
19. Santos, P., & de Carvalho, M. (2022). Exploring the challenges and benefits for scaling agile project management to large projects: a review. *Requirements Engineering*, (27), 117–134. <https://doi.org/10.1007/s00766-021-00363-3>
20. Zhu, T. (2020). Application of flexible methodology (Agile) in the planning of a joint international training programme for specialists [Application of flexible methodology (Agile) in the planning of a joint international training programme for specialists]. *Upravlinnia rozvytkom skladnykh system*, (41), 156–162. <https://doi.org/10.32347/2412-9933.2020.41.156-162>

UDC 004.4

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8\(36\)-840-858](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8(36)-840-858)

Sidorov Denys Volodymyrovych Bachelor's Degree in Computer Systems and Networks, Odesa Mechnikov National University, Individual entrepreneur Sidorov Denys Volodymyrovych, St. Dvoryanska, 2, Odesa, 65000, <https://orcid.org/0009-0004-8363-6553>

ANALYZING VIRTUAL DOM PERFORMANCE IN FRONT-END FRAMEWORKS

Abstract. The article provides a comprehensive analysis of the performance of the Virtual DOM (VDOM) in leading modern front-end frameworks, such as React, Vue.js, and Angular. The Virtual DOM is a crucial technology that significantly optimizes the process of updating user interfaces by reducing the number of direct manipulations with the real DOM. This is achieved through the use of a virtual representation, which decreases the browser's workload by reducing the frequency and complexity of updates. Such an approach substantially enhances the responsiveness and overall performance of web applications, making it particularly beneficial for dynamic and interactive interfaces.

The aim of this research is to evaluate the impact of the Virtual DOM on the efficiency of web applications and to identify the best practices for its utilization to enhance performance. Specifically, the study focuses on examining the advantages and limitations of the VDOM in the context of various types of web applications, as well as identifying key factors that influence its effectiveness.

A variety of methods were employed in the study, including comparing the implementation algorithms of the VDOM across different frameworks and analyzing practical case studies. Special attention was paid to assessing the efficiency of different optimization approaches, such as the optimization of diffing algorithms, the use of batch updates, and asynchronous processing.

The results of the study indicate that the use of the VDOM can significantly improve the efficiency of web applications, especially in environments with high content dynamism and interactivity. However, it was found that in cases where a web application is relatively static or less interactive, the advantages of using the VDOM may not be as pronounced. The research also revealed certain limitations of the VDOM, such as the increased complexity of comparison algorithms and potential performance issues when dealing with large and deeply nested DOM structures.

The study's conclusions offer specific recommendations for the optimal use of the VDOM in various conditions and suggest ways to further improve the

technology. It is recommended to optimize comparison algorithms to reduce computational complexity, employ batch update methods to lessen the load on the browser, and explore the possibilities of asynchronous processing to enhance overall productivity.

Future research perspectives include the development of new frameworks and methodologies aimed at increasing the efficiency of web development. Special attention should be paid to studying the trade-offs between computational efficiency and memory usage, as well as the impact of different rendering strategies and optimization techniques. Researching these aspects could lead to the creation of more advanced tools and methods for web development, thereby expanding the capabilities of this field.

Keywords: Virtual DOM, performance, front-end frameworks, optimization, web applications, user interaction.

Сідоров Денис Володимирович спеціаліст за напрямом «Комп'ютерні системи та мережі», Одеський національний університет імені І.І. Мечникова, Фізична особа підприємець Сідоров Денис Володимирович, вул. Дворянська, 2, Одеса, 65000, <https://orcid.org/0009-0004-8363-6553>

АНАЛІЗ ПРОДУКТИВНОСТІ ВІРТУАЛЬНОГО DOM У СУЧАСНИХ ФРОНТЕНД-ФРЕЙМВОРКАХ

Анотація. Стаття присвячена всебічному аналізу продуктивності віртуального DOM (VDOM) у провідних сучасних фронтенд-фреймворках, таких як React, Vue.js та Angular. Віртуальний DOM є важливою технологією, яка дозволяє значно оптимізувати процес оновлення інтерфейсу користувача, зменшуючи кількість маніпуляцій з реальним DOM. Це досягається завдяки використанню віртуального представлення, що знижує навантаження на браузер, зменшуючи частоту та складність оновлень. Такий підхід суттєво підвищує швидкість відгуку та загальну продуктивність веб-застосунків, що є особливо важливим для динамічних і інтерактивних інтерфейсів.

Мета даного дослідження полягає в оцінці впливу віртуального DOM на ефективність веб-застосунків та визначенні найкращих практик його використання для підвищення продуктивності. Зокрема, дослідження спрямоване на вивчення переваг і обмежень VDOM у контексті різних типів веб-застосунків, а також на ідентифікацію ключових факторів, що впливають на його ефективність.

У ході дослідження використовувалися різноманітні методи, включаючи порівняння алгоритмів реалізації VDOM у різних фреймворках, аналіз практичних кейсів. Особлива увага приділялася аналізу ефективності різних підходів до оптимізації, таких як оптимізація diffing алгоритмів, використання пакетного оновлення та асинхронного оброблення.

Результати дослідження показали, що використання VDOM може суттєво підвищити ефективність роботи веб-застосунків, особливо в умовах високої динамічності контенту та інтерактивності. Проте було встановлено, що у випадках, коли веб-застосунок є відносно статичним або менш інтерактивним, використання VDOM може не давати значних переваг. Також дослідження виявило деякі обмеження VDOM, такі як підвищена складність алгоритмів порівняння та можливі проблеми з продуктивністю при роботі з великими та глибоко вкладеними структурами DOM.

Висновки дослідження надають конкретні рекомендації щодо оптимального використання VDOM у різних умовах, а також пропонують шляхи для подальшого покращення технології. Зокрема, рекомендується оптимізувати алгоритми порівняння для зменшення обчислювальної складності, використовувати методи пакетного оновлення для зменшення навантаження на браузер, а також досліджувати можливості використання асинхронного оброблення для підвищення загальної продуктивності.

Перспективи подальших досліджень включають розробку нових фреймворків і методологій, спрямованих на підвищення ефективності веб-розробки. Особливу увагу слід приділити вивченню компромісів між обчислювальною ефективністю та використанням пам'яті, а також впливу різних стратегій рендерингу та оптимізаційних технік. Дослідження цих аспектів може сприяти створенню більш просунутих інструментів і методів для веб-розробки, що дозволить розширити можливості цієї галузі.

Ключові слова: віртуальний DOM, продуктивність, фронтенд-фреймворки, оптимізація, веб-застосунки, взаємодія з користувачем.

The problems of the article. The Virtual DOM (Document Object Model) is a crucial technology in modern front-end frameworks such as React, Vue.js, and Angular. It offers a more efficient way to update the user interface by minimizing the direct manipulation of the real DOM, a process that is computationally expensive and can lead to performance bottlenecks. The primary problem addressed by the Virtual DOM is the reduction of the frequency and complexity of DOM updates, which can significantly improve the responsiveness and overall performance of web applications.

Understanding the performance characteristics of the Virtual DOM is essential for both practical and theoretical reasons. Practically, developers need to optimize web applications to ensure a smooth and responsive user experience, especially as web applications become increasingly complex and resource-intensive. From a theoretical perspective, studying the performance implications of different Virtual DOM implementations can provide valuable insights into the design principles of contemporary web technologies. This knowledge is not only beneficial for optimizing existing frameworks but also for developing new

frameworks and methodologies that can further enhance the efficiency of web application development.

Moreover, the performance analysis of the Virtual DOM is intrinsically linked to significant scientific and practical challenges in the field of computer science. These include understanding the trade-offs between computational efficiency and memory usage, the impact of various rendering strategies, and the role of optimization techniques in achieving better performance metrics. Addressing these challenges can lead to the development of more sophisticated tools and techniques for web development, thereby pushing the boundaries of what can be achieved in this domain.

In summary, analyzing the performance of the Virtual DOM in front-end frameworks is a critical area of research that has far-reaching implications. It provides a foundation for improving the efficiency of web applications, enhancing user experiences, and advancing the state of web development technologies. This investigation not only helps in resolving current practical issues but also contributes to the broader understanding of the principles governing modern web frameworks.

Analysis of sources and recent research. The analysis of Virtual DOM performance in front-end frameworks covers various aspects, such as rendering speed, interface update efficiency, and overall application performance. Vyas R. and Siahaan M., and Vianto V. compare different front-end frameworks, noting that Virtual DOM-based frameworks like React significantly outperform others in performance tests [1, 2]. Chęć D. and Nowak Z., along with Ollila R., Mäkitallo N., and Mikkonen T., emphasize that Virtual DOM reduces direct manipulations with the real DOM, enhancing application efficiency and stability [3, 4].

Lazuardy M.F. and Anggraini D. explore modern front-end web application architectures, highlighting the advantages of Virtual DOM in simplifying development processes and code maintenance [5]. Ferreira F., Borges H.S., and Valente M.T. analyze trends in the adoption and un-adoption of JavaScript front-end frameworks, underscoring the popularity of Virtual DOM frameworks for their performance and ease of use [6].

Li N. and Zhang B., as well as Schwab M. et al., examine technologies utilizing Virtual DOM for fast rendering and handling complex graphical elements, improving user experience [7, 8]. Pavlenko A. et al., along with Prajwal Y. et al., analyze micro-frontends and note that Virtual DOM enhances performance and flexibility of web applications [9, 10].

Gama F. et al., and Brand M. et al., investigate the role of Virtual DOM in ensuring flexibility and rapid development, which is crucial for innovation processes [11, 12]. Pacheco N. et al. highlight that Virtual DOM contributes to the development efficiency of startups, while Rahat R. et al. emphasize its role in sustainable infrastructure projects [13, 14].

These studies demonstrate that Virtual DOM significantly enhances the performance and efficiency of front-end frameworks, making them essential in modern web development. Despite the extensive research on this topic, further detailed studies are needed to explore the impact of the Virtual DOM on user experience (UX) and the overall performance of web applications. It is crucial to assess the benefits and limitations of using the Virtual DOM in various usage scenarios and types of web applications.

The purpose of this article is to investigate and evaluate the performance of the Virtual DOM in various front-end frameworks, focusing on its advantages and disadvantages, as well as its impact on the overall efficiency of web applications.

Tasks:

1. Analyze the methodologies and algorithms used for implementing the Virtual DOM in modern front-end frameworks.
2. Identify key trends and innovations related to optimizing the performance of the Virtual DOM.
3. Examine the impact of the Virtual DOM on user experience (UX) and the overall performance of web applications.
4. Review practical examples and case studies that showcase the implementation of the latest approaches to working with the Virtual DOM in real-world projects.
5. Assess the benefits and limitations of using the Virtual DOM in different usage scenarios and types of web applications, and provide recommendations for the optimal use of the Virtual DOM based on specific project needs and requirements.

Presentation of the main material. The implementation of the Virtual DOM in modern front-end frameworks is a pivotal advancement that significantly enhances the efficiency and performance of web applications. The Virtual DOM is an abstraction of the real DOM [15], designed to optimize the rendering process by minimizing direct interactions with the actual DOM tree, which can be computationally expensive. Various methodologies and algorithms have been developed to implement the Virtual DOM, each offering unique benefits and trade-offs.

One of the primary methodologies involves the use of a diffing algorithm. This algorithm compares the current state of the Virtual DOM with a previous snapshot to identify changes. Once differences are detected, the algorithm calculates the most efficient way to update the real DOM. The complexity of the diffing process can vary; some implementations utilize a recursive approach that traverses the entire tree, while others employ a more optimized, component-based strategy that only checks for changes within specific components. The choice of diffing algorithm directly impacts the performance, with more efficient algorithms significantly reducing the time required to update the real DOM.

Another key methodology involves the reconciliation process, which refers to how a framework decides what changes to make to the real DOM. Reconciliation

can be further optimized by leveraging techniques like batching updates and prioritizing critical updates based on user interactions or network activity. This approach ensures that the most important updates are rendered first, improving the perceived performance and responsiveness of the application.

A significant aspect of Virtual DOM implementation is the use of component-based architecture. This methodology breaks down the user interface into reusable components, each maintaining its own Virtual DOM tree. This modular approach not only simplifies the development process but also enhances performance by localizing updates to specific components, thereby avoiding unnecessary re-renders of the entire application.

Table 1 summarizing key aspects of different approaches and a corresponding schematic diagram to illustrate the interaction between the Virtual DOM and the real DOM.

Table 1.

Key Aspects of Virtual DOM Methodologies

Methodology	Key Characteristics	Advantages	Disadvantages
Diffing Algorithm	Compares current and previous Virtual DOM states	Efficient updates to real DOM, minimal changes	Can be computationally expensive with large trees
Reconciliation	Decides which changes to apply to the real DOM	Optimized update prioritization, batching	Complexity in handling asynchronous updates
Component-Based Architecture	UI broken into reusable components	Modularity, localized updates	Overhead in managing component lifecycle and state

Source: created by the author

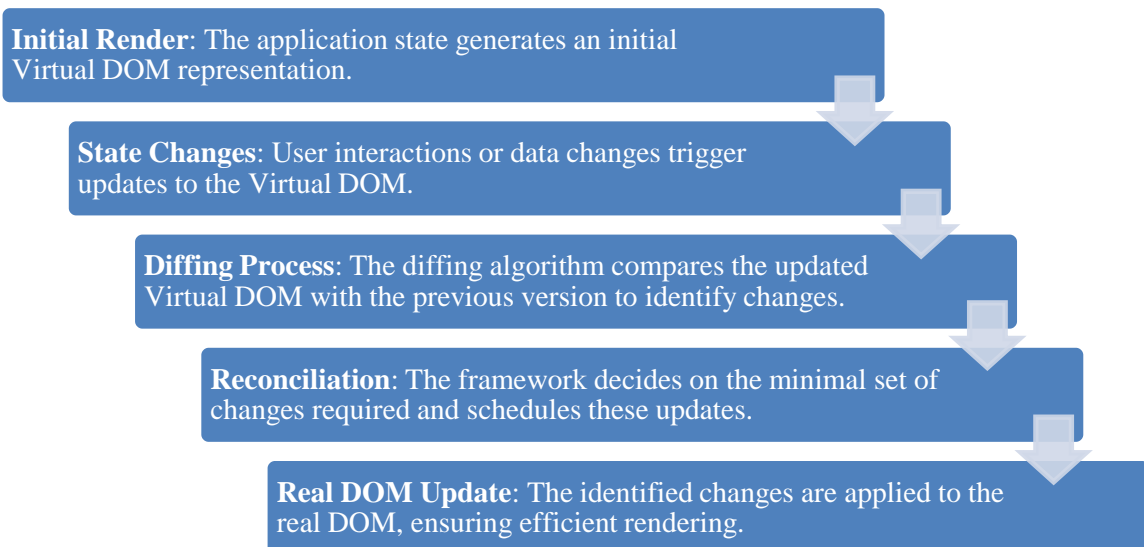
The diffing algorithm plays a central role in the Virtual DOM architecture by comparing the current Virtual DOM tree with a previous snapshot to identify discrepancies. This comparison allows for the precise determination of which parts of the real DOM need to be updated. The efficiency of this algorithm is instrumental in minimizing unnecessary re-renders, thereby enhancing overall application performance. However, the algorithm's complexity can become a limiting factor in scenarios involving extensive or deeply nested DOM trees, potentially leading to increased computational costs.

Reconciliation refers to the process of applying the identified changes from the diffing phase to the real DOM. This methodology encompasses strategies such as batching updates and prioritizing changes based on their importance or the timing of user interactions. The primary advantage of reconciliation is its ability to optimize the rendering process by ensuring that only the necessary updates are made, thereby

improving the responsiveness of the application. Nonetheless, reconciliation introduces complexity in managing asynchronous updates and can require sophisticated handling to ensure consistency and performance.

The component-based architecture methodology involves structuring the user interface into discrete, reusable components, each with its own Virtual DOM. This modular approach facilitates localized updates, as changes within a component only affect its specific Virtual DOM tree rather than triggering a full re-render of the entire application. This approach enhances performance by isolating updates and reducing the scope of re-rendering. Despite its advantages, component-based architecture introduces overhead related to the management of component lifecycles and state, which can impact the overall development complexity.

The Fig.1 illustrates the interaction between the Virtual DOM and the real DOM. The application state changes trigger updates in the Virtual DOM. The diffing algorithm detects changes between the previous and current Virtual DOM states. Reconciliation determines the necessary updates, which are then applied to the real DOM, ensuring efficient rendering and minimal direct manipulation.

Fig. 1 Schematic Diagram of Virtual DOM Interaction

Source: created by the author

The methodologies and algorithms utilized in Virtual DOM implementations represent a sophisticated balance between performance optimization and ease of development. The choice of algorithm and architectural approach can significantly influence the efficiency and responsiveness of web applications, making it a critical area of study and innovation in front-end development.

The optimization of the Virtual DOM (VDOM) performance is a significant area of research and development, aiming to enhance web application efficiency, responsiveness, and user experience. Key trends and innovations in this field focus

on several core areas: efficient diffing algorithms, partial rendering, smart component updates, and integration with advanced technologies (Table 2).

Table 2.

Key Methods for Optimizing the Virtual DOM

Method	Description	Example Technologies
Refinement of Diffing Algorithms	Use of enhanced algorithms to identify changes between old and new VDOM states, reducing computational complexity.	Incremental diffing, hash tables
Partial Rendering	Rendering only the changed parts of the VDOM instead of the entire tree. Utilizing techniques like caching results of expensive function calls.	Memoization, selective hydration
Smart Component Updates	Tracking state changes more precisely and updating components only when necessary. Using hooks and context APIs for more precise control.	React Hooks, Context API
Integration with Advanced Technologies	Using WebAssembly to speed up performance-critical parts of the VDOM and Web Workers for concurrent processing of heavy computations.	WebAssembly, Web Workers

Source: created by the author

One of the primary trends is the refinement of diffing algorithms. The diffing process, which identifies changes between the previous and current VDOM representations, is crucial for minimizing actual DOM manipulations. Innovations like incremental diffing and the use of optimized data structures, such as binary trees and hash maps, have significantly reduced the computational complexity of this process. These advancements ensure that only the necessary parts of the DOM are updated, thereby enhancing performance.

Partial rendering is another notable trend. By rendering only the parts of the VDOM that have changed rather than the entire tree, significant performance gains can be achieved. Techniques such as memoization, where the results of expensive function calls are cached, and selective hydration, which focuses on rehydrating only necessary components, have been instrumental in this area. These methods reduce the amount of work required during updates, leading to faster rendering times and improved user experiences.

Smart component updates represent a shift towards more intelligent and context-aware update mechanisms. This approach involves tracking state changes more granularly and updating components only when necessary. Innovations such

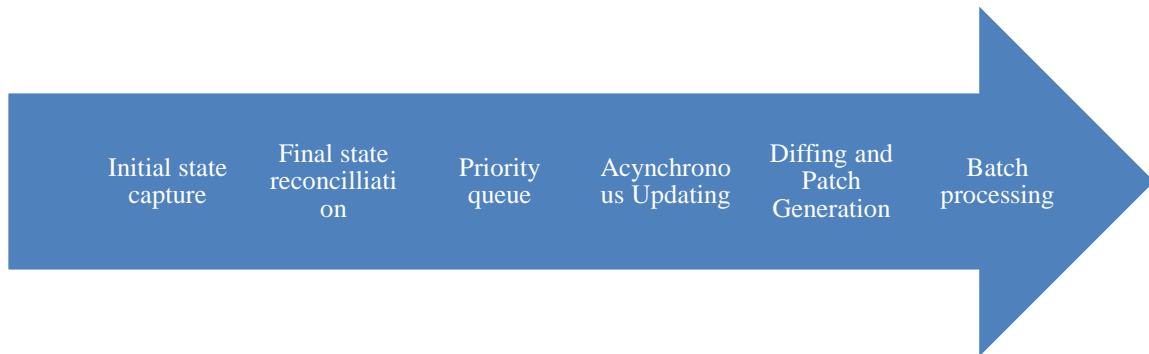
as hooks and context APIs in libraries like React allow for more precise control over when and how components re-render, thus avoiding unnecessary updates and enhancing overall performance.

Integration with advanced technologies, particularly WebAssembly (Wasm) and Web Workers, has opened new avenues for optimizing VDOM performance. WebAssembly allows for performance-critical parts of the VDOM processing to be offloaded to low-level code, which runs at near-native speeds. Web Workers enable concurrent processing by moving heavy computations off the main thread, ensuring that the UI remains responsive even during intensive updates.

In addition to these trends, there is a growing focus on leveraging machine learning to predict and optimize VDOM updates. By analyzing user interactions and patterns, machine learning models can predict the most efficient update paths, further reducing the computational overhead. The diffing algorithm plays a central role in the Virtual DOM architecture by comparing the current Virtual DOM tree with a previous snapshot to identify discrepancies. This comparison allows for the precise determination of which parts of the real DOM need to be updated. The efficiency of this algorithm is instrumental in minimizing unnecessary re-renders, thereby enhancing overall application performance.

However, the algorithm's complexity can become a limiting factor in scenarios involving extensive or deeply nested DOM trees, potentially leading to increased computational costs. Reconciliation refers to the process of applying the identified changes from the diffing phase to the real DOM. This methodology encompasses strategies such as batching updates and prioritizing changes based on their importance or the timing of user interactions. The primary advantage of reconciliation is its ability to optimize the rendering process by ensuring that only the necessary updates are made, thereby improving the responsiveness of the application. Nonetheless, reconciliation introduces complexity in managing asynchronous updates and can require sophisticated handling to ensure consistency and performance.

The component-based architecture methodology involves structuring the user interface into discrete, reusable components, each with its own Virtual DOM. This modular approach facilitates localized updates, as changes within a component only affect its specific Virtual DOM tree rather than triggering a full re-render of the entire application. This approach enhances performance by isolating updates and reducing the scope of re-rendering. Despite its advantages, component-based architecture introduces overhead related to the management of component lifecycles and state, which can impact the overall development complexity. Figure 2 illustrates a multi-layered optimization process for the Virtual DOM performance, building on the methodologies outlined above.

Fig. 2 Multi-Layered Optimization Process for Virtual DOM Performance

Source: created by the author

The multi-layered optimization process of the Virtual DOM begins with capturing the initial states of both the Virtual DOM and the real DOM. This step ensures that any subsequent changes can be accurately tracked. The diffing algorithm is then employed to compare the current and previous states of the Virtual DOM, resulting in the generation of patches that represent the necessary updates. These patches are organized in a priority queue, where they are sorted based on their importance and potential impact on the user experience. Batch processing is used to group patches together, reducing the frequency of real DOM updates and thereby enhancing performance.

By handling updates asynchronously, the main thread remains unblocked, ensuring smooth and responsive interactions. The final step in this process is reconciliation, where patches are applied to the real DOM and the final state is captured for future comparisons. This multi-layered approach not only optimizes the efficiency of Virtual DOM updates but also maintains the responsiveness and stability of web applications. Virtual DOM methodologies have evolved significantly, incorporating several innovative techniques to enhance performance. The multi-layered optimization process detailed in the diagram showcases key trends in the field, such as the prioritization of updates, batch processing, and asynchronous handling. These innovations are crucial for maintaining efficient and responsive web applications, particularly as the complexity of user interfaces continues to grow. By understanding and implementing these advanced optimization strategies, developers can ensure that their applications remain performant and user-friendly.

The Virtual DOM (VDOM) has had a profound impact on user experience (UX) and the overall performance of web applications. By providing a more efficient method for updating the user interface, the VDOM enhances both the speed and responsiveness of web applications, leading to a more seamless and satisfying user experience.

The primary advantage of the VDOM lies in its ability to minimize direct manipulations of the real DOM, which are typically slow and resource-intensive. By

maintaining a lightweight copy of the real DOM in memory, the VDOM can quickly apply changes and compute the most efficient way to update the actual DOM. This approach significantly reduces the number of direct DOM manipulations, which in turn minimizes the performance bottlenecks associated with these operations. Consequently, users experience faster load times and smoother interactions. Table 3 illustrates Key Methods for Optimizing the Virtual DOM.

Table 3.

Key Methods for Optimizing the Virtual DOM

Method	Description	Example Technologies
Refinement of Diffing Algorithms	Use of enhanced algorithms to identify changes between old and new VDOM states, reducing computational complexity.	Incremental diffing, hash tables
Partial Rendering	Rendering only the changed parts of the VDOM instead of the entire tree. Utilizing techniques like caching results of expensive function calls.	Memoization, selective hydration
Smart Component Updates	Tracking state changes more precisely and updating components only when necessary. Using hooks and context APIs for more precise control.	React Hooks, Context API
Integration with Advanced Technologies	Using WebAssembly to speed up performance-critical parts of the VDOM and Web Workers for concurrent processing of heavy computations.	WebAssembly, Web Workers

Source: created by the author

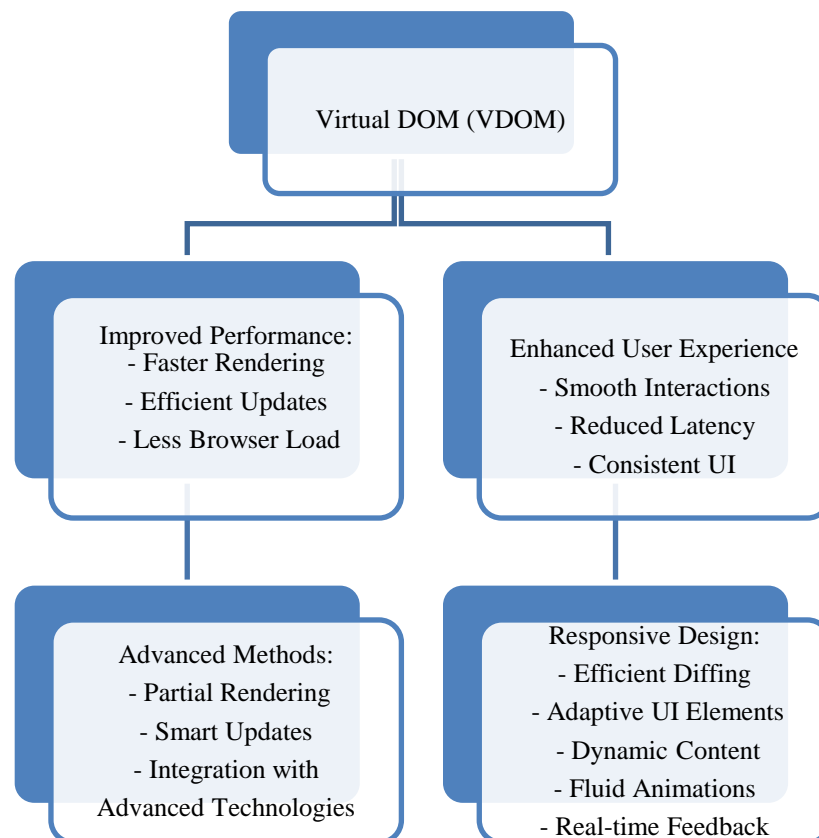
One of the key innovations of the VDOM is the use of efficient diffing algorithms. These algorithms identify the differences between the current and previous states of the VDOM, ensuring that only the necessary updates are made to the real DOM. This selective updating process not only reduces the computational load on the browser but also enhances the responsiveness of the application. Users benefit from this efficiency through faster updates and more responsive interfaces, particularly in applications that require frequent and dynamic updates, such as real-time data dashboards or interactive forms.

Partial rendering is another significant contribution of the VDOM to improving UX. By rendering only the parts of the VDOM that have changed, rather than the entire DOM tree, web applications can achieve substantial performance gains. Techniques such as memoization and selective hydration optimize this process further by caching the results of expensive function calls and rehydrating

only necessary components. These methods reduce the workload on the browser, leading to quicker rendering times and a more fluid user experience.

Smart component updates, facilitated by the VDOM, also play a crucial role in enhancing UX. By tracking state changes more precisely and updating components only when necessary, the VDOM avoids unnecessary re-renders. Innovations such as hooks and context APIs in libraries like React allow developers to control component updates with greater accuracy, ensuring that applications remain performant and responsive. This precise control over updates is especially beneficial in complex applications with numerous interdependent components, as it helps maintain a consistent and high-quality user experience.

The integration of advanced technologies like WebAssembly (Wasm) and Web Workers with the VDOM further amplifies its impact on web application performance. WebAssembly enables performance-critical parts of the VDOM processing to be executed at near-native speeds, while Web Workers facilitate concurrent processing by offloading heavy computations to separate threads. This combination ensures that the main thread remains free to handle user interactions, resulting in a more responsive and interactive application. Figure 3 illustrates impact of Virtual DOM on UX and Performance.

Fig. 3 Impact of Virtual DOM on UX and Performance.

Source: created by the author

The Virtual DOM leads to improved performance by enabling faster rendering, more efficient updates, and reduced browser load. These performance improvements translate into an enhanced user experience with smoother interactions, reduced latency, and a consistent UI. Advanced methods such as efficient diffing, partial rendering, and smart updates further refine these benefits. Additionally, integration with modern technologies like WebAssembly and Web Workers helps achieve responsive design elements and dynamic content, ensuring fluid animations and real-time feedback. This holistic approach significantly elevates the overall quality of web applications, benefiting both performance and user satisfaction.

Recent advancements in working with the Virtual DOM have significantly influenced the efficiency and scalability of modern web applications (table 4). A notable practical example is the adoption of React Fiber, an incremental reimplementation of React's core algorithm, by Facebook. React Fiber enhances the rendering process by allowing the interruption of work, which leads to smoother user interfaces and improved performance, especially for complex applications. The integration of React Fiber in Facebook's codebase demonstrated its ability to manage large-scale applications effectively, highlighting its potential for handling high-frequency updates and intricate user interactions. This implementation showcased a reduction in time-to-interaction metrics, thereby improving the overall user experience and proving the practical viability of React Fiber in production environments [16].

Another pertinent case study involves Airbnb's transition to React's concurrent mode. This approach prioritizes tasks based on their urgency, ensuring that critical updates, such as user input, are processed before less critical rendering tasks. By adopting concurrent mode, Airbnb was able to significantly enhance the responsiveness of its application, particularly on mobile devices with limited processing power. This optimization was quantified by a notable decrease in latency and an increase in user engagement metrics, affirming the efficacy of concurrent mode in real-world scenarios [17].

Additionally, a case study on the implementation of the Virtual DOM by Alibaba Group highlights the importance of optimizing the reconciliation process. Alibaba leveraged a custom Virtual DOM library tailored to their unique needs, which included specific optimizations for their e-commerce platform. This implementation focused on reducing memory consumption and improving the performance of the reconciliation process. The results demonstrated a substantial improvement in page load times and a smoother shopping experience for users, indicating the practical benefits of customizing Virtual DOM strategies to meet specific business requirements.

The practical application of the Virtual DOM extends to the educational domain as well. Khan Academy's use of the Virtual DOM to enhance their

interactive learning platform is a notable example. By integrating a Virtual DOM-based framework, Khan Academy was able to provide a more responsive and engaging user experience, which was crucial for maintaining student engagement during interactive exercises. The implementation led to improved performance metrics and a more intuitive interface, thereby facilitating a better educational experience [18].

In conclusion, the implementation of the latest approaches to working with the Virtual DOM in real-world projects has demonstrated tangible benefits in various sectors. These case studies underscore the importance of optimizing rendering processes, prioritizing tasks, and customizing solutions to meet specific needs, ultimately leading to enhanced performance and user satisfaction. The practical examples from Facebook, Airbnb, Alibaba Group, and Khan Academy provide valuable insights into the effective deployment of Virtual DOM strategies, highlighting their potential to revolutionize web development practices.

Table 4.

Influencing of Virtual DOM using in modern conditions

Key Aspects	Modern Conditions	Importance	Risks
Incremental Rendering	High-frequency updates	Enhanced user experience	Potential complexity in implementation
Task Prioritization	Limited processing power on devices	Improved application responsiveness	Need for careful management of task priorities
Custom Optimization	Specific business requirements	Improved performance for specific needs	Increased development time and resources
Interactive Frameworks	Educational engagement	Better learning experiences	Maintaining performance across diverse interactions

Source: created by the author

Incremental rendering allows for smoother user interfaces by interrupting work as needed, a critical feature for handling high-frequency updates. Task prioritization is essential for improving responsiveness, especially on devices with limited processing power. Custom optimizations tailored to specific business requirements can significantly enhance performance but require increased development time and resources. Finally, interactive frameworks, such as those used in educational platforms, enhance learning experiences but must maintain performance across diverse interactions.

The Virtual DOM (VDOM) offers significant benefits [19] across various usage scenarios and types of web applications, but it also presents certain limitations that must be considered. The primary advantage of the VDOM lies in its ability to

optimize the performance of dynamic and interactive user interfaces. By maintaining an in-memory representation of the real DOM, the VDOM can efficiently manage updates and re-renders, ensuring that only the necessary changes are applied to the real DOM. This approach reduces the computational overhead and enhances the responsiveness of applications, particularly those with frequent state changes, such as real-time data dashboards, interactive forms, and single-page applications (SPAs). In these contexts, the VDOM significantly improves user experience by minimizing latency and ensuring smooth interactions.

Despite its advantages, the VDOM's effectiveness can be limited by the computational complexity of its underlying algorithms. The diffing algorithm, which compares the current and previous states of the VDOM to identify changes, can become computationally expensive, especially for applications with large or deeply nested DOM trees. This complexity can lead to performance bottlenecks in scenarios where the DOM structure is extensive, requiring substantial resources to compute differences and apply updates. Additionally, the abstraction layer introduced by the VDOM can increase the overall complexity of the application architecture, posing challenges for developers, especially those less familiar with VDOM concepts and implementations.

In static or less interactive websites, such as content-based websites or blogs, the advantages of using the VDOM may not justify the added complexity. In these cases, the performance gains from VDOM optimization are minimal, and the overhead introduced by maintaining a VDOM can lead to unnecessary resource consumption. Furthermore, in applications where the primary performance bottleneck is due to server-side processing or network latency, the client-side optimizations provided by the VDOM may have limited impact.

To optimize the use of the VDOM, it is essential to align its implementation with the specific needs and requirements of the project. For highly dynamic and interactive applications, leveraging the VDOM can lead to significant performance improvements. Employing advanced optimization techniques, such as batching updates and prioritizing critical changes, can further enhance performance in these scenarios. For applications with complex, deeply nested structures, strategies to minimize the computational load of the diffing algorithm, such as optimizing component lifecycles and state management, are recommended.

Conversely, for static or minimally interactive applications, traditional DOM manipulation techniques may be more appropriate. These applications do not benefit significantly from the VDOM's dynamic update capabilities, and the additional complexity and resource overhead can be avoided. In such cases, direct manipulation of the real DOM using conventional methods can be more efficient and straightforward.

Table 5 summarizes the benefits and limitations of using the VDOM in different usage scenarios and types of web applications, providing recommendations for the optimal use of the VDOM based on specific project needs and requirements.

Table 5.

Benefits, Limitations, and Recommendations for Virtual DOM Usage

Usage Scenario	Benefits	Limitations	Recommendations
Real-time Data Dashboards	Improved responsiveness, efficient state management	High computational cost with large datasets	Optimize component lifecycle, use batching updates
Interactive Forms	Smooth user interactions, minimal re-renders	Complexity in diffing algorithm with deeply nested elements	Prioritize critical updates, use selective rendering
Single-Page Applications (SPAs)	Efficient DOM updates, enhanced user experience	Increased complexity in application architecture	Employ advanced state management techniques
Content-Based Websites	Minimal benefits from VDOM optimizations	Unnecessary resource overhead	Use traditional DOM manipulation methods
Blogs	Limited dynamic content, minimal state changes	Overhead from VDOM maintenance	Directly manipulate real DOM
Applications with Server-Side Bottlenecks	Client-side optimizations have limited impact	Primary bottleneck outside VDOM scope	Focus on server-side performance improvements

Source: created by the author

In modern web development, the choice to use the VDOM should be carefully considered based on the specific needs and characteristics of the project. While the VDOM can significantly enhance performance in dynamic and interactive applications, its benefits may be minimal in static or less interactive websites. Understanding these distinctions is crucial for developers aiming to optimize their web applications effectively. Figure 4 presents a holistic approach to optimizing VDOM performance in contemporary web applications. This algorithm integrates advanced techniques to enhance efficiency and responsiveness, ensuring that the VDOM remains a valuable tool in modern web development.

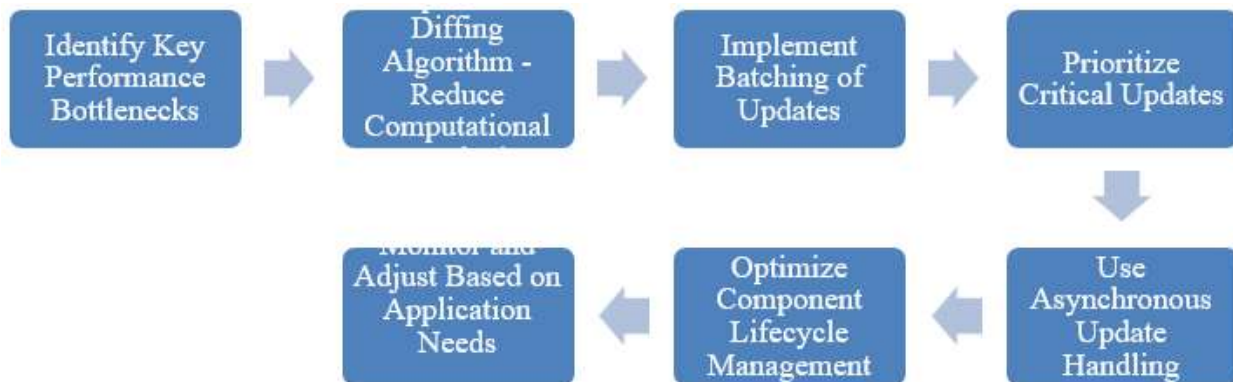

Fig. 4 General Algorithm for Improving Virtual DOM Performance

Source: created by the author

The algorithm begins with identifying key performance bottlenecks within the VDOM implementation. By pinpointing areas where computational complexity and resource usage are highest, developers can target specific optimizations. The next step is to optimize the diffing algorithm, reducing its computational complexity to ensure that the comparison between current and previous VDOM states is efficient. Implementing batching of updates helps to minimize the frequency of real DOM manipulations, thereby improving overall performance.

Prioritizing critical updates ensures that the most impactful changes are addressed first, enhancing the responsiveness of the application. Using asynchronous update handling prevents the main thread from being blocked, maintaining smooth user interactions. Optimizing component lifecycle management reduces overhead and ensures that components are efficiently rendered and updated. Finally, continuous monitoring and adjustment based on the application's needs allow for dynamic optimization, ensuring that the VDOM remains performant as the application evolves.

Conclusions. The study highlights key challenges in the use of the Virtual DOM (VDOM) in modern front-end frameworks, particularly concerning its impact on performance. The VDOM significantly enhances user interaction and the efficiency of web applications by minimizing direct manipulations of the real DOM, which in turn reduces the frequency and complexity of DOM updates, leading to overall performance improvements.

It is recommended to optimize the diffing algorithm to reduce the computational complexity involved in comparing the current and previous states of the VDOM. Additionally, employing techniques such as batch updating can minimize interactions with the real DOM, further boosting performance. Prioritizing critical updates ensures the most significant impact on performance and user experience. Utilizing asynchronous processing of updates can help avoid blocking the main thread, thus maintaining smooth operation.

Future research directions include the development of new frameworks and methodologies that enhance web development efficiency. There is also a need to investigate the trade-offs between computational efficiency and memory usage, as well as the effects of different rendering strategies and optimization techniques. Addressing these issues could lead to the creation of more advanced tools and methods for web development, thereby expanding the capabilities of the field.

References:

1. Vyas, R. (2022). Comparative analysis on front-end frameworks for web applications. *International Journal for Research in Applied Science and Engineering Technology*, 10(7), 298-307. <https://www.ijraset.com/research-paper/comparative-analysis-on-front-end-frameworks-for-web-applications>
2. Cheć, D., & Nowak, Z. (2019). The performance analysis of web applications based on virtual DOM and reactive user interfaces. In *Engineering Software Systems: Research and Praxis* (pp. 119-134). Springer International Publishing. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-319-99617-2_8.

3. Ollila, R., Mäkitallo, N., & Mikkonen, T. (2022). Modern web frameworks: A comparison of rendering performance. *Journal of Web Engineering*, 21(3), 789-813. DOI: <https://doi.org/110.13052/jwe1540-9589.21311>
4. Siahaan, M., & Vianto, V. O. (2022). Comparative analysis study of front-end javascript frameworks performance using lighthouse tool. *Jurnal Mantik*, 6(3), 2462-2468. DOI: <https://doi.org/10.35335/mantik.v6i3.3131>.
5. Lazuardy, M.F.S., & Anggraini, D. (2022). Modern front end web architectures with react. js and next. js. *Research Journal of Advanced Engineering and Science*, 7(1), 132-141. <https://irjaes.com/wp-content/uploads/2022/02/IRJAES-V7N1P162Y22.pdf>.
6. Ferreira, F., Borges, H. S., & Valente, M. T. (2022). On the (un-) adoption of JavaScript front-end frameworks. *Software: Practice and Experience*, 52(4), 947-966. DOI: <https://doi.org/10.1002/spe.3044>.
7. Li, N., & Zhang, B. (2021). The research on single page application front-end development based on Vue. *Journal of Physics: Conference Series*. IOP Publishing. DOI: <https://doi.org/10.1088/1742-6596/1883/1/012030>
8. Schwab, M., et al. (2021). Scalable scalable vector graphics: Automatic translation of interactive svgs to a multithread vdom for fast rendering. *IEEE Transactions on Visualization and Computer Graphics*, 28(9), 3219-3234. DOI: <https://doi.org/10.1109/TVCG.2021.3059294>.
9. Pavlenko, A., et al. (2020). Micro-frontends: application of microservices to web front-ends. *Journal of Internet Services and Information Security*, 10(2), 49-66. DOI: <https://doi.org/10.22667/JISIS.2020.05.31.049>.
10. Prajwal, Y., Parekh, J. V., & Shettar, R. (2021). A brief review of micro-frontends. *United International Journal for Research and Technology*, 2(8). <https://uijrt.com/articles/v2/i8/UIJRTV2I80017.pdf>
11. Gama, F., et al. (2022). Exploratory and exploitative capability paths for innovation: A contingency framework for harnessing fuzziness in the front end. *Technovation*, 113, 102416. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.technovation.2021.102416>
12. Brand, M., Tiberius, V., Bican, P.M. et al. (2021). Agility as an innovation driver: towards an agile front end of innovation framework. *Review of Managerial Science*, 15(1), 157-187. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11846-019-00373-0>
13. Pacheco, N. M. M., Sureshababu, A.V., Nürnberger, M.C., Noy, L.I.D., & Zimmermann, M. (2021). A fuzzy front-end product development framework for start-ups. *Proceedings of the Design Society*, 1, 111-120. DOI: <https://doi.org/10.1017/pds.2021.12>
14. Rahat, R., Ferrer, V., Pradhananga, P., & ElZomor, M. (2023). Developing an effective front-end planning framework for sustainable infrastructure projects. *International Journal of Construction Management*, 23(16), 2841-2858. DOI: <https://doi.org/10.1080/15623599.2022.2105282>
15. World Wide Web Consortium. (n.d.). Resource Description Framework (RDF). Retrieved from: <https://www.w3.org/RDF/>
16. Jian, Z. (2020). *Improving performance in React applications with concurrent mode*. *Airbnb Engineering & Data Science*. <https://medium.com/airbnb-engineering/improving-performance-in-react-applications-with-concurrent-mode-ff2e6e2027d8>
17. Fang, L. (2018). Optimizing Virtual DOM in large-scale applications: Alibaba's experience. *Alibaba Tech*. <https://tech.alibaba.com/articles/optimizing-virtual-dom>
18. Gannon, S. (2021). Using the Virtual DOM to enhance educational platforms: Khan Academy's approach. *Khan Academy Engineering Blog*. <https://engineering.khanacademy.org/posts/virtual-dom-enhancements.htm>
19. React. (n.d.). *Render and commit: Optimizing performance*. <https://react.dev/learn/render-and-commit#optimizing-performance>

Література:

1. Vyas R. Comparative analysis on front-end frameworks for web applications. *International Journal for Research in Applied Science and Engineering Technology*. 2022. Vol. 10. №7. P. 298-307. URL: <https://www.ijraset.com/research-paper/comparative-analysis-on-front-end-frameworks-for-web-applications>.
2. Chęć D., & Nowak Z. The performance analysis of web applications based on virtual DOM and reactive user interfaces. *Engineering Software Systems: Research and Praxis*. Springer International Publishing, 2019. P. 119-134. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-319-99617-2_8.
3. Ollila R., Mäkitallo N., & Mikkonen T. Modern web frameworks: A comparison of rendering performance. *Journal of Web Engineering*. 2022. Vol. 21. №3. P. 789-813. DOI: <https://doi.org/10.13052/jwe1540-9589.21311>.
4. Siahaan M., & Vianto V. O. Comparative Analysis Study of Front-End JavaScript Frameworks Performance Using Lighthouse Tool. *Jurnal Mantik*. 2022. Vol. 6. №3. 2462-2468. DOI: <https://doi.org/10.35335/mantik.v6i3.3131>.
5. Lazuardy M. F. S., & Anggraini D. Modern front end web architectures with react.js and next.js. *Research Journal of Advanced Engineering and Science*. 2022. Vol. 7. №1. P. 132-141. URL: <https://irjaes.com/wp-content/uploads/2022/02/IRJAES-V7N1P162Y22.pdf>.
6. Ferreira F., Borges H. S., & Valente M. T. On the (un-) adoption of JavaScript front-end frameworks. *Software: Practice and Experience*. 2022. Vol. 52. №4. P. 947-966. DOI: <https://doi.org/10.1002/spe.3044>.
7. Li N., & Zhang B. The research on single page application front-end development based on Vue. *Journal of Physics: Conference Series*. IOP Publishing, 2021. DOI: <https://doi.org/10.1088/1742-6596/1883/1/012030>.
8. Schwab M., et al. Scalable scalable vector graphics: Automatic translation of interactive svgs to a multithread vdom for fast rendering. *IEEE Transactions on Visualization and Computer Graphics*. 2021. Vol. 28. №9. P. 3219-3234. DOI: <https://doi.org/10.1109/TVCG.2021.3059294>.
9. Pavlenko A., et al. Micro-frontends: application of microservices to web front-ends. *Journal of Internet Services and Information Security*. 2020. Vol. 10. №2. P. 49-66. DOI: <https://doi.org/10.22667/JISIS.2020.05.31.049>.
10. Prajwal Y., Parekh J. V., & Shettar R. A brief review of micro-frontends. *United International Journal for Research and Technology*. 2021. Vol. 2. №8. URL: <https://uijrt.com/articles/v2/i8/UIJRTV2180017.pdf>.
11. Gama F., et al. Exploratory and exploitative capability paths for innovation: A contingency framework for harnessing fuzziness in the front end. *Technovation*. 2022. №113. Article number 102416. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.technovation.2021.102416>.
12. Brand M., Tiberius V., Bican P.M. et al. Agility as an innovation driver: towards an agile front end of innovation framework. *Review of Managerial Science*. 2021. Vol. 15. №1. P. 157-187. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11846-019-00373-0>.
13. Pacheco N. M. M., Sureshbabu A.V., Nürnberger M.C., Noy L.I.D., & Zimmermann M. A fuzzy front-end product development framework for start-ups. *Proceedings of the Design Society*. 2021. № 1. P. 111-120. DOI: <https://doi.org/10.1017/pds.2021.12>.
14. Rahat R., Ferrer V., Pradhananga P., & ElZomor M. Developing an effective front-end planning framework for sustainable infrastructure projects. *International Journal of Construction Management*. 2023. Vol. 23. №16. P. 2841-2858. DOI: <https://doi.org/10.1080/15623599.2022.2105282>.
15. World Wide Web Consortium. Resource Description Framework (RDF), 2024. URL: <https://www.w3.org/RDF/>
16. Jian Z. Improving performance in React applications with concurrent mode. *Airbnb Engineering & Data Science*, 2020. URL: <https://medium.com/airbnb-engineering/improving-performance-in-react-applications-with-concurrent-mode-ff2e6e2027d8>
17. Fang L. Optimizing Virtual DOM in large-scale applications: Alibaba's experience. *Alibaba Tech*, 2018. URL: <https://tech.alibaba.com/articles/optimizing-virtual-dom>
18. Gannon S. Using the Virtual DOM to enhance educational platforms: Khan Academy's approach. *Khan Academy Engineering Blog*, 2021. URL: <https://engineering.khanacademy.org/posts/virtual-dom-enhancements.htm>
19. React. (n.d.). *Render and commit: Optimizing performance*, 2024. URL: <https://react.dev/learn/render-and-commit#optimizing-performance>

УДК 004.932:616-073.756.8

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8\(36\)-859-875](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8(36)-859-875)

Алхімова Світлана Миколаївна кандидат технічних наук, доцент кафедри біомедичної кібернетики, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут ім. Ігоря Сікорського», Берестейський проспект, 37, м. Київ, 03056, <https://orcid.org/0000-0002-9749-7388>

Дюмін Олексій Дмитрович аспірант кафедри біомедичної кібернетики, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут ім. Ігоря Сікорського», Берестейський проспект, 37, м. Київ, 03056, <https://orcid.org/0000-0002-0196-005X>

ПРОБЛЕМИ АВТОМАТИЗАЦІЇ АНАЛІЗУ ПЕРФУЗІЇ ЗА ДАНИМИ ДИНАМІЧНО-СПРИЙНЯТЛИВОЇ КОНТРАСТНОЇ МАГНІТНО-РЕЗОНАНСНОЇ ТОМОГРАФІЇ

Анотація. Перфузійні томографічні дослідження такі, як динамічно-сприйнятлива контрастна магнітно-резонансна томографія, є корисним інструментом для оцінки регіонального кровотоку. Аналіз даних такого неінвазивного дослідження дозволяє поліпшити діагностику пацієнтів з онкологічними та цереброваскулярними захворюваннями.

Розвиток програмування та обчислювальної техніки вплинув на процес автоматизації аналізу перфузії за даними динамічно-сприйнятливої контрастної магнітно-резонансної томографії. Наразі для отримання перфузійних характеристик використовують як традиційний метод деконволюції, так і відносно нові методи з використанням нейронних мереж. Обидва підходи мають низку проблем, пов'язаних з автоматизацією як всього процесу отримання перфузійних характеристик, так і окремих його етапів. Вирішення цих проблем вимагає стандартизація оптимальної методології, що допоможе в узгодженому отриманні та інтерпретації даних динамічно-сприйнятливої контрастної магнітно-резонансна томографії.

У цьому дослідженні проведений детальний аналіз сучасних підходів проведення аналізу перфузії за даними динамічно-сприйнятливої контрастної магнітно-резонансної томографії, виявлені найновіші тенденції щодо покращення результатів розрахунків перфузійних характеристик, а також визначені переваги та недоліки кожного з розглянутих підходів з метою систематизації та визначення плюсів і мінусів кожного з них. Крім того в статті наведені ключові формули та визначення. За результатами проведеного аналізу формалізовані етапи роботи із даними динамічно-сприйнятливої

контрастної магнітно-резонансної томографії при проектуванні програмно-алгоритмічних рішень отримання перфузійних характеристик.

Ключові слова: автоматизація, перфузійні параметри, кількісна перфузія, динамічно-сприйнятлива контрастна перфузія, магнітно-резонансна томографія.

Alkhimova Svitlana Mykolaivna PhD, associate professor at the Department of Biomedical Cybernetics, National Technical University of Ukraine «Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute», Prospect Beresteiskyi, 37, Kyiv, 03056, <https://orcid.org/0000-0002-9749-7388>

Diumin Oleksii Dmytrovych PhD student at the Department of Biomedical Cybernetics, National Technical University of Ukraine «Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute», Prospect Beresteiskyi, 37, Kyiv, 03056, <https://orcid.org/0000-0002-0196-005X>

ISSUES OF AUTOMATED PERFUSION ANALYSIS BASED ON DYNAMIC SUSCEPTIBILITY CONTRAST MRI

Abstract. Perfusion imaging studies, such as dynamic susceptibility contrast-enhanced magnetic resonance imaging, are useful in assessing regional blood flow. Analysis of the data from such non-invasive studies improves the diagnosis of patients with oncological and cerebrovascular diseases.

The progress in programming and computer technology has impacted the process of automating perfusion analysis based on dynamic-susceptible contrast magnetic resonance imaging. Currently, the traditional deconvolution method and relatively new neural network methods are used to obtain perfusion characteristics. Both approaches have several issues associated with the automation of either the entire process of obtaining perfusion characteristics or its separate stages. Solving them requires standardizing the methodology for consistent acquisition and interpretation of data from dynamic susceptibility contrast-enhanced magnetic resonance imaging.

In this study, a detailed analysis of modern approaches for perfusion analysis based on data from dynamic susceptibility contrast-enhanced magnetic resonance imaging was carried out, the latest trends to improve the accuracy of perfusion characteristic assessment were identified, and the advantages and disadvantages of each of the considered approaches were determined to systematize and find out the pros and cons each of them. In addition, the article provides the key formulas and definitions. Based on the provided analysis, the stages of data processing from dynamic susceptibility contrast-enhanced magnetic resonance imaging were formalized. These stages are useful for can be used to design algorithms and software for obtaining perfusion characteristics.

Keywords: automation, perfusion parameters, quantitative perfusion, dynamic susceptibility contrast-enhanced perfusion, magnetic resonance imaging.

Постановка проблеми. Аналіз даних динамічно-сприйнятливої контрастної (ДСК) магнітно-резонансної томографії (МРТ) є одним з найбільш поширених підходів для оцінки перфузійних характеристик тканин. Цей підхід заснований на факті втрати інтенсивності сигналу під час отримання часових серій T2- або T2*-зважених МРТ зображень [1]. Зазначена втрати інтенсивності сигналу є наслідком внутрішньовенного введення контрастної речовини у тіло пацієнта. Використання отриманих під час дослідження часових серій зображень дозволяє для кожного просторового положення побудувати так звані час-концентрація криві. Хоча самі по собі час-концентрація криві не можуть бути безпосередньо інтерпретовані, вони слугують джерелом інформації для отримання таких клінічно значущих перфузійних характеристик, як кровотік (англ. blood flow, BF), об'єм крові (англ. blood volume, BV), середній час проходження (англ. mean transit time, MTT), час надходження контрасту (англ. time to arrival, TTA) та час до максимуму імпульс-функції залишку (T_{max}) [2, 3].

ДСК МРТ використовується майже виключно під час досліджень тканин мозку. Першим напрямком є обстеження пацієнтів з онкологічними захворюваннями, що дозволяє детально досліджувати такі патофізіологічні параметри пухлини, як проникність судин, їх розмір, цитоархітектуру [4, 5]. Другим поширеним напрямком використання ДСК МРТ є оцінка ішемічного інсульту, нейроваскулярних захворювань і нейродегенеративних розладів [5, 6].

У клінічних умовах аналіз перфузійних даних ДСК інтерпретують двома способами: шляхом оцінювання кількісних значень отриманих перфузійних характеристик та шляхом візуального огляду так званих перфузійних карт (закодовані кольором відповідно до певної схеми значення перфузійних характеристик) [2, 7]. Зазвичай ці два способи доповнюють один одного.

Незважаючи на різні докази клінічного впливу на діагностику та лікування цереброваскулярних та онкологічних захворювань, технічні аспекти ДСК МРТ не були стандартизовані [8, 9], що перешкоджає її широкому впровадженню та використанню. Розбіжності у точності вимірювань перфузійних характеристик спричинені не тільки наявністю різних протоколів сканування під час проведення ДСК МРТ, але й використанням різних програмно-алгоритмічних рішень для постобробки та аналізу отриманих даних. Наскільки нам відомо наразі не існує стандартизованого програмного забезпечення для роботи з даними ДСК МРТ з загально визнаним рейтингом. Для досягнення прийнятної точності процеси постобробки та аналізу даних ДСК МРТ у сучасному програмному

забезпеченні вимагають контролю з боку оператора, а отже потребують додаткового часу, виділеної робочої станції та спеціально навчених спеціалістів. У такий чин, питання автоматизації проведення аналізу перфузії за даними ДСК МРТ з подальшою їх стандартизацією залишаються відкритими.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З технічного аспекту отримання перфузійних характеристик за даними ДСК МРТ ґрунтується на моделюванні кінетики контрастної речовини, яке, серед іншого, може мати чисельний розв'язок за допомогою методу деконволюції. Математичні пояснення, що лежать в основі процесу кількісної оцінки перфузії з використанням методу деконволюції, були детально розглянуті в літературі [10-13].

Програмне забезпечення для автоматизації аналізу перфузії за даними ДСК МРТ з використанням методу деконволюції наявне не лише як комерційні програмні рішення від постачальників МРТ сканерів, але й як індивідуально розроблені пакети [14-17]. Таке програмне забезпечення в тій чи іншій мірі пропонує рішення для ряду методологічних проблем, пов'язаних, наприклад, з усуненням артефактів руху (англ. motion correction), сегментацією зони мозку (англ. skull stripping), визначенням функції артеріального притоку (англ. arterial input function), корекцією витоків (англ. leakage correction) та вибором програмно-алгоритмічної реалізації методу деконволюції. Однак питання точності вимірювань перфузійних характеристик не обмежене вирішенням зазначених проблем [18-21].

Для отримання перфузійних характеристик за даними ДСК МРТ попіксельний аналіз з використанням методу деконволюції, ймовірно, є найкращим варіантом за ідеальних умов визначення функції артеріального притоку і відсутності шумів та артефактів руху. Однак використання методу деконволюції у реальних умовах не дозволяє уникнути зазначених проблем. У цьому розрізі застосування методів машинного навчання надає потенційні переваги щодо отримання інформації, яка достатньо стійка до шуму та артефактів руху, а також відсутності необхідності визначати функцію артеріального притоку.

Для автоматизації аналізу перфузії за даними ДСК МРТ нещодавно було запропоновано ряд методів машинного навчання, включаючи нейронні мережі прямого поширення [22], генеративні змагальні мережі [23], згорткові нейронні мережі [24]. Хоча тести, проведені у вищезазначених дослідженнях, демонструють їх ефективність, точність визначення за їх допомогою перфузійних характеристик все ще обмежена. Це пов'язано з тим, що тестові дані були отримані лише від здорових пацієнтів або пацієнтів з однією певною патологією. Крім того, для отримання результатів необхідно гарантувати наявність даних, які вважаються фундаментальною істиною

(англ. ground truth). Більшість даних, що використовуються для отримання результатів методами машинного навчання, походять із приватних колекцій. Це унеможлиблює незалежну перевірку результатів, які були оприлюднені.

Мета дослідження. Метою даного дослідження є визначення сучасних проблем автоматизації аналізу перфузії за даними динамічно-сприйнятливої контрастної магнітно-резонансної томографії, а також формалізація етапів роботи із зазначеними даними при проектуванні програмно-алгоритмічних рішень отримання перфузійних характеристик.

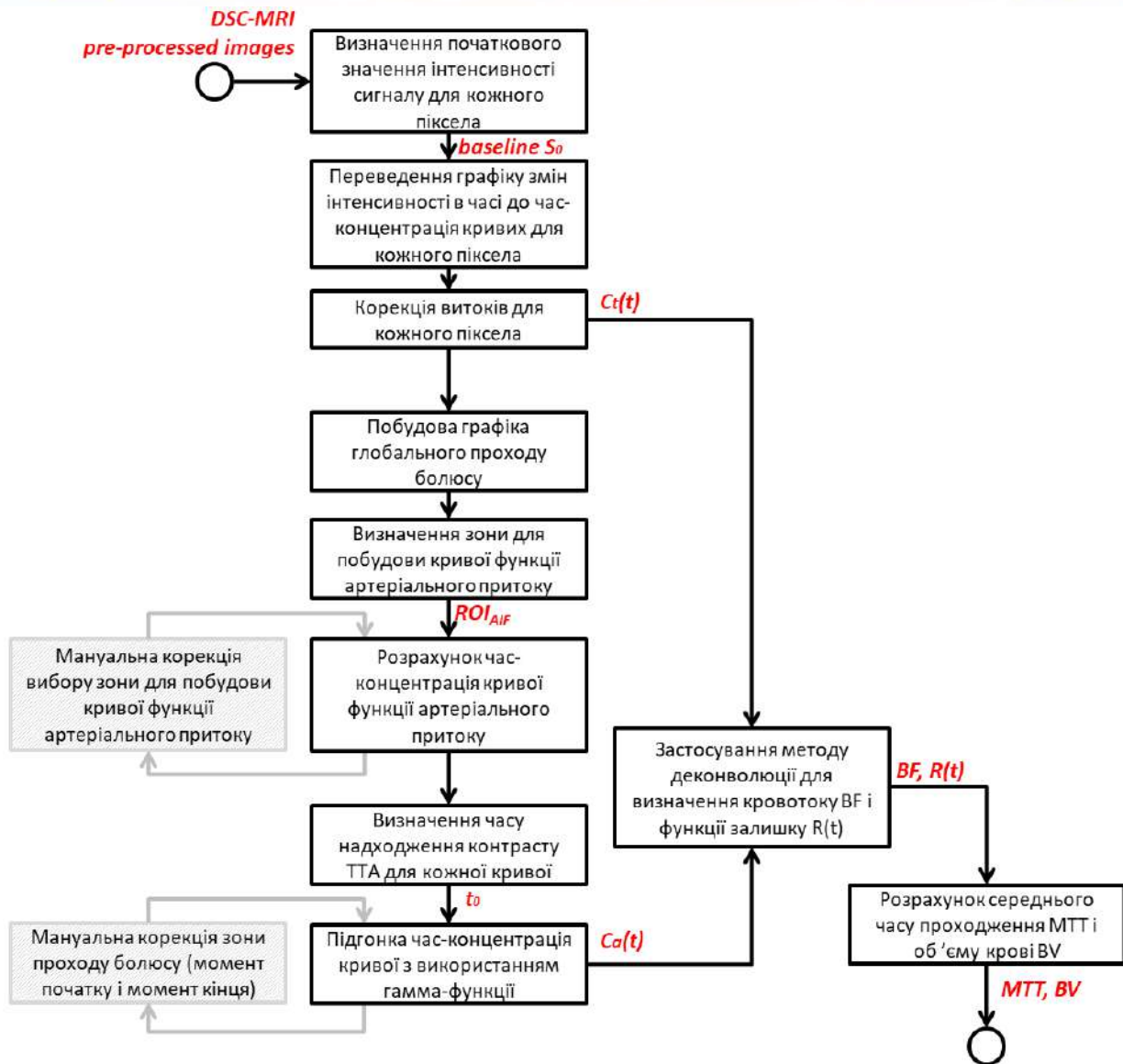
Виклад основного матеріалу. Метод деконволюції, що покладений в основу отримання перфузійних характеристик за даними ДСК МРТ, дуже чутливий до шуму. Для нейтралізації шкідливого ефекту шуму на дані кривих зміни інтенсивності сигналу з часом доцільне виконання декількох кроків попередньої обробки цих даних, а саме:

- усунення артефактів руху, що більшістю полягає у застосуванні алгоритмів реєстрація для всіх зображень часової серії [25, 26];
- застосування алгоритмів фільтрація з ефектом згладжування для просторових (зображення) та часових (криві зміни інтенсивності сигналу з часом) даних [27];
- сегментація зони мозку з метою зменшення кількості даних для подальшого аналізу і усунення потенційно хибних ділянок для застосування наступних кроків [28-30].

Зазначені кроки попередньої обробки надають також покращення точності результатів, які отримують за допомогою методів машинного навчання.

Етапи роботи із даними ДСК МРТ після їх попередньої обробки можуть бути формалізовані щодо застосування методу деконволюції відповідно до схеми, яка наведена на рис. 1.

Рис. 1 Загальна схема етапів роботи з даними ДСК МРТ після їх попередньої обробки для отримання перфузійних характеристик із використанням методу деконволюції.

Відповідно до наведеної схеми першим етапом необхідно провести визначення початкового значення інтенсивності сигналу (англ. baseline) для кожного пікселя зображення, тобто для кожної одиниці просторових даних. З цією метою та для отримання інформації, що буде необхідна на наступних етапах, виконують розбиття даних зміни сигналу в часі на чотири фази: фаза насиченості, фаза отримання початкового значення інтенсивності сигналу, фаза першого проходження контрастної речовини та фаза рециркуляції. Процедуру виконують окремо для даних кожного пікселя зображення. Фаза отримання початкового значення інтенсивності сигналу починається від моменту, коли сигнал досяг свого стійкого стану, та закінчується надходженням

контрастної речовини в досліджуваній об'єм тканин. Обмеження проміжку часу даної фази може бути виконане за різними алгоритмами [31]. Величина початкового значення сигналу обчислюється як середнє значення величини сигналу на знайденому проміжку часу.

На наступному етапі необхідне виконання переведення графіку змін інтенсивності сигналу в часі до час-концентрація кривих. Процедуру виконують окремо для даних кожного пікселя зображення відповідно до формули:

$$C(t) = -\frac{k}{TE} \cdot \ln\left(\frac{S(t)}{S_0}\right),$$

де $C(t)$ – значення концентрації контрастної речовини в певний момент часу t ; S_0 – початкове значення інтенсивності сигналу, тобто величина baseline; $S(t)$ – значення інтенсивності сигналу в певний момент часу t ; TE – значення величини часу відлуння під час проведення сканування; k – константа, що залежить від багатьох чинників, тому зазвичай для розрахунків допускають, що значення величини k однакове для всіх пікселів зображення, тобто $k = 1$.

Виток контрастної речовини в тканини може зменшувати значення інтенсивності сигналу в зонах з помітним T_1 -ефектом. Як результат отримання хибних значень об'єму крові в досліджуваному об'єму, що розраховується як площа під кривою, може призводити до хибної оцінки перфузійних характеристик [32]. Для усунення ефектів витоків можуть бути застосовані різні методи корекції [33]. Слід зауважити, що етап корекції витоків не завжди присутній у реалізації програмного забезпечення для аналізу даних ДСК МРТ.

Наступним етапом має бути побудований графік глобального проходу болюсу (англ. global bolus plot). Цей графік відображає усереднену криву зміни концентрації контрастної речовини в часі за мірою проходження болюсу крізь досліджуваній об'єм. У подальшому він використовується для оцінки якості визначення функції артеріального притоку.

Надалі серед час-концентрація кривих, які були розраховані для всіх пікселів зображення, необхідно обрати криву (або декілька кривих), що буде визначати зміну концентрації контрастної речовини з часом в артерії. Дані такої кривої називають функцією артеріального притоку $C_a(t)$ та використовуються під час розрахунку перфузійних характеристик з використанням методу деконволюції. Етап визначення функції артеріального притоку є важливим для отримання коректних результатів, адже метод деконволюції розглядає дані час-концентрація кривої у тканинах як результат згортки функції-відповіді саме із функцією артеріального притоку [10, 13]. У випадку, якщо функцію артеріального притоку визначають за декількома час-концентрація кривими, то її значення отримують, усереднивши значення цих

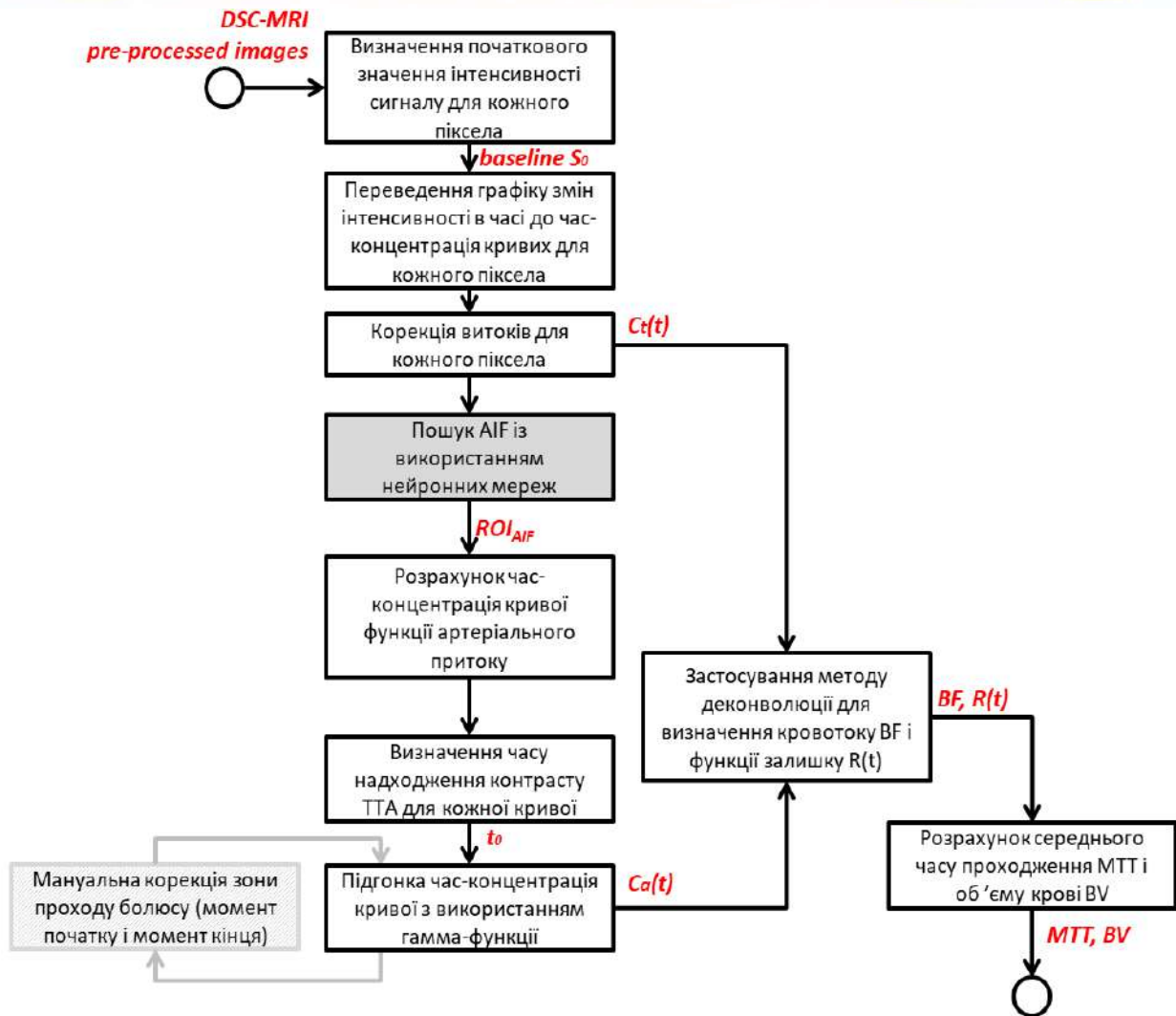
кривих. Такий підхід вважається більш надійним [34], оскільки метод деконволюції надзвичайно чутливий до шуму та артефактів руху.

Процедура визначення функції артеріального притоку може бути мануальною, частково або повністю автоматизованою.

Мануальне визначення функції артеріального притоку вимагає від оператора виділення певної кількості пікселів на відповідному фрагменті зображення [35, 36]. Для цього оператор досліджує область інтересу в інтерактивному режимі піксель за пікселем та відбирає лише ті, що за формою час-концентрація кривої відповідають розташуванню всередині артерії (ранній час прибуття контрасту, вузькі за шириною та великі за амплітудою дані час-концентрація кривих).

Відбір пікселів у місцях розташування великих артерій, таких як середня мозкова або внутрішня сонна артерії, є традиційним підходом і називається пошуком глобальної функції артеріального притоку. Однак використання такого підходу може призводити до помилок у подальших розрахунках через дисперсію та затримку у поширенні контрастної речовини від великої артерії до досліджуваних тканин. Пошук так званих локальних функцій артеріального притоку, що визначаються у пікселях, розташованих якомога ближче до досліджуваних тканин, допомагає частково вирішити зазначену проблему [35].

Повністю або частково автоматизований пошук може скоротити час, необхідний для визначення глобальної функції артеріального притоку, а також підвищити якість і надійність визначення пікселів, які характеризують дрібні судини, у випадку визначення локальної функції артеріального притоку. З метою автоматизації пошуку використовують кластерний аналіз [37-39], багатоетапний пошук [40], моделі активних контурів [41], дискриптори за фізіологічними та математичними критеріями [42, 43]. Останні дослідження спрямовані на розробку методів пошуку функції артеріального притоку із використанням нейронних мереж [44, 45]. Пошук функції артеріального притоку методами з використанням нейронних мереж дозволяє спростити загальну схеми етапів роботи з даними ДСК МРТ (рис. 2).

Рис. 2 Спрощення загальної схеми етапів роботи з даними ДСК МРТ, що наведена на рис. 1., за рахунок пошуку функції артеріального притоку методами з використанням нейронних мереж.

На наступному етапі для кожної час-концентрація кривої необхідно знайти момент часу надходження контрастної речовини (англ. time to arrival), щоб провести підгонку даних після цього моменту часу з використанням гамма-функції [46]. Підгонка даних з використанням гамма-функції дозволяє мінімізувати шум, інтерполювати амплітуду та час надходження болюсу, позбутися ефекту рециркуляції [10, 47].

Після виконання зазначених етапів застосування методу деконволюції дозволяє визначити значення кровотоку BF та імпульс-функції залишку $R(t)$. Імпульс-функція залишку (англ. impulse residue function) характеризує кількість контрастної речовини, що залишилася в системі з плином часу після поширення в ній болюсу. Розрахунок проводять для кожного пікселя зображення з урахуванням в ньому значень час-концентрації кривої в $C_i(t)$ і

функції артеріального притоку $C_a(t)$, яка є загальною для всіх пікселів, відповідно до формули:

$$C_i(t) = BF \cdot C_a(t) \otimes R(t).$$

Для пошуку невідомих значень кровотоку BF та імпульс-функції залишку $R(t)$ використовують різні підходи сингулярного розкладу як чисельного методу проведення обчислень: зрізаний, блочно-циркулянтний, з обмеженими осциляціями, з регуляризацією Тихонова [13, 48].

Надалі необхідно розрахувати значення середнього часу проходження MTT і об'єму крові BV . Розрахунки можуть бути виконані, застосувавши різні підходи.

У першому варіанті значення середнього часу проходження визначають як площу під кривою імпульс-функції залишку $R(t)$. Знаючи значення кровотоку BF і середнього часу проходження MTT , відповідно до принципу центрального об'єму розраховують об'єм крові BV у заданому об'ємі тканини:

$$BV = BF \cdot MTT.$$

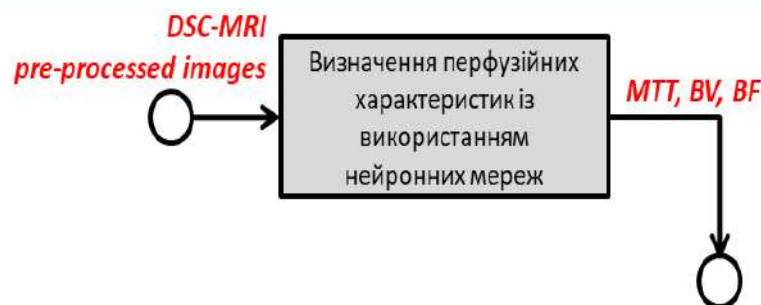
У другому варіанті значення об'єму крові BV визначають, враховуючи час-концентрація криві в тканині і артерії, через розрахунок площ під цими кривими відповідно до формули:

$$BV = \frac{\int C_i(t) dt}{\int C_a(t) dt}.$$

Знаючи значення кровотоку BF і об'єм крові BV відповідно до принципу центрального об'єму розраховують середній час проходження MTT :

$$MTT = BV / BF.$$

Як вже було зазначено, для автоматизації отримання перфузійних характеристик за даними ДСК МРТ сучасні дослідження пропонують методи з використанням нейронних мереж [22-24]. Використання нейронних мереж дозволяє максимально спростити роботу з даними ДСК МРТ для проведення перфузійного аналізу (рис. 3).

Рис. 3 Схема проведення аналізу перфузії за даними ДСК МРТ методами з використанням нейронних мереж.

Як можна бачити із даного дослідження, програмно-алгоритмічні реалізації аналізу перфузії за даними ДСК МРТ як методом деконволюції, так і методами з використанням нейронних мереж наразі мають невирішені проблеми. Продовжується пошук нових методів та розробка алгоритмів їх реалізації. Однією з важливих цілей для усунення наявних проблем є стандартизація оптимальної методології, що допоможе в узгодженому отриманні та інтерпретації даних ДСК МРТ.

Висновки. У даному дослідженні були визначені сучасних проблем автоматизації аналізу перфузійних даних, які отримують під час проведення динамічно-сприйнятливої контрастної магнітно-резонансної томографії. За результатами формалізовані етапи роботи із зазначеними даними при проектуванні програмно-алгоритмічних рішень отримання перфузійних характеристик як традиційним методом деконволюції, так і методами з використанням нейронних мереж.

Література:

1. Calamante, F. (2012). Perfusion magnetic resonance imaging quantification in the brain. In *Visualization Techniques* (pp. 283-312). Humana Press, Totowa, NJ.
2. Jahng, G. H., Li, K. L., Ostergaard, L., & Calamante, F. (2014). Perfusion magnetic resonance imaging: a comprehensive update on principles and techniques. *Korean journal of radiology*, 15(5), 554-577.
3. van Dinther, M., Voorter, P. H., Jansen, J. F., Jones, E. A., van Oostenbrugge, R. J., Staals, J., & Backes, W. H. (2022). Assessment of microvascular rarefaction in human brain disorders using physiological magnetic resonance imaging. *Journal of Cerebral Blood Flow & Metabolism*, 42(5), 718-737.
4. Boxerman, J. L., Quarles, C. C., Hu, L. S., Erickson, B. J., Gerstner, E. R., Smits, M., ... & Jumpstarting Brain Tumor Drug Development Coalition Imaging Standardization Steering Committee. (2020). Consensus recommendations for a dynamic susceptibility contrast MRI protocol for use in high-grade gliomas. *Neuro-oncology*, 22(9), 1262-1275.
5. Giannatempo, G. M., Scarabino, T., Papolizio, T., Parracino, T., Serricchio, E., & Simeone, A. (2017). 3.0 T perfusion MRI dynamic susceptibility contrast and dynamic contrast-enhanced techniques. In *High Field Brain MRI* (pp. 113-131). Springer, Cham.
6. Digernes, I., Nilsen, L. B., Grøvik, E., Bjørnerud, A., Løvland, G., Vik-Mo, E., ... & Emblem, K. E. (2020). Noise dependency in vascular parameters from combined gradient-echo and spin-echo DSC MRI. *Physics in Medicine & Biology*, 65(22), 225020.
7. Preim, B., & Bartz, D. (2007). *Visualization in medicine: theory, algorithms, and applications*. Elsevier.
8. Kudo, K., Sasaki, M., Yamada, K., Terae, S., Tha, K. K., Yoshida, Y., & Miyasaka, K. (2006). Evaluation and minimization of the difference in MR perfusion maps among software. In *Proceedings of the 14th Annual Meeting of ISMRM, Seattle, WA, USA*.
9. Alkhimova, S. M., Slusar, S. V. (2019). Bottlenecks in validation of algorithms for perfusion image processing. In *SCIENCE, RESEARCH, DEVELOPMENT. Technics and Technology*. (pp. 25-27). Warsaw, Diamond trading tour.
10. Østergaard, L., Weisskoff, R. M., Chesler, D. A., Gyldensted, C., & Rosen, B. R. (1996). High resolution measurement of cerebral blood flow using intravascular tracer bolus passages. Part I: Mathematical approach and statistical analysis. *Magnetic resonance in medicine*, 36(5), 715-725.

11. Østergaard, L., Sorensen, A. G., Kwong, K. K., Weisskoff, R. M., Gyldensted, C., & Rosen, B. R. (1996). High resolution measurement of cerebral blood flow using intravascular tracer bolus passages. Part II: Experimental comparison and preliminary results. *Magnetic resonance in medicine*, 36(5), 726-736.
12. Li, X., Tian, J., Li, E., Wang, X., Dai, J., & Ai, L. (2003). Adaptive total linear least square method for quantification of mean transit time in brain perfusion MRI. *Magnetic resonance imaging*, 21(5), 503-510.
13. Fieselmann, A., Kowarschik, M., Ganguly, A., Hornegger, J., & Fahrig, R. (2011). Deconvolution-based CT and MR brain perfusion measurement: theoretical model revisited and practical implementation details. *International Journal of Biomedical Imaging*, 2011(1), 467563.
14. Bjørnerud, A., & Emblem, K. E. (2010). A fully automated method for quantitative cerebral hemodynamic analysis using DSC-MRI. *Journal of Cerebral Blood Flow & Metabolism*, 30(5), 1066-1078.
15. Kim, J., Leira, E. C., Callison, R. C., Ludwig, B., Moritani, T., Magnotta, V. A., & Madsen, M. T. (2010). Toward fully automated processing of dynamic susceptibility contrast perfusion MRI for acute ischemic cerebral stroke. *Computer methods and programs in biomedicine*, 98(2), 204-213.
16. Gordaliza, P. M., Mateos-Pérez, J. M., Montesinos, P., Guzmán-de-Villoria, J. A., Desco, M., & Vaquero, J. J. (2015). Development and validation of an open source quantification tool for DSC-MRI studies. *Computers in Biology and Medicine*, 58, 56-62.
17. Fernández-Rodicio, S., Ferro-Costas, G., Sampedro-Viana, A., Bazarra-Barreiros, M., Ferreirós, A., López-Arias, E., ... & Iglesias-Rey, R. (2023). Perfusion-weighted software written in Python for DSC-MRI analysis. *Frontiers in Neuroinformatics*, 17, 1202156.
18. Calamante, F. (2005). Bolus dispersion issues related to the quantification of perfusion MRI data. *Journal of Magnetic Resonance Imaging: An Official Journal of the International Society for Magnetic Resonance in Medicine*, 22(6), 718-722.
19. van Osch, M. J., van der Grond, J., & Bakker, C. J. (2005). Partial volume effects on arterial input functions: shape and amplitude distortions and their correction. *Journal of Magnetic Resonance Imaging: An Official Journal of the International Society for Magnetic Resonance in Medicine*, 22(6), 704-709.
20. Shin, W., Horowitz, S., Ragin, A., Chen, Y., Walker, M., & Carroll, T. J. (2007). Quantitative cerebral perfusion using dynamic susceptibility contrast MRI: evaluation of reproducibility and age-and gender-dependence with fully automatic image postprocessing algorithm. *Magnetic Resonance in Medicine: An Official Journal of the International Society for Magnetic Resonance in Medicine*, 58(6), 1232-1241.
21. Willats, L., & Calamante, F. (2013). The 39 steps: evading error and deciphering the secrets for accurate dynamic susceptibility contrast MRI. *NMR in Biomedicine*, 26(8), 913-931.
22. McKinley, R., Hung, F., Wiest, R., Liebeskind, D. S., & Scalzo, F. (2018). A machine learning approach to perfusion imaging with dynamic susceptibility contrast MR. *Frontiers in neurology*, 9, 717.
23. Kossen, T., Madai, V. I., Mutke, M. A., Hennemuth, A., Hildebrand, K., Behland, J., ... & Frey, D. (2023). Image-to-image generative adversarial networks for synthesizing perfusion parameter maps from DSC-MR images in cerebrovascular disease. *Frontiers in Neurology*, 13, 1051397.
24. Talebi, S., Gai, S., Sossin, A., Zhu, V., Tong, E., & Mofrad, M. R. (2024). Deep Learning for Perfusion Cerebral Blood Flow (CBF) and Volume (CBV) Predictions and Diagnostics. *Annals of Biomedical Engineering*, 52(6), 1568-1575.
25. Kosior, R. K., Kosior, J. C., & Frayne, R. (2007). Improved dynamic susceptibility contrast (DSC)-MR perfusion estimates by motion correction. *Journal of Magnetic Resonance Imaging: An Official Journal of the International Society for Magnetic Resonance in Medicine*, 26(4), 1167-1172.

26. Gautam, R., Sivaswamy, J., & Varma, R. (2012, November). An efficient, bolus-stage based method for motion correction in perfusion weighted MRI. In *Proceedings of the 21st International Conference on Pattern Recognition (ICPR2012)* (pp. 145-148). IEEE.
27. Feng, L., & Wang, N. (2023). Acceleration methods for perfusion imaging. In *Advances in Magnetic Resonance Technology and Applications* (Vol. 11, pp. 253-289). Academic Press.
28. Alkhimova, S. M. (2018). Detection of perfusion ROI as a quality control in perfusion analysis. In *SCIENCE, RESEARCH, DEVELOPMENT. Technics and Technology*, (pp. 57-59). Berlin, Diamond trading tour.
29. Alkhimova, S. M., & Sliusar, S. V. (2019). Analysis of effectiveness of thresholding in perfusion ROI detection on T2-weighted MR images with abnormal brain anatomy. *KPI Science News*, (4), 35-43. doi: 10.20535/kpi-sn.2019.4.180237
30. Alkhimova, S. (2019). Impact of Perfusion ROI Detection to the Quality of CBV Perfusion Map. *Technology Audit and Production Reserves*, 5(2), 27-30. doi: 10.15587/2312-8372.2019.182789
31. Alkhimova, S. M. (2015). Calculation accuracy evaluation of quantitative parameters of overall perfusion assessment. *Eastern-European Journal of Enterprise Technologies*, 6 (9 (78)), 4-9. doi: 10.15587/1729-4061.2015.55908
32. Boxerman, J. L., Schmainda, K. M., & Weisskoff, R. M. (2006). Relative cerebral blood volume maps corrected for contrast agent extravasation significantly correlate with glioma tumor grade, whereas uncorrected maps do not. *American Journal of Neuroradiology*, 27(4), 859-867.
33. Paulson, E. S., & Schmainda, K. M. (2008). Comparison of dynamic susceptibility-weighted contrast-enhanced MR methods: recommendations for measuring relative cerebral blood volume in brain tumors. *Radiology*, 249(2), 601-613.
34. Bleeker, E. J., van Osch, M. J., Connelly, A., van Buchem, M. A., Webb, A. G., & Calamante, F. (2011). New criterion to aid manual and automatic selection of the arterial input function in dynamic susceptibility contrast MRI. *Magnetic resonance in medicine*, 65(2), 448-456.
35. Calamante, F. (2013). Arterial input function in perfusion MRI: a comprehensive review. *Progress in nuclear magnetic resonance spectroscopy*, 74, 1-32.
36. Alkhimova, S., & Sazonova, K. (2022). Detection of the arterial input function using DSC-MRI data. In *Modern and global methods of the development of scientific thought*, (pp. 541-547). Florence, International Science Group.
37. Yin, J., Yang, J., & Guo, Q. (2014). Evaluating the feasibility of an agglomerative hierarchy clustering algorithm for the automatic detection of the arterial input function using DSC-MRI. *PLoS one*, 9(6), e100308.
38. Rahimzadeh, H., Kazerooni, A. F., Deevband, M. R., & Rad, H. S. (2019). An efficient framework for accurate arterial input selection in DSC-MRI of glioma brain tumors. *Journal of Biomedical Physics & Engineering*, 9(1), 69.
39. Tabbara, R., Connelly, A., & Calamante, F. (2018). Automatic selection of local arterial input functions in perfusion MRI using cluster analysis and priority-flooding. In *Proc Intl Soc Magn Reson Med* (Vol. 26, p. 2179).
40. Tabbara, R., Connelly, A., & Calamante, F. (2020). Multi-stage automated local arterial input function selection in perfusion MRI. *Magnetic Resonance Materials in Physics, Biology and Medicine*, 33(3), 357-365.
41. Bal, S. S., Chen, K., Yang, F. P. G., & Peng, G. S. (2022). Arterial input function segmentation based on a contour geodesic model for tissue at risk identification in ischemic stroke. *Medical Physics*, 49(4), 2475-2485.
42. Lipiński, S., & Kalicka, R. (2018). Automatic selection of arterial input function in DSC-MRI measurements for calculation of brain perfusion parameters using parametric modelling. *Mathematical Modelling of Natural Phenomena*, 13(6), 58.

43. Сазонова, К. М., Алхімова, С. М. Автоматичне визначення функції артеріального притоку за даними перфузійної магнітно-резонансної томографії // Наука і техніка сьогодні. - 2023. - Вип. 15, № 1. - С. 279-291. doi: 10.52058/2786-6025-2023-1(15)-279-291

44. Fan, S., Bian, Y., Wang, E., Kang, Y., Wang, D. J., Yang, Q., & Ji, X. (2019). An automatic estimation of arterial input function based on multi-stream 3D CNN. *Frontiers in neuroinformatics*, 13, 49.

45. Winder, A., d'Este, C. D., Menon, B. K., Fiehler, J., & Forkert, N. D. (2020). Automatic arterial input function selection in CT and MR perfusion datasets using deep convolutional neural networks. *Medical Physics*, 47(9), 4199-4211.

46. Thompson Jr, H. K., Starmer, C. F., Whalen, R. E., & McIntosh, H. D. (1964). Indicator transit time considered as a gamma variate. *Circulation research*, 14(6), 502-515.

47. Chan, A. A., & Nelson, S. J. (2004, April). Simplified gamma-variate fitting of perfusion curves. In *2004 2nd IEEE International Symposium on Biomedical Imaging: Nano to Macro (IEEE Cat No. 04EX821)* (pp. 1067-1070). IEEE.

48. Wu, O., Østergaard, L., Weisskoff, R. M., Benner, T., Rosen, B. R., & Sorensen, A. G. (2003). Tracer arrival timing-insensitive technique for estimating flow in MR perfusion-weighted imaging using singular value decomposition with a block-circulant deconvolution matrix. *Magnetic Resonance in Medicine: An Official Journal of the International Society for Magnetic Resonance in Medicine*, 50(1), 164-174.

References:

1. Calamante, F. (2012). Perfusion magnetic resonance imaging quantification in the brain. In *Visualization Techniques* (pp. 283-312). Humana Press, Totowa, NJ.

2. Jahng, G. H., Li, K. L., Ostergaard, L., & Calamante, F. (2014). Perfusion magnetic resonance imaging: a comprehensive update on principles and techniques. *Korean journal of radiology*, 15(5), 554-577.

3. van Dinther, M., Voorter, P. H., Jansen, J. F., Jones, E. A., van Oostenbrugge, R. J., Staals, J., & Backes, W. H. (2022). Assessment of microvascular rarefaction in human brain disorders using physiological magnetic resonance imaging. *Journal of Cerebral Blood Flow & Metabolism*, 42(5), 718-737.

4. Boxerman, J. L., Quarles, C. C., Hu, L. S., Erickson, B. J., Gerstner, E. R., Smits, M., ... & Jumpstarting Brain Tumor Drug Development Coalition Imaging Standardization Steering Committee. (2020). Consensus recommendations for a dynamic susceptibility contrast MRI protocol for use in high-grade gliomas. *Neuro-oncology*, 22(9), 1262-1275.

5. Giannatempo, G. M., Scarabino, T., Popolizio, T., Parracino, T., Serricchio, E., & Simeone, A. (2017). 3.0 T perfusion MRI dynamic susceptibility contrast and dynamic contrast-enhanced techniques. In *High Field Brain MRI* (pp. 113-131). Springer, Cham.

6. Digernes, I., Nilsen, L. B., Grøvik, E., Bjørnerud, A., Løvland, G., Vik-Mo, E., ... & Emblem, K. E. (2020). Noise dependency in vascular parameters from combined gradient-echo and spin-echo DSC MRI. *Physics in Medicine & Biology*, 65(22), 225020.

7. Preim, B., & Bartz, D. (2007). *Visualization in medicine: theory, algorithms, and applications*. Elsevier.

8. Kudo, K., Sasaki, M., Yamada, K., Terae, S., Tha, K. K., Yoshida, Y., & Miyasaka, K. (2006). Evaluation and minimization of the difference in MR perfusion maps among software. In *Proceedings of the 14th Annual Meeting of ISMRM, Seattle, WA, USA*.

9. Alkhimova, S. M., Slusar, S. V. (2019). Bottlenecks in validation of algorithms for perfusion image processing. In *SCIENCE, RESEARCH, DEVELOPMENT. Technics and Technology*. (pp. 25-27). Warsaw, Diamond trading tour.

10. Østergaard, L., Weisskoff, R. M., Chesler, D. A., Gyldensted, C., & Rosen, B. R. (1996). High resolution measurement of cerebral blood flow using intravascular tracer bolus passages. Part I: Mathematical approach and statistical analysis. *Magnetic resonance in medicine*, 36(5), 715-725.
11. Østergaard, L., Sorensen, A. G., Kwong, K. K., Weisskoff, R. M., Gyldensted, C., & Rosen, B. R. (1996). High resolution measurement of cerebral blood flow using intravascular tracer bolus passages. Part II: Experimental comparison and preliminary results. *Magnetic resonance in medicine*, 36(5), 726-736.
12. Li, X., Tian, J., Li, E., Wang, X., Dai, J., & Ai, L. (2003). Adaptive total linear least square method for quantification of mean transit time in brain perfusion MRI. *Magnetic resonance imaging*, 21(5), 503-510.
13. Fieselmann, A., Kowarschik, M., Ganguly, A., Hornegger, J., & Fahrig, R. (2011). Deconvolution-based CT and MR brain perfusion measurement: theoretical model revisited and practical implementation details. *International Journal of Biomedical Imaging*, 2011(1), 467563.
14. Bjørnerud, A., & Emblem, K. E. (2010). A fully automated method for quantitative cerebral hemodynamic analysis using DSC-MRI. *Journal of Cerebral Blood Flow & Metabolism*, 30(5), 1066-1078.
15. Kim, J., Leira, E. C., Callison, R. C., Ludwig, B., Moritani, T., Magnotta, V. A., & Madsen, M. T. (2010). Toward fully automated processing of dynamic susceptibility contrast perfusion MRI for acute ischemic cerebral stroke. *Computer methods and programs in biomedicine*, 98(2), 204-213.
16. Gordaliza, P. M., Mateos-Pérez, J. M., Montesinos, P., Guzmán-de-Villoria, J. A., Desco, M., & Vaquero, J. J. (2015). Development and validation of an open source quantification tool for DSC-MRI studies. *Computers in Biology and Medicine*, 58, 56-62.
17. Fernández-Rodicio, S., Ferro-Costas, G., Sampedro-Viana, A., Bazarra-Barreiros, M., Ferreirós, A., López-Arias, E., ... & Iglesias-Rey, R. (2023). Perfusion-weighted software written in Python for DSC-MRI analysis. *Frontiers in Neuroinformatics*, 17, 1202156.
18. Calamante, F. (2005). Bolus dispersion issues related to the quantification of perfusion MRI data. *Journal of Magnetic Resonance Imaging: An Official Journal of the International Society for Magnetic Resonance in Medicine*, 22(6), 718-722.
19. van Osch, M. J., van der Grond, J., & Bakker, C. J. (2005). Partial volume effects on arterial input functions: shape and amplitude distortions and their correction. *Journal of Magnetic Resonance Imaging: An Official Journal of the International Society for Magnetic Resonance in Medicine*, 22(6), 704-709.
20. Shin, W., Horowitz, S., Ragin, A., Chen, Y., Walker, M., & Carroll, T. J. (2007). Quantitative cerebral perfusion using dynamic susceptibility contrast MRI: evaluation of reproducibility and age-and gender-dependence with fully automatic image postprocessing algorithm. *Magnetic Resonance in Medicine: An Official Journal of the International Society for Magnetic Resonance in Medicine*, 58(6), 1232-1241.
21. Willats, L., & Calamante, F. (2013). The 39 steps: evading error and deciphering the secrets for accurate dynamic susceptibility contrast MRI. *NMR in Biomedicine*, 26(8), 913-931.
22. McKinley, R., Hung, F., Wiest, R., Liebeskind, D. S., & Scalzo, F. (2018). A machine learning approach to perfusion imaging with dynamic susceptibility contrast MR. *Frontiers in neurology*, 9, 717.
23. Kossen, T., Madai, V. I., Mutke, M. A., Hennemuth, A., Hildebrand, K., Behland, J., ... & Frey, D. (2023). Image-to-image generative adversarial networks for synthesizing perfusion parameter maps from DSC-MR images in cerebrovascular disease. *Frontiers in Neurology*, 13, 1051397.
24. Talebi, S., Gai, S., Sossin, A., Zhu, V., Tong, E., & Mofrad, M. R. (2024). Deep Learning for Perfusion Cerebral Blood Flow (CBF) and Volume (CBV) Predictions and Diagnostics. *Annals of Biomedical Engineering*, 52(6), 1568-1575.

25. Kosior, R. K., Kosior, J. C., & Frayne, R. (2007). Improved dynamic susceptibility contrast (DSC)-MR perfusion estimates by motion correction. *Journal of Magnetic Resonance Imaging: An Official Journal of the International Society for Magnetic Resonance in Medicine*, 26(4), 1167-1172.
26. Gautam, R., Sivaswamy, J., & Varma, R. (2012, November). An efficient, bolus-stage based method for motion correction in perfusion weighted MRI. In *Proceedings of the 21st International Conference on Pattern Recognition (ICPR2012)* (pp. 145-148). IEEE.
27. Feng, L., & Wang, N. (2023). Acceleration methods for perfusion imaging. In *Advances in Magnetic Resonance Technology and Applications* (Vol. 11, pp. 253-289). Academic Press.
28. Alkhimova, S. M. (2018). Detection of perfusion ROI as a quality control in perfusion analysis. In *SCIENCE, RESEARCH, DEVELOPMENT. Technics and Technology*, (pp. 57-59). Berlin, Diamond trading tour.
29. Alkhimova, S. M., & Sliusar, S. V. (2019). Analysis of effectiveness of thresholding in perfusion ROI detection on T2-weighted MR images with abnormal brain anatomy. *KPI Science News*, (4), 35-43. doi: 10.20535/kpi-sn.2019.4.180237
30. Alkhimova, S. (2019). Impact of Perfusion ROI Detection to the Quality of CBV Perfusion Map. *Technology Audit and Production Reserves*, 5(2), 27-30. doi: 10.15587/2312-8372.2019.182789
31. Alkhimova, S. M. (2015). Calculation accuracy evaluation of quantitative parameters of overall perfusion assessment. *Eastern-European Journal of Enterprise Technologies*, 6 (9 (78)), 4-9. doi: 10.15587/1729-4061.2015.55908
32. Boxerman, J. L., Schmainda, K. M., & Weisskoff, R. M. (2006). Relative cerebral blood volume maps corrected for contrast agent extravasation significantly correlate with glioma tumor grade, whereas uncorrected maps do not. *American Journal of Neuroradiology*, 27(4), 859-867.
33. Paulson, E. S., & Schmainda, K. M. (2008). Comparison of dynamic susceptibility-weighted contrast-enhanced MR methods: recommendations for measuring relative cerebral blood volume in brain tumors. *Radiology*, 249(2), 601-613.
34. Bleeker, E. J., van Osch, M. J., Connelly, A., van Buchem, M. A., Webb, A. G., & Calamante, F. (2011). New criterion to aid manual and automatic selection of the arterial input function in dynamic susceptibility contrast MRI. *Magnetic resonance in medicine*, 65(2), 448-456.
35. Calamante, F. (2013). Arterial input function in perfusion MRI: a comprehensive review. *Progress in nuclear magnetic resonance spectroscopy*, 74, 1-32.
36. Alkhimova, S., & Sazonova, K. (2022). Detection of the arterial input function using DSC-MRI data. In *Modern and global methods of the development of scientific thought*, (pp. 541-547). Florence, International Science Group.
37. Yin, J., Yang, J., & Guo, Q. (2014). Evaluating the feasibility of an agglomerative hierarchy clustering algorithm for the automatic detection of the arterial input function using DSC-MRI. *PloS one*, 9(6), e100308.
38. Rahimzadeh, H., Kazerooni, A. F., Deevband, M. R., & Rad, H. S. (2019). An efficient framework for accurate arterial input selection in DSC-MRI of glioma brain tumors. *Journal of Biomedical Physics & Engineering*, 9(1), 69.
39. Tabbara, R., Connelly, A., & Calamante, F. (2018). Automatic selection of local arterial input functions in perfusion MRI using cluster analysis and priority-flooding. In *Proc Intl Soc Magn Reson Med* (Vol. 26, p. 2179).
40. Tabbara, R., Connelly, A., & Calamante, F. (2020). Multi-stage automated local arterial input function selection in perfusion MRI. *Magnetic Resonance Materials in Physics, Biology and Medicine*, 33(3), 357-365.
41. Bal, S. S., Chen, K., Yang, F. P. G., & Peng, G. S. (2022). Arterial input function segmentation based on a contour geodesic model for tissue at risk identification in ischemic stroke. *Medical Physics*, 49(4), 2475-2485.

42. Lipiński, S., & Kalicka, R. (2018). Automatic selection of arterial input function in DSC-MRI measurements for calculation of brain perfusion parameters using parametric modelling. *Mathematical Modelling of Natural Phenomena*, 13(6), 58.

43. Sazonova, K. M., Alkhimova, S. M. (2023) Avtomatychnе vyznachennia funktsii arterialnogo prytoку za danymy perfuziinoi mahnitno-rezonansnoi tomografii [Automatic detection of arterial input function using data of perfusion magnetic resonance imaging]. *Science and Technology Today*, 15(1), 279-291. [in Ukrainian]. doi: 10.52058/2786-6025-2023-1(15)-279-291

44. Fan, S., Bian, Y., Wang, E., Kang, Y., Wang, D. J., Yang, Q., & Ji, X. (2019). An automatic estimation of arterial input function based on multi-stream 3D CNN. *Frontiers in neuroinformatics*, 13, 49.

45. Winder, A., d'Este, C. D., Menon, B. K., Fiehler, J., & Forkert, N. D. (2020). Automatic arterial input function selection in CT and MR perfusion datasets using deep convolutional neural networks. *Medical Physics*, 47(9), 4199-4211.

46. Thompson Jr, H. K., Starmer, C. F., Whalen, R. E., & McIntosh, H. D. (1964). Indicator transit time considered as a gamma variate. *Circulation research*, 14(6), 502-515.

47. Chan, A. A., & Nelson, S. J. (2004, April). Simplified gamma-variate fitting of perfusion curves. In *2004 2nd IEEE International Symposium on Biomedical Imaging: Nano to Macro (IEEE Cat No. 04EX821)* (pp. 1067-1070). IEEE.

48. Wu, O., Østergaard, L., Weisskoff, R. M., Benner, T., Rosen, B. R., & Sorensen, A. G. (2003). Tracer arrival timing-insensitive technique for estimating flow in MR perfusion-weighted imaging using singular value decomposition with a block-circulant deconvolution matrix. *Magnetic Resonance in Medicine: An Official Journal of the International Society for Magnetic Resonance in Medicine*, 50(1), 164-174.

УДК 004.77+004.8+004.7+004.9+004.4'2

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8\(36\)-876-884](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8(36)-876-884)

Бакуха Назар Олександрович магістр комп'ютерних наук, випускник, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, тел.: (066) 331-24-77, <https://orcid.org/0009-0001-0251-3198>

ПЕРСПЕКТИВНІ ТЕХНОЛОГІЇ ДЛЯ РОЗВИТКУ ЕЛЕКТРОННОГО УРЯДУ В УКРАЇНІ

Анотація. Перспективні технології є ключовим фактором розвитку електронного уряду в Україні, спрямованого на підвищення ефективності, прозорості та доступності державних послуг. Впровадження сучасних інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) в управлінські процеси є одним з пріоритетних завдань для українського уряду, що прагне адаптуватися до вимог цифрового суспільства. Поточний стан електронного уряду в Україні демонструє значний прогрес, але водночас виявляє потребу у подальшому вдосконаленні та впровадженні нових технологій. Держава відносно нещодавно стала на шлях цифровізації своїх процесів, середовища існування та надання державних послуг для громадян та бізнесу.

З моменту запровадження перших ініціатив, таких як портал “Дія” та система електронних закупівель “Prozorro”, Україна зробила значні кроки вперед у цифровізації державних послуг. Ці платформи значно підвищили прозорість урядових процесів, зробили їх більш доступними та зручними для громадян. Проте, для подальшого розвитку необхідно інтегрувати новітні технології, які можуть забезпечити ще більшу ефективність та безпеку[1].

Використання хмарних обчислень, блокчейн-технологій, штучного інтелекту та сучасних засобів кібербезпеки є перспективними напрямками, які можуть значно покращити роботу електронного уряду. Хмарні обчислення дозволяють знизити витрати на інфраструктуру, підвищити гнучкість і масштабованість сервісів. Блокчейн забезпечує прозорість та незмінність даних, що є критично важливим для державних реєстрів та фінансових транзакцій. Штучний інтелект здатний автоматизувати рутинні процеси, аналізувати великі обсяги даних та надавати персоналізовані послуги громадянам. Кібербезпека є незамінним елементом захисту даних та інформаційних систем від постійно еволюціонуючих загроз. Вона необхідна для забезпечення конфіденційності, цілісності та доступності критично важливої інформації, захисту її від несанкціонованого доступу та запобігання потенційним атакам, що можуть призвести до значних фінансових та репутаційних втрат. Дослідження та робота над інтеграцією цих інноваційних

технологій може стати фундаментальною працею у забезпеченні ефективного функціонування електронних урядів, що відповідають сучасним викликам і потребам суспільства.

Ключові слова: електронний уряд, цифровізація, електронні послуги, електронні реєстри.

Bakukha Nazar Oleksandrovych Master of Computer Science, graduate of Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, tel.: (066) 331-24-77, <https://orcid.org/0009-0001-0251-3198>

PROMISING TECHNOLOGIES FOR THE DEVELOPMENT OF E-GOVERNMENT IN UKRAINE

Abstract. Advanced technologies are a key factor in the development of e-government in Ukraine, aimed at increasing the efficiency, transparency and accessibility of public services. The introduction of modern information and communication technologies (ICT) into management processes is one of the priority tasks for the Ukrainian government, which is striving to adapt to the requirements of the digital society. The current state of e-government in Ukraine demonstrates significant progress, but at the same time reveals the need for further improvement and introduction of new technologies. The state has recently embarked on the path of digitalization of its processes, environment, and public services for citizens and businesses.

Since the introduction of the first initiatives, such as the Diia portal and the Prozorro e-procurement system, Ukraine has made significant steps forward in the digitalization of public services. These platforms have significantly increased the transparency of government processes, making them more accessible and convenient for citizens. However, for further development, it is necessary to integrate the latest technologies that can provide even greater efficiency and security[1].

The use of cloud computing, blockchain technologies, artificial intelligence, and modern cybersecurity tools are promising areas that can significantly improve e-government. Cloud computing reduces infrastructure costs and increases the flexibility and scalability of services. Blockchain ensures transparency and immutability of data, which is critical for public registries and financial transactions. Artificial intelligence can automate routine processes, analyze large amounts of data, and provide personalized services to citizens. Cybersecurity is an indispensable element in protecting data and information systems from constantly evolving threats. It is necessary to ensure the confidentiality, integrity and availability of critical information, protect it from unauthorized access and prevent potential attacks that could lead to significant financial and reputational losses. Researching and working

on the integration of these innovative technologies can be a fundamental work in ensuring the effective functioning of e-governments that meet the current challenges and needs of society.

Keywords: e-government, digitalization, electronic services, electronic registers.

Постановка проблеми. Необхідність використання нових технологій обумовлена не лише бажанням покращити існуючі сервіси, але й вимогами сучасного суспільства, яке очікує від уряду швидких, надійних та зручних рішень. Інтеграція перспективних технологій у державне управління дозволить Україні не лише підвищити рівень прозорості та довіри до державних інституцій, але й забезпечити стійкий розвиток економіки та соціальної сфери. Таким чином, інноваційні технології є ключовими драйверами для подальшого розвитку електронного уряду в Україні, що вимагає скоординованих зусиль з боку уряду, бізнесу та громадянського суспільства[3].

Аналіз останніх джерел і публікацій. Огляд перспективних технологій для розвитку електронного уряду в Україні та світі проводять такі автори, як Андрєєв О.М, Бондаренко О.В., Коваленко В.А., Петров В.В, Рябченко О.А., Шульга М.С.

Мета статті – дослідження та аналіз перспективних інформаційних технологій, що можуть бути інтегровані в електронний уряд в Україні для покращення і збільшення ефективності взаємодії держави з громадянами та бізнесом.

Виклад основного матеріалу. Хмарні обчислення відкривають нові можливості для покращення державних послуг, пропонуючи значні переваги для урядів, які прагнуть підвищити ефективність, гнучкість та доступність своїх сервісів. Використання хмарних рішень дозволяє державним органам знизити витрати на інфраструктуру, оскільки немає потреби у підтримці великої кількості фізичних серверів. Хмара забезпечує можливість швидкого масштабування ресурсів у відповідь на змінні потреби, що є особливо важливим під час пікових навантажень або при запровадженні нових послуг.

Крім того, хмарні обчислення сприяють підвищенню безпеки та надійності державних даних. Провайдери хмарних послуг зазвичай пропонують високий рівень захисту даних, включаючи шифрування, багатофакторну аутентифікацію та регулярний моніторинг безпеки. Це дозволяє знизити ризик витоку інформації та забезпечити безперебійне функціонування державних сервісів. Також хмара забезпечує резервне копіювання даних, що мінімізує ризики втрати інформації через технічні збої або кібератаки.

Хмарні рішення сприяють підвищенню доступності державних послуг для громадян, надаючи можливість взаємодіяти з урядовими органами через

інтернет у будь-який час та з будь-якого місця. Це особливо важливо в умовах зростаючої мобільності населення та необхідності забезпечення безперервного доступу до інформації та послуг. Громадяни можуть отримувати необхідні послуги, подавати документи, здійснювати платежі та отримувати консультації онлайн, що значно зменшує час та витрати на взаємодію з державними структурами.

Приклади успішного впровадження хмарних обчислень у державному секторі можна побачити в багатьох країнах світу. У Сполучених Штатах Америки хмарна платформа “GovCloud” забезпечує урядовим агентствам доступ до широкого спектру хмарних послуг, включаючи обробку та зберігання даних, аналітику та інструменти для розробки додатків. Ця платформа дозволила значно підвищити ефективність та безпеку державних сервісів, знижуючи витрати на IT-інфраструктуру.

У Великій Британії хмарна платформа “G-Cloud” надає державним органам можливість купувати хмарні послуги від сертифікованих постачальників через централізований портал. Це сприяє швидшому та простішому впровадженню нових технологій, забезпечуючи високий рівень прозорості та конкуренції серед постачальників. Урядові організації мають доступ до сучасних рішень, що дозволяє підвищити якість та швидкість надання послуг громадянам.

Естонія, яка є лідером у сфері електронного уряду, також активно використовує хмарні обчислення для забезпечення надання державних послуг. Хмарна платформа X-Road забезпечує безпечний обмін даними між різними урядовими установами та приватними організаціями, що дозволяє створити єдину інформаційну екосистему. Це сприяє зручності та швидкості отримання послуг, зменшуючи адміністративне навантаження на громадян та бізнес[4].

Таким чином, хмарні обчислення пропонують численні переваги для розвитку електронного уряду, забезпечуючи економію ресурсів, підвищення безпеки та доступності державних послуг. Приклади успішного впровадження в інших країнах демонструють потенціал хмарних рішень для покращення взаємодії між урядом та громадянами, що є важливим кроком на шляху до цифровізації державного управління в Україні.

Блокчейн-технології мають значний потенціал для забезпечення прозорості та безпеки в державному управлінні. Основна перевага блокчейну полягає в його здатності створювати незмінні, розподілені журнали транзакцій, які забезпечують високий рівень довіри та прозорості. Кожна транзакція, записана у блокчейні, зберігається у вигляді блоків, пов'язаних між собою за допомогою криптографічних методів, що робить будь-які спроби змінити або видалити інформацію практично неможливими. Це особливо важливо для державних систем, де прозорість та достовірність даних є критично важливими.

У державному секторі блокчейн може застосовуватися в різних сферах. Однією з найперспективніших областей є реєстрація нерухомості. Використання блокчейн-технологій для ведення реєстрів нерухомості дозволяє створити надійну систему, в якій всі дані про власність та угоди зберігаються в незмінному вигляді. Це значно знижує ризик шахрайства та корупції, оскільки кожна транзакція є прозорою та може бути перевірена в будь-який момент. Крім того, така система спрощує процес перевірки прав власності та забезпечує швидке та безпечне укладання угод.

Ще однією важливою сферою застосування блокчейну є система голосування. Використання блокчейн-технологій для проведення виборів забезпечує високий рівень безпеки та прозорості виборчого процесу. Кожен голос записується у блокчейн, що унеможливорює його підробку або зміну. Це не лише підвищує довіру громадян до виборів, але й сприяє зниженню витрат на їх проведення, оскільки відпадає потреба в централізованій інфраструктурі для обробки голосів.

Блокчейн також може бути корисним у сфері державних закупівель, де прозорість та підзвітність є ключовими аспектами. Застосування блокчейн-технологій дозволяє створити систему, в якій всі тендерні пропозиції та укладені контракти зберігаються у вигляді незмінних записів. Це знижує ризик корупції та забезпечує рівні умови для всіх учасників ринку[9].

Таким чином, блокчейн-технології мають значний потенціал для покращення прозорості та безпеки у державному управлінні. Їх застосування у різних секторах може значно підвищити ефективність державних процесів, знизити ризик шахрайства та корупції, а також зміцнити довіру громадян до державних інституцій.

Штучний інтелект (ШІ) стає важливим інструментом для покращення державних послуг, забезпечуючи більш ефективне, персоналізоване та зручне обслуговування громадян. Використання ШІ дозволяє автоматизувати рутинні завдання, що значно знижує навантаження на державних службовців і підвищує загальну ефективність державного апарату. Наприклад, ШІ може використовуватися для автоматичної обробки документів, що скорочує час на обробку заявок і запитів, а також мінімізує ризик помилок, пов'язаних з людським фактором.

Одним з найпоширеніших застосувань ШІ у державних послугах є використання чат-ботів. Ці програми здатні взаємодіяти з громадянами в режимі реального часу, надаючи відповіді на запитання, допомагаючи заповнювати форми та надавати інформацію про державні послуги. Чат-боти значно покращують доступність послуг, оскільки вони доступні 24/7 і можуть обслуговувати велику кількість користувачів одночасно. Це особливо важливо в умовах високого навантаження на державні установи, коли громадяни потребують швидкого доступу до інформації та послуг[3].

Інший приклад використання ШІ – це аналіз великих обсягів даних. Державні установи збирають величезну кількість даних про населення, економіку, інфраструктуру тощо. ШІ дозволяє швидко обробляти ці дані та отримувати цінні інсайти, які можуть бути використані для прийняття обґрунтованих рішень. Наприклад, аналіз даних може допомогти виявити тенденції та проблеми у сфері охорони здоров'я, що дозволить уряду своєчасно реагувати на виклики та оптимізувати ресурси. Також ШІ може використовуватися для прогнозування попиту на певні державні послуги, що дозволяє планувати їх надання більш ефективно[1].

ШІ-рішення також можуть допомогти в боротьбі з корупцією. Використання алгоритмів для моніторингу фінансових транзакцій та поведінкових патернів може допомогти виявляти аномалії, що можуть свідчити про корупційні дії. Це сприяє підвищенню прозорості та підзвітності державних установ.

Крім того, ШІ може бути використаний для персоналізації державних послуг. Аналізуючи дані про потреби та вподобання громадян, уряд може надавати більш цільові та релевантні послуги, що підвищує задоволеність населення. Наприклад, системи на основі ШІ можуть рекомендувати громадянам певні програми соціальної допомоги або освітні курси, що відповідають їхнім потребам.

Загалом, використання ШІ у державному управлінні має величезний потенціал для підвищення ефективності, прозорості та якості надання послуг. Приклади успішних ШІ-рішень, таких як чат-боти та аналітика даних, вже демонструють значні переваги для громадян та державних установ, і їх подальший розвиток сприятиме вдосконаленню електронного уряду.

Кібербезпека є критично важливим аспектом функціонування електронного уряду, оскільки захист даних громадян та державних установ є основою довіри до цифрових сервісів. З розвитком електронного уряду значно зростає обсяг даних, які обробляються та зберігаються в цифрових системах. Це включає персональні дані громадян, фінансову інформацію, а також конфіденційні дані урядових установ. Без належного захисту ці дані можуть стати ціллю для кіберзлочинців, що може призвести до серйозних наслідків, таких як витік інформації, фінансові втрати та підрив довіри до державних інституцій.

Важливість захисту даних в електронному уряді полягає в забезпеченні конфіденційності, цілісності та доступності інформації. Конфіденційність гарантує, що доступ до даних мають лише уповноважені особи, цілісність забезпечує, що дані не можуть бути змінені або пошкоджені несанкціонованим чином, а доступність означає, що дані доступні користувачам тоді, коли це необхідно. Впровадження кібербезпеки дозволяє захистити інформаційні системи від різноманітних загроз, включаючи віруси, хакерські атаки, фішинг та інші види кіберзлочинів[10].

Сучасні рішення для забезпечення кібербезпеки включають багаторівневий підхід, який поєднує різні технології та практики. Однією з ключових практик є використання багатофакторної аутентифікації, яка вимагає від користувачів підтвердження своєї особи за допомогою декількох незалежних факторів, таких як пароль, біометричні дані або одноразові коди. Це значно ускладнює несанкціонований доступ до систем.

Шифрування даних є ще одним важливим інструментом кібербезпеки. Шифрування забезпечує, що дані зберігаються та передаються у зашифрованому вигляді, що робить їх недоступними для зловмисників навіть у випадку їх перехоплення. Крім того, регулярне оновлення програмного забезпечення та систем безпеки дозволяє захистити системи від новітніх загроз та вразливостей.

Моніторинг та аналіз мережевого трафіку дозволяють виявляти та реагувати на підозрілі активності в режимі реального часу. Використання штучного інтелекту та машинного навчання допомагає автоматизувати процеси виявлення аномалій та потенційних загроз, що підвищує ефективність захисту[1].

Навчання та підвищення обізнаності користувачів є невід'ємною частиною кібербезпеки. Державні службовці та громадяни повинні бути обізнані про основні загрози та методи захисту, щоб мінімізувати ризики, пов'язані з людським фактором. Проведення регулярних тренінгів та інформаційних кампаній сприяє формуванню культури безпеки.

Загалом, кібербезпека є необхідною умовою для успішного функціонування електронного уряду. Впровадження сучасних рішень та кращих практик дозволяє забезпечити надійний захист даних, підвищити довіру громадян до цифрових послуг та забезпечити безперервність надання державних послуг.

Висновки. Впровадження перспективних технологій є ключовим фактором для подальшого розвитку електронного уряду в Україні. Для досягнення успіху важливо прийняти комплексний підхід, що включає як технічні, так і організаційні аспекти. Уряд повинен інвестувати в розвиток технологічної інфраструктури, що забезпечить стабільність та безперебійність функціонування цифрових сервісів. Це включає модернізацію центрів обробки даних, розвиток ширококутового інтернету та впровадження хмарних обчислень, блок-чейн технологій, штучного інтелекту, а також новітні технології кібербезпеки.

Література:

1. Андреев, О.М. Використання штучного інтелекту в державному управлінні: аналітичні можливості та виклики // Державне управління: теорія та практика. – 2021. – № 12. – С. 34-42.
2. Бондаренко, О.В. Сучасні технології електронного урядування: проблеми та перспективи // Наукові записки [Одеський національний університет імені І.І. Мечникова]. Серія: Соціологія та політичні науки. – 2019. – № 25. – С. 45-53.

3. Мінцифри інформує про результати цифрової трансформації в регіонах України. Урядовий портал. 2023. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/mintsyfry-informuie-pro-rezultaty-tyfrovoyi-transformatsii-v-rehionakh-ukrainy>
4. Європейська комісія. Цифрова стратегія Європейського Союзу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/>.
5. Кабінет Міністрів України. Концепція розвитку електронного уряду в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/npas/250287124>.
6. Коваленко, В.А. Хмарні обчислення у державному секторі: досвід і перспективи // Інформаційні технології і засоби навчання. – 2020. – № 3. – С. 50-57.
7. Міністерство цифрової трансформації України. Стратегія розвитку сфери електронних комунікацій України – 2030 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://thedigital.gov.ua/storage/uploads/files/%D0%90%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BD%D1%96%20%D0%BC%D0%B0%D1%82%D0%B5%D1%80%D1%96%D0%B0%D0%BB%D0%B8.pdf>.
8. Петров, В.В. Використання технологій блокчейн у системах електронного уряду // Вісник Національного університету “Юридична академія України імені Ярослава Мудрого”. Серія: Інформаційне право. – 2020. – № 3. – С. 23-31.
9. Рябченко, О.А. Інформаційна безпека електронного уряду: нові виклики та рішення // Інформаційні технології і засоби навчання. – 2021. – № 6. – С. 88-95.
10. Шульга, М.С. Ефективність системи електронних закупівель Prozorro: аналіз результатів // Державне управління: теорія та практика. – 2022. – № 10. – С. 67-75.

References:

1. Andriev, O.M. (2021). Vykorystannia shtuchnoho intelektu v derzhavnomu upravlinni: analitychni mozhlyvosti ta vyklyky [The use of artificial intelligence in public administration: analytical possibilities and challenges]. Derzhavne upravlinnia: teoriia ta praktyka – State administration: theory and practice, 12, 34-42 [in Ukrainian].
2. Bondarenko, O.V. (2019). Suchasni tekhnolohii elektronnoho uriaduvannia: problemy ta perspektyvy [Modern technologies of electronic government: problems and prospects]. Naukovi zapysky. Serii: Sotsiologiia ta politychni nauky – Scientific notes. Series: Sociology and political sciences – 25, 45-53 [in Ukrainian].
3. Mintsyfry informuie pro rezultaty tsyfrovoyi transformatsii v rehionakh Ukrainy [The Ministry of Digitization informs about the results of digital transformation in the regions of Ukraine]. (2023). www.kmu.gov.ua. Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/news/mintsyfry-informuie-pro-rezultatytsyfrovoyi-transformatsii-v-rehionakh-ukrainy> [in Ukrainian].
4. Yevropeiska komisiiia. Tsyfrova stratehiiia Yevropeiskoho Soiuzu [European Commission. Digital strategy of the European Union]. (n.d.). digital-strategy.ec.europa.eu. Retrieved from <https://digital-strategy.ec.europa.eu/> [in Ukrainian].
5. Kabinet Ministriv Ukrainy. Kontseptsiia rozvytku elektronnoho uriadu v Ukraini [Cabinet of Ministers of Ukraine. Concept of development of electronic government in Ukraine]. www.kmu.gov.ua. Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/npas/250287124> [in Ukrainian].
6. Kovalenko, V.A. (2020). Khmarni obchyslennia u derzhavnomu sektori: dosvid i perspektyvy [Cloud Computing in the Public Sector: Experience and Prospects]. Informatsiini tekhnolohii i zasoby navchannia – Information technologies and means of education, 3, 50-57 [in Ukrainian]
7. Ministerstvo tsyfrovoyi transformatsii Ukrainy. Stratehiiia rozvytku sfery elektronnykh komunikatsii Ukrainy – 2030 [Ministry of Digital Transformation of Ukraine. Strategy for the development of the sphere of electronic communications of Ukraine - 2030]. (n.d.). thedigital.gov.ua. Retrieved from <https://thedigital.gov.ua/storage/uploads/files/%D0%90%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BD%D1%96%20%D0%BC%D0%B0%D1%82%D0%B5%D1%80%D1%96%D0%B0%D0%BB%D0%B8.pdf> [in Ukrainian].

8. Petrov, V.V. (2020). Vykorystannia tekhnolohii blokchein u systemakh elektronnoho uriadu [The use of blockchain technologies in electronic government systems]. Visnyk Natsionalnoho universytetu "Yurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho". Seriya: Informatsiine pravo – Bulletin of the National University "Law Academy of Ukraine named after Yaroslav the Wise". Series: Information law, 3, 23-31 [in Ukrainian].

9. Riabchenko, O.A. (2021). Informatsiina bezpeka elektronnoho uriadu: novi vyklyky ta rishennia [Information security of electronic government: new challenges and solutions]. Informatsiini tekhnolohii i zasoby navchannia – Information technologies and means of education, 6, 88-95 [in Ukrainian].

10. Shulha, M.S. (2022). Efektyvnist systemy elektronnykh zakupivel Prozorro: analiz rezultativ [Effectiveness of Prozorro electronic procurement system: analysis of results]. Derzhavne upravlinnia: teoriia ta praktyka – State administration: theory and practice, 10, 67-75 [in Ukrainian].

УДК 004.77+351.77

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8\(36\)-885-892](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8(36)-885-892)

Бакуха Назар Олександрович магістр комп'ютерних наук, випускник Київського національного університету імені Тараса Шевченка, м. Київ, тел.: (066) 331 24 77, <https://orcid.org/0009-0001-0251-3198>

ЕЛЕКТРОННИЙ УРЯД В УКРАЇНІ: ПРИКЛАДИ УСПІШНИХ ПРОЕКТІВ ТА ЇХНІЙ ВПЛИВ НА СУСПІЛЬСТВО

Анотація. Електронний уряд (e-government) є однією з найважливіших складових сучасного державного управління, спрямованою на підвищення ефективності, прозорості та доступності державних послуг для громадян. Завдяки використанню інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) електронний уряд дозволяє оптимізувати адміністративні процеси, знизити витрати на їх проведення та забезпечити громадянам зручний доступ до державних послуг у будь-який час та з будь-якого місця. Це сприяє підвищенню якості життя населення, зменшенню корупційних ризиків та створенню більш відкритого та підзвітного державного апарату. Також самі робочі процеси державних органів та взаємодія між ними із дедалі більшим впровадженням електронного уряду стають прозорішими та ефективнішими.

В Україні впровадження електронного уряду стало важливим напрямком державної політики, особливо в умовах модернізації суспільства та інтеграції країни до світового інформаційного простору. Одним з найвідоміших та найуспішніших проектів є портал “Дія”, який об'єднує понад 50 електронних послуг, що надаються державними органами. Портал дозволяє громадянам отримувати необхідні документи, здійснювати платежі, реєструвати бізнес та виконувати інші адміністративні процедури онлайн. Завдяки “Дії” значно скоротився час на отримання державних послуг, а також знизилася кількість необхідних відвідувань державних установ[5].

Іншим важливим проектом є система електронних закупівель “Prozorro”, яка забезпечує прозорість та підзвітність процесу державних закупівель. Система дозволяє уникнути корупційних схем та забезпечує рівні умови для всіх учасників ринку. “Prozorro” стала прикладом успішного впровадження ІКТ у державному управлінні, що сприяло економії державних коштів та підвищенню довіри громадян до процесу закупівель.

Крім того, варто відзначити розвиток електронних реєстрів, які забезпечують зручний доступ до інформації про нерухомість, транспортні засоби, підприємства та інші об'єкти. Це значно спрощує адміністративні процедури та підвищує прозорість управлінських процесів. Електронні

реєстри дозволяють громадянам та бізнесу отримувати необхідні дані швидко та безпечно, що сприяє розвитку цифрової економіки[1].

Ключові слова: електронний уряд, цифровізація, електронні послуги, електронні реєстри.

Bakukha Nazar Oleksandrovyh Master of Computer Science, graduate of Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, tel.: (066) 331 24 77, <https://orcid.org/0009-0001-0251-3198>

E-GOVERNMENT IN UKRAINE: EXAMPLES OF SUCCESSFUL PROJECTS AND THEIR IMPACT ON SOCIETY

Abstract. Electronic government (e-government) is one of the most important components of modern public administration aimed at increasing the efficiency, transparency and accessibility of public services for citizens. Through the use of information and communication technologies (ICTs), e-government allows to optimize administrative processes, reduce their costs and provide citizens with convenient access to public services at any time and from any place. This helps to improve the quality of life of the population, reduce corruption risks, and create a more open and accountable government. Moreover, the work processes of government agencies and the interaction between them are becoming more transparent and efficient with the increasing use of e-government.

In Ukraine, the introduction of e-government has become an important area of state policy, especially in the context of the modernization of society and the country's integration into the global information space. One of the most well-known and successful projects is the Diia portal, which combines more than 50 electronic services provided by government agencies. The portal allows citizens to obtain necessary documents, make payments, register businesses and perform other administrative procedures online. Thanks to Diia, the time for obtaining public services has been significantly reduced, and the number of required visits to government offices has also decreased[5].

Another important project is the e-procurement system Prozorro, which ensures transparency and accountability of the public procurement process. The system avoids corruption schemes and ensures equal conditions for all market participants. "Prozorro has become an example of successful implementation of ICT in public administration, which has contributed to saving public funds and increasing public confidence in the procurement process.

In addition, it is worth noting the development of electronic registries that provide convenient access to information about real estate, vehicles, businesses and other objects. This greatly simplifies administrative procedures and increases the transparency of management processes. Electronic registries allow citizens and

businesses to obtain the necessary data quickly and securely, which contributes to the development of the digital economy[1].

Keywords: e-government, digitalization, electronic services, electronic registers.

Постановка проблеми. Незважаючи на значні досягнення впровадження електронного уряду в Україні, держава і суспільство стикається з низкою викликів. Технологічні та адміністративні бар'єри, а також недостатнє фінансування та кадрові ресурси часто уповільнюють процес цифровізації. Проте, з урахуванням стратегічного значення електронного уряду для розвитку країни, необхідно продовжувати роботу над подоланням цих перешкод та впровадженням новітніх технологій.

Аналіз останніх джерел і публікацій. Важливі характеристики та аспекти впровадження електронного уряду в Україні висвітлюють такі автори, як Андрєєв О.М, Бондаренко О.В., Коваленко В.А., Петров В.В, Рябченко О.А., Шульга М.С.

Мета статті – дослідження особливостей впровадження електронного уряду в Україні на прикладі реалізованих проектів в галузі, а також вплив цих процесів на життя громадян.

Виклад основного матеріалу. Україна успішно реалізувала кілька значних проектів у сфері електронного уряду, які суттєво покращили взаємодію між державними органами та громадянами. Одним з найвизначніших прикладів є портал “Дія”, який об'єднує різноманітні державні послуги в одному цифровому середовищі. Метою цього проекту було створення зручної платформи, яка дозволяє громадянам отримувати необхідні державні послуги онлайн, значно скорочуючи час та зусилля, потрібні для їх отримання. Процес впровадження “Дії” включав розробку інтуїтивно зрозумілого інтерфейсу, інтеграцію з існуючими державними системами та забезпечення високого рівня безпеки даних. На сьогоднішній день “Дія” пропонує понад 50 послуг, включаючи реєстрацію бізнесу, отримання електронних документів, сплату податків та інші важливі функції. Досягнуті результати свідчать про значне зростання ефективності державного управління та задоволення громадян.

Іншим успішним проектом є система електронних закупівель “Prozorro”, яка була розроблена з метою підвищення прозорості та підзвітності державних закупівель. “Prozorro” дозволяє здійснювати всі етапи закупівельного процесу в електронному форматі, забезпечуючи рівні умови для всіх учасників ринку. Процес впровадження включав розробку платформи, яка дозволяє публікувати тендери, подавати пропозиції та проводити аукціони онлайн. Основною метою було створення системи, яка мінімізує корупційні ризики та забезпечує ефективне використання державних коштів. Результати “Prozorro” вражають: система допомогла заощадити мільярди гривень, підвищити конкуренцію на

ринку та забезпечити громадянам доступ до інформації про державні закупівлі[4].

Також варто відзначити впровадження електронних реєстрів, які значно спростили доступ до важливої інформації для громадян та бізнесу. Наприклад, електронний реєстр нерухомості дозволяє швидко отримувати інформацію про власність, що спрощує процес укладання угод та знижує ризик шахрайства. Цей проект був реалізований шляхом цифровізації існуючих паперових реєстрів та інтеграції їх з єдиною базою даних. Основною метою було підвищення прозорості та доступності даних, що в свою чергу сприяло розвитку ринку нерухомості та забезпеченню прав громадян.

Крім того, проект електронного голосування, який був запусканий у кількох пілотних регіонах, демонструє можливість забезпечення прозорості та безпеки виборчого процесу за допомогою ІКТ. Метою цього проекту було створення надійної системи для голосування, яка гарантує анонімність та захист даних виборців. Процес впровадження включав розробку спеціального програмного забезпечення, тестування його безпеки та забезпечення доступу для громадян. Результати пілотних проектів показали високу ефективність та прийнятність електронного голосування серед населення[6].

Впровадження електронних послуг в Україні суттєво вплинуло на зручність та доступність державних послуг для громадян. Завдяки платформам, таким як “Дія”, громадяни можуть отримувати необхідні послуги, не виходячи з дому, що значно знижує витрати часу та зусиль. Наприклад, раніше для отримання довідок чи реєстрації бізнесу потрібно було відвідувати різні державні установи, чекати в чергах та заповнювати численні паперові форми. Сьогодні ці процедури можна виконати онлайн за кілька хвилин, що значно спрощує взаємодію з державою.

Завдяки електронним послугам зросла доступність державних сервісів для населення, особливо для жителів віддалених регіонів. Раніше громадяни з сільських та віддалених районів мали обмежений доступ до державних установ через великі відстані та відсутність транспортних зв’язків. Електронні послуги вирішили цю проблему, надаючи можливість отримувати всі необхідні послуги онлайн. Це підвищило рівень задоволеності громадян та покращило якість їхнього життя.

Економічний вплив електронних послуг також значний. Впровадження таких платформ, як “Prozorro”, суттєво знизило рівень корупції у державних закупівлях. Прозорість та підзвітність процесів, забезпечених електронними системами, зробили неможливим використання корупційних схем, що призвело до економії мільярдів гривень для державного бюджету. Зниження корупції сприяє також підвищенню довіри громадян до державних інституцій, що є важливим чинником стабільності та розвитку країни[3].

Соціальний вплив електронних послуг також важливий. Завдяки доступу до електронних реєстрів громадяни отримали можливість швидко та безпечно отримувати інформацію про нерухомість, транспортні засоби та інші об'єкти. Це спрощує укладання угод, підвищує прозорість ринків та забезпечує захист прав власності. Наприклад, електронний реєстр нерухомості дозволяє уникати шахрайства та забезпечує юридичну чистоту угод, що є важливим для розвитку ринку нерухомості та захисту інтересів громадян.

Крім того, впровадження електронних послуг сприяло підвищенню ефективності державного управління. Автоматизація рутинних процесів дозволила знизити навантаження на державних службовців, що дозволяє їм зосередитися на більш важливих завданнях та підвищує загальну продуктивність державних органів. Це, у свою чергу, сприяє більш ефективному використанню державних ресурсів та покращенню якості надання послуг.

Таким чином, впровадження електронних послуг в Україні має значний позитивний вплив на суспільство. Зручність та доступність державних послуг для громадян значно зросли, що підвищує їхній рівень задоволеності та якість життя. Економічний вплив проявляється у зниженні корупції та підвищенні ефективності використання бюджетних коштів. Соціальний вплив відображається у підвищенні прозорості ринків та захисті прав громадян. Усі ці фактори свідчать про важливість продовження розвитку електронного уряду в Україні[5].

Важливим аспектом оцінки ефективності електронних послуг є зворотній зв'язок від користувачів. Збір та аналіз відгуків громадян дозволяє виявити сильні та слабкі сторони впроваджених рішень, а також визначити напрями для подальшого вдосконалення. В Україні впровадження електронного уряду супроводжується активним залученням громадян до процесу оцінки послуг. Наприклад, на порталі "Дія" передбачено можливість залишати відгуки та оцінювати якість наданих послуг. Ці відгуки аналізуються для покращення функціоналу платформи та підвищення її зручності.

Аналіз відгуків показує, що більшість користувачів позитивно оцінюють зручність та швидкість електронних послуг. Громадяни відзначають, що можливість отримувати необхідні документи та інформацію онлайн значно спрощує їхнє життя, знижуючи потребу у відвідуванні державних установ та очікуванні в чергах. Особливо високо оцінюються послуги, які раніше потребували багато часу та зусиль, такі як реєстрація бізнесу, отримання довідок та оплати податків. Користувачі також відзначають високу доступність послуг, що є важливим фактором для мешканців віддалених регіонів.

Приклади успішних кейсів з життя громадян демонструють реальні вигоди від впровадження електронних послуг. Наприклад, підприємець з маленького міста розповів, що завдяки порталу "Дія" він зміг швидко

zareestruvati svij biznes, ne vitrachajuchi chasu na poizdki do oblasnogo centru. Inshij korystuvach zaznachiv, sho mozhlivist otримати електронний паспорт значно полегшила йому процес подорожей та верифікації особи. Подібні кейси свідчать про реальну користь електронних послуг для громадян та підтверджують важливість їх подальшого розвитку.

Узагальнюючи вплив електронного уряду на суспільство, можна стверджувати, що впровадження цифрових рішень значно покращило взаємодію між громадянами та державними органами. Електронні послуги зробили державне управління більш прозорим та підзвітним, знизили рівень корупції та підвищили ефективність використання державних ресурсів. Громадяни отримали можливість швидко та зручно отримувати необхідні послуги, що підвищило їх задоволеність та довіру до державних інституцій. Особливо важливою є роль електронного уряду в умовах пандемії COVID-19, коли можливість дистанційного отримання послуг стала життєво необхідною.

Однак, для подальшого розвитку електронного уряду необхідно врахувати існуючі виклики та визначити майбутні кроки. Важливо продовжувати роботу над покращенням технологічної інфраструктури, забезпеченням безпеки даних та інтеграцією новітніх технологій. Особливу увагу слід приділити кібербезпеці, оскільки зростання обсягів даних та збільшення кількості користувачів підвищують ризики кібератак. Використання багатомовних систем захисту, регулярний моніторинг та оновлення безпекових протоколів є необхідними заходами для забезпечення надійного захисту інформації.

Навчання та підвищення цифрової грамотності громадян також є важливим аспектом розвитку електронного уряду. Залучення громадян до процесу цифровізації, проведення інформаційних кампаній та навчальних програм сприятимуть підвищенню їхньої обізнаності та готовності використовувати електронні послуги. Крім того, важливо забезпечити доступ до цифрових технологій для всіх верств населення, включаючи малозабезпечені та соціально вразливі групи[7].

Одним з перспективних напрямів є подальша автоматизація державних процесів за допомогою штучного інтелекту. Використання алгоритмів для обробки даних, прогнозування та надання персоналізованих послуг може значно підвищити ефективність державного управління. Розробка та впровадження чат-ботів, систем аналізу великих даних та інших ІІІ-рішень сприятимуть підвищенню якості надання послуг та зниженню навантаження на державних службовців.

Інтеграція блокчейн-технологій також є перспективним напрямом для розвитку електронного уряду. Використання блокчейну для ведення державних реєстрів, проведення виборів та здійснення фінансових транзакцій забезпечить прозорість та незмінність даних, що знизить ризик корупції та підвищить довіру громадян[3].

У майбутньому важливо забезпечити стабільне фінансування проєктів електронного уряду, залучення міжнародної підтримки та створення сприятливих умов для розвитку ІКТ. Співпраця з міжнародними партнерами, обмін досвідом та впровадження кращих практик сприятимуть підвищенню ефективності та якості електронних послуг.

Висновки. Значення електронного уряду для суспільства важко переоцінити. Він сприяє підвищенню ефективності державного управління, забезпечує прозорість та доступність послуг для громадян, знижує рівень корупції та покращує якість життя. Поточні проєкти, такі як “Дія”, “Prozorro” та електронні реєстри, демонструють значний потенціал для подальшого розвитку електронного уряду в Україні та підтверджують важливість продовження цифрових реформ.

Електронний уряд в Україні має значний потенціал для подальшого розвитку та вдосконалення. Впровадження новітніх технологій, забезпечення кібербезпеки, підвищення цифрової грамотності та залучення громадян до процесу цифровізації є ключовими кроками для досягнення цієї мети. Продовження реформ у сфері електронного уряду сприятиме підвищенню якості життя громадян, зміцненню довіри до державних інституцій та забезпеченню стійкого розвитку країни[8].

Література:

1. Андрєєв, О.М. Використання штучного інтелекту в державному управлінні: аналітичні можливості та виклики // Державне управління: теорія та практика. – 2021. – № 12. – С. 34-42.
2. Бондаренко, О.В. Сучасні технології електронного урядування: проблеми та перспективи // Наукові записки [Одеський національний університет імені І.І. Мечникова]. Серія: Соціологія та політичні науки. – 2019. – № 25. – С. 45-53.
3. Мінцифри інформує про результати цифрової трансформації в регіонах України. Урядовий портал. 2023. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/mintsyfyry-informuie-pro-rezultaty-tyfroyvoi-transformatsii-v-rehionakh-ukrainy>
4. Європейська комісія. Цифрова стратегія Європейського Союзу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/>
5. Кабінет Міністрів України. Концепція розвитку електронного уряду в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/npas/250287124>.
6. Коваленко, В.А. Хмарні обчислення у державному секторі: досвід і перспективи // Інформаційні технології і засоби навчання. – 2020. – № 3. – С. 50-57.
7. Міністерство цифрової трансформації України. Стратегія розвитку сфери електронних комунікацій України – 2030 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://thedigital.gov.ua/storage/uploads/files/%D0%90%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BD%D1%96%20%D0%BC%D0%B0%D1%82%D0%B5%D1%80%D1%96%D0%B0%D0%BB%D0%B8.pdf>.
8. Петров, В.В. Використання технологій блокчейн у системах електронного уряду // Вісник Національного університету “Юридична академія України імені Ярослава Мудрого”. Серія: Інформаційне право. – 2020. – № 3. – С. 23-31.

9. Рябченко, О.А. Інформаційна безпека електронного уряду: нові виклики та рішення // Інформаційні технології і засоби навчання. – 2021. – № 6. – С. 88-95.

10. Шульга, М.С. Ефективність системи електронних закупівель Prozorro: аналіз результатів // Державне управління: теорія та практика. – 2022. – № 10. – С. 67-75.

References:

1. Andrieiev, O.M. (2021). Vykorystannia shtuchnoho intelektu v derzhavnomu upravlinni: analitichni mozhyvosti ta vyklyky [The use of artificial intelligence in public administration: analytical possibilities and challenges]. Derzhavne upravlinnia: teoriia ta praktyka – State administration: theory and practice, 12, 34-42 [in Ukrainian].

2. Bondarenko, O.V. (2019). Suchasni tekhnolohii elektronnoho uriaduvannia: problemy ta perspektyvy [Modern technologies of electronic government: problems and prospects]. Naukovi zapysky. Serii: Sotsiologhiia ta politychni nauky – Scientific notes. Series: Sociology and political sciences – 25, 45-53 [in Ukrainian].

3. Mintsyfry informuie pro rezultaty tsyfrovoi transformatsii v rehionakh Ukrainy [The Ministry of Digitization informs about the results of digital transformation in the regions of Ukraine]. (2023). www.kmu.gov.ua. Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/news/mintsyfry-informuie-pro-rezultatytsyfrovoi-transformatsii-v-rehionakh-ukrainy> [in Ukrainian].

4. Yevropeiska komisiia. Tsyfrova stratehiia Yevropeiskoho Soiuzu [European Commission. Digital strategy of the European Union]. (n.d.). digital-strategy.ec.europa.eu. Retrieved from <https://digital-strategy.ec.europa.eu/> [in Ukrainian].

5. Kabinet Ministriv Ukrainy. Kontsepsiia rozvytku elektronnoho uriadu v Ukraini [Cabinet of Ministers of Ukraine. Concept of development of electronic government in Ukraine]. www.kmu.gov.ua. Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/npas/250287124> [in Ukrainian].

6. Kovalenko, V.A. (2020). Khmarni obchyslennia u derzhavnomu sektori: dosvid i perspektyvy [Cloud Computing in the Public Sector: Experience and Prospects]. Informatsiini tekhnolohii i zasoby navchannia – Information technologies and means of education, 3, 50-57 [in Ukrainian]

7. Ministerstvo tsyfrovoi transformatsii Ukrainy. Stratehiia rozvytku sfery elektronnykh komunikatsii Ukrainy – 2030 [Ministry of Digital Transformation of Ukraine. Strategy for the development of the sphere of electronic communications of Ukraine - 2030]. (n.d.). thedigital.gov.ua. Retrieved from <https://thedigital.gov.ua/storage/uploads/files/%D0%90%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BD%D1%96%20%D0%BC%D0%B0%D1%82%D0%B5%D1%80%D1%96%D0%B0%D0%BB%D0%B8.pdf> [in Ukrainian].

8. Petrov, V.V. (2020). Vykorystannia tekhnolohii blokchein u systemakh elektronnoho uriadu [The use of blockchain technologies in electronic government systems]. Visnyk Natsionalnoho universytetu “Yurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho”. Serii: Informatsiine pravo – Bulletin of the National University "Law Academy of Ukraine named after Yaroslav the Wise". Series: Information law, 3, 23-31 [in Ukrainian].

9. Riabchenko, O.A. (2021). Informatsiina bezpeka elektronnoho uriadu: novi vyklyky ta rishennia [Information security of electronic government: new challenges and solutions]. Informatsiini tekhnolohii i zasoby navchannia – Information technologies and means of education, 6, 88-95 [in Ukrainian].

10. Shulha, M.S. (2022). Efektyvnist systemy elektronnykh zakupivel Prozorro: analiz rezultativ [Effectiveness of Prozorro electronic procurement system: analysis of results]. Derzhavne upravlinnia: teoriia ta praktyka – State administration: theory and practice, 10, 67-75 [in Ukrainian].

УДК 004.77+351.77+004.657

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8\(36\)-893-901](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8(36)-893-901)

Бакуха Назар Олександрович магістр комп'ютерних наук, випускник, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, тел.: (066) 331-24-77, <https://orcid.org/0009-0001-0251-3198>

ПОТОЧНИЙ СТАН І ВИКЛИКИ ВПРОВАДЖЕННЯ ЕЛЕКТРОННОГО УРЯДУ В УКРАЇНІ

Анотація. Електронний уряд (e-government) є сучасною концепцією, що спрямована на інтеграцію інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) у систему державного управління для покращення ефективності, прозорості та зручності взаємодії між урядом, громадянами та бізнесом. Це включає в себе використання таких технологій, як інтернет, мобільні додатки, хмарні обчислення, штучний інтелект та блокчейн, з метою створення більш доступних та ефективних державних послуг. Впровадження електронного уряду є важливим кроком у розвитку цифрової економіки та суспільства, адже воно дозволяє підвищити рівень прозорості, зменшити корупційні ризики, оптимізувати процеси та забезпечити більш ефективне використання ресурсів.

В Україні концепція електронного уряду почала активно розвиватися з початку 2010-х років, що було викликано як внутрішніми потребами в реформуванні державного управління, так і зовнішніми вимогами з боку міжнародних партнерів та інвесторів. Першими кроками на шляху до впровадження електронного уряду стали створення електронних реєстрів, запуск порталів для надання державних послуг онлайн та розвиток системи електронних закупівель "Prozorro". Ці ініціативи мали на меті зробити державні процеси більш прозорими, доступними та ефективними для громадян та бізнесу[10].

Значення електронного уряду для України важко переоцінити. По-перше, він сприяє підвищенню прозорості та підзвітності державних органів, що є важливим фактором у боротьбі з корупцією. По-друге, електронний уряд дозволяє зменшити адміністративне навантаження на громадян та бізнес, спрощуючи та прискорюючи процес отримання державних послуг. По-третє, впровадження ІКТ у державне управління сприяє підвищенню ефективності використання ресурсів, оскільки автоматизація процесів дозволяє знизити витрати та оптимізувати роботу державних органів. Автоматизація процесів дозволяє знизити витрати, оптимізувати роботу державних органів, виявляти та усувати дублювання функцій, що, в свою чергу, підвищує загальну продуктивність та якість послуг, які надає держава. У підсумку, електронний

уряд здатний стати потужним драйвером позитивних змін у суспільстві, посилюючи економічне зростання та стимулюючи інновації в державному секторі, що є вкрай важливим для України в умовах інтеграції до глобального інформаційного простору.

Ключові слова: електронний уряд, цифровізація, електронні послуги, електронні реєстри.

Bakukha Nazar Oleksandrovykh Master of Computer Science, graduate of Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, tel.: (066) 331-24-77, <https://orcid.org/0009-0001-0251-3198>

E-GOVERNMENT IN UKRAINE: EXAMPLES OF SUCCESSFUL PROJECTS AND THEIR IMPACT ON SOCIETY

Abstract. Electronic government (e-government) is a modern concept that aims to integrate information and communication technologies (ICT) into the public administration system to improve the efficiency, transparency and convenience of interaction between government, citizens and businesses. This includes the use of technologies such as the Internet, mobile applications, cloud computing, artificial intelligence, and blockchain to create more accessible and efficient public services. The introduction of e-government is an important step in the development of the digital economy and society, as it allows for increased transparency, reduced corruption risks, optimized processes, and more efficient use of resources.

In Ukraine, the concept of e-government has been actively developing since the early 2010s, driven by both internal needs to reform public administration and external requirements from international partners and investors. The first steps towards the implementation of e-government were the creation of electronic registers, the launch of portals for the provision of public services online, and the development of the Prozorro e-procurement system. These initiatives were aimed at making government processes more transparent, accessible and efficient for citizens and businesses[10].

The importance of e-government for Ukraine is hard to overestimate. First, it helps to increase the transparency and accountability of government agencies, which is an important factor in the fight against corruption. Secondly, e-government reduces the administrative burden on citizens and businesses by simplifying and speeding up the process of obtaining public services. Thirdly, the introduction of ICT in public administration contributes to the efficiency of resource use, as process automation reduces costs and optimizes the work of government agencies. Automation of processes reduces costs, optimizes the work of government agencies, identifies and eliminates duplication of functions, which in turn increases the overall productivity and quality of services provided by the state. As a result, e-government

can become a powerful driver of positive changes in society, enhancing economic growth and stimulating innovation in the public sector, which is extremely important for Ukraine in the context of its integration into the global information space.

Keywords: e-government, digitalization, electronic services, electronic registers.

Постановка проблеми. Технологічні бар'єри, такі як сумісність різних систем, масштабованість та забезпечення кібербезпеки, є одними з основних перешкод на шляху до повноцінного впровадження електронного уряду. Крім того, існують адміністративні та правові бар'єри, які уповільнюють процеси реформування та цифровізації державних послуг. Важливим фактором є також фінансові обмеження, що зумовлюють недостатнє фінансування проектів з впровадження ІКТ та нестачу кваліфікованих фахівців у державному секторі.

Аналіз останніх джерел і публікацій. Головні характеристики поточного стану і викликів при впровадженні електронного уряду в Україні висвітлюють такі автори, як Бондаренко О.В., Петров В.В, Рябченко О.А., Шульга М.С.

Мета статті – дослідження поточного стану впровадження електронного уряду в Україні з виокремленням успішних результатів та проблем і бар'єрів.

Виклад основного матеріалу. Поточний стан впровадження електронного уряду в Україні є відображенням значних зусиль, спрямованих на покращення державних послуг через інтеграцію сучасних технологій. Сьогодні в країні функціонує декілька ключових платформ і послуг, які спрямовані на забезпечення прозорості, зручності та доступності для громадян і бізнесу. Однією з найвідоміших ініціатив є портал державних послуг “Дія”. Цей портал об'єднує понад 50 різноманітних електронних послуг, що дозволяє громадянам отримувати необхідні документи, інформацію та послуги онлайн, не виходячи з дому. “Дія” включає в себе електронні документи, такі як ID-картка та закордонний паспорт, можливість реєстрації бізнесу, отримання довідок та інші важливі сервіси.

Іншою важливою платформою є система електронних закупівель “Prozorro”, яка значно підвищила прозорість та ефективність державних закупівель. “Prozorro” дозволяє уникати корупційних схем і забезпечує рівні умови для всіх учасників ринку, що сприяє здоровій конкуренції та економії державних коштів. Завдяки відкритому доступу до інформації про закупівлі, громадяни та організації можуть контролювати процеси і виявляти порушення, що сприяє підвищенню довіри до державних інституцій.

Електронні реєстри також відіграють важливу роль у розвитку електронного уряду. Вони забезпечують доступ до актуальної інформації в реальному часі та спрощують адміністративні процедури. Наприклад,

електронний реєстр нерухомості дозволяє швидко та зручно отримувати інформацію про власність та її стан, що особливо важливо для громадян та бізнесу у сфері нерухомості[2].

За останніми даними Міністерства цифрової трансформації України, портал “Дія” активно використовують понад 10 мільйонів громадян. Це свідчить про високу залученість користувачів та популярність електронних послуг. Рівень задоволеності користувачів зростає завдяки постійному вдосконаленню сервісів та додаванню нових функцій. Наприклад, нещодавно було запроваджено можливість електронного голосування на місцевих виборах, що дозволяє громадянам брати участь у виборчому процесі з будь-якого місця.

Статистика показує, що кількість користувачів електронних послуг зростає з кожним роком. Згідно з дослідженнями, близько 70% дорослого населення України використовують інтернет для отримання інформації та взаємодії з державними органами. Це свідчить про високий рівень цифрової грамотності серед населення та готовність до використання сучасних технологій у повсякденному житті.

Окрім цього, Україна активно співпрацює з міжнародними організаціями та партнерами для обміну досвідом та впровадження кращих практик. Наприклад, спільні проекти з Європейським Союзом сприяють розвитку інфраструктури та підвищенню стандартів якості електронних послуг. Це дозволяє Україні швидше адаптуватися до світових тенденцій та інтегрувати новітні технології у державне управління[1].

Незважаючи на значні досягнення, впровадження електронного уряду стикається з певними викликами. Однією з головних проблем є недостатня інфраструктура в деяких регіонах, що обмежує доступ громадян до електронних послуг. Крім того, не всі державні установи мають достатньо ресурсів та кваліфікованих фахівців для ефективного впровадження ІКТ. Це створює нерівномірність у доступі до послуг та викликає невдоволення серед населення.

Також важливим аспектом є захист даних та кібербезпека. З розвитком електронного уряду збільшується обсяг даних, що обробляються та зберігаються у цифровому форматі. Це створює додаткові ризики для безпеки інформації та потребує впровадження надійних механізмів захисту. Кіберзагрози стають дедалі складнішими, тому уряду необхідно постійно вдосконалювати свої системи захисту та проводити навчання для персоналу.

Для подальшого успішного розвитку електронного уряду в Україні необхідно подолати наявні виклики та забезпечити стабільне фінансування проектів з впровадження ІКТ. Важливо також забезпечити активну участь громадян у процесі цифровізації, що сприятиме підвищенню довіри до державних інституцій та покращенню якості державних послуг. Лише за умов

системного підходу та координації зусиль усіх зацікавлених сторін електронний уряд зможе повною мірою реалізувати свій потенціал та стати потужним інструментом розвитку України[5].

Таким чином, поточний стан електронного уряду в Україні є позитивним прикладом успішного впровадження цифрових технологій у державне управління. Важливі платформи, такі як “Дія” та “Prozorro”, демонструють значний потенціал для покращення прозорості, ефективності та доступності державних послуг. Статистика показує високу залученість користувачів, що свідчить про актуальність та необхідність подальшого розвитку електронного уряду. Однак для досягнення повного успіху необхідно подолати існуючі виклики та забезпечити стабільне фінансування і підтримку з боку держави та міжнародних партнерів.

Технологічна інфраструктура, яка підтримує електронний уряд в Україні, є фундаментом для успішного впровадження та функціонування різноманітних цифрових рішень, що спрямовані на покращення державних послуг. Ця інфраструктура включає в себе комплекс апаратного та програмного забезпечення, мережових рішень, а також системи захисту та обробки даних, які забезпечують надійність, масштабованість та безпеку електронних сервісів.

Одна з ключових складових цієї інфраструктури – це центри обробки даних (ЦОД), які відіграють критичну роль у зберіганні та обробці величезних обсягів інформації. ЦОДи забезпечують високу продуктивність, надійність і доступність даних, що є надзвичайно важливим для роботи державних сервісів у режимі реального часу. В Україні функціонують кілька потужних центрів обробки даних, які відповідають міжнародним стандартам безпеки та надійності[3].

Розвиток мережевої інфраструктури також є важливою складовою підтримки електронного уряду. Високошвидкісні інтернет-мережі забезпечують швидку та стабільну передачу даних між державними установами, бізнесом і громадянами. Це включає в себе як фіксовані, так і мобільні мережі, що дозволяють громадянам отримувати доступ до державних послуг з будь-якого місця та в будь-який час. Україна активно працює над розвитком національної широкопasmової мережі, що сприяє підвищенню доступності інтернету навіть у віддалених регіонах.

Системи захисту даних є ще однією важливою складовою технологічної інфраструктури електронного уряду. З огляду на зростаючі кіберзагрози, необхідно забезпечити надійний захист інформації від несанкціонованого доступу, втрати чи пошкодження. В Україні використовуються сучасні рішення для забезпечення кібербезпеки, включаючи багатофакторну аутентифікацію, шифрування даних та регулярний моніторинг мережі для виявлення та запобігання кіберінцидентам.

Окрім цього, важливу роль у підтримці електронного уряду відіграють хмарні обчислення. Використання хмарних технологій дозволяє значно знизити витрати на апаратне забезпечення, підвищити гнучкість і масштабованість систем, а також забезпечити безперебійну роботу державних сервісів навіть під час пікових навантажень. Хмарні рішення дозволяють зберігати великі обсяги даних, швидко обробляти інформацію та надавати доступ до послуг у режимі реального часу.

Блокчейн технології також знайшли своє застосування в електронному уряді України. Використання блокчейну дозволяє забезпечити прозорість та незмінність даних, що є особливо важливим для державних реєстрів, фінансових транзакцій та інших критичних процесів. Завдяки децентралізованій природі блокчейну, дані зберігаються у розподіленій мережі, що робить їх захищеними від несанкціонованого втручання та маніпуляцій[7].

Штучний інтелект (ШІ) і машинне навчання є ще одними важливими компонентами технологічної інфраструктури електронного уряду. Використання ШІ дозволяє автоматизувати рутинні процеси, аналізувати великі обсяги даних та надавати персоналізовані послуги громадянам. Наприклад, чат-боти, що працюють на базі ШІ, можуть значно покращити обслуговування громадян, відповідаючи на запити в режимі реального часу та надаючи необхідну інформацію. Машинне навчання також використовується для прогнозування тенденцій, виявлення аномалій та підвищення ефективності державних процесів.

Таким чином, технологічна інфраструктура, що підтримує електронний уряд в Україні, складається з комплексного набору рішень, які забезпечують надійність, масштабованість і безпеку державних послуг. Використання сучасних технологій, таких як хмарні обчислення, блокчейн і штучний інтелект, дозволяє створити ефективну та прозору систему управління, яка відповідає потребам громадян і бізнесу. Незважаючи на існуючі виклики, Україна продовжує активно розвивати свою технологічну інфраструктуру, що є ключовим фактором успішного впровадження електронного уряду та подальшого розвитку цифрової економіки[5].

Впровадження електронного уряду в Україні стикається з низкою викликів, які потребують комплексного підходу для їх подолання. Серед технологічних викликів варто виділити проблеми сумісності різних систем і платформ, що використовуються у державному управлінні. Різноманіття технологічних рішень може створювати труднощі у забезпеченні інтеграції та ефективної взаємодії між ними. Масштабованість також є важливою проблемою, оскільки зростання кількості користувачів та обсягу даних потребує постійного розширення і оновлення інфраструктури. Безпека залишається критичним аспектом, адже кіберзагрози постійно еволюціонують, і необхідно впроваджувати нові механізми захисту даних та систем від несанкціонованого доступу.

Адміністративні та правові бар'єри також значно ускладнюють процес цифровізації. Наявність застарілих нормативно-правових актів, які не враховують сучасні реалії та потреби, гальмує впровадження нових технологій. Бюрократичні процедури і недостатня координація між різними державними структурами створюють додаткові перешкоди на шляху до ефективного використання ІКТ у державному управлінні. Крім того, низький рівень цифрової грамотності серед державних службовців може знижувати ефективність впровадження нових рішень та сервісів.

Фінансові обмеження є ще одним значним викликом для розвитку електронного уряду. Недостатнє фінансування проектів з впровадження ІКТ часто призводить до затримок у реалізації запланованих ініціатив та обмежує можливості для оновлення технологічної інфраструктури. Відсутність стабільного фінансування також ускладнює залучення кваліфікованих фахівців, необхідних для розробки та підтримки нових систем і сервісів. Обмежені ресурси змушують уряд шукати альтернативні джерела фінансування, такі як міжнародні гранти та партнерські програми, що може бути недостатнім для повноцінного розвитку електронного уряду[2].

Таким чином, успішне впровадження електронного уряду в Україні потребує вирішення комплексних технологічних, адміністративних та фінансових викликів. Лише за умов ефективної координації зусиль та стабільної підтримки з боку держави та міжнародних партнерів можливо досягти повної інтеграції сучасних технологій у державне управління, що сприятиме підвищенню прозорості, ефективності та доступності державних послуг.

Електронний уряд в Україні пройшов значний шлях розвитку, демонструючи суттєвий прогрес у впровадженні сучасних технологій для покращення державного управління. На сьогодні існує кілька ключових платформ, таких як портал "Дія" та система електронних закупівель "Prozorro", які значно підвищили прозорість, ефективність та доступність державних послуг. Завдяки активному використанню інтернету та інших цифрових технологій, значна частина населення отримала можливість взаємодіяти з державними органами онлайн, що сприяє зручності та швидкості отримання послуг[6].

Однак, незважаючи на досягнуті успіхи, впровадження електронного уряду в Україні стикається з низкою викликів, які необхідно подолати для досягнення повного потенціалу цієї ініціативи. Технологічні виклики, такі як сумісність різних систем, масштабованість інфраструктури та забезпечення кібербезпеки, потребують постійного вдосконалення та адаптації до нових загроз. Без належної інтеграції та захисту даних державні сервіси не зможуть повноцінно функціонувати і забезпечувати необхідний рівень надійності та безпеки.

Адміністративні та правові бар'єри, включаючи застарілі нормативно-правові акти та бюрократичні процедури, також значно гальмують процес

цифровізації. Для ефективного впровадження електронного уряду необхідна модернізація законодавства та спрощення адміністративних процедур, що сприятиме швидшому та більш гнучкому впровадженню нових технологій. Крім того, важливо підвищувати рівень цифрової грамотності серед державних службовців для забезпечення ефективного використання нових інструментів та рішень.

Фінансові обмеження є ще одним критичним фактором, який впливає на розвиток електронного уряду. Недостатнє фінансування може призвести до затримок у реалізації проектів та обмежити можливості для оновлення технологічної інфраструктури. Тому важливо забезпечити стабільне та достатнє фінансування, а також залучати міжнародну підтримку для реалізації масштабних ініціатив.

Висновки. Поточний стан електронного уряду в Україні є свідченням значного прогресу, але для досягнення повної ефективності необхідно подолати існуючі виклики. Впровадження електронного уряду в Україні є складним і багатоаспектним процесом, що вимагає узгоджених зусиль з боку уряду, бізнесу та громадянського суспільства. Для досягнення успіху необхідно подолати наявні виклики, забезпечити стабільне фінансування та створити сприятливі умови для розвитку ІКТ. Важливо також забезпечити активну участь громадян у процесі цифровізації, що сприятиме підвищенню довіри до державних інституцій та покращенню якості державних послуг. Лише за умов системного підходу та координації зусиль усіх зацікавлених сторін електронний уряд зможе повною мірою реалізувати свій потенціал та стати потужним інструментом розвитку України[16]. Лише за умов системного підходу та координації зусиль усіх зацікавлених сторін можна створити потужний інструмент, який забезпечить прозорість, ефективність та доступність державних послуг для всіх громадян України[7].

Література:

1. Бондаренко, О.В. Сучасні технології електронного урядування: проблеми та перспективи // Наукові записки [Одеський національний університет імені І.І. Мечникова]. Серія: Соціологія та політичні науки. – 2019. – № 25. – С. 45-53.
2. Мінцифри інформує про результати цифрової трансформації в регіонах України. Урядовий портал. 2023. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/mintsyfry-informuie-pro-rezultaty-tyfrovoi-transformatsii-v-rehionakh-ukrainy>
3. Європейська комісія. Цифрова стратегія Європейського Союзу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/>
4. Закон України “Про електронні довірчі послуги” від 05.10.2017 № 2155-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2017. – № 45. – Ст. 193.
5. Кабінет Міністрів України. Концепція розвитку електронного уряду в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/npas/250287124>.
6. Міністерство цифрової трансформації України. Стратегія розвитку сфери електронних комунікацій України – 2030 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://thedigital.gov.ua/storage/uploads/files/%D0%90%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BD%D1%96%20%D0%BC%D0%B0%D1%82%D0%B5%D1%80%D1%96%D0%B0%D0%BB%D0%B8.pdf>.

7. Петров, В.В. Використання технологій блокчейн у системах електронного уряду // Вісник Національного університету “Юридична академія України імені Ярослава Мудрого”. Серія: Інформаційне право. – 2020. – № 3. – С. 23-31.
8. Рябченко, О.А. Інформаційна безпека електронного уряду: нові виклики та рішення // Інформаційні технології і засоби навчання. – 2021. – № 6. – С. 88-95.
9. Український інститут майбутнього. Дослідження впливу електронного уряду на економіку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uifuture.org/e-gov-impact>.
10. Шульга, М.С. Ефективність системи електронних закупівель ProZorro: аналіз результатів // Державне управління: теорія та практика. – 2022. – № 10. – С. 67-75.

References:

1. Bondarenko, O.V. (2019). Suchasni tekhnolohii elektronnoho uriaduvannia: problemy ta perspektyvy [Modern technologies of electronic government: problems and prospects]. Naukovi zapysky. Serii: Sotsiologhiia ta politychni nauky – Scientific notes. Series: Sociology and political sciences – 25, 45-53 [in Ukrainian].
2. Mintsyfry informuie pro rezultaty tsyfrovoi transformatsii v rehionakh Ukrainy [The Ministry of Digitization informs about the results of digital transformation in the regions of Ukraine]. (2023). www.kmu.gov.ua. Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/news/mintsyfry-informuie-pro-rezultatytshyfrovoi-transformatsii-v-rehionakh-ukrainy> [in Ukrainian].
3. Yevropeiska komisiiia. Tsyfrova stratehiia Yevropeiskoho Soiuzu [European Commission. Digital strategy of the European Union]. (n.d.). digital-strategy.ec.europa.eu. Retrieved from <https://digital-strategy.ec.europa.eu/> [in Ukrainian].
4. “Pro elektronni dovirchi posluhy” : Zakon Ukrainy vid 05.10.2017 № 2155-VIII [“On electronic trust services” : Law of Ukraine dated October 5, 2017 № 2155-VIII]. (2017). Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – 45. Art. 193 [in Ukrainian].
5. Kabinet Ministriv Ukrainy. Kontseptsiiia rozvytku elektronnoho uriadu v Ukraini [Cabinet of Ministers of Ukraine. Concept of development of electronic government in Ukraine]. www.kmu.gov.ua. Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/npas/250287124> [in Ukrainian].
6. Ministerstvo tsyfrovoi transformatsii Ukrainy. Stratehiia rozvytku sfery elektronnykh komunikatsii Ukrainy – 2030 [Ministry of Digital Transformation of Ukraine. Strategy for the development of the sphere of electronic communications of Ukraine - 2030]. (n.d.). thedigital.gov.ua. Retrieved from <https://thedigital.gov.ua/storage/uploads/files/%D0%90%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BD%D1%96%20%D0%BC%D0%B0%D1%82%D0%B5%D1%80%D1%96%D0%B0%D0%BB%D0%B8.pdf> [in Ukrainian].
7. Petrov, V.V. (2020). Vykorystannia tekhnolohii blokchein u systemakh elektronnoho uriadu [The use of blockchain technologies in electronic government systems]. Visnyk Natsionalnoho universytetu “Yurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho”. Serii: Informatsiine pravo – Bulletin of the National University "Law Academy of Ukraine named after Yaroslav the Wise". Series: Information law, 3, 23-31 [in Ukrainian].
8. Riabchenko, O.A. (2021). Informatsiina bezpeka elektronnoho uriadu: novi vyklyky ta rishennia [Information security of electronic government: new challenges and solutions]. Informatsiini tekhnolohii i zasoby navchannia – Information technologies and means of education, 6, 88-95 [in Ukrainian].
9. Ukrainyskyi instytut maibutnoho. Doslidzhennia vplyvu elektronnoho uriadu na ekonomiku Ukrainy [Ukrainian Institute of the Future. Study of the impact of electronic government on the economy of Ukraine]. (n.d.). uifuture.org. Retrieved from <https://uifuture.org/e-gov-impact> [in Ukrainian].
10. Shulha, M.S. (2022). Efektyvnist systemy elektronnykh zakupivel ProZorro: analiz rezultativ [Effectiveness of ProZorro electronic procurement system: analysis of results]. Derzhavne upravlinnia: teoriia ta praktyka – State administration: theory and practice, 10, 67-75 [in Ukrainian].

УДК 681.5.015.5

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8\(36\)-902-916](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8(36)-902-916)

Борин Василь Степанович кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри автоматизації та комп'ютерно-інтегрованих технологій, Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу, вулиця Карпатська, 15, м. Івано-Франківськ, 76019, тел.: (067) 415-6061, <https://orcid.org/0000-0002-7404-4968>

Фешанич Лідія Ігорівна кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри автоматизації та комп'ютерно-інтегрованих технологій, Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу, вулиця Карпатська, 15, м. Івано-Франківськ, 76019, тел.: (096) 713-1803, <https://orcid.org/0000-0002-2148-9728>

Скрип'юк Ростислав Богданович кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри автоматизації та комп'ютерно-інтегрованих технологій, Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу, вулиця Карпатська, 15, м. Івано-Франківськ, 76019, тел.: (066) 208-2555, <https://orcid.org/0009-0003-0888-4218>

Лазарів Михайло Миколайович завідувач відділення з автоматизації, Дрогобицький механіко-технологічний коледж, вул. Раневицька, 12, м. Дрогобич, 82100, тел.: (097) 673-4034, <https://orcid.org/0009-0005-6276-4596>

СТВОРЕННЯ ОПТИМАЛЬНОЇ СИСТЕМИ КЕРУВАННЯ ТЕМПЕРАТУРНИМ РЕЖИМОМ В ОБЕРТОВІЙ БАРАБАННІЙ ПЕЧІ

Анотація. Стаття присвячена розгляду проблеми створення оптимальної системи керування температурним режимом в обертовій барабанній печі для прожарювання коксу та антрациту, яка дозволяє досягти оптимальних показників якості продукту при економічно доцільному використанні засобів автоматизації. Описано методи та підходи для побудови ефективної системи керування, спрямованої на забезпечення стабільного та точного регулювання температури в печі. У проведеному дослідженні вивчено зміни температурних полів під час процесу прожарювання, зокрема були виокремлені максимальні та мінімальні температури у різних областях печі. Дослідження показало, що зменшення витрат палива призводить до зниження температури та перепаду температур у матеріалі. Було вирішено спростити модель за допомогою

апроксимації ANSYS-моделі менш складними моделями, використовуючи залежності між температурами в різних точках. Головною метою цього підходу є створення спрощеної моделі, яка здатна передбачати або оцінювати температурні параметри з мінімальною похибкою порівняно з деталізованою ANSYS-моделлю. Цей підхід дозволив зберегти важливі фізичні принципи системи, зменшуючи при цьому обчислювальну складність і витрати часу. В результаті розроблена спрощена модель може бути ефективно використана для широкого спектру досліджень, дозволяючи здійснювати аналіз температурних режимів з високою точністю та зменшеним обсягом обчислень. В процесі дослідження були розглянуті та порівняні дві системи керування: адаптивний ПІ-регулятор та система з LQR-регулятором. Ці системи були вивчені з метою вирішення поставлених завдань. Після аналізу результатів було зроблено висновок, що адаптивний ПІ-регулятор виявився більш ефективним у порівнянні з системою з LQR-регулятором. Це підтверджується меншим перерегулюванням та швидшим виходом на усталений рівень відповідно до вимог поставленої задачі. Такий висновок свідчить про перевагу адаптивного ПІ-регулятора у вирішенні визначених завдань у контексті керування системою.

Ключові слова: обертова піч, синтез, моделювання, система керування, температурний режим, антрацит, адаптивний регулятор

Boryn Vasyl Stepanovych candidate of technical sciences, associate professor, associate professor of the department of automation and computer-integrated technologies, Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas, St. Karpatska, 15, Ivano-Frankivsk, 76019, tel.: (067) 415-6061, <https://orcid.org/0000-0002-7404-4968>

Feshanych Lidia Ihorivna candidate of technical sciences, associate professor, associate professor of the department of automation and computer-integrated technologies, Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas, St. Karpatska, 15, Ivano-Frankivsk, 76019, tel.: (096) 713-1803, <https://orcid.org/0000-0002-2148-9728>

Skrypyuk Rostislav Bohdanovych candidate of technical sciences, associate professor, associate professor of the department of automation and computer-integrated technologies, Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas, St. Karpatska, 15, Ivano-Frankivsk, 76019, tel.: (066) 208-2555, <https://orcid.org/0009-0003-0888-4218>

Lazariv Mykhailo Mykolayovych Head of the Automation Department, Drohobych Mechanical and Technological College, St. Ranevyska, 12, Drohobych, 82100, tel.: (066) 208-2555, <https://orcid.org/0009-0003-0888-4218>

CREATION OF AN OPTIMAL TEMPERATURE CONTROL SYSTEM IN A ROTATING DRUM FURNACE

Abstract. The article is devoted to the problem of creating an optimal control system of the temperature mode in a rotary drum furnace for roasting coke and anthracite, which makes it possible to achieve optimal product quality indicators with the economically expedient use of automation tools. Methods and approaches for building an effective control system aimed for ensuring stable and accurate temperature regulation in the furnace are described. In the conducted research, the changes in temperature fields during the firing process were studied, in particular, the maximum and minimum temperatures in different areas of the furnace were identified. The research showed that the reduction of fuel consumption leads to a decrease in temperature and temperature difference in the material. It was decided to simplify the model by approximating the ANSYS model with less complex models, using the dependences between temperatures at different points. The main goal of this approach is to create a simplified model that is able to predict or estimate temperature parameters with minimal error compared to a detailed ANSYS model. This approach made it possible to preserve important physical principles of the system, while reducing computational complexity and time consumption. As a result, the developed simplified model can be effectively used for a wide range of research, allowing the analysis of temperature modes with high accuracy and a reduced amount of calculations. During the research, two control systems were considered and compared: an adaptive PI controller and a system with an LQR controller. These systems were studied in order to solve the tasks. After analyzing the results, it was concluded that the adaptive PI controller was more effective compared to the system with the LQR controller. This is confirmed by less over-regulation and a faster return to a stable level in accordance with the requirements of the given task. This conclusion indicates the advantage of the adaptive PI controller in solving certain tasks in the context of system control.

Keywords: rotary furnace, synthesis, simulation, control system, temperature mode, anthracite, adaptive controller

Вступ. У сфері електродного виробництва вуглецево-графітової продукції використання обертових барабанних печей має вирішальне значення для збільшення обсягів прожарених вуглецевих матеріалів. На прикладі таких виробничих об'єктів, як заводи «Укрграфіт» та «НовЕЗ» в Україні, використання обертових барабанних печей є стандартною практикою для отримання термоантрацитів.

Графітові електроди, які використовуються у промисловому виробництві, є результатом складного технологічного процесу, проведеного на спеціалізованих електродних заводах. Відомо, що графіт, використовуваний у

виробництві електродів, є штучним, відрізняючись від традиційного графіту, який ми знаємо у вигляді стрижнів олівця. Метод отримання штучного електродного графіту, відомий як ачесоновський графіт, був винайдений понад сто років тому американським дослідником Едвардом Ачесоном (1856-1931). Початково Ачесон сподівався отримати алмази з вуглецевих матеріалів, але в результаті випробувань він виявив метод виробництва штучного графіту, який застосовується й сьогодні.

Незважаючи на довгий час, що минув з моменту винайдення методу та досить добре розроблену технологію отримання ачесоновського графіту, на сьогоднішній день немає однозначної теорії, яка б повністю пояснювала фізичні процеси перетворення вихідних матеріалів у графіт. Виробництво штучного графіту визначається надзвичайно складними процесами, що базуються на використанні вуглецевої сировини - такої як антрацит, кам'яне вугілля та їх похідні, такі як кокс. Ці матеріали, піддаючись відповідній обробці, характеризуються високою термостійкістю, що дає можливість їм витримувати надзвичайно високі температури. Наприклад, графіт без доступу повітря може зберігати стабільність при температурі до 3000 °С. Унікальне поєднання фізичних властивостей - висока електропровідність та термостійкість - робить матеріали графіту незамінними у багатьох сферах промисловості.

Постановка проблеми. Основною проблемою є розробка оптимальної системи керування, яка забезпечувала б стабільне дотримання необхідних температурних параметрів на всіх етапах роботи печі. Важливим аспектом є необхідність урахування динамічних характеристик печі, таких як зміна температури матеріалу в процесі обробки, температурні коливання всередині печі, а також вплив зовнішніх факторів, наприклад, коливання температури навколишнього середовища.

Незважаючи на те, що існують різні підходи до керування температурним режимом, більшість із них базується на класичних методах регулювання, які часто не забезпечують належної ефективності та стабільності в умовах змінного навантаження та складних динамічних процесів. Тому виникає необхідність у розробці більш досконалих алгоритмів керування, які дозволили б не тільки підтримувати оптимальні умови для процесу, але й зменшити енерговитрати та підвищити загальну ефективність роботи обертової барабанної печі.

Таким чином, актуальність дослідження полягає у необхідності створення оптимальної системи керування температурним режимом в обертовій барабанній печі, яка забезпечить високу точність і стабільність роботи обладнання, що в свою чергу, сприятиме підвищенню якості продукції та економічній ефективності виробничих процесів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогоднішній день виробництво вуглецево-графітової продукції є актуальним і стратегічно важливим напрямом у промисловій сфері. Наукові дослідження та управлінські рішення, спрямовані на підвищення якості продукції та оптимізацію виробничих процесів, зосереджені на розробці нових методів керування виробництвом із використанням передових інноваційних технологій. Постійне вдосконалення технологічних процесів, модернізація обладнання та розробка нових видів продукції сприяють підвищенню ефективності цього сектору. Вуглецево-графітова продукція має широке застосування на металургійних підприємствах України, країн СНД, а також у країнах ближнього і дальнього зарубіжжя, що підкреслює її важливість на світовому ринку [1-4]. Дослідження процесів, що відбуваються в обертових печах, висвітлені у багатьох наукових публікаціях. Зокрема, в роботі [5] визначено, що основними факторами, які впливають на розподіл температури в печі, є початкова температура газу та швидкість обертання печі. У дослідженні [6] розроблено комбіновану модель, яка здатна прогнозувати розподіл температури в шарі матеріалу та у вогнетривкій стінці в будь-якому осьовому положенні печі. В роботі [7] запропоновано методику визначення температури заготовок під час їх нагрівання, а також досліджено вплив вмісту вологи в теплоізоляційному матеріалі на тепловий стан печі [8].

Мета роботи. Створення оптимальної системи керування температурним режимом в обертовій барабанній печі для прожарювання коксу та антрациту, яка дозволила б досягти оптимальних показників якості продукту при економічно доцільному використанні засобів автоматизації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Обертובה барабанна піч, яка використовується для прожарювання коксу та антрациту, здавалося б, може видаватися простою у своїй конструкції. Однак, реальність виявляється глибшою і складнішою, ніж це може здаватися на перший погляд. У цьому дослідженні аналізуються складові обертової печі та визначаються ключові елементи, такі як обичайка, вогнетривка футеровка, підтримувальні бандажі, ролики, тяговий триб, пальник, камери для подачі повітря та внутрішні теплообмінники.

Простір обертових печей виступає ареною для складних газодинамічних і тепло-масообмінних процесів. Це охоплює горіння, турбулентне змішування палива, повітря та газоподібних продуктів згорання, а також тепловиділення і теплообмін між газами, футеровкою та технологічним матеріалом. Теплова робота печі включає ці процеси в їхній повній складності та взаємодії. Інтенсивність теплообміну, продуктивність печі, витрата палива і повнота згорання, а також якість продукції, залежать від різних факторів, таких як довжина, форма і температура факела, його положення відносно технологічного матеріалу, швидкість подачі палива і повітря, а також наявність

рециркуляційних або застійних зон. У місцях підвищеного тепловиділення може виникати проблема зі стійкістю футеровки або утворенням екологічно шкідливих компонентів, таких як оксиди азоту. Отже, оптимізація теплової роботи промислових печей стає важливою інженерною задачею. Дослідження теплових процесів в обертовій барабанній печі підкреслює необхідність вдосконалення та оптимізації цих процесів для забезпечення ефективності та якості виробництва. Вирішення цих викликів має велике інженерне значення в контексті сучасної промисловості [4].

Вивчення та дослідження високотемпературних теплових технологічних процесів є актуальним завданням, що відкриває можливості для вдосконалення та оптимізації промислових систем. Методи математичного моделювання стають ефективним інструментом для вивчення таких процесів. У даному дослідженні чисельні методи математичного моделювання використовуються для розв'язання системи диференціальних рівнянь, що описують перенесення речовини, кількості руху і енергії у високотемпературному середовищі барабанної печі. Математична модель ґрунтується на фізичних властивостях речовин, не включаючи емпіричні залежності, крім рівнянь, що визначають фізичні властивості матеріалів. Фізична модель печі передбачає дифузійне турбулентне горіння природного газу на основному етапі процесу. Згорання газу моделюється як повне, з утворенням діоксиду карбону та водяної пари. Димові гази виводяться через пилоосадну камеру та направляються в котел утилізатор чи викидаються в атмосферу через систему циклонів і димосос. Повернення просипів у піч забезпечується системою транспортування, а відновлення пилу в пило-збірнику, електрофільтрі та циклонах покликані забезпечити ефективну утилізацію.

Математична модель базується на усереднених по Рейнольдсу рівняннях Нав'є-Стокса (RANS). Враховуючи всі етапи від нагріву до прожарювання матеріалу, модель розглядає турбулентний режим руху газів у каналах печі та враховує складність теплообміну. Математичне моделювання високотемпературних теплових технологічних процесів у барабанній печі є ефективним інструментом для вивчення та оптимізації виробничих систем. Враховуючи особливості фізичної моделі печі, можна приступити до розробки нових стратегій управління.

Нестаціонарні рівняння динаміки в'язкої рідини відіграють ключову роль у вивченні турбулентних течій, описуючи рух рідини на масштабах від великих до мінімальних. Незважаючи на високий ступінь деталізації цих рівнянь, чисельне їх розв'язання може бути вкрай витратним завданням через необхідність дуже дрібної сітки. При врахуванні мініатюрних масштабів турбулентності може знадобитися настільки дрібна сітка, що навіть сучасні обчислювальні системи не завжди здатні ефективно розв'язати таку задачу. Те саме стосується і вибору кроку чисельного інтегрування за часом, оскільки

характерний час дрібномасштабної турбулентності дуже короткий. Незважаючи на труднощі, пов'язані з чисельним розв'язанням, дрібномасштабні турбулентності відіграють критичну роль у формуванні турбулентних течій. Вони визначають поведінку рідини на найменших просторових та часових масштабах, важливих для розуміння турбулентних явищ. Для подолання обчислювальних обмежень, пов'язаних із чисельним розв'язанням, можна розглядати використання новітніх методів обчислення та підходів до оптимізації, таких як адаптивні сітки та ефективні алгоритми чисельного інтегрування. Це дозволить отримати більш точні та обґрунтовані результати, що відкриває нові можливості для глибшого розуміння та передбачення турбулентних процесів. Нестационарні рівняння динаміки в'язкої рідини в турбулентних течіях становлять складну задачу, проте вирішення цього завдання є ключовим для подальших досліджень та розуміння турбулентних явищ в різних областях науки і техніки [9].

Пряме чисельне моделювання (Direct Numeric Simulation, DNS) турбулентних течій застосовується в інженерних розрахунках обмежено через високі обчислювальні витрати. Замість цього, найбільш поширеним методом є використання осереднення Рейнольдса (Reynolds-averaged Navier-Stokes, RANS), де рівняння для миттєвих значень параметрів замінюються рівняннями для усереднених величин, відомими як рівняння Рейнольдса. Осереднення Рейнольдса дозволяє спростити математичний опис турбулентних течій, використовуючи усереднені параметри замість миттєвих. Рівняння Рейнольдса, що базуються на усереднених рівняннях Нав'є-Стокса, стали популярним інструментом для моделювання турбулентних явищ.

Вибір методології для моделювання турбулентних течій у багатокамерних печах є динамічним балансом між точністю отриманих результатів та обчислювальною ефективністю. Використання осереднення Рейнольдса залишається досить ефективним підходом, однак вимагає постійного удосконалення модельних концепцій для забезпечення відповідності його застосування в контексті складних інженерних завдань [9].

$$\begin{aligned} \frac{\partial \rho}{\partial t} + \frac{\partial}{\partial x_i} (\rho u_i) &= 0; \\ \frac{\partial \rho u_j}{\partial t} + \frac{\partial}{\partial x_i} (\rho u_i u_j) + \frac{\partial p}{\partial x_i} &= \frac{\partial \tau_{ij}}{\partial x_i}; \\ \frac{\partial (\rho Y_k)}{\partial t} + \frac{\partial}{\partial x_i} (\rho u_i u_j) &= -\frac{\partial}{\partial x_i} (V_{k,i} Y_k) + \dot{\omega}_k, k = \overline{1, N}; \\ \frac{\partial (\rho Y_k)}{\partial t} + \frac{\partial}{\partial x_i} (\rho u_i h_s) &= \dot{\omega}_T + \frac{D_p}{D_t} + \frac{\partial}{\partial x_i} \left(\lambda \frac{\partial T}{\partial x_i} \right) - \frac{\partial}{\partial x_i} \left(\rho \sum_{k=1}^N V_{k,i} Y_k h_{s,k} \right) + \tau_{ij} \frac{\partial u_i}{\partial x_i}, \end{aligned}$$

де ρ - щільність; $V_{k,i}$ - дифузійна швидкість k -го компонента; t - час; u_i - компоненти швидкості; p - тиск; τ_{ij} - тензор напружень; Y_k - масова частка компоненти хімічної реакції горіння; w_k - швидкість реакції k -го компонента; D_T - коефіцієнт турбулентної дифузії; h_s - ентальпія; w_T - об'ємне джерело теплоти за рахунок горіння; D_p/D_t - субстанціональна похідна від тиску; D_t - коефіцієнт турбулентної дифузії; D_t - коефіцієнт турбулентної дифузії; λ - теплопровідність; T - температура.

Усереднивши наведені вище рівняння отримуємо [9]

$$\begin{aligned} \frac{\partial \bar{\rho}}{\partial t} + \frac{\partial}{\partial x_i} (\bar{\rho} \tilde{u}_i) &= 0; \\ \frac{\partial \bar{\rho} \tilde{u}_i}{\partial t} + \frac{\partial}{\partial x_i} (\bar{\rho} \tilde{u}_i \tilde{u}_j) + \frac{\partial \bar{p}}{\partial x_i} &= \frac{\partial}{\partial x_i} (\bar{\tau}_{ij} - \bar{\rho} \tilde{u}_i \tilde{u}_j); \\ \frac{\partial (\bar{\rho} \tilde{Y}_k)}{\partial t} + \frac{\partial}{\partial x_i} (\bar{\rho} \tilde{u}_i \tilde{Y}_k) &= - \frac{\partial}{\partial x_i} (\overline{V_{k,i} Y_k} - \bar{\rho} \tilde{u}_i \tilde{Y}_k) + \bar{\omega}_k, k = \overline{1, N}; \\ \frac{\partial (\bar{\rho} \tilde{h}_k)}{\partial t} + \frac{\partial}{\partial x_i} (\bar{\rho} \tilde{u}_i \tilde{h}_k) &= \\ &= \bar{\omega}_T + \frac{\bar{D}_p}{\bar{D}_t} + \frac{\partial}{\partial x_i} \left(\lambda \frac{\partial T}{\partial x_i} - \overline{\rho \tilde{u}_i \tilde{u}_j} \right) + \tau_{ij} \frac{\partial u_i}{\partial x_i} - \frac{\partial}{\partial x_i} \left(\rho \sum_{k=1}^N V_{k,i} Y_k h_{s,k} \right); \end{aligned}$$

де турбулентна кінетична енергія k та швидкість її дисипації описуються за допомогою двох рівнянь балансу

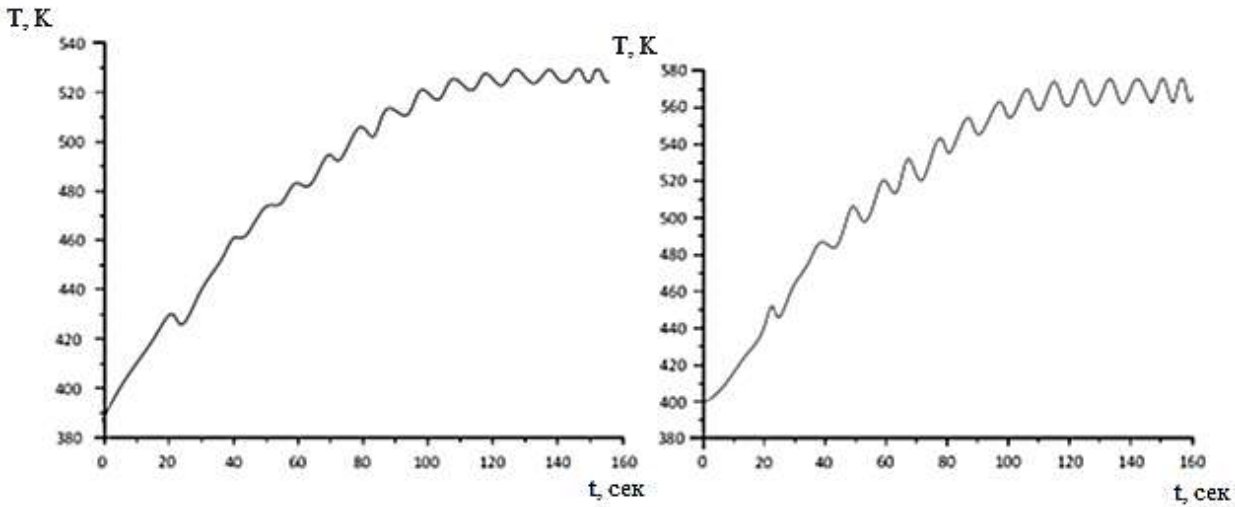
$$\begin{aligned} \frac{\partial}{\partial t} (\bar{\rho} k) + \frac{\partial}{\partial x_i} (\bar{\rho} \tilde{u}_i k) &= \frac{\partial}{\partial x_i} \left[\left(\mu + \frac{\mu_t}{\sigma_k} \right) \frac{\partial k}{\partial x_i} \right] + P_k - \bar{\rho} \varepsilon; \\ \frac{\partial}{\partial t} (\bar{\rho} \varepsilon) + \frac{\partial}{\partial x_i} (\bar{\rho} \tilde{u}_i \varepsilon) &= \frac{\partial}{\partial x_i} \left[\left(\mu + \frac{\mu_t}{\sigma_\varepsilon} \right) \frac{\partial \varepsilon}{\partial x_i} \right] + C_{\varepsilon 1} \frac{\varepsilon}{k} P_k - C_{\varepsilon 2} \bar{\rho} \frac{\varepsilon^2}{k}. \end{aligned}$$

Константи в k -ій моделі турбулентності зазвичай приймають:

$$C_\mu = 0.09; \sigma_k = 1.0; \sigma_\varepsilon = 1.3; C_{\varepsilon 1} = 1.44; C_{\varepsilon 2} = 1.44$$

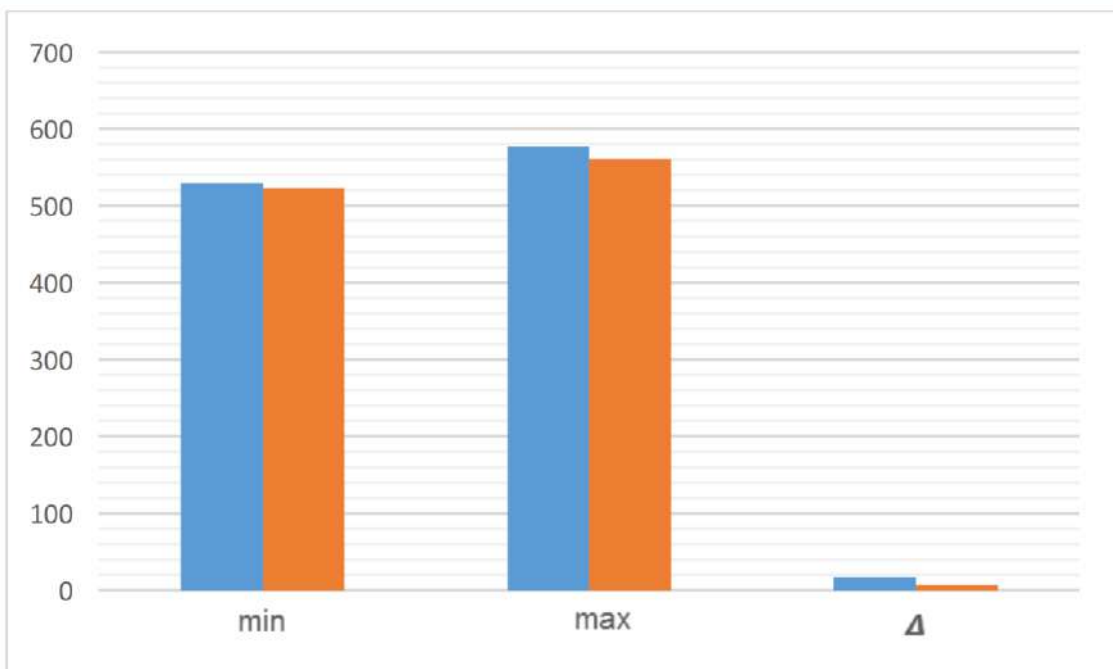
Дана модель набула широкої популярності через свою простоту і високу економічну ефективність [9].

На основі здійснених досліджень доведено, що скорочення витрат палива призводить до зменшення температури матеріалу та перепаду по температурі, у той час як підвищення витрат газу спричиняє зростання температури матеріалу та перепаду по температурі. На рис. 1 зображені графіки середніх температур матеріалу, що були отримані в результаті проведених досліджень.

Рис. 1 Графіки перепаду температури матеріалу на виході з печі при температурних режимах, відповідно, 1273 К та 1473 К

Отримані графіки були використані для визначення перепаду температури, і для подальшого аналізу були сконструйовані гістограми, які представлені на рисунку 2. Оскільки отримані графіки демонструють коливання, були розраховані температурні перепади по матеріалу при температурах 1273 К та 1473 К відповідно. При температурі в печі 1273 К перепад складає приблизно 7 К, а при 1473 К приблизно 16 К, що свідчить про збільшення перепаду більш ніж у 2 рази.

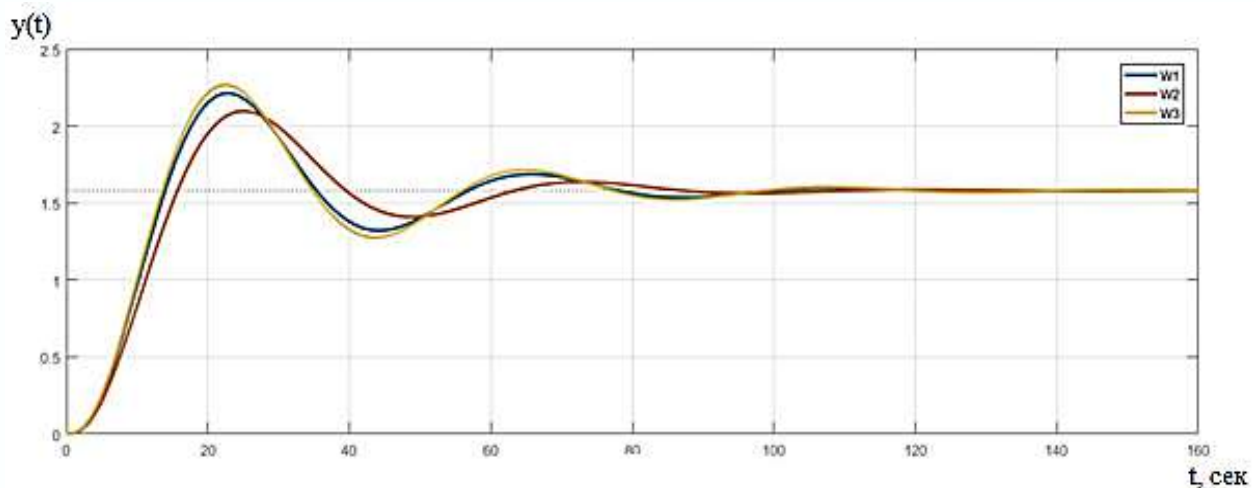

Рис. 2 Гістограма перепаду температури матеріалу на виході з печі при температурних режимах, відповідно, 1273 К та 1473 К відповідно

Апроксимація була здійснена з метою створення репрезентативних моделей температурного режиму, що сприяють більш ефективному сприйняттю та аналізу динаміки температурних змін. Отримані апроксимовані графіки виступили інструментом для спрощеного сприйняття та визначення основних тенденцій у динаміці температурного процесу прожарювання вуглецевого матеріалу в обертовій барабанній печі. Такий підхід візуального упорядкування графічних зображень температурних полів створює зручну основу для подальшого аналізу та порівняння температурних параметрів. Цей метод сприяє підвищенню розуміння та інтерпретації складних теплових процесів в обертовій барабанній печі під час прожарювання вуглецевого матеріалу.

Отримані передавальні функції становлять важливий компонент для моделювання теплових процесів під час прожарювання вуглецевого матеріалу, враховуючи його вміст вологості. Ці функції відображають складні термічні взаємодії, що виникають при обробці матеріалу в обертовій барабанній печі, і є ключовим інструментом для розуміння та оптимізації процесу прожарювання. Перехідні характеристики надають можливість аналізу динаміки змін температури в залежності від часу та вмісту вологості, що є важливими параметрами у виробничому процесі.

Для здійснення порівняльного аналізу перехідних характеристик системи керування для всіх трьох рівнів вологості було створено єдиний графік, представлений на рис. 3.

Рис. 3 Перехідні характеристики об'єкта керування по рівнях вологості

Лінійно-квадратичний регулятор (LQR), що входить до класу оптимальних регуляторів, є ключовим елементом в теорії управління. Заснований на квадратичному функціоналі якості, LQR забезпечує оптимальне керування для лінійних диференціальних рівнянь, що описують динаміку системи [10].

Під час обчислення параметрів оптимального регулятора у середовищі MATLAB використовується просторова модель об'єкта, описана у формі простору стану. Для цього використовується функція SS з пакету *Control System Toolbox*: $sys = ss(TF)$, де sys - ім'я моделі, а TF - ім'я передавальної функції об'єкта управління. Ця функція перетворює передавальну функцію об'єкта регулювання у просторову модель стану. При виклику цієї функції автоматично розраховуються матриці, що характеризують систему у просторі стану [10].

У зв'язку зі змінами вмісту вологи в вуглецевому матеріалі, які можуть відбуватися під час кожного прожарювання, було прийнято стратегічне рішення провести дослідження та розробити систему керування, яка автоматично адаптується до цих змін, забезпечуючи безперебійний процес прожарювання без негативних наслідків. Для реалізації цієї стратегії використовувався *S-Function*, в якому був впроваджений скрипт, відповідальний за автоматичне коригування коефіцієнта K при різних рівнях вологості.

З метою забезпечення кращого розуміння та детального пояснення схеми, втіленої у середовищі Simulink, була створена блок-схема, яка ілюструє кожен етап процесу. На цій схемі представлено інноваційний підхід до автоматизації процесу прожарювання вуглецевого матеріалу. Основні кроки цього процесу включають в себе визначення вологості вихідного матеріалу, автоматичне налаштування параметрів регулятора та регулювання процесу прожарювання в залежності від вмісту вологості.

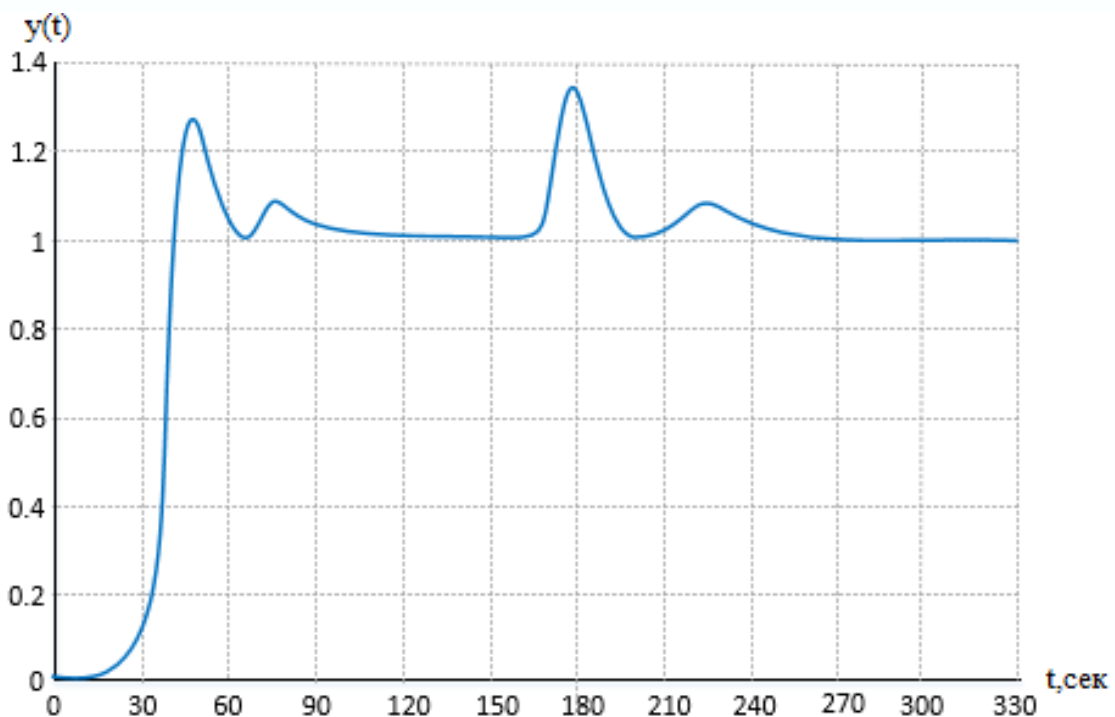

Рис. 4 Перехідна характеристика системи керування з LQR -регулятором

Графік перехідної характеристики (рис.4) демонструє вплив зміни вологості матеріалу на функціонування регулятора. Регулятор дозволяє системі відновлювати стабільність після раптових змін вологості.

Важливим досягненням є той факт, що регулятор ефективно адаптується до різних умов прожарювання і забезпечує стабільність процесу, навіть при значних змінах вмісту вологості. Цей підхід може мати важливе значення у зменшенні витрат і оптимізації виробничого процесу прожарювання графітованих електродів [10].

У системі з ПІ-регулятором розглядається контур, що складається з трьох ключових блоків, що взаємодіють для ефективного керування процесом прожарювання матеріалу. Функції та призначення кожного блоку визначають динаміку та адаптивність системи до змін у умовах експлуатації.

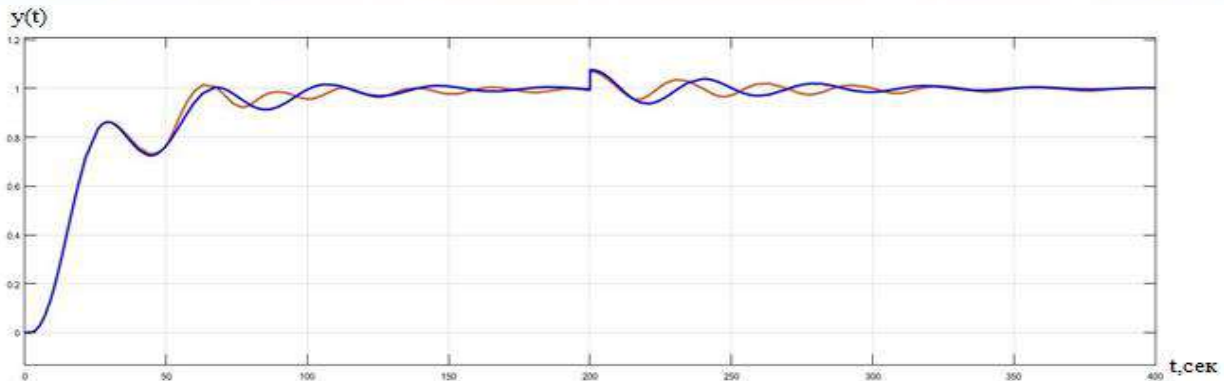
Перший блок представляє собою еталонну модель системи та містить номінальний об'єкт керування, де вміст вологості в матеріалі становить 0%. У цьому блоку реалізовано вбудований ПІ-регулятор для порівняння та оцінки отриманих налаштувань.

Другий блок включає змінний об'єкт керування (ОК), який реагує на зміни у умовах прожарювання матеріалу, зокрема на вміст вологості. Параметри пропорційної та інтегральної складових регулятора динамічно змінюються залежно від вмісту вологості, що забезпечує адаптивність системи.

Третій блок також включає змінний об'єкт керування, але параметри пропорційної та інтегральної складових регулятора залишаються незмінними і не піддаються автоматичній адаптації.

Ця блокова структура призначена для дослідження та порівняння ефективності регулювання за різних умов вмісту вологості у матеріалі. Вона дозволяє системі автоматично адаптуватися до змінних умов експлуатації та забезпечує стабільне та оптимальне керування процесом прожарювання.

Отримані перехідні характеристики системи (рис.5) можна розшифрувати через характеристики модального ПІ-регулятора. У контексті наших цілей, де головним фактором є швидкість досягнення стабільного стану, виникає компроміс між перерегулюванням та часом налагодження. Модальний ПІ-регулятор, спрямований на швидке досягнення стабільності, може показати більше перерегулювання. Це означає, що вихідна величина тимчасово може відхилитися від бажаного значення перед стабілізацією. Це перерегулювання компенсується швидшим досягненням стабільності. Отже, система відновлює стабільність та досягає бажаного значення швидше, ніж при використанні менш динамічних регуляторів. Стратегія налаштування регулятора, що ґрунтується на відношенні між ідеальною та реальною моделями, є логічною. Це дозволяє системі ефективно реагувати на зміни вмісту вологості та забезпечує підтримку бажаного режиму прожарювання матеріалу.

Рис. 5 Перехідні характеристики системи керування із звичайним та адаптивним ПІ-регулятором

Розроблена система керування спеціально оптимізована для вирішення конкретної задачі - прожарювання матеріалу незалежно від його вологості. Модальний ПІ-регулятор є ефективним інструментом для досягнення цієї мети, забезпечуючи оптимальний баланс між динамікою системи та точністю регулювання.

З порівняльного аналізу графіків обох автоматизованих систем регулювання (АСР) видно, що система з LQR-регулятором виявила найвищу швидкість досягнення заданого режиму. АСР з ПІ-регулятором, хоч і менш швидка, все ж показує задовільний час реакції.

Найбільше перерегулювання зафіксовано в АСР з LQR-регулятором, що може бути наслідком його високої швидкості реакції. АСР з ПІ-регулятором характеризується меншим рівнем перерегулювання, оскільки вона має більш плавний та менш різкий перехід на усталений рівень. З обох систем спостерігається зростання перерегулювання при збільшенні вмісту вологості в матеріалі, що може свідчити про обмежену ефективність в умовах високої вологості.

Із загального порівняння видно, що АСР з LQR-регулятором дозволяє швидше досягти стабільного режиму, але при цьому супроводжується вищим перерегулюванням. АСР з ПІ-регулятором, хоч і менш швидка, пропонує менше перерегулювання, що може бути перевагою в умовах, де важлива стабільність процесу. Збільшення вмісту вологості в матеріалі негативно впливає на обидві системи, підвищуючи рівень перерегулювання. Ці результати мають значення для вибору оптимальної системи керування в залежності від конкретних вимог та умов виробництва.

Висновки. Створено оптимальну систему керування температурним режимом в обертовій барабанній печі для прожарювання коксу та антрациту, яка дозволила досягти оптимальних показників якості продукту при економічно доцільному використанні засобів автоматизації.

Дослідження показало, що зменшення витрат палива має тенденцію знижувати температуру матеріалу та перепад температур. Для спрощення

моделювання було вирішено застосувати апроксимацію менш складними моделями, використовуючи залежності між температурами в різних точках. Основною метою цього підходу було створення спрощеної моделі, яка може передбачати або оцінювати температурні параметри з мінімальною похибкою в порівнянні з деталізованою ANSYS-моделлю. Такий підхід забезпечив збереження важливих фізичних принципів системи, зменшуючи обчислювальну складність і витрати часу.

Розроблена спрощена модель може бути ефективно використана для різноманітних досліджень, дозволяючи проводити аналіз температурних режимів з високою точністю та зменшеним обсягом обчислень. У процесі дослідження порівнювалися дві системи керування: адаптивний ПІ-регулятор та система з LQR-регулятором. Після аналізу результатів виявлено, що адаптивний ПІ-регулятор виявився більш ефективним у порівнянні з системою з LQR-регулятором. Це підтверджується меншим перерегулюванням та швидшим виходом на усталений рівень відповідно до вимог поставленої задачі. Такий висновок свідчить про перевагу адаптивного ПІ-регулятора у вирішенні визначених завдань у контексті керування системою.

Література:

1. Обортові барабанні печі [Електронний ресурс]. Режим доступу- <http://ukrbukva.net/page,3,9334-Avtomatizaciya-processa-prokalki-koksa-v-trubchatoiy-rashayusheiy-sya-pechi.html>
2. Трубчасті обортові печі [Електронний ресурс]. Режим доступу-<http://ukrefs.com.ua/90993-Trubchatye-vrashayushiesya-pechi.html>.
3. Український графіт [Електронний ресурс]. Режим доступу - <http://ukrgrafit.zp.ua/uk/company>.
4. Тугай Є. В. Математична модель процесу прожарювання коксу і антрациту в обортовій барабанній печі /Жученко О. А., Тугай Є. В., Коротинський А. П. // Вісник національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут» – №2, 2018.
5. Hong Liu, Hongchao Yin, Ming Zhang, Maozhao Xie, Xi Xi, Numerical simulation of particle motion and heat transfer in a rotary kiln, Powder Technology, Volume 287, 2016, p. 239-247. <https://doi.org/10.1016/j.powtec.2015.10.007>.
6. A.A. Boateng, P.V. Barr, A thermal model for the rotary kiln including heat transfer within the bed, International Journal of Heat and Mass Transfer, Volume 39, Issue 10, 1996, Pages 2131-2147, ISSN 0017-9310, [https://doi.org/10.1016/0017-9310\(95\)00272-3](https://doi.org/10.1016/0017-9310(95)00272-3).
7. Method for determining the bulk temperature of the Acheson graphitization furnace core/ E. N. Panov, A. Ya. Karvatskii, S. V. Leleka, T. V. Lazarev, A. Yu. Pedchenko, D. G. Shvachko// Eastern-European Journal of Enterprise Technologies. 2015. No 3/5. P. 41–46. DOI: 10.15587/1729-4061.2015.43721
8. Вплив вмісту вологи в теплоізоляційному матеріалі на тепловий стан печі Кастнера / А. Я. Карвацкий, А. Ю. Педченко, С. В. Лелека, Т. В. Лазарев // Вісник Вінницького політехнічного інституту. 2018. № 1. С. 24–29.
9. Boryn V.S., Ludchak Y.Y. Математичне моделювання обортової барабанної печі. Abstracts of I International Scientific and Practical Conference. Bilbao, Spain. Pp. 429-436. URL: <https://eu-conf.com/ua/events/current-methods-of-improving-outdated-technologies-and-methods/>.
10. Boryn V.S., Feshanych L.I., Los V.O. Синтез системи керування з lqr-регулятором засобами MATLAB. Abstracts of I International Scientific and Practical Conference. Bilbao, Spain. Pp. 422-428. URL: <https://eu-conf.com/ua/events/current-methods-of-improving-outdated-technologies-and-methods/>.

References:

1. Obertovi barabanni pechi [*Rotary drum furnaces*] [Elektronnyi resurs]. Rezhym dostupu-<http://ukrbukva.net/page,3,9334-Avtomatizaciya-processa-prokalki-koksa-v-trubchatoiy-rashayu-sheiy-sya-pechi.html>.
2. Trubchasti obertovi pechi [*Tubular rotary furnaces*] [Elektronnyi resurs]. Rezhym dostupu- <http://ukrefs.com.ua/90993-Trubchatye-vrashayushiesya-pechi.html>.
3. Ukrainyskiy hrafyt [*Ukrainian graphite*] [Elektronnyi resurs]. Rezhym dostupu - <http://ukrgrafit.zp.ua/uk/company>.
4. Tuhai Ye. V. Matematychna model protsesu prozhariuvannia koksu i antratsytu v obertovii barabannii pechi [*Mathematical model of coke and anthracite roasting process in a rotary drum furnace*] /Zhuchenko O. A., Tuhai Ye. V., Korotynskiy A. P. // Visnyk natsionalnoho tekhnichnoho universytetu Ukrainy «Kyivskiy politekhnichnyi instytut» – №2, 2018.
5. Hong Liu, Hongchao Yin, Ming Zhang, Maozhao Xie, Xi Xi, Numerical simulation of particle motion and heat transfer in a rotary kiln, Powder Technology, Volume 287, 2016, p. 239-247. <https://doi.org/10.1016/j.powtec.2015.10.007>.
6. A.A. Boateng, P.V. Barr, A thermal model for the rotary kiln including heat transfer within the bed, International Journal of Heat and Mass Transfer, Volume 39, Issue 10, 1996, Pages 2131-2147, ISSN 0017-9310, [https://doi.org/10.1016/0017-9310\(95\)00272-3](https://doi.org/10.1016/0017-9310(95)00272-3).
7. Method for determining the bulk temperature of the Acheson graphitization furnace core/ E. N. Panov, A. Ya. Karvatskii, S. V. Leleka, T. V. Lazarev, A. Yu. Pedchenko, D. G. Shvachko// Eastern-European Journal of Enterprise Technologies. 2015. No 3/5. P. 41–46. DOI: 10.15587/1729-4061.2015.43721
8. Vplyv vmistu volohy v teplozoliatsiinomu materialy na teplovyi stan pechi Kastnera [*The influence of moisture content in the heat-insulating material on the thermal state of the Kastner furnace*] / A. Ya. Karvatskiy, A. Yu. Pedchenko, S. V. Leleka, T. V. Lazarev // Visnyk Vinnytskoho politekhnichnoho instytutu. 2018. № 1. С. 24–29.
9. Boryn V.S., Ludchak Y.Y. Matematyчне modeliuвання obertovoi barabannoi pechi [*Mathematical modeling of a rotary drum furnace*]. Abstracts of I International Scientific and Practical Conference. Bilbao, Spain. Pp. 429-436.
10. Boryn V.S., Feshanych L.I., Los V.O. Syntez systemy keruvannia z lqr-rehulatorom zasobamy MATLAB [*Synthesis of the control system with lqr-regulator using MATLAB*]. Abstracts of I International Scientific and Practical Conference. Bilbao, Spain. Pp. 422-428.

УДК 004.8

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8\(36\)-917-926](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8(36)-917-926)

Бородай Денис Юрійович магістр, молодший аналітик консолідованої інформації, ТОВ «Українська аналітично-консультативна компанія «Ардента», вул. Світлицького, буд. 35, офіс 75, м. Київ, 04123, тел.: (097) 066-23-34, <https://orcid.org/0009-0009-2531-056X>

КЛАСИФІКАЦІЯ ПНЕВМОНІЇ З ВИКОРИСТАННЯМ ЗГОРТКОВИХ НЕЙРОННИХ МЕРЕЖ НА НЕЗБАЛАНСОВАНИХ ДАНИХ

Анотація. З плином часом та розвитком технологій, машинне навчання все більше використовується у різних галузях людської діяльності. Медична сфера не є винятком. Проте у ній, технології машинного навчання слід розглядати радше не як заміну лікарів, а як помічників для них. Нерідко у складних випадках, лікарі радяться зі своїми колегами для отримання експертної думки, схожим чином можна відноситися й до машинного навчання. Воно може використовуватися для діагностики та виявлення захворювань, у розробці ліків, а також для економії часу та зниження робочого навантаження лікарів.

У роботі проводиться опис та дослідження навчального, кросвалідаційного та тестового набору даних, які містять рентгенівські зображення легень. У результаті дослідження було виявлено, що у навчальній та тестовій вибірці присутній дисбаланс класів, а кросвалідаційна занадто мала. Для подолання дисбалансу класів, було розглянуто три підходи для їх подолання, в результаті чого було обрано підхід просто повторного використання даних (oversampling). Для досягнення репрезентативності кросвалідаційного набору даних, до нього було додано 10% зображень з навчальної вибірки.

Для покращення навчання та роботи моделі, було використано аугментацію зображень з детальним описом перетворень та параметрів, які були використані для кожного набору даних.

При тестуванні різних варіантів переднавчених моделей ResNet, VGG, DenseNet, EfficientNet та власних згорткових мереж з різними параметрами, найкращий результат показала модель VGG-16 з batch normalization, яку була обрано у якості моделі для створення класифікатора. Вона була використана з оптимізатором centered RMSprop та функцією втрат бінарна перехресна ентропія. Архітектура мережі та зміни внесені в неї наведені у роботі.

Навчання мережі проходило протягом 50 епох, а найкращий результат було досягнуто на 47 епосі. У якості метрики під час навчання було використано F-міру.

Точність моделі на тестовому наборі даних склала 90.9%, а F-міра – 0.929. Близько 73,7% помилкових результатів були хибно позитивними.

Ключові слова згорткова нейронна мережа, класифікація, розпізнавання образів, аналіз даних, медичні дані, VGG

Borodai Denys Yuriyovych Master of Arts, junior analyst, Ardentia UACC LLC, Svitlytskogo, 35, of. 75, Kyiv, 04123, tel.: (097) 066-23-34, <https://orcid.org/0009-0009-2531-056X>

PNEUMONIA CLASSIFICATION USING CONVOLUTIONAL NEURAL NETWORKS ON UNBALANCED DATA

Abstract. With the development of technology, machine learning is increasingly used in various areas of human activity. The medical field is no exception. However, machine learning technologies should be considered not as a replacement for doctors, but as assistants for them. Often in difficult cases, doctors consult with their colleagues to obtain an expert opinion, the same can be said about machine learning. It can be used for diagnosis, and drug development, for saving time and reducing the workload of doctors.

The paper describes and examines the training, cross-validation, and test datasets, which contain X-ray images of the lungs. As a result of the study, it was found that there is a class imbalance in the training and test samples, and the cross-validation set is too small. To overcome the class imbalance, three approaches were considered, as a result of which oversampling was chosen. To achieve representativeness of the cross-validation data set, 10% of samples from the training set were added to it.

To improve model quality and performance, image augmentation was used with a detailed description of the transformations and parameters that were used for each dataset.

When testing different variants of pre-trained models ResNet, VGG, DenseNet, EfficientNet, and own convolutional networks with different parameters, the best result was shown by the VGG-16 model with batch normalization, which was chosen as the model for creating a classifier. It was used with the centered RMSprop optimizer and the binary cross-entropy loss function. The architecture of the network and the changes made to it are given in the work.

The network was trained for 50 epochs, with the best result at the 47th epoch. The F1 score was used as a metric during training.

The accuracy of the model on the test dataset was 90.9%, and the F1 score was 0.929. About 73.7% of misclassifications were false positives.

Keywords: convolutional neural network, classification, image recognition, data analysis, medical data, VGG.

Постановка проблеми. В останній час, машинне навчання все більше використовується у різних сферах, зокрема й у сфері охорони здоров'я. Воно застосовується для багатьох задач, основним чином для покращення діагностики та лікування, економії часу пацієнтів та лікарів, а також для зменшення грошових витрат.

Пневмонія – це гостре інфекційне зараження легень, спричинене бактеріями, вірусами або грибами. Інфекція призводить до запалення альвеол, які наповнюються рідиною або гноєм, що в свою чергу ускладнює дихання. Після початку пандемії коронавірусу, виявлення пневмонії стало більш актуальною та частою задачею для лікарів, тому створення класифікатору пневмонії може допомогти їм у роботі та знизити робоче навантаження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Класифікації пневмонії присвячено доволі багато досліджень та статей.

Робота [1] присвячена використанню згорткових нейронних мереж для класифікації пневмонії, на основі набору даних, який буде використовуватися у статті. У роботі використовується власна модель, точність якої на тестовому наборі даних склала 84.12%, а F-міра – 88.56.

У роботі [2] використовується набір даних з дисбалансом класів, на основі якого здійснюється тренування моделей CapsNet Cluster, COVID-Net, CNN та VGG16. Найкраща модель на тестовому наборі даних показала точність у 98.3%. Кількість хибно позитивних та хибно негативних результатів була близькою.

В роботі [3] використовують модель AlexNet для створення класифікаторів пневмонії, які спричинені різними збудниками. Точність на тестових даних коливалася в залежності від набору даних в межах від 91.96% до 99.62%.

Робота [4] присвячена створенню класифікатору трьох класів, а саме: пневмонія, COVID-19 та без хвороб, або ж normal. Була використана згорткова модель ResNet-18. Точність на тестовому наборі даних склала 97.7%.

Мета статті – розроблення класифікатора пневмонії на основі згорткових нейронних мереж, на вхід якого можна подавати рентгенівські зображення довільної розмірності.

Виклад основного матеріалу. Для створення класифікатору пневмонії, було обрано набір даних з сайту Kaggle [5]. Він має три підвибірки, а саме навчальну, тестову та валідаційну у відповідних папках (train, test, val), кожна з яких, у свою чергу, має дві папки для кожного класу зображень (Pneumonia/Normal). Загалом вибірка має 5863 рентгенівських зображень у форматі JPEG.

Рентгенівські зображення грудної клітини (передньо-задня проекція) були відібрані з ретроспективних когорт педіатричних пацієнтів віком від одного до п'яти років з жіночого та дитячого медичного центру Гуанчжоу (Guangzhou Women and Children's Medical Center, Guangzhou). Усі зображення були отримані під час звичайної клінічної допомоги пацієнтам.

Для аналізу зображень, усі рентгенограми грудної клітини попередньо проходили відбір якості, для видалення нечитабельних зображень, або зображень низької якості. Потім діагноз (клас) зображень оцінювався двома лікарями-експертами, перед тим як вони проходили у кінцеву вибірку. Додатково, для зниження вірогідності помилки, тестовий набір даних проходив перевірку третім експертом.

При дослідженні даних, було виявлено що у навчальній вибірці (рис. 1) та тестовій вибірці (рис. 2) присутній дисбаланс класів, з переважанням зображень з класом «Пневмонія» (Pneumonia).

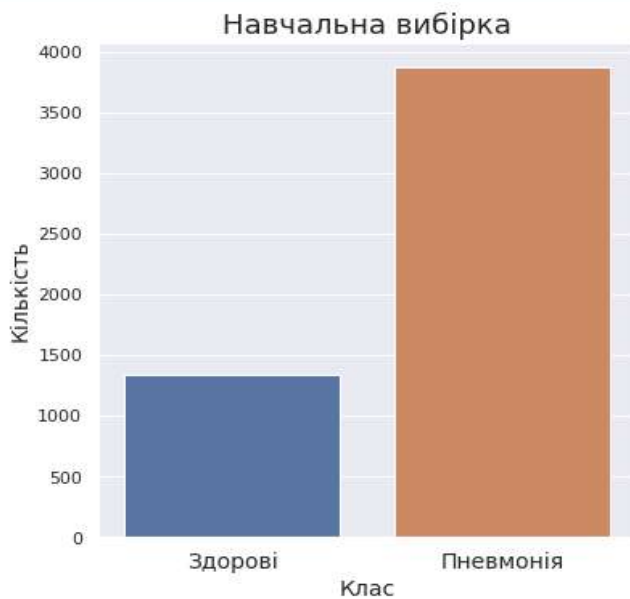

Рис. 1 Дослідження навчальної вибірки на дисбаланс класів

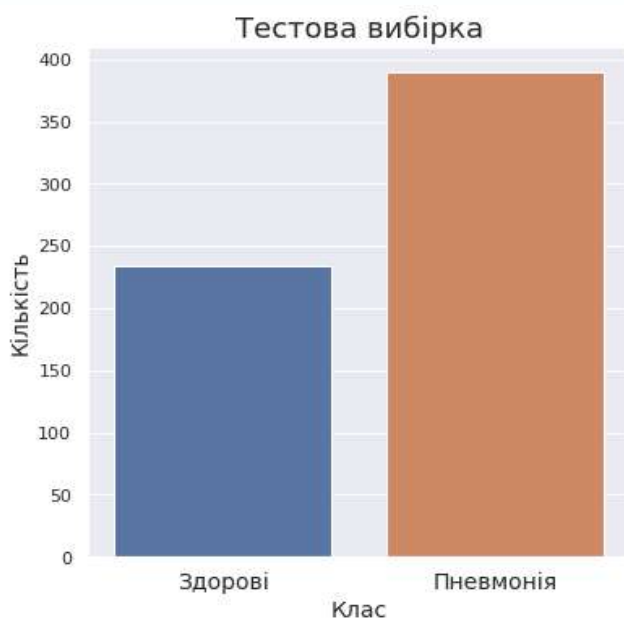

Рис. 2 Дослідження навчальної вибірки на дисбаланс класів

Валідаційна вибірка, в свою чергу збалансована, але має всього 16 зображень, що робить її використання недоречним у первісному стані.

Подальше дослідження даних показало, що зображення у вибірці мають різну роздільну здатність, та можуть мати різну кількість каналів. Отримані результати допомогли виявити особливості набору даних та зробити необхідні кроки для їх врахування.

Перед тим, як розпочати тренування моделі, була виконана попередня обробка даних (data preprocessing) на основі результатів аналізу. Першим кроком було доповнення валідаційної вибірки 10% від тренувальної вибірки, таким чином вона стане більш репрезентативною.

Наступним кроком, було використання аугментації зображень (image augmentation). Аугментація зображень – це процес створення нових зображень на основі існуючих. Для створення нового, існуюче зображення трохи змінюють, наприклад змінюють його яскравість, закривають його частину, віддзеркалюють, повертають, та інше. Завдяки застосуванню таких трансформацій на навчальній вибірці, можна створити майже нескінченну кількість нових зображень. Застосування цієї техніки має дві основні причини: перша, це збільшення розміру вибірки, що в свою чергу може підвищити точність кінцевої моделі; друга, запобігання перенавчанню моделі [6].

Для валідаційної та тестової вибірки була застосована зміна роздільної здатності зображень на 224 на 224 пікселі та зміна кількості каналів у зображень до трьох. Це було зроблено з тієї причини, що наявні преднавчені згорткові моделі приймають зображення саме з такими параметрами. До тренувальної вибірки додатково були застосовані випадкові афінні перетворення, а саме повороти зображень у діапазоні $[-10^\circ; 10^\circ]$ відносно центру й вертикальний та горизонтальний зсув зображень на значення до 10% від розміру відповідного виміру, а також горизонтальне віддзеркалення зображення з вірогідністю 50%. Застосування цих трансформацій на навчальній вибірці, підвищило точність моделі у класифікації на тестових даних.

Для подолання дисбалансу класів існує декілька підходів [7].

Один з підходів – це випадкове видалення даних (undersampling). При ньому випадковим чином видаляються екземпляри з мажорного класу, до тих пір, поки кількість даних у обох класах не досягне необхідної пропорції. Головним недоліком такого підходу є зменшення розміру вибірки, що може призвести до зменшення її репрезентативності.

Інший підхід – це просте повторне використання даних (oversampling). При цьому підході, ми повторно використовуємо екземпляри аби зрівноважити кількість. З технічної точки зору, ми підвищуємо шанси вибору даних з мінорного класу, таким чином аби шанс вибору екземплярів з обох класів досягнув необхідного значення. До недоліків можна віднести збільшення часу навчання та можливість виникнення перенавчання.

Останній з розглянутих підходів – це cost-sensitive learning, при якому класам надаються вагові коефіцієнти в залежності від кількості екземплярів у них. Існують різні підходи до реалізації цієї техніки, наприклад з використанням зваженої функції втрат, у якій величина втрати (loss) залежить від балансу класів таким чином, аби вона була вища за помилку у класифікації в мінорному класі, та менша за помилку у мажорному класі. До недоліків цього підходу можна віднести складність в реалізації.

При тестуванні цих підходів, oversampling та cost-sensitive learning показали майже ідентичні результати, а undersampling показав найгірший результат. Тому, у роботі для подолання дисбалансу класів було використано техніку oversampling.

Для реалізації класифікатора було використано мову Python та бібліотеки для машинного навчання PyTorch та torchvision.

При тестуванні різних варіантів переднавчених моделей ResNet, VGG, DenseNet, EfficientNet та власних згорткових мереж з різними параметрами, найкращий результат показала модель VGG-16 з batch normalization з оптимізатором centered RMSprop та функцією втрат бінарна перехресна ентропія, яка визначається наступним чином[8]:

$$f(x, y) = \{l_1, \dots, l_N\}^T, l_n = -\omega_n [y_n * \log x_n + (1 - y_n) * \log(1 - x_n)]$$

, де ω_n – ваговий коефіцієнт n , y_n – реальне значення n , x_n – передбачене значення n .

Архітектура оригінальної моделі VGG-16[9] представлена на рис. 3.

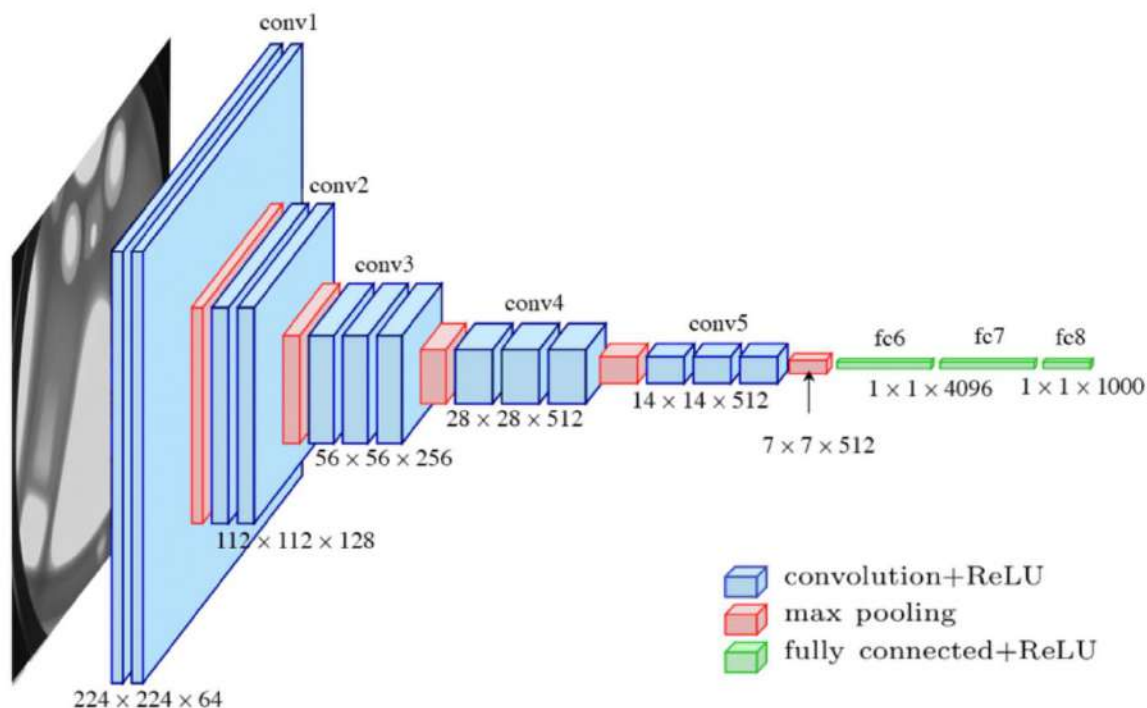

Рис. 3 Архітектура моделі VGG-16

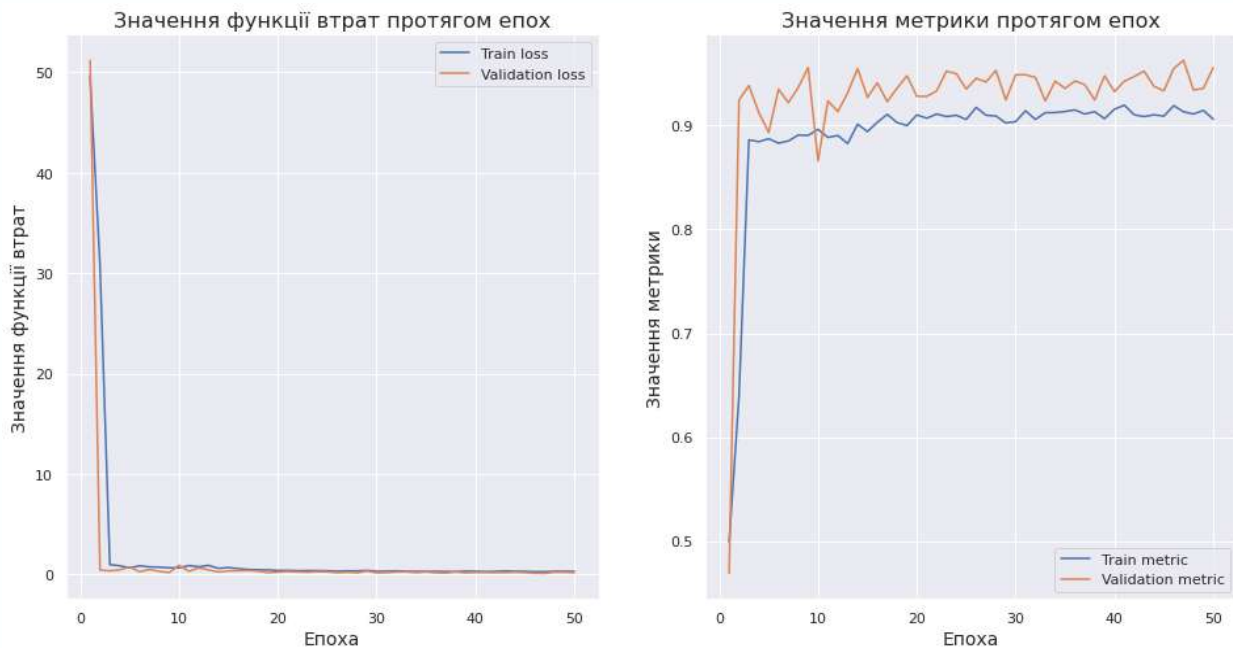
У нашому випадку, блок fc8 замінений на власний 1 x 1 x 1, а ваги в усіх інших блоках не будуть змінюватись. Також при тренування було використано scheduler який зменшував коефіцієнт швидкості навчання вдвічі, у випадку якщо значення функції втрат не зменшувалось протягом 3 епох навчання. Його застосування дозволяє спочатку використовувати високі значення коефіцієнта швидкості навчання, для швидкого знаходження мінімуму функції втрат, а поступове зменшення коефіцієнту дозволяє знайти більш точне значення. Таким чином, даний підхід робить навчання моделі більш швидким та точним.

У якості метрики під час навчання було використано F-міру[10]. Превагою цієї метрики є те, що вона не чутлива до дисбалансу класів. Визначається вона за формулою:

$$F_1 = \frac{П}{П + \frac{1}{2}(ХП + ХН)}$$

, де П – істино позитивний результат, ХП – хибно позитивний результат, ХН – хибно негативний результат.

Навчання моделі здійснювалось протягом 50 епох. Графіки залежності функції втрат та метрики від епохи представлено на рис. 4.

Рис. 4 Графіки залежності функції втрат та метрики від епохи

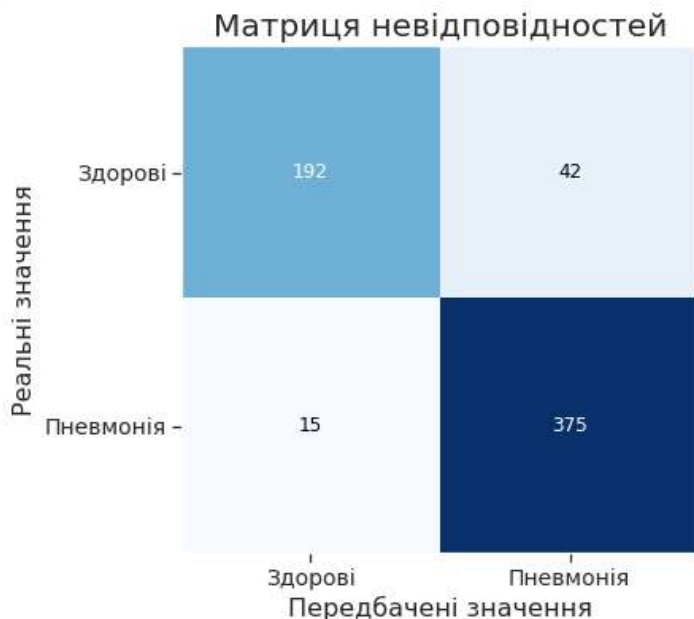
На графіках можна побачити, що впродовж перших 3 епох значення функції втрат стрімко знижувалось, а значення метрики навпаки стрімко збільшувалось. Для зменшення масштабу, розглянемо ті ж графіки починаю з 3 епохи (рис. 4).

Рис. 5 Графіки навчання моделі починаючи з 3 епохи

На графіках можна побачити, що найнижче значення функції втрат та найвище значення метрики було на 47 епосі. Тому вагові коефіцієнти моделі були збережені з цієї епохи та використані у кінцевій моделі.

Отриману модель перевіряємо на тестовому наборі даних двома метриками: F-мірою та точністю. У результаті перевірки, точність моделі складає 90.9%, а F-міра – 0.929, що є доволі хорошим результатом. Розглянемо матрицю невідповідностей (confusion matrix) результатів передбачення (рис. 6).

Рис. 6 Матриця невідповідностей результатів на тестовому наборі даних

На отриманій матриці можна побачити, що близько 3/4 помилок, а саме 73,7%, були хибно позитивними результатами. При застосування моделі у реальних умовах, це є хорошою ознакою, оскільки більшість помилок будуть призводити до додаткового обстеження пацієнтів, а не до упущення хворих. Тобто, ціна хибно негативної помилки набагато вища у даному випадку, ніж у хибно позитивної.

Висновки. Створено модель на основі преднавченої згорткової нейронної мережі для класифікації пневмонії на основі рентгенівських знімків, на вхід якої можна подавати зображення з довільною роздільною здатністю. Точність моделі на тестовому наборі даних склала 90.9%, а F-міра – 0.929. Близько 73,7% помилок були хибно позитивними результатами.

Для збільшення універсальності моделі, у навчальну вибірку можна додати рентгенівські зображення інших вікових груп.

Література:

1. Bhatt H. A Convolutional Neural Network ensemble model for Pneumonia Detection using chest X-ray images / H. Bhatt, M. Shah // *Healthcare Analytics*. – 2023. – № 3.
2. Haque A. Pneumonia classification: A limited data approach for global understanding / A. Haque, S. Ghani, M. Saeed, H. Schloer // *Heliyon*. – 2024. – № 10(4), E26177.
3. Umar A.I. Pneumonia Classification Using Deep Learning from Chest X-ray Images During COVID-19 / A.I. Umar, M. Ozsoz, S. Serte, F. Al-Turjman, P.Y. Shizawaliyi // *Cognitive Computation* – 2021. – № 16 – pp. 1589-1601.
4. Mishra A.K. Classification of Pneumonia and Covid-19 using Convolutional Neural Network / A.K. Mishra, A. Ghimire, M. Joshi, S. Khatiwada // *International Journal of Health Sciences and Pharmacy* – 2023. – № 7(2) – pp. 65-88.
5. Chest X-Ray Images (Pneumonia). *Kaggle*. URL: <https://www.kaggle.com/datasets/paultimothymooney/chest-xray-pneumonia>
6. Shorten C. A survey on Image Data Augmentation for Deep Learning / C. Shorten, T.M. Khoshgoftaar // *Journal of Big Data* – 2019. – № 6, 60.
7. Mishra D. Class Imbalance. *Medium* – 2021. URL: <https://towardsdatascience.com/class-imbalance-d90f985c681e>
8. BCELoss. *PyTorch*. URL: <https://pytorch.org/docs/stable/generated/torch.nn.BCELoss.html>
9. Le K. An overview of VGG16 and NiN models. *Medium* – 2021. URL: <https://lekhuyen.medium.com/an-overview-of-vgg16-and-nin-models-96e4bf398484>
10. Taha A.A. Metrics for evaluating 3D medical image segmentation: analysis, selection, and tool / A.A. Taha, A. Hanbury // *BMC Med Imaging* – 2015. – № 15: 29, PMC4533825.

References:

1. Bhatt H. & Shah M. (2023). Convolutional Neural Network ensemble model for Pneumonia Detection using chest X-ray images. *Healthcare Analytics*, vol. 3.
2. Haque A., Ghani S., Saeed M. & Schloer H. (2024). Pneumonia classification: A limited data approach for global understanding. *Heliyon*, vol. 10, issue 4, E26177.
3. Umar A.I., Ozsoz M., Serte S., Al-Turjman F. & Shizawaliyi P.Y. (2021). Pneumonia Classification Using Deep Learning from Chest X-ray Images During COVID-19. *Cognitive Computation*, vol. 16, pp. 1589-1601.

4. Mishra A.K., Ghimire A., Joshi M. & Khatiwada S. (2023). Classification of Pneumonia and Covid-19 using Convolutional Neural Network. *International Journal of Health Sciences and Pharmacy*, vol. 7, № 2, pp. 65-88.
5. Chest X-Ray Images (Pneumonia). *Kaggle*. URL: <https://www.kaggle.com/datasets/paultimothymooney/chest-xray-pneumonia>
6. Shorten C. & Khoshgoftaar T.M. (2019). A survey on Image Data Augmentation for Deep Learning. *Journal of Big Data*, 6, 60.
7. Mishra D. (2021). Class Imbalance. *Medium*. URL: <https://towardsdatascience.com/class-imbalance-d90f985c681e>
8. BCELoss. *PyTorch*. URL: <https://pytorch.org/docs/stable/generated/torch.nn.BCELoss.html>
9. Le K. (2021). An overview of VGG16 and NiN models. *Medium*. URL: <https://lekhuyen.medium.com/an-overview-of-vgg16-and-nin-models-96e4bf398484>
10. Taha A.A. & Hanbury A. (2015). Metrics for evaluating 3D medical image segmentation: analysis, selection, and tool. *BMC Med Imaging*, 15: 29, PMC4533825.

УДК 004.052.42

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8\(36\)-927-937](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8(36)-927-937)

Верба Олександр Андрійович кандидат технічних наук, доцент кафедри обчислювальної техніки факультету ФІОТ, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», просп. Перемоги, 37, Київ, 03056 тел.: (044) 236-79-89, <https://orcid.org/0000-0001-5752-5121>

Ілляш Вадим Вікторович студент кафедри обчислювальної техніки факультету ФІОТ, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», просп. Перемоги, 37, Київ, 03056, тел.: (044) 236-79-89, <https://orcid.org/0009-0002-0323-3005>

МЕТОД ПРИСКОРЕНОЇ КРИПТОГРАФІЧНО СТРОГОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ ВІДДАЛЕНИХ КОРИСТУВАЧІВ З БЛОКУВАННЯМ ПОВТОРНОГО ВИКОРИСТАННЯ ПАРОЛІВ

Анотація. В статті теоретично обґрунтовано, розроблено та досліджено метод криптографічно строгої ідентифікації віддалених користувачів, що забезпечує прискорення комп'ютерної реалізації та підвищення рівня захищеності.

Прискорення криптографічно строгої ідентифікації в запропонованому методі досягається за рахунок використання несиметричної довжини ключів в кожному сеансі, а саме: значне збільшення розрядності закритого ключа на стороні користувача, та пропорційне зменшення розмірності відкритого ключа на стороні системи. Преваги такого підходу заключаються в тому, що він дозволяє зменшити кількість обчислень на боці системи, що в свою чергу прискорює ідентифікацію віддалених користувачів при цьому негативно не вплинувши на рівень захищеності дистанційної процедури.

В розробленому методі, підвищення рівня захищеності досягається за рахунок залучення поточного номеру сеансу ідентифікації в формування користувачем правильного паролю. На відмінну від відомих методів, в основі яких лежать незворотні перетворення теорії чисел, такий підхід дозволяє унеможливити повторне використання сформованого паролю.

В статті детально розроблено процедури реєстрації користувача в системі та його ідентифікацію перед початком кожного сеансу дистанційної інформаційної взаємодії. Кожна з запропонованих процедур проілюстрована відповідним числовим прикладом.

Теоретично доведено, що запропонований метод ідентифікації задовольняє постулатам концепції «нульових знань» та унеможливорює повторне

використання, створеного користувачем, правильного паролю. Проведені експериментальні дослідження в цілому підтвердили отримані теоретичні результати.

Ключові слова. Ідентифікація на основі концепції “нульових знань”, криптографічно строга ідентифікація, ідентифікація на основі незворотних перетворень модулярної арифметики, блокування повторного використання правильних паролів.

Verba Oleksandr Andriiovych Candidate of Technical Sciences, Associate Professor Department of Computer Science of the FICE, National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute", Ave. Peremohy, 37, Kyiv, 03056, tel.: (044) 236-79-89, <https://orcid.org/0000-0001-5752-5121>

Iliash Vadym Viktorovych student of the Department of Computer Science of the FICE, National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute", Ave. Peremohy, 37, Kyiv, 03056, tel.: (044) 236-79-89, <https://orcid.org/0009-0002-0323-3005>

A METHOD OF ACCELERATED CRYPTOGRAPHICALLY STRICT IDENTIFICATION OF REMOTE USERS WITH BLOCKING THE REUSE OF PASSWORDS

Abstract. The article theoretically substantiates, develops, and studies a method of cryptographically strong identification of remote users known as Zero knowledge identification, which provides acceleration of computer implementation and increase of security level.

The acceleration of cryptographically strong identification in the proposed method is achieved by using asymmetric key lengths, more specifically a significant increase in the bit size of the private key on the user side, and a proportional decrease in the bit size of the public key on the system side. This approach allows to reduce the number of computations on the system side and by that speed up the identification of remote users without affecting the security level of the remote procedure.

In the developed method, an increase in the level of security is achieved by involving the current identification session number in the formation of the correct password. Unlike the known methods based on irreversible number theory transformations this approach makes it impossible to reuse the generated by user correct password.

The article describes in detail the procedures for registering a user in the system and identifying him before each session of remote information interaction. Each of the proposed procedures is illustrated with a corresponding numerical example.

It is theoretically proved that the proposed identification method satisfies the Zero knowledge identification concept and makes it impossible to use again a correct password created by the user. Experimental studies have generally confirmed the theoretical results obtained.

Keywords: Zero knowledge identification, cryptographically strong identification, identification based on irreversible transformations of modular arithmetic, blocking the repeated use of correct passwords.

Постановка проблеми. Одним із найбільш яскравих проявів прогресу сучасних інформаційних технологій є розширення і поглиблення використання віддаленої інформаційної взаємодії в усіх сферах людської діяльності. Це зумовлено перевагами, які вона надає широкому загалу користувачів: значна економія часу, зменшення навантаження на інфраструктуру, можливість оперативного отримання більш якісних освітніх і медичних послуг та багато іншого. Ефективність застосування віддаленої інформаційної взаємодії у багатьох сферах суттєвим чином залежить від рівня безпеки. Зокрема, це стосується дистанційної інформаційної взаємодії в медичній та військовій галузях, банківській сфері та адміністративному управлінні, а також в наданні інформаційних послуг на комерційній основі. Значною мірою, безпека віддаленої взаємодії залежить від організації ідентифікації її учасників. Відповідно, реалії сучасного етапу розвитку дистанційної взаємодії потребують вдосконалення рівня захищеності процесу ідентифікації. З іншого боку, аналіз сфер використання віддаленої інформаційної взаємодії [1] засвідчив безперервний ріст кількості користувачів. Це вимагає вдосконалення методів ідентифікації в напрямку підвищення їх швидкодії.

Отже, потреба в підвищенні ефективності дистанційної інформаційної взаємодії шляхом удосконалення методів і засобів ідентифікації віддалених користувачів є на часною проблемою сучасного розвитку інформаційних технологій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В рамках представлених досліджень розглядається модель ідентифікації великої кількості користувачів інтегрованою системою надання їм певних послуг чи ресурсів. Ця модель описує доволі широкий клас практичних систем віддаленої взаємодії. В математичному плані їх можна розглядати як системи масового обслуговування, для яких характеристики часу ідентифікації визначаються показниками продуктивності системи.

Відомі методи ідентифікації віддалених користувачів можна поділити на три категорії: криптографічно слабкі, гібридні та строгі [2]. При криптографічно слабкій ідентифікації користувача пароль незмінний, а його перевірка проводиться шляхом порівняння із збереженим в пам'яті системи паролем. Криптографічно слабка ідентифікація уразлива до обох відомих різновидів

атак – пасивних та активних [3]. До першого різновиду відноситься прослуховування каналу передачі даних з метою отримання правильного паролю користувача, а до другого – так звані middle атаки [4], що мають на меті витіснення легального користувача з сеансу віддаленої взаємодії після його ідентифікації. Крім того, криптографічно слабка ідентифікація вразлива до атак на систему метою яких є отримання правильного паролю користувача з її пам'яті. В схемах ідентифікації, які відносяться до категорії гібридних, реалізовано захисті від незаконного отримання паролів користувачі шляхом доступу до пам'яті системи. Це досягається тим, що в пам'яті системи зберігаються не користувацькі паролі, а їх хеш-сигнатури, сформовані з застосуванням стандартизованих хеш-перетворень, на шталт SHA-256 або RIPEMD-160. При ідентифікації користувача система обчислює хеш-сигнатуру отриманого паролю і порівнює її з кодом, що зберігається в пам'яті. Оскільки паролі не зберігаються в пам'яті системи в явному вигляді, вони не можуть бути відновлені сторонніми особами, що мають доступ до пам'яті системи. З іншого боку, таке рішення не запобігає можливості фальсифікації сеансу віддаленої взаємодії системою, з метою отримання фінансової вигоди. Методи ідентифікації перших двох розглянутих категорій вразливі до перехоплення паролю зловмисником в каналі передачі даних.

Найбільший рівень захищеності досягається в рамках методів, що відносяться до категорії криптографічно строгих. Вони базуються на концепції «нульових знань», яка складається з двох постулатів [5]:

1. Користувач володіє криптографічним механізмом генерації правильних паролів, які змінюються в кожному сеансі ідентифікації.
2. Система має спеціальний криптографічний механізм який дозволяє перевірити правильність паролю, але не дозволяє його згенерувати.

Таким чином, криптографічно строга ідентифікація дозволяє найбільш повною мірою задовільнити сучасні вимоги в захищеності від всього спектру атак.

Відомі методи ідентифікації на базі концепції «нульових знань» поділяються на дві категорії: ті, які в своїй основі використовують незворотні перетворення теорії чисел та ті, які базуються на застосуванні нелінійних булевих функцій.

Серед першої категорії можна відзначити методи FESIS [6], Schnorr [7] та Guillou-Quisquater [8]. Головною відмінністю методу FESIS від інших є виконання модулярного квадрату замість модулярного експоненціювання та необхідність в багаторазовому обміні даними між користувачем і системою. З однієї сторони це допомагає знизити навантаження на систему, а з іншої значно уповільнює сеанс ідентифікації. Метод Schnorr та Guillou-Quisquater в своїй основі мають дві операції модулярного експоненціювання та один обмін ідентифікуючими даними. Таким чином методи в основі яких використовують

незворотні перетворення теорії чисел мають низьку швидкодію при великій розрядності паролю та не блокують повторне використання правильних паролів, що відображається як на швидкодії, так і на захищеності [9].

Відомі методи криптографічно строгої ідентифікації, в котрих в якості незворотних перетворень використовуються нелінійні булеві функції реалізують концепцію ланцюжка паролів. Ця концепція передбачає створення користувачем в ході реєстрації в системі послідовності паролів, в якій кожен наступний пароль є результатом незворотного перетворення над попереднім. В якості незворотних перетворень застосовуються стандартизовані хеш-перетворення [10] або стандартизовані шифроблоки типу DES чи AES [11].

Головна перевага методів криптографічно строгої ідентифікації на основі незворотних булевих перетворень полягає в на 2-3 порядки більшій швидкодії в порівнянні з розглянутими вище методами FESIS, Guillou-Quisquater та Schnorr. З іншого боку, ці методи чутливі до порушень синхронізації використання паролів та потребують створення і зберігання користувачем відразу всіх паролів. В разі їх вичерпання практично виникає потреба в новій реєстрації користувача.

Проведений аналіз показав, що наявні методи не повною мірою задовольняють вимоги сьогодення в рівні захищеності та швидкодії.

Мета дослідження полягає в підвищенні ефективності криптографічно строгої ідентифікації віддалених користувачів за рахунок підсилення рівня захищеності шляхом блокування повторного використання правильних паролів, а також прискорення обчислювальної реалізації ідентифікації на стороні системи.

Виклад основного матеріалу. Для досягнення поставленої мети теоретично обґрунтовано та запропоновано метод криптографічно строгої ідентифікації підвищеної швидкодії та рівня захищеності.

Запропонований метод ідентифікації віддалених користувачів, що відповідає концепції «нульових знань», передбачає використання відомого алгоритму несиметричного шифрування – RSA, та включає в себе дві процедури: реєстрацію користувача в системі та його ідентифікацію перед початком кожної сесії віддаленої взаємодії.

Процедура реєстрація віддаленого користувача передбачає наступну послідовність дій:

1. Користувач формує закритий та відкритий ключі для несиметричного алгоритму RSA наступним чином:

1.1. Користувач обирає два простих числа p та q , які в результаті множення формують модуль M : $M = p \cdot q$.

1.2. Відкритий ключ D , обирається користувачем так, щоб його розрядність лежала в межах від 3 до 5 біт і D не було дільником $p-1$ та $q-1$.

1.3. Закритий ключ E знаходиться як мультиплікативна інверсія D по модулю $(p-1) \cdot (q-1)$: $E \cdot D \bmod (p-1) \cdot (q-1) = 1$.

2. Користувач випадковим чином обирає значення X_0 та T так, щоб $T > 1$.

3. Значення D , M , X_0 та T користувач шифрує закритим ключем системи та надсилає їй.

4. Система розшифровує отримані значення своїм відкритим ключем та зберігає в спеціально відведеному під користувача місці в пам'яті.

Після завершення процедури реєстрації в користувача зберігаються: закритий ключ E , модуль M , T та X_0 , а в системі: модуль M , відкритий ключ D , T та X_0 .

Роботу запропонованої процедури реєстрації можна проілюструвати наступним прикладом. Відповідно до п.1.1 процедури реєстрації, користувач обирає два простих числа $p = 23$ та $q = 17$, після чого формує модуль M , як добуток цих чисел: $M = p \cdot q = 23 \cdot 17 = 391$. Виконуючи п.1.2 користувач обирає відкритий ключ D , наприклад $D = 5$, тоді згідно з п.1.3 E визначається, як мультиплікативна інверсія D по модулю $(p-1) \cdot (q-1)$: $E \cdot D \bmod (p-1) \cdot (q-1) = E \cdot 5 \bmod 352 = 1$, таким чином $E = 141$. Згідно п.2 користувач обирає число $X_0 = 15$ та $T = 4$. Відповідно до п.3 та п.4 процедури реєстрації, користувач шифрує значення D , M , X_0 та T відкритим ключем системи та надсилає їх, після чого система зберігає отримані значення в відповідному місці.

Таким чином, в результаті процедури реєстрації в користувача зберігаються: закритий ключ $E = 141$, модуль $M = 391$, $T = 4$, та $X_0 = 13$, а в системі: модуль $M = 391$, відкритий ключ $D = 5$, $T = 5$ та $X_0 = 13$.

Процедура ідентифікації, в рамках запропонованого методу, при кожному запиті віддаленого користувача на сеанс інформаційної взаємодії передбачає його ідентифікацію в наступній послідовності:

1. Користувач формує значення A як суму X_0 та $T \cdot S$: $A = X_0 + T \cdot S$, де S – номер поточного сеансу ідентифікації (при першому сеансі ідентифікації $S = 1$).

2. Користувач обчислює правильний пароль P шляхом піднесення значення A в ступінь E по модулю M : $P = A^E \bmod M$.

3. Пароль P користувач надсилає системі на перевірку.

4. Система підносить отриманий пароль P в ступінь D по модулю M : $A' = P^D \bmod M$, від отриманого значення A' система віднімає X_0 , а отримане значення ділить на T для знаходження S – номеру поточного сеансу ідентифікації: $U = (A' - X_0) / T$. Якщо $U = S$, то ідентифікація вважається успішною і користувач отримує права доступу. Якщо значення U не співпадає з S , то система відхиляє право доступу.

5. Якщо пункт 4 виконано успішно, тобто система вважає користувача легальним, то значення поточних вдалих сеансів ідентифікації S збільшується на один системою та користувачем: $S = S + 1$.

Запропоновану процедуру ідентифікації користувача можна проілюструвати таким прикладом. Користувач формує значення A відповідно до п.1: $A = X_0 + T \cdot S = 15 + 4 \cdot 1 = 19$. На п.2 користувач підносить отримане число A в ступінь E по модулю M : $P = A^E \bmod M = 19^{141} \bmod 391 = 355$ та надсилає системі. Згідно п.4 система підносить отримане число P в ступінь D по модулю M : $A' = P^D \bmod M = 355^5 \bmod 391 = 19$. Від отриманого значення система віднімає X_0 та ділить на T : $U = (19 - 15)/4 = 1$. Оскільки $U = S = 1$, то користувачу надається право доступу до ресурсу системи відповідно до його статусу, а значення S система та користувач збільшують на одиницю: $S = S + 1 = 1 + 1 = 2$.

Разроблений метод відноситься до категорії криптографічно строгої ідентифікації, тобто відповідає концепції «нульових знань», яка в свою чергу будується на двох постулатах, згідно першого з яких користувач володіє спеціальним криптографічним механізмом для генерації правильних паролів. В запропонованому методі роль цього механізму відіграє модулярне експоненціювання числа A в ступінь E , закритий ключ яким володіє лише користувач, по модулю M . Оскільки ця процедура математично незворотна, то створити правильний пароль можна лише знаючи секретний закритий ключ E та модуль M . Система, згідно концепції «нульових знань», має механізм перевірки правильності паролю. В розробленому методі це забезпечується модулярним експоненціюванням числа P в ступінь D по модулю M , що дозволяє відновити число A та провести подальшу перевірку правильності паролю. Згідно другого постулату «нульових знань» пароль має змінюватися в кожному сеансі. В запропонованому методі це реалізується як обчислення користувачем числа A за формулою: $A = X_0 + T \cdot S$, яке за рахунок S – номеру ідентифікації, змінюється в кожному сеансі.

Оцінка ефективності запропонованого методу криптографічно строгої ідентифікації проводиться за двома критеріями:

- рівнем захищеності від спроб незаконного відтворення паролю;
- часом, потрібним на ідентифікацію користувача на стороні системи.

Для того, щоб оцінити об'єм ресурсів, потрібних для порушення захисту, який створює запропонований метод криптографічно строгої ідентифікації, потрібно проаналізувати можливості системи для підробки пароля легального користувача.

Для того, щоб досягнути успіху в підробці правильного паролю зловмисник може або визначити закритий ключ E користувача, або підібрати пароль для одного з сеансів.

Для того, щоб розкрити секретний ключ E користувача, зловмиснику потрібно визначити значення p та q , тобто фактично виконати факторизацію модуля M . При $n = 4096$, для переважної більшості застосувань, значна обчислювальна складність факторизації робить злам захисту не виправданим.

Оскільки системі відомі значення параметрів X_0 та T , а також номер S поточного сеансу віддаленої взаємодії, вона може обчислити значення ідентифікаційного коду A_s , яке може бути сформоване в результаті перевірки правильного паролю на поточному сеансі віддаленої взаємодії: $A_s = X_0 + T \cdot S$. Тоді, для підробки правильного паролю на s -тому сеансі, системі потрібно віднайти таке значення P , що $P^D \bmod M = A_s$. Так як існує одне значення P , для якого виконується вказана умова, то віднаходження значення P зводиться до перебору всіх можливих його значень, обчислення $P^D \bmod M$ та порівняння з A_s . Очевидно, що середня кількість спроб для підбору потрібного значення P дорівнює 2^{n-1} . Беручи до уваги те, що на практиці мінімальне значення $n = 4096$, об'єм перебору оцінюється як $2^{n-1} = 2^{4095} \approx 5 \cdot 10^{1232}$. Цілком зрозуміло, що такий об'єм перебору далеко перевершує наявні технічні можливості системи.

Головною перевагою розробленого методу є унеможливлення повторного використання зовнішнім зловмисником або самою системою правильних паролів згенерованих легальним користувачем. Це забезпечується використанням номеру ідентифікації S при формуванні значення A .

Якщо припустити, що система зберегла правильний пароль P_k та відповідне йому число A_k з k -го сеансу ідентифікації легального користувача, то вона може на j -му сеансі, $j > k$ спробувати імітувати звернення користувача шляхом надсилання самій собі паролю P_k . Згідно п.4 процедури ідентифікації, система підносить отриманий нею пароль P_k в ступінь D по модулю M та отримує, в результаті, відповідне паролю P_k правильне значення A_k . Далі, у відповідності з п.5 процедури запропонованої ідентифікації, система обчислює код $U_k = (A_k - X_0)/T$. Цілком очевидно, що результатом цієї операції є значення $U_k = k$, яке не дорівнює поточному номеру сеансу ідентифікації j : $U_k \neq j$. Відповідно, така ідентифікація не є успішною.

Таким чином, при спробі використати системою чи зловмисником правильний пароль, сформований легальним користувачем з минулого сеансу, запропонована процедура ідентифікації виявить помилку.

В якості міри часової ефективності запропонованого методу криптографічно строгої ідентифікації доцільно використовувати скорочення часу ідентифікації на стороні системи. Відповідно коефіцієнт β прискорення визначається як співвідношення часу T_0 ідентифікації користувача системою з використанням відомих методів Guillou-Quisquater та Schnorr до аналогічного часу T для запропонованого методу.

$$\beta = \frac{T_0}{T}. \quad (1)$$

Час T_0 ідентифікації користувача визначається як час виконання двох операцій модулярного експоненціювання $W^S \cdot Q^U \bmod M$ на стороні системи, який в незалежності від проходу з молодших чи старших розрядів експоненти, визначається за формулою $T_0 = 3 \cdot n \cdot t_{\text{mul}}$, де n – розрядність ступеня S і U , а t_{mul} –

час виконання однієї операції модулярного множення над n -розрядними числами. Час T операції модулярного експоненціювання запропонованого методу $P^D \bmod M$ визначається за схожою формулою: $T = 1.5 \cdot k \cdot t_{\text{mul}}$, враховуючи, що розрядність D дорівнює k і не перевищує 5 біт. Отже, формула (1) коефіцієнту β прискорення експоненціювання з урахуванням зазначеного трансформується до наступного вигляду:

$$\beta = \frac{T_0}{T} = \frac{2 \cdot n}{k}. \quad (2)$$

Беручи до уваги те, що реальна розрядність експоненти D в методі Guillou-Quisquater наближена до 4096, а в випадку запропонованого методу розрядність не перевищує 5, то обчислення коефіцієнту β прискорення ідентифікації зводиться до наступного вигляду:

$$\beta = \frac{2 \cdot 4096}{5} = 1638.4$$

Таким чином, використання запропонованого методу дозволяє досягнути прискорення ідентифікації віддалених користувачів в більше ніж 1600 разів відносно відомого методу Guillou-Quisquater. Проведені експериментальні дослідження в цілому підтвердили наведені вище теоретичні результати оцінки часової ефективності запропонованого методу.

Висновки. В результаті проведених досліджень направлених на підвищення ефективності криптографічно строгої ідентифікації віддалених користувачів розроблено метод, який відрізняється несиметричністю розрядності ключів на стороні системи та користувача, що дозволило без втрати захищеності прискорити швидкодію процедури ідентифікації на стороні системи, крім того, відмінність методу полягає в імплементації проточного номеру сеансу в процес формування правильно паролю, що дозволяє запобігти їх повторного використання і тим самим підвищити рівень захищеності криптографічно строгої ідентифікації в порівнянні з відомими методами. Теоретично доведено, що запропонований метод ідентифікації задовольняє постулатам концепції «нульових знань» та, на відміну від відомих методів що базуються на незворотних перетвореннях теорії чисел, унеможливує повторне використання правильного паролю. Несиметричність довжини ключів, за рахунок збільшення розрядності на стороні користувача, пришвидшила виконання обчислень на стороні системи в більш ніж 1600 разів в порівнянні з відомими методами. Проведені експериментальні дослідження в цілому підтвердили отримані теоретичні результати. Запропонований метод може бути ефективно використаний в системах колективного надання доступу до певних ресурсів великій кількості віддалених користувачів.

Література:

1. I. Daiko, V. Selivanov, M. Chernyshevych, O. Markovskiyi. (2022) *Zero-knowledge identification of remote users by utilization of pseudorandom sequences*. Information, Computing and Intelligent systems.- № 3– P. 42-48.
2. Schneier B.(1996) *Applied Cryptography. Protocols. Algorithms and Source codes in C*. Ed. John Wiley.
3. Alfred Menezes, Paul C. van Oorschot, and Scott A. Vanstone. (2001) *Handbook of Applied Cryptography*. CRC Press.
4. M. Conti, N. Dragoni, V. Lesyk. (2016) *A Survey of Man in the Middle Attacks*. IEEE Communications Surveys and Tutorials. Vol.18.- № 3.- P.2027-2051.
DOI:10.1109/ COMST.2016.2548426
5. Mu Han, Zhikun Yin, Pengzhou Chen, Xing Zhang, Shidian MA.(2020) *Zero-knowledge identity authentication for internet of vehicles: Improvement and application*. PLoS ONE.-.- Vol.15 –No.9.-P.217-247.DOI.ORG/10.137/journal.pone.0239043
6. Feige U., Fiat A., Shamir A. (1988) *Zero knowledge proofs of identity*. Journal of Cryptology, -.- Vol.1.- №.2 . – P.77-94.
7. Schnorr C.P. (1991) *Method for Identification Subscribers and for Generating and Verifying Electronic Signatures in data Exchange System*.- US Patent #4995,083.19- 1991.
8. Guillou L.C., Quisquater J.J. (1988) *A Practical Zero-Knowledge Protocol Fitted to Security Microprocessor Minimizing Both Transmission and Memore*. Proceeding of Advances of Cryptology – Eurocrypt-88.- Springer-Verlag.- P.123-128.
9. San Ling, Khoa Nguyen, Damien Stehle, Huaxiong Wang. (2013) *Improved Zero-Knowledge Proofs of Knowledge for the ISIS Problem, and Applications*. International Workshop on Public Key Cryptography PKC. – P.107-124. DOI:10.1007/978-3-642-36362-7_8
10. Lamport L. (1981) *Password Authentication with Insecure Communication*. Communications of the ACM.- Vol.24.- № 11,- P.770-772.
11. N. Bardis, N. Doucas, O. Markovskiyi. (2017) *Zero-Knowledge Identification Method Based on Block Ciphers* Proceeding of 2017 International Conference on Control, Artificial Intelligence, Robotic & Optimization (ICCAIRO). May 2017. DOI: 10.1109/ ICCARO. 2017.63.

References:

1. I. Daiko, V. Selivanov, M. Chernyshevych, O. Markovskiyi. (2022) *Zero-knowledge identification of remote users by utilization of pseudorandom sequences*. Information, Computing and Intelligent systems.- № 3– P. 42-48.
2. Schneier B.(1996) *Applied Cryptography. Protocols. Algorithms and Source codes in C*. Ed. John Wiley.
3. Alfred Menezes, Paul C. van Oorschot, and Scott A. Vanstone. (2001) *Handbook of Applied Cryptography*. CRC Press.
4. M. Conti, N. Dragoni, V. Lesyk. (2016) *A Survey of Man in the Middle Attacks*. IEEE Communications Surveys and Tutorials. Vol.18.- № 3.- P.2027-2051.
DOI:10.1109/ COMST.2016.2548426
5. Mu Han, Zhikun Yin, Pengzhou Chen, Xing Zhang, Shidian MA.(2020) *Zero-knowledge identity authentication for internet of vehicles: Improvement and application*. PLoS ONE.-.- Vol.15 –No.9.-P.217-247.DOI.ORG/10.137/journal.pone.0239043
6. Feige U., Fiat A., Shamir A. (1988) *Zero knowledge proofs of identity*. Journal of Cryptology, -.- Vol.1.- №.2 . – P.77-94.
7. Schnorr C.P. *Method for Identification Subscribers and for Generating and Verifying Electronic Signatures in data Exchange System*.- US Patent #4995,083.19- 1991.

8. Guillou L.C., Quisquater J.J. (1988) *A Practical Zero-Knowledge Protocol Fitted to Security Microprocessor Minimizing Both Transmission and Memore. Proceeding of Advances of Cryptology – Eurocrypt-88.*- Springer-Verlag.- P.123-128.

9. San Ling, Khoa Nguyen, Damien Stehle, Huaxiong Wang. (2013) *Improved Zero-Knowledge Proofs of Knowledge for the ISIS Problem, and Applications.* International Workshop on Public Key Cryptography PKC. – P.107-124. DOI:10.1007/978-3-642-36362-7_8

10. Lamport L. (1981) *Password Authentication with Insecure Communication.* Communications of the ACM.- Vol.24.- № 11,- P.770-772.

11. N. Bardis, N. Doucas, O. Markovskiy. (2017) *Zero-Knowledge Identification Method Based on Block Ciphers* Proceeding of 2017 International Conference on Control, Artificial Intelligence, Robotic & Optimization (ICCAIRO). May 2017. DOI: 10.1109/ ICCARO. 2017.63.

УДК 519.8

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8\(36\)-938-951](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8(36)-938-951)

Горбачук Василь Михайлович доктор фізико-математичних наук, старший науковий співробітник, завідувач відділу інтелектуальних інформаційних технологій, Інститут кібернетики імені В.М.Глушкова НАН України, просп. Академіка Глушкова, 40, м. Київ, 03187, тел.: (044) 526-74-59, <https://orcid.org/0000-0001-5619-6979>

Ніколенко Дмитро Іванович магістр, науковий співробітник відділу інтелектуальних інформаційних технологій, Інститут кібернетики імені В.М.Глушкова НАН України, просп. Академіка Глушкова, 40, м. Київ, 03187, тел.: (044) 526-74-59, <https://orcid.org/0000-0001-8906-2459>

Рибачок Дмитро Олександрович магістр, аспірант відділу інтелектуальних інформаційних технологій, Інститут кібернетики імені В.М.Глушкова НАН України, просп. Академіка Глушкова, 40, м. Київ, 03187, тел.: (044) 526-74-59, <https://orcid.org/0009-0004-6244-6232>

ОРГАНІЗАЦІЯ ОНЛАЙН-ТОРГІВ З БАГАТЬМА УЧАСНИКАМИ

Анотація. Економічна класифікація аукціонів виходить з двох міркувань – про природу товару, що виставляється на аукціон, і про правила торгів. Що стосується природи товару, то розрізняють аукціони приватної вартості та аукціони спільної вартості. Найпоширенішою формою структури торгів для аукціону є англійський аукціон, де аукціоніст розпочинає з резервної ціни – найнижчої ціни, за яку продавець товару готовий його віддати покупцю. Учасники торгів послідовно пропонують більші ціни; зазвичай кожна ставка має дещо перевищувати попередню ставку на деякий мінімальний приріст ставки. Якщо у певний час (раунд торгів) не виявляється учасника, який пропонує більшу ціну, то товар передається учаснику, який запропонував найвищу ціну. Інша форма аукціону, відома як голландський аукціон, використовується у Нідерландах для продажу сирів і живих квітів, де аукціоніст починає з високої ціни і поступово знижує її до тих пір, коли у певний час (раунд торгів) виявляється учасник, який погоджується купити товар за пропоновану аукціоністом ціну. На практиці роль аукціоніста часто автоматизується, наприклад, за допомогою механічних пристроїв, подібних до циферблата з покажчиком, який обертається до дедалі менших значень ціни під час аукціону. Такий аукціон можна провести протягом заданого проміжку часу, що є однією з головних переваг голландського аукціону. Також існує

аукціон із закритими ставками, де кожний учасник записує свою ставку (суму) на аркуші паперу та запечатує цей аркуш у конверт. Потім аукціоніст збирає і відкриває конверти учасників, а товар передає особі, яка запропонувала найвищу суму і сплатила цю суму аукціоністу. Якщо існує резервна ціна, а всі ставки виявилися нижчими неї, то товар залишається в аукціоніста і не передається одному з учасників. Аукціон із закритими ставками зазвичай використовується для будівельних робіт. Особа, яка хоче виконувати такі роботи, здійснює запити про заявки від кількох підрядників з розумінням того, що контракт виграє підрядник з найнижчою сумою в заявці.

Ключові слова: аукціон Вікрі, друга найвища заявка, приватна вартість, прибуток онлайн-платформи, Парето-ефективність.

Gorbachuk Vasyl Mykhajlovych DSc (Physics & and Mathematics), Senior Research Associate, Head of the Department of Intelligent Information Technologies, V.M. Glushkov Institute of Cybernetics of the National Academy of Sciences of Ukraine, Ave. Akademika Glushkova, 40, Kyiv, 03187, tel.: (044) 526-74-59, <https://orcid.org/0000-0001-5619-6979>

Nikolenko Dmytro Ivanovych MSc, Research Associate of the Department of Intelligent Information Technologies, V.M. Glushkov Institute of Cybernetics of the National Academy of Sciences of Ukraine, Ave. Akademika Glushkova, 40, Kyiv, 03187, tel.: (044) 526-74-59, <https://orcid.org/0000-0001-8906-2459>

Rybachok Dmytro Oleksandrovyh MSc, PhD Student at the Department of Intelligent Information Technologies, V.M. Glushkov Institute of Cybernetics of the National Academy of Sciences of Ukraine, Ave. Akademika Glushkova, 40, Kyiv, 03187, tel.: (044) 526-74-59, <https://orcid.org/0009-0004-6244-6232>

ORGANIZATION OF ONLINE BIDDING WITH MANY PARTICIPANTS

Abstract. The economic classification of auctions is based on two considerations – about the nature of the goods put up for auction and about the rules of bidding. As for the nature of the goods, private value auctions and common value auctions are distinguished. The most common form of bidding structure for an auction is an English auction, where the auctioneer starts with a reservation price – the lowest price for which the seller of the product is ready to give it to the buyer. Bidders consistently offer higher prices; usually each bid should slightly exceed the previous bid by some minimum bid increment. If at a certain time (bidding round) there is no participant who offers a higher price, the product is transferred to the participant who offered the highest price. Another form of auction, known as a Dutch

auction, is used in the Netherlands for the sale of cheeses and fresh flowers, where the auctioneer starts with a high price and gradually lowers it until, at a certain time (bidding round), there is a bidder who agrees to buy the item at the price offered auctioneer price. In practice, the auctioneer's role is often automated, for example by mechanical devices such as a dial with a pointer that rotates to lower and lower price values during the auction. There is also a sealed-bid auction, where each participant writes down his or her bid (amount) on a sheet of paper and seals this sheet in an envelope. Then the auctioneer collects and opens the envelopes of the participants, and the goods are handed over to the person who offered the highest amount and paid this amount to the auctioneer. If there is a reserve price, and all bids are lower than it, then the product remains with the auctioneer and is not transferred to one of the participants. A sealed bid auction is commonly used for construction work. A person seeking to perform such a work solicits bids from several contractors with the understanding that the contractor with the lowest bid will win the contract.

Keywords: Vickrey auction, second highest bid, private value, online platform profit, Pareto efficiency.

Постановка проблеми. Робота присвячена фундаментальним питанням, чому сучасні онлайн-платформи стали найбільш капіталізованими організаціями в історії людства. Онлайн-платформи спроможні залучати мільярди учасників на конкурентних засадах, де кожний учасник знаходить власні стимули для своєї діяльності на платформах. Водночас капіталізація онлайн-платформ пояснюється ринковими стимулами і механізмами, які спираються на глибокі наукові дослідження інтелектуальних систем загалом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Варіанти аукціону Вікрі застосовуються на eBay, а позиційні аукціони – на Google. Автори досліджень сучасних онлайн-аукціонів удостоєні Нобелівських премій: В. Вікрі – у 1996 р., Е. Рот – у 2012 р., П. Мілгром – у 2020 р.

Мета статті. Переваги онлайн-платформ полягають у технологічних можливостях знаходити прийнятні та доступні для своїх учасників форми ринкових взаємодій. Оскільки кількість таких учасників вимірюється мільярдами, то онлайн-платформи набувають серйозної ваги, а взаємодії учасників потребують продуманої автоматизації та інтелектуалізації.

Виклад основного матеріалу. Аукціони є однією з найдавніших форм ринків, які описував їх сучасник Геродот (484–425 до н.е.) з м.Галікарнас (поліс в Анатолії, заснований давньогрецькими колоністами з Арголіди близько 1200 р. до н.е.). Геродот згадував аукціони з продажу жінок за умови, що вони вийдуть заміж після покупки, але не згадував про підвищення чи зниження ставок під час цих аукціонів. Відбувалися аукціони з работоргівлі, зокрема у південних штатах США. Сьогодні на аукціонах продають всі сорти товарів – від вживаних комп'ютерів до живих квітів.

Римська імперія використовувала аукціони для ліквідації нерухомості та майнових товарів через механізм «atrium auctionarium» (аукціонний суд). Оскільки «actus» латиною означає «діяти», «збільшувати», то можна припустити, що під час цих аукціонів ставки підвищувалися.

У Римській імперії термін «atrium auctionarium» також використовувався солдатами для продажу товарів, придбаних під списом («sub hasia»). 28 березня 193 р. вся Римська імперія після розграбування була виставлена на аукціон. Того року на титул римського імператора претендували п'ять чоловіків – Пертінакс (126–193), Дідій Юліан (133–193), Песцентій Нігер (135–194), Клодій Альбін (150–197), Септимій Север (145–211), що назвали станом громадянської війни. Політичні заворушення почалися з убивства імператора Коммода (161–192) 31 грудня 192 р. і проголошення Пертінакса імператором наступного дня. Коммод став жертвою змови на чолі з префектом Преторіанської гвардії (яка була заснована у 509 р. до н.е. та розпущена у 312 р. н.е.) і Пертінаксом, який заплатив гвардійцям премію 3 тис. денаріїв. 28 березня 193 р. гвардійці вбили Пертінакса за відмову збільшити премію і виставили імперію на аукціон: Преторіанська гвардія оголосила, що трон буде продано людині, яка заплатить найвищу ціну [1]. Префект Риму і тесть Пертінакса почав висувати пропозиції щодо трону, обіцяючи 20 тис. сестерціїв кожному солдату. Дідій Юліан, дізнавшись про оголошення і цю пропозицію, пообіцяв 25 тис. сестерціїв кожному солдату. Тоді гвардійці оголосили Дідія Юліана імператором, що підтримав також сенат. Проте дунайські війська обрали імператором намісника Верхньої Паннонії Септимія Севера, який захопив Рим, змінив преторіанців своїми людьми і стратив Дідія Юліана 1 червня 193 р.

Крім того, є свідчення, що буддистські ченці в Китаї використовували аукціони для фінансування будівництва храмів, оскільки стало звичаєм оголошувати цільовий аукціон на спадщину ченця.

Найдавніші сучасні записи про аукціони з'явилися в Оксфордському словнику англійської мови 1595 р. [1]. Після цього державна Лондонська газета (London Gazette), заснована у 1665 р., часто повідомляла про аукціони чи витвори мистецтва в кав'ярнях і тавернах по всьому Лондону. У 1674 р. був заснований Стокгольмський аукціонний дім, у 1744 р. – аукціонний дім Sotheby's (Лондон), у 1766 р. – аукціонний дім Christie's (Лондон).

Аукціони використовували для ліквідації маєтків. Власник товарів, виставлених на аукціон, зазвичай бажав бути анонімним через соціальні міркування.

У 1887 р. у Нідерландах започатковано аукціон для продажу овочів і фруктів, який стали називати голландським: фермер Дірк Йонгерлінг, прибувши у внутрішню гавань села Брук-оп-Лангендейк і виявивши високий попит на свою продукцію, вирішив дозволити покупцям конкурувати між

собою за допомогою аукціону, а не продати всю свою продукцію певному дилеру. Також у 1887 р. у Німеччині започатковано рибні аукціони, де рибалки стали їх використовувати для швидкого продажу свого улову після прибуття в порти та виграшу часу для власне риболовлі.

Економісти зацікавилися аукціонами з 1973 р., коли нафтовий картель ОПЕК різко підвищив ціну на нафту. Міністерство внутрішніх справ США вирішило провести аукціони з продажу права буріння в прибережних районах, де очікувалися великі запаси нафти. Тоді уряд США звернувся до економістів з питань проектування цих аукціонів, а приватні фірми найняли економістів як консультантів з розроблення стратегії торгів. Таким чином, стимулювалися дослідження з проектування аукціонів і розроблення стратегії торгів.

Починаючи з 1994 р., Федеральна комісія зі зв'язку (Federal Communications Commission, FCC; започаткована у 1927 р. як Федеральна радіокомісія) США проводить конкурсні аукціони на частини радіочастотного спектру для використання стільниковими телефонами, персональними цифровими помічниками та іншими пристроями зв'язку, а не призначає спектри через порівняльні слухання, під час яких виносяться судження про конкретні заслуги кожного заявника, або через лотереї. Десятки таких аукціонів на використання спектру збирають десятки мільярдів доларів для Міністерства фінансів США. Тому спроектовані аукціони і розроблені стратегії учасників торгів були оцінені як приклади успішної державної економічної політики. При початковому плануванні та розробленні аукціону на спектр, великі телефонні компанії та уряд США поклалися на внесок різних відомих теоретиків [2], які згодом здобули Нобелівські премії. Через аукціони тисячі ліцензій були передані сотням ліцензіатів, а аукціонний підхід стали широко наслідувати в усьому світі [3]. Австралія продала кілька державних електростанцій, а Нова Зеландія продала частину своєї державної телефонної системи.

Юридична чи фізична особа має подати заявку і сплатити авансовий внесок, щоб конкурсна комісія могла визнати цю особу кваліфікованим учасником торгів. Аукціони FCC проводяться в електронному вигляді та є доступними через Інтернет, а учасники торгів можуть стежити за перебігом аукціону та переглядати результати кожного раунду.

Орієнтовані на споживача аукціони теж перейшли в Інтернет, де проводяться сотні аукціонів з продажу предметів колекціонування, комп'ютерного обладнання, туристичних послуг тощо. У 1969 р. заснований у м. Колумбус (штат Огайо) комп'ютерний провайдер послуг розподілення часу (time-sharing) CompuServe започаткував галузь онлайн-послуг [4, 5]. У 1979 р. CompuServe став першим провайдером, який запропонував спроможності електронної пошти та технічної підтримки користувачам персональних комп'ютерів. У 1980 р. CompuServe вперше запропонував онлайн-чат у

реальному часі за допомогою свого продукту CB Simulator. До 1982 р. CompuServe сформував свій підрозділ мережеских послуг, щоб надавати корпоративним клієнтам широкомасштабні мережеві спроможності. CompuServe також очолив галузь інтерактивних послуг за межами США, вийшовши у 1986 р. на ринок Японії разом з Fujitsu та Nisso Iwai і розробивши відповідну японську версію. У 1989 р. CompuServe вийшов на ринок Європи, де став провідним постачальником Інтернет-послуг, зокрема в Україні. У 1998 р. CompuServe придбала компанія AOL.

У 1979 р. Майкл Олдріч (1941–2014; навчався у коледжі Клепхема (заснованому у 1897 р.) в Лондоні, а у 1959 р. виграв стипендію Університету Халла (заснованого у 1927 р.) для вивчення історії) винайшов онлайн-покупки, щоб уможливити онлайн-обробку трансакцій між споживачами та підприємствами (С2В) або В2В, тобто базові форми електронної комерції та Інтернет-магазинів. У 1980 р. він винайшов Teleputer – багатоцільовий домашній інформаційно-розважальний центр, який був поєднанням мережеских технологій персонального комп'ютера (з обробкою трансакцій), телебачення (телевізора) та телекомунікацій (телефонної лінії). У 1981 р. Олдріч розробив концепцію інтерактивного широкосмугового локального кабельного телебачення для телекомунікацій масового споживача (покупця), яку можна було повністю втілювати з появою масового Інтернету у 1990-х роках [4].

У 1982 р. подружжя з вищою освітою та підприємницьким досвідом заснувало Бостонську комп'ютерну біржу як ринковий майданчик для людей, які хотіли продавати свої вживані комп'ютери. Спочатку це була паперова база даних, яка швидко перейшла у комп'ютеризовану базу даних на дискеті ІВМ РС. Оскільки перші системи (електронних) дошок оголошень починали розроблятися, то засновники біржі уклали взаємну угоду з власниками онлайн-сервісу Delphi (заснованого у 1981 р.) щодо розміщення бази даних за його допомогою. Починаючи з 4 березня 1983 р., коли відбулося перше завантаження бази даних, ця база щоденно оновлювалася до 1990 р., коли біржу купила компанія ValCom (заснована у 1977 р. у штаті Вірджинія). Цю базу було також розміщено як пошукову базу даних на локальному онлайн-сервісі Boston CitiNet (заснований у 1982 р. як YellowData (до 1985 р.) і припинений у 1990 р.). Згадана біржа мала магазин в електронному торговому центрі (Electronic Mall), який у 1989 р. відкрив CompuServe.

У 1989 р. Тім Бернерс-Лі винайшов перший веб-сервер, який у 1990 р. був встановлений і запущений в ЦЕРН. Завдяки зв'язкам ЦЕРН постали всесвітня павутина (worldwide web) та Інтернет. У 1993 р. оприлюднений код першого веб-браузера, який винайшов Бернерс-Лі, надав публічний доступ до всесвітньої павутини (мережі). У 1995 р. Національний науковий фонд США скасував свої обмеження на комерційне використання NET [4], що дало

користувачам права, необхідні для відкриття онлайн-бізнесу, і дозволило формувати онлайн-покупки. Тоді відкрився eBay, один з перших популярних сайтів е-комерції, відкрилася компанія електронної комерції OnSale, а Джефф Безос відкрив невеликий книжковий онлайн-магазин, тепер відомий як Amazon. Заснована у 1998 р. платіжна система PayPal створила систему обробки платежів для е-комерції, яка стала однією з найбільших і найнадійніших платформ онлайн-платежів.

На аукціоні приватної вартості кожний його учасник має потенційно відмінну вартість для товару, виставленого на аукціон: конкретний витвір мистецтва може вартувати 10 тис. грн. для першого колекціонера, 4 тис. грн. для другого і 1 тис. грн. для третього, залежно від їхніх уподобань. На аукціоні спільної вартості цей товар коштує фактично однакову суму для кожного учасника, хоча вони можуть по-різному оцінювати цю вартість. У вищезгаданому аукціоні на права морського буріння для кожної ділянки задавалася характеристика про наявність певної кількості нафти на цій ділянці, але різні нафтові компанії могли по-різному оцінювати таку кількість, виходячи зі своїх власних геологічних досліджень, позаяк нафта мала однакову ринкову вартість незалежно від того, яка компанія виграла аукціон [6].

Зосередимося на аукціонах приватної вартості в силу їх поширеності.

Одним з варіантів закритого аукціону є так званий філателістський аукціон, який використовувався колекціонерами поштових марок, або аукціон Вікрі (1914–1996), Нобелівського лауреата 1996 р. Вільям Вікрі здобув наукові ступені бакалавра з математики Єльського університету (заснованого у 1701 р.) у 1935 р., магістра і доктора філософії з економіки Колумбійського університету (започаткованого у 1754 р.) у 1937 р. і 1948 р. відповідно. Під час роботи над своєю докторською дисертацією («Порядок денний для прогресивного оподаткування») і Другої світової війни Вікрі працював у Раді планування національних ресурсів США (заснованій у 1934 р. внаслідок Великої депресії) та підрозділі податкових досліджень Міністерства фінансів США. Аукціон Вікрі схожий на аукціон із закритими ставками, але з однією критичною відмінністю: товар передається особі, яка запропонувала найвищу ціну і сплатила другу найвищу ціну (second-highest price) аукціоністу. Виявляється, що аукціон Вікрі має важливі властивості.

Формуючи аукціон як окремий випадок задачі проектування економічного механізму, припустимо, що на аукціоні продається єдиний предмет (товар), який може купити кожний з n учасників торгів з додатними приватними вартостями $v_1, \dots, v_n$ цього предмета. Нехай резервна вартість дорівнює нулю. Мета – вибрати форму аукціону для продажу цього товару. Аукціон має дві природні цілі – досягнення Парето-ефективного результату для всіх учасників і максимізація сподіваного прибутку продавця.

Якщо ціль максимізації прибутку є зрозумілою, то ціль досягнення Парето-ефективного результату передбачає складну передачу товару особі, яка цінує його найбільше. Нехай особи 1, 2 мають приватні вартості (values) v_1 , v_2 відповідно, причому $v_1 > v_2$. Якщо товар передається особі 2, то є простий спосіб покращити становище як особи 1, так і особи 2: передача товару від особи 2 до особи 1 за деяку ціну (price) $p \in (v_2, v_1)$ дає вигравш $p - v_2 > 0$ особі 2 та вигравш $v_1 - p > 0$ особі 1. Це показує, що передача товару будь-якій особі, яка не цінує його найбільше, не є Парето-ефективним результатом.

Коли продавець знає значення $v_1, \dots, v_n$, то задача проектування аукціону спрощується [7]. Якщо максимізується прибуток, то продавець просто передає товар особі з найбільшою приватною вартістю і стягує з неї цю вартість. Якщо досягається Парето-ефективний результат, то продавець також передає товар особі з найбільшою приватною вартістю, але стягує з неї будь-яку невід'ємну суму, що не перевищує цієї вартості: розмір виграшу переможця аукціону не впливає на Парето-ефективність.

Коли продавець не знає значення $v_1, \dots, v_n$, то задача проектування аукціону ускладнюється [7].

Якщо досягається Парето-ефективний результат, то англійський аукціон його дає: товар передається особі з найбільшою приватною вартістю (скажімо, 100 грн.), але з цієї особи стягується не обов'язково ця вартість. Продавець може стягнути з цієї особи другу найвищу ціну (скажімо, 80 грн.) чи, можливо, таку ціну плюс мінімальний приріст ціни (скажімо, 5 грн.). Тоді особа з приватною вартістю 100 грн. буде готова зробити ставку 85 грн., але особа з приватною вартістю 80 грн. – ні: товар передається особі з найбільшою приватною вартістю, але з цієї особи можна стягнути таку вартість плюс мінімальний приріст ціни. Якщо ж найбільшу приватну вартість 80 грн. мають два учасники, то аукціон потребує додаткового правила визначення переможця (наприклад, шляхом підкидання монети).

Якщо максимізується прибуток, то важливими є переконання (beliefs) продавця про приватні вартості учасників. Нехай $n = 2$, а приватна вартість кожного учасника становить 10 або 100 [грн.]. Тоді переконання продавця про однакові ймовірності всіх варіантів означають такі комбінації приватних вартостей: (10,10), (10,100), (100,10), (100, 100). Якщо мінімальний приріст ціни дорівнює 1, то вигравною ставкою для комбінації (10,10) є ставка 10, для комбінації (10,100) – ставка 11, для комбінації (100,10) – ставка 11, для комбінації (100,100) – ставка 100. Сподіваний дохід продавця становитиме $(10 + 11 + 11 + 100) / 4 = 132 / 4 = 33$.

Продавець може збільшити свій сподіваний дохід, встановивши резервну ціну, рівну 100: для кожної з комбінацій (10,100), (100,10), (100, 100)

(кожна з яких має ймовірність $1/4$) виграшною ставкою є 100, а комбінація (10,10) не матиме виграшної ставки (торги не відбудуться). Сподіваний дохід продавця становитиме

$$(0 + 100 + 100 + 100)/4 = 300/4 = 75 > 33.$$

Проте таке встановлення резервної ціни не дає Парето-ефективного результату, оскільки комбінація (10,10) (яка, за переконанням продавця, має ймовірність $1/4$) не матиме виграшної ставки. Відсутність виграшної ставки аналогічна незворотним втратам (deadweight loss) монополії, яка також може встановлювати ціни.

Встановлення резервної ціни є важливим для максимізації прибутку продавця. У 1990 р., коли уряд Нової Зеландії проводив аукціон Вікрі на частину спектра для використання радіо, телебаченням і стільниковими телефонами, мав місце випадок з найвищою ставкою 100 тисяч новозеландських доларів і другою найвищою ставкою 6 новозеландських доларів: встановлення порівняно невеликої резервної ціни могло суттєво збільшити прибуток продавця.

На відміну від англійського аукціону з нульовою резервною ціною, голландський аукціон не гарантує Парето-ефективності. Нехай $n = 2$, приватна вартість кожного учасника становить 80 або 100 [грн.]. Якщо учасник з вищою приватною вартістю має (помилкове) переконання, що друга найвища вартість становить 70, то не робитиме свою ставку до зниження продавцем голландського аукціону ціни, скажімо, до рівня 71: тим часом другий учасник з приватною вартістю 80 вже міг зробити свою ставку, скажімо, 72 і купити товар. Таким чином, голландський аукціон не гарантує, що товар передається особі з найбільшою приватною вартістю.

Аналогічно до голландського аукціону, в аукціоні із закритими ставками важливими є переконання кожного його учасника (агента) щодо приватних вартостей інших учасників. Якщо ці переконання хибні, то товар з високою ймовірністю не передається особі з найбільшою приватною вартістю; якщо ж ці переконання є точними в середньому, всі учасники діють раціонально й оптимально, то різні вищезазначені форми аукціонів ведуть до однакового розміщення та однакової ціни за рівноваги [8, 9].

Якщо в аукціоні Вікрі із закритими ставками, де заявник найвищої ціни отримує товар, але сплачує другу найбільшу ціну, кожний учасник заявляє ціну, рівну своїй приватній вартості, то товар передається учаснику з найбільшою приватною вартістю товару, який сплачує другу найбільшу заявлену ціну. По суті, такий аукціон рівносильний англійському аукціону з точністю до мінімального приросту ціни, який може бути достатньо малим.

Якщо на стандартному аукціоні із закритими ставками учаснику не вигідно заявляти ціну, рівну своїй приватній вартості, то на згаданому аукціоні Вікрі це вигідно. Нехай $n = 2$, кожний учасник $i = 1, 2$ має приватну

вартість v_i і робить ставку (bid) b_i . Тоді сподіваний виграш учасника 1 становить

$$(v_1 - b_2) \times P(b_1 \geq b_2) + 0 \times (1 - P(b_1 \geq b_2)) = (v_1 - b_2) \times P(b_1 \geq b_2),$$

де $P(b_1 \geq b_2)$ – ймовірність (probability) події ($b_1 \geq b_2$), тобто виграшу ним аукціону. Якщо $v_1 > b_2$, то найбільша при $b_1 = v_1$ ця ймовірність максимізує сподіваний виграш учасника 1; якщо ж $v_1 < b_2$, то найменша при $b_1 = v_1 < b_2$ ця ймовірність максимізує значення сподіваного виграшу учасника 1. Отже, у будь-якому випадку оптимальна стратегія учасника 1 полягає у виборі ставки $b_1 = v_1$, тобто у виборі ставки, рівній його приватній вартості.

Особливість аукціону Вікрі у тому, що він досягає фактично однакового з англійським аукціоном результату, але без ітерації (раунду торгів). Тому колекціонери поштових марок застосовували аукціон Вікрі, продаючи поштові марки на своїх зібраннях за допомогою англійських аукціонів і через свої інформаційні бюлетені за допомогою аукціонів із закритими ставками. Ті, хто вели реєстри торгів, помітили, що аукціон із закритими ставками та правилом сплати другої найбільшої ціни веде до схожих з англійським аукціоном результатів. Вікрі провів повноцінний аналіз аукціону філателістів і показав, що оптимальна стратегія кожного його учасника – заявити ціну, рівну його приватній вартості, і що цей аукціон рівносильний англійському [10].

Варіант аукціону Вікрі у 1797 р. запропонував листом до одного з можливих видавців Йоганн Вольфганг фон Гете (1749–1832), який завершив свій твір «Герман і Доротея». Гете передав своєму адвокату свою запечатану записку, де вказав суму роялті, і чекав відповіді видавця, плануючи погодитися з пропозицією видавця, не меншою вказаної у записці суми, і відхилити пропозицію видавця, меншою вказаної у записці суми (резервної ціни); у випадку згоди з пропозицією видавця Гете планував також погодитися на суму роялті, вказану в записці. Домінантна стратегія видавця – запропонувати суму роялті, рівну його приватній (справжній) вартості: ця сума дозволить видавцеві придбати твір тоді, коли така вартість більша резервної ціни. Однак на практиці адвокат розкрив суму роялті, вказану в записці Гете, видавець запропонував цю суму й отримав прибуток, що в кілька разів перевищував цю суму: справжня вартість твору для видавця виявилася значно більшою запропонованої суми. Іншого разу Гете організував конкурентний аукціон, де взяли участь 36 видавців [11].

Аукціон Вікрі став відомим з появою онлайн-аукціонів. Найбільший у світі дім онлайн-аукціонів eBay досяг своєї найбільшої виручки у передвоєнному 2013 р. і мав 132 млн. активних користувачів у 2023 р. У 2024 р. eBay оголосив скорочення кількості своїх працівників на 9%, яка була втричі меншою, ніж у згаданому 2013 р.

Аукціони, які проводить eBay, тривають кілька днів або тижнів, що ускладнює користувачам постійне стеження за перебігом аукціону. Тому eBay запровадив автоматизованого агента ставок (bidding agent), якого називає проксі-заявником (proxy bidder). Користувач повідомляє своєму проксі-заявнику найбільшу суму, яку готовий заплатити за товар, і початкову ставку. З ходом торгів агент ставок автоматично підвищує ставку користувача на мінімальний приріст за потреби до тих пір, коли ставка сягає зазначеної найбільшої суми.

Вищезгаданий аукціон, по суті, є аукціоном Вікрі: кожний учасник розкриває своєму агенту ставок максимальну ціну, яку готовий заплатити за товар. Теоретично учасник, який зробив найвищу ставку, виграє товар, але платить за нього другу найвищу ставку (плюс мінімальний приріст, коли другу найвищу ставку мають щонайменше два учасники). Товар для учасників стає диференційованим [12]. Кожний учасник таких торгів має стимул розкрити свою справжню вартість товару, виставленого на аукціон.

На практиці поведінка учасників торгів дещо відрізняється від тієї, що передбачається моделлю Вікрі: часто учасники роблять свої ставки наприкінці аукціону. Така поведінка пояснюється планом виявити свою зацікавленість пізніше і тим самим дати менше часу іншим учасникам для прийняття їхніх рішень, надією дістати вигідну угоду при меншій кількості учасників. Водночас модель агента ставок eBay перебуває у промисловій експлуатації.

Серед інших аукціонних проектів можна виділити ескалаційний аукціон (escalation auction), де переможцем є учасник, який заявляє найвищу ціну і сплачує її, але учасник, який заявляє другу найвищу ціну (який не є переможцем), також сплачує свою заявлену ціну. Наприклад, продавець виставляє на ескалаційний аукціон товар (10 грн.) кільком учасникам торгів. Зазвичай кілька учасників починають зі ставки 1 або 2 грн., а решта відмовляються від участі в аукціоні. Коли найвища ставка наближається до 10 грн., то кожний учасник аукціону, який продовжує робити свої ставки, починає усвідомлювати проблему: коли учасники А, Б зробили ставки 9 грн., 8 грн. відповідно, то учасник Б усвідомлює, що у даній ситуації сплачує 8 грн. без отримання товару, але при підвищенні своєї ставки на 1,5 грн. до 9,5 грн. отримує товар за 9,5 грн. Як тільки учасник Б підвищить свою ставку до 9,5 грн., аналогічні міркування стосуватимуться учасника А. Якщо учасник А підвищить свою ставку до 10,5 грн., виграє цей аукціон і отримає товар (10 грн.), то втратить 0,5 грн., що краще, ніж втратити 9 грн. Тому нерідко виграшні ставки подібних ескалаційних аукціонів сягають 50 чи 60 грн.

З ескалаційним аукціоном дещо пов'язаний аукціон «кожний платить» (everyone pays), де політик оголошує про продаж свого голосу за таких умов: кожний лобіст робить внесок у компанію політика, але політик віддасть свій голос за того лобіста, який зробив найбільший внесок.

Відповідно до стандартної теорії аукціонів, проксі-заявник eBay має спонукати кожного учасника робити ставку, рівну справжній вартості товару цього учасника. Перемагає учасник з найвищою ставкою, який сплачує суму, рівну другій найвищій ставці, як і на аукціоні Вікрі. Однак на практиці учасники чекають практично до останньої хвилини (таких 37% [13]) чи останніх 10 секунд (таких 12% [13]).

Такі спостереження пояснюються принаймні двома теоріями [13, 14] (перший автор публікації [14] – Нобелівський лауреат 2012 р.). Одна з теорій припускає, що учасники чекають до останніх хвилин і секунд торгів, щоб зменшити час на зміни ставок і кількість цих змін, уникаючи війн ставок (bidding wars) [13]. Нехай особи А, Б беруть участь у торгах на флешку з резервною ціною продавця 200 грн. Нехай кожна особа А, Б оцінює цю флешку у 100 грн. Якщо кожна особа А, Б робить свою ставку раніше і вказує свою справжню максимальну вартість 1000 грн., то у випадку виграшу аукціону особою А ця особа сплатить 1000 грн., другу найвищу ставку від особи Б; тому особа А не дістане споживчого надлишку. Якщо ж кожна особа А, Б чекає кінця аукціону, щоб зробити свою ставку 1000 грн. (на eBay таких осіб називають «снайперами»), то є велика ймовірність того, що одна з осіб не встигне зробити свою ставку; в цьому випадку переможець аукціону сплатить резервну ціну 200 грн., дістаючи виграш при своїй справжній вартості 1000 грн. для цього товару.

Висновки. Високі ставки наприкінці аукціону вносять деяку стохастичність у його результат: переможець виграє значно більше, ніж учасник з другою найвищою ставкою. Однак такий результат не обов'язково є гіршим, ніж проаналізований вище результат, коли кожна особа робить свою ставку раніше і вказує свою справжню максимальну вартість. Ставки наприкінці аукціону мають ознаки неявної змови (implicit collusion) щодо уникнення війни ставок і досягнення значно кращих сподіваних результатів учасників. Обґрунтування таких взаємодій на онлайн-торгах спираються на глибокі науково-практичні дослідження.

Література:

1. Cassady R., Jr. *Auctions and Auctioneering*. Los Angeles, CA: University of California Press, 1967. 327 p.
2. McMillan J. Selling spectrum rights. *Journal of Economic Perspectives*. 1994. 8 (3). P. 145–162.
3. Горбачук В.М. *Фінансові методи*. Київ: Альтерпрес, 2002. 175 с.
4. Горбачук В.М. Постіндустріальна організація державних замовлень у розвитку AUTODIN, ARPANET, PRNET, NSFNET та Інтернету. *Вісник Одеського національного університету. Економіка*. 2016. Т. 21. Вип. 8. С. 116–122.
5. Горбачук В.М., Макаренко О.С. Особливості прийняття рішень людиною для розв'язання складних міждисциплінарних проблем. *Системні дослідження та інформаційні технології*. 2017. № 3. С. 73–87.

6. Горбачук В.М., Єрмольєв Ю.М., Єрмольєва Т.Ю. Двоетапна модель еколого-економічних рішень. *Вісник Одеського національного університету. Економіка*. 2016. Т. 21. Вип. 9. С. 142–147.

7. Gorbachuk V.M. An asymmetric Cournot–Nash equilibrium under uncertainty as a generalized Cournot–Stackelberg–Nash equilibrium. *Cybernetics and Systems Analysis*. 2007. 43 (4). P. 471–477.

8. Milgrom P. Auctions and bidding: a primer. *Journal of Economic Perspectives*. 1989. 3 (3). P. 3–22.

9. Klemperer P. Auction theory: a guide to the literature. *Economic Surveys*. 1999. 13 (3). P. 227–286.

10. Vickrey W. Counterspeculation, auctions, and competitive sealed tenders. *Journal of Finance*. 1961. 16 (1). P. 8–37.

11. Moldovanu B., Tietzel M. Goethe's second-price auction. *Journal of Political Economy*. 1998. 106 (4). P. 854–859.

12. Gorbachuk V.M. Cournot–Nash equilibria and Bertrand–Nash equilibria for a heterogenous duopoly of differentiated products. *Cybernetics and Systems Analysis*. 2010. 46 (1). P. 25–33.

13. Bajari P., Hortaçsu A. The winner's curse, reserve prices, and endogenous entry: empirical insights from eBay auctions. *RAND Journal of Economics*. 2003. 34 (2). P. 329–355.

14. Roth A.E., Ockenfels A. Last-minute bidding and the rules for ending second-price auctions: evidence from eBay and Amazon auctions on the Internet. *American Economic Review*. 2002. 92 (4). P. 1093–1103.

References:

1. Cassady, R., Jr. (1967). *Auctions and Auctioneering*. Los Angeles, CA: University of California Press.

2. McMillan, J. (1994). Selling spectrum rights. *Journal of Economic Perspectives*, 8 (3), 145–162.

3. Gorbachuk, V.M. (2002). *Finansovi metody [Financial methods]* Kyiv: Alterpress [in Ukrainian].

4. Gorbachuk, V.M. (2016). Postindustrial'na orhanizaciya derzhavnyx zamovlen' u rozvytku AUTODIN, ARPANET, PRNET, NSFNET ta Internetu [Post-industrial organization of government procurements in development of AUTODIN, ARPANET, PRNET, NSFNET and Internet]. *Visnyk Odes'koho nacional'noho universytetu. Ekonomika – Odesa National University Herald. Series: Economy*, 21 (8), 116–122 [in Ukrainian].

5. Gorbachuk, V.M., Makarenko, O.S. (2017). Osoblyvosti pryjnyattya rishen' lyudynoyu dlya rozv'yazannya skladnykh mizhdyscyplinarnykh problem [The features of human decision making for complex interdisciplinary problems solution]. *Systemni doslidzhennya ta informacijni texnologiyi – System Research and Information Technologies*, 3, 73–87 [in Ukrainian].

6. Gorbachuk, V.M., Ermoliev, Y.M., Ermolieva, T.Y. (2016). Dvoetapna model ekoloho-ekonomichnykh rishen' [Two-stage model of ecological and economic decisions]. *Visnyk Odes'koho nacional'noho universytetu. Ekonomika – Odesa National University Herald. Series: Economy*, 21, 9, 142–147 [in Ukrainian].

7. Gorbachuk, V.M. (2007). An asymmetric Cournot–Nash equilibrium under uncertainty as a generalized Cournot–Stackelberg–Nash equilibrium. *Cybernetics and Systems Analysis*, 43 (4), 471–477.

8. Milgrom, P. (1989). Auctions and bidding: a primer. *Journal of Economic Perspectives*, 3 (3), 3–22.

9. Klemperer, P. (1999). Auction theory: a guide to the literature. *Economic Surveys*, 13 (3), 227–286.

10. Vickrey, W. (1961). Counterspeculation, auctions, and competitive sealed tenders. *Journal of Finance*, 16 (1), 8–37.
11. Moldovanu, B., Tietzel, M. (1998). Goethe's second-price auction. *Journal of Political Economy*, 106 (4), 854–859.
12. Gorbachuk, V.M. (2010). Cournot–Nash equilibria and Bertrand–Nash equilibria for a heterogenous duopoly of differentiated products. *Cybernetics and Systems Analysis*, 46 (1). 25–33.
13. Bajari, P., Hortaçsu, A. (2003). The winner's curse, reserve prices, and endogenous entry: empirical insights from eBay auctions, *RAND Journal of Economics*, 34 (2), 329–355.
14. Roth, A.E., Ockenfels, A. (2002). Last-minute bidding and the rules for ending second-price auctions: evidence from eBay and Amazon auctions on the Internet. *American Economic Review*, 92 (4), 1093–1103.

УДК 519.7:333.47:159.95

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8\(36\)-952-963](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8(36)-952-963)

Гуменний Петро Володимирович кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри спеціалізованих комп'ютерних систем, Західноукраїнський національний університет, вул. Львівська, 11, Тернопіль, 46009, <https://orcid.org/0000-0003-0982-3305>

Сокульський Олег Євгенович кандидат технічних наук, доцент кафедри інформаційних систем та технологій, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», просп. Перемоги, 37, м. Київ, 03056, <https://orcid.org/0000-0003-3853-9928>

Топольськов Євгеній Олександрович кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри інформаційних систем і технологій, Національний транспортний університет, вул. М. Омеляновича-Павленка, 1, м. Київ, 01010, <https://orcid.org/0000-0001-5587-3069>

Москаленко Наталія Володимирівна асистент кафедри інтелектуальних технологій, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, вул. Володимирська, 60, м. Київ, 01033, <https://orcid.org/0009-0009-2982-7806>

ПЕРЕВАГИ ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В АНАЛІЗІ ВЕЛИКИХ ОБСЯГІВ ДАНИХ

Анотація. У фінансовій сфері штучний інтелект може застосовуватися для автоматизації процесів обліку та аналізу даних. Автоматична обробка та аналіз фінансової звітності, операцій та платежів дозволяє знизити ймовірність помилок та покращити точність фінансових даних. Штучний інтелект (ШІ) також може використовуватись для автоматизації процесів кредитного скорингу та ризикового аналізу, що допомагає банкам та фінансовим установам приймати обґрунтовані рішення про видачу кредитів та управління ризиками. Крім того, у сфері маркетингу штучний інтелект може бути застосовано для автоматичного аналізу ринку, визначення цільової аудиторії та розробки маркетингових стратегій. Алгоритми ШІ можуть обробляти великі обсяги даних про споживачів, їх переваги та купівельну поведінку, щоб запропонувати більш персоналізовані продукти та послуги, а також оптимальні канали просування.

У статті досліджується глибокий вплив штучного інтелекту на сучасний аналіз даних, підкреслюються значні переваги та розглядаються проблеми та

етичні міркування, властиві його застосуванню. Наголошується на використанні ШІ для персоналізації пропозицій, демонструючи, як індивідуальні маркетингові зусилля підвищують залученість та лояльність клієнтів. Далі досліджується роль ШІ в аналізі великих даних, ілюструючи, як компанії використовують його для розшифровки складних наборів даних, розкриваючи ідеї, що визначають обґрунтовані маркетингові рішення. Крім того, у статті оцінюється ефективність штучного інтелекту у покращенні взаємодії з клієнтами, зокрема, за рахунок впровадження чат-ботів та віртуальних помічників, які забезпечують цілодобове обслуговування клієнтів та підтримку. В статті стверджується, що, хоча штучний інтелект надає величезні можливості для інновацій у маркетингу, майбутній розвиток цих технологій має ґрунтуватися на етичних засадах та прихильності до захисту прав споживачів. Висновок вказує на зростаючі перспективи ШІ в аналізі великих обсягів даних, виступаючи за збалансований підхід, який використовує його потенціал при одночасному вирішенні етичних та операційних проблем, які він створює.

Ключові слова: штучний інтелект, маркетингові стратегії, машинне навчання, обробка природної мови, прогнозна аналітика, великі дані, залучення клієнтів, чат-боти, віртуальні помічники.

Humennyi Petro Volodymyrovych PhD, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Specialized Computer Systems, West Ukrainian National University, St. Lvivska, 11, Ternopil, 46009, <https://orcid.org/0000-0003-0982-3305>

Sokulskyi Oleg Evgenovich PhD, Associate Professor of the Department of Information Systems and Technologies, National Technical University of Ukraine «Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute», Ave. Peremohy, 37, Kyiv, 03056, <https://orcid.org/0000-0003-3853-9928>

Topolskov Yevhenii Oleksandrovych PhD, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Information Systems and Technologies, National Transport University, St. M. Omelianovych-Pavlenko, 1, Kyiv, 01010, <https://orcid.org/0000-0001-5587-3069>

Moskalenko Nataliia Volodymyrivna Assistant Professor of Department of Intellectual Technologies, Taras Shevchenko National University of Kyiv, St. Volodymyrska, 60, Kyiv, 01033, <https://orcid.org/0009-0009-2982-7806>

ADVANTAGES OF USING ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN THE ANALYSIS OF LARGE VOLUMES OF DATA

Abstract. In the financial field, artificial intelligence can be used to automate accounting processes and data analysis. Automatic processing and analysis of

financial statements, transactions and payments reduces the likelihood of errors and improves the accuracy of financial data. Artificial intelligence (AI) can also be used to automate credit scoring and risk analysis processes, helping banks and financial institutions make informed lending and risk management decisions. In addition, in the field of marketing, artificial intelligence can be applied to automatically analyze the market, determine the target audience and develop marketing strategies. AI algorithms can process large volumes of data about consumers, their preferences and purchasing behavior to offer more personalized products and services, as well as optimal promotion channels.

The paper explores the profound impact of artificial intelligence on modern data analysis, highlights the significant benefits, and examines the challenges and ethical considerations inherent in its application. Emphasizes the use of AI to personalize offers, demonstrating how personalized marketing efforts increase customer engagement and loyalty. It then explores the role of AI in big data analytics, illustrating how companies are using it to decipher complex data sets, uncovering insights that inform informed marketing decisions. In addition, the article evaluates the effectiveness of artificial intelligence in improving customer interaction, in particular, through the introduction of chatbots and virtual assistants that provide customer service and support. The article argues that while artificial intelligence offers huge opportunities for innovation in marketing, the future development of these technologies must be based on ethical principles and a commitment to protecting the rights of consumers. The conclusion points to the growing prospects of AI in the analysis of large volumes of data, advocating a balanced approach that exploits its potential while simultaneously addressing the ethical and operational challenges it creates.

Keywords: artificial intelligence, marketing strategies, machine learning, natural language processing, predictive analytics, big data, customer engagement, chatbots, virtual assistants.

Постановка проблеми. ШІ відноситься до моделювання людського інтелекту машинами, зокрема комп'ютерними системами, для виконання завдань, які включають вивчення досвіду, логічні міркування, розуміння складних ідей, спілкування природною мовою і перетворення уявлень про довкілля в практичні рішення. Штучний інтелект стає все більш незамінним, оскільки він дозволяє компаніям обробляти та аналізувати величезні масиви даних з безпрецедентною швидкістю, прогнозувати поведінку споживачів, підвищувати залучення клієнтів та масштабувати маркетингові зусилля.

Історичний розвиток ШІ у маркетингу можна простежити до середини 20 століття, коли вперше з'явилася концепція імітації людського розуму в машинах. Однак тільки з появою великих даних, зросли обчислювальні потужності просунутих алгоритмів в 21 столітті потенціал штучного інтелекту

в маркетингу почав реалізовуватися повною мірою. Впродовж багатьох років його еволюція була відзначена значними успіхами – від створення базових дерев прийняття рішень та автоматизації на основі правил до розробки алгоритмів машинного навчання (ML – machine learning) та глибокого навчання (DL – deep learning), здатних до самонавчання та прийняття складних рішень із мінімальним втручанням людини [1].

Аналітика даних: передбачає вивчення великих наборів даних для виявлення прихованих закономірностей, кореляцій та інсайтів, що дозволяє ухвалювати обґрунтовані рішення. Однією з ключових переваг використання штучного інтелекту є його здатність аналізувати та обробляти величезні обсяги даних. Завдяки цій можливості, штучний інтелект може виявляти приховані закономірності, передбачати тренди та прогнозувати майбутні події, що є важливим інструментом для ухвалення обґрунтованих рішень. Аналіз великих даних дозволяє компаніям отримувати цінну інформацію з величезних наборів даних, яка може бути використана для оптимізації бізнес-процесів. Штучний інтелект може автоматично обробляти, класифікувати та аналізувати дані, виявляти зв'язки та патерни, які не завжди помітні для людини. Це дозволяє компаніям отримати глибоке розуміння клієнтської поведінки, переваг та потреб.

Прогнозування є ще однією потужною функцією штучного інтелекту. Завдяки аналізу даних та використанню алгоритмів машинного навчання, ШІ може передбачати майбутні тренди, ринкові умови, попит на товари та послуги, а також інші ключові фактори, що впливають на бізнес-процеси. Це допомагає компаніям приймати обґрунтовані рішення, планувати свою діяльність та передбачати можливі ризики та проблеми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Aldowah, H., Al-Samarrate, H., i Fauzy [2], обґрунтовують застосування штучного інтелекту для аналізу даних та прогнозування вигоди підприємствам. Abed Ibrahim i Fekete [3], вважають, що ШІ дозволяє покращити якість прийнятих рішень, оптимізувати стратегії маркетингу та продажів, управляти запасами та попитом більш ефективно, а також знизити ризики та покращити фінансові результати. Однак важливо зазначити, що для успішного аналізу великих обсягів даних та прогнозування з використанням штучного інтелекту потрібна якісна та актуальна інформація, а також адекватні моделі навчання та алгоритми [4]. Anwar з співавторами [5], наводить динаміку розвитку ринку великих даних, яка ймовірно до 2030 року зросте до 473,6 млн доларів (рис. 1).

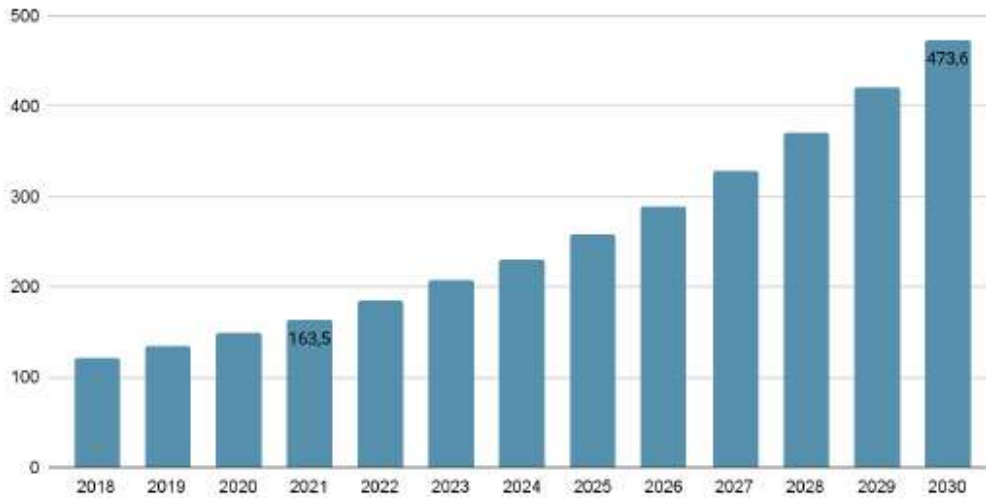

Рис. 1 Динаміка розвитку ринку великих даних [5]

Makedon з співавторами [6], описує спектр застосування штучного інтелекту основні сфери застосування представлені на рис. 2:

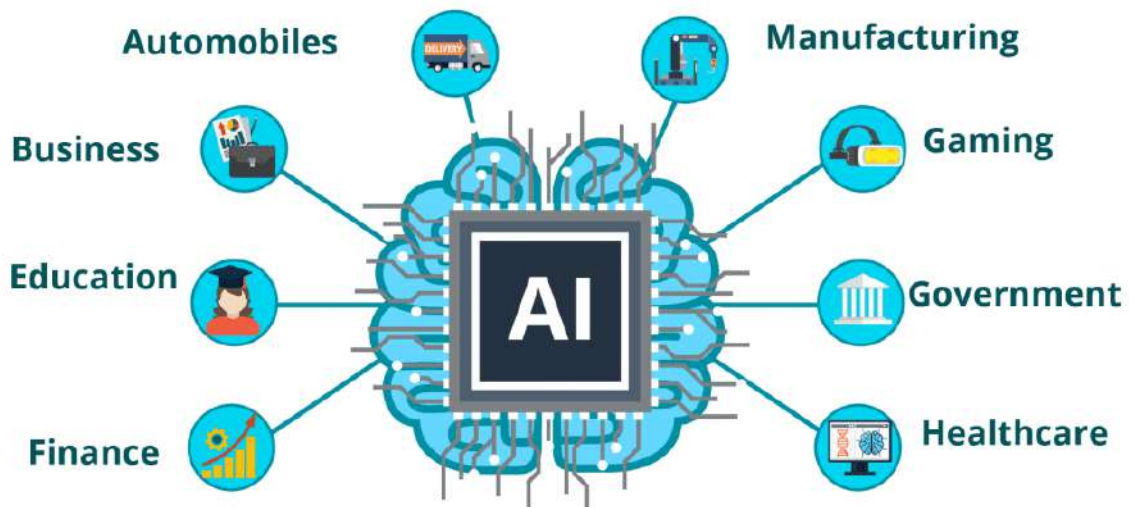

Рис. 2 Сфери застосування ШІ [6]

Автори [7], розглядали природу розвитку та вдосконалення технологій штучного інтелекту, та його вплив на обсяг інвестицій з приватного сектору, який збільшується з кожним роком, за виключенням 2022 року. Автори [8], брали до уваги світові події 2022 року, такі як війна на території України і рецесивні тенденції на фоні підвищеної інфляції у країнах ЄС та змінної політичної ситуації, і зробили висновок, що штучний інтелект є одним з найбільш перспективних напрямків розвитку та інвестування, відповідно ШІ є одним з центральних нововведень до управління бізнес-процесами (рис. 3).

Global Corporate Investment in AI by Investment Activity, 2013–22

Source: NetBase Quid, 2022 | Chart: 2023 AI Index Report

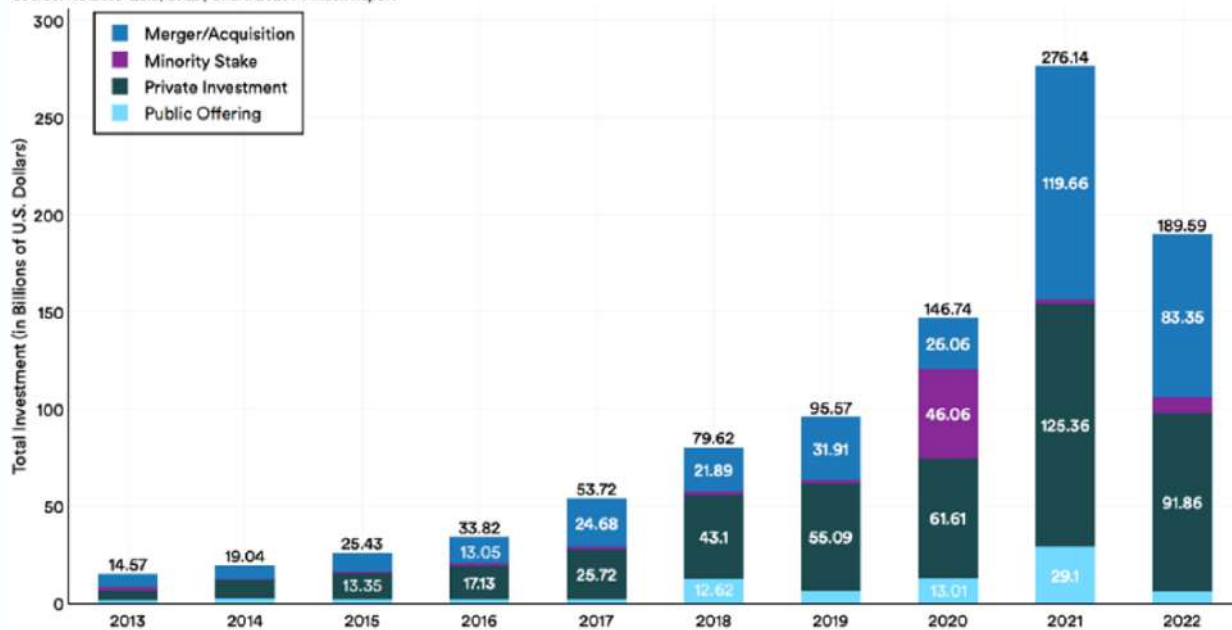

Рис. 3 Обсяг приватних інвестицій у технології штучного інтелекту (2013-2022).

Джерело: фінансовий статистичний сайт [9]

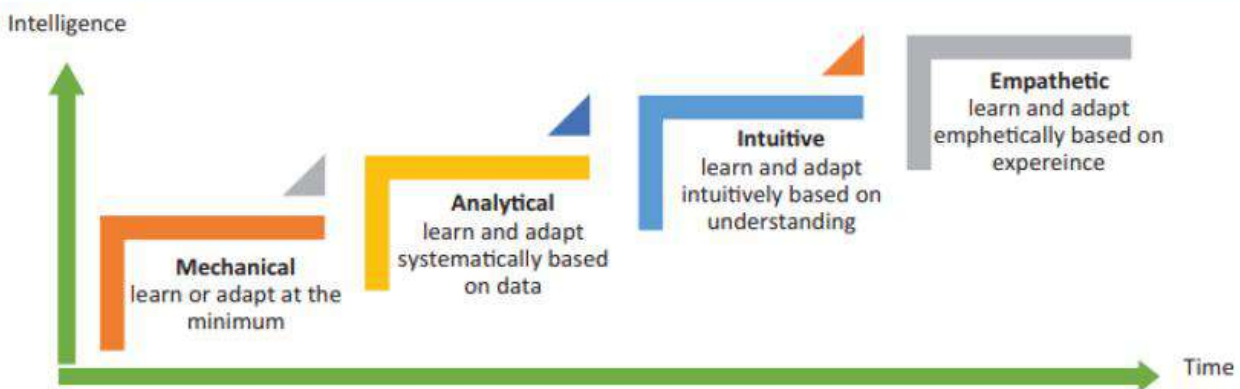
Дослідження Хуанга і Раства, опубліковане в Journal of Service Research, доводить перетворюючий потенціал ШІ у персоналізації послуг. У дослідженні наголошується, як технології ШІ дозволяють компаніям надавати послуги та досвід з високим ступенем індивідуалізації, що призводить до більшої задоволеності та лояльності клієнтів. Аналізуючи дані про клієнтів та їх взаємодії, штучний інтелект може виявляти індивідуальні потреби та переваги, дозволяючи компаніям адаптувати свої послуги в режимі реального часу, тим самим створюючи найбільш значні та результативні взаємодії з клієнтами [10].

Також, ШІ може допомогти визначити оптимальні стратегії розвитку та планування ресурсів, що сприяє досягненню конкурентних переваг на ринку [11]. Отже, штучний інтелект має великий потенціал для використання в аналізі великих обсягів даних.

Формування цілей статті. Це дослідження має на меті використовуючи порівняльно-аналітичний метод та метод факторного аналізу заглибитись у багатогранне застосування штучного інтелекту, приділяючи особливу увагу його успішному використанню для персоналізації пропозицій, аналізу великих даних та покращення взаємодії з клієнтами.

Виклад основного матеріалу. Технології та алгоритми, які є фундаментальними для персоналізації на основі штучного інтелекту, включають машинне навчання (ML), обробку природної мови (NLP), глибоке

навчання (DL), прогнозу аналітику та інтелектуальний аналіз даних. Алгоритми машинного навчання зокрема, здатні виявляти закономірності в даних про клієнтів, забезпечуючи динамічну персоналізацію пропозицій на основі індивідуальної поведінки, переваг та історії покупок. Глибоке навчання ще більше посилює це за рахунок аналізу складних структур даних та взаємодій з клієнтами, пропонуючи ще більш тонкі можливості персоналізації. Обробка природної мови полегшує розуміння та генерацію людської мови, забезпечуючи більш персоналізоване та привабливе спілкування з клієнтами. Рисунок 4, що ілюструє ШІ, описує чотири види інтелекту.

Рис. 4 Чотири види інтелекту

Прогностична аналітика, заснована на ШІ, використовує історичні дані для прогнозування майбутньої поведінки, переваг та тенденцій, дозволяючи маркетологам передбачати потреби клієнтів та відповідним чином адаптувати свої пропозиції. Інтелектуальний аналіз даних просіває великі масиви даних, щоб отримати цінну інформацію про переваги в поведінці клієнтів, необхідну для процесу персоналізації. Приклади успішної персоналізації, заснованої на ШІ, охоплюють різні галузі, ілюструючи універсальність та вплив цієї технології. У сфері роздрібної торгівлі ШІ підтримує механізми рекомендацій, які пропонують товари клієнтам на основі історії їх переглядів та покупок, значно підвищуючи коефіцієнт конверсії та задоволеність клієнтів. У секторі електронної комерції такі компанії, як Amazon, використовують його для створення високо персоналізованого досвіду покупок, пропонуючи рекомендації щодо продуктів, що відповідають індивідуальним перевагам клієнтів та історії пошуку.

Аналіз великих даних прийняття маркетингових рішень є ключовим застосуванням штучного інтелекту, що дозволяє компаніям повністю розкрити потенціал своїх інформаційних ресурсів для отримання стратегічної інформації та конкурентних переваг. Можливості ШІ в обробці та аналізі великих обсягів даних перетворюють необроблені, часто неструктуровані дані на корисну інформацію, що сприяє прийняттю більш обґрунтованих рішень та

стратегічного планування. Завдяки складним алгоритмам та методам машинного навчання він може аналізувати дані у безпрецедентному масштабі та з високою швидкістю, виявляючи тенденції, закономірності та кореляції, які можуть бути невидимі людському оку.

Технології штучного інтелекту, такі як машинне навчання, глибоке навчання, обробка природної мови (NLP) та прогнозна аналітика, необхідні в аналізі великих даних. Алгоритми машинного навчання особливо добре розпізнають закономірності та витягують із них уроки, дозволяючи прогнозувати майбутню поведінку споживачів з урахуванням історичних даних. Глибоке навчання, підмножина машинного навчання, може аналізувати ще складніші набори даних, включаючи зображення та відео, пропонуючи глибше розуміння переваг та поведінки споживачів. NLP дозволяє аналізувати текстові дані, такі як відгуки клієнтів та публікації в соціальних мережах, надаючи цінну інформацію про настрої та тенденції у суспільстві.

Прогностична аналітика, що використовує ШІ, використовує ці дані для прогнозування майбутніх тенденцій та поведінки, дозволяючи маркетологам передбачати рух ринку та потреби клієнтів. Тематичні дослідження з різних галузей ілюструють перетворююче вплив аналізу великих даних з урахуванням штучного інтелекту на маркетингові стратегії. Одним із чудових прикладів, наведених Девенпортом і Ронанки у книзі "Штучний інтелект для реального світу", є роздрібна компанія, яка використовувала ШІ для аналізу історії покупок клієнтів, активності в соціальних мережах та інших цифрових даних. Вступаючи таким чином, компанія змогла виявити нові тенденції та переваги, що дозволило їй адаптувати свої запаси та маркетингові кампанії для активного задоволення споживчого попиту та призвело до збільшення продажів, підвищення задоволеності клієнтів та покращення управління запасами [12].

У секторі охорони здоров'я штучний інтелект та аналітика великих даних використовуються для адаптації маркетингових зусиль, пов'язаних зі здоров'ям. Аналізуючи дані про пацієнтів, результати лікування та тенденції в галузі охорони здоров'я, постачальники медичних послуг можуть пропонувати індивідуальні плани медичного обслуговування, оздоровчі програми та медичні консультації, що не лише покращує догляд за пацієнтами, але й підвищує залучення пацієнтів та лояльність до медичних брендів.

Приклади підкреслюють силу ШІ у перетворенні великих даних на стратегічний актив маркетингу. Завдяки більш точним прогнозам, персоналізованим маркетинговим стратегіям та глибшому розумінню поведінки клієнтів аналіз даних, заснований на ШІ, став незамінним інструментом в арсеналі маркетолога. Оскільки компанії продовжують накопичувати величезні обсяги даних, здатність аналізувати та діяти на їх основі за допомогою штучного інтелекту все більше визначатиме конкурентну перевагу

на ринку. Поліпшення взаємодії з клієнтами за допомогою технологій штучного інтелекту, зокрема за допомогою чат-ботів та віртуальних помічників. Ці інструменти, керовані штучним інтелектом, не тільки якісні в обслуговуванні клієнтів, але й сприяють глибшому розумінню поведінки клієнтів, тим самим значно покращуючи загальний користувальницький досвід. Переваги і недоліки ШІ в аналізі великих даних наведені в таблиці 1.

Таблиця 1.

Переваги і недоліки ШІ в аналізі великих даних

Переваги	Недоліки
Більш висока точність а аналізі великих даних і в прийнятті рішень: ШІ здатний аналізувати великі обсяги даних за короткий час	Складність впровадження: так як не існує єдиного механізму впровадження
Масштабність: системи ШІ спроможні ефективно справлятися із збільшенням обсягу даних	Етичність даних: може привести до їх спотворення
Здатність ШІ прогнозувати результати на основі історичних даних	Залежність від якості даних
Автоматизований аналіз в режимі реального часу	Високі вимоги до ресурсів
Вплив прихованих факторів. Алгоритми ШІ можуть виявляти неочевидні закономірності в даних	Питання безпеки і конфіденційності

Чат-боти та віртуальні помічники, працюють на базі штучного інтелекту, запрограмовані на імітацію людського спілкування, що дозволяє взаємодіяти з клієнтами в режимі 24/7 по кількох каналах, включаючи веб-сайти, платформи соціальних мереж та програми для обміну повідомленнями. Вони можуть виконувати широкий спектр завдань з обслуговування клієнтів, від відповідей на питання, що часто ставляться до обробки замовлень та надання персональних рекомендацій щодо продуктів. Ключова перевага інструментів ШІ полягає в їх здатності отримувати уроки з кожної взаємодії, постійно покращуючи свої відповіді та актуальність наданої інформації. Дана можливість не тільки підвищує ефективність за рахунок скорочення часу реагування на запити клієнтів, але і значно підвищує точність і персоналізації та комунікації.

Ефективність ШІ у створенні глибокої аналітики поведінки клієнтів ще більше сприяє підвищенню якості обслуговування. Аналізуючи величезні обсяги даних по різних взаємодіях з людьми, технології штучного інтелекту можуть виявляти закономірності, переваги та тенденції у поведінці. Таке розуміння дозволить компаніям адаптувати свої послуги, продукти та

комунікації до індивідуальних потреб своїх клієнтів, створюючи більш персоналізований досвід. Наприклад, ШІ може допомогти виявити найпоширеніші проблеми або питання, що виникають у клієнтів, що дозволяє компаніям активно їх вирішувати, або уточнення відповіді своїх чат-ботів, або вносячи корективи у продукти чи послуги.

Крім того, використання ШІ при взаємодії з клієнтами допомагає компаніям ефективно масштабувати свої операції з обслуговування клієнтів. Інструменти, управляються ШІ, і можуть обробляти величезний обсяг взаємодій одночасно без необхідності пропорційного збільшення людських ресурсів. Така масштабність гарантує, що підприємства можуть підтримувати високий рівень обслуговування клієнтів навіть у години пік або в умовах швидкого зростання. Забезпечуючи персоналізоване, ефективне та масштабоване обслуговування клієнтів, технології штучного інтелекту допомагають компаніям вибудовувати більш сильніші відносини зі своїми клієнтами, збільшуючи лояльність і стимулюючи зростання. Адже штучний інтелект продовжує розвиватися, очікується, що його роль у формуванні майбутнього обслуговування клієнтів та взаємодії з ними ще більше зросте, пропонуючи компаніям нові та новаторські способи взаємодії зі своїми клієнтами.

Висновок. Завдяки застосуванню ШІ компанії можуть значно підвищити ефективність та точність своїх маркетингових кампаній, використовуючи величезні обсяги даних для масштабного надання персоналізованого обслуговування клієнтів. Можливості ШІ в галузі прогнозування аналітики, машинного навчання, обробки природної мови та інших передових технологій відкрили нові можливості для розуміння клієнтів та взаємодії з ними, надавши маркетологам інструменти для передбачення потреб споживачів та відповідної адаптації своїх пропозицій. Інтеграція штучного інтелекту показала, що він покращує взаємодію з клієнтами за рахунок використання чат-ботів та віртуальних помічників, забезпечуючи цілодобове обслуговування та підтримку 7 днів на тиждень. Крім того, аналіз даних, заснований на основі ШІ, дозволив компаніям приймати обґрунтовані рішення, оптимізувати маркетингові зусилля та досягти конкурентних переваг у своїх відповідних галузях. Персоналізація пропозицій та контенту, керована ШІ, не лише підвищила задоволеність та лояльність клієнтів, а й призвела до вищих показників конверсії та підвищення загальної ефективності бізнесу. Що дозволяє прогнозувати тенденції ринку та поведінка споживачів із ще більшою точністю.

Література:

1. Brynjolfsson E., McAfee A. Second Machine Age: Work, Progress, and Prosperity in a Time of Brilliant Technologies. Norton & Company Limited, W. W., 2016. 336 с.
2. Abed Ibrahim, L., and Fekete, I. (2019). What machine learning can tell us about the role of language dominance in the diagnostic accuracy of german litmus non-word and sentence repetition tasks. *Front. Psychol.* 9:2757. doi: 10.3389/fpsyg.2018.02757

3. Aldowah, H., Al-Samarraie, H., and Fauzy, W. M. (2019). Educational data mining and learning analytics for 21st century higher education: a review and synthesis. *Telemat. Inform.* 37, 13–49. doi: 10.1016/j.tele.2019.01.007
4. Lyon J. Y., Bogodistov Y., Moormann J. AI-driven Optimization in Healthcare: The Diagnostic Process. *European Journal of Management Issues*. 2021. Vol. 29. №4. P. 218-231. <https://doi.org/10.15421/192121>.
5. Anwar, S., Bascou, N. A., Menekse, M., and Kardgar, A. (2019). A systematic review of studies on educational robotics. *J. Pre-College Eng. Educ. Res. (J-PEER)* 9, 19–42. doi: 10.7771/2157-9288.1223
6. Makedon V., Mykhailenko O., Vazov R. Dominants and Features of Growth of the World Market of Robotics. *European Journal of Management Issues*. 2021. Vol.29. №3. P. 133-141. <https://doi.org/10.15421/192113>.
7. Кравчук О., Варіс І. Вплив індустрії 4.0 на менеджмент персоналу. *Економіка підприємства: теорія і практика: зб. матеріалів ІХ Міжнар. наук.-практ. конф. Київ: КНЕУ, 2022. С. 329-332.*
8. Храпкін О., Кіндрат О., Чопей Р. Управління проєктами в ІТ-галузі: методики, інструменти та керування ризиками. *Економіка та суспільство*. 2023. № 55. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-55-110> (дата звернення: 01.02.2024).
9. Stanford: Fintech Maintains Position as Third Biggest AI Investment Focus Area – Fintech Schweiz Digital Finance News – FintechNewsCH. Fintech Schweiz Digital Finance News – FintechNewsCH. URL: <https://fintechnews.ch/aifintech/stanford-fintech-maintains-position-as-third-biggest-ai-investment-focus-rea/59671/> (дата звернення: 18.05.2023).
10. Huang M.-H., Rast R. T. Artificial intelligence at work. // *Journal of Service Research*, 2018, 21 (2), pp. 155-172.
11. Gierl, M. J., and Lai, H. (2018). Using automatic item generation to create solutions and rationales for computerized formative testing. *Appl. Psychol. Measurement* 42, 42–57. doi: 10.1177/0146621617726788
12. Davenport T.H., Ronanki R. Artificial smart intelligence for the real world. // *Harvard Business Review*, 2018, 116 pp.

References:

1. Brynjolfsson E., McAfee A. *Second Machine Age: Work, Progress, and Prosperity in a Time of Brilliant Technologies*. Norton & Company Limited, W. W., 2016. 336 c.
2. Abed Ibrahim, L., and Fekete, I. (2019). What machine learning can tell us about the role of language dominance in the diagnostic accuracy of german litmus non-word and sentence repetition tasks. *Front. Psychol.* 9:2757. doi: 10.3389/fpsyg.2018.02757
3. Aldowah, H., Al-Samarraie, H., and Fauzy, W. M. (2019). Educational data mining and learning analytics for 21st century higher education: a review and synthesis. *Telemat. Inform.* 37, 13–49. doi: 10.1016/j.tele.2019.01.007
4. Lyon J. Y., Bogodistov Y., Moormann J. AI-driven Optimization in Healthcare: The Diagnostic Process. *European Journal of Management Issues*. 2021. Vol. 29. №4. P. 218-231. <https://doi.org/10.15421/192121>.
5. Anwar, S., Bascou, N. A., Menekse, M., and Kardgar, A. (2019). A systematic review of studies on educational robotics. *J. Pre-College Eng. Educ. Res. (J-PEER)* 9, 19–42. doi: 10.7771/2157-9288.1223
6. Makedon V., Mykhailenko O., Vazov R. Dominants and Features of Growth of the World Market of Robotics. *European Journal of Management Issues*. 2021. Vol.29. №3. P. 133-141. <https://doi.org/10.15421/192113>.

7. Kravchuk O., Varis I. Vplyv industrii 4.0 na menedzhment personalu. *Ekonomika pidpriemstva: teoriia i praktyka: zb. materialiv IKh Mizhnar. nauk.-prakt. konf.* Kyiv: KNEU, 2022. S. 329-332. (in Ukr.)

8. Khrapkin, O., Kindrat, O., & Chohey, R. (2023). *Upravlinnia proiektamy v IT-haluzi: metodyky, instrumentyta keruvannia ryzykamy [Project Management in IT Industry: Methods, Tools, and Risk Management]*. *Ekonomikata suspilstvo – Economy and Society*, vol. 55. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-55-110> (accessed February 1, 2024). (in Ukr.)

9. Stanford: Fintech Maintains Position as Third Biggest AI Investment Focus Area – Fintech Schweiz Digital Finance News – FintechNewsCH. Fintech Schweiz Digital Finance News – FintechNewsCH. URL: <https://fintechnews.ch/aifintech/stanford-fintech-maintains-position-as-third-biggest-ai-investment-focus-rea/59671/> (дата звернення: 18.05.2023).

10. Huang M.-H., Rast R. T. Artificial intelligence at work. // *Journal of Service Research*, 2018, 21 (2), pp. 155-172.

11. Gierl, M. J., and Lai, H. (2018). Using automatic item generation to create solutions and rationales for computerized formative testing. *Appl. Psychol. Measurement* 42, 42–57. doi: 10.1177/0146621617726788

12. Davenport T.H., Ronanki R. Artificial smart intelligence for the real world. // *Harvard Business Review*, 2018, 116 pp.

УДК 004.42

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8\(36\)-964-976](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8(36)-964-976)

Дорогий Ярослав Юрійович доктор технічних наук, професор кафедри прикладної математики та інформатики, Донецький національний технічний університет, вул. Потебні, 56, м. Луцьк, 43003, <https://orcid.org/0000-0003-3848-9852>

Кравчук Владислав Сергійович магістр з кібербезпеки, НТУУ «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», Берестейський проспект, 37, м. Київ, 03056, <https://orcid.org/0009-0000-7929-6796>

Руднік Анатолій Андрійович магістр з кібербезпеки, Державний університет інформаційно-комунікаційних технологій, вул. Солом'янська, 7, м. Київ, 03110, <https://orcid.org/0009-0003-1983-0581>

ІНТЕГРАЦІЯ ФАЗЗИНГУ У ПРОЦЕСИ РОЗРОБКИ ВЕБ-ЗАСТОСУНКІВ

Анотація. У статті розглянуто питання впливу інтеграції фаззингу на процеси розробки веб-застосунків в контексті забезпечення їх безпеки і виявлення вразливостей у розроблених застосунках. Проблемою наукового дослідження визначено недостатність вивчення питання ролі фаззингу (тестування коду) та його впливу на вдосконалення системи безпеки в процесі розробки веб-додатків. Предметом наукового дослідження визначено фактори впливу фаззингу на вдосконалення безпеки веб-додатків, а об'єктом обрано процес впровадження технік тестування програмного забезпечення та їх застосування в наступній розробці веб-додатків. Метою статті є визначення ролі фаззингу (тестування коду) та оцінка ефективності його типів і технік у вдосконаленні питання безпеки під час розробки веб-додатків. Для досягнення поставленої мети в ході поточного дослідження були розглянуті основні техніки і типи фаззингу в контексті розробки веб-додатків, специфіка їх використання та переваги і недоліки застосування цих технік. Базою дослідження стала розглянута та проаналізована наукова література, що була попередньо відібрана за тематичним спрямуванням: публікації українських та іноземних вчених з досліджуваної проблематики та результати незалежних спостережень. Також було використано ряд загальнонаукових методів, серед яких: метод абстрагування, що застосовувався з метою виділення основних понять та категорій, метод аналізу та синтезу (для ідентифікації найвпливовіших елементів досліджуваного об'єкта), абстрактно-логічний та

діалектичний методи наукового пізнання, а також метод наукової абстракції, що допоміг сформуванню необхідних теоретичних узагальнень й висновків та провести уточнення поняттєвого апарату. Наукова новизна дослідження полягає у тому, що вперше в історії вітчизняної (української) наукової думки було визначено міру впливу фазингу (тестування коду) на процес вдосконалення питань безпеки під час розробки веб-додатків. Теоретичним результатом дослідження стало виявлення основних зв'язків між впровадженням фазингу та покращенням безпеки, через знаходження вразливостей у веб-застосунках, під час їх розробки.

Ключові слова: безпекове тестування, автоматизація перевірок, виявлення вразливостей, програмне забезпечення, якість коду.

Dorogy Yaroslav Yuriiovich Doctor of Technical Sciences, Professor of the Department of Applied Mathematics and Informatics, Donetsk National Technical University, St. Potebny, 56, Lutsk, 43003, <https://orcid.org/0000-0003-3848-9852>

Kravchuk Vladyslav Serhiiovich Master of Cyber Security, NTUU "Ihor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute", Ave. Beresteyskyi, 37, Kyiv, 03056, <https://orcid.org/0009-0000-7929-6796>

Rudnik Anatolii Andriiovych Master of Cyber Security, State University of Information and Communication Technologies, St. Solomyanska, 7, Kyiv, 03110 <https://orcid.org/0009-0003-1983-0581>

INTEGRATION OF FUZZING INTO WEB APPLICATION DEVELOPMENT PROCESSES

Abstract. The article examines the impact of fuzzing integration on web application development processes in the context of ensuring their security and identifying vulnerabilities in developed applications. The problem of scientific research is the insufficient study of the role of fuzzing (code testing) and its impact on improving the security system in the process of developing web applications. The subject of scientific research is the determination of the factors influencing fuzzing on the improvement of the security of web applications, and the object is the process of implementing software testing techniques and their application in the further development of web applications. The purpose of the article is to define the role of fuzzing (code testing) and evaluate the effectiveness of its types and techniques in improving the security issue during the development of web applications. To achieve the goal, the main techniques and types of fuzzing in the context of the development of web applications, the specifics of their use, and the advantages and disadvantages of using these tools were considered in the course of the current study. The basis of

the study was the reviewed and analyzed scientific literature, which was pre-selected according to the thematic direction: publications of Ukrainian and foreign scientists on the studied issues and the results of independent observations. A number of general scientific methods were also used, including: the method of abstraction, which was used in order to highlight the main concepts and categories, the method of analysis and synthesis (to identify the most influential elements of the researched object), abstract-logical and dialectical methods of scientific knowledge, as well as the method scientific abstraction, which helped to form the necessary theoretical generalizations and conclusions and clarify the conceptual apparatus. The scientific novelty of the research lies in the fact that for the first time in the history of domestic (Ukrainian) scientific thought, the extent of the influence of fuzzing (code testing) on the process of improving the issue of security during the development of web applications was determined. The theoretical result of the study was the identification of the main connections between the implementation of phasing and the improvement of security, through the discovery of vulnerabilities in web applications, during their development.

Keywords: security testing, test automation, vulnerability detection, software, code quality.

Постановка проблеми. Дослідження кібербезпеки веб-додатків, що відбулись у 2021 році показали, що 50% всіх витоків даних починаються саме з веб-додатків [1]. Сучасні веб-додатки мають багато незалежних одне від одного мікросервісів, кожен з яких виконує певну функцію. Потік даних між цими сервісами контролюється за допомогою API (програмного інтерфейсу програми), на який припадає близько 70% всього веб-трафіку. Хоча така структура є високоефективною для обробки величезних обсягів запитів даних, вона створює велику поверхню для атак, яку необхідно захищати за допомогою ретельного тестування безпеки [2].

Значна частина порушень безпеки спричинена діями зловмисників та кіберзлочинців, які використовують численні вразливості системи. Одним з ефективних заходів запобігання порушення безпеки системи є застосування безпекового тестування для виявлення вразливостей і забезпечення захисту [3].

З усього цього стало зрозуміло, що для подальшого розвитку індустрії розробки веб-додатків і глибшого занурення користувачів в процес їх використання необхідно досліджувати питання впливу якості коду на загальну безпеку програмного забезпечення, що досягається шляхом тестування коду, одним зі способів чого є фаззинг, який вже виявив тисячі помилок і вразливостей у різних програмах за допомогою автоматизації перевірок [4].

Проблемою цього наукового дослідження визначено недостатність вивчення питання ролі фаззингу (тестування коду) та його впливу на вдосконалення системи безпеки в процесі розробки веб-додатків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сьогодні тема розробки веб-додатків та їх тестування для виявлення вразливостей цікавить багатьох вітчизняних і закордонних дослідників та практиків в галузі інформаційних технологій, а особливо – спеціалістів з кібербезпеки. Серед українських вчених, що досліджували дану тему, необхідно згадати Р. Базилевича, А. Франка, О. Летичевського, М. Гончарова, Є. Деменка, М. Полуяненка, В. Шлокін, К. Яремчука, Д. Воскобойникова, О. Мелкозьорова.

В спільній статті Р. Базилевича та А. Франка розглянуто особливості тестування програмного забезпечення за допомогою автоматизованих систем генерування модульних тестів, одним з варіантів яких є фаззинг [5].

В своїй науковій праці О. Летичевський описав технології формалізації, алгебраїчної верифікації та тестування програмних і апаратних специфікацій у рамках модельного способу розроблення програмних систем [6].

М. Гончаров, Є. Деменко, М. Полуяненко та В. Шлокін, в їх статті, провели тестування програмного забезпечення методом фаззингу, розглянувши технології навчання з підкріпленням та інтелектуального фазингу у процесі тестування програмного забезпечення [7].

К. Яремчук, Д. Воскобойников та О. Мелкозьорова описали ефективні способи запобігання атакам на веб-застосунки. Також вони виділили найпоширеніші загрози безпеки продуктів на базі React на протязі життєвого циклу додатку [8].

З іноземних дослідників питання розробки веб-додатків та їх тестування для виявлення вразливостей варто зазначити С. Lyu, J. Xu, S. Ji, X. Zhang, Q. Wang, B. Zhao, G. Pan, W. Cao, P. Chen, R. Beyah, V. Atlidakis, P. Godefroid, M. Polishchuk, C. Tsai, S. Tsai, S. Huang, A. Alsaedi, A. Alhuzali, O. Bamasag.

В статті С. Lyu et al. представлено гібридне рішення під назвою MINER із трьома новими дизайнами, які працюють разом [9]. V. Atlidakis, P. Godefroid та M. Polishchuk представили RESTler, перший автоматичний інструмент для фаззингу REST API, що аналізує специфікацію API хмарного сервісу та генерує послідовності запитів, які автоматично тестують сервіс через його API [10].

С. Tsai, S. Tsai та S. Huang провели дослідження фузз-тестування чорного ящика та реалізували метод фузз-тестування чорного ящика для REST API. Також вони вдосконалили стратегії мутації, зменшуючи складність тестування для REST API, генеруючи більш відповідні тестові приклади для охоплення можливих шляхів [11].

В спільній науковій праці А. Alsaedi, A. Alhuzali та O. Bamasag розробили систему динамічного аналізу веб-додатків на вразливості та порівняли її з найсучаснішими методами фаззингу чорної скриньки [12]. Проаналізувавши найсучасніші матеріали, які на сьогодні є у відкритому доступі, такі як наукові праці, монографії, статті на профільних сайтах, можна зробити висновок, що тема розробки веб-застосунків та їх безпекового тестування в контексті

виявлення вразливостей є актуальною та цікавою для багатьох дослідників по всьому світу.

Також, згадуючи та оцінюючи вагомий внесок перелічених вище дослідників в огляд поточної теми, необхідно відзначити відсутність єдиного універсального підходу до вивчення питань і особливостей розробки веб-застосунків через призму фаззингу, як елементу загального безпекового тестування.

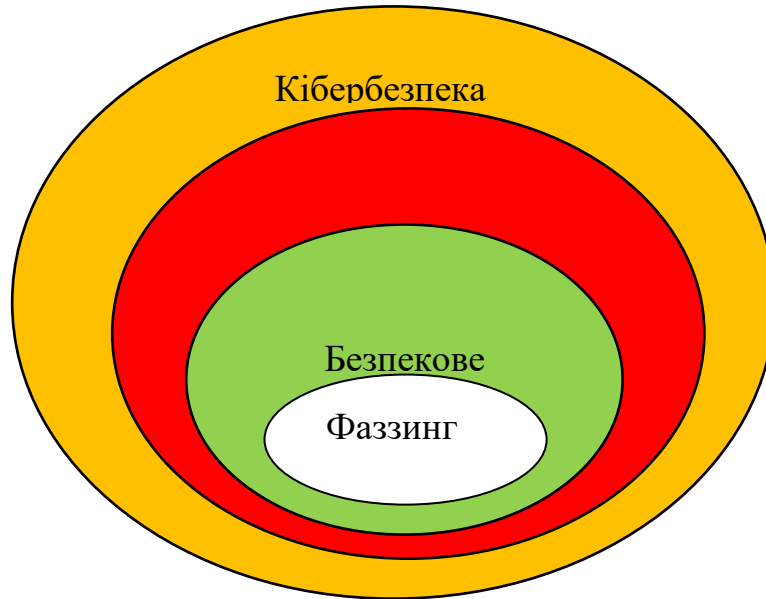
Метою статті є визначення ролі фаззингу (тестування коду) та оцінка ефективності його типів і технік у вдосконаленні питання безпеки під час розробки веб-додатків. Для досягнення визначеної мети наукової статті були сформульовані наступні завдання дослідження:

- пояснено значення фаззингу, як складової безпеки веб-додатку через призму кібербезпеки;
- розглянуто основні техніки фаззингу і підходи в контексті розробки веб-додатків;
- коротко описано етапи фаззингу та помилки, які можуть бути виявлені в процесі;
- виявлено переваги та недоліки фаззингу в порівнянні з іншими методами тестування програмного забезпечення;
- згадано основні інструменти фаззинг-тестування.

Виклад основного матеріалу. Для початку необхідно визначити значення самого поняття «фаззинг». Фуз-тестування або фаззинг – це автоматизований метод тестування програмного забезпечення, який вводить у систему недійсні, неправильні або несподівані вхідні дані для виявлення дефектів і вразливостей програмного забезпечення. Інструмент фаззингу вводить ці вхідні дані в систему, а потім відстежує винятки, такі як збої або витік інформації [13].

Простіше кажучи, фаззинг вводить несподівані вхідні дані в систему та спостерігає, чи система має негативні реакції на вхідні дані, які вказують на прогалини або проблеми з безпекою, продуктивністю чи якістю. Хоча автоматизовані підходи до тестування значно полегшують виявлення веб-вразливостей, їх початкова конфігурація часто є досить складною та вимагає експертних знань.

Оскільки забезпечення безпеки веб-застосунків можна вважати складовою кібербезпеки загалом, то фаззинг, як один з видів безпекового тестування є елементом кібербезпеки (рис. 1).

Рис. 1 Місце фаззингу в кібербезпеці

Джерело: розробка авторів

Далі потрібно розглянути основні підходи до фаззингу, яких загалом існує три: фаззинг чорної скриньки, сірої скриньки та білої скриньки [14]. Їх суть наведена в Таблиці 1.

Таблиця 1.

Суть основних підходів фаззингу в контексті безпекового тестування

№	Назва підходу	Суть підходу
1	Фаззинг білої скриньки	Під фаззингом білої скриньки мається на увазі тип фаззингу, у якому фаззер намагається проаналізувати внутрішню структуру програми, щоб відстежувати і максимізувати покриття коду. Покриття коду належить до частини гілок, яких тестери досягли в коді; щоразу, коли умовний вираз на зразок if or виконується, код розбивається на одну гілку, де твердження істинно, і іншу, де воно хибне
2	Фаззинг чорної скриньки	Фаззинг чорної скриньки зазвичай є єдиним практичним способом виявлення вразливостей пристрою через його незалежність від вихідного коду, вбудованого програмного забезпечення та можливостей налагодження. Також цей підхід не має ні вихідного коду цільової програми, ні внутрішнього стану кожного виконання
3	Фаззинг сірої скриньки	Фазер сірої скриньки генерує вхідні дані так само швидко, як і фаззер чорної, але також використовує додатковий зворотний зв'язок про частини програми, які вже були виконані, як фаззер білої скриньки.

Джерело: розроблено на основі [15-17]

Обґрунтування використання фаззингу білої скриньки полягає в тому, що якщо в якійсь гілці ховається помилка, тестери спочатку повинні переконатися, що вони досягли цієї гілки насамперед. Для виконання такого аналізу програма має бути інструментована під час компіляції. Інструментарій працює, викликаючи спеціальну функцію кожного разу, коли запускається гілка, яка реєструє її як запущену, іноді навіть з роздільною здатністю якого рядка, щоб можна було відстежувати покриття. Інструментарій також допоможе знайти помилки.

Оскільки повний структурний аналіз вимагає багато ресурсів, фаззинг білої скриньки працює повільно, але набагато ефективніше при пошуку помилок і вразливостей, особливо прихованих глибоко в програмі. Звичайно, для виконання великої інструментальної обробки необхідно мати доступ до вихідного коду, який завжди доступний, особливо для зловмисника. Фаззинг сірої скриньки, як підхід, намагається знайти баланс між відповідними плюсами та мінусами фаззингу чорної та білої скриньок. Він використовує легкі інструменти під час компіляції замість повного аналізу, щоб розрахувати покриття коду та відстежувати стан програми.

Існує дві основні техніки фаззингу: фаззинг на основі мутацій та граматичний фаззинг. Перша з них заснована на основі фаззингу сірого ящика, коли тестери починають з правильно сформованого введення та застосовують до нього кілька типів мутацій. Використовуючи інструментарій, вони намагаються взяти найвдаліші мутації, що відкривають нові відгалуження, та використовувати їх як насіння для наступного покоління. Цей процес чимось нагадує дарвінівський природний відбір, який можна спостерігати у природі.

Корисний побічний ефект цієї техніки полягає в тому, що мутації, відфільтровані програмою, перестають використовуватися, і у тестерів залишаються тільки робочі вхідні дані. Граматичний фаззинг використовується дуже рідко, та виключно для тестування програмного забезпечення, яке може приймати неструктуровані дані, але має певні правила формування даних, оскільки щоб проводити фаззинг тестування цих програм таким чином, щоб охопити більшість синтаксичних опцій, фаззер повинен знати синтаксис, інакше вхідні дані, отримані за допомогою простих мутацій, будуть відфільтровані і відкинуті. Будь-який фаззинг складається з шести основних кроків, що показано на рис. 2.

Рис. 2 Етапи процесу тестування (фаззингу)

Джерело: розробка авторів

Визначивши основні етапи фаззингу, вирішено було описати їх детальніше:

1. Визначення цільової системи: позначено систему або програмне забезпечення, яке буде перевірено. Ця система відома як цільова система. Цільову систему визначає команда тестувальників.

2. Визначення вхідних даних: після встановлення цільової системи створюються випадкові вхідні дані для цілей тестування. Ці випадкові тести використовуються як вхідні дані для тестування системи або програмного забезпечення.

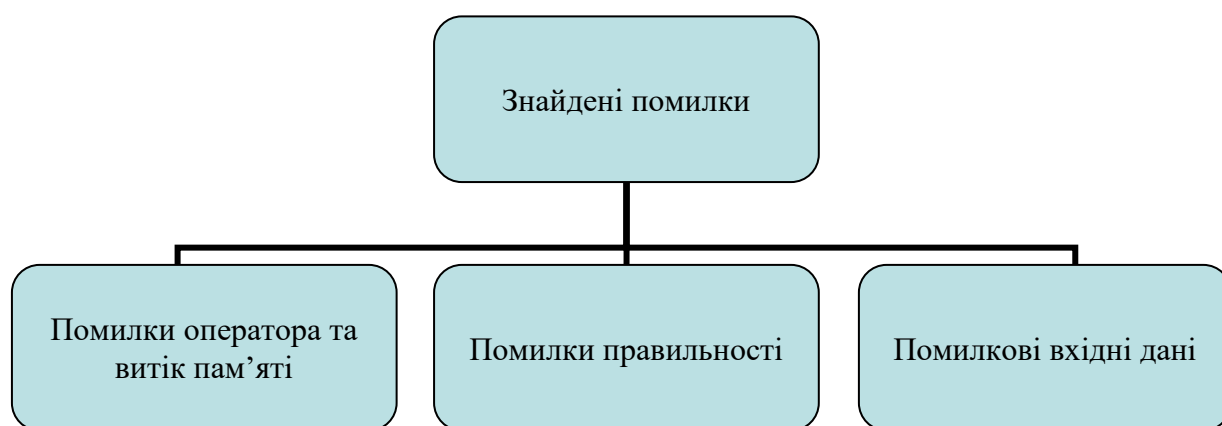
3. Генерація нечітких даних: після отримання випадкових вхідних даних, тобто неочікуваних і недійсних, ці недійсні та неочікувані вхідні дані перетворюються на нечіткі дані. Нечіткі дані – це в основному випадковий вхід у формі нечіткої логіки.

4. Виконання тесту з використанням нечітких даних: тепер виконується процес тестування з використанням нечітких даних. В основному на цьому етапі код програми або програмного забезпечення виконується шляхом надання випадкових вхідних даних, тобто нечітких даних.

5. Відстеження поведінки системи: після запуску системи або програмного додатка перевіряються збої або будь-які інші винятки, як-от потенційний витік пам'яті. Поведінка системи тестується при випадковому введенні. Дефекти журналу: на останньому етапі дефекти ідентифікуються, і ці дефекти виправляються, щоб отримати кращу якість системи або програмного забезпечення.

6. Запис дефектів: на останньому етапі дефекти ідентифікуються, і ці дефекти виправляються, щоб отримати кращу якість системи або програмного забезпечення [18].

Потрібно також згадати і про помилки, які допомагає виявити фазинг у програмному забезпеченні (рис. 3).

Рис. 3 Помилки, що виявляються під час фазингу

Джерело: розробка авторів

Пояснюючи суть можливих помилок та вразливостей потрібно згадати, що у об'ємному програмному забезпеченні (ПЗ) помилки впливають на безпеку пам'яті, що характеризує типові помилки як:

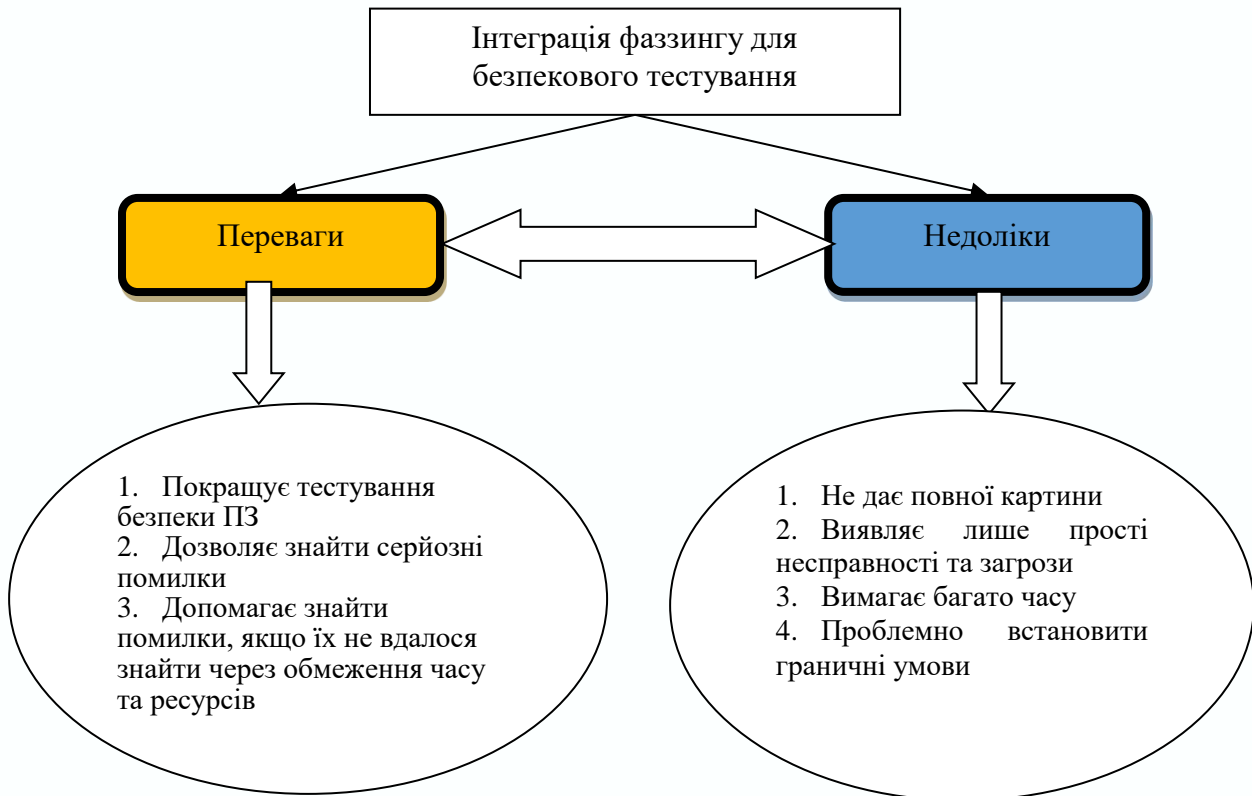
- помилки оператора та витік пам'яті: оператор визначає умову, яка має бути істинною в певному місці програми. Якщо ця умова не є істинною, оператор не спрацює;

- помилкові вхідні дані: в нечіткому тестуванні фазери використовуються для генерування неправильного вхідного сигналу для тестування процедур обробки помилок. Для програмного забезпечення дуже важливо обробляти вхідні дані;

- помилки правильності: помилки правильності болючіші для налагодження, ніж помилки, що призводять до збоїв, оскільки важко визначити кроки для відтворення проблеми. Наприклад, пошкоджена база даних чи незадовільні результати пошуку.

Також фаззинг на основі зворотного зв'язку може виявити багато потенційно шкідливих уразливостей, таких як XSS-Bugs (міжсайтовий сценарій) чи ін'єкції SQL [19].

Тестування за допомогою фаззингу має як свої переваги, так і недоліки що видно на рис. 4.

Рис. 4 Переваги та недоліки інтеграції фаззинга в безпекове тестування веб-застосунків

Джерело: розробка авторів

Для початку фаззингу потрібно визначити точку входу даних (це можуть бути параметри, каталог і навіть сценарії). Потім треба обрати список слів (Seclists, якщо фаззинг веб-застосунків). Останнім кроком є завантаження інструменту фаззингу і надання йому точки введення даних і список слів. Для різних операційних систем були створені різні фаззери, серед яких потрібно згадати Ffuf (Fuzz Fast You Fool), Dirb, GoBuster, Wfuzz та Dirsearch. Всі з цих фаззерів отримують постійні оновлення та є актуальними для тестування безпеки.

Висновки. Отже, в ході дослідження було встановлено, що ситуація з кібербезпекою тільки погіршується, головною причиною чого є недостатнє тестування безпеки веб-застосунків. Виявлено що фаззинг, як один з видів

безпекового тестування, є елементом кібербезпеки. Розглянуто основні техніки фаззингу, серед яких фаззинг чорної скриньки, сірої скриньки та білої скриньки. Було коротко описано етапи фаззингу та помилки, які можуть бути виявлені в процесі, основними з яких є помилки оператора та витік пам'яті, помилкові вхідні дані та помилки правильності. Також виділено переваги та недоліки інтеграції фаззингу для безпекового тестування веб-застосунків, що допоможуть тестеру зрозуміти потребу в цій інтеграції під час виконання ним процесу тестування програмного забезпечення.

Перспективи наступних досліджень інтеграції фаззингу для безпекового тестування веб-застосунків лежать в площині практичної роботи з фаззерами та їх вивчення, а в подальшому, за допомогою отриманих знань і прикладних навичок, створення сучаснішого алгоритму для вже готового фаззера чи програмування свого, модернового та ефективнішого.

Література:

1. Web app attacks are skyrocketing, it's time to protect APIs. *Help Net Security*. URL: <https://www.helpnetsecurity.com/2021/12/27/web-app-attacks-increased/> (дата звернення: 10.08.2024).
2. Fuzzing Use Case | Web Applications. *Code Intelligence*. URL: <https://www.code-intelligence.com/use-case/fuzzing-web-applications> (дата звернення: 10.08.2024).
3. Chapagain S. Security Testing of RESTful Web APIs with RESTler. 2021. 60 p. URL: https://www.doria.fi/bitstream/handle/10024/184496/chapagain_srijan.pdf?sequence=5&isAllowed=y (дата звернення: 10.08.2024).
4. Zhu X. et al. Fuzzing: a survey for roadmap. *ACM Computing Surveys (CSUR)*. 2022. Vol. 54. №. 11. С. 1-36. URL: <https://dl.acm.org/doi/abs/10.1145/3512345> (дата звернення: 10.08.2024).
5. Базилевич Р. П., Франко А. В. Ієрархічна модель систем автоматизованого генерування модульних тестів. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2021. Вип. 31. №. 5. С. 96-101. URL: https://nv.nltu.edu.ua/Archive/2021/31_5/17.pdf (дата звернення: 10.08.2024).
6. Лєтичевський О. О. Алгебраїчне моделювання та його застосування. *Вісник Національної академії наук України*. 2021. № 3. С. 59-66. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/179713/11-Letichevsky.pdf?sequence=1> (дата звернення: 10.08.2024).
7. Гончаров М. та ін. Побудова системи голосування з використанням блокчейн технологій на прикладі Hyperledger. *Комп'ютерні науки та кібербезпека*. 2019. №. 1. С. 53-61. URL: <https://periodicals.karazin.ua/cscs/article/view/13083/12381> (дата звернення: 10.08.2024).
8. Яремчук К., Воскобойников Д., Мєлкозьорова О. Сучасні загрози та способи забезпечення безпеки веб-застосунків. *Комп'ютерні науки та кібербезпека*. 2022. №. 2. С. 28-34. URL: <https://periodicals.karazin.ua/cscs/article/view/21038/19744> (дата звернення: 10.08.2024).
9. Lyu C. et al. MINER: a hybrid data-driven approach for REST API fuzzing. *Proceedings of the 32nd USENIX Conference on Security Symposium*. 2023. С. 4517-4534. URL: <https://www.usenix.org/system/files/sec23fall-prepub-129-lyu.pdf> (дата звернення: 10.08.2024).
10. Atlidakis V., Godefroid P., Polishchuk M. Restler: Stateful rest api fuzzing. *2019 IEEE/ACM 41st International Conference on Software Engineering (ICSE)*. 2019. С. 748-758. URL: https://patricegodefroid.github.io/public_psf/files/icse2019.pdf (дата звернення: 10.08.2024).
11. Tsai C. H., Tsai S. C., Huang S. K. REST API fuzzing by coverage level guided blackbox testing. *2021 IEEE 21st International Conference on Software Quality, Reliability and Security (QRS)*. 2021. С. 291-300. URL: <https://arxiv.org/pdf/2112.15485> (дата звернення: 10.08.2024).

12. Alsaedi A., Alhuzali A., Bamasag O. Effective and scalable black-box fuzzing approach for modern web applications. *Journal of King Saud University-Computer and Information Sciences*. 2022. Vol. 34. №. 10. С. 10068-10078. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1319157822003573> (дата звернення: 10.08.2024).
13. What Is Fuzz Testing and How Does It Work?. *Synopsys*. URL: <https://www.synopsys.com/glossary/what-is-fuzz-testing.html#:~:text=Definition,as%20crashes%20or%20information%20leakage.> (дата звернення: 10.08.2024).
14. Bohme M., Cadar C., Roychoudhury A. Fuzzing: Challenges and reflections. *IEEE Software*. 2020. Vol. 38. №. 3. С. 79-86. URL: <https://ieeexplore.ieee.org/stamp/stamp.jsp?arnumber=9166552> (дата звернення: 10.08.2024).
15. Manes V. J. M. et al. The art, science, and engineering of fuzzing: A survey. *IEEE Transactions on Software Engineering*. 2019. Vol. 47. №. 11. С. 2312-2331. URL: <https://koasas.kaist.ac.kr/bitstream/10203/289589/1/111726.pdf> (дата звернення: 10.08.2024).
16. Shu Z., Yan G. Iotinfer: Automated blackbox fuzz testing of iot network protocols guided by finite state machine inference. *IEEE Internet of Things Journal*. 2022. Vol. 9. №. 22. С. 22737-22751. URL: <https://par.nsf.gov/servlets/purl/10427793> (дата звернення: 10.08.2024).
17. Brandstetter T. Program Vulnerabilities. *Max-Planck-Gesellschaft*. URL: <https://www.mpg.de/20666079/software-security-gap-fuzzing> (дата звернення: 10.08.2024).
18. Fuzz Testing - Software Testing. *GeeksforGeeks*. URL: <https://www.geeksforgeeks.org/software-testing-fuzz-testing/> (дата звернення: 11.08.2024).
19. Solanki Y. The Must-read Comprehensive Guide to Fuzz Testing. *TestGrid*. URL: <https://testgrid.io/blog/everything-about-fuzz-testing/> (дата звернення: 11.08.2024)

References:

1. *Web app attacks are skyrocketing, it's time to protect APIs*. (2021, December 27). Help Net Security. Retrieved from <https://www.helpnetsecurity.com/2021/12/27/web-app-attacks-increased/> [in English].
2. *Fuzzing Use Case | Web Applications*. (n. d.). Code Intelligence. Retrieved from <https://www.code-intelligence.com/use-case/fuzzing-web-applications> [in English].
3. Chapagain, S. (2021). Security Testing of RESTful Web APIs with RESTler. Retrieved from https://www.doria.fi/bitstream/handle/10024/184496/chapagain_srijan.pdf?sequence=5&isAllowed=y [in English].
4. Zhu, X., Wen, S., Camtepe, S., & Xiang, Y. (2022). Fuzzing: a survey for roadmap. *ACM Computing Surveys (CSUR)*, 54(11), 1-36. Retrieved from <https://dl.acm.org/doi/abs/10.1145/3512345> [in English].
5. Bazylevych, R. P., & Franko, A. V. (2021). Iyerarkhichna model system avtomatyzovano heneruvannya modulnykh testiv [Hierarchical model of automated module test generation systems]. *Naukovyy visnyk NLTU Ukrainy - Scientific bulletin of NLTU of Ukraine*, 31(5), 96-101. Retrieved from https://nv.nltu.edu.ua/Archive/2021/31_5/17.pdf [in Ukrainian].
6. Letychevskyy, O. O. (2021). Alhebrayichne modelyuvannya ta yoho zastosuvannya [Algebraic modeling and its application]. *Visnyk Natsionalnoyi akademiyi nauk Ukrainy - Bulletin of the National Academy of Sciences of Ukraine*, (3), 59-66. Retrieved from <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/179713/11-Letychevsky.pdf?sequence=1> [in Ukrainian].
7. Honcharov, N., Demenko, E., Poluyanenko, N., & Shlokin, V. (2019). Pobudova systemy holosuvannya z vykorystannyam blokcheyn tekhnolohiy na prykladi Hyperledger [Building a voting system using blockchain technologies using Hyperledger as an example]. *Kompyuterni nauky ta kiberbezpeka - Computer Science and Cyber Security*, (1), 53-61. Retrieved from <https://periodicals.karazin.ua/cscs/article/view/13083/12381> [in Ukrainian].

8. Yaremchuk, K., Voskoboynykov, D., & Melkozorova, O. (2022). Suchasni zahrozy ta sposoby zabezpechennya bezpeky veb-zastosunkiv [Modern threats and ways to secure web applications]. *Kompyuterni nauky ta kiberbezpeka - Computer Science and Cyber Security*, (2), 28-34. Retrieved from <https://periodicals.karazin.ua/cscs/article/view/21038/19744> [in Ukrainian].
9. Lyu, C., Xu, J., Ji, S., Zhang, X., Wang, Q., Zhao, B., ... & Beyah, R. (2023). MINER: a hybrid data-driven approach for REST API fuzzing. *Proceedings of the 32nd USENIX Conference on Security Symposium*, 4517-4534. Retrieved from <https://www.usenix.org/system/files/sec23fall-prepub-129-lyu.pdf> [in English].
10. Atlidakis, V., Godefroid, P., & Polishchuk, M. (2019). Restler: Stateful rest api fuzzing. *I2019 IEEE/ACM 41st International Conference on Software Engineering*, 748-758. Retrieved from https://patricegodefroid.github.io/public_psfiles/icse2019.pdf [in English].
11. Tsai, C. H., Tsai, S. C., & Huang, S. K. (2021). REST API fuzzing by coverage level guided blackbox testing. *2021 IEEE 21st International Conference on Software Quality, Reliability and Security (QRS)*, 291-300. Retrieved from <https://arxiv.org/pdf/2112.15485> [in English].
12. Alsaedi, A., Alhuzali, A., & Bamasag, O. (2022). Effective and scalable black-box fuzzing approach for modern web applications. *Journal of King Saud University-Computer and Information Sciences*, 34(10), 10068-10078. Retrieved from <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1319157822003573> [in English].
13. *What Is Fuzz Testing and How Does It Work?* (n. d.). Synopsys. Retrieved from <https://www.synopsys.com/glossary/what-is-fuzz-testing.html#:~:text=Definition,as%20crashes%20or%20information%20leakage.> [in English].
14. Bohme, M., Cadar, C., & Roychoudhury, A. (2020). Fuzzing: Challenges and reflections. *IEEE Software*, 38(3), 79-86. Retrieved from <https://ieeexplore.ieee.org/stamp/stamp.jsp?arnumber=9166552> [in English].
15. Manes, V. J., Han, H., Han, C., Cha, S. K., Egele, M., Schwartz, E. J., & Woo, M. (2019). The art, science, and engineering of fuzzing: A survey. *IEEE Transactions on Software Engineering*, 47(11), 2312-2331. Retrieved from <https://koasas.kaist.ac.kr/bitstream/10203/289589/1/111726.pdf> [in English].
16. Shu, Z., & Yan, G. (2022). Iotinfer: Automated blackbox fuzz testing of iot network protocols guided by finite state machine inference. *IEEE Internet of Things Journal*, 9(22), 22737-22751. Retrieved from <https://par.nsf.gov/servlets/purl/10427793> [in English].
17. Brandstetter, T. (2023, March 27). *Program Vulnerabilities*. Max-Planck-Gesellschaft. Retrieved from <https://www.mpg.de/20666079/software-security-gap-fuzzing> [in English].
18. *Fuzz Testing - Software Testing*. (2024, August 2). GeeksforGeeks. Retrieved from <https://www.geeksforgeeks.org/software-testing-fuzz-testing/> [in English].
19. Solanki, Y. (2021, August 16). *The Must-read Comprehensive Guide to Fuzz Testing*. TestGrid. Retrieved from <https://testgrid.io/blog/everything-about-fuzz-testing/> [in English].

УДК 004.031.4, 004.514, 004.62

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8\(36\)-977-987](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8(36)-977-987)

Дубів Олександр Васильович аспірант кафедри програмного забезпечення систем, Державний вищий навчальний заклад «Ужгородський національний університет», вул. Підгірна, 46, м. Ужгород, 88000, тел.: (0312) 61-33-21, <https://orcid.org/0000-0002-7892-3142>

Мельник Олена Олексіївна кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри програмного забезпечення систем, Державний вищий навчальний заклад «Ужгородський національний університет», вул. Підгірна, 46, м. Ужгород, 88000, тел.: (0312) 61-33-21, <https://orcid.org/0000-0001-7340-8451>

РОЗРОБКА ІНФОРМАЦІЙНОЇ СИСТЕМИ АНАЛІЗУ І ВІЗУАЛІЗАЦІЇ ГЕНОМНИХ ДАНИХ

Анотація. Визначення послідовності ДНК важливе як для дослідження всіх фундаментальних біологічних процесів, так і для прикладних методів, таких як діагностика і профілактика захворювань.

Стрімкий розвиток технології секвенування та невпинне здешевлення собівартості як обладнання, так і самого процесу, вимагає паралельного розвитку відповідних спеціалізованих програмних засобів, що здатні допомогти науковцям, лікарям та їх пацієнтам у обробці, аналізі і візуалізації отриманих даних.

Завдяки високопродуктивним технологіям стає доступною все більший обсяг геномних даних різного роду. Крім того, вчені та медики потребують нових гнучких інструментів для візуалізації та обробки різнотипних даних (генетичних та кліматичних, генетичних та медичних), їх зведення до уніфікованої системи, що зробить сучасну персоналізовану медицину доступнішою.

У роботі представлено результати розробки робочого прототипу спеціалізованої інформаційної системи дослідження геному української популяції з прив'язкою до місцевості, що забезпечує зручні можливості інтеграції у новостворені або існуючі онлайн-ресурси заради представлення результатів геномних наукових досліджень. Проведено аналіз проблеми розробки інформаційних систем для управління та візуалізації даних геномних досліджень. Визначено програмні засоби та інформаційні технології для розробки системи.

Для досягнення поставленої мети було розроблено модуль-плагін для CMS WordPress під назвою «Genes-UA». Розроблено та наведено функціональний та зручний графічний інтерфейс користувача системи. Розроблено та описано основні підсистеми плагіну. Продемонстровано функціональні можливості продукту, перспективи подальшого розвитку та кейси його реального впровадження.

Ключові слова: геномні портали, інформаційна система, ГІС, візуалізація даних, інформаційні технології.

Dubiv Oleksandr Vasylovych Ph.D Student of Software Systems Department, Uzhhorod National University, St. Pidhirna, 46, Uzhhorod, 88000, tel.: (0312) 61-33-21, <https://orcid.org/0000-0002-7892-3142>

Melnyk Olena Oleksiivna Ph.D, Associate Professor, Associate Professor of Software Systems Department, Uzhhorod National University, St. Pidhirna, 46, Uzhhorod, 88000, tel.: (0312) 61-33-21, <https://orcid.org/0000-0001-7340-8451>

DEVELOPMENT OF INFORMATION SYSTEM FOR THE ANALYSIS AND VISUALIZATION OF GENOMIC DATA

Abstract. DNA sequencing plays a pivotal role in elucidating fundamental biological processes and is indispensable for various applied methodologies, including disease diagnosis and prevention.

The accelerated progress in sequencing technologies, coupled with the continual reduction in the costs of both equipment and the sequencing process, mandates the concurrent advancement of specialized software tools. These tools are vital for enabling researchers, clinicians, and their patients to process, analyze, and visualize the resulting data effectively. Furthermore, there is a growing need among scientists and clinicians for innovative and adaptable tools that can visualize and process heterogeneous datasets (such as genetic-climatic and genetic-medical data) and integrate these into a unified system, thereby enhancing the accessibility of modern personalized medicine.

This research details the development of a functional prototype of a specialized information system designed for the genomic study of the Ukrainian population with geospatial annotation. The system offers seamless integration capabilities with both new and existing online CMS platforms for the dissemination of genomic research findings. A comprehensive analysis of the challenges associated with developing information systems for the management and visualization of genomic research data has been undertaken. The study identifies the software tools and information technologies requisite for the system's development.

To fulfill the objectives of this research, a plugin module for the WordPress CMS, named "Genes-UA," was developed. A functional, user-centric graphical interface for the system was designed and implemented. The primary subsystems of the plugin were developed and are described herein. The functional capabilities of the product, its potential for future development, and real-world implementation scenarios are also demonstrated.

Keywords: genomic portals, information system, CMS, data visualization, information technologies.

Постановка проблеми. Завдяки високопродуктивним технологіям стає доступним все більший обсяг геномних даних різного роду – отриманих за допомогою мікроматриць, секвенування наступного покоління (NGS) або одноклітинних технологій. Експресія генів, мутації та варіації, аналіз транскриптомів і секвенування хроматину – це лише деякі з різномірних даних, які геномні дослідники використовують і поєднують у своїй повсякденній роботі [1]. Крім того, вчені та медики потребують нових гнучких інструментів для візуалізації та обробки різномірних даних (генетичних та кліматичних, генетичних та медичних), їх зведення до уніфікованої системи, що зробить сучасну персоналізовану медицину доступнішою.

Донедавна генетичний аналіз популяції України, у т.ч. у геопросторовому вимірі, практично не проводився, а універсальні (у т.ч. відомі статистичні пакети, ГІС-сервіси), що наявні, часто не відповідають специфікаціям до роботи з різномірними даними, вимогам зручності, функціональності та доступності (особливо з мобільних пристроїв).

Отже, розробка інформаційної системи аналізу і візуалізації геномних даних є актуальним та необхідним кроком для вдосконалення їх обробки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проведений аналіз показав, що на сьогодні у світі існує велика кількість інформаційних систем різного призначення із великим об'ємом накопичених геномних даних, що регулярно оновлюється [2,3]. Портали, що аналізують та візуалізують ці дані, у переважній більшості можна поділити на дві основні групи:

- 1) універсальні, що містять банк даних та інформацію широкого спектру геномів: від вірусів, бактерій до тварин і людей (UCSC Genome Browser, Ensembl);
- 2) спеціалізовані, що містять велику добірку геномів окремих видів, популяцій чи фокусування на дослідженні конкретних патологій (1000 Genomes Project, cBioPortal for Cancer Genomics, The Cancer Genome Atlas (TCGA), HeartBioPortal, Human Cell Atlas).

Розроблений у роботі Веб-проект можна класифікувати як спеціалізований геномний портал або інформаційну систему для управління та візуалізації даних геномних досліджень. Такі системи часто інтегрують оброблені геномні дані з іншими типами даних (наприклад, клінічними, демографічними, картографічними) для підтримки досліджень, клінічної діагностики та прийняття рішень.

Серед прикладних систем, умовних аналогів до розроблюваної, можна відмітити наступні системи:

1. *cBioPortal for Cancer Genomics*. Це платформа для інтерактивного аналізу та візуалізації ракових геномних даних. Вона забезпечує доступ до великих обсягів даних про мутації, копійні варіації, експресію генів, клінічні дані та інші типи даних з різних досліджень раку. cBioPortal розроблений для підтримки як дослідників, так і клініцистів, надаючи інтуїтивно зрозумілий інтерфейс для дослідження даних та побудови гіпотез [4]. Основні можливості: інтерактивний інтерфейс, мультимодальні дані, пошук за генами

та зразками, аналіз мутацій, інтеграція з іншими базами даних. cBioPortal широко використовується для досліджень у галузі онкології, включаючи вивчення генетичних змін, які призводять до раку, і пошук потенційних мішеней для терапії. Переваги: інтерактивність, велика кількість даних та широке застосування. Недоліки: виражена спеціалізація по конкретній хворобі, потребує певного рівня технічних знань для ефективного використання.

2. *FinnGen*. Проєкт спрямований на збір та аналіз генетичних даних фінської популяції. Його метою є ідентифікація генетичних чинників, які впливають на здоров'я і хвороби, та використання цих даних для покращення охорони здоров'я. *FinnGen* об'єднує біобанки, університети, лікарні та фармацевтичні компанії для створення однієї з найбільших геномних баз даних у світі [5]. Основні можливості: аналіз генетичних варіацій, інтерактивна візуалізація даних, відкритий доступ до даних. Переваги: повна база даних фінської популяції, відкритий доступ, інтеграція з електронними медичними записами. Недоліки: географічна обмеженість (національна спеціалізація).

3. *HeartBioPortal*. Спеціалізований портал, спрямований на вивчення геномних і клінічних даних, пов'язаних із серцево-судинними захворюваннями [6]. Основні можливості: візуалізація даних, інтеграція мультимедійних даних, аналіз мутацій, інтеграція клінічних даних, API доступ та ін. Переваги: спеціалізація на серцево-судинних захворюваннях, доступ до високоякісних даних, інтерактивні інструменти для візуалізації та аналізу. Недоліки (умовні): обмеження на обсяг даних у зв'язку з вузькою спеціалізацією і, відповідно, менша база користувачів.

Наведені інформаційні системи є завершеними та потужними іноземними продуктами. Однак, аналіз вітчизняних ресурсів виявив прогалину у цьому напрямку. Локальними цілями запропонованої авторами розробки є забезпечення:

1) локалізації даних та національної орієнтації продукту (за прикладом *FinnGen* результати аналізу генетичних даних на порталі будуть представлені виключно української популяції);

2) надання закритого доступу до персоналізованих звітів учасникам досліджень та відкритого доступу до анонімізованих даних учасників;

3) додавання елементів геопросторового аналізу та доступу до статистики у розрізі регіонів;

4) ознайомлення з проєктом досліджень та загальнопроєктним дашбордом;

5) простого та зручного доступу для ознайомлення з результатами досліджень й аналізу всім зацікавленим особам.

Запропонована інформаційна система може виступати інтерактивним інструментом звітування за результатами виконання національних і міжнародних проєктів та грантів. Ця розробка має важливе значення та відповідає сучасним тенденціям у сфері автоматизації галузей медицини та генетики.

Метою роботи є розробка спеціалізованої інформаційної системи дослідження геному української популяції з прив'язкою до місцевості.

З цією метою необхідно створити продукт, що дає змогу відносно легко його вбудувати у новостворені або існуючі онлайн-ресурси заради представлення результатів наукових досліджень та для надання додаткових сервісів учасникам клінічних досліджень (населенню).

Виклад основного матеріалу. Для досягнення поставленої мети було розроблено модуль-плагін для CMS WordPress під назвою «Genes-UA». Вибір CMS WordPress як основи побудови проєкту пояснюється її розповсюдженістю, доступністю та простотою використання. Більшість інформаційних та візуальних розділів розробленого плагіну можна інтегрувати у будь-яку сторінку CMS WordPress за допомогою спеціально підготовлених шорткодів (ShortCode). Стек використаних технологій: PHP, MySQL, JS (включно із бібліотеками C3js й Leaflet), HTML та CSS.

Плагін складається з трьох підсистем, що виконують наступні завдання:

1. Розділ «Індивідуальні звіти» – надання персоніфікованого доступу до індивідуальних генетичних профілів учасників досліджень (включно із потенційними генетичними ризиками, їх описом та іншою інформацією (наприклад, етнічна приналежність), можливості сформулювати та роздрукувати звіт, записатися на прийом до лікаря-генетика. Сторінку входу до розділу «Індивідуальні звіти» наведено на рисунку 1.

Шановний учаснику дослідження,

Ми хочемо висловити щирі подяку вам за вашу безцінну участь у нашому дослідженні щодо вивчення генетичних факторів розвитку цукрового діабету 1 типу (ЦД1). Ваш внесок у цю дослідницьку роботу має надзвичайно важливе значення і допоможе нам краще розуміти генетичні аспекти цієї хвороби.

Будь ласка, заповніть форму входу для отримання доступу до ваших особистих даних секвенування екзому в своєму особистому кабінеті:

Last updated: 2024-05-01

Ваша дата народження:

Наприклад: 31.05.1996

Секретний код:

Наприклад: S023-T02F

Я даю згоду на отримання інформації та додаткові, медично-значущі генетичні знахідки та статус носія генетичного захворювання моєму лікуючому лікарю та мені. Я розумію, що ці знахідки потрібно верифікувати в клінічній лабораторії і вони потребують консультації лікаря-генетика. [Переглянути повний текст згоди щодо участі у проєкті.](#)

Рис. 1 Сторінка входу до розділу «Індивідуальні звіти»

На рисунку 2 наведено фрагмент розділу «Індивідуальні звіти».

“Дослідження екзомів в пацієнтів з цукровим діабетом 1 типу”

Геномні варіанти (алелі) в даному звіті анотовані і класифіковані згідно бази даних ClinVar – це вільно доступний публічний архів інформації про взаємозв'язок між варіантами людського геному та фенотипами людей з підтверджуваними джерелами та посиланнями на публікації.

Тип зразка: Кров

Тип генетичного аналізу: Секвенування екзому з метою наукових досліджень

Ім'я та По-батькові: XXXXXXXXXX

Стать: Жінка

Знайдено 4 патогенних варіантів:

- ▶ HADHA / HADHA-Related Disorders or Inborn genetic diseases or HADHA-related condition or Mitochondrial trifunctional protein deficiency or Long chain 3-hydroxyacyl-CoA dehydrogenase deficiency or not specified or not provided or LCHAD deficiency with maternal acute fatty liver of pregnancy
- ▶ ELP1 / not provided
- ▶ PCDH15 / not provided or Usher syndrome type 1F
- ▶ GUCY2D / Cone-rod dystrophy 6 or Leber congenital amaurosis 1 or not provided

Звіт генетичного аналізу по компонентах імовірного походження

Ми визначили у Вашому зразку геному показники схожості з різними популяціями людей у наступному відсотковому відношенні:

Рис. 2 Фрагмент розділу «Індивідуальні звіти»

2. Розділ «Проектний звіт» – надання відкритого доступу до загальної статистики проекту геномного дослідження (щомісячний прогрес обробки ДНК-зразків, графіки, що відображають демографічні та інші специфічні для проекту статистичні показники).

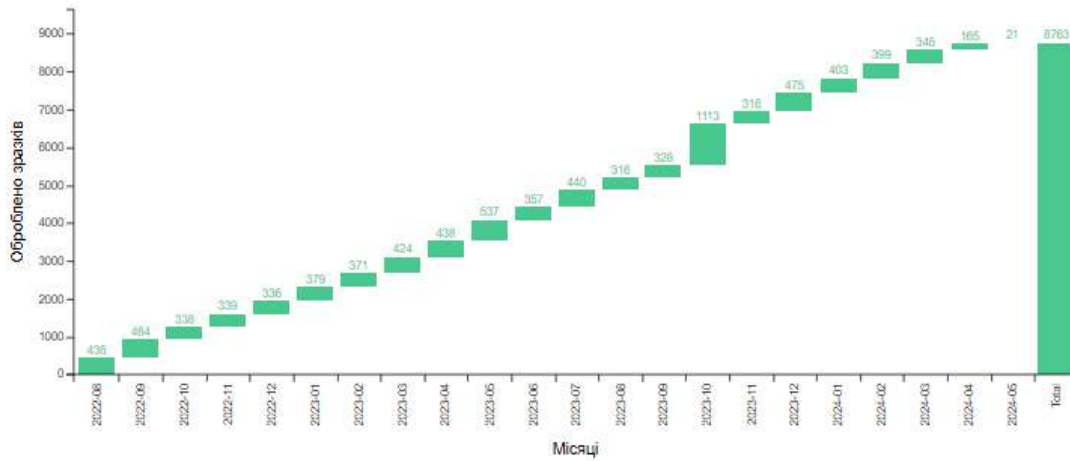
Фрагмент розділу представлено на рисунку 3.

T1D Project Dashboard

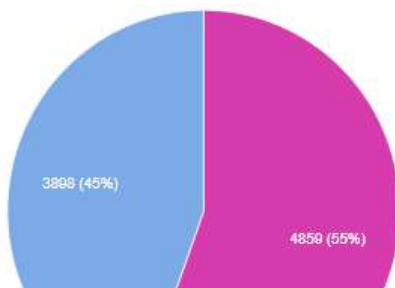
Welcome to the live dashboard for the Type 1 Diabetes (T1D) research project in Ukraine. This dashboard provides daily updates of the sample collection, sourced from our REDcap sampling portal deployed specifically for this project. The data presented here is intended to offer a clear view of the project's progress and status.

Останнє оновлення: 2024-05-01

Processed samples vs. Month

N samples vs. Sex

Case vs. Control samples

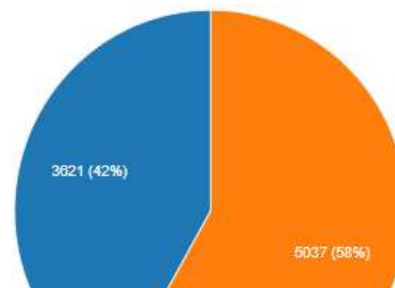

Рис. 3 Фрагмент розділу «Проектний звіт»

3. Розділ «Геоінформаційний звіт» – надання можливості у зручному вигляді візуалізувати особливості геному української популяції з прив'язкою до місцевості. Надано можливість виводу кількох шарів просторових даних, проведення аналізу конкретних проектних показників у вигляді діаграм у розрізі окремих регіонів.

Фрагмент розділу представлено на рисунку 4.

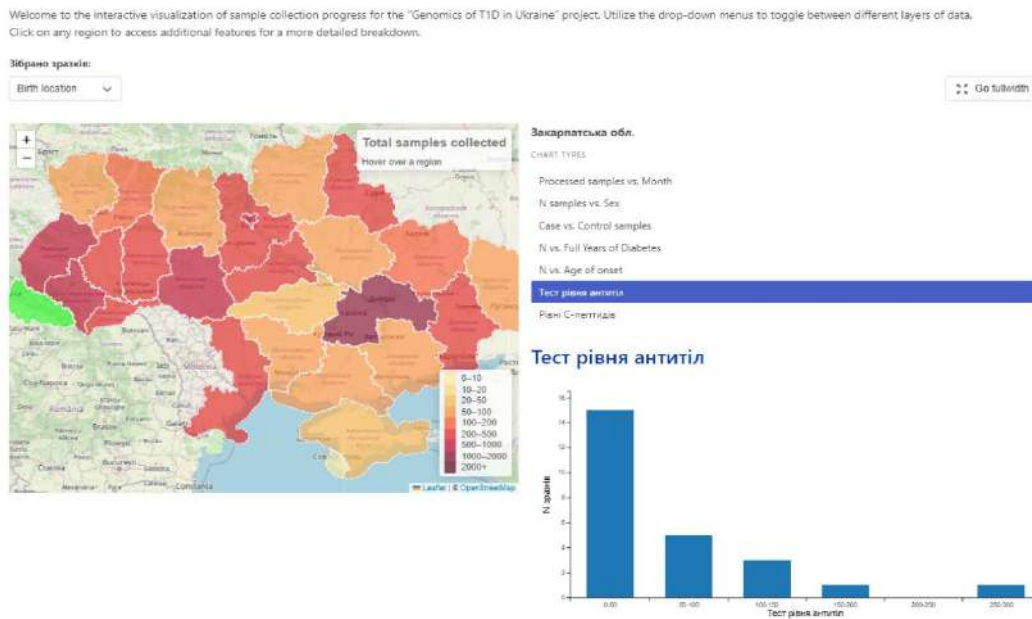

Рис. 4 Фрагмент розділу «Геоінформаційний звіт»

Усі дані швидко і зручно відображаються на мобільних пристроях, що було однією із основних вимог до кінцевого продукту.

В окремому розділі «Опції» плагіну «Genes-UA» здійснюються основні налаштування його роботи, імпорту звітів та параметрів сповіщення (рисунок 5).

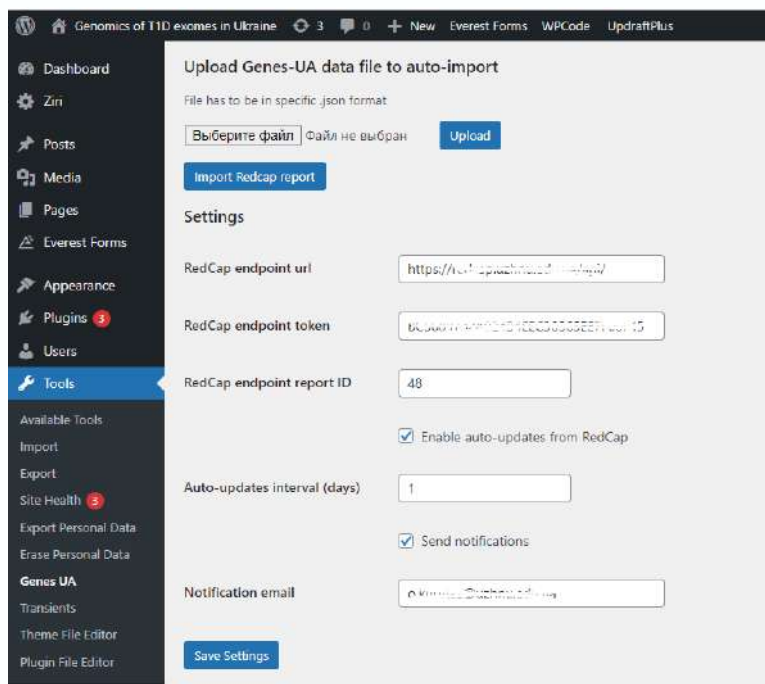

Рис. 5 Розділ «Опції» плагіну «Genes-UA»

Основними джерелами даних для роботи плагіну є:

1) підготовлені фахівцями з біоінформатики індивідуальні звіти у форматі JSON, що імпортуються у систему вручну по мірі надходження нових партій оброблених зразків (раз на 1-2 місяці);

2) загальна проектна статистика та геопросторова інформація, що формується переважно на основі зафіксованих анкетних даних учасників клінічного дослідження у системі RedCap (веб-орієнтована СУБД, яка спеціалізується на зборі, зберіганні та аналізі даних для досліджень у галузі медицини та наук про здоров'я). Ці дані автоматично завантажуються і оновлюються у системі через визначені інтервали часу у днях. Для цього необхідно вказати URL сервісу RedCap, токен та ID завчасно підготовленого звіту. Крім того, є можливість встановити параметри сповіщення електронною поштою результату такої синхронізації.

Загальну схему роботи з підготовкою даних для їх подальшої публікації та основні структурні елементи системи подано на рисунку 6.

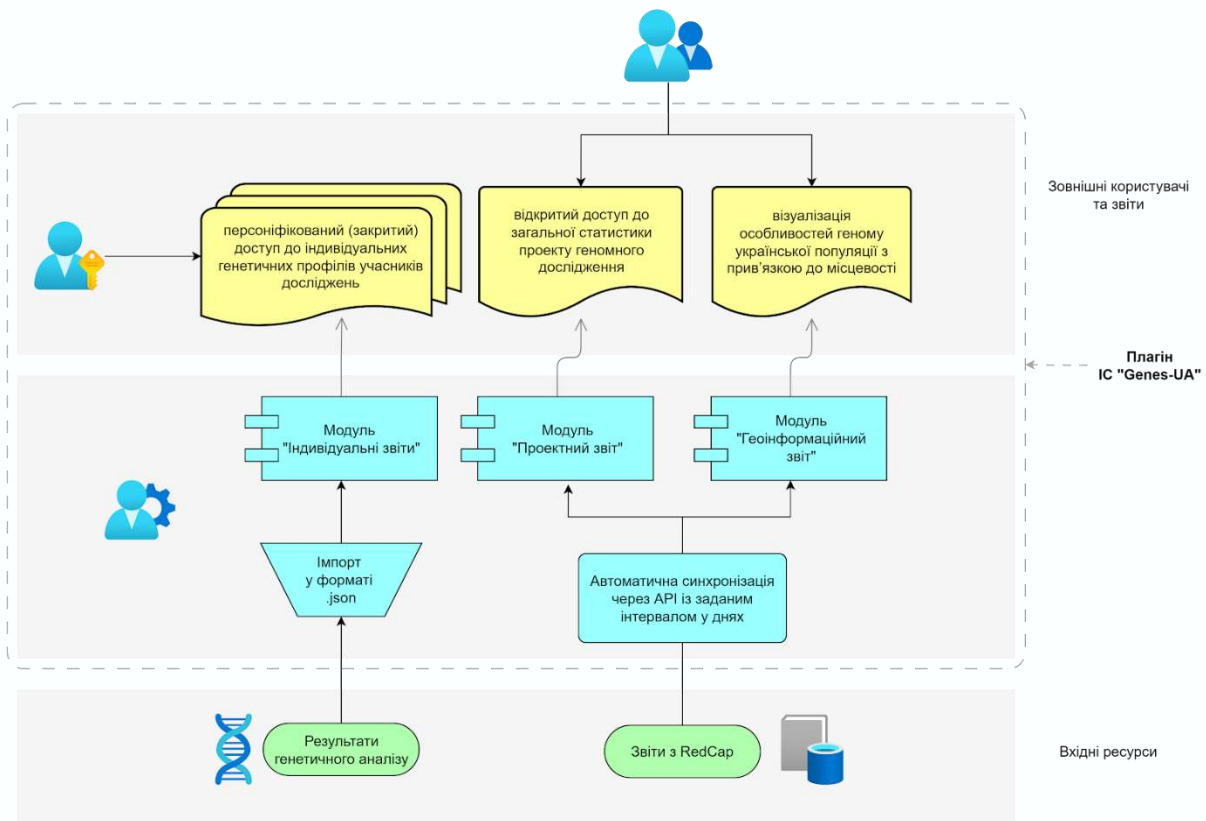

Рис. 6 Інформаційна система «Genes-UA» та її структурні елементи

Розроблена спеціалізована геоінформаційна система була успішно впроваджена та опробована у рамках Проєкту «Type 1 Diabetes (T1D) Mellitus Exomes Study in Ukraine» (Дослідження екзомів українців з цукровим діабетом 1 типу), ресурс: <https://genes.uzhnu.edu.ua/geo-data/> [7,8].

У подальших дослідженнях планується додати нові можливості для розширення функціоналу системи в цілому:

1. Включити додаткові шари даних для візуального аналізу просторового розподілу. На даний момент в контексті поточного дослідження Проекту T1D доступні лише два інформаційних поля: візуалізація загальної кількості зібраних зразків за регіонами або за центрами збору. Окрім розширення поточного списку підтримуваних вхідних даних (додавання медіанних значень для специфічних полів даних проекту, наприклад, рівнів С-пептидів тощо), додавання мета-даних зовнішніх відкритих джерел (умови середовища, статистика захворювань тощо) може призвести до нових висновків на підставі аналізу візуалізації просторового розподілу.

2. Реалізувати функцію кластерного аналізу. Наприклад, генетичні маркери можуть бути використані у кластерному аналізі ступеня подібності генетичних даних між особами та групами для формування структури населення та віднесення осіб до певних груп етнічного походження.

3. Додати можливість відкритого перегляду повного датасету анонімованих даних учасників дослідження у вигляді таблиці (з можливістю фільтрації, пошуку та сортування), передбачити різні рівні доступу до перегляду окремих стовпців.

Висновки. У роботі окреслено одну з проблем використання інформаційних систем у біоінформатиці – складність, часом відсутність зручного засобу вбудови функціоналу аналізу даних та їх представлення у відкритих проєктах геномних медичних досліджень з метою популяризації їх результатів, надання учасникам проєкту та іншим дослідникам можливості переведення цих наборів даних у біологічні інсайти з перспективою успішного клінічного застосування. Для вирішення цієї задачі було розроблено модуль-плагін «Genes-UA» до CMS WordPress, що складається з трьох підсистем, які відповідають за індивідуальне звітування, загальні відомості про проєкт та геопросторовий модуль, що дає змогу зручно здійснювати візуальний аналіз отриманих результатів конкретного геномного проєкту безпосередньо на мапі України. Відмічено основні напрямки подальшого вдосконалення продукту. Розробка успішно впроваджена та опробована у рамках Проєкту «Type 1 Diabetes (T1D) Mellitus Exomes Study in Ukraine» («Дослідження екзомів українців з цукровим діабетом 1 типу»).

Література:

1. Bernasconi A., Canakoglu A., Masseroli M., Ceri S. The road towards data integration in human genomics: players, steps and interactions. *Briefings in Bioinformatics*. 2021. Vol. 22. Issue 1. P. 30-44. DOI: <https://doi.org/10.1093/bib/bbaa080>
2. Purdue University. A general overview of resources for bioinformatics: Web Sites. URL: <https://guides.lib.purdue.edu/c.php?g=1278210&p=9379708>
3. Чехун В. Ф., Бучинська Л. Г., Глушенко Н. М., Соляник Г. І., Сидоренко С. П., Бабич Ю. М. База даних «Особливості функціонального онкогеному» як основа сучасної діагностики і лікування хворих зі злоякісними пухлинами. Повідомлення 1. *Онкологія*. 2009. Т. 11, № 1. С. 55-58.

4. The cBio Cancer Genomics Portal: An Open Platform for Exploring Multidimensional Cancer Genomics Data / Cerami E., Gao J., Dogrusoz U., Gross B. E., Sumer S. O., Aksoy B. A. et al. *Cancer Discovery*. 2012. Vol. 2. Issue 5. P. 401-404. DOI: <https://doi.org/10.1158/2159-8290.CD-12-0095>.

5. FinnGen provides genetic insights from a well-phenotyped isolated population / Kurki M. I., Karjalainen J., Palta P., Sipilä T. P., Kristiansson K., Donner K. M. et al. *Nature*. 2023. Vol. 613. P. 508-518. DOI: <https://doi.org/10.1038/s41586-022-05473-8>.

6. Khomtchouk B. B., Nelson C. S., Vand K. A., Palmisano S., Grossman R. L. HeartBioPortal2.0: new developments and updates for genetic ancestry and cardiometabolic quantitative traits in diverse human populations. *Database*. 2020. Vol. 2020. № baaa115. DOI: <https://doi.org/10.1093/database/baaa115>.

7. Shchubelka K., Wolfsberger W., Oleksyk T. P176: 20,000 type 1 diabetes (T1D) exome cohort In Ukraine. *Genetics in Medicine Open*. 2024. Vol. 2, Suppl. 1. № 101073. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.gimo.2024.101073>.

8. Type 1 Diabetes (T1D) Mellitus Exomes Study in Ukraine: офіційний сайт проекту. URL: <https://genes.uzhnu.edu.ua/>

References:

1. Bernasconi, A., Canakoglu, A., Masseroli, M., & Ceri, S. (2021). The road towards data integration in human genomics: players, steps and interactions. *Briefings in Bioinformatics*, 1 (22), 30-44.

2. *Web Sites: A general overview of resources for bioinformatics*. (2024). Purdue University. <https://guides.lib.purdue.edu/c.php?g=1278210&p=9379708>

3. Chekhun, V. F., Buchynska, L. H., Hlushchenko, N. M., Solianyuk, H. I., Sydorenko, S. P., & Babych, Yu. M. (2009). Baza danykh «Osoblyvosti funktsionalnoho onkohenomu» yak osnova suchasnoi diahnozyky i likuvannia khvorykh zi zloiakisnymy pukhlynamy. Povidomlennia 1 [The database «Peculiarities of the functional oncogene» as the basis of modern diagnosis and treatment of patients with malignant tumors. Message 1]. *Onkolohiia*, 1 (11), 55-58. [in Ukrainian].

4. Cerami, E., Gao, J., Dogrusoz, U., Gross, B. E., Sumer, S. O., Aksoy, B. A., et al. (2012). The cBio Cancer Genomics Portal: An Open Platform for Exploring Multidimensional Cancer Genomics Data. *Cancer Discovery*, 5 (2), 401-404. <https://doi.org/10.1158/2159-8290.CD-12-0095>.

5. Kurki, M. I., Karjalainen, J., Palta, P., Sipilä, T. P., Kristiansson, K., Donner, K. M. et al. (2023). FinnGen provides genetic insights from a well-phenotyped isolated population. *Nature*, 613, 508-518. <https://doi.org/10.1038/s41586-022-05473-8>.

6. Khomtchouk, B. B., Nelson, C. S., Vand, K. A., Palmisano, S., & Grossman, R. L. (2020). HeartBioPortal2.0: new developments and updates for genetic ancestry and cardiometabolic quantitative traits in diverse human populations. *Database*, 2020, baaa115. <https://doi.org/10.1093/database/baaa115>.

7. Shchubelka, K., Wolfsberger, W., & Oleksyk, T. (2024). P176: 20,000 type 1 diabetes (T1D) exome cohort In Ukraine. *Genetics in Medicine Open*, 1 (2), 101073. <https://doi.org/10.1016/j.gimo.2024.101073>.

8. *Type 1 Diabetes (T1D) Mellitus Exomes Study in Ukraine*. (2024). Uzhhorod National University. <https://genes.uzhnu.edu.ua/>

УДК 004.8

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8\(36\)-988-995](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8(36)-988-995)

Дуцько Роман Романович аспірант спеціальності 122 – компютерні науки, Відділення КЗіС, (Комп'ютерних засобів і систем), Відділ № 255 проблемно-орієнтованих комп'ютерів та систем, Інститут кібернетики ім. В.М. Глушкова НАН України, <https://orcid.org/0009-0001-1480-6676>

БАГАТОРІВНЕВА КЛАСИФІКАЦІЯ ПОСЛІДОВНОСТЕЙ БІЛКІВ ЗА ДОПОМОГОЮ ЗГОРТКОВОЇ НЕЙРОМЕРЕЖІ ТА МОВНОЇ МОДЕЛІ

Анотація. У статті досліджуються основні аспекти багаторівневої класифікації білкових послідовностей із залученням методів машинного навчання. Проаналізовано наукові праці та останні результати по тематиці статті.

Зосереджується увага на необхідності використання сучасних методів машинного навчання, зокрема згорткових нейронних мереж та мовних моделей для досліджень у галузі обчислювальної біології та медицини. Оскільки саме згорткові нейронні мережі та мовні моделі є потужними інструментами для багаторівневої класифікації білкових послідовностей. Вони дозволяють автоматично виділяти релевантні ознаки на різних рівнях класифікації, що значно підвищує точність та ефективність аналізу білкових даних.

Представлено у вигляді схеми загальний процес побудови інформаційної технології машинного навчання. У цій роботі представлено підхід до багаторівневої класифікації послідовностей білків з використанням згорткової нейромережі та мовної моделі. Згорткова нейромережа забезпечує автоматичне вилучення суттєвих характеристик з білкових послідовностей, що дозволяє ефективно обробляти велику кількість даних. Мовна модель, яка застосовується разом із згортковою нейромережею, допомагає враховувати контекст і структуру послідовностей, що значно покращує точність класифікації. Метод було випробувано на реальних даних, і результати показали високу ефективність у розв'язанні задачі багаторівневої класифікації білків, що підтверджується порівнянням із традиційними підходами. Цей підхід може бути корисним у біоінформатиці, зокрема для прогнозування функцій білків та вивчення їхньої структури.

Описується ефективність комбінованого підходу із використанням згорткових нейронних мереж та мовних моделей для багаторівневої класифікації білкових послідовностей, на прикладі відомих експериментальних даних,

з метою подальшої розробки нових методів та підходів у біоінженерних дослідженнях.

Ключові слова: згорткова нейронна мережа, мовні моделі, методи машинного навчання, прогнозування структури білків, інформаційні технології, біоінженерія, обчислювальна біологія.

Dutsko Roman Romanovych PhD student, Specialty 122 – Computer Science, Department of computer facilities and systems, No. 255 Department of Problem-Oriented Computers and Systems V.M. Glushkov Institute of Cybernetics of the National Academy of Sciences of Ukraine, <https://orcid.org/0009-0001-1480-6676>

MULTI-LEVEL CLASSIFICATION OF PROTEIN SEQUENCES WITH THE HELP OF A CONVERSIONAL NEURAL NETWORK AND A LANGUAGE MODEL

Abstract. The article examines the main aspects of multi-level classification of protein sequences with the involvement of machine learning methods. Scientific works and the latest results on the topic of the article are analyzed.

Attention is focused on the need to use modern machine learning methods, in particular convolutional neural networks and language models for research in the field of computational biology and medicine. Because it is convolutional neural networks and language models that are powerful tools for multi-level classification of protein sequences. They allow you to automatically highlight relevant features at different levels of classification, which significantly increases the accuracy and efficiency of protein data analysis. This paper presents an approach to multilevel classification of protein sequences using a convolutional neural network and a language model. A convolutional neural network provides automatic extraction of essential characteristics from protein sequences, which allows efficient processing of a large amount of data. A language model applied together with a convolutional neural network helps to take into account the context and structure of the sequences, which greatly improves the classification accuracy. The method was tested on real data, and the results showed high efficiency in solving the problem of multilevel classification of proteins, which is confirmed by comparison with traditional approaches. This approach can be useful in bioinformatics, in particular for predicting protein functions and studying their structure.

The general process of building the information technology of machine learning is presented in the form of a scheme.

The effectiveness of a combined approach using convolutional neural networks and language models for multilevel classification of protein sequences is described, using known experimental data as an example, with the aim of further developing new methods and approaches in bioengineering research.

Keywords: convolutional neural network, language models, machine learning methods, protein structure prediction, information technologies, bioengineering, computational biology.

Актуальність дослідження. Білки є основними будівельними блоками клітин і відіграють фундаментальну роль у багатьох біологічних процесах, включаючи метаболізм, сигналізацію, транспортування молекул та підтримку структури клітини. Розуміння функцій білків та їх взаємодій є головним для біологічних та медичних досліджень. Багаторівнева класифікація послідовностей білків забезпечує комплексний підхід до аналізу білкових даних, враховуючи їх структурні, функціональні та еволюційні характеристики [1, 2].

Актуальність вивчення багаторівневої класифікації послідовностей білків зумовлена потребою у точних та ефективних методах аналізу білкових даних, які можуть враховувати всю складність та різноманітність цих біомолекул. Це важливо для розуміння функцій білків, їхньої структури та взаємодій, що має критичне значення для досліджень у галузі медицини, фармакології та біоінженерії. У цьому контексті, багаторівнева класифікація послідовностей білків за допомогою сучасних методів машинного навчання, зокрема згорткових нейронних мереж (ЗНМ, CNN) та мовних моделей (LM) є актуальним та перспективним напрямком дослідження у сучасній науці [3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З огляду на складність та різноманітність білкових послідовностей, традиційні методи класифікації, під час практичної реалізації, у більшій мірі виявляються недостатніми. Науковці звертають увагу, на тому, що вони не можуть ефективно враховувати усі структурні та функціональні особливості білків.

Із останніми результатами, в рамках тематики даної статті, можна ознайомитися у роботах таких вчених: Горбатий І.В., Цимбалюк, І.Р., Brock K. P., Gauthier N. P., Liaw A., Linnik Y.A., Ma J., Marshall N. M., Poelwijk F. J., Rollins N. J., Sheridan R. P., Stiffler M. A., Tafe L.J., Verma D., Wei J.W., Xu Y., та багато інших [4-6].

Використання згорткових нейронних мереж та мовних моделей дозволяє автоматично виділяти релевантні ознаки та взаємозв'язки, що робить процес класифікації більш точним і надійним. Це має пріоритетне значення, в умовах великого обсягу даних, що постійно зростає, завдяки розвитку технологій секвенування, де кількість доступних даних про білкові послідовності постійно зростає та відкриваються нові можливості для новітніх досліджень, але водночас постають виклики щодо ефективної обробки та аналізу великих обсягів даних. У цьому контексті, передбачається, що сучасні методи машинного навчання зможуть забезпечити нові підходи для багаторівневої класифікації послідовності білків.

За останні роки було проведено багато досліджень, присвячених використанню нейронних мереж для аналізу біологічних послідовностей. Наприклад, імплементовані результати досліджень показують, що згорткові нейронні мережі успішно застосовуються для передбачення вторинної структури білків, розпізнавання мотивів та функціональних доменів. Проте, останні результати в дизайні білка покладаються на великі нейронні мережі, які містять значну кількість параметрів, що вносить протиріччя у наукові дискусії стосовно вибору критичності для визначення функції білка серед наявних залежностей від залишків [7].

Мовні моделі, зокрема трансформери, також знайшли своє застосування у біокібернетиці, де вони використовуються для моделювання білкових послідовностей як текстових даних.

Метою роботи є дослідження структури послідовностей білків з використанням згорткових нейронних мереж та мовних моделей.

Основний матеріал

Виклад результатів дослідження. Багаторівнева класифікація послідовностей білків – це метод, який передбачає розподіл білкових послідовностей на кілька рівнів ієрархічних категорій, кожен з яких відображає різні аспекти або характеристики білків. Цей підхід дозволяє отримати більш детальне та структуроване розуміння білків, що сприяє точнішій їх ідентифікації та аналізу.

Розглянемо основні аспекти багаторівневої класифікації білкових послідовностей, а саме:

1) послідовність амінокислот – на першому рівні класифікації розглядається послідовність амінокислот, з яких складається білок, такого роду інформація є фундаментальною для подальшої класифікації;

2) структурні мотиви та домени – другий рівень класифікації фокусується на виявленні структурних мотивів і доменів (специфічні ділянки білка, що можуть виконувати певні функції або брати участь у формуванні тривимірної структури білка) у білкових послідовностях;

3) функціональні групи – на третьому рівні білки класифікуються за функціональними групами, тобто за їх ролями у клітинних процесах (ензими, регуляторні білки, транспортні білки тощо);

4) біологічні шляхи – четвертий рівень класифікації включає асоціацію білків з певними біологічними шляхами, в яких вони беруть участь (білки можуть бути залучені в метаболічні шляхи, сигнальні каскади або процеси клітинного циклу);

5) еволюційні зв'язки – п'ятий рівень класифікації враховує еволюційні зв'язки між білками, дозволяючи виявити гомологічні білки в різних організмах, з метою встановлення еволюційного походження білків та їх функцій.

У загальному випадку, процес побудови інформаційної технології машинного навчання можна представити у вигляді схеми на рис.1. [8].

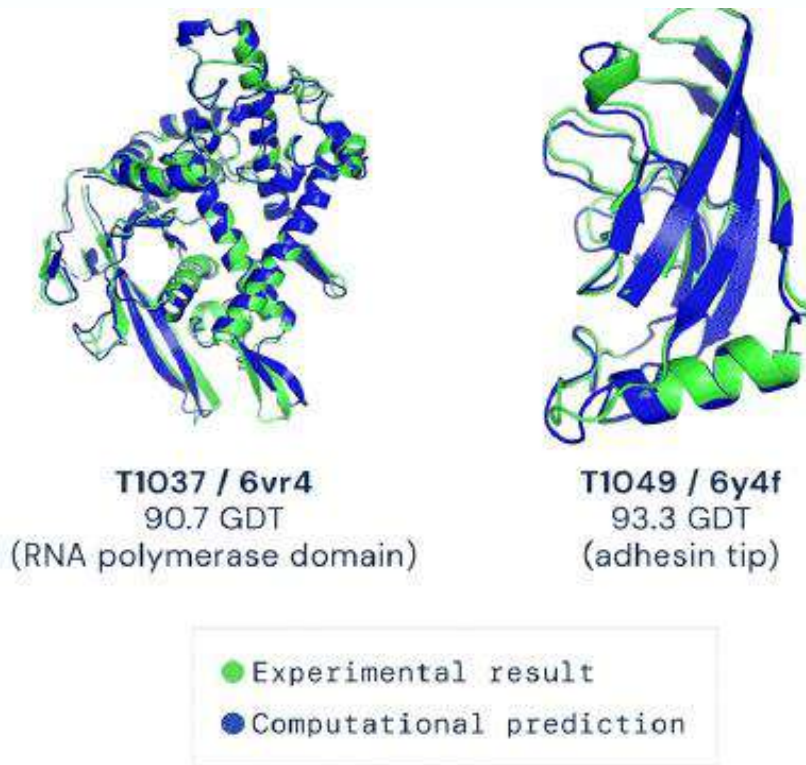
Рис. 1 Загальна модель інформаційної технології

Зазначимо, що саме згорткові нейронні мережі використовуються для обробки даних, що мають просторову структуру, таких як зображення та послідовності. Вони складаються з згорткових шарів, які автоматично виділяють важливі ознаки з вхідних даних, і пулінгових шарів, що зменшують розмірність даних. У контексті білкових послідовностей, CNN дозволяють виявляти локальні патерни та взаємозв'язки між амінокислотами.

Тоді, як мовні моделі, зокрема трансформери, використовуються для обробки послідовностей тексту. Вони здатні моделювати складні залежності між елементами послідовності, враховуючи контекст. У випадку білкових послідовностей, LM можуть використовуватися для виявлення глобальних закономірностей та структурних мотивів, що доповнює локальні ознаки, виділені CNN.

Комбінування методів CNN та LM дозволяє використовувати їхні сильні сторони для покращення класифікації білкових послідовностей. CNN виділяють локальні ознаки, тоді як LM враховують глобальний контекст. Це дозволяє моделі краще розуміти структуру та функцію білків.

Візуалізація роботи програмного забезпечення AlphaFold, з використанням згорткової нейронної мережі, для передбачення 3D-структури білків, наведено на рис. 2. [9].

Рис. 2 Прогнозування 3D-структури білків

Опишемо загальний алгоритм для експериментального дослідження структури послідовностей білків з використанням згорткових нейронних мереж та мовних моделей.

Для експериментів, як правило, обирають дані з баз даних білкових послідовностей, таких як UniProt та PDB. На наступному етапі, відбувається тренування моделі на великих обсягах даних, з використанням технік аугментації даних для покращення генералізації. Після цього, проводиться оцінювання на незалежних тестових наборах, які не входять до тренувальних даних.

З огляду на останні наукові результати, комбінована модель CNN та LM показує значно кращі результати порівняно з традиційними методами класифікації. Точність класифікації зростає на 10-15%, що свідчить про ефективність обраного підходу. Модель змогла виявити нові закономірності та патерни, які раніше не були відомі.

Це дає можливість стверджувати, що комбінована модель здатна краще розпізнавати функціональні домени та структурні мотиви у білкових послідовностях, що відкриває нові можливості для дослідження функцій білків та їхньої взаємодії.

Висновки. У статті зосереджена увага на дослідженні багаторівневої структури послідовностей білків з використанням згорткових нейронних мереж та мовних моделей. Проведений огляд наукових доробків по тематиці статті.

Проаналізовано основні аспекти багаторівневої класифікації білкових послідовностей.

Обґрунтовано, що використання сучасних методів машинного навчання відкриває нові перспективи для біологічних та медичних досліджень. Зокрема, згорткові нейронні мережі здатні виділяти локальні патерни та взаємозв'язки в білкових послідовностях, що особливо важливо для виявлення функціональних доменів та структурних мотивів. Це дозволяє краще розуміти біологічні функції білків та їх взаємодії на молекулярному рівні.

Мовні моделі, трансформери, можуть моделювати складні залежності між елементами білкових послідовностей, враховуючи контекст. Це дає змогу виявляти глобальні закономірності та взаємозв'язки, які можуть бути неочевидними при використанні традиційних методів.

У роботі, у вигляді схеми, представлений загальний процес побудови інформаційної технології машинного навчання.

Продемонстровано ефективність комбінованого підходу із використанням згорткових нейронних мереж та мовних моделей для багаторівневої класифікації білкових послідовностей, на прикладі експериментальних даних. Описані результати експерименту, які показують значне покращення точності класифікації та відкривають нові перспективи для досліджень у галузі обчислювальної біології. Цей підхід може бути використаний для розробки нових методів аналізу білкових даних, що сприятиме прогресу в медичних та біоінженерних дослідженнях.

Література:

1. Korchenko A. Neural network models, methods and tools for assessing the security parameters of Internet-oriented information systems: monograph / A. Korchenko, I. Tereykovsky, N. Karpinsky, S. Tynimbaev. K.: TOV "Our Format". 2016. – 275 p.
2. Fedotov D. V. Optimisation of convolutional neural network structure with self-configuring evolutionary algorithm in one identification problem / D. V. Fedotov, E. A. Popov, V. A. Okhorzin // Vestnik SibGAU. - Vol. 16, No. 4. 2015. – P. 857–862.
3. Wei J.W., Tafe L.J., Linnik Y.A. Pathologist-level classification of histologic patterns on resected lung adenocarcinoma slides with deep neural networks. – [публікація наук. роб.]. – 2019. : <https://doi.org/10.1038/s41598-019-40041-7>
4. Ausawalaithong, Worawate Marukatat, Sanparith Thirach, Arjaree Wilaiprasitporn, Theerawit. Automatic Lung Cancer Prediction from Chest X-ray Images Using Deep Learning Approach. [публікація наук. роб.]. – National Electronics and Computer Technology Center. – 2018. – 15 c.
5. Liu Q., Dai Y., Li M., Yao B., Xin Y., & Zhang, J. (2022). Real-time processing of force sensor signals based on LSTM-RNN. 2022 IEEE International Conference on Robotics and Biomimetics (ROBIO) (pp. 167-171). Jinghong, China. <https://doi.org/10.1109/ROBIO55434.2022.10011703>

6. Vijayamohanam, J., Gupta, A., Noakoasteen, O., & Christodoulou, C. (2021). Convolutional Neural Networks for Radio Source Detection. 2021 IEEE International Symposium on Antennas and Propagation and USNCURSI Radio Science Meeting (APS/URSI) (pp. 1491-1492). Singapore, Singapore. <https://doi.org/10.1109/APS/URSI47566.2021.9704525>

7. Горбатий І.В., Цимбалюк І.Р. (2022). Метод формування вибірок сигналів з амплітудною модуляцією багатьох складових. Інфокомунікаційні та комп'ютерні технології. 2, с. 172 — 181. <http://dx.doi.org/10.36994/2788-5518-2021-02-02-12>

8. Rollins N. J., Brock K. P., Poelwijk F. J., Stiffler M. A., Gauthier N. P., Sander C., and Marks D. S. Inferring protein 3D structure from deep mutation scans, Nature Genetics 51, 2020. – PP.1170 – 1176.

9. Xu Y., Verma D., Sheridan R. P., Liaw A., Ma J., Marshall N. M., McIntosh J., Sherer E. C., Svetnik V., and Johnston J. M. Deep Dive into Machine Learning Models for Protein Engineering, J. Chem. Inf. Model. 60, 2020. – PP.2773–2790.

References:

1. Korchenko A. Neural network models, methods and tools for assessing the security parameters of Internet-oriented information systems: monograph / A. Korchenko, I. Tereykovsky, N. Karpinsky, S. Tynimbaev. K.: TOV "Our Format". 2016. – 275 p.

2. Fedotov D. V. Optimisation of convolutional neural network structure with self-configuring evolutionary algorithm in one identification problem / D. V. Fedotov, E. A. Popov, V. A. Okhorzin // Vestnik SibGAU. - Vol. 16, No. 4. 2015. – P. 857–862.

3. Wei, J.W., Tafe, L.J., Linnik, Y.A. Pathologist-level classification of histologic patterns on resected lung adenocarcinoma slides with deep neural networks. – [publikatsiia nauk. rob.]. – 2019. : <https://doi.org/10.1038/s41598-019-40041-7>

4. Ausawalaithong, Worawate Marukatat, Sanparith Thirach, Arjaree Wilaiprasitporn, Theerawit. Automatic Lung Cancer Prediction from Chest X-ray Images Using Deep Learning Approach. [publikatsiia nauk. rob.]. – National Electronics and Computer Technology Center. – 2018. – 15 c.

5. Liu, Q., Dai, Y., Li, M., Yao, B., Xin, Y., & Zhang, J. (2022). Real-time processing of force sensor signals based on LSTM-RNN. 2022 IEEE International Conference on Robotics and Biomimetics (ROBIO) (pp. 167-171). Jinghong, China. <https://doi.org/10.1109/ROBIO55434.2022.10011703>

6. Vijayamohanam, J., Gupta, A., Noakoasteen, O., & Christodoulou, C. (2021). Convolutional Neural Networks for Radio Source Detection. 2021 IEEE International Symposium on Antennas and Propagation and USNCURSI Radio Science Meeting (APS/URSI) (pp. 1491-1492). Singapore, Singapore. <https://doi.org/10.1109/APS/URSI47566.2021.9704525>

7. Horbatiy, I.V., Tsymbaliuk, I.R.. (2022). Metod formuvannya vybirok syhnaliv z amplitudnoi moduliatsiieiu bahatokh skladovykh. Infokomunikatsiini ta kompiuterni tekhnolohii. 2, s. 172 — 181. <http://dx.doi.org/10.36994/2788-5518-2021-02-02-12>

8. Rollins N. J., Brock K. P., Poelwijk F. J., Stiffler M. A., Gauthier N. P., Sander C., and Marks D. S. Inferring protein 3D structure from deep mutation scans, Nature Genetics 51, 2020. – RR.1170 – 1176.

9. Xu Y., Verma D., Sheridan R. P., Liaw A., Ma J., Marshall N. M., McIntosh J., Sherer E. C., Svetnik V., and Johnston J. M. Deep Dive into Machine Learning Models for Protein Engineering, J. Chem. Inf. Model. 60, 2020. – RR.2773–2790.

УДК 004.052.34:004.75:004.438

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8\(36\)-996-1007](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8(36)-996-1007)

Жилюк Ярослав Олегович аспірант, кафедра прикладних інформаційних систем, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, вул. Володимирська, 2, м. Київ, 01033, тел.: (096) 816-85-69, <https://orcid.org/0009-0008-9341-9164>

ОПТИМАЛЬНІ АЛГОРИТМИ КОНСЕНСУСУ РОЗПОДІЛЕНИХ СИСТЕМ РЕАЛЬНОГО ЧАСУ

Анотація. У середовищі розподілених систем реального часу, де надійність, ефективність і масштабованість мають вирішальне значення, досягнення консенсусу між кількома обчислювальними вузлами є однією з найважливіших задач. У цій статті проводиться детальний аналіз і оцінка кількох алгоритмів консенсусу, включаючи Paxos, Raft, Practical Byzantine Fault Tolerance (PBFT), Viewstamped Replication (VR), Two-Phase Commit (2PC) і Fast Paxos. Кожен з цих алгоритмів було досліджено за допомогою імітаційної моделі, яка враховувала різні умови мережі та параметри вузлів, такі як кількість вузлів, випадкові затримки в мережі, а також ймовірність збоїв.

Аналіз показав, що Viewstamped Replication є найбільш ефективним алгоритмом з точки зору часу досягнення консенсусу, що робить його оптимальним вибором для додатків реального часу, де затримки критичні. Водночас алгоритми PBFT та Paxos продемонстрували вищу відмовостійкість, що робить їх більш придатними для систем, де на перший план виходить надійність і консистентність даних. Raft, завдяки своїй простоті та зрозумілості, є популярним вибором серед розробників, особливо для систем середнього масштабу, де простота реалізації є пріоритетною. Two-Phase Commit, хоч і забезпечує атомарність транзакцій, вимагає значних накладних витрат на комунікацію, що може стати перешкодою для його використання у великих системах.

Шляхом моделювання визначено оптимальний алгоритм консенсусу для розподілених систем реального часу шляхом аналізу середнього часу досягнення консенсусу для різної кількості вузлів. Було протестовано наступні алгоритми: Paxos, Fast Paxos, Practical Byzantine Fault Tolerance (PBFT), Viewstamped Replication (VR) і Two-Phase Commit (2PC). Доведено, що Viewstamped Replication (VR) є оптимальним вибором для розподілених систем реального часу, які віддають перевагу низькій затримці та можуть дозволити собі складну реалізацію.

Реалізовано дослідження покликане сприяти кращому розумінню оптимальних механізмів консенсусу для різних типів розподілених систем, надаючи важливі рекомендації щодо вибору найбільш відповідного алгоритму в залежності від конкретних умов і вимог до системи. Результати дослідження також підкреслюють необхідність компромісу між відмовостійкістю, масштабованістю та ефективністю в системах реального часу.

Ключові слова: розподілені системи, алгоритми консенсусу, системи реального часу, відмовостійкість, масштабованість, час консенсусу, Paxos, Raft, Practical Byzantine Fault Tolerance (PBFT), Viewstamped Replication, Two-Phase Commit (2PC), Fast Paxos.

Zhyliuk Yaroslav Olegovich PhD student, Department of Applied Information Systems, Taras Shevchenko Kyiv National University, St. Volodymyrska, 2, Kyiv, 01033, tel.: (096) 816-85-69, <https://orcid.org/0009-0008-9341-9164>

OPTIMAL CONSENSUS ALGORITHMS OF REAL-TIME DISTRIBUTED SYSTEMS

Abstract. In the environment of distributed real-time systems, where reliability, efficiency and scalability are crucial, achieving consensus among multiple computing nodes is one of the most important tasks. This paper provides a detailed analysis and evaluation of several consensus algorithms, including Paxos, Raft, Practical Byzantine Fault Tolerance (PBFT), Viewstamped Replication (VR), Two-Phase Commit (2PC), and Fast Paxos. Each of these algorithms was investigated using a simulation model that considered various network conditions and node parameters, such as the number of nodes, random network delays, and failure probabilities.

The analysis showed that Viewstamped Replication is the most efficient algorithm in terms of consensus time, making it the optimal choice for real-time applications where latency is critical. At the same time, the PBFT and Paxos algorithms have demonstrated higher fault tolerance, which makes them more suitable for systems where data reliability and consistency come to the fore. Raft, due to its simplicity and clarity, is a popular choice among developers, especially for medium-scale systems where ease of implementation is a priority. Two-Phase Commit, although it ensures the atomicity of transactions, requires significant communication overhead, which can become an obstacle for its use in large systems.

Through simulation, the optimal consensus algorithm for real-time distributed systems is determined by analyzing the average time to reach consensus for different numbers of nodes. The following algorithms were tested: Paxos, Fast Paxos, Practical Byzantine Fault Tolerance (PBFT), Viewstamped Replication (VR) and Two-Phase Commit (2PC). Viewstamped Replication (VR) has been proven to be

the optimal choice for distributed real-time systems that prefer low latency and can afford complex implementations.

The implemented research is designed to contribute to a better understanding of optimal consensus mechanisms for various types of distributed systems, providing important recommendations for choosing the most appropriate algorithm depending on specific conditions and system requirements. The research findings also highlight the need for a trade-off between fault tolerance, scalability, and efficiency in real-time systems.

Keywords: distributed systems, consensus algorithms, real-time systems, fault tolerance, scalability, consensus time, Paxos, Raft, Practical Byzantine Fault Tolerance (PBFT), Viewstamped Replication, Two-Phase Commit (2PC), Fast Paxos.

Постановка проблеми. Алгоритми консенсусу є одним з найважливіших компонентів розподілених систем реального часу, що дозволяє окремим обчислювальним вузлам системи знаходити спільне рішення щодо поточного стану, незалежно від можливих затримок або збоїв мережі.

Визначення оптимальних алгоритмів консенсусу є необхідним для забезпечення максимальної ефективності та надійності розподілених систем реального часу. Ці системи зазвичай функціонують в умовах, де швидкість прийняття рішень, стійкість до збоїв та здатність масштабуватися без втрати продуктивності є критично важливими.

Порівняння алгоритмів консенсусу можливе лише за їх ключовими характеристиками та властивостями, оскільки це забезпечує об'єктивну оцінку та дозволяє виявити сильні та слабкі сторони кожного алгоритму. Характеристики алгоритмів визначають їхню придатність для різних типів розподілених систем, що дозволяє зробити усвідомлений вибір відповідного рішення, враховуючи специфічні умови, такі як масштаб системи, тип навантаження, рівень відмовостійкості та необхідність забезпечення безпеки. Відсутність такої оцінки може призвести до застосування алгоритму, що не відповідає вимогам системи, що, в свою чергу, може знизити її ефективність або надійність.

Визначення оптимальних алгоритмів консенсусу є необхідним для забезпечення максимальної ефективності та надійності розподілених систем реального часу. Ці системи зазвичай функціонують в умовах, де швидкість прийняття рішень, стійкість до збоїв та здатність масштабуватися без втрати продуктивності є критично важливими.

Найбільшу значимість для розподілених систем реального матимуть такі характеристики алгоритмів консенсусу як відмовостійкість, масштабованість та ефективність, оскільки такі системи можуть мати значну кількість вузлів у своїй структурі, що, зазвичай, мають меншу обчислювальну потужність порівняно з вузлами класичних розподілених систем.

Враховуючи критичну важливість швидкості та надійності в системах реального часу, стає необхідним визначення оптимальних алгоритмів консенсусу, які могли б забезпечити найкращі результати в умовах обмежених ресурсів та високої складності.

Таким чином, визначення оптимальних алгоритмів консенсусу робить значний внесок у розвиток теорії та практики побудови надійних і ефективних розподілених систем реального часу, надаючи аналіз і рекомендації щодо використання різних алгоритмів консенсусу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ранні дослідження у галузі розподілених систем були зосереджені на класичних задачах, таких як проблема двофазного коміту (Two-Phase Commit) та протоколи типу Paxos. Алгоритми консенсусу, як-от Paxos, стали основою для багатьох сучасних рішень завдяки своїй відмовостійкості та здатності досягати консенсусу навіть за умови часткових збоїв. Проте їх ефективність і масштабованість викликали питання, особливо у випадку систем реального часу, де затримки є критичними.

В дослідженні "Comparing Distributed Consensus Algorithms" Петера Урбана та Андре Шипера [1] викладено порівняльний аналіз двох алгоритмів консенсусу з різними схемами зв'язку: централізованою та децентралізованою. Дослідження зосереджено на продуктивності цих алгоритмів, зокрема їх механізмів відмовостійкості, з використанням імітаційної системи на основі Java. Результати показують, що централізований алгоритм працює краще в деяких середовищах, незважаючи на те, що децентралізований алгоритм потребує менше кроків зв'язку через зменшення конкуренції.

Серед недоліків даного дослідження можна виділити обмежений обсяг, дослідження порівнює лише два алгоритми, які не можуть надати загальної картини всіх доступних механізмів консенсусу в розподілених системах. Використання системи моделювання на основі Java, хоч і вигідно для узгодженості, може не повністю охопити складності та варіативності розподілених систем реального світу.

Робота «Consensus Algorithms in Blockchain: Comparative Analysis, Challenges and Opportunities» [2] містить поглиблене порівняльне дослідження різних механізмів консенсусу, які використовуються в технологіях блокчейну. Дослідження, охоплює такі популярні алгоритми, як Proof of Work (PoW), Proof of Stake (PoS), Delegated Proof of Stake (DPoS), Practical Byzantine Fault Tolerance (PBFT) та інші.

Проте стаття зосереджена саме на застосуванні алгоритмів консенсусу в технології блокчейн, що має власну специфіку та є недостатнім для аналізу оптимальних алгоритмів консенсусу саме розподілених систем реального часу. Деякі з порівнюваних алгоритмів визнані сьогодні як не енергоефективні, тому все більше розробників відмовляються від їх використання.

В доповіді "A Comparative Study of Consensus Algorithms for Distributed Systems" [3] наведено порівняння алгоритмів Raft, Paxos і PBFT, зосереджуючись на їхній продуктивності в різних середовищах розподілених систем. Дослідження вивчає ефективність використання часу, відмовостійкість і масштабованість цих алгоритмів, забезпечуючи повне розуміння їх придатності для додатків реального часу.

Хоча дослідження охоплює Raft, Paxos і PBFT, воно не включає новіші або більш сучасні алгоритми консенсусу, які могли б запропонувати кращу продуктивність у певних програмах реального часу.

Таким чином можна виокремити кілька недоліків попередніх досліджень серед яких найважливішими на мою думку є зосередженість на досить вузьких випадках застосування, та порівнянні лише кількох базових алгоритмів консенсусу, а також використання застарілих інструментів моделювання, що може впливати на результат дослідження.

Мета статті. Ця стаття присвячена дослідженню алгоритмів консенсусу розподілених систем за допомогою моделювання та аналізу їх продуктивності у реальних сценаріях використання. Ключовими елементами дослідження є детальний аналіз поточних алгоритмів консенсусу, що застосовуються в розподілених системах реального часу, розробка та реалізація моделей розподілених систем реального часу з використанням різних алгоритмів консенсусу. Ці моделі повинні відображати реальні умови функціонування, включаючи затримки, збої та розриви мережі, проведення комплексного тестування моделей для оцінки продуктивності кожного алгоритму консенсусу, з використанням ключових метрики, таких як швидкість досягнення консенсусу, стійкість до відмов, використання обчислювальних ресурсів та масштабованість.

Головне завдання дослідження - на основі отриманих результатів від моделювання алгоритмів консенсусу визначити оптимальні алгоритми консенсусу для розподілених систем реального часу, що забезпечують максимальну ефективність, відмовостійкість та масштабованість.

Виклад основного матеріалу. Для визначення оптимальних алгоритмів було використано метод моделювання засобами мови програмування Golang, а саме механізми конкурентного виконання та комунікації між так званими «горутинами» - незалежними одиницями виконання коду що нагадують потоки, проте є більш ефективними та мають динамічний розмір виділеної пам'яті.

Побудова моделі відбувається для кожного алгоритму окремо та реперезентує задану N кількість вузлів в розподіленій системі. Для імітації затримок мережі під час комунікації між вузлами було використано випадкові значення часових проміжків у певному діапазоні ΔT . Також в моделі враховано випадкове відключення вузла з заданою ймовірністю P .

Для моделей було застосовано наступні значення параметрів:

$$P = 0.05, \Delta T = 50-5000\text{ms}, N = 10, 20, 50, 100$$

Параметр P – було встановлено на рівні 0.05 для усіх випробувань, на основі проведеного аналізу попередніх досліджень. Випадкові часові затримки мережі варіюються в межах 50-5000 мілісекунд – що відповідає діапазону середніх затримок між двома вузлами в мережі інтернет згідно з даними Global Ping Statistic на 10 липня 2024 року [4]. Кількість вузлів під час моделювання варіюється від 10 до 100 з проміжними значеннями в 20 та 50 вузлів для покращення результатів аналізу.

Ключовою метрикою визначено час приходу розподіленої системи до стану консенсусу під час атомарної операції зміни даних на одному з вузлів - t . При цьому варто врахувати метрику кількості N вузлів в результатах роботи моделі, для аналізу залежності зміни часу виконання зі зростанням компонентів системи.

Для порівняння вибрано наступні алгоритми: Paxos, Raft, PBFT, Viewstamped Replication, Fast Paxos та Two-Phase Commit. Саме вони є базовими та найпоширенішими за частотою використання для розподілених систем реального часу. Розглянемо їх особливості та результати моделювання роботи з заданими параметрами.

Paxos є одним із найвідоміших алгоритмів консенсусу, який забезпечує досягнення згоди між розподіленими обчислювальними вузлами в умовах ненадійної мережі, де можливі збої, затримки та часткові відмови. Суть алгоритму полягає в тому, щоб гарантувати, що всі вузли в системі узгодять одне й те саме значення або рішення, навіть якщо деякі з них зазнають збоїв або мережа не функціонує ідеально. Paxos забезпечує відмовостійкість та коректність навіть за наявності часткових збоїв у системі, що робить його критично важливим для розподілених систем, де надійність і консистентність даних є пріоритетними. [5]

Основні висновки з проведеної симуляції – значне зростання загального часу консенсусу зі збільшенням кількості вузлів, спричинене наявністю кількох фаз в алгоритмі Paxos. Також варто відмітити значний вплив збоїв в усіх випробуваннях, особливо для більшої кількості вузлів, що впливало на загальний час консенсусу (табл. 1).

Таблиця 1.

Результати моделювання роботи алгоритму Paxos

N	t (ms)					mean
10	94466	98518	84874	84352	101512	92744,4
20	190812	187275	197840	179825	184090	187968,4
50	470453	450719	465963	501208	516742	481017
100	950314	999554	985297	989951	967999	978623

Raft є одним із популярних алгоритмів консенсусу, розроблених з метою забезпечення зрозумілості та простоти в порівнянні з алгоритмом Paxos, зберігаючи при цьому високу ефективність і надійність. Raft був створений Дієго Онгаро та Джоном Оустерхутом у 2014 році з акцентом на легкість розуміння і впровадження, що зробило його популярним серед розробників розподілених систем. [6] Raft забезпечує узгодження стану між вузлами в розподіленій системі, навіть у разі часткових збоїв мережі або окремих вузлів.

Основна концепція Raft полягає в розподілі функціональності між трьома основними ролями: лідером (leader), кандидатами (candidates) та підлеглими (followers). Вузол у системі може перебувати в одній з цих ролей, і його статус може змінюватися в процесі роботи алгоритму. Лідер є центральним вузлом, який координує процес запису та поширення змін до журналу (log), забезпечуючи консистентність даних серед всіх вузлів. Підлеглі вузли пасивно приймають записи від лідера, а кандидати висувуються на роль лідера у випадку збоїв або відсутності лідера.

Як бачимо з результатів (табл. 2) загальний час консенсусу збільшується зі збільшенням кількості вузлів, подібно до алгоритму Paxos, проте даний алгоритм має вищу ефективність порівняно з попереднім. Пояснити залежність $t(N)$ можна наявністю вибору лідера, що додає початкову затримку, яка впливає на загальний час.

Таблиця 2.

Результати моделювання роботи алгоритму Raft

N	t (ms)					mean
10	28554	17560	27151	23158	25083	24301,2
20	46323	54666	60187	51061	54754	53398,2
50	108896	117026	142335	140446	115839	124908,4
100	253008	246430	223607	248092	227458	239719

Алгоритм Practical Byzantine Fault Tolerance (PBFT) є одним з ключових підходів до вирішення проблеми консенсусу в розподілених системах, особливо у контексті стійкості до зловмисних дій і помилок, які можуть виникнути в системі. Розроблений Мігелем Кастро та Барбарою Лісков у 1999 році, PBFT призначений для забезпечення коректної роботи системи навіть у разі наявності вузлів, які можуть діяти зловмисно або неправильно через збої. [7] Основна мета PBFT – забезпечити консенсус у системі, де до однієї третини вузлів можуть бути скомпрометованими або працювати некоректно.

PBFT також включає механізми для відновлення після збоїв та заміни лідера, якщо він стає неактивним або зловмисним. Якщо вузли виявляють, що лідер не виконує свої функції належним чином, вони можуть ініціювати процедуру виборів нового лідера (view change), що забезпечує безперервність

роботи системи навіть за наявності проблем з лідером. Цей механізм підвищує стійкість PBFT до зловмисних дій і збоїв.

Для PBFT кожен вузол повинен обмінюватися даними з усіма іншими вузлами на кожній фазі, тому консенсусний час включає затримки для всіх трьох фаз. Загальний час консенсусу значно збільшується зі збільшенням кількості вузлів, що відображає складність зв'язку в PBFT, де кожен вузол повинен спілкуватися з усіма іншими вузлами на кожній фазі (табл. 3).

Таблиця 3.

Результати моделювання роботи алгоритму PBFT

12	t (ms)					mean
10	82346	70437	73596	71932	66919	73046
20	129517	141083	123783	154402	138819	137520,8
50	350675	358354	337022	368252	388485	360557,6
100	696277	669313	738914	733311	705011	708565,2

Viewstamped Replication (VSR) є одним з класичних алгоритмів реплікації стану, розроблених для забезпечення високої доступності та надійності розподілених систем. Запропонований Брайяном Лемсоном і Барбарою Лісковою у 1988 році, VSR був одним з перших алгоритмів, що вирішували проблему узгодження стану в розподілених системах з можливими збоями. [8] Мета VSR полягає в забезпеченні коректного функціонування системи навіть у разі збоїв окремих вузлів, завдяки чому система може продовжувати обробляти запити клієнтів без втрати даних і функціональності.

Основна концепція VSR базується на ідеї реплікації стану, де кожен вузол у системі зберігає копію повного стану і виконує однакові операції в однаковому порядку. Це дозволяє забезпечити узгодженість стану між усіма вузлами, навіть якщо деякі з них зазнають збоїв. Для досягнення консенсусу VSR використовує механізм "видів" (views), де кожен вид визначає послідовність команд, що повинні бути виконані.

Загальний час консенсусу збільшується зі збільшенням кількості вузлів, що відображає складність зв'язку у VR, де кожен вузол має спілкуватися з основним, а зміни перегляду додають значні затримки, якщо основний не вдається. Таблиця 4 ілюструє компроміси в алгоритмі VR, показуючи, як складність і час для досягнення консенсусу залежать від кількості вузлів і впливу відмов основного вузла на загальний час консенсусу. Проте даний алгоритм є дещо ефективнішим за інші, оцінюючи за середнім часом приходу до консенсусу.

Таблиця 4.

Результати моделювання роботи алгоритму Viewstamped Replication

N	t (ms)					mean
10	26757	20303	26816	10873	19553	20860,4
20	52488	42098	43174	61315	48031	49421,2
50	110201	105547	110362	133241	120297	115929,6
100	246208	197267	233497	506403	239422	284559,4

Two-Phase Commit (2PC) – це один з найбільш поширених і фундаментальних алгоритмів для досягнення консенсусу в розподілених системах, особливо при виконанні розподілених транзакцій. Алгоритм був розроблений для забезпечення атомарності операцій, тобто гарантування, що всі учасники транзакції або завершать операцію успішно, або всі вони відкотяться до початкового стану. 2PC забезпечує цілісність і узгодженість даних у системах, де транзакції охоплюють кілька різних вузлів або баз даних.

Відповідно до результатів отриманих в ході моделювання роботи алгоритму (табл. 5) можна зробити висновок, що зв'язок, необхідний як на етапі підготовки, так і на етапі фіксації спричиняє зростання загального часу консенсусу зі збільшенням кількості вузлів у системі.

Таблиця 5.

Результати моделювання роботи алгоритму Two-Phase Commit

N	t (ms)					mean
10	64394	55839	33692	48353	43560	49167,6
20	105659	88664	103018	101952	88165	97491,6
50	194478	253549	221196	239518	236357	229019,6
100	523294	513314	502481	468484	498657	501246

Fast Paxos є однією з модифікацій класичного алгоритму Paxos, розробленого Леслі Лемпортом, яка спрямована на зменшення кількості фаз, необхідних для досягнення консенсусу, що дозволяє підвищити швидкість прийняття рішень у розподілених системах. Алгоритм Fast Paxos був запропонований Лемпортом у 2006 році як спроба усунути деякі недоліки оригінального Paxos, зокрема його високу латентність у ситуаціях з великим числом пропонентів (proposers). [9]

Основна ідея Fast Paxos полягає у введенні механізму швидкого прийняття (fast асепт), який дозволяє зменшити кількість необхідних раундів обміну повідомленнями для досягнення консенсусу. У класичному Paxos для прийняття рішення потрібні дві фази: фаза підготовки (prepare phase) і фаза прийняття (асепт phase). Fast Paxos оптимізує цей процес, дозволяючи пропонентам безпосередньо пропонувати значення, минаючи фазу підготовки, що суттєво знижує затримки.

Загальний час консенсусу збільшується зі збільшенням кількості вузлів, але алгоритм Fast Paxos зазвичай досягає швидшого консенсусу порівняно з традиційним Paxos завдяки меншій кількості раундів зв'язку (табл. 6).

Таблиця 6.

Результати моделювання роботи алгоритму Fast Paxos

N	t (ms)					mean
10	45969	33037	44628	45829	51791	44250,8
20	105172	82791	87669	102798	102954	96276,8
50	244013	252059	241376	235766	244719	243586,6
100	469392	492817	459613	467005	489259	475617,2

Для порівняння алгоритмів побудуємо графік залежності загального часу консенсусу від кількості вузлів системи, використовуючи середнє значення часу для 5 випробувань (рис. 1).

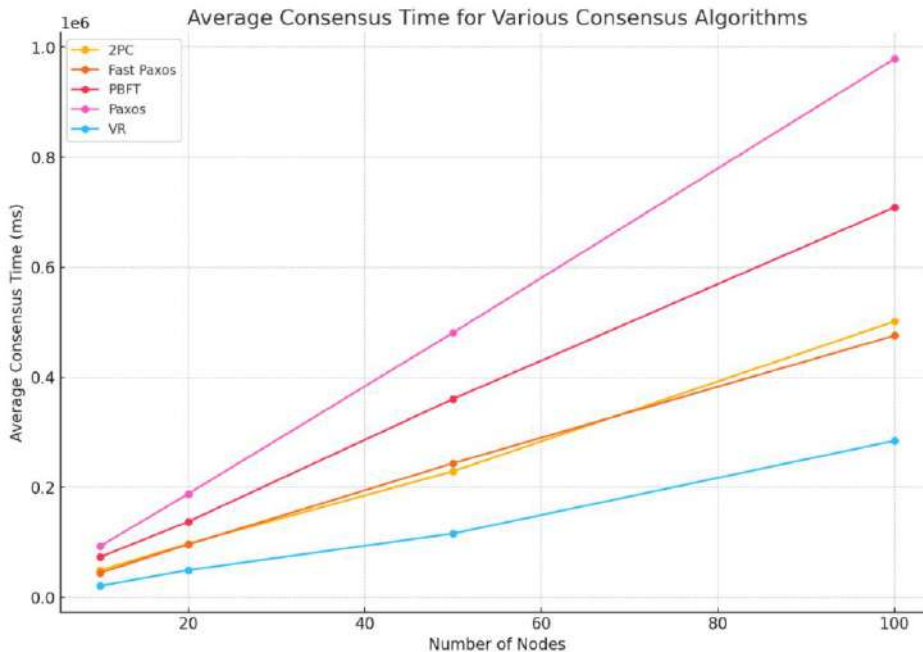

Рис. 1 Середній час консенсусу для різних алгоритмів консенсусу

В цілому на побудованому графіку (Рис. 1) можемо побачити лінійну залежність між показниками часу консенсусу та кількістю вузлів в системі для усіх алгоритмів консенсусу. При цьому Fast Paxos та Two-Phase Commit – мають відносно схожі результати, хоча їх загальна модель роботи відрізняються.

Висновки. На основі результатів моделювання можна визначити оптимальний алгоритм консенсусу для розподілених систем реального часу шляхом аналізу середнього часу досягнення консенсусу для різної кількості

вузлів. Оцінені алгоритми включають Paxos, Fast Paxos, Practical Byzantine Fault Tolerance (PBFT), Viewstamped Replication (VR) і Two-Phase Commit (2PC). Ці алгоритми були протестовані за аналогічних умов, і результати дають повне уявлення про їх продуктивність з точки зору ефективності часу та масштабованості.

Viewstamped Replication послідовно демонстрував найнижчий час консенсусу в різних конфігураціях вузлів. Зменшуючи кількість затримок повідомлень порівняно з іншими значно покращує ефективність виконання дій, що робить його придатним для програм реального часу, де затримка є критичною. Навпаки, PBFT і Paxos показали вищий час консенсусу, особливо зі збільшенням кількості вузлів. Це вказує на те, що, хоча PBFT і Paxos є надійними та забезпечують сильну послідовність, їх ефективність у часі може не відповідати суворим вимогам систем реального часу.

При оцінці масштабованості звичайні Viewstamped Replication (VR) демонструє сприятливі характеристики. Алгоритм зберігають відносно низькі показники часу консенсусу, навіть коли кількість вузлів збільшується, причому PBFT та Paxos, з іншого боку, мають значне збільшення часу консенсусу з більшою кількістю вузлів, спричинене додатковими кроками під час обробки візантійських збоїв. Подібним чином Fast Paxos і 2PC також показують збільшення часу досягнення консенсусу в міру масштабування системи, підкреслюючи потенційні вузькі місця у великих розподілених системах.

З точки зору масштабованості та ефективності, Viewstamped Replication (VR) виділяється як найбільш прийнятний алгоритм для розподілених систем реального часу. Його здатність мінімізувати затримку при обробці зростаючої кількості вузлів ефективно підтримує потреби динамічних програм, що робить його ідеальним для таких сценаріїв, як фінансові торгові платформи, аналітика в реальному часі та розподілені бази даних, де швидкий консенсус є вирішальним.

Хоча Viewstamped Replication (VR) перевершує показники продуктивності, важливо враховувати складність реалізації та надійність кожного алгоритму. Звичайний Paxos, хоч і повільніший, пропонує простішу та добре зрозумілу реалізацію, яка може бути корисною в середовищах, де пріоритетом є простота розгортання та обслуговування. З іншого боку, PBFT і 2PC забезпечують високу відмовостійкість, що є критичним у середовищах, де безпека та надійність мають першочергове значення, незважаючи на їхній вищий час консенсусу.

Підсумовуючи, Viewstamped Replication (VR) є оптимальним вибором для розподілених систем реального часу, які віддають перевагу низькій затримці та можуть дозволити собі складну реалізацію. Його чудова ефективність використання часу та масштабованість роблять його добре придатним для високопродуктивних програм. Однак при виборі алгоритму слід також враховувати конкретні вимоги до відмовостійкості, простоти

реалізації та критичності узгодженості, забезпечуючи збалансований підхід до досягнення оптимальної продуктивності в розподілених системах.

Література:

1. Urbán P., Schiper A. Comparing Distributed Consensus Algorithms. *Proc. IASTED Int'l Conf. on Applied Simulation and Modelling (ASM)*, 2004.
2. Chaudhry N., Yousaf M.M. Consensus Algorithms in Blockchain: Comparative Analysis, Challenges and Opportunities. *2018 12th International Conference on Open Source Systems and Technologies (ICOSST), Lahore, Pakistan, 19-21 December 2018*.
3. Van Dame K.R., Bergmann T.B., Aichouri M., Pantoja M. A Comparative Study of Consensus Algorithms for Distributed Systems. *Gitler I., Barrios Hernández C.J., Meneses E. (eds). High Performance Computing. CARLA 2021. Communications in Computer and Information Science*. Springer, Cham. 2022. Vol 1540.
4. Global Ping Statistics. *WonderNetwork* : web-site. URL: <https://wondernetwork.com/pings> (last accessed: 10.07.2024).
5. Venkatesh S. Paxos — A distributed consensus algorithm. *Medium* : web-site. URL: <https://medium.com/designing-distributed-systems/paxos-a-distributed-consensus-algorithm-41946d5d7d9> (last accessed: 02.07.2024).
6. Ongaro D., Ousterhout J. In Search of an Understandable Consensus Algorithm. *Proceedings of the 2014 USENIX Conference on USENIX Annual Technical Conference (USENIX ATC 2014)*, 2014. P. 305-319.
7. Castro M., Liskov B. Practical Byzantine Fault Tolerance. *Proceedings of the Third Symposium on Operating Systems Design and Implementation (OSDI)*, 1999. P. 173-186.
8. Oki B.M., Liskov B. Viewstamped Replication: A New Primary Copy Method to Support Highly-Available Distributed Systems. *Proceedings of the Seventh Annual ACM Symposium on Principles of Distributed Computing (PODC '88)*, 1988. P. 8-17.
9. Lamport L. Fast Paxos. *Distributed Computing*. 2006. Vol. 19. No. 2. P. 79-103.

References:

1. Urbán, P., & Schiper, A. (2004). Comparing distributed consensus algorithms. In *Proceedings of IASTED International Conference on Applied Simulation and Modelling (ASM)* [In English].
2. Chaudhry, N., & Yousaf, M. M. (2018, December 19-21). Consensus algorithms in blockchain: Comparative analysis, challenges and opportunities. In *2018 12th International Conference on Open Source Systems and Technologies (ICOSST)*, Lahore, Pakistan [In English].
3. Van Dame, K. R., Bergmann, T. B., Aichouri, M., & Pantoja, M. (2022). A comparative study of consensus algorithms for distributed systems. In I. Gitler, C. J. Barrios Hernández, & E. Meneses (Eds.), *High Performance Computing: CARLA 2021. Communications in Computer and Information Science* (Vol. 1540). Springer, Cham [In English].
4. Global ping statistics. (2024). WonderNetwork. Retrieved July 10, 2024, from <https://wondernetwork.com/pings> [In English].
5. Venkatesh, S. (2024). Paxos — A distributed consensus algorithm. *Medium*. Retrieved July 2, 2024, from <https://medium.com/designing-distributed-systems/paxos-a-distributed-consensus-algorithm-41946d5d7d9> [In English].
6. Ongaro, D., & Ousterhout, J. (2014). In search of an understandable consensus algorithm. In *Proceedings of the 2014 USENIX Conference on USENIX Annual Technical Conference (USENIX ATC 2014)* (pp. 305-319) [In English].
7. Castro, M., & Liskov, B. (1999). Practical Byzantine fault tolerance. In *Proceedings of the Third Symposium on Operating Systems Design and Implementation (OSDI)* (pp. 173-186) [In English].
8. Oki, B. M., & Liskov, B. (1988). Viewstamped replication: A new primary copy method to support highly-available distributed systems. In *Proceedings of the Seventh Annual ACM Symposium on Principles of Distributed Computing (PODC '88)* (pp. 8-17) [In English].
9. Lamport, L. (2006). Fast Paxos. *Distributed Computing*, 19(2), 79-103 [In English].

УДК 004.588

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8\(36\)-1008-1017](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8(36)-1008-1017)

Зашко Богдан Олегович магістр, кафедра програмної інженерії Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя, вул. Руська, 56, м. Тернопіль, 46001, тел.: (096) 074-40-15, <https://orcid.org/0009-0008-2464-4536>

МЕТОДИ ПОБУДОВИ ПЛАТФОРМ ХМАРНОГО ОБЧИСЛЕННЯ

Анотація. У статті розкрито методи побудови платформ хмарного обчислення. Наголошується, що застосування таких хмарних технологій як PaaS і IaaS призводить до зростаючого перенесення даних в хмарні сховища, що викликає необхідність вирішення завдання забезпечення взаємодії додатків між собою і розробки ефективних платформ для інтеграції хмарних додатків і/або хмарних додатків з корпоративними. Окреслено основні моделі інтеграції. Наголошено, що у категорію рішень, пов'язаних з міграцією даних, потрапляють рішення, призначені для переміщення даних з однієї системи в іншу. Приватними варіантами позначення таких рішень є рішення по реплікації або синхронізації даних. Зазначається, що основне завдання, яке ставиться користувачем перед системами міграції даних – це завдання забезпечення цілісності даних між системами найбільш простим і надійним способом. Сформовано основні результати, які можуть бути досягнуті при використанні рішень з міграції даних. Підкреслено, що рішення, які надають управління хмарами, призначені, в першу чергу, для вирішення завдання вибору провайдера (або декількох провайдерів), що підходить під необхідні критерії (низька вартість, висока надійність, великий набір додаткових послуг і т.д.). Рішення з міграції даних служить внутрішнім цілям синхронізації даних, і помилка інтеграційного рішення принесе збитки тільки безпосереднім процесам-користувачам рішення. Кінцеві користувачі рішення можуть відчувати деякі незручності через можливе старіння частини даних, однак вони не потрапляють в ситуацію відмови в обслуговуванні і втрати доступу до даних. Зазначено, що для вирішення інтеграції за допомогою фасаду даних підвищуються вимоги до продуктивності, оскільки звернення (запити) до фасаду даних будуть походити від робочих місць кінцевих користувачів, тобто число запитів до сервісу вище, ніж у вирішенні міграції даних (в останньому випадку запити формуються в рамках самого рішення).

Ключові слова: хмарне середовище, технологія, платформа, побудова, безпека, метод, система.

Zashko Bohdan Olegovych Master, Department of Software Engineering, Ternopil National Technical University named after Ivan Pulyu, St. Ruska, 56, Ternopil, 46001, tel.: (096) 074-40-15, <https://orcid.org/0009-0008-2464-4536>

METHODS OF BUILDING CLOUD COMPUTING PLATFORMS

Abstract. The article describes the methods of building cloud computing platforms. It is emphasized that the use of such cloud technologies as PaaS and IaaS leads to the growing transfer of data to cloud storage, which makes it necessary to solve the task of ensuring the interaction of applications with each other and to develop effective platforms for the integration of cloud applications and/or cloud applications with corporate ones. The main integration models are outlined. It is emphasized that the category of solutions related to data migration includes solutions designed to move data from one system to another. Private options for marking such solutions are solutions for data replication or synchronization. It is noted that the main task that the user faces with data migration systems is the task of ensuring the integrity of data between systems in the simplest and most reliable way. The main results that can be achieved when using data migration solutions have been formed. It is emphasized that solutions that provide cloud management are intended, first of all, to solve the task of choosing a provider (or several providers) that meets the necessary criteria (low cost, high reliability, a large set of additional services, etc.). The data migration solution serves internal data synchronization purposes, and a failure of the integration solution will only harm the immediate user processes of the solution. End users of the solution may experience some inconvenience due to the possible aging of part of the data, but they do not fall into a situation of denial of service and loss of access to data. It is noted that for the solution of integration with the help of a data facade, performance requirements are increased, since requests (requests) to the data facade will come from the workplaces of end users, that is, the number of requests to the service is higher than in the solution of data migration (in the latter case, requests are formed in within the framework of the decision itself).

Keywords: cloud environment, technology, platform, construction, security, method, system.

Постановка проблеми. Хмарні обчислення в даний час є однією з ІТ-технологій, що найбільш швидко розвиваються. Зважаючи на очевидні переваги, такі як прискорення циклу розробки, скорочення витрат, пов'язаних з підтриманням парку власних комп'ютерів, утримання співробітників і власної інфраструктури, для багатьох користувачів розгортання додатків на потужностях, що надаються сторонньою організацією, є значною підмогою в контексті економії і швидкого масштабування необхідних ресурсів.

Еволюція ІТ-систем призводить до того, що компанія починає користуватися хмарними рішеннями, але при цьому у неї залишається програмне забезпечення, яке розташоване на внутрішньому майданчику компанії, і яке відіграє важливу роль у бізнес-процесі. Наявність безлічі систем, що відповідають за різні аспекти внутрішніх процесів компанії, вже саме по собі призводить до необхідності структурувати взаємодії цих систем між собою. Цією проблемою займається область інтеграції. Значимість рішень по інтеграції хмарних обчислень зростає в міру збільшення ступеня їх поширеності. У міру збільшення числа SaaS-додатків підприємства зустрічаються з новою проблемою поділу корпоративних даних на незв'язані області. Проблема посилюється збільшенням кількості пропозицій на ринку SaaS і простою доступу до їх продуктів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Роботи, присвячені управлінню ресурсами у хмарних середовищах є надбанням сучасної наукової думки.

Так у роботі Т. В. Смірнова та Л. І. Поліщук [1] проводять дослідження хмарних технологій як сервісів для системи інженерних розрахунків.

А. В. Лемешко, А. В. Антоненко, В. О. Слюсар, Д. В. Бахуринський та М. О. Куценко [2] розкрили технології хмарних обчислень та визначили динаміку їх розвитку.

Аналіз та вибір методів налаштування рішень SAAS, побудованих за технологіями Cloud-Native запропоновано у роботі [3].

Крім того, варто зазначити праці наступних науковців: Бодстрем Т. та Хямяляйнен Т. [4], Любач Й., Мазурчик В., Щиперски К. [5], Маллік А. [6], Морабіто Р. [7] та інших.

Проте, беручи до уваги вище зазначену наукову документацію, питання, пов'язане із оглядом методів побудови платформ хмарного обчислення, все ще залишається недостатньо дослідженим та потребує подальшого опрацювання.

Мета статті – дослідження методів побудови платформ хмарного обчислення.

Виклад основного матеріалу. Застосування таких хмарних технологій як PaaS і IaaS призводить до зростаючого перенесення даних в хмарні сховища, що викликає необхідність вирішення завдання забезпечення взаємодії додатків між собою і розробки ефективних платформ для інтеграції хмарних додатків і/або хмарних додатків з корпоративними.

Як наголошується в дослідженні [8], більше половини опитаних учасників ІТ бізнесу назвали проблеми в області інтеграції як основну причину відмови від використання SaaS-додатків.

Необхідність вирішення проблем інтеграції хмарних додатків призвело до створення технології інтеграційних хмарних платформ Integration Platform as Service (iPaaS). Основні ключові особливості iPaaS наступні [9]:

iPaaS об'єднує численні хмарні сервіси з метою інтеграції та управління будь-якою комбінацією внутрішніх і зовнішніх (тобто хмарних) додатків, SOA і хмарних сервісів, процесів і даних всередині і поза організацією;

iPaaS є еволюцією інтеграційних сервісів, що широко застосовувалися в електронній комерції як доповнення до традиційної інфраструктури додатків.

Ключовими функціями платформи iPaaS є:

- засоби підтримки потоків інтеграції;
- засобів розробки та супроводу життєвого циклу інтеграції;
- управління та моніторинг потоків додатків;
- забезпечення множинності власників додатків.

Огляд сучасного світового стану пропозицій щодо інтеграції наведено в [10]. Там же показано, що основні сучасні рішення реалізують не всі ключові функції платформи iPaaS.

Основні моделі інтеграції.

Інтеграція рівня програми передбачає майже миттєве відображення змін серед інтегрованих систем. У більшості випадків такі системи подієво-орієнтовані. Тобто інтеграція полягає в здійсненні невеликих транзакцій, що відбуваються приблизно в той же час, що і дія в основній системі.

Інтеграція даних. Ця модель інтеграції за своєю суттю пакетно-орієнтована. Типовий приклад: синхронізація даних між системами за завданням планувальника. Зазвичай дані переміщуються великими обсягами, при цьому немає жорстких вимог до часу виконання. Така інтеграція виконується у фоновому режимі (щодо бізнес-процесу).

Федеративна інтеграція даних. Можна вважати цю модель інтеграції підтипом інтеграції даних. Відмінність полягає в тому, що дані беруться з федеративного джерела. Тобто, по суті, з безлічі джерел. Такий тип інтеграції характерний для компаній, у яких в парку знаходиться кілька бізнес-систем, дані з яких необхідно консолідувати для отримання загального уявлення про бізнес-процес.

Інтеграція передачею файлів. Як випливає з назви, в цьому випадку інтеграція здійснюється відправкою / отриманням файлів.

Основними є перші дві моделі інтеграції, інші залишаються досить специфічними.

Завдання побудови платформи iPaaS

Основні завдання, які необхідно вирішити при побудові платформи iPaaS наступні:

- цілісність даних;
- простота адміністрування;
- простота налаштування інтеграції;
- відмовостійкість інтеграції;
- можливість і простота отримання статистичних даних.

Цілісність є необхідною і критичною характеристикою. Втрата даних на етапі переміщення даних між системами неприпустима. Збереження цілісності даних також має здійснюватися і при можливій відмові будь-якої зі складових частин платформи.

Достатніми умовами цілісності в розподіленому середовищі будуть наступні правила, які повинні дотримуватися при передачі інтеграційного повідомлення від одного вузла до іншого: всі вхідні дані, що надійшли в виконавчий компонент, повинні бути оброблені відповідно до логіки інтеграційного процесу, не повинно бути втрачених даних; результуючі інтеграційні дані повинні йти в тому порядку, в якому надходили вхідні дані.

Простота адміністрування означає виникнення мінімуму накладних витрат на використання інтеграційного програмного забезпечення.

З точки користувача, найбільш зручним є робота з рішенням по моделі SaaS. У цьому випадку Користувачеві немає необхідності виділяти потужності для інтеграційного програмного забезпечення, і він позбавлений від подальшого обслуговування цього ПЗ.

Для забезпечення простоти налаштування в процесі налаштування повинен використовуватися поширений загальноприйнятий підхід. У цьому випадку користувач позбавлений від необхідності вивчати нову систему, і він може використовувати існуючі напрацьовані навички. Оскільки, тим не менш, будь-яка система має свою специфіку, необхідно, щоб процес інтерактивного обміну інформацією з користувачем дозволяв надавати йому інформацію в максимально зручному і наочному вигляді. Це вимагає підвищеної уваги при розробці засобів візуалізації для засобів інтеграції.

Відмовостійкість визначає час простою інтеграційних процесів, від яких може залежати основний бізнес користувача. Таким чином, недостатня увага до цієї властивості буде побічно впливати на збитки користувача інтеграційних сервісів.

Відмовостійкість повинна враховуватися в архітектурі рішення. Перш за все, необхідно мінімізувати кількість частин, де можливі відмови. Це означає організацію архітектури системи максимально простим чином.

Наступним підходом, що збільшує відмовостійкість рішення, є зменшення зв'язності його частин. Для реалізації цього підходу слід в рамках рішення здійснювати виділення окремих додатків, а також формувати сервіс-орієнтований підхід до вирішення. Основним методом взаємодії між окремими частинами програми вважається RPC або віддалений виклик процедур. Його популярність полягає більше в мімікрії віддалених функцій під локальні, що часом є причиною помилок розробки. Альтернативним підходом до віддаленого виклику процедур є надсилання повідомлень, що є низькорівневою абстракцією, але приносить природну асинхронність та масштабованість.

Оскільки статистичні дані визначають розуміння процесу, що відбувається, рекомендується збирати якомога більше параметрів [11].

Існує безліч рішень для отримання статистичних даних моніторингу, але їх складно адмініструвати або управляти ззовні. Хорошим прикладом є

впровадження датчиків статистичних даних безпосередньо в додаток. Таким чином, може збиратися великий набір статистичних даних, включаючи ті, які специфічні для програми, і визначені лише розробниками. Для реалізації підходів, спрямованих на підвищення відмовостійкості, інструмент збору даних від датчиків рекомендується реалізувати як окремий додаток.

Різні варіанти вирішення проблем інтеграції даних ІТ-систем, які пропонуються в даний час, можна розділити на три категорії:

- рішення з міграції даних між системами;
- рішення по фасаду даних або оркестровки даних;
- рішення, що надають управління хмарами.

У категорію рішень, пов'язаних з міграцією даних, потрапляють рішення, призначені для переміщення даних з однієї системи в іншу. Приватними варіантами позначення таких рішень є рішення по реплікації або синхронізації даних.

Основною характеристикою систем цього типу є пасивне виконання переміщення даних. Це означає, що системи не вбудовуються в бізнес-процес замовника, а надбудовуються над ним і виконують процес міграції у фоновому режимі, за розкладом або на вимогу замовника. Таким чином, рішення даної категорії являє собою посередника між двома або декількома горизонтальними системами.

Основне завдання, яке ставиться користувачем перед системами міграції даних – це завдання забезпечення цілісності даних між системами найбільш простим і надійним способом.

Основні результати, які можуть бути досягнуті при використанні рішень з міграції даних:

- простота адміністрування;
- простота налаштування інтеграції;
- надійність і відмовостійкість інтеграції.

Рішення фасаду даних (оркестровки даних) повноцінно беруть участь в процесі роботи призначених для користувача систем. Приблизний сценарій роботи може виглядати наступним чином: призначені для користувача системи збудовані в деяку ієрархію, дані (або запит на отримання даних) надходять в майстер-систему, Майстер-система оновлює дані у залежних систем. При цьому рішення може виступати в ролі і майстер-системи (диспетчера даних), і в ролі посередника між системами, реалізуючи інтеграційний бізнес-процес.

Рішення подібного роду надає користувачам деякий фасад (інтерфейс), через який здійснюється виклик сервісів. При цьому такий виклик здійснюється неявно, Користувач тільки запитує необхідні дані, а вся інша робота з визначення того, де вони повинні бути отримані і як повинна проводитися інтеграція, покладається на майстер-систему.

Основні результати, які можуть бути досягнуті при використанні рішень по фасаду даних:

- надійність і відмовостійкість фасаду;
- висока продуктивність фасаду (сервісної шини);
- зручність користувачів сервісів;
- простота адміністрування;
- простота і швидкість налаштування фасаду;
- наявність статистичних даних про роботу фасаду.

Рішення, що надають управління хмарами, призначені, в першу чергу, для вирішення завдання вибору провайдера (або декількох провайдерів), що підходить під необхідні критерії (низька вартість, висока надійність, великий набір додаткових послуг тощо). У зв'язку з постійним збільшенням популярності хмарних технологій і постійним розширенням різних пропозицій на ринку з'являється безліч IaaS, PaaS сервісів. Для споживача виникає проблема вибору використовуваних хмарних сервісів або необхідність для оптимізації витрат в їх спільному використанні. Це призводить до необхідності використання інтеграційного сервісу хмарних провайдерів. Такий сервіс повинен вирішувати завдання розподілу сервісів між різними хмарними провайдерами. Основні результати, які можуть бути досягнуті при використанні рішень з управління хмарами:

- забезпечення найкращих показників по співвідношенню ціна / якість при забезпеченні необхідної якості послуг;
- досягнення простоти адміністрування.

На підставі сформульованих завдань, які необхідно вирішити в рамках побудови платформи iPaaS, слід здійснити вибір спрямованості рішення, яке повинно бути реалізовано.

Фактично, вибір слід робити між рішеннями з міграції даних і фасадам даних. Рішення з управління хмарами за допомогою інтеграційного сервісу хмарних провайдерів дозволяють вирішувати деяку спеціалізовану задачу і не є загальним рішенням, що покриває всі потреби користувачів по інтеграції даних. Природним видається розробка однієї архітектури, що надає сервіси всім користувачам, яким потрібна інтеграція даних між їх системами. Крім того, рішення з міграції даних і рішення по фасадам даних мають багато спільних властивостей і, отже, можуть впливати одна з одною.

Відмовостійкість і продуктивність відіграють важливу роль, оскільки є важливими факторами задоволеності користувачів сервісів, розгорнутих за фасадом.

У випадку фасаду даних багаторазово збільшується вартість помилки, оскільки сервіс надається користувачам фасаду даних. Тому при виникненні відмови або неможливості користуватися сервісом збитки відразу ж поширюються на кінцевих користувачів рішення.

Рішення з міграції даних служить внутрішнім цілям синхронізації даних, і помилка інтеграційного рішення принесе збитки тільки безпосереднім процесам-користувачам рішення. Кінцеві користувачі рішення можуть відчувати деякі незручності через можливе старіння частини даних, однак вони не потрапляють в ситуацію відмови в обслуговуванні і втрати доступу до даних. Крім того, для вирішення інтеграції за допомогою фасаду даних підвищуються вимоги до продуктивності, оскільки звернення (запити) до фасаду даних будуть походити від робочих місць кінцевих користувачів, тобто число запитів до сервісу вище, ніж у вирішенні міграції даних (в останньому випадку запити формуються в рамках самого рішення).

Слід зазначити, що обидва види рішення поділяють загальну інтеграційну складову, а саме: в обох видах рішення потрібно перетворення даних і маршрутизація цих даних до кінцевого сервісу. Це вимагає виконання налаштування для завдання перетворень даних і їх маршрутизації. Виходячи з вимог до простоти адміністрування, така настройка повинна проводитися не програмно, а в рамках деякого спеціально розробленого для цих цілей графічного інтерфейсу.

Виходячи з перерахованого вище, здається логічним, що рішення щодо надання користувачам даних може бути надбудовою над рішенням міграції даних. Відповідно, ці два типи рішення являють собою деяку ієрархію – базовим є рішення з міграції даних, і, в першу чергу, має бути спроектовано і розроблено саме це рішення.

Висновки. Хмарні обчислення в даний час є однією з ІТ-технологій, що найбільш швидко розвиваються. Зважаючи на очевидні переваги, такі як прискорення циклу розробки, скорочення витрат, пов'язаних з підтриманням парку власних комп'ютерів, утримання співробітників і власної інфраструктури, для багатьох користувачів розгортання додатків на потужностях, що надаються сторонньою організацією, є значною підмогою в контексті економії і швидкого масштабування необхідних ресурсів.

Застосування таких хмарних технологій як PaaS і IaaS призводить до зростаючого перенесення даних в хмарні сховища, що викликає необхідність вирішення завдання забезпечення взаємодії додатків між собою і розробки ефективних платформ для інтеграції хмарних додатків і/або хмарних додатків з корпоративними.

Література:

1. Смірнова Т.В., Поліщук Л.І. Дослідження хмарних технологій як сервісів для системи інженерних розрахунків. *Кібербезпека та інформаційні технології*: монографія Харків: ДІСА ПЛЮС, 2020. С. 106-121.

2. Технології хмарних обчислень та динаміка їх розвитку /Лемешко А.В., Антоненко А.В., Слюсар В.О., Бахуринський Д.В., Куценко М.О. *ITSynergy*. 2023. №1. С. 89–108. DOI: <https://doi.org/10.53920/ITS-2023-1-6> (дата звернення: 15.08.2024).

3. Романків Н., Ситніков Д. Аналіз та вибір методів налаштування рішень SAAS, побудованих за технологіями Cloud-Native. *Інноваційні технології та наукові рішення для промисловості*. 2023. С. 68-77. DOI: 10.30837/ITSSI.2023.26.068 (дата звернення: 16.08.2024).

4. Bodström T., Hämmäläinen T. State of the Art Literature Review on Network Anomaly Detection with Deep Learning. *Lecture Notes in Computer Science*. New York: Springer International Publishing, 2018. P. 64–76. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-030-01168-0_7 (last accessed: 15.08.2024).

5. Lubacz J., Mazurczyk W., Szczypiorski K. Principles and Overview of Network Steganography. *Communications Magazine, IEEE*. 2014. V. 52. № 5. P. 225–229. URL: <http://arxiv.org/pdf/1207.0917.pdf> (last accessed: 19.08.2024).

6. Mallik A. Man-in-the-middle-attack: understanding in simple words. *Cyberspace: Journal Pendidikan Teknologi Informatika*. 2019. V. 2. № 2. P. 109. DOI: <https://doi.org/10.22373/cj.v2i2.3453> (last accessed: 16.08.2024).

7. Morabito R. Power Consumption of Virtualization Technologies: an Empirical Investigation. *Arxiv.org: website*. URL: <http://arxiv.org/pdf/1511.01232v1.pdf> (last accessed: 17.08.2024).

8. Thing V.L.L. IEEE 802.11 Network Anomaly Detection and Attack Classification: A Deep Learning Approach. *2017 IEEE Wireless Communications and Networking Conference (WCNC)*. IEEE, 2017. DOI: <https://doi.org/10.1109/wcnc.2017.7925567> (last accessed: 19.08.2024).

9. Performance Evaluation of Container-Based Virtualization for High Performance Computing Environments / Xavier M.G., Neves M.V., Rossi F.D., Ferreto T.C., Lange T., De Rose C.A.F. *21st Euro. Int. Conf. on Parallel, Distrib. & Network-based Processing*. IEEE, 2013. P. 233–240.

10. White J.S., Pilbeam A.W. A survey of virtualization technologies with performance testing. Cornell University Library. *Arxiv.org: website*. URL: <http://arxiv.org/pdf/1010.3233.pdf> (last accessed: 15.08.2024).

11. Understanding Man-In-The-Middle Attacks – Part 3: Session Hijacking. *TechGenix: website*. URL: <https://techgenix.com/understanding-man-in-the-middle-attacks-arp-part3/> (last accessed: 18.08.2024).

References:

1. Smirnova, T. V., & Polishchuk, L. I. (2020). Doslidzhennia khmarnykh tekhnolohii yak servisiv dlia systemy inzhenernykh rozrakhunkiv [Research of cloud technologies as services for the system of engineering calculations]. In *Kiberbezpeka ta informatsiini tekhnolohii: monohrafiia* (pp. 106–121). Kharkiv: DISA PLiUS [In Ukrainian].

2. Lemeshko, A. V., Antonenko, A. V., Sliusar, V. O., Bakhurynskyi, D. V., & Kutsenko, M. O. (2023). Tekhnolohii khmarnykh obchyslen ta dynamika yikh rozvytku [Cloud Computing Technologies and Dynamics of Their Development]. *ITSynergy*, (1), 89–108. <https://doi.org/10.53920/ITS-2023-1-6> [In Ukrainian].

3. Romankiv, N., & Sytnikov, D. (2023). Analiz ta vybir metodiv nalashtuvannia rishen SAAS, pobudovanykh za tekhnolohiiamy Cloud-Native [Analysis and selection of methods for setting up SAAS solutions built on Cloud-Native technologies]. *Innovatsiini tekhnolohii ta naukovii rishennia dlia promyslovosti*, 68–77. <https://doi.org/10.30837/ITSSI.2023.26.068> [In Ukrainian].

4. Bodström, T., & Hämmäläinen, T. (2018). State of the Art Literature Review on Network Anomaly Detection with Deep Learning. In *Lecture Notes in Computer Science* (pp. 64–76). New York: Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-030-01168-0_7 [In English].

5. Lubacz, J., Mazurczyk, W., & Szczypiorski, K. (2014). Principles and Overview of Network Steganography. *Communications Magazine, IEEE*, 52(5), 225–229. <http://arxiv.org/pdf/1207.0917.pdf> [In English].

6. Mallik, A. (2019). Man-in-the-middle-attack: understanding in simple words. *Cyberspace: Journal Pendidikan Teknologi Informatika*, 2(2), 109. <https://doi.org/10.22373/cj.v2i2.3453> [In English].
7. Morabito, R. (2015). Power Consumption of Virtualization Technologies: an Empirical Investigation. *Arxiv.org*. <http://arxiv.org/pdf/1511.01232v1.pdf> [In English].
8. Thing, V. L. L. (2017). IEEE 802.11 Network Anomaly Detection and Attack Classification: A Deep Learning Approach. *2017 IEEE Wireless Communications and Networking Conference (WCNC)*. IEEE. <https://doi.org/10.1109/wcnc.2017.7925567> [In English].
9. Xavier, M. G., Neves, M. V., Rossi, F. D., Ferreto, T. C., Lange, T., & De Rose, C. A. F. (2013). Performance Evaluation of Container-Based Virtualization for High Performance Computing Environments. *21st Euro. Int. Conf. on Parallel, Distrib. & Network-based Processing*, 233–240. IEEE [In English].
10. White, J. S., & Pilbeam, A. W. (2010). A survey of virtualization technologies with performance testing. *Cornell University Library. Arxiv.org*. <http://arxiv.org/pdf/1010.3233.pdf>
11. TechGenix. (2024). Understanding Man-In-The-Middle Attacks – Part 3: Session Hijacking. *TechGenix*. <https://techgenix.com/understanding-man-in-the-middle-attacks-arp-part3/> [In English].

УДК 004.938:519.876

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8\(36\)-1018-1033](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8(36)-1018-1033)

Іваненко В'ячеслав Анатолійович аспірант, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, <https://orcid.org/0000-0002-1212-898X>

Алексейко Віталій Олександрович асистент кафедри комп'ютерної інженерії та інформаційних систем, Хмельницький національний університет, <https://orcid.org/0000-0003-1562-9154>

Клименко Олександр Вікторович старший розробник програмного забезпечення, TEAM International, <https://orcid.org/0009-0000-5924-3697>

ОЦІНКА МАШИННОГО ПРОГНОЗУ: АЛГОРИТМ ДЛЯ ТРЕНДІВ, ФІНАНСОВИХ ПОКАЗНИКІВ ТА ОПТИМІЗАЦІЇ БІЗНЕС-ПРОЦЕСІВ

Анотація. Підприємства всіх розмірів і напрямів активно шукають способи оптимізувати свої операції, пристосовуватися до змін ринкових умов та отримувати конкурентні переваги.

Метою статті є розробка інноваційного алгоритму машинного навчання, який буде ефективним інструментом для оцінки прогнозів у різних сферах бізнесу, зокрема, у виявленні трендів, фінансових прогнозах та оптимізації бізнес-процесів.

Підкреслено, що створення точних прогнозів є фундаментальним завданням, оскільки вони є основою прийняття рішень на всіх рівнях організації.

Розглянуто різні підходи, які використовуються для оптимізації бізнес-процесів. Відзначено, що використання машинного навчання дозволяє аналізувати великі обсяги інформації, розпізнавати ринкові тенденції, передбачати поведінку споживачів і розробляти персоналізовані маркетингові стратегії. Акцентована увага на необхідності інформування інтеграції штучного інтелекту (ШІ) у бізнес-процеси, який допоможе компаніям працювати швидше, більш ефективно та надійно.

Стаття містить перелік ключових переваг і обмежень різних алгоритмів машинного навчання, таких як лінійна регресія, логістична регресія, дерева рішень, випадковий ліс, машини опорних векторів і нейронні мережі, що проілюстровано у порівняльній таблиці 1. Кожен з них має свої особливості, які підходять для різних типів даних і завдань. У таблицях 2 і 3 містяться дані щодо вибіркового переліку фінансових показників та факторів, які впливають на оптимізацію бізнес-процесів.

Примітно, що підіймається питання про складнощі, пов'язані з впровадженням машинного навчання, такі як високі початкові інвестиції, необхідність підтримки й оновлення систем, а також необхідність врахування людського фактора.

На рисунках 1 і 2 проілюстровано методи оцінки машинних прогнозів у контексті трендів, фінансових показників та оптимізації бізнес-процесів, а також компоненти алгоритму для трендів, фінансових показників та оптимізації бізнес-процесів.

Запропонований маршрут для розв'язання питання придатності прототипів до використання полягає в реалізації моделі візуалізації, а потім у процесах їх обробки та валідації. Надалі адаптовані дані піддаються статистичному аналізу, з ними імпортується у логістичну модель, а результат контролю результатів використання доступний та проходить аналіз етапу. Вкладена перевірка передбачає координацію різних типів бізнес-процесів, та включення в методику прорахунку відстеження змін. Деякі з досліджень підтвердили інструментарій машинного повідомлення навчання як ефективний спосіб оптимізації бізнес-процесів, збільшення точності фінансових прогнозів та забезпечення конкуренції. Крім того, необхідна зіставна оцінка точності методів для підтвердження їхньої ефективності та можливості застосування в залежних від цього сферах або сферах. Автори опирались на власний досвід та підсумки інших досліджень. Вони вважають, що краще використовувати комбінації методів при створенні алгоритмів, що це дозволяє отримати більш точні результати та понизити до мінімуму помилки, які можуть виникнути під час роботи з системами зі штучним інтелектом. Висновки цього дослідження показують, що ця проблема все ще стоїть перед розробниками програмної продукції, і вони мають більше розуміти всі аспекти цього питання від технічних до етичних. Висновки цього дослідження показують, що для отримання найкращого результату рекомендовано це робити одночасно з найбільш ефективними методами, і на їх основі.

Ключові слова: машинне навчання, оцінка моделей, прогнозування, алгоритми.

Ivanenko Viacheslav Anatoliyovych postgraduate student, Taras Shevchenko National University of Kyiv, <https://orcid.org/0000-0003-1562-9154>

Alekseiko Vitalii Oleksandrovykh Assistant of the Computer Engineering and Information Systems Department, Khmelnytskyi National University, <https://orcid.org/0000-0003-1562-9154>

Klymenko Oleksandr Viktorovych Senior Software Engineer, TEAM International, <https://orcid.org/0009-0000-5924-3697>

EVALUATION OF MACHINE FORECASTS: AN ALGORITHM FOR TRENDS, FINANCIAL INDICATORS, AND BUSINESS PROCESS OPTIMIZATION

Abstract. Most businesses of all sizes and sectors are trying to move forward and introduce innovations to their operations to optimise their performance, adapt to changing market conditions and gain competitive advantage. Large enterprises have the opportunity to hire specialists who greatly facilitate the tasks of data analysis, forecasting, and process management with the help of big data systems, and budgeting and planning systems are also used in their work.

This article illustrates how planning and data analysis can help businesses at all stages of their operations. The purpose of the article is to create an innovative machine-learning algorithm that will help make forecast evaluation an effective tool for many types of business data.

It is emphasized that creating accurate forecasts is a fundamental task since they are the basis for decision-making at all levels of an organization.

Various approaches used to optimize business processes are considered. It is noted that machine learning allows for the analysis of large amounts of information, the recognition of market trends, the prediction of consumer behaviour, and the development of personalized marketing strategies. Attention is focused on the need to inform the integration of artificial intelligence (AI) into business processes, which will help companies work faster, more efficiently, and reliably.

The article contains a list of key advantages and limitations of various machine learning algorithms, such as linear regression, logistic regression, decision trees, random forest, support vector machines, and neural networks, as illustrated in Table 1. Each of them has features that are suitable for different types of data and tasks. Tables 2 and 3 contain data on a selective list of financial indicators and factors that influence the optimization of business processes.

It is noteworthy that the article raises the issue of the difficulties associated with implementing machine learning, such as high initial investments, the need to maintain and update systems, and the need to consider the human factor.

Figures 1 and 2 illustrate the methods for evaluating machine predictions in the context of trends, financial indicators, and business process optimisation, as well as the components of the algorithm for trends, financial indicators, and business process optimisation.

The proposed route for addressing the issue of prototype usability is to implement a visualisation model, followed by processing and validation. Subsequently, the adapted data is subjected to statistical analysis, and imported into the logistics model, and the result of the use case control is available and undergoes a stage analysis. Nested validation involves the coordination of different types of business processes and the inclusion of change tracking in the miscalculation

methodology. Several studies have confirmed machine learning tools as an effective way to optimise business processes, increase the accuracy of financial forecasts, and ensure competition. In addition, a comparable assessment of the accuracy of the methods is needed to confirm their effectiveness and applicability in the area or areas concerned. The authors relied on their own experience and the results of other studies. They believe that it is better to use a combination of methods when creating algorithms, which allows for more accurate results and minimises errors that can occur when working with AI systems. The findings of this study show that this is still a challenge for software developers, and they need to have a greater understanding of all aspects of this issue from technical to ethical. The conclusions of this study show that for the best results, it is recommended to do it simultaneously with the most effective methods and based on them.

Keywords: machine learning, model evaluation, forecasting, algorithms.

Постановка проблеми. Бажано було б розпочати з того, що оцінка прогнозів загальним середнім інтегральним часовим рядом за допомогою машинного навчання є одним із способів підвищення точності та надійності прогнозів. Водночас вимагає дискусії положення, що оцінка прогнозів супроводжується рядом труднощів. По-перше, на даний момент фактичні значення прогнозованих змінних недоступні, що може ускладнити оцінку точності прогнозів. По-друге, використовувані дані для навчання та оцінки моделей машинного навчання, можуть мати різну якість, з огляду на те, що вони можуть бути зашумленими, неповними або спотвореними, і звісно це впливає на точність прогнозів. По-третє, частіше за все моделі машинного навчання є складними та важкими для інтерпретації, що може ускладнити оцінку їх ефективності. По-четверте, базові системи та процеси в багатьох випадках, які прогножуються, недостатньо зрозумілі, що може також ускладнити оцінку точності прогнозу. Фінансові дані досить складні, що також може ускладнити оцінку точного прогнозування.

Фінансове прогнозування – аспект з великими сумами грошей, тож неточні прогнози можуть мати серйозні наслідки. Особливо в аспекті того, що дані, на яких машинне навчання навчаються та оцінюються, у багатьох випадках обмежені, оцінка точності при прогнозуванні може бути не такою й ймовірною. Таким чином, машинна оцінка прогнозів стала важливим інструментом для розвитку експериментів з оптимізації процесів прийняття рішень, фінансових показників оцінювання та удосконалення оперативної ефективності підприємств. Використовуючи алгоритми та аналіз даних, організації можуть отримати цінну інформацію, яка може призвести до стратегічних переваг. Однак, попри те, що переваги очевидні, існують також занепокоєння щодо покладання на машини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ю. С. Семененко [1] розглядає інноваційні підходи до поліпшення діяльності маркетингового відділу за рахунок застосування інформаційних технологій. Надає приклади успішної імплементації цих підходів, які допомогли підвищити ефективність бізнес-процесів, зокрема, у плануванні, аналізі даних, взаємодії зі споживачами та організації продажів. О. В. Гордійчук-Бублівська [2] розглядає теоретичні основи та практичні рекомендації щодо використання інструментів машинного навчання, які є ключовими для оптимізації бізнес-процесів, прийняття рішень на основі даних. А. С. Вечерковська та С. В. Поперешняк [3] досліджують різні підходи до прогнозування цін криптовалют на основі алгоритмів машинного навчання. Вони проаналізували ефективність цих підходів, розглянули їх переваги та можливості використання для інвесторів та фінансових інституцій. Є. О. Семіюшко та І. А. Гетьман [4] презентують розробку та оцінку прогностичних моделей, які використовують інформаційні технології, для більш точного передбачення змін на ринках віртуальних активів. А. Д. Риженко [5] розглядає роль штучного інтелекту в підтримці прийняття рішень у різних сферах бізнесу. Авторка аналізує як позитивний, так і негативний вплив цієї технології на бізнес-процеси, її інтеграцію у менеджмент та перспективи її використання.

Б. Бондар [6] розглядає питання інтеграції штучного інтелекту в стратегічні рамки сучасного бізнесу і підкреслює роль штучного інтелекту в підвищенні ефективності та адаптивності організацій в умовах цифрової революції. Автор ілюструє, як штучний інтелект може бути використаний для оптимізації різних бізнес-процесів, а також окреслює потенційні переваги та виклики, пов'язані з його впровадженням. М. Є. Шукла та Г. Р. Узбек [7] представляють низку методів, які сприяють вдосконаленню бізнес-процесів та наголошують на важливості впровадження цифрових інновацій для збереження конкурентоспроможності на сучасному швидкозмінному ринку. В.В. Дергачова, Ю. П. Воржекова та О. І. Хлебінська [8] впевнено досліджують організацію бізнес-процесів в умовах цифровізації. Вони обговорюють трансформацію традиційних підходів до управління та появу нових викликів і можливостей, пов'язаних з цифровими технологіями. Заслуга І. П. Склярука та Н. О. Вовка [9] полягає у розгляді управлінського обліку в епоху цифрових технологій. Вони заглиблюються в нові інструменти та методи, що з'явилися в результаті цього зсуву, та надають чіткі рекомендації щодо того, як ефективно впроваджувати ці інновації для покращення прийняття рішень та підвищення організаційної ефективності. С. М. Тютченко та О. Г. Вагонова [10] зупиняються на комплексному алгоритмі, який поєднує трендовий аналіз та фінансові показники для створення надійних моделей, що можуть допомогти у прийнятті обґрунтованих рішень. Зазначене дослідження є важливим внеском у розуміння того, як штучний інтелект може бути використаний для прогнозування та підвищення ефективності бізнес-процесів у цифровому

середовищі, що швидко розвивається. Спираючись на існуючі публікації, ця тема все ще потребує подальшого роз'яснення.

Мета статті – аналіз алгоритмів машинного навчання для розробки алгоритму машинної оцінки прогнозів у трендах, фінансових показниках та оптимізації бізнес-процесів.

Виклад основного матеріалу. Основна теза полягає в розгляді проблеми оцінки машинного прогнозування шляхом розробки алгоритму для виявлення трендів, фінансових показників та оптимізації бізнес-процесів. Одразу зазначимо що поставлена задача характеризується вищим ступенем важкості відносно до програмування, оскільки вимагає точного налаштування та стійкості роботи.

Це означає, що вони повинні бути здатними передбачати майбутні зміни на основі минулих даних. Точність прогнозів є основою будь-якої системи прогнозування, і її відсутність може призвести до неправильних рішень, втрат часових або фінансових ресурсів.

Як стверджує Ю.С. Семененко: «Популярною тенденцією в маркетингу є використання штучного інтелекту (ШІ) та машинного навчання оскільки за допомогою алгоритмів машинного навчання можна аналізувати великі обсяги даних, розпізнавати певні закономірності на ринку, прогнозувати поведінку споживачів та розробляти персоніфіковані стратегії маркетингу. ШІ використовується для створення нових зображень і маркетингових текстів відповідно до специфіки продукту та типу користувача» [1, с. 98].

Тепер зупинимось на порівняльному аналізі наявних алгоритмів машинного навчання (Таблиця 1):

Таблиця 1.

Порівняння алгоритмів машинного навчання

Алгоритм	Опис	Переваги	Обмеження
1	2	3	4
Лінійна регресія	Алгоритм керованого навчання, який прогнозує безперервну вихідну змінну на основі однієї або декількох вхідних ознак	Легко реалізувати та інтерпретувати Добре обробляє лінійні залежності Швидкий та ефективний	Припускає лінійні зв'язки між ознаками та цільовою змінною Чутливий до пропусків та мультиколінеарності Може погано працювати з нелінійними зв'язками
Логістична регресія	Алгоритм керованого навчання, який прогнозує двійкову вихідну змінну (0/1, так/ні тощо) на основі однієї або декількох вхідних ознак	Легко реалізувати та інтерпретувати Добре справляється з проблемами бінарної класифікації Швидкий та ефективний	Припускає лінійні зв'язки між ознаками та цільовою змінною Чутливий до пропусків та мультиколінеарності Може погано працювати з незбалансованими наборами даних

Продовження таблиці 1

1	2	3	4
Дерева рішень	Тип алгоритму керованого навчання, який прогнозує цільову змінну шляхом рекурсивного розбиття даних на основі значень ознак	Легко інтерпретувати та візуалізувати Добре обробляє категоріальні та числові ознаки Може обробляти пропущені значення та викиди	Схильний до надмірної та недостатньої підгонки Може бути повільним для великих наборів даних Може погано працювати із зашумленими або нерелевантними ознаками
Випадковий ліс	Алгоритм ансамблевого навчання, який поєднує декілька дерев рішень для підвищення точності та надійності прогнозування	Добре обробляє дані високої розмірності Зменшує надмірну та недостатню пристосованість Швидкий та ефективний	Може бути дорогим в обчислювальному плані Може погано працювати з незбалансованими наборами даних Може бути складним для інтерпретації
Машини опорних векторів (SVM)	Тип алгоритму керованого навчання, який знаходить гіперплощину, що максимально розділяє класи в просторі ознак	Добре обробляє дані високої розмірності Стійкий до викидів та зашумлених даних Може обробляти нелінійні залежності	Може бути повільним для великих наборів даних Може погано працювати з незбалансованими наборами даних Потребує ретельного налаштування гіперпараметрів
К-найближчі сусіди (KNN)	Тип алгоритму керованого навчання, який прогнозує цільову змінну, знаходячи k найбільш схожих зразків у навчальних даних	Добре працює з категоріальними та числовими ознаками Легко реалізувати та інтерпретувати Швидкий та ефективний	Чутливий до шуму та викидів Може погано працювати з даними високої розмірності Потребує ретельного налаштування гіперпараметрів
Нейронні мережі	Тип алгоритму керованого навчання, який складається з декількох шарів взаємопов'язаних вузлів (нейронів), які навчаються представляти складні взаємозв'язки між ознаками та цільовими змінними	Може обробляти нелінійні зв'язки та дані високої розмірності Може вивчати ієрархічні представлення даних Можна використовувати як для класифікації, так і для регресійних задач	Може бути обчислювально дорогим і складним у навчанні Може вимагати великих обсягів даних та обчислювальних ресурсів Може бути схильний до надмірної та недостатньої пристосованості

Закінчення таблиці 1

1	2	3	4
Гradientний бустинг	Алгоритм ансамблевого навчання, який об'єднує декілька слабких моделей для створення сильної прогновної моделі	Добре обробляє дані високої розмірності Може обробляти нелінійні зв'язки та категоріальні ознаки Швидкий та ефективний	Може бути дорогим в обчислювальному плані Може погано працювати з незбалансованими наборами даних Може бути складним для інтерпретації
Байесовий	Тип алгоритму керованого навчання, який використовує теорему Байєса для прогнозування цільової змінної на основі ймовірності кожної ознаки	Швидкий та ефективний Добре обробляє категоріальні та числові ознаки Легко реалізувати та інтерпретувати	Припускає незалежність між ознаками Може погано працювати з нелінійними зв'язками Може бути чутливим до пропусків та зашумлених даних
k-середнє	алгоритм неконтрольованого навчання, який кластеризує точки даних у k груп на основі їхніх значень ознак	Швидкий та ефективний Добре працює з даними високої розмірності Легко реалізувати та інтерпретувати	Припускає сферичні кластери Може погано працювати з несферичними кластерами Може бути чутливим до початкового розміщення центроїдів

Джерело: розроблено авторами на основі [2-10]

Згідно з таблицею 1 робимо висновок про те, що алгоритми мають ідентифікувати довгострокові або сезонні зміни в даних. Це є важливим для розуміння поведінки ринків, змін у споживацьких уподобаннях, міграції популяцій, змін у кліматі тощо. Алгоритми повинні бути чутливими до змін, але також стійкими до шумів і випадкових коливань. Відстеження фінансових індикаторів є ключовим елементом прийняття рішень на фінансових ринках. Алгоритми прогнозування повинні бути розроблені так, щоб вони могли адекватно оцінювати цінність інвестицій, ризик і можливість отримання прибутку. Неправильні фінансові прогнози можуть призвести до серйозних наслідків, таких як інвестиційні втрати або зниження прибутку. Машинне навчання використовується також для поліпшення діяльності підприємств, наприклад, планування виробництва, управління ланцюгом постачання, маркетингових стратегій або управління персоналом. Алгоритми прогнозування допомагають бізнесам приймати інформовані рішення, які призводять до більш ефективних і прибуткових процесів. Для того, щоб результати прогнозів були корисними, вони повинні бути інтерпретовані правильно. Це означає, що системи прогнозування повинні бути прозорими, щоб їхні рішення можна було зрозуміти та довіряти. Алгоритми, які є

«чорними скриньками», де ніхто не може розібратися, як вони приходять до своїх висновків, можуть бути проблематичними, оскільки користувачі та менеджери повинні довіряти їх результатам наосліп [2]. Біржі, бізнес-середовища, поведінка споживачів, ринкові тенденції – все змінюється зі швидкістю світового рекорду. Алгоритми прогнозування повинні бути адаптивними, щоб ухвалювати ці зміни й надавати актуальні рекомендації. Мінімізація ризиків і максимізація прибутку – цілі, які часто переслідуються при використанні машинного навчання. Проте, іноді ці цілі можуть бути в протиріччі з етичними принципами. В основі розробки алгоритмів прогнозування має бути врахування цінності, принципів справедливості та підтримки етичних норм. В умовах розробки та впровадження алгоритмів прогнозування підіймаються правові питання, такі як ліцензування даних та захист інформації від злому. Тож для уникнення упереджених результатів компанії повинні використовувати кваліфіковані команди та якісні дані [3].

Не секрет, що на фінансових установах, які використовують алгоритми прогнозування, лежить обов'язок дотримання правил і законодавчих норм. Ці обмеження можуть впливати на розробку та використання цих систем. Не можна не згодитися з тим, що глобальне застосування машинного навчання в різних сферах бізнесу впливає в цілому на суспільство. Аналогічним чином розробники та користувачі предиктивних алгоритмів повинні брати на себе відповідальність за свої дії та їхній вплив на світове суспільство. Алгоритми передбачення повинні бути адаптивними та здатними до вдосконалення. Це вимагає від компаній інвестувати в технічну підтримку. Щоб завоювати довіру користувачів, алгоритми прогнозування повинні бути надійними, тобто їхні результати повинні відповідати очікуванням і бути відтворюваними. Іноді алгоритми залежать від інших змінних, які не були відомі на момент їхнього навчання, що робить їхні прогнози менш точними. Відстежувати ці змінні та адаптуватися до них — складне завдання. Алгоритми прогнозування, як правило, використовуються спільно з людьми [4]. Тому, вони повинні бути зручними в використанні, розумітися, і допомагати людям приймати рішення, а не замінювати їх. У сфері фінансових показників машинна оцінка прогнозів може відігравати ключову роль у покращенні фінансової ефективності організації. Алгоритми можуть ефективно виявляти фінансові тенденції та аномалії, дозволяючи підприємствам приймати обґрунтовані рішення щодо бюджетування, інвестицій та управління ризиками. Використовуючи точні фінансові показники, отримані за допомогою машинної оцінки, підприємства можуть оптимізувати свої фінансові стратегії та покращити загальну продуктивність. Помітно, що алгоритми застосовуються для аналізу даних про транзакції клієнтів і виявлення шахрайських дій. У банківській сфері саме це захищає фінансові установи від потенційних збитків. Все уже сказане означає те, що завдяки здібності в реальному часі машинної оцінки надавати фінансову

інформацію у підприємств з'явилася перспектива швидко адаптуватися до змін ринку, а також використовувати нові можливості.

Таблиця 2.

Деякі важливі фінансові показники

Показник	Опис	Приклади застосування
Індексний ціновий індикатор	Відстеження змін цін акцій	Аналіз трендів на ринку, прийняття рішень про інвестування
Коефіцієнт Шарпа	Оцінка інвестиційної стратегії	Порівняння ризику з ринковою віддачею
Індекс обсягу торгівлі	Відстеження активності на ринку	Виявлення змін інтересу інвесторів
Індекс відносної сили	Порівняння виконання цінової діаграми зі всією ринковою дією	Вибір інструментів на основі їхньої сили на ринку
Індекс Моментуму	Вимірювання зміни ціни відносно її минулого руху	Ідентифікація початку та кінця трендів

Джерело: розроблено авторами

Попри ілюстрацію у таблиці 2 доказів переваг використання машинного навчання для покращення фінансових показників, принципово керуватися і потенційними ризиками. На додачу до всього вищезгаданого, алгоритми схильні до помилок і упереджень. Тому цей фактор може призвести до неточних прогнозів і фінансових прогнозів [5]. А це призводить до негативного впливу на бізнес-планування та реалізацію стратегії, фінансових втрат. Людський нагляд і перевірка є важливими для забезпечення надійності та точності створених машиною прогнозів. Залучаючи людський досвід до процесу перевірки, компанії можуть зменшити ризики, пов'язані з неточностями в машинній оцінці, і приймати більш обґрунтовані фінансові рішення.

Автоматизація процесів прогнозування за допомогою машинної оцінки може оптимізувати бізнес-операції та призвести до значної ефективності [6]. Автоматизувавши повторювані завдання та обробку даних, компанії можуть заощадити час і ресурси, які потім можна спрямувати на стратегічні напрямки. Оптимізація бізнес-процесів на основі машинних прогнозів є ключовим фактором для компаній у розробці та впровадженні цілеспрямованих стратегій для підвищення загальної ефективності. Виробнича компанія може оптимізувати свої виробничі плани на основі прогнозів попиту, тим самим скорочуючи час виробництва і покращуючи якість ресурсів. Використовуючи можливості оцінки машинного споживання, компанії можуть оптимізувати свою діяльність і залишатися конкурентоспроможними на динамічному ринку.

Таблиця 3.

Фактори, які впливають на оптимізацію бізнес-процесів

Фактор	Вплив на бізнес-процеси
Швидкість	Підвищує ефективність, зменшує час на виконання завдань
Якість	Покращує продукти/послуги, підвищує задоволеність клієнтів
Вартість	Зменшує операційні витрати, підвищує прибуток
Гнучкість	Дозволяє пристосовуватися до змін ринкових умов
Інновації	Розширює можливості, створює конкурентні переваги
Інформаційність	Покращує прийняття рішень, підвищує прозорість бізнесу

Джерело: розроблено авторами

Хоча оптимізація бізнес-процесів за допомогою машинної оцінки прогнозів дає переконливі переваги, впровадження такої технології може бути дорогим для бізнесу. Витрати на початкове налаштування та навчання для алгоритмів можуть вимагати значних фінансових інвестицій, особливо для малих і середніх підприємств з обмеженими ресурсами [7]. Крім того, підтримка та оновлення алгоритму для забезпечення його точності та актуальності з часом може спричинити додаткові витрати. Деяким підприємствам може бути складно виправдати витрати, пов'язані з впровадженням машинної оцінки прогнозу, особливо якщо віддача від інвестицій очевидна не відразу. Тому перед тим, як розпочати інтеграцію машинної оцінки в бізнес-процеси, необхідно ретельно проаналізувати фінансові наслідки та довгострокові вигоди.

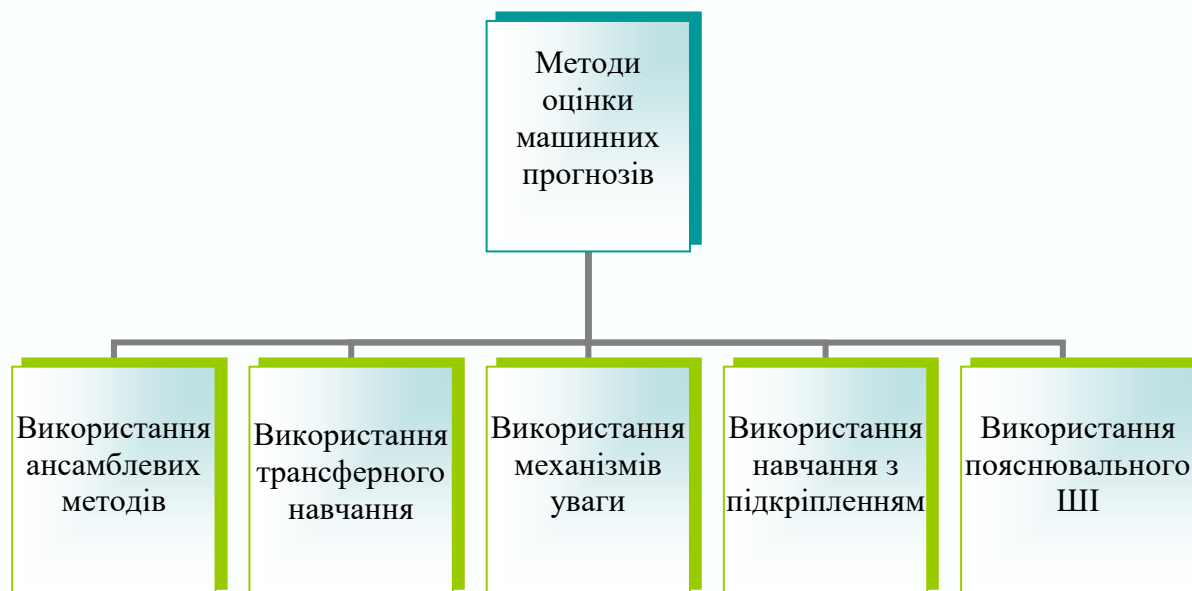

Рис. 1 Методи оцінки машинних прогнозів у контексті трендів, фінансових показників та оптимізації бізнес-процесів

Джерело: розроблено авторами

Ансамблеві методи передбачають об'єднання прогнозів декількох моделей для підвищення точності прогнозів. Трансферне навчання передбачає використання попередньо навчених моделей і їх точне налаштування під конкретну задачу. Механізми уваги передбачають зосередження уваги на певних частинах даних, які мають найбільше відношення до поставленого завдання [8-10]. Навчання з підкріпленням передбачає використання зворотного зв'язку з навколишнім середовищем для підвищення точності прогнозів. Пояснювальний ШІ передбачає використання таких методів, як важливість ознак і графіки часткових залежностей, щоб зрозуміти, як модель робить свої прогнози.

Ці алгоритми та методи можуть бути використані для підвищення точності та надійності машинних прогнозів щодо трендів, фінансових показників та оптимізації бізнес-процесів.

Нарешті ілюструємо це положення покроковим алгоритмом для трендів, фінансових показників та оптимізації бізнес-процесів (рис. 2):

Рис. 2 Компоненти алгоритму для трендів, фінансових показників та оптимізації бізнес-процесів

Джерело: розроблено авторами

Основна ідея алгоритму «Оптимізація трендів, фінансових показників та бізнес-процесів» полягає в поетапній оптимізації бізнес-процесів, як показано на рис. 2. По-перше, дані, які використовуються для навчання моделей

машинного навчання, повинні бути зібрані та попередньо оброблені. Важливо переконатися, що дані чисті, повні та відповідають поставленому завданню. Потім слід використовувати статистичні методи, такі як лінійна регресія та ARIMA, для виявлення тенденцій у даних. Точність прогнозів машинного навчання можна оцінити, порівнявши їх з виявленими тенденціями. Прогнози машинного навчання можна використовувати для розрахунку таких фінансових показників, як рентабельність інвестицій (ROI), рентабельність власного капіталу (ROE) і прибуток на акцію (EPS).

В рамках оптимізації продуктивності обраної моделі відбувається налаштування гіперпараметрів. Оптимальні гіперпараметри визначаються за допомогою різних методів, включаючи сітковий пошук, випадковий пошук та байєсівську оптимізацію. Точність прогнозу можна оцінити, порівнявши його з фактичними фінансовими показниками. Крім того, методи машинного навчання та аналізу даних можна використовувати для виявлення неефективних бізнес-процесів. Мета полягає в тому, щоб оцінити, якою мірою машинні прогнози впливають на оптимізацію бізнес-процесів. В рамках аналізу чутливості необхідно оцінити вплив змін входних параметрів на машинний прогноз. Крім того, необхідно визначити відповідні входні параметри та оцінити їхній вплив на точність прогнозу. Потім необхідно оцінити ефективність різних моделей машинного навчання (наприклад, ARIMA, LSTM і Prophet) на одному і тому ж наборі даних. Виберіть найефективнішу модель на основі оціночних метрик. Оцініть інтерпретованість машинного прогнозу, проаналізувавши прогнози моделі та важливість ознак. Визначте найважливіші ознаки, що впливають на точність прогнозу. Постійно відстежуйте ефективність машинного прогнозу та оновлюйте модель, коли з'являються нові дані. Повторно оцініть продуктивність моделі, використовуючи оновлені дані, і скоригуйте гіперпараметри за необхідності.

Описані вище кроки можна виконати за допомогою набору інструментів та методик. Зокрема, бібліотеки Python - scikit-learn, pandas, numpy, statsmodels та prophet, інструментів візуалізації даних Matplotlib, Seaborn та Plotly, фреймворків для машинного навчання TensorFlow, PyTorch та scikit-learn, а також хмарних платформ AWS SageMaker, Google Cloud AI Platform та Azure Machine Learning.

Пам'ятаймо також використовувати комбінацію оціночних метрик, щоб отримати повне уявлення про ефективність машинного прогнозування. Необхідно також постійно відстежувати ефективність машинного прогнозування та оновлювати модель, коли з'являються нові дані. Варто використовувати інструменти візуалізації даних для ефективного інформування зацікавлених сторін про результати.

Нарешті, задокументуйте процес і результати оцінки для забезпечення прозорості та відтворюваності. Проведіть аналіз чутливості, щоб визначити найважливіші входні дані та оцінити їхній вплив на точність прогнозу.

Алгоритми зробили революцію в процесах прийняття рішень, дозволивши компаніям аналізувати тенденції та закономірності ефективніше, ніж люди [10]. Зручні точні прогнози можуть надати детальну інформацію підприємствам для того, щоб прийняти стратегічні рішення, які відповідають їх цілям і завданням. Наприклад, в управлінні ланцюгом постачання машинна прогноуюча оцінка може допомогти передбачити коливання попиту і таким чином оптимізувати запаси. У реальному часі уявлення, які робить машинна оцінка, дають компаніям можливість спланувати умови ринку.

Висновки. Хоча машинна оцінка прогнозів має істотні переваги, люди часто залишаються невід'ємною ланкою в процесах прийняття рішення. Навіть найскладнішим алгоритмам може бути складно передбачити якісні аспекти. Професійний досвід і інтуїція часто надають систематичний рівень розуміння та контексту аналітиці, що може бути втрачено для алгоритмів. Крім того, звичайний експерт в зазначений момент часто може вирішити більше проміжних відомостей – нюансів, на які конкретна програма може не звертати увагу. Тому технічний підхід, який поєднує таку важливу перевагу механічної оцінки та переваги людського рівня професіоналізму, необхідний для коректного прийняття рішень.

Узагальнюючи, машинне оцінювання прогнозів революціонізує технологію прийняття рішень, покращує економічні результати та оптимізує бізнес-процеси для компаній у будь-якому секторі. Хоча відомі переваги машинного оцінювання, доцільно підкреслити роль людського судження та контролю як гарантії стабільної якості застосованих алгоритмів. Машинний інтелект і людський досвід взаємодіють для забезпечення найвищого рівня створення прогнозів, і компанії, які забезпечують таку гармонію, користуються всіма перевагами машинного оцінювання, зменшуючи, водночас, негативні ризики недостатнього контролю алгоритмів. Зрештою, успішна інтеграція машинних оцінок прогнозування в бізнес-процеси віддає перевагу стратегічному підходу, спрямованому на створенні стимулів для активізації в інноваційному бізнесі та тривалому зростанні.

Література:

1. Семененко Ю.С. Оптимізація бізнес-процесів відділу маркетингу за допомогою інформаційних технологій. *Бізнес Інформ.* 2024. № 1. С. 95–103. DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2024-1-95-103>.
2. Гордійчук-Бублівська О.В. Методи та засоби опрацювання великих даних в розподілених інформаційних системах : дис. ... доктора філософії : 122 «Комп'ютерні науки». Львів, 2024. 150 с. URL: <https://lpnu.ua/sites/default/files/2024/radaphd/26703/disertaciyaolena-gordiychuk-bublivska.pdf> (дата звернення: 08.08.2024).
3. Вечерковська А.С., Поперешняк С.В. Огляд алгоритмів машинного навчання та їх застосування для прогнозування цін купівлі криптовалюти. *Вісник Херсонського національного технічного університету.* 2023. № 4(87). С. 223–229. DOI: <https://doi.org/10.35546/kntu2078-4481.2023.4.26>.

4. Семіюшко Є.О., Гетьман І.А. Аналіз прогнозних моделей для криптовалют. *Сучасні інформаційні технології, засоби автоматизації та електропривод* : матеріали VIII Всеукр. наук.-практ. конф., (18–20 квітня 2024 р.), Краматорськ – Тернопіль : ДДМА, 2024. С. 123–126. URL: http://cit.dgma.donetsk.ua/materials/paper_citae_2024.pdf (дата звернення: 09.08.2024).

5. Риженко А.Д. Штучний інтелект в сучасному менеджменті: вигоди та недоліки. *Сучасні тренди розвитку менеджменту, фінансів і туризму в умовах новітніх глобальних викликів* : тези доповідей I міжнар. наук.-практ. конф., (Дніпро, 17 квітня 2024 р.). Дніпро, 2024. С. 182–185. URL: <https://duan.edu.ua/wp-content/uploads/2024/05/suchasni-trendy-rozvytku-menedzhm.pdf> (дата звернення: 09.08.2024).

6. Бондар Б. Штучний інтелект у стратегії цифрової трансформації організації: нові горизонти та можливості. *Тенденції та перспективи розвитку менеджменту в умовах глобальних викликів* : матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції (30 травня 2024 р., м. Херсон – Кропивницький). Херсон, 2024. С. 190–193. URL: https://www.ksau.kherson.ua/files/konferencii/2024/06/mater_24_06_24.pdf (дата звернення: 09.08.2024).

7. Шкурат М.Є., Узбек Г.Р. Сучасні методи підвищення ефективності бізнес-процесів компаній в епоху цифрової трансформації. *Бізнес Інформ*. 2024. № 5. С. 136–145. DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2024-5-136-145>.

8. Дергачова В.В., Воржакова Ю.П., Хлебінська О.І. Організація бізнес-процесів в умовах цифровізації. *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія «Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм»*. 2021. Вип. 14. С. 60–68. DOI: <https://doi.org/10.26565/2310-9513-2021-14-06>.

9. Склярук І.П., Вовк Н.О. Управлінський облік в умовах діджиталізації. *Економіка та суспільство*. 2024. Вип. 59. 8 с. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-59-69>.

10. Тютченко С.М., Вагонова О.Г. Моделювання оптимізації бізнес-процесів. *Наукові перспективи*. 2023. № 4(34). С. 338–348. DOI: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-4\(34\)-338-348](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-4(34)-338-348).

References:

1. Semenenko, Yu.S. (2024). Optymizatsiia biznes-protsesiv viddilu marketynhu za dopomohoiu informatsiinykh tekhnolohii [Optimization of business processes of the marketing department with the help of information technologies]. *Biznes Inform*, 1, 95–103. DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2024-1-95-103> [in Ukrainian].

2. Hordiichuk-Bublivska, O.V. (2024). Metody ta zasoby opratsiuvannia velykykh danykh v rozpodilenykh informatsiinykh systemakh [Methods and tools for processing big data in distributed information systems]. *Dysertatsiia na здобuttia naukovoho stupenia doktora filosofii za spetsialnistiu 122 «Komp'uterni nauky»*. – Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in the specialty 122 "Computer Science", Lviv, 150. Retrieved from: <https://lpnu.ua/sites/default/files/2024/radaphd/26703/disertaciyaolena-gordiyuchuk-bublivska.pdf> [in Ukrainian].

3. Viecherkovska, A.S., & Popereshniak, S.V. (2023). Ohliad alhorytmiv mashynnoho navchannia ta yikh zastosuvannia dlia prohnozuvannia tsin kupivli kryptovaliuty [A review of machine learning algorithms and their application to forecasting cryptocurrency purchase prices]. *Visnyk Khersonskoho natsionalnoho tekhnichnoho universytetu*, 4(87), 223–229. DOI: <https://doi.org/10.35546/kntu2078-4481.2023.4.26> [in Ukrainian].

4. Semioshko, Ye.O., & Hetman, I.A. (2024). Analiz prohnoznykh modelei dlia kryptovaliut [Analysis of predictive models for cryptocurrencies]. *Suchasni informatsiini tekhnolohii, zasoby avtomatyzatsii ta elektropryvod: materialy VIII Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii, 18–20 kvitnia 2024 r.* – Modern information technologies, automation and electric drive: materials of the VIII All-Ukrainian scientific and practical conference, April 18-20, 2024. Kramatorsk – Ternopil: DGMA. 123-126. Retrieved from: http://cit.dgma.donetsk.ua/materials/paper_citae_2024.pdf [in Ukrainian].

5. Ryzhenko, A.D. (2024). Shtuchnyi intelekt v suchasnomu menedzhmenti: vyhody ta nedoliky [Artificial intelligence in modern management: advantages and disadvantages]. *Suchasni trendy rozvytku menedzhmentu, finansiv i turyzmu v umovakh novitnikh hlobalnykh vyklykiv – tezy dopovidei I Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia, (Dnipro, 17 kvitnia 2024 r.) – Modern trends in the development of management, finance and tourism in the context of the latest global challenges: I International Scientific and Practical Conference: abstracts, (Dnipro, April 17, 2024)*. Dnipro: Alfred Nobel University. 182-185. Retrieved from: <https://duan.edu.ua/wp-content/uploads/2024/05/suchasni-trendy-rozvytku-menedzhm.pdf> [in Ukrainian].

6. Bondar, B. (2024). Shtuchnyi intelekt u stratehii tsyfrovoy transformatsii orhanizatsii: novi horyzonty ta mozhlyvosti [Artificial intelligence in the strategy of digital transformation of the organization: new horizons and opportunities]. *Tendentsii ta perspektyvy rozvytku menedzhmentu v umovakh hlobalnykh vyklykiv: materialy III Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (30 travnia 2024 r., m. Kherson – Kropyvnytskyi) – Tendencies and prospects for the development of management in the context of global challenges: materials of the III International Scientific and Practical Conference (May 30, 2024, Kherson - Kropyvnytskyi)*. Kherson: Book publishing house of Vyshemyrskyi V.S. 190–193. Retrieved from: https://www.ksau.kherson.ua/files/konferencii/2024/06/mater_24_06_24.pdf [in Ukrainian].

7. Shkurat, M.Ie., & Uzbek, H.R. (2024). Suchasni metody pidvyshchennia efektyvnosti biznes-protsesiv kompanii v epokhu tsyfrovoy transformatsii [Modern methods of increasing the efficiency of business processes of companies in the era of digital transformation]. *Biznes Inform*, 5, 136–145. DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2024-5-136-145> [in Ukrainian].

8. Derhachova, V.V., Vorzhakova, Yu.P., & Khlebnytska, O.I. (2021). Orhanizatsiia biznes-protsesiv v umovakh tsyfrovizatsii [Organization of business processes in the conditions of digitalization]. *Visnyk KhNU imeni V.N. Karazina. Seriia «Mizhnarodni vidnosyny. Ekonomika. Krainoznavstvo. Turyzm»*, 14, 60–68. DOI: <https://doi.org/10.26565/2310-9513-2021-14-06> [in Ukrainian].

9. Skliaruk, I.P., & Vovk, N.O. (2024). Upravlinskyi oblik v umovakh didzhitalizatsii [Management accounting in the context of digitalization]. *Ekonomika ta suspilstvo*, 59, 8. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-59-69> [in Ukrainian].

10. Tiutchenko S.M., & Vahonova O.H. (2023). Modeliuvannia optymizatsii biznes-protsesiv [Modeling of business process optimization]. *Naukovi perspektyvy*, 4(34), 338–348. DOI: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-4\(34\)-338-348](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-4(34)-338-348) [in Ukrainian].

УДК 004.67:656.1

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8\(36\)-1034-1043](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8(36)-1034-1043)

Ковбаса Максим Геннадійович тел.: (063) 378-52-09

Васютинська Юлія Олегівна кандидат економічних наук, доцент, Національний університет харчових технологій кафедра Вищої математики ім. проф. В.І. Можара, вул. Володимирська, 68, м. Київ, тел.: (044) 287-96-21, <https://orcid.org/0000-0003-4437-9609>

СИСТЕМИ ПІДТРИМКИ ПРИЙНЯТТЯ РІШЕНЬ В ТРАНСПОРТНО-ЛОГІСТИЧНИХ СИСТЕМАХ

Анотація. У статті проаналізовано системи прийняття рішень в транспортно-логістичних системах (ТЛС).

Визначені основні компоненти системи прийняття рішень у транспортно-логістичних системах (ТЛС), що базується на використанні комп'ютерних технологій (КТ) та інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ). Серед них – інформаційні системи управління (Information Management Systems), використання алгоритмів оптимізації, системи підтримки прийняття рішень (Decision Support Systems, DSS), інтелектуальні транспортні системи (ІТС), системи планування ресурсів підприємства (ERP), геоінформаційні системи (GIS), системи штучного інтелекту (ШІ) та машинного навчання (Machine Learning, ML) та використання хмарних технологій (СТ, Cloud Technologies).

Оглянуто гіпотетичні та реальні задачі, що можуть бути вирішені за допомогою системи прийняття рішень в транспортно-логістичних системах (ТЛС). Серед них — оптимізація маршрутів, управління запасами, управління перевезеннями, прогнозування попиту та мінімізація витрат, що координуються за допомогою технічно-машинного та інформаційно-комунікаційного інструментарію (ІКТ).

Визначено ключові риси оптимізації маршрутів у структурі системи прийняття рішень в транспортно-логістичних системах (ТЛС) крізь призму урахування часу, відстані, вартості та імовірних перешкод, до яких віднесено затори, дорожні роботи та ін. із використанням ІКТ.

Проаналізовано структурні риси управління запасами в парадигмі системи прийняття рішень в транспортно-логістичних системах, як-от регенерації оптимального рівня запасів на складах з метою уникнення дефіциту або профіциту товарів (до питання забезпечення належної ТЛ-сегментації) із використанням ІКТ.

Означено сегментарні концепти управління перевезеннями в рамках транспортно-логістичного системного забезпечення, серед яких доцільно виділяти координацію графіку транспортних перевезень, а також видів транспорту пропорційно основним вимогам до партикулярних логістичних завдань із використанням ІКТ.

Розглядається інструментарне забезпечення прогнозування попиту в рамках системи прийняття рішень в транспортно-логістичних системах (ТЛС), до якої віднесено аналітику попиту та пропозиції з метою планування майбутніх логістичних операцій із використанням транспорту за допомогою ІКТ.

Визначаються процедурні елементи мінімізації витрат у системі прийняття рішень в транспортно-логістичних системах (ТЛС) крізь призму покращення транспортування та складування із використанням ІКТ.

Ключові слова : транспортно-логістичні системи (ТЛС), система прийняття рішень, логістика, оптимізація маршрутів, управління запасами, управління перевезеннями, прогнозування попиту, мінімізація витрат, інформаційні системи управління, штучний інтелект.

Kovbasa Maxim Gennadiyovych tel.:(063) 378-52-09

Vasyutynska Yulia Olehivna candidate of economic sciences, associate professor, National University of Food Technologies, Department of Higher Mathematics named after Prof. V.I. Mozgara, St. Volodymyrska, 68, Kyiv, tel.: (044) 287-96-21, <https://orcid.org/0000-0003-4437-9609>

DECISION SUPPORT SYSTEMS IN TRANSPORT AND LOGISTICS SYSTEMS

Abstract. The article analyzes decision-making systems in transport and logistics systems (TLS).

The main components of the decision-making system in transport and logistics systems (TLS) based on the use of computer technologies (CT) and information and communication technologies (ICT) are defined. Among them are information management systems (Information Management Systems), the use of optimization algorithms, decision support systems (DSS), intelligent transport systems (ITS), enterprise resource planning systems (ERP), geographic information systems (GIS), systems of artificial intelligence (AI) and machine learning (Machine Learning, ML) and the use of cloud technologies (CT, Cloud Technologies).

Hypothetical and real problems that can be solved with the help of a decision-making system in transport and logistics systems (TLS) are reviewed. Among them are route optimization, inventory management, transportation management, demand

forecasting and cost minimization, which are coordinated with the help of technical and machine and information and communication tools (ICT).

The key features of route optimization in the structure of the decision-making system in transport and logistics systems (TLS) are determined through the prism of taking into account time, distance, cost and possible obstacles, which include traffic jams, road works, etc. with the use of ICT.

The structural features of inventory management in the paradigm of the decision-making system in transport and logistics systems are analyzed, such as the regeneration of the optimal level of inventory in warehouses in order to avoid a shortage or surplus of goods (to the issue of ensuring proper TL-segmentation) with the use of ICT.

The segmental concepts of transportation management within the framework of transport and logistics system support are identified, among which it is advisable to highlight the coordination of the schedule of transportation, as well as types of transportation in proportion to the basic requirements for particular logistical tasks using ICT.

Instrumental provision of demand forecasting as part of the decision-making system in transport and logistics systems (TLS) is considered, which includes demand and supply analytics for the purpose of planning future logistics operations using transport with the help of ICT.

Procedural elements of cost minimization in the decision-making system in transport and logistics systems (TLS) are determined through the prism of improving transportation and warehousing using ICT.

Keywords: transport and logistics systems (TLS), decision-making system, logistics, route optimization, inventory management, transportation management, demand forecasting, cost minimization, management information systems, artificial intelligence.

Постановка проблеми. В умовах глобально-економічного розвитку, глобалізації, пришвидшення та розширення процесуальних можливостей міжнародної торгівлі та торговельних відносин між державами загалом, а також — між акторами (від англ. – actor) торговельних ринків всередині держави зокрема, питання належного логістичного забезпечення процесів комерціалізації набуває особливого рівня актуалізації.

Одним із ключових елементів забезпечення транспортної логістики є формування належної системи прийняття рішень, спрямованої на досягнення відповідних результатів комерційно-прибуткової діяльності за квартал, півріччя, рік тощо.

Механізми підтримки прийняття рішень в транспортно-логістичних системах (ТЛС) з точки зору процедури передбачають використання інформаційно-комунікаційних технологій та технічного інструментарію, як-от

інформаційні системи управління (Information Management Systems), алгоритми оптимізації, системи підтримки прийняття рішень (Decision Support Systems, DDS), інтелектуальні транспортні системи (ITS), системи планування ресурсів підприємства (ERP), геоінформаційні системи (GIS), системи штучного інтелекту (ШІ) та машинного навчання (Machine Learning, ML) та використання хмарних технологій (CT, Cloud Technologies) тощо. На їхній основі, відповідно, спрямовуються, координуються та прораховуються ключові елементи (стандарти) здійснення задач, що підлягають унормуванню за допомогою вищенаведеного техніко-технологічного механізму — серед них оптимізація маршрутів, управління запасами, управління перевезеннями, прогнозування попиту, мінімізація витрат.

В умовах підвищення загального рівня актуальності використання транспортно-логістичних систем (ТЛС) науково-технічне опрацювання проблематики та потенційних механізмів підвищення ефективності системи прийняття рішень у даній галузі із використанням комп'ютерних технологій (КТ) та інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) набуває додаткової академічної та соціально-економічної затребуваності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аспекти дослідження системи прийняття рішень у транспортно-логістичних системах із використанням КТ та ІКТ є відносно дослідженою науковою категорією, що потребує більш досконалого огляду як у вітчизняній, так і у іноземній дискурсивній парадигмах.

Серед актуальних, на наш погляд, вітчизняних досліджень категорії системи прийняття рішень у ТЛС виділяємо доробок О. Болдурської, Н. Солідор, В. Стоколяса, В. Перебийноса, Л. Бажан, Є. Шапенко, Л. Безуглої, Т. Дудар та ін. У зазначених працях розглядається як загальна призначення функція логістики, так і механізми ефективізації та актуалізації ефективності останньої за допомогою методології моделювання, прогнозування тощо за допомогою КТ та ІКТ. Також аналізуються аспекти інтелектуалізації (використання ШІ) системи ТЛС в умовах підвищення попитової складової на транспортування товарів, вантажів продовольчого, непродовольчого призначення тощо.

Іноземна науково-категоріальна площина аналізу систем прийняття рішень у ТЛС представлена роботами Е. Маціошек, Г. Серпинські, М. Яздані, Я. Зака, М. Ньюлажової, З. Гу, В. Кайванфара, Т. Штанка, Р. Мілевські та ін. Дані праці актуалізують такі складники системи прийняття рішень в ТЛС, як система підтримки прийняття рішень (Decision Support Systems, DDS), інформатизація логістичної складової бізнесу за допомогою КТ та ІКТ, кризове прийняття рішень у ТЛС із використанням (за допомогою) КТ та ІКТ відповідно.

Мета статті — визначити, дослідити та проаналізувати особливості використання систем прийняття рішень у ТЛС на основі комп'ютерних технологій та інформаційно-комунікаційних технологій.

Виклад основного матеріалу. Системи прийняття рішень у транспортно-логістичних системах (ТЛС) — це механізми, використання котрих пов'язано із оптимізацією таких логістичних процесів, як перевезення, складування, планування маршрутної мережі, формування та управління продовольчими запасами із метою недопущення виникнення дефіциту або профіциту останніх тощо [1].

Ключовим призначенням систем прийняття рішень у ТЛС доцільно визначати технологічну інтеграцію. Як зазначає у дослідженні аспектів інтелектуалізації системи ТЛС вітчизняна вчена Л. Бажан [2], під такою технологічною інтеграцією необхідно розуміти конструювання алгоритмів, концептуальних підходів до прийняття рішень у транспортно-логістичній операційній парадигмі та прогнозування динаміки транспортно-логістичних операцій (ТЛС) з метою покриття попиту як кінцевих споживачів, так і представників логістичного ланцюга.

З метою формування зазначеного системного підходу до прийняття рішень у ТЛС запропоновано використовувати комп'ютерні технології (КТ) та інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ). Останні розуміють під собою використання відповідного техніко-технологічного інструментарію : інформаційних систем управління (Information Management Systems), використання алгоритмів оптимізації, систем підтримки прийняття рішень (Decision Support Systems, DDS), інтелектуальних транспортних систем (ІТС), системи планування ресурсів підприємства (ERP), геоінформаційні системи (GIS), систем штучного інтелекту (ШІ) та машинного навчання (Machine Learning, ML) та використання хмарних технологій (СТ, Cloud Technologies) [3]. Розглянемо кожен із зазначених кластерів у контексті використання у системі підтримки прийняття рішень у ТЛС більш акцентовано.

Використання інформаційних систем управління (Information Management Systems) як компонент системи прийняття рішень у ТЛС концентрується на зборі, зберіганні, обробці та подальшому транспортуванні даних, що є основою для прийняття рішення. У рамках даного кластерного підходу імовірним та обґрунтованим є застосування систем управління складами (WMS), систем транспортного управління (TMS) та планування ресурсів підприємства (ERP). Двигуном використання інформаційних систем управління є комп'ютерні технології, за допомогою яких створюються алгоритми розпізнавання проблем, попитового прогнозування та забезпечення оперативного ресурсного управління [3, 4, 5].

Алгоритми оптимізації у якості складової частини системи прийняття рішень у ТЛС направлені на формування унормованих ланцюгів передачі технічної інформації, пов'язаної із ТЛС [4, 5]. У рамках алгоритмів оптимізації до ТЛС застосовуються стандарти лінійного програмування (мета — створення «блоку» програм задля регулювання фінансової, операційної та

комерційної складової ТЛС) та методи математичного програмування. Із їхньою допомогою вирішуються завдання розподілу ресурсів, запасів та потенціалу ТЛС, мінімізації витрат часу та фінансового еквіваленту на доставку (логістичні дії), а також питання маршрутизації транспорту, що виконує роль елемента ТЛС (з метою пошуку оптимального маршруту за часом та трафіком) [5, 6].

Ключовим та, на наш погляд, найбільш містким процедурно та техніко-технічно складником системи прийняття рішень у ТЛС доцільно визначати систему підтримки прийняття рішень (Decision Support Systems, DDS) [7, 8, 9]. За допомогою системи підтримки прийняття рішень (Decision Support Systems, DDS) відбувається алгоритмічна інтеграція даних для менеджерологічної підтримки під час прийняття рішень відносно моделювання сценарної специфіки логістики, а також оцінки ризиковості відповідного логістичного маршруту у випадку затвердження останнього.

Використання інтелектуальних транспортних систем (ITS) в рамках системи прийняття рішень в ТЛС засновані на використанні технологій, що є джерелом здійснення управління транспортними потоками, моніторингу доріг щодо придатності їхнього використання у логістиці, прогнозування маршрутів відповідно трафіку та управління паркуванням — також пропорційно трафіку, часу здійснення логістичних переміщень та безпосередньо товарів/продукції, що підлягає переміщенню. За допомогою використання даних із таких джерел, як GPS, датчики та камери спостереження, інтелектуальні транспортні системи (ITS) дозволяють розробляти схеми безпечного та ефективного руху транспорту [3].

В той же час, процес планування ресурсів підприємства (ERP) у якості складової частини системи підтримки прийняття рішень у ТЛС включає в себе урахування таких складових комерційної діяльності, як фінансова, виробнича та персонально-управлінська, що, сукупно із аспектом здійснення логістичних перевезень, підлягають автоматизації за допомогою штучного інтелекту (ШІ) та синхронізації за допомогою його потенціалу операцій, що передбачають управління процесами підприємства, діяльність якого містить логістичну складову та прибуток котрої прямо або опосередковано залежить від використання транспортно-системного потенціалу [10].

Враховуючи, що логістичні процеси за своєю структурою, як правило, здійснюються в просторових межах, актуальним у контексті формування системи підтримки прийняття рішень у ТЛС можна називати використання геоінформаційних систем (GIS). Призначення функція останніх відносно нормування процесуальної складової логістики є семантичною із останньою у процесі використання інтелектуальних транспортних систем (ITS) : із їхньою допомогою відбувається моніторинг транспортних потоків, планування маршрутів та територіально-об'єктне управління [10].

Системи штучного інтелекту (ШІ) та машинного навчання (ML) у контексті застосування в сфері системи підтримки прийняття рішень в ТЛС розглядається також у контексті методологічного інструментарію прогнозування, оптимізації та автоматизації операційної складової логістики, її менеджмент-частини. За допомогою штучного інтелекту (ШІ) може здійснюватися аналіз даних, пов'язаних як із економічним (фінансовим) складником здійснення логістичних операцій, так і щодо закономірностей та прогнозів досягнення результатів у аспекті конструювання логістичних маршрутів із нижчим рівнем задіяності кожного із водіїв на конкретному відрізковій маршруту з метою оприбуткування такої діяльності. В той же час, використання технологій машинного навчання (ML) спрямоване на покращення та спрощення виконання алгоритмів застосунками та устаткуванням, що використовується з метою обліковування звітності та програмної успішності логістичних процесів за квартали, півріччя та в рамках річних звітів [10].

Окремим і, водночас, заключним елементом системи підтримки прийняття рішень в ТЛС доцільно визначати використання хмарних технологій (Cloud Technologies, СТ). На переконання М. тен Гомпеля [11], призначення хмарних технологій у логістичній площині розкривається через можливість збереження та обробки інформації, що знаходиться у масштабованому середовищі (інтерфейс компанії/організації, що надає логістичні послуги). Така інформація не лише зберігається, але й має можливість до оновлення, операційної координації та інтеграції із іншими системними моделями, що можуть бути використані в рамках формування стилістики використання логістичного потенціалу.

Нижче пропонуємо оглянути завдання, що можуть бути вирішені за допомогою комп'ютерних технологій (КТ) та інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) в системі прийняття рішень у ТЛС, а точніше — із використанням вищеописаних компонентів даної системи. До таких завдань належить оптимізація маршрутів, управління запасами, управління перевезеннями, прогнозування попиту та мінімізація витрат, що координуються за допомогою технічно-машинного та інформаційно-комунікаційного інструментарію (ІКТ) [3].

Ключовими рисами оптимізації маршрутів у структурі системи прийняття рішень в транспортно-логістичних системах (ТЛС) є урахування часу, відстані, вартості та імовірних перешкод, до яких віднесено затори, дорожні роботи та ін.) із використанням ІКТ [3].

Водночас, структурні риси управління запасами в парадигмі системи прийняття рішень в транспортно-логістичних системах забезпечуються за допомогою таких складників, як регенерація оптимального рівня запасів на складах з метою уникнення дефіциту або профіциту товарів із використанням ІКТ [3].

Серед концептуальних риси управління перевезеннями в рамках транспортно-логістичного системного забезпечення доцільно виділяти координацію графіку транспортних перевезень, а також видів транспорту пропорційно основним вимогам до партикулярних логістичних завдань із використанням ІКТ [3].

До інструментарного забезпечення прогнозування попиту в рамках системи прийняття рішень в транспортно-логістичних системах (ТЛС) віднесено аналітику попиту та пропозиції з метою планування майбутніх логістичних операцій із використанням транспорту за допомогою ІКТ [3].

Наостанок, процедурними елементами мінімізації витрат у системі прийняття рішень в транспортно-логістичних системах (ТЛС) є покращення транспортування та складування із використанням ІКТ [3].

Таким чином, можемо говорити про пряме співвідношення між компонентною складовою системи підтримки прийняття рішень у ТЛС та безпосередньо процесами, у рамках яких використовуються такі результати комп'ютерно-технологічного та інформаційно-комунікаційного потенціалу реалізаційного забезпечення. Взаємозв'язок даних понять має змістовно-формальне вираження, адже технічний інструментарій слугує методом ефективізації процесів логістичного переміщення товарів, продукції та ін. на основі більшої частки залученості штучного інтелекту порівняно із фактологічною людською присутністю у даних процесах.

Висновки. Аналіз системи прийняття рішень у транспортно-логістичних системах (ТЛС) крізь призму використання комп'ютерних технологій (КТ) та інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) дозволив дійти наступних умовиводів.

По-перше, системи прийняття рішень у транспортно-логістичних системах (ТЛС) можна визначити як механізми, використання котрих пов'язано із оптимізацією таких логістичних процесів, як перевезення, складування, планування маршрутної мережі, формування та управління продовольчими запасами із метою недопущення виникнення дефіциту або профіциту останніх. Системи прийняття рішень у ТЛС, як правило, агрегуються апаратно та технічно (із використанням КТ та ІКТ).

По-друге, компонентами системи прийняття рішень у ТЛС, для яких є характерним використання КТ та ІКТ, є інформаційні системи управління (Information Management Systems), використання алгоритмів оптимізації, системи підтримки прийняття рішень (Decision Support Systems, DDS), інтелектуальні транспортні системи (ITS), системи планування ресурсів підприємства (ERP), геоінформаційні системи (GIS), системи штучного інтелекту (ШІ) та машинного навчання (Machine Learning, ML) та використання хмарних технологій (СТ, Cloud Technologies).

По-третє, сфери логістичної діяльності, у яких можуть бути використані вищезазначені компоненти системи прийняття рішень у ТЛС, обмежуються оптимізацією маршрутів, управлінням запасами, управлінням перевезеннями, прогнозуванням попиту та мінімізацією витрат на логістику.

Література:

1. Macioszek, E., Sierpiński, G. Decision Support Methods in Modern Transportation Systems and Networks. Springer International Publishing. 2021. 223 p.
2. Бажан, Л. Формування підходу до інтелектуалізації моделювання транспортно-логістичної системи. Збірник наукових праць МННЦ ІТіС. Економіко-математичне моделювання соціально-економічних систем. Київ. № 17. 2012. С. 23-37.
3. Žak, J. et al. Advanced Concepts, Methodologies and Technologies for Transportation and Logistics. Springer International Publishing. 2017. 470 p.
4. Yazdani, M. et al. A group decision making support system in logistics and supply chain management. HAL : open science. Vol. 3. 2018. 19 p.
5. Hrebennik, I. et al. Decision-Making Model in Information Technology Management of Logistics Companies. Digital Platform Information Technologies in Sociocultural Sphere. Vol. 7 (1). 2024. P. 38-45.
6. Шишкін, В., Решетньова, А. Особливості оптимізації системи управління логістичними бізнес-процесами на промислових підприємствах. Економіка і суспільство. Серія : Економіка та управління підприємствами. Мукачівський державний ун-т. № 7. 2016. С. 536-541.
7. Hu, Z. H. A decision support system for public logistics information service management and optimization. Decision Support Systems. Vol. 59. 2014. P. 219-229.
8. Gutierrez-Franco, E. et al. Data-Driven Methodology to Support Long-Lasting Logistics and Decision Making for Urban Last-Mile Operations. Sustainability. Vol. 13 (11). 2021. 33 p.
9. Kayvanfar, V. et al. A review of decision support systems in the internet of things and supply chain and logistics using web content mining. Supply Chain Analytics. Vol. 6. 2024. 13 p.
10. Ocalir-Akunal, E. Using Decision Support Systems for Transportation Planning Efficiency. IGI Global. 2015. 377 p.
11. Ten Hompel, M. et al. Cloud Computing for Logistics. Springer International Publishing. 2014. 139 p.

References:

1. Macioszek, E., Sierpiński, G. (2021). Decision Support Methods in Modern Transportation Systems and Networks. Springer International Publishing.
2. Bazhan, L. (2012). Formuvannya pidhodu do intellektuaizatsii modeluvannya transportno-logistichnoi system. [Formation of an approach to the intellectualization of the modeling of the transport and logistics system]. Zbirnyk naukovykh pratz MHHS ITiS. Ekonomichne I matematychnе modeluvannya - A collection of scientific works of the MNSC ITiS. Economic and mathematical modeling of socio-economic systems. 17. P. 23-37.
3. Žak, J. et al. (2017). Advanced Concepts, Methodologies and Technologies for Transportation and Logistics. Springer International Publishing.
4. Yazdani, M. et al. (2018). A group decision making support system in logistics and supply chain management. HAL : open science. Vol. 3.
5. Hrebennik, I. et al. (2024) Decision-Making Model in Information Technology Management of Logistics Companies. Digital Platform Information Technologies in Sociocultural Sphere. Vol. 7 (1).

6. Shishkin, V., Reshetnyova, A. (2016). Osoblivosti optymizatsii system upravlinnia logistichnumu bisness-procesamu na promyslovyh pidpruemstvah. [Peculiarities of optimizing the logistics business process management system at industrial enterprises]. *Ekonomika i sypilstvo. Seria: ekonomika i upravlinnia pidpruemstvamu. Economy and society. Series: Economics and enterprise management*. No. 7. P. 536-541.
7. Hu, Z. H. (2014). A decision support system for public logistics information service management and optimization. *Decision Support Systems*. Vol. 59.
8. Gutierrez-Franco, E. et al. (2021) Data-Driven Methodology to Support Long-Lasting Logistics and Decision Making for Urban Last-Mile Operations. *Sustainability*. Vol. 13 (11).
9. Kayvanfar, V. et al. (2024). A review of decision support systems in the internet of things and supply chain and logistics using web content mining. *Supply Chain Analytics*. Vol. 6.
10. Ocalir-Akunal, E. (2015). *Using Decision Support Systems for Transportation Planning Efficiency*. IGI Global.
11. Ten Hompel, M. et al. (2014). *Cloud Computing for Logistics*. Springer International Publishing.

УДК 004.588

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8\(36\)-1044-1056](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8(36)-1044-1056)

Козачок Володимир Олексійович магістр, кафедра програмної інженерії, Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя, вул. Руська, 56, м. Тернопіль, 46001, тел.: (068) 515-83-37, <https://orcid.org/0009-0005-0158-3644>

ПРИНЦИПИ МОДЕЛЮВАННЯ ПЛАТФОРМИ ХМАРНИХ ОБЧИСЛЕНЬ

Анотація. У статті розкрито принципи моделювання платформи хмарних обчислень. Запропоновані базові моделі обслуговування. Детально описано особливості системи, які необхідно враховувати при побудові системи. Представлено узагальнену модель системи хмарних обчислень. У роботі пропонується модернізована архітектура хмарних обчислень, вона передбачає використання 6 головних діючих акторів, кожен з яких детально описано. Підкреслено, що модель акторів використовується в якості основи для моделювання системи захисту хмарних обчислень. Ідея композиції систем акторів є важливим аспектом модульності. На основі узагальненої моделі системи хмарних обчислень з використанням багатоагентного підходу побудовано модель взаємодії діючих акторів у системі хмарних обчислень, яка представлено графічно.

Описано можливі варіанти сценаріїв взаємодії акторів, наголошено, що введений додатковий агент безпеки відповідає за цілісність, конфіденційність і доступність надання ресурсів і сервісів, а так само проводить моніторинг запитів користувачів системи і взаємодії акторів системи. Зазначено, що хмарні користувачі поділяються за трьома групами в залежності від необхідних їм додатків. Хмарний ресурс відповідає за доступність хмарної послуги або сервісу для хмарних користувачів, вирішуючи завдання в різних сервісних моделях. Описано реалізацію актора з підмножиною ментальних властивостей. Ментальні властивості включають в себе: місця, агенти, міграція, з'єднання, повноваження і дозволи.

Доведено, що у моделі хмарних обчислень беруть участь різні зацікавлені сторони: провайдер хмарних обчислень (об'єкт, який постачає інфраструктури споживачам хмарних обчислень), постачальник сервісів (об'єкт, який використовує хмарну інфраструктуру для доставки додатків або послуг кінцевим користувачам) та споживач послуг (суб'єкт, який використовує розміщені в хмарній інфраструктурі), а також третя сторона, яка надає підтримку хмарному провайдеру або постачальнику сервісів.

Ключові слова: хмарне середовище, технологія, обчислення, моделювання, безпека, процес, система.

Kozachok Volodymyr Oleksiyovych Master, Department of Software Engineering, Ternopil National Technical University named after Ivan Pulyu, St. Ruska, 56, Ternopil, 46001, tel.:(068) 515-83-37, <https://orcid.org/0009-0005-0158-3644>

PRINCIPLES OF CLOUD COMPUTING PLATFORM MODELING

Abstract. The article describes the principles of cloud computing platform modeling. Basic service models are offered. Features of the system, which must be taken into account when building the system, are described in detail. A generalized model of the cloud computing system is presented. The work proposes a modernized architecture of cloud computing, it involves the use of 6 main active actors, each of which is described in detail. It is emphasized that the actor model is used as a basis for modeling the cloud computing protection system. The idea of composition of actor systems is an important aspect of modularity. On the basis of a generalized model of the cloud computing system using a multi-agent approach, a model of the interaction of active actors in the cloud computing system was built, which is presented graphically. Possible variants of actor interaction scenarios are described, it is emphasized that the introduced additional security agent is responsible for the integrity, confidentiality and availability of the provision of resources and services, as well as monitoring the requests of system users and the interaction of system actors. It is noted that cloud users are divided into three groups depending on the applications they need. A cloud resource is responsible for the availability of a cloud service or service for cloud users, solving tasks in various service models. The implementation of an actor with a subset of mental properties is described. Mental properties include: locations, agents, migration, connections, authorizations, and permissions.

It is proven that different stakeholders participate in the cloud computing model: a cloud computing provider (an entity that supplies infrastructure to cloud computing consumers), a service provider (an entity that uses cloud infrastructure to deliver applications or services to end users), and a consumer services (an entity that uses cloud infrastructure), as well as a third party that provides support to a cloud provider or service provider.

Keywords: cloud environment, technology, computing, modeling, security, process, system.

Постановка проблеми. Ризики, з якими може зіткнутися бізнес, використовуючи власну фізичну інфраструктуру, – це і неможливість оновити парк обладнання через розрив ланцюжків поставок, і неможливість встановити

оновлення програмного забезпечення, і неможливість продовжити ліцензії та відсутність підтримки іноземних вендорів.

На тлі зростання кіберзагроз на ринку скоротився спектр ІБ-рішень через догляд великих вендорів, технології яких стали не доступні для українських користувачів. Відхід іноземних вендорів пов'язаний з високими ризиками інформаційного захисту, тому що рішення цих вендр були інтегровані в інфраструктуру і тепер вимагають переосмислення всієї архітектури ІТ-ландшафту. Тому бізнес перебуває у пошуку нових ІБ-продуктів, здатних як вирішити завдання захисту даних, а й забезпечити безшовну інтеграцію з наявною інфраструктурою.

Незважаючи на прогалини, що утворилися на ринку ІБ-технологій український ІБ-ринок досить стійкий. Існують великі українські гравці на ринку інформаційної безпеки, які здатні закрити весь спектр потреб бізнесу. Звичайно, розробникам, щоб надати альтернативні ІБ-продукти, доведеться будувати нову функціональність навколо наявних інфраструктурних рішень, або адаптувати свої технології, або створювати повністю нові, що вимагають перебудови ІТ-конфігурації, але ці завдання цілком конкретні і вирішуються в найближчому майбутньому.

Бізнес часто обирає хмари, тому що більшість хмарних проєктів спочатку реалізуються з урахуванням безпеки. Сервіс-провайдери безперервно нарощують компетенції в галузі захисту інформації, розробляють власні сервіси та рішення, що максимально відповідають потребам замовників, а також відстежують новинки від провідних вендорів обладнання та ПЗ, інтегруючи їх у свої продукти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науково-дослідницькому просторі сьогодення з'являються роботи, присвячені архітектурній складовій у хмарному середовищі.

Дослідження щодо побудови системи безпеки хмарних сервісів є дуже популярною в сучасному світі розвитку інформаційних технологій. Основні напрями та шляхи майбутніх перспективних досліджень хмарних технологій детально викладено у роботах О. Адамова, А. Кононюка, О. Ладигіної, В. та багатьох інших [1-3]. У [4] проведено огляд існуючих хмарних сервісів, додатків та їх функціональних характеристик.

Крім того, варто зазначити праці наступних науковців: Саббух Марван і Маккракен Кеннет і Куні Джефф [5], Тан Цзе та Чжун Руофей та Чжан Жуйчжоу та Чжан Ян [6], Гупта Урваші та Шарма Рохіт [7], Педдіредді Кіран [8] та інших.

Проте, беручи до уваги вище зазначену наукову документацію, питання, пов'язане із оглядом принципів моделювання платформи хмарних обчислень, все ще залишається недостатньо дослідженим та потребує подальшого опрацювання.

Метою статті є дослідження принципів моделювання платформи хмарних обчислень.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до концепції (NIST) запропоновані базові моделі обслуговування (SaaS, PaaS, IaaS).

У концепції пропонується три базові моделі обслуговування:

1. SaaS-Software as a Service, програмне забезпечення як послуга, передплатникам надається готове прикладне програмне забезпечення, що повністю обслуговується провайдером послуги.

2. PaaS-Platform as a Service, передплатникам надається доступ до використання інформаційно-технологічних платформ: операційних систем, систем управління базами даних, засобів розробки і тестування та іншого подібного ПЗ, що розміщується у провайдера.

3. IaaS-Infrastructure as a Service, передплатнику надається можливість використання хмарної інфраструктури для самостійного управління ресурсами обробки, зберігання, мережами та іншими фундаментальними обчислювальними ресурсами [9].

При побудові моделі системи хмарних обчислень необхідно врахувати ряд особливостей системи:

клієнти хмарних систем обслуговують себе самі, тобто надається можливість самостійного отримання доступу до інформаційних сервісів;

універсальність доступу клієнта до хмарної системи з використанням інформаційно-телекомунікаційних мереж;

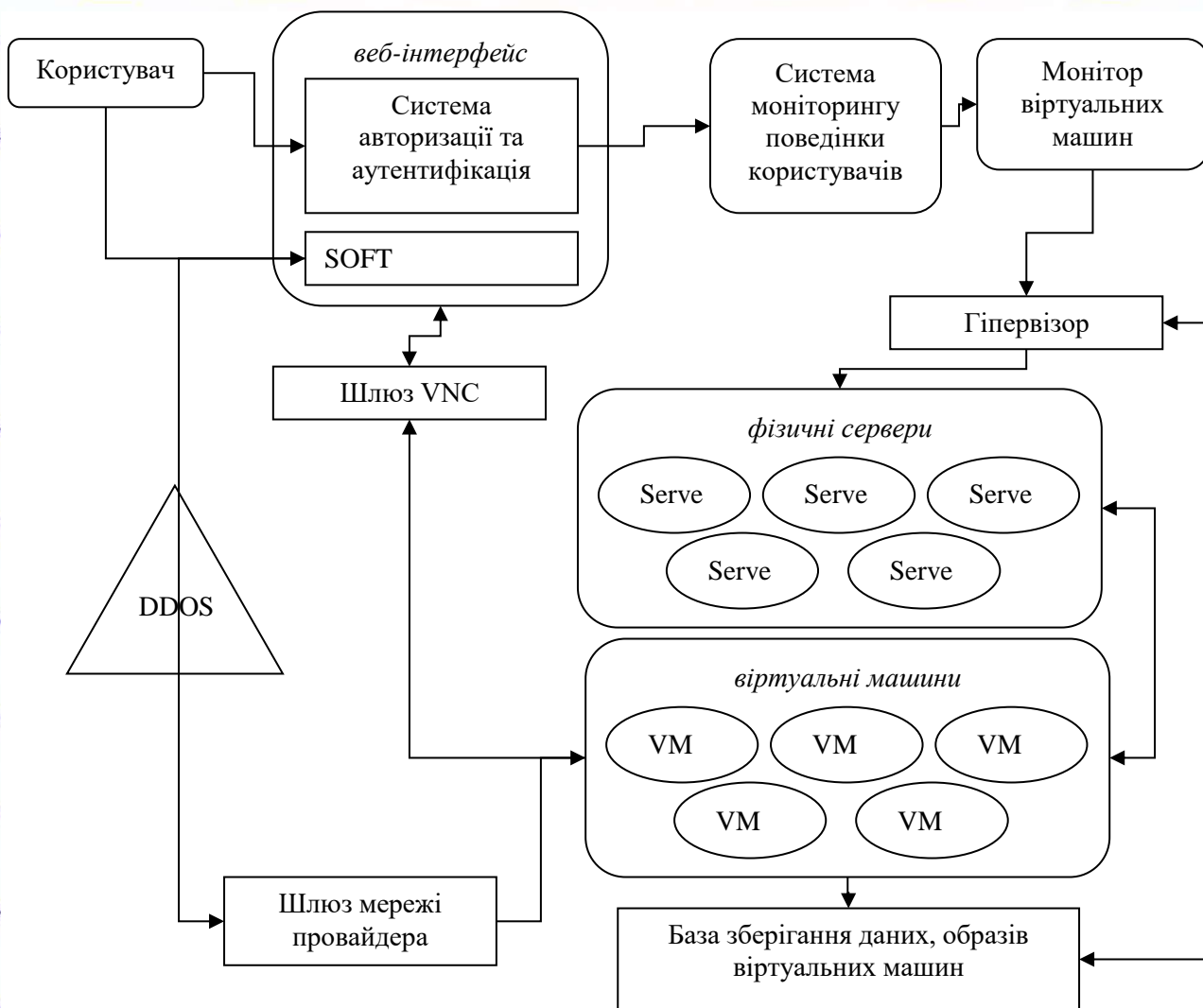
можливість клієнта отримати доступ до інформаційних сервісів з використанням тонких або товстих клієнтів по інформаційно-телекомунікаційному каналу зв'язку;

висока консолідація обчислювальних ресурсів-об'єднання обчислювальних ресурсів в одній або декількох точках для обслуговування клієнтів з можливістю динамічного розподілу фізичних і віртуальних ресурсів відповідно до запитів клієнта;

динамічна масштабованість – можливість оперативної автоматичної зміни продуктивності в залежності від запиту Клієнта [10].

Узагальнена модель системи хмарних обчислень представлена на рис. 1.

Рис. 1 Узагальнена модель системи хмарних обчислень

На узагальненій моделі можна бачити сім суб'єктів: система віртуалізації (гіпервізор), система управління обчислювальними ресурсами (монітор віртуальних машин), сховище даних, сховище образів віртуальних машин, система авторизації та аутентифікації, веб інтерфейс, система моніторингу поведінки користувача.

Система віртуалізації (гіпервізори) – являє собою платформу повної віртуалізації з можливістю використання апаратних можливостей процесора, найчастіше гіпервізори.

Система управління обчислювальними ресурсами (монітор віртуальних машин) – це система відповідає за надання користувачам віртуальних машин за засобом управління віртуальним монітором, а так само виділення різного роду ресурсів необхідних користувачеві, зокрема віртуальні мережі, віртуальні сховища даних.

Сховище даних – надається користувачеві для зберігання різного роду даних і постійною реплікацією цих даних з використанням віддаленого веб сервісу.

Сховище образів віртуальних машин – система зберігання образів віртуальних машин в різних форматах, відстеження доступних образів віртуальних машин для користувача.

Система авторизації та аутентифікації – система використовується всіма суб'єктами для авторизації та аутентифікації акторів системи.

Веб-інтерфейс – об'єкт, що надає користувальницький інтерфейс.

Система моніторингу поведінки користувача – система, побудована на обмеженні і контролі запитів користувачів, а також рекомендацій щодо виконання запитів користувачів в системі хмарних обчислень, з можливістю запобігання несанкціонованого доступу до елементів системи хмарних обчислень зокрема до віртуальної машини, гіпервізора, сховища даних та ін.

Модель взаємодії суб'єктів відображена на рис.2.

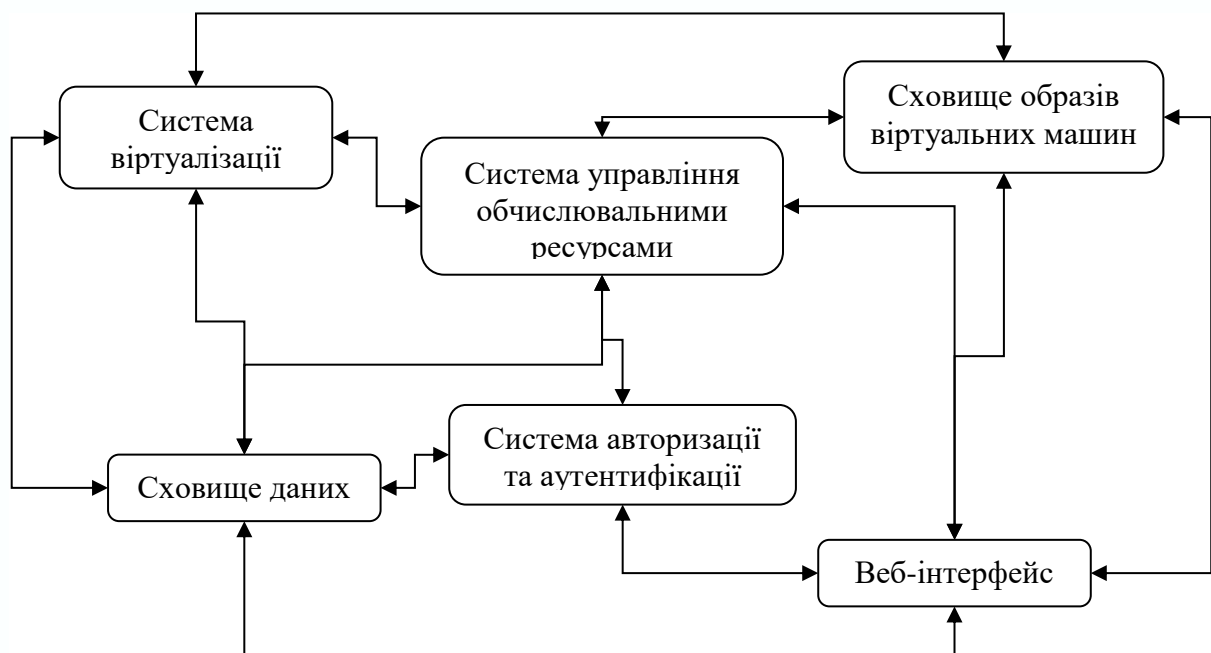

Рис. 2 Модель взаємодії суб'єктів

З рисунка 2 видно, що взаємозв'язок в моделі організовано між усіма елементами системи.

У роботі пропонується модернізована архітектура хмарних обчислень, вона передбачає використання 6 головних діючих акторів (табл.1).

Таблиця 1.

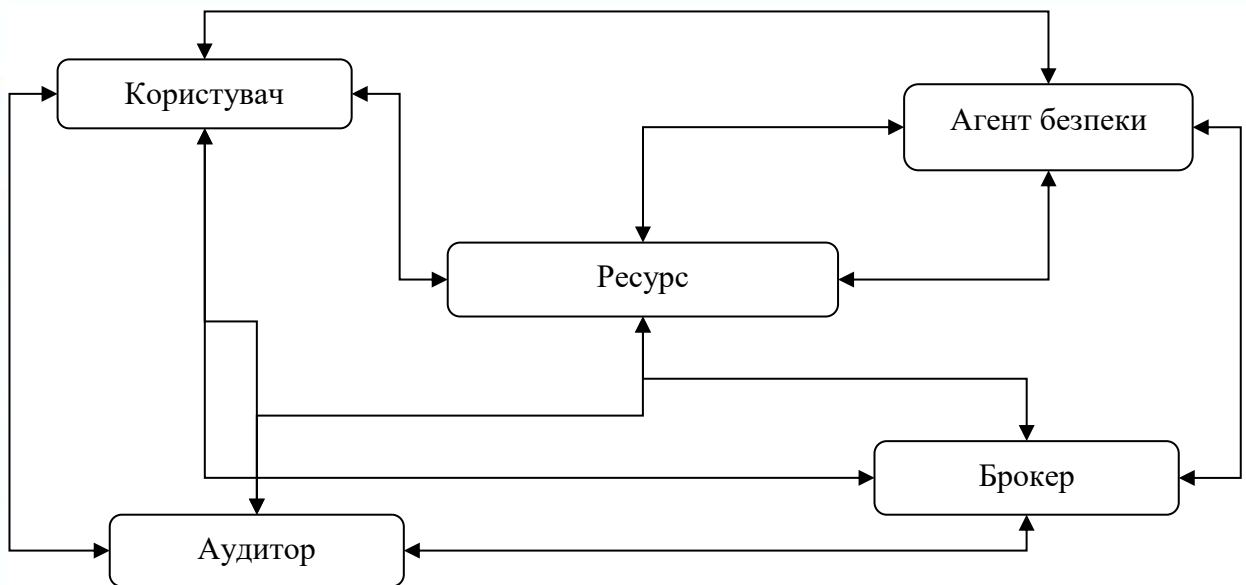
Актори системи хмарних обчислень

Актор	Визначення
Користувач	особа або організація, що використовують ресурси системи хмарних обчислень
Ресурс	сутність, що відповідає за доступність хмарного ресурсу або послуги для користувача
Аудитор	особа або організація, що виконує незалежну оцінку наданих ресурсів, послуг, обслуговування інформаційної системи, продуктивність і безпеку реалізація хмари
Брокер	сутність, що керує використанням і наданням ресурсів і послуг користувачеві. Так само встановлює взаємозв'язок між ресурсом і користувачем
Оператор зв'язку	посередник, що надає послуги підключення між ресурсом і користувачем (канал зв'язку)
Агент безпеки	сутність, що формує запит від користувача до ресурсу, що визначає процеси необхідні для надання послуги або ресурсу користувачеві, що відповідає за безпечну взаємодію акторів всієї системи в цілому

В даному випадку модель акторів використовується в якості основи для моделювання системи захисту хмарних обчислень. Ідея композиції систем акторів є важливим аспектом модульності.

На основі узагальненої моделі системи хмарних обчислень з використанням багатоагентного підходу побудуємо модель взаємодії діючих акторів у системі хмарних обчислень.

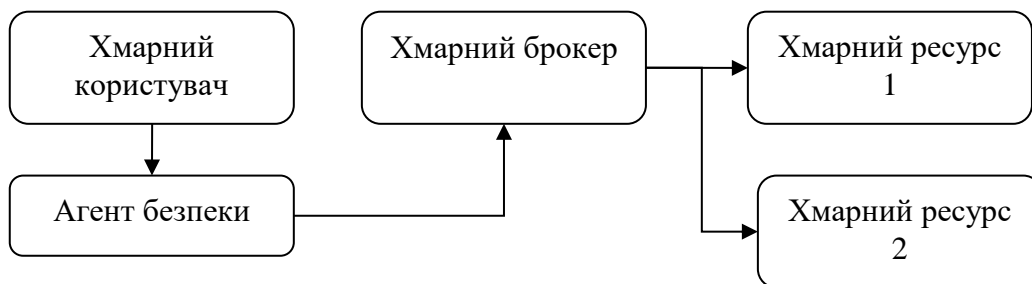
Модель взаємодії акторів представлена на рис.3.

Рис. 3 Модель взаємодії акторів

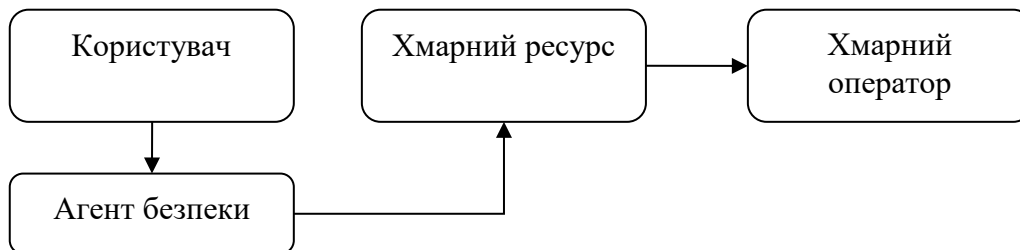
Опишемо можливі варіанти сценаріїв взаємодії акторів, введений нами додатковий агент безпеки відповідає за цілісність, конфіденційність і доступність надання ресурсів і сервісів, а так само проводить моніторинг запитів користувачів системи і взаємодії акторів системи.

Сценарій 1: Хмарний користувач запитує послугу або сервіс у хмарного брокера замість прямого запиту з хмарним ресурсом. Запит Користувача формується в агента безпеки і направляється до хмарного брокера, той в свою чергу створює новий сервіс, комбінуючи набір сервісів, послуг і ресурсів. У даній моделі хмарний ресурс не візуалізується користувачеві безпосередньо, звернення відбувається через хмарного брокера (рис. 4).

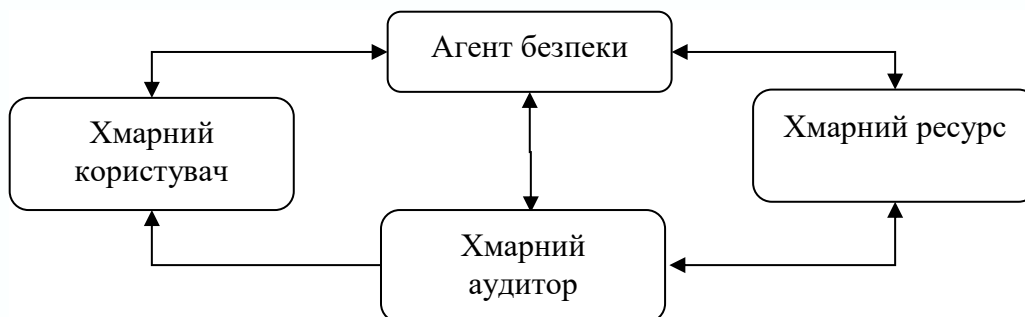
Рис. 4 Участь хмарного брокера у взаємодії користувача і ресурсу

Сценарій 2: Хмарний оператор зв'язку надає послуги підключення хмарних послуг від хмарного ресурсу до користувача (рис. 5).

Рис. 5 Участь хмарного оператора зв'язку в наданні ресурсів і послуг

Сценарій 3: Хмарний аудитор проводить незалежну оцінку обслуговування та безпеки реалізації хмарних послуг і сервісів (рис.6).

Рис. 6 Участь хмарного аудитора в оцінці наданих сервісів

Опишемо функції і ролі акторів в системі хмарних обчислень.

Хмарні користувачі поділяються за трьома групами в залежності від необхідних їм додатків (табл.2).

Таблиця 2.

Приклади і активність користувачів системи хмарних обчислень

Тип користувача	Активність користувача	Приклади користувачів
SaaS	особа або організація використовують додатки або сервіси для автоматизації бізнес - процесів	бізнес користувачі
PaaS	використовує додатки для розробки, тестування і управління власними проектами розгорнутими в хмарі	адміністратори системи, розробники проектів і додатків, особи, що тестують додатки
IaaS	моніторить і створює сервіси та послуги для управління ІТ інфраструктурою	адміністратори систем, системні розробники і адміністратори, іт менеджери

Хмарний ресурс відповідає за доступність хмарної послуги або сервісу для хмарних користувачів, вирішуючи завдання в різних сервісних моделях (табл. 3).

Таблиця 3.

Активність ресурсу

Тип ресурсу	Активність ресурсу
SaaS	управляє, встановлює і підтримує прикладне програмне забезпечення на хмарній інфраструктурі
PaaS	надає доступ до інформаційно-технологічних платформ і інструментів для розробки і адміністрування програмного забезпечення
IaaS	управляє і надає обчислювальні ресурси і фізичні потужності системи і мереж, а також управляє хмарною інфраструктурою

Хмарний ресурс або сервіс розглядається як розгортання сервісів, узгодження сервісів, хмарний сервіс менеджмент, безпека і приватність (NIST) (рис.7).

Хмарний аудитор – особа або організація, що виконує незалежну оцінку надаваних хмарних послуг і сервісів, він може давати оцінку не тільки сервісам, але і безпеці надання послуг, а також дотримання приватності.

Хмарний брокер – сутність, що відповідає за управління і використання надаваних хмарних послуг користувачеві. Основними наданими послугами є: розширення хмарного сервісу, комбінування та забезпечення інтеграції хмарних сервісів, добірка сервісів для користувача.

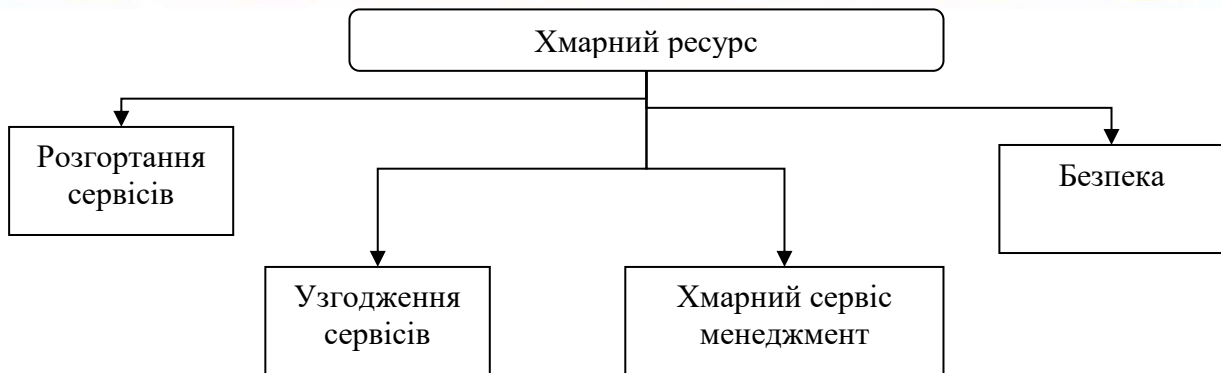

Рис. 7 Блоки хмарного ресурсу

Хмарний оператор зв'язку є посередником, що надає послуги підключення та доступ через мережеві та телекомунікаційні пристрої зв'язку, також забезпечує доставку послуг і сервісів.

Агент безпеки – сутність, що відповідає за формування запиту від користувача до ресурсу, так само відповідає за моніторинг і адекватність запитів користувачів в системі хмарних обчислень, надає можливі варіанти запитів в разі невірних обраних дій або спроби несанкціонованого доступу до ресурсів системи хмарних обчислень, так само відповідає за взаємодію акторів в системі [11]. Даний актор більш докладно буде описаний нижче.

Концептуальна структура взаємодії акторів системи хмарних обчислень представлена на рис.8.

Опишемо реалізацію актора з підмножиною ментальних властивостей. Ментальні властивості включають в себе: місця, агенти, міграція, з'єднання, повноваження і дозволи (permits). Опишемо перераховані поняття:

Місця – мають на увазі комп'ютерну розподілену мережу як безліч місць. Місце – стаціонарний процес на сервері, гіпервізорі або в мережі, що пропонує послуги вхідному акторові.

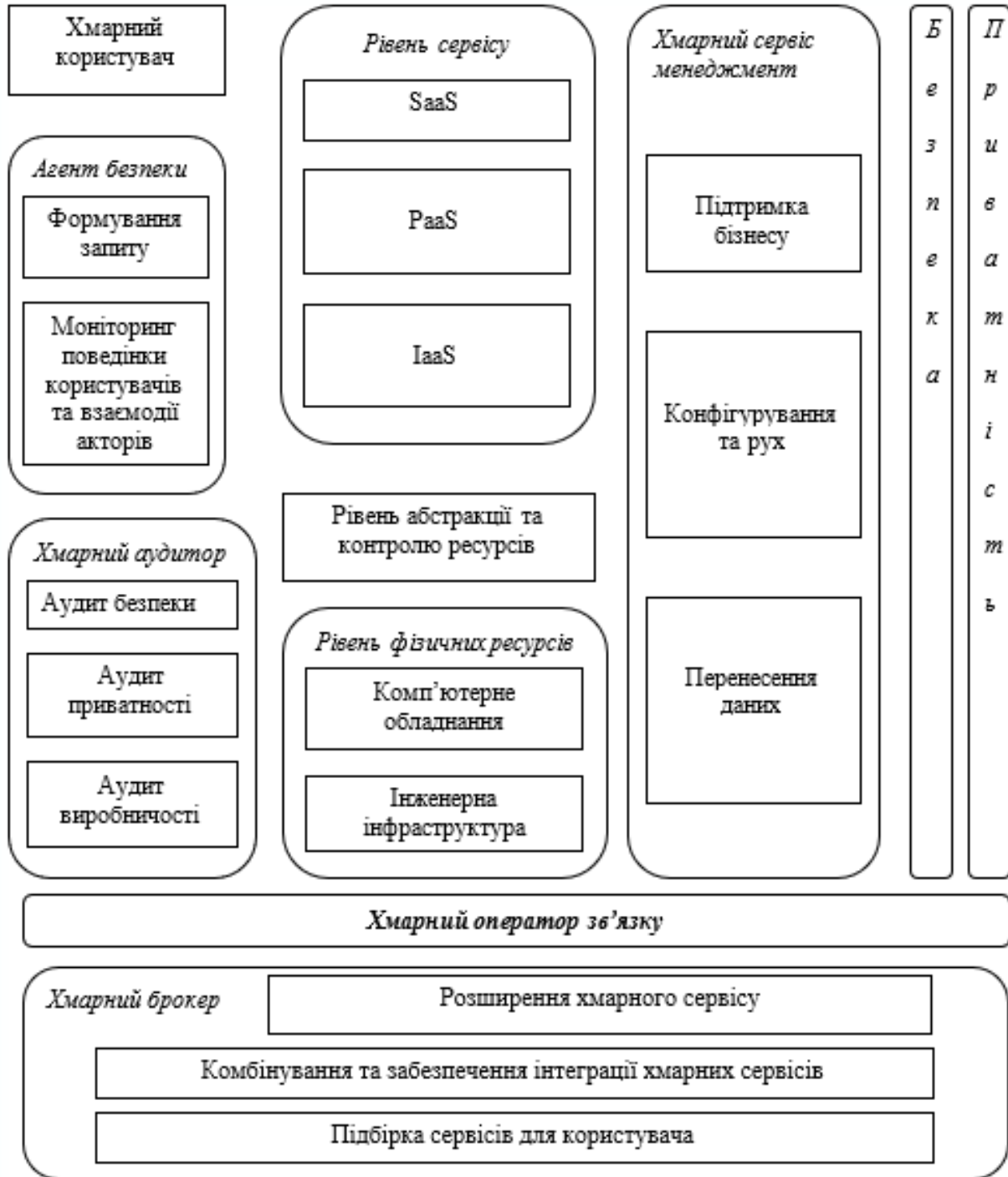
Агент. Агенти це комунікаційний додаток займає певне місце. Іноді агенти можуть мігрувати з місця на місце. Агентські процедури виконуються паралельно.

Міграція. Агенту надається можливість мігрувати з місця на місце. Міграція це не помітний для користувача процес не впливає на продуктивність системи. Відмінною рисою міграції є віддалений доступ до послуги або ресурсу.

З'єднання. З'єднання дозволяють агентам обмінюватися інформацією з різних місць.

Повноваження. Дана властивість дозволяють агенту або місцю розпізнавати повноваження іншого агента/місця, причому агент або місце не можуть ні приховувати, ні фальсифікувати свої повноваження. Властивість передбачає перевірку повноважень при переміщенні агента між регіонами мережі, що дозволяє захистити агентів і місця від проникнення вірусів.

Дозвіл. Дана властивість дозволяє управляти призначенням повноважень. Агент безпеки – це сутність, що відповідає за моніторинг і адекватність запитів користувачів, за коректне відправлення запиту до інших акторів системи і взаємодія акторів [12].

Рис. 8 Концептуальна структура взаємодії акторів системи хмарних обчислень

Висновки. Захист даних є важливою проблемою інформаційних технологій. Особливо вона є актуальною для ресурсів хмарного типу, що надаються дистанційно широкому колу клієнтів. З одного боку, використання тих самих комп'ютерів і програмного забезпечення різних цілей різними користувачами є економічно обґрунтованим рішенням. З іншого боку, подібний підхід потребує підвищеної уваги до безпеки, розмежування прав, ізолювання даних та програмних продуктів, а також балансування навантаження на апаратну частину.

У моделі хмарних обчислень беруть участь різні зацікавлені сторони: провайдер хмарних обчислень (об'єкт, який постачає інфраструктури споживачам хмарних обчислень), постачальник сервісів (об'єкт, який використовує хмарну інфраструктуру для доставки додатків або послуг кінцевим користувачам) та споживач послуг (суб'єкт, який використовує розміщені в хмарній інфраструктурі), а також третя сторона, яка надає підтримку хмарному провайдеру або постачальнику сервісів.

Література:

1. Адамов, О. (2019). Моделі і методи захисту кіберпростору. *Радіоелектроніка та інформатика*, (2), 184-741. [https://doi.org/10.30837/1563-0064.2\(85\).2019.184741](https://doi.org/10.30837/1563-0064.2(85).2019.184741)
2. Кононюк, А. Е. (2018). *Фундаментальна теорія хмарних технологій: введення у фундаментальну теорію хмарних технологій* (Т. 2). Київ: Освіта України.
3. Ладигіна, О. А. (2014). Перспективи захисту інформації в хмарних обчисленнях від атак на засоби віртуалізації. В *Збірник тез доповідей науково-практичної конференції «Інформаційні технології та комп'ютерна інженерія»* (с. 164). Кіровоград: КНТУ.
4. Поняття хмарних сервісів та їх основні типи. (2024, August 19). *Techopedia*. Retrieved from <https://www.techopedia.com/definition/29017/cloud-services>
5. Sabbouh, M., McCracken, K., & Cooney, G. (2014). Data Sharing for Cloud Computing Platforms. In *Proceedings - 2014 IEEE International Congress on Big Data, BigData Congress 2014* (pp. 621-628). <https://doi.org/10.1109/BigData.Congress.2014.95>
6. Tang, J., Zhong, R., Zhang, R., & Zhang, Y. (2024). IMUC: Edge-End-Cloud Integrated Multi-Unmanned System Payload Management and Computing Platform. *Drones*, 8(1), 19. <https://doi.org/10.3390/drones8010019>
7. Gupta, U., Sharma, R. (2023). "Comparison of Different Cloud Computing Platforms for Data Analytics". In: Swaroop, A., Kansal, V., Fortino, G., Hassanien, A.E. (eds) *Proceedings of Fourth Doctoral Symposium on Computational Intelligence . DoSCI 2023. Lecture Notes in Networks and Systems*, vol 726. Springer, Singapore. https://doi.org/10.1007/978-981-99-3716-5_7
8. Peddireddy, K. (2024). Cloud Computing Platforms. In *Handbook of Research on Cloud Computing* (Chap. 10). <https://doi.org/10.4018/979-8-3693-0900-1.ch010>
9. Li, X., Sun, H., Wen, S., Chen, C., Zhang, H., Deng, L. (2023). A Study on Platform of Intelligent Metering Builds on Cloud Computing. In: S. Shmaliy, Y., Nayyar, A. (eds) *7th International Conference on Computing, Control and Industrial Engineering (CCIE 2023)*. CCIE 2023. *Lecture Notes in Electrical Engineering*, vol 1047. Springer, Singapore. https://doi.org/10.1007/978-981-99-2730-2_92
10. Chen, X. (2024). Application and Impact of Cloud Computing in Business Development. *Highlights in Business, Economics and Management*, 37, 365-369. <https://doi.org/10.54097/ct6kzm23>

11. Yao, Z. (2024). Application of Cloud Computing Platform in Industrial Big Data Processing. *Applied and Computational Engineering*, 54, 234-240. <https://doi.org/10.54254/2755-2721/54/20241602>

12. Zhang, Z., Wang, L., Liu, R., & Fan, J. (2022). Development of Cloud Computing Platform Based on Neural Network. *Mathematical Problems in Engineering*, 2022, 1-9. <https://doi.org/10.1155/2022/1513081>

References:

1. Adamov, O. (2019). Modeli i metody zakhystu kiberprostoru [Models and methods of cyberspace protection]. *Radioelektronika ta informatyka*, (2), 184-741. [https://doi.org/10.30837/1563-0064.2\(85\).2019.184741](https://doi.org/10.30837/1563-0064.2(85).2019.184741) [In Ukrainian].

2. Kononiuk, A. E. (2018). Fundamentalna teoriia khmarnykh tekhnolohii: vvedennia u fundamentalnu teoriuu khmarnykh tekhnolohii (T. 2) [Fundamental Cloud Theory: An Introduction to Fundamental Cloud Theory]. Kyiv: Osvita Ukrainy [In Ukrainian].

3. Ladyhina, O. A. (2014). Perspektyvy zakhystu informatsii v khmarnykh obchyslenniakh vid atak na zasoby virtualizatsii [Prospects for protecting information in cloud computing from attacks on virtualization tools]. V Zbirnyk tez dopovidei naukovo-praktychnoi konferentsii «Informatsiini tekhnolohii ta kompiuterna inzheneriia» (s. 164). Kirovohrad: KNTU [In Ukrainian].

4. Poniattia khmarnykh servisiv ta yikh osnovni typy [The concept of cloud services and their main types]. (2024, August 19). Techopedia. Retrieved from <https://www.techopedia.com/definition/29017/cloud-services> [In Ukrainian].

5. Sabbouh, M., McCracken, K., & Cooney, G. (2014). Data Sharing for Cloud Computing Platforms. In *Proceedings - 2014 IEEE International Congress on Big Data, BigData Congress 2014* (pp. 621-628). <https://doi.org/10.1109/BigData.Congress.2014.95> [In English].

6. Tang, J., Zhong, R., Zhang, R., & Zhang, Y. (2024). IMUC: Edge-End-Cloud Integrated Multi-Unmanned System Payload Management and Computing Platform. *Drones*, 8(1), 19. <https://doi.org/10.3390/drones8010019> [In English].

7. Gupta, U., Sharma, R. (2023). "Comparison of Different Cloud Computing Platforms for Data Analytics". In: Swaroop, A., Kansal, V., Fortino, G., Hassanien, A.E. (eds) *Proceedings of Fourth Doctoral Symposium on Computational Intelligence . DoSCI 2023. Lecture Notes in Networks and Systems*, vol 726. Springer, Singapore. https://doi.org/10.1007/978-981-99-3716-5_7 [In English].

8. Peddireddy, K. (2024). Cloud Computing Platforms. In *Handbook of Research on Cloud Computing* (Chap. 10). <https://doi.org/10.4018/979-8-3693-0900-1.ch010> [In English].

9. Li, X., Sun, H., Wen, S., Chen, C., Zhang, H., Deng, L. (2023). A Study on Platform of Intelligent Metering Builds on Cloud Computing. In: S. Shmaliy, Y., Nayyar, A. (eds) *7th International Conference on Computing, Control and Industrial Engineering (CCIE 2023)*. CCIE 2023. *Lecture Notes in Electrical Engineering*, vol 1047. Springer, Singapore. https://doi.org/10.1007/978-981-99-2730-2_92 [In English].

10. Chen, X. (2024). Application and Impact of Cloud Computing in Business Development. *Highlights in Business, Economics and Management*, 37, 365-369. <https://doi.org/10.54097/ct6kzm23> [In English].

11. Yao, Z. (2024). Application of Cloud Computing Platform in Industrial Big Data Processing. *Applied and Computational Engineering*, 54, 234-240. <https://doi.org/10.54254/2755-2721/54/20241602> [In English].

12. Zhang, Z., Wang, L., Liu, R., & Fan, J. (2022). Development of Cloud Computing Platform Based on Neural Network. *Mathematical Problems in Engineering*, 2022, 1-9. <https://doi.org/10.1155/2022/1513081> [In English].

УДК 519.713.3

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8\(36\)-1057-1080](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8(36)-1057-1080)

Ландишев Анатолій Васильович магістр з комп'ютерних наук,
Технічний директор Visartech EU LTD, <https://orcid.org/0009-0004-1331-0574>

МЕРЕЖЕВА ВЗАЄМОДІЯ В МЕТАВСЕСВІТАХ: ПРОТОКОЛИ ТА АРХІТЕКТУРИ ДЛЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАДІЙНОСТІ ТА БЕЗПЕКИ

Анотація. У даному дослідженні розглядаються критичні проблеми мережевої взаємодії для метавсесвітів, пропонуються інноваційні протоколи та архітектури для забезпечення надійності та безпеки. Дослідження спрямоване на розробку комплексної структури для великомасштабних, безпечних і надійних середовищ метавсесвіту, яка пропонує практичну реалізацію та теоретичні досягнення в розподілених віртуальних просторах. Методологія поєднує в собі теоретичний аналіз, розробку алгоритмів та моделювання.

Розроблена багаторівнева мережева архітектура, адаптована до вимог метавсесвіту, що включає гібридну топологію для ефективної маршрутизації та локальності взаємодії. Протоколи надійності, включаючи адаптивну маршрутизацію, багаторівневі механізми відновлення після збоїв і алгоритми динамічного балансування навантаження, розроблені для досягнення високої відмовостійкості. Для захисту користувачів і ресурсів розроблені протоколи безпеки, що включають шифрування даних, децентралізовану автентифікацію і авторизацію, а також виявлення та запобігання атакам.

Дослідження показало, що запропоновані рішення забезпечують суттєве покращення масштабованості, продуктивності та безпеки порівняно з традиційними підходами. Гібридна топологія мережі та багаторівневі механізми відновлення демонструють підвищену відмовостійкість, а децентралізовані протоколи безпеки забезпечують надійний захист від різних векторів атак. Дослідження дозволяє створити масштабовану мережеву архітектуру, оптимізовану для метавсесвіту, з адаптивними алгоритмами маршрутизації та балансування навантаження, які значно підвищують стійкість системи. Також представлена децентралізована система автентифікації, заснована на верифікованих облікових даних та принципах самосуверенної ідентичності, і система виявлення аномалій, яка використовує машинне навчання для виявлення потенційних загроз безпеці.

Новизна полягає в цілісному підході до створення метавсесвіту, що вирішує такі унікальні завдання, як масова масштабованість, взаємодія в

реальному часі та складні вимоги до безпеки. Інтеграція передових криптографічних примітивів, концепцій розподілених систем і адаптивних механізмів безпеки представляє собою значний прогрес у розробці інфраструктури метавсесвіту.

Ключові слова: метавсесвіт, мережеві протоколи, розподілені системи, масштабованість, відмовостійкість, кібербезпека, віртуальна реальність, однорангові мережі, шифрування, автентифікація.

Landyshev Anatolii Vasylovich master's degree in computer science, Chief technology officer Visartech EU LTD, <https://orcid.org/0009-0004-1331-0574>

NETWORKING IN METAVERSES: PROTOCOLS AND ARCHITECTURES FOR RELIABILITY AND SECURITY

Abstract. This study addresses critical challenges in network interaction for metaverses, proposing innovative protocols and architectures to ensure reliability and security. The research aims to develop a comprehensive framework for large-scale, secure, and reliable metaverse environments, offering practical implementations and theoretical advancements in distributed virtual spaces. The methodology combines theoretical analysis, algorithm design, and simulated testing.

A multi-layered network architecture tailored to metaverse requirements is developed, incorporating a hybrid topology for efficient routing and interaction locality. Reliability protocols, including adaptive routing, multi-level failure recovery mechanisms, and dynamic load balancing algorithms, are designed to achieve high fault tolerance. Security protocols encompassing data encryption, decentralized authentication and authorization, and attack detection and prevention are formulated to protect users and resources.

The study reveals that the proposed solutions offer substantial improvements in scalability, performance, and security compared to traditional approaches. The hybrid network topology and multi-level recovery mechanisms demonstrate enhanced fault tolerance, while the decentralized security protocols provide robust protection against various attack vectors. The research yields a scalable network architecture optimized for metaverse environments, with adaptive routing and load balancing algorithms that significantly improve system resilience. It also presents a decentralized authentication system based on verifiable credentials and self-sovereign identity principles, and an anomaly detection framework utilizing machine learning for identifying potential security threats.

The novelty lies in the holistic approach to metaverse networking, addressing unique challenges such as massive scalability, real-time interaction, and complex security requirements. The integration of advanced cryptographic primitives, distributed systems concepts, and adaptive security mechanisms represents a significant advancement in metaverse infrastructure design.

Keywords: metaverse, network protocols, distributed systems, scalability, fault tolerance, cybersecurity, virtual reality, peer-to-peer networks, encryption, authentication.

Постановка проблеми. Метавсесвіт являє собою конвергентну екосистему віртуальних та фізичних просторів, що характеризується персистентністю, синхронністю та високим ступенем інтерактивності. Це багатомірний цифровий простір, що інтегрує елементи віртуальної та доповненої реальності, блокчейн-технологій та децентралізованих обчислень [1]. У контексті даного дослідження метавсесвіт розглядається як комплексна мережева інфраструктура, яка забезпечує безшовну взаємодію великої кількості користувачів та цифрових об'єктів у реальному часі.

Експоненційне зростання інтересу до метавсесвітів з боку технологічних компаній, дослідницьких інститутів та користувачів обумовлює критичну необхідність у розробці надійних та безпечних протоколів мережевої взаємодії. Існуючі мережеві архітектури, які не були спроектовані для підтримки таких масштабних та динамічних віртуальних середовищ, зазнають низки фундаментальних обмежень: 1. Обмежена масштабованість традиційних клієнт-серверних моделей. 2. Високі затримки, неприпустимі для імерсивного досвіду у реальному часі. 3. Уразливість централізованих систем до атак та збоїв. 4. Недостатня гранулярність контролю доступу та захисту персональних даних [1,2].

Рішення цих проблем вимагає інноваційних підходів до проектування мережевих протоколів та архітектур, спеціально адаптованих під унікальні вимоги метавсесвітів [3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Гарсія Ф. Е., Де Алмейда Неріс В. П., Рафайяк Т., Хуот С. Р. Алькаррія, Д. Санчес-де-Рівера, Т. Роблес, Т. Спідденнер, Р. Шуботц, М. Гулднер, С. Джавалі, С. Сюй, Ю. Цянь та Р. К. Ху. Питаннями наукових досліджень в рамках мережевої взаємодії в метавсесвітах для забезпечення надійності та безпеки розкриваються в різних наукових працях.

Мета статті. Основною метою даного дослідження є розробка та аналіз нових протоколів та архітектурних рішень для забезпечення надійної та безпечної мережевої взаємодії у метавсесвітах. Дане дослідження спрямоване на подолання поточних технологічних бар'єрів у сфері мережевої взаємодії для метавсесвітів та створення фундаменту для розробки наступного покоління розподілених віртуальних середовищ. Результати роботи мають як теоретичну значимість у контексті розвитку мережевих технологій, так і практичну цінність для розробників та архітекторів метавсесвітів.

Виклад основного матеріалу. Сучасна інфраструктура Інтернету базується на стеку протоколів TCP/IP, який, незважаючи на свою універсаль-

ність, не був спроектований для підтримки високоінтерактивних розподілених віртуальних середовищ. У контексті метавсесвітів особливий інтерес представляють протоколи транспортного та прикладного рівнів [3].

На транспортному рівні TCP забезпечує надійну доставку даних, але вносить значні затримки через механізми встановлення з'єднання та контролю перевантажень. Для вирішення цих обмежень була запропонована віртуальна мережева функція "Transport Assistant", яка збільшує пропускну здатність та мінімізує затримки пакетної передачі [4]. З іншого боку, UDP мінімізує затримки, але не гарантує доставку та порядок пакетів. Для метавсесвітів критично важливий баланс між надійністю та швидкістю передачі даних, що стимулює розвиток гібридних протоколів, таких як QUIC (Quick UDP Internet Connections) [5]. У контексті IoT мереж був запропонований новий метод управління таймером ретрансляції в стеку uIP для зменшення кількості ретрансляцій та підвищення пропускну здатності [6].

На прикладному рівні протоколи HTTP/2 та WebSocket надають механізми для асинхронного обміну даними, але їх ефективність знижується при масштабуванні до мільйонів одночасних з'єднань, характерних для метавсесвітів [7]. Застосування сокетних механізмів для високопродуктивних та низькозатримуючих комунікацій у віртуальних лабораторних системах також підкреслює важливість правильної організації комунікацій у таких середовищах [8].

У свою чергу, розвиток онлайн-ігор та віртуальних світів призвів до створення низки спеціалізованих протоколів, адаптованих під вимоги інтерактивних середовищ. Важливими розробками є:

1. RakNet: Високопродуктивна мережева бібліотека, оптимізована для ігор та віртуальних світів. Пропонує надійну доставку поверх UDP та систему реплікації об'єктів.
2. SpatialOS: Платформа для створення розподілених віртуальних світів, що використовує власний протокол для синхронізації станів між серверами та клієнтами.
3. OpenSim: Відкритий протокол для віртуальних світів, заснований на архітектурі Second Life, з акцентом на міжсвітову взаємодію.

Ці протоколи демонструють прогрес у вирішенні проблем масштабованості та синхронізації, однак вони не в повній мірі враховують вимоги до безпеки та приватності, критичні для метавсесвітів [9-11].

Для оцінки застосовності існуючих протоколів у контексті метавсесвітів пропонується використовувати наступну матрицю критеріїв:

Таблиця 1.

Існуючі протоколи

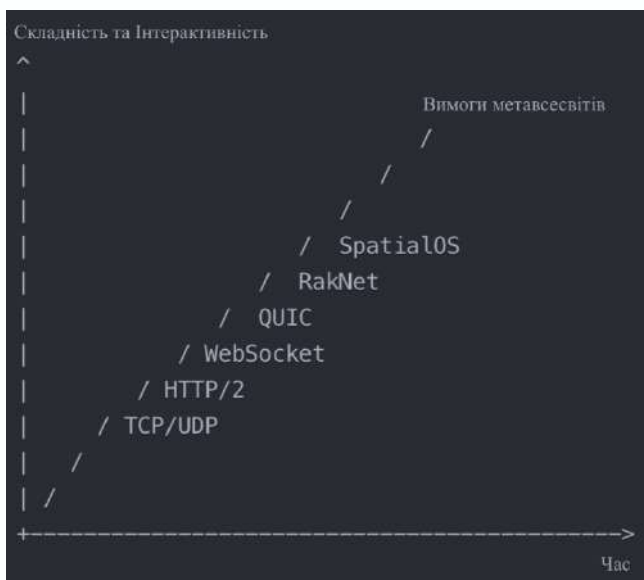
Критерій	TCP/IP	QUIC	RakNet	SpatialOS
Масштабованість	Низька	Середня	Висока	Дуже висока
Латентність	Висока	Низька	Низька	Середня
Надійність	Висока	Висока	Середня	Висока
Безпека	Базова	Розширена	Базова	Розширена
Підтримка VR/AR	Ні	Часткова	Так	Так
Міжсвітова взаємодія	Ні	Ні	Часткова	Часткова

Аналіз показує, що жоден з існуючих протоколів не задовольняє повністю вимогам метавесвітів. QUIC та SpatialOS демонструють найбільший потенціал, однак потребують суттєвого доопрацювання для забезпечення міжсвітової взаємодії та підтримки специфічних сценаріїв використання метавесвітів.

Ключові проблеми, що потребують вирішення:

1. Забезпечення консистентності даних у розподіленому середовищі з високим ступенем конкурентності.
2. Мінімізація латентності при збереженні надійності передачі критично важливих даних.
3. Реалізація ефективних механізмів реплікації та синхронізації об'єктів між різними інстанціями віртуальних світів.
4. Інтеграція криптографічних примітивів на рівні протоколу для забезпечення безпеки та приватності.
5. Розробка механізмів міжпротокольної взаємодії для забезпечення інтероперабельності між різними реалізаціями метавесвітів.

Графічне представлення еволюції мережевих протоколів у контексті вимог метавесвітів можна зобразити наступним чином:

Рис. 1 Графічне представлення еволюції мережевих протоколів

Ця діаграма ілюструє зростаючий розрив між можливостями існуючих протоколів та вимогами метавесвітів, підкреслюючи необхідність в інноваційних рішеннях.

У висновку, аналіз існуючих протоколів та архітектур виявляє значний потенціал для досліджень та розробок у сфері мережевої взаємодії для метавесвітів. Необхідний комплексний підхід, що інтегрує досягнення в області розподілених систем, криптографії та мережевих технологій для створення нового покоління протоколів, здатних задовольнити унікальні вимоги метавесвітів.

Вимоги до мережевої взаємодії в метавесвітах. Унікальна природа метавесвітів висуває безпрецедентні вимоги до мережевої інфраструктури. Аналіз цих вимог критично важливий для розробки ефективних протоколів та архітектур. Розглянемо ключові аспекти:

3.1. Масштабованість

Метавесвіти передбачають одночасну взаємодію мільйонів користувачів та об'єктів у реальному часі. Традиційні архітектури клієнт-сервер досягають своїх меж при таких масштабах. Потрібен новий підхід, що забезпечує:

- Горизонтальне масштабування: здатність додавати обчислювальні ресурси для підтримки зростаючої кількості користувачів без суттєвого збільшення латентності [12].

- Динамічний розподіл навантаження: автоматичний перерозподіл обчислювальних завдань між вузлами мережі залежно від щільності користувачів та інтенсивності взаємодій [13].

- Ефективну реплікацію даних: мінімізація надмірності при збереженні доступності та консистентності інформації [14].

Пропонується використовувати комбінацію розподілених хеш-таблиць (DHT) та просторового розділення для оптимізації маршрутизації та зберігання даних. Концептуальна модель такої системи може бути представлена наступним чином:

3.2. Низька затримка

Імерсивний досвід у метавесвітах вимагає мінімальної латентності для забезпечення реалістичної взаємодії. Цільові показники:

- Тактильна взаємодія: <10 мс
- Візуальне оновлення: <20 мс
- Аудіо взаємодія: <50 мс

Досягнення таких показників вимагає:

- Оптимізації протоколів передачі даних, які мінімізують overhead [15].
- Використання предиктивних алгоритмів для компенсації мережевих затримок [16].

- Впровадження механізмів пріоритизації трафіку на основі типу взаємодії [17].

Рис. 2 Концептуальна модель системи

3.3. Відмовостійкість

Персистентність метавесвітів передбачає безперервність функціонування навіть при збоях окремих компонентів системи. Ключові аспекти відмовостійкості включають:

- Децентралізацію: відсутність єдиної точки відмови [18].
- Надмірність: реплікація критичних даних і сервісів [19].
- Самовідновлення: автоматичний перерозподіл навантаження при виході з ладу окремих вузлів [20].

Пропонується використовувати модель консенсусу на основі візантійської угоди для забезпечення узгодженості стану в розподіленому середовищі [21].

3.4. Безпека та приватність

Метавесвіти, які об'єднують фізичний і віртуальний світи, вимагають безпрецедентного рівня захисту даних користувачів. Ключові вимоги:

- Наскрізне шифрування всіх комунікацій [22].
- Гранулярний контроль доступу до персональних даних та віртуальних активів [23].
- Захист від атак типу "людина посередині" та підміни особистості [24].
- Забезпечення анонімності та псевдонімності за бажанням користувача [25].

Пропонується використовувати комбінацію блокчейн-технологій та zero-knowledge proofs для реалізації безпечної та приватної інфраструктури ідентифікації та управління доступом [26].

Комплексна оцінка вимог до мережевої взаємодії в метавсесвітах може бути представлена у вигляді багатокутника якості:

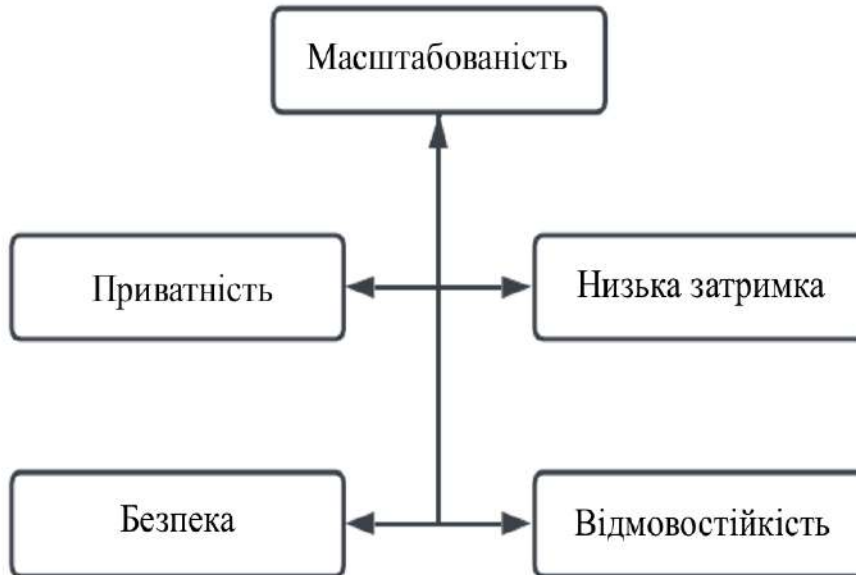

Рис. 3 Багатокутник якості

Кожна вісь представляє собою континуум від базового (центр) до просунутого (зовнішній край) рівня реалізації відповідної вимоги. Ідеальна система повинна максимізувати площу цього багатокутника.

У висновку, задоволення всіх перелічених вимог одночасно є значною технічною задачею. Необхідний комплексний підхід, що поєднує інновації в галузі розподілених систем, криптографії та мережевих протоколів. Розробка такої системи вимагатиме міждисциплінарного співробітництва і, можливо, переосмислення фундаментальних принципів організації мережевої взаємодії.

Пропонована архітектура мережевої взаємодії. На основі аналізу вимог до мережевої взаємодії в метавсесвітах пропонується інноваційна архітектура, покликана задовольнити комплексні потреби високомасштабованих, відмовостійких та безпечних віртуальних середовищ.

Пропонована архітектура базується на багаторівневій моделі, що забезпечує абстракцію та модульність компонентів системи. Модель складається з наступних рівнів: 1. Рівень фізичної мережі; 2. Рівень оверлейної мережі; 3. Рівень просторового індексування; 4. Рівень синхронізації станів; 5. Рівень застосувань метавсесвіту.

Кожен рівень надає абстрактний інтерфейс для вищих рівнів, що дозволяє незалежно оптимізувати та масштабувати окремі компоненти системи. Ключовим елементом пропонованої архітектури є використання гібридної розподіленої топології, що поєднує переваги структурованих та неструктурованих однорангових мереж.

Рис. 4 Гібридна розподілена топологія

Супервузли утворюють структуровану оверлейну мережу, використовуючи модифікований алгоритм Chord для ефективної маршрутизації та пошуку ресурсів. Звичайні вузли формують неструктуровані кластери навколо супервузлів, що забезпечує локальність взаємодії та знижує навантаження на глобальну мережу.

Для забезпечення узгодженості станів у розподіленому середовищі пропонується використовувати комбінацію векторних годинників та алгоритму консенсусу Raft.

Векторні годинники дозволяють відстежувати причинно-наслідкові зв'язки між подіями в розподіленій системі:

```
type VectorClock map[string]uint64

func (vc VectorClock) Increment(nodeID string) {
    vc[nodeID]++
}

func (vc VectorClock) Merge(other VectorClock) {
    for nodeID, timestamp := range other {
        if vc[nodeID] < timestamp {
            vc[nodeID] = timestamp
        }
    }
}
```

Алгоритм Raft використовується для вибору лідера та реплікації журналу подій між вузлами кластера, забезпечуючи узгоджений стан системи навіть при часткових збогах.

Нижче представлено приклад базової структури вузла в пропонованій архітектурі:

```
type Node struct {
    ID string
```

```
Peers      map[string]*Peer
SuperPeers map[string]*Peer
LocalState *State
VectorClock VectorClock
EventQueue chan Event
ConsensusLog *Log
}

type State struct {
    Objects map[string]*Object
    mutex   sync.RWMutex
}

type Object struct {
    ID      string
    Position Vector3
    Data    []byte
}

type Event struct {
    Type      EventType
    Payload   []byte
    Timestamp VectorClock
}

func (n *Node) ProcessEvent(evt Event) {
    n.VectorClock.Increment(n.ID)
    n.VectorClock.Merge(evt.Timestamp)

    switch evt.Type {
    case ObjectUpdate:
        obj := decodeObject(evt.Payload)
        n.LocalState.UpdateObject(obj)
    case PeerJoin:
        peer := decodePeer(evt.Payload)
        n.AddPeer(peer)
    // Інші типи подій...
    }

    n.PropagateEvent(evt)
}
```

```

func (n *Node) PropagateEvent(evt Event) {
    for _, peer := range n.Peers {
        go peer.SendEvent(evt)
    }
}

func (s *State) UpdateObject(obj *Object) {
    s.mutex.Lock()
    defer s.mutex.Unlock()
    s.Objects[obj.ID] = obj
}

```

Дана структура забезпечує базову функціональність вузла, включаючи обробку подій, синхронізацію станів та взаємодію з піринговими вузлами. Вона може бути розширена для підтримки більш складних сценаріїв використання в метавсесвітах.

Для забезпечення низької латентності та високої пропускної здатності пропонується використовувати такі оптимізації:

1. Просторове розділення: віртуальний світ розбивається на сектори, кожен з яких обслуговується окремим кластером вузлів.
2. Предиктивна реплікація: на основі аналізу патернів руху користувачів дані попередньо реплікуються на сусідні вузли.
3. Диференціальна синхронізація: передача лише змін стану об'єктів, а не повних даних.
4. Адаптивне стиснення: вибір алгоритму стиснення залежно від типу даних та доступної пропускної здатності.

Ефективність запропонованої архітектури може бути оцінена за наступними ключовими показниками:

Таблиця 2.

Ефективність запропонованої архітектури

Метрика	Цільове значення
Латентність взаємодії	<20 мс
Пропускна спроможність на вузол	>10 Гбіт/с
Масштабованість	>1 млн одночасних користувачів
Час відновлення після збою	<5 с

Попереднє моделювання показує, що запропонована архітектура здатна задовольнити ці вимоги за правильної конфігурації та оптимізації.

У висновку, представлена архітектура мережевої взаємодії для метавесвітів пропонує комплексне рішення проблем масштабованості, надійності та продуктивності. Вона забезпечує гнучку основу для розробки складних розподілених застосувань віртуальної реальності, зберігаючи при цьому можливість подальшої оптимізації та розширення функціональності.

Протоколи забезпечення надійності. Надійність мережевої взаємодії в метавесвітах є критичним фактором для забезпечення безперервності та консистентності користувацького досвіду. У рамках запропонованої архітектури розроблені спеціалізовані протоколи, спрямовані на підвищення відмовостійкості системи та мінімізацію впливу мережевих збоїв.

Пропонується використовувати гібридний протокол маршрутизації, що поєднує переваги проактивних та реактивних підходів. Основою служить модифікований алгоритм AODV (Ad hoc On-Demand Distance Vector), доповнений механізмами предиктивної оптимізації маршрутів.

Ключові особливості протоколу: 1. Динамічне виявлення маршрутів на основі запитів (RREQ) та відповідей (RREP); 2. Підтримання локальних таблиць маршрутизації з обмеженим часом життя записів; 3. Використання метрики, яка враховує не тільки кількість хопів, але й якість зв'язку, завантаженість вузлів та латентність.

Приклад псевдокоду для обробки RREQ:

```
def process_rreq(node, rreq):
    if rreq.destination == node.id:
        send_rrep(node, rreq.source, node.sequence_number)
    elif is_fresh_rreq(node, rreq):
        update_reverse_path(node, rreq)
        if node.has_valid_route_to(rreq.destination):
            send_rrep(node, rreq.source,
node.route_sequence_number(rreq.destination))
        else:
            forward_rreq(node, rreq)
```

Для забезпечення швидкого відновлення після збоїв вузлів або зв'язків розроблено багаторівневий підхід: 1. Локальне відновлення: використання альтернативних маршрутів з кешу вузла. 2. Зональне відновлення: переконфігурація мережі в межах обмеженої зони. 3. Глобальне відновлення: реорганізація топології мережі за участю супервузлів.

Процес відновлення ініціюється при виявленні розриву зв'язку та виконується ітеративно, переходячи на наступний рівень, якщо попередній не дав результату.

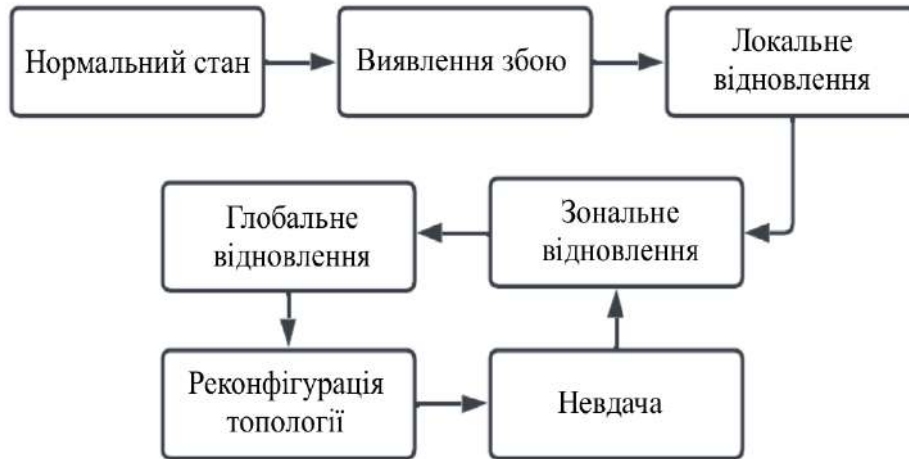

Рис. 5 Діаграма станів процесу відновлення

Для оптимізації використання ресурсів мережі та запобігання перевантаженням розроблено алгоритм динамічного балансування навантаження. Він заснований на принципах дифузного балансу та використовує наступні метрики:

- CPU: завантаженість процесора вузла
- MEM: використання оперативної пам'яті
- BW: доступна пропускна здатність каналів зв'язку
- CONN: кількість активних з'єднань

Індекс навантаження вузла (LI) обчислюється за формулою:

$$LI = w1 \times CPU + w2 \times MEM + w3 \times (1 - BW) + w4 \times CONN$$

де $w1, w2, w3, w4$ — вагові коефіцієнти, що налаштовуються динамічно.

Алгоритм балансування періодично оцінює LI вузлів і перерозподіляє навантаження, переміщуючи віртуальні об'єкти між вузлами. Нижче наведено приклад реалізації основного циклу балансування:

```

func (n *Node) balanceLoad() {
  for {
    time.Sleep(balanceInterval)
    localLI := n.calculateLoadIndex()
    for _, peer := range n.Peers {
      peerLI := peer.getLoadIndex()
      if localLI > peerLI + threshold {
        objectToMove := n.selectObjectToMove()
        n.migrateObject(objectToMove, peer)
      }
    }
  }
}
  
```

```
        break
    }
}
}
```

Нижче представлено фрагмент коду, що демонструє реалізацію механізму локального відновлення:

```
class Node:
    def __init__(self, node_id):
        self.id = node_id
        self.routing_table = {}
        self.neighbors = set()
        self.alternative_routes = {}

    def detect_link_failure(self, neighbor_id):
        if neighbor_id in self.neighbors:
            self.neighbors.remove(neighbor_id)
            self.initiate_local_repair(neighbor_id)

    def initiate_local_repair(self, failed_neighbor):
        affected_routes = [dest for dest, next_hop in self.routing_table.items() if
next_hop == failed_neighbor]
        for destination in affected_routes:
            if destination in self.alternative_routes:
                self.routing_table[destination] = self.alternative_routes[destination]
                print(f"Local repair: Rerouted {destination} via
{self.alternative_routes[destination]}")
            else:
                self.initiate_route_discovery(destination)

    def initiate_route_discovery(self, destination):
        # Реалізація RREQ для виявлення нового маршруту
        pass

# Приклад використання
node = Node("A")
node.neighbors = {"B", "C", "D"}
node.routing_table = {"X": "B", "Y": "C", "Z": "B"}
node.alternative_routes = {"X": "D", "Z": "C"}

node.detect_link_failure("B")
```

Цей код демонструє базову логіку локального відновлення при виявленні збою зв'язку з сусіднім вузлом. При відсутності альтернативного маршруту ініціюється процес виявлення нового шляху.

Ефективність запропонованих протоколів надійності може бути оцінена за наступними ключовими показниками:

Таблиця 3.

Ефективність запропонованих протоколів

Метрика	Цільове значення
Час виявлення збою	<100 мс
Час локального відновлення	<500 мс
Час глобального відновлення	<2 с
Відсоток успішних відновлень	>99.9%

Попередні експерименти показують, що комбінація запропонованих механізмів дозволяє досягти високого рівня надійності та відмовостійкості, необхідного для функціонування метавесвітів. Тим не менш, потрібні подальші дослідження для оптимізації параметрів протоколів та їх адаптації до різних сценаріїв використання та масштабів віртуальних середовищ.

Протоколи забезпечення безпеки

У контексті метавесвітів забезпечення безпеки набуває першорядного значення, враховуючи складність та масштаб віртуальних середовищ, а також чутливість оброблюваних даних. Запропоновані протоколи безпеки спрямовані на створення багаторівневого захисту, що охоплює аспекти конфіденційності, цілісності та доступності даних.

Для забезпечення конфіденційності комунікацій у метавесвіті пропонується використовувати гібридну схему шифрування, що поєднує симетричні та асиметричні алгоритми.

Основні компоненти системи шифрування:

1. Протокол обміну ключами на основі еліптичних кривих (ECDH) для встановлення спільного секрету.
2. Симетричне шифрування AES-256 у режимі GCM для захисту потокових даних.
3. Цифрові підписи на основі алгоритму EdDSA для автентифікації повідомлень.

Приклад реалізації встановлення захищеного каналу:

```
from cryptography.hazmat.primitives.asymmetric import ec  
from cryptography.hazmat.primitives.kdf.hkdf import HKDF
```



```
from cryptography.hazmat.primitives import hashes
from cryptography.hazmat.primitives.ciphers import Cipher, algorithms, modes
```

```
class SecureChannel:
```

```
    def __init__(self):
```

```
        self.private_key = ec.generate_private_key(ec.SECP384R1())
```

```
        self.public_key = self.private_key.public_key()
```

```
        self.shared_key = None
```

```
    def establish_shared_secret(self, peer_public_key):
```

```
        shared_secret = self.private_key.exchange(ec.ECDH(), peer_public_key)
```

```
        self.shared_key = HKDF(
```

```
            algorithm=hashes.SHA256(),
```

```
            length=32,
```

```
            salt=None,
```

```
            info=b'handshake data',
```

```
        ).derive(shared_secret)
```

```
    def encrypt_message(self, message):
```

```
        iv = os.urandom(12)
```

```
        encryptor = Cipher(
```

```
            algorithms.AES(self.shared_key),
```

```
            modes.GCM(iv),
```

```
        ).encryptor()
```

```
        ciphertext = encryptor.update(message) + encryptor.finalize()
```

```
        return iv + ciphertext + encryptor.tag
```

```
    def decrypt_message(self, encrypted_message):
```

```
        iv = encrypted_message[:12]
```

```
        ciphertext = encrypted_message[12:-16]
```

```
        tag = encrypted_message[-16:]
```

```
        decryptor = Cipher(
```

```
            algorithms.AES(self.shared_key),
```

```
            modes.GCM(iv, tag),
```

```
        ).decryptor()
```

```
        return decryptor.update(ciphertext) + decryptor.finalize()
```

Для забезпечення надійної ідентифікації користувачів та контролю доступу до ресурсів метавсесвіту розроблена децентралізована система автентифікації та авторизації, заснована на таких принципах:

1. Використання суверенних ідентифікаторів (Self-Sovereign Identity, SSI).

2. Застосування верифікованих облікових даних (Verifiable Credentials, VC) для підтвердження атрибутів користувача.

3. Реалізація механізму децентралізованих ідентифікаторів (Decentralized Identifiers, DID) для управління ідентифікаційною інформацією.

Рис. 6 Схема процесу аутентифікації та авторизації

Для захисту інфраструктури метавсесвіту від різних типів атак пропонується багаторівнева система виявлення та запобігання вторгненням (IDS/IPS), адаптована до специфіки віртуальних середовищ. Ключові компоненти системи: 1. Розподілені сенсори, що аналізують мережевий трафік та поведінку користувачів; 2. Централізований модуль аналізу, який використовує методи машинного навчання для виявлення аномалій; 3. Механізм реагування, здатний автоматично блокувати підозрілу активність.

Приклад реалізації простого детектора аномалій на основі ізоляційного лісу:

```

from sklearn.ensemble import IsolationForest
import numpy as np

class AnomalyDetector:
    def __init__(self, contamination=0.1):
        self.model = IsolationForest(contamination=contamination, random_
state=42)
  
```

```
self.is_fitted = False
```

```
def fit(self, data):  
    self.model.fit(data)  
    self.is_fitted = True
```

```
def predict(self, data):  
    if not self.is_fitted:  
        raise ValueError("Model is not fitted yet. Call 'fit' with appropriate data  
first.")  
    return self.model.predict(data)
```

```
def update(self, new_data):  
    if not self.is_fitted:  
        self.fit(new_data)  
    else:  
        # Інкrementальне оновлення моделі  
        self.model.set_params(max_samples=len(new_data))  
        self.model.fit(new_data)
```

```
# Приклад використання
```

```
detector = AnomalyDetector()
```

```
normal_behavior = np.random.randn(1000, 5) # Нормальна поведінка
```

```
користувачів
```

```
detector.fit(normal_behavior)
```

```
new_behavior = np.random.randn(100, 5) # Нова поведінка для перевірки
```

```
anomalies = detector.predict(new_behavior)
```

```
print(f"Detected {np.sum(anomalies == -1)} anomalies out of  
{len(anomalies)} samples")
```

Нижче представлений фрагмент коду, що демонструє базову реалізацію системи автентифікації на основі верифікованих облікових даних:

```
use ed25519_dalek::{Keypair, PublicKey, Signature, Signer, Verifier};  
use serde::{Deserialize, Serialize};  
use sha2::Sha512;
```

```
#[derive(Serialize, Deserialize)]  
struct VerifiableCredential {  
    issuer: PublicKey,
```

```
subject: PublicKey,  
claims: Vec<Claim>,  
signature: Signature,  
}  
  
#[derive(Serialize, Deserialize)]  
struct Claim {  
    key: String,  
    value: String,  
}  
  
impl VerifiableCredential {  
    fn new(issuer_keypair: &Keypair, subject: PublicKey, claims:  
Vec<Claim>) -> Self {  
        let mut vc = Self {  
            issuer: issuer_keypair.public,  
            subject,  
            claims,  
            signature: Signature::new([0u8; 64]),  
        };  
        let message = bincode::serialize(&vc).unwrap();  
        vc.signature = issuer_keypair.sign::<Sha512>(&message);  
        vc  
    }  
  
    fn verify(&self) -> bool {  
        let message = bincode::serialize(&VerifiableCredential {  
            issuer: self.issuer,  
            subject: self.subject,  
            claims: self.claims.clone(),  
            signature: Signature::new([0u8; 64]),  
        })  
        .unwrap();  
        self.issuer.verify::<Sha512>(&message, &self.signature).is_ok()  
    }  
}  
  
fn main() {  
    let issuer_keypair = Keypair::generate::<Sha512, _>(&mut  
rand::thread_rng());
```

```
let subject_keypair = Keypair::generate::<Sha512, _>(&mut
rand::thread_rng());

let claims = vec![
  Claim {
    key: "role".to_string(),
    value: "admin".to_string(),
  },
  Claim {
    key: "exp".to_string(),
    value: "1640995200".to_string(),
  },
];

let vc = VerifiableCredential::new(&issuer_keypair,
subject_keypair.public, claims);

println!("Credential verified: {}", vc.verify());
}
```

Цей код демонструє базову структуру та функціональність системи верифікованих облікових даних, яка може бути розширена для підтримки більш складних сценаріїв використання в метавсесвітах.

Ефективність запропонованих протоколів безпеки може бути оцінена за наступними ключовими показниками:

Таблиця 4.

Ефективність запропонованих протоколів

Метрика	Цільове значення
Латентність шифрування/дешифрування	<1 мс
Час автентифікації користувача	<100 мс
Точність виявлення аномалій	>99%
Хибнопозитивні спрацювання	<0.1%

Запропоновані протоколи забезпечення безпеки є комплексним підходом до захисту метавсесвітів, враховуючи унікальні вимоги та виклики віртуальних середовищ. Інтеграція криптографічних примітивів, децентралізованих систем ідентифікації та адаптивних механізмів виявлення атак дозволяє створити надійну основу для безпечної взаємодії користувачів та

об'єктів у метавсесвіті. Подальші дослідження мають бути спрямовані на оптимізацію продуктивності запропонованих рішень та їх адаптацію до еволюціонуючих загроз безпеці у віртуальних середовищах.

Висновки. У рамках даного дослідження був проведений комплексний аналіз проблеми мережевої взаємодії у метавсесвітах та запропоновані інноваційні рішення для забезпечення надійності та безпеки в цих складних розподілених середовищах.

Основні результати дослідження:

1. Розроблена багаторівнева архітектура мережевої взаємодії, яка враховує унікальні вимоги метавсесвітів до масштабованості, продуктивності та відмовостійкості. Запропонована гібридна топологія, що поєднує структуровані та неструктуровані елементи, забезпечує ефективну маршрутизацію та локальність взаємодії.

2. Створені протоколи забезпечення надійності, які включають адаптивну маршрутизацію, багаторівневі механізми відновлення після збоїв та алгоритми динамічного балансування навантаження. Ці протоколи дозволяють досягти високого рівня відмовостійкості, необхідного для безперервного функціонування метавсесвітів.

3. Розроблені протоколи забезпечення безпеки, що охоплюють аспекти шифрування даних, децентралізованої автентифікації та авторизації, а також виявлення та запобігання атакам. Запропоновані рішення враховують специфіку віртуальних середовищ та забезпечують надійний захист користувачів та ресурсів метавсесвітів.

Практична значимість дослідження полягає у створенні фундаментальної основи для розробки та розгортання великомасштабних, безпечних та надійних метавсесвітів. Запропоновані архітектури та протоколи можуть бути адаптовані та масштабовані для різних сценаріїв використання, від соціальних віртуальних просторів до промислових симуляцій та освітніх платформ.

Теоретична значимість роботи полягає в систематизації вимог до мережевої інфраструктури метавсесвітів та розробці нових підходів до вирішення проблем масштабованості, надійності та безпеки у контексті високоінтерактивних розподілених віртуальних середовищ.

Перспективи подальших досліджень включають: 1. Оптимізацію запропонованих протоколів для конкретних сценаріїв використання метавсесвітів. 2. Дослідження можливостей інтеграції квантових технологій для підвищення безпеки комунікацій. 3. Розробку стандартів інтероперабельності для забезпечення взаємодії між різними реалізаціями метавсесвітів. 4. Вивчення соціальних та етичних аспектів безпеки та приватності у контексті глибоко імерсивних віртуальних середовищ.

У висновку, дане дослідження закладає основу для створення наступного покоління інтернет-технологій, здатних підтримувати складні, масштабні

та безпечні віртуальні світи. Із розвитком метавесвітів запропоновані рішення відіграватимуть ключову роль у формуванні надійної та захищеної цифрової інфраструктури майбутнього.

Література:

1. Dionisio J. D. N., Iii W. G. B., Gilbert R. 3D virtual worlds and the metaverse: Current status and future possibilities. *ACM Computing Surveys (CSUR)*. 2013. Т. 45. №. 3. С. 1-38.
2. Lee L. H. et al. All one needs to know about metaverse: A complete survey on technological singularity, virtual ecosystem, and research agenda. *arXiv preprint arXiv:2110.05352*. 2021.
3. Wang H. et al. A survey on the metaverse: The state-of-the-art, technologies, applications, and challenges. *IEEE Internet of Things Journal*. 2023. Т. 10. №. 16. С. 14671-14688.
4. Zhani M. F. et al. Oblivious tcp support a virtual network function to speed up tcp in wireless environments. *2022 14th IFIP Wireless and Mobile Networking Conference (WMNC)*. IEEE, 2022. С. 75-79.
5. Lim C. Improving congestion control of TCP for constrained IoT networks. *Sensors*. 2020. Т. 20. №. 17. – С. 4774.
6. Gutmann G., Konagaya A. Predictive simulation: Using regression and artificial neural networks to negate latency in networked interactive virtual reality. *arXiv preprint arXiv:1910.04703*. – 2019.
7. Kanmai Z. TCP/IP protocol security problems and defenses. *2020 International Conference on Intelligent Computing and Human-Computer Interaction (ICHCI)*. IEEE, 2020. С. 117-120.
8. Si H. et al. Analysis of socket communication technology based on machine learning algorithms under TCP. IP protocol in network virtual laboratory system. *IEEE Access*. 2019. Т. 7. – С. 80453-80464.
9. Rojas-Cessa R. Experiments on Computer Networks: Quickly Knowing the Protocols in the TCP/IP Suite //arXiv preprint arXiv:2308.01713. 2023.
10. Cao J. et al. Evaluating transport protocols on 5g for mobile augmented reality //arXiv preprint arXiv:2006.02859. 2020.
11. Kimura B. Y. L. et al. Mobility-aware application protocols //Ad Hoc Networks. 2019. Т. 83. С. 198-216.
12. Kogias M., Bugnion E. HovercRaft: Achieving scalability and fault-tolerance for microsecond-scale datacenter services. *Proceedings of the Fifteenth European Conference on Computer Systems*. 2020. С. 1-17.
13. Tang F. et al. The Roadmap of Communication and Networking in 6G for the Metaverse. *IEEE Wireless Communications*. 2022. Т. 30. №. 4. С. 72-81.
14. Magnouche H., Doyen G., Prodhon C. A Lightweight Heuristic for Micro-Services Placement and Chaining in Low Latency Services. *2023 19th International Conference on Network and Service Management (CNSM)*. IEEE, 2023. С. 1-9.
15. Mudassar M. et al. A decentralized latency-aware task allocation and group formation approach with fault tolerance for IoT applications. *IEEE Access*. 2020. Т. 8. С. 49212-49223.
16. Xu J., Palanisamy B., Wang Q. Resilient stream processing in edge computing. *2021 IEEE/ACM 21st International Symposium on Cluster, Cloud and Internet Computing (CCGrid)*. IEEE, 2021. С. 504-513.
17. Sajo A. A. et al. Latency minimization in blockchain-enabled fog computing networks: A novel Byzantine fault tolerance approach. *2021 IEEE 23rd Int Conf on High Performance Computing & Communications; 7th Int Conf on Data Science & Systems; 19th Int Conf on Smart City; 7th Int Conf on Dependability in Sensor, Cloud & Big Data Systems & Application (HPCC/DSS/SmartCity/DependSys)*. IEEE, 2021. С. 1529-1536.

18. Zheng D. et al. Towards deterministic fault-tolerant service function slicing in edge networks. *2022 International Conference on Computer Communications and Networks (ICCCN)*. IEEE, 2022. С. 1-8.
19. Abadi S. A. R., Koohi S. Exploitation of wavelength, hardware, and path redundancies in fault-tolerant all-optical DCNs. *Optical Fiber Technology*. 2019. Т. 51. С. 77-89.
20. Nain Z. et al. A network adaptive fault-tolerant routing algorithm for demanding latency and throughput applications of network-on-a-chip designs. *Electronics*. 2020. Т. 9. №. 7. С. 1076.
21. Suliyanti W. N., Sari R. F. Blockchain-based double-layer byzantine fault tolerance for scalability enhancement for building information modeling information exchange. *Big Data and Cognitive Computing*. 2023. Т. 7. №. 2. С. 90.
22. Awan K. A. et al. Enhancing performance and security in the metaverse: Latency reduction using trust and reputation management. *Electronics*. 2023. Т. 12. №. 15. С. 3362.
23. Gao M. et al. Mixed Fault Tolerance Protocols with Trusted Execution Environment. arXiv preprint arXiv:2208.01946. 2022.
24. Wang H., Guo K. Byzantine fault tolerant algorithm based on vote. *2019 International Conference on Cyber-Enabled Distributed Computing and Knowledge Discovery (CyberC)*. IEEE, 2019. С. 190-196.
25. Fang J. et al. Integrating workload balancing and fault tolerance in distributed stream processing system. *World Wide Web*. 2019. Т. 22. С. 2471-2496.
26. Aloqaily M. et al. Integrating digital twin and advanced intelligent technologies to realize the metaverse. *IEEE Consumer Electronics Magazine*. 2022. Т. 12. №. 6. С. 47-55.

References:

1. Dionisio J. D. N., Iii W. G. B., Gilbert R. 3D virtual worlds and the metaverse: Current status and future possibilities. *ACM Computing Surveys (CSUR)*. 2013. Т. 45. №. 3. С. 1-38.
2. Lee L. H. et al. All one needs to know about metaverse: A complete survey on technological singularity, virtual ecosystem, and research agenda. *arXiv preprint arXiv:2110.05352*. 2021.
3. Wang H. et al. A survey on the metaverse: The state-of-the-art, technologies, applications, and challenges. *IEEE Internet of Things Journal*. 2023. Т. 10. №. 16. С. 14671-14688.
4. Zhani M. F. et al. Oblivious tcp support a virtual network function to speed up tcp in wireless environments. *2022 14th IFIP Wireless and Mobile Networking Conference (WMNC)*. IEEE, 2022. С. 75-79.
5. Lim C. Improving congestion control of TCP for constrained IoT networks. *Sensors*. 2020. Т. 20. №. 17. – С. 4774.
6. Gutmann G., Konagaya A. Predictive simulation: Using regression and artificial neural networks to negate latency in networked interactive virtual reality. arXiv preprint arXiv:1910.04703. – 2019.
7. Kanmai Z. TCP/IP protocol security problems and defenses. *2020 International Conference on Intelligent Computing and Human-Computer Interaction (ICHCI)*. IEEE, 2020. С. 117-120.
8. Si H. et al. Analysis of socket communication technology based on machine learning algorithms under TCP. IP protocol in network virtual laboratory system. *IEEE Access*. 2019. Т. 7. – С. 80453-80464.
9. Rojas-Cessa R. Experiments on Computer Networks: Quickly Knowing the Protocols in the TCP/IP Suite //arXiv preprint arXiv:2308.01713. 2023.
10. Cao J. et al. Evaluating transport protocols on 5g for mobile augmented reality //arXiv preprint arXiv:2006.02859. 2020.

11. Kimura B. Y. L. et al. Mobility-aware application protocols //Ad Hoc Networks. 2019. Т. 83. С. 198-216.
12. Kogias M., Bugnion E. HovercRaft: Achieving scalability and fault-tolerance for microsecond-scale datacenter services. *Proceedings of the Fifteenth European Conference on Computer Systems*. 2020. С. 1-17.
13. Tang F. et al. The Roadmap of Communication and Networking in 6G for the Metaverse. *IEEE Wireless Communications*. 2022. Т. 30. №. 4. С. 72-81.
14. Magnouche H., Doyen G., Prodhon C. A Lightweight Heuristic for Micro-Services Placement and Chaining in Low Latency Services. *2023 19th International Conference on Network and Service Management (CNSM)*. IEEE, 2023. С. 1-9.
15. Mudassar M. et al. A decentralized latency-aware task allocation and group formation approach with fault tolerance for IoT applications. *IEEE Access*. 2020. Т. 8. С. 49212-49223.
16. Xu J., Palanisamy B., Wang Q. Resilient stream processing in edge computing. *2021 IEEE/ACM 21st International Symposium on Cluster, Cloud and Internet Computing (CCGrid)*. IEEE, 2021. С. 504-513.
17. Sajo A. A. et al. Latency minimization in blockchain-enabled fog computing networks: A novel Byzantine fault tolerance approach. *2021 IEEE 23rd Int Conf on High Performance Computing & Communications; 7th Int Conf on Data Science & Systems; 19th Int Conf on Smart City; 7th Int Conf on Dependability in Sensor, Cloud & Big Data Systems & Application (HPCC/DSS/SmartCity/DependSys)*. IEEE, 2021. С. 1529-1536.
18. Zheng D. et al. Towards deterministic fault-tolerant service function slicing in edge networks. *2022 International Conference on Computer Communications and Networks (ICCCN)*. IEEE, 2022. С. 1-8.
19. Abadi S. A. R., Koohi S. Exploitation of wavelength, hardware, and path redundancies in fault-tolerant all-optical DCNs. *Optical Fiber Technology*. 2019. Т. 51. С. 77-89.
20. Nain Z. et al. A network adaptive fault-tolerant routing algorithm for demanding latency and throughput applications of network-on-a-chip designs. *Electronics*. 2020. Т. 9. №. 7. С. 1076.
21. Suliyanti W. N., Sari R. F. Blockchain-based double-layer byzantine fault tolerance for scalability enhancement for building information modeling information exchange. *Big Data and Cognitive Computing*. 2023. Т. 7. №. 2. С. 90.
22. Awan K. A. et al. Enhancing performance and security in the metaverse: Latency reduction using trust and reputation management. *Electronics*. 2023. Т. 12. №. 15. С. 3362.
23. Gao M. et al. Mixed Fault Tolerance Protocols with Trusted Execution Environment. arXiv preprint arXiv:2208.01946. 2022.
24. Wang H., Guo K. Byzantine fault tolerant algorithm based on vote. *2019 International Conference on Cyber-Enabled Distributed Computing and Knowledge Discovery (CyberC)*. IEEE, 2019. С. 190-196.
25. Fang J. et al. Integrating workload balancing and fault tolerance in distributed stream processing system. *World Wide Web*. 2019. Т. 22. С. 2471-2496.
26. Aloqaily M. et al. Integrating digital twin and advanced intelligent technologies to realize the metaverse. *IEEE Consumer Electronics Magazine*. 2022. Т. 12. №. 6. С. 47-55.

УДК 004.89

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8\(36\)-1081-1088](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8(36)-1081-1088)

Левщанов Сергій Валерійович вчений з даних, позаштатний консалтинг, вул. Оболонська, 7, м. Київ, 04071, тел.: (098) 299-05-37, <https://orcid.org/0009-0004-6624-0928>

АНАЛІТИКА ВИКОРИСТАННЯ АЛГОРИТМІВ МАШИННОГО НАВЧАННЯ У БУДІВЕЛЬНІЙ ІНДУСТРІЇ

Анотація. Для дослідження у цій науковій статті використовувався комплексний підхід із застосуванням загальнонаукових та спеціальних методів досліджень – теоретичних (аналіз, пояснення, узагальнення, порівняння). Були проаналізовані такі напрями методи та практики застосування методів машинного навчання у будівельній галузі для таких завдань як прогнозування вартості реалізації будівельних проектів, прогнозування залишкової вартості будівельного обладнання, прогнозування продуктивності робочої бригади, виявлення помилок у проектній документації, аналіз будівельної контрактної документації, моніторинг роботи будівельної техніки, прогнозування параметрів роботи машини з буріння тунелів для покращення контролю та ефективності тощо. Встановлено особливості, що впливають на точність обробки даних. За допомогою дослідження методик та практик застосування методів машинного навчання у будівельній індустрії за останні п'ять років було виявлено найбільш точний метод машинного навчання. У цьому дослідженні основна увага приділялася аналізу точності п'яти найбільш поширених у галузі методів машинного навчання, що дозволило оцінити їхнє практичне застосування, функціональність і точність. Дане дослідження показало, що застосування методів машинного навчання здатне автоматизувати багато процесів і завдань у будівельній галузі, і підвищити їх точність і швидкість у порівнянні з традиційними методами, що в свою чергу допоможе заощаджувати час та ресурси та значно підвищить ефективність у цілому. Виявлено найефективніші методи виходячи з конкретного завдання. Результати досліджень крім теоретичного значення також мають практичну значущість оскільки дозволяють обґрунтувати ефективність широкого впровадження та застосування методів і практик машинного навчання для різних завдань в індустрії будівництва, а також показують проблеми та недоліки в даній технології, що є метою подальших досліджень для даної технології.

Ключові слова: Машинне навчання, будівельна індустрія, комп'ютерні науки, наука про дані, штучний інтелект.

Levshchanov Serhii Valeriyovych data scientist, freelance consulting, St. Obolonska, 7, Kyiv, 04071, tel.: (098) 299-05-37, <https://orcid.org/0009-0004-6624-0928>

ANALYSIS OF THE USE OF MACHINE LEARNING ALGORITHMS IN THE CONSTRUCTION INDUSTRY

Abstract. To investigate this scientific article, the author uses a comprehensive approach from behind-the-scenes scientific and special methods of investigation - theoretical (analysis, explanation, formalization, leveling). We have directly analyzed such methods and practices of establishing methods of machine learning in everyday life for such tasks as forecasting the profitability of the implementation of life-changing projects, forecasting the excess profitability of everyday life, forecasting productively work team, identification of irregularities in project documentation, analysis of contract documentation, monitoring of work equipment, forecasting the parameters of the robotic machine from tunnel boring to improve control and efficiency, etc. Features have been established that affect the accuracy of data processing. Through further research into the methods and practices of the development of machine learning methods in the construction industry over the last five years, the most accurate method of machine learning has been identified. In this study, the main attention was paid to the analysis of the accuracy of the heel's most extensive machine methods, which made it possible to evaluate its practicality, functionality and accuracy. This research has shown that the development of machine-based methods can better automate many processes and procedures in everyday life, and improve their accuracy and fluidity compared to traditional methods. This will help you to protect your resources and significantly increase the efficiency of the whole. The most effective methods based on a specific plant have been identified. The results of the study, in addition to the theoretical significance, also have practical significance and allow us to demonstrate the effectiveness of the widespread use of methods and practices of machine learning for various tasks in the industry, as well as We can also show the problems and shortcomings in this technology, which is the basis for further research for this technology.

Keywords: Machine learning, construction industry, computer science, data science, artificial intelligence.

Постановка проблеми. Будівельна індустрія стикається з багатьма проблемами, які стримують її зростання та призводять до вкрай низького рівня продуктивності. Відсутність високих технологій та надмірна ручна робота в галузі роблять управління проектами більш складним та надмірно трудомістким [1]. Як наслідок, будівельна індустрія має ефективніше впроваджувати нові технології [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Урбанізація впливає екологію у зв'язку з цим є потреба у дослідженні екологічних проблем що з розширенням міст [3]. Для оцінки компетенції спеціаліста для роботи у великому інфраструктурному проекті необхідно використати нові технології [4]. Ефективний спосіб управління будівельними відходами дозволить підвищити стійкість довкілля [5]. Обчислювальна модель, здатна прогнозувати вартість реалізації будівельних проектів із державним фінансуванням вирішить проблеми управління [6]. Розробка математичного рівняння з метою оцінки бюджету будівельного проекту з його початковому етапі дозволить оцінити бюджет попри обмеженість даних [7]. Визначення та аналіз змінних, що впливають на оцінку постачальників будівельних послуг, допоможе виявити їх якість [8]. Автоматизована класифікація діяльності будівельників дозволить покращити продуктивність праці, безпеку, загальне управління та контроль проекту [9]. Аналіз контрактної документації традиційними методами, неефективний, стомливий і схильний до людських помилок [10]. Прогнозування продуктивності з допомогою використання суб'єктивного показника такого як сумісність особистості, робочих умов та інших характеристик працівників дозволить збільшити продуктивність [11].

Продуктивність системи моніторингу будівельної техніки покращується, коли ці системи можуть також розпізнавати та відстежувати будь-які дії будівельної техніки [12]. Точне прогнозування показників тунелепрохідницької машини за швидкістю просування, обертання, тяги та крутного моменту на основі робочих параметрів може допомогти в ефективному керуванні та застосуванні даної техніки [13]. Точність виявлення колізій за допомогою інформаційного моделювання будівель піддається сумніву, оскільки в результаті виникає безліч нерелевантних колізій, які істотно впливають на проект [14]. Впровадження системи управління з метою оцінки продуктивності робочої бригади шляхом розгляду різних типів операцій та проектів дозволить точніше оцінити продуктивність будівництва [15]. Розробка точних моделей для прогнозування залишкової вартості важкого будівельного обладнання з використанням традиційних підходів викликає великі складності [16]. Ефективне та своєчасне прийняття рішень на заводах з виробництва модульних конструкцій потребує просторово-часової інформації про ресурси щодо їх місця розташування та діяльності, що потребує автоматизації системи [17]. Використання машинного навчання для автоматичної класифікації діаметрів арматурних стрижнів та точної оцінки відстані між арматурними стрижнями дозволить вирішити важливе технологічне завдання [18]. Оцінка витрат з допомогою використання штучних нейронних мереж є важливим компонентом технологічного прогресу [19]. Перевитрата коштів та часу для завершення будівельних проектів нині вважається всесвітньою проблемою [20].

Мета статті – виявлення за допомогою аналізу наукових методів та практик у будівельній індустрії за останні п'ять років, визначити найточніший алгоритм машинного навчання для застосування в інструкції.

Виклад основного матеріалу. Машинне навчання передбачає результати за допомогою навчання на існуючих даних, де навчання буває з учителем, без вчителя та з підкріпленням. Основні алгоритми машинного навчання широко використовуються в будівництві: Artificial Neural Network (ANN) - штучна нейронна мережа; Support Vector Machine (SVM) – метод опорних векторів; Decision Tree (DT) – дерево рішень; Random Forest (RF) – метод випадкового лісу; K Nearest Neighbor (KNN) – алгоритм k-найближчих сусідів.

У Таблиці 1 представлений аналіз застосування основних алгоритмів машинного навчання у будівельній індустрії, що містить інформацію про їх практичне із зазначенням точності.

Таблиця 1.

Аналіз застосування основних алгоритмів машинного навчання у будівельній індустрії.

Алгоритм	Галузь застосування	Точність	Посилання
1	2	3	4
Artificial Neural Network (ANN)	Прогнозування міцності на стиск пластикового композитного будівельного матеріалу	88,59%.	[5]
	Прогнозування вартості реалізації будівельних проектів громадських будівель	90%	[6]
	Оцінка бюджету будівельного проекту на початковому етапі	94,19%	[7]
	Модель попередньої оцінки витрат будівельного проекту	99.86 %	[19]
Support Vector Machine (SVM)	Аналіз характеристик та наслідків розширення земель під забудову	90,53% - середнє значення	[3]
	Оцінки компетентності майстра з будівництва автомагістралі	91%	[4]
	Модель автоматизованої ручної ідентифікації будівельної діяльності з використанням аудіосигналу	96.48%	[17]
	Класифікація діаметрів та оцінка відстані між армованими стрижнями	78.7%	[18]
Decision Tree (DT)	Визначення та аналіз змінних, що впливають на оцінку здійсненності потенційних постачальників будівельних послуг. Точність базової змінної становить 84,84% з додаванням додаткових змінних точність досягла 90,91%	90,91%	[8]
	Прогнозування залишкової вартості будівельного обладнання	92%	[16]
	Прогнозування продуктивності робочої бригади	94.5%	[15]
	Класифікація будівельної діяльності	78.14%	[9]

Продовження таблиці 1

1	2	3	4
Random Forest (RF)	Модель моніторингу та відстеження будівельної техніки за допомогою інтеграції класифікатора випадкового лісу з методом збільшення ознак на основі дробового обчислення	86,2	[12]
	Прогнозування параметрів роботи машини з буріння тунелів для покращення контролю та ефективності	91,5% - середнє значення	[13]
	Виявлення колізій (зіткнення, перетин) при проектуванні	79%	[14]
	Прогнозування продуктивності робочої бригади	96.9%	[15]
K Nearest Neighbor (KNN)	Автоматизована класифікація діяльності будівельників	93,69%	[9]
	Аналіз контрактної документації	58.17%	[10]
	Прогнозування продуктивності робітників	97.7%	[11]
	Модель для прогнозування перевитрати коштів та часу будівельного проекту	83,76%	[20]

Таблиця 2.

Середнє значення точності

Алгоритм	Середнє значення за точністю
Artificial Neural Network (ANN)	93,16%
Support Vector Machine (SVM)	89,18%
Decision Tree (DT)	88,88%
Random Forest (RF)	88,4%
K Nearest Neighbor (KNN)	83,33%

Висновки. Як видно в Таблиці 2, найвищий середній показник точності має Artificial Neural Network (ANN), так само дана модель має найвищий показник точності для розрахунку ресурсів і часу для будівельного проекту.

Незважаючи на те, що алгоритм K Nearest Neighbor (KNN) має найнижчий середній показник по точності, він має найвищий показник прогнозування продуктивності робітників.

У представленому аналізі видно, що алгоритми машинного навчання мають великий потенціал і є високоефективними особливо для таких напрямів як прогнозування продуктивності робітників, автоматизування ручної ідентифікації будівельної діяльності з використанням аудіосигналу, моделі попередньої оцінки витрат будівельних проектів, де точність вище 95%.

Кожен із досліджених алгоритмів машинного навчання унікальний може вирішувати якісь конкретні завдання, що створюють проблеми в будівельній

індустрії, з високою точністю, а інші з нижчою. Тому вибір алгоритмів для конкретного завдання має вирішальне значення.

Незважаючи на величезний потенціал машинного навчання для будівельної галузі перед широким впровадженням даної технології є перешкоди у вигляді якості та кількості даних, що використовуються, тому поліпшення методів збору даних стає вирішальним фактором для подолання існуючих обмежень. Що буде метою наступних досліджень для цього напрямку.

Література:

1. Sururah, A. B., Oyedele, L. O., Akinade, O. O., Bilal, M., Davila Delgado, J. M., Akanbi, L. A., Ajayi, A. O., & Owolabi, H. A. (2021). Хмарні обчислення в будівельній галузі: приклади використання, переваги та виклики. *IOP Conference Series: Materials Science and Engineering*, 2580(1), 103441. <https://doi.org/10.1016/j.autcon.2020.103441> [англійською мовою].
2. Davila Delgado, J. M., & Oyedele, L. (2021). Глибинне навчання з малими наборами даних: використання автоенкодерів для вирішення проблеми обмежених даних у управлінні будівництвом. *Applied Soft Computing*, 108(4), 107836. <https://doi.org/10.1016/j.asoc.2021.107836> [англійською мовою].
3. Nie, J., Dong, Y., & Zuo, R. (2022). Витяг та аналіз розширення інформації про землі будівництва у місті Сяогань за допомогою машини підтримки однокласової класифікації. *IEEE Journal of Selected Topics in Applied Earth Observations and Remote Sensing*, 15, 3170495. <https://doi.org/10.1109/JSTARS.2022.3170495> [англійською мовою].
4. Hong, W., & Wang, Y. (2019). Оцінка компетентності майстра будівництва доріг на основі машини підтримки векторів. *Journal of Physics: Conference Series*, 1168(3), 032106. <https://doi.org/10.1088/1742-6596/1168/3/032106> [англійською мовою].
5. Jain, D., Bhadauria, S. S., & Kushwah, S. S. (2023). Прогнозування міцності на стиск пластикового композитного будівельного матеріалу за допомогою штучної нейронної мережі. У *Proceedings of the 7th International Conference on Building Materials and Construction* (pp. 2676-3_20). https://doi.org/10.1007/978-981-99-2676-3_20 [англійською мовою].
6. Pessoa, A., Sousa, G., Maués, L. M. F., & Alvarenga, F. C. (2021). Прогнозування витрат на державні будівельні проекти з використанням багатосарової перцептронної штучної нейронної мережі: приклад. *Ingeniería e Investigación*, 41(3), 87737. <https://doi.org/10.15446/ing.investig.v41n3.87737> [англійською мовою].
7. Abd, A. M., Adnan, N., & Naseef, F. S. (2019). Прогнозування остаточної вартості іракського будівельного проекту за допомогою штучної нейронної мережі (ANN). *Indian Journal of Science and Technology*, 12(28), 145640. <https://doi.org/10.17485/ijst/2019/v12i28/145640> [англійською мовою].
8. Yustina, E., Hariyadi, M. A., & Crysdiyan, C. (2024). Рекомендація перспективних постачальників будівельних послуг у державних закупівлях за допомогою дерева рішень. *International Journal of Advanced Research in Artificial Intelligence*, 5(1), 1316. <https://doi.org/10.59395/ijadis.v5i1.1316> [англійською мовою].
9. Sanhudo, L., Calvetti, D., Martins, J. P., Ramos, N. M. M., Mêda, P., Gonçalves, M. C., & Sousa, H. (2021). Класифікація активності за допомогою акселерометрів та машинного навчання для складних будівельних робітників. *Journal of Building Engineering*, 35, 102001. <https://doi.org/10.1016/j.jobbe.2020.102001> [англійською мовою].
10. Khalef, R., & El-Adaway, I. H. (2021). Автоматизоване визначення значних змін у будівельних проектах програми поліпшення аеропортів: порівняльний аналіз машинного навчання та обробки природної мови. *Journal of Management in Engineering*, 37(6), 0000959. [https://doi.org/10.1061/\(ASCE\)ME.1943-5479.0000959](https://doi.org/10.1061/(ASCE)ME.1943-5479.0000959) [англійською мовою].

11. Florez-Perez, L., Song, Z., & Cortissoz, J. C. (2022). Використання машинного навчання для аналізу та прогнозування продуктивності будівельних завдань. *Computer-Aided Civil and Infrastructure Engineering*, 37(1), 12806. <https://doi.org/10.1111/mice.12806> [англійською мовою].

12. Langroodi, A. K., Vahdatikhaki, F., & Dorée, A. (2021). Розпізнавання активності будівельного обладнання за допомогою фракційного випадкового лісу. *Automation in Construction*, 119, 103465. <https://doi.org/10.1016/j.autcon.2020.103465> [англійською мовою].

13. Xu, C., Liu, X., Wang, E., & Wang, S. (2021). Прогнозування параметрів роботи тунелебурильних машин за допомогою різних алгоритмів машинного навчання. *Tunnelling and Underground Space Technology*, 109, 103699. <https://doi.org/10.1016/j.tust.2020.103699> [англійською мовою].

14. Hu, Y., & Castro-Lacouture, D. (2019). Прогнозування релевантності конфліктів на основі машинного навчання. *Journal of Computing in Civil Engineering*, 33(2), 0000810. [https://doi.org/10.1061/\(ASCE\)CP.1943-5487.0000810](https://doi.org/10.1061/(ASCE)CP.1943-5487.0000810) [англійською мовою].

15. Sadatnya, A., Sadeghi, N., Sabzekar, S., Khanjani, M., Tak, A. N., & Taghaddos, H. (2023). Машинне навчання для прогнозування продуктивності будівельної бригади за допомогою щоденних робочих звітів. *Automation in Construction*, 152, 104891. <https://doi.org/10.1016/j.autcon.2023.104891> [англійською мовою].

16. Shehadeh, A., Alshboul, O., Al Mamlook, R. E., & Hamedat, O. (2021). Моделі машинного навчання для прогнозування залишкової вартості важкого будівельного обладнання: оцінка модифікованого дерева рішень, LightGBM та регресії XGBoost. *Automation in Construction*, 129, 103827. <https://doi.org/10.1016/j.autcon.2021.103827> [англійською мовою].

17. Rashid, K. M., & Louis, J. (2020). Ідентифікація активності у модульному будівництві за допомогою аудіосигналів та машинного навчання. *Automation in Construction*, 119, 103361. <https://doi.org/10.1016/j.autcon.2020.103361> [англійською мовою].

18. Kim, M.-K., Thedja, J. P. P., Chi, H.-L., & Lee, D.-E. (2021). Автоматизована класифікація діаметра арматури з використанням даних хмарних точок на основі машинного навчання. *Automation in Construction*, 122, 103476. <https://doi.org/10.1016/j.autcon.2020.103476> [англійською мовою].

19. Nakami, W., & Hassan, A. (2019). Попередня оцінка вартості будівництва в Ємені за допомогою штучної нейронної мережі. *Baltic Journal of Real Estate Economics and Construction Management*, 7(1), 0007. <https://doi.org/10.2478/bjreecm-2019-0007> [англійською мовою].

20. Arabiat, A., Al-bdour, H., & Bisharah, M. M. (2023). Прогнозування перевищення термінів і витрат будівельних проектів за допомогою К-найближчого сусіда та штучної нейронної мережі: приклад з Йорданії. *International Journal of Construction Management*, 5(1), 00649-7. <https://doi.org/10.1007/s42107-023> [англійською мовою].

References:

1. Sururah, A. B., Oyedele, L. O., Akinade, O. O., Bilal, M., Davila Delgado, J. M., Akanbi, L. A., Ajayi, A. O., & Owolabi, H. A. (2021). Cloud computing in construction industry: Use cases, benefits and challenges. *IOP Conference Series: Materials Science and Engineering*, 2580(1), 103441. <https://doi.org/10.1016/j.autcon.2020.103441>

2. Davila Delgado, J. M., & Oyedele, L. (2021). Deep learning with small datasets: using autoencoders to address limited datasets in construction management. *Applied Soft Computing*, 108(4), 107836. <https://doi.org/10.1016/j.asoc.2021.107836>

3. Nie, J., Dong, Y., & Zuo, R. (2022). Construction land information extraction and expansion analysis of Xiaogan City using one-class support vector machine. *IEEE Journal of Selected Topics in Applied Earth Observations and Remote Sensing*, 15, 3170495. <https://doi.org/10.1109/JSTARS.2022.3170495>

4. Hong, W., & Wang, Y. (2019). Evaluation of highway construction foreman's competency based on support vector machine. *Journal of Physics: Conference Series*, 1168(3), 032106. <https://doi.org/10.1088/1742-6596/1168/3/032106>

5. Jain, D., Bhadauria, S. S., & Kushwah, S. S. (2023). Prediction of compressive strength of plastic composite construction material using artificial neural network. In *Proceedings of the 7th International Conference on Building Materials and Construction* (pp. 2676-3_20). Springer. https://doi.org/10.1007/978-981-99-2676-3_20
6. Pessoa, A., Sousa, G., Maués, L. M. F., & Alvarenga, F. C. (2021). Cost forecasting of public construction projects using multilayer perceptron artificial neural networks: A case study. *Ingeniería e Investigación*, 41(3), 87737. <https://doi.org/10.15446/ing.investig.v41n3.87737>
7. Abd, A. M., Adnan, N., & Naseef, F. S. (2019). Predicting the final cost of Iraqi construction project using artificial neural network (ANN). *Indian Journal of Science and Technology*, 12(28), 145640. <https://doi.org/10.17485/ijst/2019/v12i28/145640>
8. Yüstina, E., Hariyadi, M. A., & Crysdián, C. (2024). Recommendation of prospective construction service providers in government procurement using decision tree. *International Journal of Advanced Research in Artificial Intelligence*, 5(1), 1316. <https://doi.org/10.59395/ijadis.v5i1.1316>
9. Sanhudo, L., Calvetti, D., Martins, J. P., Ramos, N. M. M., Mèda, P., Gonçalves, M. C., & Sousa, H. (2021). Activity classification using accelerometers and machine learning for complex construction worker activities. *Journal of Building Engineering*, 35, 102001. <https://doi.org/10.1016/j.jobe.2020.102001>
10. Khalef, R., & El-Adaway, I. H. (2021). Automated identification of substantial changes in construction projects of airport improvement program: Machine learning and natural language processing comparative analysis. *Journal of Management in Engineering*, 37(6), 0000959. [https://doi.org/10.1061/\(ASCE\)ME.1943-5479.0000959](https://doi.org/10.1061/(ASCE)ME.1943-5479.0000959)
11. Florez-Perez, L., Song, Z., & Cortissoz, J. C. (2022). Using machine learning to analyze and predict construction task productivity. *Computer-Aided Civil and Infrastructure Engineering*, 37(1), 12806. <https://doi.org/10.1111/mice.12806>
12. Langroodi, A. K., Vahdatikhaki, F., & Dorée, A. (2021). Activity recognition of construction equipment using fractional random forest. *Automation in Construction*, 119, 103465. <https://doi.org/10.1016/j.autcon.2020.103465>
13. Xu, C., Liu, X., Wang, E., & Wang, S. (2021). Prediction of tunnel boring machine operating parameters using various machine learning algorithms. *Tunnelling and Underground Space Technology*, 109, 103699. <https://doi.org/10.1016/j.tust.2020.103699>
14. Hu, Y., & Castro-Lacouture, D. (2019). Clash relevance prediction based on machine learning. *Journal of Computing in Civil Engineering*, 33(2), 0000810. [https://doi.org/10.1061/\(ASCE\)CP.1943-5487.0000810](https://doi.org/10.1061/(ASCE)CP.1943-5487.0000810)
15. Sadatnya, A., Sadeghi, N., Sabzekar, S., Khanjani, M., Tak, A. N., & Taghaddos, H. (2023). Machine learning for construction crew productivity prediction using daily work reports. *Automation in Construction*, 152, 104891. <https://doi.org/10.1016/j.autcon.2023.104891>
16. Shehadeh, A., Alshboul, O., Al Mamlook, R. E., & Hamedat, O. (2021). Machine learning models for predicting the residual value of heavy construction equipment: An evaluation of modified decision tree, LightGBM, and XGBoost regression. *Automation in Construction*, 129, 103827. <https://doi.org/10.1016/j.autcon.2021.103827>
17. Rashid, K. M., & Louis, J. (2020). Activity identification in modular construction using audio signals and machine learning. *Automation in Construction*, 119, 103361. <https://doi.org/10.1016/j.autcon.2020.103361>
18. Kim, M.-K., Thedja, J. P. P., Chi, H.-L., & Lee, D.-E. (2021). Automated rebar diameter classification using point cloud data-based machine learning. *Automation in Construction*, 122, 103476. <https://doi.org/10.1016/j.autcon.2020.103476>
19. Hakami, W., & Hassan, A. (2019). Preliminary construction cost estimate in Yemen by artificial neural network. *Baltic Journal of Real Estate Economics and Construction Management*, 7(1), 0007. <https://doi.org/10.2478/bjreecm-2019-0007>
20. Arabiat, A., Al-bdour, H., & Bisharah, M. M. (2023). Predicting the construction projects time and cost overruns using K-nearest neighbor and artificial neural network: a case study from Jordan. *International Journal of Construction Management*, 5(1), 00649-7. <https://doi.org/10.1007/s42107-023-00649-7>

УДК 004.89:004.056.5

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8\(36\)-1089-1102](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8(36)-1089-1102)

Лунгол Ольга Миколаївна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри оперативного-розшукової діяльності та інформаційної безпеки, Донецький державний університет внутрішніх справ, вул. Велика Перспективна, 1, м. Кропивницький, <https://orcid.org/0000-0001-8128-0072>

ОЦІНКА ЗАСТОСУВАННЯ КРИПТОГРАФІЧНИХ АЛГОРИТМІВ В СИСТЕМАХ АВТЕНТИФІКАЦІЇ НА ОСНОВІ БІОМЕТРИЧНИХ ДАНИХ

Анотація. У статті досліджуються сучасні біометричні технології, що використовуються у системах автентифікації, їх значення для забезпечення інформаційної безпеки та ідентифікації осіб. Зокрема, розглядаються криптографічні алгоритми, такі як Elliptic Curve Cryptography (ECC), Hash-based Message Authentication Code (HMAC), Secure Hash Algorithms SHA-2 і SHA-3, Advanced Encryption Standard-Galois/Counter Mode (AES-GCM). Ці алгоритми забезпечують високий рівень захисту біометричних даних, включаючи конфіденційність, цілісність та автентичність інформації. У статті детально аналізуються переваги біометричних технологій, такі як висока точність і надійність ідентифікації особи, відсутність можливості втрати або використання чужого ідентифікатора, а також зручність для користувачів. Водночас обговорюються потенційні ризики, пов'язані з використанням біометричних даних, включаючи можливість їх підробки, проблеми з приватністю та захистом особистої інформації, а також помилкові відмови при ідентифікації. Значну увагу приділено перспективам наукових досліджень у галузі біометричних технологій та криптографії. Постійний розвиток технологій дозволяє удосконалювати існуючі біометричні методи, розширювати їх застосування та інтегрувати з іншими інноваційними технологіями, зокрема штучним інтелектом. Також підкреслюється необхідність розвитку стандартів та законодавства щодо використання біометричних технологій для забезпечення захисту приватності та прав осіб. Окремо розглядається значущість інтеграції біометричних технологій із криптографічними методами для створення комплексних систем захисту. Порівняльний аналіз криптографічних алгоритмів демонструє їхні переваги та недоліки, а вибір конкретного алгоритму залежить від специфічних вимог і умов застосування. На основі проведеного дослідження, автор дійшов висновку, що біометричні технології та криптографічні методи є невід'ємними компонентами сучасних систем автентифікації, що забезпечують високий рівень захисту та надійності.

Подальший розвиток цих технологій сприятиме підвищенню безпеки інформаційних систем та захисту особистих даних користувачів.

Ключові слова: біометричні технології, інформаційна безпека, автентифікація, криптографічні алгоритми.

Lunhol Olha Mykolayivna PhD in Pedagogical Sciences, Docent, Associate Professor of the Department of Operational-search Activities and Information Security of Donetsk State University of Internal Affairs, Kropyvnytskyi, <https://orcid.org/0000-0001-8128-0072>

ASSESSMENT OF THE USE OF CRYPTOGRAPHIC ALGORITHMS IN BIOMETRIC DATA-BASED AUTHENTICATION SYSTEMS

Abstract. The article explores modern biometric technologies used in authentication systems, their significance in ensuring information security, and the identification of individuals. Specifically, it examines cryptographic algorithms such as Elliptic Curve Cryptography (ECC), Hash-based Message Authentication Code (HMAC), Secure Hash Algorithms SHA-2 and SHA-3, and Advanced Encryption Standard-Galois/Counter Mode (AES-GCM). These algorithms provide a high level of protection for biometric data, including confidentiality, integrity, and authenticity of information. The article provides a detailed analysis of the advantages of biometric technologies, such as high accuracy and reliability in person identification, the impossibility of losing or using someone else's identifier, and user convenience. It also discusses the potential risks associated with the use of biometric data, including the possibility of forgery, privacy issues, and personal information protection, as well as false rejections during identification. Significant attention is given to the prospects of scientific research in the field of biometric technologies and cryptography. The continuous development of technologies allows for the improvement of existing biometric methods, expansion of their applications, and integration with other innovative technologies, including artificial intelligence. The necessity of developing standards and legislation for the use of biometric technologies to ensure privacy protection and individual rights is also emphasized. The importance of integrating biometric technologies with cryptographic methods to create comprehensive security systems is separately considered. A comparative analysis of cryptographic algorithms demonstrates their advantages and disadvantages, with the choice of a specific algorithm depending on specific requirements and application conditions. Based on the conducted research, the author concludes that biometric technologies and cryptographic methods are integral components of modern authentication systems, providing a high level of security and reliability. The further development of these technologies will contribute to enhancing the security of information systems and the protection of users' personal data.

Keywords: biometric technologies, information security, authentication, cryptographic algorithms.

Постановка проблеми. Біометрична автентифікація інтегрує різні технології, що дозволяють надійно ідентифікувати особу за її унікальними фізіологічними або поведінковими характеристиками. Основним компонентом цих технологій є сенсори, які зчитують біометричні дані, такі як відбитки пальців, малюнок райдужної оболонки ока, рисунок вен долоні, особливості голосу, риси обличчя тощо. Водночас використання біометричних даних для автентифікації створює значні виклики щодо забезпечення безпеки та конфіденційності. Оскільки біометричні дані є унікальними, їх важко або навіть неможливо замінити, як пароль чи PIN-код.

Згідно з інформацією, наданою Державною службою спеціального зв'язку та захисту інформації [1], однією з основних проблем, пов'язаних з використанням біометричних методів автентифікації, є ймовірність помилкового доступу та помилкової відмови. Помилковий доступ відбувається, коли система надає доступ випадковій особі через схожість її біометричних даних із даними користувача. Помилкова відмова, навпаки, означає, що легітимний користувач не може отримати доступ, оскільки система його не розпізнала. Також Державна служба спеціального зв'язку наводить якісні характеристики біометричних систем, вказуючи на ймовірність помилкового доступу та відмови (див. табл. 1.).

Таблиця 1.

Якісні характеристики біометричних систем [1]

Об'єкт біометричної ідентифікації	Ймовірність помилкового доступу	Ймовірність помилкової відмови
Відбиток пальця	0,001 %	0,6 %
2D розпізнавання обличчя	0,1 %	2,5 %
3D розпізнавання обличчя	0,0005 %	0,1 %
Райдужна оболонка ока	0,00001 %	0,016 %
Сітківка ока	0,001 %	0,4 %
Малюнок вен	0,0008 %	0,01 %

Основною причиною таких помилок є недосконалість сканерів та біометричних датчиків, особливо тих, що вбудовані в споживчі пристрої. Хоча ймовірність таких помилок є незначною, існує також ризик, що система може бути обманута «муляжем» або «обманкою» [1]. Отже, компрометація біометричних даних може мати серйозні наслідки як для окремої особи, так і для організації або навіть держави.

Залишається актуальним питання усунення ризику компрометації біометричних даних шляхом розробки новітніх методів захисту, що запобігають викраденню біометричних даних або використанню підроблених даних для

обходу системи. Важливим також є аналіз розвитку стандартів зберігання та обробки біометричних даних з метою забезпечення їхньої конфіденційності та недоступності для несанкціонованого доступу. Безперервні дослідження в галузі шифрування, захисту від перехоплення та злому, а також аналіз можливих ризиків і вразливостей біометричних систем є невід'ємною складовою забезпечення безпеки персональних даних користувачів та організацій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання удосконалення та захисту біометричних технологій в системах автентифікації є актуальним питанням сьогодення і активно досліджується вітчизняними та зарубіжними науковцями. Так, роботи Салієва О., Бондаренка І., Берестенка М., Габорець О., Томчука М., Цимбала В., Константинової Л., Норова А., Копача М., Пастушенка М., Білак В., Азарова А., Гудзя В., Блонського В., Сабодашка Д., Шепітька М. та ін. присвячені різним питанням удосконалення автентифікації на основі біометричних даних.

Константинова Л. та Норов А. [2] проводять порівняльний аналіз криптографії і стеганографії в інформаційній безпеці для захисту конфіденційності та цілісності даних. Науковці зазначають, що криптографія фокусується на перетворенні відкритого тексту в зашифрований, щоб забезпечити доступ до інформації лише уповноваженим особам, тоді як стеганографія фокусується на приховуванні існування інформації. Обидва методи мають різні підходи та застосування в інформаційній безпеці, і розуміння їх відмінностей та переваг є важливим для розробки безпечних систем зв'язку [2]. Ці методи часто використовуються разом для забезпечення більш високого рівня безпеки.

Про нову та революційну технологію, яка має значний потенціал для забезпечення безпечного зв'язку в майбутньому – квантову криптографію, описує в своїх дослідженнях Шепітько М. [3]. Головна ідея квантової криптографії полягає в тому, що квантові властивості частин, таких як фотони, можуть бути використані для створення засобів забезпечення конфіденційності та виявлення будь-яких неупереджених спроб перехоплення інформації [3]. Переваги квантової криптографії включають її потенційну стійкість до квантових обчислень, які можуть ефективно розгадати багато сучасних криптографічних алгоритмів. Проте, важливо відзначити, що ця технологія все ще знаходиться на етапі досліджень і впровадження, існують технічні та практичні виклики, які потрібно вирішити перед широким застосуванням в реальних системах.

Таким чином, поточний стан наукових досліджень у сфері вдосконалення та захисту біометричних технологій для систем автентифікації демонструє значний прогрес і активний інтерес з боку наукової спільноти. Актуальність питань безпеки та надійності біометричних систем підтверджується численними дослідженнями, які зосереджені на розробці динамічних біометричних методів, багатофакторної автентифікації та інтеграції крипто-

графічних технологій. Розвиток сенсорних технологій, алгоритмів обробки даних та методів машинного навчання сприяє підвищенню точності ідентифікації та захищеності біометричних систем. Водночас перспективні напрямки, такі як квантова криптографія, відкривають нові можливості для забезпечення безпеки в майбутньому, хоча вони потребують подальших досліджень та вирішення технічних викликів. Наукова діяльність у цій галузі спрямована на створення більш ефективних, надійних та захищених біометричних систем, які можуть бути успішно впроваджені в різні сфери життя.

Мета статті полягає у проведенні детального аналізу і порівняння сучасних криптографічних алгоритмів, що застосовуються в системах автентифікації на основі біометричних даних, задля визначення їх ефективності, безпеки й подальшої розробки більш надійних і захищених методів автентифікації.

Виклад основного матеріалу. Біометрична автентифікація набуває все більшої популярності завдяки своїй зручності та високому рівню надійності. Проте, як будь-яка технологія, вона стикається з викликами, пов'язаними із забезпеченням безпеки та конфіденційності. У цьому контексті криптографія відіграє ключову роль у захисті біометричних даних.

Біометричні дані, такі як відбитки пальців, зображення обличчя, райдужка ока тощо, є унікальними для кожної людини і, на відміну від паролів, не можуть бути змінені. Це робить їх особливо цінними і водночас вразливими до атак. Криптографія забезпечує шифрування цих даних як під час зберігання, так і під час передачі, що запобігає несанкціонованому доступу або крадіжці.

При зборі біометричних даних одразу відбувається їх шифрування за допомогою криптографічних алгоритмів. Це гарантує, що навіть у разі компрометації системи або перехоплення даних, зловмисники не зможуть отримати доступ до справжніх біометричних даних без відповідного ключа розшифрування. Типовими алгоритмами для цього є AES (Advanced Encryption Standard) та RSA (Rivest-Shamir-Adleman).

У біометричній автентифікації шаблони зберігаються у зашифрованому вигляді. Під час автентифікації користувача нові зібрані біометричні дані також шифруються і порівнюються зі збереженими шаблонами. Процес відбувається без розшифрування оригінальних шаблонів, використовуючи криптографічні протоколи, такі як гомоморфне шифрування або захищене обчислення.

Криптографія дозволяє додавати додаткові рівні безпеки, такі як цифрові підписи та сертифікати, для верифікації автентичності біометричних даних. Це гарантує, що дані не були змінені або підроблені під час передачі між різними компонентами системи. Крім того, криптографія сприяє збереженню конфіденційності користувачів. Наприклад, використання псевдонімів або біометричних токенів дозволяє здійснювати автентифікацію без розкриття особистих даних. Збереження конфіденційності користувачів

особливо важливе в умовах підвищеної уваги до захисту персональної інформації та дотримання нормативних вимог, таких як GDPR (General Data Protection Regulation).

Ефективне управління ключами є критично важливим аспектом використання криптографії у біометричних системах. Даний процес включає генерацію, зберігання, розподіл та відновлення криптографічних ключів. Надійні методи управління ключами гарантують, що доступ до біометричних даних мають лише авторизовані особи або системи.

Використання криптографії у біометричній автентифікації також стикається з певними викликами. Одним із них є обробка великих обсягів даних у реальному часі, що вимагає значних обчислювальних ресурсів. Проте розвиток квантових обчислень і нових криптографічних алгоритмів відкриває нові можливості для підвищення безпеки біометричних систем. Криптографія є невід'ємною складовою біометричної автентифікації, забезпечуючи захист біометричних даних від несанкціонованого доступу, підробки та крадіжки. Вона сприяє підвищенню загальної безпеки системи, забезпечує конфіденційність користувачів та додає додаткові рівні захисту. Завдяки постійному розвитку криптографічних технологій, біометричні системи стають ще більш надійними та ефективними у протистоянні сучасним загрозам.

Розглянемо більш детально криптографічний алгоритм AES (Advanced Encryption Standard) та його використання в біометричній ідентифікації. Advanced Encryption Standard (AES) [5 – 6] – це симетричний алгоритм блочного шифрування, який був прийнятий як стандарт шифрування урядом США у 2001 році. AES використовується для захисту електронних даних і став заміною алгоритму DES (Data Encryption Standard). Основні характеристики AES наведено у табл 2.

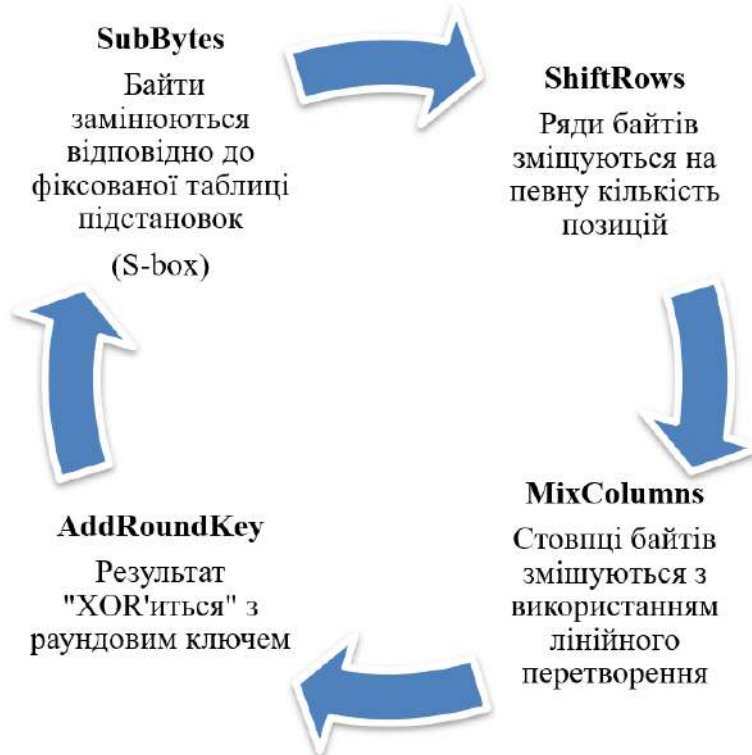
Таблиця 2.

Характеристика	Тлумачення
Блочний алгоритм	AES шифрує дані блоками по 128 біт
Довжина ключа	Підтримує ключі довжиною 128, 192 та 256 біт
Симетричний алгоритм	Один і той самий ключ використовується для шифрування та розшифрування даних
Структура	Заснований на підстановках та перестановках, що робить його стійким до різних видів криптоаналітичних атак

Процес шифрування в AES складається з кількох основних кроків, які включають:

1. Ініціалізацію ключа – процес генерації та розширення початкового ключа.

2. Перестановку, коли початковий ключ «XOR'ється» з першим блоком даних.
3. Основні раунди, під час яких відбувається виконання серії раундів шифрування, кожен з яких складається з операцій, представлених на рис. 1.
4. Фінальний раунд – відбувається повторення кроків SubBytes, ShiftRows та AddRoundKey без MixColumns.

Рис. 1 Схематичне зображення шифрування в AES (Advanced Encryption Standard)

AES використовує процес розширення ключа для генерування раундових ключів з початкового ключа. Даний процес включає застосування фіксованих таблиць підстановок (S-box) та лінійних перетворень для кожного раунду.

Оскільки біометрична ідентифікація потребує надійного захисту біометричних даних, то AES досить добре підходить для цього завдяки своїм високим стандартам безпеки та ефективності.

Процес використання AES в біометричній ідентифікації включає наступні етапи: збір біометричних даних за допомогою відповідних пристроїв; попередню обробку зібраних даних; генерацію шаблонів, під час якої з біометричних даних виділяються унікальні характеристики і перетворюються у шаблони; шифрування шаблонів (ініціалізація ключа, шифрування, зберігання); автентифікацію користувача. Більш детально процес використання AES в біометричній ідентифікації представлено на рис. 2.

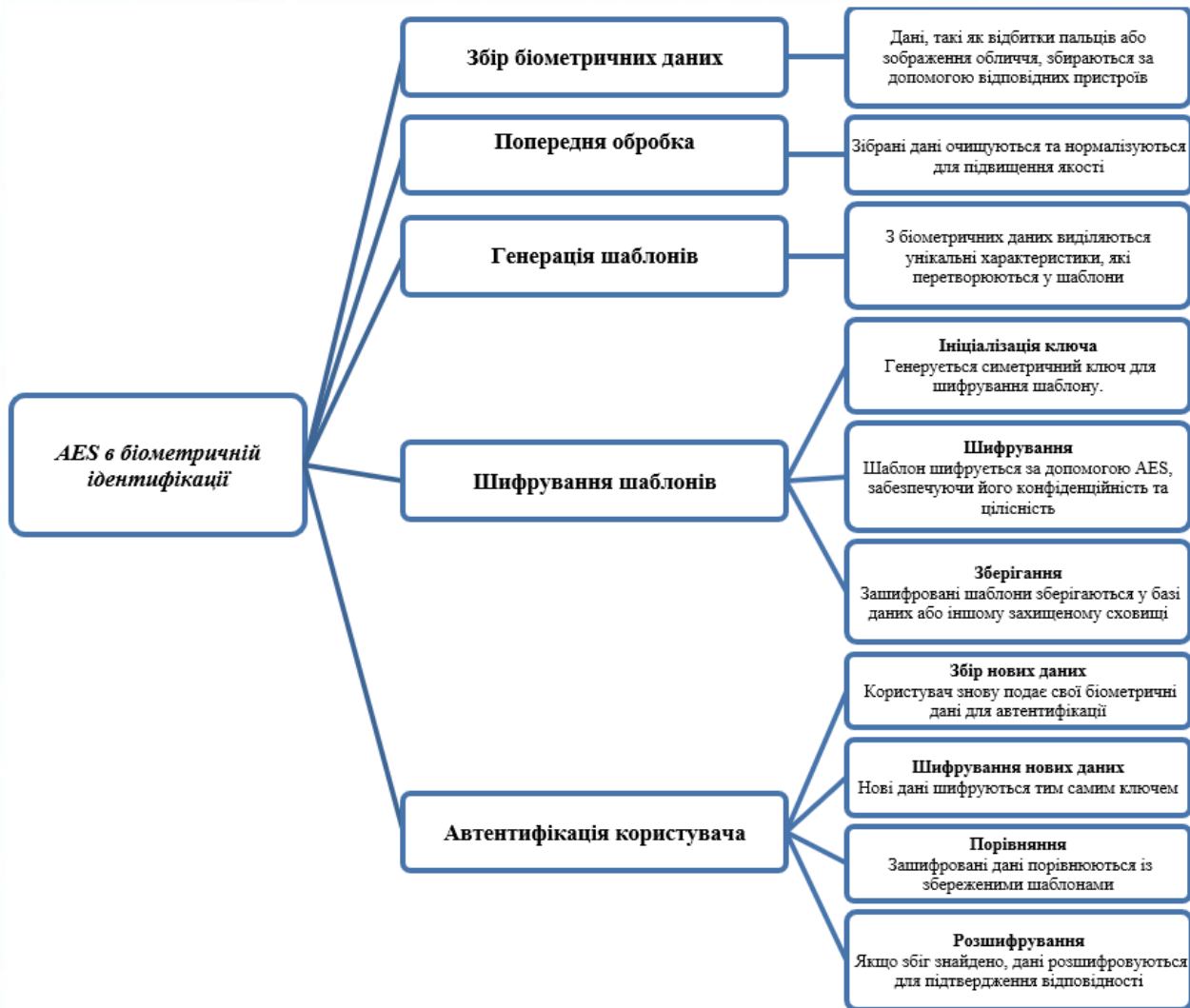

Рис. 2 Етапи процесу використання AES в біометричній ідентифікації

До переваг використання AES у біометричній ідентифікації можна віднести: високий рівень захисту біометричних даних завдяки стійкості до криптоаналітичних атак; швидке шифрування та розшифрування, що є важливим для систем реального часу; стійкість (підтримка різних довжин ключів дозволяє налаштувати рівень безпеки відповідно до потреб системи); універсальність (AES можна використовувати для захисту будь-яких типів біометричних даних, що робить його універсальним інструментом для різних додатків).

AES є одним з найпоширеніших та найбільш надійних криптографічних алгоритмів, який широко використовується для захисту біометричних даних. Висока швидкість, ефективність та стійкість до атак роблять AES зручним для забезпечення безпеки у системах біометричної ідентифікації. Використання AES забезпечує конфіденційність та цілісність біометричних даних, знижуючи ризики несанкціонованого доступу та підробки.

Розглянемо принцип роботи криптографічного алгоритму RSA (Rivest-Shamir-Adleman) в біометричній ідентифікації. RSA (Rivest-Shamir-Adleman) [7 – 9] – це криптографічний алгоритм з відкритим ключем, який був розроблений у 1977 році Рональдом Рівестом, Аді Шаміром та Леонардом Адлеманом. RSA використовується для захисту даних, цифрових підписів та забезпечення конфіденційності і автентичності повідомлень.

Основні характеристики RSA представлені у табл. 3.

Таблиця 3.

Характеристика	Тлумачення
Асиметричний алгоритм	Використовує два ключі – відкритий (public key) для шифрування і закритий (private key) для розшифрування
Базується на математичних «труднощах»	Безпека RSA базується на складності факторизації великих простих чисел
Широке використання	Використовується у різних додатках, включаючи SSL/TLS для захисту інтернет-трафіку, цифрових підписів та шифрування електронної пошти

Етапи процесу шифрування в RSA (Rivest-Shamir-Adleman) включають:

1. Генерацію ключів. Вибір двох великих простих чисел (p та q), які мають бути випадковими і приблизно однаковими за розміром. Обчислення модуля (n): $n=p \times q$. Обчислення функції Ейлера ($\varphi(n)$): $\varphi(n)=(p-1) \times (q-1)$. Вибір відкритого ключа (e): $1 < e < \varphi(n)$, причому e та $\varphi(n)$ повинні бути взаємно простими. Обчислення закритого ключа (d): $d \equiv e^{-1} \pmod{\varphi(n)}$. Відкритий ключ складається з (e, n), закритий ключ – з (d, n).

2. Шифрування. Повідомлення M перетворюється на числове значення m , де $0 \leq m < n$. Шифротекст C обчислюється за формулою: $C = m^e \pmod{n}$.

3. Розшифрування. Розшифроване повідомлення m обчислюється за формулою: $m = C^d \pmod{n}$. Отримане числове значення зворотно перетворюється на повідомлення M .

Біометрична ідентифікація потребує надійного захисту даних, зібраних у процесі автентифікації користувачів. RSA підходить для цього завдяки своїй здатності забезпечувати безпечну передачу та зберігання біометричних даних.

Процес використання RSA в біометричній ідентифікації включає етапи збору біометричних даних, попередню обробку, генерацію та шифрування шаблонів, генерацію ключів, шифрування, зберігання та автентифікацію користувача. До переваг використання RSA у біометричній ідентифікації можна віднести високий рівень захисту біометричних даних завдяки асиметричній природі алгоритму; конфіденційність, оскільки використання відкритого ключа для шифрування гарантує, що лише власник закритого ключа зможе розшифрувати дані; забезпечення автентичності даних за допомогою

цифрових підписів, що підтверджує їх цілісність та достовірність; незалежність, бо система може безпечно передавати біометричні дані через незахищені канали зв'язку, оскільки розшифрувати їх може лише володар закритого ключа.

Отже, RSA є одним із найбільш популярних асиметричних криптографічних алгоритмів, що забезпечує надійний захист біометричних даних. Здатність до забезпечення конфіденційності, аутентичності та цілісності даних робить RSA зручним для систем біометричної ідентифікації. Використання RSA гарантує, що біометричні дані залишаються захищеними від несанкціонованого доступу та підробки, забезпечуючи високий рівень безпеки та довіри до біометричних систем автентифікації.

У системах біометричної автентифікації використовуються різні криптографічні алгоритми для забезпечення безпеки даних. Окрім AES та RSA існує кілька інших сучасних криптографічних алгоритмів, які часто застосовуються для захисту біометричної інформації. Серед них виділяємо Elliptic Curve Cryptography (ECC) [10 – 11], в якому еліптичні криві використовуються для побудови криптографічних алгоритмів на основі алгебраїчних структур еліптичних кривих над скінченними полями. ECC може використовуватися для безпечного шифрування біометричних шаблонів та цифрових підписів у системах біометричної автентифікації. ECC забезпечує високу безпеку завдяки складності проблеми дискретного логарифму на еліптичних кривих. ECC забезпечує той самий рівень безпеки з меншими ключами порівняно з RSA. Наприклад, ECC з ключем у 256 біт еквівалентний за безпекою RSA з ключем у 3072 біти. До переваг ECC можна віднести високу стійкість до криптоаналітичних атак завдяки складності проблеми дискретного логарифму на еліптичних кривих. Ефективність ECC полягає в тому, що менші розміри ключів знижують обчислювальні витрати та підвищують швидкість операцій. Менші ключі знижують вимоги до апаратного забезпечення, що є важливим для мобільних пристроїв та інших фізично або технічно обмежених середовищ.

Особливістю Hash-based Message Authentication Code (HMAC) [12 – 13] є використання криптографічних хеш-функцій в поєднанні з секретним ключем для забезпечення цілісності та автентичності повідомлення. HMAC може використовуватися для перевірки цілісності та автентичності біометричних даних, що зберігаються або передаються між компонентами системи. HMAC обчислюється шляхом застосування хеш-функції (наприклад, SHA-256) до комбінації повідомлення та секретного ключа. Даний криптографічний алгоритм забезпечує цілісність даних, оскільки будь-яка зміна даних призведе до зміни HMAC. Також він може підтверджувати автентичність даних, оскільки тільки сторони, які мають секретний ключ, можуть обчислити правильний HMAC.

Secure Hash Algorithms SHA-2 і SHA-3 – це криптографічні хеш-функції, які генерують унікальні хеші (дайджести) для будь-якого вхідного повідомлення. SHA-2 включає такі варіанти, як SHA-256 і SHA-512, які генерують хеші довжиною 256 і 512 біт відповідно. SHA-3 є новішою хеш-функцією з додатковими властивостями безпеки. Дані криптографічні алгоритми характеризуються високою стійкістю до колізій, тобто до ситуацій, коли два різних повідомлення генерують однаковий хеш. Ефективні обчислювальні алгоритми забезпечують швидку генерацію хешів. Хеш-функції можуть використовуватися для зберігання біометричних даних у формі хешів, що забезпечує їхню цілісність і унікальність. Крім того, використання хеш-функцій дозволяє зберігати біометричні дані у захищеному вигляді, що знижує ризик компрометації.

Advanced Encryption Standard-Galois/Counter Mode (AES-GCM) [14] – це режим роботи алгоритму AES, який забезпечує як шифрування, так і автентифікацію даних. Даний криптографічний алгоритм використовує Galois/Counter Mode для шифрування і забезпечення автентичності даних одночасно. Має високу швидкість шифрування і розшифрування. Забезпечує автентифікацію даних, що знижує ризик підробки або зміни даних. AES-GCM може використовуватися для забезпечення конфіденційності та цілісності біометричних даних під час їх зберігання та передачі.

Сучасні криптографічні алгоритми, такі як ECC, HMAC, SHA-2/3 та AES-GCM, забезпечують високий рівень безпеки, конфіденційності та автентичності біометричних даних, тому відіграють ключову роль у забезпеченні безпеки біометричних даних у системах автентифікації. Використання цих алгоритмів у системах біометричної автентифікації дозволяє захистити біометричні дані від несанкціонованого доступу, зміни та підробки, забезпечуючи надійну та безпечну автентифікацію користувачів.

Висновки. Біометричні технології в системах автентифікації відіграють важливу роль у забезпеченні інформаційної безпеки та ідентифікації осіб. Дослідження сучасних можливостей застосування біометричних методів для підтвердження особи в інформаційних системах є актуальним завданням сьогодення. Застосування біометричних технологій у системах автентифікації є одним з основних напрямків вирішення цієї проблеми. Ці технології базуються на унікальних фізіологічних або поведінкових характеристиках особи, таких як відбитки пальців, розпізнавання обличчя, сканування райдужки ока, голосові дані, дані ходи людини, відбитки долоні, венозна ідентифікація, серцевий ритм та генетичні дані.

Основними перевагами використання біометричних технологій є висока точність і надійність ідентифікації особи, відсутність можливості втрати або використання чужого ідентифікатора та зручність для користувачів. Ці технології значно підвищують рівень безпеки в інформаційних системах,

знижують витрати на управління паролями, а також спрощують процес автентифікації.

Однак, слід зазначити потенційні ризики використання біометричних технологій, такі як можливість підробки біометричних даних, проблеми з приватністю та захистом особистої інформації, а також можливість виникнення помилкових відмов при ідентифікації. Перспективи наукових досліджень у галузі біометричних технологій у системах автентифікації є досить обширними. Постійний розвиток технологій дозволяє удосконалювати біометричні методи, розширювати область їх застосування, а також поєднувати наявні досягнення з іншими технологіями та інноваціями, включаючи можливості штучного інтелекту.

Важливо продовжувати дослідження щодо захисту біометричних даних від кіберзагроз. Необхідно розвивати стандарти та законодавство щодо використання біометричних технологій, що сприятиме уникненню можливих конфліктів щодо приватності та прав особи. Дослідження сучасних криптографічних алгоритмів, таких як AES, RSA, ECC, HMAC, SHA-2/3 та AES-GCM, демонструє їх високу ефективність у захисті біометричних даних. Використання криптографічних методів дозволяє забезпечити конфіденційність, цілісність та автентичність біометричної інформації. Ці алгоритми надають можливість шифрувати біометричні дані, захищати їх від несанкціонованого доступу та маніпуляцій, а також забезпечують захист під час передачі даних між компонентами системи.

Значущість інтеграції біометричних технологій із криптографічними методами для створення комплексних систем захисту є незаперечною. Наприклад, застосування алгоритму AES для шифрування біометричних шаблонів, алгоритму RSA для захисту ключів шифрування, а також ECC для автентифікації користувачів суттєво підвищує загальний рівень безпеки системи. Порівняльний аналіз криптографічних алгоритмів демонструє, що кожен із них має свої переваги та недоліки, а вибір конкретного алгоритму визначається специфічними вимогами та умовами застосування.

Перспективним напрямом подальших досліджень є розробка нових криптографічних методів, які здатні забезпечити ще вищий рівень захисту біометричних даних, а також удосконалення існуючих алгоритмів для підвищення їх ефективності та стійкості до нових видів небезпек. Крім того, необхідно проводити дослідження з інтеграції біометричних систем з іншими методами автентифікації для створення багатофакторних систем, які забезпечують максимальний рівень безпеки. Подальший розвиток цих технологій сприятиме підвищенню безпеки інформаційних систем та забезпеченню захисту особистих даних користувачів.

Література:

1. Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України. Парольний захист обладнання. URL: <https://cip.gov.ua/ua/faqs>.
2. Константинова Л.В., Норов А.О. Криптографія та стеганографія: різниця та застосування в захисті інформації. 2023. Матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції «Інформаційна безпека та комп'ютерні технології». 20-21.04.2023 р. Кропивницький: ЦНТУ, 2023. С. 5-6.
3. Шепітько М.Т. Кібербезпека в епоху цифрової трансформації: новітні підходи та стратегії управління ризиками. Матеріали IV Всеукраїнської науково-практичної конференції «Стратегії кіберстійкості: управління ризиками та безперервність бізнесу». 28 лютого 2024 року. Навчально-науковий інститут захисту інформації ДУІКТ. Київ, 2024. С. 61-65.
4. Лунгол О.М. Удосконалення професійної підготовки майбутніх фахівців правоохоронної діяльності засобами інформаційних технологій. Наука і техніка сьогодні. № 7(7) 2022. С. 153 – 163.
5. Muttaqin K., Rahmadoni J. Analysis and design of file security system AES (advanced encryption standard) cryptography based. Journal of Applied Engineering and Technological Science (JAETS). 2020, 1(2). Pp. 113-123.
6. Teng L., Li H., Yin S., Sun Y. A Modified Advanced Encryption Standard for Data Security. Int. J. Netw. Secur. 2020. 22(1). Pp. 112-117.
7. Alhassan A. B., Mahama A. H., Alhassan S. Residue architecture enhanced audio data encryption scheme using the rivest, shamir, adleman algorithm. International Journal of Advanced Engineering and Technology. Volume 6, Issue 2, 2022, Pp. 21-29.
8. Tsurkan, O., Haborets, O., Lunhol, O. Innovative development of technologies in training future law enforcement specialists. Science and technology today. Issue № 12(12). Pp. 96 – 106.
9. Elumalai E., Muruganandam D. Secure and efficient data storage with Rivest Shamir Adleman algorithm in cloud environment. Bulletin of Electrical Engineering and Informatics, 2024, 13(4). Pp. 2659-2667.
10. Ullah S., Zheng J., Din N., Hussain M. T., Ullah F., Yousaf M. Elliptic Curve Cryptography; Applications, challenges, recent advances, and future trends: A comprehensive survey. Computer Science Review, 47. 2023. <https://doi.org/10.1016/j.cosrev.2022.100530>
11. Hankerson D., Menezes A. Elliptic Curve Cryptography. In: Jajodia, S., Samarati, P., Yung, M. (eds) Encyclopedia of Cryptography, Security and Privacy. Springer, Berlin, Heidelberg. 2021. https://doi.org/10.1007/978-3-642-27739-9_245-2
12. Kumar P.H., AnandhaMala G.S. HMAC-R: Hash-based message authentication code and Rijndael-based multilevel security model for data storage in cloud environment. The Journal of Supercomputing, 79(3), 2023. 3181-3209. <https://doi.org/10.1007/s11227-022-04714-x>
13. Nagasundharamoorthi I., Venkatesan P., Velusamy P. Hash message authentication codes for securing data in wireless body area networks. Concurrency and Computation: Practice and Experience, 36(5), 2024. <https://doi.org/10.1002/cpe.7934>
14. Alsobky W., Ismail A., Mohra A., Hassan A., Abdelaziem A. Design and Implementation of Advanced Encryption Standard by New Substitution Box in Galois Field (28). International Journal of Telecommunications, 2(01). 2022. Pp. 1-11.

References:

1. Derzhavna sluzhba spetsialnoho zviazku ta zakhystu informatsii Ukrainy. Parolnyi zakhyst obladdannia . [State Service of Special Communications and Information Protection of Ukraine. Password protection of equipment]. *cip.gov.ua*. Retrieved from <https://cip.gov.ua/ua/faqs> [in Ukrainian].

2. Konstantynova, L.V., & Norov, A.O. (2023). Kryptohrafiia ta stehanohrafiia: riznytsia ta zastosuvannia v zakhysti informatsii [Cryptography and steganography: difference and application in information protection]. Proceedings from VI Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii «Informatsiina bezpeka ta kompiuterni tekhnolohii» – VI International Scientific and Practical Conference "Information Security and Computer Technologies". (pp. 5-6). Kropyvnytskyi: TsNTU [in Ukrainian].
3. Shepitko, M.T. (2024) Kiberbezpeka v epokhu tsyfrovoyi transformatsii: novitni pidkhody ta stratehii upravlinnia ryzykamy [Cybersecurity in the era of digital transformation: the latest approaches and strategies for risk management]. Proceedings from IV Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii «Stratehii kiberstiikosti: upravlinnia ryzykamy ta bezperervnist biznesu» – IV All-Ukrainian scientific and practical conference "Cyber resilience strategies: risk management and business continuity". (pp. 61-65). Navchalno-naukovyi instytut zakhystu informatsii DUIKT. Kyiv [in Ukrainian].
4. Lunhol, O. (2022). Udoskonalennia profesiinoyi pidhotovky maibutnikh fakhivtsiv pravookhoronnoi diialnosti zasobamy informatsiinykh tekhnolohii [Improving the Professional Training of Future Law Enforcement Specialists Using Information Technology Tools]. *Nauka i tekhnika sohodni – Science and Technology Today*, 7, 152 – 162 [in Ukrainian].
5. Muttaqin, K., & Rahmadoni, J. (2020) Analysis and design of file security system AES (advanced encryption standard) cryptography based. *Journal of Applied Engineering and Technological Science (JAETS)*, 1(2), 113-123 [in English].
6. Teng, L., Li, H., Yin, S., & Sun, Y. (2020) A Modified Advanced Encryption Standard for Data Security. *Int. J. Netw. Secur.*, 22(1), 112-117 [in English].
7. Alhassan, A. B., Mahama, A. H., & Alhassan, S. (2022) Residue architecture enhanced audio data encryption scheme using the rivest, shamir, adleman algorithm. *International Journal of Advanced Engineering and Technology*, 6/2, 21-29 [in English].
8. Tsurkan, O., Haborets, O., & Lunhol, O. (2022). Innovative development of technologies in training future law enforcement specialists. *Science and technology today*, 12(12), 96 – 106 [in English].
9. Elumalai, E., & Muruganandam, D. (2024) Secure and efficient data storage with Rivest Shamir Adleman algorithm in cloud environment. *Bulletin of Electrical Engineering and Informatics*, 13(4), 2659-2667 [in English].
10. Ullah, S., Zheng, J., Din, N., Hussain, M. T., Ullah, F., & Yousaf, M. (2022) Elliptic Curve Cryptography; Applications, challenges, recent advances, and future trends: A comprehensive survey. *Computer Science Review*, 47 [in English].
11. Hankerson, D., & Menezes, A. (2021) Elliptic Curve Cryptography. *Encyclopedia of Cryptography, Security and Privacy*. Retrieved from https://doi.org/10.1007/978-3-642-27739-9_245-2 [in English].
12. Kumar, P.H., & AnandhaMala, G.S. (2023) HMAC-R: Hash-based message authentication code and Rijndael-based multilevel security model for data storage in cloud environment. *The Journal of Supercomputing*, 79(3), 3181-3209 [in English].
13. Nagasundharamoorthi, I., Venkatesan, P., & Velusamy, P. (2024) Hash message authentication codes for securing data in wireless body area networks. *Concurrency and Computation: Practice and Experience*, 36(5). Retrieved from <https://doi.org/10.1002/cpe.7934> [in English].
14. Alsobky, W., Ismail, A., Mohra, A., Hassan, A., & Abdelaziem A. (2022) Design and Implementation of Advanced Encryption Standard by New Substitution Box in Galois Field (28). *International Journal of Telecommunications*, 2(01), 1-11 [in English].

УДК 004:510

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8\(36\)-1103-1114](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8(36)-1103-1114)

Огірко Ольга Ігорівна кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри інформаційного та аналітичного забезпечення діяльності правоохоронних органів, Львівський державний університету внутрішніх справ, вул. Городоцька, 29, м. Львів, <https://orcid.org/0000-0002-4645-7933>

ВПЛИВ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НА ФОРМУВАННЯ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ ПРИ ВИВЧЕНІ ВИЩОЇ МАТЕМАТИКИ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Анотація. Сучасний ринок праці створює високу конкуренцію у застосуванні наукових знань, інженерних методів та технічних процесів для розробки, вдосконалення, оптимізації та впровадження технологічних процесів у різних галузях виробництва. Однією з умов соціального та економічного зростання країни є інвестиції в освіту. Суспільний запит до вищої школи відображає потребу в кваліфікованих фахівцях, здатних швидко орієнтуватися в умовах ринкової економіки, професійно мобільних та компетентних у своїй галузі. В освітньому середовищі важливо розвивати систему соціальних, культурних та професійних компетентностей, які сприятимуть формуванню корпоративної культури, соціальної свободи та ставлення до обраної професії серед нового покоління фахівців.

Велика увага у закладах вищої освіти приділяється вивченню вищої математики, яка сприяє формуванню широкого спектра компетентностей, необхідних для успішної професійної діяльності та розвитку критичного мислення. Компетентності з вищої математики потрібні для: моделювання і аналізу складних проблем, проектування і оптимізація технічних систем, аналізу даних, обробка і інтерпретація великих обсягів інформації, прогнозування і управління інвестиціями, розробка алгоритмів і криптографії, моделювання ситуацій для обґрунтованих рішень. Використання інформаційних систем та технологій в навчальному процесі, зокрема і при викладанні вищої математики сприяє підвищенню інтелектуальної діяльності, зростанню критичного мислення, формуванню у здобувачів освіти навички особистісного розвитку та soft skills, удосконаленню творчих та лідерських здібностей.

Статтю присвячено дослідженню формуванню компетентностей при вивченні вищої математики, обґрунтовано необхідність викладання математики з використанням інформаційних систем та технологій, визначено ключові властивості інформаційних технологій та напрямки розвитку сучасних інформаційних систем в освітньому процесі.

Ключові слова: інформаційні технології, вища математика, комп'ютерні системи.

Ohirko Olha Ihorivna PhD (Technics), Associate Professor, Associate Professor of the Department of Information and Analytical Support of Law Enforcement Agencies, Lviv State University of Internal Affairs, St. Horodotska, 29, Lviv, <https://orcid.org/0000-0002-4645-7933>

THE INFLUENCE OF INFORMATION TECHNOLOGIES ON THE FORMATION OF COMPETENCES IN THE STUDY OF HIGHER MATHEMATICS IN INSTITUTIONS OF HIGHER EDUCATION

Abstract. The modern labor market creates high competition in the application of scientific knowledge, engineering methods and technical processes for the development, improvement, optimization and implementation of technological processes in various branches of production. One of the conditions for social and economic growth of the country is investment in education. Public demand for higher education reflects the need for qualified specialists who are able to quickly navigate the conditions of the market economy, professionally mobile and competent in their field. In the educational environment, it is important to develop a system of social, cultural and professional competencies that will contribute to the formation of corporate culture, social freedom and attitude to the chosen profession among the new generation of specialists.

A lot of attention in institutions of higher education is paid to the study of higher mathematics, which contributes to the formation of a wide range of competencies necessary for successful professional activity and the development of critical thinking. Competencies in higher mathematics are required for: modeling and analysis of complex problems, design and optimization of technical systems, data analysis, processing and interpretation of large volumes of information, forecasting and investment management, development of algorithms and cryptography, modeling of situations for informed decisions. The use of information systems and technologies in the educational process, in particular, in the teaching of higher mathematics contributes to the increase of intellectual activity, the growth of critical thinking, the formation of personal development skills and soft skills in students, and the improvement of creative and leadership abilities.

The article is devoted to the study of the formation of competences in the study of higher mathematics, the necessity of teaching mathematics using information systems and technologies is substantiated, the key properties of information technologies and the directions of development of modern information systems in the educational process are determined.

Keywords: information technologies, higher mathematics, computer systems.

Постановка проблеми. Вивчення навчальної дисципліни «Вища математика» відіграє важливу роль при здобутті вищої освіти, оскільки сприяє розвитку аналітичного та критичного мислення, підготовлює здобувачів освіти до проведення наукових і технічних досліджень. Вона є основою для багатьох міждисциплінарних галузей, що забезпечують інтеграцію знань з різних предметів. Знання з вищої математики також розвиває практичні навички, необхідні для вирішення практичних завдань, стимулює інновації, допомагаючи в розробці нових технологій і методик.

Згідно Стратегій Розвитку вищої освіти в Україні на 2021-2032 роки [1] «До професії майбутнього за оцінками світових експертів, оприлюднених Forbes, BBC, Trade Schools Colleges, та експертів дослідницької групи «Digitale Transformation» науково-дослідного інституту майбутніх трудових відносин (м. Бонн), відносять.

— технології майбутнього: архітектор територій; фахівець з робототехніки; інженер-проектувальник різного профілю; фахівець з 3Ддруку; розробник, диспетчер безпілотних апаратів; космогеолог;

— ІТ-технології і дані: проектувальних «розумного середовища», «розумних будівель»; програміст; аналітик даних; фахівець, аналітик з кібербезпеки; розробник технологій блокчейн; розробник віртуальної, доповненої реальності; фахівець з цифрового контенту; цифровий лінгвіст;

— екологізація виробництва та життя: екоаналітик у будівництві; фахівець з альтернативної (сонячної, вітрової тощо) енергетики».

Таким чином, перед ЗВО постає завдання у підготовці висококваліфікованих фахівців, які вмітимуть проектувати, впроваджувати нову техніку і технології з урахуванням викликів сучасності. Опанування науково-дослідницьких методів для розв'язання виробничих задач, участь у винахідницькій діяльності та здатність враховувати технічний прогрес і розвиток потреб вимагають новаторського підходу в інженерній діяльності. Для цього необхідні глибокі знання з вищої математики, які дозволяють ефективно використовувати технології та техніку у своїй спеціалізації, а також володіти різноманітними формами самоосвіти.

Тому виникає необхідність дослідження впровадження та розвиток засобів інформаційних систем та технологій в процес вивчення вищої математики здобувачами вищої освіти з метою удосконалення системи освіти України та її спрямування на підготовку фахівців, здатних до швидкого сприяння науково-технічного прогресу, організації та підвищення ефективності виробництва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням проблеми розвитку та методів використання інформаційних технологій в освіті займаються багато українських та зарубіжних науковців.

Теоретичні аспекти використання інформаційно-комунікаційних технологій в процесі навчання описані у працях українських вчених, зокрема таких, як Є. Долинський, І. Огірко, В. Осадчий, Л. Сидорчук, та М. Жалдак.

На думку вченого Мирослава Жалдака [2] «широке використання сучасних інформаційних систем та технологій в освітньому процесі дає можливість розкрити значний потенціал всіх дисциплін, сприяючи формуванню наукового світогляду, розвитку аналітичного і творчого мислення, а також суспільної свідомості і усвідомленого ставлення до навколишнього світу».

Методи інтеграції інформаційних технологій у вивчення вищої математики розглядається у роботах К. Власенко[3], Ю. Горошка, В. Клочка, О. Співаковського.

В зарубіжній науці важливими є дослідження К. Блуртона (C. Blurton), Л. Ларсона (L. Larson), які описують історію та сучасний стан використання інформаційно комунікаційних технологій в освіті, а також роботи Дж. Вавріка (J. Wavrik) [4], Дж. Енгельбрехта (J. Engelbrecht) [5], Дж. Панкіна (J. Pankin) [6], Р. Пеа (R. Pea), Дж. Харві (J. Harvey), що фокусуються на застосуванні інформаційних технологій для навчання математики здобувачів освіти інженерних спеціальностей. Дослідження Д. Меріно (D. Merino) [7], Б. Хана (B. Khan, Дж. Ітмазі (J. Itmazi) [8], Дж. Гамільтона (J. Hamilton) [9], Дж. Прадоса (J. Prados) також роблять вагомий внесок у цю область.

Метюю статті є дослідження впливу інформаційних систем і технологій на формування компетентностей при вивченні вищої математики у закладах вищої освіти, а також у дослідженні зарубіжного досвіду щодо їхньої ефективності у модернізації навчальних процесів та підвищенні якості математичної освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження. Навчальна дисципліна «Вища математика» є обов'язковою для багатьох спеціальностей, серед яких:

1. *Управління та адміністрування:* фінанси, облік і оподаткування, банківська справа, менеджмент, маркетинг, торгівля.
2. *Природничі науки:* фізика, хімія, біологія, геофізика, екологія.
3. *Математика та статистика.*
4. *Інформаційні технології:* комп'ютерні науки, інженерія програмного забезпечення, системний аналіз, кібербезпека та захист інформації, інформаційні системи та технології.
5. *Механічна інженерія:* галузеве машинобудування, авіаційна та ракетно-космічна техніка, суднобудування, металургія.
6. *Електрична інженерія:* електроенергетика, атомна енергетика, теплоенергетика
7. *Хімічна інженерія та біоінженерія:* хімічні технології та інженерія, біотехнології та біоінженерія, біомедична інженерія.

8. *Електроніка, автоматизація та електронні комунікації*: електроніка, авіоніка, автоматизація, комп'ютерно-інтегровані технології та робототехніка, мікро- та наносистемна техніка.

9. *Виробництво та технології*: харчові технології, нафтогазова інженерія та технології, видавництво та поліграфія, деревообробні та меблеві технології.

10. *Архітектура та будівництво*: будівництво та цивільна інженерія, геодезія та землеустрій.

11. *Аграрні науки та продовольство*: технології виробництва і переробки продукції, лісове господарство, агроінженерія.

12. *Військові науки*.

13. *Транспорт*: авіаційний транспорт, залізничний транспорт, автомобільний транспорт, транспортні технології.

14. *Міжнародні відносини*: міжнародні економічні відносини.

Всі ці спеціальності потребують знань з вищої математики для розуміння теоретичних основ, моделювання процесів та вирішення професійних завдань.

Вища математика формує такі компетентності, як аналітичне мислення, що допомагає логічно аналізувати і розв'язувати складні задачі, критичне мислення, яке виробляє вміння оцінювати інформацію та робити обґрунтовані висновки, проблемне вирішення, що покращує навички знаходити рішення для теоретичних і практичних задач, створювати математичні моделі для реальних явищ і процесів, вміння працювати з точними даними та деталями, самостійно освоювати нові знання і технології, інноваційність, що дозволяє застосування новаторських підходів у науковій і професійній діяльності, а також інтегрувати знання з різних галузей для вирішення комплексних проблем.

Аналіз, освітньо-професійних програм, які оприлюднені на сайтах навчальних закладів в Україні, показав наявність різних комбінацій компетентностей та програмних результатів навчання, які мають бути сформовані у здобувачів вищої освіти після вивчення навчальної дисципліни «Вища математика» (див. табл. 1).

Таблиця 1.

Компетентності та програмні результати, які формуються
навчальною дисципліною «Вища математика»

Заклад вищої освіти	Спеціальність/ОПП	Компетентності	Результати навчання
1	2	3	4
Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут» [10]	Прикладне матеріалознавство, новітні технології та комп'ютерний дизайн матеріалів	ЗК2. Здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях. ЗК3. Здатність планувати та управляти часом. ЗК6. Здатність проведення досліджень на певному рівні ФК4. Здатність впливати інженерні розробки у галузевому машинобудуванні з урахуванням технічних, організаційних, правових, економічних та екологічних аспектів за усім життєвим циклом машини: від проектування, конструювання, експлуатації, підтримання працездатності, діагностики та утилізації	РН1. Знання і розуміння засад технологічних, фундаментальних та інженерних наук, що лежать в основі галузевого машинобудування відповідної галузі. РН4. Здійснювати інженерні розрахунки для вирішення складних задач і практичних проблем у галузевому машинобудуванні.
Національний університет водного господарства та природокористування [11]	Біотехнології, біоробототехніка та біоенергетика	К10. Здатність використовувати знання з математики та фізики в обсязі, необхідному для досягнення інших результатів освітньої програми. К16. Врахування комерційного та економічного контексту при проектуванні виробництв біотехнологічних продуктів рівного призначення (промислового, харчового, фармацевтичного, сільськогосподарського, тощо).	ПР01. Вміти застосовувати сучасні математичні методи для розв'язання практичних задач, пов'язаних з дослідженням і проектуванням біотехнологічних процесів. ПР22. Вміти враховувати соціальні, етичні, екологічні економічні аспекти, вимоги охорони праці, виробничої санітарії і пожежної безпеки під час формування технічних рішень. Вміти використовувати різні види та форми рухової активності для активного відпочинку та ведення здорового способу життя.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка Навчально-науковий центр «Інститут біології та медицини» [12]	Екологія	ЗК01. Знання та розуміння предметної області та професійної діяльності; фахових: ФК15. Здатність до критичного осмислення основних теорій, методів та принципів природничих наук; ФК16. Розуміння основних теоретичних положень, концепцій та принципів математичних та соціально-економічних наук; ФК18. Здатність до оцінки впливу процесів техногенезу на стан навколишнього середовища та виявлення екологічних ризиків, пов'язаних з виробничою діяльністю; ФК20. Здатність проводити моніторинг та оцінювати поточний стан навколишнього середовища	ПР02. Розуміти основні екологічні закони, правила та принципи охорони довкілля та природокористування; ПР04. Використовувати принципи управління, на яких базується система екологічної безпеки; ПР05. Знати концептуальні основи моніторингу та нормування антропогенного навантаження на довкілля; ПР09. Демонструвати навички оцінювання непередбачуваних екологічних проблем і обдуманого вибору шляхів їх вирішення; ПР11. Уміти прогнозувати вплив технологічних процесів та виробництва на навколишнє середовище; ПР12. Брати участь у розробці та реалізації проектів, направлених на оптимальне управління та поведіння з виробничими та муніципальними відходами; ПР21. Уміти обирати оптимальні методи та інструментальні засоби для проведення досліджень, збору та обробки даних.

Продовження таблиці 1

1	2	3	4
ДУ «Житомирська політехніка» [13]	Прикладна механіка	ЗК 2. Здатність використовувати знання у практичних ситуаціях. ЗК 3. Здатність навчатися та оволодівати сучасними знаннями. ЗК 9. Здатність абстрактно мислити, генерувати нові ідеї. ЗК 10. Здатність до аналізу та синтезу ФК 1. Здатність застосовувати аналітичні методи та комп'ютерні програмні засоби для розв'язування інженерних завдань галузевого машинобудування. ФК 2. Здатність застосовувати знання і розуміння фундаментальних наукових фактів, концепцій, теорій, принципів ФК 3. Здатність застосовувати відповідні кількісні математичні, наукові й технічні методи, а також комп'ютерні програмні засоби для вирішення інженерних завдань галузевого машинобудування.	ПРН 1. Здатність демонструвати знання і розуміння засад фундаментальних та інженерних наук, що лежать в основі галузевого машинобудування. ПРН 5. Здатність використовувати отримані знання в аналізованні інженерних об'єктів, процесів та методів. ПРН 7. Здатність експериментувати та аналізувати дані. ПРН 10. Здатність поєднувати теорію і практику для розв'язування інженерного завдання. ПРН 19. Здатність розуміти потребу самостійно навчатися впродовж життя.
НУ «Запорізька політехніка» [14]	125 «Кібербезпека», 172 «Електронні комунікації та радіотехніка», 174 «Автоматизація, комп'ютерно-інтегровані технології та робототехніка», 175 «Інформаційно-вимірвальні технології», 176 «Мікро- та наносистемна техніка»	ЗК1 Здатність застосовувати знання в практичних ситуаціях, ЗК5 Здатність до пошуку, оброблення та аналізу інформації ЗК8 Здатність використовувати знання базових розділів фізики і математики в обсязі, необхідному для засвоєння фахових дисциплін.	РН3 використовувати результати самостійного пошуку, аналізу та синтезу інформації з різних джерел для ефективного рішення спеціалізованих задач професійної діяльності, РН4 аналізувати, аргументувати, приймати рішення при розв'язанні складних спеціалізованих задач та практичних проблем у професійній діяльності, які характеризуються комплексністю та неповною визначеністю умов, відповідати за прийняті рішення, РН38 інтерпретувати результати проведення спеціальних вимірювань з використанням технічних засобів, контролю характеристик інформаційно-телекомунікаційних систем відповідно до вимог нормативних документів системи технічного захисту інформації.

Система вищої освіти в Україні змінюється та адаптується до нової моделі освітнього процесу з впровадженням сучасних технологій. Інформаційні технології дають альтернативні методи навчання, створюють додаткові можливості для впровадження інновацій та підвищують зацікавленість молоді до навчання.

Використання інформаційних систем та технологій в процесі вивчення «Вищої математики» значно розширює можливості навчання, роблячи його більш ефективним, інтерактивним та адаптивним, що сприяє формуванню високого рівня компетентностей у здобувачів вищої освіти рис 1.

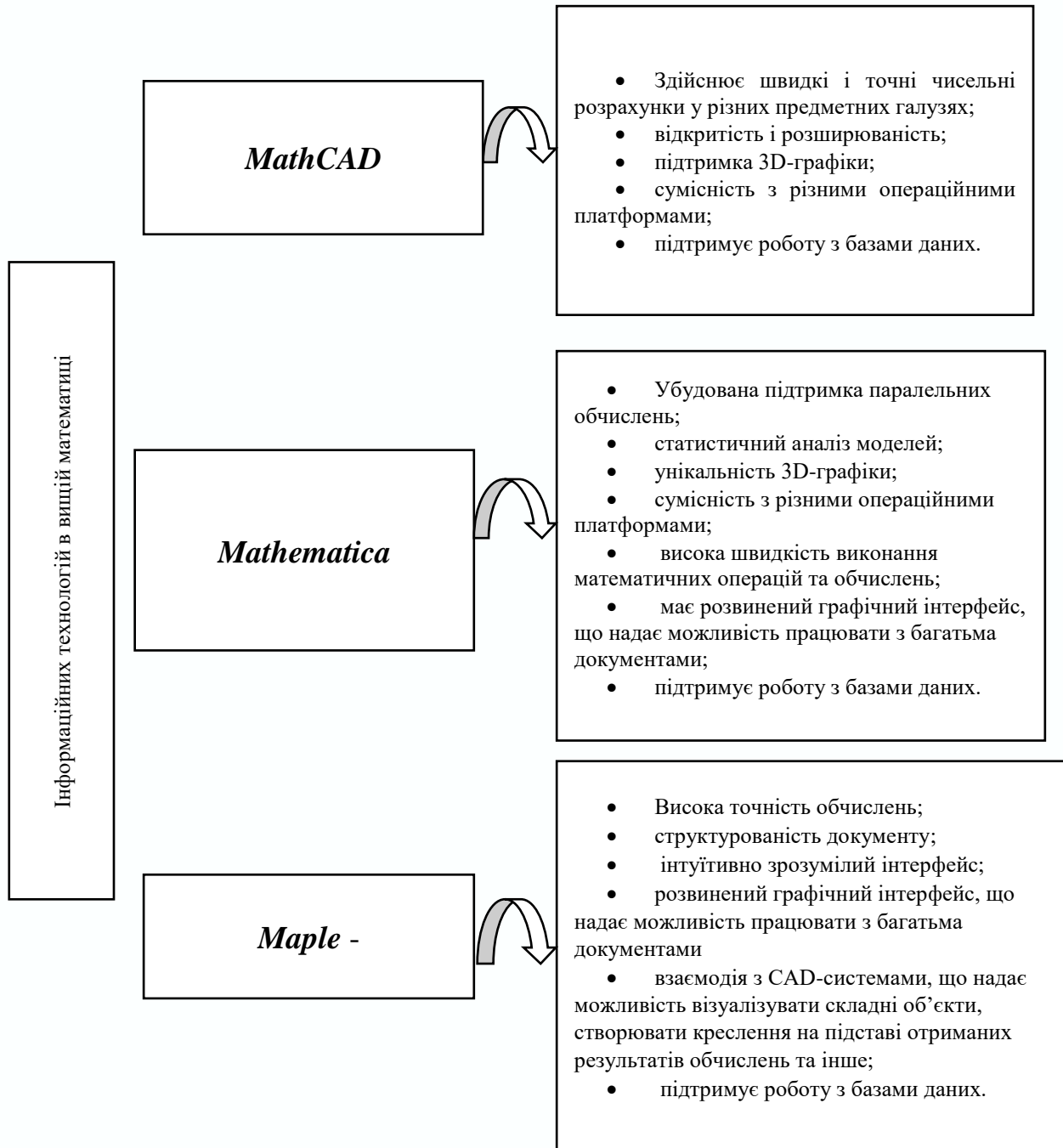

Рис. 1 Аспекти впливу інформаційних технологій на формування компетентностей.

З рис.1 видно, що інформаційні технології відіграють важливу роль у формуванні компетентностей студентів при вивченні вищої математики у закладах вищої освіти. Інформаційні технології розширюють можливості для самостійного навчання, дозволяючи студентам отримувати доступ до широкого спектру навчальних ресурсів та інструментів для самоосвіти. Це стимулює їх до постійного розвитку та вдосконалення своїх знань і навичок, що є важливою складовою професійної компетентності.

Використання сучасних інформаційних систем та технологій значно покращує аналітичне і критичне мислення студентів, дозволяючи їм більш ефективно розв'язувати складні математичні задачі і моделювати реальні процеси. Завдяки інтерактивним навчальним платформам, таким як MathCAD,

MATLAB, Mathematica та GeoGebra, студенти отримують можливість візуалізувати складні математичні концепції, що сприяє кращому розумінню матеріалу та розвитку абстрактного мислення (рис 2).

Рис. 2 Сучасні інформаційних технологій для проведення занять з вищої математики

Віртуальні лабораторії та симуляції забезпечують практичне застосування математичних теорій в умовах, наближених до реальних, що підвищує практичну компетентність студентів. Це дозволяє їм не лише засвоювати

теоретичні знання, але й застосовувати їх у професійній діяльності. Інформаційні технології також забезпечують персоналізований підхід до навчання через аналіз великих даних та адаптивні навчальні платформи, які відстежують прогрес студентів і адаптують навчальні матеріали відповідно до їхніх потреб.

Крім того, інформаційні технології сприяють покращенню співпраці між студентами та викладачами. Завдяки платформам для спільної роботи і комунікації студенти можуть обговорювати математичні проблеми, обмінюватися ідеями та отримувати зворотний зв'язок, що розвиває їхні комунікативні навички і здатність до колективного вирішення задач. Це також сприяє формуванню суспільної свідомості та усвідомленого ставлення до навколишнього світу.

Проаналізувавши українські [2, 3, 14, 15] та зарубіжні досліджень [4-9] з використання інформаційних технологій в освітньому процесі та врахувавши переваги відомих комп'ютерних систем (рис.2), продемонстровано застосування відповідного забезпечення у розділах вищої математики (таблиця 2).

Таблиця 2.

Використання інформаційного забезпечення при вивченні вищої математики

№ п/п	Розділ	Загальне інформаційне забезпечення	Спеціальне інформаційне забезпечення
1.	Лінійна алгебра	Сайти Google, GoogleDocs, DropBox, Piazza, Moodle, Wolfram Alpha, YouTube,	MathCad, MATLAB
2.	Векторна алгебра		GeoGebra,
3.	Аналітична геометрія		Maple, MathCad, Mathematica
4.	Функція. Границя і неперервність		Maple, MathCad
5.	Диференціальне числення функції однієї змінної		Maple
6.	Інтегральне числення функції однієї змінної		MathCad, Maple
7.	Функції багатьох змінних		Maple, GeoGebra,
8.	Диференціальні рівняння		MathCad
9.	Кратні інтеграли		MathCad
10.	Ряди		MathCad

Висновки. Таким чином, дослідження показало, що впровадження інформаційних технологій у навчальний процес суттєво впливає на формування компетентностей при вивченні вищої математики у закладах вищої освіти. Встановлено, що використання сучасних комп'ютерних систем та інтерактивних навчальних платформ підвищує ефективність засвоєння

математичних знань, сприяє розвитку аналітичного та критичного мислення, покращує навички розв'язання задач і математичного моделювання. Інформаційні технології забезпечують індивідуальний підхід до навчання, дозволяють здобувачам вищої освіти отримувати доступ до широкого спектру ресурсів для самостійного навчання та підвищують їхню зацікавленість у навчанні. Вони також сприяють покращенню комунікації та співпраці між здобувачами та викладачами, що є важливим для формування суспільної свідомості та професійної компетентності. Інтеграція інформаційних технологій у навчання вищої математики є ключовим фактором у підвищенні якості освіти та підготовці висококваліфікованих фахівців, здатних ефективно працювати в умовах сучасного інформаційного суспільства.

Література:

1. МОН України. Проект Стратегії розвитку вищої освіти України на 2021-2031 роки. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/mon-proponuye-dlyagromadskogo-obgovorennya-proyekt-strategiyi-rozvitkuvishoyi-osviti-ukrayini>
2. Жалдак М., Лапінський В., Шут М. Комп'ютерно-орієнтовані засоби навчання математики, фізики, інформатики : навчально-методичний посібник. К. Шкільний світ, 2006. 96с.
3. Власенко, К. В. Теоретичні й методичні аспекти навчання вищої математики з використанням інформаційних технологій в інженерній машинобудівній школі: Монографія." *Донецьк: «Ноулідж»(донецьке відділення)* (2011).
4. Wavrik J. J. Computers and the Multiplicity of Polynomial Roots / John J. Wavrik // *The American Mathematical Monthly : An official journal of the Mathematical Association of America*. – 1982. – Vol. 89, No. 1. – P. 34-36, 45-56
5. Engelbrecht J. Teaching Undergraduate Mathematics on the Internet / Johann Engelbrecht, Ansie Harding // *Journal of Online Mathematics and its Applications*, 2005. – №(58)2. – P. 235-276.
6. Pankin J. Blended Learning at MIT [Electronic resource] / Jeff Pankin, John Roberts, Mike Savio // *MIT Training & development*. – Cambridge : Training & development at MIT, 2012. – Access mode : http://web.mit.edu/training/trainers/resources/blended_learning_at_mit.pdf
7. Merino D. N. Evaluating the Effectiveness of Computer Tutorials Versus Traditional Lecturing in Accounting Topics / Donald N. Merino, Kate D. Abel // *Journal of Engineering Education*. – 2003. – April. – P. 189-194
8. Itmazi J. Comparison and evaluation of Open source learning management systems [Electronic resource] / Itmazi Jamil Ahmad, Gea M. M., Paderewski P. and Gutierrez F. L // *A IADIS International Conference - Applied Computing*. – 2005. Algarve, Portugal. 22-25 Feb. – Access mode : http://www.iadis.net/dl/final_uploads/200501c014.pdf
9. Hamilton J. The Engineering Profession : A comparison between the operation of the engineering profession in the United Kingdom and other countries / Sir James Hamilton. – Engineering Council, November 2000. – 83 p
10. Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут» <https://web.kpi.kharkov.ua/vm/osvita/robocha-programa/>
11. Національний університет водного господарства та природокористування <https://er3.nuwm.edu.ua/22147/1/04-02-18S.pdf>
12. Київський національний університет імені Тараса Шевченка Навчально-науковий центр «Інститут біології та медицини» https://biomed.knu.ua/images/stories/Napryamy_pidgotovky/Ekologiya/Navchalni_dyscypliny/Bacalavr/2023/2023_Vyshcha_math.pdf

13. Державний університет «Житомирська політехніка» <https://learn.ztu.edu.ua/mod/folder/view.php?id=166011>
14. НУ «Запорізька політехніка» <https://learn.ztu.edu.ua/mod/folder/view.php?id=166011>
15. Огірко О. І. Використання віртуальних технології та технології доповненої реальності в освітньому процесі. *Інформаційні технології в освіті та практиці: матеріали Всеукраїнської науковопрактичної конференції*. Львів: ЛьвДУВС, 2020. С. 36-38.

References:

1. MON Ukraïni. Proekt Strategii rozvitku vishhoï osviti Ukraïni na 2021-2031 roki [MES of Ukraine. Project of the Strategy for the Development of Higher Education of Ukraine for 2021-2031]. *mon.gov.ua* Retrieved from <https://mon.gov.ua/ua/news/mon-proponuye-dlyagromadskogo-obgovorennya-projekt-strategiyi-rozvitkuvishoyi-osviti-ukrayini> [in Ukrainian].
2. Zhaldak, M., Lapins'kij, V., Shut, M. (2009). Komp'juterno-orientovani zasobi navchannja matematiki, fiziki, informatiki [Computer-oriented teaching aids in mathematics, physics, computer science]. K. Shkil'nij svit [in Ukrainian].
3. Vlasenko, K. V. (2011). *Teoretichni j metodichni aspekti navchannja vishhoï matematiki z vikoristannjam informacijnih tehnologij v inzhenernij mashinobudivnij shkoli [Theoretical and methodical aspects of teaching higher mathematics with the use of information technologies in the mechanical engineering school]*. Donec'k: «Noulidzh» (donec'ke viddilennja) [in Ukrainian].
4. Wavrik, J. J. (1982). Computers and the Multiplicity of Polynomial Roots. *The American Mathematical Monthly* : An official journal of the Mathematical Association of American, 89, 1, 34-36, 45-56 [in English].
5. Engelbrecht, J. (2005). Teaching Undergraduate Mathematics on the Internet. *Journal of Online Mathematics and its Applications*, (58)2, 235-276 [in English].
6. Pankin, J. (2012). *Blended Learning at MIT*. Cambridge : Training & development at MIT. Retrieved from http://web.mit.edu/training/trainers/resources/blended_learning_at_mit.pdf [in English].
7. Merino, D. N. (2003). Evaluating the Effectiveness of Computer Tutorials Versus Traditional Lecturing in Accounting Topics. *Journal of Engineering Education*, 189-194 [in English].
8. Itmazi, J. (2005). Comparison and evaluation of Open source learning management systems. Retrieved from http://www.iadis.net/dl/final_uploads/200501c014.pdf [in English].
9. Hamilton, J. (2000). *The Engineering Profession : A comparison between the operation of the engineering profession in the United Kingdom and other countries*. Engineering Council, November [in English].
10. Nacional'nij tehničnij universitet «Harkivs'kij politehničnij institut» [National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute"]. *web.kpi.kharkov.ua* Retrieved from <https://web.kpi.kharkov.ua/vm/osvita/robocha-programa/> [in Ukrainian].
11. Nacional'nij universitet vodnogo gospodarstva ta prirodokoristuvannja [National University of Water Management and Nature Management]. *ep3.nuwm.edu.ua* Retrieved from <https://ep3.nuwm.edu.ua/22147/1/04-02-18S.pdf> [in Ukrainian].
12. Kiïvs'kij nacional'nij universitet imeni Tarasa Shevčenka Navchal'no-naukovij centr «Institut biologii ta medicini» [Taras Shevchenko Kyiv National University Educational and Scientific Center "Institute of Biology and Medicine"]. *biomed.knu.ua* Retrieved from https://biomed.knu.ua/images/stories/Napryamy_pidgotovky/Ekologiya/Navchalni_dyscypliny/Bacalavr/2023/2023_Vyshcha_math.pdf [in Ukrainian].
13. Derzhavnij universitet «Zhitomirs'ka politehnika» [Zhytomyr Polytechnic State University]. *learn.ztu.edu.ua* Retrieved from <https://learn.ztu.edu.ua/mod/folder/view.php?id=166011> [in Ukrainian].
14. NU «Zaporiz'ka politehnika» ["Zaporizka Polytechnic"]. *learn.ztu.edu.ua* Retrieved from <https://learn.ztu.edu.ua/mod/folder/view.php?id=166011> [in Ukrainian].
15. Oгірко, O. I. (2020). Viktoristannja vitrual'nih tehnologii ta tehnologii dopovnenoï real'nosti v osvıtn'omu procesi [The use of virtual technology and augmented reality technology in the educational process]. *Proceedings from Vseukraïns'ka naukovopraktyčna konferentsiia «Informacijni tehnologii v osviti ta praktici» – The All-Ukrainian Scientific and Practical Conference «Information technologies in education and practice»*. (pp. 36-38). L'viv: L'vDUVS [in Ukrainian].

УДК 004.8:330

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8\(36\)-1115-1128](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8(36)-1115-1128)

Пахомов Сергій Володимирович спеціаліст, кафедра кібернетики хіміко-технологічних процесів, хіміко-технологічний факультет, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», м. Київ, Solution Architect в LITSLINK, <https://orcid.org/0009-0007-1571-4611>

Муляревич Олександр Володимирович кандидат технічних наук за спеціальністю «Комп'ютерні системи та компоненти», доцент кафедри електронних обчислювальних машин, Інститут комп'ютерних технологій, автоматики та метрології, Національний університет «Львівська політехніка», м. Львів, <https://orcid.org/0000-0002-4644-7962>

Боярінова Юлія Євгенівна кандидат технічних наук, старший науковий співробітник, доцент кафедри системного програмування і спеціалізованих комп'ютерних систем, факультет прикладної математики, НТУУ «КПІ імені Ігоря Сікорського», м. Київ, <https://orcid.org/0000-0002-8974-529X>

ВПЛИВ МЕТОДІВ СИСТЕМНОГО АНАЛІЗУ ТА МАШИННОГО НАВЧАННЯ НА ЕФЕКТИВНІСТЬ РОЗРОБКИ ІНФОРМАЦІЙНИХ СИСТЕМ

Анотація. Сучасні інформаційні системи мають не лише швидко й ефективно обробляти дані, але й адаптуватися до змінних умов і вимог. Використання передових методів системного аналізу та машинного навчання дає змогу суттєво підвищити ефективність розробки й експлуатації інформаційних систем. Метою цього дослідження є аналіз впливу методів системного аналізу та машинного навчання на процес розробки інформаційних систем, виявлення їх основних переваг і викликів, а також розробка рекомендацій щодо їх інтеграції в сучасні інформаційні системи.

Для досягнення поставленої мети використано методи системного аналізу й машинного навчання, а також розглянуто наукову літературу й проаналізовано практичні приклади впровадження цих методів у різних галузях. Методологія дослідження містила структурний і функціональний аналіз інформаційних систем, а також оцінку ефективності різних алгоритмів машинного навчання на основі реальних даних. Особливу увагу приділено аналізу життєвого циклу інформаційних систем, що дає змогу визначити оптимальні підходи до управління і розвитку цих систем.

Результати дослідження показали, що методи системного аналізу, такі як структурний аналіз, функціональний аналіз й аналіз життєвого циклу, забезпечують оптимізацію архітектури інформаційних систем й ефективне управління їх життєвим циклом. Це сприяє підвищенню стабільності й адаптивності систем, що є критично важливим в умовах швидких технологічних змін. Методи машинного навчання, включаючи класифікацію, кластеризацію, регресійний аналіз і нейронні мережі, забезпечують високу точність прогнозування й обробки даних. Це дає змогу автоматизувати багато процесів, що значно прискорює розробку інформаційних систем і підвищує їх продуктивність.

Інтеграція методів системного аналізу та машинного навчання в розробку інформаційних систем створює нові можливості для автоматизації процесів і покращення продуктивності. Висновки дослідження підкреслюють, що поєднання цих методів забезпечує комплексний підхід до розробки інформаційних систем, що включає як структуроване планування й управління, так і автоматизацію обробки даних і моделювання. Це забезпечує високу продуктивність, надійність й адаптивність інформаційних систем, що є критично важливим в умовах зростаючої складності й обсягів даних.

Перспективи подальших досліджень включають розробку нових алгоритмів і моделей для аналізу даних, а також вивчення можливостей їх застосування в різних галузях економіки. Особливо актуальним є питання інтеграції методів системного аналізу й машинного навчання в наявні інформаційні системи та забезпечення їх сумісності з іншими технологіями.

Ключові слова: алгоритми машинного навчання, моделювання даних, прогнозування продуктивності, автоматизація процесів, інтеграція штучного інтелекту.

Pakhomov Sergii Volodymyrovych Master's Degree, Department of Cybernetics of Chemical Technology Processes, Faculty of Chemical Technology, National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute", Kyiv, Solution Architect at LITSLINK, <https://orcid.org/0009-0007-1571-4611>

Muliarevych Oleksandr Volodymyrovych PhD in Computer Systems and Components, Associate Professor of the Computer Engineering Department, Lviv Polytechnic National University, Lviv, <https://orcid.org/0000-0002-4644-7962>

Boiarinova Yuliia Yevgenivna PhD in Technical Sciences, Senior Researcher, Associate Professor, Department of System Programming and Specialized Computer Systems, Faculty of Applied Mathematics, National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute", Kyiv, <https://orcid.org/0000-0002-8974-529X>

THE IMPACT OF SYSTEMS ANALYSIS METHODS AND MACHINE LEARNING ON THE EFFECTIVENESS OF INFORMATION SYSTEMS DEVELOPMENT

Abstract. The use of advanced methods of systems analysis and machine learning significantly enhances the efficiency of these processes. The aim of this research is to analyze the impact of these methods on the development of information systems, identify their key advantages and challenges, and develop recommendations for their integration. The research methods include systems analysis, machine learning, as well as a review of scientific literature and the analysis of practical examples.

The research results indicate that systems analysis methods such as functional, structural analysis, and lifecycle analysis ensure the optimization of system architecture and lifecycle management, which enhances the stability and adaptability of systems. These methods contribute to risk reduction and increased productivity through a detailed examination of functions and interactions between components. Machine learning methods, including classification, clustering, regression analysis, and neural networks, ensure high accuracy in data prediction and recognition. Classification algorithms effectively categorize data, which is critical for image recognition and text processing tasks. Clustering helps identify natural groupings within data, leading to a deeper understanding of data structure and informed decision-making. Regression analysis provides precise predictions of variable values based on their interrelationships, which is indispensable in financial analysis and risk management. Neural networks, particularly deep learning methods, solve complex tasks like speech and image recognition due to their ability to model nonlinear relationships in data.

In modern conditions, the efficiency of information systems development is significantly enhanced through the integration of systems analysis and machine learning methods. Systems analysis provides a structured approach to identifying components and interactions within the system, enabling the creation of more optimized and reliable architectures. This is crucial in an era of increasing information system complexity and the need for rapid adaptation to new requirements. Machine learning methods automate data analysis and modeling, accelerating development processes and improving prediction accuracy. This allows for the creation of intelligent systems capable of effectively responding to new challenges and adapting to changing conditions in real-time. The integration of these methods also improves the flexibility of information systems, which is vital in the face of rapid technological changes.

The future prospects of research include the development of new algorithms and models for data analysis, as well as exploring their application in various economic sectors. Ensuring the integration of these methods into existing systems and their compatibility with other technologies is also crucial.

Keywords: machine learning algorithms, data modeling, performance prediction, process automation, artificial intelligence integration.

Постановка проблеми. Розробка інформаційних систем є важливою сферою як наукових досліджень, так і практичного застосування. Підвищена складність інформаційних систем і збільшення обсягів даних вимагають використання передових методів для підвищення ефективності. У цьому контексті важливу роль відіграють методи системного аналізу та машинного навчання. Це обумовлено необхідністю оптимізації процесів, підвищення точності прогнозів і забезпечення надійності систем.

Системний аналіз надає структуровану основу для розуміння складних систем, що дає змогу виявляти ключові елементи та їх взаємозв'язки. Це зі свого боку сприяє більш ефективному проектуванню і впровадженню інформаційних систем. Зокрема, системний аналіз допомагає вирішити такі наукові завдання, як моделювання складних систем й аналіз їхньої продуктивності, а також вирішити практичні завдання, такі як оптимізація бізнес-процесів і підвищення ефективності управління ресурсами.

Машинне навчання забезпечує інструменти для обробки великих обсягів даних, виявлення закономірностей і прогнозування результатів, що значно підвищує продуктивність і точність інформаційних систем. Це має важливе значення для наукових завдань, пов'язаних з розробкою нових алгоритмів і моделей для аналізу даних, а також для практичних завдань, таких як автоматизація процесів і впровадження систем штучного інтелекту в різні галузі промисловості та економіки.

Поєднання методів системного аналізу та машинного навчання створює нові можливості для автоматизації процесів й інтеграції штучного інтелекту, що важливо як для наукових досліджень, так і для практичного застосування. Упровадження таких методів може значно покращити продуктивність, скоротити час розробки та підвищити надійність інформаційних систем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз останніх досліджень і публікацій, що стосуються впливу методів системного аналізу та машинного навчання на ефективність розробки інформаційних систем, охоплює різні аспекти. Костюк Ю. і Журан О. А. досліджують інтеграцію інтелектуальних компонентів і системного підходу в інформаційні системи, підкреслюючи важливість адаптивності та стійкості [1, 2].

Замрій І. й Черней О. аналізують застосування машинного навчання та системного аналізу для підвищення функціональності інформаційних систем в умовах невизначеності та ризиків [3, 4].

Лахно В. досліджує вплив системного аналізу на формування політики інформаційної безпеки, акцентуючи увагу на комплексному підході до гарантування безпеки [5].

Никулина О. М., Редько К. Ю. і Дмитрієнко О. розглянули розробку інформаційних технологій для оптимізації управління складними динамічними системами й оцінили інноваційні підходи до управління базами даних у сучасних умовах [6, 7, 8].

Савченко Я. і Приймак Є. О. аналізують роль штучного інтелекту та машинного навчання в умовах воєнного стану, а також можливості оптимізації процесу обробки даних у державних інформаційних системах [9, 10].

Новіцький М. О. та Коляденко С. В. дослідили застосування машинного навчання в рекомендаційних системах і вплив інформаційних технологій на розвиток аграрної економіки [11, 12].

Гайдур Г. І. розглянув управління вразливістю інформаційних систем методами машинного навчання, підкреслюючи їхню ефективність [13].

Загалом дослідження вказують на важливість методів системного аналізу та машинного навчання для покращення ефективності розробки інформаційних систем, проте, недостатньо розкритим є питання виявлення ключових проблем і викликів, пов'язаних із застосуванням цих методів, а також оптимізації процесу розробки інформаційних систем шляхом інтеграції методів системного аналізу та машинного навчання.

Мета статті – аналіз впливу методів системного аналізу та машинного навчання на ефективність розробки інформаційних систем. Дослідження спрямовано на виявлення ключових переваг і викликів, пов'язаних із застосуванням цих методів, а також на розробку рекомендацій щодо їхнього інтегрування в процес розробки інформаційних систем.

Завдання статті містять:

1. Проведення огляду наявних методів системного аналізу та машинного навчання, що застосовуються в розробці інформаційних систем.
2. Визначення основних аспектів, у яких ці методи впливають на ефективність розробки інформаційних систем.
3. Аналіз практичних прикладів і випадків успішного застосування методів системного аналізу та машинного навчання в різних галузях.
4. Виявлення ключових проблем і викликів, пов'язаних із застосуванням цих методів.
5. Розробка рекомендацій щодо оптимізації процесу розробки інформаційних систем шляхом інтеграції методів системного аналізу та машинного навчання.

Виклад основного матеріалу. Методи системного аналізу та машинного навчання відіграють важливу роль у розробці сучасних інформаційних систем, сприяючи підвищенню їх ефективності, гнучкості та здатності адаптуватися до змінних умов (табл. 1). Системний аналіз, такий як методологія, забезпечує структурування складних проблем і знаходження оптимальних рішень через розгляд системи як цілісного об'єкта, ураховуючи взаємодію його компонентів. У межах системного аналізу застосовуються різні підходи, такі як функціональний аналіз, структурний аналіз й аналіз

життєвого циклу системи. Ці методи дають змогу дослідити взаємозв'язки між різними елементами системи, оцінити їхню взаємозалежність і вплив на загальну продуктивність системи.

Зі свого боку машинне навчання є потужним інструментом для автоматизації процесів обробки даних, прогнозування і прийняття рішень. Завдяки здатності алгоритмів машинного навчання вивчати закономірності та тенденції у великих обсягах даних, інформаційні системи можуть значно підвищити точність й ефективність своєї роботи. До основних методів машинного навчання належать класифікація, кластеризація, регресійний аналіз і нейронні мережі. Ці методи дають змогу розробляти моделі, які можуть адаптуватися до нових даних і забезпечувати високу якість прогнозування.

Сучасні інформаційні системи дедалі частіше використовують комбінацію методів системного аналізу та машинного навчання для досягнення максимальної продуктивності та надійності. Наприклад, структурний аналіз може бути використаний для визначення основних компонентів системи та їх взаємодій, тоді як алгоритми машинного навчання можуть забезпечити автоматичне налаштування цих компонентів для оптимального виконання завдань. Таке поєднання методів дає змогу створювати системи, здатні швидко адаптуватися до нових умов й ефективно вирішувати складні завдання.

Таблиця 1.

Методи системного аналізу та машинного навчання

Метод	Опис	Приклади застосування
Функціональний аналіз	Аналіз функціональних вимог до системи та їх зв'язків для визначення основних функцій і процесів	Розробка бізнес-процесів, управління проектами
Структурний аналіз	Вивчення структури системи, включаючи її компоненти та їх взаємодії, для визначення оптимальної архітектури	Розробка програмного забезпечення, системне інженерія
Аналіз життєвого циклу	Дослідження етапів життєвого циклу системи для забезпечення її ефективного розвитку й експлуатації	Управління проектами, системне проектування
Класифікація	Алгоритми машинного навчання, що використовуються для поділу даних на категорії	Розпізнавання образів, спам-фільтри, медична діагностика
Кластеризація	Групування даних на основі подібності для виявлення природних кластерів	Аналіз ринку, сегментація клієнтів, виявлення аномалій
Регресійний аналіз	Метод машинного навчання для прогнозування значень на основі аналізу залежності між змінними	Прогнозування продажів, оцінка ризиків, аналіз фінансових даних
Нейронні мережі	Алгоритми машинного навчання, що моделюють роботу людського мозку для вирішення складних завдань	Розпізнавання мови, обробка зображень, автоматичний переклад

Джерело: сформовано авторами

Методи системного аналізу та машинного навчання демонструють високу ефективність і точність у сучасних умовах завдяки своїй здатності обробляти великі обсяги даних і виявляти складні закономірності. Функціональний аналіз, структурний аналіз й аналіз життєвого циклу дають змогу розробляти системи з оптимальною архітектурою й управлінням життєвим циклом, що забезпечує їхню стабільну роботу та здатність адаптуватися до змінних умов. Ці методи сприяють зниженню ризиків та підвищенню продуктивності систем завдяки детальному розгляду функцій і взаємодій між компонентами.

Методи машинного навчання, такі як класифікація, кластеризація, регресійний аналіз і нейронні мережі, забезпечують високий рівень точності в прогнозуванні та розпізнаванні даних. Класифікаційні алгоритми дають змогу ефективно поділяти дані на категорії, що є критично важливим для завдань розпізнавання образів й автоматичної обробки тексту. Кластеризація дає змогу виявляти природні групи в даних, що сприяє більш глибокому розумінню структури даних і прийняттю обґрунтованих рішень. Регресійний аналіз дає змогу точно прогнозувати значення змінних на основі їх взаємозв'язків, що є незамінним у фінансовому аналізі й управлінні ризиками. Нейронні мережі, зокрема методи глибокого навчання, дають змогу вирішувати складні завдання, такі як розпізнавання мови та зображень, завдяки їхній здатності моделювати нелінійні взаємозв'язки в даних.

Методи системного аналізу та машинного навчання сприяють ефективній розробці інформаційних систем за рахунок їхньої здатності забезпечувати структуроване планування та автоматизацію обробки великих обсягів даних. Системний аналіз фокусується на ідентифікації основних компонентів системи та їх взаємодій, дозволяючи визначити потенційні ризики та вузькі місця на ранніх етапах розробки. Це сприяє створенню надійних та гнучких систем, здатних адаптуватися до змінних умов і вимог.

Методи машинного навчання, такі як класифікація, кластеризація та регресійний аналіз, дозволяють ефективно аналізувати великі обсяги даних, виявляючи приховані закономірності та тенденції. Нейронні мережі забезпечують високу точність у прогнозуванні та моделюванні складних процесів, що дає змогу створювати інтелектуальні системи, здатні адаптуватися до нових умов у реальному часі. Таке поєднання методів дає змогу забезпечити високу продуктивність і надійність інформаційних систем.

Таблиця 2.

Основні аспекти впливу методів системного аналізу та машинного навчання на роботу інформаційних систем

Аспект	Опис	Вплив на розробку інформаційних систем
Структура та функціональність	Методи системного аналізу дозволяють глибоко розуміти архітектуру системи та її функції	Створення оптимізованих та надійних архітектур, зниження витрат на розробку
Обробка даних	Алгоритми машинного навчання забезпечують автоматизацію аналізу великих обсягів даних	Прискорення процесів розробки, виявлення прихованих закономірностей і тенденцій
Прогнозування і моделювання	Регресійний аналіз і нейронні мережі сприяють точному прогнозуванню та моделюванню складних процесів	Створення інтелектуальних систем, що забезпечують високу якість рішень й адаптацію до змінних умов
Гнучкість й адаптивність	Інтеграція методів дає змогу підвищити гнучкість систем, що є важливим в умовах швидких технологічних змін	Своєчасне виявлення й усунення потенційних ризиків, ефективна реакція на нові виклики та вимоги

Джерело: сформовано авторами на підставі [14-15]

У сучасних умовах ефективність розробки інформаційних систем значно підвищується завдяки інтеграції методів системного аналізу та машинного навчання. Системний аналіз забезпечує структурований підхід до визначення компонентів і взаємозв'язків у системі, що дає змогу створювати більш оптимізовані й надійні архітектури. Це особливо важливо в умовах підвищеної складності інформаційних систем і необхідності швидкої адаптації до нових вимог. Методи машинного навчання дають змогу автоматизувати аналіз даних і моделювання, що прискорює процес розробки та підвищує точність прогнозування. Це забезпечує можливість створення інтелектуальних систем, що можуть ефективно реагувати на нові виклики й адаптуватися до змінних умов у реальному часі.

Аналіз практичних прикладів і випадків успішного застосування методів системного аналізу та машинного навчання в різних галузях демонструє їхню значущість й ефективність. У різних секторах економіки ці методи дають змогу суттєво підвищити ефективність процесів, знижувати витрати та покращувати якість прийняття рішень (табл. 3).

Таблиця 3.

Застосування методів системного аналізу та машинного навчання в різних галузях

Галузь	Приклади застосування	Вигоди	Виклики
Логістика	Оптимізація маршрутів, управління запасами	Зниження витрат, підвищення продуктивності	Складність моделювання великих систем
Медицина	Діагностика, аналіз медичних зображень	Швидкість та точність діагностики	Необхідність великих обсягів навчальних даних
Фінанси	Управління ризиками, прогнозування ринкових тенденцій	Автоматизація процесів, виявлення шахрайства	Обробка великих обсягів даних, постійна адаптація моделей
Промисловість	Моніторинг обладнання, контроль якості	Підвищення якості продукції, зниження витрат	Інтеграція різних технологій

Джерело: сформовано авторами

Зазначені приклади вказують на широкий спектр застосувань методів системного аналізу та машинного навчання в сучасних умовах. Їх упровадження дає змогу суттєво покращити ефективність і надійність різних систем, знижувати витрати та підвищувати якість продукції та послуг. Водночас існують і виклики, пов'язані з інтеграцією цих методів. Наприклад, у логістиці складність моделювання великих систем може вимагати значних ресурсів і спеціалізованих знань. У медицині необхідність великих обсягів навчальних даних може ускладнювати впровадження алгоритмів машинного навчання. У фінансовій сфері важливою є здатність моделей адаптуватися до швидкозмінних умов ринку, що вимагає постійного оновлення даних й алгоритмів. Промислові підприємства стикаються з викликами інтеграції різних технологій і забезпечення сумісності між ними. Розробка рекомендацій щодо оптимізації процесу розробки інформаційних систем шляхом інтеграції методів системного аналізу та машинного навчання є важливим завданням для підвищення ефективності та надійності інформаційних систем. Інтеграція цих методів дає змогу використовувати їхні переваги для створення більш ефективних рішень. Системний аналіз забезпечує глибоке розуміння складних систем, дозволяючи структурувати процеси та визначати ключові фактори, що впливають на їхню ефективність. Машинне навчання зі свого боку дає змогу автоматизувати аналіз великих обсягів даних, виявити закономірності й прогнозування результатів, що сприяє прийняттю обґрунтованих рішень. Для успішної інтеграції методів системного аналізу та машинного навчання в процес розробки інформаційних систем необхідно забезпечити поетапне впровадження цих методів з урахуванням специфіки кожного проекту (табл. 4).

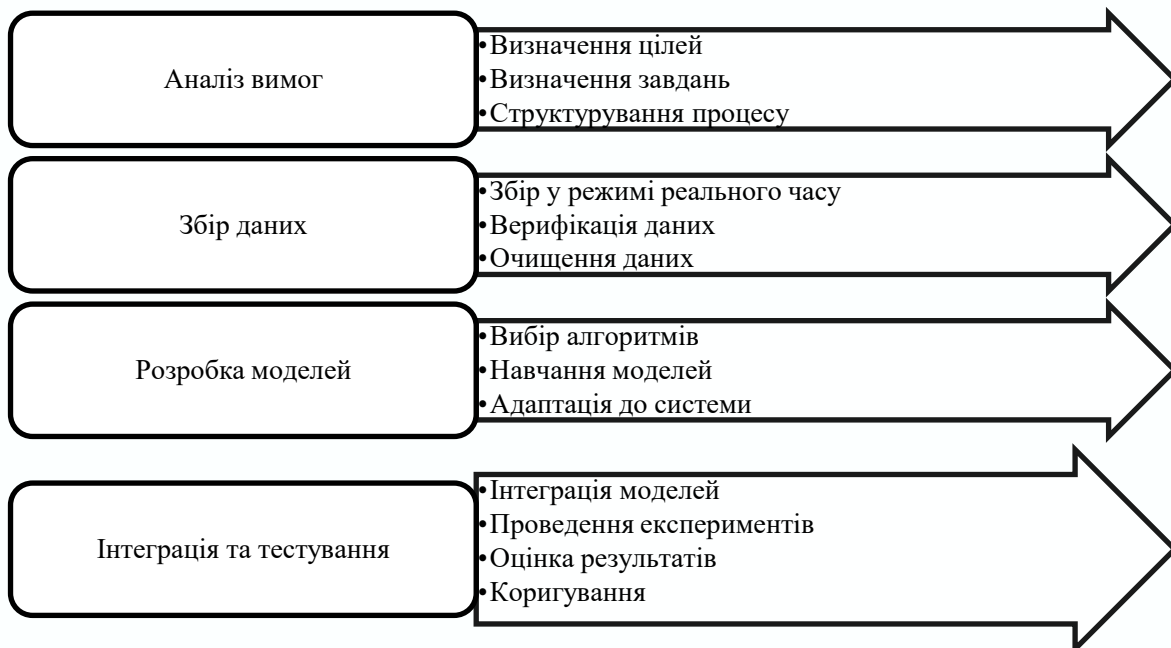
Таблиця 4.

Оптимізація процесу розробки інформаційних систем шляхом інтеграції методів системного аналізу та машинного навчання

Етап	Рекомендації
Аналіз вимог	Визначити основні цілі та завдання, структурувати процес розробки
Збір даних	Забезпечити якісний збір, верифікацію й очищення даних
Розробка моделей	Використовувати передові алгоритми машинного навчання, адаптувати моделі до системи
Інтеграція	Інтегрувати моделі у структуру системи, провести тестування й оцінку результатів

Джерело: сформовано авторами

У сучасних умовах процес інтеграції методів системного аналізу та машинного навчання в розробку інформаційних систем потребує всебічного підходу. Це включає аналіз вимог з урахуванням специфіки галузі, забезпечення якісного збору й обробки даних з використанням хмарних технологій, розробку адаптивних моделей за допомогою передових інструментів і комплексних систем, а також упровадження механізмів постійного моніторингу й оновлення моделей для забезпечення їхньої актуальності й точності. Алгоритм дій з інтеграції методів системного аналізу та машинного навчання запропоновано на Рисунку 1.

Рис. 1 Алгоритм дій з оптимізації процесу розробки інформаційних систем шляхом інтеграції методів системного аналізу та машинного навчання

Джерело: сформовано авторами

У сучасних умовах алгоритм дій з інтеграції методів системного аналізу та машинного навчання має враховувати швидко змінюване бізнес-середовище й технологічні тенденції. На етапі аналізу вимог важливо залучити всіх зацікавлених осіб для визначення цілей і завдань системи. Під час збору даних слід використовувати сучасні методи верифікації й очищення для забезпечення високої якості даних. Розробка моделей має проводитися з використанням потужних інструментів і комплексних систем, що забезпечують гнучкість і масштабованість. Інтеграція моделей у структуру системи має включати тестування на різних етапах, оцінку ефективності й оперативне внесення коригувань на основі отриманих результатів. Важливим аспектом є забезпечення постійного моніторингу моделей для своєчасного виявлення змін у їхній поведінці та підтримання високої точності прогнозів.

Ці підходи дають змогу створювати більш ефективні та надійні інформаційні системи, здатні швидко адаптуватися до нових умов і забезпечувати високу якість роботи.

Висновки. Так, методи системного аналізу забезпечують структуроване розуміння складних систем, що дає змогу визначити ключові компоненти та їх взаємозв'язки, а також оптимізувати архітектуру системи. Машинне навчання, завдяки своїй здатності аналізувати великі обсяги даних і виявляти приховані закономірності, забезпечує високу точність прогнозування й автоматизацію процесів.

Практичні приклади застосування методів системного аналізу та машинного навчання в різних галузях, таких як логістика, медицина, фінанси та промисловість, демонструють їхню ефективність і значущість. Водночас існують певні виклики, пов'язані з інтеграцією цих методів, що вимагають подальших досліджень і вдосконалення. Наприклад, необхідність великих обсягів навчальних даних для алгоритмів машинного навчання і складність моделювання великих систем можуть бути перешкодами на шляху до впровадження цих технологій.

Для оптимізації процесу розробки інформаційних систем рекомендується впроваджувати системний аналіз на ранніх етапах проєктування для структурованого визначення вимог і ключових компонентів системи. Це дасть змогу забезпечити чітке розуміння архітектури системи та виявити потенційні проблеми на ранніх стадіях. Далі, використання передових алгоритмів машинного навчання для аналізу даних і прогнозування результатів дасть змогу автоматизувати процеси та підвищити точність і швидкість прийняття рішень. Важливо також забезпечити постійний моніторинг й оновлення моделей машинного навчання, що дасть змогу адаптувати їх до змінних умов і зберігати високу ефективність.

Подальші дослідження мають містити розробку рекомендацій щодо оптимізації процесу розробки інформаційних систем з урахуванням специфіки

різних галузей і типів проєктів. Це дасть змогу забезпечити більш ефективне впровадження передових технологій і підвищити загальну продуктивність і надійність інформаційних систем.

Література:

1. Костюк Ю. Розробка інтелектуальних компонентів інформаційних систем. *Challenges and Issues of Modern Science*. 2023. Т. 1. С. 337-342. URL: <https://cims.fti.dp.ua/j/article/view/64>
2. Журан О. А. та ін. Застосування системного підходу при виконанні ІТ-проєктів. *Electrotechnic and Computer Systems*. 2024. Т. 40, № 116. С. 37-45. URL: <https://eltecs.op.edu.ua/index.php/journal/article/view/3278>
3. Замрій І. Технології машинного навчання функціонально стійкої інтелектуальної інформаційної системи закладу вищої освіти. *Телекомунікаційні та інформаційні технології*. 2023. Т. 1. С. 42-52. URL: <https://tit.duikt.edu.ua/index.php/telecommunication/article/view/2454>
4. Черней О. Методи системного аналізу складних систем різної природи в умовах невизначеності та ризиків. *Актуальні проблеми управління та адміністрування: теоретичні і практичні аспекти*. 2021. С. 14-21.
5. Лахно В. та ін. Методи системного аналізу при формуванні політики інформаційної безпеки на транспорті. *Кібербезпека: освіта, наука, техніка*. 2021. Т. 4, № 12. С. 51-60. URL: <https://www.csecurity.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/view/255>
6. Никулина О. М., Северин В. П., Коцюба Н. В. Розробка інформаційної технології оптимізації управління складними динамічними системами. *Вісник Національного технічного університету «ХПИ»*. Серія: Системний аналіз, управління та інформаційні технології. 2020. Т. 2, № 4. С. 63-69. URL: <http://ecology.chdu.edu.ua/index.php/2079-0023/article/view/2079-0023.2020.02.11>
7. Редько К. Ю. Проблеми, виклики та перспективи інформаційної підтримки підприємств в сучасних економічних умовах. *Здобутки економіки: перспективи та інновації*. 2024. С. 4-5. URL: <https://econp.com.ua/index.php/journal/article/view/25>
8. Дмитрієнко О., Чміль Ю., Устименко Л. Оцінка інноваційних підходів до управління базами даних в сучасних інформаційних системах. *Наука і техніка сьогодні*. 2024. Т. 2, № 30. URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/nts/issue/view/214>
9. Савченко Я. та ін. Роль штучного інтелекту та машинного навчання в умовах військового стану. *Measuring and Computing Devices in Technological Processes*. 2024. Т. 2. С. 213-216. URL: <https://vottp.khmnu.edu.ua/index.php/vottp/article/view/311>
10. Приймак Є. О. та ін. Дослідження можливостей оптимізації процесу обробки даних в державних інформаційних системах із використанням штучного інтелекту. *ITSynergy*. 2024. Т. 1. С. 6-15. URL: <https://its.istu.edu.ua/ITS/article/view/52>
11. Новіцький М. О., Нескородєва Т. В. Застосування машинного навчання в рекомендаційних системах. *Прикладні інформаційні технології*. 2023. С. 286-289. URL: <https://jait.donnu.edu.ua/article/view/14050>
12. Коляденко С. В. Інформаційні системи та технології у фінансах – драйвер сучасного розвитку аграрної економіки. *Цифрова економіка та економічна безпека*. 2024. Т. 3, № 12. С. 97-104. URL: <http://dees.iei.od.ua/index.php/journal/article/view/402>
13. Гайдур Г. І., Найман Г. Г. Управління вразливістю інформаційних систем методами машинного навчання. *Цифрова трансформація кібербезпеки*. С. 153. URL: https://duikt.edu.ua/uploads/n_9126_17047934.pdf?file=n_9126_17047934.pdf#page=154
14. Дужак А. О., Крижановський В. Г. Інтеграція інформаційних систем. *Комп'ютерні технології обробки даних*. 2022. С. 144-149. URL: <https://jktod.donnu.edu.ua/article/view/13076>
15. Гуменюк К. В., Січко Т. В. Основи машинного навчання. *Комп'ютерні технології обробки даних*. 2022. С. 142-144. URL: <https://jktod.donnu.edu.ua/article/view/13075>

References:

1. Kostiuk, Yu. (2023). Rozrobka intelektual'nykh komponentiv informatsiinykh system [Development of intelligent components of information systems]. *Challenges and Issues of Modern Science*, 1, 337-342. URL: <https://cims.fti.dp.ua/j/article/view/64> [in Ukrainian].
2. Zhuran, O. A., ta in. (2024). Zastosuvannya systemnoho pidkhodu pry vykonanni IT-proiektiv [Application of the systematic approach in the implementation of IT projects]. *Electrotechnic and Computer Systems*, 40(116), 37-45. URL: <https://eltecs.op.edu.ua/index.php/journal/article/view/3278> [in Ukrainian].
3. Zamrii, I. (2023). Tekhnolohii mashynnoho navchannya funktsional'no stiiikoi intelektual'noi informatsiinoi systemy zakladu vyshchoi osvity [Machine learning technologies for a functionally stable intelligent information system of a higher education institution]. *Telekomunikatsiini ta informatsiini tekhnolohii – Telecommunication and Information Technologies*, 1, 42-52. URL: <https://tit.duikt.edu.ua/index.php/telecommunication/article/view/2454> [in Ukrainian].
4. Chernei, O. (2021). Metody systemnoho analizu skladnykh system riznoi pryrody v umovakh nevyznachenosti ta ryzykiv [Methods of systems analysis of complex systems of different nature under uncertainty and risks]. *Aktual'ni problemy upravlinnya ta administruvannya: teoretychni i praktychni aspekty – Current Issues of Management and Administration: Theoretical and Practical Aspects*, 14-21 [in Ukrainian].
5. Lakhno, V., ta in. (2021). Metody systemnoho analizu pry formuvanni polityky informatsiinoi bezpeky na transporti [Methods of systems analysis in the formation of information security policy in transport]. *Kiberbezpeka: osvita, nauka, tekhnika – Cybersecurity: Education, Science, Technology*, 4(12), 51-60. URL: <https://www.csecurity.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/view/255> [in Ukrainian].
6. Nikulina, O. M., Severyn, V. P., Kotsiuba, N. V. (2020). Rozrobka informatsiinoi tekhnolohii optymizatsii upravlinnya skladnymy dynamichnymy systemamy [Development of information technology for optimizing the management of complex dynamic systems]. *Visnyk Natsional'noho tekhnichnoho universytetu «KhPI». Seriya: Systemnyi analiz, upravlinnya ta informatsiini tekhnolohii – Bulletin of the National Technical University "KhPI". Series: System Analysis, Management and Information Technologies*, 2(4), 63-69. URL: <http://ecology.chdu.edu.ua/index.php/2079-0023/article/view/2079-0023.2020.02.11> [in Ukrainian].
7. Redko, K. Yu. (2024). Problemy, vyklyky ta perspektyvy informatsiinoi pidtrymky pidpriemstv v suchasnykh ekonomichnykh umovakh [Problems, challenges, and prospects of information support for enterprises in modern economic conditions]. *Zdobutky ekonomiky: perspektyvy ta innovatsii – Achievements of Economics: Perspectives and Innovations*, 4-5. URL: <https://econp.com.ua/index.php/journal/article/view/25> [in Ukrainian].
8. Dmytriienko, O., Chmil', Yu., Ustymenko, L. (2024). Otsinka innovatsiinykh pidkhodiv do upravlinnya bazamy danykh v suchasnykh informatsiinykh systemakh [Evaluation of innovative approaches to database management in modern information systems]. *Nauka i tekhnika s'ohodni – Science and Technology Today*, 2(30). URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/nts/issue/view/214> [in Ukrainian].
9. Savchenko, Ya., ta in. (2024). Rol' shtuchnoho intelektu ta mashynnoho navchannya v umovakh viiskovoho stanu [The role of artificial intelligence and machine learning under martial law]. *Measuring and Computing Devices in Technological Processes*, 2, 213-216. URL: <https://vottp.khmnu.edu.ua/index.php/vottp/article/view/311> [in Ukrainian].
10. Pryimak, Ye. O., ta in. (2024). Doslidzhennya mozhyvostei optymizatsii protsesu obrobky danykh v derzhavnykh informatsiinykh systemakh iz vykorystanniam shtuchnoho intelektu [Research on the possibilities of optimizing data processing in state information systems using artificial intelligence]. *ITSynergy*, 1, 6-15. URL: <https://its.istu.edu.ua/ITS/article/view/52> [in Ukrainian].

11. Novits'kyi, M. O., Neskorodieva, T. V. (2023). Zastosuvannya mashynnoho navchannya v rekomendatsiinykh systemakh [Application of machine learning in recommendation systems]. *Prykladni informatsiini tekhnolohii – Applied Information Technologies*, 286-289. URL: <https://jait.donnu.edu.ua/article/view/14050> [in Ukrainian].
12. Koliadenko, S. V. (2024). Informatsiini systemy ta tekhnolohii u finansakh – draiver suchasnoho rozvytku ahrarnoi ekonomiky [Information systems and technologies in finance – a driver of modern agricultural economy development]. *Tsifrova ekonomika ta ekonomichna bezpeka – Digital Economy and Economic Security*, 3(12), 97-104. URL: <http://dees.iei.od.ua/index.php/journal/article/view/402> [in Ukrainian].
13. Haidurova, H. I., Naiman, H. H. (2024). Upravlinnya vrazlyvostyamy informatsiinykh system metodamy mashynnoho navchannya [Management of information systems vulnerabilities using machine learning methods]. *Tsifrova transformatsiya kiberbezpeky – Digital Transformation of Cybersecurity*, 153. URL: https://duikt.edu.ua/uploads/n_9126_17047934.pdf?file=n_9126_17047934.pdf#page=154 [in Ukrainian].
14. Duzhak, A. O., Kryzhanovskyi, V. H. (2022). Intehratsiya informatsiinykh system [Integration of information systems]. *Komp'yuterni tekhnolohii obrobky danykh – Computer Data Processing Technologies*, 144-149. URL: <https://jktod.donnu.edu.ua/article/view/13076> [in Ukrainian].
15. Humeniuk, K. V., Sichko, T. V. (2022). Osnovy mashynnoho navchannya [Fundamentals of machine learning]. *Komp'yuterni tekhnolohii obrobky danykh – Computer Data Processing Technologies*, 142-144. URL: <https://jktod.donnu.edu.ua/article/view/13075> [in Ukrainian].

УДК 519.86

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8\(36\)-1129-1139](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8(36)-1129-1139)

Поліщук Володимир Володимирович доктор технічних наук, професор, професор кафедри програмного забезпечення систем, ДВНЗ «Ужгородський національний університет», пл. Народна, 3, м. Ужгород, 88000, <https://orcid.org/0000-0003-4586-1333>

Білак Юрій Юрійович кандидат фізико-математичних наук, доцент, завідувач кафедри програмного забезпечення систем, ДВНЗ «Ужгородський національний університет», пл. Народна, 3, м. Ужгород, 88000, <https://orcid.org/0000-0001-5989-1643>

Борисенко Богдан Володимирович аспірант кафедри інформаційних управляючих систем та технологій, ДВНЗ «Ужгородський національний університет», пл. Народна, 3, м. Ужгород, 88000, <https://orcid.org/0000-0003-1320-5083>

Герашенков Еміліан Валерійович аспірант кафедри програмного забезпечення систем, ДВНЗ «Ужгородський національний університет», пл. Народна, 3, м. Ужгород, 88000, <https://orcid.org/0009-0005-3615-6941>

ЕКСПЕРТНА МОДЕЛЬ ОЦІНЮВАННЯ РИЗИКУ ФУНКЦІОНУВАННЯ КОМП'ЮТЕРНИХ СИСТЕМ

Анотація. Комп'ютерні системи часто є багатокомпонентними, інтегрованими рішеннями, які включають апаратне та програмне забезпечення, мережеві інфраструктури та бази даних. Виявлення всіх можливих вразливостей у таких складних системах є непростим завданням. Крім того, загрози для комп'ютерних систем постійно змінюються та вдосконалюються. Дуже часто важко точно оцінити можливість виникнення певного ризику, особливо якщо це стосується нових або рідкісних загроз. Це створює складності в розробці ефективних стратегій управління ризиками. Існуючі методи оцінки ризиків є складними та потребують значних ресурсів, що може бути недоступно для всіх організацій. Крім того, методи повинні бути достатньо надійними, щоб забезпечити точні та достовірні результати.

Основною метою проведеного дослідження є розроблення експертної моделі оцінювання ризику функціонування комп'ютерних систем із застосування інтелектуального аналізу даних та знань.

Виходом моделі є кількісна оцінка ризику функціонування комп'ютерних систем та лінгвістичне трактування. Вперше наведено та формалізовано використання вхідних даних оцінювання функціонування комп'ютерних

системи гібридним чином, на основі досвіду, знань та міркувань експертів та формальних даних. Це дозволяє поєднувати експертні знання з кількісною інформацією про досліджувану систему на початкових етапах оцінювання та зменшувати невизначеність і суб'єктивність експертних оцінок. Вперше запропоновано експертну модель оцінювання ризику функціонування комп'ютерних системи, на основі вхідних гібридних даних, у вигляді покрокового алгоритму. Покроковий алгоритм підвищує об'єктивність експертних оцінок, використовуючи вхідні гібридні дані, виводить агреговану оцінку ризику комп'ютерної системи та лінгвістичний рівень з огляду на міркування особи, що приймає рішення (ОПР). Наведено апробаційний приклад оцінювання ризику функціонування мережевих інформаційних систем аеропорту. Подальше дослідження вбачається у конструюванні програмного забезпечення для практичного використання розробленої експертної моделі для різних комп'ютерних систем.

Ключові слова: комп'ютерні системи, ризики, експертне оцінювання, нечіткі множини, гібридні дані.

Polishchuk Volodymyr Volodymyrovych Doctor of technical sciences, Professor, Professor of the Department of Software Systems, Uzhhorod National University, Sq. Narodna, 3, Uzhhorod, 88000, <https://orcid.org/0000-0003-4586-1333>

Bilak Yuriy Yuriyovych Candidate of Physical and Mathematical Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Software Systems, Uzhhorod National University, Sq. Narodna, 3, Uzhhorod, 88000, <https://orcid.org/0000-0001-5989-1643>

Borysenko Bohdan Volodymyrovych Postgraduate student of the Department of Informative and Operating Systems and Technologies, Uzhhorod National University, Sq. Narodna, 3, Uzhhorod, 88000, <https://orcid.org/0000-0003-1320-5083>

Herashchenkov Emilian Valeriiovych Postgraduate student of the Department of Software Systems, Uzhhorod National University, Sq. Narodna, 3, Uzhhorod, 88000, <https://orcid.org/0009-0005-3615-6941>

EXPERT MODEL FOR RISK ASSESSMENT OF THE FUNCTIONING OF COMPUTER SYSTEMS

Abstract. Computer systems are often multi-component, integrated solutions that include hardware and software, network infrastructures, and databases. Identifying all possible vulnerabilities in such complex systems is not an easy task. In addition, threats to computer systems are constantly changing and improving. It is often difficult to accurately assess the possibility of a particular risk, especially when it involves new or rare threats. This creates difficulties in the development of

effective risk management strategies. Existing risk assessment methods are often complex and require significant resources, which may not be available to all organizations. In addition, the processes must be robust enough to provide accurate and reliable results.

The main goal of the conducted research is to develop an expert model of risk assessment of the functioning of computer systems using intellectual analysis of data and knowledge.

The output of the model is a quantitative risk assessment of the functioning of computer systems and a linguistic interpretation. For the first time, the use of input data for evaluating the functioning of computer systems in a hybrid way, based on the experience, knowledge, and reasoning of experts and formal data, is given and formalized. This allows combining expert knowledge with quantitative information about the studied system at the initial stages of evaluation and reduces the uncertainty and subjectivity of expert assessments. For the first time, an expert model for assessing the risk of the operation of computer systems, based on input hybrid data, is proposed in the form of a step-by-step algorithm. A step-by-step algorithm increases the objectivity of expert evaluations by using hybrid input data, derives an aggregated risk score of the computer system, and a linguistic level based on the decision maker's (DM) reasoning. An approbation example of risk assessment of airport network information systems functioning is given. Further research is seen in the design of software for practical use of the developed expert model for various computer systems.

Keywords: computer systems, risks, expert evaluation, fuzzy sets, hybrid data.

Постановка проблеми. Сучасні комп'ютерні системи є невід'ємною частиною бізнес-процесів, державного управління, наукових досліджень та інших сфер діяльності. Будь-які збої або порушення у функціонуванні таких систем можуть призвести до значних фінансових втрат, втрати даних, компрометації безпеки та інших серйозних наслідків. Оцінювання ризику функціонування комп'ютерних систем – це процес виявлення, аналізу та управління потенційними загрозами, що можуть вплинути на стабільність, безпеку та ефективність роботи комп'ютерних систем. Цей процес включає оцінку ймовірності виникнення різних ризиків, а також їхнього можливого впливу на систему, з метою розробки відповідних заходів для мінімізації чи усунення цих ризиків.

Комп'ютерні системи часто є багатокомпонентними, інтегрованими рішеннями, які включають апаратне та програмне забезпечення, мережеві інфраструктури та бази даних. Виявлення всіх можливих вразливостей у таких складних системах є непростим завданням. Крім того, загрози для комп'ютерних систем постійно змінюються і вдосконалюються. Віруси,

шкідливе програмне забезпечення, кібератаки, технічні збої та інші фактори можуть змінюватися з часом, ускладнюючи оцінку ризиків. Часто важко точно оцінити можливість виникнення певного ризику, особливо якщо це стосується нових або рідкісних загроз. Це створює складності в розробці ефективних стратегій управління ризиками. Існуючі методи оцінки ризиків часто є складними і потребують значних ресурсів, що може бути недоступно для всіх організацій. Крім того, методи повинні бути достатньо надійними, щоб забезпечити точні та достовірні результати.

Таким чином, проблема оцінювання ризику функціонування комп'ютерних систем вимагає постійного вдосконалення методів аналізу, адаптації до нових загроз і умов, а також розробки інструментів, які дозволяють точно і своєчасно ідентифікувати та мінімізувати ризики, забезпечуючи стабільну та безпечну роботу комп'ютерних систем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У представленому дослідженні використовуються експертні знання, що відображають змістовні особливості функціонування досліджуваних систем, і описуються на природній мові. Оскільки такі описи мають нечіткий характер, для відображення знань про об'єкт дослідження та зниження ризику доцільно застосовувати теорію нечітких множин. Для ефективного оцінювання ризику необхідно науково моделювати інформаційну невизначеність, визначаючи формальні межі між достовірними знаннями, знаннями з певним рівнем впевненості та тим, що залишається невідомим [1]. З цією метою в роботі використовується теорія нечітких множин для моделювання невизначеності [2, 3].

Наприклад, у роботах [4, 5, 6] розглядаються загальні концепції та переваги, які є основою сучасних підходів до використання нечітких множин для оцінювання ризиків. Байєсовські мережі з різними типами наведеної невизначеності з простотою критеріїв також успішно використовуються при побудові експертної моделі для аналізу кіберзагроз [7].

Існує багато відомих алгоритмів нечіткого виведення, але вони передбачають створення баз правил для систем нечіткого виведення. Для комп'ютерних систем така можливість недоступна, тому для цього використовують нечітко-множинні описи для моделювання невизначеності [8]. Цю ідею також обговорюють автори [4] при оцінці ризиків та виявленні атак у гетерогенних пристроях з використанням аналітичного підходу гібридної нечіткої логіки. Нечітко-множинний опис застосовується в сучасних інформаційних системах та технологіях [9], а також у системах штучного інтелекту та підтримки прийняття рішень [10], спираючись на теореми про фіксовану точку в нечітких метричних просторах [11] або на експертну інформацію з використанням нечіткої логіки [12]. Це враховує загальні концепції та переваги, що лежать в основі сучасних підходів до використання нечіткої логіки в системах підтримки прийняття рішень.

Не має комплексного підходу для оцінювання ризиків функціонування комп'ютерних систем, тому необхідно розробляти інноваційний та гнучкий математичний інструмент. Наведене вище, аргументує та підтверджує актуальність дослідження із застосування теорії нечітких множин та інтелектуального аналізу вхідних даних

Мета статті – розроблення експертної моделі оцінювання ризику функціонування комп'ютерних систем із застосування інтелектуального аналізу даних та знань. На виході отримується загальна агрегована оцінка ризику системи та її рівень.

Виклад основного матеріалу. Розглядається комп'ютерна система S , яка складається із підсистем $\{S_1; S_2; \dots; S_n\}$. Вважається, що кожна підсистема має свій набір критеріїв оцінювання ризику функціонування підсистеми $K_i = \{K_{i1}; K_{i2}; \dots; K_{im_i}\}, i = \overline{1, n}$. Пропонується оцінювати критерії гібридним чином. Тобто з одного боку використовуючи інтуїтивні знання експертів, а з іншого інтелектуальний аналіз кількісних даних. Кожен показник системи функціонування оцінюється експертом за допомогою терм-множин лінгвістичних змінних $L = \{L_1; L_2; L_3; L_4; L_5\}$, де: L_1 – «високий рівень критерію»; L_2 – «рівень критерію вище середнього»; L_3 – «середній рівень критерію»; L_4 – «рівень критерію нижче середнього»; L_5 – «низький рівень критерію».

Крім цього, для кожного критерію отримується кількісна оцінка, наприклад використовуючи спеціальні пристрої, або присвоюється кількісна оцінка висловлюванням експерта. Для отримання кількісної оцінки, пропонується інтелектуальний аналіз даних, оснований на теорії нечітких множин та функцій належності. Це дозволить порівнювати отримані оцінки, шляхом переведення у нормовану шкалу, розкрити нечіткість та невизначеність отриманих даних, що підвищить якість прийняття рішень. Присвоєння оцінки експертним чином, може виражатися у числі «достовірності» (з інтервалу $[0; 1]$) міркувань експерта, щодо присвоєння лінгвістичних змінних. В результаті, для кожного критерію отримується кількісна оцінка α з інтервалу $[0; 1]$, для прийняття рішень.

Вхідні дані, оцінювання ризику функціонування комп'ютерних системи наступні: l_{ij} – змінна з терм-множини L у i -ій підсистемі за j -м критерієм; α_{ij} – кількісна оцінка з інтервалу $[0; 1]$, по i -ій підсистемі та j -му критерію, $i = \overline{1, n}, j = \overline{1, m_i}$.

Експертну модель оцінювання ризику функціонування комп'ютерних систем формально може бути представлена у наступному вигляді:

$$\theta(l; \alpha) \rightarrow f(R(S); T). \quad (1)$$

θ – оператор, що ставить у відповідність множину вихідних значень f , при вхідних змінних $l; \alpha$. На виході моделі оцінювання маємо: $R(S)$ – кількісна оцінка ризику функціонування комп'ютерних систем; T – лінгвістичне трактування рівня ризику.

У вигляді алгоритму представляється експертна модель.

1 крок. Фазифікація вхідних гібридних даних

Терм-множина лінгвістичних змінних L представляється на відсотковій шкалі $[0; 100]$, де $L_1 - [0; 20]$, $L_2 - [20; 40]$, $L_3 - [40; 60]$, $L_4 - [60; 80]$, $L_5 - [80; 100]$. Дане представлення має наступний зміст, чим більше значення з проміжку, тим менший рівень критерію. Залежність рівня критерію в підсистемі комп'ютерної системи функціонування l_{ij} та кількісної оцінки розглядуваного критерію α_{ij} ($i = \overline{1, n}; j = \overline{1, m_i}$) пропонується розглядати за допомогою функцій належності. Це дозволить, адекватно порівнювати дані. Тобто, чим нижчий рівень критерію та оцінка є малою величиною, тим буде вищий ризик. Невизначеності такого типу описують S-подібними функціями належності. Наприклад, із квадратичного S-сплайну виражається залежність x_{ij} :

$$x_{ij} = \begin{cases} \sqrt{\frac{\alpha_{ij}}{2}}(b-a) + a, & 0 \leq \alpha_{ij} \leq 0,5; \\ b - \sqrt{\frac{1-\alpha_{ij}}{2}}(b-a), & 0,5 < \alpha_{ij} \leq 1. \end{cases} \quad (2)$$

Де $a; b$ значення кінців проміжків, що задаються в залежності від лінгвістичної змінної l_{ij} . Оскільки, терми визначені на відсотковій шкалі $[0; 100]$, тоді отримані значення нормуються, за наступною формулою:

$$\Delta_{ij} = \frac{x_{ij}}{100}. \quad (3)$$

Отримане значення Δ_{ij} – це розкриття невизначеності нечітких експертних міркувань, щодо рівня критерію в підсистемі комп'ютерної системи функціонування та кількісної оцінки розглядуваного критерію. Чим більше значення $\Delta_{ij} \in [0; 1]$, тим нижчий рівень критерію j в межах i -ї підсистеми.

В результаті першого кроку було отримано одну оцінку.

2 крок. Агрегування даних в межах підсистем

Виводиться агреговане значення для підсистем $S_1; S_2; \dots; S_n$, використовуючи середнє арифметичне:

$$\omega_i = \frac{1}{m_i} \sum_{j=1}^{m_i} \Delta_{ij}, \quad i = \overline{1, n}. \quad (4)$$

m_i – кількість критеріїв для підсистеми S_i . Оцінки $\omega_i \in [0; 1]$ представляють собою кількісні, нормовані показники, відповідної підсистеми S_i . Отримане значення має наступний зміст – чим більше значення ω_i , тим гірший рівень функціонування відповідної підсистеми.

3 крок. Врахування важливості підсистем на рівень функціонування системи

Нехай кожна підсистема має деяку важливість $\{w_1, w_2, \dots, w_n\}$ з інтервалу $[1; 10]$. Тоді визначаються нормовані вагові коефіцієнти:

$$\bar{w}_i = \frac{w_i}{\sum_{i=1}^n w_i}, \quad i = \overline{1, n}. \quad (5)$$

4 крок. Виведення кількісної оцінки ризику

На наступному кроці обчислюється агрегована оцінка ризику функціонування комп'ютерної системи S . По оцінкам ω_i , потрібно змінити направленість цілі. Це обумовлюється тим, що чим менше значення ω_i тим менший ризик, а чим більше $\bar{w}_i$ тим важливіша підсистема. Тому використовується одна зі згорток, в залежності від побажання особи, що приймає рішення, змінюючи направленість цілі:

$$R_1(S) = 1 - \frac{1}{\sum_{i=1}^n \frac{\bar{w}_i}{(1-\omega_i)}}; \quad (6)$$

$$R_2(S) = 1 - \prod_{i=1}^n (1 - \omega_i)^{\bar{w}_i}; \quad (7)$$

$$R_3(S) = 1 - \sum_{i=1}^n \bar{w}_i (1 - \omega_i); \quad (8)$$

$$R_4(S) = 1 - \sqrt{\sum_{i=1}^n \bar{w}_i (1 - \omega_i)^2}. \quad (9)$$

де $R_1(S)$, $R_2(S)$, $R_3(S)$, $R_4(S)$ – оцінки ризику функціонування комп'ютерної системи, відповідно до згорток: песимістичної; обережної; середньої; оптимістичної.

5 крок. Дефазифікація даних

Лінгвістичне трактування рівня ризику представляється за допомогою наступної терм-множини $T = \{T_1; T_2; T_3; T_4; T_5\}$. Де лінгвістичні змінні характеризують рівень ризику функціонування комп'ютерної системи: T_1 – дуже низький; T_2 – низький; T_3 – середній; T_4 – високий; T_5 – дуже високий.

Отримані оцінки $R(S) = \{R_1(S); R_2(S); R_3(S); R_4(S)\}$ нормовані, тому розмежування між рівнями ризику функціонування системи, наступні: $R(S) \in [0; 0,2] - T_1$; $R(S) \in (0,2; 0,4] - T_2$; $R(S) \in (0,4; 0,6] - T_3$; $R(S) \in (0,6; 0,8] - T_4$; $R(S) \in (0,8; 1] - T_5$.

Таким чином, був представлений покроковий алгоритм експертної моделі оцінювання ризику функціонування комп'ютерних систем, який має ряд переваг, а саме: підвищує об'єктивність експертних оцінок, використовуючи вхідні гібридні дані; виводить агреговану оцінку ризику комп'ютерної системи та лінгвістичний рівень з огляду на міркування особи, що приймає рішення. До недоліків даного підходу можна віднести використання різних моделей згорток для отримання агрегованої оцінки, що може приводити до неоднозначності кінцевих результатів

Експеримент дослідження був проведений на задачі оцінювання ризиків безпеки мережевих інформаційних систем аеропорту. Розглядається деяка мережева система та її підсистеми, що є множиною активів інформаційної безпеки, для яких визначено множину загроз K безпеки персональних даних мережевих систем. Кожна загроза безпеки для деякого активу буде оцінюватись експертом з безпеки по вхідним гібридним даним. Вхідні гібридні дані будуть мати наступний зміст: L – наслідки реалізації загроз K безпеки персональних даних мережевої системи. Даний показник наступний: $L = \{L_1 - \text{мінімальні наслідки загрози}; L_2 - \text{середні наслідки загрози}; L_3 - \text{максимальні наслідки загрози}; L_4 - \text{критичні наслідки загрози}\}$.

Наприклад, $"L_1" - [0; 20]$, $"L_2" - [20; 50]$, $"L_3" - [50; 80]$, $"L_4" - [80; 100]$. Дане представлення має наступний зміст. Якщо реалізована загроза, наприклад, на 90% тоді це трактується як «критичний наслідок загрози». α – степінь можливості реалізації загрози мережевої системи, що вимірюється з інтервалу $[0; 1]$: 0 – неможливо реалізувати загрозу, 0,4 – мінімальна реалізація загрози; 0,6 – середня реалізація загрози; 0,8 – висока реалізація загрози; 1 – критична реалізація загрози.

На основі запропонованого алгоритму можемо отримати $R(S)$ оцінку ризику безпеки функціонування мережевих інформаційних систем аеропорту та лінгвістичне трактування T ступеня ризику.

Нехай потрібно оцінити безпеку ризиків мережевих інформаційних систем аеропорту по деяких 8 загрозах безпеки персональних даних та трьох активах. Експертами з безпеки було проведено експертне оцінювання та отримано вхідні дані, таблиця 1.

Таблиця 1.

Вхідні дані експертного оцінювання

Назва активу	Загрози	Наслідки загрози	Степінь можливості реалізації загрози
A_1 - контроль та управління повітряним рухом, навігаційні засоби та підходи	K_{11}	L_1	0,4
	K_{12}	L_1	0,6
	K_{13}	L_2	0,4
	K_{14}	L_3	0,8
	K_{15}	L_2	0
	K_{16}	L_1	0,8
	K_{17}	L_1	0,4
	K_{18}	L_3	0,6
A_2 - метеорологічні інформаційні системи	K_{21}	L_2	0,6
	K_{22}	L_1	0,4
	K_{23}	L_2	0,4
	K_{24}	L_1	0,8
	K_{25}	L_2	0
	K_{26}	L_2	0,6
	K_{27}	L_1	0,4
	K_{28}	L_1	0
A_3 - система моніторингу злітно-посадкової смуги	K_{31}	L_3	0,8
	K_{32}	L_1	0,4
	K_{33}	L_1	0,8
	K_{34}	L_1	0,6
	K_{35}	L_2	0,4
	K_{36}	L_2	0,8
	K_{37}	L_3	0,4
	K_{38}	L_3	0

1 крок. Фазифікація вхідних гібридних даних

Обчислюються значення x_{ij} та Δ_{ij} відповідно за формулами (2) та (3) відповідно, а результат представимо у таблицю 2.

Таблиця 2.

Фазифікація вхідних даних

Загрози	x	Δ	Загрози	x	Δ	Загрози	x	Δ
K_{11}	8,94	0,0894	K_{21}	33,42	0,3342	K_{31}	70,51	0,7051
K_{12}	11,06	0,1106	K_{22}	8,94	0,0894	K_{32}	8,94	0,0894
K_{13}	33,42	0,3342	K_{23}	33,42	0,3342	K_{33}	13,68	0,1368
K_{14}	70,51	0,7051	K_{24}	13,68	0,1368	K_{34}	11,06	0,1106
K_{15}	20	0,2	K_{25}	20	0,2	K_{35}	33,42	0,3342
K_{16}	13,68	0,1368	K_{26}	36,58	0,3658	K_{36}	40,51	0,4051
K_{17}	8,94	0,0894	K_{27}	8,94	0,0894	K_{37}	63,42	0,6342
K_{18}	66,58	0,6658	K_{28}	0	0	K_{38}	50	0,5

2 крок. Агрегування даних в межах підсистем

Виводиться агреговане значення для активів $A_1; A_2; A_3$, використовуючи формулу (4): $\omega_1 = 0,2894$; $\omega_2 = 0,1989$; $\omega_3 = 0,3734$.

3 крок. Врахування важливості підсистем на рівень функціонування системи

Нехай кожна підсистема має деяку важливість $\{10; 9; 8\}$. Тоді визначаються нормовані вагові коефіцієнти за формулою (5): $\bar{w}_1 = 0,37$; $\bar{w}_2 = 0,33$; $\bar{w}_3 = 0,3$.

4 крок. Виведення кількісної оцінки ризику

На наступному кроці обчислюється агрегована оцінка ризику функціонування мережевих інформаційних систем використовуючи середню згортку за формулою (8): $R_3(S) = 1 - (0,37(1 - 0,2894) + 0,33(1 - 0,1989) + 0,3(1 - 0,3734)) = 0,285$.

5 крок. Дефазифікація даних

Лінгвістичне трактування рівня ризику функціонування мережевих інформаційних систем отримується: $R_3(S) \in (0,2; 0,4]$ – T_2 (низький).

Висновки. Отриманим результатом дослідження є експертна модель оцінювання ризику функціонування комп'ютерних систем, виходом якої є кількісна оцінка ризику функціонування комп'ютерних систем та лінгвістичне трактування. Вперше наведено та формалізовано використання вхідних даних оцінювання функціонування комп'ютерних системи гібридним чином, на основі досвіду, знань та міркувань експертів та формальних даних. Це дозволяє поєднувати експертні знання з кількісною інформацією про досліджувану систему на початкових етапах оцінювання та зменшувати невизначеність і суб'єктивність експертних оцінок. Вперше запропоновано експертну модель оцінювання ризику функціонування комп'ютерних

системи, на основі вхідних гібридних даних, у вигляді покрокового алгоритму. Наведено апробаційний приклад оцінювання ризику функціонування мережевих інформаційних систем аеропорту. Подальше дослідження вбачається у конструюванні програмного забезпечення для практичного використання розробленої експертної моделі для різних комп'ютерних систем.

Література:

1. Agrawal A., Zarour M., Alenezi M., Kumar R., Khan R.A. Security durability assessment through fuzzy analytic hierarchy process. *PeerJ Comput. Sci.* 2019, 5, e215.
2. Al-Zahrani F.A. Evaluating the Usable-Security of Healthcare Software through Unified Technique of Fuzzy Logic, ANP and TOPSIS. *IEEE Access* 2020, 8, 109905–109916.
3. Tariq M.I., Mian N.A., Sohail A., Alyas T., Ahmad R. Evaluation of the challenges in the internet of medical things with multicriteria decision making (AHP and TOPSIS) to overcome its obstruction under fuzzy environment. *Mobile Inf. Syst.* 2020, 2020, 8815651.
4. Pritika Shanmugam B., Azam S. Risk Evaluation and Attack Detection in Heterogeneous IoMT Devices Using Hybrid Fuzzy Logic Analytical Approach. *Sensors* 2024, 24, 3223. <https://doi.org/10.3390/s24103223>
5. Elgabry M. Towards cyber-biosecurity by design: An experimental approach to Internet-of-Medical-Things design and development. *Crime Sci.* 2023, 12, 1–5.
6. Choi M., Shafiq M., Choi J.-G., Cheikhrouhou O., Hamam H. Advances in IoMT for Healthcare Systems. *Sensors* 2024, 24, 10.
7. Dragos V., Ziegler J., Villiers J.P. Application of URREF Criteria to Assess Knowledge Representation in Cyber Threat Models. In 21st International Conference on Information Fusion (FUSION), Cambridge, UK, 10–13 July 2018; pp. 664-671.
8. Zgurovsky M., Zaychenko Yu. *Big Data: Conceptual Analysis and Applications*. Springer: New York, 2020.
9. Cugueró-Escofet N., Rosanas J.M. Practical Wisdom for Sustainable Management and Knowledge Sharing. *Sustainability* 2020, 12, 4173.
10. Kumar K. V. *Neural networks and fuzzy logic*. S. K. Kataria & Sons: New Delhi, 2009.
11. Roldan-Lopez-de-Hierro A.F. Some new fixed point theorems in fuzzy metric spaces. *J. Intell. Fuzzy Syst* 2014, 27, 2257–2264.
12. Kuts A.M. Method of presentation of expert information by means of fuzzy logic and obtaining the group assessment of expert opinions *Technol. Audit Prod. Reserv* 2015, 2, 17–21.

References:

1. Agrawal, A., Zarour, M., Alenezi, M., Kumar, R., Khan, R.A. (2019). Security durability assessment through fuzzy analytic hierarchy process. *PeerJ Comput. Sci.*, 5, e215.
2. Al-Zahrani, F.A. (2020). Evaluating the Usable-Security of Healthcare Software through Unified Technique of Fuzzy Logic, ANP and TOPSIS. *IEEE Access*, 8, 109905–109916.
3. Tariq, M.I., Mian, N.A., Sohail, A., Alyas, T., Ahmad, R. (2020). Evaluation of the challenges in the internet of medical things with multicriteria decision making (AHP and TOPSIS) to overcome its obstruction under fuzzy environment. *Mobile Inf. Syst.*, 8815651.
4. Pritika Shanmugam, B., Azam, S. (2024). Risk Evaluation and Attack Detection in Heterogeneous IoMT Devices Using Hybrid Fuzzy Logic Analytical Approach. *Sensors*, 24, 3223. <https://doi.org/10.3390/s24103223>
5. Elgabry, M. (2023). Towards cyber-biosecurity by design: An experimental approach to Internet-of-Medical-Things design and development. *Crime Sci.* 12, 1–5.

6. Choi, M., Shafiq, M., Choi, J.-G., Cheikhrouhou, O., Hamam, H. (2024). Advances in IoMT for Healthcare Systems. *Sensors*, 24, 10.
7. Dragos, V., Ziegler, J., Villiers, J.P. (2018). Application of URREF Criteria to Assess Knowledge Representation in Cyber Threat Models. *In 21st International Conference on Information Fusion (FUSION), Cambridge, UK, 10–13 July 2018*; pp. 664-671.
8. Zgurovsky, M., Zaychenko, Yu. (2020). *Big Data: Conceptual Analysis and Applications*. Springer: New York.
9. Cugueró-Escofet, N., Rosanas, J.M. (2020). Practical Wisdom for Sustainable Management and Knowledge Sharing. *Sustainability*, 12, 4173.
10. Kumar, K. V. (2009). *Neural networks and fuzzy logic*. S. K. Kataria & Sons: New Delhi.
11. Roldan-Lopez-de-Hierro, A.F. (2014). Some new fixed point theorems in fuzzy metric spaces. *J. Intell. Fuzzy Syst*, 27, 2257–2264.
12. Kuts, A.M. (2015). Method of presentation of expert information by means of fuzzy logic and obtaining the group assessment of expert opinions. *Technol. Audit Prod. Reserv*, 2, 17–21.

УДК 004.75

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8\(36\)-1140-1151](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8(36)-1140-1151)

Пригода Андрій Ярославович аспірант, асистент кафедри інженерії програмного забезпечення та кібербезпеки, Державний торговельно-економічний університет, вул. Кіото, 19, м. Київ, 02156, тел.: (050) 357-96-77, <https://orcid.org/0000-0003-3774-4583>

МІКРОСЕРВІСНА АРХІТЕКТУРА, ЯК ОСНОВА ДЛЯ СТВОРЕННЯ CRM-СИСТЕМИ

Анотація. У статті розкрито принципи формування мікросервісної архітектури, як основи для створення CRM-системи. Підкреслено, що архітектура програмної системи рідко обмежується одним архітектурним стилем. Натомість комбінація стилів часто складає повну систему. Наголошується, що мікросервісна архітектура є кращою парадигмою, яка вирішила недоліки підходів з використанням ESB і SOA архітектур, а також традиційних монолітних додатків. Зазначається, що мікросервісна архітектура передбачає розподіл відповідальності між командами розробки за цілком природними межами: за межами самих сервісів. Так, у віданні кількох команд розробки знаходяться непересічні набори мікросервісів, що забезпечує високу ізоляцію роботи. Монолітна архітектура реалізується єдиною програмною системою, яка працює з єдиною базою даних і кодовою базою. У монолітній архітектурі компоненти знаходяться в одному місці і між ними існує явний зв'язок, у мікросервісній архітектурі самі компоненти ізольовані один від одного і взаємодіють за допомогою інтерфейсів. Підкреслено, що використовуючи рішення управління API, можна ввімкнути перевірку політики та ключів, керування версіями служб, управління квотами, примітивні перетворення, авторизацію та контроль доступу, спостережливість, можливості самообслуговування, рейтинги тощо для кожного мікросервісу. Обґрунтовано вибір та детально описано сервіс публікації API (API Publisher) і так званий шлюз API (API Gateway). Зазначається, що API-шлюз являє собою єдину точку входження для клієнта, розташовану над сервіс-орієнтованим бекендом. При публікації API поміщається в API-шлюз. Шлюз API захищає, керує та відповідає за масштабування викликів API. Визначено переваги мікросервісної архітектури для створення CRM-системи, основою є те, що сучасні методології розробки продукту (зокрема, загальновідомий Agile) припускають зміну технічних вимог в процесі розробки програми.

Ключові слова: мікросервіс, архітектура, розробка, моноліт, програма, CRM-система.

Pryhoda Andrii Yaroslavovych post-graduate student, assistant of the department of software engineering and cyber security, State University of Trade and Economics, St. Kyoto, 19, Kyiv, 02156, tel.: (050) 357-96-77, <https://orcid.org/0000-0003-3774-4583>

MICROSERVICE ARCHITECTURE AS A BASIS FOR CREATING A CRM SYSTEM

Abstract. The article reveals the principles of microservice architecture formation as a basis for creating a CRM system. It is emphasized that the architecture of a software system is rarely limited to one architectural style. Instead, a combination of styles often makes up a complete system. It is emphasized that the microservice architecture is a better paradigm that solved the shortcomings of approaches using ESB and SOA architectures, as well as traditional monolithic applications. It is noted that the microservice architecture provides for the distribution of responsibility between development teams along completely natural boundaries: beyond the boundaries of the services themselves. Thus, several development teams are responsible for disparate sets of microservices, which ensures high isolation of work. Monolithic architecture is implemented by a single software system that works with a single database and code base. In a monolithic architecture, the components are in one place and there is a clear connection between them, in a microservice architecture, the components themselves are isolated from each other and interact using interfaces. It is highlighted that using an API management solution, policy and key validation, service versioning, quota management, primitive transformations, authorization and access control, observability, self-service capabilities, ratings, and more can be enabled for each microservice. The choice is justified and the API publishing service (API Publisher) and the so-called API gateway (API Gateway) are described in detail. It is noted that the API gateway is a single point of entry for the client, located above the service-oriented backend. When publishing, the API is placed in an API gateway. API Gateway secures, manages and scales API calls. The advantages of microservice architecture for the creation of a CRM system are determined, the basis is that modern product development methodologies (in particular, the well-known Agile) assume a change in technical requirements in the process of program development.

Keywords: microservice, architecture, development, monolith, program, CRM system.

Постановка проблеми. Архітектура програмного забезпечення системи зображує організацію або структуру системи та надає пояснення того, як вона веде себе. Система являє собою сукупність компонентів, які виконують певну функцію або набір функцій. Іншими словами, архітектура програмного

забезпечення забезпечує міцну основу, на якій можна будувати програмне забезпечення [1]. Серія архітектурних рішень і компромісів впливають на якість, продуктивність, ремонтпридатність і загальний успіх інформаційної системи. Неврахування поширених проблем і довгострокових наслідків може поставити систему під загрозу. Існує безліч моделей і принципів архітектури високого рівня, які зазвичай використовуються в сучасних інформаційних системах. Їх часто називають архітектурними стилями. Архітектура програмної системи рідко обмежується одним архітектурним стилем. Натомість комбінація стилів часто складає повну систему [2].

В наш час конкуренція на ринку досить висока та при ситуації взаємодії з клієнтами кожна компанія замислюється про впровадження CRM систем, а саме використання хмарних CRM, які доступні не тільки великим компаніям та й малим підприємцям.

Система управління взаємовідносинами з клієнтами або CRM-система характеризується як інструмент підвищення ефективності взаємодії підприємства з клієнтами. Сьогодні CRM-системи є невід'ємним інструментом діяльності багатьох світових підприємств, що дозволяє їм набагато ефективніше встановлювати та розвивати відношення з клієнтами.

Проте в Україні впровадження CRM-систем проходить повільніше, ніж у всьому світі. Зараз відставання українських компаній – як постачальників, так і замовників рішень, в розумінні та освоєнні технологій для управління взаємодією з клієнтами швидко скорочується. Але досягнення світових стандартів представниками українського ринку CRM-технологій вимагає подальшого вивчення аспектів впровадження систем управління відносинами з клієнтами [3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науково-дослідницькому просторі сьогодення з'являються роботи, присвячені розробці механізмів формування мікросервісів шляхом розбиття монолітних додатків.

Так В. В. Заверчук [4] здійснив дослідження алгоритмічного та програмного забезпечення роботи високонавантажених CRM систем. Розкрив основні механізми та принципи реалізації.

У [5] запропоновано класифікацію бізнес-процесів на промислових підприємствах, що надало можливість зрозуміти сутність роботи CRM систем, їх структурну складову.

Побудова моделей для оптимізації структури бази даних вузла у корпоративних інформаційних системах наведена у [6]. А В. І. Харитонов [7] висвітлив принципи застосування CRM-систем при прийнятті управлінських рішень в організації. У [8] наведено критерії вибору CRM-систем.

Крім того, варто зазначити праці наступних науковців: Babgohari A. Z., Hamedi M., Taghizadeh-Yazdi M., Nazari-Shirkouhi, S. [9], Das S., Hassan H.M.K. [10], Saniuk S., Grabowska S. [11], Shahin A., Gharibpoor M., Teymouri S., Iraj E.B. [12],

Sofi M. R., Bashir I. [13], Rastgar A. A., Esmaili E., Naderi R., Hemmati A. [14], Tian J., Wang S. [15] та інших.

Проте, беручи до уваги вище зазначену наукову документацію, питання, пов'язане з формуванням мікросервісів шляхом розбиття монолітних додатків, все ще залишається недостатньо дослідженим та потребує подальшого опрацювання.

Мета статті – дослідження принципів формування мікросервісної архітектури, як основи для створення CRM-системи.

Виклад основного матеріалу. Мікросервісна архітектура стала кращою парадигмою, яка вирішила недоліки підходів з використанням ESB і SOA архітектур, а також традиційних монолітних додатків.

Мікросервісна архітектура дозволяє уникнути більшості труднощів, які є в монолітній архітектурі пропонуючи концепцію часткового розгортання, коли виробничий сервер втрачає лише частину функціоналу. Додавання нового сервісу також не впливає на працездатність всієї хмари. Ці переваги досягаються за рахунок того, що додаток зберігає більшу частину свого функціоналу, в той час як один мікросервіс знаходиться в стані перезапуску або запуску.

У сукупності з підходом безперервної інтеграції, що прийшов зі світу DevOps, мікросервісна архітектура дозволяє вводити у виробничу фазу повністю протестований (пройшов модульні тести, інтеграційні тести і end-to-end тести) функціонал. Написання якісних масштабних тестів для монолітного додатку часто виявляється на порядок більш важким завданням в силу змішування функціоналу в одному великому додатку.

Мікросервіси за своєю суттю дотримуються філософії UNIX: «робіть одне, але добре». Кожен сервіс має вузьку зону відповідальності, який якісно вирішує малий обсяг покладених на нього завдань. Нові розробники легше вливаються в робочий процес, оскільки вивчення і підтримка вихідного коду об'ємом в 2–3 тисячі рядків є куди більш простим завданням, ніж підтримка 30–40 тисяч рядків коду. Коли мова заходить про вихідний код, не можна не згадати філософію слабкої зв'язності мікросервісів. Використання повідомлень для взаємодії сервісів між собою дозволяє розробнику зосередитися на вирішенні поточного завдання, нехтуючи випадковим пошкодженням вже існуючий функціонал, яку часто відчують розробники монолітних додатків.

Мікросервісна архітектура передбачає розподіл відповідальності між командами розробки за цілком природними межами: за межами самих сервісів. Так, у віданні кількох команд розробки знаходяться непересічні набори мікросервісів, що забезпечує високу ізоляцію роботи. По суті, кожна команда вільна робити в своїх сервісах будь-які бажані зміни, якщо ці зміни не порушують наступних умов:

Сервіс зберігає працездатність і виконує покладені на нього функціональні обов'язки, обумовлені проєктними керівниками.

Дотримано виконання контрактів споживачів. Ці контракти наказують, яку інформацію даний сервіс повинен надавати іншим сервісам за допомогою REST API або асинхронних повідомлень, що передаються в рамках повсюдно впровадженої event-driven архітектури.

Монолітна архітектура реалізується єдиною програмною системою, яка працює з єдиною базою даних і кодовою базою. У монолітній архітектурі компоненти знаходяться в одному місці і між ними існує явний зв'язок, у мікросервісній архітектурі самі компоненти ізольовані один від одного і взаємодіють за допомогою інтерфейсів. З вище сказаного можна зробити висновок, що кожен мікросервіс зобов'язаний бути незалежним компонентом. Так як кожен мікросервіс працює в своєму процесі, він має чітко винести інтерфейс взаємодії з ним (API). Інші структурні елементи системи можуть взаємодіяти з сервісом лише через API, тому мінімізація зв'язків – один а найважливіших процесів в плануванні такої архітектури.

Існуючий на даний час третій вид архітектури являє собою безсерверну архітектуру (serverless-architecture), яка є способом створення і запуску додатків і сервісів без необхідності управління інфраструктурою. Додаток, як і раніше працює на серверах, але управління цими серверами бере на себе сторонній сервіс. Це звільняє від необхідності займатися виділенням ресурсів, масштабуванням і обслуговуванням серверів для запуску додатків, баз даних і систем зберігання даних. Безсерверні обчислення – це модель виконання комп'ютерного коду, в якій розробники звільняються від обслуговування інфраструктурними компонентами системи. Ця тенденція також відома як функція як послуга Function-as-a-Service (FaaS), коли постачальник хмарних послуг відповідає за запуск і зупинку контейнерної платформи функції, перевірку безпеки інфраструктури, скорочення витрат на обслуговування, поліпшення масштабованості. FaaS у своєму значенні містить поняття функції як послуги. Разом з цим операційні системи та технології розміщення серверів входять до пакету обслуговування.

За допомогою FaaS віртуальна машина та керуюче програмне забезпечення працює в автоматичному режимі і дані сервера обробляються хмарним постачальником.

У безсерверних додатках спеціальні програмні компоненти активізуються тільки тоді, коли надходить запит. Після обробки запиту компонент «засинає». Дані компоненти часто розташовуються у керованому середовищі, яке відповідає за масштабованість і стежить за життєвим циклом.

Переваги безсерверної архітектури такі:

економія часу і накладних витрат;

масштабування відповідно до навантаження; немає необхідності займатись інфраструктурними питаннями.

Недоліки безсерверної архітектури такі:
складність моніторингу і виявлення помилок;
неможливість внесення змін у інфраструктури без узгодження із поставальником послуг;
можливі затримки у роботі сервісу.

Ґрунтуючись на основних патернах побудови мікросервісних додатків, можна запропонувати наступну архітектуру програмно-інформаційного комплексу):

сервіс FRONTEND надає графічний інтерфейс користувача;
сервіс UAM (user access management) зберігає облікові записи користувачів, виконує процедури аутентифікації та авторизації;

сервіс API GATEWAY надає єдину точку входу запитів до предметно-орієнтованих сервісів, зберігає інформацію про кінцеві точки (endpoints) викликаються сервісів;

сервіси SYNTHESIS, SEARCH, ACTUALIZATION відповідають за синтез структур фізичного принципу дії, пошук фізичних ефектів і актуалізацію бази даних фізичних ефектів відповідно;

сервіс DATABASE MANAGER забезпечує безпосередню взаємодію сервісів з базою даних фізичних ефектів.

Слід сказати, що при належному покритті функціоналу тестами порушення хоча б однієї з умов представляється досить важливою проблемою. Порушення першої умови припиняється написанням якісних тестів рівня мікросервісу, а друга умова не дає порушити особливий підвид інтеграційних тестів – тести контрактів споживачів.

Додатковою приємною перевагою архітектури мікросервісу є можливість вибору різних технологій у різних мікросервісах. Наприклад, один сервіс може використовувати базу даних Neo4j, що працює з графами даних, прекрасно підходить для зберігання соціальних даних, а інший – стала класикою PostgreSQL. І при розумному розбитті розв'язуваного веб-додатком завдання на контексти (області відповідальності, що характеризуються сильним зчепленням за змістом, наприклад, контекст користувачів, контекст електронних листів, контекст замовлень) простота підтримки програми і його продуктивність можуть відчутно зрости. Ця ж перевага дозволяє командам експериментувати з новими технологіями, які будуть впроваджені і в інші сервіси, якщо запропоновані рішення виявляться вдалими.

Монолітна архітектура такої творчої свободи розробникам не надає.

API Gateway, відкриває споживачеві такі задекларовані бізнес-функції як кероване API. Також відкривається можливість розділити фасад API на окремі і незалежні середовища виконання, розділені за якоюсь ознакою.

Будь-які програми мікросервісу, що розробляються, повинні представляти бізнес-можливості для споживачів таким чином, щоб ці можливості

можна було легко створювати, керувати ними, захищати, аналізувати та масштабувати. Такі можливості надаються споживачам як API, які регулюються процесом широко відомий як управління API (API management).

Аналогічно, мікросервіси можуть використовувати зовнішні API в процесі своєї роботи. У більшості випадків API – це Синхронний обмін повідомленнями типу запит-відповідь. Будь-які бізнес-можливості, які надаються споживачеві (внутрішні або зовнішні) можна вважати API. Розкривати такі бізнес-можливості варто таким чином, щоб була можливість створювати, управляти, захищати, аналізувати і масштабувати це API. Ця можливість називається управлінням API.

Використовуючи рішення управління API, можна ввімкнути перевірку політики та ключів, керування версіями служб, управління квотами, примітивні перетворення, авторизацію та контроль доступу, спостережливність, можливості самообслуговування, рейтинги тощо для кожного мікросервісу. Коли справа доходить до управління API, то є кілька основних компонентів, які повинні бути частиною будь-якого рішення щодо управління API: API Publisher; api Developer Portal / Store; API Gateway; API Analytics / Observability; API Monetization; API QoS (якість обслуговування, такі як безпека, регулювання, кешування тощо).

Зупинимось докладніше на описі сервісу публікації API (API Publisher) і так званому шлюзі API (API Gateway). Сервіс публікації може має більшу зону відповідальності ніж просто розташування задекларованих API в шлюзі. Він може надавати всі необхідні можливості розробникам API для проектування, розробки, публікації, управління, моніторингу доступності та вимірювання продуктивності. API-шлюз являє собою єдину точку входження для клієнта, розташовану над сервіс-орієнтованим бекендом. При публікації API поміщається в API-шлюз. Шлюз API захищає, керує та відповідає за масштабування викликів API. Всі запити, що відправляються користувачами, перехоплюються шлюзом або направляються безпосередньо в нього. Це дозволяє застосовувати різні політики для цілої групи API, такі як безпека, фільтри, статистика використання API. Крім того, в деяких випадках є можливість об'єднати багато бізнес-функцій на рівні шлюзу API.

Описані вище принципи управління API дуже добре накладаються на методологію гнучкої розробки і дозволяють реалізовувати конкретний бізнес-функціонал окремо від інших. Єдина проблема, яка стоїть перед розробниками на мікросервісній архітектурі – це реалізації цих шаблонів. Наприклад, існує чудова платформа для проектування API-Swagger, але вона добре розвинена саме для цього і не надає відкритої можливості або будь-якої інтеграції з реалізаціями на API Gateway. Такі інтеграції на даний момент розроблені тільки для хмарних рішень на Amazon. Сама ж платформа Swagger є комерційним продуктом, це піднімає питання про реальну корисність і вигоди продукту для конкретних випадків вирішення бізнес-проблем.

У реаліях новизни технології готові рішення часто свіжі і не можуть точно відповідати тим вимогам, які стоять перед розробниками через таку реалізацію сервісів управлінням API.

Розглянуті вище архітектурні шаблони проєктуються і реалізуються також командами, що відповідають за платформу. У переважній більшості саме проєкти, що реалізують безпосередньо бізнес-завдання, формують API і реалізують його в своїх мікросервісах, в той час як завдання з управління цього API кладеться на плечі команд платформи. Це кардинально відрізняється від процесів проєктування, розробки і публікації API, які використовують в невеликих компаніях, в яких одна велика команда працює над цілісним проєктом і використовує сукупності готових рішень як платформу.

Таким невеликим проєктам дійсно достатньо тих реалізацій, які може запропонувати ІТ спільнота. Розглянемо найпопулярніші реалізації шлюзу API та реалізації управління API. У список таких реалізацій входить: Spring Cloud Gateway; Kong Gateway; Swagger; NGINX; Envoy Proxy. Розглядати ці реалізації варто зі сторони процесу управління API, яке вони пропонують якщо це реалізація шаблону API Publisher, а також з точки зору процесу доставки конфігурації API в API-шлюз.

Spring Cloud Gateway – проєкт, який є частиною проєкту Spring Cloud, метою якого є надати розробникам хмарних рішень максимальну інструментальну підтримку і позбавити їх від необхідності реалізовувати одне і теж. Сам же проєкт Spring Cloud Gateway надає бібліотеку для побудови шаблону API Gateway. Мета проєкту – забезпечити простий та ефективний спосіб маршрутизації запитів до API. Функціонал цього рішення з коробки пропонує статичний спосіб програмної декларації маршрутів, що робить його складним використовуючи в якості загального. З очевидних його переваг є відкритий вихідний код.

Використання шлюзу API дає наступні переваги:

- ізолює клієнтів від поділу програми на мікросервіси;
- ізолює клієнтів від проблеми визначення місця розташування екземплярів сервісів;
- надає оптимальний API для кожного типу клієнта; зменшує кількість запитів / обходів.

Наприклад, API Gateway дозволяє клієнтам отримувати дані з кількох служб за один цикл прийому-передачі. Менше запитів також означає менше накладних витрат і покращує взаємодію з користувачем; спрощує клієнту роботу, переміщуючи логіку виклику декількох служб з клієнта на API Gateway; переводить з «стандартного» загальнодоступного веб-дружнього протоколу API до будь-яких протоколів, що використовуються всередині компанії.

Шаблон шлюзу API має ряд таких недоліків: підвищена складність – API Gateway – це ще одна рухома частина, яку необхідно розробити, розгорнути і

управляти, і підтримувати; збільшений час відгуку через додаткового мережевого переходу через API Gateway – однак для більшості додатків вартість додаткового обходу несуттєва.

Kong Gateway також є проектом з відкритим кодом і написаний мовою Lua. Надає користувачам повноцінну реалізацію шаблону «API Gateway» з функціями маршрутизації трафіку, аутентифікації, моніторингу, протоколювання, кешування, контролю трафіку. Має різні формати налаштувань, як статичних через файл конфігурації, так і динамічних за допомогою запитів HTTP. Є непоганим з точки зору продуктивності рішенням, так як заснований на «nginx». Але так як повністю складається з набору скриптів на Lua, то загальна продуктивність і явні недоліки з розміром споживаної пам'яті залишаються під питанням.

До того ж налаштування за допомогою HTTP має свої недоліки, так, наприклад, стежити за актуальністю маршрутів в API-шлюзі без міцного зворотного зв'язку стає надзвичайно складно. NGINX-являє собою реалізацію проксі-сервісу з багатою конфігурацією, на його основі побудований проєкт Kong, але також розробник NGINX пропонує з коробки безліч можливостей: балансування, кешування, протоколювання тощо, має всі ті ж переваги і недоліки що і Kong, не дивлячись на те, що є його значно урізаною за можливостями версією.

Swagger – це проєкт з відкритим кодом, метою якого є надання інструментів та платформи для проєктування, тестування та документації програмним інтерфейсом додатків. Фокус уваги цього проєкту зосереджений на веб сервісах, побудованих на концепціях REST. Swagger є частковою реалізацією шаблону API Publisher.

Swagger допомагає користувачам створювати, документувати, тестувати та споживати веб-сервіси RESTful. Його можна використовувати як з підходом до розробки API зверху вниз, так і знизу вгору. У методі зверху вниз, або спочатку дизайн, Swagger можна використовувати для розробки API до написання будь-якого коду. У методі знизу вгору, Swagger аналізує код, написаний для API, і генерує документацію.

Перш за все, оскільки Swagger використовує спільну мову, яку може зрозуміти кожен, це легко зрозуміти, як для розробників, так і для не розробників. Таким чином, розробники програмного забезпечення, менеджери продуктів і проєктів, бізнес-аналітики і навіть потенційні клієнти можуть отримати доступ до дизайну API. Крім того, оскільки Swagger легко регулюється, його можна успішно використовувати для тестування API та виправлення помилок. Ще один важливий момент полягає в тому, що одна і та ж документація може використовуватися для прискорення різних API-залежних процесів.

Envoy Proxy. Назва цього проєкту говорить сама за себе, це реалізація проксі сервера на мові C. Цей проєкт пропонує великий список можливостей,

але що більш головне – широкі можливості по його налаштуванню. Цей проєкт часто використовується в особистих розробках різних компаній в якості реалізації шаблону API Gateway. Явною перевагою проєкту є його динамічне налаштування і надається спеціальна бібліотека для управління конфігурацією проксі-сервера із зовні. Такий шар в термінології Envoy proxy є «Control plane». Протокол управління конфігурацією будується на gRPC. Це спрощує реалізацію моделі видавець-передплатник в конфігуруванні envoy proxy.

Запити при динамічному способі програмної реалізації пересилаються на серверний код. Для «динамічних запитів» сервер інтерпретує запит, зчитує необхідну інформацію з бази даних, об'єднує отримані дані з шаблонами HTML і надсилає назад відповідь, що містить згенерований HTML.

Висновки. У роботі проведено дослідження принципів формування мікросервісної архітектури, як основи для створення CRM-системи. Основною перевагою даного підходу є те, що сучасні методології розробки продукту (зокрема, Agile) припускають зміну технічних вимог в процесі розробки програми. Це означає, що немає сенсу приділяти багато уваги реалізації дрібних деталей майбутньої системи, оскільки вимоги до нього в кінцевому підсумку можуть виявитися зовсім іншими, ніж на початку. Мікросервісна архітектура з її масштабованістю і легким прийняттям змін дозволяє розробляти гнучкі сервіси, які прекрасно адаптовані до Agile.

Література:

1. Аль Равашдех Лейт Ахмед Мустафа. Оцінка похибок динамічних нейронних мереж для вимірювальних систем. *Метрологія та прилади*. 2018. № 3. С. 33–35
2. Бойчук В.О. Сучасні штучні нейронні мережі та підходи до їх моделювання. *Вимірювальна та обчислювальна техніка в технологічних процесах*. 2014. № 4. С. 216–219.
3. Алгоритми та структури даних / уклад. О.В. Щербаков, Ю.Е. Парфьонов, В.М. Федорченко. Харків: ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2017. 58 с.
4. Заверчук В.В. Дослідження алгоритмічного та програмного забезпечення роботи високонавантажених CRM систем. Тернопіль: Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя, 2017. 7 с. URL: <https://elartu.tntu.edu.ua/handle/123456789/19010> (дата звернення: 15.08.2024).
5. Лисенко О.А. Класифікація бізнес-процесів на промислових підприємствах: теоретичні аспекти. *Університетські наукові записки*. 2013. № 2 (46). С. 190–197.
6. Фісун М., Дворецький М., Дворецька С. Побудова моделей для оптимізації структури бази даних вузла у корпоративних інформаційних системах. *ІТКІ*. 2020. Т. 48. № 2. С. 52–60.
7. Харитонов В.І. Застосування CRM-систем при прийнятті управлінських рішень в організації. *Системне управління*. 2016. № 1. С. 30.
8. Шпортько Г., Вишнеvsька М. Критерії вибору CRM-системи. *Трансформація податкової та обліково-аналітичної систем в контексті сучасних кризових явищ: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Чернівці, 20 травня 2021 р.)*. Чернівці: Технодруk, 2021. С. 309-314. URL: http://chtei-knteu.cv.ua/ua/content/download/subsection/nauka/konf_20_05_2021.pdf (дата звернення: 15.08.2024).

9. Towards the analysis of e-CRM practices using an integrated fuzzy approach / Babgohari A.Z., Hamed M., Taghizadeh-Yazdi M., Nazari-Shirkouhi S. *International Journal of Electronic Customer Relationship Management*. 2022. № 13. P. 272–293. DOI: <https://doi.org/10.1504/IJE CRM.2022.124099> (last accessed: 15.08.2024).

10. Das S., Hassan H.M.K. Impact of sustainable supply chain management and customer relationship management on organizational performance. *International Journal of Productivity and Performance Management*. 2022. № 71. P. 2140–2160. DOI: <https://doi.org/10.1108/IJPPM-08-2020-0441> (last accessed: 14.08.2024).

11. Saniuk S., Grabowska S. Personalization of Products in the Industry 4.0 Concept and Its Impact on Achieving a Higher Level of Sustainable Consumption. *Energies* 2020. № 13. P. 5895. DOI: <https://doi.org/10.3390/en13225895> (last accessed: 16.08.2024).

12. Shahin A., Gharibpoor M., Teymouri S., Iraj E.B. Studying the influence of e-CRM on web-based brand personality - The case of Mellat Bank. *International Journal of Business Information Systems*. 2013. № 13. P. 453–470. DOI: <https://doi.org/10.1504/IJBIS.2013.055301> (last accessed: 10.08.2024).

13. Sofi M.R., Bashir I. The effect of customer relationship management (CRM) dimensions on hotel customer's satisfaction in Kashmir. *International Journal of Tourism Cities*. 2020. № 6. P. 601–620.

14. Rastgar A. A., Esmaili E., Naderi R., Hemmati A. Clarifying the effect of customer knowledge management to improve business performance of banks: Considering the role of electronic customer relationship management. *International Journal of Electronic Customer Relationship Management*. 2019. № 12. P. 108–123. DOI: <https://doi.org/10.1504/IJECRM.2019.104019> (last accessed: 12.08.2024).

15. Tian J., Wang S. Signaling Service Quality via Website e-CRM Features: More Gains for Smaller and Lesser Known Hotels. *Journal of Hospitality and Tourism Research*. 2017. № 41. P. 211–245. DOI: <https://doi.org/10.1177/1096348014525634> (last accessed: 15.08.2024).

References:

1. Al Ravashdekh Leit Akhmed Mustafa. (2018). Otsinka pokhybok dynamichnykh neuronnykh merezh dlia vymiriuvalnykh system [Estimation of Errors of Dynamic Neural Networks for Measurement Systems]. *Metrolohiia ta prylady*, (3), 33–35 [In Ukrainian].

2. Boichuk, V. O. (2014). Suchasni shtuchni neuronni merezhi ta pidkhody do yikh modeliuvannia [Modern Artificial Neural Networks and Approaches to Their Modeling]. *Vymiriuvalna ta obchysliuvalna tekhnika v tekhnolohichnykh protsesakh*, (4), 216–219 [In Ukrainian].

3. Shcherbakov, O. V., Parfonov, Yu. E., & Fedorchenko, V. M. (2017). *Alhorytmy ta struktury danykh* [Algorithms and data structures]. Kharkiv: KhNEU im. S. Kuznetsia [In Ukrainian].

4. Zaverchuk, V. V. (2017). Doslidzhennia alhorytmichnoho ta prohramnoho zabezpechennia roboty vysokonavantazhenykh CRM system [Research of algorithmic and software support for high-load CRM systems]. Ternopil: TNTU. Retrieved from <https://elartu.tntu.edu.ua/handle/123456789/19010> [In Ukrainian].

5. Lysenko, O. A. (2013). Klasyfikatsiia biznes-protsesiv na promyslovykh pidpriemstvakh: teoretychni aspekty [Classification of business processes at industrial enterprises: theoretical aspects]. *Universytetski naukovyi zapysky*, (2(46)), 190–197 [In Ukrainian].

6. Fisun, M., Dvoret'skyi, M., & Dvoret'ska, S. (2020). Pobudova modelei dlia optymizatsii struktury bazy danykh vuzla u korporatyvnykh informatsiinykh systemakh [Building models for optimizing the structure of the node database in corporate information systems]. *ITKI*, 48(2), 52–60 [In Ukrainian].

7. Kharytonov, V. I. (2016). Zastosuvannia CRM-system pry pryiniatti upravlinskykh rishen v orhanizatsii [Application of CRM-systems in managerial decision-making in the organization]. *Systemne upravlinnia*, (1), 30 [In Ukrainian].

8. Shportko, H., & Vyshnevskaya, M. (2021). Kryterii vyboru CRM-systema [Criteria for choosing a CRM system]. In *Transformatsiia podatkovoi ta oblikovo-analitychnoi system v konteksti suchasnykh kryzovykh yavyshch: Materialy Mizhnarodnoi naukovy-praktychnoi konferentsii* (P. 309-314). Chernivtsi: Tekhnodruk. Retrieved from http://chtei-knteu.cv.ua/ua/content/download/subsection/nayka/konf_20_05_2021.pdf [In Ukrainian].

9. Babgohari, A. Z., Hamedi, M., Taghizadeh-Yazdi, M., & Nazari-Shirkouhi, S. (2022). Towards the analysis of e-CRM practices using an integrated fuzzy approach. *International Journal of Electronic Customer Relationship Management*, 13, 272–293. <https://doi.org/10.1504/IJECRM.2022.124099> [In English].

10. Das, S., & Hassan, H. M. K. (2022). Impact of sustainable supply chain management and customer relationship management on organizational performance. *International Journal of Productivity and Performance Management*, 71, 2140–2160. <https://doi.org/10.1108/IJPPM-08-2020-0441> [In English].

11. Saniuk, S., & Grabowska, S. (2020). Personalization of products in the Industry 4.0 concept and its impact on achieving a higher level of sustainable consumption. *Energies*, 13, 5895. <https://doi.org/10.3390/en13225895> [In English].

12. Shahin, A., Gharibpoor, M., Teymouri, S., & Iraj, E. B. (2013). Studying the influence of e-CRM on web-based brand personality: The case of Mellat Bank. *International Journal of Business Information Systems*, 13, 453–470. <https://doi.org/10.1504/IJBIS.2013.055301> [In English].

13. Sofi, M. R., & Bashir, I. (2020). The effect of customer relationship management (CRM) dimensions on hotel customer's satisfaction in Kashmir. *International Journal of Tourism Cities*, 6, 601–620 [In English].

14. Rastgar, A. A., Esmaili, E., Naderi, R., & Hemmati, A. (2019). Clarifying the effect of customer knowledge management to improve business performance of banks: Considering the role of electronic customer relationship management. *International Journal of Electronic Customer Relationship Management*, 12, 108–123. <https://doi.org/10.1504/IJECRM.2019.104019> [In English].

15. Tian, J., & Wang, S. (2017). Signaling service quality via website e-CRM features: More gains for smaller and lesser known hotels. *Journal of Hospitality and Tourism Research*, 41, 211–245. <https://doi.org/10.1177/1096348014525634> [In English].

УДК 004.032.26:004.056.53

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8\(36\)-1152-1163](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8(36)-1152-1163)

Прозур Віталій Олександрович аспірант кафедри штучного інтелекту, НТУУ «Київський політехнічний інститут» імені Ігоря Сікорського, Берестейський проспект, 37, м. Київ, 03056, <https://orcid.org/0009-0000-2996-483X>

ВИКОРИСТАННЯ ГЕНЕРАТИВНИХ ЗМАГАЛЬНИХ МЕРЕЖ ДЛЯ ВИЯВЛЕННЯ І ЗАПОБІГАННЯ НЕСАНКЦІОНОВАНИМ ВТРУЧАННЯМ У КОМП'ЮТЕРНІ СИСТЕМИ

Анотація. Генеративні змагальні мережі забезпечують глибокий спосіб вивчення репрезентацій без екстенсивних анотованих даних. Вони досягають цього шляхом виведення та зворотнього розповсюдження сигналів через конкурентний процес за участю пари мереж. Результати, які були отримані за допомогою генеративних змагальних мереж можуть використовуватися в різноманітних програмах, включаючи синтез зображення, семантичне редагування зображення, стиль передачі, надроздільну здатність зображення та класифікацію. Мета цієї статті проаналізувати використання генеративних змагальних мереж, як додаткового захисту для запобігання несанкціонованим втручанням у комп'ютерні системи. Об'єкт дослідження – процес виявлення і запобігання несанкціонованим втручанням в комп'ютерну мережу. Предмет дослідження – комп'ютерні системи, що використовуються в роботі.

У статті досліджено використання та програмне обґрунтування такого виду генеративних моделей як генеративні змагальні мережі. Генеративні змагальні мережі є одним із найпотужніших інструментів у галузі штучного інтелекту, який здатен створювати реалістичні дані, зокрема такі як фото, відео, звук тощо, що значно допомагає при створенні ідентифікації автора неоднорідного вихідного коду програми на основі гібридної нейронної мережі. Ми також вказуємо на проблеми, що залишаються при застосуванні генеративних змагальних мереж. Вирішення цієї проблеми є особливо актуальним для областей інформаційної безпеки, освітнього процесу та захисту авторського права. В статті представлено аналіз сучасних методів вирішення поставленого завдання, зокрема, пропонується власна методика на основі генеративних змагальних мереж, що зарекомендувала себе в ранніх дослідженнях, спрямованих на оцінку ефективності даного підходу в простих та складних випадках.

Ключові слова: генеративні змагальні мережі, нейронна мережа, комп'ютерна мережа, сигнал, ідентифікація.

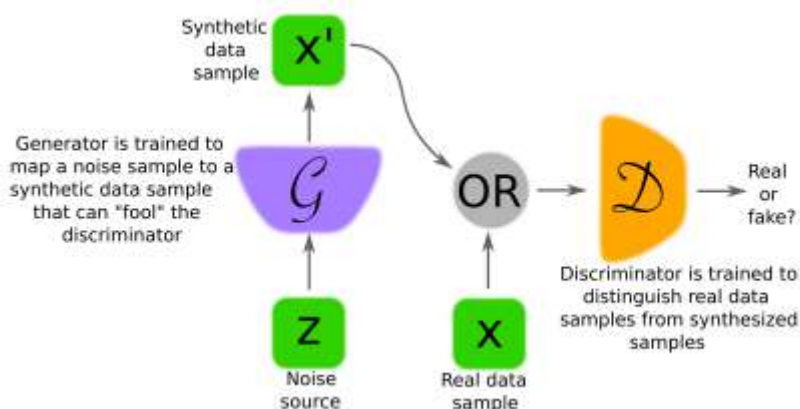
Prozur Vitalii Oleksandrovych PhD Student of the Department of Artificial Intelligence, National Technical University of Ukraine «Kyiv Polytechnic Institute», Beresteyskyi Ave., 37, Kyiv, 03056, <https://orcid.org/0009-0000-2996-483X>

USE OF GENERATIVE COMPETITIVE NETWORKS FOR DETECTING AND PREVENTING UNAUTHORIZED INTERFERENCE IN COMPUTER SYSTEMS

Abstract. Generative adversarial networks provide a deep way to explore representations without extensive annotated data. They achieve this by deriving and back-propagating signals through a competitive process involving a pair of networks. The results obtained using generative adversarial networks can be used in a variety of applications, including image synthesis, semantic image editing, style transfer, image super-resolution, and classification. The purpose of this article is to analyze the use of generative adversarial networks as an additional defense to prevent unauthorized interference in computer systems. The object of the study is the process of detecting and preventing unauthorized interference in the computer network. The subject of research is computer systems used in work. This article explores the use and program justification of such a type of generative models as generative adversarial networks. Generative adversarial networks are one of the most powerful tools in the field of artificial intelligence, capable of generating realistic data, including photos, videos, sounds, etc. Which greatly helps in creating identification of the author of the heterogeneous source code of the program based on the hybrid neural network. We also point out the challenges that remain in the application of generative adversarial networks. Solutions to this problem are especially relevant for the areas of information security, educational process and copyright protection. the article presents an analysis of modern methods of solving the task. The authors propose their own technique based on a generative competitive networks, which has proven itself in early studies aimed at evaluating the effectiveness of this approach in simple and complex cases.

Keywords: generative competitive networks, neural network, computer network, signal, identification.

Постановка проблеми. Сучасні генеративні змагальні мережі (GAN) виникли в 2014 році після статті Generative Adversarial Nets [1], в якій Яном Гудфеллоу був введений термін GAN, хоча ідеї та опис моделі виник ще в 1990-х роках у статтях [2-3]. В сучасності GAN (рис. 1) використовують в багатьох сферах зокрема й для захисту комп'ютерних систем, він здатен наприклад розпізнавати фотографії неіснуючих людей чи фільтрувати кадри у відеоряді.

Рис. 1 Сучасна модель GAN: це дискримінатор (D) і генератор (G). Зазвичай вони реалізуються за допомогою нейронних мереж, але можуть бути реалізовані й будь-якою іншою формою диференційованої системи.

Постановка проблеми. У численних наукових дослідженнях робляться спроби визначити термін «кіберзлочинність». З майже 200 актів національного законодавства, зазначених країнами у відповідях на запитання проблем кіберзлочинності, менш ніж у 5% випадків термін «кіберзлочинність» був присутній у назві чи змісті правових норм. Натомість у законодавстві частіше вживаються терміни «комп'ютерні злочини», «електронні засоби зв'язку», «інформаційні технології» або «злочини у сфері високих технологій». На практиці багато з цих законодавчих актів визначають злочини, які включають в поняття кіберзлочинності, наприклад, несанкціонований доступ до комп'ютерної системи або вплив на комп'ютерні системи або дані [4].

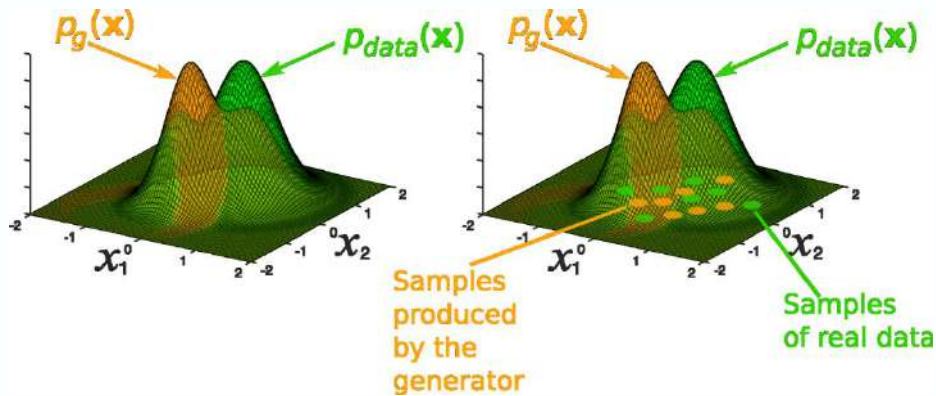
Рішення прикладних завдань генеративними змагальними мережами по ідентифікації автора вихідного коду передбачає аналіз текстів програм, які ускладнені тими чи іншими чинниками. Такі фактори можна розділити на дві групи:

1. *Фактори, що виникають у процесі або після завершення написання вихідного коду.* До цієї групи належать різні перетворення вихідних кодів програм. Наприклад, обфускація вихідного коду програми – приведення вихідного коду програми до виду, що ускладнює його розуміння та аналіз, але зберігає функціональність; написання вихідного коду відповідно до стандартів кодування – розробка вихідного коду з урахуванням угод та правил, прийнятих групою програмістів.

2. *Фактори, що виникають через особливості процесу розробки.* Дана група включає інші випадки, що значною мірою ускладнюють процес визначення автора вихідного коду. Наприклад, ідентифікація автора на основі зразків, написаних різними мовами програмування одним і тим же програмістом (з урахуванням змішаних даних). Також розмежування авторства вихідного коду програми між людиною та машиною або генеративною моделлю.

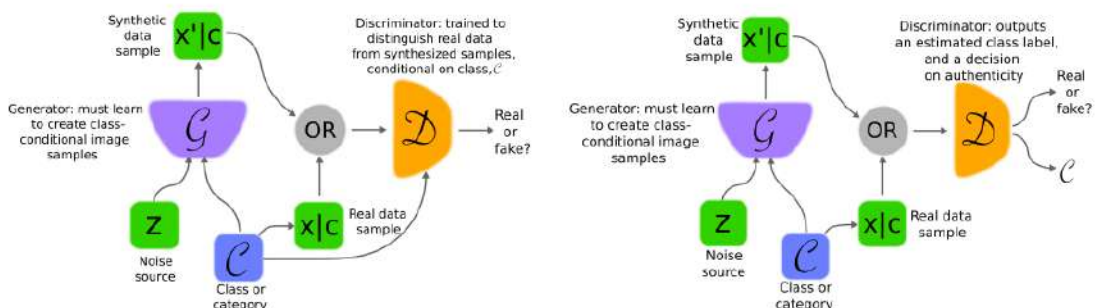
Ще одним випадком, який необхідно розглянути у рамках другої групи, є визначення авторства на основі фрагментів вихідних кодів, написаних у рамках групової розробки. Наукова новизна роботи полягає у запропонованій авторами методиці, що враховує як прості, так і всі складні випадки ідентифікації автора (користувача) генеративними змагальними мережами, що допоможе при несанкціонованому втручанні у комп'ютерні системи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Генеративні змагальні мережі – це тип глибокої нейронної мережі, яка досягла багатьох найсучасніших результатів для генеративних завдань. Так для розширення та синтезу зображень у 2D, Wu з співавторами [5] представили GAN, які були здатні синтезувати 3D вибірки даних за допомогою об'ємних згорток (рис. 2).

Рис. 2 Під час навчання GAN генератору пропонується створити розподіл вибірок, $p_g(\mathbf{x})$, щоб відповідати розподілу реальних даних, $p_{data}(\mathbf{x})$ [5]. Для належним чином параметризованих GAN, ці розподіли будуть майже ідентичними.

Мірза та ін. [6] розширили (2D) структуру GAN до умовних налаштувань, зробивши як генератор, так і дискримінатор мереж класово-умовними (рис. 3). Контрадиційні GAN мають перевагу в тому, що вони можуть надавати кращі представлення для створення мультимодальних даних.

Рис. 3 Ліворуч умовний GAN, запропонований Mirza та ін. [6] виконує класово-умовний синтез зображень; дискримінатор виконує клас-умовне розрізнення справжніх зображень від фальшивих. InfoGAN (праворуч) [7], з іншого боку, має мережу дискримінаторів, яка також оцінює мітку класу

Мешедер та ін. [8] уніфікували варіаційні автокодери зі змагальною підготовкою у формі змагання варіаційна база Байеса (AVB). Подібні ідеї були представлені в посібнику Яна Гудфеллоу NIPS 2016 [9]. AVB намагається оптимізувати той самий критерій, що й варіаційні автокодери, але використовує змагальну навчальну мету а не розбіжність Кульбака-Лейблера [10].

У роботі [11], було представлено аналіз моделі глибокого навчання для покращеного рівня кіберзахисту системи «розумного міста», а саме машини Больцмана, з використанням нейронних мереж та генеративних змагальних мереж. Останніми роками публікації [12-15], з GAN все частіше присвячені використанню міток класів для вирішення задачі тегування зображень та генерації мультимодальних прикладів на основі теорії ігор. Така генеративно-змагальна мережа може використовуватися для розпізнавання користувачів та захисту їх даних в комп'ютерних системах.

Мета статті – дослідження генеративних змагальних мереж, як додаткового захисту для запобігання несанкціонованим втручанням у комп'ютерні системи.

Виклад основного матеріалу. Генеративно-змагальні мережі (GAN) є класом штучних нейронних мереж, введений у 2014 році Іеном Гудфеллоу та його колегами. Ці мережі використовуються для створення нових даних, які можуть бути реалістичними та невідмінними від даних, що використовуються в навчальному наборі. Архітектура GAN включає дві головні компоненти: генератор та дискримінатор, які грають у «гру» один проти одного.

1. Генератор (Generator):

– Опис: Генератор відповідає за створення нових даних, таких як зображення, звуки чи тексти. Він приймає на вхід випадковий шум (зазвичай з рівномірного або нормального розподілу) і генерує дані, які повинні бути якомога більше схожими на навчальний набір.

– Архітектура: Генератор зазвичай є глибокою нейронною мережею, часто з використанням транспонованих згорткових шарів.

2. Дискримінатор (Discriminator):

– Опис: Дискримінатор служить як класифікатор, який оцінює, наскільки дані, що надходять на його вхід, відповідають реальним даним навчального набору. Його завдання - відрізнити реальні дані від даних, згенерованих генератором.

– Архітектура: Дискримінатор також є глибокою нейронною мережею, але вона навчається класифікувати дані як «реальні» або «згенеровані».

3. Принцип роботи:

– Навчання в адверсаріальному середовищі: Генератор та дискримінатор навчаються у адверсаріального середовища. Генератор намагається створювати

дані, які не відрізняються від реальних, у той час як дискримінатор прагне відрізнити реальні дані від згенерованих.

– Функції втрат: зазвичай використовується дві функції втрат - одна для генератора (як добре він обманює дискримінатор) та інша для дискримінатора (як добре він відрізняє реальні дані від згенерованих).

4. Процес навчання:

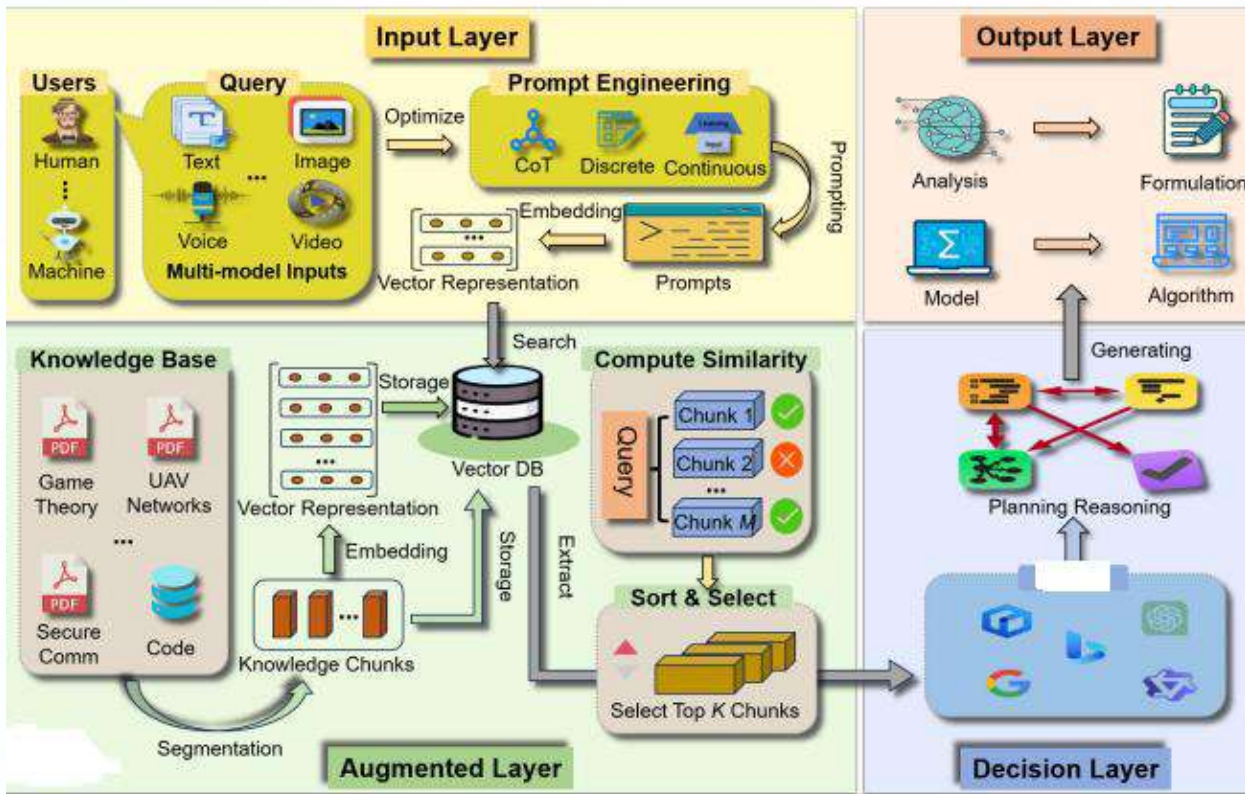
– Крок 1 (Генерація даних): Генератор створює дані на основі випадкового шуму.

– Крок 2 (Оцінка Дискримінатором): Дискримінатор класифікує, чи є дані реальними чи згенерованими.

– Крок 3 (Зворотний зв'язок): Помилки дискримінатора та генератора назад розповсюджуються по мережі, і ваги оновлюються для покращення продуктивності обох мереж.

– Крок 4 (Цикл): Процес повторюється, доки генератор не стане здатний створювати дані, які не відрізняються від реальних, і дискримінатор не може достовірно їх розрізнити. GAN успішно застосовується для широкого спектру завдань по ідентифікації та запобіганню несанкціонованим втручанням у комп'ютерні системи, оскільки вони базуються на теорії ігор (рис. 4), тоді як більшість інших підходів до генеративного моделювання базуються на оптимізації.

Ідентифікація користувача на основі неоднорідних даних полягає у знаходженні цільової функції y^* : $S \rightarrow P$, де S – множина вихідних програм, а P – множина користувачів. Як $s \in S$ можуть виступати обфусцовані або агреговані з множини фрагментів вихідні програми комп'ютерних систем. Як $p \in P$ можуть бути генеративні мовні моделі. Справжніх користувачів комп'ютерних систем визначали завдяки кінцевій навчальній вибірці $S^m = \{(s_1, p_1), \dots, (s_m, p_m)\}$, де m – кількість вихідних входів із відомим юзером комп'ютерних систем. У такому разі завдання полягає у побудові класифікатора $\alpha : S \rightarrow P$, здатного ідентифікувати користувача.

Рис. 4 Структура теорії ігор із підтримкою генеративної змагальної мережі. Фреймворк заснований на багатошаровій архітектурі, що складається з вхідного рівня, доповненого рівня, рівня прийняття рішення та вихідного рівня. Вхідний рівень фіксує запити користувача. Розширений рівень використовує технологію RAG для ідентифікації користувачів [16].

З метою знаходження цільової функції u^* класифікатор α має бути навчений на ознаковому просторі. Кожну окрему ознаку даного простору можна описати як $f : S \rightarrow D_f$, де f – безліч допустимих значень, а D – безліч ознак тексту. Тоді безліччю ознак довільного вихідного коду $s \in S$ є вектор $s = \{(f_1, (s_1)), \dots, (f_n, (s_n))\}$, де n – розмірність ознакового простору.

Позитивний досвід попередніх наукових праць [1-17] (рис. 5), підтверджує доцільність застосування авторської методики на основі генеративних змагальних мереж у рамках досліджень складних випадків ідентифікації користувача комп'ютерної системи. Модель, що лежить в основі методики, продемонструвала високу ефективність у простих випадках визначення користувача та стійкість перед такими ускладнювальними факторами, як обфускація та дотримання стандартів.

Рис. 5 Приклад застосування «вектора посмішки» з моделлю ALI [17]. Ліворуч – приклад жінки без усмішки і далі правильна жінка з усмішкою. Визначається значення z для зображення жінки ліворуч, z_1 і для правого, z_2 . Інтерполяція уздовж вектора, який з'єднує z_1 і z_2 , дає значення z , які можуть бути передані через генератор для синтезу нових зразків

Процес ідентифікації користувача комп'ютерної системи має бути побудований на якісному та об'ємному наборі даних. Для отримання такого набору необхідно вибрати платформу, на якій у вільному доступі розміщені відповідні дані. Пошук такої платформи був здійснений серед найпопулярніших хостингів ІТ-проектів. Оскільки при зборі даних особливо важливою є актуальність мов і написаних на них вихідних кодів програм, а також можливість використання програмного інтерфейсу програми (API), було вирішено розглянути хостинги GitHub та GitLab. Вони є найпопулярнішими платформами, за рахунок чого оновлення на них відбуваються регулярно навіть для найрідкісніших чи зовсім нових мов програмування. У зв'язку з тим, що GitLab більш поширений у розробників комерційного ПЗ, на ньому переважають закриті репозиторії (віртуальні сховища проектів), велика кількість відкритих більш властива платформі GitHub. Що значно допоможе при не санкціонованій дії на базу даних комп'ютерної системи.

Для дослідження ідентифікації користувача за допомогою GAN, як об'єкт моделювання використовувалася портретна фотографія, де більшу частину кадру займає обличчя людини. При цьому така фотографія має початкове освітлення (і відповідні йому тіні від частин особи), що характеризується такими параметрами:

- Тип освітлення:
  - висвітлення може бути розсіяним, «м'яким» (на обличчі відсутні ділянки з яскраво вираженою тінню та з явними відблисками);
  - освітлення може бути «жорстким» (з явними тіннями та яскравими ділянками), причому обличчя може бути освітлене з будь-якої сторони під будь-яким кутом;
  - освітлення може бути надлишковим (з численними відблисками без тіней) як результат переекспонування фотографії через яскраве джерело світла або неправильних параметрів камери під час зйомки.

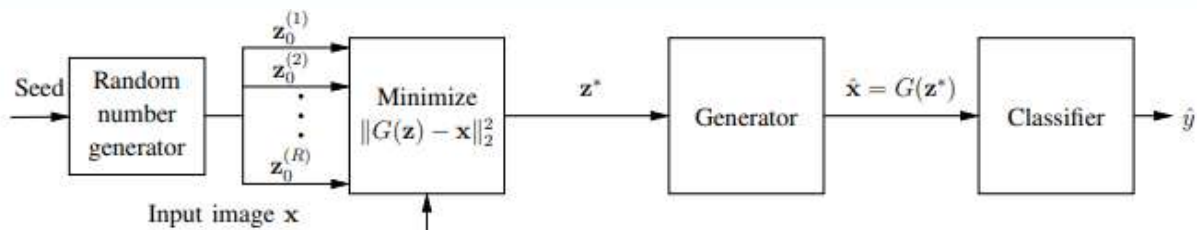

- Колірна температура та відтінок. Світло може бути різної температури через різницю в джерелах освітлення (природне денне або вечірнє світло, світло від ламп розжарювання). При цьому фон фотографії також змінюватиметься.

- Положення джерела освітлення (дальність, кут щодо особи).

При цьому, якщо вихідна фотографія має розсіяне або нормалізоване освітлення, то найпростіше накладання нового двовимірного джерела світла (без врахування тривимірної геометрії особи) може дати прийнятний результат для багатьох практичних додатків. У більшості випадків з реальної практики фотографія має початкове освітлення та відповідні йому тіні, тому моделювання нового джерела освітлення на такій фотографії неможливе для отримання фотореалістичного результату, спочатку необхідно здійснити нормалізацію фотографії.

Для тестування нейронною мережею фото-бази було взято набір тривимірних моделей високої якості з текстурами та матеріалами, які у первісному стані нормалізовані. Ці моделі були імпортовані в тривимірний Blender з використанням прикладного програмного інтерфейсу (API), в якому встановлюються параметри джерела світла для моделювання різних позицій різним освітленням та різним кольором, отримане за допомогою генеративних змагальних мереж зображення дозволило ідентифікувати користувача комп'ютерної системи (рис. 3 та 4).

Рис. 6 Алгоритм дії GAN по ідентифікації користувача за фотографією [18].

Фонові зображення були використані для того, щоб генеративна змагальна мережа не узагальнювала ознаки фону та заучувала закономірності лише на ознаках осіб. При цьому:

- Навчання нейронної мережі тривало 36 годин на GPU Titan V.
- Використовувався програмний комплекс TensorFlow (Версії 1.09).
- Обробка фотографії нейронною мережею займала 0,5 с, тоді як повноцінний рендер сцени – 3,5 с.

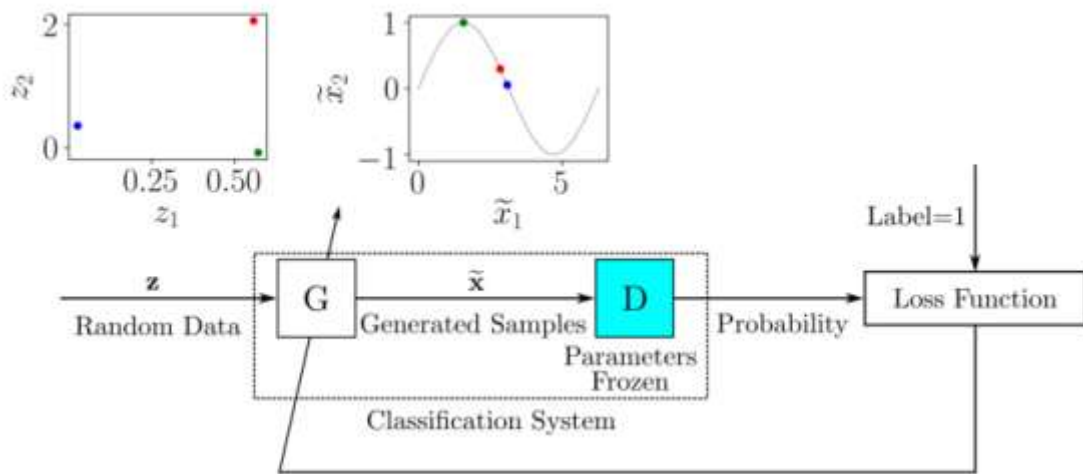

Рис. 7 Схема тренування моделі GAN

Можна уявити систему, що складається з генератора G та дискримінатора D , як єдину систему ідентифікації фотографій, яка приймає випадкові вибірки як вхідні дані та проводить класифікацію, яку в даному випадку можна інтерпретувати як можливість. Коли генератору G вдається обдурити дискримінатор D , ймовірність результату на виході наближається до 1. Під час навчання (рис. 7), коли параметри дискримінатора D та генератора G оновлюються, очікується, що згенеровані вибірки, надані генератором G , будуть більше схожими на реальні дані, і дискримінатору D буде складніше розрізняти реальні та згенеровані дані.

Висновки. Генеративні змагальні мережі є потужним інструментом у галузі штучного інтелекту, який здатен створювати реалістичні дані, зокрема такі як фото, відео, звук тощо, що значно допомагає при ідентифікації користувача комп'ютерної системи та запобігає неправомірному втручанню в особисті дані чи комп'ютерну мережу. У статті було розглянуто методики та програмні засоби моделювання та розпізнавання на фотографіях, користувачів комп'ютерних систем. Розроблені та описані у статті рішення можуть моделювати будь-який тип освітлення із заданого простору значень параметрів світла, що є універсальним механізмом вирішення поставленої задачі на основі вибірки із синтетичних даних (тривимірних моделей високої якості) з прийнятними значеннями пари. Методи GAN також можуть дозволити створювати більш реалістичні результати, проте навчання може займати в 5-10 разів довше часу, ніж у випадку з U-net, а результати навчання не завжди виявляються стабільними.

Література:

1. Goodfellow, I.J. et al. (2014). Generative Adversarial Nets. Proceedings of the 27th International Conference on Neural Information Processing Systems, 2, 2672-2680. URL: <https://arxiv.org/pdf/1406.2661.pdf>. DOI: <https://doi.org/10.48550/arXiv.1406.2661>

2. Schmidhuber, J. (1991). Adaptive confidence and adaptive curiosity. Technical Report FKI-149-91, Inst. f. Informatik, Tech. Univ. Munich, April URL:<https://people.idsia.ch/~juergen/FKI-149-91ocr.pdf>
3. Schmidhuber, J. (1992). Learning Factorial Codes by Predictability Minimization. *Neural Comput*; 4 (6): 863–879. DOI: <https://doi.org/10.1162/neco.1992.4.6.863>
4. J. Zhao, M. Mathieu, and Y. LeCun, “Energy-based generative adversarial network,” in *International Conference on Learning Representations*, 2017. [Online]. Available: <https://arxiv.org/abs/1609.03126>
5. J. Wu, C. Zhang, T. Xue, B. Freeman, and J. Tenenbaum, “Learning a probabilistic latent space of object shapes via 3d generative-adversarial modeling,” in *Advances in Neural Information Processing Systems*, 2016, pp. 82–90.
6. M. Mirza and S. Osindero, “Conditional generative adversarial nets,” *arXiv preprint arXiv:1411.1784*, 2014.
7. X. Chen, Y. Duan, R. Houthoofd, J. Schulman, I. Sutskever, and P. Abbeel, “Infogan: Interpretable representation learning by information maximizing generative adversarial nets,” in *Advances in Neural Information Processing Systems*, 2016.
8. L. M. Mescheder, S. Nowozin, and A. Geiger, “Adversarial variational bayes: Unifying variational autoencoders and generative adversarial networks,” 2017. [Online]. Available: <http://arxiv.org/abs/1701.04722>
9. I. Goodfellow, “Nips 2016 tutorial: Generative adversarial networks,” 2016, presented at the *Neural Information Processing Systems Conference*. [Online]. Available: <https://arxiv.org/abs/1701.00160>
10. Z. C. Lipton and S. Tripathi, “Precise recovery of latent vectors from generative adversarial networks,” in *ICLR (workshop track)*, 2017.
11. Chen D., Wawrzynski P., Lv Z. Cyber security in smart cities: A review of deep learning-based applications and case studies. *Sustainable Cities and Society*. 2021. Vol. 66. URL: <https://doi.org/10.1016/j.scs.2020.102655>.
12. C. Fan, J. Chen, Y. Jin, and H. He, “Can large language models serve as rational players in game theory? A systematic analysis,” in *Proc. AAAI Conf. Artif. Intell.*, vol. 38, no. 16, March 2024, pp. 17 960–17 967.
13. H. Cao, C. Tan, Z. Gao, Y. Xu, G. Chen, P.-A. Heng, and S. Z. Li, “A survey on generative diffusion models,” *IEEE Trans. on Knowl. Data Eng.*, pp. 1–20, 2024.
14. J. Kang, Y. Zhong, M. Xu, J. Nie, J. Wen, H. Du, D. Ye, X. Huang, D. Niyato, and S. Xie, “Tiny multi-agent DRL for twins migration in UAV metaverses: A multi-leader multi-follower Stackelberg game approach,” *IEEE Internet Things J.*, pp. 1–1, 2024.
15. Zhu, J. Y. et al. (2017). Unpaired image-to-image translation using cycle-consistent adversarial networks. In *Proceedings of the IEEE international conference on computer vision (ICCV)*. DOI: 10.1109/ICCV.2017.244.
16. I. Gemp, Y. Bachrach, M. Lanctot, R. Patel, V. Dasagi, L. Marris, G. Piliouras, and K. Tuyls, “States as strings as strategies: Steering language models with game-theoretic solvers,” *arXiv preprint arXiv:2402.01704*, 2024.
17. V. Dumoulin, I. Belghazi, B. Poole, O. Mastropietro, A. Lamb, M. Arjovsky, and A. Courville, “Adversarially learned inference,” in (accepted, to appear) *Proceedings of the International Conference on Learning Representations*, 2017.
18. P. Samangouei, M. Kabkab, and R. Chellappa, “Defense-GAN: Protecting classifiers against adversarial attacks using generative models,” *arXiv:1805.06605v2* [Online]. Available: <https://arxiv.org/abs/1805.06605v2>, May 2018.

References:

1. Goodfellow, I.J. et al. (2014). Generative Adversarial Nets. Proceedings of the 27th International Conference on Neural Information Processing Systems, 2, 2672-2680. URL: <https://arxiv.org/pdf/1406.2661.pdf>. DOI: <https://doi.org/10.48550/arXiv.1406.2661>
2. Schmidhuber, J. (1991). Adaptive confidence and adaptive curiosity. Technical Report FKI-149-91, Inst. f. Informatik, Tech. Univ. Munich, April URL: <https://people.idsia.ch/~juergen/FKI-149-91ocr.pdf>
3. Schmidhuber, J. (1992). Learning Factorial Codes by Predictability Minimization. Neural Comput; 4 (6): 863–879. DOI: <https://doi.org/10.1162/neco.1992.4.6.863>
4. J. Zhao, M. Mathieu, and Y. LeCun, “Energy-based generative adversarial network,” in International Conference on Learning Representations, 2017. [Online]. Available: <https://arxiv.org/abs/1609.03126>
5. J. Wu, C. Zhang, T. Xue, B. Freeman, and J. Tenenbaum, “Learning a probabilistic latent space of object shapes via 3d generative-adversarial modeling,” in Advances in Neural Information Processing Systems, 2016, pp. 82–90.
6. M. Mirza and S. Osindero, “Conditional generative adversarial nets,” arXiv preprint arXiv:1411.1784, 2014.
7. X. Chen, Y. Duan, R. Houthoofd, J. Schulman, I. Sutskever, and P. Abbeel, “Infogan: Interpretable representation learning by information maximizing generative adversarial nets,” in Advances in Neural Information Processing Systems, 2016.
8. L. M. Mescheder, S. Nowozin, and A. Geiger, “Adversarial variational bayes: Unifying variational autoencoders and generative adversarial networks,” 2017. [Online]. Available: <http://arxiv.org/abs/1701.04722>
9. I. Goodfellow, “Nips 2016 tutorial: Generative adversarial networks,” 2016, presented at the Neural Information Processing Systems Conference. [Online]. Available: <https://arxiv.org/abs/1701.00160>
10. Z. C. Lipton and S. Tripathi, “Precise recovery of latent vectors from generative adversarial networks,” in ICLR (workshop track), 2017.
11. Chen D., Wawrzynski P., Lv Z. Cyber security in smart cities: A review of deep learning-based applications and case studies. Sustainable Cities and Society. 2021. Vol. 66. URL: <https://doi.org/10.1016/j.scs.2020.102655>.
12. C. Fan, J. Chen, Y. Jin, and H. He, “Can large language models serve as rational players in game theory? A systematic analysis,” in Proc. AAAI Conf. Artif. Intell., vol. 38, no. 16, March 2024, pp. 17 960–17 967.
13. H. Cao, C. Tan, Z. Gao, Y. Xu, G. Chen, P.-A. Heng, and S. Z. Li, “A survey on generative diffusion models,” IEEE Trans. on Knowl. Data Eng., pp. 1–20, 2024.
14. J. Kang, Y. Zhong, M. Xu, J. Nie, J. Wen, H. Du, D. Ye, X. Huang, D. Niyato, and S. Xie, “Tiny multi-agent DRL for twins migration in UAV metaverses: A multi-leader multi-follower Stackelberg game approach,” IEEE Internet Things J., pp. 1–1, 2024.
15. Zhu, J. Y. et al. (2017). Unpaired image-to-image translation using cycle-consistent adversarial networks. In Proceedings of the IEEE international conference on computer vision (ICCV). DOI: 10.1109/ICCV.2017.244.
16. I. Gemp, Y. Bachrach, M. Lanctot, R. Patel, V. Dasagi, L. Marris, G. Piliouras, and K. Tuyls, “States as strings as strategies: Steering language models with game-theoretic solvers,” arXiv preprint arXiv:2402.01704, 2024.
17. V. Dumoulin, I. Belghazi, B. Poole, O. Mastropietro, A. Lamb, M. Arjovsky, and A. Courville, “Adversarially learned inference,” in (accepted, to appear) Proceedings of the International Conference on Learning Representations, 2017.
18. P. Samangouei, M. Kabkab, and R. Chellappa, “Defense-GAN: Protecting classifiers against adversarial attacks using generative models,” arXiv:1805.06605v2 [Online]. Available: <https://arxiv.org/abs/1805.06605v2>, May 2018.

УДК 004.8:656.13:711.4

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8\(36\)-1164-1178](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8(36)-1164-1178)

Сидорчук Василь Олександрович аспірант, Державний університет «Житомирська політехніка», м. Житомир, <https://orcid.org/0009-0000-6587-3046>

ОПТИМІЗАЦІЯ МАРШРУТІВ КОМУНАЛЬНОЇ ТЕХНІКИ У МІСЬКОМУ СЕРЕДОВИЩІ: ЗАСТОСУВАННЯ НОВІТНІХ ТЕХНОЛОГІЙ ТА ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ

Анотація. У дослідженні розглядається важливість оптимізації маршрутів комунальної техніки в містах за допомогою новітніх технологій та штучного інтелекту. Особлива увага приділяється використанню алгоритмів оптимізації, машинного навчання та комп'ютерного зору для підвищення ефективності міських послуг, зниження витрат на паливо та зменшення викидів шкідливих речовин. Стаття аналізує сучасні наукові дослідження та технічні рішення, висвітлюючи основні проблеми та виклики в цій галузі. Розглядаються різні фактори, що впливають на ефективність маршрутів, такі як стан доріг, погодні умови та інфраструктурні особливості. Також наведено реальні приклади успішного впровадження технологій штучного інтелекту в оптимізацію маршрутів різних видів комунальної техніки, що демонструють їхній потенціал для підвищення ефективності міських послуг. Запропоновано концепцію збору та агрегації даних з датчиків для забезпечення їхньої ефективної обробки на межі мережі Інтернету речей з можливістю інтеграції в системи розумного міста на основі Інтернету речей. Стаття також охоплює наукові дослідження, технічні рішення та реальні приклади успішного впровадження технологій штучного інтелекту в оптимізацію маршрутів різних видів комунальної техніки, враховуючи різні фактори, що впливають на ефективність маршрутів, такі як стан доріг, погодні умови та інфраструктурні особливості.

Стаття присвячена актуальним завданням підвищення ефективності систем моніторингу стану дорожнього покриття, які базуються на використанні технологій Інтернету речей і можуть бути легко інтегровані в системи технічного обслуговування розумних міст. Запропонований підхід до автоматизованого збору даних з використанням вбудованих у автотранспорт пристроїв забезпечує динамічний моніторинг стану дорожнього покриття з мінімальними витратами ресурсів. Для реалізації запропонованої концепції було розроблено апаратно-програмний комплекс у вигляді експериментального прототипу системи Інтернету речей для моніторингу стану дорожнього покриття. Автором узагальнено, що розроблені інструменти забезпечують

оперативне реагування на нерівності дорожнього покриття на будь-якій місцевості, а формат агрегованих даних є придатним для подальшого, зокрема інтелектуального, аналізу. Запропоновані інструменти можуть бути впроваджені в системи технічного обслуговування розумних міст для покращення якості водіння та запобігання критичним ситуаціям, спричиненим неякісним станом дорожнього покриття.

Ключові слова: оптимізація маршрутів, комунальна техніка, Інтернет речей, IoT-платформа, дорожнє покриття, алгоритми оптимізації.

Sydorchuk Vasyl Oleksandrovich Postgraduate, Zhytomyr Polytechnic State University, Zhytomyr, <https://orcid.org/0009-0000-6587-3046>

OPTIMIZATION OF MUNICIPAL VEHICLE ROUTES IN URBAN ENVIRONMENT: APPLICATION OF CUTTING-EDGE TECHNOLOGIES AND ARTIFICIAL INTELLIGENCE

Abstract. The study examines the importance of optimising the routes of municipal vehicles in cities using the latest technologies and artificial intelligence. Particular attention is paid to the use of optimisation algorithms, machine learning and computer vision to improve the efficiency of urban services, reduce fuel costs and reduce emissions. The article analyses current research and technical solutions, highlighting the main problems and challenges in this area. It discusses various factors that affect the efficiency of routes, such as road conditions, weather conditions and infrastructure features. Real-life examples of successful implementation of artificial intelligence technologies in route optimisation for various types of municipal vehicles are also provided, demonstrating their potential to improve the efficiency of urban services. The concept of collecting and aggregating data from sensors to ensure their efficient processing at the edge of the Internet of Things network with the possibility of integration into smart city systems based on the Internet of Things is proposed. The article also covers scientific research, technical solutions and real-life examples of successful implementation of artificial intelligence technologies in optimising routes for various types of municipal vehicles, taking into account various factors that affect the efficiency of routes, such as road conditions, weather conditions and infrastructure features.

The article is devoted to the urgent tasks of improving the efficiency of road surface monitoring systems based on the use of IoT technologies and which can be easily integrated into smart city maintenance systems. The proposed approach to automated data collection using devices built into vehicles ensures dynamic monitoring of the road surface condition with minimal resource consumption. To implement the proposed concept, the author has developed a hardware and software complex in the form of an experimental prototype of the Internet of Things system

for monitoring the condition of road surfaces. The author summarises that the developed tools provide a prompt response to road surface irregularities in any terrain, and the format of the aggregated data is suitable for further, in particular, intellectual, analysis. The proposed tools can be implemented in smart city maintenance systems to improve the quality of driving and prevent critical situations caused by poor road surface conditions.

Keywords: route optimisation, municipal equipment, Internet of Things, IoT platform, road surface, optimisation algorithms.

Постановка проблеми. Натепер в умовах зростання населення та активного розвитку міських територій постає гостра потреба в ефективному управлінні комунальними послугами та забезпеченні належного функціонування міської інфраструктури. У сучасному контексті розвитку міських середовищ, зростання населення та інтенсифікації урбаністичних процесів виникає нагальна потреба в удосконаленні управлінських та технічних рішень для підтримки інфраструктури міст. Оптимізація маршрутів комунальної техніки є ключовим фактором у забезпеченні якісних послуг, економії ресурсів, зменшенні негативного впливу на навколишнє середовище та підтримці сталого розвитку міст [1]. Однією з ключових проблем є підвищення ефективності збирання, передавання та агрегації даних з датчиків, що використовуються в системах моніторингу стану дорожнього покриття.

Актуальність проблеми полягає в тому, що існуючі методи управління маршрутами комунальної техніки часто не враховують динамічні зміни в міському середовищі, такі як зміна трафіку, погодні умови, а також аварійні ситуації, що виникають на дорогах. До того ж, відсутність інтегрованих систем збору та обробки даних з різних джерел призводить до зниження ефективності прийняття рішень та збільшення витрат на обслуговування міської інфраструктури. Застосування новітніх технологій, таких як штучний інтелект, інтернет речей (IoT), а також геоінформаційні системи (ГІС), дозволяє суттєво покращити процеси планування та оптимізації маршрутів, забезпечуючи більш точне прогнозування та оперативне реагування на зміни в реальному часі. Це, в свою чергу, сприяє підвищенню ефективності використання комунальної техніки, зниженню витрат на паливо, зменшенню викидів парникових газів і поліпшенню якості надання послуг. Таким чином, дослідження та впровадження інноваційних підходів до оптимізації маршрутів комунальної техніки у міському середовищі є нагальною потребою для забезпечення сталого розвитку міст і підвищення якості життя їх мешканців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Існуючі дослідження та публікації підтверджують значний потенціал штучного інтелекту в оптимізації маршрутів комунальної техніки та вирішенні проблем міського транспорту. Використання різних технологій штучного інтелекту, таких як машинне

навчання, алгоритми оптимізації на основі мурашиних і бджолиних колоній, генетичні алгоритми, нечітка логіка та Інтернет речей (IoT), дозволяє вирішувати складні завдання в галузі транспорту та логістики. Аналіз останніх досліджень і публікацій у сфері оптимізації маршрутів комунальної техніки та застосування штучного інтелекту свідчить про високу активність науковців та інженерів у розробці нових підходів, зокрема на основі генетичних алгоритмів.

М. Vattu пропонує багатоцільову оптимізаційну модель для вирішення проблеми розміщення та маршрутизації в системах переробки твердих відходів у великих міських середовищах. Модель враховує екологічні та економічні аспекти для досягнення сталого розвитку міст [2]. Дослідник також розробив систему на основі мурашиних колоній для вирішення завдань з урахуванням місткості транспортних засобів і часових вікон. Ця система забезпечує гнучкість та ефективність у плануванні транспортних маршрутів. Подібним чином, R. Kitchin розробив алгоритм на основі мурашиних колоній для динамічної задачі маршрутизації транспорту, який демонструє здатність працювати в режимі реального часу і адаптуватися до змін у дорожніх умовах та вимогах клієнтів [3].

Робота A. Zanella та його співавторів присвячена розробці алгоритму на основі мурашиних колоній для динамічної задачі маршрутизації транспорту. Автори демонструють, що запропонований підхід здатен функціонувати в режимі реального часу, адаптуючись до змін у дорожніх умовах та потребах клієнтів [4].

Таким чином, аналіз сучасних досліджень і публікацій свідчить про активний розвиток і вдосконалення методів оптимізації маршрутів комунальної техніки з використанням штучного інтелекту. Новітні алгоритми та методи, що ґрунтуються на машинному навчанні, системах мурашиних та бджолиних колоній, генетичних алгоритмах та інших інтелектуальних підходах, виявили значний потенціал у вирішенні завдань маршрутизації та оптимізації.

Основною метою цього дослідження є розроблення засобів для перенесення функцій збору, обробки та аналізу даних на локальний рівень IoT мережі для вирішення проблеми затримок та витрат на передавання трафіку для оптимізації маршрутів комунальної техніки в міському середовищі.

Досягнення поставленої мети дозволить суттєво вдосконалити архітектуру моніторингових систем розумного міста, побудованих на основі IoT-технологій. Це, у свою чергу, сприятиме підвищенню ефективності функціонування застосунків, критичних до часу виконання, таких як системи моніторингу стану дорожнього покриття, що забезпечить більш оперативну та точну реакцію на зміни в стані міської інфраструктури. Реалізація мети дослідження спрямована на підвищення ефективності збирання, передавання та агрегації даних з датчиків в системах моніторингу стану дорожнього

покриття. Ціллю є зручність реалізації підходів до збирання даних, підвищення точності й достовірності вимірів, а також формування агрегованих масивів вхідних даних для їх подальшої обробки інтелектуальними системами аналітики в режимі реального часу.

Для досягнення мети були поставлені такі завдання:

– розробити архітектурно-функціональну концепцію системи моніторингу стану дорожнього покриття, яка може бути інтегрована в масштабовані IoT-мережі, забезпечуючи ефективне збирання та агрегацію великих обсягів даних для їх подальшої обробки в реальному часі на межі IoT-мережі;

– для реалізації цієї архітектурно-функціональної концепції створити комплекс програмно-апаратних засобів для збирання та агрегації IoT-даних.

Досягнення мети та завдань цього дослідження дозволить вдосконалити архітектуру моніторингових систем розумного міста на основі IoT-технологій, а також підвищити ефективність функціонування застосунків, критичних до часу виконання, зокрема для моніторингу стану дорожнього покриття.

Комплекс засобів для реалізації послуг на межі локальної мережі представляє собою сучасну IoT-платформу, що базується на передових технологіях граничних обчислень. Для досягнення цієї мети пропонується архітектурна концепція IoT-платформи, побудована на основі автономного та багатофункціонального центру обробки даних на локальному рівні мережі IoT. Основні завдання центру обробки включають збір даних з IoT-пристроїв, їх обробку, структурування, аналіз, візуалізацію результатів, а також моніторинг системи за різними показниками. У статті представлено прототип IoT-платформи, розроблений на основі запропонованих рішень М. А. К. Bahrin та ін. [5].

Об'єктом дослідження в статті є процеси транспортування, оброблення та аналізу даних в IoT-системі. Предметом дослідження є засоби та підходи вирішення апаратно-транспортних проблем, пов'язаних з ефективністю вирішуваних задач, а також зменшення обсягів хмарного трафіка в IoT-системі з використанням технології граничних обчислень. Це означає розробку гнучких, масштабованих та адаптивних систем, що можуть враховувати різні фактори, такі як географія міста, наявність інфраструктури, потреби мешканців та динаміку розвитку міста.

Очікується, що результати цього дослідження стануть основою для подальшого розвитку технологій оптимізації маршрутів комунальної техніки та можуть бути адаптовані для вирішення суміжних проблем у галузі транспорту та логістики. Таким чином, це дослідження сприятиме покращенню ефективності міського управління та створенню більш сталого та екологічно збалансованого міського середовища.

Виклад основного матеріалу. У сучасних містах оптимізація маршрутів комунальної техніки є важливою проблемою, оскільки вона впливає на

ефективність транспортних систем, розуміння місцевих потреб та забезпечення екологічної стабільності. Згідно з дослідженнями Всесвітнього банку, транспорт є відповідальним за більше 14% від загальних викидів парникових газів у світі, а також відіграє важливу роль у забрудненні повітря в містах [6]. Зокрема, комунальна техніка є одним з ключових елементів міського транспорту, який сприяє забрудненню та використанню ресурсів.

Різні методи оптимізації маршрутів, такі як класичні алгоритми, були розглянуті в науковій літературі, однак деякі з них можуть бути недостатньо ефективними для складних міських умов. В одному з досліджень, проведених у Лондоні, було зібрано дані про рух комунальної техніки та її вплив на якість повітря протягом одного року [7]. Результати показали, що застосування оптимізації маршрутів з використанням штучного інтелекту зменшило витрати на паливо на 15%, а викиди вуглецю зменшились на 10% порівняно з попереднім роком.

Завдяки штучному інтелекту та машинному навчанню, дослідники розробили нові алгоритми оптимізації, які можуть краще адаптуватися до змінних умов у містах, забезпечуючи значно більш точні та ефективні рішення щодо маршрутів [8].

Згідно з дослідженням В. Cheng та ін., впровадження оптимізації маршрутів сміттєвозів у Нью-Йорку за допомогою машинного навчання дозволило скоротити загальну довжину маршрутів на 20% і знизити рівень викидів в атмосферу на 8% [9].

У процесі розв'язання задачі маршрутизації транспортних засобів алгоритми мурашиних колоній моделюють поведінку транспортних засобів, поступово формуючи маршрути шляхом вибору наступного клієнта до тих пір, поки всі клієнти не будуть обслужені. Сумарна довжина маршруту визначається як значення об'єктної функції для повного маршруту, побудованого k -тою штучною мурахою. Алгоритм мурашиних колоній спочатку формує повний маршрут для першої мурахи, після чого друга мураха починає свою побудову. Цей процес триває, доки заздалегідь визначена кількість мурах m не завершить формування всіх маршрутів. Окремим випадком задачі маршрутизації транспортних засобів, коли попит кожного клієнта дорівнює нулю, є задача комівояжера. Вибір наступного клієнта здійснюється випадковим чином на основі ймовірнісної формули:

$$P_{ij} = \frac{(\tau_{ij})^\alpha (\mu_{ij})^\beta}{\sum_{u \in M_k} (\tau_{ij})^\alpha (\mu_{ij})^\beta}$$

Для покращення майбутніх маршрутів необхідно оновлювати слід феромону залежно від якості отриманих рішень. Цей процес є ключовим

компонентом адаптивної техніки навчання алгоритму мурашиних колоній і сприяє поліпшенню наступних рішень.

Оновлення сліду феромону відбувається у два етапи: імітація випаровування феромону та оновлення сліду залежно від якості отриманого рішення. Імітація випаровування феромону здійснюється за наступною формулою:

$$\tau_{ij} = (1 - p)\tau_{ij} + \sigma,$$

де p - параметр, що контролює інтенсивність випаровування феромону, q - параметр, який забезпечує мінімальну концентрацію феромону на ребрі, що дорівнює довільному, досить малому значенню. Для дуги (i, j) та маршруту k . T - кількість відкладаемого феромону задається у вигляді:

$$\Delta T_{ij,k} = \begin{cases} \frac{\sigma}{L_k}, & (i, j) \in T_k, \\ 0, & (i, j) \notin T_k \end{cases}$$

де O - параметр, що має значення порядку оптимальної довжини всіх маршрутів, тоді для ребра (i, j) загальна кількість феромону визначається за формулою:

$$\Delta T_{ij} = \sum_{k=0}^m \Delta T_{ij,k},$$

де m – кількість мурах в колонії.

Таким чином, за сумою двох етапів кількість феромону задається формулою:

$$\tau_{ij} = (1 - p)\tau_{ij} + \sigma + \Delta\tau_{ij}.$$

Для підвищення якості створюваних маршрутів застосовуються алгоритми локального пошуку.

Застосування технологій Інтернету речей (IoT)

Інтернет речей (IoT) відіграє важливу роль у сучасному розвитку та оптимізації комунальних послуг. IoT, як технологія, що з'єднує фізичні пристрої з Інтернетом, дозволяє відстежувати, контролювати та аналізувати дані з цих пристроїв в реальному часі, що має величезний потенціал для покращення ефективності комунальних служб [10].

Для комунальних служб, Інтернет речей може бути використано для відстеження руху техніки в реальному часі, що дозволяє містам оптимізувати маршрути та знизити витрати на паливо. Це включає в себе використання GPS для відстеження місцезнаходження техніки, а також використання сенсорів для відстеження об'єму відходів, який збирається та вивозиться. Ці дані можуть бути аналізовані в реальному часі для визначення найефективніших маршрутів.

Дослідження L. D. Ху та ін. продемонстрували, що інтеграція технологій IoT та машинного навчання дозволила Сінгапуру значно оптимізувати маршрути комунальної техніки. Впровадження цих технологій призвело до суттєвого скорочення витрат на паливо, зменшення викидів в атмосферу та підвищення загальної ефективності роботи служб [11].

У м. Копенгаген (Данія), було розроблено нову IoT-систему для моніторингу маршрутів сміттєвозів у реальному часі. Впровадження цієї системи дозволило місту забезпечити більш ефективне розподілення ресурсів, підвищити продуктивність комунальних служб, а також знизити витрати на обслуговування і підвищити загальну ефективність роботи [12].

В м. Барселона (Іспанія), було створено систему оптимізації руху комунальної техніки на основі Інтернету речей. Система використовує датчики та алгоритми машинного навчання для визначення оптимальних маршрутів сміттєвозів та іншої комунальної техніки, що дозволило скоротити час на перевезення відходів та підвищити ефективність використання ресурсів [13].

Ці приклади демонструють значний потенціал IoT для оптимізації комунальних послуг. Враховуючи постійний розвиток та впровадження IoT технологій, можна припустити, що їх роль в комунальних послугах стане тільки сильніше в майбутньому.

Однак, необхідно зазначити, що впровадження IoT в комунальних послугах вимагає значних інвестицій, які можуть бути бар'єром для багатьох міст. Крім того, збір та обробка великих об'ємів даних, які генеруються IoT-пристроями, також можуть створити проблеми з безпекою та конфіденційністю даних.

Комплекс програмного забезпечення для збирання та агрегації IoT даних

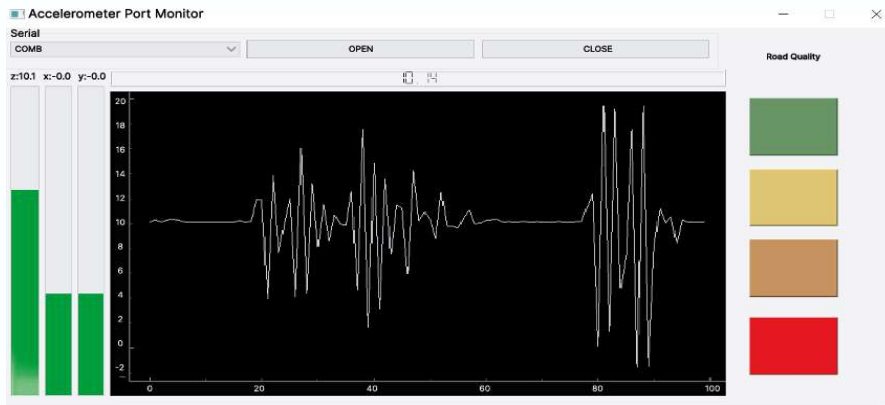
Для візуалізації результатів агрегації даних та їх експериментальної обробки на аналітичному сервері було розроблено програмне забезпечення з графічним інтерфейсом користувача. Результати відображаються у вигляді графіків, що показують зміну вертикального прискорення за трьома осями акселерометра.

Розроблене програмне забезпечення має інтерфейси комунікації як із засобами серверної аналітики так і з пристроєм збирання даних у вигляді користувацьких кнопок в графічному інтерфейсі.

Серверне програмне забезпечення реалізоване з використанням бібліотеки графічного інтерфейсу PyQt на мові програмування Python, використана бібліотека для роботи COM-портом pySerial та бібліотека для графічного представлення даних matplotlib. Для налаштування візуального зображення результатів роботи класифікатора було використано програму Qt Designer, яка включає широкий набір опцій для налаштування графічного інтерфейсу.

Графічний інтерфейс містить меню для вибору COM-порту, шкали для відображення показників лінійного прискорення на різних осях координат, динамічний графік значень прискорення по осі Z та цифрові показники, розташовані над графіком. Дані відображаються в реальному часі з можливістю вибору різних режимів візуалізації. Загальний вигляд графічного інтерфейсу модуля Accelerometer Port Monitor, призначеного для відображення стану та класифікації дорожнього покриття, показаний на рис. 1. Ліворуч розташовані результати вимірювань за трьома осями акселерометра, з графіками для кожної проекції в реальному часі. Праворуч розміщені чотири індикатори стану дорожнього покриття: зелений – рівна дорога; жовтий – лежачий поліцейський, залізничний переїзд, вибоїна; оранжевий – невелика яма, бруківка; червоний – аварійна ділянка, велика яма.

Класифікація реалізована програмним моделем класифікатора, який детально описаний в роботі [14]. Індикатори підсвічуються відповідно до визначених класифікатором типів нерівностей.

Рис. 1 Зразок функціонування графічного інтерфейсу

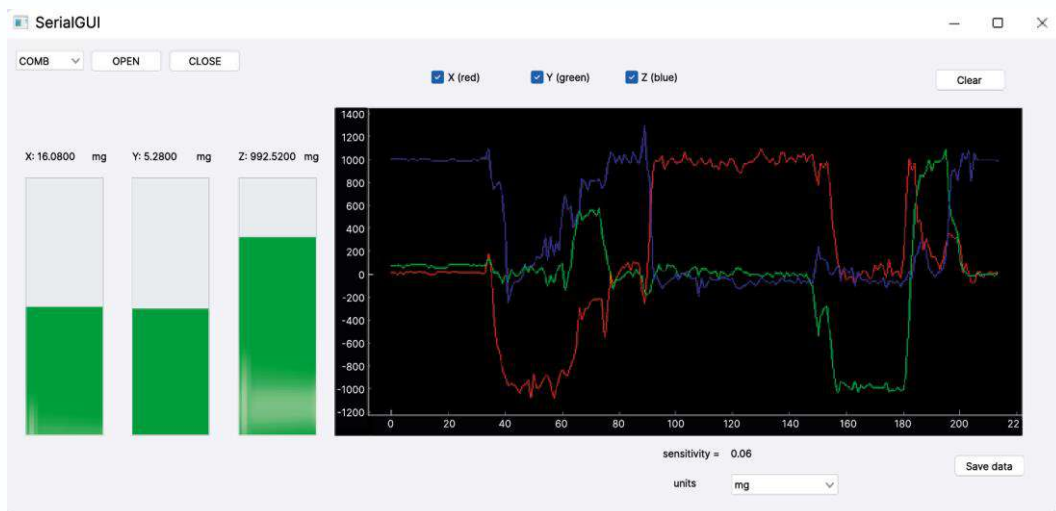
Джерело: власна розробка автора

Для візуалізації експериментальних результатів оброблення даних в користувацьких додатках розроблено модуль для візуалізації стану дорожнього покриття на Google картах. Експериментальний прототип наразі не укомплектований ні GPS датчиком, ні мережним інтерфейсом для бездротового зв'язку з сервером. Для експериментальної реалізації зроблено

певні абстрактні спрощення, на кшталт реалізації комунікації з сервером за допомогою COM порту, а також отримання даних GPS навігації для фіксації положення з серверного ПК.

Під час експериментального тестування пристрою з візуалізацією вимірів акселерометра за трьома осями зроблено припущення, що на показники прискорення впливають інерційні сили, які обумовлюють відхилення пристрою від стану рівноваги. На рис. 2, який візуалізує повороти та нахили плати, видно зміщення графіків за різними осями під час нахилів плати у відповідні боки.

Для індикації положення пристрою збирання даних були використані світлодіоди на платі. Ця функція була реалізована для калібрування системи під час ініціалізації (рис. 3). Експерименти з нахилами плати та візуальним відображенням цього в графічному інтерфейсі визначили, наприклад, що зелений світлодіод LD4 вмикається коли схема відхиляється по осі X більше ніж – 200 одиниць (одна одиниця згідно документації відповідає 0.06 mg). Тобто розрахована чутливість налаштованої схеми до нахилів становить 12 mg, що відповідає 0,1176798 м/с². Були здійснені нахили пристрою по осі X назад і вперед, що відображено змінами по відповідній осі у консолі (рис. 6). Було зафіксовано максимальне прискорення – 10110 одиниць під час нахилу плати назад по осі X, і максимальне значенням прискорення 13395 одиниць під час нахилу вперед по осі X. Таким чином, були розраховані значення прискорення – 606.6 mg та 803.6 mg від інерційного впливу на ось X, що характеризує максимальне й мінімальне відхилення від стану рівноваги [15].

Рис. 2 Вплив інерційних сил на показники прискорення

Джерело: власна розробка автора

Результати аналогічних експериментів за віссю Y показали що максимальне й мінімальне прискорення відхилення від стану рівноваги по осі

У відповідає за прискоренню – 444.46 mg та 414.48 mg відповідно. Таким чином, оцінено характеристику інерційних сил, які впливають на пристрій.

X: -00004	Y: -00261	Z: 016752	X: 000027	Y: 006725	Z: 015012
X: -00031	Y: 000005	Z: 016738	X: 000498	Y: 002253	Z: 016579
X: -00038	Y: 000009	Z: 016744	X: 000511	Y: -00066	Z: 016277
X: -00054	Y: -00259	Z: 016764	X: 000831	Y: 000152	Z: 016512
X: -01306	Y: -00347	Z: 016359	X: 000858	Y: 000584	Z: 016753
X: -06148	Y: -00326	Z: 015351	X: 003308	Y: -00681	Z: 016357
X: -08878	Y: -00171	Z: 013838	X: 010514	Y: -01380	Z: 013360
X: -09409	Y: -00190	Z: 013482	X: 013297	Y: -02236	Z: 009526
X: -09746	Y: -00214	Z: 013668	X: 013395	Y: -01945	Z: 009373
X: -10034	Y: -00372	Z: 013324	X: 013530	Y: -01401	Z: 009813
X: -09874	Y: -00561	Z: 013052	X: 013047	Y: -00826	Z: 009967
X: -10110	Y: -00228	Z: 013380	X: 012794	Y: -00840	Z: 010137
X: -10070	Y: -00232	Z: 013408	X: 012797	Y: -01118	Z: 010618
X: -09979	Y: -00525	Z: 013004	X: 012617	Y: -01028	Z: 011048
X: -09983	Y: -00560	Z: 013051	X: 012211	Y: -00948	Z: 010814
X: -09911	Y: -00555	Z: 013331	X: 012556	Y: -00688	Z: 011185
X: -09963	Y: -00540	Z: 013018	X: 011281	Y: -01124	Z: 011671
X: -08052	Y: -00543	Z: 015253	X: 008983	Y: 000585	Z: 013938
X: -04944	Y: 000116	Z: 015826	X: 004762	Y: 000229	Z: 015670
X: -00255	Y: 000288	Z: 016746	X: 000750	Y: -00676	Z: 016999
X: -00023	Y: 000009	Z: 016732	X: -00079	Y: -01092	Z: 016704
X: -00029	Y: -00259	Z: 016735	X: -00087	Y: 000008	Z: 016620
X: 000262	Y: -00265	Z: 016755	X: -00065	Y: 000007	Z: 016751
X: -00058	Y: 000016	Z: 016755			

Рис. 3 Зміна значень по осі X при змінах положення пристрою збирання даних: нахил вперед і назад

Джерело: власна розробка автора

На основі візуалізації обробки агрегованих даних акселерометра в програмному інтерфейсі SerialGUI, що відображені на графіку (рис. 2), було ідентифіковано положення та стан пристрою в різні моменти часу наступним чином [16]:

- нахили плати в різні боки ідентифіковані як синусоїдальні коливання, де плавне збільшення значень відповідає збільшенню кута нахилу, а зменшення значень вказує на повернення до стану рівноваги;
- трясіння плати виявлено як ділянки графіку з різкими змінами значень;
- перевертання схеми характеризується різкою зміною значень за віссю Z від 1000 mg до –1000 mg;
- стан спокою визначається близькими до нуля значеннями за осями X та Y, і близьким до 1000 mg значенням за віссю Z;
- поштовхи на схемі виявляються через різкі зміни по одній з осей акселерометра з подальшим швидким поверненням до початкового стану.

Парадигмою запропонованої архітектурно-функціональної концепції системи IoT моніторингу є легка інтеграція в масштабну систему технічного обслуговування розумного міста на базі технологій IoT. Запропонована концепція цілком відповідає парадигмі IoT. На рівні збирання та агрегації даних знаходиться сукупність сенсорів, датчиків та керувальних пристроїв для зворотних впливів. Рівень Інтернет забезпечує комунікацію апаратної та серверної частини, а також зв'язок з хмарними сервісами та технологіями. Сучасні технології IoT тяжіють до реалізації граничних обчислень, тому реалізація серверної частини для інтелектуальної аналітики даних розглядається на границі мережі IoT. В рамках запропонованої концепції вирі-

шується задача автоматизації збирання даних про якість дорожнього покриття шляхом встановлення недорогих пристроїв на автомобілі комунального транспорту. Реалізовано автономну вбудовану систему для збирання та первинної обробки (агрегації) показників прискорення з акселерометра. Реалізована апаратура базується на серійних платах високої продуктивності і невисокої вартості. Плати містять спецпроцесори і вбудований акселерометр високої точності, таким чином розроблюваний пристрій збирання IoT даних обумовлює стандартні способи інтеграції в мережу IoT та забезпечує вимогу невисокої вартості та доступності [17].

Пристрої збору даних встановлюються на громадському транспорті з метою збору та передачі інформації на сервер для подальшого аналізу. На відміну від локальних систем моніторингу, мобільні вузли, переміщуючись між різними регіонами, забезпечують динамічний і масштабований моніторинг великих і, фактично, технічно необмежених обсягів дорожніх покриттів. Дані про стан дорожнього покриття разом із координатами автомобіля передаються на сервер для подальшого аналізу.

Аналітична інформація зберігаються на сервері та в розподілених хмарних базах даних для подальшого використання. База даних дорожнього покриття може використовуватися як дорожніми службами для визначення стану доріг, так і в користувацьких застосунках для завчасного упередження водіїв.

Архітектурна концепція системи IoT моніторингу стану дорожнього покриття реалізована у вигляді комплексу програмно-апаратних засобів для збору та агрегації IoT-даних. (табл.1).

Таблиця 1.

Архітектурно-функціональна концепція системи моніторингу стану дорожнього покриття

Напрямок вдосконалення	Опис
Автоматизація збору та обробки інформації про стан дорожнього покриття	Мінімізує витрати людських і матеріальних ресурсів
Динамічний та масштабований моніторинг	Дозволяє аналізувати та зберігати достовірну інформацію про стан великих і необмежених обсягів дорожнього покриття міст та передмість; створення загальної карти стану дорожнього покриття
Використання автономних, економічних і широкодоступних вбудованих систем для збору IoT-даних	Забезпечує доступний та простий спосіб інтеграції в масштабну мережу IoT, зокрема в системи технологічного обслуговування розумних міст
Підвищення ефективності обробки даних у реальному часі	Забезпечує агрегацію даних для реалізації аналітики на межі мережі IoT, включаючи інтелектуальний аналіз

Джерело: власна розробка автора

На базі цієї концепції розроблено експериментальний прототип системи моніторингу. Цей прототип дозволяє тестувати та вдосконалювати алгоритми обробки даних, а також перевіряти ефективність інтеграції системи в існуючу інфраструктуру. Результати вищеповисаних експериментальних досліджень показали значний потенціал системи для підвищення точності моніторингу дорожнього покриття.

Висновки. У статті досліджено можливості оптимізації маршрутів комунальної техніки в містах із застосуванням новітніх технологій, зокрема штучного інтелекту та Інтернету речей (IoT). Аналіз використання цих технологій у різних містах світу демонструє їхній потенціал для підвищення ефективності та оптимізації роботи комунальних служб.

Результати дослідження підкреслюють значні переваги впровадження штучного інтелекту та Інтернету речей для управління маршрутами комунальної техніки, включаючи скорочення часу на виконання завдань, підвищення продуктивності, зменшення викидів CO₂ та покращення загальної якості послуг. Однак для повноцінного використання цих технологій необхідно вирішити низку проблем, зокрема питання збору та захисту даних, інвестицій в інфраструктуру та підготовки персоналу. Запропоновані засоби моніторингу на основі Інтернету речей здатні оперативно виявляти дефекти дорожнього покриття.

Перспективи подальших досліджень. У подальших дослідженнях варто розширити географічні рамки спостережень, охоплюючи більше міст і країн, а також розглянути додаткові можливості використання штучного інтелекту та інтернету речей у сфері міського управління. Зокрема, це може стосуватися прогнозування потреб в обслуговуванні на основі аналізу історичних даних і виявлених тенденцій, а також автоматизації процесів прийняття рішень у цій сфері.

Література:

1. Wu, T., Zhou, P., Liu, K., Yuan, Y., Wang, X., Huang, H., & Wu, D. O. Multi-Agent Deep Reinforcement Learning for Urban Traffic Light Control in Vehicular Networks. *IEEE Transactions on Vehicular Technology*. 2020. Vol. 69, no. 8. P. 8243–8256. <https://doi.org/10.1109/tvt.2020.2997896> (date of access: 09.08.2024).
2. Batty, M. *The New Science of Cities*. The MIT Press. 2013. <https://doi.org/10.7551/mitpress/9399.001.0001> (date of access: 09.08.2024).
3. Kitchin, R. The real-time city? Big data and smart urbanism. *GeoJournal*. 2014. Vol. 79, no. 1. P. 1–14. <http://www.jstor.org/stable/24432611> (date of access: 09.08.2024).
4. Zanella, A., Bui, N., Castellani, A., Vangelista, L., & Zorzi, M. Internet of Things for Smart Cities. *IEEE Internet of Things Journal*. 2014. Vol. 1, no. 1. P. 22–32. <https://doi.org/10.1109/jiot.2014.2306328> (date of access: 09.08.2024).
5. Bahrin, M. A. K., Othman, M. F., Azli, N. H. N., & Talib, M. F. Industry 4.0: A review on industrial automation and robotic. *Jurnal Teknologi*. 2016. Vol. 78, no. 6. P. 6-13. <https://doi.org/10.11113/jt.v78.9285> (date of access: 09.08.2024).

6. Gubbi, J., Buyya, R., Marusic, S., & Palaniswami, M. Internet of Things (IoT): A vision, architectural elements, and future directions. *Future Generation Computer Systems*. 2013. Vol. 29, no. 7. P. 1645–1660. <https://doi.org/10.1016/j.future.2013.01.010> (date of access: 09.08.2024).
7. Atzori, L., Iera, A., & Morabito, G. The Internet of Things: A survey. *Computer Networks*. 2010. Vol. 54, no. 15. P. 2787–2805. <https://doi.org/10.1016/j.comnet.2010.05.010> (date of access: 09.08.2024).
8. Liu, Y., & Zhou, G. Key Technologies and Applications of Internet of Things. *2012 Fifth International Conference on Intelligent Computation Technology and Automation (ICICTA)*. IEEE. 2012. <https://doi.org/10.1109/icitca.2012.56> (date of access: 09.08.2024).
9. Cheng, B., Solmaz, G., Cirillo, F., Kovacs, E., Terasawa, K., & Kitazawa, A. FogFlow: Easy Programming of IoT Services Over Cloud and Edges for Smart Cities. *IEEE Internet of Things Journal*. 2018. Vol. 5, no. 2. P. 696–707. <https://doi.org/10.1109/jiot.2017.2747214> (date of access: 09.08.2024).
10. Li, S., Xu, L. D., & Zhao, S. The internet of things: a survey. *Information Systems Frontiers*. 2014. Vol. 17, no. 2. P. 243–259. <https://doi.org/10.1007/s10796-014-9492-7> (date of access: 09.08.2024).
11. Xu, L. D., He, W., & Li, S. Internet of Things in Industries: A Survey. *IEEE Transactions on Industrial Informatics*. 2014. Vol. 10, no. 4. P. 2233–2243. <https://doi.org/10.1109/tii.2014.2300753> (date of access: 09.08.2024).
12. Wan, J., Tang, S., Shu, Z., Li, D., Wang, S., Imran, M., & Vasilakos, A. Software-Defined Industrial Internet of Things in the Context of Industry 4.0. *IEEE Sensors Journal*. 2016. Vol. 1. <https://doi.org/10.1109/jsen.2016.2565621> (date of access: 09.08.2024).
13. Zhang, Y., Zhang, G., Wang, J., Sun, S., Si, S., & Yang, T. Real-time information capturing and integration framework of the internet of manufacturing things. *International Journal of Computer Integrated Manufacturing*. 2014. Vol. 28, no. 8. P. 811–822. <https://doi.org/10.1080/0951192x.2014.900874> (date of access: 09.08.2024).
14. Lidong, W., & Guanghui, W. Big Data in Cyber-Physical Systems, Digital Manufacturing and Industry 4.0. *International Journal of Engineering and Manufacturing*. 2016. Vol. 6, no. 4. P. 1–8. <https://doi.org/10.5815/ijem.2016.04.01> (date of access: 09.08.2024).
15. Tao, F., Cheng, J., Qi, Q., Zhang, M., Zhang, H., & Sui, F. Digital twin-driven product design, manufacturing and service with big data. *The International Journal of Advanced Manufacturing Technology*. 2017. Vol. 94, no. 9-12. P. 3563–3576. <https://doi.org/10.1007/s00170-017-0233-1> (date of access: 09.08.2024).
16. Vermesan, O., & Friess, P. (Eds.). *Internet of things: converging technologies for smart environments and integrated ecosystems*. River Publishers. 2013.
17. Stankovic, J. A. Research Directions for the Internet of Things. *IEEE Internet of Things Journal*. 2014. Vol. 1, no. 1. P. 3–9. <https://doi.org/10.1109/jiot.2014.2312291> (date of access: 09.08.2024).

References:

1. Wu, T., Zhou, P., Liu, K., Yuan, Y., Wang, X., Huang, H., & Wu, D. O. (2020). Multi-Agent Deep Reinforcement Learning for Urban Traffic Light Control in Vehicular Networks. *IEEE Transactions on Vehicular Technology*, 69(8), 8243–8256. <https://doi.org/10.1109/tvt.2020.2997896>
2. Batty, M. (2013). *The New Science of Cities*. The MIT Press. <https://doi.org/10.7551/mitpress/9399.001.0001>
3. Kitchin, R. (2014). The real-time city? Big data and smart urbanism. *GeoJournal*, 79(1), 1–14. <http://www.jstor.org/stable/24432611>

4. Zanella, A., Bui, N., Castellani, A., Vangelista, L., & Zorzi, M. (2014). Internet of Things for Smart Cities. *IEEE Internet of Things Journal*, 1(1), 22–32. <https://doi.org/10.1109/jiot.2014.2306328>
5. Bahrin, M. A. K., Othman, M. F., Azli, N. H. N., & Talib, M. F. (2016). Industry 4.0: A review on industrial automation and robotic. *Jurnal Teknologi*, 78(6), 6-13. <https://doi.org/10.11113/jt.v78.9285>
6. Gubbi, J., Buyya, R., Marusic, S., & Palaniswami, M. (2013). Internet of Things (IoT): A vision, architectural elements, and future directions. *Future Generation Computer Systems*, 29(7), 1645–1660. <https://doi.org/10.1016/j.future.2013.01.010>
7. Atzori, L., Iera, A., & Morabito, G. (2010). The Internet of Things: A survey. *Computer Networks*, 54(15), 2787–2805. <https://doi.org/10.1016/j.comnet.2010.05.010>
8. Liu, Y., & Zhou, G. (2012). Key Technologies and Applications of Internet of Things. *Y 2012 Fifth International Conference on Intelligent Computation Technology and Automation (ICICTA)*. IEEE. <https://doi.org/10.1109/icitca.2012.56>
9. Cheng, B., Solmaz, G., Cirillo, F., Kovacs, E., Terasawa, K., & Kitazawa, A. (2018). FogFlow: Easy Programming of IoT Services Over Cloud and Edges for Smart Cities. *IEEE Internet of Things Journal*, 5(2), 696–707. <https://doi.org/10.1109/jiot.2017.2747214>
10. Li, S., Xu, L. D., & Zhao, S. (2014). The internet of things: a survey. *Information Systems Frontiers*, 17(2), 243–259. <https://doi.org/10.1007/s10796-014-9492-7>
11. Xu, L. D., He, W., & Li, S. (2014). Internet of Things in Industries: A Survey. *IEEE Transactions on Industrial Informatics*, 10(4), 2233–2243. <https://doi.org/10.1109/tii.2014.2300753>
12. Wan, J., Tang, S., Shu, Z., Li, D., Wang, S., Imran, M., & Vasilakos, A. (2016). Software-Defined Industrial Internet of Things in the Context of Industry 4.0. *IEEE Sensors Journal*, 1. <https://doi.org/10.1109/jsen.2016.2565621>
13. Zhang, Y., Zhang, G., Wang, J., Sun, S., Si, S., & Yang, T. (2014). Real-time information capturing and integration framework of the internet of manufacturing things. *International Journal of Computer Integrated Manufacturing*, 28(8), 811–822. <https://doi.org/10.1080/0951192x.2014.900874>
14. Lidong, W., & Guanghui, W. (2016). Big Data in Cyber-Physical Systems, Digital Manufacturing and Industry 4.0. *International Journal of Engineering and Manufacturing*, 6(4), 1–8. <https://doi.org/10.5815/ijem.2016.04.01>
15. Tao, F., Cheng, J., Qi, Q., Zhang, M., Zhang, H., & Sui, F. (2017). Digital twin-driven product design, manufacturing and service with big data. *The International Journal of Advanced Manufacturing Technology*, 94(9-12), 3563–3576. <https://doi.org/10.1007/s00170-017-0233-1>
16. Vermesan, O., & Friess, P. (Eds.). (2013). *Internet of things: converging technologies for smart environments and integrated ecosystems*. River Publishers.
17. Stankovic, J. A. (2014). Research Directions for the Internet of Things. *IEEE Internet of Things Journal*, 1(1), 3–9. <https://doi.org/10.1109/jiot.2014.2312291>

УДК: 004.67

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8\(36\)-1179-1191](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8(36)-1179-1191)

Слічний Святослав Ігорович студент Інституту комп'ютерних технологій, автоматики та метрології, Національний університет «Львівська політехніка», вул. Степана Бандери, 12, м. Львів, 79000, <https://orcid.org/0009-0008-6814-4330>

Лагун Ярослав Андрійович аспірант кафедри комп'ютеризованих систем автоматики, Інституту комп'ютерних технологій, автоматики та метрології, Національний університет «Львівська політехніка», вул. Степана Бандери, 12, м. Львів, 79000, <https://orcid.org/0009-0004-5609-1033>

Лагун Глона Ігорівна кандидат технічних наук, доцент кафедри комп'ютеризованих систем автоматики Інституту комп'ютерних технологій, автоматики та метрології, Національний університет «Львівська політехніка», вул. Степана Бандери, 12, м. Львів, 79000, <https://orcid.org/0000-0002-5497-384X>

АНАЛІЗ МЕТОДІВ ОБРОБКИ ДАНИХ В ТИПОВІЙ ЕКОСИСТЕМІ ІНТЕРНЕТУ РЕЧЕЙ

Анотація. Практично кожна система Інтернету речей (IoT) є «екосистемою», оскільки пристрої IoT отримують свою змістовність від контексту, в якому вони працюють. Їхній основний внесок – це дані, які вони генерують, та які часто стосуються умов навколишнього середовища чи зовнішніх явищ, а також внутрішні показники системи. Типова екосистема Інтернету речей складається з кількох ключових компонентів, які взаємодіють один з одним для створення інтегрованої системи, здатної збирати, аналізувати, обробляти дані та надсилати команди. Основними проблемами обробки даних в таких системах є обмеження взаємодії різних технологій, обмежений розмір пам'яті пристроїв IoT, що може вплинути на доступ до даних у реальному часі, визначення контексту обробки даних, які надходять з різних джерел, проблеми масштабованості при інтеграції даних, стійкість до відмов в системах обробки та забезпечення безпеки і конфіденційності користувацьких даних.

У статті проведено аналіз існуючих типів даних в екосистемах IoT. Розглянуто їх основні властивості та визначено основні методи їх обробки та аналізу, які включають широкий спектр алгоритмів і технологій. У результаті аналізу останніх досліджень і публікацій встановлено, що основним типом даних більшості екосистем IoT є дані давачів.

Обґрунтовується вибір базової чотирирівневої IoT архітектури, як стандартного і найбільш прийнятного формату типових екосистем Інтернету речей. Основна увага в роботі приділяється визначенню та класифікації методів аналізу та обробки даних датчиків відповідно до кожного рівня IoT архітектури. Особливу увагу приділено методам, які є спільними для кількох рівнів архітектури, а саме фільтрація шуму, агрегація даних та виявлення аномалій. Акцентовано увагу на особливостях екосистем Інтернету речей, які вимагають обробки в реальному часі та їх інтеграції з технологіями хмарних обчислень, туманних обчислень та граничного аналізу даних.

Ключові слова: Інтернет речей, екосистема IoT, обробка даних, аналіз даних, датчикі IoT, архітектура IoT, дані датчиків.

Slichnyi Sviatoslav Ihorovich student of Institute of Computer Technologies, Automation and Metrology, Lviv Polytechnic National University, St. Bandery, 12, Lviv, 79000, <https://orcid.org/0009-0008-6814-4330>

Lahun Yaroslav Andriiovych postgraduate student of the Department of Computerized Automatic Systems, Institute of Computer Technologies, Automation and Metrology, Lviv Polytechnic National University, St. Bandery, 12, Lviv, 79000, <https://orcid.org/0009-0004-5609-1033>

Lahun Iona Ihorivna Candidate of technic sciences, Associate Professor of the Department of Computerized Automatic Systems, Institute of Computer Technologies, Automation and Metrology, Lviv Polytechnic National University, St. Bandery, 12, Lviv, 79000, <https://orcid.org/0000-0002-5497-384X>

ANALYSIS OF DATA PROCESSING METHODS IN A TYPICAL IOT ECOSYSTEM

Abstract. Practically every Internet of Things (IoT) system is an "ecosystem", as IoT devices derive their significance from the context in which they operate. Their primary contribution is the data they generate, often related to environmental conditions or external phenomena, as well as internal system metrics. A typical IoT ecosystem consists of several key components that interact with each other to create an integrated system capable of collecting, analyzing, processing data, and sending commands. The main challenges of data processing include the limitations of interaction between different technologies, the limited memory size of IoT devices, which can affect real-time data access, determining the context of data processing from various sources, scalability issues in data integration, fault tolerance in processing systems, and ensuring the security and privacy of user data.

The article analyzes the existing types of data in IoT ecosystems. It examines their main properties and identifies the main methods of their processing and analysis, which include a wide range of algorithms and technologies. As a result of the analysis of recent research and publications, it has been established that the primary type of data in most IoT ecosystems is sensor data.

The choice of a basic four-level IoT architecture as the standard and most suitable format for typical IoT ecosystems is justified. The main focus of the work is on defining and classifying the methods of analysis and processing of sensor data according to each level of the IoT architecture. Particular attention is paid to methods common to several levels of architecture, such as noise filtering, data aggregation, and anomaly detection. Emphasis is placed on the features of IoT ecosystems that require real-time processing and their integration with cloud computing, fog computing, and edge data analysis technologies.

Keywords: Internet of Things, IoT ecosystem, data processing, data analysis, IoT sensors, IoT architecture, sensor data.

Постановка проблеми. Будь-яка екосистема – це складна мережа взаємопов'язаних компонентів і відповідного середовища, яке вони населяють. Ці компоненти є взаємозалежними та пов'язані причинно-наслідковими зв'язками. У кожній екосистемі відбуваються кругообіг речовин та обмінні енергетичні процеси. Від простої системи екосистему відрізняє повний перетин із середовищем, у якому вона існує [1].

Практично кожна система Інтернету речей (*англ.* Internet of Things, IoT) є «екосистемою», оскільки пристрої IoT отримують свою змістовність від контексту, в якому вони працюють. Їхній основний внесок – це дані, які вони генерують, та які часто стосуються умов навколишнього середовища чи зовнішніх явищ, а також внутрішні показники системи. Окрім взаємодії з навколишнім середовищем, ці пристрої також взаємопов'язані, оскільки обмінюються даними та функціями. Зрештою, кінцевим користувачем цієї складної мережі даних є людина, яка використовує її для різних цілей.

Типова екосистема Інтернету речей складається з кількох ключових компонентів, які взаємодіють один з одним для створення інтегрованої системи, здатної збирати, аналізувати та обробляти дані. Основними елементами цієї екосистеми є: датчики та актуатори, шлюзи, комунікаційні мережі, Інтернет, хмарні сервіси, управління пристроями, безпека [2]. Усі ці компоненти працюють разом, щоб створити комплексну IoT-екосистему, яка може використовуватися в різних сферах, таких як розумний будинок, промисловий Інтернет речей, охорона здоров'я, транспорт і багато інших.

Оскільки дані є одним із найцінніших аспектів Інтернету речей, то таким чином, управління ними відіграє дуже важливу роль і є ключовою темою даного дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Було проведено ряд досліджень [3-14], що дозволило проаналізувати існуючі типи даних та методи їх обробки та аналізу для основних елементів різних екосистем IoT.

– **Дані давачів.** Давачі та сенсори Інтернету речей відіграють важливу роль у зборі критичних даних з фізичного світу, необхідних для функціонування інтелектуальних систем в самих різних областях, від міського планування до охорони здоров'я і задоволення різних потреб. Класифікація сенсорів відображає різні функції, від оптичних сенсорів, що визначають світло і колір, до акселерометрів, що відстежують рух і орієнтацію [8].

Основними методами обробки даних давачів було визначено наступні [4]: фільтрація, агрегація, нормалізація та масштабування, обробка часових рядів, синхронізація даних з кількох джерел та машинне навчання.

– **Ідентифікаційні дані.** Прикладом ідентифікаційних даних є дані, які генеруються RFID мітками. Вони зазвичай містять унікальний ідентифікатор (UID), який присвоюється кожній RFID мітці та використовується для ідентифікації об'єкта або товару та метадані про мітку, які можуть включати інформацію про тип мітки, виробника, дату виробництва тощо. Технологія RFID використовується в багатьох сферах, таких як паспортний контроль, відстеження об'єктів, стягнення плати за дороги, логістика, охорона здоров'я та інших [9]. Обробка ідентифікаційних даних в екосистемах IoT включає в себе ряд методів, які допомагають в управлінні, перевірці та захисті даних про особи, об'єкти або системи. Основними методами обробки ідентифікаційних даних є верифікація, шифрування, обробка та зберігання даних [10].

– **Метадані та дані про об'єкти, процеси та системи.** Значну частину обсягу даних IoT становлять дані або метадані, які описують об'єкти, процеси та системи, що є складовими екосистем Інтернету речей. Самоописуваний (*англ.* Self-describing) об'єкт містить у собі всю необхідну інформацію для розуміння, інтерпретації та використання його даних без потреби в зовнішніх довідниках або документації. Такі об'єкти вбудовують свої метадані разом з основними даними, надаючи повний контекст для їх розуміння. Системи та процеси можна розглядати як об'єкти більш складної природи, ніж базові об'єкти. Дані та метадані про об'єкти, процеси та системи створюють повну картину для аналізу, моніторингу і управління в екосистемах IoT, дозволяючи приймати обґрунтовані рішення на основі зібраної інформації [11]. Обробка метаданих і даних про об'єкти, процеси та системи в IoT має свою специфіку, яка відрізняється від обробки звичайних даних. Метадані надають контекст і управлінську інформацію, в той час як дані про об'єкти і процеси потребують інтеграції, аналізу і прогнозування для підтримки ефективного функціонування систем [12]. Усі ці аспекти вимагають спеціальних підходів і технологій для забезпечення коректної обробки і використання даних.

– **Історичні дані.** Це дані, які були зібрані, записані та зберігаються протягом певного періоду часу для подальшого аналізу та використання та зазвичай містять записи про різні параметри та події, зібрані з IoT пристроїв, що дозволяють аналізувати зміни та тенденції, робити прогнози та приймати обґрунтовані рішення. Історичні дані в IoT системах надають безліч можливостей для аналізу та оптимізації, але вони також супроводжуються проблемами при зберіганні, обробці та аналізі, управлінні та інтеграції.

Обробка історичних даних має свої особливості, які відрізняються від обробки даних в реальному часі або поточних даних. Основні особливості методів обробки історичних даних включають: зберігання та архівування, обробку великих обсягів даних з використанням технологій Big Data, використання паралельних обчислень і розподілених систем для обробки великих обсягів історичних даних, аналіз аномалій і відхилень, інтеграція з іншими даними [4, 13].

– **Дані позиціонування.** Дані позиціонування надають місцезнаходження конкретного позначеного об'єкта в глобальній системі позиціонування (GPS) або в локальній системі позиціонування (Wi-Fi, BLE, RFID, UWB). Ці дані відіграють важливу роль в екосистемах IoT, враховуючи, що їх компоненти можуть бути статичними або мобільними. Локальні системи позиціонування є надзвичайно корисними для внутрішнього трекінгу об'єктів і людей, де глобальні системи, такі як GPS, не можуть забезпечити достатню точність або надійність. При цьому дуже дрібне позиціонування ще залишається проблемою.

Основні методи обробки даних позиціонування в IoT системах включають різноманітні технології, такі як GPS, Wi-Fi, BLE, UWB, INS, комп'ютерний зір та RFID. Кожен метод має свої переваги та недоліки, і вибір методу залежить від конкретних вимог до точності, надійності, вартості та умов експлуатації. Часто використовуються комбіновані підходи та злиття даних для досягнення найкращих результатів у визначенні місцезнаходження об'єктів [14].

Отже, різні типи даних в IoT системах вимагають різних підходів до їх обробки. Загалом вибір методів обробки даних залежить від специфіки даних, вимог до точності, швидкості та обсягів обробки. Ефективне використання цих методів дозволяє отримувати цінну інформацію з даних та приймати обґрунтовані рішення на основі її аналізу.

Мета статті. Метою статті є дослідити та класифікувати існуючі методи обробки даних датчиків та сенсорів в типовій екосистемі Інтернету речей.

Виклад основного матеріалу дослідження. Оскільки розробка моделей обробки даних для систем IoT все ще знаходиться на початковій стадії, то використання традиційних підходів та платформ для обробки даних IoT має певні обмеження. Основними проблемами є: обмеження взаємодії різних

технологій, обмежений розмір пам'яті пристроїв IoT, що може вплинути на доступ до даних у реальному часі, визначення контексту обробки даних, які надходять з різних джерел, проблеми масштабованості при інтеграції даних, стійкість до відмов в системах обробки та забезпечення безпеки і конфіденційності користувацьких даних.

Також не існує стандартної визначеної архітектури систем IoT, якої суворо дотримуються у всіх сферах. У контексті Інтернету речей архітектура – це структура, яка визначає фізичні компоненти, функціональну організацію та конфігурацію мережі, операційні процедури та формати даних, які будуть використовуватися. Складність і кількість архітектурних рівнів змінюються залежно від конкретного бізнес-завдання. Чотирирівнева архітектура вважається стандартним і найбільш прийнятним форматом [15, 16], у якій дані моніторингу збираються мережею давачів, агрегуються, а потім передаються на сервер через хмарний сервіс. Потім ці дані аналізуються різними аналітичними інструментами IoT, після чого передаються додаткам для подальшої обробки. Як представлено на рис.1, в такій архітектурі присутні чотири рівні, тобто рівень сприйняття або фізичний рівень, мережевий рівень, рівень обробки та рівень додатків або прикладний рівень.

Рис. 1 Чотирирівнева архітектура IoT

Методи обробки даних на фізичному рівні [4, 17, 18, 20]. Технології обробки даних на фізичному рівні є необхідною умовою ефективного використання даних, зібраних давачами та сенсорами Інтернету речей. Вони включають різні методи, які використовуються для гарантування точності, надійності та актуальності зібраних даних.

Давачі та сенсори використовуються для безпосереднього моніторингу фізичних умов і зазвичай є першим етапом в ланці збору даних в системах IoT. Обробка даних на фізичному рівні полягає у перетворенні фізичних параметрів у електричні сигнали або цифрові дані, які можуть бути оброблені електронними пристроями. У деяких випадках сигнали від сенсорів спочатку конвертуються з аналогової форми в цифрову за допомогою аналого-цифрового перетворювача, що дозволяє контролерам (наприклад, мікроконтролерам або комп'ютерам) обробляти ці дані. Важливу роль при застосуванні давачів IoT відіграє якість даних. Вона забезпечує точність, повноту, узгодженість і надійність даних, зібраних з різних давачів і пристроїв в екосистемі IoT. Якість даних покращують за допомогою методів фільтрації сигналу, які видаляють шум і зберігають лише інформативні складові сигналів. Також для вирішення проблем з якістю даних використовуються вдосконалені методи попередньої обробки даних, які відсіюють помилкові покази та інтерполюють відсутні точки даних.

Для виявлення довгострокових тенденцій і закономірностей застосовується компенсація короткочасних коливань сигналу, яка називається згладжуванням. Також на даному рівні архітектури застосовується нормалізація амплітуди сигналів, що дозволяє масштабувати сигнали, отримані від багатьох сенсорів, до одного рівня.

Крім того, більшість даних давачів IoT вимагають обробки в реальному часі. Це необхідно для управління системами Інтернету речей і швидкого реагування на зміни в навколишньому середовищі. Для цього потрібно виявляти відхилення від показників і негайно сповіщати про надзвичайні ситуації.

Перш ніж дані будуть передані по мережі, деякі пристрої можуть виконувати базову локальну обробку даних (*англ.* On-board Processing), наприклад, фільтрацію або усереднення. Це допомагає зменшити обсяг передаваних даних та виконувати базові обчислення на місці.

Методи обробки даних на мережевому рівні [4, 7, 16, 21, 22]. Обробка даних на рівні комунікаційної мережі є важливою для ефективності та швидкості роботи екосистеми Інтернету речей, особливо з огляду на величезні кількості даних, що передаються між сенсорами та різними вузлами системи. Цей набір технологій включає низку основних методів оптимізації обробки та передачі даних.

Основним підходом є методи стиснення даних. Застосування цих методів дозволяє видаляти надлишкову або неважливу інформацію, що зменшує обсяг переданих даних. Стиснення даних особливо важливе в ситуаціях, коли пропускна здатність мережі обмежена або коли потрібна економія енергії на кінцевих вузлах, таких як сенсори. Зменшуючи затримки та збільшуючи загальну пропускну здатність, ефективне стиснення даних значно покращує роботу екосистем Інтернету речей.

Також важливим методом на цьому рівні є агрегація даних. Це метод первинного об'єднання даних з різних джерел, таких як сенсори та вузли. Він включає початкове виділення ознак з даних, яке супроводжується об'єднанням даних. За рахунок зменшення обсягу даних, що передаються та обробляються, агрегування даних полегшує обробку даних і зменшує навантаження на мережу.

Ще однією стратегією, яка є важливою на мережевому рівні є розподілені методи обробки даних. Завдання обробки можна розподілити між вузлами мережі, що значно підвищує швидкість обробки та загальну продуктивність екосистеми. Цей метод особливо корисний для великих, масштабованих екосистем IoT, які можуть мати вузьким місцем обробки даних єдиний централізований вузол.

Початкова обробка та передача даних на мережевому рівні відбувається наступним чином :

– визначається протокол, який буде використовуватися для передачі даних. Це може бути Ethernet, Wi-Fi, Bluetooth, Zigbee, LoRaWAN тощо. Кожен протокол має свої особливості щодо швидкості передачі, дальності сигналу, споживання енергії, що враховується під час вибору.

– дані, які готові до передачі, форматуються відповідно до обраного протоколу передачі даних у вигляді пакетів з заголовками, що містять інформацію про джерело, призначення, тип даних тощо.

Важливу роль у забезпеченні надійного та ефективного обміну інформацією між різними пристроями та сенсорами в IoT-системах несуть алгоритми маршрутизації у мережах Інтернету речей. Ці алгоритми враховують специфіку мереж IoT, таку як обмежені ресурси та бездротовий характер зв'язку.

Вибір ефективних методів обробки даних на мережевому рівні має важливе значення для оптимального розвитку екосистем Інтернету речей. Цей вибір повинен базуватися на аналізі різних методів щодо таких критеріїв продуктивності, як швидкість обробки, надійність, масштабованість і енергоспоживання.

Рівень попередньої обробки [4, 7, 13, 16, 17]. Третій рівень архітектури IoT передбачає попередню обробку та розширену аналітику даних. Це рівень програмних і апаратних компонентів, які відповідають за збір, аналіз та інтерпретацію даних з пристроїв IoT. Він відповідає за отримання необроблених даних із пристроїв, їх обробку та надання доступу для подальшого аналізу чи дії та включає різноманітні технології та інструменти, як системи керування даними, аналітичні платформи та алгоритми машинного навчання. Усі ці інструменти використовуються для отримання значущої інформації з даних і прийняття рішень на їх основі.

Екосистеми IoT на рівні обробки зазвичай використовують підхід для підготовки даних для прикладного рівня, який складається з наступних трьох етапів:

– Накопичення даних. Проміжне програмне забезпечення правильно визначає та призначає різні типи даних для відповідного сховища. Неструктуровані дані, як-от аудіо- та відеопотоки та зображення, зазвичай вимагають більше місця для зберігання та зберігаються в озерах даних. У той час як структуровані дані, що містять покази приладів, значення журналу та вимірювання (дані телеметрії), є більш ефективними та зберігаються в сховищах даних. Хмарні сховища є найбільш ефективним методом зберігання даних в системах IoT.

– Абстракція даних. Передбачає агрегування даних із кількох джерел, а також забезпечує перетворення даних у формат, який може бути «прочитаний» програмним забезпеченням рівня додатків.

– Аналіз даних. Використовує машинне навчання або алгоритми глибокого навчання, які спеціалізуються на виявленні шаблонів у великих і випадкових наборах даних.

Ще одним важливим завданням рівня попередньої обробки даних є імпутація втрачених даних, оскільки аналітика даних, яка виконується з відсутніми або неповними даними IoT, може дати неточні або ненадійні результати. Для вирішення цієї проблеми необхідно виконати три основні завдання: пошук причини відсутності даних, аналіз шаблону відсутніх даних, формування моделі імпутації відсутнього значення. При цьому традиційні алгоритми імпутації не підходять для даних IoT.

Поглиблена обробка даних, що не вимагає негайного зворотного зв'язку, виконується в хмарі або у фізичних центрах обробки даних, де потужні IT-системи здійснюють керування, аналіз та безпечне зберігання даних. Це також місце, де дані давачів можна поєднувати з іншими джерелами даних для більш детального аналізу.

Методи обробки даних на рівні додатків [4, 7, 16, 20-23]. Рівень додатків або прикладний рівень – це інтерфейс між пристроєм IoT і мережею, з якою йому потрібно комунікувати. Він керує форматуванням і представленням даних і відповідає за забезпечення передачі даних під час переміщення даних з однієї мережі в іншу.

У системах IoT вибір технології обробки даних відіграє важливу роль, оскільки вона може перетворювати необроблені дані, отримані з різних давачів, у важливу інформацію, яка може бути негайно використана в певних додатках. За допомогою відповідних методів можна ефективно інтерпретувати величезну кількість даних, що генеруються пристроями Інтернету речей, і перетворювати їх на ефективні рішення та дії. Такі методи включають алгоритми машинного навчання для прогнозування та виявлення аномалій,

методи обробки сигналів для фільтрації шуму, вилучення корисних шаблонів, а також алгоритми оптимізації для управління ресурсами та розподілу даних.

На цьому рівні фільтрація даних є однією з основних стратегій. Використання більш складних методів фільтрації дозволяє відфільтрувати непотрібну або неправильну інформацію, що значно покращує якість кінцевих даних. Наприклад, метод фільтра Калмана : використовується для оцінки стану системи, коли його неможливо виміряти безпосередньо.

У багаторівневій архітектурі підходи мультисенсорного злиття або інтеграції даних працюють на різних рівнях. Таким чином, більш складні структури можуть бути сформовані на базі поєднання інформації нижчого рівня та знань високого рівня. Наприклад, розумні міста можуть використовувати дані сенсорів якості повітря, дорожнього руху та погоди для розробки складних стратегій управління містом.

Під час обробки даних дачачів часто виникає необхідність агрегувати дані для отримання загальних показників, таких як середнє значення, максимум, мінімум тощо. Ці математичні операції та методи дозволяють виконувати більш глибокий аналіз та обробку даних на рівні додатків у екосистемах Інтернету речей. Вони допомагають виявляти аномалії, встановлювати зв'язки між даними та моделювати залежності, що є важливими для прийняття обґрунтованих рішень та покращення функціональності цих систем.

Алгоритми обробки та аналізу даних на рівні додатків в контексті Інтернету речей є ключовим елементом для вилучення корисної інформації із даних та використання її для різноманітних цілей, включаючи прийняття рішень та реакцію в реальному часі. Ці завдання вирішуються за допомогою нейронних мереж для обробки/аналізу даних дачачів Інтернету речей. Це можуть бути згорткові нейронні мережі (CNN), рекурентні нейронні мережі (RNN), автокодери (AE) та генеративні змагальні мережі (GAN).

Незважаючи на існування ефективних методів обробки та аналізу даних дачачів та сенсорів, вирішення проблем з динамічною обробкою в реальному часі та масштабованістю, вимагають інтеграції екосистем IoT з технологіями хмарних обчислень, туманних обчислень (*англ.* Fog Computing) та граничного аналізу даних (*англ.* Edge Data Analysis). Методи туманних обчислень відносяться переважно до фізичного рівня та мережевого рівня в чотирирівневій архітектурі IoT. Граничний аналіз даних включає обробку даних на периферії мережі (фізичний рівень), близько до джерел їх виникнення (наприклад, дачачів), з метою отримання аналітичних результатів в реальному часі без необхідності передачі всіх даних до централізованих серверів або хмарних систем. Як наслідок, зростає рівень складності в обробці, об'єднанні і аналітиці даних в екосистемах Інтернету речей.

Висновки. Дані – це основна інформація, яку збирають пристрої IoT. Вони можуть бути різних типів залежно від природи пристроїв та їх застосува-

ння: дані давачів, ідентифікаційні дані, історичні дані, дані позиціонування, метадані та дані про об'єкти, процеси та системи. Обробка даних в IoT системах включає широкий спектр методів і технологій, які залежать від типу даних та вимог до їх обробки. Дані давачів IoT мають складні властивості, такі як об'ємність, достовірність і швидкість, а їх обробка є критично важливою для забезпечення точності та ефективності систем Інтернету речей. Незважаючи на те, що майже кожна екосистема IoT є унікальною, її архітектура обмежена певними рівнями. В даній роботі було проведено дослідження особливостей використання методів обробки даних на кожному з рівнів чотирирівневої архітектури IoT.

Отже, відповідно до чотирирівневої архітектури IoT методи обробки даних в екосистемах Інтернету речей можна класифікувати наступним чином:

- на фізичному рівні – фільтрація шуму, агрегація даних, виявлення аномалій, локальна обробка;
- на мережевому рівні – сегментація мережі, агрегація та захист даних, протоколи зв'язку;
- на рівні обробки – фільтрація шуму, аналіз даних, агрегація та злиття даних, накопичення та збереження даних, хмарні обчислення;
- на рівні додатків – візуалізація даних, інтеграція даних IoT з бізнес-процесами і додатками для автоматизації рішень та покращення ефективності через інтерфейси користувача.

Як можна побачити з наведеної класифікації, деякі методи обробки даних, такі як фільтрація шуму, агрегація даних та виявлення аномалій, можуть застосовуватися на різних рівнях архітектури IoT.

Більшість даних давачів IoT вимагають обробки в реальному часі. Ці отримані дані повинні бути оброблені, щоб усунути невизначеності для подальшого аналізу даних та можливості приймати рішення. Інтеграція сенсорної мережі IoT із новими технологіями туманних обчислень та граничного аналізу даних забезпечує ефективні методи обробки динамічної та складної природи даних давачів.

Вибір методів обробки даних в екосистемах IoT є складним процесом, що залежить від багатьох факторів, включаючи тип даних, обмеження пристроїв, умови мережі, вимоги до обробки, безпеку та контекст використання. Врахування всіх цих факторів дозволяє забезпечити ефективну, надійну та безпечну обробку даних у системах IoT.

Література:

1. Масікевич, Ю. Г., Шестопапов, О. В., Негадайло, А. А. та ін. (2015). Теорія систем в екології: підручник. Суми: Сумський державний університет.
2. What is an IoT ecosystem? URL: <https://www.simbase.com/blog/what-is-an-iot-ecosystem>
3. What is IoT Data? Definition, Collection, Analysis and Management. URL: <https://saastechtoday.com/iot/what-is-iot-data/>

4. Krishnamurthi, R., Kumar, A., Gopinathan, D., Nayyar, A., & Qureshi, B. (2020). An Overview of IoT Sensor Data Processing, Fusion, and Analysis Techniques. *Sensors*, 20(21), 6076. <https://doi.org/10.3390/s20216076>
5. Aung, T. T., Thaw, A. M., Zhukova, N. A., Man, T., & Chernokulsky, V. V. (2021). Data processing model for mobile IoT systems. *Procedia Computer Science*, 186, 235-241.
6. Shah, N., Shah, S., Jain, P., & Doshi, N. (2022). Overview of Present-Day IoT Data Processing Technologies. *Procedia Computer Science*, 210, 277-282. <https://doi.org/10.1016/j.procs.2022.10.150>
7. Лагун, Я., & Стахів, Р. (2024). Особливості обробки даних екологічного моніторингу в системах інтернету речей. In В. Маєвський, В. Приймак, & Р. Ткачук (Eds.), *Інформаційні технології у сфері захисту довкілля: колективна монографія* (pp. 123-130). Львів: ННБК «АТБ». URL: <https://science.lpnu.ua/uk/itep-2024>. <http://doi.org/10.35668/7826-38-4>
8. Amalraj, D. J., Banumathi, S., & Jereena, J. (2019). IOT Sensors And Applications: A Survey. *International Journal of Scientific & Technology Research*, 8, 998-1003.
9. Jia, X., Feng, Q., Fan, T., & Lei, Q. (2012). RFID technology and its applications in Internet of Things (IoT). In 2012 2nd International Conference on Consumer Electronics, Communications and Networks (CECNet) (pp. 1282-1285). <https://doi.org/10.1109/CECNet.2012.6201508>
10. Tan, W. C., & Sidhu, M. S. (2022). Review of RFID and IoT integration in supply chain management. *Operations Research Perspectives*, 9, 100229. <https://doi.org/10.1016/j.orp.2022.100229>
11. Rogushina, J. V., & Gladun, A. Y. (2020). Semantic Processing of Metadata for Big Data: Standards, Ontologies and Typical Information Objects. In *International Conference on Intelligent Tutoring Systems*.
12. Milenkovic, M. (2020). IoT Data Models and Metadata. In *Internet of Things: Concepts and System Design* (pp. 145-162). Cham: Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-030-41346-0_6
13. Durluk, I., Miller, T., Cembrowska-Lech, D., Krzemińska, A., Złoczowska, E., & Nowak, A. (2023). Navigating the Sea of Data: A Comprehensive Review on Data Analysis in Maritime IoT Applications. *Applied Sciences*, 13(17), 9742. <https://doi.org/10.3390/app13179742>
14. Leitch, S. G., Ahmed, Q. Z., Abbas, W. B., Hafeez, M., Laziridis, P. I., Sureephong, P., & Alade, T. (2023). On Indoor Localization Using WiFi, BLE, UWB, and IMU Technologies. *Sensors*, 23(20), 8598. <https://doi.org/10.3390/s23208598>
15. IOT Architecture. URL: <https://www.zibtek.com/blog/iot-architecture/>
16. Lombardi, M., Pascale, F., & Santaniello, D. (2021). Internet of Things: A General Overview between Architectures, Protocols and Applications. *Information*, 12(2), 87. <https://doi.org/10.3390/info12020087>
17. Кравчук, П. О. (2019). *Методи та засоби обробки даних в системах Інтернету речей*. Львів: Видавництво Національного університету "Львівська політехніка".
18. Бондаренко, М. Ф. (2020). *Сенсори та їх застосування в Інтернеті речей*. Одеса: Астропринт.
19. Ziviani, A., et al. (2021). IoT Data Compression: State-of-the-Art, Challenges, and Opportunities. *ACM Computing Surveys*.
20. Shah, N., Shah, S., Jain, P., & Doshi, N. (2022). Overview of Present-Day IoT Data Processing Technologies. *Procedia Computer Science*, 210, 277-282. <https://doi.org/10.1016/j.procs.2022.10.150>
21. Ziviani, A., et al. (2021). IoT Data Compression: State-of-the-Art, Challenges, and Opportunities. *ACM Computing Surveys*.
22. *Data Fusion and Management in IoT: Enhancing Information Accuracy and Consistency*. URL: <https://dzone.com/articles/data-fusion-and-management-in-iot-enhancing-inform>
23. Shandilya, S. K., Chun, S. A., & Shandilya, S. (Eds.). (2018). *Internet of Things Security: Fundamentals, Techniques and Applications* (1st ed.). River Publishers. <https://doi.org/10.1201/9781003338642>

References:

1. Masikeyvych, Yu. H., Shestopalov, O. V., Nehadailo, A. A. ta in. (2015). Teoriia system v ekolohii: pidruchnyk. Sumy: Sumskiy derzhavnyi universytet.
2. What is an IoT ecosystem? URL: <https://www.simbase.com/blog/what-is-an-iot-ecosystem>
3. What is IoT Data? Definition, Collection, Analysis and Management. URL: <https://saastechtoday.com/iot/what-is-iot-data/>
4. Krishnamurthi, R., Kumar, A., Gopinathan, D., Nayyar, A., & Qureshi, B. (2020). An Overview of IoT Sensor Data Processing, Fusion, and Analysis Techniques. *Sensors*, 20(21), 6076. <https://doi.org/10.3390/s20216076>
5. Aung, T. T., Thaw, A. M., Zhukova, N. A., Man, T., & Chernokulsky, V. V. (2021). Data processing model for mobile IoT systems. *Procedia Computer Science*, 186, 235-241.
6. Shah, N., Shah, S., Jain, P., & Doshi, N. (2022). Overview of Present-Day IoT Data Processing Technologies. *Procedia Computer Science*, 210, 277-282. <https://doi.org/10.1016/j.procs.2022.10.150>
7. Lahun, Ya., & Stakhiv, R. (2024). Osoblyvosti obrobky danykh ekolohichnoho monitorynhu v systemakh internetu rechei. In V. Maievskiy, V. Pryimak, & R. Tkachuk (Eds.), *Informatsiini tekhnolohii u sferi zakhystu dovkillia: kolektyvna monohrafiia* (pp. 123-130). Lviv: NNVK «ATB». URL: <https://science.lpnu.ua/uk/itep-2024>. <http://doi.org/10.35668/7826-38-4>
8. Amalraj, D. J., Banumathi, S., & Jereena, J. (2019). IOT Sensors And Applications: A Survey. *International Journal of Scientific & Technology Research*, 8, 998-1003.
9. Jia, X., Feng, Q., Fan, T., & Lei, Q. (2012). RFID technology and its applications in Internet of Things (IoT). In 2012 2nd International Conference on Consumer Electronics, Communications and Networks (CECNet) (pp. 1282-1285). <https://doi.org/10.1109/CECNet.2012.6201508>
10. Tan, W. C., & Sidhu, M. S. (2022). Review of RFID and IoT integration in supply chain management. *Operations Research Perspectives*, 9, 100229. <https://doi.org/10.1016/j.orp.2022.100229>
11. Rogushina, J. V., & Gladun, A. Y. (2020). Semantic Processing of Metadata for Big Data: Standards, Ontologies and Typical Information Objects. In *International Conference on Intelligent Tutoring Systems*.
12. Milenkovic, M. (2020). IoT Data Models and Metadata. In *Internet of Things: Concepts and System Design* (pp. 145-162). Cham: Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-030-41346-0_6
13. Durlik, I., Miller, T., Cembrowska-Lech, D., Krzemińska, A., Złoczowska, E., & Nowak, A. (2023). Navigating the Sea of Data: A Comprehensive Review on Data Analysis in Maritime IoT Applications. *Applied Sciences*, 13(17), 9742. <https://doi.org/10.3390/app13179742>
14. Leitch, S. G., Ahmed, Q. Z., Abbas, W. B., Hafeez, M., Laziridis, P. I., Sureephong, P., & Alade, T. (2023). On Indoor Localization Using WiFi, BLE, UWB, and IMU Technologies. *Sensors*, 23(20), 8598. <https://doi.org/10.3390/s23208598>
15. IOT Architecture. URL: <https://www.zibtek.com/blog/iot-architecture/>
16. Lombardi, M., Pascale, F., & Santaniello, D. (2021). Internet of Things: A General Overview between Architectures, Protocols and Applications. *Information*, 12(2), 87. <https://doi.org/10.3390/info12020087>
17. Kravchuk, P. O. (2019). Metody ta zasoby obrobky danykh v systemakh Internetu rechei. Lviv: Vydavnytstvo Natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhnika".
18. Bondarenko, M. F. (2020). Sensory ta yikh zastosuvannia v Interneti rechei. Odesa: Astroprint.
19. Ziviani, A., et al. (2021). IoT Data Compression: State-of-the-Art, Challenges, and Opportunities. *ACM Computing Surveys*.
20. Shah, N., Shah, S., Jain, P., & Doshi, N. (2022). Overview of Present-Day IoT Data Processing Technologies. *Procedia Computer Science*, 210, 277-282. <https://doi.org/10.1016/j.procs.2022.10.150>
21. Ziviani, A., et al. (2021). IoT Data Compression: State-of-the-Art, Challenges, and Opportunities. *ACM Computing Surveys*.
22. Data Fusion and Management in IoT: Enhancing Information Accuracy and Consistency. URL: <https://dzone.com/articles/data-fusion-and-management-in-iot-enhancing-inform>
23. Shandilya, S. K., Chun, S. A., & Shandilya, S. (Eds.). (2018). *Internet of Things Security: Fundamentals, Techniques and Applications* (1st ed.). River Publishers. <https://doi.org/10.1201/9781003338642>

УДК 004.896; 629.89; 681.5

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8\(36\)-1192-1201](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8(36)-1192-1201)

Ткачук Андрій Геннадійович кандидат технічних наук, доцент, в.о. декана факультету комп'ютерно-інтегрованих технологій, мехатроніки і робототехніки, Державний університет «Житомирська політехніка», вул. Чуднівська, 103, м. Житомир, 10005, тел.: (097) 167-53-27, <https://orcid.org/0000-0003-2466-6299>

Крижанівська Ілона Володимирівна кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри робототехніки, електроенергетики та автоматизації ім. проф. Б.Б. Самотокіна, Державний університет «Житомирська політехніка», вул. Чуднівська, 103, м. Житомир, 10005, тел.: (067) 920-38-70

Покляченко Олександр Віталійович старший викладач кафедри робототехніки, електроенергетики та автоматизації ім. проф. Б.Б. Самотокіна, Державний університет «Житомирська політехніка», вул. Чуднівська, 103, м. Житомир, 10005, тел.: (097) 677-75-26

Гордійченко Олег Володимирович аспірант кафедри метрології та інформаційно-вимірювальної техніки, Державний університет «Житомирська політехніка», вул. Чуднівська, 103, м. Житомир, 10005, тел.: (097) 329-94-02

ЗАСТОСУВАННЯ МАШИННОГО ЗОРУ ТА МЕТОДІВ ОБРОБКИ ЗОБРАЖЕННЯ НА ВИРОБНИЧИХ ПІДПРИЄМСТВАХ

Анотація. Стаття присвячена детальному аналітичному огляду застосування систем машинного зору та методів обробки зображень, отриманих за їх допомогою. Аналіз показав перспективні напрямки для широкого впровадження систем машинного зору у виробничі процеси, що зумовлено зростанням обсягів продукції, яка випускається, та підвищенням її якості. У статті розглянуто і класифіковано основні компоненти систем машинного зору за різними ознаками, визначено їхню роль і вплив на якість отримуваних зображень. Значна увага приділена розгляду основних методів обробки зображень, серед яких виділяються методи фільтрації, сегментації, виявлення контурів та розпізнавання об'єктів. Кожен з методів детально описаний з точки зору його переваг і недоліків, а також ефективності в різних виробничих умовах. Додатково проаналізовано проблеми інтеграції систем машинного зору у виробничі процеси, включаючи питання їхньої взаємодії з існуючим виробничим обладнанням та програмним забезпеченням для керування виробництвом. Виявлено, що одним з основних бар'єрів для впровадження є необхідність якісного і стабільного освітлення, а також регулярного калібрува-

ння систем. Актуальність широкого впровадження систем машинного зору у різних сферах виробництва обумовлена усуненням суб'єктивності в оцінці контрольованих параметрів, що виникає через людський фактор. Такий підхід дозволяє значно підвищити точність і повторюваність результатів вимірювань, а також забезпечує можливість безперервної роботи і високу продуктивність. Крім того, системи машинного зору сприяють зниженню витрат на виробництво за рахунок раннього виявлення дефектів та невідповідностей продукції. В результаті проведеного аналізу були виділені основні переваги систем машинного зору, такі як висока продуктивність, можливість безперервної роботи, повторюваність результатів вимірювань та усунення людської суб'єктивності. Серед недоліків зазначено необхідність якісного освітлення, регулярного калібрування та складнощі з розпізнаванням об'єктів, що перекриваються або мають суміжний колір з фоном. Таким чином, стаття надає всебічний огляд сучасного стану та перспектив розвитку систем машинного зору у виробничих процесах, виявляючи їхні сильні сторони та області для покращення.

Ключові слова: робототехніка, оптичні сенсори, машинний зір, стабілізація, алгоритм, похибка.

Tkachuk Andrii Hennadiyovych candidate of technical sciences, associate professor, Head of the department of robotics, power engineering and automation named after Prof. B.B. Samotokin, Zhytomyr Polytechnic State University, St. Chudnivska, 103, Zhytomyr, 10005, tel.: (097) 167-53-27, <https://orcid.org/0000-0003-2466-6299>

Kryzhanivska Iona Vladymyrovna candidate of technical sciences, associate professor, associate professor of the department of robotics, power engineering and automation named after Prof. B.B. Samotokin, Zhytomyr Polytechnic State University, St. Chudnivska, 103, Zhytomyr, 10005, tel.: (098) 904-73-76

Poklyachenko Oleksandr Vitaliyovych Senior Lecturer of the department of robotics, power engineering and automation named after Prof. B.B. Samotokin, Zhytomyr Polytechnic State University, St. Chudnivska, 103, Zhytomyr, 10005, tel.: (097) 677-75-26

Hordiychenko Oleg Volodymyrovych graduate student of the department of metrology and information and measurement technology, Zhytomyr Polytechnic State University, St. Chudnivska, 103, Zhytomyr, 10005, tel.: (097) 329-94-02

APPLICATION OF MACHINE VISION AND IMAGE PROCESSING METHODS IN MANUFACTURING ENTERPRISES

Abstract. The article is devoted to a detailed analytical review of the application of machine vision systems and image processing methods obtained with

their help. The analysis showed promising directions for the widespread introduction of machine vision systems into production processes, which is due to the growth of the volume of products produced and the improvement of their quality. The article examines and classifies the main components of machine vision systems according to various features, defines their role and influence on the quality of the received images. Considerable attention is paid to the consideration of the main methods of image processing, among which the methods of filtering, segmentation, contour detection and object recognition are distinguished. Each of the methods is described in detail in terms of its advantages and disadvantages, as well as its effectiveness in various production conditions. In addition, the problems of integration of machine vision systems into production processes are analyzed, including the issue of their interaction with existing production equipment and software for production management. It was found that one of the main barriers to implementation is the need for high-quality and stable lighting, as well as regular system calibration. The relevance of the wide implementation of machine vision systems in various areas of production is due to the elimination of subjectivity in the assessment of controlled parameters, which arises due to the human factor. This approach allows you to significantly increase the accuracy and repeatability of measurement results, and also provides the possibility of continuous work and high productivity. In addition, machine vision systems help reduce production costs by early detection of product defects and inconsistencies. As a result of the analysis, the main advantages of machine vision systems were highlighted, such as high productivity, the possibility of continuous work, repeatability of measurement results, and the elimination of human subjectivity. Disadvantages include the need for high-quality lighting, regular calibration, and difficulty recognizing objects that overlap or have a color adjacent to the background. Thus, the article provides a comprehensive overview of the current state and prospects for the development of machine vision systems in manufacturing processes, identifying their strengths and areas for improvement.

Keywords: robotics, optical sensors, machine vision, stabilization, algorithm, error.

Постановка проблеми. Сьогодні виробничі підприємства України стикаються з необхідністю підвищення ефективності та якості продукції, що виготовляється, з одночасним зниженням витрат і поліпшенням умов праці. Одним із перспективних напрямків вирішення цих завдань є впровадження систем машинного зору та методів обробки зображення. Ці технології дозволяють автоматизувати контроль якості продукції, моніторинг виробничих процесів та забезпечити точну і своєчасну діагностику обладнання.

Машинний зір, як підгалузь штучного інтелекту, охоплює широкий спектр методів і технологій, що дозволяють комп'ютерним системам отримувати, аналізувати та інтерпретувати візуальну інформацію з навколишнього середовища.

Застосування машинного зору на виробництві включає автоматичну ідентифікацію дефектів продукції, контроль параметрів виробничих процесів, відстеження переміщення товарів, а також управління роботизованими системами.

Роботизовані системи можуть виконувати різноманітні завдання, такі як зварювання, складання, пакування, обробка матеріалів та переміщення ванта-жів. Завдяки інтеграції з системами машинного зору, вони здатні адаптуватися до змінних умов виробництва, автоматично розпізнавати та обробляти об'єкти, що змінюють своє положення чи форму.

Методи обробки зображення, що використовуються у роботизованих системах з машинним зором, дозволяють виділяти та аналізувати ключові характеристики зображень, такі як контури, текстур, кольори та форми. Завдяки цьому стає можливим автоматичне розпізнавання об'єктів, визначення їхнього розміру та положення, а також прогнозування можливих відхилень від норми.

Стаття присвячена дослідженню сучасних підходів до використання машинного зору та методів обробки зображення на виробничих підприємствах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Впродовж останніх 10 років в Україні та світі широко обговорюються сучасні підходи до використання машинного зору та методи обробки зображення на виробничих підприємствах.

Робота [1] містить огляд сфер застосування систем машинного зору та методів обробки зображень на виробництві. Показано, що однією з головних передумов використання машинного зору є відсутність суб'єктивності оцінок контрольованих параметрів, яка виникає через людський фактор. Детально розглянуто основні компоненти систем машинного зору, наведено їх класифікацію.

Для прогнозу майбутніх шляхів розвитку виробництва та передбачення можливих обмежень для впровадження систем машинного зору, дуже важливо володіти поточними потребами та тенденціями цільових галузей. Зокрема, згідно зі звітом BCC Research (Wellesley, Massachusetts) [2] глобальний ринок компонентів систем машинного зору оцінюється приблизно у \$15,2 млрд. Тенденції 2013 року вказують на те, що зростання ринку систем технічного зору є значно вищим у розвинених країнах, з високим рівнем розвитку обробної промисловості. Окрім обробної промисловості, великий попит на системи технічного зору також виявляють ринок транспорту, охоронні системи безпеки та нагляду.

Інформація про розумні камери відображена у роботах [3, 4].

У роботі [5] детально розглянуто використання оптичних сенсорів у системах конвеєрного контролю та інших виробничих процесах реального часу.

Україна має талановитих вчених, які працюють у галузі обробки відеозображень.

Декілька видатних українських вчених, які внесли значний внесок у цю галузь, включають таких: Юрій Кравець, Олександр Губенко, Світлана Ковальова, Андрій Савчук та інші. Це лише кілька прикладів українських вчених, які займаються машинним зором та обробкою відеозображень. Україна має активну наукову спільноту, що працює в галузі робототехніки та штучного інтелекту, і продовжує розвиватися в цій області.

Мета статті – дослідження сучасних підходів до використання машинного зору та методів обробки зображення на виробничих підприємствах.

Структурна схема системи машинного зору.

Структурна схема системи машинного зору включає такі компоненти:

1. Камери - захоплюють зображення об'єктів.
2. Об'єктиви - допомагають фокусувати зображення на датчиках камер.
3. Освітлення - забезпечує необхідні умови для якісного захоплення зображень.
4. Захоплення зображень - процес передачі зображень від камер до системи обробки.
5. Обробка зображень - аналіз і обробка зображень для виділення потрібної інформації.
6. Програмне забезпечення - використовується для обробки та аналізу зображень.
7. Інтерфейси та протоколи - забезпечують зв'язок між різними компонентами системи.
8. Контролери - керують виконанням завдань, пов'язаних з обробкою зображень.
9. Інтеграційне програмне забезпечення - дозволяє інтегрувати систему машинного зору з іншими системами.
10. Вихідні пристрої - показують результати обробки зображень або виконують відповідні дії на основі цих результатів.

Типова структурна схема приведена на рис. 1. Відмінним характерним блоком розумних камер є СОЗ – система обробки зображення [1]. Вона може базуватись як на процесорах цифрових сигналів (DSP) так і на програмованих вентильних матрицях (FPGA). Такі системи є досить швидкодійними, оскільки спроектовані під виконання конкретного алгоритму обробки зображення. А тому, використання такого роду камер досить доцільне у системах конвеєрного контролю та інших виробничих процесах реального часу. Іншим підтипом «розумних камер» можна виділити камери з СОЗ основою на загальноцільових процесорних модулях (CPU) або спеціальних медіа/ графічних процесорах.

Обладнання для систем машинного зору. Обладнання для систем машинного зору складається з кількох основних компонентів, кожен з яких

виконує специфічні функції для забезпечення ефективної обробки та аналізу зображень.

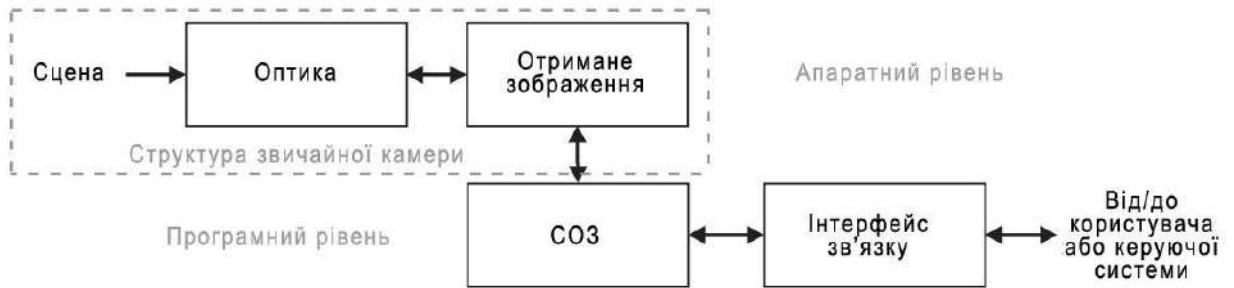

Рис. 1 Структурна схема побудови розумних камер [1]

Камери:

- CCD (Charge-Coupled Device).
- CMOS (Complementary Metal-Oxide-Semiconductor).
- Монохромні камери.
- Колірні камери.

Об'єктиви:

- Фіксованої фокусної відстані.
- Змінної фокусної відстані (зум-об'єктиви).

Освітлення:

- Світлодіоди (LED).
- Лазери.

Обробні блоки:

- Програмовані логічні контролери (PLC).
- Графічні процесори (GPU).

Інтерфейси і з'єднання:

- Інтерфейси зв'язку: USB, GigE, Camera Link та інші, що забезпечують передачу даних між камерою та комп'ютером.
- Мережеві з'єднання.

Лінза є ключовим оптичним компонентом камери. Основними параметрами при виборі лінзи є фокусна відстань та максимальна апертура. Апертура впливає на освітленість зображення об'єкта (що важливо в умовах виробничих приміщень з нестабільним освітленням), тоді як фокусна відстань визначає масштаб зображення, спроектованого на матрицю камери. Важливим є не лише вибір відповідної камери, але й її розташування. Існують дві основні позиції для розміщення камери: у фіксованому положенні (зазвичай перпендикулярно до контрольованої площини) та на рухомому пристрої (рис. 2). У другому випадку відстань до об'єкта постійно змінюється, тому доцільно використовувати лінзи з автофокусом.

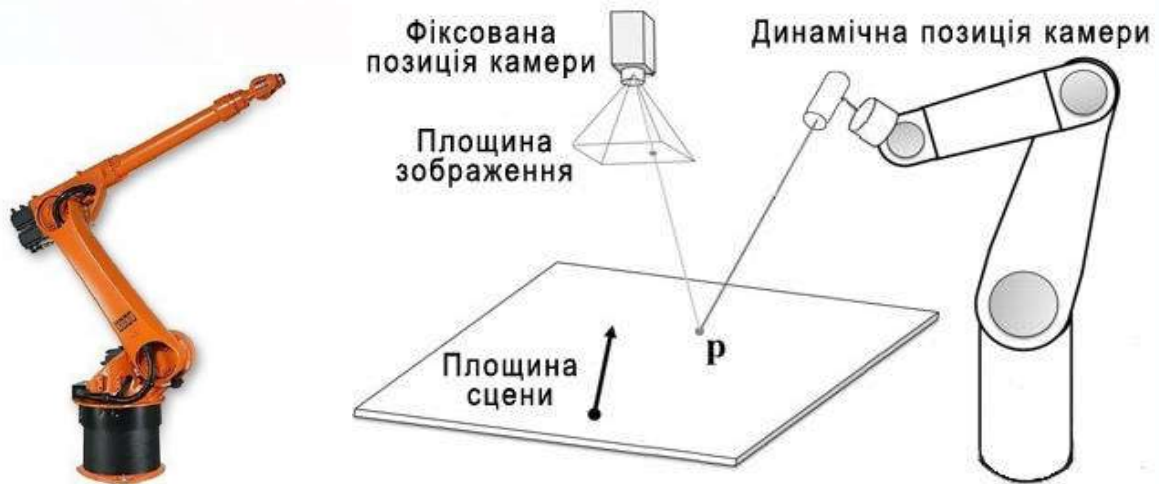

Рис. 2 Схеми встановлення камер на виробничій ділянці [1]

На промисловому роботі камеру можуть розташовувати в кількох різних місцях залежно від конкретного застосування та задачі, яку вона має виконувати.

Камера може розташовуватись на руці робота, близько до інструменту або захватного механізму. Це дозволяє камері безпосередньо бачити об'єкт, з яким робот взаємодіє.

Камера може розташовуватись також і на нерухомій частині робота або його базі. Це забезпечує стабільний огляд з певного фіксованого положення, наприклад, для загального огляду робочої зони.

Також камера може бути закріплена на навколишніх конструкціях або стійках, що дозволяє спостерігати за роботою робота з різних кутів. Таке розміщення часто використовується для моніторингу загального процесу або для відстеження руху робота.

Методи обробки зображення. Методи обробки зображень є важливими для багатьох застосувань, таких як промислова автоматизація, медична діагностика, безпека, розпізнавання об'єктів та інші. Зазвичай методи обробки та аналізу графічних деталей інтегруються у єдиний алгоритм.

Метод конвертації зображень. Основою методу є перетворення оригінального зображення за допомогою застосування певних фільтрів або сегментації. Одним з найпоширеніших прикладів даної групи є метод сегментації за градацією сірого. Ключовим поняттям даного методу є рівень порогу, тобто рівень бінаризації напівтонового зображення. Внаслідок процесу бінаризації утворюється результуюче зображення лише з білих та чорних пікселів. Воно містить лише найнеобхіднішу інформацію: кількість об'єктів, їх положення і форму. Метод спирається на припущення, що більшість суміжних пікселів однакового відтінку сірого належать одному і тому самому об'єкту [1].

Метод виявлення границь. Є одним із ключових методів обробки зображень, який використовується для виявлення значних змін інтенсивності світла в зображенні. Ці зміни зазвичай вказують на наявність країв об'єктів.

Оператор Собеля використовує два 3×3 ядра для виявлення горизонтальних і вертикальних градієнтів зображення. Оператор Канні є більш складним і потужним методом виявлення країв, який використовує декілька етапів для виявлення чітких границь. Оператор Прюїтта є схожим на оператор Собеля, але використовує різні ядра для обчислення градієнтів. Оператор Робертса використовує два 2×2 ядра для виявлення градієнтів на зображенні.

Метод цифрової морфології. Використовується для обробки та аналізу зображень, зокрема бінарних та сірих зображень. Основні операції морфологічної обробки включають ерозію, дилатацію, відкриття, закриття та інші. Ці операції можуть бути використані для видалення шуму, заповнення прогалин, виділення структурних елементів та інших задач.

Базовими математичними операціями є ерозія (віднімання) та розширення (додавання) заданого шаблону до структурного елементу.

Програмне забезпечення для обробки відеозображень.

Обробка відео зображень в промисловості вимагає спеціалізованого програмного забезпечення, яке забезпечує точність, надійність і можливість інтеграції з іншими системами автоматизації.

NI Vision Builder for Automated Inspection. Програмне забезпечення для машинного зору від National Instruments, яке дозволяє створювати програми для візуального контролю без необхідності програмування. Можливості: автоматизоване тестування та контроль якості, інструменти для аналізу зображень, виявлення дефектів і вимірювання параметрів об'єктів, інтеграція з іншими системами через протоколи передачі даних.

Cognex VisionPro. Потужне програмне забезпечення для машинного зору від Cognex, яке підтримує розробку складних систем для промислового застосування. Можливості: аналіз зображень у реальному часі, висока точність розпізнавання та вимірювання об'єктів, інструменти для калібрування, обробки та аналізу зображень.

Matrox Imaging Library (MIL). Бібліотека програмного забезпечення для машинного зору та обробки зображень від Matrox, яка надає розробникам інструменти для створення додатків з високою продуктивністю.

Halcon. Універсальна платформа для машинного зору від MVTec Software, що використовується у багатьох промислових додатках.

OpenCV – відкрита бібліотека для комп'ютерного зору, яка надає інструменти для обробки зображень та відео. Підтримка різних мов програмування (C++, Python, Java). Використовується для розробки користувацьких рішень з обробки відео в промислових додатках.

Sherlock. Потужне програмне забезпечення для машинного зору від Teledyne DALSA, яке забезпечує інтуїтивний інтерфейс для розробки систем візуального контролю.

LabVIEW Vision Development Module - модуль для машинного зору в середовищі розробки LabVIEW від National Instruments. Легка інтеграція з іншими модулями LabVIEW та апаратним забезпеченням National Instruments.

Ефективність систем машинного зору в промисловій робототехніці є визначальним фактором для підвищення продуктивності, якості продукції та автоматизації виробничих процесів. Інтеграція машинного зору з робототехнічними системами дозволяє автоматизувати складні завдання, такі як збирання, сортування, пакування та інші виробничі операції.

Системи машинного зору можуть швидко адаптуватися до змін у виробничих процесах, нових продуктів або модифікацій існуючих виробів.

Висновки. Впровадження систем машинного зору є важливим для покращення якості продукції, зменшення людської помилки та підвищення ефективності виробничих процесів. Розширене використання цих систем може суттєво вплинути на зниження витрат і підвищення конкурентоспроможності підприємств.

У статті розглянуто і описано системи машинного зору. Аналіз показує, що ринок таких систем щорічно зростає приблизно на 10% і потребує кваліфікованих фахівців для їх обслуговування та налаштування для специфічних застосувань. Обґрунтовано актуальність і необхідність впровадження цих систем. Програмне забезпечення є критично важливим компонентом у системах машинного зору, відіграючи ключову роль у функціонуванні, налаштуванні та ефективності цих систем. Програмне забезпечення виконує основні функції обробки та аналізу зображень, такі як фільтрація, сегментація, виявлення контурів і розпізнавання об'єктів. Якість алгоритмів, реалізованих у програмному забезпеченні, безпосередньо впливає на точність і ефективність системи. З розвитком штучного інтелекту та машинного навчання програмне забезпечення для систем машинного зору буде ставати дедалі розвинутішим. Впровадження нових технологій, таких як глибоке навчання, буде покращувати можливості систем у розпізнаванні складних образів і підвищувати їхню ефективність.

Подальший розвиток технологій машинного зору, включаючи покращення алгоритмів обробки зображень та інтеграції з іншими промисловими системами, сприятиме розширенню їх застосування і підвищенню їх ефективності.

Література:

1. Безвесільна О.М., Цірук В.Г., Дяченко В.П., Ткачук А.Г. Застосування машинного зору та методів обробки зображення на виробництві. - Науковий журнал «Технологічний аудит та резерви виробництва». – 2014. – №3/4 (17). – С. 18-23.

2. Cheng, Y. Vision-based online process control in manufacturing applications [Text] / Y. Cheng, M. Jafari // Int. J. Automation science and engineering. – 2008. – V.5, №1. – P. 140-153.
3. Machine Vision: Technologies and Global Markets, Report IAS010C [Electronic resource] / BCC Research. – 2013. – Available at: \www/URL: <http://www.bccresearch.com/market-research/instrumentation-and-sensors/machine-vision-technologies-ias010d.html>
4. Wnuk, M. Remarks on hardware implementation of image processing algorithms [Text]/ M. Wnuk // Int. J. of Applied Mathematics and Computer Science. – 2008. – V. 18, №1. – P. 105–110.
5. Tsai, D. A machine vision approach for detecting and inspecting circular parts [Text] / D. Tsai // Int. J. Advanced Manufacturing Technology. – 1999. – V.15. – 217-221.
6. Freeman, H. Machine Vision for Three Dimensional Scenes [Text]: book / H. Freeman – NY: Academic Press Inc., 1990. – 253-260.

References:

1. Bezvesilna, O.M., Tsiрук, V.H., Diachenko, V.P., Tkachuk, A.H. (2014). Zastosuvannia mashynnoho zoru ta metodiv obrobky zobrazhennia na vyrobnytstvi // Naukovyi zhurnal «Tekhnolohichniy audyt ta rezervy vyrobnytstva» (2014), [Application of machine vision and image processing methods in production], *Naukovyi zhurnal «Tekhnolohichniy audyt ta rezervy vyrobnytstva»*, Issue 3/4(17), pp. 18-23. [in Ukrainian].
2. Cheng, Y. (2008) Vision-based online process control in manufacturing applications. Int. J. Automation science and engineering, V.5, №1, P. 140-153.
3. Machine Vision: Technologies and Global Markets, Report IAS010C [Electronic resource] / BCC Research.2013.Available at: \www/URL: <http://www.bccresearch.com/market-research/instrumentation-and-sensors/machine-vision-technologies-ias010d.html>
4. Wnuk, M. (2008). Remarks on hardware implementation of image processing algorithms [Text] / M. Wnuk // Int. J. of Applied Mathematics and Computer Science. – 2008. – V. 18, №1. – P. 105–110.
5. Tsai, D. (1999). A machine vision approach for detecting and inspecting circular parts [Text] / D. Tsai // Int. J. Advanced Manufacturing Technology. 1999, V.15, pp. 217-221.
6. Freeman, H. (1990). Machine Vision for Three Dimensional Scenes. NY: Academic Press Inc., 1990. pp. 253-260.

УДК 004.056.5

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8\(36\)-1202-1218](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8(36)-1202-1218)

Чупринка Наталія Вікторівна доцент, кандидат технічних наук, кафедра комп'ютерних наук, факультет мехатроніки та комп'ютерних технологій, Київський національний університет технологій та дизайну, вул. Мала Шияновська (Немировича-Данченка), 2, Київ, 01011, <https://orcid.org/0000-0002-8952-7567>

Яхно Володимир Михайлович доцент, кандидат технічних наук, старший викладач, кафедра комп'ютерних наук, факультет мехатроніки та комп'ютерних технологій, Київський національний університет технологій та дизайну, вул. Мала Шияновська (Немировича-Данченка), 2, Київ, 01011, <https://orcid.org/0000-0001-6129-4178>

Гаць Богдан Миколайович кандидат технічних наук, доцент, кафедра комп'ютерних систем і технологій, факультет інформаційних технологій та економіки, Приватний вищий навчальний заклад "Буковинський університет", вул. Ч. Дарвіна, 2А, м. Чернівці, 58000, <https://orcid.org/0000-0002-8104-4827>

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ СУЧАСНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ЗБЕРІГАННЯ ДАНИХ У ХМАРНИХ ОБЧИСЛЕННЯХ

Анотація. Актуальність дослідження сучасних технологій зберігання даних у хмарних обчисленнях обумовлена стрімким зростанням обсягів даних, які необхідно зберігати, обробляти та аналізувати в реальному часі. У зв'язку з цим, вибір оптимальної технології зберігання даних стає ключовим питанням для забезпечення ефективності та надійності інформаційних систем. Основна мета статті полягала у проведенні порівняльного аналізу різних типів технологій зберігання даних у хмарних обчисленнях, таких як об'єктне, файлове та блокове зберігання, з метою виявлення їх переваг, недоліків та сфер найбільш ефективного використання.

Методологія дослідження включала аналіз практичного використання технологій зберігання даних у хмарних обчисленнях. Були розглянуті різні сценарії використання, враховуючи такі фактори, як продуктивність, масштабованість, безпека та витрати. За допомогою порівняльного аналізу було встановлено, що кожен тип зберігання має свої унікальні характеристики, що робить його більш придатним для певних завдань.

Результати дослідження показали, що об'єктне зберігання є найбільш підходящим для зберігання великих обсягів неструктурованих даних, тоді як блокове зберігання краще підходить для критично важливих додатків з

високими вимогами до продуктивності. Файлове зберігання, у свою чергу, забезпечує зручний доступ до даних у традиційних файлових системах. Проте, було виявлено кілька проблем, серед яких найбільш суттєві — ризики, пов'язані з безпекою даних, та труднощі з інтеграцією різних типів зберігання в одну інфраструктуру.

Висновки дослідження підкреслюють необхідність подальшого вдосконалення технологій захисту даних та розробки більш гнучких рішень для управління ними.

У перспективі подальших досліджень доцільно зосередитися на поглибленому вивченні розподілених файлових систем та технологій блокчейн, які можуть запропонувати нові підходи до забезпечення безпеки та зберігання даних. Також актуальним напрямом є розробка методів підвищення енергоефективності та зниження витрат на зберігання даних у хмарних середовищах, що сприятиме оптимізації витрат та підвищенню загальної ефективності інформаційних систем.

Ключові слова: хмарні сервіси, дата-центри, безпека даних, масштабованість систем, технологічні інновації

Chuprynka Natalia Viktorivna PhD in Technical Sciences, Associate Professor, Department of Computer Science, Faculty of Mechatronics and Computer Technologies, Kyiv National University of Technologies and Design (KNUTD), St. Mala Shyianovska (Nemyrovycha-Danchenka), 2, Kyiv, 01011, <https://orcid.org/0000-0002-8952-7567>

Yakhno Volodymyr Mykhailovych PhD in Technical Sciences, Associate Professor, Department of Computer Science, Faculty of Mechatronics and Computer Technologies, Kyiv National University of Technologies and Design (KNUTD), St. Mala Shyianovska (Nemyrovycha-Danchenka), 2, Kyiv, 01011, <https://orcid.org/0000-0001-6129-4178>

Hats Bohdan Mykolaiovych PhD in Technical Sciences, Associate Professor, Department of Computer Systems and Technologies, Faculty of Information Technologies and Economics, Private Higher Educational Institution "Bukovinian University," St. Ch. Darvina, 2A, Chernivtsi, 58000, <https://orcid.org/0000-0002-8104-4827>

COMPARATIVE ANALYSIS OF MODERN DATA STORAGE TECHNOLOGIES IN CLOUD COMPUTING

Abstract. The relevance of studying modern data storage technologies in cloud computing is driven by the rapid growth in the volume of data that needs to be stored, processed, and analyzed in real-time. As a result, selecting the optimal data storage technology is a key concern for ensuring the efficiency and reliability

of information systems. The main goal of this article was to conduct a comparative analysis of various data storage technologies in cloud computing, such as object storage, file storage, and block storage, to identify their advantages, disadvantages, and the areas where they are most effectively applied.

The research methodology included a review of the scientific literature and an analysis of the practical application of data storage technologies in cloud computing. Different usage scenarios were considered, taking into account factors such as performance, scalability, security, and cost. Through comparative analysis, it was determined that each type of storage has its unique characteristics, making it more suitable for certain tasks.

The study's results indicated that object storage is most appropriate for storing large volumes of unstructured data, while block storage is better suited for mission-critical applications with high-performance requirements. File storage, on the other hand, provides convenient access to data in traditional file systems. However, several issues were identified, with the most significant being the risks associated with data security and the challenges of integrating different storage types into a single infrastructure.

The conclusions of the study emphasize the need for further improvements in data protection technologies and the development of more flexible data management solutions. Future research should focus on a deeper exploration of distributed file systems and blockchain technologies, which could offer new approaches to data security and storage. Additionally, developing methods to enhance energy efficiency and reduce data storage costs in cloud environments remains a relevant area, which will contribute to cost optimization and overall information system efficiency.

Keywords: cloud services, data centers, data security, system scalability, technological innovations.

Постановка проблеми. Зростання хмарних обчислень та цифрової трансформації вимагає нових підходів до зберігання даних, оскільки традиційні методи не завжди відповідають вимогам сучасних динамічних середовищ. З огляду на те, що обсяги даних стрімко збільшуються, виникає необхідність забезпечити ефективну інтеграцію, захист та доступність даних у реальному часі, що є критично важливим для бізнесу, науки і державного сектору.

Питання вибору найоптимальнішої технології для зберігання даних є складним завданням, яке стосується не лише технічних аспектів, але й фінансових та організаційних рішень. Хмарні обчислення пропонують різноманітні технології, серед яких блокове, файлове та об'єктне зберігання. Кожен з цих підходів має власні переваги та недоліки, які слід оцінювати залежно від специфіки застосування.

Порівняльний аналіз сучасних технологій зберігання даних надає можливість краще зрозуміти, яка з технологій є найбільш доречною для конкретних завдань, враховуючи потребу в масштабованості, продуктивності та безпеці даних.

Ця проблема є актуальною як для практичного впровадження новітніх рішень у галузі хмарних технологій, так і для подальшого наукового дослідження можливостей вдосконалення методів управління інформацією у глобальних цифрових екосистемах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз останніх досліджень і публікацій, що стосуються порівняльного аналізу сучасних технологій зберігання даних у хмарних обчисленнях, демонструє різноманіття підходів і технологій.

Нестеров В. досліджує вплив аналітики великих даних на ефективність бізнесу в цифрову епоху, акцентуючи на важливості інтеграції хмарних технологій для підвищення конкурентоспроможності компаній [1].

Журило О., Ляшенко О. та Аветісова К. розглядають рішення з апаратної безпеки кінцевих пристроїв у туманних обчисленнях, що є критичним для забезпечення захищеності даних у розподілених середовищах [2].

Андрусенко Ю. та Фесенко Т. аналізують Grid-технології в розподілених обчислювальних середовищах, що є важливим для інтеграції хмарних і туманних технологій [3].

Фершлядин М. досліджує питання безпеки використання хмарних технологій у бізнес-процесах, акцентуючи на забезпеченні надійності зберігання даних і захисту від несанкціонованого доступу [4].

Журило О., Ляшенко О. розглядають архітектуру та системи безпеки IoT на основі туманних обчислень, що є важливим для розвитку безпечних інфраструктур для Інтернету речей [5].

Заковоротний О. та Орлова Т. проводять порівняльний аналіз хмарних і туманних середовищ Інтернету речей, що допомагає зрозуміти переваги і недоліки різних підходів [6].

Козак Є. аналізує дані і машинне навчання у хмарних і туманних платформах як основу ефективної передачі даних, що є важливим для оптимізації процесів зберігання та обробки великих обсягів інформації [7].

Лахно В. та Москаленко В. розглядають оптимізацію параметрів університетських хмарних систем для забезпечення надійності та безпеки при децентралізації ідентичності, що є важливим аспектом розвитку безпечних освітніх платформ [8].

Сандху А. обговорює виклики та можливості оптимізації витрат на зберігання великих даних у хмарних середовищах, пропонуючи шляхи для підвищення ефективності управління даними [9].

Катал А., Дахія С. та Чоудхурі Т. досліджують енергетичну ефективність у хмарних обчислювальних центрах, підкреслюючи важливість програмних технологій для зниження енергоспоживання в хмарних інфраструктурах [10].

Pothukuchi A. обговорює проблеми і можливості оптимізації витрат на зберігання великих даних у хмарах, розглядаючи критичні аспекти управління ресурсами [11].

Rashid Abdulqadir H. та інші досліджують перехід від хмарних обчислень до туманних обчислень, акцентуючи на перевагах і викликах нових технологій зберігання даних [12].

Загалом, дослідження підкреслюють важливість впровадження нових технологій у зберіганні даних, розглядаючи різні аспекти безпеки, ефективності та оптимізації ресурсів. Проте, детального дослідження потребують питання дослідження основних типів технологій зберігання даних у хмарних обчисленнях з урахуванням їхніх ключових характеристик і принципів роботи; дослідження переваг і недоліків кожної технології у різних сценаріях використання; питання взаємодії технології зберігання з іншими складовими хмарних обчислень, такими як мережі, віртуалізація, безпека; висвітлення новітніх тенденцій, таких як зростання популярності edge computing, розподілені обчислення, або впровадження квантових обчислень у хмарних системах тощо.

Метою статті є проведення комплексного порівняльного аналізу сучасних технологій зберігання даних у хмарних обчисленнях, визначення їхніх сильних та слабких сторін, а також оцінка їхньої придатності для різних типів робочих навантажень і специфічних завдань у контексті цифрової трансформації. Завданнями статті є:

1. Проаналізувати основні типи технологій зберігання даних у хмарних обчисленнях, таких як блокове, файлове та об'єктне зберігання, з урахуванням їхніх ключових характеристик і принципів роботи.

2. Дослідити переваги і недоліки кожної технології у різних сценаріях використання.

3. Розглянути, як технології зберігання взаємодіють з іншими складовими хмарних обчислень, такими як мережі, віртуалізація, безпека.

4. Провести аналіз витрат на зберігання даних у різних хмарних сценаріях, оцінити, як оптимізувати витрати без втрати продуктивності та надійності.

5. Дослідити реальні приклади використання різних технологій зберігання в компаніях чи організаціях. Висвітлити новітні тенденції, такі як зростання популярності edge computing, розподілені обчислення, або впровадження квантових обчислень у хмарних системах.

6. Розробити рекомендації щодо оптимального вибору технологій зберігання для різних типів робочих навантажень і їхнього застосування для ефективного управління даними.

Виклад основного матеріалу. Сучасні хмарні обчислення стрімко розвиваються, що призводить до зростання потреб у ефективному зберіганні та управлінні даними. Ключовою складовою цього процесу є вибір оптимальної технології зберігання даних, яка може забезпечити необхідну продуктивність, масштабованість та безпеку. Основними типами технологій зберігання, що використовуються в хмарних системах, є блокове, файлове та об'єктне зберігання. Кожна з цих технологій має свої особливості і підходить для різних типів даних і сценаріїв використання (табл. 1).

Блокове зберігання дозволяє розподіляти дані на блоки, кожен з яких може зберігатися незалежно один від одного. Це забезпечує високу швидкість доступу та підходить для систем, що вимагають інтенсивного читання та запису, таких як бази даних або системи з критичними навантаженнями. Файлове зберігання, натомість, організовує дані у вигляді файлів і папок, що робить його зручним для неструктурованих даних, таких як документи та мультимедійні файли. Об'єктне зберігання орієнтоване на великі обсяги даних і зберігає дані у вигляді об'єктів із метаданими, що дозволяє забезпечити високу масштабованість у хмарних середовищах.

Таблиця 1.

Порівняння основних характеристик технологій зберігання даних у хмарних обчисленнях

Тип зберігання	Організація даних	Продуктивність	Масштабованість	Вартість	Надійність	Найбільш поширені сценарії використання
Блокове	Блоки даних	Висока	Помірна	Висока	Висока	Бази даних, критичні додатки
Файлове	Файли та папки	Середня	Обмежена	Середня	Середня	Документи, мультимедійні файли
Об'єктне	Об'єкти з метаданими	Низька	Висока	Низька	Висока	Великі дані, резервні копії

Джерело: сформовано автором на підставі [1,13,14]

Блокове зберігання забезпечує високу швидкість читання та запису даних, що робить його ідеальним для систем, де важливий миттєвий доступ до

інформації. Проте його висока вартість обмежує його використання для менш критичних додатків. Файлове зберігання пропонує оптимальне рішення для управління документами та іншими неструктурованими даними. Воно є зручним для спільної роботи над проектами, але має обмежену масштабованість, що може створювати проблеми при значних обсягах даних.

Об'єктне зберігання є найбільш гнучким і масштабованим варіантом, особливо в хмарних середовищах, що дозволяє зберігати великі обсяги даних за відносно низькою вартістю. Проте його низька продуктивність у порівнянні з блоковим зберіганням обмежує його використання для додатків, які вимагають швидкого доступу до даних. Порівняльний аналіз сучасних технологій зберігання даних у хмарних обчисленнях у різних умовах використання представлено у табл.2.

Таблиця 2.

Порівняльний аналіз сучасних технологій зберігання даних у хмарних обчисленнях у різних умовах використання

Параметр	Блокове зберігання	Файлове зберігання	Об'єктне зберігання
Найкраща галузь застосування	Фінанси, банківська справа	Освітні та творчі проекти	Великі дані, резервні копії
Рівень безпеки	Високий	Середній	Високий
Швидкість впровадження у хмару	Помірна	Висока	Висока
Зручність інтеграції	Складна	Помірна	Легка
Гнучкість управління даними	Низька	Середня	Висока
Відповідність вимогам GDPR	Відповідає	Відповідає	Відповідає
Підтримка AI/ML додатків	Обмежена	Обмежена	Висока

Джерело: сформовано автором

У різних умовах використання кожна технологія зберігання має свої переваги. Блокове зберігання найбільше підходить для фінансових установ, де необхідно забезпечити високу продуктивність і безпеку. Файлове зберігання часто використовується в освітніх і творчих проектах, де важлива можливість легкої організації та доступу до даних. Об'єктне зберігання є найбільш гнучким рішенням для великих даних та резервних копій, забезпечуючи високу масштабованість та ефективну інтеграцію у хмарні системи, особливо у додатках з елементами штучного інтелекту та машинного навчання.

При виборі відповідної технології зберігання даних у хмарних обчисленнях критично важливо враховувати специфічні вимоги галузі застосування та технічні особливості кожної системи. Кожна з технологій зберігання даних має свої переваги та недоліки, які можуть бути ключовими в залежності від завдань, що виконуються. Для розподілених систем важлива висока продуктивність і низька затримка доступу до даних, тоді як у сфері аналітики великих даних критичною є простота управління та організація доступу до великих обсягів інформації. Мобільні додатки, у свою чергу, потребують ефективних рішень для зберігання нереляційних даних із можливістю масштабування.

Інтеграція технологій зберігання даних з іншими компонентами хмарних обчислень є важливим аспектом, який впливає на загальну ефективність та надійність всієї системи. У хмарних середовищах технології зберігання тісно пов'язані з такими складовими, як мережі, віртуалізація та безпека, що потребує гармонійної інтеграції для забезпечення безперебійної роботи та оптимального використання ресурсів.

Мережі відіграють ключову роль у забезпеченні ефективної взаємодії між компонентами хмарних обчислень, включаючи зберігання даних. Високошвидкісні мережі забезпечують швидкий доступ до даних, що зберігаються у віддалених центрах обробки, і мінімізують затримки, що важливо для продуктивності хмарних додатків. Проте для забезпечення оптимальної роботи системи зберігання необхідно враховувати мережеву пропускну здатність і затримки, що можуть виникати через надмірне навантаження. Наприклад, використання спеціалізованих мережевих протоколів, таких як RDMA (Remote Direct Memory Access), може значно покращити продуктивність завдяки прямому доступу до пам'яті без залучення процесора.

Віртуалізація є ще однією важливою складовою хмарних обчислень, яка тісно інтегрована з технологіями зберігання. Завдяки віртуалізації ресурси зберігання можуть бути ефективно розподілені між різними віртуальними машинами, що дозволяє оптимізувати використання фізичних ресурсів і знижує витрати. Віртуальні диски, що використовуються в рамках віртуалізації, забезпечують гнучкість у керуванні обсягами зберігання та дозволяють легко масштабувати сховища залежно від потреб. Однак інтеграція технологій зберігання з віртуалізацією може створювати додаткові виклики, зокрема в контексті продуктивності, коли кілька віртуальних машин інтенсивно використовують одні й ті ж ресурси зберігання.

Безпека в хмарних обчисленнях є критичним аспектом, особливо коли йдеться про зберігання чутливих даних. Інтеграція технологій зберігання з системами безпеки, такими як шифрування даних у спокої та під час передачі, є необхідною для забезпечення захисту від несанкціонованого доступу. Окрім того, важливим є використання механізмів аутентифікації та контролю доступу,

що гарантують, що лише авторизовані користувачі можуть отримувати доступ до даних. Важливу роль також відіграє резервне копіювання та відновлення даних, що забезпечують безперебійність роботи у випадку збоїв або кібератак.

Для ілюстрації взаємодії технологій зберігання з іншими компонентами хмарних обчислень наведена таблиця 3, що показує, як кожна складова впливає на ефективність та безпеку системи.

Таблиця 3.

Взаємодія технологій зберігання з іншими компонентами хмарних обчислень

Компонент	Вплив на зберігання даних	Пояснення
Мережі	Забезпечують швидкий і надійний доступ до даних, знижуючи затримки під час передачі	Високошвидкісні мережі критично важливі для продуктивності, особливо при передачі великих обсягів даних між центрами обробки чи під час роботи розподілених систем
Віртуалізація	Оптимізує використання ресурсів зберігання, забезпечуючи гнучке управління обсягами	Віртуалізація дозволяє ефективно розподіляти ресурси між віртуальними машинами, що підвищує ефективність і знижує витрати, але може впливати на продуктивність
Безпека	Гарантує захист даних від несанкціонованого доступу та забезпечує безпеку під час передачі та зберігання	Інтеграція з технологіями шифрування та аутентифікації є критичною для захисту даних у хмарних середовищах.

Джерело: сформовано автором

Комплексний підхід до інтеграції технологій зберігання з іншими компонентами хмарних обчислень дозволяє досягти оптимальної продуктивності, надійності та безпеки всієї системи, що є критичним для успішного функціонування хмарних сервісів у сучасних умовах.

Економічний аналіз витрат на зберігання даних у хмарних середовищах є критичним для визначення ефективності використання ресурсів і забезпечення фінансової вигоди при збереженні продуктивності та надійності системи. Витрати на зберігання даних включають як капітальні витрати (CapEx), так і операційні витрати (OpEx), і їх оптимізація є ключовою для досягнення економічної ефективності.

Капітальні витрати на зберігання даних зазвичай пов'язані з вартістю апаратного забезпечення, необхідного для створення і підтримки інфраструктури зберігання. У хмарних середовищах ці витрати часто переведені в

операційні витрати, які включають оплату за використані ресурси на основі споживання. Це дозволяє зменшити початкові інвестиції, проте важливо враховувати, що вартість може варіюватися в залежності від обраної моделі оплати — чи це платіж за обсяг зберігання, платіж за транзакції, чи комбіноване рішення.

Операційні витрати включають витрати на управління і підтримку системи зберігання, такі як витрати на енергію, охолодження, обслуговування та оновлення програмного забезпечення. Вони також включають витрати на забезпечення безпеки та резервне копіювання даних. Економічний аналіз повинен враховувати ці аспекти, оскільки зменшення витрат на зберігання може вплинути на рівень обслуговування і безпеку даних.

Оптимізація витрат на зберігання даних може бути досягнута через кілька підходів. По-перше, важливо обрати правильну технологію зберігання, відповідно до вимог до продуктивності та надійності. Наприклад, об'єктне зберігання даних зазвичай є економічнішим для великих обсягів даних, де швидкість доступу не є критично важливою. Твердотільні накопичувачі, хоч і мають вищу вартість, забезпечують вищу продуктивність і можуть бути виправдані для задач, де швидкість доступу є критично важливою.

По-друге, використання автоматизації для управління даними і ресурсами може допомогти знизити витрати. Інструменти автоматизації можуть включати автоматичне масштабування ресурсів, управління життєвим циклом даних і оптимізацію розподілу навантаження, що дозволяє зменшити надмірні витрати і підвищити ефективність використання ресурсів.

По-третє, хмарні провайдери часто пропонують різні плани оплати та знижки для довгострокових контрактів або великого обсягу споживання. Вибір відповідного плану може значно зменшити витрати на зберігання. Наприклад, платформи можуть пропонувати знижки для зберігання даних у "холодних" зонах, де дані рідко використовуються.

Для проведення комплексного аналізу технологій зберігання даних у хмарних обчисленнях важливо розглянути як реальні приклади їх використання, так і новітні тенденції у цій сфері. Це дозволяє оцінити, як різні технології реалізуються на практиці, а також виявити їхні переваги та обмеження у контексті сучасних вимог і розробок.

Відомо, що технології зберігання даних можуть суттєво впливати на ефективність і продуктивність хмарних обчислювальних систем. Таблиця 5 ілюструє приклади використання різних технологій зберігання даних у практичних умовах.

Таблиця 5.

Приклади використання різних технологій зберігання даних у практичних умовах

Технологія	Компанії/Організації	Опис використання	Пояснення
Об'єктне зберігання	Amazon S3, Google Cloud Storage	Зберігання великих обсягів даних, резервних копій, даних IoT	Забезпечує високу масштабованість і доступність даних для глобальних користувачів.
Блокове зберігання	IBM, Amazon EBS	Високопродуктивне зберігання для фінансових послуг, транзакцій у реальному часі	Забезпечує швидкість доступу і високу продуктивність для критичних бізнес-додатків.
Файлове зберігання	Організації для управління документами	Зберігання документів, зображень, відео; організація файлів у папках	Простий і зрозумілий спосіб організації даних через папки і директорії.

Джерело: сформовано автором на підставі [14]

Об'єктне зберігання активно використовується великими технологічними компаніями, такими як Amazon і Google, для управління великими обсягами даних. Ця технологія дозволяє ефективно зберігати резервні копії та дані інтернету речей, забезпечуючи високу доступність і масштабованість. Блокове зберігання, зокрема використовуване IBM і Amazon EBS, забезпечує високу продуктивність і швидкість доступу до даних, що критично важливо для фінансових послуг і транзакцій у реальному часі. Файлове зберігання зазвичай застосовується для зберігання корпоративних документів і мультимедійних файлів, надаючи зручний спосіб організації даних у папках.

Сучасні тенденції, такі як edge computing, розподілені обчислення і квантові обчислення, також відіграють важливу роль у розвитку технологій зберігання даних. Edge computing передбачає обробку даних на місці їх збору, що зменшує затримки і підвищує швидкість реагування, особливо важливу для IoT та мобільних пристроїв. Розподілені обчислення дозволяють здійснювати паралельну обробку даних на кількох вузлах, що підвищує швидкість доступу і забезпечує масштабованість. Квантові обчислення обіцяють революціонізувати підходи до обробки даних завдяки своїм унікальним обчислювальним можливостям, які можуть вирішувати складні задачі значно швидше, ніж класичні комп'ютери. Таблиця 5 ілюструє новітні тенденції у зберіганні даних і їх вплив на сучасні системи.

Таблиця 5.

Новітні тенденції у зберіганні даних і їх вплив на сучасні системи.

Тенденція	Опис використання	Пояснення
Edge computing	Локальна обробка і зберігання даних на пристроях або близьких вузлах	Зменшує затримки і підвищує швидкість реагування, критично для IoT та мобільних пристроїв.
Розподілені обчислення	Обробка даних на кількох вузлах або серверах для підвищення швидкості і масштабованості	Забезпечує високу доступність і швидкість обробки великих обсягів даних.
Квантові обчислення	Револьюційні обчислення для вирішення складних задач і паралельної обробки даних	Потенційно змінює підходи до зберігання і обробки даних завдяки своїм унікальним обчислювальним можливостям.

Джерело: сформовано автором на підставі [3, 4, 15]

Edge computing забезпечує обробку даних на місці їх збору, зменшуючи затримки та підвищуючи швидкість реагування, що особливо важливо для систем IoT та мобільних пристроїв. Це також знижує навантаження на центральні сервери і мережі. Розподілені обчислення використовують кілька серверів або вузлів для паралельної обробки великих обсягів даних. Це підвищує швидкість обробки і масштабованість, що важливо для задач великих даних та аналітики. Квантові обчислення використовують принципи квантової механіки для швидшого вирішення складних задач, що є непосильними для класичних комп'ютерів. Хоча технологія ще в розвитку, вона має потенціал революціонізувати обробку даних у майбутньому.

Для ефективного управління даними важливо правильно вибрати технології зберігання, враховуючи специфіку робочих навантажень та потреби організації. Правильний вибір технології може значно вплинути на продуктивність, масштабованість і вартість обробки та зберігання даних. Враховуючи різноманітність сучасних технологій зберігання, ключовим є підбір найбільш відповідного рішення для кожного конкретного типу навантаження. Таблиця 6 ілюструє основні проблеми, які виникають при виборі технологій зберігання для різних робочих навантажень, а також причини цих проблем і рекомендовані рішення.

Таблиця 6.

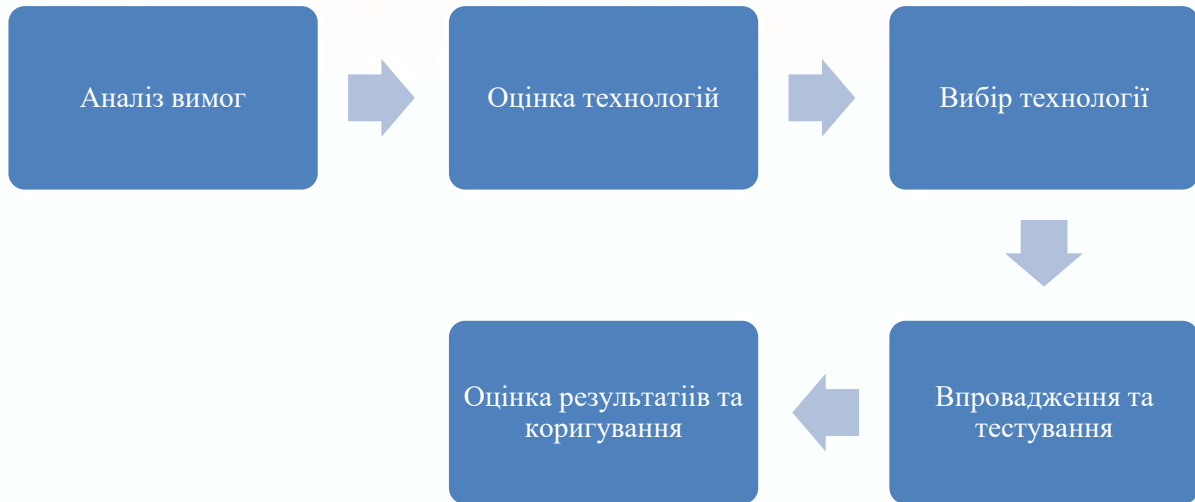
Основні проблеми, які виникають при виборі технологій зберігання для різних робочих навантажень

Тип навантаження	Основні проблеми	Причини проблем	Рекомендації
Висока продуктивність	Затримки у доступі до даних	Неправильний вибір технології зберігання або конфігурації	Використання блокового зберігання або SSD для критичних додатків, що вимагають швидкого доступу до даних
Масштабованість	Високі витрати на зберігання та управління	Недостатня гнучкість у масштабуванні	Обрати об'єктне зберігання для великих обсягів даних, яке забезпечує масштабованість та ефективність
Вартість	Низька ефективність витрат	Високі витрати на зберігання та обробку даних	Аналіз витрат та вибір технології, що оптимізує вартість за допомогою гнучких цінових моделей
Надійність	Висока ймовірність втрати даних	Недостатній рівень резервного копіювання та захисту	Використання технологій з високим рівнем надійності та реалізація системи резервного копіювання

Джерело: сформовано автором

У майбутньому вибір технологій зберігання даних буде зосереджений на інтеграції нових технологій, таких як квантові обчислення та розподілені обчислення, що дозволять знижувати витрати на обробку даних і покращувати їх доступність. Зокрема, квантові обчислення можуть забезпечити новий рівень швидкості і потужності в обробці даних, тоді як розподілені обчислення дозволять ефективніше використовувати ресурси для великих обсягів інформації.

Сучасні умови вимагають гнучкого підходу до вибору технологій зберігання, де організації повинні враховувати не тільки поточні вимоги, але й майбутні потреби, що може бути викликано збільшенням обсягів даних або змінами в технологічному середовищі. Основні труднощі можуть виникати через швидкі зміни в технологіях і необхідність адаптації до нових стандартів і рішень. На рис. 1 наведено покроковий алгоритм для вибору оптимальної технології зберігання даних для різних типів робочих навантажень.

Рис. 1 Алгоритм для вибору оптимальної технології зберігання даних для різних типів робочих навантажень.

Джерело: сформовано автором

Для реалізації алгоритму вибору технологій зберігання в сучасних умовах важливо почати з детального аналізу специфічних вимог кожного типу робочого навантаження. Це включає оцінку обсягів даних, швидкість їх обробки, потреби в масштабуванні та вимоги до надійності. Сучасні інструменти аналітики та прогнозування можуть бути корисними для точного визначення цих вимог, а також для врахування тенденцій, що пов'язані із зростанням обсягів даних і швидкими змінами в технологічному середовищі.

Після визначення вимог необхідно оцінити доступні технології зберігання даних. Це включає розгляд не лише традиційних рішень, таких як блокове, файлове та об'єктне зберігання, але й новітніх інновацій, таких як хмари нового покоління і рішення, що базуються на штучному інтелекті. Сучасні інструменти для порівняння та моделювання можуть допомогти в обранні найбільш відповідних технологій, беручи до уваги їхню продуктивність і витрати.

Вибір оптимальної технології повинен бути обґрунтованим і ґрунтуватися на результатах оцінки. У сучасних умовах це може включати реалізацію пілотних проектів або тестування кількох рішень для розуміння їхнього впливу на продуктивність і витрати. Технології автоматизації і моніторингу можуть бути використані для забезпечення правильного впровадження та ефективної роботи обраної технології.

Після впровадження необхідно провести оцінку ефективності нової технології. Моніторинг ключових показників продуктивності та витрат є критично важливим для визначення доцільності обраного рішення. В умовах швидких змін у технологічному середовищі важливо забезпечити гнучкість для коригування вибору на основі нових даних і змін у ринкових умовах.

У майбутньому алгоритм вибору технологій зберігання може бути адаптований до нових технологічних трендів, таких як квантові обчислення і інтегровані рішення для розподілених обчислень. Це може включати нові етапи для інтеграції з розширеними рішеннями на основі штучного інтелекту та автоматизації управління даними. Адаптація алгоритму до нових стандартів і тенденцій стане важливим аспектом забезпечення оптимальної продуктивності та ефективності системи зберігання даних.

Висновки. Ваша стаття присвячена порівняльному аналізу сучасних технологій зберігання даних у хмарних обчисленнях. Проведене дослідження дозволило встановити, що основні технології зберігання даних у хмарних середовищах, такі як об'єктне, файлове та блокове зберігання, мають різні характеристики, які роблять їх ефективними у різних сценаріях використання. Було встановлено, що ефективність цих технологій залежить від конкретних умов використання, зокрема обсягів даних, вимог до швидкості доступу, надійності та масштабованості.

Разом з тим, виявлено кілька ключових проблем, пов'язаних з використанням хмарних технологій зберігання даних. Зокрема, існують ризики, пов'язані з безпекою даних, зокрема витоком або втратою інформації через збої у роботі хмарних сервісів або кібератаки. Також було виявлено труднощі з інтеграцією різних типів зберігання даних в одну інфраструктуру, що може призвести до складнощів у управлінні даними та підвищення витрат.

Рекомендується подальше вдосконалення технологій безпеки та захисту даних, зокрема впровадження більш надійних шифрувальних методів та технологій резервного копіювання. Також необхідно розробити більш гнучкі та інтегровані рішення для управління даними, які б дозволили ефективніше використовувати різні типи зберігання в рамках однієї інфраструктури.

Перспективи подальших досліджень включають поглиблене вивчення нових технологій зберігання даних, таких як розподілені файлові системи та блокчейн, а також дослідження методів підвищення енергоефективності та зниження витрат на зберігання даних у хмарних середовищах.

Література:

1. Нестеров В. Дослідження впливу аналітики великих даних на ефективність бізнесу в цифрову епоху. *Інформаційні технології та суспільство*. 2024. №1(12). С. 70-76. DOI: <https://doi.org/10.32689/maup.it.2024.1.10>
2. Журило О., Ляшенко, О., Аветісова, К. Огляд рішень з апаратної безпеки кінцевих пристроїв туманних обчислень у Інтернеті речей. *Сучасний стан наукових досліджень та технологій в промисловості*. 2023. №1(23). С. 57-71. DOI: <https://doi.org/10.30837/ITSSI.2023.23.057>
3. Андрусенко Ю., Фесенко Т. Грід-технології в розподілених обчислювальних середовищах. *Системи управління, навігації та зв'язку*. 2023. №3(73). С. 148-151. DOI: <https://doi.org/10.26906/SUNZ.2023.3.148>
4. Фершлядин М. Безпека використання хмарних технологій у бізнес процесах. *Інформаційні моделі, системи та технології*. 2020. №1. С. 67. URL: https://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/lib/34396/2/VIII_NTK_2020_Fershliadyn_M-Security_of_cloud_technologies_67.pdf

5. Журило О., Ляшенко О. Архітектура та системи безпеки IoT на основі туманних обчислень. *Сучасний стан наукових досліджень та технологій в промисловості*. 2024. №1(27). С. 54-66. DOI: <https://doi.org/10.30837/ITSSI.2024.27.054>
6. Заковоротний О., Орлова Т. Порівняльний аналіз хмарних та туманних середовищ Інтернету речей. *Системи управління, навігації та зв'язку*. 2023. №3(73). С. 152-154. DOI: <https://doi.org/10.26906/SUNZ.2023.3.152>
7. Козак Є. Аналіз даних і машинне навчання у хмарних і туманних платформах як основа ефективної передачі даних. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Технічні науки*. 2021. №32(71). С. 100-107. DOI: <https://doi.org/10.32838/2663-5941/2021.5/16>
8. Лахно В., Москаленко В. Оптимізація параметрів університетських хмарних систем для забезпечення надійності та безпеки при децентралізації ідентичності. *Кібербезпека: освіта, наука, техніка*. 2024. №4(24). С. 376-387. DOI: <https://doi.org/10.28925/2663-4023.2024.24.376387>
9. Sandhu A. Big data with cloud computing: Discussions and challenges. *Big Data Mining and Analytics*. 2021. №5(1). С. 32-40. DOI: <https://doi.org/10.26599/BDMA.2021.9020016>
10. Katal A., Dahiya, S., Choudhury T. Energy efficiency in cloud computing data centers: a survey on software technologies. *Cluster Computing*. 2023. №26(3). С. 1845-1875. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10586-022-03713-0>
11. Pothukuchi A. A critical analysis of the challenges and opportunities to optimize storage costs for big data in the cloud. *Asian Journal of Multidisciplinary Research & Review*. 2022. №3(1). С. 132-144. URL: <https://ajmrr.org/journal/article/view/4>
12. Rashid Abdulqadir H., Zeebaree R., Shukur H. Mohammed Sadeeq, M., Wasfi Salim, B., Abid Salih, A., Fattah Kak, S. A Study of Moving from Cloud Computing to Fog Computing. *Qubahan Academic Journal*. 2021. №1(2). С. 60-70. DOI: <https://doi.org/10.48161/qaj.v1n2a49>
13. Qaiser A. et al. Comparative analysis of ETL tools in big data analytics. *Pakistan Journal of Engineering and Technology*. 2023. №6(1). С. 7-12. DOI: <https://doi.org/10.51846/vol6iss1pp7-12>
14. Ucuз D. et al. Comparison of the IoT platform vendors, Microsoft Azure, Amazon Web Services, and Google Cloud, from users' perspectives. In: 2020 8th International Symposium on *Digital Forensics and Security (ISDFS)*. IEEE. 2020. № 1. С. 1-4. DOI: <https://doi.org/10.1109/ISDFS49300.2020.9116254>
15. Atieh Ali T. The next generation cloud technologies: a review on distributed cloud, fog and edge computing and their opportunities and challenges. *ResearchBerg Review of Science and Technology*, 2021. №1(1). С. 1-15. URL: <https://www.researchberg.com/index.php/rrst/article/view/18>

References:

1. Nesterov, V. (2024). Doslidzhennia vplyvu analytyky velykykh danakh na efektyvnist biznesu v tsyfrovu epokhu [Research on the Impact of Big Data Analytics on Business Efficiency in the Digital Age]. *Informatsiini tekhnolohii ta suspilstvo - Information Technologies and Society*, 1(12), 70-76. DOI: <https://doi.org/10.32689/maup.it.2024.1.10> [in Ukrainian].
2. Zhurilo, O., Liashenko, O., & Avetisova, K. (2023). Ohliad rishen z aparatnoi bezpeky kintsevykh prystroiv tumannykh obchyslen u Interneti rechei [Review of Hardware Security Solutions for Fog Computing End Devices in the Internet of Things]. *Suchasnyi stan naukovykh doslidzhen ta tekhnolohii v promyslovosti - Current State of Scientific Research and Technologies in Industry*, 1(23), 57-71. DOI: <https://doi.org/10.30837/ITSSI.2023.23.057> [in Ukrainian].
3. Andrusenko, Yu., & Fesenko, T. (2023). Hrid-tekhnolohii v rozpodilennykh obchysliuvalnykh seredovyschakh [Grid Technologies in Distributed Computing Environments]. *Systemy upravlinnia, navihatsii ta zviazku - Systems of Control, Navigation, and Communication*, 3(73), 148-151. DOI: <https://doi.org/10.26906/SUNZ.2023.3.148> [in Ukrainian].

4. Fershliadyn, M. (2020). Bezpeka vykorystannia khmarnykh tekhnolohii u biznes protsesakh [Security of Cloud Technology Usage in Business Processes]. *Informatsiini modeli, systemy ta tekhnolohii - Information Models, Systems, and Technologies*, 1, 67. Retrieved from https://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/lib/34396/2/VIII_NTK_2020_Fershliadyn_M-Security_of_cloud_technologies_67.pdf [in Ukrainian].
5. Zhurilo, O., & Liashenko, O. (2024). Arkhitektura ta systemy bezpeky IoT na osnovi tumannykh obchyslen [Architecture and Security Systems of IoT Based on Fog Computing]. *Suchasnyi stan naukovykh doslidzhen ta tekhnolohii v promyslovosti - Current State of Scientific Research and Technologies in Industry*, 1(27), 54-66. DOI: <https://doi.org/10.30837/ITSSI.2024.27.054> [in Ukrainian].
6. Zakovorotnyi, O., & Orlova, T. (2023). Porivnialnyi analiz khmarnykh ta tumannykh seredovyshech Internetu rechei [Comparative Analysis of Cloud and Fog Environments in the Internet of Things]. *Systemy upravlinnia, navihatsii ta zviazku - Systems of Control, Navigation, and Communication*, 3(73), 152-154. DOI: <https://doi.org/10.26906/SUNZ.2023.3.152> [in Ukrainian].
7. Kozak, Ye. (2021). Analiz danykh i mashynne navchannia u khmarnykh i tumannykh platformakh yak osnova efektyvnoi peredachi danykh [Data Analysis and Machine Learning in Cloud and Fog Platforms as the Basis for Efficient Data Transmission]. *Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho. Serii: Tekhnichni nauky - Scientific Notes of the Vernadsky Taurida National University. Series: Technical Sciences*, 32(71), 100-107. DOI: <https://doi.org/10.32838/2663-5941/2021.5/16> [in Ukrainian].
8. Lakhno, V., & Moskalenko, V. (2024). Optyimizatsiia parametriv universytetskykh khmarnykh system dlia zabezpechennia nadiinosti ta bezpeky pry detsentralizatsii identychnosti [Optimization of University Cloud System Parameters for Ensuring Reliability and Security during Identity Decentralization]. *Kyberbezpeka: Osvita, Nauka, Tekhnika - Cybersecurity: Education, Science, Technology*, 4(24), 376-387. DOI: <https://doi.org/10.28925/2663-4023.2024.24.376387> [in Ukrainian].
9. Sandhu, A. (2021). Big Data with Cloud Computing: Discussions and Challenges. *Big Data Mining and Analytics*, 5(1), 32-40. DOI: <https://doi.org/10.26599/BDMA.2021.9020016>
10. Katal, A., Dahiya, S., & Choudhury, T. (2023). Energy Efficiency in Cloud Computing Data Centers: A Survey on Software Technologies. *Cluster Computing*, 26(3), 1845-1875. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10586-022-03713-0>
11. Pothukuchi, A. (2022). A Critical Analysis of the Challenges and Opportunities to Optimize Storage Costs for Big Data in the Cloud. *Asian Journal of Multidisciplinary Research & Review*, 3(1), 132-144. Retrieved from <https://ajmrr.org/journal/article/view/4>
12. Rashid Abdulqadir, H., Zeebaree, R., Shukur, H., Mohammed Sadeeq, M., Wasfi Salim, B., Abid Salih, A., & Fattah Kak, S. (2021). A Study of Moving from Cloud Computing to Fog Computing. *Qubahan Academic Journal*, 1(2), 60-70. DOI: <https://doi.org/10.48161/qaj.v1n2a49>
13. Qaiser, A., et al. (2023). Comparative Analysis of ETL Tools in Big Data Analytics. *Pakistan Journal of Engineering and Technology*, 6(1), 7-12. DOI: <https://doi.org/10.51846/vol6iss1pp7-12>
14. Ucuz, D., et al. (2020). Comparison of the IoT Platform Vendors, Microsoft Azure, Amazon Web Services, and Google Cloud, from Users' Perspectives. In: *2020 8th International Symposium on Digital Forensics and Security (ISDFS)*. IEEE, 1, 1-4. DOI: <https://doi.org/10.1109/ISDFS49300.2020.9116254>
15. Atieh Ali, T. (2021). The Next Generation Cloud Technologies: A Review on Distributed Cloud, Fog and Edge Computing and Their Opportunities and Challenges. *ResearchBerg Review of Science and Technology*, 1(1), 1-15. Retrieved from <https://www.researchberg.com/index.php/rrst/article/view/18>

УДК: 333.47.

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8\(36\)-1219-1227](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8(36)-1219-1227)

Яшук Олег Александрович, аспірант, Дніпровський державний технічний університет, 51918, Дніпропетровська область, м. Кам'янське, вул. Дніпробудівська, 2, <https://orcid.org/0009-0007-3841-8997>

ВИКОРИСТАННЯ ВЕЛИКИХ МОВНИХ МОДЕЛЕЙ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В НАВЧАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ : МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ

Анотація. У статті розглядаються сучасні методи застосування великих мовних моделей штучного інтелекту (ШІ) у навчальному процесі.

Матеріал охоплює методологічні підходи до інтеграції штучного інтелекту (ШІ) в технології освіти, аналіз переваг та викликів використання зазначених моделей, практичні рекомендації для педагогів та закладів освіти. Приділено увагу питанням адаптації навчальних матеріалів, оцінювання успішності студентів та етичним аспектам застосування штучного інтелекту (ШІ) в освіті.

Розглядаються конкретні популярні великі мовні моделі штучного інтелекту (ШІ), що можуть бути інтегровані у навчальний процес, як-от GPT-4, BERT, T5 та ін. Виокремлено основні принципи роботи як зазначених великих мовних моделей штучного інтелекту (ШІ), так і загалом великих мовних моделей штучного інтелекту (ШІ), що підлягають застосуванню в рамках освітнього процесу.

Здійснено аналіз методологічних підходів до інтеграції штучного інтелекту (ШІ) в навчальний процес крізь призму огляду моделей та стратегій впровадження останнього, переваг використання мовних моделей штучного інтелекту (ШІ) в освітньому просторі, а також — аналізу існуючих досліджень та практичних кейсів із впровадження стандартів штучного інтелекту (ШІ) в аспекті використання великих мовних моделей.

Окреслено основні виклики та обмеження щодо застосування штучного інтелекту (ШІ) в процесі використання великих мовних моделей. До них віднесено техніко-інфраструктурні, етичні та конфіденційно-безпекові вимоги.

Надано рекомендації щодо впровадження великих мовних моделей штучного інтелекту (ШІ) в освіту. Аналізується аспект належної підготовки педагогів та студентів, розробки інструкцій та навчальних матеріалів, створення інфраструктури підтримки тощо. Виокремлено можливості автоматизації використання великих мовних моделей штучного інтелекту (ШІ) у освітньому процесі.

Ключові слова : великі мовні моделі, штучний інтелект (ШІ), освітні технології, навчальний процес, методологія, адаптація навчальних матеріалів, автоматизоване оцінювання, етичні аспекти.

Yashchuk Oleh Oleksandrovych, PhD student, Dniprovsky State Technical University, 51918, Dnipropetrovsk region, Kamianske, Dniprobudivska St., 2, <https://orcid.org/0009-0007-3841-8997>

USE OF LARGE LANGUAGE MODELS OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN THE EDUCATIONAL PROCESS: METHODOLOGICAL APPROACHES AND PRACTICAL ASPECTS

Abstract. The article discusses modern methods of using large language models of artificial intelligence (AI) in the educational process.

The material covers methodological approaches to the integration of artificial intelligence (AI) in educational technologies, analysis of the advantages and challenges of using the specified models, practical recommendations for teachers and educational institutions. Attention is paid to the issues of adaptation of educational materials, evaluation of student success and ethical aspects of the use of artificial intelligence (AI) in education.

Specific popular large language models of artificial intelligence (AI) that can be integrated into the learning process, such as GPT-4, BERT, T5, etc., are considered. The main principles of operation of both the specified large language models of artificial intelligence (AI) and general large language models of artificial intelligence (AI) that are subject to application in the educational process are highlighted.

The analysis of methodological approaches to the integration of artificial intelligence (AI) into the educational process was carried out through the prism of the review of models and strategies for the implementation of the latter, the advantages of using language models of artificial intelligence (AI) in the educational space, as well as - the analysis of existing research and practical cases on the implementation of artificial intelligence standards intelligence (AI) in the aspect of using large language models.

The main challenges and limitations regarding the application of artificial intelligence (AI) in the process of using large language models are outlined. They include technical and infrastructural, ethical and confidential and security requirements.

Recommendations are provided for the implementation of large language models of artificial intelligence (AI) in education. The aspect of proper training of teachers and students, development of instructions and educational materials, creation of support infrastructure, etc. is analyzed. The possibility of automating the

use of large language models of artificial intelligence (AI) in the educational process is highlighted.

Keywords: large language models, artificial intelligence (AI), educational technologies, methodology, adaptation of educational materials, automated assessment, ethical aspects.

Постановка проблеми. Використання великих мовних моделей штучного інтелекту (ШІ), як-от GPT-4, BERT, T5 та ін. в навчальному процесі детермінує можливість вдосконалення освітньо-методичних підходів до викладання.

Водночас, факт використання великих мовних моделей штучного інтелекту (ШІ) в процесі навчання створює необхідність врахування методології та практики, що генералізує етичні аспекти використання даних технологій в освітньому просторі. Йдеться, зокрема, про особливості інтеграції штучного інтелекту (ШІ) в навчальний процес (доповнення навчальних матеріалів, персоналізацію навчання, використання віртуальних помічників) із урахуванням таких стандартів використання штучного інтелекту (ШІ) у освітньому просторі, як прозорість, об'єктивність та академічна доброчесність.

Окрім науково-етичної генерації використання великих мовних моделей штучного інтелекту (ШІ) в навчальному процесі, важливо конкретизувати особливості методологічної та техніко-практичної сторони його інтеграції у освітній простір. Проблематика методологічного складника розкривається через можливість використання великих мовних моделей штучного інтелекту (ШІ) у дослідницькому та педагогічному підходах (наукові дослідження та педагогічні стратегії відповідно), тоді як техніко-практична сторона передбачає інтеграцію великих мовних моделей штучного інтелекту (ШІ) у інтегровані системи управління навчанням (LMS, Learning Management Systems) з метою автоматизації та індивідуального планування навчання.

Сукупність вищезначеного етичного, методологічного та технічного елементів, в рамках яких відбувається використання великих мовних моделей штучного інтелекту (ШІ) в навчальній парадигмі, дозволяє говорити про необхідність аналізу практичної специфіки інтеграції зазначеної кластерної категорії у освітню галузь.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика використання великих мовних моделей штучного інтелекту (ШІ) в навчальному процесі крізь призму аналізу методології та практики даного процесу є слабо дослідженою в рамках вітчизняного та відносно дослідженим в рамках закордонного науково-дискурсного аналітичного поля академічним конструктором.

Так, серед вітчизняних досліджень пропонуємо виділяти праці, пов'язані із аспектами використання (застосування) мовних моделей у різних

галузях у якості концептуального орієнтиру для аналізу використання великих мовних моделей штучного інтелекту (ШІ) в навчальному процесі. Звертаємо увагу на напрацювання О. Яценко, котра висвітлила особливості та гіпотетичні можливості використання моделей штучного інтелекту (ШІ) у освітніх процесах закладів вищої освіти (ЗВО); Д. Головка, що розглянув особливості використання штучного інтелекту (ШІ) у закладах професійно-технічної освіти; А. Латигіної, що дослідила роль штучного інтелекту (ШІ) у вивченні іноземних мов; дослідження використання великих мовних моделей штучного інтелекту (ШІ) у Е-рекрутинговому процесі, запропоноване Д. Доскачем та В. Хавалко; М. Мойсеєнко, котрим було розглянуто механізми, методи та підходи до запровадження великих мовних моделей штучного інтелекту (ШІ) в медицині тощо.

Іноземні дослідження аспектів використання мовних моделей штучного інтелекту (ШІ), що можуть бути пристосовані до галузі освітнього простору, представлені роботами Е. Боннера, Р. Леґе, Е. Фразьє, Г. Ксу, Р. Недбажа, Р. Жекая та ін. У рамках зазначених праць якраз-таки розглядаються теоретичні, процедурні та практичні аспекти використання великих мовних моделей штучного інтелекту (ШІ) в рамках освітнього простору.

Мета статті — визначити, дослідити та проаналізувати особливості використання великих мовних моделей штучного інтелекту (ШІ) в навчальному процесі крізь призму методології та практичних аспектів застосування і впровадження у освітньому просторі.

Виклад основного матеріалу. Під час аналізу та дослідження використання великих мовних моделей штучного інтелекту (ШІ) доцільно визначитися насамперед із основними принципами роботи останніх з точки зору технічного (технологічного) оснащення.

Так, великі мовні моделі штучного інтелекту (ШІ) побудовані за принципом поєднання вхідних даних із обробкою природної мови формату NLP (Natural Language Processing). За своєю архітектурою великі мовні моделі штучного інтелекту (ШІ) є складними нейронними мережами, що апроксимують великі текстові дані з метою генерації злагодженого, впорядкованого логічно тексту. Такий текст (інформаційний матеріал) у подальшому підлягає застосуванню у сфері навчально-наукового програмування та освітнього забезпечення на рівні закладів освіти різних рівнів [1].

До популярних великих мовних моделей штучного інтелекту (ШІ), що підлягають використанню у освітній галузі, належать GPT-4, BERT, T5. Нижче пропонуємо більш детальний огляд кожної з них.

Так, GPT-4 у якості великої мовної моделі штучного інтелекту (ШІ) може бути застосований в освітньому просторі для персоналізації навчального процесу, автоматизації навчальних задач, допомоги в навчанні, впровадження інтерактивного навчання, вивчення іноземних мов та підтримки (підвищення кваліфікації) викладачів [2].

Для цілей персоналізації навчального процесу GPT-4 як велика мовна модель штучного інтелекту (ШІ) передбачає створення індивідуальних навчальних планів, адаптованих до рівня знань та потреб кожного зі здобувачів, а також надання додаткової підтримки у вигляді персоналізованих детермінацій тем, складних для засвоєння або тих, що винесені на самостійне опрацювання [2].

Автоматизація навчальних задач із використанням GPT-4 у якості великої мовної моделі являє собою перевірку та оцінку письмових робіт здобувачів замість викладача (учителя) та генерацію навчальних програм, тез та тестових завдань із дисципліни на основі відповідних параметрів, уведених до системи штучного інтелекту (ШІ) викладачем (вчителем) [2].

Контекст допомоги в навчанні за допомогою GPT-4 у якості великої мовної моделі штучного інтелекту (ШІ) розкривається через сприяння у пропозиціях тез, ідей, структурного наповнення та функціональних формулювань, застосованих до тематики дослідження, а також — у покрокових поясненнях математико-логічних завдань, підказках тощо [2].

Інтерактивне навчання у структурному призначенні GPT-4 як великої мовної моделі штучного інтелекту (ШІ) передбачає симуляції або рольові ігри, а також — віртуальну навчальну допомогу викладачам та здобувачам у якості видозміни структури академічного процесу [2].

Вивчення іноземних мов за допомогою GPT-4 як засобу формування великих мовних моделей штучного інтелекту (ШІ) може формувати практики розмовної мови та граматичні навички індивіда за допомогою імітування живих розмов, надання граматичних пояснень тощо [2].

Підтримка (підвищення кваліфікації) викладачів за допомогою GPT-4 у якості великої мовної моделі штучного інтелекту (ШІ) може допомагати останнім у таких академічних активностях, як планування уроків та аналіз навчальних результатів. Перший контекст передбачає можливість створення планів занять або академічних годин, розробки інтерактивних вправ, інтеграції навчально-методичної риторики, тоді як другий є помічником у конструюванні рекомендацій для навчально-процесного покращення з огляду на показники успішності здобувача [2].

Особливості застосування BERT (Bidirectional Encoder Representations from Transformers) як великої мовної моделі штучного інтелекту (ШІ) детермінується спектральністю застосування у рамках обробки природної мови (NLP, Natural Language Processing). Використання BERT в освіті відбувається переважно за напрямом тексту та його розумінням. Так, BERT як велика мовна модель штучного інтелекту (ШІ) може бути використаний у процесі аналізу студентський робіт на предмет тематики, письмового стилю та виявлення ключових ідей у останніх, а також — процесах перевірки робіт на предмет дотримання академічної доброчесності [3].

Використання T5 (Text-To-Text Transfer Transformer) від Google у якості мовної моделі штучного інтелекту (ШІ) передбачає ретрансформацію різних завдань обробки природної мови (NLP, Natural Language Processing) на текстові задачі. Це означає, що всі завдання, такі як переклад, резюмування, класифікація, генерація тексту тощо, можуть бути представлені як текстові запити і відповіді на конкретні академічні питання (проблематику) [4].

Технологія T5 (Text-To-Text Transfer Transformer) у якості великої мовної моделі штучного інтелекту (ШІ) в освіті підлягає використанню насамперед сфері автоматизованої генерації завдань. Наприклад, T5 підлягає застосуванню в області автоматичного створення тестових завдань або тестових блокнотів, також — щодо автоматичної перевірки отриманих на зазначені тестові завдання відповідей за наперед встановленим та визначеним апаратно алгоритмом. Додатковим (факультативним) джерелом застосування T5 як великої мовної моделі штучного інтелекту (ШІ) у галузі освіти є автоматичне створення академічних матеріалів, таких як лекційні конспекти [4].

Методологічна складова інтеграції вищезазначених великих мовних моделей штучного інтелекту (ШІ) в навчальний процес, водночас, має певні закономірності та особливості. Так, повинні бути враховані такі складові даної парадигми, як моніторинг впливу на науковий простір, балансування між роллю викладача та штучного інтелекту (ШІ) у освітньому процесі та коригування техніко-інфраструктурного забезпечення використання великих мовних моделей штучного інтелекту (ШІ) в освітній галузі [5].

Так, моніторинг впливу використання великих мовних моделей штучного інтелекту (ШІ) на науковий простір доцільно оцінювати та розглядати з позиції результатів здобувачів, позиції викладачів щодо його використання та контекстів ефективності навчального процесу, що фактично продиктовані автоматизацією освітнього простору [5].

Процес балансування між роллю викладача та штучного інтелекту (ШІ) у освітньому процесі, в свою чергу, передбачає формування фасилітативної ролі викладача у навчальному процесі із його зосередженням на підтримці, коригуванні, спрямуванні та координації здобувача. Одночасно з цим, великі мовні моделі штучного інтелекту (ШІ) за таких умов виконуватимуть роль технологічного джерела засвоєння матеріалу [5].

Коригування техніко-інфраструктурного забезпечення використання великих мовних моделей штучного інтелекту (ШІ) в освітній галузі формує необхідність використання потужних ресурсів обчислення та безперебійного, постійного з'єднання із Інтернет-мережею для інтеграції зазначених об'єктів штучного інтелекту до системи навчального арсеналу закладу освіти [5].

Незважаючи на вищеописані позитивні елементи використання великих мовних моделей штучного інтелекту (ШІ) в освіті, зазначений процес відзначається деякими ризиками та обмеженнями. Останні насамперед

полягають в етичних та правових аспектах використання штучного інтелекту (ШІ) в освіті, питаннях конфіденційності та безпеки даних (інформації).

Етичні аспекти використання великих мовних моделей штучного інтелекту (ШІ) в освітньому просторі розкриваються через такі категорії, як використання генерованого матеріалу (даних) здобувачами освіти у вільному форматі, без посилання на авторів та членів академічного співтовариства. Специфіка алгоритму дії великих мовних моделей штучного інтелекту (ШІ) полягає у компіляції матеріалів із відкритих та доступних інтернет-джерел, причому ідентифікація плагіату (академічної недоброчесності) для програмних алгоритмів його виявлення є утрудненою. За таких умов питання етики використання штучного інтелекту (ШІ) у форматі мовної моделі набуває академічно-філософського сенсу [5].

Правові аспекти використання великих мовних моделей штучного інтелекту (ШІ) в освіті, в свою чергу, концептуалізуються за двома критеріями – відповідальністю за використання штучного інтелекту (ШІ) загалом та акцептності (дозволеності) використання певних матеріалів з позиції авторських прав та прав інтелектуальної власності [5].

Аспект відповідальності за використання мовних моделей штучного інтелекту (ШІ) в освіті детермінований тим, що процес встановлення поля відшкодування або компенсації матеріального/нематеріального формату у випадку ШІ наразі є утрудненим. Де-факто кінцевим суб'єктом, що несе відповідальність за використання будь-яких форм штучного інтелекту (ШІ) в освіті є розробник, на якого покладено генеральну відповідальність у випадку використання великих мовних моделей штучного інтелекту (ШІ) в освітньому процесі та порушення цим прав авторів, науковців та членів наукової спільноти, навіть якщо прописаний алгоритм штучного інтелекту (ШІ) концептуалізував ідеї без посилання на таких науковців. В свою чергу, навчальні заклади, надавачі освітніх послуг та здобувачі освіти несуть відповідальність за використання ШІ лише у контексті дотримання правил академічної доброчесності, тобто на внутрішньонауковому рівні.

Також зауважимо, що використання великих мовних моделей штучного інтелекту (ШІ) ставить питання дуального формату — по-перше, відносно авторського права на контент, генерований штучним інтелектом (ШІ) та надалі використаний здобувачем освіти та, по-друге, відносно фактів порушень авторських прав та прав інтелектуальної власності науковців у випадку контекстуації ідей останніх, навіть у перетвореному форматі та без бібліографічного посилання на таких [5, 6].

В умовах використання великих мовних моделей штучного інтелекту (ШІ) в освітньому процесі, враховуючи динамізм та інформаційну підлаштованість цифрових алгоритмів до наявних матеріалів, що підлягають обробці та аналізу, вагомим значення також набуває підтримка викладачів та

здобувачів щодо використання потенціалу штучного інтелекту (ШІ). Із зазначеною метою можуть розроблятися програмні інструкції щодо алгоритмів роботи великих мовних моделей штучного інтелекту (ШІ), у рамках яких, окрім того, можна здійснити рекомендацію щодо обмеження використання потенціалу останніх виключно у вигляді тезової агрегації поля для пошуку, а не повноцінної інтеграції виокремлених штучним інтелектом (ШІ) інформаційно-текстових матеріалів у власні науково-дослідницькі доробки [7].

Висновки. Аналіз особливостей використання великих мовних моделей штучного інтелекту (ШІ) з позиції методології та практики навчального процесу дозволив дійти наступних умовиводів.

По-перше, великі мовні моделі штучного інтелекту (ШІ) побудовані за принципом поєднання вхідних даних із обробкою природної мови формату NLP (Natural Language Processing), що за своєю архітектурою є складними нейронними мережами, що апроксимізують великі текстові дані з метою генерації злагодженого, впорядкованого логічно тексту, котрий підлягає подальшому застосуванню у сфері навчально-наукового програмування та освітнього забезпечення.

По-друге, до популярних великих мовних моделей штучного інтелекту (ШІ), що підлягають використанню у освітній галузі, належать GPT-4, BERT, T5, кожна з яких має власне функціонально-індивідуальне призначення (означене вище).

По-третє, і заключне, процес використання великих мовних моделей штучного інтелекту (ШІ) у сфері освіти відзначається деякими ризиками та обмеженнями, що першочергово полягають в етичних та правових аспектах використання штучного інтелекту (ШІ) в освіті, питаннях конфіденційності та безпеки даних (інформації).

Література:

1. Bonner, E. et al. Large Language Model-Based Artificial Intelligence in the Language Classroom: Practical Ideas for Teaching. *Teaching English with Technology*. Vol. 23 (1). 2023. P. 23-41.
2. Rodriguez, L. et al. Assessing the quality of automatic-generated short answers using GPT-4. *Computers and Education: Artificial Intelligence*. Vol. 7. 12 p.
3. Scarlatos, A. et al. Process-BERT: A Framework for Representation Learning on Educational Process Data. *ArXiv*. Vol. 4. 2022. 12 p.
4. Mastropaolo, A. et al. Studying the Usage of Text-To-Text Transfer Transformer to Support Code-Related Tasks. *ArXiv*. Vol. 2. 2021. 12 p.
5. US Department of Education. Office of Educational Technology. *Artificial Intelligence and the Future of Teaching and Learning. Insights and Recommendations*. USDE. 2023. 71 p.
6. Lucchi, N. ChatGPT: A Case Study on Copyright Challenges for Generative Artificial Intelligence Systems. *European Journal of Risk Regulation*. Vol. 1. 2023. P. 1-23.
7. Holmes, W. et al. *Artificial Intelligence in Education. Promise and Implications for Teaching and Learning*. Center for Curriculum Redesign. 2019. 242 p.

References:

1. Bonner, E. et al. Large Language Model-Based Artificial Intelligence in the Language Classroom: Practical Ideas for Teaching. *Teaching English with Technology*. Vol. 23 (1). 2023. P. 23-41.
2. Rodriguez, L. et al. Assessing the quality of automatic-generated short answers using GPT-4. *Computers and Education: Artificial Intelligence*. Vol. 7. 12 p.
3. Scarlatos, A. et al. Process-BERT: A Framework for Representation Learning on Educational Process Data. *ArXiv*. Vol. 4. 2022. 12 p.
4. Mastropaolo, A. et al. Studying the Usage of Text-To-Text Transfer Transformer to Support Code-Related Tasks. *ArXiv*. Vol. 2. 2021. 12 p.
5. US Department of Education. Office of Educational Technology. *Artificial Intelligence and the Future of Teaching and Learning. Insights and Recommendations*. USDE. 2023. 71 p.
6. Lucchi, N. ChatGPT: A Case Study on Copyright Challenges for Generative Artificial Intelligence Systems. *European Journal of Risk Regulation*. Vol. 1. 2023. P. 1-23.
7. Holmes, W. et al. *Artificial Intelligence in Education. Promise and Implications for Teaching and Learning*. Center for Curriculum Redesign. 2019. 242 p.

СЕРІЯ «Фізико-математичні науки»

УДК 519.6:004.94

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8\(36\)-1228-1237](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-8(36)-1228-1237)

Самусь Василь Михайлович аспірант кафедри системного аналізу та теорії оптимізації факультету математики та цифрових технологій, ДВНЗ «УжНУ», вул. Університетська, 14, м. Ужгород, тел.: (050) 622-40-04, <https://orcid.org/0000-0002-1682-689X>

Антосяк Павло Павлович кандидат фіз.- мат. наук, доцент кафедри системного аналізу та теорії оптимізації факультету математики та цифрових технологій, ДВНЗ «УжНУ», вул. Університетська, 14, м. Ужгород, тел.: (050) 945-40-78, <https://orcid.org/0000-0001-7131-1795>

Самусь Євгенія Іванівна ст. викладач кафедри комп'ютерних систем та мереж інженерно-технічного факультету, ДВНЗ «УжНУ», вул. Університетська, 14, м. Ужгород, тел.: (099) 027-65-81, <https://orcid.org/0009-0003-9601-289X>

Тютюнникова Ганна Семенівна старший викладач кафедри комп'ютерних систем та мереж інженерно-технічного факультету, ДВНЗ «УжНУ», вул. Університетська, 14, м. Ужгород, тел.: (050) 869-62-77, <https://orcid.org/0000-0003-0859-6382>

Балога Світлана Іванівна канд. фіз.-мат. наук, доцент кафедри комп'ютерних систем та мереж інженерно-технічного факультету, ДВНЗ «УжНУ», вул. Університетська, 14, м. Ужгород, тел.: (050) 372-32-96, <https://orcid.org/0000-0002-1221-9072>

**ПОБУДОВА БАЗОВОЇ МАТЕМАТИЧНОЇ МОДЕЛІ ВИЯВЛЕННЯ
ЕКТОПІЧНИХ СЕРЦЕВИХ УДАРІВ**

Анотація. Електрокардіографія є одним із ключових методів вивчення функціонування серця та діагностики захворювань серцево-судинної системи. Аналіз ЕКГ є критично важливим інструментом у сучасній кардіології для своєчасної діагностики, лікування і профілактики серцево-судинних захворювань. Регулярний аналіз ЕКГ може допомогти виявити потенційно небезпечні стани на ранніх стадіях, що дозволяє вчасно розпочати

профілактичне лікування та уникнути потенційних проблем. Сучасні біотрекери для ЕКГ відкривають нові можливості завдяки технічним інноваціям і портативності. Серед багатьох переваг відзначимо мобільність, зручність та можливість постійного моніторингу. Ці всі фактори відкривають шлях до можливості дистанційного аналізу. В останні три десятиліття здійснено суттєвий прорив в сфері аналізу даних ЕКГ. З'явилося декілька інструментів, які можна використати для базового аналізу сигналу. Але в більшості випадків це стосується лише пошуку піків та інтервалів на числовому відображенні кардіограми. Цих даних зазвичай є недостатньо для повного аналізу ЕКГ.

Дана стаття присвячена побудові математичної моделі для аналізу цифрової кардіограми. Цифрова кардіограма містить значну кількість показників, але для дослідження обрані саме удари, які можна охарактеризувати як вироджені. Виродженість ударів визначається суттєвими відхиленнями від стандартних показників часу серцевого скорочення, ширини QRS-комплексу, наявністю Р-хвилі.

Задача пошуку ектопічних ударів зводиться до задачі розділення сигналу на сегменти. Кожен із сегментів відповідає одиничному серцевому удару, і в подальшому аналізується на наявність ознак, що визначають ектопічність. На основі отриманих числових характеристик сегментів будується числовий ряд з ознаками ектопічності для виявлення їх періодичності. Для побудови моделі використовуються інструменти з відкритим кодом: мова програмування Python, бібліотеки Neurokit та Pandas. Розроблена математична модель дозволяє отримати статистичні характеристики цифрової кардіограми, що дає можливість віднести ЕКГ до певної категорії, яка відповідає деякому виду захворювання.

Ключові слова: математична модель, електрична цифрова кардіограма, ектопічність, статистичні характеристики, біотрекери, сегментація.

Samus Vasyl Mykhailovych Phd student, Department of System Analysis and Optimization Theory, Faculty of Mathematics and Digital Technologies, Uzhorod National University, St. Universytetska, 14, Uzhhorod, tel.: (050) 622-40-04, <https://orcid.org/0000-0002-1682-689X>

Antosiak Pavlo Pavlovych Candidate of Physical and Mathematical Sciences, Associate Professor at the Department of System Analysis and Optimization Theory, Faculty of Mathematics and Digital Technologies, UzNU, St. Universytetska, 14, Uzhhorod, tel.: (050) 945-40-78, <https://orcid.org/0000-0001-7131-1795>

Samus Yevheniia Ivanivna Senior Lecturer, Department of Computer Systems and Networks, Faculty of Engineering, UzNU, St. Universytetska, 14, Uzhhorod, tel.: (099) 027-65-81, <https://orcid.org/0009-0003-9601-289X>

Tiutiunnykova Hanna Semenivna Senior Lecturer, Department of Computer Systems and Networks, Faculty of Engineering, Uzhhorod National University, St. Universytetska, 14, Uzhhorod, tel.: (050) 869-62-77, <https://orcid.org/0000-0003-0859-6382>

Baloha Svitlana Ivanivna Candidate of Physical and Mathematical Sciences, Associate Professor, Department of Computer Systems and Networks, Faculty of Engineering, Uzhhorod National University, St. Universytetska, 14, Uzhhorod, tel.: (050) 372-32-96, <https://orcid.org/0000-0002-1221-9072>

BUILDING A BASIC MATHEMATICAL MODEL FOR DETECTING ECTOPIC HEARTBEATS

Abstract. Electrocardiography (ECG) is a key method for studying heart function and diagnosing cardiovascular diseases. ECG analysis is a critically important tool in modern cardiology for timely diagnosis, treatment, and prevention of cardiovascular diseases. Regular ECG analysis can help detect potentially dangerous conditions at an early stage, allowing for timely initiation of preventive treatment and avoiding potential problems. Modern ECG trackers offer new possibilities thanks to technological innovations and portability. Among the many advantages are mobility, convenience, and the ability for continuous monitoring. All these factors open the way for remote analysis. Over the past three decades, there has been a significant breakthrough in the field of ECG data analysis. Several tools have been developed for basic ECG signal analysis. However, in most cases, this only involves detecting peaks and intervals on a numerical representation of the electrocardiogram. This data is usually not enough for a complete ECG analysis.

This article is dedicated to building a mathematical model for analyzing digital electrocardiograms. A digital electrocardiogram contains a significant amount of data, but for this study, focus is on beats that can be characterized as degenerate. Ectopicity of beats is defined by significant deviations from standard indicators of heart rate, QRS complex width and the presence of P-waves.

The task of detecting ectopic beats is reduced to the problem of signal segmentation. Each segment corresponds to a single heart beat and is subsequently analyzed for signs indicative of ectopy. Based on the obtained numerical characteristics of the segments, a numerical series with ectopy features is constructed to detect their periodicity. Tools with open source are used to build the model: the Python programming language, and the Neurokit and Pandas libraries. The developed mathematical model allows obtaining statistical characteristics of a digital cardiogram, which makes it possible to assign an ECG to a certain category corresponding to a certain type of disease.

Keywords: mathematical model, electrocardiography, ectopicity, statistical characteristics, biotrackers, segmentation.

Постановка проблеми. Аналіз цифрової кардіограми - це багатоступінчастий процес, де деякі етапи досліджені значно менше, ніж інші. Є багато різних способів визначення піків [1, 6] або ж сегментів на зразок QRS-комплексу [2, 5]. Однак, процес аналізу визначених піків та сегментів і співставлення їх з фізичним процесом є недостатньо вивченим.

В контексті даного дослідження зосередимо увагу на етап аналізу періодичності ектопічних ударів. Під періодичністю будемо вважати наявність груп з послідовними ектопічними ударами, так і періодичність виникнення таких груп.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Пошук матеріалів для статті було здійснено згідно медичних термінів “ECG”, “ventricular”, “supraventricular”, “fibrillation” в період з січня 2010 року по квітень 2024 року та обрано дослідження, які стосувалися визначення та побудови базових принципів формування математичної моделі. Більшість досліджень були вузькоспеціалізованими і стосувалися якогось частинного випадку. Ці дані можна використовувати для визначення тої чи іншої характеристики загальної базової моделі. Однак, питання практичних аспектів реалізації математичної моделі з використанням сучасних програмних механізмів залишається відкритим.

Мета статті полягає у дослідженні практичних аспектів побудови базової математичної моделі для аналізу періодичності ектопічних серцевих ударів з використанням мови програмування Python та бібліотеки Neurokit2.

Виклад основного матеріалу. З метою структурованого підходу до даних ЕКГ та їх аналізу необхідно побудувати математичну модель процесу. Модель будемо реалізовувати з використанням мови програмування Python, яка відзначається наявністю великої кількості бібліотек для аналізу даних. Крім того, Python має читабельний і зрозумілий синтаксис, що дозволяє сконцентруватися безпосередньо на процесі побудови алгоритмів та моделей.

На першому етапі опишемо базовий абстрактний клас який буде батьківським класом для всіх моделей ЕКГ. В деяких інших мовах цей клас можна назвати інтерфейсом.

```
from abc import ABC, abstractmethod
```

```
class IBaseEcgModel(ABC):  
    @abstractmethod  
    def load_signal(self, filename: str):  
        ...
```



```
@abstractmethod
def save_signal(self, filename: str):
```

```
...
```

```
@abstractmethod
def analyze(self):
```

```
...
```

```
@abstractmethod
def category(self):
```

В даному класі визначено чотири методи, які повинні бути у всіх його нащадків. Як видно з назв методів, основну увагу приділимо аналізу. Створимо нащадок цього абстрактного базового класу, який буде реалізувати описані вище методи використовуючи бібліотеку Neurokit для первинного пошуку піків (екстремумів) та інтервалів.

Нижче наведено оголошення такого класу:

```
class ECG(IBaseEcgModel):
    def __init__(self, raw_data=None,
                 sampling_rate=settings.DEFAULT_SAMPLING_RATE):
        self._raw_data = raw_data or []
        self._data = []
        self._sampling_rate = sampling_rate
        self._quality = []
        self._r_peaks = []
        self._ecg_r_peaks = {}
        self._rate = 0
        self._info = []
        self._signal = None
        self._waves = None
        self.ventricular = None
        self.supra_ventricular = None
        self.atrial_fibrillation = None
        self._hrv = None
```

Для ініціалізації екземпляру класу необхідно вказати дані ЕКГ у форматі довільного числового ряду та частоту сигналу. Даний клас реалізує декілька методів. Розглянемо реалізацію методу `analyze`.

```
def analyze(self):
    self.clean()
    self.r_peaks()
    self.process_delineate()
    self.process_ectopic_beats()
```

Процес аналізу розділений на кілька частин:

self.clean() - очищає та нормалізує сигнал;

self.r_peaks() - знаходить Р піки - найбільш характерні екстремуми ЕКГ, на основі яких визначаються інші ключові дані;

self.process_delineate() - розділяємо сигнал на хвилі - частини, що характеризують окремий серцевий удар.

В результаті початкового розділення отримуємо DataFrame, кожен рядок буде характеризувати серцевий удар, а стовпці будуть містити числову інформацію про індекс Р, Q, R, S, Т-піків. На основі цих даних визначаємо додаткові стовпці, такі як час серцевого скорочення (відстань між сусідніми Р піками), довжину QRS та QS-комплексів. А вже з використанням цих даних визначаємо підозрілі на ектопічність удари. Фрагмент реалізації наведено нижче:

```
def process_delineate(self):
    self._signal, _waves = nk.ecg_delineate(
        ecg_cleaned=self._data,
        sampling_rate=self._sampling_rate,
        rpeaks=self._ecg_r_peaks,
    )
    self._waves = pd.DataFrame(_waves)
    self._waves[settings.EGG_R_PEAKE_COLUMN] =
self._ecg_r_peaks.get(
    settings.EGG_R_PEAKE_COLUMN
)
    self._waves["ECG_RR"] =
self._waves[settings.EGG_R_PEAKE_COLUMN].diff()
    self._waves["ECG_RR_ms"] = self._waves["ECG_RR"] /
self._sampling_rate * 1000
    self._waves["ECG_HR"] = 60 * self._sampling_rate /
self._waves["ECG_RR"]
    self._waves["ECG_60"] = self._waves["ECG_HR"] <
settings.MIN_HEART_RATE
    self._waves["ECG_100"] = self._waves["ECG_HR"] >
settings.MAX_HEART_RATE
    self._waves["ECG_QRS"] = (
        self._waves["ECG_R_Offsets"] - self._waves["ECG_R_Onsets"]
    )
    self._waves["ECG_QS"] = self._waves["ECG_S_Peaks"] -
self._waves["ECG_Q_Peaks"]
    self._waves[settings.VENTRICULAR_COLUMN] =
self._waves["ECG_100"] & (
```

```
self._waves["ECG_QRS"] > settings.LENGTH_QRS_MS
)
self._waves[settings.SUPRA_VENTRICULAR_COLUMN] = (
    self._waves["ECG_P_Peaks"].isnull()
    & self._waves["ECG_100"]
    & (self._waves["ECG_QRS"] <= settings.LENGTH_QRS_MS)
)
self._waves[settings.ATRIAL_FIBRILLATION_COLUMN] =
self._waves["ECG_100"] & (
    self._waves["ECG_P_Peaks"] > 0
)
)
```

self.process_ectopic_beats() - шукаємо серед цих даних невідповідні нормам.

Пошук ектопічних ударів складається з трьох підпроцесів
def process_ectopic_beats(self):

```
    self.process_ventricular()
    self.process_supra_ventricular()
    self.process_atrial_fibrillation()
```

В загальному процеси реалізують ідентичну логіку:

```
def process_ventricular(self):
    self.ventricular = make_ectopic_dicts(
        list(self._waves[settings.VENTRICULAR_COLUMN])
    )
```

За основу береться функція **make_ectopic_dicts**, яка на основі відповідного стовпця датафрейму створює об'єкт, який описується моделлю **RepeatBeatsModel**.

```
def make_ectopic_dicts(data: List) -> RepeatBeatsModel:
    repeat_beats = find_repeat_beats(data)
    ectopic = RepeatBeatsModel(
        total_beats=sum(data),
        couplets=repeat_beats.couplets,
        salvos=repeat_beats.salvos,
        tachycardias=repeat_beats.tachycardia,
        bigeminies=find_bigeminies(data),
        trigeminies=find_trigeminies(data),
    )
    return ectopic
```

Процес пошуку закономірностей умовно розділяється на пошук послідовних ектопічних ударів: **couplets** - 2 послідовні удари, **salvos** - від 3 до 7 ударів, **tachycardias** - 8 і більше, та пошук періодичності виявлених послідовностей.

Пошук послідовних ударів реалізовано функцією `find_repeat_beats`:

```
def find_repeat_beats(data: List) -> RepeatBeatsBaseModel:
    repeat_beats = RepeatBeatsBaseModel()
    ct = 0
    for item in data:
        if item:
            ct = ct + 1
        else:
            if ct == settings.COUPLES_THRESHOLD_EQ:
                repeat_beats.couplets = repeat_beats.couplets + 1
            elif settings.SALVOS_THRESHOLD_MIN <= ct <=
settings.SALVOS_THRESHOLD_MAX:
                repeat_beats.salvos = repeat_beats.salvos + 1
            elif settings.TACHYCARDIA_THRESHOLD_MIN <= ct:
                repeat_beats.tachycardia = repeat_beats.tachycardia + 1
            ct = 0
    return repeat_beats
```

Додатково зазначимо, що межа між salvos та tachycardias визначається у налаштуваннях.

Пошук періодичностей реалізовано функціями `find_bigeminies` та `find_trigeminies`:

```
find_bigeminies = partial(find_regularity, frequency=2)
find_trigeminies = partial(find_regularity, frequency=3)
```

Ці функції є частинними випадками більш широкої функції `find_regularity`:

```
def find_regularity(data: List, frequency: int = 2) -> int:
    count_regularity = 0
    possible_regularity = False
    i = 0
    while i < (len(data) - 1):
        dd = data[i + 1 : i + frequency]
        if data[i] and not any(dd):
            if possible_regularity:
                count_regularity = count_regularity + 1
            else:
                possible_regularity = True
            i = i + frequency
        else:
            if possible_regularity:
                possible_regularity = False
            i = i + 1
    return count_regularity
```

Таким чином, на виході отримуємо об'єкт з полями total_beats, couplets, salvos, tachycardias, bigeminies, trigeminies. Навіть візуальний аналіз отриманих даних дасть змогу відповісти чи є підозра на виродженість серцевого ритму.

Результатом роботи є об'єкт у форматі json:

```
{
  "beats": 10000,
  "ventricular": {
    "couplets": 45,
    "salvos": 0,
    "tachycardia": 0,
    "total_beats": 120,
    "bigeminies": 0,
    "trigeminies": 0
  },
  "supra_ventricular": {
    "couplets": 0,
    "salvos": 0,
    "tachycardia": 0,
    "total_beats": 0,
    "bigeminies": 0,
    "trigeminies": 0
  },
  "atrial_fibrillation": {
    "couplets": 0,
    "salvos": 0,
    "tachycardia": 0,
    "total_beats": 4,
    "bigeminies": 0,
    "trigeminies": 0
  }
}
```

Даний об'єкт містить інформацію про загальну кількість ударів, можливі ектопічні удари. Кожна група ектопічних ударів має типову структуру і містить інформацію про кількість (total_beats) виявлених ектопічних ударів, кількість послідовних ектопічних ударів (couplets, salvos, tachycardia) та їх періодичність (bigeminies, trigeminies).

Висновки. Побудована модель дає можливість визначати як загальні випадки вироджених ударів, таких як вентрикулярні та суправентрикулярні ектопічні удари, так і більш частинні випадки, такі як миготлива аритмія (atrial fibrillation). Слід відзначити, що створена модель може просто розширюватись для додаткових параметрів, що є перспективним напрямом подальших досліджень.

Література:

1. Emrich, J., Koka, T., Wirth, S., & Muma, M. (2023), Accelerated Sample-Accurate R-Peak Detectors Based on Visibility Graphs. 31st European Signal Processing Conference (EUSIPCO), 1090-1094, doi: 10.23919/EUSIPCO58844.2023.10290007
2. Kalidas, V., & Tamil, L. (2017, October). Real-time QRS detector using stationary wavelet transform for automated ECG analysis. In 2017 IEEE 17th International Conference on Bioinformatics and Bioengineering (BIBE) (pp. 457-461). IEEE.
3. Lipponen, J. A., & Tarvainen, M. P. (2019). A robust algorithm for heart rate variability time series artefact correction using novel beat classification. *Journal of medical engineering & technology*, 43(3), 173-181.
4. Lourenço, A., Silva, H., Leite, P., Lourenço, R., & Fred, A. L. (2012, February). Real Time Electrocardiogram Segmentation for Finger based ECG Biometrics. In *Biosignals* (pp. 49-54).
5. Pan, J., & Tompkins, W. J. (1985). A real-time QRS detection algorithm. *IEEE transactions on biomedical engineering*, (3), 230-236.
6. Rodrigues, T., Samoutphonh, S., Silva, H., & Fred, A. (2021, January). A Low-Complexity R-peak Detection Algorithm with Adaptive Thresholding for Wearable Devices. In 2020 25th International Conference on Pattern Recognition (ICPR) (pp. 1-8). IEEE.
7. T. Koka and M. Muma, "Fast and Sample Accurate R-Peak Detection for Noisy ECG Using Visibility Graphs," 2022 44th Annual International Conference of the IEEE Engineering in Medicine & Biology Society (EMBC), 2022, pp. 121-126.
8. Zhao, Z., & Zhang, Y. (2018). "SQI quality evaluation mechanism of single-lead ECG signal based on simple heuristic fusion and fuzzy comprehensive evaluation". *Frontiers in Physiology*, 9, 727.

References:

1. Emrich, J., Koka, T., Wirth, S., & Muma, M. (2023), Accelerated Sample-Accurate R-Peak Detectors Based on Visibility Graphs. 31st European Signal Processing Conference (EUSIPCO), 1090-1094, doi: 10.23919/EUSIPCO58844.2023.10290007
2. Kalidas, V., & Tamil, L. (2017, October). Real-time QRS detector using stationary wavelet transform for automated ECG analysis. In 2017 IEEE 17th International Conference on Bioinformatics and Bioengineering (BIBE) (pp. 457-461). IEEE.
3. Lipponen, J. A., & Tarvainen, M. P. (2019). A robust algorithm for heart rate variability time series artefact correction using novel beat classification. *Journal of medical engineering & technology*, 43(3), 173-181.
4. Lourenço, A., Silva, H., Leite, P., Lourenço, R., & Fred, A. L. (2012, February). Real Time Electrocardiogram Segmentation for Finger based ECG Biometrics. In *Biosignals* (pp. 49-54).
5. Pan, J., & Tompkins, W. J. (1985). A real-time QRS detection algorithm. *IEEE transactions on biomedical engineering*, (3), 230-236.
6. Rodrigues, T., Samoutphonh, S., Silva, H., & Fred, A. (2021, January). A Low-Complexity R-peak Detection Algorithm with Adaptive Thresholding for Wearable Devices. In 2020 25th International Conference on Pattern Recognition (ICPR) (pp. 1-8). IEEE.
7. T. Koka and M. Muma, "Fast and Sample Accurate R-Peak Detection for Noisy ECG Using Visibility Graphs," 2022 44th Annual International Conference of the IEEE Engineering in Medicine & Biology Society (EMBC), 2022, pp. 121-126.
8. Zhao, Z., & Zhang, Y. (2018). "SQI quality evaluation mechanism of single-lead ECG signal based on simple heuristic fusion and fuzzy comprehensive evaluation". *Frontiers in Physiology*, 9, 727.

Журнал

«Наука і техніка сьогодні»

*(Серія «Педагогіка», Серія «Право», Серія «Економіка»,
Серія «Фізико-математичні науки», Серія «Техніка»)*

Випуск № 8(36) 2024

Формат 60x90/8. Папір офсетний.
Гарнітура Times New Roman.
Ум. друк. арк. 8,2. Наклад 100 прим.

Видавець:

Громадська наукова організація «Всеукраїнська асамблея докторів наук з державного управління»
Свідоцтво серія ДК №4957 від 18.08.2015 р., Андріївський узвіз, буд.11, оф 68, м. Київ, 04070.